

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર

જન્મ:—વવાણિયા
કાર્તિક પૂર્ણિમા,
સંવત ૧૯૨૪.

દેહોત્સર્ગ:—રાજકોટ,
ચૈત્ર કૃષ્ણ પંચમી,
સંવત ૧૯૫૭

"જેણે આત્માને જાણ્યો, તેણે સર્વ જાણ્યું."

—નિર્ગ્રંથ પ્રવચન

Shrimad Rajchandra

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર

શ્રીમદ્ રાયચંદ્ર રવજીભાઈના લખાણોનો સંગ્રહ

ખંડ ૧ થી ૭ પૃષ્ઠ ૧૨૦૦

ખંડ ૧

હિત વચનો

ખંડ ૨

આધ્યાત્મિક–તત્ત્વજ્ઞાન

સંગ્રાહક, સંશોધક અને પ્રકાશક:—

સ્વર્ગસ્થ મનસુખલાલ રવજીભાઈ મહેતા

સં૦ ૧૯૯૧

મૂલ્ય રૂા ૨-૮-૦

ગુજરાતી લિપિની આવૃત્તિ ૩ જી

એકંદરે આવૃત્તિ ૫ મી

પ્રત ૩,૦૦૦

Printed by Ramchandra Yesu Shedge, at the Nirnaya Sagar Press, 26–28, Kolbhat Lane, Bombay.

Published by Hemchand Tokarshi Mehta, at 108, Jhaveri Bazar, Oppo. Kharakuwa, Ustad Building, Bombay 2.

સ્વર્ગસ્થ મનસુખલાલ રવજીભાઈ મહેતા.

જન્મઃ—વવાણીઆ, સંવત ૧૯૩૦.

દેહોત્સર્ગઃ—રાજકોટ, સંવત ૧૯૮૦.

સ્મરણાંજલિ—

<u>સદ્ગત મુરબ્બી મામા શ્રી મનસુખભાઈને—</u>

આપના જયેષ્ઠ બંધુ તત્ત્વજ્ઞાની શ્રીમદ્ રાજચંદ્રનું લખાણ એકત્રિત-સંશોધિત કરી આપે પહેલ વહેલા જગત્ સન્મુખ મૂક્યું અને તે મહાન્ આત્માના તે અક્ષરદેહથી અસંખ્ય જનોને સુસંસ્કાર પામવાના આપ નિમિત્તભૂત થયા. “સનાતન જૈન’ માસિક પ્રગટ કરી અનેકને જૈન સાહિત્ય અને તત્ત્વજ્ઞાનનો રસ ચખાડ્યો, સમાજ સેવક તરીકે અને કાઠિઆવાડમાં રાજદ્વારી જાગૃતિ ઉત્પન્ન કરનાર વીર નર તરીકે સેવા આપે જીવનાન્ત સુધી અર્પી, એ સઘળી સેવાના સ્મરણાર્થે આ અંજલિ આપના સદ્ગત આત્માને હૃદય ભાવ પૂર્વક અર્પણ હો!

હેમચંદ.

જેને આત્માનંદ જોઈએ છે, જે આત્મક્લેશ ટાળવા ઇચ્છે છે, જે પોતાનું કર્તવ્ય જાણવા ઇચ્છે છે, તેને શ્રીમદ્ રાજચંદ્રના લખાણો માંથી બહુ મળી રહેશે એવી મારી ખાત્રી છે,–પછી તે ભલે હિંદુ હો કે અન્યધર્મિ હો.

—મહાત્મા ગાંધીજી.
(પ્રસ્તાવિક બે બોલમાંથી)

જે જ્ઞાન મહા નિર્જરાનો હેતુ થાય છે, તે જ્ઞાન અનધિકારી જીવના હાથમાં જવાથી તેને અહિતકારી થઈ ઘણુંકરી પરિણમે છે. [પૃ૦ ૭૪.

દ્રષ્ટિ વિષ ત્યાગ પછી ગમે તે શાસ્ત્ર, ગમે તે અક્ષર, ગમે તે કથન, ગમે તે વચન, ગમે તે સ્થળ પ્રાયે અહિતનું કારણ થતું નથી. [પૃ૦ ૩૪૯.

—શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર.

નિવેદનો.

પ્રથમાવૃત્તિ.

શ્રીમદ્ રાજચંદ્રની સોળ વર્ષની વય પહેલાંથી તે દેહોત્સર્ગપર્યંતન વિચારોનો વર્ત્તમાનમાં એકત્ર થયેલો સંગ્રહ અત્ર સ્થિર થાય છે

શ્રીમદ્‌નું જીવન યથારૂઢ થયેલું જોવાની પ્રબળ ઇચ્છા ઘણા જીજ્ઞાસુઓની છે, તથાપિ તે ઇચ્છાને અનુકૂળ થવું શક્ય જણાયું નથી, કેમકે તેઓશ્રીનું જીવન મુખ્ય કરી આભ્યંતર દશાનો વિષય છે અને તેવી આભ્યંતર દશાનું ચિત્ર આલેખવું તે વિશેષ નહીં તો તથારૂપ દશા અને સામર્થ્યના ધારક મહાશયોનું કાર્ય છે; સામાન્ય બુદ્ધિનું નથી.

પરમાર્થપ્રવૃત્તિ પૌદ્ગલિક કારણોને હાનિરૂપ થતી ભાસે તો તે પ્રત્યક્ષ અજ્ઞાન છે એમ જ્ઞાત છતાં, આ ગ્રંથશોધનપ્રવૃત્તિ પૌદ્ગલિક કારણોને હાનિરૂપ નિમિત્ત થયેલ છે એવી કલ્પના રહ્યા કરવી એ આત્મશિથિલતા જ છે.

રાગભાવ, પ્રમાદ, મદક્ષયોપશમ શારીરિક અને માનસિક અસ્વસ્થતા આદિ કારણો આ શોધનને વિઘ્નરૂપ પરિણમ્યાં હોય અને તેથી જે શોધનદોષ રહ્યા હોય તે માટે ક્ષમા ઇચ્છું છું.

મુબઈ,
આશાઢ વદ ૫,
વિ૦ સં૦ ૧૯૬૧.

એક આત્માર્થી.
(મનસુખલાલ)

દ્વિતીયાવૃત્તિ.

શ્રીમદ્ રાજચંદ્રના વિચારોએ જે સૃષ્ટિ સન્મુખ તે સ્થિર થયા છે તે સૃષ્ટિમાં જે કંઈ સ્ફુરણા ઉત્પન્ન કરી હોય તે શોધકબુદ્ધિદ્વારા જાણવા જગત્ ઇચ્છે એ સ્વભાવિક છે.

શ્રીમદ્ રાજચંદ્રની વિચારશ્રેણિનો ઇતિહાસ યથાયોગ્ય આલેખવામાં આવે, તો જ તેઓના જીવનનો પરિચય નિર્ધારી શકાય. આમ થવા અર્થે તેઓના વિચારસમૂહને પૃથક્કરણપૂર્વક શોધવાની અગત્ય છે. પૃથક્કરણપૂર્વક શોધાયા પછી જે શોધનતત્ત્વો નીકળે તેને અનુક્રમ આપ્યાથી વિચારશ્રેણિનો ઇતિહાસ આલેખી શકાવા યોગ્ય છે

અમદાવાદ,
કાર્તિક પૂર્ણિમા,
સં૦ ૧૯૭૦.

મનસુખલાલ.

તૃતીયાવૃત્તિ.

આ ત્રીજી આવૃત્તિ સંશોધિત સ્વરૂપમાં બહાર પાડવાના આશયથી જ સદ્ગત મુરબ્બી શ્રી મનસુખભાઈએ આ કામ હાથ ધરેલ. પણ કુદરતની ઇચ્છા એ નિર્માણની વિરુદ્ધની જણાઈ અને ત્રીજી આવૃત્તિનું પુનઃ મુદ્રણ પૂરું થયું અને વિશેષ પત્રો ઇત્યાદિ સંશોધિત કરવાનું આવ્યું ત્યાં તો મનસુખભાઈ ચાલ્યા ગયા; એટલે એ કામ અધુરું રહે છે; તેને માટે તેમ જ આ પુસ્તકમાં જે કાંઈ મુદ્રણના કે અન્ય દોષો રહ્યા હોય તેને માટે વાંચકવૃંદને ક્ષમા માંગીને જ વિરમવાનું રહે છે.

રાજકોટ,
મહા શુદ ૧૦ શુક્રવાર,
સંવત ૧૯૮૦.

હેમચંદ ટોકરશી મહેતા.

પ્રસ્તુત પંચમાવૃત્તિ.

શ્રીમદ્ રાજચંદ્રનું હસ્તલિખિત લખાણ જેટલું મળી શક્યું તેટલાનો સંગ્રહ કરી, તેનું સંશોધન કરી, મારા સ્વ૦ મુરબ્બી મામા શ્રી મનસુખભાઈએ સંવત ૧૯૬૧ માં પુસ્તકાકારે બાળબોધ લિપિમાં શ્રી પરમશ્રુત પ્રભાવક મંડળ મારફતે બહાર પાડયું. ત્યાર બાદ સંવત ૧૯૭૦ માં તેની બીજી આવૃત્તિ કેટલાક વધારાના પત્રો ઉમેરી, ગુજરાતી લિપિમાં મુરબ્બી શ્રી મનસુખભાઈએ પોતે બહાર પાડી તે પૂરી થઈ જતાં સંવત ૧૯૮૦ માં ત્રીજી આવૃત્તિ પણ ગુજરાતી લિપિમાં તેમણે જ બહાર પાડી. ત્યાર બાદ સંવત ૧૯૮૨ માં ચોથી આવૃત્તિ બાળબોધ લિપિમાં શ્રી પરમશ્રુત પ્રભાવક મંડળે ભાઈ મનસુખલાલ કીરતચંદ મેહતા પાસે સંશોધન કરાવી બહાર પાડી. આ આવૃત્તિમાં કેટલાંક નવા પત્રોનો ઉમેરો થયો છે, તેમ કેટલાંક પત્રોમાંથી અમૂક ભાગ કાઢી નાખવામાં આવ્યો છે. તેમ જ હાથનોંધના લખાણને નવાં પત્રાંક આપી ઉમેરો કર્યો છે.

અત્યારસુધીમાં બહાર પડેલ ચાર આવૃત્તિમાં શ્રીમદ્‌નું લખાણ વર્ષાનુક્રમે ગોઠવી મૂકવામાં આવ્યું છે, એટલે તેમા આવતા વિષયોનો અનુક્રમ આપવામાં આવ્યો નથી; જો કે વિષયાનુક્રમ આપવો એ જોઈએ તેટલો સગવડવાળો નથી, કારણ કે પત્રો એક જ વિષયપર હોતા નથી; એક પત્રમાં વ્યવહારિક, આધ્યાત્મિક, પોતા સબંધે, તેમ જ પર સંબધે થોડી થોડી હકીકતો લખેલ હોય છે; એમ છતાં આટલા મોટા એક હજાર પૃષ્ઠના પુસ્તકમાં એક પત્ર આજે વાંચ્યો હોય તે ફરીથી વાંચવો હોય તો—યાદ ન રહી શક્યો હોય તો-તેમ જ ગમે ત્યારે એક વિષય પર જુદે જુદે સ્થળે જણાવવામાં આવ્યું હોય તેને શોધવું હોય તો મુશ્કેલ પડે તેવું છે; એટલા માટે વિષયાનુક્રમની જરૂર પણ હતી, પણ તેવું કેટલાક કારણસર થઈ શક્યું નથી એમ જણાય છે.

આ પાંચમી આવૃત્તિમાં કેટલીક સગવડતા ખાતર નીચે પ્રમાણે જુદા જુદા સાત ખંડ પાડ્યા છે, તેમ જ તે બે ભાગમાં બહાર પાડવાનું કર્યું છે કે જેથી વાંચવાની, વિષય શોધવાની અને ગ્રંથને લઈ જવા લાવવાની સગવડ રહે.

ખંડ ૧ લો:—"હિત વચનો." શ્રીમદ્દના લખાણમાંથી જે ભાગ નાના વાક્યો રૂપે, ઉપદેશ કે હિત વચનો જેવો હતો અને જેને વિષયનું મથાળું આપી શકાય તેવું નહોતું તે ભાગ 'હિત વચનો' તરીકે આ ખંડમાં મૂકેલ છે. આ વચનોના વિષયની અનુક્રમણિકા કકાવારી કરીને આપી છે; એટલે તે વચનોમાંથી જ પ્રશ્ન ઉત્પન્ન કરી તે વિષયરૂપે અનુક્રમણિકામાં મૂકેલ છે. બનતાં સુધી તે વચનોમાં આવતા જ મુખ્ય શબ્દો વાપર્યા છે કે શોધનારને સહેલું પડે.

ખંડ ૨ જો:—"આધ્યાત્મિક-તત્ત્વજ્ઞાન." શ્રીમદ્દના લખાણમાં ઘણા ખરા પત્રો છે. કેટલોક ભાગ અમુક વિષય સંબંધે લખેલો પણ અધૂરો મૂકી દીધેલો છે. તેમ થોડોક ભાગ પુસ્તક આકારે બહાર પાડી શકાય તેવો છે. આ લખાણમાંથી જેટલો ભાગ આધ્યાત્મિક જેવો હતો તે બન્યો તેટલો છૂટો પાડી, ઉપર વિષયનું બંધ બેસતું મથાળું કરી મૂક્યો છે. જે ભાગ આ પ્રમાણે આધ્યાત્મિક ભાગથી છૂટો પાડી શકાય તેવો નહોતો તે નીચે ફૂટ નોટમાં આપેલ છે. તે લખાણમાંનો બાકીનો ભાગ જે આધ્યાત્મિક ભાગ જોડે અસંબંધ જેવો હતો તે છૂટો પાડી 'અંગત અને વ્યક્તિગત' તરીકે પાછળ મૂકેલ છે.

ખંડ ૩ જો:—"ઉપદેશ છાયા." શ્રીમદ્દનું નિવૃત્તિ અર્થે ગુજરાત કે કાઠિઆવાડમાં જવાનું થતું ત્યારે તેમના સમીપ રહેતા ભાઈઓએ પૂછેલ પ્રશ્નોના ઉત્તર કે શ્રીમદે આપેલ ઉપદેશ જે ભાઈઓ તેમની સમીપ રહેતા તેમાંથી જેમને તે નોંધી રાખવાની જરૂર જણાયેલ તેમણે પોતાની સ્મૃત્તિમાં રહેલ ભાગ અવ્યવસ્થિત રીતે પૃથક્ પૃથક્ નોંધી રાખેલ તે આ ખંડમાં આપેલ છે, એટલે આ લખાણ શ્રીમદ્દનું લખેલું નથી પણ તેમની મૂખવાણી પરથી શ્રોતાની નોંધ છે. આ લખાણના વિષયો શોધવા વિશેષ સરળ પડે માટે તેમાંથી જ પ્રશ્નો ઉત્પન્ન કરી તેનો પણ વિષયાનુક્રમ આપેલ છે. જો કે 'હિત વચનનો'ની જેમ આમાં પણ બહુ નાના નાના વાક્યો છે.

આ લખાણ આગળની આવૃત્તિમાં 'ઉપદેશ છાયા,' 'વ્યાખ્યાન સાર સંક્ષેપ' અને 'આવશ્યક વચનસાર' આવા મથાળાં નીચે આપેલ છે, પણ તે બધાનો ભાવાર્થ એક જ થતો હોવાથી અહીં 'ઉપદેશ છાયા' તરીકે જ આપેલ છે.

ખંડ ૪ થો:—"અંગત અને વ્યક્તિગત." શ્રીમદે લખેલા પત્રો જે સળંગ વ્યવહારિક, અંગત, વ્યક્તિગત અને બીજાના લખાણ સબંધેના છે, તે આ ખંડમાં આપેલ છે. આ પત્રોમાંનો કેટલોક આધ્યાત્મિક ભાગ ખંડ પહેલા તથા બીજામાં પણ લીધો છે. જે "   " આવા ચિહ્નમાં

મૂકેલ છે અને તે ભાગ બેવડાયેલો છે, એટલે આ ખડમા મૂળ લખાણ સાથે છે અને પહેલા તથા બીજા ખડમા પણ છે આ ખડના વિષયોનો અનુક્રમ આપવો મૂશ્કેલ છે

ખડ ૫ મો —"આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્ર" અને તેને અગેના પત્રો તેની સાથે દાખલ કરેલ છે આ 'આત્મસિદ્ધિ' મુરબ્બી શ્રી મનસુખભાઈ એ કરેલી વિસ્તૃત ટીકા સાથે જુદા પુસ્તકરૂપે છપાઈ બહાર પડેલ છે, તેમ જ તેની હિન્દી અને અગ્રેજી આવૃત્તિ પણ બહાર પડી ગઈ છે

ખડ ૬ ઠ્ઠો —"મોક્ષમાળા-ભાવનાબોધ." શ્રીમદે આ ગ્રથ ૧૬ વર્ષની વયે વવાણીઆમા સ્થિતિ હતી ત્યારે ત્રણ દિવસમા રચ્યો હતો અને પોતાની હયાતીમા જ સવત ૧૯૪૩ મા બહાર પાડ્યો હતો આ ગ્રથ છપાઈ બહાર પડતા વિલબ થવાના કારણે, તેમાનો કેટલોક ભાગ 'ભાવના બોધ' તરીકે બહાર પાડ્યો હતો

ખડ ૭ મો —"કાવ્ય સંગ્રહ." શ્રીમદે જુદે જુદે સમયે લખેલ કાવ્યોમાથી જેટલા મળી શક્યા તેટલા આ ખડમા આપેલ છે

પહેલા, બીજા અને ત્રીજા ખડના વિષયોના જે મથાળા આપ્યા છે, તે હજુ પણ વિસ્તૃત રીતે આપી શકાય તેવા છે પણ બહુ લખાણ થવાના કારણે તેને ટુકાવવા પડ્યા છે આ મથાળા જોઈએ તેવા બધ બેસતા છે કે કેમ તેનો નિર્ણય અભ્યાસી કરી શકશે અને તે તેમા રહેલા દોષો જણાવશે તો ફરીથી આવૃત્તિ છપાય ત્યારે ફેરફાર કરી શકાય આવા ગહન વિષયના લખાણનુ સશોધન કરવુ કે તેના મથાળા કરવા એ મારા ગજા ઉપરાતનુ કામ છે, છતા મારી શક્તિ પ્રમાણે તે કર્યું છે આ મથાળા કરવામા—ખાસ કરીને બીજા ખડના—ભાઈ મોહનલાલ દલીચદ દેસાઈએ ઘણો શ્રમ લઈ પોતાનો પણ ફાળો આપ્યો છે

શ્રીમદ્‌ના મૂળ લખાણમા કેટલેક ઠેકાણે વાક્ય રચનામા ફેરફાર થયો જણાય છે પણ તેમ કરતા ભાવાર્થમા જરાએ ફેર ન પડે તેની કાળજી રાખવામા આવી છે કેટલેક ઠેકાણે શબ્દોમા આવા પ્રકારનો ફેરફાર થયો છે—'છંએ' 'છઉં,' 'દુલ્લભ' 'જોગ્યતા,' ને બદલે 'છીએ,' 'છુ' 'દુર્લભ' 'યોગ્યતા'

શ્રીમદ્‌ના આ બધા લખાણમા જે તેમના પત્રો છપાયા છે ને પત્રોમાનો જે કેટલોક ભાગ વ્યવહારિક અને અગત હોઈ સમાજને તે ઉપયોગી નહીં થાય એમ મુરબ્બી મનસુખભાઈને લાગવાથી તે ભાગ કાઢી નાખી બાકીનો ભાગ

છપાવેલ છે. આ કાઢી નાંખેલ ભાગમાંનો કેટલોક ભાગ ભાઈ મનસુખલાલ કીરતચંદે સંશોધન કરેલ ચોથી આવૃત્તિમાં આપવામાં આવેલ છે અને કેટલોક ભાગ અપ્રસિદ્ધ છે. બીજા પણ કેટલાક પત્રો વ્યવહારિક જોઈ બહાર પાડેલા નથી.

અત્યાર સુધીની બહાર પડેલી આવૃત્તિમાં વચનામૃતો તેમ જ બીજે કેટલેક ઠેકાણે લખાણમાં-મોઢા આગળ ૧-૨-૩-૪ એમ આંક મૂકેલ છે જે મૂળ લખાણમાં નથી પણ સગવડતા ખાતર સશોધક તરફથી મૂકાયેલા છે. જે આંકને લખાણના ક્રમ સાથે સબંધ ન હોવાથી આ આવૃત્તીમાં આપેલ નથી.

આ આવૃત્તિમાં આવેલ પત્રો કે લખાણનાં વર્ષ કે સ્થળ વગેરે લખાણને વિષયાકારમાં ફેરફાર કરવા ખાતર લખાણ સાથે આપેલ નહોતા તે પાછળ બધી આવૃત્તિના આંક અનુક્રમની સાથે આપેલ છે. કેટલાક પત્રોને મથાળે કે વચ્ચે નમસ્કારાદિ વચનો આવેલા છે તે પત્રની નીચે ફુટનોટમાં ઘણે ખરે ઠેકાણે આપેલ છે અને બધા સાથે "નમસ્કારાદિ વચનો" તરીકે આપેલ છે.

લખાણની શરૂઆતમાં છેડે કે વચ્ચે . . . આવા ચિહ્ન મૂકેલ છે તે ભાગ નીચે ફુટનોટમાં છે, તેમ જ ० ० ० આવાં ચિહ્ન મૂકેલ છે તે ભાગ મૂળ લખાણમાંથી (નામ વગેરે હોઈને) કાઢી નાંખેલા, તે માટે છે.

જે પત્રોને છેડે સહીઓ કે મથાળે મૂકેલ વચનો છે-તે પણ પાછલ 'સહીઓ' ના મથાળાં નીચે આપેલ છે.

શ્રીમદે ૧૯ વર્ષની વયે કરેલાં શતાવધાનો સબંધે વર્ત્તમાનપત્રોમાં થયેલો ઉલ્લેખ પાછલ આપેલ છે.

અત્યારસુધીમાં છપાએલી ચારે આવૃત્તિમાં પત્રાંકમાં ફેરફાર છે. વાંચકને શોધવાની સગવડતા ખાતર-બધી આવૃત્તિના પત્રાંક પાછલ આપેલ છે.

[ ] આવાં ચિહ્નમાં મૂકેલ ભાગ મૂળ લખાણનો નથી પણ પાછળથી ઉમેરેલો છે.

પાઠાંતર તરીકે આપેલ ભાગ ચોથી આવૃત્તિનો છે.

આ આવૃત્તિમાં લખાણને છેડે આપેલાં પત્રાંક ગુજરાતી લિપિની બીજી આવૃત્તિ (એકદરે ત્રીજી આવૃત્તિ) ના છે.

શોધન પત્ર પાછળ આપવામાં આવ્યું છે છતાં કેટલાક દૃષ્ટિદોષ કે છાપખાનાના દોષ રહી જવા સભવ છે તે સુધારી વાંચવા નમ્ર વિનંતિ છે

ઘાટકોપર,
સં० ૧૯૯૧.
દશેરા.

હેમચંદ ટોકરશી મહેતા.

પ્રસ્તાવિક બે બોલ.

[આવૃત્તિ ત્રીજી]

આ પુસ્તકની નવી આવૃત્તિની પ્રસ્તાવના લખી આપવાનો આગ્રહ ભાઈ હેમચંદે મારી પાસે કર્યો. હું યોગ્ય પ્રસ્તાવના લખવા તૈયાર નહોતો અને હજુ નથી. મારા વ્યવસાયો મને બીજાં મનપસંદ કાર્યો કરવા દેતા જ નથી. તેમાં મારો મોહ હશે કે એ જ મારુ કર્તવ્ય છે એ વિષે મતભેદ હોય, પણ વસ્તુસ્થિતિ આવી છે. હું તો કર્ત્તવ્ય સમજી વ્યવસાયોને વળગી રહ્યો છું. વાંચનાર તેને મોહદશા માને તો મારી દયા ખાય પણ મારી આવી સ્થિતિમાં હું શ્રીમદ્ રાજચંદ્રના લખાણોની પ્રસ્તાવના કેમ લખી શકુ? આ વિચારો કર્યા કરતો હતો તેટલામાં મને ખ્યાલ આવ્યો કે મેં યરોડાની જેલમાં તેમનાં કેટલાંક સ્મરણો લખવાનો આરંભ કરેલો, તેમાંનું પહેલું પ્રકરણ જ પ્રસ્તાવના રૂપે જ મૂકું તો તે કદાચ પ્રસ્તાવનાનો અર્થ સારે. આ દૃષ્ટિએ હું તે સ્મરણોનું પહેલું પ્રકરણ વાંચી ગયો ને મને તે પ્રકરણ ઠીક લાગવાથી નીચે આપુ છું.

"જેના પવિત્ર સ્મરણો લખવાનો હું આદર કરુ છુ તે સ્વ૦ શ્રીમદ્ રાજચંદ્રની જન્મ તિથિનો આ દિવસ છે, એટલે કાર્તિક પૂર્ણિમા, સં. ૧૯૭૯. મારો પ્રયત્ન શ્રીમદ્ રાજચદ્રનું જીવનચરિત્ર લખવાનો નથી. એ કાર્ય મારી શક્તિ બહાર છે. મારી પાસે સામગ્રી નથી. જીવનચરિત્ર લખવું હોય તો હું તેમની જન્મભૂમિ વવાણિઆમાં કેટલોક વખત ગાળું, તેમનું રહેવાનું મકાન તપાસુ, તેમના રમવા ભમવાનાં સ્થાનો જોઉં, તેમના બાળમિત્રોને મળું, તેમની નિશાળમાં જઈ આવું, તેમના મિત્રો, અનુયાયીઓ, સગાંસંબંધીઓને મળું, તેમની પાસેથી જાણવાનું જાણી લઉં ને પછી જ લખવાનો આરંભ કરું. આમાંની કોઈ વસ્તુનો મને પરિચય નથી. પણ સ્મરણો લખવાની પણ મારી શક્તિ અથવા યોગ્યતા વિષે મને શંકા ઉત્પન્ન થઈ છે. અવકાશ હોય તો તેમના સ્મરણો લખું એવો ઉદ્ગાર મેં એકથી વધારે વખત કહાડેલો મને યાદ

છે. તેમના એક શિષ્ય કે જેમને સારુ મારા મનમાં ઘણું માન છે, તેમ
તે સાંભળેલ અને આ આરંભ મુખ્યત્વે તેમને સતોષવાને ખાતર છે. શ્રીમ
રાજચંદ્ર જેમને હું રાયચંદભાઈ અથવા કવિ નામથી પ્રેમ અને માનપૂર્વ
બોલાવતો તેમના સ્મરણો લખી તેનું રહસ્ય મુમુક્ષુ પાસે મૂકવું એ મને ગમે
પણ મારી યોગ્યતા વિષે મને શકા થઈ છે, એટલે હવે તો મારો પ્રયા
કેવળ મિત્રને સતોષવા પુરતો છે. તેમના સ્મરણોને હું ન્યાય આપી શ
તેને સારુ મને જૈન માર્ગનો સારો પરિચય હોવો જોઈએ મારે કબુલ કર
જોઈએ કે તે નથી. તેથી મારુ દૃષ્ટિબિંદુ હું અત્યત સકુચિત રાખવાનો છુ
જે જે સ્મરણોની મારા જીવન ઉપર છાપ પડી છે તેની નોંધ અને તેમાં
જે શિક્ષણ મને મળ્યું છે તે જ આપી હું સતોષ માનીશ કદાચ જે લા
મને મળ્યો છે તે અથવા તેવો તે સ્મરણોમાથી વાચનાર મુમુક્ષુને પણ મ

મુમુક્ષુ શબ્દ મેં ઇરાદાપૂર્વક વાપર્યો છે બધી જાતના વાંચનારને સા
આ પ્રયાસ નથી.

મારી ઉપર ત્રણ પુરુષોએ ઊંડી છાપ પાડી છે ટૉલસ્ટૉય, રસ્કિન અ
રાયચદભાઈ ટૉલસ્ટૉયની તેમના અમુક પુસ્તકદ્વારા અને તેમની સાથેના થો
પત્ર વ્યવહારથી, રસ્કિને તેના એક જ પુસ્તકથી જેનું ગુજરાતી નામ 'સર્વોદ
(Unto This Last) એવુ મેં પાડ્યુ છે અને રાયચદભાઈએ તેમ
સાથેના ગાઢ પરિચયથી. હિંદુ ધર્મમાં મને શકા પેદા થઈ તે સમયે મ
કરનાર રાયચદભાઈ હતા સન ૧૮૯૩ની સાલમા દક્ષિણ આફ્રીકામા ખ્રીસ
સજ્જનોના ખાસ સબંધમા હું આવેલો. તેમનું જીવન સ્વચ્છ હતું. તે ધ
ચુસ્ત હતા બીજા ધર્મવાળાને ખ્રીસ્તી થવા સમજાવવા એ તેમનો મુખ્ય વ
સાય હતો. જો કે મારો તેમની સાથે સબધ વ્યવહારિક કાર્યને જ અંગે થયે
તો પણ તેમણે મારા આત્માના કલ્યાણને અર્થે ચિંતા કરવા માંડી મારું ક
કર્તવ્ય હું સમજી શક્યો જ્યા સુધી હિંદુધર્મનું રહસ્ય હું પુરેપુરુ જાણી
લઉં ને તેમાથી મારા આત્માને અસતોષ ન થાય ત્યાં સુધી મારા જન્મ
ધર્મ મારે ન જ તજવો જોઈએ તેથી મેં ધર્મ પુસ્તક વાંચવા શરુ ક
ખ્રિસ્તી તથા મુસલમાની ધર્મ પુસ્તકો વાચ્યા હિંદુ ધર્મ પુસ્તકો વાચ
લંડનમાં થયેલા ઇગ્રેજી મિત્રો સાથે પત્ર વ્યવહાર ચલાવ્યો. તેમની આગ
મારી શકાઓ મૂકી, તેમ જ હિંદુસ્થાનમાં જેઓની ઉપર મારી કંઈ

આસ્થા હતી તેમની સાથે પત્ર વ્યવહાર ચલાવ્યો એમાં રાયચંદભાઈ મુખ્ય હતા. તેમની સાથે તો મને સરસ સબંધ હતો તેમના પ્રત્યે માન હતુ તેથી તેમની મારફતે જે મળી શકે તે મેળવવા વિચાર કર્યો. તેનું પરિણામ એ આવ્યું કે હું શાંતિ પામ્યો હિંદુ ધર્મમા મને જે જોઈએ તે મળે એમ છે એવો મનને વિશ્વાસ આવ્યો. આ સ્થિતિને સારુ રાયચંદભાઈ જવાબદાર થયા એટલે મારું માન તેમના પ્રત્યે કેટલુ હોવું જોઈએ તેનો ખ્યાલ વાંચનારને કંઈક આવશે.

એમ છતાં મેં એમને મારા ધર્મગુરુ નથી માન્યા. ધર્મગુરુની તો શોધ જ કર્યા કરુ છુ અને હજી સુધી મને જવાબ બધાને વિષે 'આ નહિ' એમ જ મળ્યો છે. એવા સપૂર્ણ ગુરુ મેળવવાને સારુ પણ અધિકાર જોઈએ.

આ છેલ્લો પારિયાફ છેક અપ્રાસંગિક નથી એમ વાંચનાર મુમુક્ષુ હવે પછીના પ્રકરણોમાંથી જોઈ શકશે."

ગુરુ મળવા સારુ જેમ અધિકારની આવશ્યકતા છે તેમ જ રાયચંદભાઈનાં લખાણો વાંચનારને પણ અધિકાર આવશ્યક છે ટીકાકારને તેમાથી ટીકાનું કારણ મળશે, શ્રદ્ધાવાન તેમાથી રસ લૂટી શકશે શ્રીમદ્ રાજચંદ્રના લખાણમાં સત્ય નીતરી રહ્યુ છે એવો મને હમેશાં ભાસ આવ્યો છે. તેમણે જ્ઞાન બતાવવા સારુ એક પણ અક્ષર નથી લખ્યો લખનાનો હેતુ વાચનારને પોતાના આત્માનંદમાં ભાગીદાર બનાવવાનો હતો. જેને આત્માનંદ જોઈએ છે, જે આત્મક્લેશ ટાળવા ઇચ્છે છે, જે પોતાનુ કર્તવ્ય જાણવા ઇચ્છે છે તેને શ્રીમદ્ રાજચદ્રના લખાણોમાં બહુ મળી રહેશે એવી મારી ખાત્રી છે–પછી તે ભલે હિંદુ હો કે અન્ય ધર્મી હો.

સત્યાગ્રહ આશ્રમ.
સાબરમતી.
સવત ૧૯૮૦ ના
જેઠ સુદ ૧૦.

મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી.

શ્રીમદ્‌ના ગુણસ્થાનક ક્રમારોહણના મનોરથો.

૧. અપૂર્વ અવસર એવો ક્યારે આવશે?
ક્યારે થઇશું બાહ્યાંતર નિર્ગ્રંથ જો?
સર્વ સંબંધનું બંધન તિક્ષ્ણ છેદીને,
વિચરશું કવ મહત્પુરુષને પંથ જો? અપૂર્વ૦

૨. સર્વ ભાવથી ઔદાસીન્ય વૃત્તિ કરી,
માત્ર દેહ તે સંયમહેતુ હોય જો;
અન્ય કારણે અન્ય કશું કલ્પે નહીં,
દેહે પણ કિંચિત્ મૂર્છા નવ હોય જો. અપૂર્વ૦

૩. દર્શન મોહ વ્યતીત થઇ ઉપજ્યો બોધ જે,
દેહ ભિન્ન કેવલ ચૈતન્યનું જ્ઞાન જો;
તેથી પ્રક્ષીણ ચારિત્ર મોહ વિલોકિયે,
વર્ત્તે એવું શુદ્ધસ્વરૂપનું ધ્યાન જો. અપૂર્વ૦

૪. આત્મસ્થિરતા ત્રણ સંક્ષિપ્ત યોગની,
મુખ્યપણે તો વર્ત્તે દેહ પર્યંત જો;
ઘોર પરિસહ કે ઉપસર્ગ ભયે કરી,
આવી શકે નહીં તે સ્થિરતાનો અંત જો. અપૂર્વ૦

૫. સંયમના હેતુથી યોગ પ્રવર્ત્તના,
સ્વરૂપ લક્ષે જિન આજ્ઞા આધિન જો;
તે પણ ક્ષણ ક્ષણ ઘટતી જતી સ્થિતિમાં,
અંતે થાયે નિજસ્વરૂપમાં લીન જો. અપૂર્વ૦

૬. પંચ વિષયમાં રાગદ્વેષ વિરહિતતા,
પંચ પ્રમાદે ન મળે મનનો ક્ષોભ જો;
દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર ને કાળ ભાવ પ્રતિબંધવણ,
વિચરવું ઉદયાધિન પણ વીત લોભ જો. અપૂર્વ૦

૭. ક્રોધપ્રત્યે તો વર્ત્તે ક્રોધ સ્વભાવતા,
માન પ્રત્યે તો દીનપણાનુ માન જો,
માયા પ્રત્યે માયા સાક્ષી ભાવની,
લોભ પ્રત્યે નહી લોભ સમાન જો. અપૂર્વ૦
૮. બહુ ઉપસર્ગ કર્ત્તા પ્રત્યે પણ ક્રોધ નહી,
વંદે ચક્રિ તથાપિ ન મળે માન જો,
દેહ જાય પણ માયા થાય ન રોમમા,
લોભ નહી છો પ્રબળ સિદ્ધિ નિદાન જો. અપૂર્વ૦
૯. નગ્નભાવ, મુંડભાવ સહઅસ્નાનતા,
અદંતધોવન આદિ પરમ પ્રસિદ્ધ જો,
કેશ, રોમ, નખ, કે અંગે શૃંગાર નહી,
દ્રવ્યભાવ સંયમમય નિર્ગ્રંથ સિદ્ધ જો. અપૂર્વ૦
૧૦. શત્રુ મિત્ર પ્રત્યે વર્ત્તે સમદર્શીતા,
માન અમાને વર્ત્તે તે જ સ્વભાવ જો,
જીવિત, કે મરણે નહી ન્યુનાધિક્તા,
ભવ મોક્ષે પણ શુદ્ધ વર્ત્તે સમભાવ જો. અપૂર્વ૦
૧૧. એકાકી વિચરતો વળી સ્મશાનમા,
વળી પર્વતમા વાઘ સિંહ સયોગ જો,
અડોલ આસન ને મનમા નહીં ક્ષોભતા,
પરમ મિત્રનો જાણે પામ્યા યોગ જો. અપૂર્વ૦
૧૨. ઘોર તપશ્ચર્યામા પણ મનને તાપ નહી,
સરસ અન્ને નહીં મનને પ્રસન્ન ભાવજો,
રજકણ, કે રિદ્ધિ વૈમાનિક દેવની,
સર્વે માન્યા પુદ્ગલ એક સ્વભાવ જો. અપૂર્વ૦
૧૩. એમ પરાજય કરીને ચારિત્રમોહનો,
આવું ત્યા જ્યાં કરણ અપૂર્વ ભાવ જો,
શ્રેણી ક્ષપકતણી કરીને આરૂઢતા,
અનન્ય ચિંતન અતિશય શુદ્ધ સ્વભાવજો. અપૂર્વ૦
૧૪. મોહસ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર તરી કરી,
સ્થિતિ ત્યા જ્યા ક્ષીણમોહગુણસ્થાન જો;

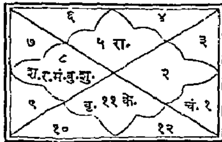
અંત સમય ત્યાં પૂર્ણ સ્વરૂપ વીતરાગ થઈ,
પ્રગટાવું નિજ કેવળજ્ઞાન નિધાન જો. અપૂર્વ૦
૧૫. ચાર કર્મ ઘનઘાતી તે વ્યવચ્છેદ જ્યાં,
ભવના બીજતણો આત્યંતિક નાશ જો;
સર્વભાવ જ્ઞાતા દ્રષ્ટા સહ શુદ્ધતા,
કૃતકૃત્ય પ્રભુ વીર્ય અનંત પ્રકાશ જો. અપૂર્વ૦
૧૬. વેદનીયાદિ ચાર કર્મ વર્ત્તે જહાં,
બળી સીંદરીવત્ આકૃતિ માત્ર જો;
તે દેહાયુષ આધિન જેની સ્થિતિ છે,
આયુષ્ પૂર્ણે મટિયે દૈહિકપાત્ર જો. અપૂર્વ૦
૧૭. મન વચન કાયાને કર્મની વર્ગણા,
છૂટે જહાં સકળ પુદ્ગલ સંબંધ જો;
એવું અયોગીગુણસ્થાનક ત્યાં વર્ત્તતું,
મહાભાગ્ય સુખદાયક પૂર્ણ અબંધ જો. અપૂર્વ૦
૧૮. એક પરમાણુમાત્રની મળે ન સ્પર્શતા,
પૂર્ણકલંક રહિત અડોલ સ્વરૂપ જો;
શુદ્ધ નિરંજન ચૈતન્યમૂર્ત્તિ અનન્યમય,
અગુરુ લઘુ અમૂર્ત સહજપદરૂપ જો. અપૂર્વ૦
૧૯. પૂર્વ પ્રયોગાદિ કારણના યોગથી,
ઊર્ધ્વગમન સિદ્ધાલયપ્રાપ્ત સુસ્થિત જો;
સાદિ અનંત અનંત સમાધિ સુખમાં,
અનંત દર્શન, જ્ઞાન અનંત સહિત જો. અપૂર્વ૦
૨૦. જે પદ શ્રી સર્વજ્ઞે દીઠું જ્ઞાનમાં,
કહી શક્યા નહીં પણ તે શ્રીભગવાન જો;
તેહ સ્વરૂપને અન્યવાણી તે શું કહે?
અનુભવગોચર માત્ર રહ્યું તે જ્ઞાન જો. અપૂર્વ૦
૨૧. એહ પરમપદપ્રાપ્તિનું કર્યું ધ્યાન મેં,
ગજાવગર ને હાલ મનોરથ રૂપ જો;
તોપણ નિશ્ચય રાજચંદ્ર મનને રહ્યો,
પ્રભુ આજ્ઞાએ થાશું તે જ સ્વરૂપ જો. અપૂર્વ૦
[આંક ૫૬૧, સં૦ ૧૯૫૨.

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર

ભિન્ન ભિન્ન અવસ્થા

श्रीमतां जन्मकुंडली.*

जन्म सं० १९२४ कार्तिक शुद्ध १५ रवी.

[लेखकमहोदयाः श्री. **गोविन्द जनार्दन चोरकर** उर्फ श्रीगजानन-स्वामी. दादर—मुंबई.]

अस्य पुरुषस्य जन्मकुण्डल्यां चंद्रचूड-नामा योगो वरीवर्ति । यतः ।

चंद्रचूडो भवेद्योगो धर्मपो यदि केंद्रगः ।
योगेऽस्मिन्दानशीलश्च गुणपूर्णो भवेन्नरः ॥ १ ॥

अस्याऽयं भावो यदा नवमस्थानपतिः केन्द्रस्थाने भवति तदा चंद्रचूडो नामा योगो भवति—सोऽस्मिन् पुरुषे नवमस्थानपतिर्भौमः केन्द्रेऽर्थाच्चतुर्थस्थाने वेद्यते । एतेनायं पुमानतिगुणवान् महान् प्रतापशाली दुःखितानामपि परिपोषकोऽतीव दानशीलस्तथाऽस्य संसर्गप्रभावेण कुत्सिता अपि पुरुषास्सन्मार्गरता भविष्यन्ति । इत्येको चंद्रचूडनामायोगः ।

अन्यच्च—

एवमस्य पुंसः कुण्डल्यां मयूरनामा योगः आलोच्यते यतः ।

केन्द्रायगो वित्तपतिर्मयूरो ।
वित्तेऽथवा चेद् धनदः सुयोगः ॥ २ ॥

अस्याऽयं भावो यदा वित्तपतिरर्थात् द्वितीयस्थानपतिः केन्द्रेऽथवा एकादशस्थाने तथा स्वस्थाने स्यात्तदा मयूरनामा योगो भवति ।

सोऽस्मिन् पुरुषे द्वितीयस्थानपतिः सौम्यः केन्द्रे चतुर्थे निवसति । तेनायं पुमान् वाक्यवचनेऽतीव दक्षः । धनादिव्ययः उत्सवे तथा सन्मार्गेऽतीव करिष्यति । इति द्वितीयो योगो बहुश्रेष्ठः ।

अन्यच्च—

अस्य मनुजस्य जन्मकुण्डल्यां 'श्रीवत्स'नामा योगोऽपि दर्शयति यतः ।

केंद्रे च कोणे गगनाधिपश्चेत् ।
श्रीवत्सयोगे धनवान् मनुष्यः ॥ ३ ॥

---

* શ્રીમદ્‌ની આ કુંડલી, તેમની મુબઈમાં હાજરી રહેતી ત્યારે લગભગ દરરોજ તેમની પાસે જનારા ભાઈ ખીમજી દેવચંદ વૈધના "શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર" પુસ્તક ઉપર લખેલ હતી તે અત્રે આપી છે આ કુંડલીનું ગુજરાતી ભાષાંતર પૃષ્ઠ ૮૬ ઉપર અપેલ છે—સંશોધક.

अस्यायं भावो यदा गगनाधिपोऽर्थात् दशमस्थानपतिकेन्द्रस्थानेऽथवा कोणस्थाने प्राप्नोति तदा श्रीनाथयोगो भवति । सोऽस्मिन् दशमस्थानपति शुक्र केन्द्रस्थानेऽर्थाच्चतुर्थस्थाने स्थित एव तेनायं पुमान् लक्ष्मीवान् तथा सर्वसौख्य-युतः सर्वदैव भवितुमर्हति । इति तृतीयो योगो दर्शयति ।

अन्यच्च—

अस्य पुरुषस्य जन्मपत्रिकायां चतुर्थो योग पारिजातनामाऽपि विद्यते यतः ।

चतुष्टये विक्रमगेहनाथे ।

स्यात्पारिजाते नृपपूजितश्च ॥ ४ ॥

अस्य भावोऽयं प्रतीयते यदा तृतीयस्थानपतिश्चतुष्टयेषु ऽर्थ प्रथमचतुर्थ-सप्तमदशमस्थानेषु समुपविशति तदासौ मनुजोऽतीव राजसन्मानितः सम्भविष्यति सोऽस्मिन् जन्मकाले तृतीयस्थानपतिर्भृगुश्चतुर्थस्थाने निवसति तेनाऽयं योगो-ऽयुत्तम शोभते-इति चतुर्थो योग ।

अन्यच्च—

अस्य मनुजस्य जन्मकाले मुक्तादामाख्य योगोऽपि बहुसौख्यकर. प्रदर्शयति । यत ।

केंद्रे वा लाभगेहे वा कोणे वांबुपतिर्यदा ।

मुक्तादामाख्ययोगः स्याद् बहुभोगधनप्रदः ॥ ५ ॥

अर्थाद्यदाऽम्बुपतिश्चतुर्थस्थानस्वामी केन्द्रस्थाने तथा लाभस्थाने एकाद-शेऽथवा कोणस्थाने वा समायाति तदा मुक्तादामा नाम योगो भवति.

सोऽस्मिन्—चतुर्थस्थानपतिर्भौम केन्द्रेऽर्थाच्चतुर्थस्थाने एव तिष्ठति तेनायं पुंमानतिलक्ष्मीवान् अमूल्य पदार्थानपि भोक्ता भविष्यति किमधिकेनाध्यात्मिकानपि विषयानय सुखेन भोक्ष्यति । इति पञ्चमो मुक्तादामा योगोऽपि शोभत एव ।

अन्यच्च—

अस्य पुरुषस्यान्यो मृगराजनामाऽपि योगो विद्यते यथोक्तमपि ।

कौर्प्यमेषहरिकर्कटयातौ चापराशिझषराशिगतौ वा ।

भास्करात्मजवसुंधरात्मजौ स्यात्तदा सुखकरो मृगराजः ॥ ६ ॥

अस्याऽय भाव । यदा भास्करात्मज शनि वसुन्धरात्मजो भौमः एतौ ग्रहौ वृश्चिकमेषसिंहकर्कराशीन् यदा समायातौ अथवा धनुमीनराशिसम्प्राप्तौ तदा मृगराजनामा योगो भवति एवमस्मिन् जन्मराशौ शनिभौमावेतौ पापग्रहौ केन्द्रे चतुर्थस्थाने निवसतस्तेन मृगराजनामा योगोऽप्यालोच्यतेऽस्मिन् योगे समुत्पन्ने ति सुखभाग् भवतीति षष्ठो मृगराज नामा योगो निरीक्ष्यते ।

एवमस्य पुरुषस्य सप्तमोऽत्र राह्वययोगोतिसौख्यकरो दर्शयति । यत.

अमराह्वययोग स्यात् केंद्रकोणगते गुरौ ।
चतुर्थे पापखेटे च योगेऽस्मिन् श्रीयुतो नर ॥ ७ ॥

अर्थात्–केन्द्र तथा कोण नवपचमस्थाने गुरौ सप्राप्ते सति तथा चतुर्थ स्थानेपापग्रहे च वर्तमाने सति—

अमराख्यनामा योगो भवति–अस्य योगस्य सप्राप्तौ मनुज चिरकाला-पर्यन्त लक्ष्म्या सयुतो भविष्यति

सोऽस्य जननकाले गुरु सप्तमस्थाने विद्यते तथा पापग्रहा रविशनि-भौमाश्चतुर्थस्थाने प्रदर्शयन्ति तेनापरनामाऽपि योग सुयोग प्रतीयते–यस्मिन् सप्राप्ते सति मनुज श्रीपदचिह्नेनभूषितो भवितु शक्य इति सप्तमोऽमरनामा योग ।

अन्यच्च—

एवमस्य जन्मकुण्डल्या फलनामा योग समुल्लसति । यत । 'उदयभव धनेशा केन्द्रकोणेगताश्चेत् भवति च फलयोग सौख्यदो मानवानाम्' अस्याऽय भावो यदा लग्नाधिप एव एकादशस्थानपतिस्तथैव द्वितीयस्थानपतिर्यदा केन्द्रेऽथवा कोणस्थाने समुपविशति तदा मनुजानामतिसौख्य ददाति—

सोऽस्य जन्मकाले रविभौमसौम्या चतुर्थस्थाने स्थितास्तेनाय पुमानल्पावस्थायामेवातिसौख्यभाग् भवितुमर्हति–इत्यष्टमो योग । एवमन्येऽपि बहवो योगा प्रदर्शयन्ति–एते योगा योगचिन्तामणि ग्रन्थे समुल्लिखिता ।

अपरञ्च–भृगुसहितायान्तु–भृगुमुनिरित्थ निगदति यदा चतुर्थस्थाने रवि-भौमसौम्यभृगुशनय पञ्चग्रहा एकत्रीभूता स्थिताश्चदपरञ्च मोक्षस्थानपतिश्चन्द्रो यदा धर्मस्थाने निवसति तदासौ मनुजोऽतितेजस्वी पूर्वजन्मसचित पुण्याना भाक् तथोदारदाता धर्मोपदेशश्च भवति

अपरञ्च यच्छ्रौष्य सन्यासिना समाधिस्थचित्तेन प्राप्नोति तच्छ्रौष्यमेवं ग्रहस्थितिभूतेन मनुजाना सुखेन भविष्यति

ननु किञ्चिदुत्कृष्ट भविष्यति–इत्येतत्पर्यन्त फल तस्य पुरुषस्य भवति यदन्येपा बहु कष्टेन वा कोटिजन्मसचितपुण्येन प्राप्नोति तत्फलमस्यैव ग्रहस्थितेन गच प्राप्नोति

शुभं भवतु.

[રા રા શ્રીયુત્ ગોવિન્દ જનાર્દન ખોરકરે પોતાની ઘણી પ્રવૃત્તિમાંથી શ્રમ લઈ શ્રીમદ્‌ની આ જન્મ કુંડળીના ગ્રહોના શાસ્ત્રોક્ત જુદા જુદા યોગ તેમ જ તેનું સંસ્કૃતમાં વિવેચન, કરી આપી ઉપકૃત કરેલ છે –સંશોધક]

સ્વાત્મવૃત્તાંતોપયોગી પદ.

ધન્ય રે દિવસ આ અહો, જાગી રે શાંતિ અપૂર્વ રે,
દશ વર્ષે રે ધારા ઉલસી, મટયો ઉદય કર્મનો ગર્વ રે ધન્ય૦ ૧

ઓગણીસેં ને એકત્રીસે, આવ્યો અપૂર્વ અનુસાર રે,
ઓગણીસેં ને બેતાલીસે, અદ્ભુત વૈરાગ્ય ધાર રે ધન્ય૦ ૨

ઓગણીસેં ને સુડતાલીસે, સમકિત શુદ્ધ પ્રકાશ્યું રે,
શ્રુત અનુભવ વધતી દશા, નિજ સ્વરૂપ અવભાસ્યું રે ધન્ય૦ ૩

ત્યાં આવ્યો રે ઉદય કારમો, પરિગ્રહ કાર્ય પ્રપંચ રે,
જેમ જેમ તે હડસેલીએ, તેમ વધે ન ઘટે રંચ રે ધન્ય૦ ૪

વધતું એમ જ ચાલીયું, હવે દીસે ક્ષીણ કાંઈ રે,
ક્રમે કરીને રે તે જશે, એમ ભાસે મનમાંહિ રે ધન્ય૦ ૫

યથા હેતુ જે ચિત્તનો, સત્યધર્મનો ઉદ્ધાર રે.
થશે અવશ્ય આ દેહથી, એમ થયો નિરધાર રે ધન્ય૦ ૬

આવી અપૂર્વ વૃત્તિ અહો, થશે અપ્રમત્ત યોગ, રે,
કેવળ લગભગ ભૂમિકા સ્પર્શીને દેહ વિયોગ રે ધન્ય૦ ૭

અવશ્ય કર્મનો ભોગ છે, ભોગવવો અવશેષ રે,
તેથી દેહ એક જ ધારીને જાશું સ્વરૂપ સ્વદેશ રે ધન્ય૦ ૮

[હા૦ નો૦ ૧ પૃ૦ ૬૩

શ્રીમદ્‌ના શબ્દોમાં તેમનું ત્રુટક જીવનવૃત્તાંત.

સંવત્ ૧૯૨૪ના કાર્તિક સુદિ ૧૫, રવિએ મારો જન્મ હોવાથી આજે મને સામાન્ય ગણતરીથી બાવીસ વર્ષ પૂરાં થયાં. બાવીસ વર્ષની અલ્પવયમાં મેં અનેક રંગ આત્મા સંબંધમાં, મન સંબંધમાં, વચન સંબંધમાં, તન સંબંધમાં અને ધન સંબંધમાં દીઠા છે. નાના પ્રકારની સૃષ્ટિરચના, નાના પ્રકારના સંસારી મોજાં, અનંત દુઃખનું મૂળ, એ બધાંનો અનેક પ્રકારે મને અનુભવ થયો છે. સમર્થ તત્ત્વજ્ઞાનીઓએ અને સમર્થ નાસ્તિકોએ જે જે વિચારો કર્યા છે તે જાતિના અનેક વિચારો તે અલ્પ વયમાં મેં કરેલા છે. મહાન્ ચક્રવર્તિએ કરેલા તૃષ્ણાના વિચાર અને એક નિસ્પૃહી મહાત્માએ કરેલા નિસ્પૃહાના વિચાર મેં કર્યા છે. અમરત્વની સિદ્ધિ અને ક્ષણિકત્વની સિદ્ધિ ખૂબ વિચારી છે. અલ્પવયમાં મહત્ વિચારો કરી નાખ્યા છે. મહત્ વિચિત્રતાની પ્રાપ્તિ થઈ છે. એ સઘળું બહુ ગંભીરભાવથી આજે હું દૃષ્ટિ દઈ જોઉં છું તો પ્રથમની મારી ઊગતી વિચારશ્રેણિ, આત્મદશા અને આજને આકાશ-પાતાળનું અંતર છે, તેનો છેડો અને આનો છેડો કોઈ કાળે જાણે મળ્યા નહીં તેમ... પણ શોચ કરશો કે એટલી બધી વિચિત્રતાનું કોઈ સ્થળે લેખન-ચિત્રન કર્યું છે કે નહીં? તો ત્યાં એટલું જ કહી શકાય કે લેખન-ચિત્રન સઘળું સ્મૃતિના ચિત્રપટમાં છે; બાકી પત્ર લેખિનીનો સમાગમ કરી જગતમાં દર્શાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો નથી. યદિ હું એમ સમજી શકું છું કે તે વય-ચર્યા જનસમૂહને બહુ ઉપયોગી, પુનઃ પુનઃ મનન કરવા યોગ્ય અને પરિણામે તેઓ ભણીથી મને શ્રેયની પ્રાપ્તિ થાય તેમ છે, પણ મારી સ્મૃતિએ તે પરિશ્રમ લેવાની મને ચોખ્ખી ના કહી હતી એટલે નિરુપાયતાથી ક્ષમા ઇચ્છી લઉં છું. પારિણામિક વિચારથી તે સ્મૃતિની ઇચ્છાને દબાવી તે જ સ્મૃતિને સમજાવી, તે વય-ચર્યા ધીરે ધીરે બનશે તો, અવશ્ય ધવલ-પત્ર પર મૂકીશ. તોપણ સમુચ્ચયવય ચર્યા સંભારી જઉં છું —

સાત વર્ષ સુધી એકાંત બાળવયની રમત-ગમત સેવી હતી. એટલું મને તે વેળા માટે સ્મૃતિમાં છે કે વિચિત્ર કલ્પના (કલ્પનાનું સ્વરૂપ કે હેતુ સમજ્યા વગર) મારા આત્મામાં થયા કરતી હતી. રમત-ગમતમાં પણ વિજય મેળવવાની અને સહજ-રાજેશ્વર જેવી ઉંચી પદવી મેળવવાની પરમ જિજ્ઞાસા હતી. વસ્ત્ર પહેરવાની, સ્વચ્છ રાખવાની, ખાવાપીવાની, સૂવાબેસવાની, બધી વિદેહી દશા હતી; છતાં અંતઃકરણ કોમળ હતું. તે દશા હજુ બહુ સાંભરે છે. અત્યારનું વિવેકી જ્ઞાન તે વયમાં હોત તો, મને મોક્ષ માટે આટલી જિજ્ઞાસા હોત નહીં, એવી નિરપરાધ સ્થિતિ હોવાથી પુનઃ તે સાંભરે છે.

સાત વર્ષથી અગિયાર વર્ષ સુધીનો કાળ કેળવણી લેવામા હતો આજે મારી સ્મૃતિ જેટલી ખ્યાતિ ભોગવે છે, તેટલી ખ્યાતિ ભોગવવાથી તે કઈક અપરાધી થઈ છે, પણ તે કાળે નિરપરાધિ સ્મૃતિ હોવાથી એક જ વાર પાઠનુ અવલોકન કરવુ પડતુ હતુ, છતા ખ્યાતિનો હેતુ નહોતો, એટલે ઉપાધિ બહુ ઓછી હતી સ્મૃતિ એવી બળવત્તર હતી કે તેવી સ્મૃતિ બહુ જ થોડા મનુષ્યોમા આ કાળે, આ ક્ષેત્રે હશે અભ્યાસમા પ્રમાદી બહુ હતો વાતડાહ્યો, રમતિયાળ અને આનદી હતો પાઠ માત્ર શિક્ષક વચાવે તે જ વેળા વાચી તેનો ભાવાર્થ કહી જતો એ ભણીની નિશ્ચિન્તતા હતી તે વેળા પ્રીતિ સરલવાત્સલ્યતા–મારામા બહુ હતી, સર્વથી એકત્વ ઇચ્છતો, સર્વમા ભ્રાતૃભાવ હોય તો જ સુખ, એ મને સ્વાભાવિક આવડ્યુ હતુ લોકોમા કોઈ પણ પ્રકારથી જુદાઈના અકુરો જોતો કે મારુ અત કરણ રડી પડતુ તે વેળા કલ્પિત વાતો કરવાની મને બહુ ટેવ હતી આઠમા વર્ષમા મે કવિતા કરી હતી, જે પાછળથી તપાસતા સમાપ હતી

અભ્યાસ એટલી ત્વરાથી કરી શકયો હતો કે જે માણસે મને પ્રથમ પુસ્તકનો બોધ દેવો શરૂ કર્યો હતો, તેને જ ગુજરાતી કેળવણી ઠીક પામીને તે જ ચોપડીનો પાછો મેં બોધ કર્યો હતો ત્યારે કેટલાક કાવ્યગ્રથો મે વાચ્યા હતા તેમ જ અનેક પ્રકારના બોધગ્રથો–નાના–આટા અવળા મેં જોયા હતા, જે પ્રાયે હજુ સ્મૃતિમા રહ્યા છે ત્યાસુધી મારાથી સ્વાભાવિક રીતે ભદ્રિકપણુ જ સેવાયુ હતુ, હુ માણસ જાતનો બહુ વિશ્વાસુ હતો, સ્વાભાવિક સૃષ્ટિરચનાપર મને બહુ પ્રીતિ હતી

મારા પિતામહ કૃષ્ણની ભક્તિ કરતા હતા તેમની પાસે તે વયમા કૃષ્ણકિર્તનના પદો મે સાભળ્યા હતા, તેમ જ જુદા જુદા અવતારો સબધી ચમત્કારો સાભળ્યા હતા, જેથી મને ભક્તિની સાથે તે અવતારોમા પ્રીતિ થઈ હતી અને રામદાસજી નામના સાધુની સમીપે મેં બાળલીલામા કઠી બધાવી હતી નિત્ય કૃષ્ણના દર્શન કરવા જતો, વખતો વખત કથાઓ સાભળતો, વારવાર અવતારો સબધી ચમત્કારમા હુ મોહ પામતો અને તેને પરમાત્મા માનતો, જેથી તેનુ રહેવાનુ સ્થળ જોવાની પરમ જિજ્ઞાસા હતી તેના સપ્રદાયના મહત હોઈએ, સ્થળે સ્થળે ચમત્કારથી હરિકથા કરતા હોઈએ અને ત્યાગી હોઈએ તો કેટલી મજા પડે? એ જ વિકલ્પના થયા કરતી, તેમ જ કોઈ વૈભવી ભૂમિકા જોતો કે સમર્થ વૈભવી થવાની ઇચ્છા થતી, ‘પ્રવીણ સાગર’ નામનો ગ્રથ તેવામા મેં વાચ્યો હતો, તે વધારે સમજ્યો નહોતો, છતા સ્રી સબધી નાના પ્રકારના સુખમા લીન હોઈએ અને નિરુપાધિપણે કથાકથન શ્રવણ કરતા હોઈએ તો કેવી આનદદાયક દશા, એ મારી તૃષ્ણા હતી ગુજરાતી ભાષાની વાચનમાળામા જગતકર્તા સબધી કેટલેક સ્થળે બોધ કર્યો તે મને દૃઢ થઈ ગયો હતો જેથી જૈન લોકો ભણી મારી બહુ જુગુપ્સા હતી, બનાવ્યા વગર કોઈ પદાર્થ બને નહીં માટે જૈન લોકો મૂર્ખ છે તેને ખબર નથી તેમ જ તે વેળા પ્રતિમાના અશ્રદ્ધાળુ લોકોની ક્રિયા મારા જોવામા આવી હતી, જેથી તે ક્રિયાઓ મલીન લાગવાથી હુ તેથી બીતો હતો, એટલે કે તે મને પ્રિય નહોતી

જન્મભૂમિકામાં જેટલા વાણિયાઓ રહે છે, તે બધાની કુળશ્રદ્ધા ભિન્ન ભિન્ન છતાં કંઈક પ્રતિમાના અશ્રદ્ધાળુને જ લગતિ હતી, એથી મને તે લોકોનો જ પાનારો હતો. પહેલેથી સમર્થ શક્તિવાળો અને ગામનો નામાંકિત વિદ્યાર્થી લોકો મને ગણતા તેથી મારી પ્રશંસાને લીધે ચાહીને તેવા મંડળમાં બેસી મારી ચપળશક્તિ દર્શાવવા હું પ્રયત્ન કરતો. કંઠીને માટે વારંવાર તેઓ મારી હાસ્યપૂર્વક ટીકા કરતા; છતાં હું તેઓથી વાદ કરતો અને સમજણ પાડવા પ્રયત્ન કરતો પણ હળવે હળવે મને તેમનાં પ્રતિક્રમણસૂત્ર ઇત્યાદિક પુસ્તકો વાચવા મળ્યાં; તેમાં બહુ વિનય પૂર્વક સર્વ જગત્ જીવથી મિત્રતા ઇચ્છી છે તેથી, મારી પ્રીતિ તેમાં પણ થઈ અને પેલામાં પણ રહી. હળવે હળવે આ પ્રસંગ વધ્યો. છતાં સ્વચ્છ રહેવાના તેમ જ બીજા આચાર-વિચાર મને વૈષ્ણવના પ્રિય હતા અને જગત્કર્ત્તાની શ્રદ્ધા હતી. તેવામાં કંઠી તૂટી ગઈ, એટલે ફરીથી મેં બાંધી નહીં. તે વેળા બાંધવા-ન બાંધવાનું કંઈ કારણ મેં શોધ્યું નહોતું આ મારી તેર વર્ષની વયની ચર્યા છે. પછી હું મારા પિતાની દુકાને બેસતો અને મારા અક્ષરની છટાથી કચ્છદરબારને ઉતારે મને લખવા માટે બોલાવતા ત્યારે હું ત્યાં જતો. દુકાને મેં નાના પ્રકારની લીલાલ્હેર કરી છે; અનેક પુસ્તકો વાંચ્યાં છે. રામ ઇત્યાદિકનાં ચરિત્રો પર કવિતાઓ રચી છે; સંસારી તૃષ્ણાઓ કરી છે; છતાં કોઈને મેં ઓછોઅધિકો ભાવ કહ્યો નથી, કે કોઈને મેં ઓછુંઅધિકું તોળી દીધું નથી, એ મને ચોક્કસ સાંભરે છે [આં૦ ૬૪.

° ° °

દુખિયા મનુષ્યોનું પ્રદર્શન કરવામાં આવ્યું હોય તો ખચિત તેના શિરો ભાગમાં હું આવી શકું.

આ મારાં વચનો વાંચીને કોઈ વિચારમાં પડી જઈ, ભિન્ન ભિન્ન કલ્પનાઓ કરશે અને કાં તો ભ્રમ ગણી વાળશે; પણ તેનું સમાધાન અહીં જ ટપકાવી દઉં છું.

તમે મને સ્ત્રી સબંધી કંઈ દુ:ખ લેખશો નહીં, લક્ષ્મી સંબંધી લેખશો નહીં, પુત્ર સંબંધી લેખશો નહીં, કીર્ત્તિ સંબંધી લેખશો નહીં, ભય સંબંધી લેખશો નહીં, કાયા સંબંધી લેખશો નહીં અથવા સર્વથી લેખશો નહીં; મને દુ:ખ બીજી રીતિનું છે. તે દરદ વાતનું નથી, કફનું નથી કે પિત્તનું નથી; તે શરીરનું નથી, વચનનું નથી કે મનનું નથી. ગણો તો બધાયનું છે અને ન ગણો તો એકેનું નથી; પરંતુ મારી વિજ્ઞાપના તે નહીં ગણવા માટે છે કારણ એમાં કોઈ ઓર મર્મ રહ્યો છે.

તમે જરૂર માનજો, કે હું વિનાદિવાનાપણે આ કલમ ચલાવું છું. **રાયચંદ** નામથી ઓળખાતો વવાણીઆ નામના નાના ગામનો, લક્ષ્મીમાં સાધારણ એવો પણ આર્ય તરીકે ઓળખાતો દશાશ્રીમાળી-વૈશ્યનો પુત્ર ગણાઉં છું આ દેહમાં મુખ્યે બે ભવ કર્યા છે, અમુખ્યનો હિસાબ નથી.

નાનપણની નાની સમજણમાં કોણ જાણે ક્યાંથીએ મોટી કલ્પનાઓ આવતી. સુખની જિજ્ઞાસા પણ ઓછી નહોતી અને સુખમાં પણ મહાલય, બાગ, બગીચા,

વાડીવાડીનાં કંઈક માન્યા હતાં; મોટી કલ્પના તે આ બધું શું છે? તેની હતી. તે કલ્પનાનું એક વાર એવું રૂપ દીઠું કે, પુનર્જન્મે નથી, પાપે નથી, પુણ્યે નથી, સુખે રહેવું અને સંસાર ભોગવવો એ જ કૃતકૃત્યતા છે. એમાંથી બીજી પંચાતમાં નહીં પડતાં, ધર્મની વાસનાઓ કાઢી નાંખી, કોઈ ધર્મ માટે ન્યૂનાધિક કે શ્રદ્ધાભાવપણું રહ્યું નહીં. થોડો વખત ગયા પછી એમાંથી ઓર જ થયું.

જે થવાનું મેં કલ્પ્યું નહોતું, તેમ તે માટે મારા ખ્યાલમાં હોય એવું કંઈ મારું પ્રયત્ન પણ નહોતું, છતાં અચાનક ફેરફાર થયો; કોઈ ઓર અનુભવ થયો અને જે અનુભવ પ્રાયે શાસ્ત્રમાં લેખિત ન હોય, જડ વાદીઓની કલ્પનામાં પણ નથી; તેવો હતો. તે ક્રમે કરીને વધ્યો; વધીને અત્યારે એક 'તુહિ તુહિ' નો જાપ કરે છે.

હવે અહીં સમાધાન થઈ જશે. આગળ જે મળ્યા નહીં હોય, અથવા ભવાદિક હશે, તેથી દુઃખ હશે તેવું કંઈ નથી, એમ ખચિત સમજશો. સ્ત્રી સિવાય બીજો કોઈ પદાર્થ ખાસ કરીને મને રોકી શકતો નથી-બીજા કોઈ પણ સંસારી સાધને મારી પ્રીતિ મેળવી નથી, તેમ કોઈ ભયે મને અધિકતાએ ઘેર્યો નથી. સ્ત્રીના સંબંધમાં જિજ્ઞાસા ઓર છે અને વર્તના ઓર છે. એક પક્ષે તેનું કેટલાક કાળ સુધી સેવન કરવું સમ્મત કર્યું છે તથાપિ ત્યાં સામાન્ય પ્રીતિ-અપ્રીતિ છે; પણ દુઃખ એ છે કે જિજ્ઞાસા નથી, છતાં પૂર્વકર્મ કાં ઘેરે છે? એટલેથી પતતું નથી, પણ તેને લીધે નહીં ગમતા પદાર્થોને જોવા સુંઘવા, સ્પર્શવા પડે છે અને એ જ કારણથી પ્રાયે ઉપાધિમાં બેસવું પડે છે. [આંક ૬૧.

० ० ०

જે પુરુષ આ ००० સહજ નોંધ કરે છે તે પુરુષ માટે પ્રથમ સહજ તે પુરુષ લખે છે:—

તેની હમણા એવી દશા અંતરંગમાં રહી છે કે કંઈક વિના સર્વ સંસારી ઇચ્છાની પણ તેણે વિસ્મૃત્તિ કરી નાંખી છે.

તે કંઈક પામ્યો પણ છે, અને પૂર્ણનો પરમ મુમુક્ષુ છે. છેલ્લા માર્ગનો નિઃશંક જિજ્ઞાસુ છે.

હમણા જે આવરણો તેને ઉદય આવ્યાં છે, તે આવરણોથી એને ખેદ નથી. પરંતુ વસ્તુભાવમાં થતી મંદતાનો ખેદ છે.

તે ધર્મની વિધિ, અર્થની વિધિ, કામની વિધિ અને તેને આધારે મોક્ષની વિધિને પ્રકાશી શકે તેવો છે. થોડા પુરુષને પ્રાપ્ત થયો હશે એવો એ કાળનો ક્ષયોપશમી પુરુષ છે.

તેને પોતાની સ્મૃત્તિ માટે ગર્વ નથી. તર્ક માટે ગર્વ નથી. તેમ તે માટે તેનો પક્ષપાત પણ નથી. તેમ છતાં કંઈક બહાર રાખવું પડે છે તેને માટે ખેદ છે.

તેનું અત્યારે એક વિષય વિના બીજા વિષયપ્રતિ ઠેકાણું નથી; તે પુરુષ જો તીક્ષ્ણ ઉપયોગવાળો છે; તથાપિ તે તીક્ષ્ણ ઉપયોગ બીજા કોઈ પણ વિષયમાં વાપરવા તે પ્રીતિ ધરાવતો નથી. [હા૦ નોં૦ પૃ૦ ૩-૪

INDIANS OF TO-DAY.

We have already quoted a short account from the Bombay papers of Shrimad Rajchandra Ravjibhai, a rising Jain reformer, who died on April 9th, 1901, in Rajkot, Kathiawar, at the premature age of 33. Shrimad had the reputation of being the only *Shatavadhani* poet of India, when he was only nineteen. *Avadhana* means attention. *Shatavadhani* means attention to a hundred things at a time. A poet is styled *Shatavdhani*, when he stores up a hundred things in his memory,—be they verses in different languages whose words are recited to him at random, or some games such as chess, cards, &c., or any other things, and reproduces them in their proper order from memory. During the performance, the strokes of a bell are counted and arithmetical problems are solved by the poet. This feat of memory power, coupled with poetic gifts,—for the *Shatavadhani* poet has also to compose poetry *extempore*,—can be realised better by sight than description.

Shrimad Rajchandra was a living psychological instance of how far memory can be developed. He was considered by his admirers to be one of the greatest moral teachers of our time and country and the enlightened portion of the Jain community regarded him as its youngest great philosopher in this *Pancham Kal* (the fifth *yuga*). He was born in Vavanya, Kathiawar, in 1867, of *Vanika* parentage. As a boy at school he showed extraordinary powers of memory. He finished within two years the vernacular course of his studies, which generally requires six years to complete. His teachers regarded him as a prodigy of intellect and memory. At a very early age he showed a predilection for poetry. At the

Age of nine, he wrote small *Ramayana* and *Mahabharata* in Padya (poetry). At the age of twelve, he wrote three hundred stanzas on a clock in three days. This shows that Shrimad was a born poet. He also began to contribute to several monthly magazines and newspapers and wrote an essay on the importance of female education. When he was thirteen he went to Rajkot to study English. At the age of fourteen or fifteen he went to Morvi, and performed an *Ashtavadhana* (in which eight things are attended to at a time) feat before a circle of friends. He then increased the *Avadhanas* from eight to twelve, and gave a public performance of the same. He gradually increased his power of memory to such an extent that from twelve *Avadhanas* he began to perform sixteen and from sixteen, fifty two and lastly, one hundred and thus at the age of nineteen he became a *Shatavadhani* poet. He went to Bombay and gave a public performance of his *Shatavadhana*, in the Framji Cowasji Institute and other places. For these wonderful feats of memory he was awarded a gold medal by the Bombay public, and was given the name of *Sakshat Saraswati* (साक्षात् सरस्वति) Mr. Malabari, the well-known social reformer, after witnessing the performance wrote in his paper the *Indian Spectator*, a very admirable article calling Shrimad, '*a prodigy of intellect and memory.*' Shortly after this, at the instance of the late Sir Charles Sargeant, the then Chief Justice of the High Court of Bombay, Dr. Peterson, Mr. Yajnik, and such other well-known citizens, a big public meeting was arranged to witness Shrimad's *Shatavadhana*. The public and the Press expressed their high appreciation and admiration of the young prodigy. Sir Charles advised him to visit Europe and exhibit his powers there, but he could not do so, as he thought he could not live in Europe as a pure Jain ought to live.

After such public recognition a sudden change seemed to come over him. At the age of twenty, he completely disappeared from the public gaze. He determind to use his powers and abilities for the instruction and enlightenment of his community and people at large. From his very early age he was a voracious reader. He studied the six schools of religions (षड्दर्शन) and other systems of Oriental and Western philosophy. Strange though it might seen it was a fact that a book was required to be read only once in order to be digested, and without any regular study of Sanskrit and Prakrit, he could accurately understand works in those languages and explain them to others, as only learned scholars could be expected to do. Shrimad now began to inculcate his taste for knowledge in others and soon attracted a large number of disciples, whom he guided to the proper study of the Jain philosophy. He found that the *Acharyas* (religious teachers) of the time held narrow and sectarian views, and did not appreciate the change of times. Again those who renounced the world were generally lacking in some of the good things of the world and had some reason or other to be dissatisfied with their lot in the world. Such men could not impress their congregations by their example. He believed that if a man of wealth and social position renounced the world, he could work real good by his example, convinced of his sincerity and disinterestedness, the people would more readily follow his guidance and profit by his preaching. Holding such views, he had believed that he had not sufficiently qualified himself to appear before the public as an ascetic and a spiritual guide, and he continued steadily a man of the world, though his inclinations were all the other way.

When he was twenty-one, he took to business and in a very short time gained the credit of being a capable

jeweller. The cares of a flourishing business however, did not keep him from his favourite study of religion and philosophy. In the midst of his busy life, he was quietly extending his studies and was always found surrounded by his books. Again for some months of the year, he would leave Bombay with instructions to the members of the firm not to correspond with him, unless he wrote to them. He used to retire into the forests of Gujerat and there pass days and weeks in meditation and *yoga*. He always tried to conceal his identity and whereabouts and, in spite, of that, he was often found out followed by a large number of people eager to listen to his preaching and advice.

After ten years of business life, he felt that he had accomplished the object with which he had entered business. He expressed his desire to sever his connection with it. Knowledge, possession of wealth, social position, the enjoyment of family happiness (for Shrimad had parents, one married brother, four married sisters, a wife, two sons and two daughters, all living), he was preparing to renounce the world and lead the life of an ascetic. In the meantime, in his 32nd year, his health gave way. He was treated by a number of competent men and under their treatment there was a change for the better. A relapse however, followed, and after an illness of more than a year, in spite of competent medical treatment and good nursing by devoted disciples, he quietly passed away on the 9th ultimo, at Rajkot. During his long and painful illness he never uttered a sigh or a groan. He was cheerful while all others around him were despondent.

Besides scattered poems he has written several works. His *Moksha Mala* has already been published. This work is the keynote of Jainism This, he had written at the age of seventeen. Among his unpublished works there are *Atma-Siddhi-Upaya* and *Panchastikaya*, and several essays ... *Atma* or soul. The corner-stone of the Jain religion

and philosophy is the theory of Karma, in which he strongly believed. He thought of writing a convincing treatise on this theory and a series of works on the principles taught by the Great Mahavira, but unfortnnately he was prevented from doing so by his long illness. He had also solved several difficult problems of riligion. After careful study of the Jain and the Buddhist literature, he had come to the conclusion that both Mahavira and Buddha were different personages, their principles were quite different and the belief of European scholars that Jainism was the offspring of Buddhism was not well founded. He said that in the Jain manuscripts of more than two thousond years old, it was clearly stated that the great Mahavira and the Great Buddha were hard religious competitors.

Shrimad had also maintained that the two chief sects of Jainism,—the Digambara and the Swetambara—were the outcome of irregular condition of the country.

The above short sketch of his life is sufficient to show that Shrimad Rajchandra was in every way a remarkable man. His mental powers were extraordinary. At the same time the moral elevation of his character was equally striking. His regard for truth, his adherance to the strictest moral principles in business, his determination to do what he believed to be right, in spite of all opposition, and his lofty ideal of duty, inspired and elevated those who came in contact with him. His exterior was not imposing, but he had a serenity and gravity all his own. On account of his vast and accurate knowledge of religions and philosophy, his wonderful powers of exposition and his lucid delivery, his discourses were listened to with the utmost attention. His self-control under irritating circumstances was so complete, his persuasive powers so great, and his presence so inspiring that those who came to discuss with him in a defiant and combative frame of mind returned quite humiliated and full of admiration.

Shrimad Rajchandra deplored the present condition of India, and was always solicitous for its amelioration His views on the social and political questions of the day were liberal. He said that there ought not to be anything like caste distinction amongst the Jains, as those who were Jains were all ordered to lead similar life. Among all the agencies for reform, he assigned the highest place to the religious reformer, working with the purest of motives and without ostentation. He found fault with the religious teachers of the present day because they preached sectarianism, did not realise the change of the times and often forgot their real sphere in the desire to proclaim themselves as *avatars* of God and arrogated to themselves powers which they did not possess. In his later years, it was clear that he was preparing to fulfil his life's mission in that capacity. But unfortunately death intervened and the mission remained unfulfilled Shrimad had, however, succeeded in creating a new spirit among the Jains in the Bombay Presidency It is generally believed that had he lived long, he would have revolutionised the whole system of the present Jain religion and would have taught the people what the Great Mahavira had actually taught. He wanted to do away with the numerous sects of the Jain religion in order to establish one common religion, founded by Mahavira. That such a useful life should have been cut short at this premature age was a distinct loss to the country.

His admirers have already collected about Rs 11,000 to perpetuate his memory A movement is still going on to increase the fund It is expected that either an institution to collect old manuscripts and to publish the works of the Jain religion, which remain unpublished, in several *Bhandaras*, will be started, or a complete library of the Jain philosophy and literature will be established bearing his honoured name

It is hoped that some one of his numerous disciples may give the public a comprehensive account of his life work —*The Pioneer, 22nd May 1901.*

આજના ભારતવાસીઓ.

[અલાહબાદના 'પાયોનિયર' (૨૨મે ૧૯૦૧) પત્ર ઉપરથી.]

અમે મુંબઈના વર્તમાનપત્રોમાંથી શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર રવજીભાઈ (પ્રસિદ્ધિમાં કવિ તરીકે જ્ઞાત થયેલા) એક ઉગતા જૈન સુધારક કે જે કાઠિયાવાડમા આવેલ રાજકોટમા ૩૩ વર્ષની અકાલ ઉમ્મરે ૧૯૦૧ ના એપ્રિલની નવમીયે ગત થયા, તેનું ટુંક વર્ણન ક્યારનું ટાંકેલ છે. જ્યારે ૧૯ વર્ષના હતા ત્યારે હિંદના શતાવધાની કવિ તેઓ એક જ છે એવું માન શ્રીમદ્‌ને મળ્યુ હતુ અવધાન એટલે લક્ષ; શતાવધાન એટલે એકી વખતે સો વસ્તુપર ધ્યાન આપવું તે એક કવિ જ્યારે પોતાની સ્મરણશક્તિમાં એક સો બાબતોનો સંગ્રહ કરી રાખે છે ત્યારે તે શતાવધાની કહેવાય છે આ બાબતોમા જુદી જુદી ભાષાઓની કવિતાઓ કે જેમાંના શબ્દો આડાઅવળા ક્રમમાં ગમે તેમ કહેવામાં આવે છે, અથવા શેતરંજ, પાનાં આદિ કેટલીક રમતો અને બીજી કેટલીક બાબતોનો સમાવેશ થાય છે. આ અવધાન ક્રિયામાં ઘંટ વગાડવામાં આવે છે, તેના ટકોરા ગણતાં ગણતાં ગણિતના દાખલાઓ કરી આપે છે આ કવિત્વની બક્ષીસ સાથેની—કારણકે શતાવધાની કવિને પૂછેલી કવિતા તાત્કાળિક અને શીઘ્ર રીતે કરવી પડે છે,—સ્મરણશક્તિનું આવી રીતે વ્યક્તત્વ વર્ણન કરતાં દૃષ્ટિએ તેઓથી જ તેના મશે ખ્યાલ આવી શકે છે.

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર, સ્મરણશક્તિનો કેટલો બધો વિકાસ કરી શકાય છે તેના માનસ શાસ્ત્રદૃષ્ટયા પ્રત્યક્ષ ઉદાહરણરૂપ હતા. તેમના સ્તુતિકારો તેઓ આપના સમય અને દેશના મહત્તમ નીતિશાસ્ત્રના ઉપદેશકોમાંના એક હતા એમ ગણના અને જૈન સમુદાયના સુશિક્ષિત પુરુષો તેઓને આ પંચમકાળના એક ઉજ્જ્વળ મહાન ફિલસુફ તરીકે લેખતા; તેમનો જન્મ કાઠિયાવાડના વવાણિયા ગામમાં વણિક જ્ઞાતિમાં સને ૧૮૬૭માં થયો હતો. નાનપણમાં જ્યારે તેઓ શાળામાં જતા ત્યારે તેઓએ અદ્ભુત સ્મરણશક્તિ દર્શાવી હતી. ગુજરાતી ભાષામાંનો અભ્યાસક્રમ કે જે પૂરો કરવાને ૭ વર્ષ લાગતાં હતાં તે તેમણે બે વર્ષની અંદર પૂરો કર્યો. તેમના શિક્ષકો બુદ્ધિ અને સ્મરણશક્તિ વિષયે તેઓને અસાધારણ લેખતા; ઘણી જ નાની ઉમ્મરથી તેમને કવિતા પ્રત્યે અનુરાગ હતો. નવ વર્ષની વયમાં તેમણે પદ્યમાં નાના રામાયણ અને મહાભારત રચ્યાં હતાં. બાર વર્ષની વયમાં ત્રણ દિવસમાં ઘટિકાયંત્રપર ત્રણસો વૃત્ત લખ્યા હતા આ દર્શાવે છે કે શ્રીમદ્ આજન્મસિદ્ધ કવિ હતા. તેમણે કેટલાક માસિક અને જાહેર વર્તમાનપત્રોમાં લખાણ લખવા માંડ્યાં હતાં અને શ્રી કેળવણીની ઉપયોગિતા ઉપર એક નિબંધ લખ્યો હતો. તેર વર્ષની ઉમરે તેઓ ઇંગ્લિશ ભાષાનો અભ્યાસ

રાજકોટ ગયા. ૧૪ કે ૧૫ વર્ષની ઉમરે તેઓએ મોરબી જઈ મિત્રમંડળ પાસે અષ્ટાવધાન (એકી વખતે આઠ બાબતોમાં ચિત્ત રાખવાની ક્રિયા) કર્યા પછી આઠમાંથી બાર અવધાન કરવાની શક્તિ વધારી અને ૫ ડી તે બાર અવધાનો પ્રજા સમક્ષ કર્યાં તેઓએ ધીમે ધીમે પોતાની સ્મરણશક્તિ એટલાં બધાં પ્રમાણમાં વધારી કે બારપરથી સોળ અવધાન કર્યાં સોળમાંથી બાવન અવધાન કર્યાં અને અંતે સો અવધાન કર્યાં અને આવી રીતે ઓગણીશ વર્ષના ઉમરે તેઓ શતાવધાની કવિ થયા. તેઓએ મુંબઈ જઈ પોતાની શતાવધાન કરવાની શક્તિ ફ્રામજી કાવસજી ઇંન્સ્ટીટયુટમાં અને અન્ય સ્થળોએ પ્રજા સન્મુખ બતાવી આ આશ્ચર્યભૂત સ્મરણ શક્તિની ક્રિયાઓથી તેઓને પ્રજાએ એક સુવર્ણચંદ્ર (ચાંદ) આપ્યો, અને **'સાક્ષાત્ સરસ્વતિ'** નું બિરૂદ આપવામાં આવ્યું પ્રસિદ્ધ સુધારક મી મલબારીએ ઉપરોક્ત શતાવધાન-ક્રિયા જોઈ પોતાના પત્ર નામે 'ધી ઇંડિયન સ્પેકટેટર' મા તે વિષયે ઘણોજ સ્તુતિપ્રદર્શક લેખ લખ્યો, અને તેમા શ્રીમદ્‌ને, 'બુદ્ધિ અને સ્મરણશક્તિ અદ્ભુત રીતે ધરાવનાર'–Prodigy of intellect and memory–કહ્યા. આ પછી થોડાક વખતમાં મુંબઈની હાઈકોર્ટના મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ સર ચાર્લ્સ સારજન્ટ, ડૉકટર પીટર્સન, મી યાજ્ઞિક, અને અન્ય પ્રતિષ્ઠિત પુરુષોની પ્રેરણાથી શ્રીમદ્‌ના શતાવધાન જોવાને માટે એક મહાન્ લોક સભા ભરાવવાને વ્યવસ્થા કરવામાં આવી. આ અસાધારણ શક્તિવાળા યુવકની સ્તુતિ અને કદર લોકોએ અને પત્રકારોએ ઉત્તમ રીતે પ્રદર્શિત કરી સર ચાર્લ્સે યુરપમા જઈ ત્યાં પોતાની શક્તિઓ દર્શાવવાને ભલામણ કરી; પણ તેઓ તેમ કરી શકયા નહીં, કારણ કે તેઓએ વિચાર્યું કે, યુરપમાં પોતે જૈનધર્માનુસાર રહી શકે નહીં.

આવી રીતે સમગ્ર પ્રજામાં ખ્યાતિ થયા પછી તેઓના પર એકાએક નવું પરિવર્તન આવ્યું હોય એમ જણાય. વીશ વર્ષની વયે પ્રજાની દૃષ્ટિમાં પૂર્ણ રીતે તેઓ અદૃશ્ય થયા. પોતાની શક્તિ અને બુદ્ધિબળનો ઉપયોગ પોતાના સમુદાય વર્ગમાં અને વિસ્તારથી સમગ્ર લોકને શિક્ષા અને જ્ઞાનબોધ આપવામાં કરવા માટે તેઓએ નિશ્ચય કર્યો. તેઓ ઘણી નાની ઉમરથી અતિશય પ્રમાણમાં વાંચનાર હતા. તેઓએ ષટદર્શનની પર્યાલોચના કરી અને તેની સાથે પૂર્વ તેમજ પશ્ચિમની ફીલસુફીનાં દર્શનો જોયાં જો કે આશ્ચર્યકારક લાગશે પરંતુ આ તો વાસ્તવિક સત્ય છે કે, તેઓને પુસ્તકને પૂર્ણ રીતે ગ્રહણ કરવાને માત્ર એકજ વખત વાંચવાની જરૂર રહેતી અને સંસ્કૃત તથા પ્રાકૃતના નિયમિત અભ્યાસ વગર તેઓ તે ભાષાઓમાંનાં પુસ્તકો મોટા પંડિતોની પેઠે સમજી શકતા અને બીજાઓને સમજાવી શકતા.

તેઓએ જોયું કે, ધર્મગુરુઓ વર્તમાનમાં સાંપ્રદાયિક દૃષ્ટિથી સંકુચિત-ટૂંક મર્યાદાવાળા વિચારો ધરાવે છે અને કાળના પરિવર્તન અનુસાર કેવી રીતે વર્તન કરવું તે ધ્યાનમાં લેતા નથી વિશેષ, જેઓ આ સંસારનો ત્યાગ કરી ત્યાગકર

સ્વીકારે છે તે આમાં કેટલાક સાંસારિક સંપત્તિઓના અભાવે તથા સંસારથી એક યા બીજા કારણથી થયેલ અસંતોષને પરિણામે તેમ કરે છે. આવા પુરુષો પોતાના ચારિત્રની અસર તેઓના સમુદાય પ્રત્યે પાડી શકતા નથી. શ્રીમદ્‌ની એવી માનીનતા હતી કે, ધનવાન અને સાંસારિક સારી સ્થિતિવાળો પુરુષ સંસારનો ત્યાગ કરે તો પોતાના ચારિત્રથી સંગીન હિત કરી શકે. જનસમાજ તેના સુહૃદય અને નિઃસ્વાર્થના સદ્‌ગુણોની ખાત્રી થવાથી તેના કહેવા પ્રમાણે દોરાવવામા ઘણી જ તત્પર રહે અને તેના ઉપદેશોથી લાભ મેળવતી થાય. આવા વિચારો શ્રીમદ્‌ના હતા અને તેની સાથે જનસમાજ એક સાધુ અને ધાર્મીક નાયક તરીકે રજુ થવા યોગ્ય સ્થિતિમા મૂકાયા નથી એમ તેઓ માનતા હતા અને તેથી જ ગૃહસ્થદશાએ જ જીવન ગાળવાનું ચાલુ રાખ્યું હતું. ત્યારે તેઓના આંતરિક વિચારો સંસાર પ્રત્યે તદ્દન ઉદાસીન વર્ત્તતા હતા.

ત્યારે શ્રીમદ્ એકવીશ વર્ષના હતા ત્યારે તેઓએ ધંધામા પ્રયાણ કર્યું અને ઘણા ટુંક વખતમાં એક સારા ઝવેરી તરીકેની નામના મેળવી વધતા જતા વ્યાપારની ઉપાધિઓમાં પણ ધર્મ અને તત્ત્વજ્ઞાનનાં પોતાના પ્રિય અભ્યાસમા તેઓએ ખલલ આવવા દીધી નહીં. પોતાના ઉદ્યોગીત જીવનમાં ચૂપકીદીથી જ્ઞાનવૃદ્ધિ કરતા હતા, તેમ જ હમેશાં પુસ્તકોમાં ગુંથાયેલા રહેતા હતા. વળી, વર્ષમાં કેટલાક મહિનાઓ તો પોતે મુંબઈ છોડી ચાલ્યા જતા અને પોતાની પેઢીએ કહી જતા કે ત્યાં સુધી પોતે લખે નહીં ત્યાં સુધી કોઈએ તેઓની સાથે પત્રવ્યવહાર પણ ચલાવવો નહીં. ગુજરાતના વનોમાં તેઓ એકાન્તવાસ ગાળતા અને ત્યાં રહી ચિંતવન અને યોગમાં દહાડાઓ અને અઠવાડ્યાઓ વ્યતીત કરતા. તેઓ રખેને પોતે ઓળખાઈ જાય અથવા પોતાના સ્થાનની ખબર પડી જાય તેવી ધાસ્તીથી ઘણા ગુપ્ત રહેવાનો પ્રયાસ કરતા; છતાં તેઓ વારંવાર ઓળખાઈ જતા અને લોકોની મોટી સંખ્યા તેઓના ઉપદેશ અને શિક્ષાવચનો શ્રવણ કરવાની જિજ્ઞાસાપૂર્વક તેઓની પાછળ આવતા

વ્યાપાર કર્યાને દશ વર્ષ થયાં પછી તેઓને લાગ્યુ કે, જે હેતુથી વ્યાપાર-ધંધામાં પ્રયાણ કર્યું હતું તે પોતે પૂર્ણ કર્યો હતો તેથી વ્યાપારની સાથેનો પોતાનો સંબંધ નિવૃત્તવાની ઇચ્છા તેઓએ જણાવી. જ્ઞાન, ધનસંપત્તિ, સાંસારિક પદવી, કૌટુમ્બિક સુખ (કારણ કે તેઓને હૈયાત માતા, પિતા, એક પરિણિત બંધુ, ચાર પરિણિત બહેનો, સ્ત્રી, બે પુત્રો અને બે પુત્રીઓ હતાં) પ્રાપ્ત કરી સંસારનો ત્યાગ કરી સાધુ-મુનિનું જીવન ગાળવાની તેઓએ તૈયારી કરી એટલામાં બત્રીશમા વર્ષની વયે તેઓની શારીરિક પ્રકૃતિ નબળી પડી. અનેક કુશળ ડૉક્ટરોની સારવાર નીચે રાખવામાં આવ્યા અને એક વખત તો તેઓની પ્રકૃતિ સુધરી જવાની આશા રખાઈ, પરંતુ વ્યાધિએ ફરીવાર દેખાવ દીધો; અને કાળેલ્યતવાળી સારવાર તથા તેઓના પ્રશંસકોની માવજત છતાં એક વર્ષ કરતાં વધારે વખત બીજાના વશ રહીને કાઠિયાવાડના, રમાં ગયા માસની નવમી તારીખે (૧૯૦૧ ના એપ્રીલ માસમાં) દેહવિલય કર્યો.

તેઓની લાંબી અને તીવ્ર માંદગી દરમ્યાન તેઓએ કદીપણ નિશ્વાસ અથવા આસ્તા દાખવી નહોતી. જ્યારે તેઓના બીછાનાની આસપાસના બીજા બધાઓ ખેદયુક્ત થતા ત્યારે પણ તેઓ આનંદ સમેત રહેતા.

છત્રીશવાઈ કવિતા ઉપરાંત તેઓએ કેટલાંક પુસ્તકો લખ્યાં છે. તેઓની 'મોક્ષમાળા' ક્યારની પ્રસિદ્ધિ પામી ગઈ છે. આ ગ્રંથ જૈનધર્મની કુંચી સમાન છે. આ તેઓએ સત્તર વર્ષની વયે રચ્યો હતો. તેઓના અપ્રસિદ્ધ ગ્રંથોમાં 'આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્ર' તથા 'પંચાસ્તિકાય' અને આત્માના વિષય પર કેટલાક નિબન્ધો છે. જૈનધર્મ તથા તેના તત્વજ્ઞાનનો મુખ્ય સિદ્ધાંત કર્મવાદ છે. કર્મવાદમાં તેઓને અખંડ શ્રદ્ધા હતી. તેઓનો આ કર્મવાદ પર પ્રમાણો સાથે એક શ્રેણી લખવાનો અને ભગવાન્ મહાવીરે પ્રકાશેલા સિદ્ધાંતો પર ગ્રન્થમાળા લખવાનો વિચાર હતો; પરંતુ દુર્ભાગ્યે તેઓથી તેમ, લાંબી માંદગીના સબબે થઈ શક્યુ નહીં વળી તેઓએ ધર્મના કેટલાક કઠિન સિદ્ધાંતો પ્રતિપાદીત કર્યા હતા. જૈન અને બૌદ્ધ સાહિત્ય સંભાળપૂર્વક નિરીક્ષણ કર્યા પછી તેઓ એવા નિર્ણયપર આવ્યા હતા કે, મહાવીર અને બુદ્ધ બન્ને ભિન્ન મહાન્ પુરૂષો હતા તેઓના તત્ત્વજ્ઞાનના સિદ્ધાંતો તદ્દન જુદા હતા અને જૈનધર્મ એ બૌદ્ધધર્મની શાખા છે એવી યુરોપીય પંડિતોની જે માન્યતા હતી તે બરાબર પ્રમાણ સહિત નથી. તેઓ કહેતા હતા કે જૈનોના બે હજાર વર્ષનાં પ્રાચીન હસ્ત લિખિત પુસ્તકોમાં સ્પષ્ટ રીતે જણાવે છે કે, મહાન્ મહાવીર અને મહાન્ બુદ્ધ એ ધાર્મિક પ્રતિસ્પર્ધિઓ હતા શ્રીમદ્ આ પણ નિશ્ચિત રીતે પ્રતિપાદિત કરતા કે, જૈનની બે મુખ્ય શાખાઓ નામે દિગમ્બર અને શ્વેતામ્બર દેશની અનિયમિત સ્થિતિને લઈને જન્મ પામેલ છે.

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર દરેક રીતે લાક્ષણિક ચિન્હથી અંકિત પુરૂષ હતા એ દર્શાવવાને તેઓના જીવનની ઉપર દર્શાવેલી રૂપરેખા પુરતી છે તેઓની માનસિક શક્તિઓ અદ્ભુત રીતે ચમત્કૃતિવાળી હતી; તેમ જ તેઓના ચારિત્રની નૈતિક ઉન્નતિ ચકિત કરનાર હતી. સત્ય પ્રત્યે તેઓનો આદર, વ્યાપારમાં અત્યંત ચીવટથી નૈતિક તત્ત્વોને વળગી રહેવાનું વર્તન, ગમે તેટલી વિરુદ્ધતા છતાં જે ખરું તેઓ માનતા તે કરવાની તેઓની નિશ્ચયવૃત્તિ અને તેઓનો કર્તવ્ય સંબંધી ઉચ્ચ આદર્શ જેઓ તેઓના સહવાસમાં આવતા તેઓનામાં પ્રેરણા કરી તેઓને ઉન્નતિ શ્રેણી પર ચઢાવતા. તેઓની બાહ્યકૃતિ દીમાકવાળી ન હતી, પરંતુ આંતરિક શાન્તિ અને ગાંભીર્ય તો તેઓના જ હતા. તેઓનું ધર્મો તથા તત્ત્વજ્ઞાન સંબંધી વિશાળ અને યથાસ્થિત જ્ઞાન, તેઓની સમજાવવાની અદ્ભુત શક્તિ અને ઉપદેશ કરવાની તેઓની દીવ્ય પદ્ધતિ હોવાથી તેઓના ઉપદેશો પૂર્ણ લક્ષપૂર્વક સાંભળવામાં આવતાં હતાં. ઉશ્કેરનાર સંજોગો હોય ત્યારે પણ તેઓનો આત્મસંયમ એટલો બધો પૂર્ણ હતો, તેઓની મધ્યસ્થ રીતે સમજાવવાની શક્તિ એટલી બધી મહાન્ હતી અને તેઓની હાજરી એટલી બધી પ્રેરણાત્મક હતી, કે જેઓ તેઓની સાથે વાદવિવાદ કરી તેઓના ઉપર જય મેળવવાની બુદ્ધિએ આવતા તેઓથી તદ્દન-તેઓથી વશ-થઈને તેઓની આદરપૂર્વક સ્તુતિ જતા હતા.

હિંદની વર્તમાન દશાપર શ્રીમદ્ રાજચંદ્રને ખેદ થતો અને તે દૂર કરવાને હમેશા ઇચ્છા ધરાવતા હતા. વર્તમાન સામાજિક અને રાજકીય પ્રશ્નોપરના તેઓના વિચાર ઉદાર હતા. તેઓ કહેતા કે, જૈનમાં જ્ઞાતિભેદ જેવું કાંઈ પણ હોવું જોઈએ નહીં કારણ કે જેટલા જૈનો છે તેઓને એક જ પ્રકારનું જીવનવર્તન રાખવાનું હોય છે બધા સુધારકોમાં જે સુધારક પવિત્રતમ આશયથી અને દાંભિકવૃત્તિ વગર સુધારાનું કાર્ય કર્યા જાય છે તેઓને શ્રીમદ્ ઉચ્ચતમ પંક્તિ આપતા વર્તમાનકાળના ધર્મગુરુ ઓની ભૂલ એ કારણથી તેઓ માનતા હતા કે તેઓ સ્વસંપ્રદાયના મોહથી આગ્રહી ઉપદેશ કરી કાળના ફેરફારનો લક્ષ રાખતા નથી પોતાને પ્રભુના અવતાર તરીકે કહે વડાવવાની ઇચ્છાથી પોતાનું ખરૂં કર્તવ્ય વારંવાર ભૂલી જાય છે અને જે શક્તિ પોતામાં ન હોય છતાં તેનો દાવો કરવાનો ગર્વ રાખે છે. તેઓના પાછલા વર્ષોમા એ તો સ્પષ્ટ જણાતું હતું કે, શ્રીમદ્ પોતાના જીવનનો સંદેશ ધર્મશિક્ષક તરીકે આપવાની તૈયારી કરતા હતા પરંતુ દુર્ભાગ્યે મરણે વચમાં પડી તે સંદેશ પૂર્ણ થતાં અટકાવ્યા છે; છતાં મુંબઈ ઈલાકાના જૈનોમાં એક નવીન જીવન ઉત્પન્ન કરવામાં શ્રીમદ્ વિજય પામ્યા છે. સાધારણ રીતે એવું મનાય છે કે, જો તેઓ વધુ વખત જીવ્યા હોત તો કાલના જૈનમાર્ગની સંપૂર્ણ દર્શનક્રાંતિ કરી હોત અને મહાન્ મહાવીરે જે વાસ્તવિક ઉપદેશ આપ્યો છે તે ઉપદેશ લોકોને શીખવ્યો હોત જૈનોના અનેક ગચ્છભેદ દૂર કરી મહાવીરે સ્થાપેલો એક સામાન્ય ધર્મ સ્થાપવાનો તેઓનો વિચાર હતો આવું ઉપયોગી જીવન અપરિપકવ વયે ઉપયોગમાં આવતુ બંધ પડયુ તેથી દેશને ચોખ્ખો ગેરલાભ થયો છે.

તેઓનું નામ ચિરંજીવ રાખવાને તેઓના સ્તુતિપાઠકોએ આશરે રૂપીઆ ૧૧,૦૦૦ કચારનાય સંગ્રહ કર્યા છે તે ફંડને વધારવાની હીલચાલ હજી પણ ચાલી રહી છે અને એવી આશા રખાય છે કે જૂના હસ્ત લિખિત પુસ્તકોને એકત્ર કરી જૈનધર્મ-વિષયક પુસ્તકો જે કેટલાક ભંડારોમા અપ્રકટ દશામાં પડ્યા છે તેને પ્રકટ કરનારી સંસ્થા તેઓના માનવંતા નામ સાથે સ્થાપવામાં આવશે આશા રહે છે કે, તેઓના અનુયાયીઓમાંના કોઈ શ્રીમદ્ના જીવનવૃત્તાંત અને કાર્યનો સવિસ્તર અને સમજી શકાય તેવો હેવાલ પ્રજા સમક્ષ રજુ કરશે.

અંતિમ અવસ્થા પહેલાંનાં વચનો.

ઘણી ત્વરાથી પ્રવાસ પૂરો કરવાનો હતો, ત્યાં વચ્ચે સહરાનું મરુ સંપ્રાપ્ત થયું. માથે ઘણો બોજો રહ્યો હતો તે આત્મવીર્યે કરી જેમ અલ્પકાળે વેદી લેવાય તેમ પ્રઘટના કરતાં પગે નિકાચિત ઉદયમાન થાક ગ્રહણ કર્યો.

જે સ્વરૂપ છે તે અન્યથા થતું નથી, એજ અદ્‌ભુત આશ્ચર્ય છે. અવ્યાબાધ સ્થિરતા છે.

પ્રકૃતિ ઉદયાનુસાર કંઈક અસાતા મુખ્યત્વે વેદી સાતા પ્રત્યે.

રાજકોટ,
ફાગણ વદ ૩, શુક્ર,
સં૦ ૧૯૫૭

ૐ શાંતિઃ

વિષયાનુક્રમ.

ખંડ ૧ લો.*

* આ ખંડમા આવેલું લખાણ નાના નાના વાકયોમાં કે ઉદ્દેશ્ય વચનો જેવું છે એટલે બીજા ખંડની જેમ તે વિષય ઉપર મથાળાં આપી શકાયા નથી. પણ તે વાકયોમાથી જ પ્રશ્ન ઉત્પન્ન કરી અહીં વિષયાનુક્રમમા ક્રકાવારી પ્રમાણે આપેલ છે. વિષયને છેડે જે આંક છે તે પૃષ્ઠ અને પેરેગ્રાફના છે.—સંશોધક.

બ

ભ

મ

ય

ર

ખંડ ૨ જો.*

અ

આ

---

* આ ખંડમાં આવેલા વિષયનાં મથાળાં [illegible] શોધીને અર્થે કેટલેક ઠેકાણે [illegible] પડ્યા છે. કેટલેક ઠેકાણે એક મથાળામાં બે કે વધુ વિષયના નામ આવે છે [illegible] જુદા નામે ફરીવારી પ્રમાદે તે વિષયનાં મથાળાં નહિ આપ્યા છે [illegible]

ઈ

ઉ

ધ

ન

પ

ॐ

નમઃ સિદ્ધેભ્યઃ

અનંત અવ્યાબાધ સુખમય પરમપદ તેની પ્રાપ્તિ અર્થે ભગવાન્ સર્વજ્ઞે નિરૂપણ કરેલો મોક્ષ સિદ્ધાંત, તે ભગવાનને પરમ ભક્તિથી નમસ્કાર કરીને કહું છું.

દ્રવ્યાનુયોગ, કરણાનુયોગ અને ધર્મ-કથાનુયોગના મહાનિધિ એવા વીતરાગ પ્રવચનને નમસ્કાર કરું છું.

કર્મરૂપી વૈરીનો પરાજય કર્યો છે એવા અર્હંત ભગવાન્; શુદ્ધ ચૈતન્યપદમાં સિદ્ધાલયે બિરાજમાન છે એવા સિદ્ધ ભગવાન્, જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ અને વીર્ય એવા મોક્ષના પાંચ આચાર જેના આચરણમાં પ્રવર્તમાન છે અને બીજા જીવોને તે આચારમાં પ્રવર્તાવે છે, એવા આચાર્ય ભગવાન્; દ્વાદશાંગના અભ્યાસી અને શ્રુત, શબ્દ, અર્થ અને રહસ્યથી અન્ય ભવ્ય જીવોને અધ્યયન કરાવનાર, એવા ઉપાધ્યાય ભગવાન્; મોક્ષમાર્ગને આત્મજાગૃતિપૂર્વક સાધતા એવા સાધુ ભગવાનને હું પરમ ભક્તિથી નમસ્કાર કરું છું. [આંક ૫૮૧ વર્ષ ૩૩ મું.

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર

ખંડ ૧ લો

હિત વચનો

ખંડ ૧ લો.

હિત વચનો.

રાત્રિ વ્યતીક્રમી ગઈ, પ્રભાત થયો; નિદ્રાથી મુક્ત થવા [પાઠા૦ થયા] ભાવનિદ્રા ટાળવાનો પ્રયત્ન કરજે

વ્યતીત રાત્રિ અને ગઈ જીંદગી પર દૃષ્ટિ ફેરવી જાઓ.

સફળ થયેલા વખતને માટે આનંદ માનો, અને આજનો દિવસ પણ સફળ કરો.

નિષ્ફળ થયેલા દિવસને માટે પશ્ચાત્તાપ કરી નિષ્ફળતા વિસ્મૃત કરો.

ક્ષણ ક્ષણ જતાં અનંતકાળ વ્યતીત થયો છતાં સિદ્ધિ થઈ નહીં

સફળજન્ય એકે બનાવ તારાથી જો ન બન્યો હોય તો ફરીફરીને શરમા.

અઘટિત કૃત્યો થયાં હોય તો શરમાઈને મન, વચન, કાયાના યોગથી તે ન કરવાની પ્રતિજ્ઞા લે.

જો તું સ્વતંત્ર હોય તો સંસાર-સમાગમે તારા આજના દિવસના નીચે પ્રમાણે ભાગ પાડ:-

૧ પ્રહર-ભક્તિકર્ત્તવ્ય.
૧ પ્રહર-ધર્મકર્ત્તવ્ય.
૧ પ્રહર-આહારપ્રયોજન.
૧ પ્રહર-વિદ્યાપ્રયોજન.
૨ પ્રહર-નિદ્રા.
૨ પ્રહર-સસારપ્રયોજન.
૮

જો તું ત્યાગી હોય તો ત્વચા વગરની વનિતાનુ સ્વરૂપ વિચારીને સસાર ભણી દૃષ્ટિ કરજે.

જો તને ધર્મનું અસ્તિત્વ અનુકૂળ ન આવતું હોય તો નીચે કહું છું તે વિચારી જજે.

તું જે સ્થિતિ ભોગવે છે, તે શા પ્રમાણથી ?
આવતી કાલની વાત શા માટે જાણી શકતો નથી ?
તું જે ઇચ્છે છે તે શા માટે મળતું નથી ?
ચિત્રવિચિત્રતાનું પ્રયોજન શુ છે ?

જો તને અસ્તિત્વ પ્રમાણભૂત લાગતું હોય અને તેના મૂળતત્ત્વની આશંકા હોય તો નીચે કહું છું:-

સર્વ પ્રાણીમા સમદૃષ્ટિ,-
કિંવા કોઇ પ્રાણીને જીવિત [પાઠા૦ જીવિતવ્ય] રહિત કરવું [પાઠા૦ કરવાં] નહીં.
ગજા ઉપરાંત તેનાથી કામ લેવું નહીં.
કિંવા સત્પુરુષો જે રસ્તે ચાલ્યા તે.

મૂળતત્ત્વમાં ક્યાંય ભેદ નથી; માત્ર દૃષ્ટિમાં ભેદ છે; એમ ગણી આશય સમજી પવિત્ર ધર્મમાં પ્રવર્ત્તન કરજે.

તું ગમે તે ધર્મ માનતો હોય તેનો મને પક્ષપાત નથી, માત્ર કહેવાનું તાત્પર્ય એ કે [પાઠા૦ કે] જે રાહથી સસારમળ નાશ થાય તે ભક્તિ, તે ધર્મ ને તે સદાચારને તું સેવજે.

ગમે તેટલો પરતન્ત્ર હો તોપણ મનથી પવિત્રતાને વિસ્મરણ કર્યા વગર આજનો દિવસ રમણીય કરજે.

આજે જો તું દુષ્કૃતમાં દોરાતો હો તો મરણને સ્મર

તારા દુ ખ સુખના બનાવોની નોંધ આજે કોઈને દુ ખ આપવા તત્પર થાય તો સંભારી જા

રાજા હો કે રક હો—ગમે તે હો, પરતુ આ વિચાર વિચારી સદાચાર ભણી આવજો કે આ કાયાના પુદ્ગલ થોડા વખતને માટે માત્ર સાડાત્રણ હાથ ભૂમિ માગનાર છે

તું રાજા હો તો ફીકર નહીં, પણ પ્રમાદ ન કર, કારણ નીચમા નીચ, અધમમા અધમ, વ્યભિચારનો, ગર્ભપાતનો, નિર્વંશનો, ચડાલનો, કસાઇનો અને વેશ્યાનો એવો કણ તું ખાય છે તો પછી? પ્રજાના દુ ખ, અન્યાય, કર, એને તપાસી જઇ આજે ઓછા કર તુ પણ હે રાજા! કાળને ઘેર આવેલો પરૂણો છે

વકીલ હો તો એથી અર્ધા વિચારને મનન કરી જજે

શ્રીમત હો તો પૈસાના ઉપયોગને વિચારજે રળવાનુ કારણ આજે શોધીને કહેજે

ધાન્યાદિકમા વ્યાપારથી થતી અસખ્ય હિંસા સભારી ન્યાયસપન્ન વ્યાપારમા આજે તારુ ચિત્ત ખેંચ

જો તુ કસાઇ હોય તો તારા જીવના સુખનો વિચાર કરી આજના દિવસમા પ્રવેશ કર

જો તુ સમજણો બાળક હોય તો વિદ્યા ભણી અને આજ્ઞા ભણી દૃષ્ટિ કર

જો તું યુવાન હોય તો ઉદ્યમ અને બ્રહ્મચર્ય ભણી દૃષ્ટિ કર

જો તું વૃદ્ધ હોય તો મોત ભણી દૃષ્ટિ કરી આજના દિવસમા પ્રવેશ કર

જો તુ સ્ત્રી હોય તો તારા પતિ પ્રત્યેની ધર્મકરણીને સભાર–દોષ થયા હોય તેની ક્ષમા ચાચ અને કુટુબ ભણી દૃષ્ટિ કર

જો તું કવિ હોય તો અસભવિત પ્રશસાને સભારી જઇ આજના દિવસમા પ્રવેશ કર

જો તું કૃપણ હોય તો,—[અપૂર્ણ]

જો તું અમલમસ્ત હોય તો નેપોલિયન બોનાપાર્ટનુ [પાઠાં૦ બોનાપાર્ટનો] બન્ને સ્થિતિથી સ્મરણ કર

ગઇ કાલે કોઇ કૃત્ય અપૂર્ણ રહ્યું હોય તો પૂર્ણ કરવાનો સુવિચાર કરી આજના દિવસમાં પ્રવેશ કર.

આજે કોઇ કૃત્યનો આરંભ કરવા ધારતો હો તો વિવેકથી સમય, શક્તિ અને પરિણામને વિચારી આજના દિવસમાં પ્રવેશ કર.

પગ મૂકતાં પાપ છે, જોતાં ઝેર છે, અને માથે મરણ રહ્યું છે; એ વિચારી આજના દિવસમાં પ્રવેશ કર.

અઘોર કર્મ કરવામાં આજે તારે પડતુ હોય તો રાજપુત્ર હો તોપણ ભિક્ષાચરી માન્ય કરી આજના દિવસમા પ્રવેશ કરજે.

ભાગ્યશાલી હો તો તેના આનદમા બીજાને ભાગ્યશાલી કરજે, પરં દુર્ભાગ્યશાલી હો તો અન્યનું બુરુ કરતાં રોકાઇ આજના દિવસમાં પ્રવેશ કરજે.

ધર્માચાર્ય હો તો તારા અનાચાર ભણી કટાક્ષ દૃષ્ટિ કરી આજ દિવસમાં પ્રવેશ કરજે.

અનુચર હો તો પ્રિયમા પ્રિય એવા શરીરના નિભાવનાર તારા અધિ રાજની નિમકહલાલી ઇચ્છી આજના દિવસમાં પ્રવેશ કરજે.

દુરાચારી હો તો તારી આરોગ્યતા, ભય, પરતત્રતા, સ્થિતિ અને સુખ એને વિચારી આજના દિવસમાં પ્રવેશ કરજે.

દુખી હો તો આજીવિકા (આજની) જેટલી આશા રાખી આજન દિવસમાં પ્રવેશ કરજે.

ધર્મકરણીનો અવશ્ય વખત મેળવી આજની વ્યવહારસિદ્ધિમાં પ્રવેશ કરજે.

કદાપિ પ્રથમ પ્રવેશે અનુકૂળતા ન હોય તોપણ રોજ જતા દિવસ સ્વરૂપ વિચારી આજે ગમે ત્યારે પણ તે પવિત્ર વસ્તુનું મનન કરજે.

આહાર, વિહાર, નિહાર, એ સબંધીની તારી પ્રક્રિયા તપાસી આજ દિવસમાં પ્રવેશ કરજે.

તું કારીગર હો તો આળસ અને શક્તિના ગેરઉપયોગનો વિચાર કરી જઇ આજના દિવસમાં પ્રવેશ કરજે.

તું ગમે તે ધંધાર્થી હો, પરંતુ આજીવિકાર્થે અન્યાયસંપન્ન દ્રવ્ય ઉપાર્જ નહીં.

એ સ્મૃતિ ગ્રહણ કર્યા પછી શૌચક્રિયાયુક્ત થઇ ભગવદ્ભક્તિમાં લીન થઇ ક્ષમાપના યાચ.

સંસારપ્રયોજનમાં જો તું તારા હિતને અર્થે અમુક સમુદાયનું અહિત કરી નાખતો હો તો અટકજે.

જુલમીને, કામીને અનાડીને ઉત્તેજન આપતો હો તો અટકજે.

ઓછામાં ઓછો પણ અર્ધ પ્રહર ધર્મકર્ત્તવ્ય અને વિદ્યાસંપત્તિમાં આદ્ય ગણજે.

જીંદગી ટુંકી છે, અને લાંબી જંજાળ છે, માટે જંજાળ ટુંકી કર તો સુખરૂપે જીંદગી લાંબી લાગશે.

સ્ત્રી, પુત્ર, કુટુંબ, લક્ષ્મી ઇત્યાદિ બધાં સુખ તારે ઘેર હોય તોપણ એ સુખમાં ગૌણતાએ દુઃખ રહ્યું છે, એમ ગણી આજના દિવસમાં પ્રવેશ કર.

પવિત્રતાનું મૂળ સદાચાર છે.

મન દોરંગી થઈ જતું જાળવવાને,—[અપૂર્ણ]

વચન શાંત, મધુર, કોમળ, સત્ય અને શૌચ બોલવાની સામાન્ય પ્રતિજ્ઞા લઇ આજના દિવસમાં પ્રવેશ કરજે.

કાયા મળમૂત્રનું અસ્તિત્વ છે, તે માટે "હું આ શું અયોગ્ય પ્રયોજન કરી આનંદ માનું છું?" એમ આજે વિચારજે.

તારે હાથે કોઇની આજીવિકા આજે તૂટવાની હોય તો,-[અપૂર્ણ]

આહારક્રિયામાં હવે તેં પ્રવેશ કર્યો. મિતાહારી અકબર સર્વોત્તમ બાદશાહ ગણાયો.

જો આજે દિવસે તને સુવાનું મન થાય, તો તે વખતે ઇશ્વરભક્તિપરાયણ થજે, કે સત્શાસ્ત્રનો લાભ લઇ લેજે. હું સમજું છું કે એમ થવું દુર્ઘટ છે, તોપણ અભ્યાસ સર્વનો ઉપાય છે.

ચાલ્યું આવતું વૈર આજે નિર્મૂળ કરાય તો ઉત્તમ, નહીં તો તેની સાવચેતી રાખજે. તેમ નવું વૈર વધારીશ નહીં, કારણ વૈર કરી કેટલા કાળનું સુખ ભોગવવું છે? એ વિચાર તત્ત્વજ્ઞાનિઓ કરે છે.

મહારંભી—હિંસાયુક્ત—વ્યાપારમાં આજે પડવું પડતું હોય તો અટકજે.

બહોળી લક્ષ્મી મળતાં છતાં આજે અન્યાયથી કોઇનો જીવ [illegible] તો અટકજે.

વખત અમૂલ્ય છે, એ વાત વિચારી આજના દિવસની ૨,૧૬,૦૦૦ વિપળનો ઉપયોગ કરજે.

વાસ્તવિક સુખ માત્ર વિરાગમાં છે માટે જંજાળમોહિનીથી આજે આભ્યંતરમોહિની વધારીશ નહીં.

નવરાશનો દિવસ હોય તો આગળ કહેલી સ્વતંત્રા પ્રમાણે ચાલજે.

કોઇ પ્રકારની નિષ્પાપી ગમ્મત હિંવા અન્ય કંઇ નિષ્પાપી સાધન આજની આનંદનીયતાને માટે શોધજે.

સુયોજક કૃત્ય કરવામા દોરાતું હોય તો વિલબ કરવાનો આજનો દિવસ નથી, કારણ આજ જેવો મગળદાયક દિવસ બીજો નથી

અધિકારી હો તોપણ પ્રજાહિત ભૂલીશ નહીં, કારણ જેનું (રાજાનું) તું લુણ ખાય છે, તે પણ પ્રજાના માનીતા નોકર છે

વ્યવહારિક પ્રયોજનમા પણ ઉપયોગપૂર્વક વિવેકી રહેવાની સત્પ્રતિજ્ઞા લઇ [પાઠા૰ માની] આજના દિવસમા વર્ત્તજે.

સાયકાળ થયા પછી વિશેષ શાન્તિ લેજે

આજના દિવસમા આટલી વસ્તુને બાધ ન અણાય તો જ વાસ્તવિક વિચક્ષણતા ગણાય —

૧ આરોગ્યતા ૨ મહત્તા. ૩ પવિત્રતા ૪ ફરજ.

જે આજે તારાથી કોઇ મહાન્ કામ થતું હોય તો તારા સર્વ સુખનો ભોગ પણ આપી દેજે.

કરજ એ નીચ રજ (ક+રજ) છે, કરજ એ યમના હાથથી નીપજેલી વસ્તુ છે, (કર+જ) કર એ રાક્ષસી રાજાના જુલમી કરને ધરાવનાર છે. [પાઠા૰ કર એ રાક્ષસી રાજાનો જુલમી કર ઉઘરાવનાર છે] એ હોય તો આજે ઉતારજે, અને નવું કરતા અટકજે.

દિવસ સંબધી કૃત્યનો ગણિત ભાગ [પાઠા૰ ભાવ] હવે જોઇ જા.

સવારે સ્મૃતિ આપી છે છતાં કંઈ અયોગ્ય થયું હોય તો પશ્ચાત્તાપ કર અને શિક્ષા લે.

કઇ પરોપકાર, દાન, લાભ કે અન્યનુ હિત કરીને આવ્યો હો તો આનદ માની નિરાભીમાની રહે.

જાણતાં અજાણતાં પણ વિપરીત થયું હોય તો હવે તે માટે અટકજે.

વ્યવહારનો નિયમ રાખજે અને નવરાશે સંસારની નિવૃત્તિ શોધજે.

આજ જેવો ઉત્તમ દિવસ ભોગવ્યો, તેવી તારી જીંદગી ભોગવવાને માટે તુ આનંદિત થા તોજ આ૦,-[અપૂર્ણ]

આજ જે પળે તુ માઠી કથા મનન કરે છે, તે જ તારું આયુષ્ય સમજી સદ્વૃત્તિમા દોરાજે

સત્પુરુષ વિદૂરના કહ્યા પ્રમાણે આજે એવુ કૃત્ય કરજે કે રાત્રે સુખે સુવાય

આજનો દિવસ સોનેરી છે, પવિત્ર છે—કૃતકૃત્ય થવારૂપ છે, એમ સત્પુરુષોએ કહ્યુ છે, માટે માન્ય કર

જેમ બને તેમ આજના દિવસ સબંધી, સ્વપત્નિ સબંધી પણ વિષયાસક્ત ઓછી રહેજે આત્મિક અને શારીરિક શક્તિની દિવ્યતાનુ તે મૂળ છે, એ જ્ઞાનીઓનુ અનુભવસિદ્ધ વચન છે

તમાકુ સુઘવા જેવું નાનુ વ્યસન પણ હોય તો આજે પૂર્ણ કર — (૦) નવીન વ્યસન કરતા અટક

દેશકાલ, મિત્ર એ સઘળાનો વિચાર સર્વ મનુષ્યોએ આ પ્રભાતમા સ્વશાન્તિ અર્થે [પાઠા૦ સ્વશક્તિ સમાન] કરવો ઉચિત છે

આજે કેટલા સત્પુરુષોનો સમાગમ થયો, આજે વાસ્તવિક આનદસ્વરૂપ શુ થયુ ? એ ચિતવન વિરલા પુરુષો કરે છે

આજે તુ ગમે તેવા ભયકર પણ ઉત્તમ કૃત્યમા તત્પર હો તો નાહિમ્મત થઈશ નહીં

શુદ્ધ સચ્ચિદાનદ, કરુણામય પરમેશ્વરની ભક્તિ એ આજના તારા સત્કૃત્યનુ જીવન છે

તારુ, તારા કુટુબનુ, મિત્રનુ, પુત્રનુ, પત્નિનુ, માતાપિતાનુ, ગુરુનુ, વિદ્વાનનુ, સત્પુરુષનુ યથાશક્તિ હિત, સન્માન, વિનય, લાભનુ કર્તવ્ય થયુ હોય તો આજના દિવસની તે સુગધ છે.

જેને ઘેર આ દિવસ ક્લેશ વગરનો, સ્વચ્છતાથી, શૌચતાથી, સપથી, સતોષથી, સૌમ્યતાથી સ્નેહથી, સભ્યતાથી, સુખથી જશે તેને ઘેર પવિત્રતાનો વાસ છે.

કુશલ અને કહ્યાગરા પુત્રો, આજ્ઞાવલંબની ધર્મયુક્ત અનુચરો, સદ્‌ગુણી સુંદરી, સંપીલું હુંકુંબ, સત્પુરુષ જેવી પોતાની દશા, જે પુરુષની હશે તેનો આજનો દિવસ આપણે સઘળાને વંદનીય છે.

એ સર્વ લક્ષણસંયુક્ત થવા જે પુરુષ વિચક્ષણતાથી પ્રયત્ન કરે છે તેનો દિવસ આપણને માનનીય છે.

એથી પ્રતિભાવવાળું વર્ત્તન જ્યાં મચી રહ્યું છે, તે ઘર આપણી કટાક્ષ દૃષ્ટિની રેખા છે.

ભલે તારી આજીવિકા જેટલું તું પ્રાપ્ત કરતો હો, પરંતુ નિરુપાધિમય હોય તો ઉપાધિમય પેલું રાજસુખ ઇચ્છી તારો આજનો દિવસ અપવિત્ર કરીશ નહીં

કોઇએ તને કડવું કથન કહ્યું હોય તે વખતમાં સહનશીલતા—નિરુપયોગી પણ,—[અપૂર્ણ]

દિસની ભૂલને માટે રાત્રે હસજે, પરંતુ તેવું હસવું ફરીથી ન થાય તે લક્ષમાં રાખજે.

આજે કંઇ બુદ્ધિ પ્રભાવ વધાર્યો હોય, આત્મિકશક્તિ ઉજ્વાળી હોય, પવિત્ર કૃત્યની વૃદ્ધિ કરી હોય તો તે,—[અપૂર્ણ]

અયોગ્ય રીતે આજે તારી કોઇ શક્તિનો ઉપયોગ કરીશ નહીં;—મર્યાદલોપનથી કરવો પડે તો પાપભીરુ રહેજે.

સરળતા એ ધર્મનું બીજસ્વરૂપ છે. પ્રજ્ઞાએ કરી સરળતા સેવાઈ હોય તો આજનો દિવસ સર્વોત્તમ છે.

બાઇ, રાજપત્નિ હો કે દીનજનપત્નિ હો, પરંતુ મને તેની કંઇ દરકાર નથી. મર્યાદાથી વર્ત્તતી મેં તો શું પણ પવિત્ર જ્ઞાનીઓએ પ્રશસી છે.

સદ્‌ગુણથી કરીને જે તમારા ઉપર જગતનો પ્રશસ્ત મોહ હશે તો હે બાઇ! તમને (હું) વંદન કરૂં છું.

બહુમાન, નમ્રભાવ, વિશુદ્ધ અંતઃકરણથી પરમાત્માના ગુણસંબંધી ચિંતવન—શ્રવણ—મનન, કીર્તન, પૂજા—અર્ચા એ જ્ઞાની પુરુષોએ વખાણ્યાં છે, માટે આજનો દિવસ શોભાવજે.

સત્‌શીલવાન સુખી છે, દુરાચારી દુઃખી છે, એ વાત જો માન્ય ન
. તો અત્યારથી તમે લક્ષ રાખી તે વાત વિચારી જુઓ.

આ સઘળાંનો સહેલો ઉપાય આજે કહી દઉં છું કે દોષને ઓળખી દોષને ટાળવા.

લાંબી ટૂંકી કે અનાનુક્રમ [પાઠાં૦ ક્રમાનુક્રમ] ગમે તે સ્વરૂપે આ મારી કહેલી, પવિત્રતાનાં પુષ્પોથી છવાયલી માળા પ્રભાતના વખતમાં, સાયંકાળે અને અન્ય અનુકૂળ નિવૃત્તિએ વિચારવાથી મંગળદાયક થશે. વિશેષ શું કહું ?

[૧. પુષ્પમાળા.

* *

ભાઇ આટલું તો તારે અવશ્ય કરવા જેવું છે.–

દેહમાં વિચાર કરનાર બેઠો છે તે દેહથી ભિન્ન છે? તે સુખી છે કે દુઃખી? એ સંભારી લે.

દુઃખ લાગશે જ, અને દુઃખના કારણો પણ તને દૃષ્ટિગોચર થશે, તેમ છતાં કદાપિ ન થાય તો મારા૦ કોઈ ભાગને વાંચી જા, એટલે સિદ્ધ થશે. તે ટાળવા માટે જે ઉપાય છે તે એટલો જ કે, તેથી બાહ્યાભ્યંતર રહિત થવું.

રહિત થયા પછી ઓર દશા અનુભવાય છે એ પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક કહું છું.

તે સાધન માટે સર્વસંગપરિત્યાગી થવાની આવશ્યકતા છે; નિર્ગ્રંથ સદ્ગુરુના ચરણમાં જઇને પડવું યોગ્ય છે.

જેવા ભાવથી ચડાય તેવા ભાવથી સર્વકાળ રહેવા માટેની વિચારણા પ્રથમ કરી લે.

જો તને પૂર્વકર્મ બળવાન લાગતાં હોય તો અત્યાગી, દેશત્યાગી રહીને પણ તે વસ્તુને વિસારીશ નહીં.

પ્રથમ ગમે તેમ કરી તું તારું જીવન જાણ. જાણવું શામાટે કે ભવિષ્યસમાધિ થવા. અત્યારે અપ્રમાદી થવું.

તે આયુષ્યનો માનસિક આત્મોપયોગ તો નિર્વેદમાં રાખ.

જીવન અલ્પ ટૂંકું છે, ઉપાધિ બહુ છે, અને ત્યાગ થઇ શકે તેમ નથી તો, નીચેની વાત પુનઃ પુનઃ લક્ષમાં રાખઃ–

જિજ્ઞાસા તે વસ્તુની રાખવી.

સંસારને બંધન માનવું.

પૂર્વકર્મ નથી એમ ગણી પ્રત્યેક ધર્મ સેવ્યા જાઓ તેમ છતાં પૂર્વકર્મ નડે તો શોક કરવો નહીં

દેહની જેટલી ચિંતા રાખે છે તેટલી નહીં પણ એથી અનંત ગણી ચિંતા આત્માની રાખ, કારણ અનંત ભવ એક ભવમાં ટાળવા છે

ન ચાલે તો પ્રતિશ્રોતી થા
જેમાંથી જેટલું થાય તેટલું કર
પરિણામિક વિચારવાળો થા
અનુત્તરવાસી થઈને વર્ત્ત
છેવટનું સમયે સમયે ચૂકીશ નહીં
એજ ભલામણ અને એજ ધર્મ

*　　*　　*

હે જીવ! ભૂલ મા તને સત્ય કહું છઉં
ભ્રમા મા તને હિત કહું છઉં
આ મારૂં છે એવા ભાવની વ્યાખ્યા પ્રાયે ન કર
આ તેનું છે એમ માની ન બેસ
આ માટે આમ કરવું છે એ ભવિષ્ય નિર્ણય ન કરી રાખ
આ માટે આમ ન થયું હોત તો સુખ થાત એમ સ્મરણ ન કર
આટલું આ પ્રમાણે હોય તો સારું એમ આગ્રહ ન કરી રાખ
આણે મારા પ્રતિ અનુચિત કર્યું એવું સંભારતા ન શીખ
આણે મારા પ્રતિ ઉચિત કર્યું એવું સ્મરણ ન રાખ
આ મને અશુભ નિમિત્ત છે, એવો વિકલ્પ ન કર
આ મને શુભ નિમિત્ત છે એવી દૃઢતા માની ન બેસ
આ ન હોત તો હું બંધાત નહીં, એમ અચળ વ્યાખ્યા નહીં કરીશ

પૂર્વકર્મ બળવાન છે માટે આ બધો પ્રસંગ મળી આવ્યો, એવું એકાંતિક ગ્રહણ કરીશ નહીં

પુરુષાર્થનો જય ન થયો, એવી નિરાશા સ્મરીશ નહીં
બીજાના દોષે તને બંધન છે એમ માનીશ નહીં
તારે નિમિત્તે પણ બીજાને દોષ કરતો ભૂલાવ
તારે દોષે તને બંધન છે, એ સંતની પહેલી શિક્ષા છે.

તારો દોષ એટલો જ કે અન્યને પોતાનું માનવું, પોતે પોતાને ભૂલી જવું.

એ બધામાં તારી લાગણી નથી, માટે જુદે જુદે સ્થળે તેં સુખની કલ્પના કરી છે.

હે મૂઢ ! એમ ન કર. એ તને તેં હિત કહ્યું. અંતરમાં સુખ છે.

જગતમાં કોઇ એવું પુસ્તક વા લેખ વા કોઈ એવો સાક્ષી ત્રાહીત તમને એમ નથી કહી શકતો; કે આ સુખનો માર્ગ છે, વા તમારે આમ વર્તવું, વા સર્વને એકજ ક્રમે ઉગવું; એજ સૂચવે છે કે ત્યાં કંઈ પ્રબળ વિચારણા રહી છે.

એક ભોગી થવાનો બોધ કરે છે, એક યોગી થવાનો બોધ કરે છે. એ બેમાંથી કોને સમ્મત કરી શું ? બને શા માટે બોધ કરે છે ? બને કોને બોધ કરે છે ? કોના પ્રેરવાથી કરે છે ? કોઇને કોઇમાં અને કોઇને કોઇનો બોધ કાં લાગે છે ? એનાં કારણો શું છે ? તેનો સાક્ષી કોણ છે ?

તમે શું વાંચ્છો છો ? તે ક્યાંથી મળશે વા શામાં છે ? તે કોણ મેળવશે ? ક્યાં થઇને લાવશો ? લાવવાનું કોણ શીખવશે ? વા શીખ્યા છીએ ? શીખ્યા છો તો ક્યાંથી શીખ્યા છો ?

જીવન શું છે ? જીવ શું છે ? તમે શું છો ? તમારી ઇચ્છા પૂર્વક કાં નથી થતું ? તે કેમ કરી શકશો ?

બાધતા પ્રિય છે કે નિરાબાધતા પ્રિય છે ? તે ક્યાં ક્યાં કેમ કેમ છે ? એનો નિર્ણય કરો.

અંતરમાં સુખ છે. બહારમાં નથી. સત્ય કહું છઉં. [૧૨.

*

હે જીવ ! તું ભૂલ મા. સુખ અંતરમાં છે તે બહાર શોધવાથી નહીં મળે.

અંતરનું સુખ અંતરની સ્થિતિમાં છે; સ્થિતિ થવા માટે બાહ્યપદાર્થો સબંધીનું આશ્ચર્ય ભૂલ.

સ્થિતિ રહેવી બહુ વિકટ છે, નિમિત્તાધીન ફરીફરી વૃત્તિ ચલિત થઈ જાય છે; એનો દૃઢ ઉપયોગ રાખવો જોઇએ. એ ક્રમ યથાયોગ્ય ચલાવ્યો આવીશ તો તું મુઝાઇશ નહીં, નિર્ભય થઇશ.

હે જીવ! તું ભૂલ મા.

વખતે વખતે ઉપયોગ ચૂકી કોઇને રંજન કરવામાં, કોઇથી રંજન થવામાં વા મનની નિર્બળતાને લીધે અન્ય પાસે મંદ થઇ જાય છે; એ ભૂલ આય છે તે ન કર.

હે જીવ! તું ભ્રમા મા, તને હિત કહું છું.

અંતરમાં સુખ છે, બહાર શોધવાથી મળશે નહીં.

અંતરનું સુખ અતરની સમશ્રેણિમાં છે; સ્થિતિ થવા માટે બાહ્યપદાર્થોનું વિસ્મરણ કર, આશ્ચર્ય ભૂલ.

સમશ્રેણિ રહેવી બહુ દુર્લભ છે, નિમિત્તાધીન વૃત્તિ ફરીફરી ચલિત થઇ જશે; ન થવા અચળ ગંભીર ઉપયોગ રાખ.

આ ક્રમ યથાયોગ્યપણે ચાલ્યો આવ્યો તો, તું જીવન ત્યાગ કરતો રહીશ, મુઝાઇશ નહીં, નિર્ભય થઇશ [૩૯.

* * *

હે જીવ! હવે ભોગથી શાંત થા, શાંત. વિચાર તો ખરો, કે એમાં કયું સુખ છે?

બહુ કટાળીને સંસારમાં રહીશ નહીં.

સત્જ્ઞાન અને સત્શીળને સાથે દોરજે.

એકથી મૈત્રી કરીશ નહીં, કર તો આખા જગતથી કરજે. [૭.

* * *

પરહિત એ જ નિજહિત સમજવું, અને પરદુઃખ એ પોતાનું દુ:ખ સમજવું.

સુખ દુઃખ એ બન્ને મનની ક[illegible]

ક્ષમા એ જ મો[illegible] [illegible] કરવું

સઘળા સાથે [illegible]

શાંત સ્વભાવ [illegible]

ખરા સ્નેહીની [illegible]

દુર્જનનો ઓછો [illegible]

નીતિના આધાપર પગ ન મૂકવો.

જિતેંદ્રિય થવુ.

જ્ઞાનચર્ચા અને વિદ્યાવિલાસમા તથા શાસ્ત્રાધ્યયનમાં ગુથાવું.

ગભીરતા રાખવી.

સસારમા રહ્યા છતાં ને તે નીતિથી ભોગવતા છતા વિદેહી દશા રાખવી.

પરમાત્માની ભક્તિમાં ગુથાવું

પરનિંદા એ જ સબળ પાપ માનવું

દુર્જનતા કરી ફાવવુ એ જ હારવું, એમ માનવું.

આત્મજ્ઞાન અને સજ્જનસગત રાખવા [૧૦ સહજ-પ્રકૃતિ.

* * *

આતો અખડ સિદ્ધાંત માનજો કે સયોગ, વિયોગ, સુખ, દુ ખ, ખેદ, આનંદ, અણુરાગ, અનુરાગ ઇત્યાદિ યોગ કોઈ વ્યવસ્થિત કારણુ ને લઇને રહ્યાં છે

એકાત ભાવી કે એકાત ન્યાયદોષને સન્માન ન આપજો

કોઇનો પણુ સમાગમ કરવો યોગ્ય નથી, છતા જ્યા સુધી તેવી દશા ન થાય ત્યા સુધી સત્પુરુષનો સમાગમ અવશ્ય સેવવો ઘટે છે.

જે કૃત્યમા પરિણામે દુ ખ છે તેને સન્માન આપતા પ્રથમ વિચાર કરો

કોઇને અત કરણુ આપશો નહીં, આપો તેનાથી ભિન્નતા રાખશો નહીં, ભિન્નતા રાખો ત્યા અત કરણુ આપ્યુ તે ન આપ્યા સમાન છે

એક ભોગ ભોગવે છે છતા કર્મની વૃદ્ધિ નથી કરતો, અને એક ભોગ નથી ભોગવતો છતા કર્મની વૃદ્ધિ કરે છે, એ આશ્ચર્યકારક પણુ સમજવા યોગ્ય કથન છે.

યોગાનુયોગે બનેલુ કૃત્ય બહુ સિદ્ધિને આપે છે

આપણે જેનાથી પટતર પામ્યા તેને સર્વસ્વ અર્પણુ કરતા અટકશો નહીં

તોજ લોકાપવાદ સહન કરવા કે જેથી તે જ લોકો પોતે કરેલા અપવાદનો પુન: પશ્ચાત્તાપ કરે.

હજારો ઉપદેશવચનો સાભળવા [પાઠા૦ કથન સાભળ્યા] કરતા તેમાના થોડા વચનો પણુ વિચારવા તે વિશેષ કલ્યાણુકારી છે.

નિયમથી કરેલું કામ ત્વરાથી થાય છે, ધારેલી સિદ્ધિ આપે છે; આનંદના કારણરૂપ થઈ પડે છે.

જ્ઞાનીઓએ એકત્ર કરેલા અદ્‌ભુત નિધિના ઉપભોગી થાઓ.

સ્ત્રીજાતિમાં જેટલું માયા કપટ છે તેટલું ભોળપણું પણ છે.

પઠન કરવા કરતાં મનન કરવા ભણી બહુ લક્ષ આપજો.

મહાપુરુષનાં આચરણ જોવા કરતાં તેનું અંતઃકરણ જોવું એ વધારે પરીક્ષા છે.

વચનસપ્તશતી પુનઃ પુનઃ સ્મરણમાં રાખો.

મહાત્મા થવું હોય તો ઉપકારબુદ્ધિ રાખો. સત્પુરુષના સમાગમમાં રહો; આહાર, વિહારાદિમાં અલુબ્ધ અને નિયમિત રહો. સત્શાસ્ત્રનું મનન કરો; ઉંચી શ્રેણિમાં લક્ષ રાખો. એ એકે ન હોય તો સમજીને આનંદ રાખતા શીખો.

વર્તનમાં બાલક થાઓ, સત્યમાં યુવાન થાઓ, જ્ઞાનમાં વૃદ્ધ થાઓ.

રાગ કરવો નહીં, કરવો તો સત્પુરુષ પર કરવો; દ્વેષ કરવો નહીં, કરવો તો કુશીલ પર કરવો.

અનંતજ્ઞાન અનંતદર્શન, અનંતચારિત્ર અને અનંતવીર્યથી અભેદ એવા આત્માનો એક પળ વિચાર કરો.

મનને વશ કર્યું તેણે જગત્‌ને વશ કર્યું.

આ સંસારને શું કરવો? અનંતવાર થયેલી માને આજે સ્ત્રીરૂપે ભોગવીએ છીએ.

નિર્ગ્રંથતા ધારણ કરતાં પહેલાં પૂર્ણ વિચાર કરજો; એ લઈને ખામી આણવા કરતાં અલ્પારંભી થજો.

સમર્થ પુરુષો કલ્યાણનું સ્વરૂપ પોકારી પોકારીને કહી ગયા; પણ કોઈ વિરલાને જ તે યથાર્થ સમજાયું.

સ્ત્રીના સ્વરૂપપર મોહ થતો અટકાવવાને વગર ત્વચાનું તેનું રૂપ વારંવાર ચિંતવવા યોગ્ય છે.

કુપાત્ર પણ સત્પુરુષના મુકેલા હસ્તથી પાત્ર થાય છે. જેમ છાશથી શુદ્ધ થએલો સોમલ શરીરને નિરોગી કરે છે.

આત્માનું સત્યસ્વરૂપ એક શુદ્ધ સચ્ચિદાનંદમય છે, છતાં ભ્રાંતિથી ભિન્ન ભાસે છે. જેમ ત્રાંસી આંખ કરવાથી ચંદ્ર બે દેખાય છે.

યથાર્થ વચન ગ્રહવામાં દંભ રાખશો નહીં, કે આપનારનો ઉપકાર ઓળવશો નહીં.

અમે બહુ વિચાર કરીને આ મૂળતત્ત્વ શોધ્યું છે કે,–"ગુપ્ત ચમત્કાર જ સૃષ્ટિના લક્ષમાં નથી."

રડાવીને પણ બચ્ચાંના હાથમાં રહેલો સોમલ લઈ લેવો.

નિર્મળ અંતઃકરણથી આત્માનો વિચાર કરવો યોગ્ય છે.

જ્યાં 'હું' માને છે ત્યાં 'તું' નથી, જ્યાં 'તુ' માને છે ત્યાં 'હું' [પાઠા૦ 'તું'] નથી.

મહા સૌંદર્યથી ભરેલી દેવાંગનાના ક્રીડાવિલાસ નિરીક્ષણ કરતા છતાં જેના અંતઃકરણમાં કામથી વિશેષ વિશેષ વિરાગ છૂટે છે તેને ધન્ય છે. તેને ત્રિકાળ નમસ્કાર છે.

ભોગના વખતમાં યોગ સાંભરે એ હળુકર્મિનું લક્ષણ છે.

આટલું હોય તો હું મોક્ષની ઇચ્છા કરતો નથી, આખી સૃષ્ટિ સત્શીળને સેવે, નિયમિત આયુષ્ય, નિરોગી શરીર, અચળ પ્રેમી પ્રેમદા, આજ્ઞાંકિત અનુચર, કુળદીપક પુત્ર, જીવનપર્યંત બાલ્યાવસ્થા, આત્મતત્ત્વનું ચિંતવન. એમ કોઇ કાળે થવાનું નથી, માટે હું તો મોક્ષને જ ઇચ્છું છું.

સૃષ્ટિ સર્વ અપેક્ષાએ અમર થશે?

શુક્લ નિર્જનાવસ્થાને હું બહુ માન્ય કરું છું

સૃષ્ટિલીલામાં શાંતભાવથી તપશ્ચર્યા કરવી એ પણ ઉત્તમ છે.

એકાંતિક કથન કથનાર જ્ઞાની ન કહી શકાય.

શુક્લ અંતઃકરણ વિના મારાં કથનોને કોણ દાદ આપશે?

જ્ઞાતપુત્ર ભગવાનના કથનની જ બલિહારી છે.

દેવ દેવીની તુષમાનતાને શું કરી શું? જગતની તુષમાનતાને શું કરી શું? તુષમાનતા સત્પુરુષની ઇચ્છો.

હું સચ્ચિદાનંદ પરમાત્મા છું.

એમ સમજો કે તમે તમારા આત્માના હિત માટે પ્રવર્તવાની અભિલાષા રાખતાં છતાં એથી નિરાશ પ્રાપ્ત થઈ તો તે પણ તમારું આત્મહિત જ છે.

તમારા શુભ વિચારમાં પાર પડો; નહીં તો, સ્થિર ચિત્તથી પાર પડ્યા છો એમ સમજો.

જ્ઞાનીઓ અતરંગખેદ અને હર્ષથી રહિત થાય [પાઠા૦ હોય] છે. જ્યાં સુધી તે તત્ત્વની પ્રાપ્તિ નહીં થાય ત્યાંસુધી મોક્ષની તાત્પર્યતા મળશે નહીં [પાઠા૦ મળી નથી].

સંસારરૂપી કુટુંબને ઘેર આપણો આત્મા પરૂણા દાખલ છે.

એજ ભાગ્યશાળી, કે જે દુર્ભાગ્યશાળીની દયા ખાય છે.

શુભદ્રવ્ય એ શુભ ભાવનું નિમિત્ત મહર્ષિયો કહે છે.

સ્થિર ચિત્ત કરીને ધર્મ અને શુક્લધ્યાનમાં પ્રવૃત્તિ કરો.

પરિગ્રહની મૂર્છા પાપનું મૂળ છે

જે કૃત્ય કરવા વખતે વ્યામોહસંયુક્ત ખેદમાં છો, અને પરિણામે પણ પસ્તાઓ છો, તો તે કૃત્યને પૂર્વકર્મનો દોષ જ્ઞાનીઓ કહે છે.

જડભરત અને જનક–વિદેહીની દશા મને પ્રાપ્ત થાઓ.

સત્પુરુષના અંતઃકરણે આચર્યો, કિંવા કહ્યો તે ધર્મ.

અતરગ મોહગ્રથી જેની ગઈ તે પરમાત્મા છે.

વ્રત લઇને ઉલ્લાસિત પરિણામે ભાંગશો નહીં.

એક નિષ્ઠાએ જ્ઞાનીની આજ્ઞા આરાધતાં તત્ત્વજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે.

ક્રિયા એ કર્મ, ઉપયોગ એ ધર્મ, પરિણામ એ બંધ, ભૂલ [પાઠા૦ ભ્રમ] એ મિથ્યાત્વ, શોકને સંભારવો નહીં. આ ઉત્તમ વસ્તુ જ્ઞાનીઓએ મને આપી

જગત્ જેમ છે તેમ તત્ત્વજ્ઞાનની દૃષ્ટિએ જુઓ.

શ્રી ગૌતમને ચાર વેદ પઠન કરેલા જોવાને શ્રીમત્ મહાવીરસ્વામીએ સમ્યક્‌નેત્ર આપ્યાં હતાં.

ભગવતીમાં કહેલી પુદ્ગલ નામના પરિવ્રાજકની કથા તત્ત્વજ્ઞાનીઓએ કહેલું સુંદર રહસ્ય છે.

વીરનાં કહેલાં શાસ્ત્રોમાં સોનેરી વચનો છૂટક છૂટક અને ગુપ્ત છે.

સમ્યક્‌નેત્ર પામીને તમે ગમે તે ધર્મશાસ્ત્ર વિચારો તો પણ આત્મહિત પ્રાપ્ત થશે.

કુદરત, આ તારો પ્રબલ અન્યાય છે કે, મારી ધારેલી નીતિએ મારો કાળ વ્યતીત કરાવતી નથી ! (કુદરત તે પૂર્વકર્મ).

માણસ પરમેશ્વર થાય છે, એમ જ્ઞાનીઓ કહે છે.

ઉત્તરાધ્યયન નામનું જૈનસૂત્ર તત્ત્વદૃષ્ટિએ પુન. પુનઃ અવલોકો
જીવતાં મરાય તો ફરી મરવું ન પડે એવું મરણ ઇચ્છવા યોગ્ય છે
કૃતઘ્નતા જેવો એકે મહાદોષ મને લાગતો નથી
જગતમાં માન ન હોત તો અહીં જ મોક્ષ હોત!
વસ્તુને વસ્તુગતે જુઓ.
ધર્મનુ મૂળ વિ૦,–[વિનય–વિવેક] છે
તેનું નામ વિદ્યા કે જેનાથી અવિદ્યા પ્રાપ્ત ન થાય.
વીરના એક વાક્યને પણ સમજો.

અહંપદ, કૃતઘ્નતા, ઉત્સૂત્રપ્રરુપણા, અવિવેકધર્મ એ માઠી ગતિના લક્ષણો છે.

દેહ અને દેહાર્થમમત્વ એ મિથ્યાત્વ લક્ષણ છે.

અભિનિવેશના ઉદયમાં ઉત્સૂત્રપ્રરુપણા ન થાય તેને હું મહાભાગ્ય, જ્ઞાનીઓના કહેવાથી કહું છુ

સ્યાદ્વાદ શૈલીએ જોતાં કોઈ મત અસત્ય નથી.
સ્વાદનો ત્યાગ એ આહારનો ખરો ત્યાગ જ્ઞાનીઓ કહે છે.
અભિનિવેશ જેવું એકે પાખંડ નથી.

આ કાળમાં આટલું વધ્યું—ઝાઝા મત, ઝાઝા તત્ત્વજ્ઞાનીઓ, ઝાઝી માયા અને ઝાઝો પરિગ્રહવિશેષ

આખા જગતના શિષ્ય થવારૂપ દૃષ્ટિ જેણે વેદી નથી તે સદ્ગુરુ થવાને યોગ્ય નથી.

કોઇ પણ શુભાશુભ [પાઠાં૦ શુદ્ધાશુદ્ધ] ધર્મકરણી કરતો હોય તો તેને કરવા દો.

આત્માનો ધર્મ આત્મામાં જ છે

મહાવીરે જે જ્ઞાનથી આ જગતને જોયું છે તે જ્ઞાન, સર્વ આત્મામાં છે પણ આવિર્ભાવ કરવું જોઇએ.

બહુ છકી જાઓ તોપણ મહાવીરની આજ્ઞા તોડશો નહીં. ગમે તેવી શંકા થાય તોપણ મારીનતી વીરને નિઃશંક ગણજો.

પાર્શ્વનાથસ્વામીનું ધ્યાન યોગિઓએ અવશ્ય સ્મરવું જોઇએ છીએ નિ૦ [નિઃશંક] એ નાગની છત્રછાયા વેળાનો પાર્શ્વનાથ ઓર હતો!

પવિત્ર પુરુષોની કૃપાદૃષ્ટિ એ જ સમ્યક્દર્શન છે.

ભર્તૃહરિએ કહેલો ત્યાગ [પાઠાં૦ ભાવ] વિશુદ્ધબુદ્ધિથી વિચારતાં વણી ઊર્ધ્વજ્ઞાનદશા થતાં સુધી વર્તે છે.

શિથિલબંધ દૃષ્ટિથી નીચે આવીને જ વિખેરાઇ જાય (જો નિર્જરામાં આવે તો) [પાઠાં૦ જો નીર્જરતાં આવડે તો].

સત્પુરુષો કહેતા નથી, કરતા નથી, છતાં તેની સત્પુરુષતા નિર્વિકાર સુખમુદ્રામાં રહી છે.

સંસ્થાનવિચયધ્યાન પૂર્વધારીઓને પ્રાપ્ત થતું હશે એમ માનવું યોગ્ય લાગે છે. તમે પણ તેને ધ્યાવન કરો.

આત્મા જેવો કોઇ દેવ નથી.

કોણ ભાગ્યશાળી? 'અવિરતી, સમ્યક્દૃષ્ટિ કે વિરતી?'

કોઇની આજીવિકા તોડશો નહીં. [૭

* * *

પૂર્વના અશુભ કર્મ ઉદય આવ્યે વેદતાં જો શોચ કરો છો તો હવે એ પણ ધ્યાન રાખો કે નવા બાંધતાં પરિણામે તેવાં તો બંધાતાં નથી.

આત્માને ઓળખવો હોય તો આત્માના પરિચયી થવું; પરવસ્તુના ત્યાગી થવું.

જેટલા પોતાની પુદ્ગલિક મોટાઇ ઇચ્છે તેટલા હલકા સંભવે.

પ્રશસ્ત પુરુષની ભક્તિ કરો, તેનું સ્મરણ કરો, ગુણચિંતન કરો. [૯

* * *

"ઉપયોગ ત્યાં ધર્મ છે."

"જે મહાકામ માટે તુ જનમ્યો છે તે મહા કામનું અનુપ્રેક્ષણ કર."

"ધ્યાન ધરીજા સમાધિસ્ત થા"

"વ્યવહારકામને વિચારી જા"

"જેનો પ્રમાદ થયો છે તે માટે હવે પ્રમાદ ન થાય તેમ કર."

"જેમાં સાહસ થયું હોય તેમાથી હવે તેવું ન થાય તેવો બોધ લે."

"લેપાઇશ નહીં."

"મહાગમ્ભીર થા."

"દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ વિચારી જા."

"યથાર્થ કર."

"કાર્યસિદ્ધિ કરીને ચાટ્યો જા." [૫-૬.

* * *

"મોહાચ્છાદિતદશાથી વિવેક ન થાય એ ખરુ, નહીંતો વસ્તુગતે મે વિવેક ખરો છે."

"ઘણુંજ સૂક્ષ્મ અવલોકન રાખો."

"સત્યને તો સત્ય જ રહેવા દેવું."

"કરી શકો તેટલુ કહો, અશક્યતા ન છૂપાવો."

"એક નિષ્ઠિત રહો."

"ગમે તે કોઇ પ્રશસ્ત ક્રમમાં એક નિષ્ઠિત રહો."

"વીતરાગે ખરૂં કહ્યું છે"

"અરે આત્મા ! સ્થિતિસ્થાપક દશા લે." [૧૩.

* * *

પ્રમાદને લીધે આત્મા મળેલુ સ્વરૂપ ભૂલી જાય છે.

જે જે કાળે જે જે કરવાનું છે તે તે સદા ઉપયોગમાં રાખ્યા રહો.

ક્રમે કરીને પછી તેની સિદ્ધિ કરો.

અલ્પઆહાર, અલ્પવિહાર, અલ્પનિદ્રા, નિયમિતવાચા, નિયમિતકાયા, અને અનુકૂળસ્થાન એ મનને વશ કરવાનાં ઉત્તમ સાધનો છે

શ્રેષ્ઠવસ્તુની જિજ્ઞાસા કરવી એ જ આત્માની શ્રેષ્ઠતા છે. કદાપિ તે જિજ્ઞાસા પાર ન પડી તોપણ જિજ્ઞાસા તે પણ તે જ અંશવત્ છે.

નવાં કર્મ બાંધવા નહીં, અને જૂનાં ભોગવી લેવાં, એવી જેની અચળ જિજ્ઞાસા છે તે તે પ્રમાણે વર્ત્તી શકે છે.

જે કૃત્યનું પરિણામ ધર્મ નથી તે કૃત્ય મૂળથી જ કરવાની ઇચ્છા રહેવા દેવી જોઇતી નથી

તેનો તું બોધ પામ કે જેનાથી સમાધિમરણની પ્રાપ્તિ થાય.

એક વાર જો સમાધિમરણ થયુ તો સર્વકાળનાં અસમાધિમરણ ટળશે.

સર્વોત્તમપદ સર્વત્યાગીનું છે. [૩૬.

* * *

"અતિ અતિ સ્વસ્થ વિચારણાથી એમ સિદ્ધ થયું કે, શુદ્ધજ્ઞાનને આશ્રયે નિરાબાધ સુખ રહ્યુ છે; તથા ત્યાંજ પરમ સમાધિ રહી છે."

"શુદ્ધ ઉપયોગની જો પ્રાપ્તિ થઇ તો પછી તે સમયે સમયે પૂર્વોપાર્જિત મોહિનીય (કર્મ) ને ભસ્મિભૂત કરી શકશે." [૩૭.

* * *

નિયમ પાળવાનું દૃઢ કરવા છતાં નથી પળાતો એ પૂર્વકર્મનો જ દોષ છે એમ જ્ઞાનીઓનું કહેવું છે. [૩૮.

* * *

"જગતને રુડું દેખાડવા અનંતવાર પ્રયત્ન કર્યું તેથી રુડું થયું નથી; કેમકે પરિભ્રમણ અને પરિભ્રમણના હેતુઓ હજુ પ્રત્યક્ષ રહ્યા છે.

"એક ભવ જો આત્માનું રુડું થાય તેમ વ્યતીત કરવામાં જશે તો અનંતભવનું સારું વળી રહેશે."

"આ મહાબંધનથી રહિત થવામાં જે જે સાધન, પદાર્થ શ્રેષ્ઠ લાગે તે ગ્રહવા."

"જગતની અનુકૂળતા-પ્રતિકૂળતા શું જોવી? તે ગમે તેમ બોલે પણ આત્મા જો બંધનરહિત થતો હોય, સમાધિમયદશા પામતો હોય તો તેમ કરી લેવું; એટલે કીર્તિ-અપકીર્તિથી સર્વકાળને માટે રહિત થઈ શકાશે."

"પરમાત્મા જિન-મહાયોગીંદ્ર પાર્શ્વનાથાદિકનું સ્મરણ રાખજો."

"જેમ બને તેમ નિર્મોહી થઈ મુક્તદશાને ઇચ્છજો."

"જીવિતવ્ય કે જીવનપૂર્ણતા સંબંધી કંઈ સંકલ્પ-વિકલ્પ કરશો નહીં."

"ઉપયોગ શુદ્ધ કરવા આ જગતના સંકલ્પ-વિકલ્પ ને ભૂલી જજો."

"પાર્શ્વનાથાદિક યોગીશ્વરની દશાની સ્મૃતિ કરજો અને તે જ અભિલાષા રાખ્યા રહેજો."

"વીરસ્વામીનું બોધેલું દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવથી સર્વસ્વરૂપ યથાતથ્ય છે, એ ભૂલશો નહીં. તેની શિક્ષાની કોઈ પણ પ્રકારે વિરાધના થઈ હોય. તે માટે પશ્ચાતાપ કરજો. આ કાળની અપેક્ષાએ મન, વચન, કાયા. આત્મભાવે તેના ખોળામાં અર્પણ કરો, એ જ મોક્ષનો માર્ગ છે.

જગતના સઘળા દર્શનની-મતની શ્રદ્ધાને ભૂલી જજો, જૈન સંબંધી સર્વ ખ્યાલ ભૂલી જજો! માત્ર તે સત્પુરુષોના અદ્ભુત યોગસ્ફુરિત ચરિત્રમાં જ ઉપયોગને પ્રેરશો."

"પૂર્વકર્મના આધારે ... સઘળું વિચરવું છે; એમ સમજી પરમ ... ય રાખજો."

"કેમ આપણે માનીએ છીએ, અથવા કેમ વર્તિએ છીએ? તે જગતને દેખાડવાની જરૂર નથી પણ આત્માને આટલુ જ પૂછવાની જરૂર છે કે જો મુક્તિને ઇચ્છે છે તો સકલ્પ–વિકલ્પ, રાગ–દ્વેશને મૂક અને તે મૂકવામા તને કઈ બાધા હોય તો તે કહે. તે તેની મેળે માની જશે અને તેની મેળે મૂકી દેશે"

"જ્યા ત્યાથી રાગ–દ્વેશ રહિત થવુ એજ મારો ધર્મ છે"

"ઉપયોગ એ જ સાધના છે. વિશેષ સાધના તે માત્ર સત્પુરુષના ચરણ કમળ છે"

"આત્મભાવમા સઘળુ રાખજો ધર્મધ્યાનમા ઉપયોગ રાખજો"

"જગતના કોઇ પણ પદાર્થ, સગા, કુટુબી, મિત્રનો કઈ હર્ષ શોક કરવો યોગ્ય જ નથી પરમશાતિપદને ઇચ્છીએ એ જ આપણો સર્વસમ્મત ધર્મ છે અને એજ ઇચ્છામા ને ઇચ્છામા તે મળી જશે"

"હુ કોઇ ગચ્છમા નથી પણ આત્મામા છુ, એ ભૂલશો નહીં"

"દેહ જેનો ધર્મોપયોગ માટે છે, તે દેહ રાખવા જે પ્રયત્ન કરે છે, તે પણ ધર્મને માટે જ છે" [૪૦.

* * *

જગત્મા નિરાગીત્વ, વિનયતા અને સત્પુરુષની આજ્ઞા એ નહીં મળવાથી આ આત્મા અનાદિકાળથી રખડ્યો, પણ નિરુપાયતા થઈ તે થઈ. હવે આપણે પુરુષાર્થ કરવો ઉચિત છે[૧] [૪૧

* * *

"સૃષ્ટિમા અનેક સત્પુરુષો ગુપ્તરૂપે રહ્યા છે તેમના ગુણને સ્મરો, તેઓનો પવિત્ર સમાગમ કરો, અને આત્મિકલાભવડે મનુષ્યભવને સાર્થક કરો" [૪૨.

* * *

"તન મન, વચને આત્મસ્થિતિને જાળવશો" [૪૩.

* * *

"ઉદય આવેલા પ્રાચીન કર્મો ભોગવવા, નુતન ન બધાય એમા જ આપણુ આત્મહિત છે"

બનતી પ્રભુભક્તિ, સત્સગ, સત્યવ્યવહારની સાથે ધર્મ, અર્થ, કામ

૧ જય થાઓ

અને મોક્ષ, એ ચાર પુરુષાર્થ પ્રાપ્ત કરતા રહો. પ્રયત્ને જેમ આત્મા ઊર્ધ્વ-ગતિનો પરિણામી થાય તેમ કરો.

સમય સમય જીવનની ક્ષણિક વ્યતીતતા છે, ત્યાં પ્રમાદ કરીએ છીએ એ જ મહામોહનીયનું બળ છે. [૪૪.

* * *

"શાસ્ત્રમાં માર્ગ કહ્યો છે, મર્મ કહ્યો નથી. મર્મ તો સત્પુરુષના અંતરાત્મામાં રહ્યો છે."

"ધર્મનો રસ્તો સરળ, સ્વચ્છ અને સહજ છે; પણ તે વિરલ આત્માઓ પામ્યા છે, પામે છે અને પામશે." [૪૯.

* * *

પરમાત્માને ધ્યાવવાથી પરમાત્મા થવાય છે. પણ તે ધ્યાવન આત્મા સત્પુરુષના ચરણ કમળની વિનયોપાસના વિના પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી, એ નિર્ગ્રંથ ભગવાનનું સર્વોત્કૃષ્ટ વચનામૃત છે.

• • •

આત્માને અનંત ભ્રમણાંથી સ્વરૂપમય પવિત્રશ્રેણિમાં આણવો એ કેવું નિરૂપમ સુખ છે? તે કહ્યું કહેવાતું નથી, લખ્યું લખાતું નથી અને મને વિચાર્યું વિચારાતું નથી. [૫૦.

* * *

"પ્રત્યક્ષ સત્સંગની તો બલિહારી છે; અને તે પુણ્યાનુબંધી-પુણ્યનું ફળ છે."

નિર્ગ્રંથશાસન જ્ઞાનવૃદ્ધને સર્વોત્તમ વૃદ્ધ ગણે છે. જાતિવૃદ્ધતા, પર્યાય-વૃદ્ધતા, એવા વૃદ્ધતાના અનેક ભેદ છે. પણ જ્ઞાનવૃદ્ધતા વિના એ સઘળી વૃદ્ધતા તે નામવૃદ્ધતા છે, કિંવા શૂન્યવૃદ્ધતા છે."

"સત્પુરુષના ચરિત્ર એ દર્પણરૂપ છે."

"બુધ અને જૈનના બોધમાં મહાન તફાવત છે." [૫૩

* * *

"યથાર્થ ઉપદેશ જેમણે કર્યો છે એવા વીતરાગના ઉપદેશમા પરાયણ રહો."

"તમે જ તમારાથી ધર્મશિક્ષા લ્યો. યોગ્ય પાત્ર થાઓ." [૫૫

* * *

"ધર્મ" એ વસ્તુ બહુ ગુપ્ત રહી છે. બાહ્યસંશોધનથી મળવાની નથી;

પૂર્વ અંતર્સંશોધનથી તે પ્રાપ્ત થાય છે. જે અંતર્સંશોધન, કોઈક મહા-
ભાગ્ય, સદ્ગુરુ અનુગ્રહે પામે છે.

એક ભવના થોડા સુખ માટે અનંત ભવનુ અનત દુ ખ નહીં વધારવા-
પ્રયત્ન સત્પુરુષો કરે છે.

સ્યાત્પદ આ વાત પણ માન્ય છે કે, બનનાર છે તે ફરનાર નથી અને
ફરનાર છે તે બનનાર નથી, તો પછી ધર્મપ્રયત્નમા-આત્મહિતમાં અન્ય
ઉપાધિને આધીન થઈ પ્રમાદ શું ધારણ કરવો? આમ છે છતા દેશ, કાળ,
પાત્ર, ભાવ જોવાં જોઇએ [૫૬.

* * *

બીજું કાઈ શોધ મા. માત્ર એક સત્પુરુષને શોધીને તેનાં ચરણ
કમળમાં સર્વભાવ અર્પણ કરી દઈ વર્ત્યો જા પછી જો મોક્ષ ન મળે તો
મારી પાસેથી લેજે.

સત્પુરુષ એ જ કે નિશદિન જેને આત્માનો ઉપયોગ છે; શાસ્ત્રમાં નથી
અને સાંભળ્યામાં નથી, છતાં અનુભવમા આવે તેવુ જેનું કથન છે; અંત-
રંગ સ્પૃહા નથી એવી જેની ગુપ્ત આચરણા છે. બાકી તો કંઈ કહ્યું જાય
તેમ નથી અને આમ કર્યા વિના તારો કોઇ કાળે છૂટકો થનાર નથી; આ
અનુભવપ્રવચન પ્રમાણિક ગણ.

. એક સત્પુરુષને રાજી કરવામાં તેની સર્વ ઇચ્છાને પ્રશંસવામાં, તે જ
સત્ય માનવામાં આખી જિંદગી ગઈ તો ઉત્કૃષ્ટમા ઉત્કૃષ્ટ પંદર ભવે અવશ્ય
મોક્ષે જઇશ. [૫૭.

* * *

"મહારંભ, મહાપરિગ્રહ, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ કે એવું તેવું જગત્-
માં કંઇજ નથી, એમ વિસ્મરણ ધ્યાન કરવાથી પરમાનંદ રહે છે." [૬૧.

* * *

"વ્યવહારના પ્રસગને સાવધાનપણે, મંદઉપયોગે, સમતાભાવે,
નિભાવ્યો આવજે."

"બીજાં તારું કેમ માનતાં નથી? એવો પ્રશ્ન તારા અતરમાં ન ઉગો."

"બીજા તારુ માને છે, એ ઘણું યોગ્ય છે, એવું સ્મરણ તને ન થાઓ."

"તું સર્વ પ્રકારે તારાથી પ્રવર્ત્ત; જીવન-અજીવન પર ~ -

"જીવન હો તો એજ વૃત્તિએ પૂર્ણ હો."

"ગૃહવાસ જ્યાંસુધી સૃજિત હો ત્યાંસુધી વ્યવહારપ્રસંગમાં પણ સત્ય તે સત્ય હો.

"ગૃહવાસમાં તેમાં જ લક્ષ હો."

"ગૃહવાસમાં પ્રસંગીઓને ઉચિત વૃત્તિ રાખતાં શીખવ, સઘળાં સમાન જ માન, ત્યાંસુધીનો તારો કાળ ઘણોજ ઉચિત જાણો.

"અમુક વ્યહારપ્રસગનો કાળ, તે શિવાયનો તત્સંબંધી કાર્યકાળ, પૂર્વિત કર્મોદયકાળ, નિદ્રાકાળ."

"જો તારી સ્વતંત્રતા અને તારા ક્રમથી તારા ઉપજીવન-વ્યવહાર સબંધી સતોષિત હોય તો ઉચિત પ્રકારે તારે વ્યવહાર પ્રવર્ત્તાવવો" [૬૬

* * *

"નિરંતર સમાધિ ભાવમાં રહો."

"આત્મદર્શનમાં સ્થિર રહો." [૬૭.

* * *

'આત્મા છે,' 'તે બધાયો છે,' 'તે કર્મનો કર્ત્તા છે,' 'તે કર્મનો ભોક્તા છે,' 'મોક્ષનો ઉપાય છે,' 'આત્મા સાધી શકે છે.' આ જે છ મહાપ્રવચનો છે, તેનું નિરંતર સશોધન કરજો.

બીજાને વિટંબનાનો અનુગ્રહ નહીં કરતાં પોતાની અનુગ્રહતા ઇચ્છનાર જય પામતો નથી એમ પ્રાયે થાય છે.[1]

સ્વાત્માના અનુગ્રહમાં દૃષ્ટિ આપી[2] . . . તેની વૃદ્ધિ કરતા રહેશો અને તેથી પરની અનુગ્રહતા પણ કરી શકશો. [૭૩.

* * *

બાહ્યભાવે જગતમાં વર્ત્તો અને અંતરંગમાં એકાંત શીતલીભૂત-નિર્લેપ રહો[3] . . . [૭૪.

* * *

"પરમાર્થરૂપ થવું અને અનેકને પરમાર્થ સાધ્ય કરવામાં સહાયક થવું-એ જ કર્ત્તવ્ય છે." [૭૯

* * *

ઇશ્વરપર વિશ્વાસ રાખવો એ એક સુખદાયક માર્ગ છે. જેનો દૃઢ

૧ માટે ઇચ્છું છઉં કે તમે . . . ૨ છે . . . ૩ એજ માન્યતા અને બોધના છે.

વિશ્વાસ હોય છે તે દુ ખી હોતો નથી અથવા દુ ખી હોય તો દુઃખ વેદતો નથી, દુ ખ ઉલટુ સુખરૂપ થઈ પડે છે [૧]

સસારમા પ્રારબ્ધાનુસાર ગમે તેવા શુભાશુભ ઉદય આવો, પરતુ તેમા પ્રીતિ–અપ્રીતિ કરવાનો આપણે સકલ્પ પણ ન કરવો [૮૧

* * *

[૨] અનાદિકાળનુ પરિભ્રમણ હવે સમાપ્તતાને પામે એવી જિજ્ઞાસા એ પણ એક કલ્યાણ જ છે

કોઈ એવો યથાયોગ્ય સમય આવી રહેશે કે જ્યારે ઇચ્છિત વસ્તુની પ્રાપ્તિ થઈ રહેશે [૩]

જિજ્ઞાસાને ઉત્તેજન આપતા રહેશો [૪] [૮૨

* * *

"જ્યાસુધી આત્મા આત્મભાવથી અન્યથા એટલે દેહભાવે વર્ત્તશે, હુ કરુ છઉં એવી બુદ્ધિ કરશે, હુ રિદ્ધિ ઇત્યાદિકે અધિક છઉં એમ માનશે, શાસ્ત્રને જાળરૂપે સમજશે, મર્મને માટે મિથ્યા મોહ કરશે, ત્યાસુધી તેની શાતિ થવી દુર્લભ છે." [૮૪.

* * *

આત્મશાતિમા પ્રવર્ત્તશો યોગ્યતા મેળવો, એમ જ મળશે પાનતા–પ્રાપ્તિનો પ્રયાસ અધિક કરો [૮૫

* * *

"એકાતિક દૃષ્ટિને ઘટાડશો"

"આગમના ઉલ્લાસની વૃદ્ધિ કરશો" [૮૬

* * *

નીચેનો અભ્યાસ તો રાખ્યા જ રહો —

૧ ગમે તે પ્રકારે પણ ઉદય આવેલા અને આવવાના કષાયોને શમાવો

૨ સર્વ પ્રકારની અભિલાષા નિવૃત્ત કરતા રહો.

૧ આત્મેચ્છા એવી જ વર્તે છે કે . .

૨ મુમુક્ષુતાના અશોએ ગ્રહાયલુ તમારુ હૃદય પરમ સતોષ આપે છે

૩ નિરતર વૃતિઓ લખતા રહેશો

૪ અને નીચેની ધર્મકથા શ્રવણ કરી હશે, તથાપિ ફરીફરી તેનુ સ્મરણ કરજો

૩. આટલા કાળ સુધી જે કર્યું તે બધાંથી નિવૃત્ત થાઓ, એ કરતાં હવે અટકો.

૪. તમે પરિપૂર્ણ સુખી છો એમ માનો અને બાકીનાં પ્રાણીઓ ઉપર અનુકંપા રાખ્યા કરો.

૫. કોઇ એક સત્પુરુષ શોધો અને તેનાં ગમે તેવાં વચનમાં શ્રદ્ધા રાખો.

એ પાંચે અભ્યાસ અવશ્ય યોગ્યતાને આપે છે. પાંચમામાં વળી ચારે સમાવેશ પામે છે, એમ અવશ્ય માનો અધિક શું કહું? ગમે તે કાળે પણ એ પાંચમું પ્રાપ્ત થયા વિના આ પર્યટનનો કિનારો આવવાનો નથી. બાકીના ચાર એ પાંચમું મેળવવાના સહાયક છે. પાંચમાના અભ્યાસ શિવાયનો–તેની પ્રાપ્તિ શિવાયનો, બીજો કોઈ નિર્વાણ–માર્ગ મને સૂજતો નથી; અને બધાય મહાત્માઓને પણ એમજ સૂજ્યું હશે–સૂજ્યું છે.[1]

'જેટલી ઉતાવળ તેટલી કચાસ, અને કચાસ તેટલી ખટાસ' આ અપેક્ષિત વચનનું સ્મરણ કરો [૮૭.

* * *

તીર્થંકરદેવે રાગ કરવાની ના કહી, અર્થાત્ રાગ હોય ત્યાંસુધી મોક્ષ નથી.[2] [૯૧.

* * *

[3]. . . અનેક પ્રકારના પરિત્યાગી વિચારો પાલટી પાલટીને જ્યારે આત્મા એકત્વબુદ્ધિ પામી મહાત્માના સંગને આરાધશે, વા પોતે કોઈ પૂર્વના સ્મરણને પામશે તો, ઈચ્છિત સિદ્ધિને પામશે; આ નિ:સંશય છે. [૯૨.

* * *

સંસારમાં રહેવું, એક મોક્ષ થવા કહેવું, એ બનવું અસુલભ છે.

ઉદાસીનતા એ આધ્યાત્મની જનની છે. [૯૪.

* * *

૧ હવે જેમ તમને યોગ્ય લાગે તેમ કરો. એ બધાંની તમારી ઈચ્છા છે; તો–પણ અધિક ઈચ્છાએ ઉતાવળ ન કરો.

૨ ત્યારે આ પ્રત્યેનો રાગ તમને બધાને હિતકારક કેમ થશે?

૩ એવા.

"નીચેનાં વાક્યો[2] . . . અસંખ્ય સત્પુરુષોની સમ્મતિથી મંગળરૂપ માન્યાં છે–મોક્ષના સર્વોત્તમ કારણરૂપ માન્યા છેઃ—

માયિક સુખની સર્વ પ્રકારની વાછા ગમે ત્યારે પણ છોડ્યા વિના છૂટકો થવો નથી તો જ્યારથી એ વાક્ય શ્રવણ કર્યું, ત્યારથી જ તે ક્રમનો અભ્યાસ કરવો યોગ્ય જ છે એમ સમજવું.

કોઈ પણ પ્રકારે સદ્ગુરુનો શોધ કરવો, શોધ કરીને તેના પ્રત્યે તન, મન, વચન અને આત્માથી અર્પણબુદ્ધિ કરવી, તેની જ આજ્ઞાનું સર્વ પ્રકારે નિઃશંકતાથી આરાધન કરવું અને તો જ સર્વ માયિક વાસનાનો અભાવ થશે એમ સમજવું.

અનાદિકાળના પરિભ્રમણમાં અનંતવાર શાસ્ત્રશ્રવણ, અનંતવાર વિદ્યાભ્યાસ, અનંતવાર જિનદીક્ષા, અનંતવાર આચાર્યપણું પ્રાપ્ત થયું છે. માત્ર 'સત્' મળ્યા નથી, 'સત્' સુણ્યું નથી, અને 'સત્' શ્રદ્ધ્યું નથી, અને એ મળ્યે, એ સુણ્યે, અને એ શ્રદ્ધ્યે જ છૂટવાની વાર્તાનો આત્માથી ભણકાર થશે.

મોક્ષનો માર્ગ બહાર નથી પણ આત્મામાં છે.

બે અક્ષરમાં માર્ગ રહ્યો છે અને અનાદિકાળથી એટલું બધું કર્યા છતાં શા માટે પ્રાપ્ત થયો નથી તે વિચારો [૯૮.

* * *

અનંત કાળથી પોતાને પોતા વિષેની જ ભ્રાંતિ રહી ગઇ છે; આ એક અવાચ્ય-અદ્ભુત વિચારણાનું સ્થળ છે. જ્યાં મતિની ગતિ નથી, ત્યાં વચનની ગતિ ક્યાંથી હોય? [૧૦૧.

* * *

સર્વ દર્શન પારિણામિકભાવે મુક્તિનો ઉપદેશ કરે છે એ નિઃસંશય છે પણ યથાર્થ દૃષ્ટિ થયા વિના સર્વદર્શનનું તાત્પર્યજ્ઞાન હૃદયગત થતું નથી. જે થવા માટે સત્પુરુષોની પ્રશસ્તભક્તિ, તેના પાદપંકજ અને ઉપદેશનું અવલંબન, નિર્વિકારજ્ઞાનયોગ જે સાધનો, તે શુદ્ધ ઉપયોગવડે સમ્મત થવા જોઇએ. [૧૦૨.

* * *

૧ સત્પુરુષના એકેક વાક્યમાં એકેક શબ્દમાં અનંત આગમ રહ્યા છે, એ વાત કેમ હશે? . . . ૨ પ્રત્યેક મુમુક્ષુઓને મેં . . .

જ્યાંસુધી ગૃહવાસ પૂર્વકર્મના બળથી ભોગવવો રહ્યો હોય? ત્યાંસુધી ધર્મ, અર્થ અને કામ ઉલ્લાસિત-ઉદાસીનભાવે સેવવાં યોગ્ય છે.

બાહ્યભાવે ગૃહસ્થશ્રેણિ છતાં અંતરંગ નિર્ગ્રંથશ્રેણિ જોઇએ અને જ્યાં તેમ થયું છે ત્યાં સર્વ સિદ્ધિ છે. [૧૦૩.

* * *

ગમે તે વાટે, અને ગમે તે દર્શનથી કલ્યાણુ થતું હોય તો ત્યાં પછી મતાંતરની કંઈ અપેક્ષા શોધવી યોગ્ય નથી. આત્મતત્વ જે અનુપ્રેક્ષાથી, જે દર્શનથી કે જે જ્ઞાનથી પ્રાપ્ત થાય તે અનુપ્રેક્ષા, તે દર્શન કે તે જ્ઞાન સર્વોપરી છે; અને જેટલા આત્મા તર્યા, વર્તમાને તરે છે, ભવિષ્યે તરશે તે સર્વ એ એક જ ભાવને પામીને. આપણે એ સર્વભાવે પામીએ એ મળેલા અનુત્તર જન્મનું સાફલ્ય છે.

સર્વ સત્પુરુષો માત્ર એક જ વાટેથી તર્યા છે અને તે વાટ વાસ્તવિક આત્મજ્ઞાન અને તેની અનુચારિણી દેહસ્થિતિ પર્યંત સત્ક્રિયા કે રાગ દ્વેષ અને મોહ વગરની દશા થવાથી તે તત્ત્વ તેમને પ્રાપ્ત થયું હોય એમ મારું આધીન મત છે. [૧૦૪.

* * *

"વિષમકાળમાં જન્મેલો આ દેહધારી આત્મા અનાદિકાળના પરિભ્રમણના થાકથી વિશ્રાંતિ લેવા આવતાં અવિશ્રાંતિ પામી સપડાયો છે."

"યથાયોગ્ય ઉપશમભાવને પામેલો આત્મા સંસાર અને મોક્ષપર સમવૃત્તિવાળો હોય છે એટલે અપ્રતિબંધપણે વિચરી શકે છે."

"જેની નિરુપાયતા છે તેની સહનશીલતા સુખદાયક છે."

"જીવન પૂર્ણ થતાં પહેલાં યથાયોગ્યપણે નીચેની દશા આવવી જોઇએ:—"

"મન, વચન અને કાયાથી આત્માનો મુક્તભાવ."

"મનનું ઉદાસીનપણે પ્રવર્ત્તન."

"વચનનું સ્યાદ્વાદપણું (નિરાગ્રહપણું).

"કાયાની વૃક્ષદશા (આહાર, વિહારની નિયમિતતા).

"અથવા સર્વ સંદેહની નિવૃત્તિ; સર્વ ભયનું છૂટવું; અને સર્વ નાશ."

"અનેક પ્રકારે સંતોએ શાસ્ત્રવાટે તેનો માર્ગ કહ્યો છે. સાધનો બતાવ્યાં છે. યોગાદિકથી થયેલો પોતાનો અનુભવ કહ્યો છે; તથાપિ તેથી યથાયોગ્ય ઉપશમભાવ આવવો દુર્લભ છે. તે માર્ગ છે; પરંતુ ઉપાદાનની બળવાન સ્થિતિ જોઇએ. ઉપાદાનની બળવાન સ્થિતિ થવા નિરંતર સત્સંગ જોઇએ." [૧૦૬.

* * *

ભક્તિપૂર્ણતા પામવાને યોગ્ય ત્યારે થાય છે. કે એક તૃણમાત્ર પણ હરિપ્રત્યે યાચવું નહીં. સર્વ દશામાં ભક્તિમય રહેવું. [૧૦૮.

* * *

*નાના પ્રકારનો મોહ પાતળો થવાથી [પાઠાં૦ આત્માની] દૃષ્ટિ પોતાના ગુણથી ઉત્પન્ન થતાં સુખમા જાય છે અને પછી તે મેળવવા તે પ્રયત્ન કરે છે. એ જ દૃષ્ટિ તેને તેની સિદ્ધિ આપે છે. [પૃ૦ ૨૬૭.

* * *

નીચેના નિયમોપર બહુ લક્ષ અપાવું જોઇએ —

એક વાત કરતાં તેની અપૂર્ણતામાં અવશ્ય વિના બીજી વાત ન કરવી જોઇએ.

કહેનારની વાત પૂર્ણ સાભળવી જોઇએ.

પોતે ધીરજથી તેનો સદુત્તર આપવો જોઇએ.

જેમાં આત્મશ્લાઘા કે આત્મહાનિ ન હોય તે વાત ઉચ્ચારવી જોઇએ.[1] [પૃ૦ ૨૬૮.

* * *

ઇચ્છાવગરનુ કોઈ પ્રાણી નથી. વિવિધ આશાથી તેમાં પણ મનુષ્ય પ્રાણી રોકાયલુ છે. ઇચ્છા, આશા જયાંસુધી અતૃપ્ત છે, ત્યાંસુધી તે પ્રાણી અધોવૃત્તિવત્ છે. ઇચ્છા જયવાળું પ્રાણી ઉર્ધ્વગામીવત્ છે.

* * *

"તમે યોગ્ય થવાની તમારામા ઇચ્છા ઉત્પન્ન કરો"

૧ ધર્મસબંધી હમણાં બહુ જ ઓછી વાત કરવી લોકોથી ધર્મવ્યવહારમા પડવુ નહી

* સંવત ૧૯૪૬ ની રોજનીશીમા અમુક અમુક મિતિઓએ પોતાની વિચારચર્યા ઓમ્રહે લખી છે આ રોજનીશીમાથી કેટલાક પત્રો કોઇએ ફાડી લીધેલા જણાય છે જેટલા પત્રો રોજનીશીમા વિદ્યમાન છે તે અમે અહીં આપેલ છે —સશોધક

"તમે સ્વચ્છતાને બહુજ ઇચ્છજો."
"વીતરાગ ભક્તિને બહુજ ઇચ્છજો."
"વિદ્યાભ્યાસી થાઓ."
"વિદ્યાયુક્ત વિનોદી સંભાષણ[1] . . . કરજો." [પૃ૦ ૨૬૯.

* * *

તને તારું હોવાપણું માનવામાં ક્યાં શંકા છે? શંકા હોય તો તે ખરી પણ નથી.

કળિકાળે મનુષ્યને સ્વાર્થપરાયણ અને મોહવશ કર્યા.

જેનું હૃદય શુદ્ધ, સતની બતાવેલી વાટે ચાલે છે તેને ધન્ય છે.

સત્સંગના અભાવથી ચઢેલી આત્મશ્રેણિ ઘણું કરીને પતિત થાય છે.

* * * [પૃ૦ ૨૭૦.

વિશ્વાસથી વર્ત્તિ, અન્યથા વર્ત્તનારા આજે પસ્તાવો કરે છે.

* * *

દૃષ્ટિ એવી સ્વચ્છ કરો કે જેમાં સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ દોષ પણ દેખાઈ શકે અને દેખાયાથી ક્ષય થઈ શકે. [પૃ૦ ૨૭૨.

* * *

"જેની પાસેથી ધર્મ માગવો તે પુરૂષ ધર્મ પામ્યા વિષેની પૂર્ણ ચોકસી કરવી; આ સતની સમજવા જેવી વાત છે." [૧૧૦.

* * *

રોમ રોમ ખુમારી ચઢશે, અમરવરમયજ આત્મદૃષ્ટિ થઈ જશે, એક 'તુંહિ તુંહિ' મનન કરવાનો પણ અવકાશ નહીં રહે ત્યારે, અમરવરના આનંદનો અનુભવ થશે. [૧૧૧.

* * *

[2] . . . "આ કાળમાં મનુષ્યોનાં મન માયિક સંપત્તિની ઇચ્છાવાળાં થઈ ગયાં છે. કોઈક વીરલ મનુષ્ય નિર્વાણ માર્ગની દૃઢ ઇચ્છાવાળું રહ્યું સંભવે છે અથવા કોઈકને જ તે ઇચ્છા સત્પુરુષના ચરણ સેવન વડે આપ્ત થાય તેવું છે." [૧૧૩.

* * *

૧ મારાથી.
૨ આપ પણ જાણો છો કે . . .

પરિભ્રમણ કરતો જીવ અનાદિકાળથી અત્યાર સુધીમાં અપૂર્વને પામ્યો નથી; જે પામ્યો છે, તે બધુ પૂર્વાનુપૂર્વ છે. એ સઘળાંની વાસનાનો ત્યાગ કરવાનો અભ્યાસ કરશો. દૃઢ પ્રેમથી અને પરમોલ્લાસથી એ અભ્યાસ જયવત થશે, અને તે કાળે કરીને મહાપુરુષના યોગે અપૂર્વની પ્રાપ્તિ કરાવશે.

સર્વ પ્રકારની ક્રિયાનો, યોગનો, જપનો, તપનો અને તે શિવાયના પ્રકારનો લક્ષ એવો રાખજો કે આત્માને છોડવા માટે સર્વે છે બંધનને માટે નથી. જેથી બધન થાય એ બધાં (ક્રિયાથી કરીને સઘળા યોગાદિક પર્યંત) ત્યાગવા યોગ્ય છે. [૧૧૪.

* * *

"પચમકાળ મહાવીર દેવે કહ્યો છે, કળિયુગ વ્યાસ ભગવાને કહ્યો છે, તે ક્યાંથી[1] . . . ઉપાધિ મૂકન[2] . . . રાખે ?" [૧૧૫

* * *

"કરના ફકિરી ક્યા દિલગીરી, સદા મગન મન રહેનાજી" એ વૃત્તિ મુમુક્ષુઓને અધિકાધિક વર્ધમાન કરવા જેવી છે.

પરમાર્થ ચિંતા હોય એ વિષય જૂદો છે, વ્યવહાર ચિંતાનું વેદન અતરથી ઓછુ કરવુ એ એક માર્ગ પામવાનુ સાધન છે

[3] . . . માર્ગને સાધ્ય કરવા નિરંતર સત્પુરુષનાં ચરિત્રનું મનન રાખજો.

[4] . . . સત્શાસ્ત્રને અને સત્કથાને તેમજ સદ્વ્રત્તને સેવજો.[5] . . .

* * * [૧૧૮.

[6] . . . જીવને બે મોટાં બંધન છે એક સ્વચ્છંદ અને બીજું પ્રતિબંધ સ્વચ્છંદ ટાળવાની ઇચ્છા જેની છે તેણે જ્ઞાનીની આજ્ઞા આરાધવી જોઇએ અને પ્રતિબંધ ટાળવાની ઇચ્છા જેની છે તેણે સર્વસગથી ત્યાગી થવું જોઇએ આમ ન થાય તો બંધનનો નાશ થતો નથી. જેનો સ્વચ્છંદ છેદાયો છે તેને જે પ્રતિબધ છે તે અવસર પ્રાપ્ત થયે તરત નાશ પામે છે; આટલી શિક્ષા સ્મરણ કરવારૂપ છે. [૧૧૯.

* * *

૧ સાથે રહેવા દે ? અને દેલો આપ ને . . . ૨ શા માટે ન. . . .
૩ તમે જેઓ સમજ્યા છો તેઓ . . ૪ તેવા વિષય પ્રસંગે અમને પૂછજો
૫ એજ બલામણ
૬ સુ-પણે રહેવું પડે છે એવા જિજ્ઞાસુ . . .

"પોતપોતાનાં સફળપણા અર્થે મિથ્યા ધર્મવાસનાઓનો, વિષયાદિકની પ્રિયતાનો, પ્રતિબંધનો ત્યાગ કરતાં શીખજો."

"જે કંઈ પ્રિય કરવા જેવું છે, તે જીવે જાણ્યું નથી; અને બાકીનું કંઈ પ્રિય કરવા જેવું નથી."

"યોગ્યતા માટે બ્રહ્મચર્ય એ મોટું સાધન છે."

"અસત્સંગ એ મોટું વિઘ્ન છે." [૧૨૧.

* * *

[1] . . . ઉપાધિથી થોડો પણ નિત્ય પ્રતિ અવકાશ લઈ ચિત્તવૃત્તિ સ્થિર થાય એવી નિવૃત્તિમાં બેસવાનું બહુ અવશ્ય છે અને ઉપાધિમાં પણ નિવૃત્તિનો લક્ષ રાખવાનું સ્મરણ રાખજો.

જેટલો વખત આયુષ્યનો તેટલો જ વખત જીવ ઉપાધિનો રાખે તો મનુષ્યત્વનું સફળ થવું ક્યારે સંભવે? મનુષ્યત્વના સફળપણા માટે જીવવું એ જ કલ્યાણકારક છે એવો નિશ્ચય કરવો જોઇએ અને સફળપણા માટે જે જે સાધનોની પ્રાપ્તિ કરવી યોગ્ય છે, તે પ્રાપ્ત કરવા નિત્યપ્રતિ નિવૃત્તિ મેળવવી જોઇએ. નિવૃત્તિના અભ્યાસ વિના જીવની પ્રવૃત્તિ ન ટળે એ પ્રત્યક્ષ સમજાય તેવી વાત છે.

ધર્મને રૂપે મિથ્યા વાસનાઓથી જીવને બંધન થયું છે; એ મહા લક્ષ રાખી તેવી મિથ્યાવાસના કેમ ટળે? એ માટે વિચાર કરવાનો પરિચય રાખશો. [૧૨૨.

* * *

'કેવળ નિર્વિકાર છતાં પરબ્રહ્મ પ્રેમમય પરાભક્તિને વશ છે' એ, હૃદયમાં જેને અનુભવ કર્યો છે એવા જ્ઞાનીઓની ગુપ્ત શિક્ષા છે. [૧૨૩.

* * *

પરમાર્થ ઉપર પ્રીતિ થવામાં સત્સંગ એ સર્વોત્કૃષ્ટ અને અનુપમ સાધન છે; પણ આ કાળમાં તેવો જોગ બહુ વિકટ છે; માટે જીવે એ વિકટતામાં રહી પાર પાડવામાં વિકટ પુરુષાર્થ કરવો યોગ્ય છે; અને તે એ કે 'અનાદિકાળથી જેટલું જાણ્યું છે તેટલું બધુંય અજ્ઞાન જ છે; તેનું વિસ્મરણ કરવું. [૧૨૪.

* * *

૧ ઉપાધિના યોગને લીધે શાસ્ત્ર વાંચન જો ન થઈ શકતું હોય તો હમણા તે રહેવા દેવું પરંતુ . . . . .

વાસ્તવિક સુખ જો જગતની દૃષ્ટિમા આવ્યુ હોત, તો જ્ઞાની પુરુષોએ નિયત કરેલુ એવુ મોક્ષસ્થાન ઉર્ધ્વલોકમા હોત નહીં, પણ આ જગત જ મોક્ષ હોત

જ્ઞાનીને સર્વત્ર મોક્ષ છે, આ વાત જો કે યથાર્થ છે, તોપણ જ્યા માયાપૂર્વક પરમાત્માનુ દર્શન છે, એવુ જગત વિચારી પગ મૂકવા જેવુ તેને પણ નથી લાગે છે[1] [૧૨૭

* * *

નય અનંતા છે એકેક પદાર્થમા અનત ગુણ–ધર્મ છે તેમા અનતા નય પરિણમે છે, તો એક અથવા બે ચાર નયપૂર્વક બોલી શકાય એવુ ક્યા છે? માટે નયાદિકમા સમતાવાન રહેવુ જ્ઞાનીઓની વાણી 'નય'મા ઉદાસીન વર્તે છે[2]

'સત્' સત્ જ છે, સરળ છે સુગમ છે, સર્વત્ર તેની પ્રાપ્તિ હોય છે પણ 'સત્' ને બતાવનાર 'સત્' જોઇએ [૧૨૮

* * *

[3] . જુનુ મૂક્યા વિના તો છૂટકો જ નથી, અને એ મૂકવા યોગ્ય જ છે એમ દૃઢ કરવુ

માર્ગ સરલ છે, પ્રાપ્તિ દુર્લભ છે [૧૨૯.

* * *

શ્રાસનાના ઉપશમાર્થે[4]. સર્વોત્તમ ઉપાય તો જ્ઞાની પુરુષનો યોગ મળવો તે છે દૃઢ મુમુક્ષુતા હોય અને અમુક કાળસુધી તેવો જોગ મળ્યો હોય તો જીવનુ કલ્યાણ થઈ જાય

[5] "સત્સગ સત્શાસ્ત્રાદિ સબધી[6] જોગ માટે પ્રમાદભાવ કરવો યોગ્ય જ નથી માત્ર પૂર્વેની કોઈ ગાઢી પ્રતિબદ્ધતા હોય તો આત્મા એ વિષયે અપ્રમત્ત હોવો જોઇએ" [૧૩૯

* * *

૧ માટે અમે અસગતાને ઈચ્છીએ કા તમારા સગને ઈચ્છીએ એ યોગ્ય જ છે
૨ તે વાણીને નમસ્કાર હો
૩ સ્વૈચ્છે એટલુ હાવ રો જણાવુ છે કે
૪ તેમનુ વિજ્ઞાપન છે અને તેનો .
૫ તમો બધા . . . ૬ હાવ કેવા (જોગે) વતા છો તે લખશો એ . .

માર્ગની ઇચ્છા જેને ઉત્પન્ન થઈ છે, તેણે બધા વિકલ્પો મૂકીને આ એક વિકલ્પ ફરીફરી સ્મરણ કરવો અવશ્યનો છે —'અનંતકાળથી જીવનું પરિભ્રમણ થયા છતા તેની નિવૃત્તિ કા થતી નથી? અને તે શું કરવાથી થાય?'

આ વાક્યમા અનંત અર્થ સમાયલો છે, અને એ વાક્યમા કહેલી ચિંતના કર્યા વિના, તેને માટે દૃઢ થઈ ઝુર્યા વિના, માર્ગની દિશાનું પણ અલ્પ ભાન થતું નથી, પૂર્વે થયું નથી, અને ભવિષ્યકાળે પણ નહીં થશે.[1]

* * * [૧૪૪

જીવ પોતાને ભૂલી ગયો છે, અને તેથી સત્સુખનો તેને વિયોગ છે, એમ સર્વ ધર્મસમ્મત કહ્યું છે

પોતાને ભૂલી ગયા રૂપ અજ્ઞાન, જ્ઞાન મળવાથી નાશ થાય છે, એમ નિ શક માનવું

જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ જ્ઞાની પાસેથી થવી જોઇએ, એ સ્વાભાવિક સમન્વય છે છતા જીવ લોકલજ્જાદિ કારણોથી અજ્ઞાનીનો આશ્રય છોડતો નથી, એ જ અનંતાનુબંધી કષાયનું મૂળ છે

જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ જેણે ઇચ્છવી તેણે, જ્ઞાનીની ઇચ્છાએ વર્તવું, એમ જિનાગમાદિ સર્વ શાસ્ત્ર કહે છે પોતાની ઇચ્છાએ પ્રવર્તતા અનાદિ કાળથી રખડ્યો

જ્યાસુધી પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનીની ઇચ્છાએ એટલે આજ્ઞાએ નહીં વર્ત્તાય ત્યાસુધી, અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ થવી સભવતી નથી

જ્ઞાનીની આજ્ઞાનું આરાધન તે કરી શકે કે જે એક નિષ્ઠાએ તન, મન, ધનથી [પાઠા૦ ધનની] આસક્તિનો ત્યાગ કરી તેની ભક્તિમા જોડાય

જો કે જ્ઞાની ભક્તિ ઇચ્છતા નથી, પરતુ મોક્ષાભિલાષીને તે કર્યા વિના ઉપદેશ પરિણમતો નથી અને મનન તથા નિદિધ્યાસનાદિનો હેતુ થતો નથી, માટે મુમુક્ષુએ [પાઠા૦ મુમુક્ષુને] જ્ઞાનીની ભક્તિ અવશ્ય કર્તવ્ય છે, એમ સત્પુરુષોએ કહ્યું છે.

ઋષભદેવજીએ અઠાણું પુત્રોને ત્વરાથી મોક્ષ થવાનો એ જ ઉપદેશ કર્યો હતો

૧ અમે તો એમ જાણ્યું છે, માટે તમારે સઘળાએ એ જ શોધવાનું છે ત્યાર પછી બીજું શું જાણવું તે જણાય છે

પરિક્ષત રાજાને શુકદેવજીએ એ જ ઉપદેશ કર્યો છે.

અનંતકાળ સુધી જીવ નિજછંદે ચાલી પરિશ્રમ કરે, તોપણ પોતે પોતાથી જ્ઞાન પામે નહીં, પરંતુ જ્ઞાનીની આજ્ઞાનો આરાધક અંતર્મુહૂર્ત્તમાં પણ કેવળજ્ઞાન પામે.

શાસ્ત્રમાં કહેલી આજ્ઞાઓ પરોક્ષ છે, અને તે જીવને અધિકારી થવા માટે કહી છે; મોક્ષ થવા માટે જ્ઞાનીની પ્રત્યક્ષ આજ્ઞા આરાધવી જોઇએ. [૧૪૫.

* * *

સુદૃઢ સ્વભાવથી આત્માર્થનું પ્રયત્ન કરવું.

આત્મકલ્યાણ પ્રાપ્ત થવામાં ઘણું કરીને વારંવાર પ્રબળ પરિસહો આવવાનો સ્વભાવ છે, પણ જો તે પરિસહ શાંત ચિત્તથી વેદવામા આવે છે તો દીર્ઘકાળે થઈ શકવા યોગ્ય એવું કલ્યાણ બહુ અલ્પકાળમા સાધ્ય થાય છે.

[૧] ... એવાં શુદ્ધ આચરણથી વર્ત્તજો કે વિષમ દૃષ્ટિએ જોનાર માણસોમાથી ઘણાને પોતાની તે દૃષ્ટિનો કાળ જતાં પશ્ચાત્તાપ કરવાનો વખત આવે.

ધૈર્ય રાખીને આત્માર્થમાં નિર્ભય રહેજો. નિરાશ ન થતે આત્માર્થમાં પ્રયત્ન કરવું. [૧૪૬.

* * *

પરેચ્છાનુચારીતે શબ્દભેદ નથી. [૧૫૧.

* * *

જ્ઞાનની પરિપક્વ અવસ્થા (દશા) થયે સર્વ પ્રકારે રાગ-દ્વેષની નિવૃત્તિ હોય એમ અમારી માન્યતા છે.

ઇશ્વરેચ્છા પ્રમાણે જે થાય તે થવા દેવું એ ભક્તિમાનને સુખદાયક છે.

* * * [૧૫૪.

[૨] ... પૂર્ણપદને જ્ઞાનીઓ પરમ પ્રેમથી ઉપાસે છે. [૧૫૫.

* * *

[૩] ... ભેદનો ભેદ ટળ્યે વાસ્તવિક સમજાય છે. પરમ અભેદ એવું 'સત્' સર્વત્ર છે. [૧૫૬.

* * *

૧ તમે સૌ. ... ૨ તે ... ૩ એમ તો સમન્વય છે કે ..

"જેને લાગી છે તેનેજ લાગી છે, અને તેણે જ જાણી છે; તે જ 'પિયુ પિયુ' પોકારે છે." [૧૫૭.

* * *

વિરહ પણ સુખદાયક માનવો અતિશય વિરહાગ્નિ–હરિ પ્રત્યેની–જ્વલનાથી સાક્ષાત તેની પ્રાપ્તિ હોય છે; તેમ જ સંતના વિરહાનુભવનું ફળ પણ તે જ છે. . . .[1]

પૂર્ણકામ એવું હરિનું સ્વરૂપ છે; તેને વિષે જેની નિરંતર લય લાગી રહી છે, એવા પુરુષથી ભારતક્ષેત્ર પ્રાયે શૂન્યવત્ થયું છે માયામોહ સર્વત્ર ભળાય છે. કવચિત્ મુમુક્ષુ જોઇએ છીએ, તથાપિ મતાંતરાદિકના કારણોથી તેમને પણ જોગ થવો દુર્લભ થાય છે. [૧૫૯.

* * *

નિ:શંકતાથી નિર્ભયતા ઉત્પન્ન હોય છે, અને તેથી નિ:સંગતા પ્રાપ્ત હોય છે. [૧૬૪.

* * *

જીવ સ્વભાવે (પોતાની સમજણની ભૂલે) દોષિત છે; ત્યાં પછી તેના દોષ ભણી જોવું એ અનુકંપાનો ત્યાગ કરવા જેવું થાય છે અને મોટા પુરુષો તેમ આચરવા ઇચ્છતા નથી.

કળિયુગમાં અસત્સંગથી, અને અણસમજણથી ભૂલ ભરેલે રસ્તે ન દોરાય એમ બનવું બહુ મુશ્કેલ છે. [૧૬૬.

* * *

"સર્વશક્તિમાન હરિની ઇચ્છા સદૈવ સુખરૂપ જ હોય છે અને જેને કાંઇ પણ ભક્તિના અંશો પ્રાપ્ત થયા છે, એવા પુરુષે તો જરૂર એમ જ નિશ્ચય કરવો યોગ્ય છે કે, હરિની ઇચ્છા સદૈવ સુખરૂપ જ હોય છે." [૧૬૭.

* * *

જ્ઞાન તે જ કે અભિપ્રાય એક જ હોય; થોડો અથવા ઘણો પ્રકાશ એક જ.

શાસ્ત્રાદિકના જ્ઞાનથી નિવેડો નથી પણ અનુભવ જ્ઞાનથી નિવેડો છે. [૧૬૯.

* * *

જગતમાં રૂડું દેખાડવા માટે મુમુક્ષુ કંઈ આચરે નહીં, પણ રૂડું હોય તે જ આચરે. [૧૭૭.

* * *

૧ ઇશ્વરેચ્છાથી આપણા સંબંધમાં તેમજ માનશો

જીવને જ્યાસુધી સતનો જોગ ન થાય ત્યાસુધી મતમતાતરમા મધ્યસ્થ રહેવુ યોગ્ય છે [૧૮૦

* * *

' સર્જન જ કરવુ એ સુગમ છે ' [૧૮૨

* * *

અપૂર્વ પોતાથી પોતાને પ્રાપ્ત થવુ દુર્લભ છે જેનાથી પ્રાપ્ત થાય છે, તેનુ સ્વરૂપ ઓળખાવુ દુર્લભ છે અને જીવને ભુલવણી પણ એ જ છે [૧૮૫

* * *

કળિયુગમા સત્સગની પરમ હાનિ થઈ ગઈ છે અધકાર વ્યાપ્ત છે અને તે સત્સગનુ જે અપૂર્વપણુ તેનુ જીવને યથાર્થ ભાન થતુ નથી [૧૮૭

* * *

તૃષાતુરને પાયાની મહેનત કરજો અતૃષાતુરને તૃષાતુર થવાની જિજ્ઞાસા પેદા કરજો જેને તે પેદા ન થાય તેવુ હોય, તેને માટે ઉદાસીન રહેજો[1] [૧૮૮

* * *

જગત્ આત્મરૂપ માનવામા આવે, જે થાય તે યોગ્ય જ માનવામા આવે, પરના દોષ જોવામા ન આવે પોતાના ગુણનુ ઉત્કૃષ્ટપણુ સહન કરવામા આવે, તો જ આ સસારમા રહેવુ યોગ્ય છે બીજી રીતે નહીં [૧૯૧

* * *

"ભગવતને સર્વ સમર્પણ કર્યા શિવાય આ કાળમા જીવનુ દેહાભિમાન મટવુ સભવતુ નથી '

"જે સત્યનુ ધ્યાન કરે છે તે સત્ય હોય છે" [૧૯૪

* * *

વિચાર કરી વસ્તુને ફરીફરીને સમજજો મનથી કરેલો નિશ્ચય સાક્ષાત્ માનવો નહીં જ્ઞાનીથી થયેલો નિશ્ચય જાણીને પ્રવર્તવામા કલ્યાણ છે પછી જેમ ભાવી[2] [૧૯૫

* * *

૧ ઉપાધિ એવી છે કે આ કામ થતુ નથી પરમેશ્વરને નહીં પાવવુ હોય ત્યા શું કરવુ?

૨ સુધાને વિષે અમને સદેહ નથી તમે તેનુ સ્વરૂપ સમજો અને ત્યારે જ રગ છે

"ખરૂં આત્મભાન થાય છે તેને હું અન્યભાવનો અકર્ત્તા છું એવો બોધ ઉત્પન્ન થઈ અહંપ્રત્યયિબુદ્ધિ તે વિલય પામે છે." [૨૩૦.

* * *

અનંતકાળ વ્યવહાર કરવામાં વ્યતિત કર્યો છે. ત્યાં તેવી જંજાળમાં પરમાર્થ વિસર્જન ન કરાય એમ જ વર્ત્તવું, એવો જેનો નિશ્ચય છે તેને તેમ હોય છે, એમ અમે જાણીએ છીએ. [૨૩૧.

* * *

મહાત્માનો દેહ બે કારણને લઈને વિદ્યમાન પણે વર્ત્તે છે, પ્રારબ્ધકર્મ ભોગવવાને અર્થે, જીવોના કલ્યાણના અર્થે, તથાપિ એ બન્નેમા તે ઉદાસપણે ઉદય આવેલી વર્ત્તનાએ વર્ત્તે છે એમ જાણીએ છીએ. [૨૩૫.

* * *

જેની પ્રાપ્તિ પછી અનંતકાળનુ યાચકપણું મટી સર્વકાળને માટે અયાચકપણુ પ્રાપ્ત હોય છે એવો જો કોઈ હોય તો તે તરણ તારણ જાણીએ છીએ. તેને ભજો.

મોક્ષ તો આ કાળને વિષે પણ પ્રાપ્ત હોય અથવા પ્રાપ્ત થાય છે પણ તે મુક્તપણાનું દાન આપનાર એવા પુરુષની પ્રાપ્તિ પરમ દુર્લભ છે અર્થાત્ મોક્ષ દુર્લભ નથી, દાતા દુર્લભ છે. [૨૩૮.

* * *

[૧]ઉપાધિને વિષે વિક્ષેપરહિતપણે વર્ત્તવું, એ વાત અત્યંત વિકટ છે. જે વર્ત્તે છે તે થોડા કાળને વિષે પરિપકવ સમાધિરૂપ હોય છે. [૨૪૦.

* * *

જગત્ જ્યાં સૂવે છે ત્યાં જ્ઞાની જાગે છે, જ્ઞાની જાગે છે ત્યાં જગત્ સૂવે છે, એમ શ્રીકૃષ્ણ કહે છે. [૨૪૧.

* * *

અસત્સંગમાં ઉદાસીન રહેવા માટે જીવને વિષે અપ્રમાદપણે નિશ્ચય થાય છે ત્યારે 'સત્જ્ઞાન' સમજાય છે. તે પહેલાં પ્રાપ્ત થએલ બોધને ઘણા પ્રકારના અતરાય રહ્યા હોય છે.

જગત્ અને મોક્ષનો માર્ગ એ બે એક નથી; જેને જગતની ઇચ્છા-રૂચિ-ભાવના તેને મોક્ષને વિષે અનિચ્છા-અરૂચિ-અભાવના હોય એમ જણાય છે. [૨૪૨.

* * *

૧ પત્રો પ્રાપ્ત થયેલ છે, અત્ર ઉપાધિનામે પ્રા... દૂઢયપણે છે.

"જે ઉપાર્જિત કર્મ ભોગવતાં ઘણો વખત ભાવિમાં વ્યતીત થશે, તે બળવાન પણે ઉદયમાં વર્તી ક્ષયપણાને પામતાં હોય તો તેમ થવા દેવા યોગ્ય છે."

વ્યવહારિક પ્રસંગ સંબંધી ચોતરફથી ચિંતા ઉત્પન્ન થાય એવા કારણો જોઇને પણ નિર્ભયના આશ્રય રાખવા યોગ્ય છે. માર્ગ એવો છે. [૨૪૩.

* * *

'સત્' એક પ્રદેશ પણ અસમીપ નથી, તથાપિ તે પ્રાપ્ત થવાને વિષે લોક પ્રમાણે પ્રત્યેક એવા અનંત અંતરાય રહ્યા છે. જીવને કર્તવ્ય એ છે કે અપ્રમત્તપણે તે 'સત્'નું શ્રવણ, મનન, નિદિધ્યાસન કરવાનો અખંડ નિશ્ચય રાખવો. [૨૫૦.

* * *

જે જે પ્રકારે આત્મા આત્મભાવ પામે તે તે પ્રકાર ધર્મના છે. આત્મા જે પ્રકારે અન્યભાવ પામે તે પ્રકાર અન્યરૂપ છે ધર્મરૂપ નથી.

જીવે ધર્મ પોતાની કલ્પના વડે અથવા કલ્પનાપ્રાપ્ત અન્ય પુરુષ વડે શ્રવણ કરવા જોગ, મનન કરવા જોગ, કે આરાધવા જોગ નથી. માત્ર આત્મસ્થિતિ છે જેની, એવા સત્પુરુષથી જ આત્મા કે આત્મધર્મ શ્રવણ કરવા જોગ છે, યાવત આરાધવા જોગ છે. [૨૫૧.

* * *

"જે જે કાળે જે પ્રારબ્ધ ઉદય આવે તે તે વેદન કરવું એ જ્ઞાની પુરુષોનું સનાતન આચરણ છે."

"એકવાર એક તણખલાના બે ભાગ કરવાની ક્રિયા કરી શકવાની શક્તિ પણ ઉપશમ થાય, ત્યારે જે ઇશ્વરેચ્છા હશે તે થશે." [૨૫૨.

* * *

પ્રગટ આત્મસ્વરૂપ અવિચ્છિન્નપણે ભજવા યોગ્ય છે.

એકેંદ્રિયનું એકાવતારીપણું અપેક્ષાએ જાણવા યોગ્ય છે. [૨૫૩.

* * *

લોકવ્યાપક એવા અંધકારને વિષે સ્વએ કરી પ્રકાશિત એવા જ્ઞાની પુરુષ જ યથાતથ્ય દેખે છે. [૨૫૫.

* * *

જ્ઞાનીનો દેહ ઉપાર્જન કરેલાં એવાં પૂર્વકર્મ નિવૃત્ત કરવા અર્થે અને અન્યની અનુકંપાને અર્થે હોય છે.

જેને વિષે સત્સ્વરૂપ વર્ત્તે છે, એવા જે જ્ઞાની તેને વિષે લોકસ્પૃહાદિનો ત્યાગ કરી, ભાવે પણ જે આશ્રિતપણે વર્ત્તે છે, તે નિકટપણે કલ્યાણને પામે છે. એમ જાણીએ છીએ.

કાળનું કળિસ્વરૂપ વર્તે છે; તેને વિષે જે અવિષમપણે, માર્ગની જિજ્ઞાસાએ કરી, બાકી બીજા જે અન્ય જાણવાના ઉપાય તે પ્રત્યે ઉદાસીનપણે વર્તતો પણ જ્ઞાનીના સમાગમે રહે છે તે અત્યંત નિકટપણે કલ્યાણ પામે છે. એમ જાણીએ છીએ

"ધીરજનો ત્યાગ કરવાને વિષે જતી એવી જે મતિ તે રોકવા યોગ્ય છે." [૨૫૬.

* * *

"જીવને સ્વસ્વરૂપ જાણ્યા શિવાય છૂટકો નથી. ત્યાંસુધી યથાયોગ્ય સમાધિ નથી. તે જાણવા માટે ઉત્પન્ન થવાયોગ્ય મુમુક્ષુતા અને જ્ઞાનીનું ઓળખાણ એ છે. જ્ઞાનીને જે યથાયોગ્યપણે ઓળખે છે તે જ્ઞાની થાય છે,–ક્રમે કરી જ્ઞાની થાય છે" [૨૫૭.

* * *

કોઈ પણ પ્રકારની આકુળતા વિના વૈરાગ્યભાવનાએ, વીતરાગભાવે, જ્ઞાની વિષે પરમ ભક્તિભાવે, સત્શાસ્ત્રાદિક અને સત્સંગનો પરિચય કરવો [1] . . યોગ્ય છે.

કોઈ પણ પ્રકારની પરમાર્થ સબંધે મનથી કરેલા સકલ્પ પ્રમાણે ઇચ્છા કરવી નહીં, અર્થાત્ કોઈ પણ પ્રકારના દિવ્યતેજયુક્ત પદાર્થો ઇત્યાદિ દેખાવા વિગેરેની ઇચ્છા, મન કલ્પિત ધ્યાનાદિ એ સર્વ સંકલ્પની જેમ અને તેમ નિવૃત્તિ કરવી. [૨૫૮.

* * *

આત્મા એક છે કે અનેક છે, કર્ત્તા છે, કે અકર્ત્તા છે, જગતનો કોઈ કર્ત્તા છે કે જગત સ્વત છે, એ વગેરે ક્રમે કરીને સત્સગે સમજવા યોગ્ય છે.[2]

સમ્યક્પ્રકારે જ્ઞાનીને વિષે અખડ વિશ્વાસ રાખવાનું ફળ નિશ્ચયે મુક્તપણું છે.

"બંધ મોક્ષની યથાર્થ વ્યવસ્થા જે દર્શનને વિષે યથાર્થપણે કહેવામાં

૧ હાલ તો.
૨ એમ જાણીને પત્રવાટે તે વિષે હાલ લખવામાં આવ્યું નથી

આવી છે તે દર્શન નિકટ મુક્તપણાનુ કારણ છે, અને એ યથાર્થ વ્યવસ્થા કહેવાને યોગ્ય[1] . . . શ્રી તીર્થંકર દેવ છે ” [૨૬૫.

* * *

ઓછો પ્રમાદ થવાનો ઉપયોગ એ જીવને માર્ગના વિચારમાં સ્થિતિ કરાવે છે, એ વાત ફરીફરી વિચારી તે પ્રયત્ન[2] . કોઈ પ્રકારે કરવુ ઘટે છે એ વાત ભૂલવા જેવ્ય નથી [૨૬૮

* * *

સ્વરૂપ સહજમાં છે જ્ઞાનીના ચરણ સેવન વિના અનતકાળ સુધી પણ પ્રાપ્ત ન થાય એવુ વિકટ પણ છે. [૨૭૦.

* * *

આરભ, પરિગ્રહ, અસત્સગ આદિ કલ્યાણને પ્રતિબંધ કરનારા કારણોનો જેમ બને તેમ ઓછો પરિચય થાય, તથા તેમા ઉદાસીનતા પ્રાપ્ત થાય, તે વિચાર[3] . મુખ્યપણે રાખવાયોગ્ય છે. [૨૭૭.

* * *

"જેમ બને તેમ અપ્રમત્તતાને, પરસ્પરના સમાગમને, નિવૃત્તિના ક્ષેત્રને અને પ્રવૃત્તિના ઉદાસીનપણાને આરાધવા "

સર્વ પરમાર્થના સાધનમા પરમસાધન તે સત્સંગ છે—સત્પુરુષના ચરણ સમીપનો નિવાસ છે. બધા કાળમા તેનુ દુર્લભપણુ છે અને આવા વિષમકાળમા તેનુ અત્યત દુર્લભપણુ જ્ઞાની પુરુષોએ જાણ્યુ છે

જેટલુ બને તેટલુ પ્રવૃત્તિમાથી વિરક્તપણુ રાખવુ.

સત્પુરુષના ચરિત્રો અને માર્ગાનુસારી (સુદરદાસ, પ્રીતમ, અખા, કબીર આદિ) જીવોના વચનો અને જેનો ઉદ્દેશ આત્માને મુખ્ય કહેવા વિષે છે, એવા ગ્રથનો પરિચય રાખવો અને સૌ સાધનોમા મુખ્ય સાધન એવા શ્રી સત્પુરુષનો સમાગમ ગણવો. [૨૭૮.

* * *

"ચારિત્ર (ચારિત્ર શ્રી જિનના અભિપ્રાયમા શુ છે ? તે વિચારી સમવસ્થાન થવુ) દશા સબધી અનુપ્રેક્ષા કરવાથી જીવમા સ્વસ્થતા ઉત્પન્ન

૧ જો કોઈ અમે વિશેષપણે માનતા હોઈએ તો તે . ૨ લા ̃ પણ . ૩ દાન

થાય છે, તે વિચારે કરી ઉત્પન્ન થયેલી ચારિત્રપરિણામ સ્વભાવરૂપ સ્વસ્થતા વિના જ્ઞાન અફળ છે, એવો જે જિનનો અભિમત તે અવ્યાબાધ સત્ય છે ” [૨૮૧

* * *

જેમ બને તેમ સત્સગના જોગને ઇચ્છવો અને પોતાના દોષને જોવા યોગ્ય છે [૨૮૫

* * *

સંસાર સ્પષ્ટ પ્રીતિથી કરવાની ઇચ્છા થતી હોય તો તે પુરુષે જ્ઞાનીના વચન સાભળ્યા નથી અથવા જ્ઞાનીપુરુષના દર્શન પણ તેણે કર્યાં નથી એમ તીર્થંકર કહે છે

જેની કેડનો ભગ થયો છે તેનુ પ્રાયે બધુ બળ પરિક્ષીણપણાને ભજે છે જેને જ્ઞાનીપુરુષના વચનરૂપ લાકડીનો પ્રહાર થયો છે ને પુરુષને વિષે તે પ્રકારે સસારસબધી બળ હોય છે, એમ તીર્થંકર કહે છે.

જ્ઞાનીપુરુષને જોયા પછી સ્ત્રીને જોઇ જો રાગ ઉત્પન્ન થતો હોય તો જ્ઞાનીપુરુષને જોયા નથી એમ તમે જાણો

જ્ઞાનીપુરુષના વચનો સાભળ્યા પછી સ્ત્રીનુ સજીવન શરીર અજીવન પણે ભાસ્યા વિના રહે નહીં

ખરેખર પૃથ્વીનો વિકાર ધનાદિ સપત્તિ ભાસ્યા વિના રહે નહીં

જ્ઞાનીપુરુષ શિવાય તેનો આત્મા બીજે ક્યાય પણ ક્ષણવાર સ્થાયી થવાને વિષે ઇચ્છે નહીં

એ આદિ વચનો તે પૂર્વે જ્ઞાનીપુરુષો માર્ગાનુસારી પુરુષને બોધતા હતા. જે જાણીને-સાભળીને તે સરળ જીવો આત્માને વિષે અવધારતા હતા

પ્રાણત્યાગ જેવા પ્રસગને વિષે પણ તે વચનોને અપ્રધાન ન કરવા યોગ્ય જાણતા હતા-વર્ત્તતા હતા

[1]. જીવમા ક્લેશ પામ્યા વિના જેટલો બને તેટલો આત્મા સબધી અભ્યાસ વધારવાનો વિચાર કરજો.

સર્વેથી સ્મરણજોગ વાત ઘણી છે, તથાપિ સંસારમા સાવ ઉદાસીનતા, પરના અલ્પ ગુણમા પણ પ્રીતિ, પોતાના અલ્પ દોષને વિષે પણ અત્યત ક્લેશ, દોષના વિલયમાં અત્યત વીર્યનું સ્ફુરવુ. એ વાતો સત્સંગમા અખડ

૧ તમ સર્વ મુમુક્ષુભાઇઓને અમારા ભક્તિભાવે નમસ્કાર પોચે. અમારો આપો ઉપાધિ જોગ જોઈ . . .

એક શરણાગતપણે ધ્યાનમાં રાખવા યોગ્ય છે. જેમ બને તેમ નિવૃત્તિ-કાળ, નિવૃત્તિ-ક્ષેત્ર, નિવૃત્તિ-દ્રવ્ય અને નિવૃત્તિ-ભાવને ભજજો તીર્થંકર ગૌતમ જેવા જ્ઞાનીપુરુષને પણ સંબોધતા હતા કે, સમય માત્ર પણ પ્રમાદ યોગ્ય નથી

* * * [૨૮૮.

"જ્ઞાનીપુરુષપ્રત્યે અભિન્ન બુદ્ધિ થાય, એ કલ્યાણ વિષેનો મોટો નિશ્ચય છે, એવો સર્વ મહાત્મા પુરુષોનો અભિપ્રાય જણાય છે."

"જ્ઞાનીપુરુષપ્રત્યેનો ભિન્નભાવ સાવ ટાળવો યોગ્ય છે." [૩૦૯.

* * *

દ્રવ્યથી દ્રવ્ય મળતું નથી, એમ જાણનારને કંઇ કર્ત્તવ્ય કહી શકાય નહીં, પણ તે ક્યારે ? સ્વદ્રવ્ય દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવે યથાવસ્થિત સમજાયે, સ્વ-દ્રવ્યસ્વરૂપ પરિણામે પરિણમી અન્ય દ્રવ્ય પ્રત્યે કેવળ ઉદાસ થઇ, કૃતકૃત્ય થયે કંઇ કર્ત્તવ્ય રહેતું નથી એમ ઘટે છે, અને એમજ છે. [૩૧૦.

* * *

જીવનું મૂઢપણું ફરીફરી, ક્ષણેક્ષણે, પ્રસંગે પ્રસંગે, વિચારવામાં જો સચેતનપણુ ન રાખવામાં આવ્યુ, તો આવો જોગ બન્યો છે, તે પણ વૃથા છે.

* * * [૩૧૨

"કવિતા કવિતાર્થે આરાધવા યોગ્ય નથી, સસારાર્થે આરાધવાયોગ્ય નથી, ભગવદ્‌ભજનાર્થે-આત્મકલ્યાણાર્થે-જો તેનું પ્રયોજન થાય તો જીવને તે ગુણની ક્ષયોપસમતાનુ ફળ છે."

"જે વિદ્યાથી ઉપશમ ગુણ પ્રગટયો નહીં, વિવેક આવ્યો નહીં, કે સમાધિ થઈ નહીં; તે વિદ્યાને વિષે રૂડા જીવે આગ્રહ કરવો યોગ્ય નથી."

* * * [૩૧૪.

"આત્માને વારંવાર સંસારનું સ્વરૂપ કારાગૃહ જેવું ક્ષણેક્ષણે ભાસ્યા કરે, એ મુમુક્ષુતાનું મુખ્ય લક્ષણ છે."

"જીવને વૈરાગ્ય આવતા છતાં પણ જે તેનું અત્યત શિથિલપણું-ઢીલાપણુ છે તે ટાળતા તેને અત્યત વસમું લાગે છે અને ગમે તે પ્રકારે પણ એ જ ટાળવા યોગ્ય છે." [૩૨૧.

* * *

જેમ વૈરાગ્ય ઉપશમનું વર્ધમાનપણું થાય તેમ[૧] . . . કર્ત્તવ્ય છે.

* * * [૩૨૫

૧ હાલ તો . . .

વૈરાગ્ય ઉપશમનું બળ વધે, તે પ્રકારનો સત્સંગ–સત્શાસ્ત્રનો પરિચય કરવો એ જીવને પરમ હિતકારી છે. બીજો પરિચય જેમ બને તેમ નિવર્ત્તન યોગ્ય છે. [૩૨૮.

* * *

જેમ આત્મબળ અપ્રમાદિ થાય તેમ સત્સંગ–સદ્વાંચનનો પ્રસંગ નિત્ય પ્રત્યે કરવા યોગ્ય છે. તેને વિષે પ્રમાદ કર્ત્તવ્ય નથી.—અવશ્ય એમ કર્ત્તવ્ય નથી.

* * * [૩૩૧.

"ત્યાગ, વૈરાગ્ય અને ઉપશમ ગુણ . . . જ્યાંસુધી જીવને વિષે સ્થિરતા પામશે નહીં, ત્યાંસુધી આત્મસ્વરૂપનો વિચાર જીવથી યથાર્થ પણે થવો કઠણ છે,"

"'આત્મારૂપી છે?' 'અરુપી છે?' એ આદિ વિકલ્પ તે પ્રથમમાં જે જે વિચારાય છે તે કલ્પના જેવા છે. જીવ કંઈક પણ ગુણ પામીને જો શીતળ થાય, તો પછી તેને વિશેષ વિચાર કર્ત્તવ્ય છે."

"આત્મદર્શનાદિ પ્રસંગ તીવ્ર મુમુક્ષુપણું ઉત્પન્ન થયા પહેલાં ઘણું કરીને કલ્પિતપણે સમજાય છે." [૩૩૩.

* * *

જો કોઈ પણ પ્રકારે બને તો આ ત્રાસરૂપ સંસારમાં વધતો વ્યવસાય ન કરવો; સત્સંગ કરવો યોગ્ય છે. [૩૩૫.

* * *

સમ [પાઠાં૰ શમ], સંવેગ, નિર્વેદ, આસ્થા અને અનુકંપા ઇત્યાદિક સદ્ગુણોથી યોગ્યતા મેળવવી અને કોઈ વેળા મહાત્માના યોગે તે ધર્મ મળી રહેશે.

સત્સંગ, સત્શાસ્ત્ર અને સદ્વૃત્ત એ ઉત્તમ સાધન છે. [૩૩૮.

* * *

[૧] . . . પ્રભાતમાં વહેલા ઉઠવાનો પરિચય રાખજો.

એકાંતમાં સ્થિર બેસવાનો પરિચય રાખજો.

માયા એટલે 'જગત્–લોક'નું જેમાં વધારે વર્ણન કર્યું છે એવાં પુસ્તકો વાંચવા કરતાં જેમાં સત્પુરુષનાં ચરિત્રો અથવા વૈરાગ્યકથા વિશેષ કરીને રહી છે તેવાં પુસ્તકોનો ભાવ રાખજો. [૩૩૯.

* * *

૧ અને . . .

૧

જે વડે વૈરાગ્યની વૃદ્ધિ થાય તે વાંચન વિશેષ કરીને રાખવું.

મતમતાંતરનો ત્યાગ કરવો અને જેથી મતમતાંતરની વૃદ્ધિ થાય તેવુ વાંચન લેવું નહીં

અસત્સંગાદિકમાં રુચી ઉત્પન્ન થતી મટવાનો વિચાર વારંવાર કરવો યોગ્ય છે. [૩૪૦.

* * *

"જ્ઞાને કરીને આત્મામાં ઉત્પન્ન થયેલો એવો નિશ્ચય બદલાતો નથી, કે સર્વસંગ મોટા આશ્રવ છે. ચાલતાં, જોતાં, પ્રસંગ કરતાં, સમયમાત્રમા નેજભાવને વિસ્મરણ કરાવે છે, અને તે વાત કેવળ પ્રત્યક્ષ જોવામાં આવી છે, આવે છે, અને આવી શકે તેવી છે." [૩૫૬.

* * *

જે પ્રારબ્ધ વેદ્યા વિના બીજો કોઇ ઉપાય નથી, તે પ્રારબ્ધ જ્ઞાનીને પણ વેદવું પડે છે. જ્ઞાની અંતસુધી આત્માર્થનો ત્યાગ કરવા ઇચ્છે નહી એટલુ ભિન્નપણું જ્ઞાનીને વિષે હોય એમ મોટા પુરુષોએ કહ્યુ છે તે સત્ય છે.

* * * [૩૫૮

[1]વારંવાર વિચાર કરવાથી, જાગૃતિ રાખવાથી જેમાં પચવિષયાદિનુ અશુચિસ્વરૂપ વર્ણવ્યું હોય એવાં શાસ્ત્રો અને સત્પુરુષોનાં ચરિત્રો વિચારવાથી તથા કાર્યે કાર્યે લક્ષ રાખી પ્રવૃર્ત્તવાથી જે કઇ ઉદાસભાવના થવી ઘટે તે થશે. [૩૫૯

* * *

"શ્રી જિન જેવા જન્મત્યાગી પણ છોડીને ચાલી નીકળ્યા એવા ભયના હેતુરૂપ ઉપાધિયોગની નિવૃત્તિ આ પામર જીવ કરતાં કરતા કાળ વ્યતીત કરશે તો અશ્રેય થશે." [૩૬૧

* * *

જે પ્રકારે બંધનથી છૂટાય તે પ્રકારે પ્રવર્ત્તવું એ હિતકારી કાર્ય છે બાહ્યપરિચયને વિચારી વિચારીને નિવૃત્ત કરવો એ છૂટવાનો એક પ્રકાર છે. જીવ આ વાત જેટલી વિચારશે તેટલો જ્ઞાનીપુરુષનો માર્ગ સમજવાનો સમય સમીપ પ્રાપ્ત થશે. [૩૬૪

* * *

૧ તમે પત્રમાં જે કંઇ લખ્યુ છે તે પર . . .

જન્મ, જરા મરણાદિ દુખે કરી સમસ્ત સસાર અશરણ છે સર્વ પ્રકારે જેણે તે સસારની આસ્થા તજી તે જ નિર્ભય થયા છે અને આત્મ-સ્વભાવને પામ્યા છે વિચાર વિના તે સ્થિતિ જીવને પ્રાપ્ત થઈ શકતી નથી અને સગના મોહે પરાધીન એવા આ જીવને વિચાર પ્રાપ્ત થવો દુર્લભ છે [૩૬૫

* * *

આત્મવીર્ય પ્રવર્ત્તાવવામા અને સકોચવામા બહુ વિચાર કરી પ્રવર્તવુ ઘટે છે [૩૬૮

* * *

સર્વ કરતા જેમા અધિ. સ્નેહ રહ્યા કરે છે એવી આ કાયા તે રોગ, જરાદિથી સ્વાત્માને જ દુ ખરૂપ થઇ પડે છે તો પછી તેથી દૂર એવા ધનાદિ-થી જીવને તથારૂપ (યથાયોગ્ય) સુખવૃત્તિ થાય એમ માનતા વિચારવાનની બુદ્ધિ જરૂર ક્ષોભ પામવી જોઇએ અને કોઇ બીજા વિચારમા જવી જોઇએ. એવો જ્ઞાની પુરુષોએ નિર્ણય કર્યો છે તે યથાતથ્ય છે [૩૬૯

* * *

શરણ (આશ્રય) અને નિશ્ચય કર્ત્તવ્ય છે.
અધીરજથી ખેદ કર્ત્તવ્ય નથી
ચિત્તને દેહાદિ ભયનો વિક્ષેપ પણ કરવો યોગ્ય નથી
અસ્થિર પરિણામ ઉપશમાવવા યોગ્ય છે. [૩૭૪.

* * *

વિચારવાનને દેહ છૂટવા સબધી હર્ષ-વિષાદ ઘટે નહીં
આત્મપરિણામનુ વિભાવપણુ તે જ હાનિ અને તે જ મુખ્ય મરણ છે
સ્વભાવ સન્મુખતા, તથા તેની દૃઢ [પાઠા-તેવી] ઇચ્છા પણ તે હર્ષ-વિષાદ ટાળે છે [૩૭૫

* * *

નહીં ઇચ્છવામા આવતા છતા જીવને ભોગવવુ પડે છે એ પૂર્વકર્મનો સબધ યથાર્થ સિદ્ધ કરે છે [1] . . . [૩૭૭

* * *

સત્સમાગમ અને સત્શાસ્ત્રના લાભને ઇચ્છતા એવા મુમુક્ષુઓને આરભ, પરિગ્રહ અને રસસ્વાદાદિ પ્રતિબધ સક્ષેપ કરવા યોગ્ય છે, એમ શ્રી જિનાદિ મહાપુરુષોએ કહ્યુ છે.

૧ એજ વિનતિ

જ્યાંસુધી પોતાના દોષ વિચારી સંક્ષેપ કરવાને પ્રવૃત્તમાન ન થવાય ત્યાંસુધી, સત્પુરુષનો કહેલો માર્ગ પરિણામ પામવો કઠણ છે. આ વાતપર મુમુક્ષુ જીવે વિશેષ વિચાર કરવો ઘટે છે. [૩૮૩.

* * *

"કોઈપણ કામની નિરાશા ઇચ્છવી; પરિણામે પછી જેટલી સિદ્ધિ થઈ તેટલો લાભ, એમ કરવાથી સંતોષી રહેવાશે." [૩૬.

* * *

"શુદ્ધઉપયોગની જો પ્રાપ્તિ થઈ તો પછી તે સમયેસમયે પૂર્વોપાર્જિત મોહનીય (કર્મ) ને ભસ્મિભૂત કરી શકશે. આ અનુભવગમ્ય પ્રવચન છે." [૩૭.

* * *

નિરંતર નિર્ભયપણાથી રહિત એવા આ ભ્રાંતિરૂપ સસારમાં વીતરાગત્વ એ જ અભ્યાસવાયોગ્ય છે. નિરંતર નિર્ભયપણે વિચરવું એ જ શ્રેયસ્કર છે, તથાપિ કાળની અને કર્મની વિચિત્રતાથી પરાધીનપણે આ . . . કરીએ છીએ.

જેનું અપાર મહાત્મ્ય છે એવી તીર્થંકરદેવની વાણીની ભક્તિ કરો. [૭૨.

* * *

આત્મભાવે જગતમાં વર્તો અને અંતરંગમાં એકાંત શીતલીભૂત-નિર્લેપ રહો[1] . . . [૭૮.

* * *

"ગમ પડ્યા વિના આગમ અનર્થકારક થઈ પડે છે."

"સત્સગ વિના ધ્યાન તે તરંગરૂપ થઈ પડે છે."

"સંત વિના અંતની વાતમાં અત પમાતો નથી."

"લોકસંજ્ઞાથી લોકાગ્રે જવાતું નથી."

"લોકત્યાગ વિના વૈરાગ્ય યથાયોગ્ય સ્થિતિ પામવો દુર્લભ છે." [૮૩.

* * *

[2] . . . જ્યાંસુધી આત્મા આત્મભાવથી અન્યથા એટલે દેહભાવે વર્તશે, હું કરૂં છઉં એવી બુદ્ધિ કરશે, હું રિદ્ધિ ઇત્યાદિકે અધિક છઉં એમ માનશે, શાસ્ત્રને જાળરૂપે સમજશે, મર્મને માટે મિથ્યામોહ કરશે. ત્યાંસુધી તેની શાંતિ થવી દુર્લભ છે.[3]

* * *

1 એ જ માન્યતા અને બોધના છે

2 તમારૂં સંયોગ ભરેલું પત્ર મળ્યું. પત્રોથી અધિક શું જણાવું

3 ઘણે સ્થળેથી વાંચ્યું હોય, સૂણ્યું હોય તોપણ આ ...

"જો કોઈ પણ પ્રકારે બને તો આ ત્રાસરૂપ સંસારમાં વધતો જતો વ્યવસાય ન કરવો, સત્સગ કરવો યોગ્ય છે."

[1] . . . જીવને મૂળપણે જોતાં જો મુમુક્ષુતા આવી હોય તો નિત્ય-પ્રત્યે તેનુ સસારબળ ઘટ્યા કરે છે

સસારમાં ધનાદિ ઘટે કે નહીં, તે અનિયત છે, પણ સસાર પ્રત્યે જીવની જે ભાવના, તે મોળી પડ્યા કરે–અનુક્રમે નાશ પામવા યોગ્ય થાય; આ કાળમા એ વાત ઘણુકરી જોવામા આવતી નથી.

કોઈ જુદા સ્વરૂપમા મુમુક્ષુ અને જુદા સ્વરૂપમા મુનિ વગેરે જોઈ વિચાર થાય છે, કે આવા સગે કરી જીવની ઉર્ધ્વદશા થવી ઘટે નહીં, પણ અધમદશા થવી ઘટે. વળી સત્સગનો કઈ પ્રસગ થયો છે એવા જીવની વ્યવસ્થા પણ કાળદોષથી પલટતા વાર લાગતી નથી. [૩૩૫

* * *

"જે રાગદ્વેષાદિ પરિણામ અજ્ઞાન વિના સભવતા નથી, તે રાગદ્વેષાદિ પરિણામ છતા જીવનમુક્તપણુ સર્વથા માનીને જીવનમુક્ત દશાની જીવ આસાતના કરે છે[2] સર્વથા રાગદ્વેષ પરિણામનુ પરિક્ષીણપણુ જ કર્ત્તવ્ય છે"

* * * [૩૬૧.

'નિમિત્તવાસી આ જીવ છે' એવું એક સામાન્ય વચન છે, તે સગ–પ્રસગથી થતી જીવની પરિણતી વિષે જોતા પ્રાયે સિદ્ધાતરૂપ લાગી શકે છે

* * * [૩૮૮

સમસ્ત વિશ્વ ઘણુ કરીને પરકથા તથા પરવૃત્તિમા વહ્યુ જાય છે, તેમાં રહી સ્થિરતા ક્યાથી પ્રાપ્ત થાય?

આવા [પાઠા૦ એવા] અમૂલ્ય મનુષ્યપણાનો એક સમય પણ પર-વૃત્તિએ જવા દેવો યોગ્ય નથી અને કઈ પણ તેમ થયા કરે છે તેનો ઉપાય કઈ વિશેષે કરી ગવેષવાયોગ્ય છે.

જ્ઞાનીપુરુષનો નિશ્ચય થઈ અતર્ભેદ ન રહે તો આત્મપ્રાપ્તિ સાવ સુલભ છે, એવુ જ્ઞાની પોકારી ગયા છતા કેમ લોકો ભૂલે છે? [૩૯૩

* * *

કરવાયોગ્ય કંઈ કહ્યુ હોય તે વિસ્મરણયોગ્ય ન હોય એટલો ઉપયોગ કરી ક્રમે કરીને પણ તેમા અવશ્ય પરિણતિ કરવી ઘટે.

૧ મને એમ લાગે છે કે . . . ૨ એમ વર્તે છે

ત્યાગ, વૈરાગ્ય, ઉપશમ અને ભક્તિ મુમુક્ષુ જીવે સહજ સ્વભાવરૂપ કરી મૂક્યા વિના આત્મદશા કેમ આવે ? પણ શિથિલપણાથી, પ્રમાદથી એ વાત વિસ્મૃત થઈ જાય છે.

* * *

"ન ગમતું એવું ક્ષણવાર કરવાને પણ કોઈ ઇચ્છતું નથી, તથાપિ તે કરવું પડે છે એ એમ સૂચવે છે કે પૂર્વકર્મનું નિબંધન અવશ્ય છે."

"અવિકલ્પ સમાધિનું ધ્યાન ક્ષણવાર પણ મટતુ નથી, તથાપિ અનેક વર્ષો થયાં વિકલ્પરૂપ ઉપાધિને આરાધ્યા જઇએ છીએ."

"જ્યાંસુધી સસાર છે ત્યાંસુધી, કોઈ જાતની ઉપાધિ હોવી તો સભવે છે, તથાપિ 'અવિકલ્પ સમાધિ'માં સ્થિત એવા જ્ઞાનીને તો તે ઉપાધિ પણ અબાધ છે અર્થાત્ સમાધિ જ છે."

"પૂર્વે નિબધન જે જે પ્રકારે ઉદય આવે તે તે પ્રકારે . . . અનુક્રમે કર્યા જવાં, એમ કરવું યોગ્ય લાગે છે."

"ગમે તેટલા થોડા અંશે પ્રવર્ત્તાય તોપણ તેમ પ્રવર્ત્તવાનો અભ્યાસ રાખજો."

"કોઈ પણ કામના પ્રસગમાં વધારે શોચમાં પડવાનો અભ્યાસ ઓછો કરજો. એમ કરવું અથવા થવું એ જ્ઞાનીની અવસ્થામાં પ્રવેશ કરવાનું દ્વાર છે." [૪૦૦.

* * *

શ્રી વેદાંતે નિરૂપણ કરેલાં એવાં મુમુક્ષુ જીવનાં લક્ષણો તથા શ્રી જિને નિરૂપણ કરેલાં એવાં સમ્યક્દૃષ્ટિ જીવના લક્ષણો સાંભળવાયોગ્ય છે, (તથારૂપ યોગ ન હોય તો વાંચવાયોગ્ય છે) વિશેષપણે મનન કરવાયોગ્ય છે, આત્મામાં પરિણામી કરવાયોગ્ય છે.

પોતાનું ક્ષયોપશમ બળ ઓછું જાણીને, અહંમ-મમતાદિનો પરાભવ થવાને નિત્ય પોતાનું ન્યૂનપણું દેખવું.

વિશેષ સંગ-પ્રસંગ સંક્ષેપવા યોગ્ય છે[1] . . . [૪૦૩.

* * *

"જે ભૂમિકામાં જે ઘટે નહીં તે જીવ કરે તો તે ભૂમિકાનો સહેજે ત્યાગ થાય."

"ગમે તેટલું દુઃખ હોય છતાં તેને ધીરજથી વેદવું જોઇએ"

૧ એજ વિનંતિ.

"પ્રાણ જવા જેવી વિષમ અવસ્થાએ પણ તમને નિષ્કામતા જ રાખવી ઘટે છે." [૪૦૫.

* * *

"અનેક વર્ષો થયા વિકલ્પરૂપ ઉપાધિને આરાધ્યા જઈએ છીએ."

"પૂર્ણજ્ઞાની શ્રી ઋષભાદિ પુરુષોને પણ પ્રારબ્ધોદય ભોગવ્યે ક્ષય થયો છે; તો . . . તે પ્રારબ્ધોદય ભોગવવો જ પડે એમાં સંશય નથી." [૪૦૬.

* * *

"વૈરાગ્યવાન હોય તેનો સમાગમ કેટલાક પ્રકારે આત્મભાવની ઉન્નતિ કરે છે." [૪૦૭.

* * *

જે જે પ્રકારે પરદ્રવ્ય (વસ્તુ)નાં કાર્યનું સંક્ષેપપણું થાય, નિજદોષ જોવાનો દૃઢ લક્ષ રહે અને સત્સમાગમ, સત્શાસ્ત્રને વિષે વર્ધમાન પરિણતિએ પરમભક્તિ વર્ત્યા કરે, તે પ્રકારની આત્મતા કર્યા જતાં તથા જ્ઞાનીનાં વચનોને વિચાર કરવાથી દશાવિશેષતા પામતાં, યથાર્થ સમાધિને યોગ્ય થાય એવે લક્ષ રાખશો[1] . . . [૪૧૦

* * *

"સર્વ પ્રકારના ભયને રહેવાના સ્થાનકરૂપ આ સંસારને વિષે માત્ર એક વૈરાગ્ય જ અભય છે." [૪૧૬

* * *

અસંગ એવું આત્મસ્વરૂપ સત્સંગને યોગે સૌથી સુલભપણે જાણવ યોગ્ય છે, એમાં સંશય નથી. સત્સંગનું મહાત્મ્ય સર્વ જ્ઞાનીપુરુષોએ અતિ શય કરી કહ્યુ છે, તે યથાર્થ છે; એમાં વિચારવાનને કોઈ રીતે વિકલ્પ થવાયોગ્ય નથી. [૪૨૦

* * *

[2]. . . જેમાં ક્ષણવારમાં હર્ષ અને ક્ષણવારમાં શોક થઈ આવે એવ આ વ્યવહારમાં જે જ્ઞાનીપુરુષો સમદશાથી વર્તે છે, તેને અત્યંત ભક્તિથ ધન્ય કહીએ છીએ અને સર્વ મુમુક્ષુ જીવને એ જ દશા ઉપાસવાયોગ્ય છે એમ નિશ્ચય દેખીને પરિણતિ કરવી ઘટે છે.[3] ... [૪૨૫

* * *

૧ એમ કહ્યું હતું. એજ વિનતિ . . . ૨ ૐ . . . ૩ એજ વિનતિ

સત્સમાગમના અભાવ પ્રસંગમાં તો વિશેષે કરી આરંભ–પરિગ્રહ પ્રત્યેથી વૃત્તિ સંક્ષેપવાનો અભ્યાસ રાખી, જેને વિષે ત્યાગ–વૈરાગ્યાદિ પરમાર્થ સાધનો ઉપદેશ્યાં છે, તેવા ગ્રંથો વાંચવાનો પરિચય કર્ત્તવ્ય છે અને અપ્રમત્તપણે પોતાના દોષ વારંવાર જોવાયોગ્ય છે. [૪૨૭.

* * *

"સર્વ જીવનું પરમાત્માપણું છે એમાં સંશય નથી."

"મૃત્યુનું આવવું અવશ્ય છે." [૪૨૮.

* * *

વિચારવાન પુરુષો તો કૈવલ્યદશા થતાં સુધી મૃત્યુને નિત્ય સમીપ જ સમજીને પ્રવર્ત્તે છે.

"લોકો માત્ર વિચારવાન કે સમ્યક્‌દૃષ્ટિ સમજે તેથી કલ્યાણ નથી, અથવા બાહ્ય વ્યવહારના ઘણા વિધિનિષેધનાં કર્તૃત્વના મહાત્મ્યમાં કંઈ કલ્યાણ નથી." . . .

"લોકસમુદાય કોઈ ભલો થવાનો નથી, અથવા સ્તુતિ–નિંદાના પ્રયત્નાર્થે આ દેહની પ્રવૃત્તિ તે વિચારવાનને કર્ત્તવ્ય નથી."

"બાહ્યક્રિયાના અંતર્મુખવૃત્તિ વગરના વિધિનિષેધમાં કંઈ પણ વાસ્તવ્ય કલ્યાણ રહ્યું નથી."

ગચ્છાદિ ભેદને નિર્વાહવામાં, નાના પ્રકારના વિકલ્પો સિદ્ધ કરવામાં આત્માને આવરણ કરવા બરોબર છે."

"અનેકાંતિક માર્ગ પણ સમ્યક્–એકાંત એવા નિજપદની પ્રાપ્તિ કરાવવા શિવાય બીજા અન્ય હેતુએ ઉપકારી નથી." [૪૪૧.

* * *

વૃત્તિઆદિ સંક્ષેપ અભિમાનપૂર્વક થતો હોય તોપણ કરવો ઘટે. વિશેષતા એટલી કે, તે અભિમાનપર નિરંતર ખેદ રાખવો. તેમ બને તો ક્રમે કરીને વૃત્તિઆદિનો સંક્ષેપ થાય અને તે સંબંધી અભિમાન પણ સંક્ષેપ થાય.

જ્યાંસુધી ઓછી ઉપાધિવાળાં ક્ષેત્રે આજીવિકા ચાલતી હોય ત્યાંસુધી વિશેષ મેળવવાની કલ્પનાએ મુમુક્ષુએ કોઈ એક વિશેષ અલૌકિક હેતુ વિના વધારે ઉપાધિવાળાં ક્ષેત્રે જવું ન ઘટે, કેમકે તેથી ઘણી સદ્‌વૃત્તિઓ મોળી પડી જાય છે, અથવા વર્ધમાન થતી નથી.

* * *

સત્પુરુષની આજ્ઞામાં વર્ત્તવાનો જેનો દૃઢ નિશ્ચય વર્ત્તે છે અને જે તે નિશ્ચયને આરાધે છે, તેને જ જ્ઞાન સમ્યક્-પરિણામી થાય છે, એ વાત આત્માર્થી જીવે અવશ્ય લક્ષમાં રાખવાયોગ્ય છે.[1] . . . [૪૫૮.

* * *

અનંતવાર દેહને અર્થે આત્મા ગાળ્યો છે. જે દેહ આત્માને અર્થે ગળાશે તે દેહે આત્મવિચાર જન્મ પામવા યોગ્ય જાણી, સર્વ દેહાર્થની કલ્પના છોડી દઈ, એક માત્ર આત્માર્થમાં જ તેનો ઉપયોગ કરવો, એવો મુમુક્ષુજીવને અવશ્ય નિશ્ચય જોઇએ. [૪૫૯.

* * *

સહજ-દ્રવ્ય અત્યંત પ્રકાશિત થયે, એટલે સર્વ કર્મનો ક્ષય થયે જ અસંગતા કહી છે અને સુખસ્વરૂપતા કહી છે જ્ઞાનીપુરુષનાં તે વચન અત્યંત સાચાં છે, કેમકે સત્સંગથી પ્રત્યક્ષ-અત્યંત પ્રગટ-તે વચનોનો અનુભવ થાય છે.

નિર્વિકલ્પ ઉપયોગનો લક્ષ સ્થિરતાનો પરિચય કર્યાથી થાય છે. સુધારસ, સત્સમાગમ, સત્શાસ્ત્ર, સદ્વિચાર અને વૈરાગ્ય-ઉપશમ એ સૌ તે સ્થિરતાના હેતુ છે. [૪૭૦.

* * *

તૃષ્ણા ઓછી કરવી જોઇએ. જન્મ, જરા, મરણ કોનાં છે ? જે તૃષ્ણા રાખે છે તેનાં જન્મ, જરા, મરણ છે. માટે જેમ બને તેમ તૃષ્ણા ઓછી કરતા જવું. [૪૭૨.

* * *

અન્યસબંધી જે તાદાત્મ્યપણું છે, તે તાદાત્મ્યપણું નિવૃત્ત થાય, તો સહજ-સ્વભાવે આત્મા મુક્ત જ છે, એમ શ્રી ઋષભાદિ અનંત જ્ઞાનીપુરુષો કહી ગયા છે; યાવત્ તથારૂપમાં શમાયા છે. [૪૭૩.

* * *

લોકની દૃષ્ટિને જ્યાંસુધી આ જીવ વમે નહીં તથા તેમાંથી અંતર્વૃત્તિ છૂટી ન જાય ત્યાંસુધી જ્ઞાનીની દૃષ્ટિનું વાસ્તવિક માહાત્મ્ય લક્ષગત ન થઈ શકે એમાં સંશય નથી. [૪૭૯.

* * * *

[1] અને જે આ વચનો લખ્યાં છે તેનાં સર્વ જ્ઞાનીપુરુષો સાક્ષી છે.

લૌકિક કારણોમાં અધિક હર્ષ-વિષાદ મુમુક્ષુ જીવ કરે નહીં. [૪૮૨.

* * *

[1]જો સફળતાનો માર્ગ સમજાય, તો આ મનુષ્યદેહનો એક સમય પણ સર્વોત્કૃષ્ટ ચિંતામણિ છે, એમાં સંશય નથી. [૪૮૫.

* * *

આરંભ તથા પરિગ્રહની પ્રવૃત્તિ આત્મહિતને ઘણા પ્રકારે રોધક છે, અથવા સત્સમાગમના યોગમાં એક વિશેષ અંતરાયનું કારણ જાણીને તેના ત્યાગરૂપે બાહ્યસંયમ જ્ઞાનીપુરુષોએ ઉપદેશ્યો છે,[2] . . . માટે અમૂલ્ય અવસર પ્રાપ્ત થયો જાણી સત્શાસ્ત્ર, અપ્રતિબંધતા, ચિત્તની એકાગ્રતા, સત્પુરુષનાં વચનોની અનુપ્રેક્ષાદ્વારા તે સફળ કરવી યોગ્ય છે. [૪૮૭.

* * *

રાગ, દ્વેષનાં પ્રત્યક્ષ બળવાન નિમિત્તો પ્રાપ્ત થયે પણ જેનો આત્મભાવ કિંચિત્માત્ર પણ ક્ષોભ પામતો નથી, તે જ્ઞાનીના જ્ઞાનનો વિચાર કરતાં પણ મહાનિર્જરા થાય, એમાં સંશય નથી. [૪૮૯.

* * *

દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી, કાળથી અને ભાવથી એમ ચારે પ્રકારે અપ્રતિબંધપણું આત્મતાએ વર્ત્તતા નિર્ગ્રંથને કહ્યું છે, તે વિશેષ અનુપ્રેક્ષા કરવાયોગ્ય છે. [૪૯૧.

* * *

કોઈ પુરુષ પોતે વિશેષ સદાચારમાં તથા સંયમમાં પ્રવર્ત્તે છે, તેના સમાગમમાં આવવા ઇચ્છતા જીવોને તે પદ્ધતિનાં અવલોકનથી જેવો સદાચાર તથા સંયમનો લાભ થાય છે, તેવો લાભ વિસ્તારવાળા ઉપદેશથી પણ ઘણું કરીને થતો નથી; તે લક્ષ રાખવાયોગ્ય છે. [૪૯૨.

* * *

અદ્વેષવૃત્તિ વર્ત્તવું યોગ્ય છે. ધીરજ કર્ત્તવ્ય છે. [૫૦૦.

* * *

સર્વ જીવને હિતકારી એવી જ્ઞાનીપુરુષની વાણીને કંઈ પણ એકાંત દૃષ્ટિ ગ્રહણ કરીને અહિતકારી અર્થમાં ઉતારવી નહીં; એ ઉપયોગ નિરંતર સ્મરણમાં રાખવાયોગ્ય છે. [૫૦૩.

* * *

૧ સર્વજ્ઞાય નમઃ . . .

૨ જે પ્રાયે તમને પ્રાપ્ત છે. વળી યથાર્થ ભાવસંયમની જિજ્ઞાસાથી પ્રવર્તો છો.

આ દેહે કરવાયોગ્ય કાર્ય તો એક જ છે કે કોઈપ્રત્યે રાગ, અથવા કોઈપ્રત્યે કિંચિત્‌માત્ર દ્વેષ ન રહે; સર્વત્ર સમદશા વર્તે; એ જ કલ્યાણનો મુખ્ય નિશ્ચય છે. [૫૦૮.

* * *

સંસારનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ જેણે જાણ્યું છે, તેને તે સંસારના પદાર્થની પ્રાપ્તિથી કે અપ્રાપ્તિથી હર્ષ-શોક થવાયોગ્ય નથી, તોપણ એમ જણાય છે કે, સત્પુરુષના સમાગમની પ્રાપ્તિથી કંઇ પણ હર્ષ, અને તેના વિયોગથી કંઈ પણ ખેદ અમુક ગુણસ્થાનક સુધી તેમને પણ થવાયોગ્ય છે. [૫૧૦.

* * *

"સર્વ જીવ સુખને ઇચ્છે છે, પણ કોઇક વિરલા પુરુષ તે સુખનું યથાર્થ સ્વરૂપ સમજે છે." [૫૧૧.

* * *

સદ્વર્તન, સદ્‌ગ્રંથ, અને સત્સમાગમમાં પ્રમાદ, કર્તવ્ય નથી. [૫૧૯.

* * *

[1] . . . જે અનિત્ય છે, જે અસાર છે અને જે અશરણરૂપ છે, તે આ જીવને પ્રીતિનું કારણ કેમ થાય છે, તે વાત રાત્રિ દિવસ વિચારવાયોગ્ય છે.

• • •

જીવને પ્રમાદમાં અનાદિથી રતિ છે, પણ તેમાં રતિ કરવાયોગ્ય કંઈ દેખાતું નથી. [૫૨૧.

* * *

આ જીવને ઉત્તાપના મૂળ હેતુ શું છે? તથા તેની કેમ નિવૃત્તિ થતી નથી? અને તે કેમ થાય? એ પ્રશ્ન વિશેષકરી વિચારવાયોગ્ય છે. અંતરૂમાં ઉતારીને વિચારવાયોગ્ય છે.[2] [૫૩૧.

* * *

મનની વૃત્તિ શુદ્ધ અને સ્થિર થાય એવો સત્સમાગમ પ્રાપ્ત થવો બહુ દુર્લભ છે. વળી તેમાં આ દુષમકાળ હોવાથી જીવને તેનો વિશેષ અંતરાય છે. જે જીવને પ્રત્યક્ષ સત્સમાગમનો વિશેષ લાભ પ્રાપ્ત થાય તે મહત્પુણ્યવાન-

૧ ૐ . . . પારમાર્થિક હેતુ વિશેષથી પત્રાદિ લખવાનું બની શકતું નથી.

૨ જ્યાંસુધી એ ક્ષેત્રે [મુંબઈ] સ્થિતિ રહે ત્યાંસુધી ચિત્તને વધારે દ્રઢ રાખી વર્તવું.

પણું છે. સત્સમાગમના વિયોગમા સત્શાસ્ત્રનો સદાચારપૂર્વક પરિચય અવશ્ય કરવાયોગ્ય છે. [૫૩૬

* * *

[1]જેમ બને તેમ વીતરાગશ્રુતનુ અનુપ્રેક્ષન (ચિંતવન) વિશેષ કર્ત્તવ્ય છે. પ્રમાદ પરમ રિપુ છે, એ વચન જેને સમ્યક્–નિશ્ચિત થયું છે તે પુરુષો કૃતકૃત્ય થતા સુધી નિર્ભયપણે વર્ત્તવાનું સ્વપ્ન પણ ઇચ્છતા નથી [૫૪૪

* * *

શુદ્ધાત્મસ્થિતિનાં પારમાર્થિકશ્રુત અને ઇંદ્રિયજય એ મુખ્ય અવલંબનો છે. સુદૃઢપણે ઉપાસતા તેની સિદ્ધિ થાય છે.

[2]નિરાશા વખતે મહાત્મા પુરુષોનું અદ્ભુત આચરણ સભારવુ યોગ્ય છે ઉલ્લાસિતવીર્યમાન પરમતત્ત્વ ઉપ સવાનો મુખ્ય અધિકારી છે [૫૫૦.

* * *

"પારમાર્થિકશ્રુત અને વૃત્તિજયનો અભ્યાસ વર્ધમાન કરવો યોગ્ય છે"

* * * [૫૫૩

"પ્રારબ્ધયોગથી જે બને તે પણ શુદ્ધસ્વભાવના અનુસધાનપૂર્વક થવું ઘટે છે." [૫૫૪

* * *

પરમપુરુષની મુખ્ય ભક્તિ ઉત્તરોત્તર ગુણની વૃદ્ધિ થાય એવા સદ્વર્ત્તનથી પ્રાપ્ત થાય છે ચરણપ્રતિપતિ–(શુદ્ધ આચરણની ઉપાસના)–રૂપ સદ્વર્ત્તન જ્ઞાનીની મુખ્ય આજ્ઞા છે, જે આજ્ઞા પરમપુરુષની મુખ્ય ભક્તિ છે.

ઉત્તરોત્તર ગુણની વૃદ્ધિ થવામાં ગૃહવાસીજનોએ સદુદ્યમરૂપ આજીવિકા વ્યવહાર સહિત પ્રવર્ત્તન કરવું યોગ્ય છે.

ઘણા શાસ્ત્રો અને વાક્યોના અભ્યાસ કરતા પણ જો જ્ઞાનીપુરુષોની એકેક આજ્ઞા જીવ ઉપાસે તો ઘણા શાસ્ત્રથી થતુ ફળ સહજમા પ્રાપ્ત થાય

* * * [૫૫૫.

ત્રણ યોગની અલ્પપ્રવૃત્તિ, તે પણ સમ્યક્પ્રવૃત્તિ હોય ત્યારે મહત્ પુરુષના વચનામૃતનું મનન પરમશ્રેયનુ મૂળ દૃઢીભૂત કરે છે, ક્રમે કરીને પરમપદ સપ્રાપ્ત કરાવે છે.

ચિત્ત અવિક્ષેપ રાખી પરમશાંતશ્રુતનું અનુપ્રેક્ષન કર્ત્તવ્ય છે. [૫૫૬.

* * *

૧ ૐ નમઃ . . . ૨ હે આર્ય !

૧ . ઇન્દ્રિયનિગ્રહના અભ્યાસપૂર્વક સત્શ્રુત અને સત્સમાગમ નિરતર ઉપાસવાયોગ્ય છે. ક્ષીણમોહપર્યંત જ્ઞાનીની આજ્ઞાનું અવલંબન પરમ હિતકારી છે [૫૫૭

* * *

જે જ્ઞાનીપુરુષોને દેહાભિમાન ટળ્યુ છે, તેને કઈ કરવુ રહ્યુ નથી, એમ છે તોપણ તેમને સર્વસંગપરિત્યાગાદિ સત્પુરુષાર્થતા પરમપુરુષે ઉપકારભૂત કહી છે [૫૫૮

* * *

પરમશાંતશ્રુતનુ મનન નિયમપૂર્વક કર્તવ્ય છે [૫૬૩.

* * *

પ્રમત્ત-પ્રમત્ત એવા વર્તમાન જીવો છે અને પરમ પુરુષોએ અપ્રમત્તમા સહજ આત્મશુદ્ધિ કહી છે, માટે તે વિરોધ શાંત થવા પરમ પુરુષનો સમાગમ, ચરણનો યોગ જ પરમ હિતકારી છે. [૫૬૭

* * *

મનુષ્યપણુ આર્યતા, જ્ઞાનીના વચનોનુ શ્રવણ, તે પ્રત્યે આસ્તિક્યપણુ, સયમ, તે પ્રત્યે વીર્યપ્રવૃત્તિ, પ્રતિકૂળ યોગોએ પણ સ્થિતિ, અંતપર્યંત સપૂર્ણમાર્ગરૂપ સમુદ્ર તરી જવો, એ ઉત્તરોત્તર દુર્લભ અને અત્યત કઠણ છે, એ નિ સદેહ છે [૫૭૦

* * *

નિર્ગ્રંથ મહાત્માઓના દર્શન અને સમાગમ મુક્તિની સમ્યક્-પ્રતીતિ કરાવે છે

તથારૂપ મહાત્માઓના એક આર્ય વચનનુ સમ્યક્-પ્રકારે અવધારણ થવાથી યાવત્ મોક્ષ થાય એમ શ્રીમાન્ તીર્થંકરે કહ્યુ છે તે યથાર્થ છે અ જીવમા તથારૂપ યોગ્યતા જોઇએ [૫૭૧.

* * *

સમ્યક્-પ્રકારે વેદના અહિયાસવારૂપ પરમધર્મ પરમપુરુષોએ કહ્યો છે

* * * [૫૭૪

"પ્રમત્તભાવે આ જીવનુ ભુડુ કરવામા કાઈ ન્યુનતા રાખી નથી, તથાપિ આ જીવને નિજહિતનો ઉપયોગ નથી એ જ અતિશય ખેદકારક છે.

૧ ૐ . જે વચનોની આમાક્ષા છે, તે ઘણુ કરીને થોડા વખતમા મળશે .

૨ ૐ..

. . . તે પ્રમત્તભાવને ઉલ્લાસિત વીર્યથી મોળો પાડી સુશીલસહિત સત્શ્રુતનું અધ્યયન કરી નિવૃત્તિએ આત્મભાવને પોષજો." [૫૭૫.

* * *

"આ દુષમકાળમાં સત્સમાગમનો યોગ અતિ દુર્લભ છે; ત્યાં પરમ સત્સંગ અને પરમ અસંગપણાનો યોગ ક્યાંથી બને ?"

"પરમશાંતશ્રુતના વિચારમાં ઇંદ્રિયનિગ્રહપૂર્વક આત્મપ્રવૃત્તિ રાખવામાં સ્વરૂપસ્થિરતા અપૂર્વપણે પ્રગટે છે." [૫૭૭.

* * *

ચિંતિત જેનાથી પ્રાપ્ત થાય તે મણિને ચિંતામણિ કહ્યો છે. એ જ આ મનુષ્યદેહ છે કે જે દેહમાં, યોગમાં આત્યંતિક એવા સર્વ દુ:ખના ક્ષયની ચિંતિતતા ધારી, તો પાર પડે છે.

અચિંત્ય જેનું મહાત્મ્ય છે એવો સત્સંગરૂપી કલ્પવૃક્ષ પ્રાપ્ત થયે જીવનું દારિદ્ર રહે એમ બને તો આ જગતને વિષે તે અગિયારમું આશ્ચર્ય જ છે.

* * * [૫૮૬

"પરમાત્મામાં પરમસ્નેહ ગમે તેવા વિકટવાટેથી થતો હોય તો પણ કરવો યોગ્ય જ છે."

"સરળવાટ મળ્યાં છતાં ઉપાધિના કારણથી તન્મયભક્તિ રહેતી નથી, અને એકતારસ્નેહ ઉભરાતો નથી" [વૃ૦ ૫૦૧.

* * *

"ગોપાંગનાની શ્રીમદ્ ભાગવતમાં સુંદર આખ્યાયિકા આપી છે . . . એવું ઉન્મત્તપણું પરમાત્માને પામવાનું પરમદ્વાર છે; એ દશા વિદેહી હતી"

* * * [વૃ૦ ૫૦૨.

"જે કાંઈ થાય છે તે થવા દેવું."

"ન ઉદાસીન–ન અનુદ્યમી થવું."

"ન પરમાત્મા પ્રત્યે પણ ઇચ્છા કરવી અને ન મુઝાવું."

"અહંપણું આડું આવતું હોય તો તેનો જેટલો અને તેટલો રોધ કરવો અને તેમ છતાં ન ટળતું હોય તો તેને ઇશ્વરાર્પણ કરી દેવું તથાપિ દીનપણું ન આવવા દેવું."

"'શું થશે' એવો વિચાર કરવો નહીં અને જે થાય તે કર્યા રહેવું."

"અધિક આંવા નાંખવા પ્રયત્ન કરવું નહીં."

"અલ્પ પણ ભય રાખવો નહીં."

"ઉપાધિ માટે ભવિષ્યની એક પળ પણ ચિંતા કરવી નહીં. કર્યાનો જે અભ્યાસ થઈ ગયો છે તે વિસ્મરણ કર્યા રહેવું તો જ ઈશ્વર પ્રસન્ન થશે અને તો જ પરમભક્તિ પામ્યાનું ફળ છે."

"સર્વાત્મા હરિની ઇચ્છા જેમ હોય તેમ જાનીને પણ ચાલવું એ આજ્ઞાંકિતધર્મ છે."

"ઉપાધિ વિષે જેમ બને તેમ નિ.શંકપણે રહી ઉદ્યમ કરવો. 'કેમ થશે' એ વિચાર મૂકી દેવો." [વ્૦ ૫૦ ૩.

"લોકોની તમારા પ્રત્યે ઉત્તમ લાગણી કિવા ભાવના થાય તેમ વર્તવું."

"જ્યાં પરમાર્થના જિજ્ઞાસુ પુરુષોનું મડળ હોય ત્યા શાસ્ત્રપ્રમાણ-આદિ ચર્ચવાયોગ્ય છે. નહીં તો ઘણુંકરી તેમાંથી શ્રેય થતું નથી. આ માત્ર એક નાનો પરિસહ છે"

"યોગ્ય ઉપાયથી પ્રવર્તવું, પણ ઉદ્વેગવાળું ચિત્ત ન રાખવું." [વ્૦ ૫૦ ૫.

ઉદય આવેલાં કર્મોને ભોગવતાં નવાં કર્મો ન બંધાય તે માટે આત્માને સચેત રાખવો એ સત્પુરુષોનો મહાન બોધ છે.

'જો . . .'વખત મળતો હોય તો જિનભક્તિમાં વિશેષવિશેષ ઉત્સાહની વૃદ્ધિ કરતા રહેશો અને એક ઘડી પણ સત્સગ કે સત્કથાનું સશોધન કરતા રહેશો.

(કોઈ વેળા) શુભાશુભ કર્મના ઉદય સમયે હર્ષ–શોકમાં નહીં પડતાં 'ભોગવ્યે છૂટકો છે' અને 'આ વસ્તુ મારી નથી'-એમ ગણી સમભાવની શ્રેણીને વધારતા રહેશો.[૨] [અપ્ર૦ ૯૦ ૧.

આજ્ઞામાં જ એકતાન થયા વિના પરમાર્થના માર્ગની પ્રાપ્તિ બહુ જ અસુલભ છે; એકતાન થવું પણ બહુ જ અસુલભ છે.[૩] [અપ્ર૦ ૯૦ ૨.

૧ આત્માભિલાષી . . . ૨ ત્યાં તમને . . . ૩ વિશેષ લખતાં અત્યારે અટકું છું. ૩ એને માટે તમે શું ઉપાય કરશો? અથવા ધાર્યો છે? અધિક શું? અત્યારે આરંભ ઘણું છે . . .

કળિયુગ છે એટલે વધારે વખત ઉપજીવિકાનો વિયોગ રહેવાથી યથાયોગ્ય વૃત્તિ પૂર્વાપર ન રહે. [અપ્ર૦ લ૦ ૪

* * *

"કોઈ પણ સત્સગવાર્તાનો પરિચય વધે તેમ યત્ન કરવો યોગ્ય છે."

* * * [અપ્ર૦ લ૦ ૧૦.

મતાગ્રહ વિષેની બુદ્ધિને ઉદાસીન કરવી યોગ્ય છે અને[1] . . . ગ્રહસ્થ ધર્મને અનુસરવું પણ યોગ્ય છે.

હિતરૂપ જાણી કે સમજીને આરંભ પરિગ્રહ સેવવા યોગ્ય નથી અને આ પરમાર્થ વારંવાર વિચારી સદ્ગ્રંથનું વાંચન, શ્રવણ, મનનાદિ કરવાં યોગ્ય છે.[2]

* * * [અપ્ર૦લ૦ ૧૧.

"ઉદય પ્રારબ્ધ વિના બીજા સર્વ પ્રકારમાં અસંગપણું રાખવું યોગ્ય લાગે છે."

"જ્યાંસુધી સર્વ પ્રકારના વિષમ સ્થાનકોમાં સમવૃત્તિ ન થાય ત્યાંસુધી યથાર્થ આત્મજ્ઞાન કહ્યું જતું નથી અને જ્યાંસુધી તેમ હોય ત્યાંસુધી તો નિજ અભ્યાસની રક્ષા કરવી ઘટે છે." [અપ્ર૦ લ૦ ૧૩.

* * *

વિચારવાનને સગથી વ્યતિરિક્તપણું પરમ શ્રેયરૂપ છે [અપ્ર૦ લ૦ ૧૪.

* * *

[3] . . . સત્સમાગમ, સત્શાસ્ત્ર અને સદાચારમાં દ્રઢ વિશ્વાસ એ આત્મદશા થવાના પ્રબળ અવલંબન છે. સત્સમાગમનો યોગ દુર્લભ છે, તોપણ મુમુક્ષુએ તે યોગની તીવ્રજિજ્ઞાસા રાખવી અને પ્રાપ્ત કરવી યોગ્ય છે. તે યોગના અભાવે, અવશ્ય કરી સત્શાસ્ત્રરૂપ વિચારનાં અવલંબને કરી સદાચારની જાગૃતિ જીવે રાખવી ઘટે છે. [અપ્ર૦ લ૦ ૨૦.

* * *

[4] . . . એટલું કર્તવ્ય છે કે તુચ્છ મતમતાંતરપર દૃષ્ટિ ન આપતાં અસદ્વૃત્તિના નિરોધને અર્થે સત્શાસ્ત્રના પરિચય અને વિચારમાં જીવની સ્થિતિ કરવી યોગ્ય છે. [અપ્ર૦ લ૦ ૨૧

* * *

૧ હાલતો . ૨ એજ વિનતિ ૩ પત્ર મળ્યું છે. દિવાળીપર્યંત ... કરીને આ ક્ષેત્રે સ્થિતિ થશે . . . ૪ બાહ્ય ક્રિયા અને ગુ ... ક્રિયાનું સ્વરૂપ ચર્ચવું હાલ સ્વપરઉપકારી ધારુંમીને નહીં થાય.

વીતરાગ શ્રુતનો અભ્યાસ રાખજો. [અપ્ર૦ લ૦ ૨૭

* * *

સત્સમાગમના અભાવે વીતરાગશ્રુત (પરમાર્થરસ પ્રતિપાદક વીતરાગ વચનો)ની અનુપ્રેક્ષા વારંવાર કર્ત્તવ્ય છે. ચિત્તસ્થૈર્ય માટે તે પરમ ઔષધ છે.

* * * [અપ્ર૦ લ૦ ૨૮.

શિથિલતા ઘટવાનો ઉપાય જીવ કરે તો સુગમ છે.

વીતરાગવૃત્તિનો અભ્યાસ રાખશો. [અપ્ર૦ લ૦ ૩૨.

* * *

આત્માર્થીએ બોધ ક્યારે પરિણમી શકે છે એ ભાવ સ્થિરચિત્તે વિચારવાયોગ્ય છે, જે મૂળભૂત છે.

અમુક અસદ્વૃત્તિઓનો પ્રથમ અવશ્ય કરી નિરોધ કરવા યોગ્ય છે. જે નિરોધના હેતુને દ્રઢતાથી અનુસરવું જ જોઇએ; તેમાં પ્રમાદયોગ્ય નથી.

* * * [અપ્ર૦ લ૦ ૩૩.

આત્મહિત અતિ દુર્લભ છે, એમ જાણી વિચારવાન પુરુષો અપ્રમત-પણે તેની ઉપાસના કરે છે. [અપ્ર૦ લ૦ ૩૪.

* * *

કોઈ પણ કામની નિરાશા ઇચ્છવી; પરિણામે પછી જેટલી સિદ્ધિ થઈ તેટલો લાભ, એમ કરવાથી સંતોષી રહેવાશે. [અપ્ર૦ લ૦ ૩૬.

* * *

વ્યવહારપ્રતિબંધથી વિક્ષેપ ન પામતાં ધૈર્ય રાખી ઉત્સાહમાનવીર્યથી સ્વરૂપનિષ્ઠવૃત્તિ કરવી યોગ્ય છે. [અપ્ર૦ લ૦ ૩૭.

* * *

દુષમકાળ છે; આયુષ્ય અલ્પ છે, સત્સમાગમ દુર્લભ છે; મહાત્મા-ઓનાં પ્રત્યક્ષ વાક્ય, ચરણ અને આજ્ઞાનો યોગ કઠણ છે; જેથી બળવાન અપ્રમત્ત પ્રયત્ન કર્ત્તવ્ય છે.[1] [અપ્ર૦ લ૦ ૩૮.

* * *

ઇંદ્રિયોના નિગ્રહપૂર્વક સત્સમાગમ અને સત્શ્રુત ઉપાસનીય છે.

* * * [અપ્ર૦ લ૦ ૩૯.

૧ તમારી સમીપ વર્ત્તતા મુમુક્ષુઓને યથાવિનય પ્રાપ્ત થાય.

મહાત્મા મુનિવરોના ચરણની–સગની, ઉપાસના અને સત્શાસ્ત્રનુ અધ્યયન મુમુક્ષુઓને આત્મબળની વર્ધમાનતાના સદુપાય છે.

જેમ જેમ ઇંદ્રિયનિગ્રહ, જેમ જેમ નિવૃત્તિ યોગ, તેમ તેમ તે સત્સમાગમ અને સત્શાસ્ત્ર અધિક અધિક ઉપકારી થાય છે. [અપ્ર૦ લ૦ ૪૦.

* * *

સઉલ્લાસિત ચિત્તથી જ્ઞાનીની અનુપ્રેક્ષા કરતા અનત કર્મનો ક્ષય થાય છે. [અપ્ર૦ લ૦ ૪૩

* * *

વિનયભક્તિ એ મુમુક્ષુઓનો ધર્મ છે. [અપ્ર૦ લ૦ ૪૭

* * *

"અતર્મુખ થવાનો અભ્યાસ કરો." [અપ્ર૦ લ૦ ૪૯

* * *

કુટુંબાદિ[1] . . . સંગમાં જીવે સમપણે પરિણમવું એ મહા વિકટ છે અને જેઓ એટલુ છતા પણ સમપણે પરિણમે, તે નિકટભવી જીવ જાણીએ છીએ

આજીવિકાના પ્રપચ વિષે વારંવાર સ્મૃતિ ન રહે એટલા માટે ચાકરી [નોકરી] કરવી પડે તે હિતકારક છે.

જીવે પોતાની ઇચ્છાએ કરેલા દોષ તીવ્રપણે ભોગવવા પડે છે, માટે ગમે તે પ્રસંગમાં પણ સ્વેચ્છાએ અશુભપણે પ્રવર્ત્તવું ન પડે તેમ કરવુ.

* * * [અપ્ર૦ લ૦ ૬૦.

જેમ બને તેમ સદ્વિચારનો પરિચય થાય તેમ કરવા, (ઉપાધિમા મુઝાઇ રહેવાથી) યોગ્યપણે ન વર્ત્તાય તે વાત લક્ષમાં રાખવાયોગ્ય જ્ઞાનીઓએ જાણી છે.

બીજા કામમાં પ્રવર્ત્તતા પણ અન્યત્વભાવનાએ વર્ત્તવાનો અભ્યાસ રાખવો યોગ્ય છે.

વૈરાગ્યભાવનાએભૂષિત એવા 'શાંતસુધારસાદિ' ગ્રથો નિરંતર ચિંતન કરવાયોગ્ય છે.

પ્રમાદમાં વૈરાગ્યની તીવ્રતા–મુમુક્ષુતા મદ કરવાયોગ્ય નથી, એવો નિશ્ચય રાખવો યોગ્ય છે. [અપ્ર૦ લ૦ ૬૬.

* * *

૧ સંગ વિષે લખ્યું તે ખરૂ છે, તેમાં પણ આ કાળમાં એવા . .

આ દુષમકાળમાં સત્સમાગમ અને અસંગપણું અતિ દુર્લભ છે; ત્યાં પરમ-સત્સંગ અને પરમ-અસંગપણાનો યોગ ક્યાંથી છાજે? [અપ્ર૦લ૦૬૭.

* * *

'મિથ્યાજગત્' વેદાંત કહે છે તે શું ખોટું છે? [અપ્ર૦ લ૦ ૭૨.

* * *

જેની ભક્તિ નિષ્કામ છે એવા પુરુષોનો સત્સંગ કે દર્શન એ મહત્પુણ્યરૂપ જાણવાયોગ્ય છે. [અપ્ર૦ લ૦ ૭૯.

* * *

પ્રાણી માત્રનો રક્ષક, બંધવ અને હિતકારી એવો કોઇપિણ ઉપાય હોય તો તે વીતરાગનો ધર્મ જ છે. [અપ્ર૦ લ૦ ૮૯.

* * *

જ્ઞાનીને ઓળખો, ઓળખી એઓની આજ્ઞા આરાધો. જ્ઞાનીની એક આજ્ઞા આરાધતાં અનેકવિધ કલ્યાણ છે. [અપ્ર૦ લ૦ ૯૧.

* * *

જ્ઞાનીઓ જગતને તૃણવત્ ગણે છે એ એઓના જ્ઞાનનો મહિમા સમજવો.

કોઈ મિથ્યાભિનિવેષી જ્ઞાનનો ડોળ કરી જગત્નો ભાર મિથ્યાશીરવહતો હોય તો તે હાંસીપાત્ર છે. [અપ્ર૦ લ૦ ૯૨.

* * *

જે જે બહુ ભોગવાય છે તે તે બહુ ક્ષીણ થાય છે. કર્મ ભોગવતાં (સમતાએ) નિર્જરે છે.

શારીરિક વિષય ભોગવતાં શક્તિ ક્ષીણ થાય છે. [અપ્ર૦ લ૦ ૯૩.

* * *

જે દેહ યુવાવસ્થામાં અને સંપૂર્ણ આરોગ્યતામાં દેખાતા છતાં પણ ક્ષણભંગુર છે તે દેહમાં પ્રીતિ કરીને શું કરીએ?

જગતના સર્વ પદાર્થ કરતાં જે પ્રત્યે સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રીતિ છે એવો આ દેહ તે પણ દુઃખનો હેતુ છે; તો બીજા પદાર્થમાં સુખના હેતુની શું કલ્પના કરવી?

જે પુરુષોએ વસ્ત્ર જેમ શરીરથી જુદું છે એમ આત્માથી શરીર જુદું છે એમ દીઠું છે, તે પુરુષોને ધન્ય છે.

બીજાની વસ્તુ પોતાથી ગ્રહણ થઇ હોય તે જ્યારે એમ જણાય કે બીજાની છે, ત્યારે તે આપી દેવાનું જ કાર્ય મહાત્મા પુરુષો કરે છે.

દુષમકાળ છે એમાં સંશય નથી.

તથારૂપ પરમજ્ઞાની આપ્ત પુરુષનો પ્રાયે વિરહ છે.

વીરલા જીવો સમ્યક્‌દૃષ્ટિપણું પામે એવી કાળસ્થિતિ થઈ ગઈ છે.

જ્યાં સહજ–સિદ્ધ આત્મચારિત્રદશા વર્ત્તે છે એવું કેવળજ્ઞાન પામવું કઠણ છે, એમાં સંશય નથી. [અપ્ર૦ લ૦ ૧૦૩.

* * *

"જેઓને ભ્રાંતિથી કરી પરમાર્થનો લક્ષ મળવો દુર્લભ થયો છે, એવા ભારતક્ષેત્રવાસી મનુષ્ય પ્રત્યે તે પરમ કૃપાળુ પરમ કૃપા કરશે; પરંતુ હમણા થોડો કાળ તેની ઇચ્છા હોય તેવું જણાતું નથી." [૧૧૭

* * *

"જે ભગવાન્ અર્હતનું સ્વરૂપ દ્રવ્ય, ગુણ અને પર્યાયથી જાણે તે પોતાના આત્માનું સ્વરૂપ જાણે અને તેનો નિશ્ચય કરીને મોહ નાશ પામે." [૫૪૧.

* * *

"પ્રત્યેક પ્રત્યેક પદાર્થનો અત્યત વિવેક કરી આ જીવને તેનાથી વ્યાવૃત કરવો એમ નિર્ગ્રંથ કહે છે." [હા૦ નોં૦ ૧/૧.

* * *

"સુખને ઇચ્છતો ન હોય તે નાસ્તિક, કાં સિદ્ધ, કાં જડ."

* * * [હા૦ નોં૦ ૧/૮.

"લિંગજ્ઞાન–દર્શન અન્ય દર્શનમાં માનવામાં આવ્યું છે. એમાં મુખ્ય પ્રવર્ત્તકોએ જે ધર્મમાર્ગ બોધ્યો છે, તે સમ્યક્ થવા સ્યાતમુદ્રા જોઈએ."

"સ્યાતમુદ્રા તે સ્વરૂપસ્થિત આત્મા છે, શ્રુતજ્ઞાનની અપેક્ષાએ સ્વરૂપસ્થિત આત્માએ કહેલી શિક્ષા છે."

"નાનાપ્રકારના નય, નાનાપ્રકારના પ્રમાણ, નાનાપ્રકારની ભગજાલ, નાનાપ્રકારના અનુયોગ એ સઘળાં લક્ષણરૂપ છે લક્ષ એક સચ્ચિદાનંદ છે."

"દ્રષ્ટિવિષ ગયા પછી ગમે તે શાસ્ત્ર ગમે તે અક્ષર, ગમે તે કથન, ગમે તે વચન, ગમે તે સ્થળ પ્રાયે અહિતનું કારણ થતું નથી." [હા૦ નોં૦ ૧/૯.

* * *

"પોતાનો ક્રમ નિશ્ચલ કરો. તેની ચોબાજુ નિવૃત્ત ભૂમિકા રાખો."

* * *

"સતજનોએ પોતાનો ક્રમ મૂક્યો નથી. મૂક્યો છે તે પરમ અસમાધિને પામ્યા છે."

"સંતપણું અતિઅતિ દુર્લભ છે. આવ્યા પછી સંત મળવા દુર્લભ છે. સંતપણાની જિજ્ઞાસાવાળા અનેક છે. પરંતુ સંતપણુ દુર્લભ તે દુર્લભ જ છે." -

* * * [હા૦ નોં૦ ૧/૧૫.

"જે ક્રિયાને વિષે જીવને રંગ લાગે છે, તેને ત્યાં જ સ્થિતિ હોય છે, એવો જે જિનનો અભિપ્રાય તે સત્ય છે."

"ત્રીશ મહામોહનીયનાં સ્થાનક શ્રી તીર્થંકરે કહ્યાં છે તે સાચાં છે."

"અનંતાજ્ઞાની પુરુષોએ જેનું પ્રાયશ્ચિત્ત કહ્યું નથી, જેના ત્યાગનો એકાંત અભિપ્રાય આપ્યો છે એવો જે 'કામ' તેથી જે મુઝાયા નથી તે જ પરમાત્મા છે." [હા૦ નોં૦ ૧/૧૭.

* * *

"જ્ઞાનીપુરુષોને સમયે-સમયે અનંતા સંયમપરિણામ વર્ધમાન થાય છે, એમ સર્વજ્ઞે કહ્યું છે તે સત્ય છે."

"તે સંયમ, વિચારની તીક્ષ્ણ પરિણતિથી તથા બ્રહ્મરસપ્રત્યે સ્થિરપણાથી ઉત્પન્ન થાય છે." [હા૦ નોં૦ ૧/૨૨.

* * *

"શ્રી તીર્થંકર આત્માને સંકોચ-વિકાસનું ભાજન યોગદશામાં માને છે, તે સિદ્ધાંત વિશેષે કરી વિચારવાયોગ્ય છે." [હા૦ નોં૦ ૧/૨૩.

* * *

"શરીરને વિષે આત્મભાવના પ્રથમ થતી હોય તો થવા દેવી, ક્રમે કરી પ્રાણમાં આત્મભાવના કરવી, પછી ઇંદ્રિયોમાં આત્મભાવના કરવી, પછી સંકલ્પ-વિકલ્પરૂપ પરિણામમાં આત્મભાવના કરવી, પછી સ્થિરજ્ઞાનમાં આત્મભાવના કરવી. ત્યાં સર્વપ્રકારની અન્યાલંબનરહિત સ્થિતિ કરવી."

* * * [હા૦ નોં૦ ૧/૨૮.

"જે પુરુષ સદ્ગુરુની ઉપાસના વિના નિજકલ્પનાએ આત્મસ્વરૂપનો નિર્ધાર કરે તે માત્ર પોતાના સ્વચ્છંદના ઉદયને વેદે છે, એમ વિચારવું ઘટે છે."

"જે જીવ સત્પુરુષના ગુણનો વિચાર ન કરે અને પોતાની કલ્પનાના આશ્રયે વર્ત્તે તે જીવ સહજ માત્રમાં ભવવૃદ્ધિ ઉત્પન્ન કરે છે, કેમકે અમર થવાને બદલે [પાઠાં૦ માટે] ઝેર પીએ છે." [હા૦ નોં૦ ૧/૩૬.

* * *

"સર્વસંગ મહાશ્રવરૂપ તીર્થંકરે કહ્યો છે તે સત્ય છે."

• • •

"અત્યંત દુષમકાળ છે તેને લીધે અને હતપુણ્ય લોકોએ ભરતક્ષેત્ર ઘેર્યું છે તેને લીધે પરમસત્સંગ-સત્સંગ કે સરળ પરિણામી જીવોનો સમાગમ પણ [પાઠાં૦ પૂર્ણ] દુર્લભ છે, એમ જાણી જેમ અલ્પકાળમાં સાવધાન થવાય તેમ કરવું ઘટે છે." [હા૦ નોં૦ ૧/૩૭

* * *

"કામ, માન અને ઉતાવળ એ ત્રણનો વિશેષ સંયમ કરવો ઘટે છે."

* * * [હા૦ નોં૦ ૧/૪૭.

"આત્મપરિણામની વિશેષ સ્થિરતા થવા, વાણી અને કાયાનો સંયમ સઉપયોગપણે કરવો ઘટે છે." [હા૦ નોં૦ ૧/૫૪.

* * *

"જો આ જીવે તે વિભાવપરિણામ ક્ષીણ ન કર્યા તો આ જ ભવને વિષે તે પ્રત્યક્ષ દુઃખ વેદશે." [હા૦ નોં૦ ૧/૫૮.

* * *

"વર્ત્તમાનકાળની પેઠે આ જગત્ સર્વકાળ છે."

"પૂર્વકાળે ન હોય તો વર્ત્તમાનકાળે તેનું હોવું પણ હોય નહીં."

"વર્ત્તમાનકાળે છે તો ભવિષ્યકાળમાં તે અત્યંત વિનાશ પામે નહીં."

"પદાર્થમાત્ર પરિણામી હોવાથી આ જગત્ પર્યાયાંતર દેખાય છે; પણ મૂળપણે તેનુ સદા વર્ત્તમાનપણુ છે." [હા૦ નોં૦ ૧/૬૫

* * *

"જે વસ્તુ સમયમાત્ર છે, તે સર્વ કાળ છે."

"જે ભાવ છે તે છે, જે ભાવ નથી તે નથી."

"બે પ્રકારનો પદાર્થ સ્વભાવ-વિભાવપૂર્વક સ્પષ્ટ દેખાય છે. જડ-સ્વભાવ, ચેતનસ્વભાવ" [હા૦ નોં૦ ૧/૬૬.

* * *

"જેનાથી માર્ગ પ્રવર્ત્યો છે એવા મોટા પુરુષના વિચાર, બળ, નિર્ભયતાદિ ગુણો પણ મોટા હતા."

"એક રાજ્ય પ્રાપ્ત કરવામાં જે પરાક્રમ ઘટે છે તે કરતા અપૂર્વ અભિપ્રાયસહિત ધર્મસંતતિ પ્રવર્ત્તવામાં વિશેષ પરાક્રમ ઘટે છે."

* * * [હા૦ નોં૦ ૧/૭૨.

"સર્વજ્ઞપદનું ધ્યાન કરો." [હા૦ નોં૦ ૨/૨.

* * *

"જે મતભેદે આ જીવ ગ્રહાયો છે તે જ મતભેદ જ તેના સ્વરૂપને મુખ્ય આવરણ છે"

"વીતરાગપુરુષના સમાગમ વિના, ઉપાસના વિના, આ જીવને મુમુક્ષુતા કેમ ઉત્પન્ન થાય? સમ્યક્જ્ઞાન ક્યાથી થાય? સમ્યક્દર્શન ક્યાથી થાય? સમ્યક્ચારિત્ર ક્યાથી થાય? કેમકે એ ત્રણે વસ્તુ અન્ય સ્થાનકે હોતી નથી"

"વીતરાગપુરુષના અભાવ જેવો વર્તમાનકાળ વર્ત્ત છે"

"હે મુમુક્ષુ? વીતરાગપદ વારવાર વિચાર કરવાયોગ્ય છે, ઉપાસના કરવાયોગ્ય છે ધ્યાન કરવાયોગ્ય છે' [હા૦ નોં૦ ૧/૫

* *

જેમ ભગવાન્ જિને નિરૂપણ કર્યું છે તેમ જ સર્વ પદાર્થનુ સ્વરૂપ છે ભગવાન્ જિને ઉપદેશેલો આત્માનો સમાધિમાર્ગ શ્રી ગુરુના અનુગ્રહથી જાણી પરમ પ્રયત્નથી ઉપાસના કરો [હા૦ નોં૦ ૨/૨૧

* * *

'રાગદ્વેષનો આત્યતિક ક્ષય થઈ શકે છે'

"જ્ઞાનને પ્રતિબધક રાગદ્વેષ છે'

"જ્ઞાન જીવનો સ્વત્વભૂત ધર્મ છે"

"જીવ, એક અખડ સપૂર્ણદ્રવ્ય હોવાથી તેનુ જ્ઞાનસામર્થ્ય સપૂર્ણ છે"

* * * [હા૦ નોં૦ ૩/૧

"સર્વજ્ઞપદ વારવાર શ્રવણ કરવાયોગ્ય, વાચવાયોગ્ય, વિચાર કરવાયોગ્ય, લક્ષ કરવાયોગ્ય અને સ્વાનુભવ સિદ્ધ કરવાયોગ્ય છે"

* * * [હા૦ નોં૦ ૩/૨

ક્ષણભગુર દુનિયામા સત્પુરુષનો સમાગમ એ જ અમુલ્ય અને અનુપમ લાભ છે [૪/૧૩

* * *

"નિરતર સત્પુરુષની કૃપાદૃષ્ટિને ઇચ્છો અને શોક રહિત રહો '[૪-૧

* * *

"હમેશા શોચ સબધી ન્યૂનતા અને પુરુષાર્થની અધિકતા પ્રાપ્ત થાય તેમ પરિશ્રમ લેતા રહેશો" [૪/૨૪

* * *

"જે વાટેથી આત્મત્વ પ્રાપ્ત થાય તે વાટ શોધો [૪/૨૫

* * *

"લોભી ગુરુ, એ ગુરુ શિષ્ય બન્નેને અધોગતિનું કારણ છે." [૪/૪૬.

* * *

[1] મતભેદથી અનંતકાળે અનંતજન્મે પણ આત્મા ધર્મ ન પામ્યો; માટે સત્પુરુષો તેને ઇચ્છતા નથી; પણ સ્વરૂપશ્રેણિને ઇચ્છે છે. [૪/૪૭.

* *

પુસ્તક વાંચવામાં જેથી ઉદાસીનપણું, વૈરાગ્ય કે ચિત્તની સ્થિરતા થતી હોય તેવું ગમે તે પુસ્તક વાંચવું. તેમાં યોગ્યપણું પ્રાપ્ત થાય તેવું પુસ્તક વાંચવાનો વિશેષ પરિચય રાખવો.

[2] . . . ધાર્મિક કથા મુખ્યકરીને તો સત્સંગને વિષે જ રહી છે. દુષમકાળપણે વર્તતા આ કાળને વિષે સત્સંગનું મહાત્મ્ય પણ જીવના ખ્યાલમાં આવતું નથી.

કલ્યાણના માર્ગના સાધન કયા હોય? તે ઘણી–ઘણી ક્રિયાદિ કરનાર એવા જીવને પણ ખબર હોય એમ જણાતું નથી. [૪/૧૦૮.

* * *

"દેહધારીને વિટંબના એ તો એક ધર્મ છે. ત્યાં ખેદ કરીને આત્મ-વિસ્મરણ શું કરવું?"

"નિરુપાયતા આગળ સહન શીલતા સુખદાયક છે." [૪/૧૨૧.

* * *

ધર્મધ્યાન, વિદ્યાભ્યાસ ઇત્યાદિની વૃદ્ધિ કરશો. [૪/૧૩૨.

* * *

સંતને શરણ જા.

સત્સંગ એ મોટામાં મોટું સાધન છે.

સત્પુરુષની શ્રદ્ધા વિના છૂટકો નથી.

[3]સત્સંગની વૃદ્ધિ કરતા રહેશો. [૪–૧૫૨.

* *

"જૈનમાં ચૈતન્ય સર્વવ્યાપક કહેતા નથી." [૪/૧૬૧.

* * *

૧ . . . વંદામિ પાટે પ્રભુ વર્દ્ધમાન . . . પ્રતિમાના કારણથી અહીં આનંદનો ગમાગમી ભાગ ઠીક પ્રતિજ્ઞ વર્તે છે. એમજ . . .

૨ ધર્મકથા લખવા વિષે·જણાવ્યું તો તે . . .

૩ આ બે વિષયનું શાસ્ત્ર ઈત્યાદિકથી તેમને કથન કથનાર રહેશો . . .

ઈશ્વરેચ્છા પ્રમાણે જે થાય તે થવા દેવું એ ભક્તિમાનને સુખદાયક છે. [૪/૨૦૧-૨.

* * *

મુમુક્ષુનાં નેત્રો મહાત્માને ઓળખી લે છે. [૪/૨૧૯-૨.

* * *

"સત્ પ્રાપ્ત કરવા માટે તીવ્ર ઇચ્છા રહેતી હોય તોપણ સત્સંગ વિના તે તીવ્રતા ફળદાયક થવી દુર્લભ છે." [૪/૨૩૪-૧.

* * *

"આશ્ચર્યકારક તો એ છે કે કળીકાળે થોડા વખતમાં પરમાર્થને ઘેરી લઈ અનર્થને પરમાર્થ બનાવ્યો છે" [૪/૨૩૪-૨.

* * *

આર્ત્તધ્યાન ધ્યાવન કરવા કરતાં ધર્મધ્યાનમાં વૃત્તિ લાવવી એ જ શ્રેયસ્કર છે અને જેને માટે આર્ત્તધ્યાન ધ્યાવવુ પડતું હોય ત્યાંથી કાં તો મન ઉઠાવી લેવું અથવા તો તે કૃત્ય કરી લેવું એટલે તેથી વિરક્ત થવાશે.

જીવને સ્વચ્છંદ એ મહા મોટો દોષ છે. એ જેનો મટી ગયો છે તેને માર્ગનો ક્રમ પામવો બહુ સુલભ છે. [૪/૨૪૯.

* * *

ઉદયને અબધ પરિણામે ભોગવાય તો જ ઉત્તમ છે. [૪/૨૫૧-૧.

* * *

"આત્માર્થે વિચારમાર્ગ અને ભક્તિમાર્ગ આરાધવા યોગ્ય છે; પણ વિચારમાર્ગને યોગ્ય જેનું સામર્થ્ય નથી તેને તે માર્ગ ઉપદેશવો ન ઘટે." [૪/૨૫૨.

* * *

"દેહ છતાં મનુષ્ય પૂર્ણ વીતરાગ થઈ શકે એવો અમારો નિશ્ચલ અનુભવ છે."

"અત્યંત વિકટ એવું વીતરાગત્વ અત્યત આશ્ચર્યકારક છે; તથાપિ તે સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય છે. સદેહે પ્રાપ્ત થાય છે, એ નિશ્ચય છે." [૪/૨૮૧.

* * *

"જે જે પ્રાણીઓ દેહ ધારણ કરે છે, તે તે પ્રાણીઓ તે દેહનો ત્યાગ કરે છે, એમ આપણને પ્રત્યક્ષ અનુભવસિદ્ધ દેખાય છે; તેમ છતાં આપણું ચિત્ત તે દેહનું અનિત્યપણું વિચારી નિત્ય પદાર્થના માર્ગને વિષે ચાલતું નથી, એ શોચનીય વાતનો વારંવાર વિચાર કરવો યોગ્ય છે."

"મનને ધીરજ આપી ઉદાસી નિવૃત્ત કર્યે છૂટકો છે. દીલગીરી ન કરતાં ધીરજથી તે દુઃખ સહન કરવુ એ જ આપણો ધર્મ છે. આ દેહ જ્યારે ત્યારે ત્યાગવાનો છે"

"પૂર્વ કર્મને અનુસરી જે કંઈ પણ સુખ દુ ખ પ્રાપ્ત થાય તે સમાનભાવથી વેદવું એ જ્ઞાનીની શીખામણ . . છે. માયાની રચના ગહન છે.''

* * * [૪/૨૮૩.

"ચિત્તને વિષે અવિક્ષેપપણે રહેજો. સમાધિ રાખજો."

• • •

"જીવની જ્યાંસુધી વ્યવહારિક દૃષ્ટિ હોય છે ત્યાંસુધી પારમાર્થિક ખ્યાલ આવવો બહુ દુષ્કર છે." [૪/૨૮૭

* * *

સસારમાં સુખ શું છે? કે જેના પ્રતિબધમા જીવ રહેવાની ઈચ્છા કરે છે. [૪/૩૪૫.

* * *

"જેમ જેમ રાગ દ્વેષનો નાશ વિશેષ કરી થાય તે તે પ્રકારે પ્રવર્ત્તવું એ જ આજ્ઞા જિનેશ્વર દેવની છે." [૪/૩૪૬.

* * *

"દરેક જીવે પ્રમાદ રહિત, યોગ્ય કાળ, નિવૃત્તિમાર્ગનો વિચાર નિરતર કરવો જોઇએ" [૪/૩૪૭.

* * *

"સસારને વિષે ઉદાસીન રહ્યા શિવાય બીજો કોઈ ઉપાય નથી.

* * * [૪/૩૫૨.

કોઈ માણસ આપણે વિષે કંઈ જણાવે ત્યારે તે ગંભીર મનથી બનતાં સુધી સાભળ્યા રાખવું, એટલું મુખ્ય કામ છે. તે વાત બરાબર છે કે નહીં એ જાણ્યા પહેલાં કઈ હર્ષ–ખેદ જેવું હોતું નથી.

• • •

થયેલા સસ્કાર મટવા દુર્લભ હોય છે. કઈ કલ્યાણનું કાર્ય થાય કે ચિતન થાય એ સાધનનું મુખ્ય કારણ છે; બાકી એવો વિષય કોઈ નથી કે જેને વાંસે ઉપાધિતાપે દીનપણે તપવું યોગ્ય હોય, અથવા એવો કોઈ ભય રાખવા યોગ્ય નથી કે જે માત્ર આપણને લોક સંજ્ઞાથી રહેતો હોય. [૪/૩૫૪.

* * *

"જે કંઈ બાંધેલા કર્મ છે તે ભોગવ્યા વિના નિરુપાયતા છે. ચિંતા રહિત પરિણામે જે કંઈ ઉદય આવે તે વેદવું, એવો શ્રી તીર્થંકરાદિ જ્ઞાનીઓનો ઉપદેશ છે." [૪/૩૫૭-૨.

* * *

જે ચિંતાના ઉપદ્રવે તમે મુઝાઓ છો, તે ચિંતા-ઉપદ્રવ કોઈ શત્રુ નથી. [૪/૩૬૫.

* * *

રાખ્યું કંઈ રહેતું નથી અને મુકયું કંઈ જતું નથી, એવો પરમાર્થ વિચારી કોઈ પ્રત્યે દીનતા ભજવી કે વિશેષતા દાખવવી એ યોગ્ય નથી. સમાગમમાં દીનપણે આવવું નહીં. [૪/૩૭૪.

* * *

"સત્પુરુષની વાણી સ્પષ્ટપણે લખાઈ હોય તોપણ તેનો પરમાર્થ સત્પુરુષનો સત્સંગ જેને આજ્ઞાંકિતપણે થયો નથી, તેને સમજાવો દુર્લભ થાય છે." [૪/૩૮૭.

* * *

સ્વરૂપ સહજમાં છે. જ્ઞાનીની ચરણસેવા વિના અનંતકાળ સુધી પ્રાપ્ત ન થાય તેવું વિકટ પણ છે.

• •

જે અવસરે જે પ્રાપ્ત થાય તેને વિષે સંતોષમાં રહેવું એવો હે રામ! સત્પુરુષોનો કહેલો સનાતન ધર્મ છે, એમ વસિષ્ઠ કહેતા હતા.

જે ઈશ્વરેચ્છા હશે તેમ થશે. માત્ર મનુષ્યને પ્રયત્ન કરવાનું સરજેલું છે અને તેથી જ પોતાના પ્રારબ્ધમાં હોય તે મળી રહેશે. માટે સંકલ્પ-વિકલ્પ કરવાં નહીં. [૪/૩૯૭.

* * *

"ઉપાધિ મટાડવાના બે પ્રકારથી પુરુ[illegible] શકે, એક [illegible] પણ વ્યાપારાદિ કાર્યથી; બીજો પ્રકાર વિદ્યા-સં[illegible] જો કે [illegible] અંતરાય તુટવાનો સંભવ પ્રથમ હોવો જોઈ[illegible]

• •

"જેટલી આકુળતા છે તેટલી માર્ગ[illegible] કહી ગયા છે."

* *

ઉ[illegible] આકાંક્ષા . . . મુમુક્ષુ

વિશેષ દે[illegible]

આકાંક્ષા . . .

જેમ જેમ જીવમાં ત્યાગ, વૈરાગ્ય અને આશ્રયભક્તિનું બળ વધે છે, તેમ તેમ સત્પુરુષનાં વચનનું અપૂર્વ અને અદ્ભુતસ્વરૂપ ભાસે છે અને બંધનિવૃત્તિના ઉપાયો સહજમાં સિદ્ધ થાય છે.

પ્રત્યક્ષ સત્પુરુષના ચરણારવિંદનો યોગ કેટલાક સમયસુધી રહે તો પછી વિયોગમાં પણ ત્યાગ, વૈરાગ્ય અને આશ્રયભક્તિની ધારા બળવાન રહે છે. નહીં તો માઠા દેશ-કાળ-સંગાદિના યોગથી સામાન્યવૃત્તિના જીવો ત્યાગ-વૈરાગ્યાદિના બળમાં વધી શકતાં નથી અથવા મંદ પડી જાય છે, કે સર્વથા નાશ કરી દે છે. [૪/૪૧૦.

* * *

"આ સંસારને વિષે કોઈ પ્રકાર રુચિયોગ્ય જણાતો નથી, પ્રત્યક્ષ રસરહિત એવું સ્વરૂપ દેખાય છે, તેને વિષે જરૂર સદ્વિચારવાન જીવને અલ્પ પણ રુચિ થાય નહીં." [૪/૪૧૯.

* * *

જૈન જેને સર્વપ્રકાશતા કહે છે, તેને વેદાંત સર્વવ્યાપકતા કહે છે. [૪/૪૨૦.

* * *

"જે પ્રકારે જીવને શાંત દાંતપણું ઉદ્ભવ થાય તે પ્રકારે વાંચનાદિ સમાગમ કરવો ઘટે છે. તે વાત બળવાન કરવાયોગ્ય છે." [૪/૪૨૯.

* * *

નિર્ભયવાણી મુમુક્ષુજીવને ઘણુંકરી પુરુષાર્થમાં બળવાન કરે છે.' [૪/૪૩૪

* * *

'ભગવત્ભગવત્‌નું સંભાળશે, પણ જ્યારે જીવ પોતાપણું મુકશે ત્યારે,' એવું જે ભદ્રજનોનું વચન તે પણ વિચારતાં હિતકારી છે. [૪/૪૪૧.

* * *

"ચિત્તમાંથી વિક્ષેપની નિવૃત્તિ કરવાયોગ્ય છે." [૪,૪૫૩

* * *

જ્યારે પ્રારબ્ધોદય દ્રવ્યાદિ કારણોમાં નિર્બળ હોય ત્યારે વિચારવાન જીવે વિશેષ પ્રવૃત્તિ કરવી ન ઘટે, અથવા આજુબાજુની ઘણી સંભાળથી કરવી ઘટે; એક લાભનો જ પ્રકાર દેખ્યા કરી કરવી ન ઘટે,

મુઝાવાથી કંઈ કર્મની નિવૃત્તિ ઇચ્છિએ છીએ તે થતી નથી અને આર્ત્તધ્યાન થઈ જ્ઞાનીના માર્ગપર પગ મુકાય છે. [૪,૪૬૩.

* * *

જે પ્રકારે અસંગતાએ આત્મભાવ સાધ્ય થાય તે પ્રકારે પ્રવર્ત્તવું એ જ જિનની આજ્ઞા છે. [૪/૪૭૦.

* * *

પર પદાર્થથી જેટલે અંશે હર્ષ–વિષાદ, તેટલું જ્ઞાનનું તારતમ્ય ઓછું એમ સર્વજ્ઞે કહ્યું છે. [૪/૫૧૯–૨.

* * *

સર્વપ્રતિબંધથી મુક્ત થયા વિના સર્વદુ ખથી મુક્ત થવું સંભવતું નથી. [૪/૫૩૧–૧.

* * *

"આત્માર્થે વિચારમાર્ગ અને ભક્તિમાર્ગ આરાધવાયોગ્ય છે." [૪/૫૩૫.

* * *

કંઈ પણ બને તો જ્યા આત્માર્થ ચર્ચિત થતો હોય ત્યાં જવા આવવા, શ્રવણાદિનો પ્રસગ કરવાયોગ્ય છે ગમે તો જૈન શિવાય બીજા દર્શનથી વ્યાખ્યા થતી હોય તો તે પણ વિચારાર્થે શ્રવણ કરવાયોગ્ય છે. [૪/૫૪૪.

* * *

દૃશ્યને અદૃશ્ય કર્યું અને અદૃશ્યને દૃશ્ય કર્યું એવું જ્ઞાનીપુરુષોનું આશ્ચર્યકારક અનંત ઐશ્વર્ય વીર્યવાણીથી કહી શકાવું યોગ્ય નથી. [૪/૫૫૮.

* * *

ગૃહાદિપ્રવૃત્તિના યોગે ઉપયોગ વિશેષ ચલાયમાન રહેવાયોગ્ય છે, એમ જાણીને પરમપુરુષ સર્વસંગપરિત્યાગનો ઉપદેશ કરતા હતા. [૪/૫૭૪.

* * *

શરીર કોનું છે ? મોહનું છે. માટે અસંગભાવના રાખવી યોગ્ય છે. [૪/૬૩૦.

* * *

અનિયમિત અને અલ્પ આયુષ્યવાળા આ દેહે આત્માર્થનો લક્ષ સૌથી પ્રથમ કર્ત્તવ્ય છે. [૪/૬૩૯.

* * *

જે જ્ઞાન મહા નિર્જરાનો હેતુ થાય છે, તે જ્ઞાન અનધિકારી જીવના હાથમાં જવાથી તેને અહિતકારી થઈ ઘણુંકરી પરિણમે છે. [૪/૬૬૫.

* * *

વૈરાગ્ય અને ઉપશમના વિશેષાર્થે ભાવનાબોધ, યોગવાસિષ્ઠના પ્રથમનાં બે પ્રકરણો; પંચીકરણ એ આદિ ગ્રંથો વિચારવા યોગ્ય છે. [૪/૬૭૭.

* * *

જીવમા પ્રમાદ વિશેષ છે, માટે આત્માર્થના કાર્યમાં જીવે નિયમિત થઈને પણ તે પ્રમાદ ટાળવો જોઈએ—અવશ્ય ટાળવો જોઈએ [૪/૬૭૭

* * *

"વખતનો અવકાશ મેળવીને નિયમિત રીતે એથી ચાર ઘડી સુધી . . શાંત અને વિરક્ત ચિત્તથી 'સૂયગડાંગ' વિચારવુ ઘટે છે" [૪/૬૮૮-૩

* * *

તિથિઆદિનો વિકલ્પ છોડી નિજ વિચારમા વર્તવુ એ જ કર્ત્તવ્ય છે.

મુમુક્ષુપણુ જેમ દ્રઢ થાય તેમ કરો હારવાનો અથવા નિરાશ થવાનો કાઈ હેતુ નથી

દુર્લભ યોગ જીવને પ્રાપ્ત થયો તો પછી થોડોક પ્રમાદ છોડી દેવામા જીવે મુઝાવા જેવુ અથવા નિરાશ થવા જેવુ કઈ જ નથી.

નિવૃત્તિયોગમા સત્સમાગમની વૃત્તિ રાખવી યોગ્ય છે. [૪,૭૬૪

* * *

"સદ્દેવ–ગુરુ–શાસ્ત્ર-ભક્તિ અપ્રમતપણે ઉપાસનીય છે" [૪/૭૮૯.

* * *

"બાહ્યાભ્યંતર અસગપણું પામ્યા છે એવા મહાત્માઓને સસારનો અત સમીપ છે, એવો નિ સંદેહ જ્ઞાનીનો નિશ્ચય છે" [૪/૮૧૨.

* * *

શરીર પ્રકૃતિના અનુકૂળ પ્રતિકૂળપણાને આધીન ઉપયોગ અકર્ત્તવ્ય છે. [૪/૮૫૩-૩.

* * *

તિક્ષણવેદના અનુભવતા સ્વરૂપભ્રશવૃત્તિ ન થાય એ જ શુદ્ધચારિત્રનો માર્ગ છે

ઉપશમ જ જે જ્ઞાનનુ મૂળ છે તે જ્ઞાનમા તિક્ષણવેદના પરમનિર્જરા ભાસવાયોગ્ય છે [૪/૮૫૬-૭

* * *

લૌકિક મેળામા વૃત્તિને ચચળ કરે એવા પ્રસગ વિશેષ હોય. સાચો મેળો સત્સગીનો એવા મેળામાં વૃત્તિની ચચળતા ઓછી થાય–દૂર થાય. માટે સત્સગમેળાને જ્ઞાનીઓએ વખાણ્યો છે–ઉપદેશ્યો છે. [૪/૮૬૦.

* * *

વેદનીય તથારૂપ ઉદયમાનપણે વેદવામા હર્ષ શોક શો? [૪/૮૭૩

* * *

"ઇશ્વિરેચ્છા જેમ હશે તેમ થશે વિકલ્પ કરવાથી ખેદ થાય અને તે તો જ્યાસુધી તેની ઇચ્છા હોય તે પ્રકારે પ્રવર્ત્તે. સમ રહેવું યોગ્ય છે." [૨૬૭.

ભાવનાયુક્ત-વચનો.

સત્પુરુષોનુ યોગબળ જગતનુ કલ્યાણ કરો [૫૬

* * *

જ્ઞાનીના સર્વ વ્યવહાર પરમાર્થમૂળ હોય છે, તોપણ જે દિવસે ઉદય પણ આત્માકાર વર્તશે તે દિવસને ધન્ય છે [૪૭૧

* * *

પડવાના ભયકર સ્થાનક સાવચેત રહી, તથારૂપ સામર્થ્ય વિસ્તારી સિદ્ધિ કરી છે, તે પુરુષાર્થને સભારી રોમાંચિત, અનંત અને મૌન એવુ આશ્ચર્ય ઉપજે છે [૪૦૬

* * *

જે અચિંત્ય દ્રવ્યની શુદ્ધચિતિસ્વરૂપ કાતિ પરમ પ્રગટ થઈ અચિંત્ય કરે છે, તે અચિંત્ય દ્રવ્ય સહજ સ્વાભાવિક નિજસ્વરૂપ છે એવો નિશ્ચય જે પરમકૃપાળુ સત્પુરુષે પ્રકાશ્યો તેનો અપાર ઉપકાર છે [૫૩૫

* * *

"ભયકર નરકગતિમા તિર્યંચગતિમા અને માઠી દેવ તથા મનુષ્ય ગતિમા હે જીવ! તીવ્ર દુ:ખ પામ્યો, માટે હવે જિનભાવના (જિન ભગવાન જે પરમશાત રસે પરિણમી સ્વરૂપસ્થ થયા તે પરમ શાતરસ ચિતવના) ભાવ-ચિંતવ કે જેથી તેવા અનત દુ:ખોનો આત્યતિક વિયોગ થઈ પરમ અવ્યાબાધ સુખ સપત્તિ સપ્રાપ્ત થાય" [૫૬૬

* * *

શ્રીસદ્ગુરુએ કહ્યો છે એવો નિર્ગ્રંથમાર્ગનો સદાય આશ્રય રહો [૪૬૬

* * *

"ચક્રવર્તિની સમસ્ત સપત્તિ કરતા પણ જેનો એક સમયમાત્ર પણ વિશેષ મૂલ્યવાન છે એવો આ મનુષ્યદેહ અને પરમાર્થને અનુકૂળ એવા યોગ સપ્રાપ્ત છતા જો જન્મ મરણથી રહિત એવા પરમપદનુ ધ્યાન રહ્યુ નહીં તો આ મનુષ્યત્વને અધિષ્ઠિત એવા આત્માને અનંતવાર ધિક્કાર હો!"

જેમણે પ્રમાદનો જય કર્યો તેમણે પરમપદનો જય કર્યો [૫૭૨

* * *

"દેહથી ભિન્ન સ્વપરપ્રકાશક પરમજ્યોતિસ્વરૂપ એવો આ આત્મા તેમા નિમગ્ન થાઓ! હે આર્ય જનો! અતર્મુખ થઈ, સ્થિર થઈ, તે આત્મામા જ રહો તો અનત અપાર આનદ મેળવશો"

"સર્વ જગતના જીવો કંઈ ને કંઈ મેળવીને સુખ પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છે છે. મોટો ચક્રવર્તિ રાજા, તે પણ વધતા વૈભવ-પરિગ્રહના સંકલ્પમાં પ્રયત્નવાન છે. અને મેળવવામાં સુખ માને છે. પણ અહો ! જ્ઞાનીઓએ તો તેથી વિપરીત જ સુખનો માર્ગ નિર્ણીત કર્યો કે કિંચિત્ માત્ર પણ ગ્રહણ કરવું એ જ સુખનો નાશ છે.

"વિષયથી જેની ઇંદ્રિયો આર્ત્ત છે, તેને શીતળ એવું આત્મસુખ-આત્મતત્વ ક્યાંથી પ્રતીતિમાં આવે ?"

• • •

'સર્વોત્કૃષ્ટશુદ્ધિ ત્યાં સર્વોત્કૃષ્ટસિદ્ધિ.' . . . હે આર્ય જનો ! આ પરમ વાક્યનો આત્માપણે તમો અનુભવ કરો. [૫૮૦.

* * *

"જેની પ્રત્યક્ષદશા જ બોધરૂપ છે તે મહત્પુરુષને ધન્ય છે."

* * * [હાo નોંo ૨/૫.

"આકાશવાણી:-તપ કરો; તપ કરો; શુદ્ધ ચૈતન્યનું ધ્યાન કરો; શુદ્ધ ચૈતન્યનું ધ્યાન કરો." [હાo નોંo ૩/૧૦.

* * *

"નિરાબાધપણે જેની મનોવૃત્તિ વહ્યા કરે છે. સંકલ્પ-વિકલ્પની મંદતા જેને થઈ છે; પંચ વિષયથી વિરક્ત બુદ્ધિના અંકુરો જેને ફૂટ્યા છે; ક્લેશનાં કારણ જેણે નિર્મૂળ કર્યાં છે; અનેકાંતદૃષ્ટિયુક્ત એકાંતદૃષ્ટિને જે સેવ્યા કરે છે; જેની માત્ર એક શુદ્ધ વૃત્તિ જ છે; તે પ્રતાપી પુરુષ જયવાન વર્તો." [૫૮.

* * *

શ્રીમત્ વીતરાગ ભગવંતોએ નિશ્ચિતાર્થે કરેલો એવો અચિંત્ય ચિંતામણિરૂપ, પરમ હિતકારી, પરમ અદ્ભુત, સર્વ દુઃખનો નિઃસંશય આત્યાંતિક ક્ષય કરનાર, પરમ અમૃતસ્વરૂપ, એવો સર્વોત્કૃષ્ટ શાશ્વત ધર્મ જયવંત વર્તો, ત્રિકાળ જયવંત વર્તો. [૫૩૯.

* * *

સ્વપર પરમોપકારક પરમાર્થસત્યધર્મ જયવંત વર્તો. [હાo નોંo ૨/૧૪.

* * *

અહો, સત્પુરુષના વચનામૃત ! મુદ્રા અને સત્સમાગમથી સુષુપ્ત ચેતનને જાગ્રત કરનાર, પડતી વૃત્તિને સ્થિર રાખનાર, દર્શનમાત્રથી નિર્દોષ અપૂર્વ

સ્વભાવને પ્રેરક, સ્વસ્વરૂપ પ્રતીતિ, અપ્રમત્ત સંયમ અને પૂર્ણવીતરાગ નિર્વિકલ્પ સ્વભાવના કારણભૂત–છેલ્લે અયોગી સ્વભાવ પ્રકટ કરી અનંત અવ્યાબાધ સ્વરૂપમાં સ્થિતિ કરાવનાર, ત્રિકાળ જયવંત વર્તો.

"અહો! સર્વોત્કૃષ્ટ શાંતરસમય સન્માર્ગ."

"અહો! તે સર્વોત્કૃષ્ટ શાંતરસ સુપ્રતિત કરાવ્યો એવા પરમકૃપાળુ સદ્ગુરુદેવ . . . આ વિશ્વમાં સર્વકાળ તમે જયવંત વર્તો, જયવંત વર્તો."

* * * [હા૦ નોં૦ ૩/૨૩.

"જ્ઞાનીઓનો સનાતન સન્માર્ગ જયવત વર્તો." [૪/૮૭૨.

* * *

"હે નાથ! સાતમી તમતમપ્રભા નરકની વેદના મળી હોત તો વખતે સમ્મત કરત પણ જગત્‌ની મોહની સમ્મત થતી નથી." [૯.

* * *

"હે પરમાત્મા! અમે તો એમ જ માનીએ છીએ, કે આ કાળમાં પણ જીવનો મોક્ષ હોય; તેમ છતાં જૈન–ગ્રંથોમાં કવચિત્ પ્રતિપાદન થયું છે તે પ્રમાણે, આ કાળે મોક્ષ ન હોય તો, આ ક્ષેત્રે એ પ્રતિપાદન તું રાખ–અને અમને મોક્ષ આપવા કરતાં સત્પુરુષના જ ચરણનું ધ્યાન કરીએ અને તેની સમીપ જ રહીએ એવો યોગ આપ."

"હે પુરુષપુરાણ! અમે તારામાં અને સત્પુરુષમાં કંઈ ભેદ હોય એમ સમજતા નથી; તારા કરતાં અમને તો સત્પુરુષ જ વિશેષ લાગે છે, કારણ કે તું પણ તેને આધીન જ રહ્યો છે અને અમે સત્પુરુષને ઓળખ્યા વિના તને ઓળખી શક્યા નહીં; એ જ તારું દુર્ઘટપણું અમને સત્પુરૂષ પ્રત્યે પ્રેમ ઉપજાવે છે. કારણ કે તું વશ છતાં પણ તેઓ ઉન્મત્ત નથી અને તારાથી પણ સરળ છે, માટે હવે તું કહે તેમ કરીએ."

"હે નાથ! તારે ખોટું ન લગાડવું કે અમે તારા કરતાં પણ સત્પુરુષને વિશેષ સ્તવીએ છીએ; જગત્ આખું તને સ્તવે છે, તો પછી અમે એક તારા સામા બેઠા રહીશું તેમાં તને ક્યાં સ્તવનની આકાંક્ષા છે અને ક્યાં તને ન્યુનપણું પણ છે." [૧૩૦.

* * *

હે જ્ઞાતપુત્ર ભગવન્! કાળની બલિહારી છે. આ ભારતના હીનપુણ્યી મનુષ્યોને તારું સત્ય, અખંડ અને પૂર્વાપર અવિરોધ શાસન ક્યાંથી પ્રાપ્ત

થાય? થવામાં આવાં વિઘ્નો ઉત્પન્ન થયાં: તારા બોધેલાં શાસ્ત્રો કલ્પિત અર્થથી વિરાધ્યાં, કેટલાંક સમૂળગાં ખંડ્યા. ધ્યાનનુ કાર્ય, સ્વરૂપનું કારણ એ જે તારી પ્રતિમા તેથી કટાક્ષદૃષ્ટિએ લાખો ગમે લોકો વળ્યા; તારા પછી પરંપરાએ જે આચાર્ય પુરુષો થયા તેનાં વચનમાં અને તારા વચનમાં પણ શંકા નાંખી દીધી. એકાંત દઈકુટી તારું શાસન નિંદાવ્યું.

શાસન દેવી! એવી સહાયતા કંઈ આપ કે જે વડે કલ્યાણનો માર્ગ હું બીજાને બોધી શકુ, દર્શાવી શકુ.–ખરા પુરુષો દર્શાવી શકે સર્વોત્તમ નિર્ગ્રંથ-પ્રવચનના બોધ ભણી વાળી આત્મવિરાધક પથોથી પાછા ખેંચવામા સહાયતા આપ! તારો ધર્મ છે કે સમાધિ અને બોધિમાં સહાયતા આપવી [૪૭૯

* * *

અહો હો! કર્મની કેવી વિચિત્ર બંધસ્થિતિ છે? જેને સ્વપ્ને પણ ઇચ્છતો નથી, જે માટે પરમ શોક થાય છે, એ જ અગાંભિર્ય દશાથી પ્રવર્ત્તવું પડે છે. [૬૦

* * *

અહો! જ્ઞાનીપુરુષના આશય, ગંભીરતા, ધીરજ અને ઉપશમ અહો! અહો! વારંવાર અહો! [૪૩૭.

* * *

"સ્વપર ઉપકારનું મહત્ કાર્ય હવે કરી લે! ત્વરાથી કરી લે!"

"અપ્રમત્ત થા! અપ્રમત્ત થા!"

"શું કાળનો ક્ષણવારનો પણ ભરુસો આર્ય પુરુષોએ કર્યો છે!"

"હે પ્રમાદ! હવે તું જા, જા."

"હે બ્રહ્મચર્ય! હવે તું પ્રસન્ન થા"

"હે વ્યવહારોદય! હવે પ્રબળથી ઉદય આવીને પણ તું શાંત થા, શાંત"

"હે દીર્ઘસૂત્રતા! સુવિચારનું, ધીરજનું, ગંભીરપણાનુ પરિણામ તું શા માટે થવા ઈચ્છે છે?"

"હે બોધબીજ! તું અત્યંત હસ્તામલકવત્ વર્ત્ત, વર્ત્ત"

"હે જ્ઞાન! તું દુર્ગમ્યને પણ હવે સુગમ સ્વભાવમાં લાવી મૂક."

"હે ચારિત્ર! પરમ અનુગ્રહ કર, પરમ અનુગ્રહ કર."

"હે યોગ! તમે સ્થિર થાઓ, સ્થિર થાઓ"

"હે ધ્યાન! તું નિજસ્વાભાવાકાર થા, નિજસ્વાભાકાર થા."

"હે વ્યગ્રતા! તું જતી રહે, જતી રહે."

"હે અલ્પ કે મધ્ય અલ્પ કષાય! હવે તમે ઉપશમ થાઓ, ક્ષીણ થાઓ, અમારે કાંઈ તમારા પ્રત્યે રુચિ રહી નથી.'

"હે સર્વજ્ઞપદ! યથાર્થ સુપ્રતીતપણે તું હૃદયાવેશ કર, હૃદયાવેશ કર"

"હે અસંગ નિર્ગ્રંથપદ! તું સ્વાભાવિક વ્યવહારરૂપ થા"

"હે પરમ કરુણામય સર્વ પરમહિતના મૂળ વીતરાગ ધર્મ! પ્રસન્ન થા, પ્રસન્ન'

"હે આત્મા! તું નિજ સ્વાભાવાકાર વૃત્તિમાં જ અભિમુખ થા, અભિમુખ થા"

"હે વચન સમિતિ! હે કાય ચપળતા! હે એકાંતવાસ! અને અસંગતા! તમે પણ પ્રસન્ન થાઓ પ્રસન્ન થાઓ" [હા૦ નોં૦ ૩/૨૬.

* * *

"હે જીવ! અસારભૂત લાગતા એવા આ વ્યવસાયથી હવે નિવૃત્ત થા, નિવૃત્ત!"

"તે વ્યવસાય કરવાને વિષે ગમે તેટલો બળવાન્ પ્રારબ્ધોદય દેખાતો હોય તોપણ તેથી નિવૃત્ત થા, નિવૃત્ત!

"જો કે શ્રી સર્વજ્ઞે એમ કહ્યું છે કે ચૌદમે ગુણઠાણે વર્તતો એવો જીવ પણ પ્રારબ્ધ વેદ્યા વિના મુક્ત થઈ શકે નહીં, તોપણ તું તે ઉદયનો આશ્રયરૂપ હોવાથી નિજદોષ જાણી તેને અત્યંત તીવ્રપણે વિચારી તેથી નિવૃત્ત થા નિવૃત્ત!"

"કેવળ માત્ર પ્રારબ્ધ હોય અને અન્ય કર્મદશા વર્તતી ન હોય તો તે પ્રારબ્ધ સહેજે નિવૃત્ત થવા દેવાનું બને છે, એમ પરમ પુરુષે સ્વિકાર્યું છે પણ તે કેવળ પ્રારબ્ધ ત્યારે કહી શકાય કે જ્યારે પ્રાણાંત પર્યંત નિષ્ઠાભેદ દૃષ્ટિ ન થાય અને એ સર્વ પ્રસંગમાં એમ બને છે, એવું જ્યાંસુધી કેવળ નિશ્ચય ન થાય ત્યાંસુધી શ્રેય એ છે કે તેને વિષે ત્યાગબુદ્ધિ ભજવી, આ વાત વિચારી હે જીવ! હવે તું અલ્પકાળમાં નિવૃત્ત થા, નિવૃત્ત!" [હા૦ નોં૦ ૧/૪૩

* * *

"હે જીવ! હવે તું સંગનિવૃત્તિરૂપ કાળની પ્રતિજ્ઞા કર, પ્રતિજ્ઞા કર!'

"કેવળ સંગ નિવૃત્તિરૂપ પ્રતિજ્ઞાનો વિશેષ અવકાશ જોવામાં આવે તો અંશસંગનિવૃત્તિરૂપ એવો આ વ્યવસાય તેને ત્યાગ!"

"જે જ્ઞાનદશામાં ત્યાગ—ત્યાગ કંઈ સંભવે નહીં તે જ્ઞાનદશાની સિદ્ધિ છે જેને વિષે એવો તું સર્વસંગત્યાગદશા અલ્પકાળ વેદીશ તો સંપૂર્ણ જગત્ પ્રસંગમાં વર્તે તોપણ તને આધરૂપ ન થાય. એ પ્રકાર વર્ત્યે છત્યે પણ નિવૃત્તિ જ પ્રશસ્ત સર્વજ્ઞે કહી છે, કેમ કે ઋષભાદિ સર્વ પરમ પુરુષે છેવટે એમ જ. કર્યું છે." [હા૦ નોં૦ ૧/૪૪.

* * *

"આમ કાળ વ્યતીત થવા દેવો યોગ્ય નથી. સમયે સમય આત્મોપયોગે ઉપકારી કરીને નિવૃત્ત થવા દેવા યોગ્ય છે."

"અહો! આ દેહની રચના; અહો! ચેતન; અહો! તેનું સામર્થ્ય; અહો! જ્ઞાની; અહો! તેની ગવેષણા! અહો! તેમનું ધ્યાન; અહો! તેમની સમાધી; અહો! તેમનો સંયમ; અહો! તેમનો અપ્રમત્તભાવ; અહો! તેમની પરમ જાગૃત્તિ, અહો! તેમનો વીતરાગ સ્વભાવ; અહો! તેમનું નિરાવરણ જ્ઞાન, અહો! તેમના યોગની શાંતિ; અહો! તેમના વચનાદિ યોગનો ઉદય."

* * * [હા૦ નોં૦ ૨/૧૨.

"હે કામ! હે માન! હે સંગ ઉદય! હે વચન વર્ગણા! હે મોહ! હે મોહદયા! હે શિથિલતા! તમે શા માટે અંતરાય કરો છો? પરમ અનુગ્રહ કરીને હવે અનુકૂળ થાવ, અનુકૂળ થાવ" [હા૦ નોં૦ ૨/૧૯.

* * *

"હે જીવ! સ્થિર દૃષ્ટિથી કરીને તું અંતરંગમા જો, તો સર્વ પરદ્રવ્યથી મુક્ત એવું તારું સ્વરૂપ તને પરમ પ્રસિદ્ધ અનુભવાશે."

"હે જીવ! અસમ્યક્દર્શનને લીધે તે સ્વરૂપ તને ભાસતું નથી. તે સ્વરૂપમાં તને શંકા છે. વ્યામોહ અને ભય છે. સમ્યક્દર્શનનો યોગ પ્રાપ્ત કરવાથી તે અભાસનાદિની નિવૃત્તિ થશે."

"હે સમ્યક્દર્શની! સમ્યક્ચારિત્ર જ સમ્યક્દર્શનનું ફળ ઘટે છે, માટે તેમાં અપ્રમત્ત થા. જે પ્રમત્તભાવ ઉત્પન્ન કરે છે, તે કર્મબંધની તને સુપ્રતીતિનો હેતુ છે." [હા૦ નોં૦ ૨/૭.

* * *

"આતમ ભાવના ભાવતાં જીવ લહે કેવળ જ્ઞાન રે." [૪૦૭

* * *

"હું દેહાદિ સ્વરૂપ નથી અને દેહ, સ્ત્રી-પુત્રાદિ કોઇપણ મારાં નથી; શુદ્ધ ચૈતન્ય-સ્વરૂપ-અવિનાશી એવો હું આત્મા છું." [૪૬૬.

* * *

"સર્વથી સર્વ પ્રકારે હું ભિન્ન છું. એક કેવળ-શુદ્ધ-ચૈતન્યસ્વરૂપ પરમોત્કૃષ્ટ-અચિંત્ય-સુખસ્વરૂપ માત્ર એકાંત-શુદ્ધ-અનુભવરૂપ હું છું; ત્યાં વિક્ષેપ શો? વિકલ્પ શો? ભય શો? ખેદ શો? બીજી અવસ્થા શી? હું માત્ર નિર્વિકલ્પ શુદ્ધ-શુદ્ધ, પ્રકૃષ્ટ-શુદ્ધ, પરમશાંત ચૈતન્ય છું; હું માત્ર નિર્વિકલ્પ છું, હું નિજસ્વરૂપમય ઉપયોગ કરુ છુ, તન્મય થાઉં છુ." [૫૩૩.

* * *

"હું અસંગ શુદ્ધચૈતન છુ. વચનાતીત-નિર્વિકલ્પ એકાંત-શુદ્ધ અનુભવ સ્વરૂપ છુ."

"હું પરમ-શુદ્ધ-અખંડ-ચિદ્‌ધાતુ છુ." [હા૦ નોં૦ ૨/૧૭.

* * *

"હું એક છુ. અસગ છું. સર્વ પરભાવથી મુક્ત છું."

"અસંખ્યાત પ્રદેશાત્મક નિજ અવગાહના પ્રમાણ અજન્મ, અજર-અમર, શાશ્વત છું. સ્વપર્યાય પરિણામી સમયાત્મક છું."

"શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપ માત્ર નિર્વિકલ્પ દૃષ્ટા છું." [હા૦ નોં૦ ૩/૧૧

* * *

"હું કેવળ શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપ સહજ નિજ અનુભવસ્વરૂપ છું."

"વ્યવહારદૃષ્ટિથી માત્ર આ વચનનો વક્તા છું,"

"પરમાર્થથી તો માત્ર તે વચનથી વ્યંજીત મૂળ અર્થરૂપ છું."

"તમારાથી જગત્ ભિન્ન છે, અભિન્ન છે, ભિન્નાભિન્ન છે."

"ભિન્ન, અભિન્ન, ભિન્નાભિન્ન એવો અવકાશ સ્વરૂપમાં નથી. વ્યવહાર દૃષ્ટિથી તેનું નિરૂપણ કરીએ છીએ."

"જગત્ મારા વિષે ભાસ્યમાન હોવાથી અભિન્ન છે. પણ જગત્-જગત સ્વરૂપે છે, હું સ્વસ્વરૂપે છું, તેથી જગત્ મારાથી કેવળ ભિન્ન છે. તે બે દૃષ્ટિથી જગત્ મારાથી ભિન્નાભિન્ન છે." [હા૦ નોં૦ ૩/૭.

* * *

નીતિ વચનો*

સર્વ સામાન્ય—

૧ સત્ય પણ કરુણામય બોલવુ
૨ નિર્દોષ સ્થિતિ રાખવી
૩ વૈરાગ્ય હૃદય રાખવુ
૪ દર્શન પણ વૈરાગ્યી રાખવુ
૫ ડુગરની તળેટીમા વધારે યોગ સાધવો
૭ આહાર, વિહાર, આળસ, નિદ્રા ઇ૦ ને વશ કરવા
૮ સસારની ઉપાધિથી જેમ અને તેમ વિરક્ત થવુ
૯ સર્વસગઉપાધિ ત્યાગવી
૧૦ ગૃહસ્થાશ્રમ વિવેકી કરવો
૧૧ તત્ત્વધર્મ સર્વજ્ઞતા વડે પ્રણીત કરવો
૧૨ વૈરાગ્ય અને ગભીરભાવથી બેસવુ—સઘળી સ્થિતિ તેમજ
૧૪ વિવેકી વિનયી, અને પ્રિય પણ મર્યાદિત બોલવુ
૧૫ સાહસ કર્ત્તવ્ય પહેલા વિચાર રાખવો
૧૬ પ્રત્યેક પ્રકારથી પ્રમાદને દૂર કરવો
૧૭ સઘળુ કર્ત્તવ્ય નિયમિત જ રાખવુ
૧૮ શુક્લભાવથી મનુષ્યનુ હરણ કરવુ
૧૯ શીર જતા પણ પ્રતિજ્ઞા ભગ ન કરવી
૮૦ યોગવડે હૃદયને શુકલ કરવુ
૩૮૦ સાયકાળે જમવુ નહીં
૩૮૩ ઉંઘમાથી ઉઠી જમવુ નહીં
૩૮૪ શૌચક્રિયા પહેલા કાંઈ ક્રિયા કરવી નહીં
૫૦૩ તત્ત્વધર્મનિંદકપર પણ રોષ ધરવો નહીં
૫૦૪ ધીરજ મૂકવી નહીં
૫૦૫ ચરિત્રને અદ્ભુત કરવુ
૫૦૬ વિજય-કીર્તિ-યશ સર્વપક્ષી પ્રાપ્ત કરવા
૫૦૭ કોઇનો ઘર સસાર તોડવો નહીં
૫૦૮ અતરાય નાખવી નહીં
૫૦૯ શુક્લ ધર્મ ખડવો નહીં.
૫૧૦ નિષ્કામ શીન આરાધવુ નહીં
૫૧૧ ત્વરિત ભાષા બોલવી નહીં
૫૨૨ બે પુરુષે સાથે સૂવુ નહીં
૫૩૨ ભૂલની વિસ્મૃતિ કરવી નહીં
૫૩૩ કદોઇ, કલાલ, સોનીની દુકાને બેસવુ નહીં
૫૩૪ કારીગરને ત્યા જવુ નહીં

* આ નીતિ વચનો શ્રીમદે સવત ૧૯૪૨ મા એટલે પોતાની પ્રથમ અવસ્થામાં (૧૮ વર્ષની ઉમરે) લખ્યાં હતા—સશોધક

૫૩૧ તમાકુ સેવવી નહીં.
૫૩૬ સોપારી બે વખત ખાવી.
૫૩૯ સમય વિના વ્યવહાર બોલવો નહીં.
૫૪૬ પ્રત્યેક ગૃહ શાંતિ વિરામ રાખવા.
૫૫૦ દુઃખ અને ખેદ એ ભ્રમણા છે.
૫૫૧ માણસ ચાહે તે કરી શકે
૬૧૪ ક્ષૌર કર્મ નિયમિત રાખવું.
૬૧૫ જ્વરાદિકમાં સ્નાન કરવું નહીં.
૬૧૬ જળમાં ડુબકી મારવી નહીં.
૬૫૦ શ્રીમંતાવસ્થાએ વિ૦ શાળાથી કરવું [?]
૬૮૮ પ્રાણીપર કોપ કરવો નહીં.
૬૮૯ વસ્તુનું તત્ત્વ જાણવું.

સ્વાશ્રયી—

૩૦ વિશેષ પ્રમાદ લઉં નહીં.
૩૧ સ્વાદિષ્ટ ભોજન લઉં નહીં.
૩૭ વધારે જળપાન કરું નહીં.
૪૪ લોક નિંદાથી ડરું નહીં.
૪૫ રાજ્ય ભયથી ત્રાસું નહીં.
૪૬ અસત્ય ઉપદેશ આપું નહીં.
૪૭ ક્રિયા સદોષી કરુ નહીં.
૪૮ અહંપદ રાખું કે ભાખું નહીં.
૪૯ સમ્યક્પ્રકારે વિશ્વભણી દૃષ્ટિ કરું.
૫૮ સૃષ્ટિ સૌંદર્યમાં મોહ રાખું નહીં.
૫૯ સુખ દુઃખપર સમભાવ કરું.
૬૦ રાત્રિ ભોજન કરું નહીં.
૬૧ જેમાંથી નિશો તે સેવું નહીં.
૬૨ પ્રાણીને દુઃખ થાય એવું મૃષા ભાખું નહીં.
૬૩ અતિથિનું સન્માન કરું.
૬૪ પરમાત્માની ભક્તિ કરું.
૬૫ પ્રત્યેક સ્વયંબુદ્ધને ભગવાન માનું—તેને દિન પ્રતિ પૂજું.
૬૭ વિદ્વાનોને સન્માન આપુ
૬૮ વિદ્વાનોથી માયા કરું નહીં.
૬૯ માયાવિને વિદ્વાન કહું નહીં.
૭૦ કોઇ દર્શનને નિંદુ નહીં.
૭૧ એક પક્ષી મતભેદ બાંધું નહીં.
૭૨ અજ્ઞાન પક્ષને આરાધું નહીં.
૭૪ આત્મપ્રશંસા ઇચ્છું નહીં.
૭૫ કોઈ કૃત્યમાં પ્રમાદ કરુ નહીં.
૭૬ માંસાદિક આહાર કરું નહીં.
૭૭ તૃષ્ણાને સમાવું.
૭૮ તાપથી મુક્ત થવું એ મનોજ્ઞતા માનું.
૭૯ તે મનોરથ પાર પાડવા પરાયણ થવું.
૮૧ અસત્ય પ્રમાણથી વાત પૂર્તિ કરું નહીં.
૮૨ અસંભવિત કલ્પના કરું નહીં.
૮૩ લોક અહિત પ્રણિત કરું નહીં
૮૪ જ્ઞાનીની નિંદા કરુ નહીં.
૮૫ વૈરીના પણ ગુણની સ્તુતિ કરું.
૧૦૭ વૈરીના સત્યવચનને માન આપુ
૮૬ વૈરભાવ કોઇથી રાખું નહીં.

૮૭ માતા પિતાને મુક્ત વાટે ચઢાવું.
૮૮ રુડી વાટે તેમને બદલો આપુ.
૮૯ તેમની મિથ્યા આજ્ઞા માનુંનહીં.
૯૨ ઉતાવળો ચાલુ નહીં.
૯૩ જોશભેર ચાલું નહીં.
૯૪ મરોડથી ચાલું નહીં.
૯૫ ઉચ્છૃંખલ અભિમાન કરું નહીં.
૯૬ વસ્ત્રનું અભિમાન કરુ નહીં.
૯૭ વધારે વાળ રાખુ નહીં.
૯૮ ચપોચપ વસ્ત્ર સજું નહી.
૯૯ અપવિત્ર વસ્ત્ર પહેરુ નહીં.
૧૦૦ ઉનના વસ્ત્ર પહરેવા પ્રયત્ન કરું.
૧૦૧ રેશમી વસ્ત્રનો ત્યાગ કરુ.
૧૦૨ શાંત ચાલથી ચાલું.
૧૦૩ ખોટો ભપકો કરુ નહીં.
૧૦૪ ઉપદેશકને દ્વેષથી જોઉ નહીં.
૧૦૫ દ્વેશ માત્રનો ત્યાગ કરુ.
૧૦૬ રાગ દૃષ્ટિથી એકદે વસ્તુ આરાંધુ નહી.
૧૨૧ અળગણ પાણી પીઉં નહીં.
૧૨૨ પાપી જળે ન્હાઉં નહીં.
૧૨૩ વધારે જળ ઢોળુ નહીં.
૧૨૪ વનસ્પતિને દુ:ખ આપુ નહી.
૧૨૫ અસ્વચ્છતા રાખુ નહીં.
૧૨૬ . . . પહોરનું રાધેલું ભોજન કરુ નહીં.
૧૨૭ રસેંદ્રિયની વૃદ્ધિ કરું નહીં.
૧૨૮ રોગ વગર ઔષધનું સેવન કરુ નહીં.
૧૨૯ વિષનું ઔષધ ખાઉં નહીં.
૧૩૦ ખોટી ઉદારતા સેવું નહીં.
૧૩૧ કૃપણ થાઉં નહીં.
૧૩૨ આજીવિકા શિવાય કોઈમા માયા કરુ નહીં.
૧૩૩ આજીવિકામાટે ધર્મ બોધું નહીં.
૧૩૪ વખતનો અનુપયોગ કરુ નહીં.
૧૩૫ નિયમ વગર કૃત સેવું નહીં.
૧૩૬ પ્રતિજ્ઞા વ્રત તોડુ નહી.
૧૩૭ સત્ય વસ્તુનું ખંડન કરુ નહીં.
૧૩૮ તત્ત્વજ્ઞાનમાં શકિત થાઉં નહીં.
૧૩૯ તત્ત્વ આરાધતાં લોક નિંદાથી ડરું નહીં.
૧૪૦ તત્ત્વ આપતાં માયા કરુ નહીં.
૧૪૧ સ્વાર્થને ધર્મ ભાખુ નહીં.
૧૪૨ ચારે વર્ગને મડન કરું.
૧૪૩ ધર્મવડે સ્વાર્થ પેદા કરુ નહીં.
૧૪૪ ધર્મવડે અર્થ પેદા કરુ.
૧૪૫ જડતા જોઈનેઆક્રોપ પામુનહી.
૧૪૬ ખેદની સ્મૃત્તિ આણું નહીં.
૧૪૭ મિથ્યાત્વને વિસર્જન કરું
૧૪૮ અસત્યને સત્ય કરું હું નહીં.
૧૫૦ હિંસાવડે સ્વાર્થ ચાહું નહીં.
૧૫૧ સૃષ્ટિનો ખેદ વધારુ નહીં.
૧૫૨ ખોટી મોહિની પેદા કરું નહીં.
૧૫૩ વિદ્યા વિના મૂર્ખ રહું નહીં.
૧૫૪ વિનયને આરાધી રહું
૧૫૫ માયા-વિનયનો ત્યાગ કરુ.
૧૫૬ અદત્તાદાન લઉં નહીં.

૧૫૭ કલેશ કરું નહીં.
૧૫૮ દત્તા અનીતિ લઉં નહીં.
૧૫૯ દુઃખી કરીને ધન લઉં નહીં.
૧૬૦ ખોટો તોલ તોલું નહીં.
૧૬૧ ખોટી સાક્ષી પૂરું નહીં.
૧૬૨ ખોટા સોગન ખાઉં નહીં.
૧૬૩ હાંસી કરું નહીં.
૧૬૪ સમભાવથી મૃત્યુને જોઉં.
૧૬૫ કોઈના મોતથી હસવું નહીં.
૧૬૬ મોતથી હર્ષ માનવો.
૧૬૭ વિદેહી હૃદયને કરતો જોઉં. [?]
૧૬૮ વિદ્યાનું અભિમાન કરું નહીં.
૧૬૯ ગુરુનો ગુરુ બનું નહીં.
૧૭૦ અપૂજ્ય આચાર્યને પૂજું નહીં.
૧૭૧ ખોટું અપમાન તેને આપું નહીં.
૧૭૨ અકરણીય વ્યાપાર કરું નહીં.
૧૭૩ ગુણ વગરનું વક્તૃત્વ સેવું નહીં.
૧૭૪ તત્ત્વજ્ઞ તપ અકાલિક કરું નહીં.
૧૭૫ શાસ્ત્ર વાંચું.
૧૭૬ પોતાના મિથ્યાતર્કને ઉત્તેજન આપું નહીં.
૧૭૭ સર્વ પ્રકારની ક્ષમાને ચાહું.
૧૭૮ સંતોષની પ્રયાચના કરું.
૧૭૯ સ્વાત્મભક્તિ કરું.
૧૮૦ સામાન્યભક્તિ કરું.
૧૮૧ અનુપાશક થાઉં.
૧૮૨ નિરાભિમાની થાઉં.
૧૮૩ મનુષ્ય જાતિમાં ભેદ ન માનું.
૧૮૪ જડની દયા ખાઉં.
૧૮૫ વિશેષથી [?] નયન ઠંડા કરું.
૧૮૬ સામાન્યથી મિત્રભાવ રાખું.
૧૮૭ પ્રત્યેક વસ્તુનો નિયમ કરું.
૧૮૮ સાદા પોશાકને ચાહું.
૧૮૯ મધુરી વાણી ભાખું.
૧૯૦ મનોવીરત્વની વૃદ્ધિ કરું.
૧૯૧ પ્રત્યેક પરીષહ સહન કરું.
૧૯૨ આત્માને પરમેશ્વર માનું.
૧૯૩ પુત્રને સારે રસ્તે ચડાવું.
૧૯૪ . . . ખોટા લાડ લડાવું નહીં.
૧૯૫ . . . મલીન રાખું નહીં.
૧૯૬ અવળી વાતથી સ્તુતિ કરું નહીં.
૧૯૭ મોહિની ભાવે નિરખું નહીં.
૧૯૮ પુત્રીનું વેશવાળ યોગ્ય ગુણે કરું.
૧૯૯ . . . સમવય જોઉં.
૨૦૦ . . . સમગુણ જોઉં.
૨૦૧ તારો સિદ્ધાંત તુટે તેમ સંસાર-વ્યવહાર ન ચલાવું.
૨૦૨ પ્રત્યેકને વાત્સલ્યતા ઉપદેશું.
૨૦૩ તત્ત્વથી કંટાળું નહીં.
૨૮૩ ખોટી પ્રશંસા કરું નહીં.
૨૮૪ ખોટું આળ આપું નહીં.
૨૮૫ ખોટી વસ્તુ પ્રણીત કરું નહીં.
૨૮૬ કુટુંબ કલેશ કરું નહીં.
૨૮૭ અભ્યાખ્યાન ધારું નહીં.
૨૮૮ પિશુન . . . થઉં નહીં.
૨૮૯ અસત્યથી રાચું નહીં.
૨૮૩ મનના આનંદ કરતાં આત્માનંદને ચાહું.

૨૯૪ સર્વને યથાતથ્ય માન આપુ
૨૯૫ સ્થિતિનો ગર્વ કરુ નહીં
૨૯૬ સ્થિતિનો ખેદ કરુ નહીં
૨૯૭ ખોટો ઉદ્યમ કરુ નહીં
૨૯૯ ખોટી સલાહ આપુ નહીં
૩૦૦ પાપી સલાહ આપુ નહીં
૩૦૧ ન્યાયવિરુદ્ધ કૃત્ય કરુ નહીં
૩૦૨ ખોટી આશા કોઈ નેઆપુ નહીં
૩૦૩ અસત્ય વચન આપુ નહીં
૩૦૪ સત્ય વચન ભગ કરુ નહીં
૩૦૫ પાચ સમિતિને ધારણ કરુ
૩૦૬ અવિનયથી બેસુ નહીં
૩૦૭ ખોટા મડળમા સુઉ નહીં
૩૧૪ કર્માધર્મિક કરુ નહીં
૩૧૫ સ્વાર્થ કાઈની આજીવિકા તોડુ નહીં
૩૧૬ વધ બધનની શિક્ષા કરુ નહીં
૩૨૧ સર્વ પ્રકારની નીતિ શીખુ
૩૨૨ ભય ભાષા ભાખુ નહીં
૩૨૩ અપશબ્દ બોલુ નહીં
૩૨૪ કોઇને . . શીખડાવુ નહીં
૩૨૫ અસત્ય મર્મ ભાષા બોલુ નહીં
૩૨૬ લીધેલો નિયમ કરણોપકરણી રીતે તોડુ નહીં
૩૨૭ ગૂઢ ચૌર્ય કરુ નહીં
૩૨૮ અતિથિનો તિરસ્કાર કરુ નહીં
૩૨૯ ગુપ્તવાત પ્રસિદ્ધ કરુ નહીં
૩૩૦ પ્રસિદ્ધ કરવા યોગ્ય ગુપ્ત રાખુ નહીં
૩૩૧ વિના ઉપયોગે દ્રવ્ય રઝુ નહીં
૩૩૨ અયોગ્ય કરાર કરાવુ નહીં.
૩૩૩ વધારે વ્યાજ લઉં નહીં
૩૩૪ હિસાબમા ભુલાવુ નહીં
૩૩૫ સ્થૂળ હિંસાથી આજીવિકા ચલાવુ નહીં
૩૩૬ દ્રવ્યનો ખોગે ઉપયોગ કરુ નહીં
૩૩૭ નાસ્તિકતાનો ઉપદેશ આપુ નહીં
૩૩૪ નિયમમા ખોટી દલીલથી છૂટુ નહીં
૪૦૧ નીતિ વિના સસાર ભોગવુ નહીં.
૪૦૨ પ્રસિદ્ધ રીતે કુટિલતાથી ભોગ વર્ણવુ નહીં
૪૦૩ વિરહ ગ્રથ ગુથુ નહીં
૪૦૪ અયોગ્ય ઉપમા આપુ નહીં
૪૦૫ સ્વાર્થ માટે ક્રોધ કરુ નહીં
૪૦૬ વાદયશ પ્રાપ્ત કરુ નહીં
૪૦૭ અપવાદથી ખેદ કરુ નહીં
૪૦૮ ધર્મદ્રવ્યનો ઉપયોગ કરી શકુ નહીં
૪૦૯ દશાશ કે ધર્મમા કાઢુ
૪૧૦ સર્વ–સગ–પરિત્યાગ કરુ
૪૧૧ તારો બોધેલો મારો ધર્મ વિસારુ નહીં
૪૧૨ સ્વપ્રાનંદ ખેદ કરુ નહીં
૪૧૩ આજીવિક વિદ્યા સેવુ નહીં
૪૧૪ તપને વેચુ નહીં
૪૧૫ બે વખતથી વધારે જમુ નહીં

૪૧૭ કોઈ સાથે જમું નહીં.
૪૧૮ પરસ્પર કવળ આપું નહીં. લઉં નહીં.
૪૧૦ વધારે ઓછા પથ્ય સાધન કરું નહીં.
૪૨૦ નિરાગીનાં વચનોને પૂજ્યભાવે માન આપુ.
૪૨૧ નિરાગી ગ્રંથો વાંચુ.
૪૨૨ તત્ત્વનેજ ગ્રહણ કરુ.
૪૨૩ નિર્માલ્ય અધ્યયન કરુ નહીં.
૪૨૪ વિચાર શક્તિને ખીલવુ.
૪૨૫ જ્ઞાન વિના તારો ધર્મ અંગિકૃત કરુ નહીં.
૪૨૬ એકાંત વાદ લઉં નહીં.
૪૨૭ નિરાગી અધ્યયનો મુખે કરું.
૪૨૮ ધર્મ કથા શ્રવણ કરુ.
૪૨૯ નિયમિત કર્ત્તવ્ય મુકુ નહીં.
૪૩૦ અપરાધ શિક્ષા તોડું નહીં.
૪૩૧ યાચકની હાંસી કરું નહીં.
૪૩૨ સત્પાત્રે દાન આપુ.
૪૩૩ દીનની દયા ખાઉં.
૪૩૪ દુઃખીની હાંસી કરુ નહીં.
૪૩૫ ક્ષમાપના વગર શયન કરું નહીં.
૪૩૬ આળસને ઉત્તેજન આપું નહીં.
૪૩૭ સૃષ્ટિકર્મ વિરુદ્ધ કર્મ કરું નહીં.
૪૩૯ નિવૃત્તિ સાધન એ શીવાય સઘળું ત્યાગુ છઉં.
૪૪૦ મર્મ લેખ કરું નહીં.
૪૪૩ અયોગ્ય લેખ લખું નહીં.
૪૪૪ પરદુઃખે દાઝું.
૪૪૫ અપરાધી પર ક્ષમા કરું.
૪૪૬ આપુપ્રજા નો વિનય જાળવું.
૪૪૫ ધર્મકર્ત્તવ્યમાં દ્રવ્ય આપતા માયા ન કરું.
૪૪૬ નમ્ર વીરત્વથી તત્ત્વ ખોધું.
૪૪૭ પરમહંસની હાંસી કરુ નહીં.
૪૪૮ આદર્શ જોઉં નહીં.
૪૪૯ આદર્શમાં જોઈ હસું નહીં.
૪૫૦ પ્રવાહી પદાર્થમાં મોઢુ જોઉં નહીં
૪૫૧ છબી પડાવું નહીં.
૪૫૨ અયોગ્ય છબી પડાવું નહીં.
૪૫૩ ખોટી હા કહું નહીં.
૪૫૫ કલેશને ઉત્તેજન આપું નહીં.
૪૫૬ નિંદા કરું નહીં.
૪૫૭ કર્ત્તવ્ય નિયમ ચૂકું નહીં.
૪૫૮ દિનચર્યાનો ગેર ઉપયોગ કરુ નહીં
૪૫૯ ઉત્તમ શક્તિને સાધ્ય કરું.
૪૬૦ શક્તિ વગરનુ કૃત્ય કરુ નહીં.
૪૬૧ દેશ-કાળાદિને ઓળખું.
૪૬૨ કૃત્યનું પરિણામ જોઉં.
૪૬૩ કોઈનો ઉપકાર ઓળવું નહીં.
૪૬૪ મિથ્યા સ્તુતિ કરું નહીં.
૪૬૫ ખોટા દેવ સ્થાપુ નહીં.
૪૬૬ કલ્પિત ધર્મ ચલાવું નહીં.
૪૬૭ સૃષ્ટિસ્વભાવને અધર્મ કહું નહીં.
૪૬૮ સર્વ શ્રેષ્ટ તત્ત્વ લોચનદાયક માનું.

૪૬૯ માનતા માનું નહીં.
૪૭૦ અયોગ્ય પૂજન કરુ નહીં.
૪૭૧ રાત્રે શીતળ જળથી ન્હાઉં નહીં.
૪૭૨ દિવસે ત્રણ વખત ન્હાઉં નહીં.
૪૭૩ માનની અભિલાષા રાખું નહીં.
૪૭૪ આશાપાદિ સેવું નહીં.
૪૭૫ બીજા પાસે . . . વાત કરું નહીં.
૪૭૬ ટુંકુ લક્ષ રાખું નહીં.
૪૭૭ ઉન્માદ સેવું નહીં.
૪૭૮ રૌદ્રાદિ રસનો ઉપયોગ કરું નહીં.
૪૭૯ શાંત રસને નિંદુ નહીં.
૪૮૦ સત્કર્મમાં આડો આવું નહીં.
૪૮૧ . . . પાછો પાડવા પ્રયત્ન કરુ નહીં.
૪૮૨ મિથ્યાહઠ લઉં નહીં.
૪૮૩ અવાચકને દુઃખ આપું નહીં.
૪૮૪ ખોડીલાની શુખ શાંતિ વધારું.
૪૮૫ નીતિ શાસ્ત્રને માન આપુ.
૪૮૬ હિંસક ધર્મને વળગુ નહીં.
૪૮૭ અનાચારી ધર્મને વળગુ નહીં.
૪૮૮ મિથ્યાવાદી . . . ને વળગુ નહીં.
૪૮૯ શૃંગારી ધર્મને વળગુ નહીં.
૪૯૦ અજ્ઞાન ધર્મને વળગુ નહીં.
૪૯૧ કેવળ બ્રહ્મને વળગુ નહીં.
૪૯૨ કેવળ ઉપાસના સેવું નહીં.
૪૯૩ નિયતવાદ સેવું નહી.
૪૯૪ ભાવે સૃષ્ટિ અનાદિ–અનંત કહું નહીં.
૪૯૫ દ્રવ્યે સૃષ્ટિ આદિ–અંત કહું નહીં.

૪૯૬ પુરુષાર્થને નિંદું નહીં.
૪૯૭ નિષ્પાપીને ચંચળતાથી છળું નહીં.
૪૯૮ શરીરનો ભરુસો કરું નહીં.
૪૯૯ અયોગ્યવચને બોલું નહીં.
૫૦૦ આજીવિકા અર્થે નાટક કરું નહીં.
૫૧૨ પાપગ્રંથ ગુંથું નહીં
૫૧૩ શૌચ સમય મૌન રહું.
૫૧૫ ક્લેશ સમય મૌન રહું.
૫૧૬ જળ પીતાં મૌન રહું.
૫૧૭ જમતાં મૌન રહું.
૫૧૮ પશુપદ્ધતિ જળપાન કરું નહીં.
૫૧૯ કૂદકો મારી જળમાં પડું નહીં.
૫૨૦ સ્મશાને વસ્તુમાત્ર ચાખું નહીં.
૫૨૧ ઉંધુ શયન કરુ નહીં.
૫૨૪ શાસ્ત્રની આશાતના કરું નહીં.
૫૨૫ ગુરુ આદિકની તેમજ.
૫૨૬ સ્વાર્થે યોગ–તપ સાધું નહીં.
૫૨૭ દેશાટન કરું.
૫૨૮ . . . દેશાટન કરુ નહીં.
૫૨૯ ચોમાસું સ્થિરતા કરું.
૫૩૦ સભામાં પાન ખાઉં નહીં.
૫૩૭ ગોળ કૂપમાં ન્હાવા પડું નહીં
૫૩૮ નિરાશ્રિતને આશ્રય આપું.
૫૪૭ ઉપદેશકને સન્માન આપુ.
૫૪૮ અનંતગુણધર્મની ભરેલી સૃષ્ટિ છે એમ માનું.
૫૪૯ કોઇ કાળે તત્ત્વવડે કરી દુનિયામાંથી દુઃખ જશે એમ માનું.

૫૫૫ શુર-વીર્ય-બુદ્ધિ ઈ૦ નો સુખદ ઉપયોગ કરું.

૫૫૩ કોઈકાળે મને દુઃખી માનું નહીં.

૫૫૪ સૃષ્ટિના દુઃખ પ્રનાશન કરું.

૫૫૫ સર્વ સાધ્ય મનોરથ ધારણ કરું.

૫૫૬ પ્રત્યેક તત્ત્વજ્ઞાનીઓને પરમેશ્વર માનું.

૫૫૭ પ્રત્યેકનું ગુણતત્ત્વ ગ્રહણ કરું.

૫૫૮ પ્રત્યેકના ગુણને પ્રફુલ્લિત કરું.

૫૫૯ કુટુંબને સ્વર્ગ બનાવું.

૫૬૪ સૃષ્ટિને સ્વર્ગ બનાવું તો કુટુંબને મોક્ષ બનાવું.

૫૬૧ તત્ત્વાર્થે સૃષ્ટિને સુખી કરતાં હું સ્વાર્થ અર્પું.

૫૬૨ સૃષ્ટિના પ્રત્યેક ગુણની વૃદ્ધિ કરું.

૫૬૩ સૃષ્ટિના દાખલ થતાં સુધી [?] પાપપુણ્ય છે એમ માનું.

૫૬૪ એ સિદ્ધાંત તત્ત્વ ધર્મનો છે, નાસ્તિકતાનો નથી એમ માનું.

૫૬૫ હૃદય શોકિત કરું નહીં,

૫૬૬ વાત્સલ્યતાથી વૈરીને પણ વશ કરું.

૫૬૭ તું જે કરે છે તેમાં અસંભવ ન માનું.

૫૬૮ શંકા ન કરું; ઉથાપું નહીં; મંડન કરું.

૫૮૪ જ્ઞાનક્રિયા સેવવા માટે અજ્ઞાનક્રિયા તજી દઉં.

૫૮૬ કપટને પણ જાણું.

૫૮૮ ધર્મ આજ્ઞા સર્વથી શ્રેષ્ટ માનું છઉં.

૫૮૯ સદ્ગતિ ધર્મનેજ સેવીશ.

૫૯૦ સિદ્ધાંત માનીશ, પ્રણીત કરીશ:

૫૯૧ ધર્મ મહાત્માઓને સન્માન દઈશ.

૫૯૨ જ્ઞાન વિના સઘળી યાચનાઓ ત્યાગુ છઉં.

૫૯૫ જેની તેં ના કહી તે માટે . . . શોધુ કે કારણ માગું નહીં.

૫૯૭ વ્યાયામાદિ સેવીશ.

૫૯૮ પૌષધાદિક વ્રત સેવું છઉં.

૫૯૯ બાંધેલો આશ્રમ સેવું છઉં.

૬૦૦ અકરણીય ક્રિયાજ્ઞાન સાધું નહીં.

૬૦૧ પાપવ્યવહારના નિયમ બાંધું નહીં.

૬૦૨ દ્યુત રમત કરું નહીં.

૬૦૩ રાત્રે શૌર્ય કર્મ કરાવું નહીં.

૬૦૪ ઠાંસોઠાસ સોડતાણી સુઉં નહીં.

૬૦૫ અયોગ્ય જાગૃત્તિ ભોગવું નહીં.

૬૦૬ રસસ્વાદે તનંધર્મ મિથ્યા કરું નહીં.

૬૦૭ એકાંત શારિરધર્મ આરાધું નહીં.

૬૦૮ અનેક દેવ પુજું નહીં.

૬૦૯ ગુણસ્તવન સર્વોત્તમ ગણું.

૬૧૦ સદ્ગુરુનું અનુકરણ કરું.

૬૧૧ શૃંગારી સાતા અનુ માનું નહીં.
૬૧૨ સાગર પ્રવાસ કરુ નહીં.
૬૧૩ આશ્રમ નિયમોને જાણું.
૬૧૭ કૃષ્ણાદિ પાપ લેશ્યાનો ત્યાગ કરુ છઉં.
૬૧૮ સમ્યક્ સમયમાં અપધ્યાનનો ત્યાગ કરું છઉં,
૬૧૯ નામ ભક્તિ મેવીશ નહીં.
૬૨૦ ઉભા ઉભા પાણી પીઉં નહીં.
૬૨૧ આહાર અંતે પાણી પીઉં.
૬૨૨ ચાલતાં પાણી પીઉં નહીં.
૬૨૩ રાત્રે ગળ્યા વિના પાણી પીઉં નહીં.
૬૨૪ મિથ્યા ભાષણ કરું નહીં.
૬૨૫ સત્ શબ્દોને સન્માન આપુ
૬૨૨ ભારે ભોજન કરુ નહીં.
૬૩૩ તીવ્ર હૃદય રાખુ નહીં.
૬૩૪ માનાર્થે કૃત્ય કરુ નહીં
૬૩૫ કિર્ત્યર્થે પુણ્ય કરું નહીં.
૬૩૬ કલ્પિત કથા દૃષ્ટાંત સત્ય કહું નહીં.
૬૩૭ અજાણી વાટે રાત્રે ચાલુ નહીં
૬૩૮ શક્તિનો ગેર ઉપયોગ કરુ નહીં.
૬૪૧ અકૃત ધન લઉ નહીં.
૬૪૨ વળદાર પાઘડી બાંધુ નહીં.
૬૪૩ વળદાર ચલોટો પહેરું નહીં.
૬૪૪ મલિન વસ્ત્ર પહેરુ નહીં.
૬૪૫ મૃત્યુ પાછળ ગરાથી રોઉં નહીં.
૬૪૬ વ્યાખ્યાન શકિતને આરાધુ.
૬૪૭ ધર્મ નામ કલેશમાં પડું નહીં.
૬૪૮ તારા ધર્મ માટે રાજદ્વારે કેસ મૂકું નહીં.
૬૪૯ બને ત્યા સુધી રાજદ્વારે ચઢું નહીં.
૬૫૧ નિર્ધનાવસ્થાનો શોક કરું નહી.
૬૫૨ પરદુઃખે હર્ષ ધરુ નહીં.
૬૫૭ ધર્મિ સુયશી એક કૃત કરવાનો મનોરથ ધરાવું છઉં.
૬૫૮ ગાળ સાંભળું પણ દઉં નહીં.
૬૫૯ શુકલ એકાંતનું નિરંતર સેવન કરુ છઉં.
૬૬૦ સર્વ ધાક [?] મેળાપમાં જઉં નહીં.
૬૬૧ ઝાડતળે રાત્રે શયન કરું નહીં.
૬૬૨ કુવા કાંઠે રાત્રે બેસું નહીં.
૬૬૩ ઐક્ય નિયમને તોડું નહીં.
૬૬૪ તન, મન, ધન, વચન અને આત્મસમર્પણ કરુ છઉં.
૬૬૫ મિથ્યા પરદ્રવ્ય ત્યાગુ છઉં.
૬૬૬ અયોગ્ય શયન ત્યાગુ છઉં.
૬૬૭ અયોગ્ય દાન ત્યાગુ છઉં.
૬૬૮ બુદ્ધિની વૃદ્ધિના નિયમો તજું નહીં.
૬૬૯ દાસત્વ પરમ લાભ ત્યાગું છઉં.
૬૭૦ ધર્મ ધૂર્તતા ત્યાગું છઉં.
૬૭૧ માયાથી નિવર્તુ છઉં.
૬૭૭ પાપસુઝ મનોરથ સ્મૃત કરું છઉં.

૬૭૩ વિદ્યાદાન દેતા છલ ત્યાગુ છઉં.
૬૭૪ સતને સકટ આપુ નહીં
૬૭૫ અજાણ્યાને રસ્તો બતાવુ
૬૭૬ બે ભાવ રાખુ નહીં
૬૭૭ વસ્તુમા સેળભેળ કરુ નહીં.
૬૭૮ જીવહિંસક વ્યાપાર કરુ નહીં
૬૭૯ ના કહેલા અથાણાદિક સેવુ નહીં
૬૮૨ ધર્મકર્તવ્યમા ઉત્સાહાદિનો ઉપયોગ કરીશ
૬૮૩ આજીવિકાઅર્થે સામાન્ય પાપ કરતા પણ કપતો જઇશ
૬૮૪ ધર્મમિત્રમા માયા રચુ નહીં
૬૮૫ ચતુર્વર્ણિ ધર્મવ્યવહારમા ભૂલીશ નહીં
૬૮૬ સત્યવાદીને સહાયભૂત થઇશ
૬૮૭ ધૂર્ત ત્યાગને ત્યાગુ છઉં
૬૯૦ સ્તુતિ-ભક્તિ નિત્ય-કર્મ વિસર્જન કરુ નહીં
૬૯૧ અનર્થ પાપ કરુ નહીં
૬૯૨ આરભોપાધી ત્યાગુ છઉં.
૬૯૩ કુસગ ત્યાગું છઉં.
૬૯૪ મોહ ત્યાગુ છઉં.
૬૯૫ દોષનુ પ્રાયશ્ચિત્ત કરીશ
૬૯૬ પ્રાયશ્ચિત્તાદિકની સ્મૃતિ નહીં કરુ
૬૯૭ સઘળા કરતા ધર્મ વર્મ પ્રીય માનીશ
૬૯૮ તારો ધર્મ ત્રિકરણ શુદ્ધ સેવવા મા પ્રમાદ નહીં કરુ.

મુનિ આશ્રયી—

૫૦ નિસ્વાર્થપણે વિહાર કરુ
૫૧ અન્યને મોહની ઉપજાવે એવો દેખાવ કરુ નહીં
૫૨ ધર્માનુરક્ત દર્શનથી બીયરુ
૫૩ સર્વ પ્રાણીથી સમભાવ રાખુ
૫૪ ક્રોધી વચન ભાખુ નહીં
૫૫ પાપી વચન ભાખું નહીં.
૫૬ અસત્ય આજ્ઞા આપુ નહીં
૫૭ અપથ્ય પ્રતિજ્ઞા આપુ નહીં
૭૩૨ અશુદ્ધ આહાર જળ ન લઉં.
૭૩૩ . ગૌચ ન કરુ.
૭૩૪ પરીષહ પ્રત્યેક પ્રકારે સહન કરુ
૭૩૫ તત્ત્વજ્ઞાનનો અભ્યાસ કરુ.
૭૩૬ કદમૂળનું ભક્ષણ ન કરું
૭૩૭ કોઈ વસ્તુ જોઈ રાચુ નહીં.
૭૩૮ આજીવિકા માટે ઉપદેશક થાઉં નહીં
૭૩૯ તારા નિયમોને તોડુ નહીં
૭૪૧ તારા નિયમનુ મડન કરુ.
૭૪૦ શ્રુતજ્ઞાનની વૃદ્ધિ કરુ
૭૪૨ રસ ગારવ થાઉં નહીં
૭૪૩ કષાય ધારુ નહીં
૭૪૪ બધન રાખુ નહીં
૭૪૫ અબ્રહ્મચર્ય સેવું નહીં.
૭૪૬ આત્મા પરમાત્માસમાન માનુ
૭૪૭ લીધો ત્યાગ ત્યાગુ નહીં
૭૪૮ મૃષા ઈત્યાદિ ભાષણ કરું નહીં.
૭૪૯ કોઈપણ પાપ સેવુ નહીં.

૨૫૦ અબંધ પાપ ક્ષમાવું.
૨૫૧ ક્ષમાવવામાં માન રાખું નહીં.
૨૫૨ ગુરુના ઉપદેશને તોડુ નહીં.
૨૫૩ ગુરુનો અવિનય કરુ નહીં.
૨૫૪ ગુરુને આસને બેસુ નહીં.
૨૫૫ કોઈપ્રકારની તેથી મહત્તાતા ભોગવું નહીં.
૨૫૬ તેથી શુક્લ હૃદયે તત્ત્વજ્ઞાનની વૃદ્ધિ કરું.
૨૫૭ કાનને સ્થિતિસ્થાપક રાખું.
૨૫૮ વચનને રામબાણ રાખુ.
૨૫૯ કાયાને કૂર્મ રૂપ રાખું.
૨૬૦ હૃદયને ભ્રમર રૂપ રાખુ.
૨૬૧ હૃદયને કમળ રૂપ રાખું.
૨૬૨ હૃદયને પથ્થર રૂપ રાખુ.
૨૬૩ હૃદયને લીંબુ રૂપ રાખુ.
૨૬૪ હૃદયને જળ રૂપ રાખું.
૨૬૫ હૃદયને તેલ રૂપ રાખું.
૨૬૬ હૃદયને અગ્નિરૂપ રાખુ.
૨૬૭ હૃદયને આદર્શ રૂપ રાખુ.
૨૬૮ હૃદયને સમુદ્ર રૂપ રાખુ.
૨૬૯ વચનને અમૃત રૂપ રાખુ.
૨૭૦ વચનને નિદ્રારૂપ રાખુ
૨૭૧ વચનને તૃષા રૂપ રાખુ.
૨૭૨ વચનને સ્વાધીન રૂપ રાખુ
૨૭૩ વચનને કમાન રૂપ રાખુ.
૨૭૪ કાયાને ચચળ રૂપ રાખુ.
૨૭૫ કાયાને નિરપરાધી રાખું.
૨૭૬ કોઈપ્રકારની ચાહના રાખું નહીં.

૩૧૮ નિયમ વગર વિહાર કરુ નહીં.
૩૧૯ વિષયની સ્મૃત્તિએ ધ્યાન ધર્યા વિના રહું નહીં.
૩૨૦ વિષયની વિસ્મૃતિ જ કરું.
૩૮૫ . . . ક્રિયાની કાંઈ જરુર નથી.
૩૮૬ ધ્યાન વિના એકાંતે રહું નહીં.
૩૮૭ લઘુશંકામાં તુચ્છ થાઉં નહીં
૩૮૮ દીર્ઘશંકામા વખત લગાડુ નહીં.
૩૮૯ રુતુ-રુતુના શરીર ધર્મ સાચવું.
૩૯૦ આત્માની જ માત્ર ધર્મકરણી સાચવું.
૩૯૧ અયોગ્ય મારણંધન કરુ નહીં.
૩૯૨ આત્મ સ્વતત્રતા ખોઉં નહીં
૩૯૩ બંધનમાં પડ્યા પહેલા વિચાર કરુ.
૩૯૪ પૂર્વિત્ ભોગ સભારુ નહીં.
૩૯૫ અયોગ્ય વિદ્યા સાધું નહીં
૩૯૬ . . . બોધુ પણ નહીં.
૩૯૭ વણ ખપની વસ્તુ લઉં નહીં.
૩૯૮ નહાઉં નહીં
૩૯૯ દાતણ કરું નહીં.
૪૦૦ સસાર સુખ ચાહું નહીં.
૫૦૨ પૂર્વ સ્નેહિઓને ત્યાં આહાર લેવા જઉં નહીં.
૫૯૩ ભિક્ષાચરી યાચના સેવું છઉં.
૫૯૪ ચતુર્માસે પ્રવાસ કરુ નહીં.
૬૭૭ તપસ્વિ છઉં. વનમાં તપશ્ચર્યા કરુ છઉં.
૬૭૮ શીતળ છાયા લઉં છઉં.

૨૭૯ સમભાવે સર્વ સુખ સંપાદન કરું છઉં.
૨૮૦ માયાથી દૂર રહું છઉં.
૨૮૧ પ્રપંચને ત્યાગું છઉં.
૨૮૨ સર્વ ત્યાગ વસ્તુને જાણું છઉં.

રાજા આશ્રયી—

૩૧૭ ભય-વત્સલ્યથી રાજ ચલાવું નહીં.
૫૬૯ રાજા છતાં પ્રજાને તારે રસ્તે ચડાવું.
૫૭૦ પાપીને અપમાન આપું.
૫૭૧ ન્યાયને ચાહું.
૫૭૨ ગુણનિધિને માન આપું.
૫૭૩ તારો રસ્તો સર્વ પ્રકારે માન્ય રાખું.
૫૭૪ ધર્માલય સ્થાપું.
૫૭૫ વિદ્યાલય સ્થાપું.
૫૭૬ નગર સ્વચ્છ રાખું.
૫૭૭ વધારે કર નાંખું નહીં.
૫૭૮ પ્રજાપર વાત્સલ્યતા ધરાવું.
૫૭૯ કોઈ વ્યસન સેવું નહીં.
૫૮૦ બે સ્ત્રી પરણું નહીં.
૫૮૧ તત્ત્વજ્ઞાનના પ્રયોજનિક અભાવે બીજી પરણું તે અપવાદ.
૫૮૨ બે . . . પર સમભાવે જોઉં.
૫૮૩ સેવક તત્ત્વજ્ઞ રાખું.

સ્ત્રી આશ્રયી—

૬ બાર દિવસ પત્નિસંગ ત્યાગવો.
૨૦ મન, વચન અને કાયાના યોગવડે પરપત્નિ ત્યાગ.
૨૧ વેશ્યા, કુમારી, વિધવાનો તેમ જ ત્યાગ.
૨૨ મન, વચન, કાયા, અવિચારે વાપરું નહીં.
૨૩ . . . નિરક્ષણ કરું નહીં.
૨૪ હાવભાવથી મોહ પામું નહીં.
૨૫ . . . વાતચિત કરું નહીં.
૨૬ . . એકાંતે રહું નહીં.
૨૭ . . સ્તુતિ કરું નહીં.
૨૮ . . . ચિંતવન કરું નહીં.
૨૯ . . . શૃંગાર વાંચું નહીં.
૩૨ સુગંધી દ્રવ્ય વાપરું નહીં.
૩૩ સ્નાન મંજન કરું નહીં.
૩૫ કામ-વિષયને લલિત ભાવે યાચું નહીં.
૩૬ વીર્યનો વ્યાઘાત કરું નહીં.
૩૮ કટાક્ષ દૃષ્ટિથી સ્ત્રીને નિરખું નહીં.
૩૯ . . . હસીને વાત કરું નહીં.
૪૦ શૃંગારી વસ્ત્ર નિરખું નહીં.
૪૧ દંપતિ સહવાસ સેવું નહીં.
૪૨ મોહની સ્થાનકમાં રહું નહીં.
૪૩ એમ મહાપુરુષોએ પાળવું. હું પાળવા પ્રયત્ની છઉં.
૯૦ સ્વસ્ત્રીમાં સમભાવથી વર્તું.
૧૪૯ શૃંગારને ઉત્તેજન આપું નહીં.
૩૦૮ વેશ્યા સામી દૃષ્ટિ કરું નહીં.
૩૦૯ એનાં વચન શ્રવણ કરું નહીં.
૩૧૦ . . . વાજીંત્ર સાંભળું નહીં.
૩૧૧ વિવાહ વિધિ પૂછું નહીં.

૩૧૨ . . . એને વખાણુ નહીં.
૩૧૩ મનોરમ્ય . . . માં મોહ પામું નહીં.
૩૩૮ . . . વયમાં પરણું નહીં.
૩૩૯ . . . વયપછી પરણું નહીં.
૩૪૦ . . . વયપછી સ્ત્રી ભોગવું નહીં.
૩૪૧ . . . વયમાં સ્ત્રી ભોગવું નહીં.
૩૪૨ કુમાર પત્નિને બોલાવુ નહીં.
૩૪૩ પરણીય પર અભાવ લાવું નહીં
૩૪૪ વૈરાગ્યી અભાવ ગણુ નહીં. [?]
૩૪૫ . . . કડવું વચન કહું નહીં.
૩૪૬ . . . હાથ ઉગામુ નહીં.
૩૪૭ . . . અયોગ્ય સ્પર્શ કરુ નહીં.
૩૪૮ બાર દિવસ . . . સ્પર્શ કરું નહીં.
૩૪૯ . . . અયોગ્ય ઠપકો આપું નહીં.
૩૫૦ રજસ્વલા . . . માં ભોગવું નહીં
૩૫૧ . . . ઋતુ દાનમાં અભાવ આણું નહીં.
૩૫૨ . . . શૃગાર ભક્તિ સેવું નહીં
૩૫૩ સર્વપર એ નિયમ-ન્યાય લાગુ કરુ
૪૧૬ સ્ત્રી ભેળો જમુ નહીં.
૪૩૮ સ્ત્રી શય્યાનો ત્યાગ કરુ.
૫૦૧ મા બેનથી એકાતે રહું નહીં.
૫૧૪ વિષય સમય મૌન રહું.
૫૨૩ બે સ્ત્રીએ સાથે સુતું નહીં.
૫૩૧ સ્વસ્ત્રી સાથે મર્યાદા શિવાય ફરું નહીં
૫૪૦ પુત્ર લગ્ન કરું.
૫૩૧ પુત્રી લગ્ન કરું.
૫૩૨ પુનર્લગ્ન કરુ નહીં.
૫૪૩ પુત્રીને ભણાવ્યા વગર રહું નહીં
૫૪૪ સ્ત્રી વિદ્યાશાળી શોધું-કરુ.
૫૪૫ તેઓને ધર્મ પાઠ શીખડાવું.
૫૮૭ અસૂયા . . સેવું નહીં.
૨૦૪ વિધવા છઉં તારા ધર્મને અંગીકૃત કરુ છઉં
૨૦૫ સુવાશી સાજ સજું નહીં
૨૦૬ ધર્મ કથા કરું.
૨૦૭ નવરી રહું નહીં.
૨૦૮ તુચ્છ વિચારપર જાઉં નહીં.
૨૦૯ સુખની અદેખાઈ કરુ નહીં.
૨૧૦ સસારને અનિત્ય માનું.
૨૧૧ શુદ્ધ બ્રહ્મચર્યનું સેવન કરુ.
૨૧૨ પરઘેર જાઉં નહીં.
૨૧૩ . . . કોઇ પુરુષ સાથે વાત કરુ નહીં
૨૧૪ ચચળતાથી ચાલું નહીં.
૨૧૫ તાળી દઇ વાત કરુ નહીં
૨૧૬ પુરુષ લક્ષણ રાખુ નહીં.
૨૧૭ કોઇના કહ્યાથી રોષ આણું નહીં
૨૧૮ ત્રિદંડથી [?] ખેદ માનું નહીં
૨૧૯ મોહ દૃષ્ટિથી વસ્તુ નિરખું નહીં
૨૨૦ હૃદયથી બીજું રૂપ રાખુ નહીં
૨૨૧ સેવ્યની શુદ્ધ ભક્તિ કરું.
૨૨૨ નીતિથી ચાલું.
૨૨૩ . . . તારી આજ્ઞા તોડુ નહીં.
૨૨૪ અવિનય કરું નહીં.

૨૨૫ ગળ્યા વિના દુધ પીઉં નહીં.
૨૨૬ તેં ત્યાગ કરાવેલી વસ્તુ ઉપયોગમાં લઉં નહીં.
૨૨૭ પાપથી જપ કરી આનંદ માનું નહીં.
૨૨૮ ગાયનમાં વધારે અનુરક્ત થાઉં નહીં.
૨૨૯ નિયમ તોડે તે વસ્તુ ખાઉં નહીં.
૨૩૦ ગૃહસૌંદર્યની વૃદ્ધિ કરું.
૨૩૧ સારા સ્થાનની ઇચ્છા કરુ નહીં.
૨૯૦ ખડ-ખડ હસુ નહીં.
૨૯૧ કારણ વિના હસું નહીં.
૨૯૨ કોઈ વેળા . . . હસું નહીં.
૩૫૫ ખોટી રીતે . . . ચઢાવું નહીં.
૩૫૬ દિવસે . . . ભોગ ભોગવું નહીં.
૩૫૭ દિવસે . . . સ્પર્શ કરું નહીં.
૩૫૮ . . . અવબાધાએ બોલાવું નહીં.
૩૫૯ કોઇનું વ્રત ભગાવું નહીં.
૩૬૦ ગાંઝે સ્થળે ભટકું નહીં.
૩૬૧ સ્વાર્થ બહાને કોઇનો ત્યાગ મુકાવું નહીં.
૩૬૨ ક્રિયા શાળીને નિંદુ નહીં.
૩૬૩ નગ્ન ચિત્ર નિહાળું નહીં.
૩૬૪ . . . પ્રતિમા નિંદું નહીં.
૩૬૫ . . . પ્રતિમાને નિરખું નહીં.
૩૬૬ . . . પ્રતિમાને પૂજું.
૩૬૭ પાપથી ધર્મ માનું નહીં.
૩૬૮ સત્ય વહેવારને છોડું નહીં.
૩૬૯ છળ કરું નહીં.
૩૭૦ નગ્ન સુઉં નહીં.
૩૭૧ નગ્ન ન્હાઉં નહીં.
૩૭૨ આછા લુગડાં પહેરું નહીં.
૩૭૩ ઝાઝા અલંકાર પહેરું નહીં.
૩૭૪ અમર્યાદાથી ચાલું નહીં.
૩૭૫ ઉતાવળે સાદે બોલું નહીં.
૩૭૬ પતિપર દાબ રાખું નહીં.
૩૭૭ તુચ્છ સભોગ ભોગવવો નહીં.
૩૭૮ ખેદમાં ભોગ ભોગવવો નહીં.
૩૭૯ સાયકાળે ભોગ ભોગવવો નહીં.
૩૮૧ અરુણોદયે ભોગ ભોગવવો નહીં.
૩૮૩ ઉંઘમાંથી ઉંઠી ભોગ ભોગવવો નહીં.
૬૨૬ અયોગ્ય આંખે પુરુષને નિરખું નહીં.
૬૨૭ અયોગ્ય વચન ભાખું નહીં.
૬૨૮ ઉઘાડે શીરે બેસું નહીં.
૬૨૯ વારંવાર અવયવો નિરખું નહીં.
૬૩૦ સ્વરૂપની પ્રશંસા કરું નહીં.
૬૩૧ કાયાપર ગૃધભાવ રાચું નહીં.
૬૩૯ સ્ત્રી પક્ષે ધન પ્રાપ્ત કરું નહીં.
૬૪૦ વધ્યાને માતૃભાવે સત્કાર દેઉં.
૬૫૩ જેમ બને તેમ ધવળ વસ્ત્ર સજું.
૬૫૪ . . . દિવસે તેલ નાખું નહીં.
૬૫૫ સ્ત્રીએ રાત્રે તેલ નાખવું નહીં.
૬૮૦ એક કુળમાં કન્યા આપું નહીં. લઉં નહીં.
૬૮૧ સામાપક્ષના સગાં સ્વધર્મિજ ખોળીશ.

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર

ખંડ ૨ જો

આધ્યાત્મિક-તત્ત્વજ્ઞાન

ખંડ ૨ જો.

આધ્યાત્મિક—તત્ત્વજ્ઞાન.

સમ્યક્દશાને પાત્ર કોણ?

સત્પુરુષના ચરણનો ઇચ્છક, સદૈવ સૂક્ષ્મ બોધનો અભિલાષી, ગુણપર પ્રશસ્તભાવ રાખનાર, બ્રહ્મવૃત્તમાં પ્રીતિ રાખનાર [પાઠાં૦ પ્રીતિમાન], જ્યારે સ્વદોષ દેખે ત્યારે તેને છેદવાનો ઉપયોગ રાખનાર, ઉપયોગથી એક પગ પણ ભરનાર, એકાંતવાસને વખાણનાર, તીર્થાદિ પ્રવાસનો ઉછરંગી, આહાર, વિહાર, નિહારનો નિયમી, પોતાની ગુરુતા દબાવનાર, એવો કોઈ પણ પુરુષ તે મહાવીરના બોધને પાત્ર છે, સમ્યક્દશાને પાત્ર છે.[1] [૧૧.

* * *

કુટુંબવાસથી સંસાર.

કુટુંબરૂપી કાજળની કોટડીના વાસથી સસાર વધે છે. ગમે તેટલી તેની સુધારણા કરશો તોપણ એકાંતથી જેટલો સસાર ક્ષય થવાનો છે તેનો સોમો હિસ્સો પણ તે કાજળગૃહમાં રહેવાથી થવાનો નથી. કષાયનું તે નિમિત્ત છે, મોહને રહેવાનો અનાદિકાળનો પર્વત છે; પ્રત્યેક અતરગુફામાં તે જાજ્વલ્યમાન છે. સુધારણા કરતાં વખતે શ્રુદ્ધોત્પત્તિ થવી સભવે, માટે ત્યા અલ્પભાષી થવું, અલ્પહાસી થવું, અલ્પપરિચયી થવું, અલ્પઆવકારી થવું, અલ્પભાવના દર્શાવવી, અલ્પસહચારી થવું, અલ્પગુરુ થવું, પરિણામ વિચારવું, એ જ શ્રેયસ્કર છે. [૨૧.

* * *

૧ પહેલાં જેવું એટે નગી

શુદ્ધિના નિયમો.

[1]આ લોકમાં સુખનું કારણ અને પરલોકમાં સુખનું કારણ જે સંસાર-પ્રવૃત્તિથી થાય, તે (સંસારપ્રવૃત્તિ)નું નામ વ્યવહારશુદ્ધિ. સુખના સર્વ જિજ્ઞાસુ છે; વ્યવહારશુદ્ધિથી જ્યારે સુખ છે, ત્યારે તેની આવશ્યકતા પણ નિઃશક છે.

૧. જેને ધર્મ સંબંધી કંઇપણ બોધ થયો છે અને રળવાની જેને જરૂર નથી, તેણે ઉપાધિ કરીને રળવા પ્રયત્ન ન કરવું જોઈએ.

૨. જેને ધર્મ સબંધી બોધ થયો છે, છતાં સ્થિતિનું દુઃખ હોય, તો તેણે બનતી ઉપાધિ કરીને રળવા પ્રયત્ન કરવું જોઈએ.[2]

૩. ઉપજીવન સુખે ચાલી શકે તેવું છતાં, જેનું મન લક્ષ્મીને માટે બહુ ઝાવાં નાખતું હોય તેણે પ્રથમ તેની વૃદ્ધિ કરવાનું કારણ પોતાને પૂછવું. જો ઉત્તરમાં પરોપકાર સિવાય કોઇ પણ પ્રતિકૂળ ભાગ આવતો હોય, કિંવા પરિણામિકલાભને હાનિ પહોંચ્યા સિવાય કંઇ પણ આવતું હોય, તો મનને સંતોષી લેવું; તેમ છતાં ન વળી શકે તેમ હોય તો, અમુક મર્યાદામાં આવવું; તે મર્યાદા સુખનું કારણ થાય તેવી જોઇએ.

૪. પરિણામે આર્ત્તધ્યાન ધ્યાવાની જરૂર પડે તેમ કરીને બેસવાથી રળવું સારૂં છે.

૫. જેનું સારી રીતે ઉપજીવન ચાલે છે તેણે, કોઇ પણ પ્રકારના અનાચારથી લક્ષ્મી મેળવવી ન જોઇએ. મનને જેથી સુખ હોતું નથી, તેથી કાયાને કે વચનને ન હોય. અનાચારથી મન સુખી થતું નથી.

નીચેના દોષ ન આવવા જોઇએઃ—

૧. કોઇથી મહા વિશ્વાસઘાત.
૨. મિત્રથી વિશ્વાસઘાત.
૩. કોઇની થાપણ ઓળવવી.
૪. વ્યસનનું સેવવું.
૫. મિથ્યા આળનું મૂકવું.
૬. ખોટા લેખ કરવા.

૧. જિજ્ઞાસુ, આપના પ્રશ્નનો ઉત્તર, મારી યોગ્યતા પ્રમાણે આપનો પ્રશ્ન ટાંકીને લખું છુંઃ-'વ્યવહારશુદ્ધિ કેમ થઈ શકે?' વ્યવહારશુદ્ધિની આવશ્યકતા આપના લક્ષમાં હશે; છતાં વિષયની પ્રારંભતા માટે અવશ્ય ગણી દર્શાવવું યોગ્ય છે કે . . . ૨. સર્વસંગપરિત્યાગી થવાની જેની જિજ્ઞાસા છે તેને આ નિયમોથી સંબંધ નથી.

૭ હિસાબમાં ચૂકવવું.
૮. જુલમી ભાવ કહેવો
૯. નિર્દોષને અલ્પ પણ માયાથી છેતરવો.
૧૦. ન્યુનાધિક તોલી આપવું.
૧૧. એકને બદલે બીજું અથવા મિશ્ર કરીને આપવું.
૧૨. કર્માદાની ધંધો.
૧૩. લાચ કે અદત્તાદાન.

એ વાટેથી કાંઇ પણ રળવું નહીં.

એ જાણે સામાન્ય વ્યવહારશુદ્ધિ ઉપજીવન અર્થે કહી[1] .. [૨૩.

* * *

ઉપશમ કે ક્ષાયકભાવ?

સોળ ભાવનાઓથી ભૂષિત થયેલો છતાં પણ, પોતે સર્વોત્કૃષ્ટ જ્યાં મનાયો છે ત્યાં, બીજાની ઉત્કૃષ્ટતાને લીધે પોતાની ન્યૂનતા થતી હોય અને કંઇ મત્સરભાવ આવી ચાલ્યો જાય, તો તેને ઉપશમ ભાવ હતો, ક્ષાયક નહોતો, આ નિયમ છે. [૨૭.

* * *

_શાસ્ત્રમાં ગૌણતાએ મોક્ષમાર્ગ_

સર્વ દર્શનથી ઉચ્ચ ગતિ છે; પરતુ મોક્ષનો માર્ગ જ્ઞાનીઓએ તે અક્ષરોમા સ્પષ્ટ દર્શાવ્યો નથી, ગૌણતાએ રાખ્યો છે. તે ગૌણતાનું સર્વોત્તમ તત્ત્વ આ જણાય છે નિશ્ચય, નિર્ગ્રંથજ્ઞાનીગુરુની પ્રાપ્તિ, તેની આજ્ઞાનું આરાધન, સમીપમાં સદૈવ કાળ રહેવું, કા સત્સગની પ્રાપ્તિમા રહેવું. આત્મદર્શિતા ત્યારે પ્રાપ્ત થશે. [૨૮.

* * *

_ધર્માદિ ચાર પુરુષાર્થ. સાધુ–શ્રાવક માટે_

[2]ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ, એવા ચાર પુરુષાર્થ પ્રાપ્ત કરવાનો

૧ ગયો . . . [અપૂર્ણ]

૨ ધર્મ, અર્થ, કામની એકત્રતા પ્રાયે એક ધોરણ—એક સમુદાયમાં, કેટલાંક ઉત્કૃષ્ટ સાધનોથી કોઈ તેવો યોજક પુરુષ (થવા ઇચ્છે છે તો) સાધારણ શ્રેણિમા લાવવાનો પ્રયત્ન કરે,—અને તે પ્રયત્ન નિરાશા ભાવે [અપૂર્ણ]

૧ ધર્મનું પ્રથમ સાધન.
૨. પછી અર્થનું સાધન
૩. કામનું સાધન.
૪. મોક્ષનું સાધન.

સત્પુરુષોનો ઉપદેશ છે. એ ચાર પુરુષાર્થ નીચેના બે પ્રકારથી સમજવામાં આવ્યા છેઃ—

૧. ધર્મવસ્તુના સ્વભાવને 'ધર્મ' કહેવામાં આવ્યો છે.
૨. જડ—ચૈતન્ય સંબંધીના વિચારોને 'અર્થ' કહ્યો છે.
૩. ચિત્તનિરોધને 'કામ.'
૪. સર્વ બંધનથી મુક્ત થવું તે 'મોક્ષ'

—એ પ્રકારે સર્વસંગપરિત્યાગીની અપેક્ષાથી ઠરી શકે છે.

સામાન્ય રીતે નીચે પ્રમાણે.—

ધર્મ—સંસારમાં અધોગતિમાં પડતો અટકાવી ધરી રાખનાર તે 'ધર્મ.'
અર્થ—વૈભવ-લક્ષ્મી, ઉપજીવનમાં સાંસારિક સાધન.
કામ—નિયમિત રીતે સ્ત્રીપરિચય.
મોક્ષ—સર્વ બંધનથી મુક્તિ તે 'મોક્ષ.'

'ધર્મ'ને પહેલાં મૂકવાનો હેતુ એટલો જ છે કે, 'અર્થ' અને 'કામ' એવાં હોવાં જોઇએ કે, 'ધર્મ' જેનું મૂળ હોવું જોઇએ.

એટલા જ માટે 'અર્થ' અને 'કામ' પછી મૂકવામાં આવ્યા છે.

ગૃહસ્થાશ્રમી એકાંત ધર્મસાધન કરવા ઇચ્છે તો તેમ ન થઇ શકે, સર્વસંગપરિત્યાગ જ જોઇએ. ગૃહસ્થને ભિક્ષા વગેરે કૃત્ય યોગ્ય નથી.[1] [૩૨.

'જે મનુષ્યો ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચાર પુરુષાર્થની પ્રાપ્તિ કરી શકવાને ઇચ્છતા હોય તેમના વિચારને સહાયક થવું'[2] . . . તેને કંઇક સ્ફુરણા આપવા યોગ્ય છે.

આ જગતમાં વિચિત્ર પ્રકારના દેહધારીઓ છે અને પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ પ્રમાણથી એમ સિદ્ધ થઇ શક્યુ છે કે, તેમાં મનુષ્યરૂપે પ્રવર્ત્તતા દેહધારી આત્માઓ એ ચારે વર્ગ સાધી શકવાને વિશેષ યોગ્ય છે. મનુષ્યજાતિમાં જેટલા આત્માઓ છે, તેટલા બધા સરખી વૃત્તિના, સરખા વિચારના કે સરખી જિજ્ઞાસા અને ઇચ્છાવાળા નથી, એ આપણે પ્રત્યક્ષ જોઈ શકીયે છીએ. પ્રત્યેક પ્રત્યેક સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિએ જોતાં વૃત્તિ, વિચાર, જિજ્ઞાસા અને ઇચ્છાની એટલી બધી વિચિત્રતા લાગે છે કે આશ્ચર્યનું બહુ પ્રકારે અવલોકન

૧ અને ગૃહસ્થાશ્રમ જો . . . [અપૂર્ણ]
૨ એ વાક્યમાં આ પત્રને જન્મ આપવાનું સર્વ પ્રકારનું પ્રયોજન દેખાડી દીધું છે.

કરતાં, સર્વે પ્રાણીની—અપવાદ શિવાય—સુખપ્રાપ્તિ કરવાની જે ઇચ્છા તે બહુ અંશે મનુષ્યદેહમાં સિદ્ધ થઇ શકે છે; તેવું છતાં તેઓ સુખને બદલે દુઃખ લઈ લે છે; એમ માત્ર મોહદૃષ્ટિથી થયું છે. [૩૩.

* * *

ચાર આશ્રમ.

આર્ય ગ્રંથકર્ત્તાઓએ બોધેલા ચાર આશ્રમ જે કાળમાં દેશની વિભૂષારૂપે પ્રવર્ત્તતા હતા તે કાળને ધન્ય છે!

ચાર આશ્રમમાં પ્રથમ બ્રહ્મચર્યાશ્રમ, પછી ગૃહસ્થાશ્રમ, પછી વાનપ્રસ્થાશ્રમ અને પછી સન્યાસાશ્રમ, એમ અનુક્રમ છે.

પણ આશ્ચર્ય એ કહેવું પડે છે કે, તેવો અનુક્રમ જો જીવનનો હોય તો ભોગવવામાં આવે, સર્વાંગે સો વર્ષના આયુષ્યવાળો, તેવી જ વૃત્તિએ ચાલ્યો આવ્યો તો તે આશ્રમનો ઉપભોગ લઈ શકે. પ્રાચીન કાળમાં અકાળિક મોત ઓછાં થતાં હોય એમ એ આશ્રમના બાધા પરથી સમજાય છે. [૩૪.

* * *

શ્રીરૂષભદેવની વ્યવહાર શિક્ષા.

આર્યભૂમિકા પર પ્રાચીન કાળમાં ચાર આશ્રમ પ્રચલિત હતા, એટલે કે, આશ્રમધર્મ મુખ્ય કરીને પ્રવર્ત્તતો હતો. પરમર્ષિ નાભિપુત્રે ભારતમા નિર્ગ્રંથધર્મને જન્મ આપવા પ્રથમ તે કાળના લોકોને વ્યવહારધર્મનો ઉપદેશ એજ આશયથી કર્યો હતો. કલ્પવૃક્ષથી મનોવાચ્છિતપણે ચાલતો તે લોકોનો વ્યવહાર હવે ક્ષીણ થતો જતો હતો; તેઓમાં ભદ્રપણું અને વ્યવહારની પણ અજ્ઞાનતા હોવાથી, કલ્પવૃક્ષની સમૂળગી ક્ષીણતા વેળા બહુ દુ:ખ પામશે એમ અપૂર્વજ્ઞાની ઋષભદેવજીએ જોયું. તેમની પરમ કરુણાદૃષ્ટિથી તેમના વ્યવહારની ક્રમમાલિકા પ્રભુએ બાંધી દીધી.

· · ·

'વેદ' ની ઉત્પત્તિ.

તીર્થંકરરૂપે જ્યારે ભગવત વિહાર કરતા હતા, ત્યારે તેમના પુત્ર ભરતે વ્યવહારશુદ્ધિ થવા માટે તેમના ઉપદેશને અનુસરી, ચાર વેદની તત્ત્સમયી વિદ્વાનો સમીપે યોજના કરાવી; ચાર આશ્રમના ધર્મ તેમાં દાખલ કર્યા તેમજ ચાર વર્ણની નીતિ-રીતિ તેમાં દાખલ કરી. પરમ કરુણાથી

ભગવાને જે લોકોને ભવિષ્યે ધર્મ પ્રાપ્તિ થવા માટે વ્યવહારશિક્ષા અને વ્યવહારમાર્ગ બતાવ્યો હતો તેમને ભરતજીના આ કાર્યથી પરમ સુગમતા થઇ.

* * *

એ પરથી ચાર વેદ, ચાર આશ્રમ, ચાર વર્ણ અને ચાર પુરુષાર્થ સંબંધી અહીં કેટલોક વિચાર[1] . . . કરીને ચાર આશ્રમ અને ચાર પુરુષાર્થ સબંધી[2] . . . અને છેવટે હેયોપાદેય વિચાર વડે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ જોઈશું ચાર વેદ, જેમા આર્યગૃહધર્મનો મુખ્યે ઉપદેશ હતો, તે આ પ્રમાણે હતો [અપૂર્ણ] [૩૫.

* * *

ચાર અનુયોગ વિચાર

મન જો શકાશીલ થઈ ગયુ હોય તો 'દ્રવ્યાનુયોગ' વિચારવો યોગ્ય છે, પ્રમાદી થઈ ગયુ હોય તો 'ચરણકરણાનુયોગ' વિચારવો યોગ્ય છે અને કષાયી થઈ ગયુ હોય તો 'ધર્મકથાનુયોગ' વિચારવો યોગ્ય છે. જડ થઈ ગયું હોય તો 'ગણિતાનુયોગ' વિચારવો યોગ્ય છે.

* * *

નિસ્પૃહી થવા ક્લેશ નિવારણ.

પૃથ્વી સબધી ક્લેશ પેદા થાય તો, એમ સમજી લેજે કે, તે સાથે આવવાની નથી, ઉલટો હુ તેને દેહ આપી જવાનો છું; વળી તે કંઈ મૂલ્યવાન નથી સ્ત્રી સબંધી ક્લેશ, શંકા, ભાવ થાય તો આમ સમજી અન્ય લોકો પર હસજે કે, તે મળમૂત્રની ખાણમા મોહી પડયો. (જે વસ્તુનો નિત્ય આપણે ત્યાગ કરીએ છીએ તેમા) ધન સંબધી નિરાશા કે ક્લેશ થાય તો તે ઉંચી જાતના કાકરા છે એમ સમજી સંતોષ રાખજે, તો તું ક્રમે કરીને નિસ્પૃહી થઇ શકીશ [૩૬.

* * *

નિર્ગ્રંથ ધર્મની અપૂર્વતા.

નિર્ગ્રંથ ભગવાને પ્રણીતેલા પવિત્ર ધર્મ માટે જે જે ઉપમા આપીએ તે તે ન્યુન જ છે. આત્મા અનંતકાળ રખડ્યો તે માત્ર એના નિરુપમ ધર્મના

૧ કરવા ઇચ્છા છે તેમા પણ મુખ્ય . . . ૨ વિચાર કરીશું.

અભાવે. જેના એક રોમમાં કિંચિત્ પણ અજ્ઞાન, મોહ કે અસમાધિ રહી નથી, તે સત્પુરુષનાં વચન અને બોધ માટે કંઈપણ નહીં કહી શકતાં, તેનાં જ વચનમાં પ્રશસ્તભાવે પુન પુનઃ પ્રશસ્ત થવુ, એ પણ આપણું સર્વોત્તમ શ્રેય છે. શી એની શૈલી ! જ્યાં આત્માને વિકારમય થવાનો અનંતાંશ પણ રહ્યો નથી શુદ્ધ સ્ફટિક, ફીણ અને ચંદ્રથી ઉજ્જવલ શુકલધ્યાનની શ્રેણિથી પ્રવાહરૂપે નીકળેલા તે નિર્ગ્રંથનાં પવિત્ર વચનોની મને-તમને ત્રિકાળ શ્રદ્ધા રહો[૧] . . . [૪૫

* * *

<u>મોક્ષનો એક જ માર્ગ</u>

મોક્ષના માર્ગ બે નથી. જે જે પુરુષો મોક્ષરૂપ પરમશાંતિને ભૂતકાળે પામ્યા, તે તે સઘળા સત્પુરુષો એક જ માર્ગેથી પામ્યા છે, વર્તમાનકાળે પણ તેથી જ પામે છે; ભવિષ્યકાળે પણ તેથી જ પામશે તે માર્ગમાં મતભેદ નથી, અસરળતા નથી, ઉન્મત્તતા નથી, ભેદાભેદ નથી, માન્યામાન્ય નથી તે સરળ માર્ગ છે, તે સમાધિ માર્ગ છે, તથા તે સ્થિર માર્ગ છે અને સ્વાભાવિક શાંતિ સ્વરૂપે છે. સર્વકાળે તે માર્ગનુ હોવાપણું છે એ માર્ગના મર્મને પામ્યા વિના કોઇ ભૂતકાળે મોક્ષ પામ્યા નથી, વર્તમાનકાળે પામતા નથી અને ભવિષ્યકાળે પામશે નહીં શ્રી જિને સહસ્ર ગમે ક્રિયાઓ અને સહસ્ર ગમે ઉપદેશો એ એક જ માર્ગ આપવા માટે કહ્યા છે અને તે માર્ગને અર્થે તે ક્રિયાઓ અને ઉપદેશો ગ્રહણ થાય તો સફળ છે અને એ માર્ગને ભૂલી જઈ તે ક્રિયાઓ અને તે ઉપદેશો ગ્રહણ થાય તો તે સૌ નિષ્ફળ છે શ્રી મહાવીર જે વાટેથી તર્યા તે વાટેથી શ્રી કૃષ્ણ તરશે, જે વાટેથી શ્રી કૃષ્ણ તરશે, તે વાટેથી શ્રી મહાવીર તર્યા છે. એ વાટ ગમે ત્યા બેઠાં, ગમે તે કાળે, ગમે તે શ્રેણિમાં, ગમે તે યોગમા જ્યારે પમાશે ત્યારે તે પવિત્ર, શાશ્વત, સત્પદના અનંત અતીંદ્રિય સુખનો અનુભવ થશે. તે વાટ સર્વ સ્થળે સંભવિત છે. યોગ્ય સામગ્રી નહીં મેળવવાથી ભવ્ય પણ એ માર્ગ પામતાં અટક્યા છે તથા અટકશે અને અટક્યા હતા. કોઈ પણ ધર્મ સબંધી મતભેદ રાખવો છોડી દઈ એકાગ્રભાવથી સમ્યક્યોગે એ જ માર્ગ સશોધન કરવાનો છે વિશેષ શું કહેવું ? તે માર્ગ આત્મામાં રહ્યો છે. આત્મત્વપ્રાપ્યપુરુષ-નિર્ગ્રંથઆત્મા-

૧ એ જ પરમાત્માના યોગબળ આગળ પ્રાર્થના.

જ્યારે યોગ્યતા ગણી તે આત્મત્વ અર્પશે—ઉદય આપશે ત્યારે જ તે પ્રાપ્ત થશે, ત્યારે જ તેની વાટ મળશે, ત્યારે જ તે મતભેદાદિક જશે. મતભેદ રાખી કોઈ મોક્ષ પામ્યા નથી. વિચારીને જેણે મતભેદને ટાળ્યો, તે અંતર્વૃત્તિને પામી ક્રમે કરી શાશ્વત મોક્ષને પામ્યા છે, પામે છે અને પામશે. [૪૬.

* * *

જડકર્મમાં આત્મબુદ્ધિ.

કર્મ એ જડ વસ્તુ છે. જે જે આત્માને એ જડથી જેટલો જેટલો આત્મબુદ્ધિએ સમાગમ છે, તેટલી તેટલી જડતાની એટલે અબોધતાની તે આત્માને પ્રાપ્તિ હોય, એમ અનુભવ થાય છે. આશ્ચર્યતા છે, કે પોતે જડ છતાં ચેતનને અચેતન મનાવી રહ્યાં છે! ચેતન ચેતનભાવ ભૂલી જઈ તેને સ્વસ્વરૂપ જ માને છે. 'જે પુરુષો તે કર્મસંયોગ અને તેના ઉદયે ઉત્પન્ન થયેલા પર્યાયોને સ્વસ્વરૂપ નથી માનતા અને પૂર્વસંયોગો સત્તામાં છે, તેને અબંધપરિણામે ભોગવી રહ્યા છે, તે આત્માઓ સ્વભાવની ઉત્તરોત્તર ઊર્ધ્વ શ્રેણિ પામી શુદ્ધ ચેતનભાવને પામશે' આમ કહેવું સપ્રમાણ છે; કારણ અતીતકાળે તેમ થયું છે, વર્ત્તમાનકાળે તેમ થાય છે, અનાગતકાળે તેમ જ થશે. કોઈપણ આત્મા ઉદયીકર્મને ભોગવતાં સમત્વ શ્રેણિમાં પ્રવેશ કરી અબંધપરિણામે વર્ત્તશે, તો ખચિત ચેતનશુદ્ધિ પામશે.

* * *

સત્પુરુષ મળ્યે મોક્ષ હથેળીમાં.

આત્મા વિનયી (થઇ), સરળ અને લઘુત્વ ભાવ પામી સદૈવ સત્પુરુષના ચરણકમળ પ્રતિ રહ્યો, તો જે મહાત્માઓને નમસ્કાર કર્યો છે, તે મહાત્માઓની જે જાતિની ઋદ્ધિ છે, તે જાતિની ઋદ્ધિ સંપ્રાપ્ય કરી શકાય. અનંતકાળમાં કાં તો સત્પાત્રતા થઇ નથી અને કાં તો સત્પુરુષ (જેમાં સદ્ગુરુત્વ, સત્સંગ અને સત્કથા એ રહ્યા છે) મળ્યા નથી; નહીં તો નિશ્ચય છે, કે મોક્ષ હથેળીમાં છે. ઇષત્ પ્રાગ્ભારા એટલે સિદ્ધિ, પૃથ્વી પર ત્યાર પછી છે. એને સર્વ શાસ્ત્ર પણ સમ્મત છે[૧] . . . અને આ કથન ત્રિકાળસિદ્ધ છે. [૪૭.

* * *

૧ મનન કરશો.

ધર્મધ્યાનની મૈત્રી આદિ ચાર ભાવના.

કર્મની ગતિ વિચિત્ર છે. નિરંતર મૈત્રી, પ્રમોદ, કરુણા અને ઉપેક્ષા-ભાવના ભાવશો. મૈત્રી એટલે સર્વ જગતથી નિર્વૈરબુદ્ધિ; પ્રમોદ એટલે કોઈ પણ આત્માના ગુણ જોઈ હર્ષ પામવો; કરુણા એટલે સંસારતાપથી દુઃખી આત્માના દુઃખથી અનુકંપા પામવી અને ઉપેક્ષા એટલે નિસ્પૃહભાવે જગતના પ્રતિબંધને વિસારી આત્મહિતમાં આવવું. એ ભાવનાઓ કલ્યાણમય અને પાત્રતા આપનારી છે. [૪૮.

* * *

[1] . . . એ ધર્મધ્યાનમાં ચાર ભાવનાથી ભૂષિત થવું સંભવે છે:-૧. મૈત્રી-સર્વ જગતના જીવ્યભણી નિર્વૈરબુદ્ધિ. ૨. પ્રમોદ.-અંશમાત્ર પણ કોઈનો ગુણ નિરખીને રોમાંચિત ઉલ્લાસવાં. ૩. કરુણા.-જગતજીવનાં દુઃખ દેખીને અનુકંપિત થવું. ૪. માધ્યસ્થ કે ઉપેક્ષા.-શુદ્ધ સમદૃષ્ટિના બળવીર્યને યોગ્ય થવું. ચાર તેનાં આલંબન છે. ચાર તેની રુચિ છે. ચાર તેના પાયા છે. એમ અનેક ભેદે વહેંચાયલું ધર્મધ્યાન છે. જે પવન (શ્વાસ) નો જય કરે છે, તે મનનો જય કરે છે. જે મનનો જય કરે છે તે આત્મલીનતા પામે છે કહ્યું તે વ્યવહાર માત્ર છે. નિશ્ચયમાં નિશ્ચયઅર્થની અપૂર્વયોજના સત્પુરુષના અંતરમાં રહી છે. શ્વાસનો જય કરતાં છતાં સત્પુરુષની આજ્ઞાથી પરાઙ્મુખતા છે, તો તે શ્વાસજય પરિણામે સંસાર જ વધારે છે. શ્વાસનો જય ત્યાં છે કે જ્યાં વાસનાનો જય છે. તેનાં બે સાધન છે: સદ્ગુરુ અને સત્સંગ. તેની બે શ્રેણિ છે. પર્યુપાસના અને પાત્રતા. તેની તેની બે વર્ધમાનતા છે. પરિચય અને પુણ્યાનુબંધીપુણ્યતા. સઘળાંનું મૂળ આત્માની સત્પાત્રતા છે.[2] [૫૦-૫

* * *

"અનંતકાળ થયાં જીવને પરિભ્રમણ કરતાં છતાં તેની નિવૃત્તિ કેમ થતી નથી?" અને "તે શું કરવાથી થાય?"

એ વાક્યમાં અનેક અર્થ સમાયેલા છે. તેને વિચાર્યા વિના કે દૃઢ વિશ્વાસ કર્યા વિના માર્ગના અંશનું અલ્પલાભ થતું નથી. બીજા બધા વિકલ્પો દૂર કરી આ એક ઉપર લખેલું સત્પુરુષોનું વચનામૃત વારંવાર વિચારી લેશો.

૧ તમને મેં ચાર ભાવના માટે આગળ કંઈક સૂચવન કર્યું હતું તે સૂચન અહીં વિશેષતાથી કાંઈક લખું છું . . . ૨ અત્યારે એ વિષય સંબંધી એટલું લખું છું.

સંસારમાં રહેવું અને એક મોક્ષ થવા કહેવું એ બનવું અસુલભ છે.

મૈત્રિ:—સર્વ જીવ-પ્રત્યે હિતચિંતવના.

પ્રમોદ:—ગુણજ્ઞ જીવ-પ્રત્યે ઉલ્લાસ પરિણામ.

કરુણા:—કોઇ પણ જીવ જન્મ-મરણથી મુક્ત થવો (થવાનું કરવું).

મધ્યસ્થતા:—નિર્ગુણી જીવ-પ્રત્યે ઉદાસીનતા. [અપ્ર૦ લ૦ ૭૪.

* * *

આ કાળે રૂપાતીત ધર્મધ્યાન સુધીની પ્રાપ્તિ.

આ કાળમાં શુક્લધ્યાનની મુખ્યતાનો અનુભવ ભારતમાં અસંભવિત છે. તે ધ્યાનની પરોક્ષ કથારૂપ અમૃતતાનો રસ કેટલાક પુરુષો પ્રાપ્ત કરી શકે છે; પણ મોક્ષના માર્ગની અનુકૂળતા ધોરી વાટે પ્રથમ ધર્મધ્યાનથી છે. આ કાળમાં રૂપાતીત સુધી ધર્મધ્યાનની પ્રાપ્તિ કેટલાક સત્પુરુષોને સ્વભાવે, કેટલાકને સદ્ગુરુરૂપ નિરુપમ નિમિત્તથી અને કેટલાકને સત્સંગઆદિ લઈ અનેક સાધનોથી થઈ શકે છે; પણ તેવા પુરુષો–નિર્ગ્રંથમતના–લાખોમાં પણ કોઈક જ નીકળી શકે છે. ઘણે ભાગે તે સત્પુરુષો ત્યાગી થઈ, એકાંત ભૂમિકામાં વાસ કરે છે, કેટલાક બાહ્ય અત્યાગને લીધે સંસારમાં રહ્યા છતાં સંસારીપણું જ દર્શાવે છે. પે'લા પુરુષનું મુખ્યોત્કૃષ્ટ અને બીજાનું ગૌણોત્કૃષ્ટ જ્ઞાન પ્રાયે કરીને ગણી શકાય. [૫૦–૩.

* * *

ધર્મધ્યાન અને ગુણસ્થાનકો.

ચોથે ગુણસ્થાનકે આવેલો પુરુષ પાત્રતા પામ્યો ગણી શકાય; ત્યાં ધર્મધ્યાનની ગૌણતા છે. પાંચમે મધ્યમ ગૌણતા છે. છઠ્ઠે મુખ્યતા પણ મધ્યમ છે. સાતમે મુખ્યતા છે. આપણે ગૃહાવાસમાં સામાન્ય વિધિએ પાંચમે ઉત્કૃષ્ટે તો આવી શકીએ; આ શિવાય ભાવની અપેક્ષા તો ઓર જ છે!

* * * [૫૦–૪.

ધ્યાનની પ્રથમ ભૂમિકા.

જો પદ્માસન વાળીને કિંવા સ્થિર આસનથી બેસી શકાતું હોય, (સૂઈ શકાતું હોય તો પણ ચાલે, પણ સ્થિરતા જોઈએ.) ચળવિચળ દેહ ન થતો હોય, તો આંખો મિંચી જઈ નાભિના ભાગપર દૃષ્ટિ પહોંચાડી, પછી છાતીના મધ્ય ભાગમાં આણી, કપાળના મધ્ય ભાગમાં તે દૃષ્ટિ ઠેઠ લાવી, સર્વ જગત્

શૂન્યાભાસરૂપ ચિતવી, પોતાના દેહમાં સર્વે સ્થળે એક તેજ વ્યાપ્યું છે એવો ભાસ લઈ જે રૂપે પાર્શ્વનાથાદિક અર્હંતની પ્રતિમા સ્થિરધવળ દેખાય છે, તેવો ખ્યાલ છાતીના મધ્ય ભાગમાં કરો. તેટલામાંથી કંઈ થઈ ન શકતું હોય તો સવારના ચાર વાગે કે પાંચ વાગે જાગૃતિ પામી સોડતાણી એકાગ્રતા ચિંતવવી. અર્હંત સ્વરૂપનું ચિંતવન, બને તો કરવું. નહીં તો કંઈ પણ નહીં ચિંતવતાં સમાધિ કે બોધિ એ શબ્દો જ ચિંતવવા. અત્યારે એટલું જ પરમ કલ્યાણની એક શ્રેણિ થશે. ઓછામાં ઓછી બાર પળ અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મૂહર્ત્ત સ્થિતિ રાખવી. [૫૧.

* * *

જ્ઞાનીના દર્શનમાં આત્માનો બોધ.

"... કોઇ પણ માર્ગથી આધ્યાત્મિકજ્ઞાન સંપાદન કરવું એ જ્ઞાનીઓનો ઉપદેશ છે." ... "પ્રત્યેક દર્શનમાં આત્માનોજ બોધ છે. અને મોક્ષ માટે સર્વેનું પ્રયત્ન છે." ... "જે માર્ગથી આત્મા આત્મત્ત્વ–સમ્યક્ત્વ-યથાર્થ દૃષ્ટિ પામે તે માર્ગ સત્પુરુષની આજ્ઞાનુસાર સમ્મત કરવો જોઇએ." ... "જે પુરુષનું વચન પૂર્વાપર અખંડિત છે, તેનું બોધેલુ દર્શન તે પૂર્વાપર હિતસ્વી છે. આત્મા જ્યાંથી યથાર્થ દૃષ્ટિ કિંવા વસ્તુ ધર્મ પામે ત્યાંથી સમ્યક્જ્ઞાન સંપ્રાપ્ત થાય, એ સર્વે માન્ય છે." ... જ્ઞેય, હેય અને ઉપાદેય રૂપે કોઇ પદાર્થ–એક પરમાણું નથી જાણ્યો, તો ત્યાં આત્મા પણ જાણ્યો નથી. મહાવીરના બોધેલા 'આચારાંગ' નામના એક સિદ્ધાંતિક શાસ્ત્રમાં આમ કહે છે કે 'એગં જાણઈ સે સવ્વં જાણઈ' છે. જે 'સવ્વં જાણઈ સે એગં જાણઈ' છે. એકને જાણ્યો તેણે સર્વ જાણ્યું, જેણે સર્વને જાણ્યું તેણે એકને જાણ્યો. આ વચનામૃત એમ ઉપદેશે છે કે એક આત્મા, જ્યારે જાણવા માટે પ્રયત્ન કરશે, ત્યારે સર્વે જાણ્યાનું પ્રયત્ન થશે અને સર્વ જાણ્યાનું પ્રયત્ન એક આત્મા જાણવાને માટે છે; તોપણ વિચિત્ર જગતનું સ્વરૂપ જેણે જાણ્યું નથી, તે આત્માને જાણતો નથી. આ બોધ અયથાર્થ ઠરતો નથી."

"આત્મા શાથી, કેમ અને કેવા પ્રકારે બંધાયો છે? આ જ્ઞાન જેને થયું નથી, તેને તે શાથી, કેમ અને કેવા પ્રકારે મુક્ત થાય? તેનું જ્ઞાન પણ થયું નથી. અને ન થાય તો વચનામૃત પણ પ્રમાણભૂત છે. આ બોધનો મુખ્ય પાયો ઉપરના વચનામૃતથી શરૂ થાય છે અને

એણે સર્વોત્તમ દર્શાવ્યું છે." . . . "મહાવીર કે બીજા કોઈ પણ ઉપદેશકના પક્ષપાત માટે . . . કઇ પણ કથન અથવા માનવું નથી; પણ આત્મત્વ પામવા માટે જેનો બોધ અનુકૂળ છે. તેને માટે પક્ષપાત (!)-દૃષ્ટિરાગ-પ્રશસ્તરાગ, કે માન્યતા અને તેને આધારે વર્ત્તના છે."

*　　*　　*

જાતિસ્મરણ જ્ઞાન.

"કેટલાક નિર્ણયપરથી આમ માનવુ થયુ છે કે આ કાળમાં પણ કોઈ કોઈ માહાત્માઓ ગતભવને જાતિસ્મરણજ્ઞાન વડે જાણી શકે છે, જે જાણવું કલ્પિત નહીં પણ સમ્યક્ હોય છે ઉત્કૃષ્ટસમ્વેગ-જ્ઞાનયોગ-અને સત્સગથી પણ એ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે. એટલે શુ કે ભૂતભવ પ્રત્યક્ષાનુભવ રૂપ થાય છે"

"જ્યાસુધી ભૂતભવ અનુભવગમ્ય ન થાય ત્યાસુધી ભવિષ્યકાળનુ ધર્મ પ્રયત્ન શકાસહ આત્મા કર્યા કરે છે. અને શકાસહ પ્રયત્ન તે યોગ્ય સિદ્ધિ આપતુ નથી."

*　　*　　*

પૂનર્જન્મની પ્રતીતિ.

"પૂનર્જન્મ છે આટલુ પરોક્ષે-પ્રત્યક્ષે નિ શકત્વ જે પુરુષને પ્રાપ્ત થયું નથી તે પુરુષને આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું હોય એમ શાસ્ત્રશૈલી કહેતી નથી"

*　　*　　*

ચૈતન્ય, જડ, ઉપયોગ.

"'ચૈતન્ય' અને 'જડ' એ બે ઓળખવાને માટે તે બન્ને વચ્ચે જે ભિન્ન ધર્મ છે, તે પ્રથમ ઓળખાવો જોઇએ અને તે ભિન્ન ધર્મમાં પણ મૂખ્ય ભિન્ન ધર્મ જે ઓળખવાનો છે, તે આ છે કે 'ચૈતન્યમાં' મા 'ઉપયોગ' (કોઇ પણ વસ્તુનો જે વડે બોધ થાય તે વસ્તુ) રહ્યો છે અને 'જડ' માં તે નથી, પણ એ ભિન્નતા આકાશની અપેક્ષા લેતા ન સમજાય તેવી છે, કારણ તેવા કેટલાક ગુણો આકાશમા પણ રહ્યા છે અહિં કદાપિ આમ કોઈ નિર્ણય કરવા ઇચ્છે કે, 'જડ' મા શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધ એ શક્તિઓ રહી છે અને ચૈતન્યમા તે નથી, પણ એ ભિન્નતા આકાશની અપેક્ષા લેતાં ન સમજાય તેવી છે, કારણ તેવા કેટલાક ગુણો આકાશમા પણ રહ્યા છે, જેવા કે, નિરંજન,

નિરાકાર, અરૂપી છે. તો તે આત્માની સાદૃશ્ય ગણી શકાય, કારણ ભિન્નધર્મે ન રહ્યા; પરંતુ ભિન્નધર્મે 'ઉપયોગ' નામનો આગળ કહેલો ગુણ દર્શાવે છે અને પછીથી જડ-ચૈતન્યનું સ્વરૂપ સમજવું સુગમ પડેછે."

* * *

<u>ઉપયોગના પ્રકાર.</u>

"જીવનો મુખ્ય ગુણ વા લક્ષણ છે તે 'ઉપયોગ' (કોઇ પણ વસ્તુ સબંધી લાગણી-બોધ-જ્ઞાન.) અશુદ્ધ અને અપૂર્ણ ઉપયોગ જેને રહ્યો છે, તે જીવ વ્યવહારની અપેક્ષાએ આત્માસ્વરૂપે પરમાત્મા જ છે, પણ જ્યાંસુધી સ્વસ્વરૂપ યથાર્થ સમજ્યો નથી ત્યાંસુધી (આત્મા) છદ્મસ્થ જીવ છે- પરમાત્મદશામાં આવ્યો નથી, શુદ્ધ અને સપૂર્ણ યથાર્થઉપયોગ જેને રહ્યો છે તે પરમાત્મદશાને પ્રાપ્ત થયેલો આત્મા ગણાય. અશુદ્ધ ઉપયોગી હોવાથી જ આત્મા કલ્પિતજ્ઞાન (અજ્ઞાન) ને સમ્યક્જ્ઞાન માની રહ્યો છે અને સમ્યક્જ્ઞાન વિના પુનર્જન્મનો નિશ્ચય કોઇ અંશે પણ યથાર્થ થતો નથી અશુભ ઉપયોગ થવાનું કંઈ પણ નિમિત્ત હોવું જોઈએ, તે નિમિત્ત અનુપૂર્વિએ ચાલ્યાં આવતાં બાહ્યભાવે ગ્રહેલા કર્મ પુદ્ગલ છે. (તે કર્મનું યથાર્થ સ્વરૂપ સુક્ષ્મતાથી સમજવા જેવું છે; કારણ આત્માને આવી દશા કાઈ પણ નિમિત્તથી જ હોવી જોઇએ અને તે નિમિત્ત જ્યાંસુધી જે પ્રકારે છે તે પ્રકારે ન સમજાય ત્યાંસુધી જે વાટે જવું છે, તે વાટની નીકટતા ન થાય.) જેનું પરિણામ વિપર્યય હોય તેનો પ્રારંભ અશુદ્ધઉપયોગ વિના ન થાય અને અશુદ્ધઉપયોગ ભૂતકાળના કઇપણ સલગ્ન વિના ન થાય વર્તમાન કાળમાંથી આપણે એકેકી પળ બાદ કરતાં જઈએ અને તપાસતા જઈએ, તો પ્રત્યેક પળ ભિન્ન ભિન્ન સ્વરૂપે ગઈ જણાશે. (તે ભિન્ન ભિન્ન થવાનું કારણ કઈ હોય જ.) એક માણસે એવો દ્રઢ સકલ્પ કર્યો કે, યાવત્ જીવન કાળ સ્ત્રીનું ચિંતવન પણ મારે ન કરવું; છતાં પાચ પળ ન જાય અને ચિંતવન થયું તો પછી તેનું કારણ જોઇએ. . . . તે પૂર્વકર્મનો કોઈ પણ ઉદય જોઇએ. કેવા કર્મનો? તો . . . મોહનીય કર્મનો; કઈ તેની પ્રકૃત્તિનો? તો . . . પુરુષવેદનો (પુરુષવેદની પદર પ્રકૃત્તિ છે) પુરુષવેદનો ઉદય દ્રઢ સકલ્પે રોકયે છતાં થયો તેનું કારણ . . . કહી શકાશે કે કઈ ભૂતકાળનું હોવું જોઇએ અને અનુપૂર્વિએ તેનું સ્વરૂપ વિચારતાં પૂનર્જન્મ સિદ્ધ થશે." . . . "આત્માને જે બોધ થયો તે

મન યથાર્થ ન જાણી શકે. મનનો બોધ વચન યથાર્થ ન કહી શકે. વચનનો કથનબોધ પણ કલમ લખી ન શકે . . ." [૫૩.

* * *

સમ્યક્દૃષ્ટિને કર્મપ્રકૃતિઓ.

અનંતાનુબંધીક્રોધ, અનંતાનુબંધીમાન, અનંતાનુબંધીમાયા અને અનંતાનુબંધીલોભ, એ ચાર તથા મિથ્યાત્વમોહની, મિશ્રમોહની, સમ્યક્ત્વમોહની, એ ત્રણ, એમ સાત પ્રકૃતિ જ્યાંસુધી ક્ષયોપશમ, ઉપશમ કે ક્ષય થતી નથી ત્યાંસુધી, સમ્યક્દૃષ્ટિ થવું સંભવતું નથી. એ સાત પ્રકૃતિ જેમ જેમ મંદતાને પામે, તેમ તેમ સમ્યક્ત્વનો ઉદય થાય છે. તે પ્રકૃતિયોની ગ્રંથી છેદવી પરમ દુર્લભ છે. જેની તે ગ્રથી છેદાઈ, તેને આત્મા હસ્તગત થવો સુલભ છે. તત્ત્વજ્ઞાનીઓએ એ જ ગ્રથીને ભેદવાનો ફરીફરીને બોધ કર્યો છે. જે આત્મા અપ્રમાદપણે તે ભેદવા ભણી દૃષ્ટિ આપશે, તે આત્મા આત્મતત્ત્વને પામશે, એ નિઃસદેહ છે.

સદ્ગુરુના ઉપદેશ વિના અને જીવની સત્પાત્રતા વિના એમ થવું અટકયું છે. તેની પ્રાપ્તિ કરીને સંસારતાપથી અત્યંત તપાયમાન આત્માને શીતળ કરવો એ જ કૃતકૃત્યતા છે. [૫૬.

* * *

સત્પુરુષોનો મહાન મનોજય.

"તે જિન–વર્દ્ધમાનાદિ સત્પુરુષો કેવા મહાન મનોજયી હતા! તેને મૌન રહેવું–અમૌન રહેવું બન્ને સુલભ હતું; તેને અનુકૂળ–પ્રતિકૂળ દિવસ સરખા હતા; તેને લાભ–હાની સરખી હતી. તેનો ક્રમ માત્ર આત્મસમતાર્થે હતો. કેવું આશ્ચર્યકારક કે, એક કલ્પનાનો જય એક કલ્પે થયો દુર્લભ, તેવી તેમણે અનંત કલ્પનાઓ કલ્પના અનંતમા ભાગે શમાવી દીધી." [૬૦.

* * *

'હું કોણ છું' નાવિચારથી આત્મિક સુખ.

"તત્ત્વજ્ઞાનની ઊંડી ગુફાનું દર્શન કરવા જઈએ તો ત્યાં નેપથ્યમાંથી એવો ધ્વનિ નીકળશે કે તમે કોણ છો? ક્યાંથી આવ્યા છો? કેમ આવ્યા છો? તમારી સમીપ આ સઘળું શું છે? તમારી તમને પ્રતીતિ છે? તમે વિનાશી, અવિનાશી વા કોઈ ત્રીરાશી છો? એવા અનેક પ્રશ્નો હૃદયમાં તે ધ્વનિથી પ્રવેશ

કરશે; અને એ પ્રશ્નોથી જ્યાં આત્મા ઘેરાયો ત્યાં પછી બીજા વિચારોને બહુજ થોડો અવકાશ રહેશે; યદ્દિ એ વિચારોથી જ છેવટે સિદ્ધિ છે; એ જ વિચારોના વિવેકથી જે અવ્યાબાધ સુખની ઇચ્છા છે, તેની પ્રાપ્તિ થાય છે, એ જ વિચારોના મનનથી અનંત કાળનું મુંઝન ટળવાનુ છે; તથાપિ તે સર્વને માટે નથી. વાસ્તવિક દૃષ્ટિથી જોતાં તેને છેવટ સુધી પામનારા પાત્રોની ન્યુનતા બહુ છે, કાળ ફરી ગયો છે. એ વસ્તુનો અધીરાઇથી અથવા અશૌચતાથી અંત લેવા જતા ઝેર નીકલે છે અને ભાગ્યહીન, અપાત્ર બન્ને લોકથી ભ્રષ્ટ થાય છે. એટલા માટે અમુક સંતોને અપવાદરૂપ માની બાકીનાઓને તે ક્રમમાં આવવા, તે ગુફાનુ દર્શન કરવા, ઘણા વખત સુધી અભ્યાસની જરૂર છે. કદાપિ તે ગુફાદર્શનની તેની ઇચ્છા ન હોય, તોપણ પોતાના આ ભવના સુખને અર્થે પણ જન્મ્યા તથા મુઆની વચ્ચેનો ભાગ કોઇ રીતે ગાળવા માટે પણ એ અભ્યાસની ખચિત જરૂર છે, એ કથન અનુભવગમ્ય છે, ઘણાને તે અનુભવમા આવ્યું છે, ઘણા આર્ય સતપુરુષો તે માટે વિચાર કરી ગયા છે, તેઓએ તેપર અધિકાધિક મનન કર્યું છે. આત્માને શોધી, તેના અપાર માર્ગમાથી થયેલી પ્રાપ્તિના ઘણા ભાગ્યશાલી થવાને માટે અનેક ક્રમ બાધ્યા છે" [૬૩

* * *

મનુષ્યદેહે પરમાત્મા.

ધર્મ જ જેના અસ્થિ અને ધર્મ જ જેની મજ્જા છે, ધર્મ જ જેનુ લોહી છે, ધર્મ જ જેનું આમિષ છે, ધર્મ જ જેની ત્વચા છે, ધર્મ જ જેની ઇંદ્રિયો છે, ધર્મ જ જેનું કર્મ છે, ધર્મ જ જેનુ ચલન છે, ધર્મ જ જેનુ બેસવું છે, ધર્મ જ જેનુ ઉઠવું છે, ધર્મ જ જેનુ ઉભુ રહેવું છે, ધર્મ જ જેનું શયન છે, ધર્મ જ જેની જાગૃતિ છે, ધર્મ જ જેનો આહાર છે, ધર્મ જ જેનો વિહાર છે, ધર્મ જ જેનો નિહાર (?) છે, ધર્મ જ જેનો વિકલ્પ છે, ધર્મ જ જેનો સંકલ્પ છે, ધર્મ જ જેનુ સર્વસ્વ છે, એવા પુરુષની પ્રાપ્તિ દુર્લભ છે અને તે મનુષ્યદેહે પરમાત્મા છે એ દશાને શુ આપણે નથી ઇચ્છતા? ઇચ્છિયે છિયે, તથાપિ પ્રમાદ અને અસત્સંગ આદિ તેમા દૃષ્ટિ મથી દેના. [૭૩-૩.

* * *

સમ્યક્દશાનાં શમાદિ પાંચ લક્ષણો.

જિજ્ઞાસાને ઉત્તેજન આપતા રહેશો અને નીચેની ધર્મકથા શ્રવણ કરી હશે તથાપિ ફરીફરી તેનું સ્મરણ કરશો.

સમ્યક્દશાનાં પાંચ લક્ષણો છેઃ—

શમ. સંવેગ. નિર્વેદ આસ્થા.	અનુકંપા.

ક્રોધાદિક કષાયોનું સમાઇ જવું, ઉદય આવેલા કષાયોમાં મંદતા થવી, વાળી લેવાય તેવી આત્મદશા થવી અથવા અનાદિકાળની વૃત્તિઓ સમાઈ જવી, તે 'શમ'

મુક્ત થવા શિવાય બીજા કોઇ પણ પ્રકારની ઇચ્છા નહીં–અભિલાષા નહીં, તે 'સંવેગ.'

જ્યારથી એમ સમજાયું કે, ભ્રાંતિમાં જ પરિભ્રમણ કર્યું; ત્યારથી હવે ઘણી થઈ, અરે જીવ! હવે થોભ, એ 'નિર્વેદ.'

મહાત્મ્ય જેનું પરમ છે, એવા નિસ્પૃહી પુરુષોનાં વચનમાં જ તલ્લિનતા, તે 'શ્રદ્ધા'–'આસ્થા.'

એ સઘળાં વડે જીવમાં સ્વાત્મતુલ્ય બુદ્ધિ, તે 'અનુકંપા.'

આ લક્ષણો અવશ્ય મનન કરવાં યોગ્ય છે, સ્મરવાં યોગ્ય છે. ઇચ્છવાં યોગ્ય છે, અનુભવવાં યોગ્ય છે.[1] [૮૨.

* * *

જીવનુ સ્વછંદે પરિભ્રમણ.

"એવો કોઇ કાળ જણાતો નથી વા સાંભળતો નથી કે જે કાળમાં, જે સમયમા આ જીવે પરિભ્રમણ ન કર્યું હોય, સકલ્પ–વિકલ્પનું રટણ ન કર્યું હોય અને એ વડે 'સમાધિ' ન ભૂલ્યો હોય."

* * *

"પરિભ્રમણ કેવળ સ્વચ્છદથી કરતા જીવને ઉદાસીનતા કેમ ન આવી? બીજા જીવો પરત્વે ક્રોધ કરતાં, માન કરતાં, માયા કરતાં, લોભ કરતાં, કે

૧ અધિક અન્ય પ્રસગે

અન્યથા કરતાં તે મારું છે એમ યથાયોગ્ય કાં ન જાણ્યું? અર્થાત્ એમ જાણવું જોઈતું હતું, છતાં ન જાણ્યું, એ વળી ફરી પરિભ્રમણ કરવાનો વૈરાગ્ય આપે છે."

ક્લેશિત આત્માપરત્વે જુગુપ્સા.

"જેનું મુખ કોઈ કાળે નહીં જોઉં, જેને કોઈ કાળે હું ગ્રહણ નહીં જ કરું; તેને ઘેર પુત્રપણે, સ્ત્રીપણે, દાસપણે, દાસીપણે, નાના જંતુપણે શા માટે જન્મ્યો? અર્થાત્ એવા દ્વેષથી એવા રૂપે જન્મવું પડ્યું અને તેમ કરવાની તો ઇચ્છા નહોતી. . . . એ સ્મરણ થતાં આ ક્લેશિત આત્મા પરત્વે જુગુપ્સા નહીં આવતી હોય? અર્થાત્ આવે છે."

જીવને શું નથી જોઈતું અને શું જુએ છે?

"ક્ષણે ક્ષણે પલટાતી સ્વભાવવૃત્તિ નથી જોઈતી; અમુક કાળ સુધી શૂન્ય શિવાય કંઈ નથી જોઈતું; તે ન હોય તો અમુક કાળ સુધી સંત શિવાય કંઈ નથી જોઈતું; તે ન હોય તો અમુક કાળ સુધી સત્સંગ શિવાય કંઈ નથી જોઈતું; તે ન હોય તો આર્યાચરણ શિવાય કંઈ નથી જોઈતું: (આર્યાચરણ–આર્ય પુરુષોએ કરેલાં આચરણ) તે ન હોય તો જિનભક્તિમાં અતિ શુદ્ધભાવે લીનતા શિવાય કંઈ નથી જોઈતું; તે ન હોય તો પછી માગવાની ઇચ્છા પણ નથી." [૮૩.

* * *

આઠ રુચક પ્રદેશ.

[1] . . . 'ઉત્તરાધ્યયન સિદ્ધાંત'માં સર્વપ્રદેશે કર્મવળગણા બતાવી એનો હેતુ એવો સમજાયો છે કે એ કહેવું ઉપદેશાર્થે છે. સર્વપ્રદેશે કહેવાથી શાસ્ત્રકર્તા આઠ રુચકપ્રદેશ કર્મ રહિત નથી એવો નિષેધ કરે છે, એમ સમજાતુ નથી અસંખ્યાતપ્રદેશી આત્મામાં જ્યારે માત્ર આઠ જ પ્રદેશ કર્મરહિત છે, ત્યારે અસંખ્યાતપ્રદેશ પાસે તે કંઈ ગણતિમાં છે? અસંખ્યાત આગળ તેનું એટલું બધુ લઘુત્વ છે કે શાસ્ત્રકારે ઉપદેશની અધિકતા માટે એ વ[illegible] અંતઃકરણમાં રાખી બહારથી આ પ્રમાણે ઉપદેશ કર્યો અને એવી રે[illegible] નિરંતર શાસ્ત્રકારની છે અંતર્મુહૂર્ત એટલે બે ઘડીની અંદરનો ગમે તે [illegible] એમ સાધારણ રીતે અર્થ થાય છે; પરંતુ શાસ્ત્રકારની શૈલી પ્રમ

૧ આઠ રુચકપ્રદેશ સંબંધીનું પ્રથમ દર્શાઉં પ્રશ્ન છે.

અર્થ કરવો પડે છે કે આઠ સમયથી ઉપરાંત અને બે ઘડીની અંદરના વખતને અંતર્મુહૂર્ત કહેવાય. પણ રુઢિમા તો જેમ આગળ બતાવ્યું તેમ જ સમજાય છે તથાપિ શાસ્ત્રકારની શૈલીજ માંન્ય છે જેમ અહીં આઠ સમયની વાત બહુ લઘુત્વવાળી હોવાથી સ્થળે-સ્થળે શાસ્ત્રમાં બતાવી નથી, તેમ આઠ રુચકપ્રદેશની વાત પણ છે; એમ મારું સમજવું છે અને તેને 'ભગવતી' 'પ્રજ્ઞાપના' 'ઠાણાંગ' ઇત્યાદિક સિદ્ધાંતો પુષ્ટિ આપે છે. વળી મારી સમજણ તો એમ રહે છે કે શાસ્ત્રકારે બધા શાસ્ત્રોમાં ન હોય એવી પણ કોઈ શાસ્ત્રમા વાત કરી હોય તો કંઈ ચિંતા જેવું નથી. તેની સાથે તે એક શાસ્ત્રમા કહેલી વાત સર્વ શાસ્ત્રની રચના કરતા શાસ્ત્રકારના લક્ષમા જ હતુ એમ સમજવું વળી બધાં શાસ્ત્ર કરતા કંઈ વિચિત્ર વાત કોઈ શાસ્ત્રમા જણાવી હોય તો એ વધારે સમ્મત કરવા જેવી સમજવી; કારણ એ કોઈ વીરલા મનુષ્યને અર્થે તેવી વાત કહેવાઈ હોય છે, બાકી તો સાધારણ મનુષ્યો માટે જ કથન હોય છે. આમ હોવાથી આઠ રુચકપ્રદેશ નિર્બંધન છે, એ વાત અનિષેધ છે, એમ મારી સમજણ છે. બાકીના ચાર અસ્તિકાયના પ્રદેશને સ્થળે એ રુચકપ્રદેશ મૂકી સમુદ્‌ઘાત કરવાનું કેવળી સંબંધી જે વર્ણન છે, તે કેટલીક અપેક્ષાએ જીવનો મૂળ કર્મભાવ નથી એમ સમજાવવા માટે છે.[1]

• • •

ચૌદ પૂર્વધારી નિગોદમાં અને જઘન્યજ્ઞાનવાળા મોક્ષે કેમ?

[2]જઘન્યજ્ઞાન એટલે સામાન્યપણે પણ મૂળ વસ્તુનું જ્ઞાન, અતિશય સક્ષેપમાં છતાં મોક્ષના બીજરૂપ છે. એટલા માટે એમ કહ્યું અને 'એકદેશે ઉણું' એવું ચૌદપૂર્વધારીનું જ્ઞાન તે એક મૂળ વસ્તુનાં જ્ઞાન શિવાય બીજુ બહુ જાણનાર થયું; પણ દેહદેવળમાં રહેલો શાશ્વત્ પદાર્થ જાણનાર ન થયું અને તો પછી લક્ષ વગરનું ફેંકેલું તીર લક્ષ્યાર્થનું કારણ નથી, તેમ આ પણ થયું જે વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવા ચૌદપૂર્વનું જ્ઞાન જિને બોધ્યું છે, તે વસ્તુ ન મળી તો

૧ એ વાત પ્રસંગવશાત્ સમાગમે ચર્ચો તો ઠીક પડશે.

૨ બીજું પ્રશ્ન 'ચૌદ પૂર્વધારી કંઇ જ્ઞાને ઉણા-એવા-અનંતનિગોદમાં લાભે અને જઘન્યજ્ઞાનવાળા પણ અધિકમાં અધિક પંદર ભવે મોક્ષે જાય,' એ વાતનું સમાધાન કેમ? એનો ઉત્તર જે મારા હૃદયમાં છે, તે જ જણાવી દઉં છુ કે એ જઘન્યજ્ઞાન બીજું અને એ પ્રસંગ પણ બીજો છે . . .

પછી ચૌદપૂર્વનું જ્ઞાન અજ્ઞાનરૂપ જ થયું. અહીં 'દેશે-ઉણું' ચૌદપૂર્વનું જ્ઞાન સમજવું. 'દેશે-ઉણું' કહેવાથી આપણી સાધારણ મતિથી એમ સમજાય કે, ભણી-ભણી ચૌદપૂર્વને છેડે આવી પહોંચતાં એકાદ અધ્યયન કે તેવું રહી ગયું અને તેથી રખડ્યા; પરંતુ એમ તો નહીં. એટલા બધા જ્ઞાનનો અભ્યાસી એક અલ્પ ભાગ માટે અભ્યાસમાં પરાભવ પામે, એ માનવા જેવું નથી; અર્થાત્ કંઈ ભાષા અઘરી અથવા અર્થ અઘરો નથી કે સ્મરણમાં રાખવું તેમને દુર્લભ પડે. માત્ર મૂળ વસ્તુનું જ્ઞાન ન મળ્યું એટલી જ ઉણાઈ [થી] તેણે ચૌદપૂર્વનું બાકીનું જ્ઞાન નિષ્ફળ કર્યું. એક નયથી એવી વિચારણા પણ થઇ શકે છે કે શાસ્ત્રો-લખેલાં-નાં પાનાં ઉપાડવાં અને ભણવાં એમાં કંઈ અંતર નથી-જો તત્ત્વ ન મળ્યું તો; કારણ કે બેયે બોજો જ ઉપાડ્યો. પાનાં ઉપાડ્યાં તેણે કાયાએ બોજો ઉપાડ્યો; ભણી ગયા તેણે મને બોજો ઉપાડ્યો; પરંતુ વાસ્તવિક લક્ષાર્થ વિના તેનું નિરૂપયોગીપણું થાય, એમ સમજણ છે. જેને ઘેર આખો લવણસમુદ્ર છે તે તૃષાતુરની તૃષા મટાડવા સમર્થ નથી; પણ જેને ઘેર એક મીઠા પાણીની વીરડી છે તે પોતાની અને કેટલાક બીજાની તૃષા મટાડવા સમર્થ છે અને જ્ઞાનદૃષ્ટિએ જોતાં મહત્વ તેનું જ છે; તોપણ બીજા નય પર હવે દૃષ્ટિ કરવી પડે છે અને તે એ કે કોઈ રીતે પણ શાસ્ત્રાભ્યાસ હશે તો કંઈ પાત્ર થવાની જિજ્ઞાસા થશે અને કાળે કરીને પાત્રતા પણ મળશે અને પાત્રતા બીજાને પણ આપશે; એટલે શાસ્ત્રાભ્યાસનો નિષેધ અહીં કરવાનો હેતુ નથી; પણ મૂળ વસ્તુથી દૂર જવાય એવા શાસ્ત્રાભ્યાસનો નિષેધ કરીએ તો એકાંતવાદી નહીં કહેવાઈએ.[1] [૮૬.

*　　*　　*

'વાંછા' 'ઇચ્છા' અને 'અનન્ય'નો અર્થ.

[2]'વાછા'-'ઇચ્છા' ના અર્થ તરીકે 'કામ' શબ્દ વપરાય છે. તેમજ પંચેંદ્રિયના વિષયના અર્થ તરીકે પણ વપરાય છે,

'અનન્ય' એટલે જેના જેવો બીજો નહીં,—સર્વોત્કૃષ્ટ. 'અનન્ય ભક્તિભાવ' એટલે જેના જેવો બીજો નહીં એવો ભક્તિપૂર્વક ઉત્કૃષ્ટભાવ.

૧ ટૂંકામાં એમ એ બે પ્રશ્નોના ઉત્તર લખું છું. લેખન કરતાં વાચાએ અધિક સમજાવવાનું બને છે, તોપણ આશા છે કે આથી સમાધાન થશે અને પાત્રપણાના કોઇપણ અંશોને વધારશે. 'એકાંતિકદૃષ્ટિને ઘટાડશો' એમ માન્યતા છે.

૨ સત્‌ને નમો નમઃ.

સત્પુરુષની ઓળખાણથી માર્ગની નીકટતા.

જેના વચનબળે જીવ નિર્વાણમાર્ગને પામે છે એવી સજીવન મૂર્ત્તિનો પૂર્વકાળમાં જીવને જોગ ઘણીવાર થઈ ગયો છે, પણ તેનું ઓળખાણ થયું નથી. જીવે ઓળખાણ કરવા પ્રયત્ન ક્વચિત્ કર્યું પણ હશે, તથાપિ જીવને વિષે ગ્રહી રાખેલી સિદ્ધિ–યોગાદિ, રિદ્ધિ–યોગાદિ અને બીજી તેવી કામનાઓથી પોતાની દૃષ્ટિ મલિન હતી દૃષ્ટિ જો મલિન હોય તો તેથી સત્–મૂર્ત્તિ પ્રત્યે પણ બાહ્ય લક્ષ રહે છે, જેથી ઓળખાણ પડતુ નથી અને જ્યારે ઓળખાણ પડે છે ત્યારે જીવને અપૂર્વ સ્નેહ આવે છે. તે એવો કે તે મૂર્ત્તિના વિયોગે ઘડી એક આયુષ્ય ભોગવવું તે પણ તેને વિટંબના લાગે છે,–અર્થાત્ તેના વિયોગે તે ઉદાસીન ભાવે તેમા જ વૃત્તિ રાખીને જીવે છે. બીજા પદાર્થોના સયોગ અને મૃત્યુ એ બન્ને એને સમાન થઈ ગયા હોય છે. આવી દશા જ્યારે આવે છે, ત્યારે જીવને માર્ગ બહુ નિકટ હોય છે, એમ જાણવું. એવી દશા આવવામા માયાની સગતિ બહુ વિટંબનામય છે; પણ એ જ દશા આણ્વી એવો જેનો દૃઢ નિશ્ચય છે તેને ઘણુ કરીને થોડા વખતમાં તે દશા પ્રાપ્ત થાય છે. [૯૫

* * *

પરમાર્થ પ્રકાશક દશા.

"માયિક એક પણ ભયનો, મોહનો, સંકલ્પનો કે વિકલ્પનો અંશ રહે નહીં, એ એકવાર જો યથાયોગ્ય આવી જાય, તો પછી ગમે તેમ પ્રવર્ત્તાય, ગમે તેમ બોલાય, ગમે તેમ આહાર–વિહાર કરાય, તથાપિ તેને કોઈ પણ જાતની બાધા નથી; પરમાત્મા પણ તેને પૂછી શકનાર નથી. તેનું કરેલું સર્વ સવળું છે. આવી દશા પામવાથી પરમાર્થ માટે કરેલો પ્રયત્ન સફળ થાય છે અને એવી દશા થયા વિના પ્રગટ–માર્ગે પ્રકાશવાની પરમાત્માની આજ્ઞા નથી."

* * *

ઉપશમ–ક્ષપક ગુણસ્થાન શ્રેણી.

"ગુણઠાણા એ સમજ્યા માટે કહેલાં છે. ઉપશમ અને ક્ષપક એ બે જાતની શ્રેણિ છે. ઉપશમમાં પ્રત્યક્ષ દર્શનનો સભવ નથી; ક્ષપકમાં છે. પ્રત્યક્ષ દર્શનના સભવને અભાવે અગિયારમેથી જીવ પાછો વળે છે. ઉપશમ

શ્રેણિ બે પ્રકારે છેઃ એક આજ્ઞારૂપ; એક માર્ગ જાણ્યા વિના સ્વાભાવિક ઉપશમ થવારૂપ. આજ્ઞારૂપ પણ આજ્ઞા આરાધન સુધી પતિત થતો નથી. પાછળનો ઉંડ ગયા પછી માર્ગના અજાણપણાને લીધે પડે છે." [૯૯.

* * *

અગીયારમું ગુણસ્થાનક.

અગીયારમેથી લથડેલો ઓછામાં ઓછા ત્રણ અને ઘણામાં ઘણા પંદર ભવ કરે, એમ અનુભવ થાય છે.

અગીયારમામાં એવું છે કે ત્યાં પ્રકૃતિયો ઉપશમ ભાવમાં હોવાથી મન, વચન, કાયાના યોગ પ્રબળ-શુભ-ભાવમાં વર્ત્તે છે, એથી શાતાનો બંધ થાય છે અને એ શાતા ઘણું કરીને પાચ અનુત્તર વિમાનની જ હોય છે. [૧૦૦.

* * *

શાસ્ત્રમર્મ-ઉદાસીનતા અને સત્પુરુષની ભક્તિ.

નિરંતર ઉદાસીનતાનો ક્રમ સેવવો; સત્પુરુષની ભક્તિ પ્રત્યે લીન થવું; સત્પુરુષોનાં ચરિત્રોનું સ્મરણ કરવું; સત્પુરુષોનાં લક્ષણોનું ચિંતન કરવું; સત્પુરુષોની મુખાકૃતિનું હૃદયથી અવલોકન કરવું; તેનાં મન, વચન, કાયાની પ્રત્યેક ચેષ્ટાનાં અદ્ભુત રહસ્યો ફરીફરી નિદિધ્યાસન કરવાં; તેઓએ સમ્મત કરેલુ સર્વ સમ્મત કરવું.

આ જ્ઞાનીઓએ હૃદયમાં રાખેલું, નિર્વાણ અર્થે માન્ય રાખવાયોગ્ય, શ્રદ્ધવાયોગ્ય, ફરીફરી ચિંતવવાયોગ્ય, ક્ષણે-ક્ષણે સમયે-સમયે લીન થવા યોગ્ય પરમ રહસ્ય છે અને એ જ સર્વ શાસ્ત્રનો, સર્વ સતના હૃદયનો, ઈશ્વરના ઘરનો મર્મ પામવાનો મહા માર્ગ છે અને સઘળાનું કારણ કોઈ વિદ્યમાન સત્પુરુષની પ્રાપ્તિ અને તે પ્રત્યે અવિચળ શ્રદ્ધા એ છે[1] . . . આજે, ગમે તો તેથી મોડે અથવા વહેલે, એ જ સૂઝ્યે, એ જ પ્રાપ્ત થયે છૂટકો છે.[2] . . . [૧૦૧.

* * *

સ્વસ્વરૂપપ્રાપ્તિ અર્થે સર્વસંગપરિત્યાગ.

"સર્વ શાસ્ત્રના બોધનું, ક્રિયાનું, જ્ઞાનનું, યોગનું અને ભક્તિનું પ્રયોજન સ્વસ્વરૂપપ્રાપ્તિને અર્થે છે અને એ સમ્યક્‌શ્રેણિઓ આત્મગત થાય, તો તેમ થવું પ્રત્યક્ષ સંભવિત છે; પણ એ વસ્તુઓ પ્રાપ્ત કરવા સર્વસંગપરિત્યાગની

૧ અધિક શું લખવું? ૨ સર્વ પ્રદેશે મને તો એ જ સમ્મત.

અવશ્ય છે. નિર્જનાવસ્થા—યોગભૂમિકમાં વાસ—સહજ સમાધિની પ્રાપ્તિ . . . તે સર્વસંગપરિત્યાગમાં નિયમાવાપ્તિ છે. દેશ (ભાગ) સંગપરિત્યાગમાં ભજના સંભવે છે."

• • •

પદાર્થના દ્રવ્યાદિ ચાર પ્રકાર

"પ્રત્યેક પદાર્થની પ્રજ્ઞાપનીયતા ચાર પ્રકારે છે—દ્રવ્ય (તેના વસ્તુ સ્વભાવ) થી, ક્ષેત્ર (કંઈ પણ તેનું વ્યાપનું—ઉપચારે કે અનુપચારે) થી કાળ અને ભાવ (તેના ગુણાદિક ભાવ) થી" [૧૦૩.

* * *

મોક્ષવાદી જૈન દર્શન નાસ્તિક નથી

"જૈન એ મોક્ષના અખંડ ઉપદેશનું કરતું અને વાસ્તવિક તત્ત્વમાં જ જેની શ્રદ્ધા છે, એવું દર્શન છતાં કોઈ 'નાસ્તિક' એ ઉપનામથી તેનું આગળ ખંડન કરી ગયા છે, તે યથાર્થ થયું નથી [૧૦૪.

* * *

દુષમકાળમાં જનવૃત્તિઓ

"જ્ઞાનીઓએ કલ્પેલો ખરેખરો આ કળિકાળ જ છે. જનસમુદાયની વૃત્તિઓ વિષયકષાયાદિકથી વિષમતાને પામી છે. એનું બળવત્તરપણું પ્રત્યક્ષ છે. રાજસીવૃત્તિનું અનુકરણ તેમને પ્રિય થયું છે. તાત્પર્ય, વિવેકીઓની અને યથાયોગ્ય ઉપશમપાત્રની છાયા પણ મળતી નથી" [૧૦૫.

* * *

દુષમકાળમાં ભક્તિ અને સત્સંગનો અભાવ

"મહાવીર દેવે આ કાળને 'પંચમકાળ' કહી દુષમ કહ્યો, વ્યાસે કળીયુગ કહ્યો, એમ ઘણા મહાપુરુષોએ આ કાળને કઠિન કહ્યો છે, એ વાત નિઃશંક સત્ય છે, કારણ ભક્તિ અને સત્સંગ વિદેશ ગયા છે, અર્થાત્ સંપ્રદાયમાં રહ્યા નથી અને એ મળ્યાં વિના જીવનો છૂટકો નથી. આ કાળમાં મળવાં દુષમ થઈ પડ્યા છે, માટે કાળ પણ દુષમ છે, તે વાત યથાયોગ્ય જ છે"

* * * [૧૦૭

સંસારમાં કઈ અવસ્થા સુખકર?

આયુષ્યનું પ્રમાણ આપણે જાણ્યું નથી બાલાવસ્થા અસમજમાં વીત થઈ. માનો કે ૪૬ વર્ષનું આયુષ્ય હશે, અથવા વૃદ્ધતા દેખી શકીશું

એટલું આયુષ્ય હશે, પણ તેમાં શિથિલદશા શિવાય બીજું કંઈ જોઈ શકીશું નહીં. હવે માત્ર એક યુવાવસ્થા રહી તેમાં જો મોહનીયબળવત્તરતા ન ઘટી તો સુખથી નિદ્રા આવશે નહીં, નિરોગી રહેવાશે નહીં, માઠા સંકલ્પ-વિકલ્પ ટળશે નહીં અને ઠામ ઠામ આથડવું પડશે અને તે પણ રીદ્ધિ હશે તો થશે; નહીં તો પ્રથમ તેનું પ્રયત્ન કરવું પડશે. તે ઇચ્છા પ્રમાણે મળી ન મળી તો એક બાજુ રહી, પરંતુ વખતે પેટ પૂરતી મળવી દુર્લભ છે. તેની જ ચિંતામાં, તેના જ વિકલ્પમાં અને તે મેળવીને સુખ ભોગવીશું એ જ સંકલ્પમાં, માત્ર દુઃખ શિવાય બીજું કંઈ દેખી શકીશું નહીં. એ વયમાં કોઈ કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરતાં ફાવ્યા તો એકદમ આંખ ત્રિછી થઈ જશે. ન ફાવ્યા તો લોકનો ખેદ અને પોતાનો નિષ્ફળખેદ બહુ દુઃખ આપશે. પ્રત્યેક વખત મૃત્યુના ભયવાળો, રોગના ભયવાળો, આજીવિકાના ભયવાળો, યશ હશે તો તેની રક્ષાના ભયવાળો, અપયશ હશે તો તેને ટાળવાના ભયવાળો, લેણું હશે તો તેને લેવાના ભયવાળો, દેણું હશે તો તેની હાયવોયના ભયવાળો, સ્ત્રી હશે તો તેની . . . ના ભયવાળો, નહીં હોય તો તેને પ્રાપ્ત કરવાના ખ્યાલવાળો, પુત્રપુત્રાદિક હશે તો તેની કડાકૂટના ભયવાળો, નહીં હોય તો તેને મેળવવાના ખ્યાલવાળો, ઓછી રીદ્ધિ હશે તો વધારેના ખ્યાલવાળો, વધારે હશે તો તેને બાથ ભરવાના ખ્યાલનો, એમ જ પ્રત્યેક સાધનો માટે અનુભવ થશે ક્રમે કે વિક્રમે ટુંકામાં કહેવાનું કે, સુખનો સમય હવે કયો કહેવો ? બાલાવસ્થા ? યુવાવસ્થા ? જરાવસ્થા ? નિરોગાવસ્થા ? રોગાવસ્થા ? ધનાવસ્થા ? નિર્ધનાવસ્થા ? ગૃહસ્થાવસ્થા ? અગૃહસ્થાવસ્થા ?

એ સર્વ પ્રકારની બાહ્ય મહેનત વિના અનુત્તર અંતરંગ વિચારણાથી જે વિવેક થયો તે જ આપણને બીજી દૃષ્ટિ કરાવી, સર્વ કાળને માટે સુખી કરે છે, એટલે કહ્યું શું ? તો કે વધારે જીવાયું તો પણ સુખી, ઓછું જીવાયું તો પણ સુખી, પાછળ જન્મવું હોય તો પણ સુખી, ન જન્મવું હોય તો પણ સુખી. [પૃ૦ ૨૬૭.

* *

અંગત વ્યવહાર શુદ્ધિનો ક્રમ.

" ભલે તને વસમું લાગે, પણ એ જ ક્રમમાં પ્રવર્ત્ત-ખચિત કરીને અને ક્રમમાં પ્રવર્ત્ત. દુઃખને સહન કરી ક્રમની સાચવણીના પરિસહને સહન કરી

અનુકૂળ-પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગને સહન કરી તું અચળ રહે અત્યારે કદાપિ વસમુ, અધિકતર લાગશે, પણ પરિણામે તે વસમુ સમુ થશે ઘેરામા ઘેરાઈશ નહીં ફરીફરી ન્હૈ હુ, ઘેરાઈશ નહીં દુ ખી થઈશ, પશ્ચાતાપ કરીશ, એ કરતા અત્યારથી આ વચનો ઘટમા ઉતાર-પ્રીતિપૂર્વક ઉત ર "

૧ "કોઈને પણ દોષ જો નહીં તારા પોતાના દોષથી જે કઈ થાય છે તે થાય છે, એમ માન"

૨ "તારી (આત્મ) પ્રશસા કરીશ નહીં અને કરીશ તો તુ જ હલકો છે"

૩ ' જેમ બીજાને પ્રિય લાગે તેવી તારી વર્ત્તણુક કરવાનુ પ્રયત્ન કરજે એકદમ તેમા તને સિદ્ધિ નહીં મળે વા વિઘ્ન નડશે, તથાપિ દઢ આગ્રહથી હળવે હળવે તે ક્રમપર તારી નિષ્ઠા લાવી મૂકજે "

૪ ' તુ વ્યવહારમા જેનાથી જોડાયો હો તેનાથી અમૂક પ્રકારે વર્ત્તવાનો નિર્ણય કરી તેને જણાવ, તેને અનુકૂળ આવે તો તેમ, નહીં તો તે જણાવે તેમ પ્રવર્ત્તજે સાથે જણાવજે કે તમારા કાર્યમા (જે મને સોંપો તેમા) કોઈ રીતે મારી નિષ્ઠાથી કરીને હાનિ નહીં પહોંચાડુ તમે મારા સબધમા બીજી કઈ કલ્પના કરશો નહીં, મને વ્યવહાર સબધી અન્યથા લાગણી નથી તેમ તમારાથી વર્ત્તવા ઈચ્છતો નથી, એટલુજ નહીં પણ કઈ મન વિપરિતાચરણ મન, વચન, કાયાએ થયુ, તો તે માટે પશ્ચાતાપી થઈશ, એમ નહીં કરવા આગળથી બહુ સાવચેતી રાખીશ, તમે સોંપેલુ કામ કરતા હુ નિરાભિમાની રહીશ મારી ભૂલને માટે મને ઠપકો આપશો તે સહન કરીશ મારુ ચાલશે ત્યાસુધી સ્વપ્ને પણ તમારો દ્વેષ વા તમારા સબધી કોઈપણ જાતની અન્યથા કલ્પના કરીશ નહીં તમને કોઈ જાતની શકા થાય તો મને જણાવશો તો તમારો ઉપકાર માનીશ અને તેનો ખરો ખુલાસો કરીશ ખુલાસો નહીં હોય તો મૌન રહીશ, પરતુ અસત્ય બોલીશ નહીં માત્ર તમારી પાસેથી એટલુ જ ઈચ્છુ છઉ કે, કોઈ પણ પ્રકારે તમે મને નિમિત્ત રાખી અશુભયોગમા પ્રવૃત્તિ કરશો નહીં તમારી ઇચ્છાનુસાર તમે વર્ત્તજો, તેમા મારે કઈ પણ અધિક કહેવાની જરૂર નથી માત્ર મને મારી નિવૃત્તિ શ્રેણિમા વર્ત્તવા દેતા, કોઈરીતે તમારુ અત કરણ ટુકુ કરશો નહીં અને ટુકુ કરવા જો તમારી ઇચ્છા હોય તો ખચિત કરીને મને આગળથી જણાવી દેજો તે શ્રેણિને સાચવવા

મારી ઈચ્છા છે અને તે માટે એથી હું યોગ્ય કરી લઇશ મારું ચાલતાં સુધી તમને દુભવીશ નહીં અને છેવટે એજ નિવૃત્તિ શ્રેણિ તમને અપ્રિય હશે તો પણ હું જેમ બનશે તેમ જાળવણીથી તમારી સમીપથી-તમને કોઈ પણ જાતની હાનિ કર્યા વગર બનતો લાભ કરીને, હવે પછીના ગમને કાળ મળે [પાઠાં૰ ગમે તે કાળ માટે] પણ તેવી ઇચ્છા રાખીને ખશી જઈશ."

* * * [પૃ૰ ૨૭૦.

જ્ઞાનીમાં પરમાત્માપણું, તેની ભક્તિથી પરાભક્તિ

[1]પરમાત્મા અને આત્માનુ એકરૂપ થઈ જવું (!) તે પરાભક્તિની છેવટની હદ છે. એક એ જ લય રહેવી તે પરાભક્તિ છે. પરમ મહાત્મા ગોપાગનાઓ મહાત્મા વાસુદેવની ભક્તિમા એ જ પ્રકારે રહી હતી; પરમાત્માને નિરજન અને નિર્દેહરૂપે ચિતવ્યે જીવને એ લય આવવી વિકટ છે, એટલા માટે જેને પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર થયો છે, એવો દેહધારી પરમાત્મા તે પરાભક્તિનું પરમ કારણ છે. તે જ્ઞાની પુરુષના સર્વ ચરિત્રમા ઐક્યભાવનો લક્ષ થવાથી તેના હૃદયમાં વિરાજમાન પરમાત્માનો ઐક્યભાવ હોય છે અને એ જ પરાભક્તિ છે. જ્ઞાની પુરુષ અને પરમાત્મામા અતર જ નથી અને જે કોઈ અતર માને છે, તેને માર્ગની પ્રાપ્તિ પરમ વિકટ છે. જ્ઞાની તો પરમાત્મા જ છે અને તેની ઓળખાણ વિના પરમાત્માની પ્રાપ્તિ થઈ નથી, માટે સર્વ પ્રકારે ભક્તિ કરવાયોગ્ય એવી દેહધારી દિવ્યમૂર્ત્તિ-જ્ઞાનીરૂપ પરમાત્માની-ને નમસ્કારાદિક ભક્તિથી માડી પરાભક્તિના અત સુધી એક લયે આગધવી, એવો શાસ્ત્રલક્ષ છે પરમાત્મા આ દેહધારીરૂપે થયો છે એમ જ જ્ઞાની પુરુષ પ્રત્યે જીવને બુદ્ધિ થયે ભક્તિ ઉગે છે અને તે ભક્તિ ક્રમે કરી પરાભક્તિરૂપ હોય છે. આ વિષે શ્રીમદ્ભાગવતમા-ભગવદ્ગીતામાં ઘણા ભેદ પ્રકાશિત કરી એ જ લક્ષ્ય પ્રકાશ્યો [પાઠાં૰ પ્રશસ્યો] છે, અધિક શુ કહેવુ ? જ્ઞાની-તીર્થંકરદેવમાં લક્ષ થવા જૈનમા પણ પચપરમેષ્ટિમત્રમા 'નમો અરિહતાણ'-પદ પછી 'સિદ્ધ'ને નમસ્કાર કર્યો છે, એ જ ભક્તિમાટે એમ સૂચવે છે કે, પ્રથમ જ્ઞાની પુરુષની ભક્તિ, એ જ પરમાત્માની પ્રાપ્તિ અને ભક્તિનુ નિદાન છે.

• • •

૧ આપે એકવાર ભક્તિના સંબધમાં પ્રશ્ન કર્યો હતો; તે સંબધમા વધારે વાત તો સમાગમે થઈ શકે તેમ છે અને ઘણુકરીને બધી વાતને માટે સમાગમ ઠીક લાગે છે તોપણ ઘણો જ ટુંકો ઉત્તર લખુ છઉ

પ્રભુ ભક્તને કઠણાઈ.

[1]પરમાત્માની ભક્તિ જ જેને પ્રિય છે એવા પુરુષને કઠણાઈ ન હોય તો પછી ખરા પરમાત્માની તેને ભક્તિ જ નથી, એમ સમજવું; અથવા તો ચાહીને પરમાત્માની ઇચ્છારૂપ માયાએ તેવી કઠણાઈ મોકલવાનું કાર્ય વિસ્મરણ કર્યું છે જનકવિદેહી અને મહાત્મા કૃષ્ણની કઠણાઈ વિષે માયાનું વિસ્મરણ થયું લાગે છે, તથાપિ તેમ નથી. જનકવિદેહીની કઠનાઈ વિષે કંઈ અત્ર કહેવું જોગ નથી, કારણ કે તે અપ્રગટ કઠણાઈ છે અને મહાત્મા કૃષ્ણની સંકટરૂપ કઠણાઈ પ્રગટ જ છે તેમ અષ્ટમાસિદ્ધિ અને નવનિધિ પણ પ્રસિદ્ધ જ છે; તથાપિ કઠણાઈ તો ઘટારત જ હતી અને હોવી જોઇએ. એ કઠણાઈ માયાની છે અને પરમાત્માના લક્ષની તો એ સરળાઈ છે અને એમ જ હો. ઋભુ રાજાએ વિકટ તપ કરી પરમાત્માનુ આરાધન કર્યું અને દેહધારીરૂપે પરમાત્માએ તેને દર્શન આપ્યુ અને વર માગવા કહ્યું ત્યારે ઋભુ રાજાએ માગ્યું કે, હે ભગવાન્! આવી જે રાજ્યલક્ષ્મી મને આપી છે તે ઠીક જ નથી, તારો પરમ અનુગ્રહ મારા ઉપર હોય તો પચવિષયના સાધનરૂપ એ રાજ્યલક્ષ્મીનું ફરીથી મને સ્વપનુ પણ ન હો, એ વર આપ. પરમાત્મા દિંગ થઈ જઈ 'તથાસ્તુ' કહી સ્વધામગત થયા. કહેવાનો આશય એવો છે કે, એમ જ યોગ્ય છે. કઠણાઈ અને સરળાઈ, શાતા અને અશાતા, એ ભગવદ્ભક્તને સરખાં જ છે અને વળી કઠણાઈ અને અશાતા તો વિશેષ અનુકૂળ છે કે, જ્યાં માયાનો પ્રતિબંધ દર્શનરૂપ નથી.[2]

પરમાત્મા એમ કહે છે કે, તમે તમારા કુટુંબ પ્રત્યે નિઃસ્નેહ હો અને તેના પ્રત્યે સમભાવી થઈ પ્રતિબંધરહિત થાઓ; તે તમારું છે એમ ન માનો અને પ્રારબ્ધયોગને લીધે એમ મનાય છે, તે ટાળવા આ કઠણાઈ મેં મોકલી છે.[3]

જે જે વાટેથી અનંત કાળથી ગ્રહાયલા આગ્રહનો, પોતાપણાનો અને અસત્સંગનો નાશ થાય તે તે વાટે વૃત્તિ લાવવી એ જ ચિંતન રાખવાથી અને પરભવનો દૃઢ વિશ્વાસ રાખવાથી કેટલેક અંશે તેમાં જય પમાશે. [૧૦૯.

* * *

૧ બીજું એક પ્રશ્ન આપે (એકથી અધિકવાર) એમ લખ્યું હતુ કે, વ્યવહારમા વેપારાદિ વિષે આ વર્ષ જેવું જોઇએ તેવું લાભરૂપ લાગતું નથી; અને કઠણાઈ રહ્યા કરે છે . . . ૨ આપને તો એ વાર્તા જાણવામાં છે, તથા કુટુંબાદિકને વિષે કઠણાઈ હોવી ઘટારત નથી એમ ઉગતુ હોય તો, તેનું કારણ એ જ છે કે . . .
૩ અધિક શું કહેવું? એ એમજ છે.

'આ કાળે મોક્ષે ન જ જવાય' એ પર સહજ સ્યાદ્વાદ.

નીચે એક વાક્યને સહજ સ્યાદ્વાદ કર્યું છે
"આ કાળમા કોઈ મોક્ષે ન જ જાય"
"આ કાળમા કોઈ આ ક્ષેત્રેથી મોક્ષે ન જ જાય
"આ કાળમા કોઈ આ કાળનો જન્મેલો આ ક્ષેત્રેથી મોક્ષે ન જાય"
"આ કાળમા કોઈ આ કાળનો જન્મેલો સર્વથા ન મૂકાય"
"આ કાળમા કોઈ આ કાળનો જન્મેલો સર્વ કર્મથી સર્વથા ન મૂકાય"

હવે એ ઉપર સહજ વિચાર કરીએ પ્રથમ એક માણસ બોલ્યો કે આ કાળમા કોઈ મોક્ષે ન જ જાય જેવુ એ વાક્ય નીકળ્યુ કે શકા થઈ આ કાળમા શુ મહાવિદેહેથી મોક્ષે ન જ જાય? ત્યાથી તો જાય માટે ફરી વાક્ય બોલો ત્યારે બીજીવાર કહ્યુ આ કાળમા કોઈ આ કાળનો જન્મેલો આ ક્ષેત્રેથી મોક્ષે ન જાય ત્યારે પ્રશ્ન કર્યું કે જબુ સુધર્માસ્વામી ઇત્યાદિક કેમ ગયા? એ પણ આ જ કાળ હતો ફરી વળી સામો પુરુષ વિચારીને બોલ્યો આ કાળમા કોઈ આ કાળનો જન્મેલો આ ક્ષેત્રેથી મોક્ષે ન જાય ત્યારે પ્રશ્ન કર્યું કે, કોઈનુ મિથ્યાત્વ જતુ હશે કે નહીં? ઉત્તર આપ્યો હા જાય ત્યારે ફરી કહ્યુ કે, જો મિથ્યાત્વ જાય તો મિથ્યાત્વ જવાથી મોક્ષ થયો કહેવાય કે નહીં? ત્યારે તેણે હા કહી કે એમ તો થાય ત્યારે કહ્યુ એમ નહીં પણ એમ હશે કે આ કાળમા કોઈ આ કાળનો જન્મેલ સર્વ કર્મથી ન મૂકાય. આમા પણ ઘણા ભેદ છે પરતુ આટલા સુધી કદાપિ સાધારણ સ્યાદ્વાદ માનીએ તો એ જૈનના શાસ્ત્ર માટે ખુલાસો થયો ગણાય વેદાતાદિક તો આ કાળમા સર્વથા સર્વ કર્મથી મૂકાવા માટે જણાવે છે, માટે હજુ પણ આગળ જવાનુ છે ત્યાર પછી વાક્યસિદ્ધિ થાય આમ વાક્ય બોલવાની અપેક્ષા રાખવી એ ખરુ, પરતુ જ્ઞાન ઉપજ્યા વિના એ અપેક્ષા સ્મૃત થાય એ અનવુ સભવિત નથી કાતો સત્પુરુષની કૃપાથી સિદ્ધ થાય[1] [૧૧૧

* * *

[1] અત્યારે એ જ થોડુ લખ્યુ ઘણુ કરી જાણુ તે ઉપર લખી શાયા, ટે લખવી પસદ નથી, સાખ્યનુ શ્રીકૃષ્ણ બાવાએ વખાણી માર્યુ છે, પરતુ અહીં તો અમૃતની ગયોગ નાળિયેરી છે, ત્યા આ ક્યાથી પસદ આવે? નાપસદ પણ કરાય નહીં

છેવટે આજે, કાલે અને બધે વખતે આ કહેવુ છે કે આનો સગ થયા પછી સર્વ પ્રકારે નિર્ભય રહેતા શીખવુ આપને આ વાક્ય કેમ લાગે છે?

બીજી જ્ઞાતીમાં પણ માર્ગ પામેલા પુરુષો.

"કણબી અને કોળી જેવી જ્ઞાતીમાં પણ માર્ગને પામેલા થોડાં વર્ષમાં ઘણા પુરુષો થઈ ગયા છે; તે મહાત્માઓની જનમંડલને અપિછાન હોવાને લીધે કોઈક જ તેનાથી સાર્થક સાધી શક્યું છે; જીવને મહાત્મા પ્રત્યે મોહ જ ન આવ્યો એ કેવી ઈશ્વરી અદ્ભુત નિયતિ છે? એઓ કંઈ છેવટના જ્ઞાનને પ્રાપ્ત થયા નહોતા; પરંતુ તે મળવું તેમને બહુ સમીપમાં હતું" [૧૬૫.

* * *

જ્ઞાનીની આજ્ઞા સ્વછંદે આરાધનથી માર્ગની અપ્રાપ્તિ.

[1] . . . માર્ગ સરળ છે, સુલભ છે, પણ પ્રાપ્તિનો યોગ મળવો દુર્લભ છે.

ભાવઅપ્રતિબદ્ધતાથી નિરંતર વિચરે છે એવા જ્ઞાની પુરુષોની આજ્ઞાની, તથા તેના વિચારની સમ્યક્પ્રતીતિ આવ્યા વિના, તથા તેમાં અચળ સ્નેહ થયા વિના સત્સ્વરૂપના વિચારની યથાર્થ પ્રાપ્તિ થતી નથી અને તેવી દશા આવેથી તેનાં ચરણારવિંદ જેણે સેવ્યા છે તે પુરુષ, તેવી દશાને ક્રમે કરીને પામે છે. એ માર્ગ આરાધ્યા વિના જીવે અનાદિ કાળથી પરિભ્રમણ કર્યું. જ્યાંસુધી જીવને સ્વછંદથી અંધત્વ છે, ત્યાંસુધી એ માર્ગનું દર્શન થતું નથી તે અંધત્વ ટાળવા માટે જીવે એ માર્ગનો વિચાર કરવો; દૃઢ મોક્ષેચ્છા કરવી એ વિચારમાં અપ્રમત્ત રહેવું. તો માર્ગની પ્રાપ્તિ થઈ અંધત્વ ટળે છે. અનાદિ કાળથી જીવ અવળે માર્ગે ચાલ્યો છે. જો કે તેણે જપ, તપ, શાસ્ત્રાધ્યયન વગેરે અનંતવાર કર્યા છે; તથાપિ જે કંઈ પણ અવશ્ય કરવાયોગ્ય હતું તે, તેણે કર્યું નથી.[2]

'સૂયગડાંગસૂત્ર'માં ઋષભદેવજી ભગવાને જ્યાં અઠાણું પુત્રોને ઉપદેશ્યા છે—મોક્ષ માર્ગે ચઢાવ્યા છે, ત્યાં આમ ઉપદેશ કર્યો છેઃ—

(હે આયુષ્મનો!) આ જીવે સર્વ કર્યું છે; એક આ વિના. તે શું? તો કે' નિશ્ચય કહીએ છીએ કે, સત્પુરુષનું કહેલું વચન, તેનો ઉપદેશ, તે સાંભળ્યા નથી; અથવા રુડે પ્રકારે કરી તે ઉઠાવ્યાં નથી અને એને જ અમે મુનિઓનું સામાયિક (આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ) કહ્યું છે.

૧ જીવને માર્ગ મળ્યો નથી, એનું શું કારણ? એ વારંવાર વિચારી યોગ્ય લાગે ત્યારે સાથેનું (નીચેનું) પત્ર વાંચજો. . . . અમને એમ લાગે છે કે . . .

૨ જે કે અમે પ્રથમજ જણાવ્યું છે.

સુધર્માસ્વામી જંબુસ્વામીને ઉપદેશે છે કે, જગત્ આખાનું જેણે દર્શન કર્યું છે એવા મહાવીરભગવાન્ તેણે અમને આમ કહ્યું છેઃ—'ગુરુને આધીન થઈ વર્તતા એવા અનંત પુરુષો માર્ગ પામીને મોક્ષપ્રાપ્ત થયા.'

એક આ સ્થળે નહીં પણ સર્વ સ્થળે અને સર્વ શાસ્ત્રમાં એ જ વાત કહેવાનો લક્ષ છે.

'આણાએ ધમ્મો આણાએ તવો.'

'આજ્ઞાનું આરાધન એ જ ધર્મ, આજ્ઞાનું આરાધન એ જ તપ.'

એ લક્ષ જીવને સમજાયો નથી, તેના કારણોમાં સર્વથી પ્રધાન કારણ સ્વછંદ છે. [૧૧૭.

* * *

સત્સંગથી પાત્રતા.

બીજી બધી પ્રવૃત્તિ કરતાં જીવને યોગ્યપણું પ્રાપ્ત થાય તેવી વિચારણા કરવી યોગ્ય છે અને તેનું મુખ્ય સાધન સર્વ પ્રકારના કામભોગથી વૈરાગ્ય સમેત સત્સગ છે.

સત્સગ (સમવયી પુરુષોનો-સમગુણી પુરુષોનો-યોગ) માં 'સત્' નો જેને સાક્ષાત્કાર છે એવા પુરુષનાં વચનોનું પરિચર્યન કરવું કે જેમાંથી કાળે કરીને 'સત્'ની પ્રાપ્તિ થાય છે.

કોઇ પણ પ્રકારે જીવ પોતાની કલ્પનાએ કરી 'સત્'ને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. સજીવન મૂર્ત્તિ પ્રાપ્ત થયે જ 'સત્' પ્રાપ્ત થાય છે. સત્ સમજાય છે 'સત્'નો માર્ગ મળે છે. 'સત્' પર લક્ષ આવે છે. સજીવન મૂર્ત્તિના લક્ષ વગર જે કંઈ પણ કરવામાં આવે છે, તે જીવને બંધન છે. આ અમારું હૃદય છે આ કાળ સુલભબોધીપણું પ્રાપ્ત થવામાં વિઘ્નભૂત છે. કંઈક (બીજા કાળ કરતા બહુ) હજુ તેનું વિષમપણું ઓછુ છે; તેવા સમયમાં વક્રપણું, જડપણું, જેનાથી પ્રાપ્ત થાય છે, એવા માયિક વ્યવહારમાં ઉદાસીન થવું શ્રેયસ્કર છે. ૦ ૦ ૦ 'સત્'નો માર્ગ કોઈ સ્થળે દેખાતો નથી. [૧૨૧.

* * *

સત્પુરુષનું શરણ તે ત્રિવિધતાપ ઉપાય.

"આ લોક ત્રિવિધ તાપથી આકુળ વ્યાકુળ છે. ઝાંઝવાનાં પાણીને લેવા દોડી તૃષા છીપાવવા ઇચ્છે છે, એવો દીન છે. અજ્ઞાનને લીધે સ્વરૂપનું'

થઈ જવાથી ભયંકર પરિભ્રમણ તેને પ્રાપ્ત થયું છે. સમયે-સમયે અતુલ ખેદ, જ્વરાદિક રોગ, મરણાદિક ભય, વિયોગાદિક દુઃખને અનુભવે છે; એવી અશરણતાવાળા આ જગતને એક સત્પુરુષ જ શરણ છે, સત્પુરુષની વાણી વિના એ તાપ અને તૃષા છેદી શકે નહીં એમ નિશ્ચય છે."

"સંસાર કેવળ અશાતામય છે. જે કોઈ પણ પ્રાણીને અલ્પ પણ શાતા છે, તો તે પણ સત્પુરુષનો જ અનુગ્રહ છે કોઈ પણ પ્રકારના પુણ્ય વિના શાતાની પ્રાપ્તિ નથી અને એ પુણ્ય પણ સત્પુરુષના ઉપદેશ વિના કોઈએ જાણ્યું નથી, ઘણે કાળે ઉપદેશેલું તે પુણ્ય રુઢીને આધીન થઈ પ્રવર્તે છે, તેથી જાણે તે ગ્રંથાદિકથી પ્રાપ્ત થયેલું લાગે છે, પણ એનું મૂળ એક સત્પુરુષ જ છે."

"એક અંશ શાતાથી કરીને પૂર્ણ કામના સુધીની સર્વ સમાધિ, તેનું સત્પુરુષ જ કારણ છે. આટલી બધી સમર્થતા છતાં જેને કંઈ પણ સ્પૃહા નથી, ઉન્મત્તતા નથી, પોતાપણું નથી, ગર્વ નથી, ગારવ નથી."

"ત્રિલોકના નાથ વશ થયા છે જેને, એવા છતાં પણ એવી કોઈ અટપટી દશાથી વર્તે છે કે જેનું સામાન્ય મનુષ્યને ઓળખાણ થવું દુર્લભ છે."

<u>જ્ઞાની ત્રિકાળની વાત ક્યારે પ્રકાશ કરે?</u>

"જ્ઞાની પુરુષો ત્રિકાળની વાત જાણતાં છતાં પ્રગટ કરતા નથી . . . એ સંબંધમાં એમ જણાય છે કે ઈશ્વરી ઇચ્છાજ એવી છે કે અમુક પારમાર્થિક વાત શિવાય જ્ઞાની બીજી ત્રિકાળિક વાત પ્રસિદ્ધ ન કરે અને જ્ઞાનીની પણ અંતર ઈચ્છા તેથી જ જણાય છે. જેની કોઈ પ્રકારની આકાંક્ષા નથી એવા જ્ઞાનીપુરુષને કંઈ કર્ત્તવ્યરૂપ નહીં હોવાથી જે કંઈ ઉદયમાં આવે તેટલું જ કરે છે." [૧૩૦.

* * *

<u>સત્પુરુષશરણે ત્રિવિધ તાપ ટળે.</u>

અભેદદશા આવ્યા વિના જે પ્રાણી આ જગત્‌ની રચના જોવા ઇચ્છે છે, તે બંધાય છે. એવી દશા આવવા માટે તે પ્રાણીએ તે રચનાના કારણ પ્રત્યે પ્રીતિ કરવી અને પોતાની અહરૂપ ભ્રાંતિનો પરિત્યાગ કરવો. સર્વ પ્રકારે કરીને એ રચનાના ઉપભોગની ઇચ્છા ત્યાગવી યોગ્ય છે અને એમ થવા માટે સત્પુરુષના શરણ જેવું એકે ઔષધ નથી. આ નિશ્ચયવાર્ત્તા બિચારાં મોહાધ

પ્રાણીઓ નહીં જાણીને ત્રણે તાપથી બળતાં જોઈ પરમ કરૂણા આવે છે. 'હે નાથ! તું અનુગ્રહ કરી એને તારી ગતિમાં ભક્તિ આપ,' એ ઉદગાર નીકળે છે.

* * * [૧૩૧.

સત્પુરુષ શરણે સત્સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ.

'સત્' સત્ છે, સરલ છે, સુગમ છે; તેની પ્રાપ્તિ સર્વત્ર હોય છે.

'સત્' છે, કાળથી તેને બાધા નથી, તે સર્વનું અધિષ્ઠાન છે, વાણીથી અકથ્ય છે તેની પ્રાપ્તિ હોય છે અને તે પ્રાપ્તિનો ઉપાય છે —

ગમે તે સંપ્રદાય-દર્શન-ના મહાત્માઓનો લક્ષ એક 'સત્' જ છે. વાણીથી અકથ્ય હોવાથી મુગાની શ્રેણે સમજાવ્યું છે; જેથી તેઓના કથનમાં કંઈક ભેદ લાગે છે, વાસ્તવિક રીતે ભેદ નથી.

લોકનું સ્વરૂપ સર્વ કાળ એક સ્થિતિનું નથી; ક્ષણે ક્ષણે તે રૂપાંતર પામ્યા કરે છે, અનેક રૂપ નવાં થાય છે; અનેક સ્થિતિ કરે છે અને અનેક લય પામે છે. એક ક્ષણ પહેલાં જે રૂપ બાહ્યજ્ઞાને જણાતું નહોતું, તે દેખાય છે અને ક્ષણમાં ઘણા દીર્ઘ વિસ્તારવાળાં રૂપ લય પામ્યા જાય છે. મહાત્માની વિદ્યમાને વર્તતું લોકનું સ્વરૂપ અજ્ઞાનીના અનુગ્રહને અર્થે કંઈક રૂપાંતરપૂર્વક કહ્યું જાય છે; પણ સર્વ કાળ જેની સ્થિતિ નથી એવું એ રૂપ 'સત્' નહીં હોવાથી ગમે તે રૂપે વર્ણવી, તે કાળે ભ્રાંતિ ટાળી છે અને એને લીધે સર્વત્ર એ સ્વરૂપ હોય જ એમ નથી, એમ સમજાય છે. બાળ જીવ તો તે સ્વરૂપને શાશ્વતરૂપ માની લઈ ભ્રાંતિમાં પડે છે, પણ કોઈ જોગ જીવ એવી અનેકતાની કહેણીથી મુંઝાઈ જઈ 'સત્' તરફ વળે છે ઘણું કરીને સર્વ મુમુક્ષુઓ એમ જ માર્ગ પામ્યા છે. 'ભ્રાંતિ'નું રૂપ એવું આ જગત્ વારંવાર વર્ણવવાનો મોટા પુરુષનો એ જ ઉદ્દેશ છે કે તે સ્વરૂપનો વિચાર કરતાં પ્રાણી ભ્રાંતિ પામે કે 'ખરું શું? આમ અનેક પ્રકારે કહ્યું છે, તેમાં શું માનું? અને મને શું કલ્યાણકારક?' એમ વિચારતાં વિચારતાં અને એક ભ્રાંતિનો વિષય જાણી જ્યાંથી 'સત્'ની પ્રાપ્તિ હોય છે એવા સંતના શરણ વગર છૂટકો નથી એમ સમજી તે શોધી, શરણાપન્ન થઈ, 'સત્' પામી 'સત્' રૂપ હોય છે.

• •

જૈનમાર્ગની સ્થિતિ.

ગમે તેમ હો, પણ આ કાળમાં જૈનમાં તીર્થંકરના માર્ગને જાણવાની આકાંક્ષાવાળો પ્રાણી થવો દુર્લભ સંભવે છે, કારણ કે ખરાબે ચઢેલુ વહાણ-

અને તે પણ જુનું-એ ભયકર છે, તેમ જ જૈનની કથની ઘસાઇ જઈ, ભ્રાંતિ રૂપ ખરાબે તે વહાણ ચઢયું છે. [૧૩૩

* * *

જ્યોતિષ કલ્પિત કેમ?

"જ્યોતિષને કલ્પિત કહેવાનો હેતુ એવો છે કે તે વિષય પારમાર્થિક જ્ઞાને કલ્પિત જ છે અને પારમાર્થિક જ સત્ છે."

• • •

પચમકાળ-સત્સગની દુર્લભતા

"પચમકાળને નામે જૈન ગ્રથો આ કાળને ઓળખે છે અને કલિકાળને નામે પુરાણ ગ્રથો ઓળખે છે, એમ આ કાળને કઠિન કાળ કહ્યો છે; તેનો હેતુ જીવને 'સતસગ' અને 'સતશાસ્ત્ર'નો જોગ થવો આ કાળમા દુર્લભ છે અને એટલાજ માટે કાળને એવુ ઉપનામ આપ્યુ છે." [૧૩૬.

* * *

અનત નયથી પદાર્થ નિર્ણય.

અનંતા નય છે, એકેક પદાર્થ અનત ગુણથી અને અનંત ધર્મથી યુક્ત છે. એકેક ગુણ અને એકેક ધર્મ પ્રત્યે અનંત નય પરિણમે છે. માટે એ વાટે પદાર્થનો નિર્ણય કરવા માગીએ તો થાય નહીં, એની વાટ કોઇ બીજી હોવી જોઈએ ઘણુ કરીને આ વાટને [પાઠાં૦ વાતને] જ્ઞાની પુરુષો જ જાણે છે અને તેઓ ને નયાદિક માર્ગ પ્રત્યે ઉદાસીન વર્તે છે, જેથી કોઈ નયનુ એકાંત ખડન થતું નથી, અથવા કોઈ નયનુ એકાંત મડન થતું નથી જેટલી જેની યોગ્યતા છે, તેટલી તે નયની સત્તા જ્ઞાની પુરુષોને સમ્મત હોય છે. માર્ગ જેને નથી પ્રાપ્ત થયો એવા મનુષ્યો 'નય'નો આગ્રહ કરે છે અને એથી વિષમ ફળની પ્રાપ્તિ હોય છે.[1]

જેણે જ્ઞાનીના માર્ગની ઇચ્છા કરી હોય એવાં પ્રાણીએ નયાદિકમાં ઉદાસીન રહેવાનો અભ્યાસ કરવો; કોઈ નયમાં આગ્રહ કરવો નહીં અને કોઈ પ્રાણીને એ વાટે દુભાવવું નહીં અને એ આગ્રહ જેને ટળ્યો છે, તે કોઈ વાટે પણ પ્રાણીને દુભાવવાની ઇચ્છા કરતો નથી [૧૩૮.

* * *

૧ કોઈ નય જ્યાં દુભાતો નથી, એવા જ્ઞાનીના વચનોને અમે નમસ્કાર કરીએ છીએ

સત્સંગે પરમાર્થે દ્રઢતા.

અનંત કાળથી જીવને અસત્ વાસનાનો અભ્યાસ છે. તેમાં એકદમ 'સત્' સંબંધી સંસ્કાર સ્થિત થતા નથી. જેમ મલિન દર્પણને વિષે યથાયોગ્ય પ્રતિબિંબદર્શન થઈ શકતું નથી, તેમ અસત્ વાસનાવાળા ચિત્તને વિષે પણ 'સત્' સંબંધી સંસ્કાર યથાયોગ્ય પ્રતિબિંબિત્ થતા નથી. ક્વચિત્ અંશે થાય છે; ત્યાં જીવ પાછો અનંતકાળનો જે મિથ્યા અભ્યાસ છે, તેના વિકલ્પમાં પડી જાય છે, એટલે તે ક્વચિત્ સત્ના અંશોપર આવરણ આવે છે. 'સત્' સંબંધી સંસ્કારોની દ્રઢતા થવા સર્વપ્રકારે લોકલજ્જાની ઉપેક્ષા કરી સત્સંગનો પરિચય કરવો શ્રેયસ્કર છે. લોકલજ્જા તો કોઈ મોટા કારણમાં સર્વપ્રકારે ત્યાગવી પડે છે. સામાન્ય રીતે સત્સંગનો લોકસમુદાયમાં તિરસ્કાર નથી, જેથી લજ્જા દુઃખદાયક થતી નથી; માત્ર ચિત્તને વિષે સત્સંગના લાભનો વિચાર કરી નિરંતર અભ્યાસ કરવો; તો પરમાર્થને વિષે દ્રઢતા થાય છે. [૧૪૧.

* * *

'સત્' સ્વરૂપ.

'સત્' એ કંઈ દૂર નથી, પણ દૂર લાગે છે અને એ જ જીવનો મોહ છે.

'સત્' જે કંઈ છે, તે 'સત્ જ' છે; સરળ છે; સુગમ છે અને સર્વત્ર તેની પ્રાપ્તિ હોય છે; પણ જેને ભ્રાંતિરૂપ આવરણતમ વર્ત્તે છે, તે પ્રાણીને તેની પ્રાપ્તિ કેમ હોય?

અંધકારના ગમે તેટલા પ્રકાર કરીએ, પણ તેમાં કોઈ એવો પ્રકાર નહીં આવે કે જે અજવાળારૂપ હોય.

આવરણ-તિમિર જેને છે એવાં પ્રાણીની કલ્પનામાંની કોઈપણ કલ્પના 'સત્' જણાતી નથી અને 'સત્'ની નજીક સંભવતી નથી.

'સત્' છે તે ભ્રાંતિ નથી, ભ્રાંતિથી કેવળ વ્યતિરિક્ત (જુદું) છે; કલ્પનાથી પર (આઘે) છે; માટે જેની પ્રાપ્ત કરવાની દ્રઢ મતિ થઈ છે, તેણે પોતે કંઈ જ જાણતો નથી એવો દ્રઢ નિશ્ચયવાળો પ્રથમ વિચાર કરવો અને પછી 'સત્'ની પ્રાપ્તિ માટે જ્ઞાનીને શરણે જવું; તો જરૂર માર્ગની પ્રાપ્તિ થાય.

આ જે વચનો લખ્યાં છે તે સર્વે મુમુક્ષુને પરમ બંધવરૂપ છે; પરમ રક્ષકરૂપ છે અને એને સમ્યક્પ્રકારે વિચાર્યેથી પરમપદને આપે એવાં છે; એમાં નિર્ગ્રંથપ્રવચનની સમસ્ત દ્વાદશાંગી, ષડ્દર્શનનું સર્વોત્તમતત્ત્વ, અને

જ્ઞાનીના બોધનું બીજ સંક્ષેપે કહ્યું છે; માટે ફરીફરીને તેને સંભારજો. વિચારજો; સમજજો; સમજવા પ્રયત્ન કરજો; એને બાધ કરે એવા બીજા પ્રકારોમાં ઉદાસીન રહેજો; એમાં જ વૃત્તિનો લય કરજો. એ તમને અને કોઈ પણ મુમુક્ષુને ગુપ્ત રીતે કહેવાનો અમારો મંત્ર છે. એમાં 'સત્' જ કહ્યું છે. એ સમજવા માટે ઘણો જ વખત ગાળજો. [૧૪૨.

* * *

દોષરહિત ભક્તિ ક્યારે પમાય?

ગુરુગમે કરીને જ્યાંસુધી ભક્તિનું પરમસ્વરૂપ સમજાયું નથી, તેમ તેની પ્રાપ્તિ થઈ નથી ત્યાંસુધી ભક્તિમાં પ્રવર્ત્તતાં અકાળ અને અશુચિ દોષ હોય અકાળ અને અશુચિનો વિસ્તાર મોટો છે, તોપણ ટુંકામા લખ્યુ છે. એકાંત, પ્રભાત, પ્રથમ પ્રહર, એ સેવ્ય ભક્તિને માટે યોગ્ય કાળ છે સ્વરૂપચિંતન-ભક્તિ તો સર્વ કાળે સેવ્ય છે વ્યવસ્થિત મન એ સર્વ શુચિનું કારણ છે બાહ્યમલાદિકરહિત તન, અને શુદ્ધ સ્પષ્ટ વાણી એ શુચિ છે. [૧૪૩

* * *

સત્સંગની દુર્લભતા.

આ જગતને વિષે સત્સંગની પ્રાપ્તિ ચતુર્થકાળ જેવા કાળને વિષે પણ પ્રાપ્ત થવી ઘણી દુર્લભ છે. તો આ દુષમકાળને વિષે પ્રાપ્તિ પરમ દુર્લભ હોવી સંભાવ્ય છે; એમ જાણી જે જે પ્રકારે સત્સંગના વિયોગમાં પણ આત્મામાં ગુણોત્પત્તિ થાય તે તે પ્રકારે પ્રવર્ત્તવાનો પુરુષાર્થ વારંવાર, વખતોવખત અને પ્રસંગેપ્રસંગે કર્ત્તવ્ય છે અને નિરંતર સત્સંગની ઇચ્છા—અસત્સંગમાં ઉદાસીનતા—રહેવામાં મુખ્ય કારણ તેનો પુરુષાર્થ છે, એમ જાણી જે કાંઈ નિવૃત્તિનાં કારણો હોય, તે કારણોનો વારંવાર વિચાર કરવો યોગ્ય છે.

* * *

દોષિત જીવોના ત્રણ પ્રકાર.

[1]...જે પુરુષ બીજા બધા પ્રકારનો વિચાર અકર્ત્તવ્યરૂપ જાણી આત્મકલ્યાણને વિષે ઉજમાળ થાય છે, તેને કંઈ નહીં જાણતાં છતા, તે જ વિચારના પરિણામમાં જે કરવું ઘટે છે અને કોઈ પ્રકારે થતું નથી એમ

૧ અમને આ લખતાં એમ સ્મરણ થાય છે કે 'શું કરવું?' અથવા 'કોઈ પ્રકારે થતું નથી' એવું તમારા ચિત્તમા વારંવાર થઈ આવતુ હશે, તથાપિ એમ ઘટે છે કે ...

ભાસ્યમાન થયેલું તે પ્રગટ થવાનું તે જીવને વિષે કારણ ઉત્પન્ન થાય છે; અથવા કૃતકૃત્યતાનું સ્વરૂપ ઉત્પન્ન થાય છે.

દોષ કરે છે, એવી સ્થિતિમાં આ જગતના જીવોના ત્રણ પ્રકાર જ્ઞાની પુરુષે દીઠા છે: (૧) કોઈપણ પ્રકારે જીવ દોષ કે કલ્યાણનો વિચાર નથી કરી શકયો અથવા કરવાની જે સ્થિતિ તેમાં બેભાન છે, એવા જીવોનો એક પ્રકાર છે. (૨) અજ્ઞાનપણાથી અસત્સગના અભ્યાસે ભાસ્યમાન થયેલા બોધથી દોષ કરે છે તે ક્રિયાને કલ્યાણસ્વરૂપ માનતાં એવા જીવોનો બીજો પ્રકાર છે (૩) ઉદયાધીનપણે માત્ર જેની સ્થિતિ છે;–સર્વ પરસ્વરૂપનો સાક્ષી છે, એવો બોધસ્વરૂપજીવ, માત્ર ઉદાસીનપણે કર્ત્તા દેખાય છે, એવા જીવોનો ત્રીજો પ્રકાર છે. એમ ત્રણ પ્રકારના જીવસમૂહ જ્ઞાની પુરુષે દીઠા છે. ઘણું કરી પ્રથમ પ્રકારને વિષે સ્ત્રી, પુત્ર, મિત્ર, ધનાદિ પ્રાપ્તિ–અપ્રાપ્તિના પ્રકારને વિષે તદાકાર પરિણામી જેવા ભાસતા એવા જીવો સમાવેશ પામે છે. જુદા જુદા ધર્મની નામક્રિયા કરતા એવા જીવો–અથવા સ્વચ્છદપરિણામી એવા પરમાર્થ માર્ગે ચાલીએ છીએ એવી બુદ્ધિએ ગ્રહિત જીવો તે બીજા પ્રકારને વિષે સમાવેશ પામે છે. સ્ત્રી, પુત્ર, મિત્ર, ધનાદિ પ્રાપ્તિ–અપ્રાપ્તિ આદિભાવને વિષે જેને વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો છે અથવા થયા કરે છે, સ્વચ્છંદપરિણામ જેનું ગળિત થયું છે અને તે ભાવના વિચારમાં નિરંતર જેનું રહેવું છે, એવા જીવોના દોષ તે ત્રીજા પ્રકારમાં સમાવેશ થાય છે. જે પ્રકારે ત્રીજો સમૂહ સાધ્ય થાય તે પ્રકાર [?] વિચાર છે. વિચારવાન છે તેને યથાબુદ્ધિએ સદ્ગ્રંથે, સત્સગે તે વિચાર પ્રાપ્ત થાય છે અને અનુક્રમે દોષરહિત એવું સ્વરૂપ તેને વિષે ઉત્પન્ન હોય છે. એ વાત ફરીફરી સૂતાં તથા જાગતાં અને બીજે પ્રકારે વિચારવા–સભારવાયોગ્ય છે. [૬૪૭.

* * *

'સમજીને શમાઈ રહ્યા કે ગયા' નો ખુલાસો.

જેમ છે તેમ આત્મસ્વરૂપ જાણ્યું તેનું નામ સમજવું છે તેથી ઉપયોગ અન્ય વિકલ્પ રહિત તેનું નામ શમાવું છે. વસ્તુતાએ બન્ને એક જ છે

જેમ છે તેમ સમજવાથી ઉપયોગ સ્વરૂપમાં શમાયો અને આત્મસ્વભાવમય થઈ રહ્યો એ 'સમજીને શમાઈ રહ્યા' તેનો અર્થ છે.

અન્ય પદાર્થના સંયોગમાં જે અધ્યાસ હતો અને તે

આત્માપણું માન્યુ હતું તે અધ્યાસરૂપ આત્માપણું શમાઈ ગયું, એ 'સમજીને શમાઈ ગયા' તેનો અર્થ છે

પર્યાયાંતરથી અર્થાંતર થઈ શકે છે, વાસ્તવ્યમા અને વાક્યનો પરમાર્થ એક જ વિચારવાયોગ્ય છે

જે જે સમજ્યા તેણે તેણે મારું તારું એ આદિ અહત્વ-મમત્વ શમાવી દીધું, કેમકે કોઈ પણ નિજસ્વભાવ તેવો દીઠો નહીં અને નિજસ્વભાવ તો અચિંત્ય અવ્યાબાધસ્વરૂપ -કેવળ ન્યારો-જોયો એટલે તેમા જ સમાવેશ પામી ગયા આત્મા શિવાય અન્યમા સ્વમાન્યતા હતી તે ટાળી પરમાર્થે મૌન થયા વાણીએ કરી 'આ આનું છે' એ આદિ કહેવાનુ બનવારૂપ વ્યવહાર, વચનાદિ યોગ સુધી ક્વચિત્ રહ્યો તથાપિ આત્માથી આ મારું છે એ વિકલ્પ કેવળ શમાઈ ગયો, જેમ છે તેમ અચિંત્ય સ્વાનુભવગોચરપદ મા લીનતા થઈ એ બન્ને વાક્ય લોકભાષામા પ્રવર્ત્યા છે, તે આત્મભાષામાથી આવ્યા છે જે ઉપર કહ્યા તે પ્રકારે ન શમાયા તે સમજ્યા નથી એમ એ વાક્યનો સારભૂત અર્થ થયો અથવા જેટલે અશે શમાયા તેટલે અશે સમજ્યા અને જે પ્રકારે શમાયા તે પ્રકારે સમજ્યા એટલો વિભાગાર્થ થઈ શકવાયોગ્ય છે, તથાપિ મુખ્યાર્થમા ઉપયોગ વર્તાવવો ઘટે છે

અનંત કાળથી યમનિયમ શાસ્ત્રાવલોકનાદિ કાર્ય કર્યા છતા સમજવુ અને શમાવુ એ પ્રકાર આત્મામા આવ્યો નહીં અને તેથી પરિભ્રમણનિવૃત્તિ ન થઈ

સમજવા અને શમાવાનુ જે કોઈ ઐક્ય કરે, તે સ્વાનુભવપદમા વર્તે-તેનુ પરિભ્રમણ નિવૃત્ત થાય સદ્ગુરુની આજ્ઞા વિચાર્યા વિના જીવે તે પરમાર્થ જાણ્યો નહીં જાણવાને પ્રતિબધક અસત્સગ સ્વચ્છદ અને અવિચાર તેનો રોધ કર્યો નહીં, જેથી સમજવુ અને શમાવુ તથા બેયનુ ઐક્ય ન બન્યુ એવો નિશ્ચય પ્રસિદ્ધ છે અનેથી આરભી ઉપર ઉપરની ભૂમિકા ઉપાસે તો જીવ સમજીને શમાય એ નિ સદેહ છે

અનંત જ્ઞાનીપુરુષે અનુભવ કરેલો એવો આ શાશ્વત-સુગમ મોક્ષમાર્ગ જીવને લક્ષમા નથી આવતો એથી ઉત્પન્ન થયેલુ ખેદસહિત આશ્ચર્ય તે પણ અને શમાવીએ છીએ સત્સગ સદ્વિચારથી શમાવા સુધીના સર્વે પદ અત્યત સાચા છે, સુગમ છે સુગોચર છે સહજ છે અને નિ સદેહ છે [૧૪૮

* * *

વ્યવહાર અને નિશ્ચયે કાળ શું ખાય છે?

[1]સામાન્ય ઉપદેશમાં કાળ શું ખાય છે. તેનો ઉત્તર એ છે કે પ્રાણી માત્રનું આયુષ્ય ખાય છે. વ્યવહારનયથી કાળ 'જૂનું' ખાય છે. નિશ્ચયનયથી કાળ પદાર્થ માત્રને રૂપાંતર આપે છે;—પર્યાયાંતર કરે છે[2] . . .

'કાળ જૂનું ખાય છે.'—'જૂનું' એટલે શું? એક સમય જે ચીજને ઉત્પન્ન થયાં થઈ, બીજો સમય વર્તે છે, તે જૂની ગણાય છે. (જ્ઞાનીની અપેક્ષાથી) તે ચીજને ત્રીજે સમયે, ચોથે સમયે, એમ સંખ્યાત-અસંખ્યાત સમયે, અનંત સમયે, કાળ બદલાવ્યા જ કરે છે. બીજા સમયમાં તે જેવી હોય તેવી ત્રીજા સમયમાં ન હોય, એટલે કે બીજા સમયમાં પદાર્થનું સ્વરૂપ હતું, તે ખાઈ જઈ ત્રીજે સમયે કાળે પદાર્થને બીજું રૂપ આપ્યું; અર્થાત્ 'જૂનુ' તે ખાઈ ગયો. પહેલે સમયે પદાર્થ ઉત્પન્ન થયો અને તે જ વેળા કાળ તેને ખાઈ જાય એમ વ્યવહારનયથી બને નહીં. પહેલે સમયે પદાર્થનું નવાપણું ગણાય, પણ તે વેળા કાળ તેને ખાઈ જતો નથી, બીજે સમયે બદલાવે છે, માટે જૂનાપણાને તે ખાય છે, તેમ કહ્યું છે.

નિશ્ચયનયથી પદાર્થ માત્ર રૂપાંતર જ પામે છે. 'કોઈ પણ પદાર્થ કોઈ પણ કાળમાં કેવળ નાશ પામે જ નહીં,' એવો સિદ્ધાંત છે અને જો પદાર્થ કેવળ નાશ પામતો હોત, તો આજ કંઈ પણ હોત નહીં, માટે કાળ ખાતો નથી, પણ રૂપાંતર કરે છે એમ કહ્યું છે. ત્રણ પ્રકારના ઉત્તરમાં પહેલો ઉત્તર સર્વેને સમજવો સુલભ છે.[3] [૧૪૯.

* * *

મહાત્મા કબીરજી તથા નરસૈં મહેતાની ભક્તિ.

મહાત્મા કબીરજી તથા નરસૈં મહેતાની ભક્તિ અનન્ય, અલૌકિક, અદ્‌ભુત, અને સર્વોત્કૃષ્ટ હતી; તેમ છતાં તે નિસ્પૃહ હતી. સ્વપ્ને પણ તેમણે

૧ હમ પરદેશી પંખી સાધુ, આરે દેશ કે નાહિરે . . . એક પ્રશ્ન સિવાય બાકીનાં પ્રશ્નોનો ઉત્તર ચાહીને લખી શકયો નથી. 'કાળ શું ખાય છે' તેનો ઉત્તર ત્રણ પ્રકારે લખું છું. ૨ છેક્ષી એ ઉત્તર વધારે વિચારવાથી બંધ બેસી શકશે. વ્યવહારનયથી કાળ જૂનું ખાય છે, એમ જે લખ્યુ છે, તે વળી નીચે વિશેષ સ્પષ્ટ કર્યું છે.

૩ અત્ર પણ દશાના પ્રમાણમાં બાહ્ય ઉપાધિ વિશેષ છે. આપે કેટલાક વ્યવહારિક પ્રશ્નો (જો કે શાસ્ત્ર સંબંધી)—આ વેળાં લખ્યાં હતા, પણ ચિત્ત તેવું વાચવામાં પણ હાલ પુરૂં રહેતું નથી, એટલે ઉત્તર શી રીતે લખી શકાય?

એવી દુ ખી સ્થિતિ છતાં આજીવિકાઅર્થે-વ્યવહારાર્થે પરમેશ્વર પ્રત્યે દીન-પણુ કર્યું નથી, તેમ કર્યા શિવાય જો કે ઈશ્વરેચ્છાથી વ્યવહાર ચાલ્યો ગયો છે, તથાપિ તેમની દારિદ્રાવસ્થા હજીસુધી જગત્-વિદિત છે અને એ જ એમનુ સબળ મહાત્મ્ય છે પરમાત્માએ એમના 'પરચા' પૂરા કર્યા છે તે એ ભક્તોની ઇચ્છાથી ઉપરવટ થઈને ભક્તોની એવી ઇચ્છા ન હોય અને તેવી ઇચ્છા હોય તો રહસ્ય-ભક્તિની તેમને પ્રાપ્તિ પણ ન હોય[1] . . . જ્યાસુધી નિસ્પૃહ નહીં હો (નહીં થાઓ) ત્યાસુધી, વિટંબન જ છે [૧૫૦.

* * *

બાધક એવો માયા-પ્રપંચ

[2]માયાનો પ્રપચ ક્ષણેક્ષણે બાધકર્ત્તા છે, તે પ્રપચના તાપની નિવૃત્તિ કોઈ કલ્પદ્રુમની છાયા છે અને કાં કેવળદશા છે, તથાપિ કલ્પદ્રુમની છાયા પ્રશસ્ત છે; તે શિવાય એ તાપની નિવૃત્તિ નથી અને એ કલ્પદ્રુમને વાસ્તવિક ઓળખવા જીવે યોગ્ય થવુ પ્રશસ્ત છે તે યોગ્ય થવામા બાધકર્ત્તા એવો આ માયાપ્રપચ છે, જેનો પરિચય જેમ ઓછો હોય તેમ વર્ત્યા વિના યોગ્યતાનુ આવરણ ભગ થતુ નથી પગલે-પગલે ભયવાળી અજ્ઞાન ભૂમિકામા જીવ વગર વિચારે કોટ્યાવધિ યોજનો ચાલ્યા કરે છે, ત્યા યોગ્યતાનો અવકાશ ક્યાથી હોય? આમ ન થાય તેટલા માટે થયેલા કાર્યના ઉપદ્રવને જેમ શમાવાય તેમ શમાવી—સર્વ પ્રકારે એ વિષેની નિવૃત્તિ કરી, યોગ્ય વ્યવહારમા આવવાનુ પ્રયત્ન કરવું ઉચિત છે ન ચાલતા કરવો જોઇએ અને તે પણ પ્રારબ્ધવશાત્, નિસ્પૃહબુદ્ધિથી એવો જે વ્યવહાર, તેને યોગ્યવ્યવહાર માનજો[3] [૧૫૧.

* * *

જબુસ્વામીનુ લુટાવી દેવું

"જબુસ્વામીનું દૃષ્ટાત પ્રસગને પ્રબળ કરનારુ અને ઘણુ આનંદિકારક અપાયું છે લુટાવી દેવાની ઇચ્છા છતા લોકપ્રવાહ એમ માને કે, ચોર લઈ

૧ આપ હજારો વાતો લખો પણ . . .

૨ "પરેશ્વાનુચારિને શબ્દ ભેદ નથી" જો કે અમને ઉપાધિયોગ છે તથાપિ અવકાશ નથી મળતો એમ કઈ છે નહીં, પણ દશા એવી છે કે જેમા પરમાર્થ વિષે કંઇ ન થઈ શકે અને રુચિપણુ હાલ તો તેમ જ રહે છે ૩ અત્ર ઈશ્વરાનુગ્રહ છે.

ગયાનાં કારણે જંબુનો ત્યાગ છે, તો તે પરમાર્થને કલંકરૂપ છે, એવો જે મહાત્મા જંબુનો આશય તે સત્ય હતો." [૧૫૨.

* * *

દુષમકાળ-'સત્' પ્રાપ્તિ માટે સત્-ચિંતન-ભક્તિ.

[1] . . . ચિત્તનું સરળપણું, વૈરાગ્ય અને 'સત્' પ્રાપ્ત હોવાની જિજ્ઞાસા, એ પ્રાપ્ત થવ પરમ દુર્લભ છે અને તેની પ્રાપ્તિને વિષે પરમ કારણરૂપ એવો 'સત્સંગ' તે પ્રાપ્ત થવો એ તો પરમપરમ દુર્લભ છે મોટેરા પુરુષોએ આ કાળને કઠણ કાળ કહ્યો છે, તેનું મુખ્ય કારણ તો એ છે કે 'સત્સગ'નો જોગ થવો જીવને બહુ કઠણ છે અને એમ હોવાથી કાળને પણ કઠણ કહ્યો છે. માયાઅગ્નિથી ચૌદ રાજલોક પ્રજ્વલિત છે, તે માયામાં જીવની બુદ્ધિ રાચી રહી છે અને તેથી જીવ પણ તે ત્રિવિધ તાપઅગ્નિથી બળ્યા કરે છે, તેને પરમ કારુણ્યમૂર્ત્તિનો બોધ એ જ પરમ શીતળ જળ છે: તથાપિ જીવને ચારે બાજુથી અપૂર્ણ પુણ્યને લીધે તેની પ્રાપ્તિ હોવી દુર્લભ થઈ પડી છે.

પણ એ જ વસ્તુની ચિંતના રાખવી. 'સત્'ને વિષે પ્રીતિ, 'સત્' રૂપ 'સત્'ને વિષે પરમ ભક્તિ, તેના માર્ગની જીજ્ઞાસા, એ જ નિરંતર સભારવા યોગ્ય છે. તે સ્મરણ રહેવામાં ઉપયોગી એવાં વૈરાગ્યાદિક ચરિત્ર-વાળાં પુસ્તકો અને વૈરાગ્યી-સરળચિત્તવાળા મનુષ્યનો સગ અને પોતાની ચિત્તશુદ્ધિ એ સારા કારણો છે એજ મેળવવા રટણ રાખવું કલ્યાણકારક છે.[2] [૧૫૫.

* * *

દુષમકાળમાં પ્રત્યક્ષ સત્પુરુષ તે મૂર્તિમાન મોક્ષ.

કરાળ કાળ હોવાથી જીવને જ્યાં વૃત્તિની સ્થિતિ કરવી જોઈએ ત્યાં, તે કરી શકતો નથી સત્ધર્મનો ઘણું કરીને લોપ જ રહે છે, તે માટે આ કાળને કળિયુગ કહેવામાં આવ્યો છે. સત્ધર્મનો જોગ સત્પુરુષ વિના હોય નહીં; કારણ કે 'અસત્'માં 'સત્' હોતું નથી ઘણું કરીને સત્પુરુષનાં દર્શનની અને જોગની આ કાળમાં અપ્રાપ્તિ દેખાય છે જ્યારે એમ છે ત્યારે, સત્ધર્મરૂપ સમાધિ મુમુક્ષુ પુરુષને ક્યાંથી પ્રાપ્ત હોય? અને અમુક કાળ વ્યતીત થયા છતાં

૧ "તે મૂર્ણ પંથને જ્ઞાનીઓ પરમ પ્રેમથી ઉપાસે છે" . . . ચારેક દિવસ પહેલાં આપનો પત્ર મળ્યો. પરમસ્વરૂપના અનુગ્રહથી અત્ર સમાધિ છે ઈચ્છા સદ્વૃત્તિએ થવા રહે છે, વાચી વારંવાર આનંદ થાય છે. ૨ અને

જ્યારે તેવી સમાધિ પ્રાપ્ત નથી થતી, ત્યારે મુમુક્ષુતા પણ કેમ રહે? ઘણું કરીને જીવ જે પરિચયમાં રહે છે, તે પરિચયરૂપ પોતાને માને છે; જેનો પ્રગટ અનુભવ પણ થાય છે કે અનાર્ય કુળમાં પરિચય કરી રહેલો જીવ અનાર્યરૂપે પોતાને દૃઢ માને છે અને આર્યત્વને વિષે મતિ કરતો નથી. માટે મોટા પુરુષોએ અને તેને લઈને અમે એવો દૃઢ નિશ્ચય કર્યો છે કે જીવને સત્સંગ એ જ મોક્ષનું પરમ સાધન છે.

પોતાની યોગ્યતા જેવી છે તેવી યોગ્યતા ધરાવનાર પુરુષોનો સંગ તે સત્સંગ કહ્યો છે. મોટા પુરુષના સંગમાં નિવાસ છે તેને 'પરમ સત્સંગ' કહીએ છીએ; કારણ એના જેવું કોઈ હિતસ્વિ સાધન આ જગતમાં અમે જોયું નથી અને સાંભળ્યું નથી પૂર્વે થઈ ગયેલા મોટા પુરુષનું ચિંતન કલ્યાણકારક છે; તથાપિ સ્વરૂપસ્થિતિનું કારણ હોઈ શકતું નથી, કારણ કે જીવે શું કરવું? તે તેવા સ્મરણથી નથી સમજાતું પ્રત્યક્ષજોગે વગર સમજાવ્યે પણ સ્વરૂપસ્થિતિ થવી સંભવિત માનીએ છીએ અને તેથી એમ નિશ્ચય થાય છે કે તે જોગનું અને તે પ્રત્યક્ષ ચિંતનનું ફળ મોક્ષ હોય છે. કારણ કે 'મૂર્તિમાન મોક્ષ' તે સત્પુરુષ છે. મોક્ષે ગયા છે એવા (અર્હંતાદિક) પુરુષનું ચિંતન ઘણાકાળે ભાવાનુસાર મોક્ષાદિક ફળદાતા હોય છે. સમ્યક્ત્વ પામ્યા છે એવા પુરુષનો નિશ્ચય થયે અને યોગ્યતાના કારણે જીવ સમ્યક્ત્વ પામે છે [૧૬૨.

* * *

મુમુક્ષુતાને અટકાવનાર સ્વછંદ. માર્ગ-પ્રાપ્તિના કારણો.

[1]પ્રકૃતિના વિસ્તારથી જીવનાં કર્મ અનંત પ્રકારની વિચિત્રતાથી પ્રવર્તે છે અને તેથી દોષના પ્રકાર પણ અનંત ભાસે છે; પણ સર્વથી મોટો દોષ એ છે કે જેથી 'તીવ્ર મુમુક્ષુતા' ઉત્પન્ન ન જ હોય અથવા 'મુમુક્ષુતા' જ ઉત્પન્ન ન હોય.

ઘણુંકરીને મનુષ્યાત્મા કોઈને કોઈ ધર્મમતમાં હોય છે; અને તેથી તે ધર્મમત પ્રમાણે પ્રવર્તવાનું તે કરે છે, એમ માને છે. પણ એનું નામ 'મુમુક્ષુતા' નથી 'મુમુક્ષુતા' તે છે કે સર્વ પ્રકારની મોહાસક્તિથી મુંઝાઈ એક મોક્ષને વિષે જ યત્ન કરવો અને 'તીવ્ર મુમુક્ષુતા' એ છે કે અનન્ય પ્રેમે મોક્ષના માર્ગમાં ક્ષણે ક્ષણે પ્રવર્તવું. 'તીવ્ર મુમુક્ષુતા' વિષે અત્ર જણાવવું નથી; પણ

૧ "નિઃશંકતાથી નિર્ભયતા ઉત્પન્ન હોય છે અને તેથી નિઃસંગતા પ્રાપ્ત હોય છે."

મુમુક્ષુતા વિષે જણાવવું છે કે તે ઉત્પન્ન થવાનું લક્ષણ પોતાના દોષ જોવામા અપક્ષપાતતા એ છે અને તેને લીધે સ્વચ્છંદનો નાશ હોય છે સ્વચ્છંદ જ્યા થોડી અથવા ઘણી હાનિ પામ્યો છે, ત્યા તેટલી બોધબીજયોગ્ય ભૂમિકા થાય છે. સ્વચ્છંદ જ્યા પ્રાયે દબાયો છે, ત્યાં પછી 'માર્ગપ્રાપ્તિ' ને રોકનારાં ત્રણ કારણો મુખ્ય કરીને હોય છે એમ અમે જાણીએ છીએ આ લોકની અલ્પ પણ સુખેચ્છા; પરમ વિનયની ઓછાશ અને પદાર્થનો અનિર્ણય[1] . . .

આ લોકની અલ્પ પણ સુખેચ્છા, એ ઘણુ કરીને 'તીવ્ર મુમુક્ષુતા'ની ઉત્પત્તિ થયા પહેલા હોય છે તે હોવાનાં કારણો નિ.શકપણે તે 'સત્' છે, એવું દૃઢ થયું નથી, અથવા તે 'પરમાનંદ'રૂપ જ છે, એમ પણ નિશ્ચય નથી; અથવા તો મુમુક્ષુતામા પણ કેટલોક આનંદ અનુભવાય છે, તેને લીધે આહ્યશાતાનાં કારણો પણ કેટલીકવાર પ્રિય લાગે છે અને તેથી આ લોકની અલ્પ પણ સુખેચ્છા રહ્યા કરે છે, જેથી જીવની જોગ્યતા રોકાઈ જાય છે

. . .

પદાર્થનિર્ણય.

તથારૂપ ઓળખાણ થયે સદ્ગુરુમાં પરમેશ્વર બુદ્ધિ રાખી તેમની આજ્ઞાએ પ્રવર્ત્તવુ તે પરમ વિનય કહ્યો છે. તેથી પરમ યોગ્યતાની પ્રાપ્તિ હોય છે. એ પરમ વિનય જ્યાસુધી આવે નહીં ત્યાસુધી જીવને યોગ્યતા આવતી નથી કદાપિ એ બન્ને થયાં હોય, તથાપિ વાસ્તવિક તત્ત્વ પામવાની કંઈ જોગ્યતાની ઓછાશને લીધે 'પદાર્થનિર્ણય' ન થયો હોય, તો ચિત્ત વ્યાકુળ રહે છે અને મિથ્યા સમતા આવે છે, કલ્પિત પદાર્થ વિષે 'સત્'ની માન્યતા હોય છે, જેથી કાળે કરી અપૂર્વ પદાર્થને વિષે પરમ પ્રેમ આવતો નથી એ જ પરમ જોગ્યતાની હાનિ છે

આ ત્રણે કારણો ઘણુ કરીને અમને મળેલા ઘણા ખરા મુમુક્ષુમાં અમે જોયાં છે. માત્ર બીજા કારણની કંઇક ન્યૂનતા કોઈ કોઈ વિષે જોઈ છે અને જો તેઓમાં સર્વ પ્રકારે પરમ વિનયની ખામીની ન્યૂનતા થવાનું પ્રયત્ન હોય તો જોગ્ય થાય, એમ જાણીએ છીએ. પરમવિનય એ ત્રણેમાં બળવાન સાધન છે અધિક શું કહીએ? અનંત કાળે એ જ માર્ગ છે.

પહેલુ અને ત્રીજું કારણ જવાને માટે બીજું કારણની હાનિ કરવી અને પરમ વિનયમાં વર્ત્તવુ યોગ્ય છે.

[1] એ બધાં કારણો ટાળવાનું બીજ હવે પછી કહીશું તે પહેલા તે જ કારણોને અધિકતાથી કહીએ છીએ

કળિયુગ છે, માટે ક્ષણવાર પણ વસ્તુવિચાર વિના ન રહેવું એમ મહાત્માઓની શિક્ષા છે. [૧૬૪.

* * *

<u>સંયતિ–મુનિ ધર્મ.</u>

અયત્નાથી ચાલતાં પ્રાણભૂતની હિંસા થાય. (તેથી) પાપકર્મ બાંધે; તેનું કડવું ફળ પ્રાપ્ત થાય.

અયત્નાથી ઊભા રહેતાં પ્રાણભૂતની હિંસા થાય. (તેથી) પાપકર્મ બાંધે; તેનું કડવું ફળ પ્રાપ્ત થાય.

અયત્નાથી શયન કરતાં પ્રાણભૂતની હિંસા થાય. (તેથી) પાપકર્મ બાંધે; તેનું કડવુ ફળ પ્રાપ્ત થાય

અયત્નાથી આહાર લેતાં પ્રાણભૂતની હિંસા થાય. (તેથી) પાપકર્મ બાંધે; તેનું કડવુ ફળ પ્રાપ્ત થાય.

અયત્નાથી બોલતાં પ્રાણભૂતની હિંસા થાય. (તેથી) પાપકર્મ બાંધે; તેનું કડવું ફળ પ્રાપ્ત થાય.

કેમ ચાલે? કેમ ઊભો રહે? કેમ બેસે? કેમ શયન કરે? કેમ આહાર લે? કેમ બોલે? તો પાપકર્મ ન બાંધે?

યત્નાથી ચાલે; યત્નાથી ઊભો રહે; યત્નાથી બેસે; યત્નાથી શયન કરે; યત્નાથી આહાર લે; યત્નાથી બોલે; તો પાપકર્મ ન બાંધે?

સર્વ જીવને પોતાના આત્મા સમાન લેખે; મન વચન કાયાથી, સમ્યક્ પ્રકારે સર્વ જીવને જૂએ, પ્રીતિ આશ્રવથી આત્માને દમે તો પાપકર્મ ન બાંધે?

તેમાં પ્રથમ સ્થાનમાં મહાવીરદેવે સર્વ આત્માથી સંયમરૂપ, નિપુણ અહિંસા દેખીને ઉપદેશી.

જગતમાં જેટલાં ત્રસ અને સ્થાવર પ્રાણીઓ છે તેને જાણતાં–અજાણતાં હણવાં નહીં, તેમ જ હણાવવાં નહીં.

સર્વ જીવો જીવિતને ઇચ્છે છે, મરણને ઇચ્છતા નથી; એ કારણથી પ્રાણીનો ભયંકર વધ નિર્ગ્રંથે તજવો.

પોતાને માટે ક્રોધથી કે ભયથી પ્રાણીઓને કષ્ટ થાય તેવું અસત્ય બોલવું નહીં, તેમજ બોલાવવું નહીં.

મૃષાવાદને સર્વ સત્પુરુષોએ નિષેધ્યો છે,—પ્રાણીને તે અવિશ્વાસ ઉપજાવે છે તે માટે તેનો ત્યાગ કરવો.

સચિત્ કે અચિત્–થોડો કે ઘણો, તે એટલા સુધી કે, દંતશોધન માટે એક સળી જેટલો પરિગ્રહ, તે પણ યાચ્યા વિના લેવો નહીં.

પોતે અયાચ્યું લેવું નહીં, તેમ બીજા પાસે લેવરાવવું નહીં; તેમજ અન્ય લેનારને રુડું કર્યું એમ કહેવું નહીં. જે સયતિ પુરુષો છે તે એમ કરે છે.

મહા રૌદ્ર એવું અબ્રહ્મચર્ય, પ્રમાદને રહેવાનું સ્થળ, ચારિત્રનો નાશ કરનાર, તે આ જગત્‌માં મુનિ આચરે નહીં.

અધર્મનું મૂળ, મહા દોષની જન્મભૂમિકા એવા જે મૈથુનના આલાપ પ્રલાપ તેનો નિર્ગ્રંથે ત્યાગ કરવો.

સિંધાલુણ, મીઠું, તેલ, ઘી, ગોળ, એ વગેરે આહારક પદાર્થો જ્ઞાતપુત્રના વચનમાં પ્રીતિવાળા જે મુનિઓ છે તે, રાત્રિવાસ રાખે નહીં. લોભથી તૃણનો પણ સ્પર્શ કરવો નહીં; જે કંઈ પદાર્થ રાત્રિવાસ રાખવા ઇચ્છે તે, મુનિ નહીં પણ ગૃહસ્થ.

જે વસ્ત્ર, પાત્ર, કામળા રજોહરણ છે, તે પણ, સંયમની રક્ષા માટે થઈને સાધુ ધારણ કરે, નહીંતો ત્યાગે.

સંયમની રક્ષા અર્થે રાખવાં પડે છે તેને પરિગ્રહ ન કહેવો, એમ છકાયના રક્ષપાળ જ્ઞાતપુત્રે કહ્યું છે; પણ મૂર્છાને પરિગ્રહ કહેવો એમ પૂર્વ મહર્ષિઓ કહે છે.

તત્ત્વજ્ઞાનને પામેલા મનુષ્યો છકાયના રક્ષણને માટે થઈને તેટલો પરિગ્રહ માત્ર રાખે, બાકી પોતાના દેહમાં મમત્વ આચરે નહીં. (આ દેહ મારો નથી, એ ઉપયોગમાં જ રહે.)

આશ્ચર્ય!—નિરંતર તપશ્ચર્યા, જેને સર્વ સર્વજ્ઞે વખાણ્યું એવું સંયમ તેને અવિરોધક ઉપજીવનરૂપ એક વખતનો આહાર લેવો.

ત્રસ અને સ્થાવર જીવો, સ્થૂલ તેમ સૂક્ષ્મ જાતિના,–રાત્રિએ દેખાતા નથી માટે, તે વેળા આહાર કેમ કરે?

પાણી અને બીજ આશ્રિત પ્રાણીઓ પૃથ્વીએ પડ્યા હોય ત્યાંથી ચાલવું તે, દિનને વિષે નિષેધ્યું છે; તો રાત્રિએ તો ભિક્ષાએ ક્યાંથી જઈ શકે?

એ હિંસાદિક દોષો દેખીને જ્ઞાનપુત્ર ભગવાને એમ ઉપદેશ્યું કે સર્વ પ્રકારના આહાર રાત્રિએ નિર્ગ્રંથો ભોગવે નહીં.

પૃથ્વીકાયની હિંસા મનથી, વચનથી અને કાયાથી સુસમાધિવાળા સાધુઓ કરે નહીં, કરાવે નહીં, કરતાં અનુમોદન આપે નહીં.

પૃથ્વીકાયની હિંસા કરતાં તેને આશ્રયે રહેલાં ચક્ષુગમ્ય અને અચક્ષુગમ્ય એવાં વિવિધ ત્રસ પ્રાણીઓ હણાય,—

તે માટે, એમ જાણીને, દુર્ગતિને વધારનાર એ પૃથ્વિકાયના સમારંભરૂપ દોષને આયુષ્યપર્યંત ત્યાગવો.

જળકાયની મન, વચન અને કાયાથી સુસમાધિવાળા સાધુઓ હિંસા કરે નહીં, કરાવે નહીં, કરનારને અનુમોદન આપે નહીં.

જળકાયની હિંસા કરતાં તેને આશ્રયે રહેલા ચક્ષુગમ્ય એવાં ત્રસ જાતિનાં વિવિધ પ્રાણિઓની હિસા થાય.—

તે માટે, એવું જાણીને, જળકાયનો સમારંભ દુર્ગતિને વધારનાર દોષ છે તેથી, આયુષ્યપર્યંત ત્યાગવો.

મુનિ અગ્નિકાયને ઇચ્છે નહીં; સર્વ થકી ભયકર એવું એ જીવને હણવામાં તીક્ષ્ણ શસ્ત્ર છે.

પૂર્વ, પશ્ચિમ, ઊંચી, ખુણાની, નીચી, દક્ષિણ અને ઉત્તર—એ સર્વ દિશામાં રહેલા જીવોને અગ્નિ ભસ્મ કરે છે.

પ્રાણીનો ઘાત કરવામાં અગ્નિ એવો છે, એમ સંદેહ રહિત માને, અને એમ છે તેથી, દીવા માટે કે તાપવા માટે સંયતિ અગ્નિ સળગાવે નહીં.

તે કારણથી દુર્ગતિદોષને વધારનાર એવો અગ્નિકાયનો સમારંભ મુનિ આયુષ્યપર્યંત કરે નહીં.

પ્રથમ જ્ઞાન અને પછી દયા (એમ અનુભવ કરીને) સર્વ સંયમી રહે. અજ્ઞાની (સંયમમાં) શું કરે, કે જે તે કલ્યાણ કે પાપ જાણતો નથી?

શ્રવણ કરીને કલ્યાણને જાણવું જોઈએ, પાપને જાણવું જોઈએ; બન્નેને શ્રવણ કરીને જાણ્યા પછી જે શ્રેય હોય, તે સમાચરવું જોઈએ.

જે જીવ એટલે ચૈતન્યનું સ્વરૂપ જાણતો નથી; અજીવ એટલે જે જડનું સ્વરૂપ જાણતો નથી, કે તે બન્નેનાં તત્ત્વને જાણતો નથી તે સાધુ સંયમની વાત ક્યાંથી જાણે?

જે ચૈતન્યનું સ્વરૂપ જાણે જે જડનું સ્વરૂપ જાણે; તેમ જ તે બન્નેનું સ્વરૂપ જાણે; તે સાધુ સંયમનું સ્વરૂપ જાણે.

જ્યારે જીવ અને અજીવ એ બન્નેને જાણે, ત્યારે સર્વ જીવની બહુ પ્રકારે ગતિ–આગતિને જાણે.

જ્યારે સર્વ જીવની બહુ પ્રકારે ગતિ–આગતિને જાણે, ત્યારે જ પુણ્ય, પાપ અને બધ, મોક્ષને જાણે.

જ્યારે પુણ્ય, પાપ, બંધ અને મોક્ષને જાણે ત્યારે, મનુષ્ય સબંધી અને દેવ સંબંધી ભોગની ઇચ્છાથી નિવૃત્ત થાય.

જ્યારે દેવ અને માનવ સબંધી ભોગથી નિવૃત્ત થાય ત્યારે સર્વ પ્રકારના બાહ્ય અને અભ્યતર સંયોગને ત્યાગ કરી શકે.

જ્યારે બાહ્યાભ્યતર સંયોગનો ત્યાગ કરે ત્યારે, દ્રવ્ય-ભાવ મુડ થઈને મુનિની દિક્ષા લે.

જ્યારે મુડ થઈને મુનિની દિક્ષા લે ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ સવરની પ્રાપ્તિ કરે અને ઉત્તમ ધર્મનો અનુભવ કરે.

જ્યારે ઉત્કૃષ્ટ સવરની પ્રાપ્તિ કરે અને ઉત્તમ ધર્મમય થાય ત્યારે કર્મરૂપ રજ, અબોધિ, કલુષ એ રૂપે જીવને મલિન કરી રહી છે તેને ખખેરે.

અબોધિ કલુષથી ઉત્પન્ન થયેલી કર્મરજને ખંખેરે ત્યારે, સર્વ જ્ઞાની થાય અને સમ્યક્‌દર્શનવાળો થાય.

જ્યારે સર્વ જ્ઞાન અને સર્વ દર્શનની પ્રાપ્તી થાય ત્યારે, નિરાગી થઈને તે કેવલી લોકાલોકનું સ્વરૂપ જાણે.

નિરાગી થઈને કેવળી જ્યારે લોકાલોકનું સ્વરૂપ જાણે ત્યારે, પછી મન, વચન, કાયાના યોગને નિરુધીને શૈલેસી અવસ્થાને પ્રાપ્ત થાય

જ્યારે યોગને નિરુધીને શૈલેસી અવસ્થાને પ્રાપ્ત થાય ત્યારે સર્વ કર્મનો ક્ષય કરી નિરંજન થઈને સિદ્ધિ પ્રત્યે જાય-સિદ્ધમાં જાય. [૪.

* * *

યોગીનું લક્ષણ.

ચમત્કાર બતાવી યોગને સિદ્ધ કરવો, એ યોગીનું લક્ષણ નથી સર્વોત્તમ યોગી તો એ છે કે જે સર્વ પ્રકારની સ્પૃહાથી રહિતપણે સત્યમાં કેવળ અનન્યનિષ્ઠાએ સર્વ પ્રકારે 'સત્' જ આચરે છે. જગત્ જેને વિસ્મૃત થયું છે [1]. . . [૧૬૮.

* * *

૧ અમે એ જ ઇચ્છિએ છીએ

'સત્' શિવાયનાં આત્મસાધન તે 'અસત્.'

'સત્' હાલ તો કેવળ અપ્રગટ રહ્યું દેખાય છે. જૂદી જૂદી ચેષ્ટાએ, તે હાલ પ્રગટ જેવું માનવામાં આવે છે, (યોગાદિક સાધન, આત્માનું ધ્યાન, અધ્યાત્મચિંતન, વેદાંત-શુષ્ક વગેરેથી) પણ તે તેવું નથી. જિનનો સિદ્ધાંત છે કે, 'જડ કોઈ કાળે જીવ ન થાય અને જીવ કોઈ કાળે જડ ન થાય;' તેમ "સત્" કોઈ કાળે 'સત્' શિવાયનાં બીજા કોઈ સાધનથી ઉત્પન્ન હોઈ શકે જ નહીં. આવી દેખીતી સમજાય તેવી વાતમાં મુઝાઈ જીવ પોતાની કલ્પનાએ 'સત્' કરવાનું કહે છે, પ્રરૂપે છે, બોધે છે; એ આશ્ચર્ય છે.

જગતમાં રુડું દેખાડવા માટે મુમુક્ષુ કાંઈ આચરે નહીં, પણ રુડું હોય તે જ આચરે. [૧૭૫

* * *

હાલના દુષમકાળની સ્થિતિ.

". . . આ કળિયુગ છે; એમાં હરિસ્વરૂપ, હરિનામ અને હરિજન દૃષ્ટિએ નથી આવતાં; શ્રવણમાં પણ નથી આવતાં; એ ત્રણેમાંના કોઈની સ્મૃતિ થાય, એવી કોઈ પણ ચીજ દૃષ્ટિએ નથી આવતી. બધાં સાધન કળિયુગથી ઘેરાઈ ગયાં છે. ઘણું કરીને બધાય જીવ ઉન્માર્ગે પ્રવર્ત્તે છે; અથવા સન્માર્ગની સન્મુખ વર્ત્તતા નજરે નથી પડતા. ક્વચિત્ મુમુક્ષુ છે, પણ તેને હજુ માર્ગનો નિકટ સંબંધ નથી. નિષ્કપટીપણું પણ મનુષ્યોમાંથી ચાલ્યા ગયા જેવું થયું છે, સન્માર્ગનો એક અંશ અને તેનો પણ શતાંશ તે કોઈ આગળ પણ દૃષ્ટિએ પડતો નથી; કેવળજ્ઞાનનો માર્ગ તે તો કેવળ વિસર્જન થઈ ગયો છે." [૧૮૨.

* * *

દેવો તીર્થંકરને કઈ રીતે જાણે?

તીર્થંકર આવી ગર્ભમાં ઉપજે અથવા જન્મે ત્યારે અથવા ત્યાર પછી દેવતાઓ જાણે કે આ તીર્થંકર છે અને જાણે તો શી રીતે? તેના ઉત્તરમાં, સમ્યક્જ્ઞાન જેને પ્રાપ્ત થયું છે એવા દેવતાઓ અવધિજ્ઞાનથી તીર્થંકરને જાણે, બધા ન જાણે. જે પ્રકૃતિઓ જવાથી જન્મથી તીર્થંકર અવધિજ્ઞાનસયુક્ત હોય છે, તે પ્રકૃતિઓ તેમાં નહીં દેખાવાથી તે સમ્યક્જ્ઞાની દેવતાઓ તીર્થંકરને ઓળખી શકે છે. [૧૮૫.

* * *

આત્મવિસ્મરણ નિવારવા સત્સંગ.

અનંતકાલ થયાં સ્વરૂપનું વિસ્મરણ હોવાથી અન્યભાવ જીવને સાધ રણ થઈ ગયો છે. દીર્ઘકાલસુધી સત્સંગમાં રહી બોધભૂમિકાનું સેવન થવા ને વિસ્મરણ અને અન્યભાવની સાધારણતા ટળે છે; અર્થાત્ અન્યભાવ ઉદાસીનપણું પ્રાપ્ત હોય છે. આ કાળ વિષમ હોવાથી સ્વરૂપમાં તન્મય રહેવાની દુર્ઘટતા છે, તથાપિ સત્સંગનું દીર્ઘકાળ સુધી સેવન તે તન્મય આપે એમાં સંદેહ નથી [૨૦

* * *

ઉદાસ પરિણામી આત્માને સદ્ગુરુ આલંબન

અત્યંત ઉદાસ પરિણામે રહેલું એવું જે ચૈતન્ય તેને, જ્ઞાની પ્રવૃત્તિ છતાં તેવું જ રાખે છે, તોપણ કહીએ છીએ માયા દુસ્તર છે, દુરંત છે, ક્ષણ વાર પણ–સમય એક પણ, એને આત્માને વિષે સ્થાપન કરવા યોગ નથ એમ તીવ્રદશા આવ્યે અત્યંત ઉદાસ પરિણામ ઉત્પન્ન થાય છે અને તે ઉદાસ પરિણામની જે પ્રવર્ત્તના–ગૃહસ્થપણા સહિતની–તે અબંધપરિણા કહેવાયોગ્ય છે. જે બોધસ્વરૂપે સ્થિત છે, તે એમ કઠિનતાથી વર્તી શકે કારણ કે તેની વિકટતા પરમ છે. વિદેહીપણે જનકરાજાની પ્રવૃત્તિ તે અત્ય ઉદાસ પરિણામને લીધે રહેતી; ઘણું કરીને તેમને તે સહજ સ્વરૂપમાં હત તથાપિ કોઈ માયાના દુરંત પ્રસંગમાં સમુદ્રને વિષે જેમ નાવ યત્કિંચિ ડોલાયમાન થાય, તેમ તે પરિણામનું ડોલાયમાન થવાપણું સંભવિત હોવાથ પ્રત્યેક માયાના પ્રસંગમાં કેવળ જેની ઉદાસ અવસ્થા છે, એવા નિજગુ અષ્ટાવક્રની શરણતા સ્વીકારી હોવાથી માયાને સુખે તરી શકાય એમ થ હતું. કારણ કે મહાત્માના અવલંબનની એવી જ બળવત્તરતા છે. [૨૦

* * *

આત્મજાગૃતદશા.

આત્માપણે કેવળ ઉજાગર અવસ્થા વર્તે, અર્થાત્ આત્મા પોતા સ્વરૂપને વિષે કેવળ જાગૃત હોય ત્યારે, તે કેવળજ્ઞાન વર્તે છે એમ કહે યોગ્ય છે એવો, શ્રી તીર્થંકરનો આશય છે.

"આત્મા" જે પદાર્થને તીર્થંકરે કહ્યો છે, તે પ્રતીતિ થાય, તે પરિણામે આત્મા સાક્ષાત્ ભાસે, ત્યારે તેને 'પરમાર્થ–સમ્યક્ત્વ' છે, એ શ્રી તીર્થંકરનો અભિપ્રાય છે.

એવું સ્વરૂપ જેને ભાસ્યું છે, તેવા પુરુષને વિષે 'નિષ્કામશ્રદ્ધા' છે જેને, તે પુરુષને 'બીજરુચિ-સમ્યક્ત્વ' છે.

તેવા પુરુષની 'નિષ્કામ ભક્તિ' અબાધાએ પ્રાપ્ત થાય એવા ગુણો જે જીવમાં હોય તે જીવ 'માર્ગાનુસારી' હોય, એમ જિન કહે છે. [૨૦૭.

* * *

મુમુક્ષુતાની વર્ધમાનતા-નિર્મળતા.

આરંભ અને પરિગ્રહનો જેમ જેમ મોહ મટે છે, જેમ જેમ તેને વિષેથી પોતાપણાનું અભિમાન મંદપરિણામને પામે છે, તેમ તેમ મુમુક્ષુતા વર્ધમાન થયા કરે છે. અનંતકાળના પરિચયવાળું એ અભિમાન પ્રાયે એકદમ નિવૃત્ત થતું નથી; તેટલા માટે તન, મન, ધનાદિ જે કંઈ પોતાપણે વર્ત્તતાં હોય છે, તે જ્ઞાનીપ્રત્યે અર્પણ કરવામાં આવે છે; પ્રાયે જ્ઞાની કંઈ તેને ગ્રહણ કરતા નથી પણ તેમાંથી પોતાપણું મટાડવાનુ જ ઉપદેશે છે અને કરવાયોગ્ય પણ તેમ જ છે કે આરભ-પરિગ્રહને વારંવારના પ્રસંગે વિચારી-વિચારી પોતાનાં થતાં અટકાવવાં; ત્યારે મુમુક્ષુતા નિર્મળ હોય છે. [૨૧૧.

* * *

દુષમકાળ-સત્સંગની દુર્લભતા.

આખો લોક ત્રણે કાળને વિષે દુઃખે કરીને પીડાતો માનવામાં આવ્યો છે અને તેમાં પણ આ વર્ત્ત છે, તે તો મહા દુષમકાળ છે અને સર્વ પ્રકારે વિશ્રાંતિનું કારણ એવો જે કર્ત્તવ્યરૂપ 'શ્રી સત્સંગ' તે તો સર્વ કાળને વિષે પ્રાપ્ત થવો દુર્લભ છે તે આ કાળમાં પ્રાપ્ત થવો ઘણો-ઘણો દુર્લભ હોય એમા કંઈ આશ્ચર્યકારક નથી. [૨૧૭.

* * *

ભવાંતકરજ્ઞાનની દુર્લભતા.

જે જ્ઞાને કરીને ભવાંત થાય છે, તે જ્ઞાન પ્રાપ્ત થવું જીવને ઘણું દુર્લભ છે, તથાપિ તે જ્ઞાન સ્વરૂપે તો અત્યંત સુગમ છે. એમ જાણીએ છીએ. તે જ્ઞાન સુગમપણે પ્રાપ્ત થવામાં જે દશા જોઈએ છીએ, તે દશા પ્રાપ્ત થવી ઘણી-ઘણી કઠણ છે અને એ પ્રાપ્ત થવાનાં જે બે કારણ છે, તે મળ્યા વિના જીવને, અનંતકાળ થયાં રખડવું પડયું છે. જે બે કારણ મળ્યે મોક્ષ હોય છે [૨૨૦.

* * *

જ્ઞાનીનું વર્તન-જ્ઞાની પ્રત્યે ભક્તિ.

"જ્ઞાનીને વિષે જો કોઈપણ પ્રકારે ધનાદિની વાછા રાખવામાં આવે છે, તો જીવને દર્શનાવરણીય કર્મનો પ્રતિબધ વિશેષ ઉત્પન્ન થાય છે. ઘણુ કરીને જ્ઞાની તેવો પ્રતિબધ કોઈને પોતાથકી ઉત્પન્ન ન થાય એમ વર્ત્તે છે"

"જ્ઞાની પોતાનુ ઉપજીવન-આજીવિકા-પણુ પૂર્વકર્માનુસાર કરે છે, જ્ઞાનને વિષે પ્રતિબદ્ધતા થાય એમ કરી આજીવિકા કરતા નથી, અથવા કરાવવાનો પ્રસગ ઇચ્છતા નથી, એમ જાણીએ છીએ"

"જ્ઞાની પ્રત્યે જેને કેવળ નિસ્પૃહભક્તિ છે, પોતાની ઇચ્છા તે થકી પૂર્ણ થતી ન દેખીને પણ જેને દોષ આવતો નથી, એવા જે જીવ છે, તેને જ્ઞાનીને આશ્રયે ધીરજથી વર્ત્તતા આપત્તિનો નાશ હોય છે, અથવા ઘણુ મદપણુ થઈ જાય છે, એમ જાણીએ છીએ તથાપિ તેવી ધીરજ રહેવી આ કાળને વિષે બહુ વિકટ છે અને તેથી ઉપર જણાવ્યુ છે, એવુ પરિણામ ઘણીવાર આવતુ અટકી જાય છે" [૭૩૩

* * *

લોકભાવના ત્યાગ માટે સત્સગ

આ કાળનુ વિષમપણુ એવુ છે કે જેને વિષે ઘણા વખતસુધી સત્સંગનુ સેવન થયુ હોય તો જીવને વિષેથી લોકભાવના ઓછી થાય, અથવા લય પામે લોકભાવનાના આવરણને લીધે પરમાર્થભાવના પ્રત્યે જીવને ઉલ્લાસ પરિણતિ થાય નહીં અને ત્યાસુધી લોકસહવાસ તે ભવરૂપ હોય છે

સત્સગનુ સેવન જે નિરતરપણે ઇચ્છે છે, એવા મુમુક્ષુજીવને જ્યાસુધી તે જોગનો વિરહ રહે ત્યાસુધી, દ્રઢભાવે તે ભાવના ઇચ્છી પ્રત્યેક કાર્ય કરતા વિચારથી વર્ત્તી, પોતાને વિષે લઘુપણુ માન્ય કરી, પોતાના જોવામા આવે તે દોષપ્રત્યે નિવૃત્તિ ઇચ્છી, સરળપણે વર્ત્યા કરવું અને જે કાર્યે કરી તે ભાવનાની ઉન્નતિ થાય, એવી જ્ઞાનવાર્ત્તા, કે જ્ઞાનલેખ કે ગ્રથનુ કઈ કંઈ વિચારવુ રાખવુ તે યોગ્ય છે.

ઉપર જણાવી છે જે વાર્ત્તા તેને વિષે બાધ કરનારા એવા ઘણા પ્રસગ જીવોને વર્ત્તે છે, એમ જાણીએ છીએ તથાપિ તે તે બાધ કરનારા પ્રસગ પ્રત્યે જેમ બને તેમ સદ્ઉપયોગે વિચારી વર્ત્તવાનુ ઇચ્છવુ, તે અનુક્રમે બને એવું છે. કોઈપ્રકારે મનને વિષે સતાપ પામવાયોગ્ય નથી પુરુષાર્થ

જે કંઈ થાય તે કરવાની દ્રઢ ઇચ્છા રાખવી યોગ્ય છે અને પરમ એવું જે બોધસ્વરૂપ છે. તેનું જેને ઓળખાણ છે, એવા પુરુષે તો નિરંતર તેમ વર્ત્યાના પુરુષાર્થને વિષે મુંઝાવું યોગ્ય નથી.

અનંતકાળે જે પ્રાપ્ત થયું નથી, તે પ્રાપ્તપણાને વિષે અમુક કાળ વ્યતીત થાય, તો હાનિ નથી. માત્ર અનંતકાળે જે પ્રાપ્ત થયું નથી, તેને વિષે ભ્રાંતિ થાય, ભૂલ થાય, તે હાનિ છે. જો પરમ એવું જ્ઞાનીનું સ્વરૂપ ભાસ્યમાન થયું છે, તો પછી તેના માર્ગને વિષે અનુક્રમે જીવનું પ્રવેશપણું થાય, એ સરળ પ્રકારે સમજાય એવી વાર્તા છે. [૨૩૪.

* * *

દુષમકાળ-બીજો રામ કોણ? તેના ગુણો.

શબ્દાદિ પાંચ વિષયની પ્રાપ્તિની ઇચ્છાએ કરી જેનાં ચિત્ત અત્યંત વ્યાકુળપણે વર્ત્તે છે, એવા જીવોનું જ્યાં વિશેષપણું દેખાવું છે, એવો જે કાળ તે આ દુષમ કળિયુગ નામનો કાળ છે. તેને વિષે વિહ્વળપણું જેને પરમાર્થને વિષે નથી થયું, ચિત્ત વિક્ષેપ પામ્યું નથી, સંગે કરી પ્રવર્તનભેદ પામ્યું નથી, બીજી પ્રીતિના પ્રસંગે જેનું ચિત્ત આવૃત્ત થયું નથી, બીજાં જે કારણો તેને વિષે જેનો વિશ્વાસ વર્ત્તતો નથી, એવો જે કોઈ હોય, તો તે આ કાળને વિષે 'બીજો શ્રી રામ' છે. તથાપિ જોઈને સખેદ આશ્ચર્ય વર્ત્તે છે કે એ ગુણોના કોઈ અંશે સંપન્ન પણ અલ્પજીવો દૃષ્ટિગોચર થતા નથી.[1]

* * *

દૃષ્ટિભ્રમથી અનંત કાળ લોક.

મોટાં આશ્ચર્યને પમાડનારાં એવાં જળ, વાયુ, ચંદ્ર, સૂર્ય, અગ્નિઆદિ પદાર્થોના જે ગુણો તે સામાન્ય પ્રકારે પણ જેમ જીવોની દૃષ્ટિમાં આવતા નથી અને પોતાનું જે નાનું ઘર અથવા જે કંઈ ચીજો તેને વિષે કોઈ જાતનું જાણે આશ્ચર્યકારકસ્વરૂપ દેખી અહંત્વ વર્ત્તે છે, એ જોઈ એમ થાય છે કે લોકોને દૃષ્ટિભ્રમ અનાદિકાળનો મટ્યો નથી; જેથી મટે એવો જે ઉપાય, તેને વિષે જીવનું અલ્પ પણ જ્ઞાન પ્રવર્ત્તતું નથી અને તેનું ઓળખાણ થયે પણ સ્વેચ્છાએ વર્ત્તવાની જે બુદ્ધિ તે વારંવાર ઉદય પામે છે; એમ ઘણા જીવોની સ્થિતિ જોઈ આ લોક અનંતકાળ રહેવાનો છે એમ જાણો. [૨૩૯.

૧ નિદ્રા શિવાયનો બાકીનો જે વખત તેમાંથી એકાદ કલાક શિવાય બાકીનો વખત મન, વચન, કાયાથી, ઉપાધિને જોગે વર્ત્તે છે. ઉપાય નથી એટલે સમ્યક્પરિણતિએ સંવેદન કરવું યોગ્ય છે.

જ્ઞાનીની અવજ્ઞાથી દર્શનમોહનીય—અનંતસંસાર

[1] જેને દર્શનમોહનીય ઉદયપણે—બળવાનપણે—વર્ત્તે છે, એવા જીવને માત્ર સત્પુરુષાદિકની અવજ્ઞાદિ બોલવાનો પ્રસગ આપણાથી પ્રાપ્ત ન થાય એટલો ઉપયોગ રાખી વર્ત્તવુ, એ તેનુ અને ઉપયોગ રાખનાર એ બન્નેના કલ્યાણનુ કારણ છે

જ્ઞાનીપુરુષની અવજ્ઞા બોલવી તથા તેવા પ્રકારના પ્રસગમા ઉજમાળ થવું, એ જીવનુ અનંતસસાર વધવાનુ કારણ છે, એમ તીર્થંકર કહે છે તે પુરુષના ગુણગ્રામ કરવા તે પ્રસગમા ઉજમાળ થવુ અને તેની આજ્ઞામા સરળપરિણામે પરમઉપયોગદૃષ્ટિએ વર્ત્તવુ, એ અનંતસસારને નાશ કરનારુ તીર્થંકર કહે છે અને તે વાક્યો જિનાગમને વિષે છે ઘણા જીવો તે વાક્યો શ્રવણ કરતા હશે, તથાપિ પ્રથમ વાક્યને અફળ અને બીજા વાક્યને સફળ કર્યું હોય, એવા જીવો તો ક્વચિત્ જ જોવામા આવે છે પ્રથમ વાક્યને સફળ, અને બીજા વાક્યને અફળ, એમ જીવે અનતવાર કર્યું છે. તેવા પરિણામમા આવતા તેને વખત લાગતો નથી, કારણ કે અનાદિકાળથી મોહ નામનો મદિરા તેના આત્મામા પરિણામ પામ્યો છે, માટે વારવાર વિચારી તેવા તેવા પ્રસગમા યથાશક્તિ યથાબળવીર્યે ઉપર દર્શિત કર્યા છે જે પ્રકાર, તે પ્રકારે વર્ત્તવુ યોગ્ય છે

• • •

'ક્ષાયક સમકિત આ કાળમા ન હોય?'

કદાપિ એમ ધારો કે 'ક્ષાયકસમકીત આ કાળમા ન હોય' એવુ સ્પષ્ટ જિનના આગમને વિષે લખ્યુ છે, હવે તે જીવે વિચારવુ યોગ્ય છે કે

---

૧ શુભેચ્છા સપન્ન ભાઈ ૦ ૦ ૦ સ્થભતીર્થ

આત્મસ્વરૂપને વિષે સ્થિતિ છે એવા જે . તેના નિષ્કામ સ્મરણે યથાયોગ્ય વાચશો તે તરફના 'આજે ક્ષાયકસમકીત ન હોય' એ વગેરે સબધી વ્યાખ્યાનના પ્રસગનુ તમ લિખિત પત્ર પ્રાપ્ત થયુ છે જે જીવો તે તે પ્રકારે પ્રતિપાદન કરે છે-ઉપદેશે છે અને તે સબધી વિશેષપણે જીવોને પ્રેરણા કરે છે, તે જીવો જો તેટલી પ્રેરણા—ગવેષણા જીવના કલ્યાણને વિષે કરશે તો તે પ્રશ્નનુ સમાધાન થવાનો ક્યારેક પણ તેમને પ્રસગ પ્રાપ્ત થશે તે જીવોપ્રત્યે દોષદૃષ્ટિ કરવાયોગ્ય નથી, નિષ્કામ કરુણાએકરી માત્ર તે જીવો જોવાયોગ્ય છે, કોઈ પ્રકારનો તે સબધી ચિત્તને વિષે ખેદ આણવો યોગ્ય નથી, તે તે પ્રસગે જીવે તેમના પ્રત્યે ક્રોધાદિ કરવાયોગ્ય નથી

'ક્ષાયકસમકીત એટલે શું સમજવું ?' જેમાં એક નવકારમંત્ર જેટલું પણ વૃત્ત-પ્રત્યાખ્યાન હોતું નથી, છતાં તે જીવ વિશેષ તો ત્રણ ભવે અને નહીં તો

તે જીવોને ઉપદેશે કરી સમજાવવાની કદાપિ તમને ચિંતના થતી હોય તોપણ તે માટે તમે વર્ત્તમાનદશાએ જોતાં તો નિરૂપાય છો, માટે અનુકંપાબુદ્ધિ અને સમતાબુદ્ધિએ તે જીવોપ્રત્યે સરળપરિણામે જોવું, તેમજ ઇચ્છવું અને તે જ પરમાર્થમાર્ગ છે, એમ નિશ્ચય રાખવો યોગ્ય છે.

હાલ તેમને જે કર્મ સંબંધી આવરણ છે, તે ભગ કરવાને તેમને જ જો ચિંતા ઉત્પન્ન થાય તો પછી તમથી અથવા તમ જેવા બીજા સત્સંગીના મુખથી કંઈ પણ શ્રવણ કરવાની વારંવાર તેમને ઉહ્લાસવૃત્તિ ઉત્પન્ન થાય અને કોઈ આત્મસ્વરૂપ એવા સત્પુરુષને જોગે માર્ગની પ્રાપ્તિ થાય, પણ તેવી ચિંતા ઉત્પન્ન થવાનો તેમને સમીપ જોગ જો હોય તો હાલ આવી ચેષ્ટામાં વર્ત્તે નહીં અને જ્યાંસુધી તેવી-તેવી જીવની ચેષ્ટા છે ત્યાંસુધી તીર્થંકર જેવા જ્ઞાનીપુરુષનું વાકય પણ તે પ્રત્યે નિષ્ફળ થાય છે, તો તમ વગેરેનાં વાકયનું નિષ્ફળપણું હોય અને તેમને કલેશરૂપ ભાસે, એમા આશ્ચર્ય નથી, એમ સમજી ઉપર પ્રદર્શિત કરી છે તેની અંતરંગ ભાવનાએ તે પ્રત્યે વર્ત્તવું અને કોઈ પ્રકારે પણ તેમને તમ સંબંધી કલેશનું ઓછુ કારણ થાય એવી વિચારણા કરવી તે માર્ગને વિષે યોગ્ય ગણ્યુ છે.

વળી બીજી એક ભલામણ સ્પષ્ટપણે લખવી યોગ્ય ભાસે છે, માટે લખીએ છીએ તે એ કે આગળ અમે તમ વગેરેને જણાવ્યું હતુ કે અમારા સંબંધી જેમ બને તેમ બીજા જીવો પ્રત્યે ઓછી વાત કરવી, તે અનુક્રમમાં વર્ત્તવાનો લક્ષ વિસર્જન થયો હોય તો હવેથી સ્મરણ રાખશો અમારા સંબંધી અને અમારાથી કહેવાયવાં કે લખાયવાં વાકયો સબંધી એમ કરવું યોગ્ય છે અને તેનાં કારણો તમને હાલ સ્પષ્ટ જણાવવાં તે યોગ્યતાવાળુ નથી, તથાપિ તે અનુક્રમે જો અનુસરવામાં વિસર્જન થવાય છે, તો બીજા જીવોને કલેશાદિનું કારણ થવાય છે, તે પણ હવે 'ક્ષાયકની ચર્ચા' વગેરેના પ્રસંગથી તમને અનુભવમાં આવેલ છે જે કારણો જીવને પ્રાપ્ત થવાથી કલ્યાણનું કારણ થાય તે કારણોની પ્રાપ્તિ તે જીવોને આ ભવને વિષે થતી અટકે છે; કેમકે તે તો પોતાના અજ્ઞાનપણાથી નથી ઓળખાણ પડયું એવા સત્પુરુષ સંબંધીની તમ વગેરેની પ્રાપ્ત થયેલી વાતથી તે સત્પુરુષ પ્રત્યે વિમુખપણાને પામે છે, તેને વિષે આગ્રહપણે અન્ય-અન્ય ચેષ્ટા કલ્પે છે અને ફરી તેવો જોગ થયે તેવું વિમુખપણું ઘણુંકરીને બળવાનપણાને પામે છે. એમ ન થવા દેવા અને આ ભવને વિષે તેમને તેવો જોગ જો અજાણપણે પ્રાપ્ત થાય તો વખતે એયને પામશે એમ ધારણા રાખી, અંતરંગમાં એવા સત્પુરુષને પ્રગટ રાખી બાહ્યપ્રદેશે ગુપ્તપણું રાખવું વધારે યોગ્ય છે. તે ગુપ્તપણું માયા કપટ નથી, કારણ કે તેમ વર્ત્તવા વિષે માયા-કપટનો હેતુ નથી, તેનાં ભવિષ્યકલ્યાણનો હેતુ છે. જે તેમ હોય તે માયા-કપટ ન હોય એમ જાણીએ છીએ.

તે જ ભવે પરમપદને પામે છે એવી મોટી આશ્ચર્યકારક તો તે સમકીતની વ્યાખ્યા છે; ત્યારે હવે એવી તે કયી દશા સમજવી કે જે ક્ષાયક સમકીત કહેવાય? 'ભગવાન તીર્થંકરને વિષે દૃઢશ્રદ્ધા' એનું નામ જો ક્ષાયકસમકીત એમ ગણીએ તો તે શ્રદ્ધા કેવી સમજવી? કે જે શ્રદ્ધા આપણે જાણીયે કે આ તો ખચીત આ કાળમાં હોય જ નહીં. જો એમ જણાતું નથી કે અમુક દશા કે અમુક શ્રદ્ધાને ક્ષાયકસમકીત કહ્યું છે, તો પછી તે નથી એમ માત્ર જિનાગમના શબ્દોથી જાણવું થયું કહીએ છીએ; હવે એમ ધારો કે તે શબ્દો બીજા આશયે કહેવાયા છે અથવા કોઈ પાછળના કાળના વિસર્જનદોષે લખાયા છે, તો તેને વિષે આગ્રહ કરીને જે જીવે પ્રતિપાદન કર્યું હોય તે જીવ કેવા દોષને પ્રાપ્ત થાય? તે સખેદકરુણાએ વિચારવાયોગ્ય છે.

હાલ જેને જિનસૂત્રોને નામે ઓળખવામાં આવે છે, તેમાં 'ક્ષાયકસમકીત નથી' એવું સ્પષ્ટ લખેલું નથી અને પરંપરાગત તથા બીજા કેટલાક ગ્રંથોમાં એ વાત ચાલી આવે છે, એમ વાંચેલું છે અને સાંભળેલું છે અને તે વાક્ય મિથ્યા છે કે મૃષા છે એમ અમારો અભિપ્રાય નથી, તેમ તે વાક્ય જે પ્રકારે લખ્યું છે તે એકાંત અભિપ્રાયે જ લખ્યું છે એમ અમને લાગતું નથી. કદાપિ એમ ધારો કે તે વાક્ય એકાંત એમ જ હોય તોપણ કોઈ પણ પ્રકારે વ્યાકુળપણું કરવું યોગ્ય નથી. કારણ કે તે બધી વ્યાખ્યા જો સત્પુરુષના આશયથી જાણી નથી, તો પછી સફળ નથી. એને બદલે કદાપિ ધારો કે જિનાગમમાં લખ્યું હોય કે ચોથા કાળની પેઠે પાંચમા કાળમાં પણ ઘણા જીવો મોક્ષે જવાના છે; તો તે વાતનું શ્રવણ કંઈ તમને અમને કલ્યાણકર્તા થાય નહીં અથવા મોક્ષપ્રાપ્તિનું કારણ હોય નહીં, કારણકે તે મોક્ષપ્રાપ્તિ જે દશાને કહી છે, તે જ દશાની પ્રાપ્તિ જ સિદ્ધ છે, ઉપયોગી છે, કલ્યાણકર્ત્તા છે. શ્રવણ તો માત્ર વાત છે, તેમ જ તેથી પ્રતિકૂળ વાક્ય પણ માત્ર વાત છે; તે બેર લખી હોય, અથવા એક જ લખી હોય અથવા વગર વ્યવસ્થાએ શખ્યું હોર તોપણ તે બંધ કે મોક્ષનું કારણ નથી.

માત્ર બંધદશા તે બંધ છે, મોક્ષદશા તે મોક્ષ છે, ક્ષાયકદશા તે ક્ષાય છે, અન્યદશા તે અન્ય છે, શ્રવણ તે શ્રવણ છે, મનન તે મનન છે, પરિણામ તે પરિણામ છે, પ્રાપ્તિ તે પ્રાપ્તિ છે, એમ સત્પુરુષનો નિશ્ચય છે. બંધ તે મોક્ષ નથી, મોક્ષ તે બંધ નથી, જે જે છે, તે તે છે, જે જે સ્થિતિમાં છે, તે તે

દુષમકાળની સ્થિતિ-પરમાર્થનું ક્ષીણપણું.

"શાસ્ત્રોને વિષે આ કાળને અનુક્રમે ક્ષીણપણાં યોગ્ય કહ્યો છે અને તે પ્રકારે અનુક્રમે થયા કરે છે. એ ક્ષીણપણું મુખ્ય કરીને પરમાર્થ સંબંધીનું કહ્યું છે. જે કાળમાં અત્યંત દુર્લભપણે પરમાર્થની પ્રાપ્તિ થાય તે કાળ દુષમ કહેવાયોગ્ય છે, જો કે સર્વકાળને વિષે પરમાર્થ પ્રાપ્તિ જેનાથી થાય છે, એવા પુરુષોનો જોગ દુર્લભ જ છે, તથાપિ આવા કાળને વિષે તો અત્યંત દુર્લભ હોય છે. જીવોની પરમાર્થવૃત્તિ ક્ષીણપરિણામને પામતી જતી હોવાથી તે પ્રત્યે જ્ઞાનીપુરુષોના ઉપદેશનુ બળ ઓછુ થાય છે અને તેથી પરંપરાએ તે ઉપદેશ પણ ક્ષીણપણાને પામે છે, એટલે પરમાર્થમાર્ગ અનુક્રમે વ્યવચ્છેદ થવા જોગ કાળ આવે છે. આ કાળને વિષે અને તેમાં પણ હમણાં લગભગના સૈકડાથી મનુષ્યની પરમાર્થવૃત્તિ બહુ ક્ષીણપણાને પામી છે અને એ વાત પ્રત્યક્ષ છે. સહજાનંદ સ્વામીના વખતસુધી મનુષ્યોમાં જે સરળવૃત્તિ હતી તે અને આજની સરળવૃત્તિ એમાં મોટો તફાવત થઈ ગયો છે. ત્યાંસુધી મનુષ્યોની વૃત્તિને વિષે કંઈ કંઈ આજ્ઞાંકિતપણું, પરમાર્થની ઇચ્છા અને તે સંબંધી નિશ્ચયમાં દ્રઢતા એ જેવાં હતાં તેવાં આજે નથી; તેથી તા આજે ઘણું ક્ષીણપણું થયું છે,-જો કે હજુ આ કાળમાં પરમાર્થવૃત્તિ કેવળ વ્યવચ્છેદ પ્રાપ્ત થઈ નથી, તેમ સત્પુરુષ રહિત ભૂમિ થઈ નથી; તોપણ કાળ તે કરતાં વધારે વિષમ છે;-બહુ વિષમ છે, એમ જાણીએ છીએ."

"જીવોને વિષે કોઈ પણ પ્રકારે અત્યંત દુઃખની નિવૃત્તિનો ઉપાય એવો જે સર્વોત્તમ પરમાર્થ, તે સંબંધી વૃત્તિ કંઈ પણ વર્ધમાનપણાને પ્રાપ્ત થાય, તો જ તેને સત્પુરુષનું ઓળખાણ થાય છે, નહીં તો થતું નથી.' [૨૪૬

* * *

કર્મનો અવિચળ નિયમ.

પ્રગટ આત્મસ્વરૂપ અવિચ્છિન્નપણે ભજવાયોગ્ય છે. વાસ્તવિક તો એમ છે કે, કરેલાં કર્મ ભોગવ્યા વિના નિવૃત્ત થાય નહીં અને નહીં કરેલું એવું કર્મફળ કંઈ પ્રાપ્ત થાય નહીં; કોઈ કોઈ વખત અકસ્માત્ કોઈનું શુભ, અથવા અશુભ 'વર' અથવા 'શાપ'થી-થયેલું દેખવામાં આવે છે, તે કંઈ નહીં કરેલાં કર્મનું ફળ નથી. કોઈ પણ પ્રકારે કરેલાં કર્મનું ફળ છે. એકેંદ્રિયનું એકાવતારીપણું અપેક્ષાએ જાણવા યોગ્ય છે. [૨૫૩.

* * *

ભવાંતર—જાતિસ્મરણજ્ઞાન.

'ભગવતી' વગેરે સિદ્ધાંતોને વિષે જે કોઈ કોઈ જીવોના ભવાંતરનું વર્ણન કર્યું છે, તેમાં કંઈ સંશયાત્મક થવા જેવું નથી. તીર્થંકર તો પૂર્ણ આત્મસ્વરૂપ છે, પરંતુ જે પુરુષો માત્ર યોગધ્યાનાદિકના અભ્યાસબળવડે સ્થિત હોય, તેમાંના ઘણા પુરુષો પણ તે ભવાંતર જાણી શકે છે અને એમ બનવું એ કંઈ કલ્પિત પ્રકાર નથી. જે પુરુષને આત્માનું નિશ્ચયાત્મકજ્ઞાન છે, તેને ભવાંતરનું જ્ઞાન ઘટે છે–હોય છે. કવચિત્ જ્ઞાનના તારતમ્ય–ક્ષયોપસમ–ભેદે તેમ નથી પણ હોતું, તથાપિ જેને આત્માનું પૂર્ણશુદ્ધપણું વર્ત્તે છે, તે પુરુષ તો નિશ્ચય તે જ્ઞાનને જાણે છે,–ભવાંતરને જાણે છે. 'આત્મા નિત્ય છે;' 'અનુભવરૂપ છે,' 'વસ્તુ છે;' એ એ પ્રકારો અત્યતપણે દ્રઢ થવા અર્થે શાસ્ત્રને વિષે તે પ્રસંગો કહેવામાં આવ્યા છે.

ભવાંતરનું જો સ્પષ્ટ જ્ઞાન કોઈને થતું ન હોય, તો આત્માનું સ્પષ્ટજ્ઞાન પણ કોઈને થતું નથી એમ કહેવાતુલ્ય છે, તથાપિ એમ તો નથી. આત્માનુ સ્પષ્ટજ્ઞાન થાય છે અને ભવાંતર પણ સ્પષ્ટ ભાસે છે. પોતાના તેમ જ પરના ભવ જાણવાનું જ્ઞાન કોઈ પ્રકારે વિસંવાદપણાને પામતું નથી.

તીર્થંકર અને સુવર્ણ વૃષ્ટિ.

પ્રત્યેક ઠેકાણે તીર્થંકર ભિક્ષાર્થે જતાં સુવર્ણવૃષ્ટિ ઇત્યાદિક થાય, એમ શાસ્ત્રના કહેવાનો અર્થ સમજવાયોગ્ય નથી; અથવા શાસ્ત્રમાં કહેલાં વાક્યોનો તેવો અર્થ થતો હોય, તો તે સાપેક્ષ છે. લોકભાષાનાં, એ વાક્ય સમજવા યોગ્ય છે. રુડાપુરુષનું આગમન કોઈને ત્યાં થાય, તો તે જેમ એમ કહે કે, 'આજે અમૃતના મેહ વુઠ્યા,' તો તે કહેવું સાપેક્ષ છે–યથાર્થ છે, તથાપિ શબ્દના ભાવાર્થે યથાર્થ છે, શબ્દથી પરભાર્યા અર્થે યથાર્થ નથી; તેમ જ તીર્થંકરાદિકની ભિક્ષા સંબધમાં તેવું છે. તથાપિ એમ જ માનવું યોગ્ય છે કે, 'આત્મસ્વરૂપે પૂર્ણ એવા પુરુષના પ્રભાવજોગે તે બનવું અત્યત સંભવિત છે. સર્વત્ર એમ બન્યું છે એમ કહેવાનો અર્થ નથી.' 'એમ બનવું સંભવિત છે, એમ ઘટે છે, એમ કહેવાનો હેતુ છે.' સર્વમહત્પ્રભાવજોગ પૂર્ણઆત્મસ્વરૂપ જ્યાં છે ત્યાં આધીન છે. એ નિશ્ચયાત્મક વાત છે,–નિ:સ-દેહ અંગીકાર કરવાયોગ્ય વાત છે. પૂર્ણઆત્મસ્વરુપ જ્યાં વર્તે છે, ત્યાં જો સર્વ

મહત્પ્રભાવજોગ વર્ત્તતા ન હોય, તો પછી તે બીજે કયે સ્થળે વર્ત્તે? તે વિચારવાયોગ્ય છે. તેવું તો બીજું કોઈ સ્થળ સંભવતું નથી. ત્યારે સર્વ-મહત્પ્રભાવજોગનો અભાવ થશે. પૂર્ણઆત્મસ્વરૂપનું પ્રાપ્ત થવું એ અભાવરૂપ નથી, તો પછી મહત્ એવા પ્રભાવજોગનો અભાવ તો ક્યાથી હોય? અને જો કદાપિ એમ કહેવામાં આવે કે, આત્મસ્વરૂપનું પૂર્ણ પ્રાપ્તપણું તો ઘટે છે, મહત્પ્રભાવજોગનું પ્રાપ્તપણુ ઘટતુ નથી, તો તે કહેવું એક વિસંવાદ શિવાય બીજું કઈ નથી. કારણ કે તે કહેનાર શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપના મહત્ પણાથી અત્યત હીન એવા પ્રભાવજોગને મહત્ જાણે છે,–અંગીકાર કરે છે અને તે એમ સૂચવે છે કે તે વક્તા આત્મસ્વરૂપનો જાણનાર નથી; તે આત્મ-સ્વરૂપથી મહત્ એતુ કઈ નથી. એવો આ સૃષ્ટિને વિષે કોઈ પ્રભાવજોગ ઉત્પન્ન થયો નથી, છે નહીં અને થવાનો નથી, કે જે પ્રભાવજોગ પૂર્ણ આત્મ સ્વરૂપને પણ પ્રાપ્ત ન હોય, તથાપિ તે પ્રભાવજોગને વિષે વર્ત્તવામાં આત્મ-સ્વરૂપને કઈ કર્ત્તવ્ય નથી, એમ તો છે અને જો તેને તે પ્રભાવજોગને વિષે કઈ કર્ત્તવ્ય ભાસે છે, તો તે પુરુષ આત્મસ્વરૂપના અત્યત અજ્ઞાનને વિષે વર્ત્તે છે, એમ જાણી એ છીએ. કહેવાનો હેતુ એમ છે કે સર્વ પ્રકારના પ્રભાવજોગ આત્મારૂપ મહાભાગ્ય એવા તીર્થંકરને વિષે ઘટે છે–હોય છે, તથાપિ તેને વિકાશવાનો એક અંશ પણ તેને વિષે ઘટતો નથી; સ્વાભાવિક કોઈ પુણ્ય પ્રકારવશાત્ સુવર્ણવૃષ્ટિ ઇત્યાદિ થાય એમ કહેવું અસંભવિત નથી અને તીર્થંકરપદને તે આધરૂપ નથી જે તીર્થંકર છે તે આત્મસ્વરૂપ વિના અન્ય પ્રભાવાદિને કરે નહીં અને જે કરે તે આત્મારૂપ એવા તીર્થંકર કહેવાયોગ્ય નહી. એમ જાણીએ છીએ. એમ જ છે.

<u>શાસ્ત્રવિષે દશ બોલ વિચ્છેદ.</u>

જિનનાં કહેલાં શાસ્ત્રો જે ગણાય છે, તેને વિષે અમુક 'બોલ' વિચ્છેદ ગયાનું કથન છે અને તેમાં મુખ્ય એવા કેવળજ્ઞાનાદિ 'દશ બોલ' છે અને તે 'દશ બોલ' વિચ્છેદ દેખાડવાનો આશય આ કાળને વિષે 'સર્વથા મુક્ત-પણુ ન હોય' એમ બતાવવાનો છે. તે 'દશ બોલ' પ્રાપ્ત હોય, અથવા એક બોલ તેમાંનો પ્રાપ્ત હોય તો તે ચરમશરીરી જીવ કહેવો ઘટે એમ જાણી, તે વાત વિચ્છેદરૂપ ગણી છે, તથાપિ તેમ એકાંત જ કહેવાયોગ્ય નથી, એમ અમને ભાસે છે અને એમજ છે. કારણ કે ક્ષાયકસમકીતનો એને વિ

નિષેધ છે, તે ચરમશરીરીને જ હોય એમ તો ઘટતું નથી; અથવા તેમ એકાંત નથી. મહાભાગ્ય એવા શ્રેણિક ક્ષાયકસમકીતી છતાં, ચરમશરીરી નહોતા, એવું તે જ જિનશાસ્ત્રોને વિષે કથન છે. જિનકલ્પી—વિહાર વ્યવિચ્છેદ, એમ શ્વેતાંબરનું કથન છે; દિગંબરનું કથન નથી 'સર્વથા મોક્ષ થવો' એમ આ કાળે બને નહીં, એમ બેયનો અભિપ્રાય છે, તે પણ અત્યંત એકાંતપણે કહી શકાતો નથી. ચરમશરીરીપણુ જાણીએ કે આ કાળમા નથી, તથાપિ અશરીરીભાવપણે આત્માસ્થિતિ છે તો તે ભાવનયે ચરમશરીરીપણુ નહીં પણ સિદ્ધપણુ છે અને તે અશરીરીભાવ આ કાળને વિષે નથી એમ અત્રે કહીએ, તો આ કાળમાં અમે પોતે નથી, એમ કહેવાતુલ્ય છે વિશેષ શુ કહીએ એ કેવળ એકાત નથી. કદાપિ એકાંત હોય, તોપણ આગમ જેણે ભાખ્યા છે, તે જ આશયી સત્પુરુષે કરી તે ગમ્યકરવાયોગ્ય છે અને તે જ આત્મસ્થિતિનો ઉપાય છે. [૨૫૪.

* * *

સંસાર પ્રેમ–આત્મદર્શનનો અને સત્સગનો અભાવ.

ભ્રાતિગતપણે સુખસ્વરૂપ ભાસે છે એવા સસારી પ્રસગ અને પ્રકારોમાં જ્યાંસુધી જીવને વહાલપ વર્તે છે, ત્યાસુધી જીવને પોતાનું સ્વરૂપ ભાસવુ અસભવિત છે અને સત્સગનું મહાત્મ્ય પણ તથારૂપપણે ભાસ્યમાન થવુ અસભવિત છે જ્યાસુધી તે સંસારગત વહાલપ અસસારગત વહાલપને પ્રાપ્ત ન થાય, ત્યાસુધી ખચિત કરી અપ્રમત્તપણે વારવાર પુરુષાર્થનો સ્વીકાર યોગ્ય છે આ વાત ત્રણે કાળને વિષે અવિસવાદ જાણી નિષ્કામપણે લખી છે [૨૫૮.

* * *

જિનાગમનું પ્રયોજન ઉપશમ.

જિનાગમ છે તે, ઉપશમસ્વરૂપ છે ઉપશમસ્વરૂપ એવા પુરુષોએ ઉપશમને અર્થે તે પ્રરૂપ્યાં–ઉપદેશ્યાં–છે તે ઉપશમ આત્માર્થે છે, અન્ય કોઈ પ્રયોજન અર્થે નથી. આત્માર્થમાં જો તેનું આરાધન કરવામાં ન આવ્યુ, તો તે જિનાગમનું શ્રવણ, વાચન નિષ્ફળરૂપ છે; એ વાર્ત્તા અમને તો નિ સદેહ યથાર્થ લાગે છે.

દુઃખની નિવૃત્તિનો ઉપાય.

દુઃખની નિવૃત્તિને સર્વ જીવ ઇચ્છે છે અને દુઃખની નિવૃત્તિ, દુઃખ જેનાથી જન્મ પામે છે એવા રાગ, દ્વેષ અને અજ્ઞાનાદિ દોષની નિવૃત્તિ થયા વિના થવી સંભવતી નથી. તે રાગાદિની નિવૃત્તિ એક આત્મજ્ઞાન શિવાય બીજા કોઈ પ્રકારે ભૂતકાળમાં થઈ નથી, વર્તમાનકાળમાં થતી નથી, ભવિષ્યકાળમાં થઈ શકે તેમ નથી; એમ સર્વ જ્ઞાનીપુરુષોને ભાસ્યું છે. માટે તે આત્મજ્ઞાન માટે જીવને પ્રયોજનરૂપ છે. તેનો સર્વશ્રેષ્ઠઉપાય સદ્ગુરુવચનનું શ્રવણનું કે સત્શાસ્ત્રનું વિચારવું એ છે. જે કોઈ જીવ દુઃખની નિવૃત્તિ ઇચ્છતો હોય–સર્વથા દુઃખથી મુક્તપણું જેને પ્રાપ્ત કરવું હોય–તેને એ જ એક માર્ગ આરાધ્યા શિવાય અન્ય બીજો કોઈ ઉપાય નથી; માટે જીવે સર્વ પ્રકારના મતમતાંતરનો, કુળધર્મનો, લોકસંજ્ઞારૂપધર્મનો ઓઘસંજ્ઞારૂપધર્મનો ઉદાસભાવ ભજી, એકાત્મવિચાર–કર્તવ્યરૂપધર્મ ભજવો યોગ્ય છે.

• • •

સત્સંગથી કલ્યાણ.

એક મોટી નિશ્ચયની વાર્તા તો મુમુક્ષુજીવે એ કરવી યોગ્ય છે, કે સત્સંગ જેવું કલ્યાણનું કોઈ બળવાન કારણ નથી અને તે સત્સંગમાં નિરંતર સમય–સમય નિવાસ ઇચ્છવો, અસત્સંગનું ક્ષણે–ક્ષણે વિપરિણામ વિચારવું, એ શ્રેયરૂપ છે. બહુ–બહુ કરીને આ વાર્તા અનુભવમાં આણવા જેવી છે.

• • •

"સૂત્રકૃતાંગ સૂત્ર"ની યોજના.

નિવૃત્તિ જેવા ક્ષેત્રે ચિત્તસ્થિરતાએ હાલ સૂત્રકૃતાંગ સૂત્રનું શ્રવણ કરવા ઇચ્છા હોય તો કરવામાં બાધા નથી. માત્ર જીવને ઉપશમાર્થે તે કરવું યોગ્ય છે. કયા મતનું વિશેષપણું છે, કયા મતનું ન્યુનપણું છે; એવા અન્યાર્થમાં પડવા અર્થે તેમ કરવું યોગ્ય નથી. તે 'સૂત્રકૃતાંગ'ની રચના જે પુરુષોએ કરી છે, તે આત્મસ્વરૂપ હતા, એવો અમારો નિશ્ચય છે.

'આ કર્મરૂપ કલેશ જે જીવને પ્રાપ્ત થયો છે, તે કેમ ત્રુટે?' એવું પ્રશ્ન મુમુક્ષુ શિષ્યને ઉદ્ભવ કરી, 'બોધ પામવાથી ત્રુટે' એવું તે સૂત્રકૃતાંગનું પ્રથમ વાક્ય છે. 'તે બંધન શું? અને શું જાણવાથી તે ત્રુટે' એવું બીજું પ્રશ્ન ત્યાં શિષ્યને સંભવે છે; અને તે 'બંધન વીરસ્વામીએ શા પ્રકારે કહ્યું! એવા વાક્યથી તે પ્રશ્ન મૂક્યું છે. અર્થાત્ શિષ્યના પ્રશ્નમાં તે વાક્ય મૂકી

ગ્રંથકાર એમ કહે છે કે, આત્મસ્વરૂપ એવા શ્રી વીરસ્વામીનું કહેલું તમને કહીશું, કેમકે આત્મસ્વરૂપ પુરુષ આત્મસ્વરૂપાર્થે અત્યંત પ્રતીતિયોગ્ય છે. તે બંધનનું સ્વરૂપ ત્યાર પછી ગ્રંથકાર કહે છે, તે ફરીફરી વિચારવાયોગ્ય છે. ત્યાર પછી તેના વિશેષ વિચારે ગ્રંથકારને સ્મૃતિ થઈ કે આ જે સમાધિમાર્ગ તે આત્માના નિશ્ચય વિના ઘટે નહીં અને જગત્‌વાસી જીવોએ અજ્ઞાની ઉપદેશકોથી જીવનું સ્વરૂપ અન્યથા જાણી—કલ્યાણનું સ્વરૂપ અન્યથા જાણી—અન્યનો યથાર્થપણે નિશ્ચય કર્યો છે, તે નિશ્ચયનો ભંગ થયા વિના—તે નિશ્ચયમાં સંદેહ પડ્યા વિના અમે જે અનુભવ્યો છે એવો સમાધિમાર્ગ તે તેમને કોઈ પ્રકારે સંભળાવ્યો શી રીતે ફળીભૂત થશે? એવું જાણી ગ્રંથકાર કહે છે કે, 'આવા માર્ગનો ત્યાગ કરી કોઈ એક શ્રમણ બ્રાહ્મણ અજાણપણે—વગર વિચાર્યે—અન્યથા પ્રકારે માર્ગ કહે છે? એમ કહેતા હતા.' તે અન્યથા પ્રકાર પછી ગ્રંથકાર નિવેદન કરે છે કે પંચમહાભૂતનું જ કોઈ અસ્તિત્વ માને છે,—આત્માનું ઉત્પન્ન થવું તેથી માને છે; જેમ ઘટતું નથી; એમ જણાવી 'આત્માનું નિત્યપણું' પ્રતિપાદન કરે છે. 'જો જીવે પોતાનું નિત્યપણું જાણ્યું નથી, તો પછી, નિર્વાણનું પ્રયત્ન શા અર્થે થાય?' એવો અભિપ્રાય કરી 'નિયતા' દર્શાવી છે. ત્યાર પછી ભિન્નભિન્ન પ્રકારે કલ્પિતઅભિપ્રાય દર્શાવી યથાર્થઅભિપ્રાયનો બોધ કરી, 'યથાર્થમાર્ગ વિના છુટકો નથી, ગર્ભપણું ટળે નહીં, મરણ ટળે નહી, દુઃખ ટળે નહીં, આધિ, વ્યાધિ, ઉપાધિ કંઈ ટળે નહી અને અમે ઉપર જે કહી ગયા છીએ એવા મતવાદિઓ તે સૌ તેવા પ્રકારને વિષે વસ્યા છે કે જેથી જન્મ, જરા મરણાદિનો નાશ થાય નહીં' એવો વિશેષ ઉપદેશરૂપ આગ્રહ કરી પ્રથમાધ્યયન સમાપ્ત કર્યું છે. ત્યાર પછી અનુક્રમે તેથી વર્ધમાન પરિણામે ઉપશમકલ્યાણ—આત્માર્થ બોધ્યો છે. તે લક્ષમાં રાખી વાંચન, શ્રવણ ઘટે છે. કુળધર્માર્થે સૂત્રકૃતાંગનું વાંચન, શ્રવણ નિષ્ફળ છે.

. . .

યથાર્થ બોધથી—નિશ્ચય—સમ્યક્ત્વ.

દીર્ઘકાળસુધી યથાર્થબોધનો પરિચય થવાથી બોધબીજની પ્રાપ્તિ હોય છે અને એ બોધબીજ તે પ્રાયે નિશ્ચય—સમ્યક્ત્વ હોય છે.

. . .

'દર્શન અજ્ઞાન પરિસહ,'

જિને બાવીશ પ્રકારના પરિસહ કહ્યા છે; તેમાં 'દર્શનપરિસહ' નામે એક પરિસહ કહ્યો છે. તેમ જ એક બીજો 'અજ્ઞાનપરિસહ' નામનો પરિસહ પણ કહ્યો છે. એ બન્ને પરિસહનો વિચાર કરવાયોગ્ય છે.[1]

યથાર્થ અને કલ્પિત સમ્યકત્વ.

કોઈ પણ પ્રકારે પોતે કંઈ મનમાં સંકલ્પ્યું હોય કે, આવી દશામાં આવીએ, અથવા આવા પ્રકારનું ધ્યાન કરીએ, તો સમ્યકત્વની પ્રાપ્તિ થાય, તો તે સંકલ્પેલું પ્રાયે (જ્ઞાનીનુ સ્વરૂપ સમજાયે) ખોટું છે, એમ જણાય છે. યથાર્થબોધ એટલે શુ? તેનો વિચાર કરી-અનેકવાર વિચાર કરી-પોતાની કલ્પના નિવૃત્ત કરવાનું જ્ઞાનીઓએ કહ્યું છે. [૨૫૯.

'દર્શન-પરિસહ.'

પરમાર્થ પ્રાપ્ત થવા વિષે કોઈ પણ પ્રકારનું આકુળવ્યાકુળપણું રાખવું-થવું-તેને 'દર્શનપરિસહ' કહ્યો છે. એ પરિસહ ઉત્પન્ન થાય તે તો સુખકારક છે, પણ જો ધીરજથી તે વેદાય તો તેમાંથી દર્શનની ઉત્પત્તિ થવાનો સંભવ થાય છે.[2]

આત્મા?

'આત્મા છે,' એમ જે પ્રમાણથી જણાય; 'આત્મા નિત્ય છે,' એમ જે પ્રમાણથી જણાય; 'આત્મા કર્ત્તા છે,' એમ જે પ્રમાણથી જણાય; 'આત્મા ભોક્તા છે,' એમ જે પ્રમાણથી જણાય; 'મોક્ષ છે,' એમ જે પ્રમાણથી જણાય; અને 'તેનો ઉપાય છે.' એમ જે પ્રમાણથી જણાય; તે વારંવાર વિચારવાયોગ્ય છે.

---

૧ એ વિચાર કરવાની તમારી ભૂમિકા છે; અર્થાત્ તે ભૂમિકા (ગુણસ્થાનક) વિચારવાથી કોઈપ્રકારે તમને યથાર્થ ધીરજ આવવાનો સંભવ છે.

૨ તમે 'દર્શનપરિસહ' માં કોઈ પણ પ્રકારે વર્તો છો એમ જો તમને લાગતું હોય, તો તે ધીરજથી વેદવા યોગ્ય છે; એમ ઉપદેશ છે. 'દર્શનપરિસહ' માં તમે પ્રાયે છો, એમ અમે જાણીએ છીએ.

'અધ્યાત્મસાર' મા અથવા બીજા ગમે તે ગ્રંથમાં એ વાત હોય તો વિચારવામાં બાધ નથી —કલ્પનાનો ત્યાગ કરી વિચારવાયોગ્ય છે[1] [૭૫૯.

* * *

સત્સગ-સમપરિણુતિમા આત્મસાધન

"મુમુક્ષુજન સત્સગમા હોય તો નિરતર ઉલ્લાસિત પરિણામમા રહી આત્મસાધન અલ્પકાળમા કરી શકે છે .. સત્સગના અભાવમા સમપરિણતિ રહેવી એ વિકટ છે, તથાપિ એમ કરવામા જ આત્મસાધન રહ્યુ હોવાથી ગમે તેવા માઠા નિમિત્તમા પણ જે પ્રકારે સમપરિણતિ આવે તે પ્રકારે પ્રવર્ત્તવુ એ જ યોગ્ય છે જ્ઞાનીના આશ્રયમા નિરતર વાસ હોય, તો સહજ સાધનવડે પણ સમપરિણતિ પ્રાપ્ત હોય છે, એમા તો નિર્વિવાદતા છે, પણ જ્યારે પૂર્વકર્મના નિબધનથી અનુકૂળ નહીં એવા નિમિત્તમા નિવાસ પ્રાપ્ત થયો છે, ત્યારે ગમે તેમ કરીને પણ તેના પ્રત્યે અદ્વેષ પરિણામ રહે એમ પ્રવર્ત્તવુ . . ."

"જેના ગુણગ્રામ કરવાથી જીવ ભવમુક્ત હોય છે, તેના ગુણગ્રામથી પ્રતિકૂળતા આણી દોષભાવે પ્રવર્ત્તવુ એ જીવને બ્રે કે મહાદુ ખ દાયક છે કેવળ આત્મભાવે પ્રવર્ત્તવુ એ દુર્લભ છે, માટે નિરુપાધિવાળા દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવનુ સેવન અવશ્યનુ છે . જેમ બને તેમ વિનયાદિ સાધન અપ્રમત્ત થઈ સત્સગ સત્શાસ્ત્રાભ્યાસ અને આત્મવિચારમા પ્રવર્ત્તવુ એમ કરવુ એ જ શ્રેયસ્કર છે સમય માત્ર પણ પ્રમાદ કરવાની તીર્થંકરદેવની આજ્ઞા નથી" [૭૬૦

* * *

પદાર્થ બોધ, સમ્યક્જ્ઞાન

કોઈ પણ પ્રકારનુ દર્શન થાય તેને સમ્યક્જ્ઞાન મોટા પુરુષોએ ગણ્યુ છે એમ સમજવાનુ નથી, પદાર્થનો યથાર્થ બોધ પ્રાપ્ત થાય તેને સમ્યક્જ્ઞાન ગણવામા આવ્યુ છે [૨૬૧

* * *

૧ જનકવિદેહિની વાત હાલ જાણવાનુ ફળ તમને નથી.

ધ્યાનનું સુગમ સ્વરૂપ.

૧. [1]નિર્મળ એવા કોઈ પદાર્થને વિષે દૃષ્ટિનું સ્થાપન કરવાનો અભ્યાસ કરીને પ્રથમ તેને અચપળસ્થિતિમાં આણવી.

૨. એવું કેટલુંક અચપળપણું પ્રાપ્ત થયા પછી જમણા ચક્ષુને વિષે સૂર્ય અને ડાબા ચક્ષુને વિષે ચંદ્ર સ્થિત છે એવી ભાવના કરવી.

૩. એ ભાવના, જ્યાંસુધી તે પદાર્થના આકારાદિનાં દર્શનને આપે નહીં ત્યાંસુધી સુદૃઢ કરવી.

૪. તેવી સુદૃઢતા થયા પછી ચંદ્રને જમણા ચક્ષુને વિષે અને સૂર્યને વામ ચક્ષુને વિષે સ્થાપન કરવા.

૫. એ ભાવના, જ્યાંસુધી તે પદાર્થના આકરાદિ દર્શનને આપે નહીં ત્યાંસુધી સુદૃઢ કરવી. (આ, જે દર્શન કહ્યું છે, તે ભાસ્યમાનદર્શન સમજવું.)

૬. એ બે પ્રકારની ઉલટ સુલટ ભાવના સિદ્ધ થયે ભૃકુટીના મધ્યભાગને વિષે તે બન્નેનું ચિંતન કરવું.

૭. પ્રથમ તે ચિંતન દૃષ્ટિ ઉઘાડી રાખી કરવું.

૮. ઘણા પ્રકારે તે ચિંતન દૃઢ થયા પછી દૃષ્ટિ બંધ રાખવી–તે પદાર્થના દર્શનની ભાવના કરવી.

૯. તે ભાવનાથી દર્શન સુદૃઢ થયા પછી તે બન્ને પદાર્થો એક અષ્ટદલકમલનું ચિંતન કરી હૃદયને વિષે અનુક્રમે સ્થાપિત કરવા.

૧૦. હૃદયને વિષે એવું એક અષ્ટદલકમલ માનવામાં આવ્યું છે, તથાપિ તે વિમુખમુખે રહ્યું છે, એમ માનવામાં આવ્યું છે, જેથી સન્મુખમુખે તેને ચિંતવવું–અર્થાત્ સુલટું ચિંતવવું.

૧૧. તે અષ્ટદળકમળને વિષે પ્રથમ ચંદ્રના તેજને સ્થાપન કરવું, પછી સૂર્યના તેજને સ્થાપન કરવું અને પછી અખંડ દિવ્યાકાર એવી અગ્નિની જ્યોતિનું સ્થાપન કરવું.

૧૨. તે ભાવ દૃઢ થયે પૂર્ણ છે જેનું જ્ઞાન, દર્શન અને આત્મચારિત્ર એવા શ્રી વીતરાગદેવ તેની પ્રતિમા મહાતેજોમયસ્વરૂપે તેને વિષે ચિંતવવી

૧૩. તે પરમદિવ્યપ્રતિમા નહીં બાળ, યુવાન અને વૃદ્ધ એવા દિવ્ય સ્વરૂપે ચિંતવવી. [૨૯

[1] જે પ્રકારે અત્રે કહેવામાં આવ્યું હતું તે પ્રકારથી પણ સુગમ એવું ધ્યાન સ્વરૂપ અહીં લખ્યું છે.

૧૪. સંપૂર્ણ જ્ઞાન-દર્શન ઉત્પન્ન થવાથી સ્વરૂપસમાધિને વિષે શ્રી વીતરાગદેવ અત્ર છે, એમ ભાવવું.

૧૫ સ્વરૂપસમાધિને વિષે સ્થિત એવા તે વીતરાગ આત્માના સ્વરૂપમાં જ તદાકાર છે, એમ ભાવવું.

૧૬. તેમના મૂર્ધસ્થાનને વિષેથી તે વખતે ૐકાર [પાઠાં 'ૐકાર'] નો ધ્વનિ થયા કરે છે, એમ ભાવવું.

૧૭ તે ભાવનાઓ દ્રઢ થયે તે ૐકાર [પાઠાં 'ૐકાર'] સર્વ-પ્રકારનાં વક્તવ્યજ્ઞાનને ઉપદેશે છે, એમ ભાવવું.

૧૮. જે પ્રકારના સમ્યક્‌માર્ગે કરી વીતરાગદેવ વીતરાગ નિષ્પન્નતાને પામ્યા એવુ જ્ઞાન તે ઉપદેશનું રહસ્ય છે, એમ ચિંતવતાં-ચિંતવતાં તે જ્ઞાન તે શું છે? એમ ભાવવું.

૧૯ તે ભાવના દ્રઢ થયા પછી તેમણે જે દ્રવ્યાદિ પદાર્થો કહ્યા છે, તેનું ભાવન કરી આત્માને સ્વસ્વરૂપમાં ચિંતવવો-સર્વાંગ ચિંતવવો

• • •

જ્ઞાનીના આશ્રયથી-આત્મજ્ઞાન-આત્મધ્યાન.

ધ્યાનના ઘણા-ઘણા પ્રકાર છે, એ સર્વમાં શ્રેષ્ઠ એવું તો આત્મા જેમાં મુખ્યપણે વર્તે છે તે ધ્યાન કહેવાય છે અને એ જ આત્મધ્યાનની પ્રાપ્તિ ઘણુંકરીને આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ વિના થતી નથી. એવું જે આત્મજ્ઞાન તે યથાર્થબોધની પ્રાપ્તિ શિવાય ઉત્પન્ન થતુ નથી એ યથાર્થબોધની પ્રાપ્તિ ઘણું-કરીને-ક્રમેકરીને ઘણા જીવોને થાય છે અને તેનો મુખ્ય માર્ગ તે બોધસ્વરૂપ એવા જ્ઞાનીપુરુષનો આશ્રય કે સગ અને તેને વિષે બહુમાન-પ્રેમ-એ છે. જ્ઞાનીપુરુષનો તેવો-તેવો સગ જીવને અનંતકાળમાં ઘણીવાર થઈ ગયો છે, તથાપિ આ પુરુષ જ્ઞાની છે, માટે હવે તેનો આશ્રય ગ્રહણ કરવો એ જ કર્તવ્ય છે, એમ જીવને આવ્યું નથી અને તે જ કારણ જીવને પરિભ્રમણનું થયું છે, એમ અમને તો દ્રઢ કરીને લાગે છે.

• • •

જ્ઞાનીની ઓળખાણમાં મુખ્ય ત્રણ દોષ.

જ્ઞાનીપુરુષનું ઓળખાણ નહીં થવામાં ઘણુંકરીને જીવના ત્રણ મોટા દોષ જાણીએ છીએ એક તો 'હું જાણું છું,' 'હું સમજું છું,' એવા પ્રકારનું

જે માન જીવને રહ્યા કરે છે તે માન બીજું, પરિગ્રહાદિકને વિષે જ્ઞાની પુરુષપર રાગ કરતા પણ વિશેષ રાગ ત્રીજું, લોકભયને લીધે, અપકીર્તિ ભયને લીધે અને અપમાનભયને લીધે જ્ઞાનીથી વિમુખ રહેવુ-તેના પ્રત્યે જેવુ વિનયાન્વિત થવું જોઈએ તેવુ ન થવુ. એ ત્રણ કારણો જીવને જ્ઞાનીથી અજાણ્યો રાખે છે, જ્ઞાનીને વિષે પોતાસમાન કલ્પના રહ્યા કરે છે, પોતાની કલ્પના પ્રમાણે જ્ઞાનીના વિચારનુ-શાસ્ત્રનુ-તોલન કરવામા આવે છે, થોડુ પણ ગ્રંથસબધી વાચનાદિ જ્ઞાન મળવાથી ઘણાપ્રકારે તે દર્શાવવાની જીવને ઇચ્છા રહ્યા કરે છે, એ વગેરે જે દોષ તે ઉપર જણાવ્યા એવા જે ત્રણ દોષ તેને વિષે સમાય છે અને એ ત્રણે દોષના ઉપાદાન કારણ એવો તો એક 'સ્વચ્છદ' નામનો મહાદોષ છે અને તેનુ નિમિત્તકારણ અસત્સગ છે[1] . . . એ વગેરે જે દોષો તે ધ્યાન, જ્ઞાન એ સર્વેનુ કારણ જે જ્ઞાનીપુરુષ અને તેની આજ્ઞાને અનુસરવુ તેને આડા આવે છે માટે જેમ બને તેમ આત્મવૃત્તિ કરી તેને ઓછા કરવાનુ પ્રયત્ન કરવુ અને લૌકિકભાવનાના પ્રતિબધથી ઉદાસ થવુ, એ જ કલ્યાણકારક છે, એમ જાણીએ છીએ [૨૬૪

* * *

જ્ઞાનીની દશા-લોકોની કલ્પના.

સૂર્ય ઉદય-અસ્તરહિત છે માત્ર લોકોને ચક્ષુમર્યાદાથી બહાર વર્ત્તે ત્યારે અસ્ત, અને ચક્ષુમર્યાદાને વિષે વર્ત્તે ત્યારે ઉદય એમ ભાસે છે, પણ સૂર્યને વિષે તો ઉદયઅસ્ત નથી. તેમ જ જ્ઞાની છે તે બધા પ્રસગને વિષે જેમ છે તેમ છે, માત્ર પ્રસગની મર્યાદા ઉપરાત લોકોનું જ્ઞાન નથી, એટલે પોતાની જેવી તે પ્રસગને વિષે દશા થઈ શકે તેવી દશા જ્ઞાનીને વિષે કલ્પે છે અને એ કલ્પના જ્ઞાનીનુ પરમ એવું જે આત્માપણુ, પરિતોષપણુ, મુક્તપણુ, તે જીવને જાણવા દેતી નથી, એમ જાણવાયોગ્ય છે. [૨૬૭

* * *

૧ જેને તમારા પ્રત્યે તમને પરમાર્થની કોઈ પ્રકારે કઈ પણ પ્રાપ્તિ થાઓ એ હેતુ શિવાય બીજી સ્પૃહા નથી એવો હું તે આ સ્થળે સ્પષ્ટ જણાવવા ઇચ્છુ છુ ન તે એ કે ઉપર જણાવેલા દોષો જે વિષે હજુ તમને પ્રેમ વર્તે છે 'હુ જાણુ છુ', ' સમજુ છુ,' એ દોષ ઘણીવાર વર્તમાનમા પ્રવર્ત્તે છે, અસાર એવા પરિગ્રહાદિક વિષે પણ મહત્તાની ઇચ્છા રહે છે ૨

સત્પુરુષનો સનાતન સંપ્રદાય કરુણાવસ્થા.

[1] કોઈ પણ જીવ પરમાર્થપ્રત્યે માત્ર અંશપણે પણ પ્રાપ્ત થવાના કારણને પ્રાપ્ત થાય એમ નિષ્કારણ કરુણાશીલ એવા ઋષભાદિ તીર્થંકરોએ પણ કર્યું છે, કારણ કે સત્પુરુષોના સંપ્રદાયની સનાતન એવી કરુણાવસ્થા હોય છે, કે સમયમાત્રના અનવકાશે આખોલોક આત્માવસ્થાપ્રત્યે હો, આત્મસ્વરૂપપ્રત્યે હો, આત્મસમાધિપ્રત્યે હો; અન્ય અવસ્થાપ્રત્યે ન હો, અન્ય સ્વરૂપપ્રત્યે ન હો, અન્ય આધિપ્રત્યે ન હો; જે જ્ઞાનથી સ્વાત્મસ્થ પરિણામ હોય છે, તે જ્ઞાન સર્વ જીવોપ્રત્યે પ્રગટ હો, અનવકાશપણે સર્વજીવ તે જ્ઞાનપ્રત્યે રુચિપણે હો, એવો જ જેનો કરુણાશીળ સહજ સ્વભાવ છે, તે સંપ્રદાય સનાતન સત્પુરુષોનો છે. [2]

સંસારપરિણામ રહિત થવા અસંસારગતવાણી.

જીવ જો અજ્ઞાન–પરિણામી હોય તો તે અજ્ઞાન નિયમિતપણે આરાધવાથી જેમ કલ્યાણ નથી, તેમ મોહરૂપ એવો એ માર્ગ અથવા એવા એ લોકસંબધી માર્ગ, તે માત્ર સંસાર છે; તે પછી ગમે તે આકારમાં મૂકો તોપણ સંસાર છે. તે સંસારપરિણામથી રહિત કરવા અસંસારગત વાણીનો અસ્વચ્છંદપરિણામે જ્યારે આધાર પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે તે સંસારનો આકાર નિરાકારતાને પ્રાપ્ત થતો જાય છે. બીજા પ્રતિબંધ તેમની દૃષ્ટિ પ્રમાણે કર્યા કરે છે, તેમ જ જ્ઞાનીનાં વચન પણ તેની તે દૃષ્ટિએ આરાધે તો કલ્યાણ થવાયોગ્ય લાગતું નથી. [3]

---

૧ અત્ર પ્રવૃત્તિઉદયે સમાધિ છે. પ્રભાવના વિષે જે આપને વિચાર રહે છે, તે કરુણાભાવના કારણથી રહે છે, એમ અમે જાણીએ છીએ.

૨ આપના અંતઃકરણમાં એવી કરુણાવૃત્તિથી પ્રભાવના વિષે વિચાર વારંવાર આવ્યા કરે છે અને આપના વિચારનું એક અંશ પણ ફળ પ્રાપ્ત થાય, અથવા તે ફળ પ્રાપ્ત થવાનું એક અંશ પણ કારણ ઉત્પન્ન થાય, તો આ પંચમકાળમાં તીર્થંકરનો માર્ગ બહુ અંશે પ્રગટ થવા બરોબર છે, તથાપિ તેમ થવું સંભવિત નથી અને તે વાટે થવાયોગ્ય નથી એમ અમને લાગે છે. જેથી સંભવિત થવા યોગ્ય છે અથવા એનો જે માર્ગ છે, તે હાલ તો પ્રવૃત્તિના ઉદયમાં છે અને તે કારણ જ્યાંસુધી તેમને લક્ષગત નહી થાય ત્યાંસુધી બીજા ઉપાય તે પ્રતિબંધરૂપ છે—નિઃસંશય પ્રતિબંધરૂપ છે.

૩ માટે તમે ત્યાં એમ જણાવો કે તમે કોઈ કલ્યાણનાં કારણ નજીક ઉપાયની ઇચ્છા કરતા હો તો તેના પ્રતિબંધ ઓછા થવાના ઉપાય કરો અને

આખા સમુદ્રનું કલ્યાણ થવાયોગ્ય છે?

આખા સમૂહને વિષે કલ્યાણ માનીલેવાયોગ્ય નથી અને એમ જો કલ્યાણ થતું હોય તો તેનુ ફળ સંસારાર્થ છે, કારણ કે પૂર્વે એમ કરી જીવ, સસારી રહ્યા કર્યો છે માટે તે વિચાર તો જ્યારે જેને આવવો હશે, ત્યારે આવશે[1]

કલ્યાણ થવાની વાટના મુખ્ય બે કારણો

કલ્યાણ જે વાટે થાય છે, તે વાટના મુખ્ય બે કારણ જોવામાં આવે છે એક તો જે સંપ્રદાયમા આત્માર્થે બધી અસગપણાવાળી ક્રિયા હોય, અન્ય કોઈ પણ અર્થની ઇચ્છાએ ન હોય અને નિરતર જ્ઞાનદશા ઉપર જીવોનુ ચિત્ત હોય, તેમા અવશ્ય કલ્યાણ જન્મવાનો જોગ જાણીએ છીએ એમ ન હોય તો તે જોગનો સભવ થતો નથી, અત્ર તો લોકસંજ્ઞાએ, ઓઘસંજ્ઞાએ માનાર્થે, પૂજાર્થે, મતના મહત્વાર્થે, શ્રાવકાદિના પોતાપણાર્થે, કે એવાં બીજા કારણથી જપતપાદિ, વ્યાખ્યાનાદિ, કરવાનુ પ્રવર્તન થઈ ગયું છે તે આત્માર્થે કોઈ રીતે નથી, આત્માર્થના પ્રતિબંધરૂપ છે.[2]

મુનિનુ અસગપણુ–સગત્યાગ, શિષ્યાદિ મોહત્યાગ

અસગપણુ એટલે આત્માર્થ શિવાયના સગપ્રસગમાં પડવું નહીં; સસારના સગીના સગમા વાતચિતાદિ પ્રસગ, શિષ્યાદિ કરવાનાં કારણે રાખવો નહીં. શિષ્યાદિ કરવા સાથે ગૃહવાસી વેષવાળાને ફેરવવા નહીં. 'દીક્ષા લે તો

કલ્યાણની તૃષ્ણાનો ત્યાગ કરો તમે એમ જાણતા હો કે અમે જેમ વર્ત્તીએ છીએ તેમ કલ્યાણ છે–માત્ર અવ્યવસ્થા થઈ ગઈ છે, તે જ માત્ર અકલ્યાણ છે, એમ જાણતા હો તો તે યથાર્થ નથી વાસ્તવ્યપણે તમારું જે વર્તવું છે, તેથી કલ્યાણ ન્યારું છે અને તે તો જ્યારે–જ્યારે જે જે જીવને તેવો–તેવો ભવસ્થિત્યાદિ સમીપજોગ હોય, ત્યારે–ત્યારે તેને તે પ્રાપ્ત થવાયોગ્ય છે

૧ હાલ તમે તમારી રુચિ અનુસાર અથવા તમને જે ભાસે તે કલ્યાણ માની પ્રવર્તો છો તે વિષે, સહજ કોઈ જાતના માનની ઇચ્છા વગર, સ્વાર્થની ઇચ્છા વગર તમારામા કલેશ ઉત્પન્ન કરવાની ઇચ્છા વગર, મને જે કાંઈ ચિત્તમાં લાગે છે તે જણાવું છુ

૨ માટે જો તમે કંઈ ઇચ્છા કરતા હો; તો તેનો ઉપાય કરવા માટે બીજું જે કારણ કહીએ છીએ તે અસગપણાથી સાધ્ય થયે કોઈ દિવસે પણ કલ્યાણ થવા સંભવ છે

તારું કલ્યાણ થશે,' એવાં વાક્ય તીર્થંકરદેવ કહેતા નહોતા. તેનો હેતુ એક એવો પણ હતો કે એમ કહેવું એ પણ તેનો અભિપ્રાય ઉત્પન્ન થવા પહેલાં તેને દીક્ષા આપવી છે, તે કલ્યાણ નથી. જેમાં તીર્થંકરદેવ આવા વિચારથી વર્ત્યા છે, તેમાં આપણે ૭–૭ માસ દીક્ષા લેવાનો ઉપદેશ જારી રાખી તેને શિષ્ય કરીએ છીએ. તે માત્ર શિષ્યાર્થે છે, આત્માર્થે નથી. પુસ્તક છે તે જ્ઞાનના આરાધનને અર્થે, સર્વપ્રકારના પોતાના મમત્વભાવરહિત રખાય તો જ આત્માર્થે છે; નહીં તો મહાન્ પ્રતિબંધ છે. તે પણ વિચારવાયોગ્ય છે. આ ક્ષેત્ર આપણું છે અને તે ક્ષેત્ર જાળવવ ચાતુર્માસ ત્યાં રહેવા માટે જે વિચાર કરવામાં આવે છે, તે ક્ષેત્રપ્રતિબંધ છે. તીર્થંકરદેવ તો એમ કહે છે કે દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી, કાળથી અને ભાવથી એ ચારે પ્રતિબંધથી જો આત્માર્થ થતો હોય, અથવા નિર્ગ્રંથ થવાતું હોય, તો તે તીર્થંકરદેવના માર્ગમાં નહીં, પણ સંસારના માર્ગમાં છે.

*　　*　　*　　[૨૭૨.

જ્ઞાનીની ભક્તિથી વિભાવ મુક્તિ.

આત્માને વિભાવથી અવકાશિત કરવાને અર્થે અને સ્વભાવમાં અનવકાશપણે રહેવાને અર્થે કોઈ પણ મુખ્ય ઉપાય હોય તો આત્મારામ એવા જ્ઞાનીપુરુષનો નિષ્કામબુદ્ધિથી ભક્તિયોગરૂપ સંગ છે. તે સફળ થવાને અર્થે નિવૃત્તિક્ષેત્રમાં તેનો જોગ પ્રાપ્ત થવો એ કોઈ મોટા પુણ્યનો જોગ છે અને તેવો પુણ્યજોગ ઘણા પ્રકારના અંતરાયવાળો પ્રાયે આ જગત્‌ને વિષે દેખાય છે.[૧]

આત્મા કેવળ આત્માપણે વર્તે, એમ ચિંતવન રાખવું તે લક્ષ છે, શાસ્ત્રના પરમાર્થરૂપ છે.

•　　•　　•

આત્મજ્ઞાનનો અનંત કાળથી અભાવ.

આ આત્મા પૂર્વે અનંતકાળ વ્યતીત કર્યે જાણ્યો નથી, તે ઉપરથી એમ લાગે છે કે તે જાણવાનું કાર્ય સર્વથી વિકટ છે; અથવા તો જાણવાના તથારૂપ યોગો પરમ દુર્લભ છે. જીવ અનંતકાળથી એમ જાણ્યા કરે છે કે હું અમુકને જાણું છું, અમુકને નથી જાણતો એમ નથી, એમ છતાં જે રૂપે પોતે છે, તે રૂપનું નિરંતર વિસ્મરણ ચાલ્યું આવે છે, એ વાત બહુ–બહુ પ્રકારે વિચારવાયોગ્ય છે અને તેનો ઉપાય પણ બહુ પ્રકારે વિચારવાયોગ્ય છે.　　[૨૭૩.

---

૧ માટે અમે સમીપમાં છીએ એમ વારંવાર સંભારી જેમાં આ સંસારનું ઉદાસીનપણું કહ્યું હોય, તે હાલ વાચી વિચારશો.

દુષમકાળની સ્થિતિ.

જેને વિષે પરમાર્થધર્મની પ્રાપ્તિનાં કારણો પ્રાપ્ત થવાં અત્યંત દુષમ થાય, તે કાળને તીર્થંકરદેવે દુષમ કહ્યો છે અને આ કાળને વિષે તે વાત સ્પષ્ટ દેખાય છે. સુગમમાં સુગમ એવો કલ્યાણનો ઉપાય તે જીવને પ્રાપ્ત થવો આ કાળનો વિષે અત્યત દુષ્કર છે. મુમુક્ષુપણું, સરળપણું, નિવૃત્તિ, સત્સગઆદિ સાધનો આ કાળને વિષે પરમ દુર્લભ જાણી, પૂર્વના પુરુષોએ આ કાળને 'હુંડાઅવસર્પિણી' કાળ કહ્યો છે અને તે વાત સ્પષ્ટ પણ છે. પ્રથમનાં ત્રણ સાધનોનો સયોગ તો કવચિત્ પણ પ્રાપ્ત થવો બીજા અમુક કાળમાં સુગમ હતો, પરતુ સત્સગ તો સર્વકાળમાં દુર્લભ જ દેખાય છે, તો પછી આ કાળને વિષે સત્સગ સુલભ ક્યાથી હોય? પ્રથમનાં ત્રણ સાધન કોઈ રીતે આ કાળમા જીવ પામે, તોપણ ધન્ય છે.[1] [૨૭૪

* * *

તત્ત્વજ્ઞાન-જીવસ્વરૂપ.

સમતા રમતા ઉરધતા, જ્ઞાયકતા સુખ ભાસ;
વેદકતા ચૈતન્યતા, એ સબ જીવ વિલાસ

શ્રી તીર્થંકર એમ કહે છે કે આ જગતમાં આ 'જીવ' નામે પદાર્થને ગમે તે પ્રકારે કહ્યો હોય તે પ્રકાર તેની સ્થિતિમાં હો, તેને વિષે અમારુ ઉદાસીનપણુ છે. જે પ્રકારે નિરાબાધપણે તે 'જીવ' નામે પદાર્થ એમ જાણ્યો છે, તે પ્રકારે કરી તે અમે પ્રગટ કહ્યો છે. જે લક્ષણે કહ્યો છે, તે સર્વપ્રકારના બાધે કરી રહિત એવો કહ્યો છે. અમે તે આત્મા એવો જાણ્યો છે, જોયો છે, સ્પષ્ટ અનુભવ્યો છે, પ્રગટ તે જ આત્મા છીએ તે આત્મા 'સમતા' નામનાં લક્ષણે યુક્ત છે. વર્ત્તમાન સમયે જે અસંખ્ય પ્રદેશાત્મક ચૈતન્યસ્થિતિ તે આત્માની છે, તે તે પહેલાંના એક, બે, ત્રણ, ચાર, દશ, સંખ્યાત, અસંખ્યાત, અનંત સમયે હતી, વર્ત્તમાને છે, હવે પછીના કાળને વિષે પણ તે જ પ્રકારે તેની સ્થિતિ છે. કોઈ પણ કાળે તેનું અસંખ્યાત પ્રદેશાત્મકપણું, ચૈતન્યપણું, અરૂપીપણું, એ આદિ સમસ્ત સ્વભાવ તે છૂટવા ઘટતાં નથી; એવું જે 'સમપણું–સમતા' તે જેનામાં લક્ષણ છે, તે 'જીવ' છે

૧ કાળસંબધી તીર્થંકર વાણી સત્ય કરવાને અર્થે આવો ઉદય અમને વર્તે છે અને તે સમાધિરૂપે વેદવાયોગ્ય છે.

પશુ-પક્ષી, મનુષ્યાદિ દેહને વિષે, વૃક્ષાદિ વિષે, જે કઈ રમણીયપણુ જણાય છે, અથવા જેનાવડે તે સર્વ પ્રગટ સ્ફુર્તિવાળા જણાય છે, પ્રગટ સુદરપણા સમેત લાગે છે, તે 'રમણીયપણુ-રમતા' છે લક્ષણ જેનુ, તે 'જીવ' નામનો પદાર્થ છે જેના વિદ્યમાનપણા વિના આખુ જગત્ શૂન્યવત્ સભવે છે, એવુ રમ્યપણુ જેને વિષે છે,—તે લક્ષણ જેને વિષે ઘટે—તે 'જીવ' છે.

કોઈ પણ જાણનાર, ક્યારે પણ, કોઈ પણ પદાર્થને પોતાના અવિદ્યમાનપણે જાણે એમ બનવાયોગ્ય નથી પ્રથમ પોતાનુ વિદ્યમાનપણુ ઘટે છે અને કોઈ પણ પદાર્થનુ ગ્રહણ, ત્યાગાદિ કે ઉદાસીન જ્ઞાન થવામા પોતે જ કારણ છે બીજા પદાર્થના અગીકારમા—તેના અલ્પમાત્ર પણ જ્ઞાનમા પ્રથમ જે હોય, તે જ થઈ શકે, એવો સર્વથી પ્રથમ રહેનારો જે પદાર્થ તે જીવ છે, તેને ગૌણ કરીને એટલે તેના વિના કોઈ કઈ પણ જાણવા ઇચ્છે, તો તે બનવાયોગ્ય નથી માત્ર તે જ મુખ્ય હોય તો જ બીજુ કઈ જાણી શકાય એવો એ પ્રગટ 'ઊર્ધ્વતાધર્મ' તે જેને વિષે છે, તે પદાર્થને શ્રી તીર્થંકર 'જીવ' કહે છે પ્રગટ એવા જડ પદાર્થો અને જીવ તે જે કારણે કરી ભિન્ન પડે છે, તે લક્ષણ જીવનો 'જ્ઞાયકપણા' નામનો ગુણ છે કોઈ પણ સમયે જ્ઞાયકરહિતપણે આ 'જીવ પદાર્થ' કોઈ પણ અનુભવી શકે નહીં અને તે 'જીવ નામના પદાર્થ શિવાય બીજા કોઈ પણ પદાર્થને વિષે જ્ઞાયકપણુ સભવી શકે નહીં એવુ જે અત્યત અનુભવનુ કારણ 'જ્ઞાયકતા' તે લક્ષણ જેમા છે, તે પદાર્થ તીર્થંકરે 'જીવ' કહ્યો છે

શબ્દાદિ પાચ વિષયસબધી અથવા સમાધિઆદિ જોગસબંધી જે સ્થિતિમા સુખ સભવે છે, તે ભિન્નભિન્ન કરી જોતા માત્ર છેવટે તે સર્વને વિષે સુખનુ કારણ એક જ એવો એ 'જીવ પદાર્થ' સભવે છે, તે 'સુખાભાસ' નામનુ લક્ષણ માટે તીર્થંકરે 'જીવ' નુ કહ્યુ છે અને વ્યવહારદૃષ્ટાતે નિદ્રાથી તે પ્રગટ જણાય છે જે નિદ્રાને વિષે બીજા સર્વ પદાર્થથી રહિતપણુ છે, ત્યા પણ 'હુ સુખી છુ,' એવુ જે જ્ઞાન છે, તે બાકી વધ્યો એવો જે 'જીવ પદાર્થ' તેનુ છે, બીજુ કોઈ ત્યા વિદ્યમાન નથી અને સુખનુ ભાસવાપણુ તો અત્યત સ્પષ્ટ છે તે જેનેથી ભાસે છે, તે લક્ષણ-'જીવ' નામના પદાર્થ શિવાય બીજે ક્યાય જોયુ નથી,

આ મોળું છે, આ મીઠું છે, આ ખાટું છે, આ ખારું છે, હું આ સ્થિતિમાં છું, ટાઢે ઠરું છું, તાપ પડે છે, દુઃખી છું, દુઃખ અનુભવું છું, એવું જે સ્પષ્ટ-જ્ઞાન-વેદનજ્ઞાન-અનુભવજ્ઞાન-અનુભવપણું-તે જો કોઈમાં પણ હોય, તો તે આ 'જીવપદ'ને વિષે છે, અથવા તે જેવું લક્ષણ હોય છે, તે પદાર્થ 'જીવ' હોય એ જ તીર્થંકરાદિનો અનુભવ છે.

'સ્પષ્ટ પ્રકાશપણું'-અનંત-અનંત કોટી તેજસ્વી દીપક, મણી, ચંદ્ર, સૂર્યાદિની કાંતિ, જેના પ્રકાશ વિના પ્રગટવા સમર્થ નથી, અર્થાત્ તે સર્વ પોત-પોતાને જણાવા અથવા જાણવાયોગ્ય નથી. જે પદાર્થના પ્રકાશને વિષે ચૈતન્ય-પણાથી તે પદાર્થો જાણ્યા જાય છે, તે પદાર્થો પ્રકાશ પામે છે. સ્પષ્ટ ભાસે તે પદાર્થ જે કોઈ છે તે 'જીવ' છે; અર્થાત્ તે લક્ષણ પ્રગટપણે સ્પષ્ટ પ્રકાશમાન અચળ એવું નિરાબાધ પ્રકાશમાન ચૈતન્ય તે 'જીવ' નું તે 'જીવ' પ્રત્યે ઉપયોગ વાળતાં પ્રગટ-પ્રગટપણે દેખાય છે. એ જે લક્ષણો કહ્યાં તે ફરીફરી વિચારી 'જીવ' નિરાબાધપણે જાણ્યો જાય છે. જે જાણવાથી 'જીવ' જાણ્યો છે તે લક્ષણો એ પ્રકારે તીર્થંકરાદિએ કહ્યાં છે. [૨૭૫.

* * *

<u>વિષમકાળ-સત્સંગનું દુર્લભપણું.</u>

"સર્વ પરમાર્થના સાધનમાં પરમસાધન તે સત્સંગ છે, સત્પુરુષના ચરણ સમીપનો નિવાસ છે. બધા કાળમાં તેનું દુર્લભપણું છે અને આવા વિષમ કાળમાં તેનું અત્યંત દુર્લભપણું જ્ઞાનીપુરુષોએ જાણ્યું છે."

<u>જ્ઞાનીની પ્રવૃત્તિ.</u>

જ્ઞાનીપુરુષોની પ્રવૃત્તિ, પ્રવૃત્તિ જેવી હોતી નથી; ઉના પાણીને વિષે જેમ અગ્નિપણાનો મુખ્ય ગુણ કહી શકાતો નથી, તેમ જ્ઞાનીની પ્રવૃત્તિ છે; તથાપિ જ્ઞાનીપુરુષ પણ નિવૃત્તિને કોઈ પ્રકારે પણ ઇચ્છે છે. પૂર્વે આરાધન કરેલાં એવાં નિવૃત્તિનાં ક્ષેત્રો, વન, ઉપવન, જોગ, સમાધિ અને સત્સંગાદિ જ્ઞાનીપુરુષને પ્રવૃત્તિમાં બેઠાં વારંવાર સાંભરી આવે છે, તથાપિ ઉદયપ્રાપ્ત પ્રારબ્ધને જ્ઞાની અનુસરે છે.[1]

---

૧ સત્સંગની રુચી રહે છે, તેનો લક્ષ રહે છે, પણ તે વખત અત્ર વખત નિયમિત નથી.

કલ્યાણમાં અંતરાયરૂપે મળ-વિક્ષેપ-અજ્ઞાન.

કલ્યાણને વિષે પ્રતિબંધરૂપ જે જે કારણો છે, તે જીવે વારંવાર વિચારવાં ઘટે છે; તે તે કારણોને વારંવાર વિચારી મટાડવાં ઘટે છે અને એ માર્ગને અનુસર્યા વિના કલ્યાણની પ્રાપ્તિ ઘટતી નથી. મળ, વિક્ષેપ અને અજ્ઞાન એ અનાદિ જીવના ત્રણ દોષ છે. જ્ઞાનીપુરુષોનાં વચનની પ્રાપ્તિ થયે, તેનો યથાયોગ્ય વિચાર થવાથી, અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ હોય છે. તે અજ્ઞાનની સતતિ બળવાન હોવાથી તેનો રોધ થવાને અર્થે-અને જ્ઞાનીપુરુષનાં વચનોનો યથાયોગ્ય વિચાર થવાને અર્થે, મળ અને વિક્ષેપ મટાડવાં ઘટે છે. સરળપણું, ક્ષમા, પોતાના દોષનુ જોવું, અલ્પારંભ, અલ્પપરિગ્રહ એ આદિ મળ મટવાના સાધન છે. જ્ઞાનીપુરુષની અત્યતભક્તિ, તે વિક્ષેપ મટવાનુ સાધન છે.

જ્ઞાનીના સમાગમના અંતરાયમા કર્ત્તવ્ય.

જ્ઞાનીપુરુષના સમાગમનો અંતરાય રહેતો હોય, તે તે પ્રસગમાં વારંવાર તે જ્ઞાનીપુરુષની દશા, ચેષ્ટા અને વચનો સંભારવાં, નિરખવાં અને વિચારવાં યોગ્ય છે. વળી તે સમાગમના અતરાયમા-પ્રવૃત્તિના પ્રસંગોમાં-અત્યંત સાવધાનપણું રાખવું ઘટે છે, કારણ કે એક સમાગમનું બળ નથી અને બીજે અનાદિ અભ્યાસ છે જેનો એવી સહજાકાર પ્રવૃત્તિ છે, જેથી જીવ આવરણ પ્રાપ્ત હોય છે. ઘરનું, જ્ઞાતિનું, કે બીજા તેવાં કામોનું કારણ પડ્યે ઉદાસીન ભાવે, પ્રતિબંધરૂપ જાણી, પ્રવર્ત્તન ઘટે છે. તે કારણોને મુખ્ય કરી કોઈ પ્રવર્ત્તન કરવું ઘટતું નથી અને એમ થયા વિના પ્રવૃત્તિનો અવકાશ પ્રાપ્ત થાય નહીં.

આત્મસ્વરૂપ નિશ્ચયમા અતરાયો.

આત્માને ભિન્નભિન્ન પ્રકારની કલ્પનાવડે વિચારવામાં લોકસંજ્ઞા, ઓઘસંજ્ઞા અને અસત્સગ એ કારણો છે; જે કારણોમા ઉદાસીન થયા વિના, નિ સત્વ એવી લોકસબધી જપતપાદિ ક્રિયામાં સાક્ષાત્ મોક્ષ નથી-પરપરા મોક્ષ નથી-એમ માન્યા વિના, નિ સત્વ એવા અસત્શાસ્ત્ર અનેઅ સદ્ગુરુ જે આત્મસ્વરૂપને આવરણના મુખ્ય કારણો છે, તેને સાક્ષાત્ આત્મઘાતી જાણ્યા વિના જીવને જીવના સ્વરૂપનો નિશ્ચય થવો બહુ દુર્લભ છે-અત્યંત દુર્લભ છે. જ્ઞાનીપુરુષના પ્રગટ આત્મસ્વરૂપને કહેતાં એવાં વચનો પણ તે કારણે લીધે જીવને સ્વરૂપનો વિચાર કરવાને બળવાન થતાં નથી.

આત્મજ્ઞ–આત્મસ્વરૂપ નિરૂપી શકે.

[1] એવો નિશ્ચય કરવો ઘટે છે કે, જેને આત્મસ્વરૂપ પ્રાપ્ત છે–પ્રગટ છે, તે પુરુષ વિના બીજો કોઈ તે આત્મસ્વરૂપ યથાર્થ કહેવાયોગ્ય નથી અને તે પુરુષથી આત્મા જાણ્યા વિના બીજો કોઈ કલ્યાણનો ઉપાય નથી. તે પુરુષથી આત્મા જાણ્યા વિના આત્મા જાણ્યો છે એવી કલ્પના મુમુક્ષુ જીવે સર્વથા ત્યાગ કરવી ઘટે છે. તે આત્મારૂપપુરુષના સત્સંગની નિરંતર કામના રાખી, ઉદાસીનપણે લોકધર્મસંબંધી અને કર્મસંબંધી પરિણામે છૂટી શકાય એવી રીતે વ્યવહાર કરવો; જે વ્યવહાર કર્યામાં જીવને પોતાના મહત્તાદિની ઇચ્છા હોય, તે વ્યવહાર કરવો યથાયોગ્ય નથી [2]

પ્રવૃત્તિમાંથી નિવૃત્તવાનું સાધન–સત્સંગ.

"જેટલું બને તેટલું પ્રવૃત્તિમાંથી વિરક્તપણું રાખવું, સત્પુરુષનાં ચરિત્રો અને માર્ગાનુસારી (સુંદરદાસ, પ્રીતમ, અખા, કબીર આદિ) જીવોનાં વચનો અને જેનો ઉદ્દેશ આત્માને મુખ્ય કહેવા વિષે છે એવા ગ્રંથનો પરિચય રાખવો અને એ સૌ સાધનમાં મુખ્ય સાધન એવા શ્રી સત્પુરુષનો સમાગમ ગણવો."

[3] . . . "જેમ બને તેમ અપ્રમત્તતાને પરસ્પરના સમાગમને, નિવૃત્તિના ક્ષેત્રને અને પ્રવૃત્તિના ઉદાસીનપણાને આરાધવા."[4] [૨૭૮.

---

૧ હવે . . . ૨ અમારા સમાગમનો હાલ અંતરાય જાણી નિરાશતાને પ્રાપ્ત થવાય છે, તથાપિ તેમ કરવાને વિષે ઈશ્વરેચ્છા જાણી, સમાગમની કામના રાખી પરસ્પર મુમુક્ષુભાઈઓનો સમાગમ બને તેટલો કરવો.

૩ અમારા સમાગનો હાલ અંતરાય જાણી ચિત્તને પ્રમાદનો અવકાશ આપવો યોગ્ય નહીં, પરસ્પર મુમુક્ષુભાઈઓનો સમાગમ અવ્યવસ્થિત થવા દેવો યોગ્ય નહીં નિવૃત્તિનાં ક્ષેત્રનો પ્રસંગ ન્યુન થવા દેવો યોગ્ય નહીં, કામનાપૂર્વક પ્રવૃત્તિ યોગ્ય ન' એમ વિચારી . . .

૪ જે પ્રવૃત્તિ માત્ર ઉદયમાં છે તે બીજે દ્વારેથી ચાલ્યા જતાં પણ ન છો' શકાય એવી છે, વેદવાયોગ્ય છે માટે તેને અનુસરીએ છીએ; તથાપિ અવ્યાબાધસ્થિતિ વિષે જેવું ને તેવું સ્વાસ્થ્ય છે. આજે આ આઠમું પત્તું લખીએ છીએ. તે સૌ તમ સ જિજ્ઞાસુભાઈઓને વારંવાર વિચારવાને અર્થે લખાયાં છે. ચિત્ત એવા ઉદયવા' ક્યારેક વર્તે છે. આજે તેવો અનુક્રમે ઉદય થવાથી તે ઉદય પ્રમાણે લખ્યું છે. અ

સુલભ પ્રાપ્તિથી આત્મજ્ઞાનમાં અવરોધ

સંસાર સંબંધી કારણના પદાર્થોની પ્રાપ્તિ સુલભપણે નિરંતર પ્રાપ્ત થયા કરે અને બંધન ન થાય એવા કોઈ પુરુષ હોય, તો તે તીર્થંકર કે તીર્થંકર જેવા જાણીએ છીએ પણ પ્રાયે એવી સુલભ પ્રાપ્તિના જોગથી જીવને અલ્પ કાળમાં સંસાર પ્રત્યેથી અત્યંત એવો વૈરાગ્ય થતો નથી અને સ્પષ્ટ આત્મજ્ઞાન ઉદય થતું નથી, એમ જાણી જે કંઈ તે સુલભ પ્રાપ્તિને હાનિ કરનારા જોગ બને છે, તે ઉપકારક જાણી, સુખે રહેવાયોગ્ય છે [૨૮૦.

* * *

સંસારીપણે પ્રારબ્ધઆધિન વર્ત્તન

સંસારીપણે વસતાં કંઈ સ્થિતિએ વર્ત્તીએ તો સારું એમ કદાપિ ભાસે, તોપણ તે વર્ત્તવાનું પ્રારબ્ધાધીન છે કોઈ પ્રકારનું કંઈ રાગ, દ્વેષ કે અજ્ઞાનના કારણથી જે ન થતું હોય, તેનું કારણ ઉદય જણાય છે [૨૮૨.

* * *

'માહણ,' 'શ્રમણ,' 'ભિક્ષુ,' 'નિર્ગ્રંથ,' નો અર્થ

શ્રી મહાવીરદેવને ગૌતમાદિ મુનિજન એમ પૂછતા હતા કે હે પૂજ્ય! 'માહણ,' 'શ્રમણ,' 'ભિક્ષુ' અને 'નિર્ગ્રંથ,' એ ચાર શબ્દનો અર્થ શો છે? તે અમને કહો તે અર્થ ત્યાર પછી શ્રી તીર્થંકર વિસ્તારથી કહેતા હતા ઘણા પ્રકારની વીતરાગ અવસ્થાઓ તે ચારની અનુક્રમે વિશેષથી વિશેષકરી કહેતા હતા અને એમ તે શબ્દનો અર્થ શિષ્યો ધારતા હતા નિર્ગ્રંથની ઘણી દશાઓ કહેતા એક 'આત્મવાદપ્રાપ્ત' એવો શબ્દ તે નિર્ગ્રંથનો તીર્થંકર કહેતા હતા ટીકાકાર શીલાંકાચાર્ય તે 'આત્મવાદપ્રાપ્ત' શબ્દનો અર્થ એમ કહેતા હતા કે, 'ઉપયોગ છે લક્ષણ જેનું, અસંખ્ય પ્રદેશી, સંકોચ વિકાશનું ભાજન, પોતાના કરેલા કર્મોનો ભોક્તા, વ્યવસ્થાએ કરી દ્રવ્યપર્યાયરૂપ, નિત્યાનિત્યાદિ અનંત ધર્માત્મક એવા આત્માને જાણનાર' [૨૮૩

સત્સંગની તથા નિવૃત્તિની કામના રાખીએ છીએ, તો પછી તમ સર્વેને એ રાખવી ઘટે એમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી અમે અલ્પારંભને, અલ્પપરિગ્રહને, વ્યવહારમાં બેધ પ્રારબ્ધનિવૃત્તિરૂપે ઇચ્છીએ છીએ, તો પછી તમારે તેમ વર્તવું ઘટે એમાં કંઈ સંશય કર્ત્તવ્ય નથી અત્યારે સમાગમ થવાના જોગનો નિયમિત વખત લખી શકાય એમ સૂઝતું નથી એ જ વિનંતી

સંસારમાં અવકાશ-સત્સંગની દુર્લભતા.

પ્રદેશે-પ્રદેશથી જીવના ઉપયોગને આકર્ષક એવા આ સંસારને વિષે એક સમય માત્ર પણ અવકાશ લેવાની જ્ઞાનીપુરુષોએ હા કહી નથી; કેવળ તે વિષે નકાર કર્યો છે. તે આકર્ષણથી ઉપયોગ જો અવકાશ પામે, તો તે જ સમયે તે આત્માપણે થાય છે. તે જ સમયે આત્માને વિષે તે ઉપયોગ અનન્ય થાય છે; એ આદિ જે અનુભવવાર્ત્તા તે જીવને સત્સંગના દૃઢ નિશ્ચય વિના પ્રાપ્ત થવી અત્યંત વિકટ છે. તે સત્સંગ નિશ્ચયપણે જાણ્યો છે, એવા પુરુષને તે સત્સંગનો યોગ રહેવો એ દુષમકાળને વિષે અત્યત વિકટ છે.[1] [૨૮૪.

* * *

જ્ઞાની, માર્ગાનુસારી, અજાનયોગી, સમ્યગ્દૃષ્ટિને સિદ્ધિઓનો સંબંધ.

[2]કેટલાક માર્ગાનુસારીપુરુષો, અને અજ્ઞાનયોગીપુરુષોને વિષે પણ સિદ્ધિજોગ હોય છે. ઘણુંકરી તેમના ચિત્તના અત્યત સરળપણાથી, અથવા સિદ્ધિજોગાદિને અજ્ઞાન જોગે સ્ફુરણા આપવાથી તે પ્રવર્ત્તે છે.

સમ્યગ્દૃષ્ટિપુરુષો, કે જેનો ચોથે ગુણઠાણે સંભવ છે, તેવા જ્ઞાનીપુરુષોને વિષે કવચિત્ સિદ્ધિ હોય છે અને કવચિત્ સિદ્ધિ હોતી નથી. જેને વિષે હોય છે, તેને તે સ્ફુરણાવિષે પ્રાયે ઇચ્છા થતી નથી અને ઘણુંકરી જ્યારે ઇચ્છા થાય છે, ત્યારે જીવ પ્રમાદવશપણે હોય તો થાય છે અને જો તેવી ઇચ્છા થઈ તો સમ્યક્ત્વથી પડવાપણું તેને ઘટે છે. પ્રાયે પાંચમે છઠે ગુણઠાણે પણ ઉત્તરોત્તર સિદ્ધિજોગનો વિશેષ સભવ થતો જાય છે, અને ત્યાં પણ જે પ્રમાદાદિ જોગે સિદ્ધિમાં જીવ પ્રવર્તે તો, પ્રથમ ગુણઠાણાને વિષે સ્થિતિ થવી સભવે છે. સાતમે ગુણઠાણે, આઠમે ગુણઠાણે, નવમે, દશમે ઘણુંકરી પ્રમાદને અવકાશ ઓછો છે, અગિયારમે ગુણઠાણે સિદ્ધિજોગનો લોભ સંભવતો જાણી, પ્રથમ ગુણઠાણે સ્થિતિ હોવી સંભવે છે. બાકી જેટલાં સમ્યક્ત્વનાં સ્થાનક છે અને જ્યાંસુધી સમ્યક્પરિણામી આત્મા છે ત્યાં સુધી, તે એક જોગને વિષે જીવને પ્રવૃત્તિ ત્રિકાળે સંભવતી નથી.

---

૧ જે ચિંતાના ઉપદ્રવે તમે મુંઝાઓ છો, તે ચિંતા ઉપદ્રવ કોઈ શત્રુ નથી

૨ પૂર્વે જ્ઞાનીપુરુષો થઈ ગયા છે તે જ્ઞાનીમાં ઘણા જ્ઞાનીપુરુષો સિદ્ધિજોગવાળા થઈ ગયા છે, એવું જે લોક કથન છે, તે સાચું છે કે ખોટું? એમ આપનું પ્રશ્ન અને સાચું સંભવે છે એમ આપનો અભિપ્રાય છે, સાક્ષાત્ જોવામાં આવતું ન એવિચારરૂપ જિજ્ઞાસા છે.

જે સમ્યક્જ્ઞાનીપુરુષોથી સિદ્ધિજોગના ચમત્કારો લોકોએ જાણ્યા છે, તે તે જ્ઞાનીપુરુષના કરેલા સંભવતા નથી; સ્વભાવે કરી સિદ્ધિજોગ પરિણામ પામ્યા હોય છે. બીજા કોઈ કારણથી જ્ઞાનીપુરુષને વિષે તે જોગ કહ્યો જતો નથી.

માર્ગાનુસારી કે સમ્યગ્દૃષ્ટિપુરુષના અત્યત સરળપરિણામથી તેમના વચનાનુસાર કેટલીકવાર બને છે. અજ્ઞાનપૂર્વક જેનો યોગ છે, તેનાં તે આવરણના ઉદયે અજ્ઞાન સ્ફુરી, તે સિદ્ધિજોગ અલ્પકાળે ફળે છે. જ્ઞાનીપુરુષથી તો માત્ર સ્વાભાવિક સ્ફુર્યે જ ફળે છે; અન્ય પ્રકારે નહીં. જે જ્ઞાનીથી સ્વાભાવિક સિદ્ધિજોગ પરિણામી હોય છે, તે જ્ઞાનીપુરુષ અત્રે જે કહીએ છીએ તેવા અને તે આદિ બીજા ઘણા પ્રકારના ચારિત્રને પ્રતિબંધક કારણોથી મુક્ત હોય છે, કે જે કારણે આત્માનું ઐશ્વર્ય વિશેષ સ્ફુરિત થઈ, મનાદિ જોગમાં સિદ્ધિના સ્વાભાવિક પરિણામને પામે છે; કવચિત્ એમ પણ જાણીએ છીએ કે કોઈ પ્રસગે જ્ઞાનીપુરુષે પણ સિદ્ધિજોગ પરિણામી કર્યો હોય છે, તથાપિ તે કારણ અત્યત બળવાન હોય છે અને તે પણ સંપૂર્ણ જ્ઞાનદશાનું કાર્ય નથી. એમ આ જે લખ્યું છે તે બહુ વિચારવાથી સમજાશે.[1] [૨૮૬.

* * *

દુષમકાળ અને સત્સંગ.

"આ કાળ સ્વભાવે કરી તીર્થંકરાદિએ દુષમ કહ્યો છે. તેમાં વિશેષ કરી પ્રયોગે અનાર્યપણાયોગ્ય થયેલાં એવાં, આવાં ક્ષેત્રો વિષે તે કાળ બળ-

---

૧ અમારા વિષે માર્ગાનુસારીપણું કહેવું ઘટતુ નથી અજ્ઞાન યોગીપણું તો આ દેહ ધર્યો ત્યારથી જ નહીં હોય એમ જણાય છે. સમ્યગ્દૃષ્ટિપણું તો જરૂર સંભવે છે. કોઈ પ્રકારનો સિદ્ધિજોગ અમે કયારે પણ સાધવાનો આખી જીંદગીમા અલ્પ પણ વિચાર કર્યો સાંભરતો નથી, એટલે સાધને કરી તેવો જોગ પ્રગટયો હોય એવું જણાતું નથી, આત્માના વિશુદ્ધપણાને કારણે જો કંઈ તેવું ઐશ્વર્ય હોય તો તેનું નહીં હોવાપણું કહી શકાતું નથી તે ઐશ્વર્ય કેટલેક અંશે સંભવે છે. તથાપિ આ પત્ર લખતી વખત એ ઐશ્વર્યની સ્મૃતિ થઈ છે, નહી તો ઘણાં કાળ થયાં તેમ થયું સ્મરણમાં નથી, તો પછી તે સ્ફુરિત કરવા વિષેની ઇચ્છા કયારેય થઈ હોય એમ કહી શકાય નહીં એ સ્પષ્ટ વાર્તા છે. તમે અમે કંઈ દુઃખી નથી જે દુઃખ છે તે રામના ચૌદ વર્ષના દુઃખનો એક દિવસ પણ નથી, પાંડવના તેર વર્ષનાં દુઃખની એક ઘડી નથી અને ગજસુકુમારના ધ્યાનની એક પળ નથી તો પછી અમને એ અત્યંત કારણ્ કયારેય જણાતું સંભવતું નથી તમે શોચ કરવાયોગ્ય નથી. માત્ર જે થાય તે જોયા કરવું, એવો નિશ્ચય રાખવાનો વિચાર કરો, ઉપયોગ કરો, અને સાચવી રહો એ જ ઉપદેશ છે.

વિશેષ વર્ત્તતુ હોય છે ત્યારે ઉપર જે કહ્યો છે તે સમ્યક્‌પ્રકાર, રૂડાજીવોને પણ સ્થિર રહેવો કઠણ થાય છે, તથાપિ હૃદયને વિષે વારવાર તે વાતનો વિચાર કરતા અને આત્માને નિત્ય અછેદ્ય, અભેદ્ય, જરા–મરણાદિ ધર્મથી રહિત ભાવતા–વિચારતા–કેટલીક રીતે તે સમ્યક્‌પ્રકારનો નિશ્ચય આવે છે મોટા પુરુષોએ અહિયાસેલા એવા ઉપસર્ગ, તથા પરિસહના પ્રસગોની જીવમા સ્મૃતિ કરી, તે વિષે તેમનો રહેલો અખડનિશ્ચય, તે ફરીફરી હૃદયમા સ્થિર કરવાયોગ્ય જાણવાથી જીવને તે સમ્યક્‌પરિણામ ફળિભૂત થાય છે અને વેદના વેદનાના ક્ષયકાળે નિવૃત્ત થયે ફરી તે વેદના કોઈ કર્મનુ કારણ થતી નથી વ્યાધિરહિત શરીર હોય તેવા સમયમા જીવે જો તેનાથી પોતાનુ જૂદા પણુ જાણી, તેનુ અનિત્યાદિ સ્વરૂપ જાણી, તે પ્રત્યેથી મોહ, મમત્વાદિ ત્યાગ્ય હોય, તો તે મોટુ શ્રેય છે, તથાપિ તેમ ન બન્યુ હોય તો, કઈ પણ વ્યાધિ ઉત્પન્ન થયે, તેવી ભાવના ભાવતા જીવને નિષ્ફળ એવુ, ઘણુકરી, કર્મબધન થતુ નથી અને મહાવ્યાધિની ઉત્પત્તિકાળે તો દેહનુ મમત્વ જીવે જરૂર ત્યાગી જ્ઞાનીપુરુષના માર્ગની વિચારણાએ વર્ત્તવુ, એ રુડો ઉપાય છે જો કે દેહનુ તેવુ મમત્વ ત્યાગવુ કે ઓછુ કરવુ એ મહાદુષ્કર વાત છે, તથાપિ જેનો તેમ કરવા નિશ્ચય છે તે, વેહેલેમોડે ફળિભૂત થાય છે

જ્યાસુધી દેહાદિકથી કરી જીવને આત્મકલ્યાણનુ સાધન કરવુ રહ્યુ છે ત્યાસુધી તે દેહને વિષે અપરિણામિક એવી મમતા ભજવી યોગ્ય છે, એટલે કે આ દેહના કોઈ ઉપચાર કરવા પડે તો તે ઉપચાર દેહના મમત્વાર્થે કરવાની ઇચ્છાએ નહીં, પણ એ દેહે કરી જ્ઞાનીપુરુષના માર્ગનુ આરાધન થઇ શકે છે એવો કોઈ પ્રકારે તેમા રહેલો લાભ, તે લાભને અર્થે અને તેવી જ બુદ્ધિએ તે દેહની વ્યાધિના ઉપચારે પ્રવર્ત્તવામા બાધ નથી જે કઈ મમત છે, તે અપરિણામિક મમતા છે, એટલે પરિણામે સમતા સ્વરૂપ છે, પણ ‍ દેહની પ્રિયતાર્થે, સાસારિક સાધનમા પ્રધાનભોગનો એ હેતુ છે, તે ત્યાગવે પડે છે, એમા આર્ત્તધ્યાને કોઈપ્રકારે પણ તે દેહમા બુદ્ધિ ન કરવી એવ જ્ઞાનીપુરુષોના માર્ગની શિક્ષા જાણી, આત્મકલ્યાણનો તેવા પ્રસંગે લ‍ રાખવો યોગ્ય છે

સર્વ પ્રકારે જ્ઞાનીના શરણમા બુદ્ધિ રાખી નિર્ભયપણાને, નિ ખેદપણા ભજવાની શિક્ષા શ્રી તીર્થંકર જેવાએ કરી છે અને અમે પણ એ જ કહીએ

છીએ. કોઈ પણ કારણે આ સંસારમાં ક્લેશિત થવું યોગ્ય નથી. અવિચાર અને અજ્ઞાન એ સર્વ ક્લેશનું, મોહનું અને માઠી ગતિનું કારણ છે. સદ્વિચાર અને આત્મજ્ઞાન તે આત્મગતિનું કારણ છે. તેનો પ્રથમ સાક્ષાત્ ઉપાય જ્ઞાનીપુરુષની આજ્ઞાને વિચારવી એ જ જણાય છે. [૨૯૧.

* * *

સત્સંગનું રત્નાધિક મહાત્મ્ય.

જવાહીરી લોકોનું એમ માનવું છે, કે એક સાધારણ સોપારી જેવું સારા રંગનું, પાણીનું અને ઘાટનું માણેક (પ્રત્યક્ષ) એબરહિત હોય, તો તેની કરોડો રૂપૈયા કીંમત ગણીએ, તો તે પણ ઓછું છે. જો વિચાર કરીએ તો માત્ર તેમાં આંખનું ઠરવું અને મનની ઇચ્છાની કલ્પિત માન્યતા શિવાય બીજું કંઈ નથી, તથાપિ એક આંખના ઠરવાની એમાં મોટી ખુબીને માટે અને દુર્લભ પ્રાપ્તિને કારણે, જીવો તેનું અદ્ભુત મહાત્મ્ય કહે છે અને અનાદિ દુર્લભ–જેમાં આત્મા ઠરી રહે છે, એવું જે સત્સંગરૂપ સાધન તેને વિષે કંઈ આગ્રહ, રુચિ નથી, તે આશ્ચર્ય વિચારવાયોગ્ય છે. [૨૯૩

* * *

જ્ઞાનીને પણ બાધક એવી સંસાર રચના.

"જ્ઞાનીપુરુષ પણ અત્યંત નિશ્ચય ઉપયોગે વર્ત્તતાં વર્ત્તતાં કવચિત્ પણ મંદ પરિણામ પામી જાય એવી આ સંસારની રચના છે. આત્મસ્વરૂપ સંબંધી બોધનો તો જો કે નાશ ન થાય તથાપિ આત્મસ્વરૂપના બોધનાં વિશેષ પરિણામ પ્રત્યે એક પ્રકારનું આવરણ થવારૂપ ઉપાધિ જોગ થાય છે." [૨૯૪.

* * *

જ્ઞાનદશામાં દેહ દુઃખની ચીવટ ન હોય.

અજ્ઞાનદશા વર્ત્તતી હોય અને તે દશાને જ્ઞાનદશા જીવે ભ્રમાદિ કારણથી માની લીધી હોય ત્યારે તેવા-તેવા દેહને દુઃખ થવાના પ્રસંગોમાં અથવા તેવાં બીજા કારણોમાં જીવ દેહની શાતાને ભજવાની ઇચ્છા કરે છે અને તેમ વર્ત્તવાનું કરે છે. સાચી જ્ઞાનદશા હોય તો તેને દેહને દુઃખપ્રાપ્તિનાં કારણો વિષે વિષમતા થતી નથી અને તે દુઃખને ટાળવા એટલી બધી ચીવટ પણ હોતી નથી.

* * *

નિમિત્તવાસીનો સંગ ત્યાગ અને સત્સંગ.

નિમિત્તે કરીને જેને હર્ષ થાય છે, નિમિત્તે કરીને જેને શોક થાય છે, નિમિત્તે કરીને જેને ઇંદ્રિયજન્ય વિષય પ્રત્યે આકર્ષણ થાય છે, નિમિત્તે કરીને જેને ઇંદ્રિયને પ્રતિકૂળ એવા પ્રકારોને વિષે દ્વેષ થાય છે, નિમિત્તે કરીને જેને ઉત્કર્ષ આવે છે, નિમિત્તે કરીને જેને કષાય ઉદ્ભવે છે, એવા જીવને જેટલે બને તેટલો તે તે નિમિત્તવાસી જીવોનો સગ ત્યાગવો ઘટે છે અને નિત્ય પ્રત્યે સત્સંગ કરવો ઘટે છે ક્ષણેક્ષણે, પ્રસગેપ્રસગે, નિમિત્તેનિમિત્તે, સ્વદશા પ્રત્યે ઉપયોગ દેવો ઘટે છે.[1] [૭૬૬

* * *

જ્ઞાનીપ્રત્યે વિભ્રમ. જ્ઞાની અજ્ઞાનીમા ભેદ

અનાદિકાળથી વિપર્યયબુદ્ધિ હોવાથી અને કેટલીક જ્ઞાનીપુરુષની ચેષ્ટા અજ્ઞાનીપુરુષના જેવી જ દેખાતી હોવાથી જ્ઞાનીપુરુષને વિષે વિભ્રમબુદ્ધિ થઈ આવે છે અથવા જીવથી જ્ઞાનીપુરુષ પ્રત્યે તે ચેષ્ટાનો વિકલ્પ આવ્યા કરે છે. બીજી બાજુઓથી જ્ઞાનીપુરુષનો જો યથાર્થ નિશ્ચય થયો હોય તો કોઈ વિકલ્પને ઉત્પન્ન કરવાવાળી એવી જ્ઞાનીની ઉન્મત્તાદિ ભાવવાળી ચેષ્ટા પ્રત્યક્ષ દીઠામાં આવે તોપણ બીજી બાજુના નિશ્ચયના બળને લીધે તે ચેષ્ટા અવિકલ્પપણાને ભજે છે અથવા જ્ઞાનીપુરુષની ચેષ્ટાનું કોઈ અગમ્યપણુ જ એવુ છે કે અધુરી અવસ્થાએ કે અધુરા નિશ્ચયે જીવને વિભ્રમ તથા વિકલ્પનું કારણ થાય છે. પણ વાસ્તવ્યપણે તથા પુરા નિશ્ચયે તે વિભ્રમ અને વિકલ્પ ઉત્પન્ન થવાયોગ્ય નથી, માટે આ જીવનો અધુરો જ્ઞાનીપુરુષ પ્રત્યેનો નિશ્ચય છે, એ જ આ જીવનો દોષ છે. જ્ઞાનીપુરુષ બધી રીતે અજ્ઞાની પુરુષથી ચેષ્ટાપણે સરખા હોય નહીં અને જો હોય તો પછી જ્ઞાની નથી, એવો નિશ્ચય કરવો તે યથાર્થ કારણ છે, તથાપિ જ્ઞાની અને અજ્ઞાની પુરુષમાં કોઈ એવા વિલક્ષણ કારણોનો ભેદ છે કે જેનાથી જ્ઞાનીનું, અજ્ઞાનીનું એકપણું કોઈ પ્રકારે થાય નહીં. અજ્ઞાની છતાં જ્ઞાનીનું સ્વરૂપ જે જીવ મનાવતો હોય તે વિલક્ષણપણા દ્વારાએ નિશ્ચયમાં આવે છે; માટે જ્ઞાનીપુરુષનું જે વિલક્ષણપણું છે તેનો પ્રથમ નિશ્ચય વિચારવાયોગ્ય છે અને જો તેવા વિલક્ષણ કારણુંસ્વરૂપ જાણી જ્ઞાનીનો નિશ્ચય થાય છે, તો પછી અજ્ઞાની જેવી કવચિત્ જે

૧ આજ પર્યંત સર્વભાવે કરીને ખમાવુ છું.

જ્ઞાનીપુરુષની ચેષ્ટા જોવામાં આવે છે તેને વિષે નિર્વિકલ્પપણું પ્રાપ્ત હોય છે; તેમ નહીં તો જ્ઞાનીપુરુષની તે ચેષ્ટા તેને વિશેષ ભક્તિ અને સ્નેહનું કારણ થાય છે.

પ્રત્યેક જીવ, એટલે જ્ઞાની, અજ્ઞાની જો બધી અવસ્થામાં સરખા જ હોય, તો પછી જ્ઞાની, અજ્ઞાની એ નામ માત્ર થાય છે પણ તેમ હોવાયોગ્ય નથી. જ્ઞાનીપુરુષ અને અજ્ઞાનીપુરુષને વિષે અવશ્ય વિલક્ષણપણું હોવાયોગ્ય છે. જે વિલક્ષણપણું યથાર્થ નિશ્ચય થયે જીવને સમજવામાં આવે છે; જેનું કંઈક સ્વરૂપ અત્રે જણાવવાયોગ્ય છે. જ્ઞાનીપુરુષ અને અજ્ઞાનીપુરુષનું વિલક્ષણપણું મુમુક્ષુ જીવને તેમની એટલે જ્ઞાની, અજ્ઞાની પુરુષની દશાદ્વારા સમજાય છે. તે દશાનું વિલક્ષણપણું જે પ્રકારે થાય છે તે જણાવવાયોગ્ય છે. એક તો મૂળદશા અને બીજી ઉત્તરદશા, એવા બે ભાગ જીવની દશાના થઈ શકે છે. [૨૯૭.

* * *

જ્ઞાનીનો પ્રભાવ 'સુધારસ' નિશ્ચય અને વ્યવહારે પરમાર્થ સ્વરૂપ.

જે જ્ઞાનીપુરુષે સ્પષ્ટ એવો આત્મા કોઈ અપૂર્વ લક્ષણે, ગુણે અને વેદનપણે અનુભવ્યો છે અને તે જ પરિણામ જેના આત્માનું થયું છે, તે જ્ઞાનીપુરુષે જો તે સુધારસસબંધી જ્ઞાન આપ્યું હોય તો તેનું પરિણામ પરમાર્થ-પરમાર્થસ્વરૂપ છે અને જે પુરુષ તે સુધારસને જ આત્મા જાણે છે, તેનાથી તે જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ હોય, તો તે વ્યવહાર-પરમાર્થસ્વરૂપ છે. તે જ્ઞાન કદાપિ પરમાર્થ-પરમાર્થસ્વરૂપ એવા જ્ઞાનીએ ન આપ્યું હોય, તોપણ તે જ્ઞાની-પુરુષે સન્માર્ગ સન્મુખ આકર્ષે એવો જે જીવને ઉપદેશ કર્યો હોય તે જીવને રુચ્યો હોય, તેનું જ્ઞાન તે પરમાર્થ-વ્યવહારસ્વરૂપ છે અને તે શિવાય શાસ્ત્રાદિ જાણનાર સામાન્ય પ્રકારે માર્ગાનુસારી જેવી ઉપદેશક વાત કરે, તેવી શ્રદ્ધાય, તે વ્યવહારે વ્યવહારસ્વરૂપ છે. સુગમપણે સમજવા એમ ચાર પ્રકાર થાય છે. પરમાર્થ—પરમાર્થસ્વરૂપ એ નિકટ મોક્ષનો ઉપાય છે. પરમાર્થ-વ્યવહારસ્વરૂપ એ અનંતર-પરંપરસંબંધે મોક્ષનો ઉપાય છે. વ્યવહાર-પરમાર્થસ્વરૂપ તે ઘણા કાળે કોઈ પ્રકારે પણ મોક્ષના સાધનના કારણભૂત થવાનો ઉપાય છે. વ્યવહાર-વ્યવહારસ્વરૂપનું ફળ આત્મપ્રત્યયી નથી સંભવતું [2]

[1] બીજે અમારો આશય તે જ્ઞાન વિષે લખવાનો વિશેષપણે અત્રે લખ્યો છે.

[2] આ વાત હજુ કોઈ પ્રસંગે વિશેષપણે લખીશું એટલે વિશેષપણે સમજાશે, પણ આટલી સંક્ષેપનાથી વિશેષ ન સમજાય તો મુંઝાશો નહીં.

જ્ઞાની અને મુમુક્ષુમાટે ધ્યાન.

લક્ષણથી, ગુણથી અને વેદનથી જેને આત્મસ્વરૂપ જણાયું છે, તેને ધ્યાનનો એ એક ઉપાય છે, કે જેથી આત્મપ્રદેશની સ્થિરતા થાય છે અને પરિણામ પણ સ્થિર થાય છે. લક્ષણથી, ગુણથી, અને વેદનથી જેણે આત્મ સ્વરૂપ જાણ્યું નથી એવા મુમુક્ષુને જ્ઞાનીપુરુષે બતાવેલું જો આ જ્ઞાન હોય તો તેને અનુક્રમે લક્ષણાદિનો બોધ સુગમપણે થાય છે. મુખરસ અને તેનું ઉત્પત્તિક્ષેત્ર એ કોઈ અપૂર્વ કારણરૂપ છે.[1]

• • •

જ્ઞાનીની આજ્ઞા આરાધનથી કલ્યાણ.

એક અજ્ઞાનપણે પવનની સ્થિરતા કરે છે, પણ શ્વાસોચ્છ્વાસ રોધનથી તેને કલ્યાણનો હેતુ થતો નથી અને એક જ્ઞાનીની આજ્ઞાપૂર્વક શ્વાસોચ્છ્વાસનો રોધ કરે છે, તો તેને તે કારણથી જે સ્થિરતા આવે છે, તે આત્માને પ્રગટવાનો હેતુ થાય છે. શ્વાસોચ્છ્વાસની સ્થિરતા થવી એ એક પ્રકારે ઘણી કઠણ વાત છે; તેનો સુગમ ઉપાય મુખરસ એકતાર કરવાથી થાય છે, માટે તે વિશેષ સ્થિરતાનું સાધન છે. પણ તે સુધારસસ્થિરતા અજ્ઞાનપણે ફળિભૂત થતી નથી, એટલે કલ્યાણરૂપ થતી નથી, તેમ તે બીજજ્ઞાનનું ધ્યાન પણ અજ્ઞાનપણે કલ્યાણરૂપ થતું નથી એટલો વિશેષ નિશ્ચય અમને ભાસ્યા કરે છે. જેણે વેદનપણે આત્મા જાણ્યો છે, તે જ્ઞાનીપુરુષની આજ્ઞાએ તે કલ્યાણરૂપ થાય છે અને આત્મા પ્રગટવાનો અત્યંત સુગમ ઉપાય થાય છે.

• • •

આત્માને ચંદનવૃક્ષની ઉપમા તેનું જ્ઞાનીઆજ્ઞાએ ધ્યાન.

[2]આત્મા છે તે ચંદનવૃક્ષ છે. તેની સમીપે જે જે વસ્તુઓ વિશેષપણે રહી હોય, તે તે વસ્તુ તેની સુગંધનો (?) વિશેષ બોધ કરે છે. જે વૃક્ષ ચં[દન]થી વિશેષ સમીપ હોય તે વૃક્ષમાં ચંદનની ગંધ વિશેષપણે સ્ફુરે છે. જે

---

૧ એમ તમે નિશ્ચયપણે નિર્ધારજો. જ્ઞાનીપુરુષનો તે પછીનો જે માર્ગ તે દુભાય એવો તમને પ્રસંગ થયો છે. તેથી તેવો નિશ્ચય રાખવા જણાવ્યું છે. પછીનો માર્ગ જો દુભાતો હોય અને તેને વિષે કોઈને અપૂર્વ કારણરૂપે નિશ્ચય થયો હોય તો તે કોઈ પ્રકારે પાછો નિશ્ચય ફેરવ્યે જ ઉપાયરૂપ થાય છે, એવો અમારા આત્મામાં લ[ક્ષ] રહે છે. . . . ૨ એક બીજી અપૂર્વવાત પણ આ સ્થળે લખવાનું સૂઝે છે.

જેમ આઘેના વૃક્ષ હોય તેમ તેમ સુગંધ મંદપરિણામને ભજે છે અને અમુક મર્યાદા પછી અસુગંધરૂપ વૃક્ષોનું વન આવે છે; અર્થાત્ ચંદન પછી તે સુગંધપરિણામ કરતું નથી, તેમ આ આત્મા વિભાવપરિણામને ભજે છે ત્યાંસુધી તેને ચંદનવૃક્ષ કહીએ છીએ અને સૌથી તેને અમુકઅમુક સૂક્ષ્મ વસ્તુનો સંબંધ છે, તેમાં તેની છાયા (?) રૂપ સુગંધ વિશેષ પડે છે; જેનું ધ્યાન જ્ઞાનીની આજ્ઞાએ થવાથી આત્મા પ્રગટે છે. પવન કરતાં પણ સુધારસ છે, તેમાં આત્મા વિશેષ સમીપપણે વર્તે છે; માટે તે આત્માની વિશેષ છાયા સુગંધનો (?) ધ્યાન કરવાયોગ્ય ઉપાય છે. આ પણ વિશેષપણે સમજવાયોગ્ય છે. [૨૯૯.

* * *

જ્ઞાનીને મળી સંસાર ભજે તે માર્ગ બહાર.

જ્ઞાનીપુરુષને મળીને જે સંસારને ભજે છે તેને, તીર્થંકર પોતાના માર્ગથી બહાર કહે છે. કદાપિ જ્ઞાનીપુરુષને મળીને સંસાર ભજે છે તે સર્વે તીર્થંકરના માર્ગથી બહાર કહેવા યોગ્ય હોય તો શ્રેણિકાદિકને વિષે મિથ્યાત્વનો સંભવ થાય છે અને વિસંવાદપણું પ્રાપ્ત થાય છે. તે વિસંવાદપણાથી યુક્ત એવું વચન જો તીર્થંકરનું હોય તો તે તીર્થંકર કહેવાયોગ્ય નથી.

જ્ઞાનીપુરુષને મળીને જે આત્મભાવે, સ્વચ્છંદપણે, કામનાએ કરી, રસે કરી, જ્ઞાણીનાં વચનની ઉપેક્ષા કરી, અનુપયોગ પરિણામી થઈ સંસારને ભજે છે, તે પુરુષ તીર્થંકરના માર્ગથી બહાર છે; એમ કહેવાનો તીર્થંકરનો આશય છે.

* * * [૩૦૦.

જ્ઞાની અજ્ઞાનીની કર્મ ભોગવતી વખતે મનોવૃત્તિ.

આટલી વાતનો નિશ્ચય રાખવો યોગ્ય છે, કે જ્ઞાનીપુરુષને પણ પ્રારબ્ધકર્મ ભોગવ્યા વિના નિવૃત્ત થતાં નથી અને અભોગવ્યે નિવૃત્ત થવાને વિષે જ્ઞાનીને કંઈ ઇચ્છા નથી. જ્ઞાની શિવાય બીજા જીવને પણ એવાં કેટલાંક કર્મ છે, કે જે ભોગવ્યે જ નિવૃત્ત થાય, અર્થાત્ તે પ્રારબ્ધ જેવાં હોય છે, તથાપિ ભેદ એટલો છે, કે જ્ઞાનીની પ્રવૃત્તિ પૂર્વોપાર્જિત કારણથી માત્ર છે અને બીજાની પ્રવૃત્તિમાં ભવિષ્યસંસારનો હેતુ છે; માટે જ્ઞાનીનું પ્રારબ્ધ જૂદું પડે છે. એ પ્રારબ્ધનો એવો નિર્ધાર નથી, કે તે નિવૃત્તિરૂપે જ ઉદય આવે. જેમ શ્રી કૃષ્ણાદિક, કે જેને પ્રવૃત્તિરૂપ પ્રારબ્ધ છતાં જ્ઞાનદશા હતી;–જેમ ગૃહઅવસ્થામાં શ્રી તીર્થંકર. પ્રારબ્ધ નિવૃત્ત થવું તે માત્ર ભોગવ્યાથી સંભવે છે. કેટલીક પ્રારબ્ધસ્થિતિ એવી છે, કે જે જ્ઞાનીપુરુષને

વિષે તેના સ્વરૂપ માટે જીવોને અંદેશાનો હેતુ થાય અને તે માટે થઈ જ્ઞાની પુરુષો ઘણુંકરી જડ–મૌન–દશા રાખી પોતાનું જ્ઞાનીપણું અસ્પષ્ટ રાખે છે; તથાપિ પ્રારબ્ધવશાત્ તે દશા કોઈને સ્પષ્ટ જાણવામાં આવે તો પછી તે જ્ઞાનીપુરુષનું વિચિત્ર પ્રારબ્ધ, તેને અંદેશાનો હેતુ થતું નથી. [૩૦૭.

* * *

તીર્થંકરનો વારંવાર ઉપદેશ—

તીર્થંકર, વારંવાર નીચે કહ્યો છે, તે ઉપદેશ કરતા હતા:—

હે જીવો! તમે બુઝો, સમ્યક્પ્રકારે બુઝો. મનુષ્યપણું મળવું ઘણું દુર્લભ છે અને ચારે ગતિને વિષે ભય છે એમ જાણો. અજ્ઞાનથી સદ્વિવેક પામવો દુર્લભ છે એમ સમજો. આખો લોક એકાંત દુઃખે કરીને બળે છે એમ જાણો અને સર્વ જીવ પોતપોતાનાં કર્મે કરી વિપર્યાસપણું અનુભવે છે, તેનો વિચાર કરો.[1]

સર્વ દુઃખથી મુક્ત થવાનો અભિપ્રાય જેનો થયો હોય, તે પુરુષે આત્માને ગવેષવો અને આત્મા ગવેષવો હોય તેણે યમનિયમાદિક સર્વ સાધનનો આગ્રહ અપ્રધાન કરી, સત્સંગને ગવેષવો; તેમ જ ઉપાસવો. સત્સંગની ઉપાસના કરવી હોય તેણે સસારને ઉપસવાનો આત્મભાવ સર્વથા ત્યાગવો પોતાના સર્વ અભિપ્રાયનો ત્યાગ કરી પોતાની સર્વ શક્તિએ તે સત્સંગની આજ્ઞાને ઉપાસવી. તીર્થંકર એમ કહે છે, કે જે કોઈ તે આજ્ઞા ઉપાસે છે, તે અવશ્ય સત્સંગને ઉપાસે છે. એમ જે સત્સંગને ઉપાસે છે, તે અવશ્ય આત્માને ઉપાસે છે અને આત્માને ઉપાસનાર સર્વ દુઃખથી મુક્ત થાય છે.[2]

[૩૦૮.

* * *

પ્રતિકૂળ સંજોગોથી સંસાર તરવામાં અનુકૂળતા.

અમારા ચિત્તમાં તો એમ આવે છે કે મુમુક્ષુજીવને આ કાળને વિષે સસારની પ્રતિકૂળ દશાઓ પ્રાપ્ત થવી તે તેને સંસારથી તરવા બરાબર છે અનંતકાળથી અભ્યાસેલો એવો આ સંસાર સ્પષ્ટ વિચારવાનો વખત પ્રતિકૂળ પ્રસંગે વિશેષે હોય છે; એ વાત નિશ્ચય કરવાયોગ્ય છે.

---

૧ સૂયગડાંગ–અધ્યયન ૭ મું ૨ દ્વાદશાંગીનું સળંગ સૂત્ર . . . પ્રથમ જે અભિપ્રાય દર્શાવ્યો છે, તે ગાથા સૂયગડાંગમાં નીચે પ્રમાણે છે:–

संबुज्झहा जंतवो माणुसत्तं, दट्ठुमयं बालिसेणं अलंभो;
एगंतदुक्खे जरिएव लोए, सकम्मणा विप्परियासु विंति.

પ્રતિકૂળ પ્રસગ જો સમતાએ વેદવામા આવે તો જીવને નિર્વાણ સમી પનુ સાધન છે વ્યવહારિક પ્રસગોનુ નિત્ય ચિત્રવિચિત્રપણુ છે માત્ર કલ્પ નાએ તેમા સુખ અને કલ્પનાએ દુ ખ એવી તેની સ્થિતિ છે અનુકૂળ કલ્પ નાએ અનુકૂળ ભાસે છે, પ્રતિકૂળ કલ્પનાએ તે પ્રતિકૂળ ભાસે છે અને જ્ઞાનીપુરુષે તે બેય કલ્પના કરવાની ના કહી છે

વિચારવાનને શોક ઘટે નહીં એમ શ્રીતીર્થંકર કહેતા હતા [૩૦૬

* * *

આત્મસમાધિ અર્થે 'સુધારસ'—'બીજજ્ઞાન'

આત્માને સમાધિ થવા માટે–આત્મસ્વરૂપમા સ્થિતિ માટે–સુધારસ કે જે મુખને વિષે વરસે છે, તે એક અપૂર્વ આધાર છે, માટે કોઈ રીતે તેને બીજજ્ઞાન કહો તો હરકત નથી માત્ર એટલો ભેદ છે કે તે જ્ઞાન જ્ઞાની પુરુષ, કે જે તેથી આગળ આત્મા છે, એમ જાણનાર હોવા જોઈએ

• • •

સ્વદ્રવ્યનુ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર કાળ-ભાવે સમજવુ

"દ્રવ્યથી દ્રવ્ય મળતું નથી, એમ જાણનારને કઈ કર્ત્તવ્ય કહી શકાય નહીં પણ તે ક્યારે? સ્વદ્રવ્ય, દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવે યથાવસ્થિત સમજાયે સ્વદ્રવ્યસ્વરૂપ પરિણામે પરિણમી અન્યદ્રવ્ય પ્રત્યે કેવળ ઉદાસ થઈ, કૃત-કૃત્ય થયે, કઈ કર્ત્તવ્ય રહેતું નથી એમ ઘટે છે અને એમ જ છે" [૩૧૦

* * *

ધન્ના-શાલિભદ્રનો વૈરાગ્ય

'માથે રાજા વર્ત્તે છે,' એટલા વાક્યના ઇહાપોહ (વિચાર) થી ગર્ભ શ્રીમત એવા શ્રી શાલીભદ્ર તે કાળથી સ્ત્રિયાદિ પરિચયને ત્યાગવારૂપ પ્રારભ ભજતા હવા 'નિત્ય પ્રત્યે એકેક સ્ત્રીને ત્યાગી અનુક્રમે બત્રીસ સ્ત્રીઓને ત્યાગવા ઇચ્છે છે, એવો બત્રીસ દિવસ સુધીનો કાળપારધીનો ભરૂસો શ્રી શાલીભદ્ર કરે છે, એ મોટુ આશ્ચર્ય છે,' એમ શ્રી ધનાભદ્રથી સ્વાભાવિક વૈરાગ્ય-વચન ઉદ્ભવ થતા હવા 'તમે એમ કહો છો, તેને કે મને માન્ય છે તથાપિ તે પ્રકારે આપ પણ ત્યાગવાને દુર્લભ છો,' એવા સહજ વચ ધનાભદ્રપ્રત્યે શાલીભદ્રની બહેન અને તે ધનાભદ્રની પત્ની કહેતી સાભળી કોઈ પ્રકારના ચિત્તક્લેશ પરિણમ્યા વગર તે શ્રી ધ

સમયે ત્યાગને ભજતા હવા અને શ્રી શાલીભદ્ર પ્રત્યે કહેતા હવા કે તમે શું વિચારે કાળના વિશ્વાસને ભજો છો? તે શ્રવણ કરી, જેનું ચિત્ત આત્મારૂપ છે, એવા તે શ્રી શાલીભદ્ર અને ધનાભદ્ર 'જાણે કોઈ દિવસે કંઈ પોતાનું કર્યું નથી' એવા પ્રકારથી ગૃહાદિ ત્યાગ કરી ચાલ્યા જતા હવા. આવા સત્પુરુષના વૈરાગ્યને સાંભળ્યા છતાં આ જીવ ઘણા વર્ષના આયુષે કાળનો વિશ્વાસ કરે છે, તે ક્રિયા બળે કરતો હશે? તે વિચારી જોવાયોગ્ય છે. [૩૧૧.

* * *

'પ્રમાદ' એ કર્મ.

'પ્રમાદ' ને તીર્થંકરદેવ 'કર્મ' કહે છે અને અપ્રમાદને તેથી બીજું એટલે અકર્મરૂપ એવું 'આત્મસ્વરૂપ' કહે છે. તેવા ભેદના પ્રકારથી અજ્ઞાની અને જ્ઞાનીનું સ્વરૂપ છે. (કહ્યું છે.)[1]

જીવને કુળ જન્મ મમતા.

'જે કુળને વિષે જન્મ થયો છે અને જેના સહવાસમાં જીવ વસ્યો છે, ત્યા અજ્ઞાની એવો આ જીવ મમતા કરે છે. અને તેમાં નિમગ્ન રહ્યા કરે છે.'[2]

સર્વ ધર્મનો આધાર 'શાંતિ.'

"જે જ્ઞાનીપુરુષો ભૂતકાળને વિષે થઈ ગયા છે અને જે જ્ઞાનીપુરુષો ભાવિકાળને વિષે થશે તે સર્વે પુરુષોએ 'શાંતિ' (બધા વિભાવપરિણામથી થાકવું-નિવૃત્ત થવું-તે) ને સર્વધર્મનો આધાર કહ્યો છે. જેમ ભૂતમાત્રને પૃથ્વી આધારભૂત છે—અર્થાત્ પ્રાણીમાત્ર પૃથ્વીના આધારથી સ્થિતિવાળાં છે-તેનો આધાર પ્રથમ તેમને હોવો યોગ્ય છે, તેમ સર્વ પ્રકારના કલ્યાણનો આધાર પૃથ્વીની પેઠે 'શાંતિ'ને જ્ઞાનીપુરુષે કહ્યો છે.[3] [૩૧૧.

* * *

સુદર્શન શેઠનો કામોપશમ.

સુદર્શન શેઠ પુરુષધર્મમાં હતા, તથાપિ રાણીના સમાગમમાં તે અવિકળ હતા. અત્યંત આત્મબળે કામ ઉપશમાવવાથી કામેંદ્રિયને વિષે અજાગૃતપણું જ સંભવે છે અને તે વખતે રાણીએ કદાપિ તેના દેહનો પરિચય કરવા ઇચ્છા કરી હોત તોપણ કામની જાગૃતિ શ્રી સુદર્શનમાં જોવામાં આવત નહીં; એમ અમને લાગે છે. [૩૧૯.

૧ સૂયગડાંગ સૂત્ર-વીર્ય અધ્યયન. ૨ સુયગડાંગ-પ્રથમાધ્યયન ૩ સુયગડાંગ.

વ્યવહારમાં નીતિ એ જ પાયો.

જે મુમુક્ષુ જીવ ગૃહસ્થવ્યવહારમાં વર્ત્તતા હોય તેણે તો અખંડ નીતિનું મૂળ પ્રથમ આત્મામાં સ્થાપવું જોઈએ. નહીં તો ઉપદેશાદિનું નિષ્ફળપણું થાય છે. દ્રવ્યાદિ ઉત્પન્ન કરવા આદિમાં સાંગોપાંગ ન્યાયસંપન્ન રહેવું તેનું નામ 'નીતિ' છે. એ નીતિ મૂકતાં પ્રાણ જાય એવી દશા આવ્યે ત્યાગ, વૈરાગ્ય ખરા સ્વરૂપમાં પ્રગટે છે અને તે જ જીવને સત્પુરુષનાં વચનનું તથા આજ્ઞાધર્મનું અદ્ભુત સામર્થ્ય, મહાત્મ્ય અને રહસ્ય સમજાય છે અને સર્વ વૃત્તિઓ નિજપણે વર્ત્તવાનો માર્ગ સ્પષ્ટ સિદ્ધ થાય છે.

દેશ, કાળ, સંગ આદિનો વિપરીત યોગ ઘણુંકરીને [1] . . . વર્ત્તે છે, માટે વારંવાર-પળેપળે તથા કાર્યેકાર્યે સાવચેતીથી નીતિ આદિ ધર્મોમાં વર્ત્તવું ઘટે છે. [2] . . . જે જીવ કલ્યાણની આકાંક્ષા રાખે છે અને પ્રત્યક્ષ સત્પુરુષનો નિશ્ચય છે, તેને પ્રથમ ભૂમિકામાં એ નીતિ પરમ આધાર છે. જે જીવ સત્પુરુષનો નિશ્ચય થયો છે એમ માને છે, તેને વિષે ઉપર કહી તે નીતિનું જો બળવાનપણું ન હોય અને કલ્યાણની યાચના કરે તથા વાર્ત્તા કરે તો એ નિશ્ચય માત્ર સત્પુરુષને વંચવા બરોબર છે. જો કે સત્પુરુષ તો નિરાકાંક્ષી છે એટલે તેને છેતરાવાપણું કંઈ છે નહીં, પણ એવા પ્રકારે પ્રવર્ત્તતા જીવ તે અપરાધયોગ્ય થાય છે. આ વાત પર વારંવાર [3] . . . મુમુક્ષુઓએ, લક્ષ કર્ત્તવ્ય છે. કડણ વાત છે માટે ન અને એ કલ્પના મુમુક્ષુને અહિતકારી છે અને છોડી દેવાયોગ્ય છે. [૩૨૦

* * *

વ્યવસાય સંક્ષેપથી ભાવનિદ્રાનું ઘટવું.

જે વ્યવસાયે કરી જીવને ભાવનિદ્રાનું ઘટવું ન થાય તે વ્યવસાય કોઈ પ્રારબ્ધયોગે કરવો પડતો હોય, તો તે ફરીફરી પાછા હઠીને, 'મોટું ભયંકર હિંસાવાળું દુષ્ટ કામ જ આ કર્યા કરું છું' એવું ફરીફરી વિચારીને અને 'જીવમાં ઢીલાપણાથી જ ઘણુકરી મને આ પ્રતિબંધ છે' એમ ફરીફરી નિશ્ચય કરીને જેટલો બને તેટલો વ્યવસાય સક્ષેપ કરતાં જઈ પ્રવર્ત્તવું થાય, તો બોધનું ફળવું થવું સભવે છે. [4] [૩૨૨.

૧ તમને . . . ૨ તમારી પેઠે . . . ૩ તમારે તથા તમારા સમાગમને ઇચ્છતા હોય તે. . . . ૪ ચિત્તનો લખવા વગેરેમાં વધારે પ્રયાસ થઈ શકતો નથી તેથી પનું લખ્યું છે.

જૈન-વેદાંત દૃષ્ટિએ એક-અનેક આત્મા.

[1] . . . જિનાગમમાં 'પ્રત્યેક આત્મા' માની પરિણામમાં 'અનંત આત્મા' કહ્યા છે અને વેદાંતમાં 'પ્રત્યેક' કહેવામાં આવી, 'સર્વત્ર ચેતન-સત્તા દેખાય છે તે એક જ આત્માની છે અને આત્મા એક જ છે,' એમ પ્રતિપાદન કર્યું છે; તે બેય વાત મુમુક્ષુપુરુષે જરૂર કરી વિચારવા જેવી છે અને યથાપ્રયત્ને તે વિચારી, નિર્ધાર કરવાયોગ્ય છે, એ વાત નિઃસંદેહ છે. તથાપિ જ્યાંસુધી પ્રથમ વૈરાગ્ય અને ઉપશમનુ બળ દૃઢપણે જીવમાં આવ્યું ન હોય ત્યાંસુધી તે વિચારથી ચિત્તનું સમાધાન થવાને બદલે ચચળપણુ થાય છે અને તે વિચારનો નિર્ધાર પ્રાપ્ત થતો નથી તથા ચિત્ત વિક્ષેપ પામી યથાર્થપણે પછી વૈરાગ્ય ઉપશમને ધારણ કરી શકતું નથી. માટે તે પ્રશ્નનું સમાધાન જ્ઞાની-પુરુષોએ કર્યું છે તે સમજવા આ જીવમાં વૈરાગ્ય ઉપશમ અને સત્સંગનું બળ[2] . . . વધારવું ઘટે છે, એમ જીવમા વિચારી વૈરાગ્યાદિ બળ વધવાનાં સાધન આરાધવાને નિત્યપ્રતિ વિશેષ પુરુષાર્થ યોગ્ય છે.

કઈ ભૂલથી જન્મ-મરણ થયા ?

વિચારની ઉત્પત્તિ થવા પછી વર્દ્ધમાનસ્વામી જેવા મહાત્માપુરુષે ફરી-ફરી વિચાર્યું કે આ જીવનું અનાદિ કાળથી ચારે ગતિ વિષે અનંતથી અનંતવાર જન્મવુ-મરવું થયાં છતાં હજુ તે જન્મ-મરણાદિ સ્થિતિ ક્ષીણ થતી નથી; તે હવે કેવા પ્રકારે ક્ષીણ કરવાં? અને એવી કઈ ભૂલ આ જીવની રહ્યા કરી છે કે જે ભૂલનું આટલાંસુધી પરિણમવું થયું છે? આ પ્રકારે ફરીફરી અત્યંત એકાગ્રપણે સદ્બોધનાં વર્ધમાનપરિણામે વિચારતાં-વિચારતાં જે ભૂલ ભગવાને દીઠી છે તે જિનાગમમાં ઠામ-ઠામ કહી છે; કે જે ભૂલ જાણીને તેથી રહિત મુમુક્ષુ જીવ થાય જીવની ભૂલ જોતાં તો અનંતવિશેષ લાગે છે; પણ સર્વ ભૂલની બીજભૂત ભૂલ તે જીવે પ્રથમમાં પ્રથમ વિચારવી ઘટે છે, કે જે ભૂલનો વિચાર કર્યાથી સર્વે ભૂલનો વિચાર થાય છે અને જે ભૂલના મટવાથી સર્વે ભૂલ મટે છે. કોઈ જીવ કદાપિ નાના પ્રકારની ભૂલનો વિચાર કરી તે ભૂલથી છૂટવા ઇચ્છે, તોપણ તે કર્તવ્ય છે અને તેવી અનેક ભૂલથી છૂટવાની ઇચ્છા, મૂળ ભૂલથી છૂટવાનું સહેજે કારણ થાય છે.

---

૧ તમારું લખેલું પત્ર ૧ સંપ્રાપ્ત થયું છે 'યોગ વાસિષ્ઠાદિ' ગ્રંથની વાંચના હોય તો તે હિતકારી છે . . . ૨ હાલ તો . . .

ઉપદેશજ્ઞાન અને સિદ્ધાંતજ્ઞાન.

શાસ્ત્રમાં જે જ્ઞાન પ્રગટ થયું છે તે જ્ઞાન, બે પ્રકારમાં વિચાર છે. એક પ્રકાર ઉપદેશનો અને બીજો પ્રકાર સિદ્ધાંતનો છે. 'જન્મ-ર કલેશવાળા આ સંસારને ત્યાગવો ઘટે છે; અનિત્ય પદાર્થમાં વિવેકી કરવી હોય નહીં; માત, પિતા સ્વજનાદિક સર્વનો સ્વાર્થરૂપ સંબંધ છ જીવ તે જાળનો આશ્રય કર્યા કરે છે, એ જ તેનો અવિવેક છે; પ્રત્ય ત્રિવિધતાપરૂપ આ સસાર જણાતાં છતાં મૂર્ખ એવો જીવ તેમાં જ ઇચ્છે છે; પરિગ્રહ, આરંભ અને સંગ એ સૌ અનર્થના હેતુ છે,' એ શિક્ષા છે, તે 'ઉપદેશજ્ઞાન' છે. 'આત્માનું હોવાપણું,' 'નિત્યપણું,' પણું' અથવા 'અનેકપણું,' 'બંધાદિ ભાવ,' 'મોક્ષ,' 'આત્માની સ રની અવસ્થા,' 'પદાર્થ' અને 'તેની અવસ્થા' એ આદિને દૃષ્ટાંતાદિ જે પ્રકારે સિદ્ધ કર્યા હોય છે, તે 'સિદ્ધાંતજ્ઞાન' છે. વેદાંત અને જીના સૌનું અવલોકન પ્રથમ તો ઉપદેશજ્ઞાનપ્રાપ્તિ અર્થે જ મુમુક્ષુ જીવે કર છે; કારણ કે 'સિદ્ધાંતજ્ઞાન' જીનાગમ અને વેદાંતમાં પરસ્પર ભેદ જોવામાં આવે છે અને તે પ્રકારે જોઈ મુમુક્ષુ જીવ અંદેશો-શંકા- અને તે શંકા ચિત્તનું અસમાધિપણું કરે છે; એવું ઘણુંકરીને બન જ છે, કારણ કે 'સિદ્ધાંતજ્ઞાન' તો જીવને કોઈ અત્યંત ઉજ્વળ ક્ષયે અને સદ્ગુરુના વચનની આરાધનાએ ઉદ્ભવે છે. 'સિદ્ધાંતજ્ઞાન' નુ 'ઉપદેશજ્ઞાન' છે. સદ્ગુરુથી કે સત્સશાસ્ત્રથી પ્રથમ જીવમાં એ જ્ઞાન થવું ઘટે છે, કે જે ઉપદેશજ્ઞાનનાં ફળ 'વૈરાગ્ય' અને 'ઉપશમ' છે. અને ઉપશમનુ બળ વધવાથી જીવને વિષે સહેજે ક્ષયોપશમનું નિર્મ થાય છે અને સહેજ-સહેજમાં 'સિદ્ધાંતજ્ઞાન' થવાનું કારણ થાય જીવમાં અસગદશા આવે તો આત્મસ્વરૂપ સમજવું સાવ સુલભ થાય તે અસગદશાનો હેતુ 'વૈરાગ્ય,' 'ઉપશમ' છે; જે ફરીફરી જિના તથા વેદાંતાદિ ઘણાં શાસ્ત્રોમાં કહેલ છે-વિસ્તારેલ છે; માટે નિઃસં વૈરાગ્ય-ઉપશમના હેતુ એવા 'યોગવાસિષ્ઠાદિ' સદ્ગ્રંથો વિચારવા યો

*　　*　　*

સાધુધર્મ-પત્રાદિ વ્યવહાર.

ઘણુંકરીને જિનાગમમાં 'સર્વવિરતિ' એવા સાધુને પત્ર-સમા લખવાની આજ્ઞા નથી અને જો તેમ સર્વવિરતિ ભૂમિકામાં રહી કરવા

તો તે અતિચારયોગ્ય ગણાય. આ પ્રમાણે સાધારણપણે શાસ્ત્રઉદ્દેશ છે અને તે ધોરીમાર્ગ તો યથાયોગ્ય લાગે છે; તથાપિ જિનાગમની રચના પૂર્વાપર અવિરોધ વાળી જણાય છે અને તેનો અવિરોધ રહેવા પત્ર-સમાચારાદિ લખવાની આજ્ઞા કોઈ પ્રકારથી જિનાગમમાં છે.[૧]

જિનની જે જે આજ્ઞા છે તે તે આજ્ઞા, સર્વ પ્રાણી અર્થાત્ આત્માના કલ્યાણને અર્થે જેની કઈ ઇચ્છા છે તે સર્વને તે કલ્યાણનું જેમ ઉત્પન્ન થવું થાય અને જેમ વર્ધમાનપણું થાય, તથા તે કલ્યાણ જેમ રક્ષાય તેમ તે આજ્ઞાઓ કરી છે. એક આજ્ઞા એવી જિનાગમમાં કહી હોય કે, તે આજ્ઞા અમુક દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવને સંયોગે ન પળી શકતાં આત્માને બાધકારી થાતી હોય, તો ત્યાં તે આજ્ઞા ગૌણ કરી-નિષેધી-ને બીજી આજ્ઞા શ્રી તીર્થંકરે કહી છે. સર્વવિરતિ કરી છે એવા મુનિને સર્વવિરતિ કરતી વખતના પ્રસંગમાં 'સવ્વાઈ પાણાઈવાય પચ્ચખામિ, સવ્વાઈ મુસાવાયં પચ્ચખામિ, સવ્વાઈ અદત્તાદાણાઈ પચ્ચખામિ, સવ્વાઈ મેહુણાઈ પચ્ચખામિ, સવ્વાઈ પરિગ્ગહાઈ પચ્ચખામિ' આ ઉદ્દેશનાં વચનો ઉચારવાનાં કહ્યાં છે; અર્થાત્ 'પ્રાણાતિપાતથી હું નિવૃત્તુ છું,' 'સર્વપ્રકારના મૃષાવાદથી હું નિવૃત્તું છું,' 'સર્વપ્રકારના અદત્તાદાનથી હું નિવૃત્તુ છું,' 'સર્વપ્રકારના મૈથુનથી હું નિવૃત્તુ છું' અને 'સર્વપ્રકારના પરિગ્રહથી નિવૃત્તું છું.' (સર્વપ્રકારના રાત્રિભોજનથી તથા બીજાં તેવાં તેવાં કારણોથી નિવૃત્તું છુ. એમ તે સાથે ઘણાં ત્યાગનાં કારણો જાણવાં.) એમ જે વચનો કહ્યાં છે તે 'સર્વવિરતિ'ની ભૂમિકાનાં લક્ષણો કહ્યાં છે, તથાપિ તે પાંચ મહાવ્રતમાં ચાર મહાવ્રત-મૈથુનત્યાગ શિવાય-માં ભગવાને પાછી બીજી આજ્ઞા કરી છે, કે જે આજ્ઞા પ્રત્યક્ષ તો મહાવ્રતને બાધકારી લાગે, પણ જ્ઞાનદૃષ્ટિથી જોતાં તો રક્ષણકારી છે. 'સર્વપ્રકારના પ્રાણાતિપાતથી નિવૃત્તું છું,' એવાં પચ્ચખાણ છતાં નદી ઉતરવા જેવા પ્રાણાતિપાતરૂપ પ્રસંગની આજ્ઞા કરવી પડી છે; જે આજ્ઞા લોકસમુદાયને વિશેષ સમાગમે કરી સાધુ આરાધશે તો પંચમહાવ્રત નિર્મૂળ થવાનો વખત આવશે એવું જાણી, નદીનું ઉતરવું ભગવાને કહ્યું છે. તે, પ્રાણાતિપાતરૂપ પ્રત્યક્ષ છતાં પાંચ મહાવ્રતની રક્ષાના અમૂલ્ય હેતુરૂપ હોવાથી પ્રાણાતિપાતની નિવૃત્તિરૂપ છે, કારણ કે પાંચ મહાવ્રતની રક્ષાનો હેતુ-એવું જે કારણ-તે પ્રાણાતિપાતની

૧ તે તમારા ચિત્તનું સમાધાન થવાં માટે સંક્ષેપે અત્રે લખું છું

નિવૃત્તિનો પણ હેતુ જ છે. પ્રાણાતિપાત છતાં અપ્રાણાતિપાતરૂપ એમ નદીના ઉતરવાની આજ્ઞા થાય છે, તથાપિ 'સર્વ પ્રકારના પ્રાણાતિપાતથી નિવૃત્તું છું,' એ વાક્યને તે કારણથી એકવાર આંચકો આવે છે;-જે આંચકો ફરીથી વિચાર કરતાં તો તેની વિશેષ દ્રઢતા માટે જણાય છે. તેમ જ બીજાં વ્રતો માટે છે 'પરિગ્રહની સર્વથા નિવૃત્તિ કરૂં છું,' એવું વ્રત છતાં વસ્ત્ર, પાત્ર, પુસ્તકનો સબંધ જોવામાં આવે છે;-તે અંગીકાર કરવામાં આવે છે. તે પરિગ્રહની સર્વથા નિવૃત્તિનાં કારણને કોઈપ્રકારે રક્ષણરૂપ હોવાથી કહ્યાં છે અને તેથી પરિણામે અપરિગ્રહરૂપ હોય છે. મૂર્છારહિતપણે નિત્ય આત્મદશા વધવાને માટે પુસ્તકનો અગીકાર કહ્યો છે. શરીરસંઘયણનું આ કાળનું હીનપણું દેખી, ચિત્તસ્થિતિ પ્રથમ સમાધાન રહેવા અર્થે વસ્ત્રપાત્રાદિનું ગ્રહણ કહ્યું છે; અર્થાત્ આત્મહિત દીઠું તો પરિગ્રહ રાખવાનું કહ્યું છે. પ્રાણાતિપાત-ક્રિયાપ્રવર્ત્તન કહ્યું છે; પણ ભાવનો આકાર ફેર છે. પરિગ્રહબુદ્ધિથી કે પ્રાણાતિપાતબુદ્ધિથી એમાંનું કંઈ પણ ક્યારે પણ ભગવાને કહ્યું નથી. પાંચ મહાવ્રત, સર્વથા નિવૃત્તિરૂપ ભગવાને જ્યાં બોધ્યાં ત્યાં પણ બીજા જીવના હિતાર્થે કહ્યાં છે અને તેમાં તેના ત્યાગ જેવો દેખાવ દેનાર એવો અપવાદ પણ આત્મહિતાર્થે કહ્યો છે; અર્થાત્ એક પરિણામ હોવાથી ત્યાગ કહેલી ક્રિયા ગ્રહણ કરાવી છે. મૈથુનત્યાગમાં જે અપવાદ નથી, તેનો હેતુ એવો છે કે રાગ-દ્વેષ વિના તેનો ભંગ થઈ શકે નહીં અને રાગ-દ્વેષ છે તે આત્માને અહિતકારી છે; જેથી તેમાં કોઈ અપવાદ ભગવાને કહ્યો નથી. નદીનું ઉતરવું રાગ-દ્વેષ વિના પણ થઈ શકે; પુસ્તકાદિકનું ગ્રહણ પણ તેમ થઈ શકે; પણ મૈથુનસેવન તેમ ન થઈ શકે; માટે ભગવાને અપવાદ એ વ્રત કહ્યું છે અને બીજામાં અપવાદ આત્મહિતાર્થે કહ્યા છે. આમ હોવાથી જિનાગમ જેમ જીવનું-સંયમનું-રક્ષણ થાય તેમ કહેવાને અર્થે છે. પત્ર લખવાનું, કે સમાચારાદિ કહેવાનું જે નિષિદ્ધ કર્યું છે, તે પણ એ જ હેતુએ છે. લોકસમાગમ વધે, પ્રીતિ-અપ્રીતિનાં કારણો વધે, સ્ત્રિયાદિના પરિચયમાં આવવાનો હેતુ થાય, સંયમ ઢીલો થાય, તે તે પ્રકારનો પરિગ્રહ વિના કારણે અંગીકૃત થાય, એવાં સાન્નિપાતી અનંત કારણો દેખી પત્રાદિનો નિષેધ કર્યો છે, તથાપિ તે પણ અપવાદ સહિત છે. અનાર્ય ભૂમિમાં વિચરવાની 'બૃહત્કલ્પ'માં ના કહી છે અને ત્યાં દ્‌... કરી છે; પણ જ્ઞાન, દર્શન, સંયમના હેતુએ ત્યાં વિચરવાની પણ હા

તે જ અર્થ ઉપરથી એમ જણાય છે કે કોઈ જ્ઞાનીપુરુષનું દૂર રહેવું થતું હોય, તેમનો સમાગમ થવો મુશ્કેલ હોય અને પત્ર-સમાચાર શિવાય બીજો ઉપાય ન હોય તો પછી આત્મહિત શિવાય બીજા સર્વ પ્રકારની બુદ્ધિનો ત્યાગ કરી તેવા જ્ઞાનીપુરુષની આજ્ઞાએ કે કોઈ મુમુક્ષુ-સત્સંગી-ની સામાન્ય-આજ્ઞાએ તેમ કરવાનો જિનાગમથી નિષેધ થતો નથી એમ જણાય છે. કારણ કે પત્ર-સમાચાર લખવાથી આત્મહિત નાશ પામતું હતું ત્યાં જ તે ના સમજાવી છે. જ્યાં આત્મહિત, પત્ર-સમાચાર નહીં હોવાથી નાશ પામતું હોય, ત્યાં પત્ર-સમાચારનો નિષેધ હોય એમ જિનાગમથી બને કે કેમ? તે હવે વિચારવાયોગ્ય છે.

એ પ્રકારે વિચારવાથી જિનાગમમાં જ્ઞાન, દર્શન, સંયમના સરક્ષણાર્થે, પત્ર-સમાચારાદિ વ્યવહાર પણ સ્વિકારવાનો સમાવેશ થાય છે, તથાપિ તે કોઈક કાળ અર્થે, કોઈ મોટા પ્રયોજને, મહાત્મા પુરુષોની આજ્ઞાથી, કે કેવળ જીવના કલ્યાણના જ કારણમાં તેનો ઉપયોગ કોઈક પાત્રને અર્થે છે, એમ સમજવા યોગ્ય છે. નિત્યપ્રતિ અને સાધારણ પ્રસંગમાં પત્ર-સમાચારાદિ વ્યવહાર ઘટે નહીં; જ્ઞાનીપુરુષ પ્રત્યે તેની આજ્ઞાએ નિત્યપ્રતિ પત્રાદિ વ્યવહાર પણ ઘટે છે, તથાપિ બીજા લૌકિક જીવનાં કારણોમાં તો સાવ નિષેધ સમજાય છે. વળી કાળ એવો આવ્યો છે કે જેમાં આમ કહેવાથી પણ વિષમ પરિણામ આવે. લોકમાર્ગમાં વર્તતા એવા સાધુ આદિના મનમાં આ વ્યવહાર માર્ગનો નાશ કરનાર ભાસ્યમાન થાય તે સંભવિત છે; તેમ આ માર્ગ સમજાવવાથી પણ અનુક્રમે વગર કારણે પત્ર-સમાચારાદિ ચાલુ થાય કે જેથી વગર કારણે સાધારણ દ્રવ્યત્યાગ પણ હણાય.[1] [૩૨૪.

* * *

૧ એવું જાણી એ વ્યવહાર ઘણુંકરી શ્રી . . . થી પણ કરવો નહીં, કારણ કે તેમ કરવાથી પણ વ્યવસાય વધવા સંભવ છે. તમને સર્વ પચ્ચખાણ હોય, તો પછી પત્ર ન લખવાનાં જે પચ્ચખાણ સાધુએ આપ્યાં છે તે અપાય નહીં. તથાપિ આપ્યાં તોપણ હરકત ગણવી નહીં; તે પચ્ચખાણ પણ જ્ઞાની પુરુષની વાણીથી રૂપાંતર થયાં હોત, તો હરકત નહોતી, પણ સાધારણપણે રૂપાંતર થયાં છે, તે યથાર્થ નથી થયું મૂળ-સ્વાભાવિક-પચ્ચખાણનો અત્રે વ્યાખ્યાઅવસર નથી, લોક પચ્ચખાણની વાતનો અવસર છે, તથાપિ તે પણ સાધારણપણે પોતાની ઇચ્છાએ તોડવાં ઘટે નહીં તો હમણા તો દ્રઢ વિચાર જ રાખવો.

જીવ-કાયાનો કર્મથી સંબંધ.

[૧] . . . જીવ, કાયા પદાર્થપણે જૂદાં છે, પણ સબંધપણે સહચારી છે, કે જ્યાં સુધી તે દેહથી જીવને કર્મનો ભોગ છે. શ્રી જિને જીવ અને કર્મનો ક્ષીર-નીરની પેઠે સંબંધ કહ્યો છે. તેનો હેતુ પણ એ જ છે કે ક્ષીર અને નીર

ગુણ પ્રગટવાના સાધનમાં જ્યારે રોધ થતો હોય ત્યારે, તે પચ્ચખાણ જ્ઞાની-પુરુષની વાણીથી કે મુમુક્ષુજીવના પ્રસંગથી સહેજ આકારફેર થવા દઈ, રસ્તાપર લાવવાં. કારણ કે વગર કારણે લોકોમાં અંદેશો થવા દેવાની વાર્ત્તા યોગ્ય નથી બીજા પામર જીવને વગર કારણે તે જીવ અનહિતકારી થાય છે, એ વગેરે ઘણા હેતુ ધારી બનતા-સુધી પત્રાદિ વ્યવહાર ઓછો કરવો એ જ યોગ્ય છે. અમ પ્રત્યે કયારેક તેવો વ્યવહાર તમને હિતકારીરૂપ છે, માટે કરવો યોગ્ય લાગતો હોય, તો તે પત્ર શ્રી . . જેવા કોઈ સત્સંગીને વંચાવીને મોકલવો, કે જેથી જ્ઞાનચર્ચા શિવાય એમાં કાંઈ બીજી વાર્ત્તા નથી એવું તેમનું સાક્ષીપણું તે તમારા આત્માને બીજા પ્રકારનો પત્રવ્યવહાર કરતાં અટકાવવાને સંભવિત થાય મારા વિચાર પ્રમાણે એવા પ્રકારમાં શ્રી . . વિરોધ નહીં સમજે; કદાપિ તેમને તેમ લાગતું હોય, તો કોઈ પ્રસંગમાં તેમનો તે અંદેશો અમે નિવૃત્ત કરીશું, તથાપિ તમારે ઘણુંકરી વિશેષ પત્રવ્યવહાર કરવો યોગ્ય નહીં તે લક્ષ ચુકશો નહીં. ઘણુંકરી શબ્દનો અર્થ માત્ર હિતકારી પ્રસગે પત્રનું કારણ કહ્યુ છે તેને બાધ ન થાય તે છે વિશેષ પત્રવ્યવહાર કરવાથી, તે જ્ઞાનચર્ચારૂપ હશે તોપણ, લોકવ્યવહારમાં ઘણા અંદેશાનો હેતુ થશે માત્ર જે પ્રમાણે પ્રસંગે-પ્રસગે આત્માહિતાર્થ હોય તે વિચારવું અને વિમાસવું યોગ્ય છે અમ પ્રત્યે કોઈ જ્ઞાનપ્રશ્નાર્થે પત્ર લખવાની તમારી ઇચ્છા હોય, તો તે શ્રી . . . ને પૂછીને લખવો, કે જેથી તમને ગુણ ઉત્પન્ન થવામા બાધ ઓછો થાય

તમે . . . શ્રી ને પત્ર લખ્યા વિષેમાં ચર્ચા થઈ તે, જો કે ઘટારત થયું નથી તમને કાંઈ પ્રાયશ્ચિત્ત આપે, તો તે લેવું, પણ કોઈ જ્ઞાનવાર્ત્તા લખવાને બદલે લખાવવામાં તમારે અટચણ કરવી ન જોઇએ, એમ સાથે યથાયોગ્ય નિર્મળ અંતઃકરણથી જણાવવું યોગ્ય છે, કે જે વાર્ત્તા માત્ર જીવના હિતને અર્થે કરવા માટે છે. પર્યુષણાદિમા પત્રવ્યવહાર સાધુઓ લખાવીને કરે છે; જેમાં આત્મહિત જેવું થોડું જ હોય છે, તથાપિ તે રુઢી થઈ હોવાથી તેનો લોક નિષેધ કરતાં નથી, તેમ તે રુઢીને અનુસરી વર્તવાનું રાખશો, તોપણ હરકત નથી, એટલે તમને પત્ર લખવવામા અટચણ નહીં પહોંચે અને લોકોને અદેશો નહી થાય. . . અમને ઉપમાનું કંઈ મહત્પણુ નથી, માત્ર તમારી ચિત્તસમાધિ અર્થે તમને લખવાનો પ્રતિબંધ કર્યો નથી, એ જ.

૧ પત્ર પ્રાપ્ત થયું છે, તેની સાથે ૩ પ્રશ્નનો છૂટા લખ્યાં છે, તે પણ પ્રા છે. જે ૩ પ્રશ્નો લખ્યાં છે, તે પ્રશ્નો મુમુક્ષુ જીવને વિચારવા હિતકારી છે.

એકત્ર થયાં સ્પષ્ટ દેખાય છે. છતાં પરમાર્થે તે જૂદાં છે, પદાર્થપણે ભિન્ન ઃ
અગ્નિપ્રયોગે તે સ્પષ્ટ જૂદાં પડે છે; તેમ જ જીવ અને કર્મનો સંબંધ ઃ
કર્મનો મુખ્ય આકાર કોઈ પ્રકારે દેહ છે અને જીવ ઇંદ્રિયાદિદ્વારા ક્રિ
કરતો જાણી જીવ છે એમ સામાન્યપણે કહેવાય છે; પણ જ્ઞાનદશા આ
વિના જીવ-કાયાનું જે સ્પષ્ટ જૂદાપણું છે, તે જીવને ભાસ્યામાં આવતું નથ
તથાપિ ક્ષીરનીરવત્ જૂદાપણું છે જ્ઞાનસંસ્કારે તે જૂદાપણું સાવ સ્પષ્ટ વ
છે. હવે ત્યા એમ પ્રશ્ન કર્યું છે કે 'જે જ્ઞાને કરી જીવ ને કાયા જૂદાં જાણ
છે, તો પછી વેદનાનું વેદવું અને માનવું શાથી થાય છે? તે પછી થવું
જોઈએ.' એ પ્રશ્ન જો કે થાય છે; તથાપિ તેનું સમાધાન આ પ્રકારે છેઃ-
'સૂર્યથી તપેલા એવા પથ્થર તે સૂર્યના અસ્ત થયા પછી પણ અમુક વખ
સુધી તપ્યા રહે છે અને પછી સ્વરૂપને ભજે છે; તેમ પૂર્વના અજ્ઞાન સંસ
રથી ઉપાર્જિત કરેલા એવાં વેદનાદિ તાપ તેનો આ જીવને સંબંધ છે. જ્ઞા
યોગનો કોઈ હેતુ થયો, તો પછી અજ્ઞાન નાશ પામે છે અને તેથી ઉત્પ
થનારું એવું ભાવિકર્મ નાશ પામે છે, પણ તે અજ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થયેલું એ
વેદનીયકર્મ તે અજ્ઞાનના સૂર્યની પેઠે અસ્ત થયા પછી પથ્થરરૂપ એવા ર
જીવને સંબંધમાં છે, જે આયુષ્યકર્મના નાશથી નાશ પામે છે. ભેદ એટ
છે કે જ્ઞાનીપુરુષને કાયાને વિષે આત્મબુદ્ધિ થતી નથી અને આત્માને વિ
કાયાબુદ્ધિ થતી નથી; બેય સ્પષ્ટ ભિન્ન તેના જ્ઞાનમાં વર્ત્તે છે. માત્ર પ
સંબંધ-જેમ પથ્થરને સૂર્યના તાપનો પ્રસંગ છે તેની પેઠે-હોવાથી વેદની
કર્મ આયુષ પૂર્ણસુધી અવિષમ ભાવે વેદવું થાય છે, પણ તે વેદના વેદ
જીવને સ્વરૂપજ્ઞાનનો ભંગ થતો નથી અથવા જો થાય છે તો તે જીવને ત
સ્વરૂપજ્ઞાન સંભવતું નથી. આત્મજ્ઞાન હોવાથી પૂર્વોપાર્જિત વેદનીયકર્મ ના
જ પામે એવો નિયમ નથી તે તેની સ્થિતિએ નાશ પામે. વળી તે ક
જ્ઞાનને આવરણ કરનારું નથી; અવ્યાબાધપણાને આવરણરૂપ છે અથ
ત્યાસુધી સંપૂર્ણ અવ્યાબાધપણું પ્રગટતું નથી; પણ સંપૂર્ણ જ્ઞાન સાથે ત
વિરોધ નથી. સંપૂર્ણ જ્ઞાનીને આત્મા અવ્યાબાધ છે એવો નિજરૂપ અનુભ
વર્ત્તે છે. તથાપિ સંબંધપણે જોતાં તેનું અવ્યાબાધપણું વેદનીયકર્મથી અમુ
ભાવે રોકાયેલ છે. જો કે તે કર્મમાં જ્ઞાનીને આત્મબુદ્ધિ નહીં હોવા
પણુને પણ માત્ર સંબંધ-આવરણ છે; સાક્ષાત્-આવરણ નથી.

વેદના વેદતાં જીવને કંઈ પણ વિષમભાવ થવો તે અજ્ઞાનનું લક્ષણ છે, પણ વેદના છે તે અજ્ઞાનનું લક્ષણ નથી. પૂર્વોપાર્જિત અજ્ઞાનનું ફળ છે. વર્તમાનમાં તે માત્ર પ્રારબ્ધરૂપ છે; તેને વેદતાં જ્ઞાનીને અવિષમપણું છે એટલે જીવ ને કાયા જૂદાં છે, એવો જે જ્ઞાનયોગ તે–જ્ઞાનીપુરુષનો–અબાધ જ રહે છે. માત્ર વિષમભાવરહિતપણું છે, એ પ્રકાર જ્ઞાનને અવ્યાબાધ છે વિષમભાવ છે તે જ્ઞાનને બાધકારક છે. દેહમાં દેહબુદ્ધિ અને આત્મામાં આત્મબુદ્ધિ, દેહથી ઉદાસીનતા અને આત્મામાં સ્થિતિ છે, એવા જ્ઞાની પુરુષનો વેદનાઉદય તે પ્રારબ્ધ વેદવારૂપ છે, નવા કર્મનો હેતુ નથી.

• • •

આત્મા અને પરમાત્મામાં ભેદ.

[પ્ર૦] [1]પરમાત્મસ્વરૂપ સર્વ ઠેકાણે સરખું છે; સિદ્ધ અને સંસારી જીવ સરખા છે, ત્યારે સિદ્ધની સ્તુતિ કરતાં કંઈ બાધ છે કે કેમ ?[2]

[ઉ૦] પરમાત્મસ્વરૂપ પ્રથમ વિચારવાયોગ્ય છે. વ્યાપકપણે પરમાત્મસ્વરૂપ સર્વત્ર છે કે કેમ ? તે વાત વિચારવાયોગ્ય છે સિદ્ધ અને સંસારી જીવો એ સમસત્તાવાનસ્વરૂપે છે એ નિશ્ચય જ્ઞાનીપુરુષોએ કર્યો છે તે યથાર્થ છે. તથાપિ ભેદ એટલો છે કે સિદ્ધને વિષે તે સત્તા પ્રગટપણે છે, સંસારીજીવને વિષે તે સત્તા સત્તાપણે છે,—જેમ દીવાને વિષે અગ્નિ પ્રગટ છે અને ચકમકને વિષે અગ્નિ સત્તાપણે છે તે પ્રકારે દીવાને વિષે અને ચકમકને વિષે જે અગ્નિ છે, તે અગ્નિપણે સમ છે; વ્યક્તિપણે (પ્રગટતાં) અને શક્તિપણે (સત્તામાં) ભેદ છે; પણ વસ્તુની જાતિપણે ભેદ નથી. તે પ્રકારે સિદ્ધના જીવને વિષે જે ચેતનસત્તા છે, તે જ સત્તા સંસારી જીવને વિષે છે; ભેદ માત્ર પ્રગટ–અપ્રગટપણાનો છે. જેને તે ચેતનસત્તા પ્રગટી નથી એવા સંસારી જીવને તે સત્તા પ્રગટવાનો હેતુ, પ્રગટ–સત્તા જેને વિષે છે એવા સિદ્ધ ભગવતનું સ્વરૂપ તે વિચારવાયોગ્ય છે, ધ્યાન કરવાયોગ્ય છે, સ્તુતિ કરવાયોગ્ય છે, કેમકે તેથી આત્માને નિજરૂપનો વિચાર, ધ્યાન, સ્તુતિ કરવાનો પ્રકાર થાય છે, કે જે કર્તવ્ય છે સિદ્ધસ્વરૂપ જેવું આત્મસ્વરૂપ છે એવું વિચારીને અને આ આત્માને વિષે તેનું વર્તમાનમાં અપ્રગટપણું છે તેનો અભાવ કરવા તે સિદ્ધસ્વરૂપનો વિચાર, ધ્યાન, તથા સ્તુતિ ઘટે છે. એ પ્રકાર જાણી સિદ્ધની સ્તુતિ કરતાં કંઈ બાધ જણાતો નથી

૧ બીજો પ્રશ્ન . ૨ એ પ્રશ્નારનુ પ્રશ્ન છે.

'આત્મસ્વરૂપમાં 'જગત્ નથી' એવી વેદાંતે વાત કહી છે અથવા એમ ઘટે છે, પણ બાહ્ય જગત્ નથી એવો અર્થ માત્ર જીવને ઉપશમ થવા અર્થે માનવો યોગ્ય ગણાય.[1] [૩૨૫.

* * *

વૃત્તિનું ઉપશમન અને નિવૃત્તન કર્તવ્ય.

બંધવૃત્તિઓને ઉપશમાવવાનો તથા નિવૃત્તાવવાનો જીવને અભ્યાસ-સતત્ અભ્યાસ-કર્તવ્ય છે, કારણ કે વિના વિચારે, વિના પ્રયાસે, તે વૃત્તિઓનું ઉપશમનું અથવા નિવૃત્તનું કેવા પ્રકારથી થાય? કારણ વિના કોઈ કાર્ય સંભવતું નથી. તો આ જીવે તે વૃત્તિઓના ઉપશમન કે નિવૃત્તનનો કોઈ ઉપાય કર્યો ન હોય એટલે તેનો અભાવ ન થાય એ સ્પષ્ટ સંભવરૂપ છે. ઘણી-વાર પૂર્વકાળે વૃત્તિઓના ઉપશમનનું તથા નિવૃત્તનનું જીવે અભિમાન કર્યું છે, પણ તેવું કંઈ સાધન કર્યું નથી અને હજુસુધી તે પ્રકારમાં જીવ કંઈ ઠેકાણું કરતો નથી; અર્થાત્ હજુ તેને તે અભ્યાસમાં કંઈ રસ દેખાતો નથી; તેમ કડવાસ લાગતાં છતાં તે કડવાસ ઉપર પગ દઈ આ જીવ ઉપશમન-નિવૃત્તનમાં પ્રવેશ કરતો નથી. આ વાત વારંવાર આ દુષ્ટ-પરિણામી જીવે વિચારવાયોગ્ય છેઃ વિસર્જન કરવાયોગ્ય કોઈ રીતે નથી.

• • •

નિંદવાયોગ્ય પુત્રાદિમોહ-અનુત્પન્ન જીવ.

પુત્રાદિ સંપત્તિમાં જે પ્રકારે આ જીવને મોહ થાય છે, તે પ્રકાર કેવળ નિરસ અને નિંદવાયોગ્ય છે. જીવ જો જરાય વિચાર કરે તો સ્પષ્ટ દેખાય એવું છે કે કોઈને વિષે પુત્રપણું ભાવી આ જીવે માઠું કર્યામાં મણા રાખી નથી અને કોઈને વિષે પિતાપણું માનીને પણ તેમ જ કર્યું છે અને કોઈ જીવ હજુસુધી તો પિતા-પુત્ર થઈ શક્યા દીઠા નથી. સૌ કહેતા આવે છે કે આનો આ પુત્ર અથવા આનો આ પિતા, પણ વિચારતાં આ વાત કોઈ પણ કાળે ન બની શકે તેવી સ્પષ્ટ લાગે છે. અનુત્પન્ન એવો આ જીવ તેને પુત્રપણે ગણવો કે ગણાવવાનું ચિત્ત રહેવું એ સૌ જીવની મૂઢતા છે અને તે

---

૧ એમ એ ત્રણ પ્રશ્નોનું સંક્ષેપ સમાધાન લખ્યું છે, તે વિશેષ કરી વિચારશો. વિશેષ કંઈ જાણવા ઇચ્છા થાય તો લખશો "જેમ વૈરાગ્ય ઉપશમનું વર્ધમાનપણું થાય તેમ હાલ તો કર્તવ્ય છે."

મૂઢતા કોઈ પણ પ્રકારે સત્સંગની ઇચ્છાવાળા જીવને ઘટતી નથી.[1] [૩૨૬.

* * *

જ્ઞાનીની આજ્ઞાનું આરાધન એ સિદ્ધિનો ઉપાય.

જે જે સાધન આ જીવે પૂર્વકાળે કર્યાં છે, તે તે સાધન જ્ઞાનીપુરુષની આજ્ઞાથી થયાં જણાતાં નથી; એ વાત અંદેશારહિત લાગે છે. જો એમ થયું હોય તો જીવને સંસાર પરિભ્રમણ હોય નહીં. જ્ઞાનીપુરુષની આજ્ઞા છે તે ભવમાં જવાને આડા પ્રતિબંધ જેવી છે. કારણ જેને આત્માર્થ શિવાય બીજો કોઈ અર્થ નથી અને આત્માર્થ પણ સાધી પ્રારબ્ધવશાત્ જેનો દેહ છે, એવા જ્ઞાનીપુરુષની આજ્ઞા તે ફક્ત આત્માર્થમાં જ સામા જીવને પ્રેરે છે અને આ જીવે તો પૂર્વકાળે કંઈ આત્માર્થ જાણ્યો નથી ઉલટો આત્માર્થ વિસ્મરણપણે ચાલ્યો આવ્યો છે. તે પોતાની કલ્પના કરી સાધન કરે તેથી આત્માર્થ ન થાય અને ઉલટું 'આત્માર્થ સાધું છું' એવું દુષ્ટ અભિમાન ઉત્પન્ન થાય કે જે જીવને સંસારનો મુખ્ય હેતુ છે. જે વાત સ્વપ્ને પણ આવતી નથી, તે જીવ માત્ર ભ્રમસ્થી કલ્પનાથી સાક્ષાત્કાર જેવી ગણે તો તેથી કલ્યાણ ન થઈ શકે. તેમ આ જીવ પૂર્વકાળથી અંધ ચાલ્યો આવતાં છતાં પોતાની કલ્પનાએ આત્માર્થ માને તો તેમાં સફળપણું ન હોય એ સાવ સમજી શકાય એવો પ્રકાર છે. એટલે એમ તો જણાય છે કે જીવના પૂર્વકાળનાં બધાં માઠાં સાધન-કલ્પિત સાધન-મટવા અપૂર્વજ્ઞાન શિવાય બીજો કોઈ ઉપાય નથી અને તે અપૂર્વવિચાર વિના ઉત્પન્ન થવા સંભવ નથી અને તે અપૂર્વવિચાર અપૂર્વપુરુષના આરાધન વિના બીજા ક્યા પ્રકારે જીવને પ્રાપ્ત થાય એ વિચારતાં એમ જ સિદ્ધાંત થાય કે જ્ઞાનીપુરુષની આજ્ઞાનું આરાધન એ સિદ્ધિપદનો સર્વશ્રેષ્ઠ ઉપાય છે અને એ વાત જ્યારે જીવથી મનાય છે, ત્યારથી જ બીજા દોષનું ઉપશમવું-નિવૃત્તવું શરુ થાય છે.

---

૧ જે મોહાદિ પ્રકાર વિષે તમે લખ્યું તે, બન્નેને ભ્રમણનો હેતુ છે,—અત્યંત વિટંબનાનો હેતુ છે. જ્ઞાનીપુરુષ પણ એમ વર્તે, તો જ્ઞાન ઉપર પગ મૂકવા જેવું છે અને સર્વ પ્રકારે અજ્ઞાનનિદ્રાનો તે હેતુ છે. એ પ્રકારને વિચારે બન્નેને સીધો ભાવ કર્તવ્ય છે. આ વાત અલ્પકાળમાં ચેતવાયોગ્ય છે. જેટલો બને તેટલો તમે કે બીજા તમ સંબંધી સત્સંગી નિવૃત્તિનો અવકાશ લેશો, તે જ જીવને હિતકારી છે.

૨ આપનો સવિગત કાગળ તથા પત્તું પ્રાપ્ત થયાં છે. તેમાં લખેલાં પ્રશ્નો મુમુક્ષુ જીવે વિચારવાયોગ્ય છે.

જીવનું કર્મબંધન અનાદિનું હોય તો મોક્ષ ક્યારે?

[પ્ર૦] શ્રી જિને આ જીવના અજ્ઞાનની જે જે વ્યાખ્યા કહી છે, તેમાં સમયે સમયે તેને અનંત કર્મનો વ્યવસાયી કહ્યો છે અને અનાદિ કાળથી અનંત કર્મનો બંધ કરતો આવ્યો છે એમ કહ્યું છે.[1] . . . તો તેવા અનંત કર્મ નિવૃત્ત કરવાનું સાધન ગમે તેવું બળવાન હોય તો પણ અનંત કાળને પ્રયોજને પણ તે પાર પડે નહીં.

[ઉ૦] જો કે કેવળ એમ હોય તો[2] . . . જિને પ્રવાહથી જીવને અનંતકર્મનો કર્ત્તા કહ્યો છે—અનંત કાળથી કર્મનો કર્ત્તા તે ચાલ્યો આવે છે એમ કહ્યું છે; પણ સમયે-સમયે અનંતકાળ ભોગવવાં પડે એવાં કર્મ તે આગામિકાળ માટે ઉપાર્જન કરે છે એમ કહ્યું નથી. કોઈ જીવ આશ્રયી એ વાત દૂર રાખી, વિચારવા જતાં એમ કહ્યું છે કે સર્વ કર્મનું મૂળ એવું જે અજ્ઞાન-મોહ-પરિણામ તે હજુ જીવમાં એવું ને એવું ચાલ્યું આવે છે કે જે પરિણામથી અનંત કાળ તેને ભ્રમણ થયું છે અને જે પરિણામ વર્ત્યા કરે તો હજુ પણ એમને એમ અનંતકાળ પરિભ્રમણ થાય. અગ્નિના એક તણખાને વિષે આખો લોક સળગાવી શકાય એટલો 'ઐશ્વર્ય' ગુણ છે; તથાપિ તેને જેવો જેવો યોગ થાય છે, તેવો તેવો તેનો ગુણ ફળવાન થાય છે. તેમ અજ્ઞાનપરિણામને વિષે અનાદિકાળથી જીવનું રખડવું થયું છે. તેમ હજુ અનંતકાળ પણ ચૌદે રાજલોકમાં પ્રદેશે-પ્રદેશે અનંત જન્મ-મરણ તે પરિણામથી હજુ સંભવે; તથાપિ જેમ તણખાનો અગ્નિ યોગવશ છે, તેમ અજ્ઞાનનાં કર્મપરિણામની પણ અમુક પ્રકૃતિ છે. ઉત્કૃષ્ટ એક જીવને મોહનીય-કર્મનું બંધન થાય તો સિત્તેર કોડા-કોડી સાગરોપમનું થાય, એમ જિને કહ્યું છે; તેનો હેતુ સ્પષ્ટ છે કે જો અનંતકાળનું બંધન થતું હોય, તો પછી જીવનો મોક્ષ ન થાય. એ બંધ હજુ નિવૃત્ત ન થયો હોય, પણ લગભગ નિવૃત્તવા આવ્યો હોય, ત્યાં વખતે બીજી તેવી સ્થિતિનો સંભવ હોય, પણ એવાં મોહનીયકર્મ કે જેની કાળસ્થિતિ ઉપર કહી છે, તેવાં એક વખતે ઘણાં બાંધે એમ ન બને. અનુક્રમે હજુ તે કર્મથી નિવૃત્ત થવા પ્રથમ બીજું તે જ સ્થિતિનું બાંધે; તેમ બીજું નિવૃત્ત થતાં પ્રથમ ત્રીજું બાંધે; પણ બીજું,

1. ૧ તે વાત તો યથાર્થ છે પણ ત્યાં આપને એક પ્રશ્ન થયું કે. . . .
2. ૨ તમને લાગ્યું તેમ સંભવે છે. તથાપિ. . . .

ત્રીજુ, ચોથુ પાચમુ, છઠુ એમ સૌ એક મોહનીયકર્મના સબધમા તે જ સ્થિતિનુ બાધ્યા કરે એમ બને નહીં કારણ કે જીવને એટલો અવકાશ નથી મોહનીયકર્મની એ પ્રકારે સ્થિતિ છે, તેમ આયુષ્યકર્મની સ્થિતિ શ્રી જિને એમ કહી છે કે એક જીવ એક દેહમા વર્તતા તે દેહનુ જેટલુ આયુષ્ય છે તેટલાના ત્રણ ભાગમાના બે ભાગ વ્યતીત થયે આવતા ભવનુ આયુષ્ય (જીવ) બાધે તે પ્રથમ બાધે નહીં અને એક ભવમા આગામિક કાળના બે ભવનુ આયુષ્ય બાધે નહીં એવી સ્થિતિ છે અર્થાત્ જીવને અજ્ઞાનભાવથી કર્મસબધ ચાલ્યો આવે છે તથાપિ તે તે કર્મોની સ્થિતિ ગમે તેટલી વિટબનારૂપ છતા અનત દુ ખ અને ભવનો હેતુ છતા, પણ જેમા જીવ નિવૃત્ત થાય એટલો અમુક પ્રકાર બાધ કરતા સાવ અવકાશ છે આ પ્રકાર જિને ઘણો સૂક્ષ્મપણે કહ્યો છે, તે વિચારવાયોગ્ય છે જેમા જીવને મોક્ષનો અવકાશ કહી કર્મબધ કહ્યો છે[1]

• • •

કામજયનો ઉપાય સત્સગ

સત્સગ છે તે કામ બાળવાનો બળવાન ઉપાય છે સર્વ જ્ઞાનીપુરુષે કામનુ જીતવુ તે અત્યત દુષ્કર કહ્યુ છે તે સાવ સિદ્ધ છે અને જેમ જેમ જ્ઞાનીના વચનોનુ અવગાહન થાય છે, તેમ તેમ કઈક કઈક કરી પાછો હઠતા અનુક્રમે જીવનુ વીર્ય બળવાન થઈ કામનુ સામર્થ્ય જીવથી નાશ કરાય છે કામનુ સ્વરૂપ જ જ્ઞાનીપુરુષના વચન સાભળી જીવે જાણ્યુ નથી અને જો જાણ્યુ હોત, તો તેને વિષે સાવ નિરસતા થઈ હોત [૩૭૭

* * *

ઔદારિક, કાર્મણ તૈજસ વૈક્રિય, શરીરો

[પ્ર૦] 'ભગવાને ચૌદ રાજલોકમા કાજળના કુપાની પેરે સૂક્ષ્મ એકેદ્રિય જીવ ભર્યા છે એમ કહ્યુ છે, કે જે જીવ બાળ્યા બળે નહીં, છેદ્યા છેદાય નહીં, માર્યા મરે નહીં એવા કહ્યા છે તે જીવને ઔદારિક શરીર નહીં હોય તેથી તેને અગ્નિ આદિ વ્યાઘાત થતો નહીં હોય? જો ઔદારિક શરીર હોય તો તે શરીર અગ્નિ આદિ વ્યાઘાત કેમ ન પામે?'[2]

---

૧ આ વાર્તા સક્ષેપમા આપને લખી છે તે ફરીફરી વિચારવાથી કેટલુક સમાધાન થશે અને ક્રમે કરી કે સમાગમે ફરી તેનુ સાવ સમાધાન થશે

૨ એ પ્રકારનુ પ્રશ્ન એ કાગળમા લખ્યુ તે વાચ્યુ છે વિચારને અર્થે તેનુ અત્રે સમાધાન નમ્યુ છે કે

[ઉ૦] એક દેહ ત્યાગી, બીજો દેહ ધારણ કરતી વખતે કોઈ જીવ જ્યારે વાટે વહેતો હોય છે ત્યારે અથવા અપર્યાપ્તપણે માત્ર તેને તૈજસ અને કાર્મણ એ બે શરીર હોય છે, બાકી સર્વ સ્થિતિમાં એટલે સકર્મ-સ્થિતિમાં સર્વ જીવને ત્રણ શરીરનો સંભવ શ્રી જિને કહ્યો છે: કાર્મણ, તૈજસ અને ઔદારિક કે વૈક્રય એ બેમાંનું કોઈ એક. ફક્ત વાટે વહેતા જીવને કાર્મણ, તૈજસ એ બે શરીર હોય છે; અથવા અપર્યાપ્ત-સ્થિતિ જીવની જ્યાંસુધી છે, ત્યાંસુધીમાં તો તેને કાર્મણ, તૈજસ શરીરથી નિર્વાહ હોઈ શકે, પણ પર્યાપ્ત-સ્થિતિમાં તેને ત્રીજા શરીરનો નિયમિત સંભવ છે. પર્યાપ્ત-સ્થિતિનું લક્ષણ એ છે કે આહારાદિનું ગ્રહણ કરવારૂપ બરાબર સામર્થ્ય અને એ આહારાદિનું કંઈ પણ ગ્રહણ છે તે ત્રીજા શરીરનો પ્રારંભ છે, અર્થાત્ તે જ ત્રીજું શરીર શરુ થયું એમ સમજવાયોગ્ય છે. ભગવાને જે સૂક્ષ્મ એકેંદ્રિય કહ્યા છે, તે અગ્નિઆદિકથી વ્યાઘાત નથી પામતા. તે પર્યાપ્ત-સૂક્ષ્મએકેંદ્રિય હોવાથી તેને ત્રણ શરીર છે; પણ તેને જે ત્રીજું ઔદારિક શરીર છે તે એકલા સૂક્ષ્મ અવગાહનું છે કે તેને શસ્ત્રાદિક સ્પર્શ ન થઈ શકે. અગ્નિઆદિકનું જે મહત્વ છે. અને એકેંદ્રિય શરીરનું જે સૂક્ષ્મત્વ છે, તે એવા પ્રકારનાં છે કે જેને એક બીજાનો સંબંધ ન થઈ શકે: અર્થાત્ સાધારણ સબંધ થાય એમ કહીએ તોપણ અગ્નિ, શસ્ત્રાદિને વિષે જે અવકાશ છે, તે અવકાશમાંથી તે એકેંદ્રિય જીવોનું સુગમપણે ગમનાગમન થઈ શકે તેમ હોવાથી તે જીવનો નાશ થઈ શકે કે તેને વ્યાઘાત થાય તેવો અગ્નિ, શસ્ત્રાદિકનો સંબંધ તેને થતો નથી. જો તે જીવોની અવગાહના મહત્વવાળી હોય અથવા અગ્નિ આદિકનું અત્યંત સૂક્ષ્મપણું હોય કે જેને એકેંદ્રિય જીવ જેવું સૂક્ષ્મપણું ગણાય, તો તે એકેંદ્રિય જીવને આઘાત કરવાને વિષે સંભવિત ગણાય, પણ તેમ નથી. અહીં તો જીવોનું અત્યંત સૂક્ષ્મત્વ છે અને અગ્નિ, શસ્ત્રાદિનું મહત્વ છે તેથી વ્યાઘાત-યોગ્ય સંબધ થતો નથી, એમ ભગવાને કહ્યું છે. તેથી ઔદારિક શરીર અવિનાશી કહ્યું છે એમ નથી; સ્વભાવે કરી તે વિપરિણામ પામી અથવા ઉપાર્જિત કરેલાં એવાં તે જીવોનાં પૂર્વકર્મ પરિણામ પામી, ઔદારિક શરીરનો નાશ કરે છે. કંઈ તે શરીર બીજાથી જ નાશ પમાડયું હોય તો જ પામે એવો પણ નિયમ નથી.

[૩૨૮.

* * *

વૈરાગ્ય ઉપશમ અર્થે 'યોગવાસિષ્ઠાદિ'નું વાંચન.

યોગવાસિષ્ઠાદિ ગ્રંથો વાંચવા-વિચારવામાં બીજી અડચણ નથી.[1] . . . ઉપદેશ ગ્રંથ સમજી એવા ગ્રંથ વિચારવાથી જીવને ગુણ પ્રગટે છે. ઘણુંકરી તેવા ગ્રંથો વૈરાગ્ય અને ઉપશમને અર્થે છે.

સિદ્ધાંતજ્ઞાન સત્પુરુષથી જાણવાયોગ્ય જાણીને, જીવમાં સરળતાં નિરહંતાદિ ગુણો ઉદ્ભવ થવાને અર્થે 'યોગવાસિષ્ઠ' 'ઉત્તરાધ્યયન' 'સૂત્રકૃતાંગાદિ' વિચારવામાં અડચણ નથી, એટલી સ્મૃતિ રાખજો

વેદાંત-જિનમાં કંઈક ભેદ, એકાત્મ-અનેકાત્મવાદ.

વેદાંત અને જિન સિદ્ધાંત એ બેમાં કેટલાક પ્રકારે ભેદ છે.

વેદાત એક બ્રહ્મસ્વરૂપે સર્વ સ્થિતિ છે એમ કહે છે. જિનાગમમા તેથી બીજો પ્રકાર કહ્યો છે.

'સમયસાર' વાચતાં પણ કેટલાક જીવોને એક બ્રહ્મની માન્યતારૂપનો સિદ્ધાંત થઈ જાય છે.

સિદ્ધાતનો વિચાર ઘણા સત્સંગથી તથા વૈરાગ્ય અને ઉપશમનું બળ વિશેષપણે વધ્યા પછી કર્તવ્ય છે. જો એમ નથી કરવામાં આવતું તો જીવ બીજા પ્રકારમાં ચડી જઈ વૈરાગ્ય અને ઉપશમથી હીન થાય છે.

'એક બ્રહ્મસ્વરૂપ' વિચારવામાં અડચણ નથી અથવા 'અનેક આત્મા' વિચારવામાં અડચણ નથી[2] . . . અને તે જાણવાના સાધન શમ, સંતોષ, વિચાર અને સત્સંગ છે. તે સાધન સિદ્ધ થયે, વૈરાગ્ય-ઉપશમ વર્ધમાન પરિણામી થયે, 'એક આત્મા' કે 'અનેક આત્મા' છે એ આદિ પ્રકારે સ્વરૂપવિચારવાયોગ્ય છે. [૩૨૯.

* * *

વ્યવસાયની અસારતા-તેમાં રુચિનો ત્યાગ.

પાણી સ્વભાવે શીતળ છતાં કોઈ વાસણમાં નાંખી નીચે અગ્નિ સળગતો રાખ્યો હોય તો તેની નિરીચ્છા હોય છતાં તે પાણી ઉષ્ણપણું ભજે છે, તેવો આ વ્યવસાય, સમાધિએ શીતળ એવા પુરુષપ્રત્યે ઉષ્ણપણાનો હેતુ થાય છે; એ વાત અમને તો સ્પષ્ટ લાગે છે. વર્દ્ધમાનસ્વામીએ ગૃહવાસમા પણ આ

---

૧ અમે આગળ લખ્યું હતું કે. . . . ૨ માત્ર તમને અથવા કોઈ મુમુક્ષુને પોતાના સ્વરૂપનું જાણવું એ મુખ્ય કર્તવ્ય છે.

સર્વ વ્યવસાય અસાર છે, કર્તવ્યરૂપ નથી, એમ જાણ્યું હતું; તેમ છતાં તે ગૃહાવાસને ત્યાગી મુનિચર્યા ગ્રહણ કરી હતી. તે મુનિપણામાં પણ આત્મબળે સમર્થ છતાં તે બળ કરતાં પણ અત્યંત વધતા બળની જરૂર છે એમ જાણી, મૌનપણું અને અનિદ્રાપણું સાડાબાર વર્ષ લગભગ ભજ્યું છે, કે જેથી વ્યવસાયરૂપ અગ્નિ તો પ્રાયે થઈ શકે નહીં. જે વર્દ્ધમાનસ્વામી ગૃહાવાસમાં છતાં અભોગી જેવા હતા, અવ્યવસાયી જેવા હતા, નિસ્પૃહ હતા અને સહજ સ્વભાવે મુનિ જેવા હતા, આત્માકાર પરિણામી હતા તે વર્દ્ધમાનસ્વામી પણ સર્વ વ્યવસાયમાં અસારપણું જાણીને-નિરસ જાણીને-દૂર પ્રવર્ત્યા તે વ્યવસાય બીજા જીવે કરી ક્યા પ્રકારથી સમાધિ રાખવી વિચારી છે તે વિચારવાયોગ્ય છે; તે વિચારીને ફરીફરી તે ચર્યા કાર્યે-કાર્યે, પ્રવર્તને-પ્રવર્તને, સ્મૃતિમાં લાવી, વ્યવસાયના પ્રસંગમા વર્ત્તતી એવી રુચી વિલય કરવાયોગ્ય છે જો એમ ન કરવામા આવે, તો એમ ઘણુંકરીને લાગે છે કે હજુ આ જીવની યથાયોગ્ય જિજ્ઞાસા મુમુક્ષુપદને વિષે થઈ નથી અથવા તો આ જીવ લોકસંજ્ઞાએ માત્ર કલ્યાણ થાય એવી ભાવના ઇચ્છે છે; પણ કલ્યાણ કરવાની તેને જિજ્ઞાસા ઘટતી નથી. કારણ કે બેય જીવના સરખાં પરિણામ હોય અને એક બંધાય, બીજાને અબંધતા થાય એમ ત્રિકાળમાં બનવાયોગ્ય નથી. [૩૩૭.

* * *

સમ્યગ્દૃષ્ટિએ જ્ઞાનીની ઓળખાણ

"કોઈ પ્રગટ કારણને અવલંબી-વિચારી-પરોક્ષ ચાલ્યા આવતા સર્વજ્ઞ પુરુષને માત્ર સમ્યગ્દૃષ્ટિપણે પણ ઓળખાય તો તેનું મહત ફળ છે અને તેમ ન હોય તો સર્વજ્ઞને સર્વજ્ઞ કહેવાનું કંઈ આત્મા સંબંધી ફળ નથી એમ અનુભવમાં આવેછે. પ્રત્યક્ષ સર્વજ્ઞ પુરુષને પણ કોઈ કારણે-વિચારે-અવલંબને, સમ્યગ્દૃષ્ટિસ્વરૂપપણે પણ ન જાણ્યા હોય તો તેનું આત્મા પ્રત્યયી ફળ નથી. પરમાર્થથી તેની સેવા અસેવાથી જીવને કંઈ જાતિ ( )-ભેદ થતો નથી, માટે તે કંઈ સફળ કારણરૂપે જ્ઞાનીપુરુષે સ્વીકારી નથી એમ જણાય છે."

દુષમકાળની અપૂર્વતા-'અસંયતી પૂજા.'

"ઘણા પ્રત્યક્ષ વર્તમાનોપરથી એમ પ્રગટ જણાય છે કે આ કાળ તે વિષમ કે દુષમ કાળ છે અથવા કળિયુગ છે. કાળચક્રના પરાવર્તનમાં અનંતવાર દુષમકાળ પૂર્વે આવી ગયા છે તથાપિ આવો દુષમકાળ કોઈક જ

વખત આવે છે શ્વેતાબર સપ્રદાયમા એવી પરપરાગત વાત ચાલી આવે છે કે 'અસયતી પૂજા' નામે આશ્ચર્યવાળો 'હુડ'-ધીટ-એવો પચમકાળ અનત કાળે આશ્ચર્યસ્વરૂપે તીર્થંકરાદિકે ગણ્યો છે, એ વાત અમને બહુ કરી અનુભવમા આવે છે-સાક્ષાત્ એમ જાણે ભાસે છે' [૩૩૯

*

'સમાધિ' અને 'આર્તધ્યાન'ની વ્યાખ્યા

શ્રી જિન આત્મપરિણામની સ્વસ્થતાને 'સમાધિ' અને આત્મપરિણામની અસ્વસ્થતાને 'અસમાધિ' કહે છે, તે અનુભવજ્ઞાને જોતા પરમ સત્ય છે

અસ્વસ્થકાર્યની પ્રવૃત્તિ કરવી અને આત્મપરિણામ સ્વસ્થ રાખવા એવી વિષમપ્રવૃત્તિ શ્રી તિર્થંકર જેવા જ્ઞાનીથી બનવી કઠણ કહી છે, તો પછી બીજા જીવને વિષે તે વાત સભવિત કરવી કઠણ હોય એમા આશ્ચર્ય નથી

કોઈપણ પરપદાર્થને વિષે ઇચ્છાની પ્રવૃત્તિ છે અને કોઈ પણ પર પદાર્થના વિયોગની ચિંતા છે, તેને શ્રી જિન 'આર્તધ્યાન' કહે છે તેમા અદેશો ઘટતો નથી[૧]

જિન નિરૂપિત પરિણામ-પરિણતિ

દૃઢ વૈરાગ્યવાનના ચિત્તને વિષે જે પ્રવૃત્તિ બાધ કરી શકે એવી છે, તે પ્રવૃત્તિ અદૃઢ વૈરાગ્યવાન જીવને કલ્યાણ સન્મુખ થવા ન દે એમા આશ્ચર્ય નથી જેટલી સસારને વિષે સારપરિણતિ મનાય તેટલી આત્મજ્ઞાનની ન્યૂનતા શ્રી તિર્થંકરે કહી છે પરિણામ જડ હોય એવો સિદ્ધાત નથી ચેતનને ચેતનપરિણામ હોય અને અચેતનને અચેતન પરિણામ હોય એવો જિને અનુભવ કર્યો છે કોઈ પણ પદાર્થ પરિણામ કે પર્યાય વિના હોય નહીં, એમ શ્રી જિને કહ્યુ છે અને તે સત્ય છે શ્રી જિને જે આત્મઅનુભવ કર્યો છે અને પદાર્થના સ્વરૂપ સાક્ષાત્કાર કરી જે નિરૂપણ કર્યું છે, તે સર્વ મુમુક્ષુજીવે પરમ કલ્યાણને અર્થે નિશ્ચય કરી વિચારવાયોગ્ય છે જિને કહેલા સર્વપદાર્થના ભાવો એક આત્મા પ્રગટ કરવા અર્થ છે અને મોક્ષમાર્ગમા પ્રવૃત્તિ બેની ઘટે છે એક આત્મજ્ઞાનની અને એક આત્મજ્ઞાનીના આશ્રયવાનની, એમ શ્રી જિને કહ્યુ છે

૧ ત્રણ વર્ષના ઉપાધિયોગથી ઉત્પન્ન થયો એવો 'વિક્ષેપભાવ તે મટાડવાનો વિચાર વર્તે છે

જ્ઞાની વિના આત્મસ્થિરતાની દુર્લભતા

'આત્મા સાંભળવો, વિચારવો, નિદિધ્યાસવો, અનુભવવો' એવી એક વેદની શ્રુતિ છે, અર્થાત્ જોડે એક એ જ પ્રવૃત્તિ કરવામા આવે, તો જીવ તરી પાર પામે એવુ લાગે છે. બાકી તો માત્ર કોઈ શ્રી તીર્થંકર જેવા જ્ઞાની વિના સર્વને આ પ્રવૃત્તિ કરતા કલ્યાણનો વિચાર કરવો અને નિશ્ચય થવો તથા આત્મસ્વસ્થતા થવી દુર્લભ છે [૩૪૧

* * *

અનંતાનુબંધી ક્રોધ, માન, માયા, લોભ

*જીવને જ્ઞાનીપુરુષનુ ઓળખાણ થયે, તથાપ્રકારે અનંતાનુબંધી ક્રોધ, માન, માયા, લોભ મોળા પડવાનો પ્રકાર બનવાયોગ્ય છે, કે જેમ બની અનુક્રમે તે પરિક્ષીણપણાને પામે છે

સત્પુરુષનુ ઓળખાણ જેમ જેમ જીવને થાય છે, તેમ તેમ મતાભિગ્રહ, દુરાગ્રહતાદિ ભાવ મોળા પડવા લાગે છે અને પોતાના દોષ જોવા ભણી ચિત્ત વળી આવે છે, વિકથાદિ ભાવમા નિરસપણુ લાગે છે, કે જુગુપ્સા ઉત્પન્ન થાય છે. જીવને અનિત્યાદિ ભાવના ચિતવવા પ્રત્યે બળવીર્ય સ્ફુરવા વિષે—પચવિષયાદિને વિષે—જે પ્રકારે જ્ઞાનીપુરુષ સમીપે સાભળ્યુ છે, તેથી પણ વિશેષ બળવાન પરિણામથી તે પચવિષયાદિને વિષે અનિત્યાદિ ભાવ દૃઢ કરે છે; અર્થાત્ સત્પુરુષ મળ્યે આ સત્પુરુષ છે એટલુ જાણી સત્પુરુષને જાણ્યા પ્રથમ જેમ આત્મા પચવિષયાદિને વિષે રક્ત હતો તેમ રક્ત ત્યાર પછી નથી રહેતો અને અનુક્રમે તે રક્તભાવ મોળો પડે એવા વૈરાગ્યમાં જીવ આવે છે અથવા સત્પુરુષનો યોગ થયા પછી આત્મજ્ઞાન કાઈ દુર્લભ નથી, તથાપિ સત્પુરુષને વિષે, તેના વચનને વિષે, તે વચનના આશયને વિષે, પ્રીતિ-ભક્તિ થાય નહીં ત્યાસુધી આત્મવિચાર પણ જીવમાં ઉદય આવવાયોગ્ય નથી અને સત્પુરુષનો જીવને યોગ થયો છે, એવું ખરેખરું તે જીવને ભાસ્યું છે એમ પણ કહેવુ કઠણ છે.

જીવને સત્પુરુષનો યોગ થયે તો એવી ભાવના થાય કે, અત્યારસુધી જે મારા પ્રયત્નો કલ્યાણને અર્થે હતા, તે સૌ નિષ્ફળ હતા—લક્ષવગરના બાણની પેઠે હતા, પણ હવે સત્પુરુષનો અપૂર્વ યોગ થયો છે તો મારાં સર્વ સાધન સફળ થવાનો હેતુ છે.

---

* આ પત્ર અનુક્રમે ચાર પત્તાથી લખાયો છે —સશોધક

લોકપ્રસંગમાં રહીને જે નિષ્ફળ-નિર્લક્ષ-સાધન કર્યાં તે પ્રકારે હવે સત્પુરુષને યોગે ન કરતાં, જરૂર અંતરાત્મામાં વિચારીને દ્રઢ પરિણામ રાખીને જીવે આ યોગને, વચનને વિષે જાગૃત થવું યોગ્ય છે-જાગૃત રહેવું યોગ્ય છે અને તે તે પ્રકારે ભાવી, જીવને દ્રઢ કરવો કે જેથી તેને પ્રાપ્ત-જોગ અફળ ન જાય અને સર્વપ્રકારે એ જ બળ આત્મામાં વર્ધમાન કરવું કે આ યોગથી જીવને અપૂર્વ ફળ થવાયોગ્ય છે તેમાં અંતરાય કરનાર 'હું જાણું છું' એ મારું અભિમાન છે.

કુળ-ધર્મને અને કરતા આવ્યા છીએ તે ક્રિયાને, કેમ ત્યાગી શકાય એવો લોકભય, સત્પુરુષની ભક્તિઆદિને વિષે પણ લૌકિકભાવ અને કદાપિ કોઈ પચવિષયાકાર એવાં કર્મ જ્ઞાનીને ઉદયમાં દેખી તેવા ભાવનું પોતે આરાધવાપણું, એ આદિ પ્રકાર છે તે જ, અનંતાનુબંધી ક્રોધ, માન, માયા, લોભ છે; એ પ્રકાર વિશેષપણે સમજવા યોગ્ય છે.[1]

અભિમાન નિવૃત્તિ વગરનો ત્યાગ વૃથા.

જ્યાં જ્યા આ જીવ જન્મ્યો છે-ભવના પ્રકાર ધારણ કર્યા છે, ત્યા ત્યાં તથા પ્રકારના અભિમાનપણે વર્ત્યો છે-જે અભિમાન નિવૃત્ત કર્યા વિના તે તે દેહનો અને દેહના સંબંધમાં આવતા પદાર્થોનો આ જીવે ત્યાગ કર્યો છે; એટલે હજુસુધી તે, જ્ઞાનવિચારે કરી ભાવ ગળ્યો નથી, અને તે તે પૂર્વ-સંજ્ઞાઓ હજી એમને એમ આ જીવના અભિમાનમાં વર્ત્તી આવે છે; એ જ એને લોક આખાની અધિકરણક્રિયાનો હેતુ કહ્યો છે.[2] [૩૪૨.

* * *

સોનાના દૃષ્ટાંતે આત્માની મુક્તિ અને દ્રવ્ય સિદ્ધાંત.

[3] . . . સોનું ઉપચારિક દ્રવ્ય છે, એવો જિનનો અભિપ્રાય છે અને અનંત પરમાણુના સમુદાયપણે તે વર્ત્તે છે ત્યારે ચક્ષુગોચર થાય છે. જુદા જુદા તેના જે ઘાટ બની શકે છે તે સર્વે સંયોગભાવી છે અને પાછાં ભેળાં કરી

---

૧ તથાપિ અત્યારે જેટલુ લખવાનુ બન્યુ તેટલુ લખ્યું છે. ઉપશમ, ક્ષયોપશમ અને ક્ષાયક સમ્યક્ત્વને માટે સંક્ષેપમા વ્યાખ્યા કરી હતી તેને અનુસરતી ૦૦૦ ના સ્મરણમાં છે.'. . . ૨ એજ. . . ૩ સોનાના ઘાટ જુદા જુદા છે, પણ તે ઘાટનો જો ઢાળ પાડવામાં આવે, તો તે બધા ઘાટ મટી જઈ એક સોનું જ અવશેષ રહે છે, અર્થાત્ સો ઘાટ જુદા જુદા દ્રવ્યપણાનો ત્યાગ કરી દે છે અને સો ઘાટની જાતિનું સજાતિય-

રહાય છે તે તે જ કારણથી છે પણ સોનાનુ મૂળ સ્વરૂપ જોઈએ તો અનંત પરમાણુસમુદાય છે જે પ્રત્યેક્-પ્રત્યેક્ પરમાણુઓ છે, તે સૌ પોતપોતાના સ્વરૂપમા જ રહ્યા છે કોઈ પણ પરમાણુ પોતાનુ સ્વરૂપ તજી દઈ, બીજા પરમાણુપણે કોઈ પણ રીતે પરિણમવાયોગ્ય નથી; માત્ર તેઓ એક જાતિ હોવાથી અને તેને વિષે સ્પર્શગુણ હોવાથી તે સ્પર્શના સમ-વિષમયોગે તેમનુ મળવુ થઈ શકે છે, પણ તે મળવુ કઈ એવુ નથી કે જેમા કોઈ પણ પરમાણુએ પોતાનુ સ્વરૂપ તજ્યુ હોય કરોડો પ્રકારે તે અનંત પરમાણુરૂપ સોનાના ઘાટોને એકરસપણે કરો, તો પણ સૌ સૌ પરમાણુ પોતાના જ સ્વરૂપમા રહે છે પોતાના દ્રવ્ય ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ ત્યજતા નથી, કેમકે તેવુ બનવાનો કોઈ પણ રીતે અનુભવ થઈ શકતો નથી તે સોનાના અનંત પરમાણુ પ્રમાણે સિદ્ધ અનંતની અવગાહના ગણો તો અડચણ નથી, પણ તેથી કઈ કોઈ પણ જીવે કોઈ પણ બીજાની સાથે કેવળ એકત્વપણે ભળી-જવાપણુ કર્યુ છે એમ છે જ નહીં સૌ નિજભાવમા સ્થિતિ કરીને જ વર્ત્તી શકે જીવે જીવની જાતિ એક હોય તેથી કઈ એક જીવ છે તે પોતાપણુ ત્યાગી બીજા જીવોના સમુદાયમા ભળી સ્વરૂપનો ત્યાગ કરી દે એમ બનાવવાનો શો હેતુ છે? તેના પોતાના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ, કર્મબંધ અને મુક્તાવસ્થા એ અનાદિથી ભિન્ન છે અને મુક્તાવસ્થામા પાછા તે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવનો ત્યાગ કરે તો પછી તેને પોતાનુ સ્વરૂપ શુ રહ્યુ? તેને શો અનુભવ રહ્યો? અને પોતાનુ સ્વરૂપ જવાથી તેની કર્મથી મુક્તિ થઈ કે પોતાના સ્વરૂપથી મુક્તિ થઈ, એ પ્રકાર વિચારવાયોગ્ય છે એ આદિ પ્રકારે કેવળ એકપણુ જિને નિષેધ્યુ છે.[1] [૩૪૩

* * *

બોધબીજ-પરભાવમા ઉદાસીનતા

આ આત્મભાવ છે અને આ અન્યભાવ છે, એવુ બોધબીજ આત્માને વિષે પરિણમિત થવાથી અન્યભાવને વિષે સહેજે ઉદાસીનતા ઉત્પન્ન થાય છે અને તે ઉદાસીનતા અનુક્રમે તે અન્યભાવથી સર્વથા મુક્તપણુ કરે છે

પણ હોવાથી-માત્ર એક સોનારૂપ દ્રવ્યપણાને પામે છે, એ પ્રમાણે દૃષ્ટાત લખી, આત્માની મુક્તિ અને દ્રવ્યપણાના સિદ્ધાત ઉપર પ્રશ્ન કર્યુ છે તે સબધમા સક્ષેપમા જાણવાયોગ્ય આ પ્રકારે છે

1 "અત્યારે વખત મહીં હોવાથી એટલુ લખી પત્ર પુરુ કરવુ પડે છે."

નિજ-પરભાવ જેણે જાણ્યા છે, એવા જ્ઞાનીપુરુષને ત્યારપછી પરભાવનાં કાર્યોનો જે કંઈ પ્રસંગ રહે છે, તે પ્રસંગમાં પ્રવર્ત્તતાં-પ્રવર્ત્તતાં પણ તેથી તે જ્ઞાનીનો સબંધ છૂટ્યા કરે છે, પણ તેમાં હિતબુદ્ધિ થઈ પ્રતિબંધ થતો નથી: પ્રતિબંધ થતો નથી એ વાત એકાંત નથી, કેમકે જ્ઞાનનું વિશેષ બળવાનપણું જ્યાં હોય નહીં ત્યાં પરભાવનો વિશેષ પરિચય તે પ્રતિબંધરૂપ થઈ આવવો પણ સંભવે છે અને તેટલા માટે પણ જ્ઞાનીપુરુષને પણ શ્રી જિને નિજજ્ઞાનના પરિચયથી પુરુષાર્થને વખાણ્યો છે; તેને પણ પ્રમાદ કર્ત્તવ્ય નથી અથવા પરભાવનો પરિચય કરવાયોગ્ય નથી, કેમકે કોઈ અંશે પણ આત્મધારાને તે પ્રતિબંધરૂપ કહેવાયોગ્ય છે.

• • •

અપ્રમાદ પુરુષાર્થથી પરભાવ નિવૃત્તિ. સત્સંગ.

જ્ઞાનીને પ્રમાદબુદ્ધિ સંભવતી નથી, એમ જોકે સામાન્યપણે શ્રી જિનાદિ મહાત્માઓએ કહ્યું છે. તોપણ તે પદ ચોથે ગુણઠાણેથી સંભવિત ગણ્યું નથી; આગળ જતા સંભવિત ગણ્યું છે; જેથી વિચારવાન જીવને તો અવશ્ય કર્ત્તવ્ય છે કે જેમ બને તેમ પરભાવના પરિચિત કાર્યથી દૂર રહેવું-નિવૃત્ત થવું. ઘણુંકરીને વિચારવાન જીવને તો એ જ બુદ્ધિ રહે છે, તથાપિ કોઈ પ્રારબ્ધવશાત્ પરભાવનો પરિચય બળવાનપણે ઉદયમાં હોય ત્યાં, નિજપદબુદ્ધિમાં સ્થિર રહેવું વિકટ છે, એમ ગણી નિત્યનિવૃત્તબુદ્ધિની વિશેષ ભાવના કરવી; એમ મોટા પુરુષોએ કહ્યું છે.

અલ્પકાળમાં અવ્યાબાધ સ્થિતિ થવાને અર્થે તો અત્યંત પુરુષાર્થ કરી જીવે પરપરિચયથી નિવૃત્તવું જ ઘટે છે. હળવે-હળવે નિવૃત્ત થવાનાં કારણો ઉપર ભાર દેવા કરતાં જે પ્રકારે ત્વરાએ નિવૃત્તિ થાય તે વિચાર કર્ત્તવ્ય છે અને તેમ કરતાં અશાતાદિ આપત્તિયોગ વેદવા પડતા હોય, તો તેને વેદીને પણ પરપરિચયથી શીઘ્રપણે દૂર થવાનો પ્રકાર કરવો યોગ્ય છે. એ વાત વિસ્મરણ થવાદેવાયોગ્ય નથી. જ્ઞાનનું બળવાન તારતમ્યપણું થયે તો જીવને પરપરિચયમાં કદાપિ સ્વાત્મબુદ્ધિ થવી સંભવતી નથી અને તેની નિવૃત્તિ થયે પણ જ્ઞાનબળે તે એકાંતપણે વિહાર કરવાયોગ્ય છે, પણ તેથી જેની ઓછી દશા છે એવા જીવને તો અવશ્ય પરપરિચયને છેદીને સત્સંગ કર્ત્તવ્ય છે; કે જે સત્સંગથી સહેજે અવ્યાબાધસ્થિતિનો અનુભવ થાય છે.

જ્ઞાનીપુરુષ, કે જેને એકાંતે વિચારતાં પણ પ્રતિબંધ સંભવતો નથી, તે પણ સત્સંગની નિરંતર ઇચ્છા રાખે છે, કેમકે જીવને જો અવ્યાબાધ સમાધિની ઇચ્છા હોય, તો સત્સંગ જેવો કોઈ સરળ ઉપાય નથી.[1] [૩૪૪.

* * *

ભ્રાંતિ અને અભિમાન નિવૃત્તિ.

'યોગવાસિષ્ઠાદિ' જે જે રુડાપુરુષોના વચનો છે તે સૌ અહંવૃત્તિનો પ્રતિકાર કરવા પ્રત્યે જ પ્રવર્ત્તે છે.

જે જે પ્રકારે પોતાની ભ્રાંતિ કલ્પાઈ છે, તે તે પ્રકારે તે ભ્રાંતિ સમજી તે સંબંધી અભિમાન નિવૃત્ત કરવું એ જ સર્વ તીર્થંકરાદિ મહાત્માનું કહેવું છે અને તે જ વાક્ય ઉપર જીવે વિશેષકરી સ્થિર થવાનું છે;–વિશેષ વિચારવાનું છે અને તે જ વાક્ય અનુપ્રેક્ષાયોગ્ય મુખ્યપણે છે. તે કાર્યની સિદ્ધિને અર્થે સર્વે સાધન કહ્યાં છે

અહંતાદિ વધવાને માટે, બાહ્યક્રિયા કે મતના આગ્રહ માટે, સંપ્રદાય ચલાવવા માટે કે પૂજશ્લાઘાદિ પામવા અર્થે કોઈ મહાપુરુષનો કંઈ ઉપદેશ છે નહીં અને તે જ કાર્ય કરવાની સર્વથા આજ્ઞા જ્ઞાનીપુરુષની છે. પોતાને વિષે ઉત્પન્ન થયો હોય એવો મહિમાયોગ્ય ગુણ તેથી ઉત્કર્ષ પામવું ઘટતું નથી, પણ અલ્પ પણ નિજદોષ જોઈને ફરીફરી પશ્ચાત્તાપમાં પડવું ઘટે છે અને વિના પ્રમાદે તેથી પાછું ફરવું ઘટે છે; એ ભલામણ જ્ઞાનીપુરુષનાં વચનોમાં સર્વત્ર રહી છે અને તે ભાવ આવવા માટે સત્સંગ, સદ્ગુરુ અને સત્શાસ્ત્રાદિ સાધન કહ્યાં છે;–જે અનન્ય નિમિત્ત છે. તે સાધનની આરાધના જીવને નિજસ્વરૂપ કરવાના હેતુપણે જ છે, તથાપિ જીવ જો ત્યાં પણ વંચનાબુદ્ધિએ પ્રવર્ત્તે, તો કોઈ દિવસ કલ્યાણ થાય નહીં. વંચનાબુદ્ધિ એટલે સત્સંગ, સદ્ગુરુઆદિને વિષે ખરા આત્મભાવે મહાત્મ્યબુદ્ધિ ઘટે તે મહાત્મ્યબુદ્ધિ નહીં અને પોતાના આત્માને અજ્ઞાનપણું જ વર્ત્યા કર્યું છે, માટે તેની અલ્પજ્ઞતા–લઘુતા–વિચારી અમહાત્મ્યબુદ્ધિ નહિ,–તે સત્સંગ, સદ્ગુરુઆદિને વિષે આરાધવાં નહીં. (એ) પણ વંચનાબુદ્ધિ છે, ત્યાંપણ જીવ જો લઘુતા ધારણ ન કરે તો પ્રત્યક્ષપણે જીવ ભવપરિભ્રમણથી ભય નથી પામતો એમ જ વિચારવા-

---

૧ આમ હોવાથી દિન–દિન પ્રત્યે, પ્રસંગે–પ્રસંગે ઘણીવાર ક્ષણે–ક્ષણે સત્સંગ આરાધવાની જ ઈચ્છા વર્ધમાન થયા કરે છે. એ જ વિનંતિ.

યોગ્ય છે. વધારે લક્ષ તો પ્રથમ જીવને જો આ થાય તો સર્વ શાસ્ત્રાર્થ અને આત્માર્થ સહેજે સિદ્ધ થવા સંભવે છે. [૩૪૫.

* * *

જ્ઞાનીને પણ ઉદય વેદન.

સ્વપ્નેય જેને સંસારસુખની ઇચ્છા રહી નથી અને સંપૂર્ણ નિઃસારભૂત જેને સંસારનું સ્વરૂપ ભાસ્યું છે, એવા જ્ઞાનીપુરુષ પણ વારંવાર આત્માવસ્થા સંભાળી-સંભાળીને ઉદય હોય તે પ્રારબ્ધ વેદે છે, પણ આત્માવસ્થાને વિષે પ્રમાદ થવા દેતા નથી. પ્રમાદના અવકાશયોગે જ્ઞાનીને પણ અંશે વ્યામોહ થવાનો સંભવ જે સંસારથી કહ્યો છે, તે સંસારમાં સાધારણ જીવે રહીને તેનો વ્યવસાય લૌકિકભાવે કરીને આત્મહિત ઇચ્છવું એ નહીં બનવા જેવું જ કાર્ય છે, કેમકે લૌકિકભાવ આડે આત્માને નિવૃત્તિ જ્યાં નથી આવતી, ત્યા હિતવિચારણા બીજી રીતે થવી સંભવતી નથી. એકની નિવૃત્તિ તો બીજાનું પરિણામ થવું સંભવે છે. અહિતહેતુ એવો સંસારસંબંધી પ્રસંગ, લૌકિકભાવ, લોકચેષ્ટા એ સૌની સંભાળ જેમ બને તેમ જતી કરીને-તેને સંક્ષેપીને-આત્મહિતને અવકાશ આપવો ઘટે છે.

આત્મહિત માટે સત્સંગ જેવું બળવાન બીજું નિમિત્ત કોઈ જણાતું નથી; છતાં તે સત્સંગ પણ જે જીવ લૌકિકભાવથી અવકાશ લેતો નથી તેને પ્રાયે નિષ્ફળ જાય છે અને સહેજ સત્સંગ ફળવાન થયો હોય તોપણ જો વિશેષ-વિશેષ લોકાવેષ રહેતો હોય, તો તે ફળ નિર્મૂળ થઈ જતાં વાર લાગતી નથી અને સ્ત્રીપુત્ર આરંભપરિગ્રહના પ્રસંગમાંથી જો નિજબુદ્ધિ છોડવાનો પ્રયાસ કરવામાં ન આવે તો સત્સંગ ફળવાન થવાનો સંભવ શી રીતે બને? જે પ્રસંગમાં મહાજ્ઞાની પુરુષો સંભાળીને ચાલે છે, તેમાં આ જીવે તો અત્યંત સંભાળથી, સંક્ષેપીને ચાલવું એ વાત ન જ ભૂલવા જેવી છે એમ નિશ્ચય કરી પ્રસંગે-પ્રસંગે, કાર્યે-કાર્યે અને પરિણામે-પરિણામે, તેનો લક્ષ રાખી તેથી મોકળું થવાય તેમ જ કર્યા કરવું.[1]

* * * [૩૪૬.

જાતિસ્મરણજ્ઞાનવાન ભવાંતર કેવી રીતે દેખે?

[2]નાનપણે કોઈ ગામ, વસ્તુઆદિ જોયાં હોય અને મોટપણે કોઈ પ્રસંગે તે ગામાદિનું આત્મામાં સ્મરણ થાય છે, તે વખતે તે ગામાદિનું આત્મા...

૧ એ શ્રી વર્ધમાનસ્વામીની છદ્મસ્થમુનિચર્યાને દૃષ્ટાંતે અમે કહ્યું છે.
૨ તમે પાંચ પ્રશ્નો લખ્યા છે, તેમાંના ત્રણ પ્રશ્નોના ઉત્તર

જે પ્રકારે ભાન થાય છે, તે પ્રકારે 'જાતિસ્મરણજ્ઞાનવાન'ને પૂર્વભવનું ભાન થાય છે. કદાપિ આ ઠેકાણે એમ પ્રશ્ન થશે કે 'પૂર્વભવમાં અનુભવેલા એવા દેહાદિનું આ ભવમાં ઉપર કહ્યું તેમ ભાન થાય એ વાત યથાતથ્ય માનીએ, તોપણ પૂર્વભવમાં અનુભવેલા એવા દેહાદિ, અથવા કોઈ દેવલોકાદિ નિવાસસ્થાન અનુભવ્યાં હોય તે અનુભવની સ્મૃતિ થઈ છે અને તે અનુભવ યથાતથ્ય થયો છે એ શા ઉપરથી સમજાય?' તો એ પ્રશ્નનું સમાધાન આ પ્રમાણે છે: અમુક-અમુક ચેષ્ટા અને લિંગ તથા પરિણામઆદિથી પોતાને તેનું સ્પષ્ટ ભાન થાય છે; પણ તેની બીજા કોઈ જીવને પ્રતીતિ થવા માટે તો નિયમિતપણું નથી. ક્વચિત્ અમુક દેશમાં, અમુક ગામ, અમુક ઘેર, પૂર્વે દેહ ધારણ થયો હોય અને તેના ચિહ્નો બીજા જીવને જણાવવાથી તે દેશાદિનું અથવા તેના નિશાનાદિનું કંઈ પણ વિદ્યમાનપણું હોય, તો બીજા જીવને પણ પ્રતીતિનો હેતુ થવો સંભવે અથવા 'જાતિસ્મૃતિજ્ઞાનવાન' કરતાં જેનું વિશેષજ્ઞાન છે તે જાણે. તેમ જ જેને 'જાતિસ્મૃતિજ્ઞાન' છે તેની પ્રકૃત્યાદિને જાણતો એવો કોઈ વિચારવાનપુરુષ પણ જાણે કે આ પુરુષને તેવા જ્ઞાનનો કંઈ સંભવ છે અથવા 'જાતિસ્મૃતિ' હોવી સંભવે છે અથવા જેને 'જાતિસ્મૃતિજ્ઞાન' છે, તે પુરુષના સંબંધમાં કોઈ જીવ પૂર્વભવે આવ્યો છે-વિશેષ કરીને આવ્યો છે, તેને તે સંબંધ જણાવતાં કંઈ પણ સ્મૃતિ થાય તો તેવા જીવને પણ પ્રતીતિ આવે.

<u>જીવ સમયે-સમયે મરે છે?</u>

[1]જેમ આત્માને સ્થૂળ દેહનો વિયોગ થાય છે, તેને મરણ કહેવામાં આવે છે, તેમ સ્થૂળદેહના આયુષ્યાદિ સૂક્ષ્મપર્યાયનો પણ સમયે-સમયે હાનિ પરિણામ થવાથી વિયોગ થઈ રહ્યો છે. તેથી તેનું સમયે-સમયે મરણ કહેવાયોગ્ય છે. આ મરણ તે વ્યવહારનયથી કહેવાય છે; નિશ્ચયથી તો આત્માને સ્વાભાવિક એવા જ્ઞાનદર્શનાદિ ગુણપર્યાયની વિભાવ-પરિણામના યોગને લીધે, હાનિ થયા કરે છે અને તે હાનિ આત્માના નિત્યપણાદિ સ્વરૂપને પણ ગ્રહી રહે છે, તે સમયે-સમયે મરણ છે.

લખ્યા છે. પ્રથમ 'પ્રશ્ન' જાતિસ્મરણજ્ઞાનવાન પાછળનો ભવ કેવી રીતે દેખે છે? તેનો ઉત્તર આ પ્રમાણે વિચારશો.

૧ બીજો પ્રશ્નઃ-જીવ સમયે-સમયે મરે છે તે કેવી રીતે સમજવું? તેનો ઉત્તર આ પ્રમાણે વિચારશો

કેવળજ્ઞાનમાં ત્રિકાળે દર્શન કેવી રીતે?

[1]વર્ત્તમાનમા વર્ત્તમાનપદાર્થ જેમ દેખાય છે, તેમ ગયાકાળના પદાર્થ
ગ્રાકાળમાં જે સ્વરૂપે હતા તે સ્વરૂપે વર્ત્તમાનકાળમાં દેખાય છે અને
ાવતાકાળમાં તે પદાર્થ જે સ્વરૂપ પામશે તે સ્વરૂપપણે વર્ત્તમાનકાળમાં
ખાય છે; ભૂતકાળે જે જે પર્યાય પદાર્થે ભજ્યા છે, તે કારણો પણ વર્ત્ત-
નમાં પદાર્થને વિષે રહ્યા છે અને ભવિષ્યકાળમાં જે જે પર્યાય ભજશે,
ની યોગ્યતા વર્ત્તમાનમાં પદાર્થને વિષે રહી છે. તે કારણ અને યોગ્યતાનું
ન વર્ત્તમાનકાળમાં પણ કેવળજ્ઞાનીને વિષે યથાર્થસ્વરૂપે હોઈ શકે.[2]

* * * [૩૪૮.

ાત્મા?[*3]

૧. પ્ર૦–'આત્મા શું છે? તે કંઈ કરે છે? અને તેને કર્મ નડે છે કે
હીં?'

ઉ૦–(૧) જેમ ઘટપટાદિ જડ વસ્તુઓ છે, તેમ આત્મા જ્ઞાનસ્વ-
પ વસ્તુ છે. ઘટપટાદિ 'અનિત્ય' છે, ત્રિકાળ એક સ્વરૂપ સ્થિતિ કરી રહી

* પૂજ્ય મહાત્મા ગાંધીજીની ડરબન–નાતાલમાં સ્થિતિ હતી ત્યારે શ્રીમદ્ જોડે
લોક પત્ર વ્યવહાર ચાલેલો તેમા એક પત્રમા ૨૭ પ્રશ્નો પૂછેલા અને શ્રીમદે તેના ઉત્તર
મી મોકલેલા તે આ છે–સંશોધક.

૧ ત્રીજો પ્રશ્ન–'કેવળજ્ઞાનદર્શનને વિષે ગયાકાળ અને આવતાકાળના પદાર્થ
ર્તમાનકાળમાં વર્ત્તમાનપણે દેખાય છે તેમ જ દેખાય કે બીજી રીતે?' તેનો ઉત્તર
ા પ્રમાણે વિચારશો . . . ૨ જો કે આ પ્રશ્ન પ્રત્યે ઘણા વિચાર જણાવવાયોગ્ય છે.

૩ સત્પુરુષને નમસ્કાર. . . . આત્માર્થી, ગુણગ્રાહી સત્સંગયોગ્ય ભાઈ શ્રી મોહન-
લ . . . પ્રત્યે, શ્રી ડરબન. . . . શ્રી મુંબઈથી લિ૦ જીવન્મુક્તદશા ઇચ્છક રાયચંદના
ાત્મસ્મૃતિપૂર્વક યથાયોગ્ય પહોંચે. અત્ર કુશળતા છે. તમારું લખેલું એક પત્ર મને
હોંચ્યું છે કેટલાંક કારણોથી તેનો ઉત્તર લખવામાં ઢીલ થઈ હતી. પાછળથી તમે
ા તરફ તરતમાં આવવાના છો એમ જાણવામાં આવ્યાથી પત્ર લખ્યું નહોતું; પણ
લ એમ જાણવામાં આવ્યુ કે, હમણા લગભગ એક વર્ષ સુધી સ્થિતિ કરવાનું ત્યાં
ાબધીનું કારણ છે; જેથી મેં આ પત્ર લખ્યું છે. તમારા લખેલા પત્રમાં જે આત્માદિ
ષયપરત્વે પ્રશ્નો છે અને જે પ્રશ્નોના ઉત્તર જાણવાની તમારા ચિત્તમાં વિશેષ આતુ
તા છે, તે બન્ને પ્રત્યે મારું અનુમોદન સહેજે–સહેજે છે. પણ જેવામાં તમારું તે પત્ર
ને મળ્યું તેવામાં તેના ઉત્તર લખી શકાય એવી, મારા ચિત્તની સ્થિતિ નહોતી અને
ણુંકરી તેમ થવાનું કારણ પણ તે પ્રસંગમાં બાહ્યોપાધિપ્રત્યેનો વૈરાગ્ય વિશેષ પરિ-
ામ પામ્યો હતો તે હતું અને તેમ હોવાથી તે પત્રના ઉત્તર લખવા જેવા કાર્યમાં

શકે એવાં નથી. આત્મા એકસ્વરૂપે ત્રિકાળ સ્થિતિ કરી શકે એવો નિત્ય પદાર્થ છે, જે પદાર્થની ઉત્પત્તિ કોઈ પણ સંયોગોથી થઈ શકી ન હોય, તે પદાર્થ 'નિત્ય' હોય છે. આત્મા કોઈ પણ સંયોગોથી બની શકે એમ જણાતું નથી, કેમકે જડના હજારોગમે સંયોગો કરીએ, તોપણ તેથી ચેતનની ઉત્પત્તિ નહીં થઈ શકવાયોગ્ય છે. જે ધર્મ જે પદાર્થમાં હોય નહીં, તેવા ઘણા પદાર્થો ભેળા કરવાથી પણ તેમાં જે ધર્મ નથી તે ઉત્પન્ન થઈ શકે નહીં એવો સૌને અનુભવ થઈ શકે એમ છે. જે ઘટપટાદિ પદાર્થો છે તેને વિષે જ્ઞાનસ્વરૂપતા જોવામા આવતી નથી. તેવા પદાર્થોના પરિણામાતર કરી સયોગ કર્યા હોય અથવા થયા હોય, તોપણ તે તેવી જ જાતિના થાય અર્થાત્ જડસ્વરૂપ થાય, પણ જ્ઞાનસ્વરૂપ ન થાય તો પછી તેવા પદાર્થના સયોગે આત્મા, કે જેને જ્ઞાનીપુરુષો મુખ્ય 'જ્ઞાનસ્વરૂપલક્ષણવાળો' કહે છે તે તેવા ઘટપટાદિ (પૃથ્વી, જળ, વાયુ, આકાશ) પદાર્થથી ઉત્પન્ન કોઈ રીતે થઈ શકવાયોગ્ય નથી. 'જ્ઞાનસ્વરૂપણુ' એ આત્માનુ મુખ્ય લક્ષણ છે અને 'તેના અભાવ

પણ પ્રવૃત્તિ થઈ શકે તેવું નહોતુ થોડો વખત જવા દઈ, કંઈ તેવા વૈરાગ્યમાંથી પણ અવકાશ લઈ તમારા પત્રનો ઉત્તર લખીશ એમ વિચાર્યું હતુ, પણ પાછળથી તેમ પણ બનવું અશકય થયું તમારા પત્રની પહોંચ પણ મેં લખી નહોતી અને આવા પ્રકારે ઉત્તર લખી મોકલવા પરત્વે ઢીલ થઈ, તેથી મારા મનમા ખેદ થયો હતો અને જેમાંનો અમુક ભાવ હજુ સુધી વર્ત્તે છે જે પ્રસગમાં વિશેષ કરીને ખેદ થયો, તે પ્રસંગમાં એમ સાભળવામા આવ્યું, કે તમે તરતમા આ દેશમાં આવવાની ધારણા રાખો છો; તેથી કંઈક ચિત્તમાં એમ આવ્યુ હતુ, કે તમને ઉત્તર લખવાની ઢીલ થઈ છે, તે પણ તમારો સમાગમ થવાથી સાભી લાભકારક થશે, કેમકે લેખદ્વારા કેટલાક ઉત્તર સમજાવવા વિકટ હતા અને પત્ર તરતમાં તમને નહીં મળી શકવાથી તમારા ચિત્તમાં જે આતુરપણુ વર્ધમાન થયેલ, તે ઉત્તર તરત સમજી શકવાને સમાગમા એક સારું કારણ ગણવા યોગ્ય હતુ હવે પ્રારબ્ધોદયે જ્યારે સમાગમ થાય ત્યારે કઈ પણ તેવી જ્ઞાનવાર્ત્તા થવાનો પ્રસંગ થાય એવી આકાક્ષા રાખી, સક્ષેપમા તમારા પ્રશ્નોના ઉત્તર લખું છુ જે પ્રશ્નોના ઉત્તર વિચારવાને નિરંતર તત્સંબધી વિચાર રૂપ અભ્યાસની આવશ્યકતા છે તે ઉત્તર સંક્ષેપમાં લખવાનું થયું છે, તેથી કેટલાંક સદેહની નિવૃત્તિ વખતે થવી કઠણ પડશે, તોપણ મારા ચિત્તમા એમ રહે છે, કે મારા વચન પ્રત્યે કઈ પણ વિશેષ વિશ્વાસ છે અને તેથી તમને ધીરજ રહી શકશે અને અને પ્રશ્નોનું યથાયોગ્ય સમાધાન થવાને અનુક્રમે કારણભૂત થશે એમ મને લાગે છે. તમારા પત્રમાં ૨૭ પ્રશ્નો છે તેના સંક્ષેપે નીચે ઉત્તર લખું છું

વાળું' મુખ્ય લક્ષણ જડનું છે. તે બન્નેના અનાદિ સહજસ્વભાવ છે. આ તથા બીજાં તેવા સહસ્રગમે પ્રમાણો આત્માને 'નિત્ય' પ્રતિપાદન કરી શકે છે. તેમ જ તેનો વિશેષ વિચાર કર્યે સહજસ્વરૂપ નિત્યપણે આત્મા અનુભવવામાં પણ આવે છે. જેથી સુખદુ:ખાદિ ભોગવનાર, તેથી નિવૃત્તનાર, વિચારનાર, પ્રેરણાકરનાર, એ આદિ ભાવો જેના વિદ્યમાનપણાથી અનુભવમાં આવે છે, તે આત્મા મુખ્ય ચેતન (જ્ઞાન) લક્ષણવાળો છે અને તે ભાવે (સ્થિતિએ) કરી તે સર્વકાળ રહી શકે એવો 'નિત્ય-પદાર્થ' છે. એમ માનવામાં કંઈ પણ દોષ કે બાધ જણાતો નથી, પણ સત્યનો સ્વીકાર થયારૂપ ગુણ થાય છે.[1]

(૨) જ્ઞાનદશામાં-પોતાના સ્વરૂપમાં યથાર્થબોધથી ઉત્પન્ન થયેલી દશામાં-તે આત્મા નિજભાવનો એટલે જ્ઞાન, દર્શન (યથાસ્થિત નિર્ધાર) અને સહજસમાધિ-પરિણામનો કર્ત્તા છે. અજ્ઞાનદશામાં ક્રોધ, માન, માયા, લોભ એ આદિ પ્રકૃતિનો કર્ત્તા છે અને તે ભાવનાં ફળનો ભોક્તા થતાં પ્રસંગવશાત્ ઘટપટાદિ પદાર્થોનો નિમિત્તપણે કર્ત્તા છે, અર્થાત્ ઘટપટાદિ પદાર્થનાં મૂળ દ્રવ્યોનો તે કર્ત્તા નથી, પણ તેને કોઈ આકારમાં લાવવારૂપ ક્રિયાનો કર્ત્તા છે. એ જે પાછળ તેની દશા કહી તેને જૈન 'કર્મ' કહે છે; વેદાંત 'ભ્રાંતિ' કહે છે; તથા બીજા પણ તેને અનુસરતા એવા શબ્દ કહે છે. વાસ્તવ્ય વિચાર કર્યેથી આત્મા ઘટપટાદિનો તથા ક્રોધાદિનો કર્ત્તા થઈ શકતો નથી. માત્ર નિજસ્વરૂપ એવા જ્ઞાન પરિણામનો જ કર્ત્તા, એમ સ્પષ્ટ સમજાય છે.

(૩) અજ્ઞાનભાવથી કરેલાં કર્મો પ્રારંભકાળે બીજરૂપ હોઈ વખતનો યોગ પામી ફળરૂપ વૃક્ષપરિણામે પરિણમે છે.-અર્થાત્ તે કર્મો આત્માને ભોગવવાં પડે છે;-જેમ અગ્નિના સ્પર્શે ઉષ્ણપણાનો સંબંધ થાય છે અને તેનું સહેજે વેદનારૂપ પરિણામ થાય છે, તેમ આત્માને ક્રોધાદિ ભાવના કર્ત્તાપણાએ

---

૧ આ પ્રશ્ન તથા તમારા બીજા કેટલાક પ્રશ્નો એવા છે, કે જેમા વિશેષ લખવાનું તથા કહેવાનું અને સમજાવવાનું અવશ્ય છે. તે પ્રશ્ન માટે એવા સ્વરૂપમાં ઉત્તર લખવાનું બનવું હાલ કઠણ હોવાથી પ્રથમ 'ષટ્દર્શનસમુચ્ચય ગ્રંથ' તમને મોકલ્યો હતો, કે જે વાચવા-વિચારવાથી તમને કંઈ પણ અંશે સમાધાન થાય અને પત્રમાં પણ કંઈ વિશેષ અંશે સમાધાન થાય એટલું બની શકે; કેમકે તે સંબંધી અનેક પ્રશ્નો ઉઠવાયોગ્ય છે કે જે ફરીફરી સમાધાન પ્રાપ્ત થવાથી, વિચારવાથી, સમાવેશ પામે એવી પ્રાયે સ્થિતિ છે.

જન્મ, જરા, મરણાદિ વેદનારૂપ પરિણામ થાય છે.[1] . . . કેમકે જે પ્રકારને સમજી તેથી નિવૃત્ત થવારૂપ કાર્ય કર્યે જીવને મોક્ષદશા પ્રાપ્ત થાય છે.

• • •

ઈશ્વર?

૨. પ્ર૦–' ઈશ્વર શું છે? તે જગતકર્ત્તા છે એ ખરું છે?'

ઉ૦–(૧) અમે તમે કર્મબંધમાં વસી રહેલા જીવ છીએ તે જીવનું સહજસ્વરૂપ એટલે કર્મરહિતપણે–માત્ર એક આત્મત્વપણે–જે સ્વરૂપ છે તે ઈશ્વરપણું છે. જ્ઞાનાદિ ઐશ્વર્ય જેને વિષે છે, તે ઈશ્વર કહેવાયોગ્ય છે અને તે ઈશ્વરતા આત્માનું સહજસ્વરૂપ છે જે સ્વરૂપ કર્મ પ્રસંગે જણાતું નથી, પણ તે પ્રસંગ અન્યસ્વરૂપ જાણી, જ્યારે આત્માભણી દૃષ્ટિ થાય છે ત્યારે અનુક્રમે સર્વજ્ઞતાદિ [પાઠા૦ સર્વજ્ઞતાથી] ઐશ્વર્યપણું તે જ આત્મામાં જણાય છે અને તેથી વિશેષ ઐશ્વર્યવાળો કોઈ પદાર્થ–સમસ્ત પદાર્થો–નિરખતાં પણ અનુભવમાં આવી શકતો નથી જેથી ઈશ્વર છે તે આત્માનું બીજું પર્યાયિક નામ છે, એથી કોઈ વિશેષ સત્તાવાળો પદાર્થ ઈશ્વર છે એમ નથી; એવા નિશ્ચયમાં મારો અભિપ્રાય છે (૨) તે જગતકર્ત્તા નથી અર્થાત્ પરમાણુ, આકાશાદિ પદાર્થ નિત્ય હોવાયોગ્ય છે, તે કોઈ પણ વસ્તુમાંથી બનવાયોગ્ય નથી; કદાપિ એમ ગણીએ કે તે ઈશ્વરમાંથી બન્યા છે, તો તે વાત પણ યોગ્ય લાગતી નથી; કેમકે ઈશ્વરને જો ચેતનપણે માનીએ, તો તેથી પરમાણુ, આકાશ વગેરે ઉત્પન્ન કેમ થઈ શકે? કેમકે ચેતનથી જડની ઉત્પત્તિ થવી જ સંભવતી નથી. જો ઈશ્વરને જડ સ્વિકારવામાં આવે તો સહેજે તે અનૈશ્વર્યવાન ઠરે છે. તેમ જ તેથી જીવરૂપ 'ચેતનપદાર્થની ઉત્પત્તિ પણ થઈ શકે નહીં. જડ ચેતન ઉભયરૂપ ઈશ્વર ગણીએ, તો પછી જડ ચેતન ઉભયરૂપ જગત્ છે તેનું ઈશ્વર એવું બીજું નામ કહી સંતોષ રાખી લેવા જેવું થાય છે અને જગતનું નામ ઈશ્વર રાખી સંતોષ રાખી લેવો તે કરતાં જગતને જગત્ કહેવું, એ વિશેષ યોગ્ય છે. કદાપિ પરમાણુ, આકાશાદિ નિત્ય ગણીએ અને ઈશ્વરને કર્માદિને ફળ આપનાર ગણીએ, તોપણ તે વાત સિદ્ધ જણાતી નથી. એ વિચારપર 'ષટ્દર્શનસમુચ્ચય'માં સારા પ્રમાણો આપ્યાં છે.

• • •

૧ આ વિચારને તમે વિશેષપણે વિચારશો અને એ પરત્વે જે કંઈ પ્રશ્ન થાય તે લખશો.

ત્યારે ફક્ત પથ્થરનું દળ પરમાણુરૂપે રહે છે, પણ જીવ તેના સંબંધથી ચાલ્યો જવાથી આહારાદિ સંજ્ઞા તેને હોતી નથી, અર્થાત્ કેવળ જડ એવો પથ્થર જીવ થાય છે એવું નથી. કર્મના વિષમપણાથી ચાર ઇંદ્રિયોનો પ્રસંગ અવ્યક્ત થઈ ફક્ત એક સ્પર્શેદ્રિયપણે દેહનો પ્રસંગ જીવને જે કર્મથી થાય છે તે કર્મ ભોગવતાં તે પૃથ્વ્યાદિમાં જન્મે છે; પણ કેવળ પૃથ્વીરૂપ કે પથ્થરરૂપ થઈ જતો નથી; જનાવર થતાં કેવળ જનાવર પણ થઈ જતો નથી. દેહ છે તે જીવને વેષધારીપણું છે સ્વરૂપપણું નથી.

૬ ઠ્ઠા પ્રશ્નનું પણ આમાં સમાધાન આવ્યું છે.

૭ મા પ્રશ્નનું પણ સમાધાન આવ્યું છે, કે કેવળ પથ્થર કે કેવળ પૃથ્વી કંઈ કર્મના કર્તા નથી, તેમા આવીને ઉપજેલો એવો જીવ કર્મનો કર્તા છે અને તે પણ દૂધ અને પાણીની પેઠે છે. જેમ તે બન્નેનો સયોગ થતાં પણ દૂધ તે દૂધ છે અને પાણી તે પાણી છે, તેમ એકેંદ્રિયાદિ કર્મબંધે જીવને પથ્થરપણું–જડપણું–જણાય છે, તોપણ તે જીવ અતર તો જીવપણે જ છે અને ત્યા પણ તે આહાર ભયાદિ સજ્ઞા–(જે અવ્યક્તજેવી છે તે)–પૂર્વક છે, જે અવ્યક્ત જેવી છે.

• • •

<u>આર્ય ધર્મ?</u>

૮. પ્ર૦–'આર્યધર્મ તે શું? બધાની ઉત્પત્તિ વેદમાંથી જ છે શું?'

ઉ૦–(૧) આર્યધર્મની વ્યાખ્યા કરવામાં સૌ પોતાના પક્ષને 'આર્યધર્મ' કહેવા ઇચ્છે છે. જૈન જૈનને, બૌદ્ધ બૌદ્ધને, વેદાંતી વેદાંતને 'આર્યધર્મ' કહે એમ સાધારણ છે, તથાપિ જ્ઞાનીપુરુષો તો જેથી આત્માને નિજસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થાય એવો જે આર્ય (ઉત્તમ) માર્ગ તેને 'આર્યધર્મ' કહે છે અને એમ જ યોગ્ય છે. (૨) બધાની ઉત્પત્તિ વેદમાંથી થવી સંભવતી નથી વેદમાં જેટલું જ્ઞાન કહ્યું છે, તેથી સહસ્રગણા આશયવાળું જ્ઞાન શ્રી તીર્થંકરાદિ મહાત્માઓએ કહ્યું છે એમ મારા અનુભવમાં આવે છે અને તેથી હું એમ જાણું છું કે અલ્પ વસ્તુમાંથી સંપૂર્ણ વસ્તુ થઈ શકે નહીં એમ હોવાથી વેદમાંથી સર્વની ઉત્પત્તિ કહેવી ઘટતી નથી. વૈષ્ણવાદિ સંપ્રદાયોની ઉત્પત્તિ તેના આશ્રયથી માનતાં અડચણ નથી. જૈન, બૌદ્ધના છેલ્લા મહાવીરાદિ મહાત્માઓ થયા પહેલાં, વેદ હતા એમ જણાય છે. તેમ તે ઘણા પ્રાચીન ગ્રંથ છે એમ પણ જણાય છે, તથાપિ જે કંઈ પ્રાચીન હોય તે જ સંપૂર્ણ હોય કે

સત્ય હોય, એમ કહી શકાય નહીં અને પાછળથી ઉત્પન્ન થાય તે અસંપૂર્ણ અને અસત્ય હોય એમ પણ કહી શકાય નહીં. બાકી વેદ જેવો અભિપ્રાય અને જૈન જેવો અભિપ્રાય અનાદિથી ચાલ્યો આવે છે. સર્વ ભાવ અનાદિ છે; માત્ર રૂપાંતર થાય છે. કેવળ ઉત્પત્તિ, કે કેવળ નાશ થતો નથી. વેદ, જૈન અને બીજા સૌના અભિપ્રાય અનાદિ છે, એમ માનવામાં અડચણ નથી; ત્યાં પછી વિવાદ શાનો રહે? તથાપિ એ સૌમાં વિશેષ બળવાન-સત્ય-અભિપ્રાય કોનો કહેવાયોગ્ય છે તે વિચારવું એ અમને તમને સૌને યોગ્ય છે.

* * *

વેદ કોણે કર્યા?

૯. પ્ર૦-'વેદ કોણે કર્યા? તે અનાદિ છે? જો અનાદિ હોય તો અનાદિ એટલે શું?'

ઉ૦-(૧) ઘણા કાળ પહેલાં વેદ થયા સંભવે છે. (૨) પુસ્તકપણે કોઈ પણ શાસ્ત્ર અનાદિ નથી; તેમાં કહેલાં અર્થ પ્રમાણે તો સૌ શાસ્ત્ર અનાદિ છે, કેમકે તેવા તેવા અભિપ્રાય જુદા જુદા જીવો જુદે જુદે રૂપે કહેતા આવ્યા છે. એ એમ જ સ્થિતિ સંભવે છે. ક્રોધાદિભાવ પણ અનાદિ છે અને ક્ષમાદિ ભાવ પણ અનાદિ છે. હિંસાદિ ધર્મ પણ અનાદિ છે. અહિંસાદિ ધર્મ પણ અનાદિ છે. માત્ર જીવને હિતકારી શું છે એટલું વિચારવું કાર્યરૂપ છે. અનાદિ તો બેય છે, પછી ક્યારેક ઓછા પ્રમાણમાં અને ક્યારેક વિશેષ પ્રમાણમાં કોઈનું બળ હોય છે.

* * *

ગીતાની ઉત્પત્તિ કઈ રીતે?

૧૦. પ્ર૦-'ગીતા કોણે બનાવી? ઈશ્વરકૃત તો નથી? જો તેમ હોય તો તેનો કાંઈ પુરાવો?'

ઉ૦-(૧) ઉપર આવેલા ઉત્તરોથી કેટલુંક સમાધાન થઈ શકવાયોગ્ય છે, કે ઈશ્વરકૃતનો અર્થ જ્ઞાની-સંપૂર્ણજ્ઞાની-એવો કરવાથી તે ઈશ્વરકૃત થઈ શકે, પણ નિત્ય અક્રિય એવા આકાશની પેઠે વ્યાપક ઈશ્વરને સ્વિકાર્યે તેવા પુસ્તકાદિની ઉત્પત્તિ થવી સંભવે નહીં. કેમકે તે તો સાધારણ કાર્ય છે, કે જેનું કર્તાપણું આરંભપૂર્વક હોય છે, અનાદિ નથી હોતું. (૨) ગીતા વેદવ્યાસજીનું કરેલું પુસ્તક ગણાય છે અને મહાત્મા શ્રી કૃષ્ણે અર્જુનને તેવો બોધ કર્યો હતો, માટે મુખ્યપણે કર્તા શ્રી કૃષ્ણ કહેવાય છે જે વાત

સંભવિત છે. ગ્રંથ શ્રેષ્ઠ છે, ભાવાર્થે અનાદિથી ચાલ્યો આવે છે, પણ તેજ શ્લોકો અનાદિથી ચાલ્યા આવે એમ બનવાયોગ્ય નથી, તેમ અક્રિય ઈશ્વરથી પણ તેની ઉત્પત્તિ હોય એમ બનવાયોગ્ય નથી. સક્રિય એટલે કોઈ દેહધારીથી તે ક્રિયા બનવાયોગ્ય છે. માટે સંપૂર્ણજ્ઞાની તે ઈશ્વર છે અને તેનાથી બોધાયલાં શાસ્ત્રો તે ઈશ્વરીશાસ્ત્ર છે, એમ માનવામાં અડચણ નથી.

• • •

પશુ યજ્ઞથી પુણ્ય ખરૂં?

૧૧. પ્ર૦–'પશુઆદિના યજ્ઞથી જરાય પુણ્ય છે ખરૂં?'

ઉ૦–પશુના વધથી, હોમથી, કે જરાય તેને દુઃખ આપવાથી પાપ જ છે તે પછી યજ્ઞમાં કરો, કે ગમે તો ઈશ્વરના ધામમાં બેસીને કરો, પણ યજ્ઞમાં જે દાનાદિ ક્રિયા થાય છે તે કંઈક પુણ્ય હેતુ છે, તથાપિ હિંસામિશ્રિત હોવાથી તે પણ અનુમોદનયોગ્ય નથી.

• • •

ઉત્તમ ધર્મનો પુરાવો શું?

૧૨. પ્ર૦–'જે ધર્મ ઉત્તમ છે એમ કહો તેનો પુરાવો માગી શકાય ખરો કે?'

ઉ૦–પુરાવો માગવામાં ન આવે અને ઉત્તમ છે એમ વગર પુરાવે પ્રતિપાદન કરવામાં આવે તો તો અર્થ–અનર્થ, ધર્મ–અધર્મ સૌ ઉત્તમ જ ઠરે. પ્રમાણથી જ ઉત્તમ–અનુત્તમ જણાય છે. જે ધર્મ સંસાર પરિક્ષીણ કરવામાં સર્વથી ઉત્તમ હોય અને નિજસ્વભાવમાં સ્થિતિ કરાવવાને બળવાન હોય, તે જ ઉત્તમ અને તે જ બળવાન છે.

• • •

ક્રીસ્તિ ધર્મ?

૧૩. પ્ર૦–'ક્રીસ્તિધર્મ વિષે આપ કંઈ જાણો છો? જો જાણતા હો તો આપના વિચાર દર્શાવશો?'

ઉ૦–ક્રીસ્તીધર્મ વિષે સાધારણપણે હું જાણું છું: ભરતખંડના મહાત્માઓએ જેવો ધર્મ શોધ્યો છે–વિચાર્યો છે, તેવો ધર્મ બીજા કોઈ દેશથી વિચારાયો નથી, એમ તો એક અલ્પ અભ્યાસે સમજી શકાય તેવું છે; તેમાં ક્રીસ્તી ધર્મમાં જીવનું સર્વદા પરવશપણું કહ્યું છે અને મોક્ષમાં પણ દશા તેવી જ રાખી છે. જીવના અનાદિ સ્વરૂપનું વિવેચન જેમાં યથાયોગ્ય નથી, કર્મ-

સંબંધી વ્યવસ્થા અને તેની નિવૃત્તિ પણ યથાયોગ્ય કહી નથી, તે ધર્મ વિષે મારો અભિપ્રાય, સર્વોત્તમ તે ધર્મ છે એમ થવાનો સંભવ નથી. ખ્રીસ્તિધર્મમાં મેં જે ઉપર કહ્યા તેવા પ્રકારોનું યથાયોગ્ય સમાધાન દેખાતું નથી આ વાક્ય મતભેદવશે કહ્યું નથી. વધારે પૂછવાયોગ્ય લાગે તો પૂછશો. તો વિશેષ સમાધાન કરવાનું બની શકશે.

. . .

બાઇબલ અને ઇસુ.

૧૪. પ્ર૦–'તેઓ એમ કહે છે. બાઇબલ ઇશ્વરપ્રેરિત છે ઇસુ તે ઇશ્વરનો અવતાર, તેનો દીકરો છે. તે હતો?'

ઉ૦–એ વાત તો શ્રદ્ધાથી માની શકાય, પણ પ્રમાણથી સિદ્ધ નથી. જેમ ગીતા અને વેદના ઇશ્વરપ્રેરિતપણા માટે મેં લખ્યું છે, તેમ જ બાઇબલના સંબંધમાં પણ ગણવાનું છે. જે જન્મમરણથી મુક્ત થયા તે ઇશ્વર, અવતાર લે તે બનવાયોગ્ય નથી, કેમકે રાગદ્વેષાદિ પરિણામ જ જન્મનો હેતુ છે; તે જેને નથી એવો ઇશ્વર, અવતાર ધારણ કરે એ વાત વિચારતાં યથાર્થ લાગતી નથી. ઇશ્વરનો દીકરો છે–હતો, તે વાત પણ કોઈ રૂપક તરીકે વિચારીએ તો વખતે બંધ બેસે; નહીં તો પ્રત્યક્ષ–પ્રમાણથી બાધા પામતી છે. મુક્ત એવા ઇશ્વરને દીકરો હોય તેમ શી રીતે કહેવાય? અને કહીએ તો તેની ઉત્પત્તિ શી રીતે કહી શકીએ? બન્નેને અનાદિ માનીએ તો પિતાપુત્રપણું શી રીતે બંધ બેસે? એ વગેરે વાત વિચારવાયોગ્ય છે, જે વિચાર્યેથી મને એમ લાગે છે કે, તે વાત યથાયોગ્ય નહીં લાગે.

૧૫. પ્ર૦–'જુના કરારમાં જે ભવિષ્ય ભાખ્યું છે, તે બધું ઇસામાં ખરું પડ્યું છે?'

ઉ૦–એમ હોય તોપણ તેથી તે બન્ને શાસ્ત્રવિષે વિચાર કરવો ઘટે છે. તેમ જ એવું ભવિષ્ય તે પણ ઇસુને ઇશ્વરાવતાર કહેવામાં બળવાન પ્રમાણ નથી, કેમકે જ્યોતિષાદિકથી પણ મહાત્માની ઉત્પત્તિ જણાવી સંભવે છે અથવા ભલે કોઈ જ્ઞાનથી તેવી વાત જણાવી હોય, તોપણ તેના ભવિષ્યવેત્તા સંપૂર્ણ એવા મોક્ષમાર્ગના જાણનાર હતા, તે વાત જ્યાંસુધી યથાસ્થિત પ્રમાણરૂપ ન થાય ત્યાંસુધી, તે ભવિષ્ય વગેરે એક શ્રદ્ધાગ્રાહ્ય પ્રમાણ છે, તેમાં બીજાં પ્રમાણોથી તે હાનિ ન પામે એવું ધારણામાં નથી આવી શકતું.

૧૬. પ્ર૦–માં 'ઇસુખ્રીસ્તના ચમત્કાર' વિષે લખ્યું છે.

ઉ૦–કેવળ કાયામાંથી જીવ ચાલ્યો ગયો હોય, તે જ જીવ તે જ કાયામાં દાખલ કર્યો હોય અથવા કોઈ બીજા જીવને તેમાં દાખલ કર્યો હોય, તો તે બની શકે એવું સંભવતું નથી અને એમ થાય તો પછી કર્માદિની વ્યવસ્થા પણ નિષ્ફળ થાય. બાકી યોગાદિની સિદ્ધિથી કેટલાક ચમત્કાર ઉત્પન્ન થાય અને તેવા કેટલાક ઇસુને હોય, તો તેમાં તદ્દન ખોટું છે, કે અસંભવિત છે એમ કહેવાય નહીં; તેવી સિદ્ધિઓ આત્માના ઐશ્વર્ય આગળ અલ્પ છે–આત્માના ઐશ્વર્યનું તેથી અનંતગુણ મહત્વ સભવે છે. આ વિષયમાં સમાગમે પૂછવાયોગ્ય છે.

• • •

જાતિસ્મરણજ્ઞાન થઈ શકે?

૧૭. પ્ર૦–'આગળ ઉપર શો જન્મ થશે તેની આ ભવમાં ખબર પડે? અથવા અગાઉ શું હતા તેની?'

ઉ૦–તેમ બની શકે. નિર્મળજ્ઞાન જેનું થયું હોય તેને તેવું બનવું સંભવે છે. વાદળાં વગેરેનાં ચિન્હોપરથી વર્ષાદનું અનુમાન થાય છે, તેમ આ જીવની આ ભવની ચેષ્ટા ઉપરથી તેનાં પૂર્વકારણો કેવાં હોવાં જોઇએ, તે પણ સમજી શકાય–થોડે અંશે વખતે સમજાય. તેમ જ તે ચેષ્ટા ભવિષ્યમાં કેવું પરિણામ પામશે, તે પણ તેના સ્વરૂપપરથી જાણી શકાય અને તેને વિશેષ વિચારતાં કેવો ભવ થવો સંભવે છે તેમ જ કેવો ભવ હતો તે પણ વિચારમાં સારી રીતે આવી શકવાયોગ્ય છે.

૧૮. પ્ર૦–'પડી શકે તો કોને?' આનો ઉત્તર ઉપર આવી ગયો છે.

• • •

મોક્ષ પામ્યાની ખાત્રી શી?

૧૯. પ્ર૦–'મોક્ષ પામેલાનાં નામ આપ આપો છો તે શા આધાર ઉપર?'

ઉ૦–મને, આ પ્રશ્ન ખાસ સંબોધીને પૂછો તો તેના ઉત્તરમાં એમ કહી શકાય કે, અત્યંત સંસારદશા પરિક્ષીણ જેની થઈ છે તેનાં વચનો આવાં હોય, આવી તેની ચેષ્ટા હોય, એ આદિ અંશે પણ પોતાનાં આત્મામાં અનુભવ થાય છે અને તેને આશ્રયે તેના મોક્ષપરત્વે કહેવાય અને ઘણુંકરી તે યથાર્થ હોય એમ માનવામાં પ્રમાણો પણ શાસ્ત્રાદિથી જાણી શકાય.

• • •

બુદ્ધદેવને મોક્ષ કેમ નહીં?

૨૦. પ્ર૦–'બુદ્ધદેવ પણ મોક્ષ નથી પામ્યા એ શા ઉપરથી આપ કહો છો?'

ઉ૦–તેના શાસ્ત્રસિદ્ધાંતોના આશ્રયે. જે પ્રમાણે તેમનાં શાસ્ત્રસિદ્ધાંતો છે, તે જ પ્રમાણે જો તેમનો અભિપ્રાય હોય, તો તે અભિપ્રાય પૂર્વાપર વિરુદ્ધ પણ દેખાય છે અને તે લક્ષણ સંપૂર્ણજ્ઞાન જ્યાં ન હોય ત્યાં સપૂર્ણરાગદ્વેષ નાશ પામવા સંભવિત નથી. જ્યાં તેમ હોય ત્યાં સંસારનો સંભવ છે; એટલે કેવળ મોક્ષ તેને હોય એમ કહેવું બની શકે એવું નથી અને તેમનાં કહેલાંક શાસ્ત્રોમાં જે અભિપ્રાય છે, તે શિવાય બીજો તેમનો અભિપ્રાય હતો, તે બીજી રીતે જાણવું અમને તમને કઠણ પડે તેવું છે અને છતાં કહીએ કે બુદ્ધદેવનો અભિપ્રાય બીજો હતો તે કારણપૂર્વક કહેવાથી પ્રમાણભૂત ન થાય એમ કંઈ નથી.

• • •

દુનિયાનું છેવટ શું?

૨૧. પ્ર૦–'દુનિયાની છેવટ શી સ્થિતિ થશે?'

ઉ૦–કેવળ મોક્ષરૂપે સર્વજીવોની સ્થિતિ થાય, કે કેવળ આ દુનિયાનો નાશ થાય તેવું બનવું મને પ્રમાણરૂપ લાગતું નથી. આવાને આવા પ્રવાહમાં તેની સ્થિતિ સંભવે છે. કોઈ ભાવ રૂપાંતર પામી ક્ષીણ થાય, તો કોઈ વર્ધમાન થાય; તે એક ક્ષેત્રે વધે, તો બીજે ક્ષેત્રે ઘટે; એ આદિ આ સૃષ્ટિની સ્થિતિ છે. તે પરથી અને ઘણા જ ઊંડા વિચારમાં ગયા પછી એમ જણાવું સંભવિત લાગે છે કે કેવળ આ સૃષ્ટિ નાશ થાય, કે પ્રલયરૂપ થાય એ ન બનવાયોગ્ય છે. સૃષ્ટિ એટલે એક આ જ પૃથ્વી એવો અર્થ નથી.

• • •

નીતિ-અનીતિ.

૨૨. પ્ર૦–'આ અનીતિમાંથી સુનીતિ થશે ખરી?'

ઉ૦–આ પ્રશ્નનો ઉત્તર સાંભળી જે જીવ અનીતિ ઇચ્છે તેને તે (ઉત્તર) ઉપયોગી થાય એમ થવા દેવું યોગ્ય નથી. સર્વભાવ અનાદિ છે. નીતિ-અનીતિ; તથાપિ તમે અમે અનીતિ ત્યાગી નીતિ સ્વીકારીએ તો તે સ્વીકારી શકાય એવું છે અને એ જ આત્માને કર્તવ્ય છે. સર્વ જીવઆશ્રી અનીતિ મટી નીતિ સ્થપાય એવું વચન કહી શકાતું નથી, કેમકે એકાંતે તેવી સ્થિતિ થઈ શકવાયોગ્ય નથી.

દુનિયાનો પ્રલય છે?

૨૩. પ્ર૦–'દુનિયાનો પ્રલય છે.?'

ઉ૦–પ્રલય એટલે જો 'કેવળ નાશ' એવો અર્થ કરવામાં આવે, તો વાત ઘટતી નથી. કેમકે સર્વપદાર્થનો કેવળ નાશ થઈ જવો સંભવતો જ નથ પ્રલય એટલે સર્વપદાર્થનું ઈશ્વરાદિને વિષે લીનપણું, તો કોઈ અભિપ્રાય વાતનો સ્વીકાર છે; પણ મને તે સંભવિત લાગતું નથી, કેમકે સર્વપદાર્થ–સ જીવ એવાં સમપરિણામ શી રીતે પામે કે એવો યોગ બને? અને જો તેવાં સ પરિણામનો પ્રસગ આવે તો પછી ફરી વિષમપણું થવું બને નહીં અવ્યક્તપ જીવમાં વિષમપણુ અને વ્યક્તપણે સમપણુ એ રીતે પ્રલય સ્વીકારીએ તોપ દેહાદિ સબંધ વિના વિષમપણુ શા આશ્રયે રહે? દેહાદિ સબંધ માનીએ સર્વને એકેંદ્રિયપણુ માનવાનો પ્રસગ આવે અને તેમ માનતાં તો વિના કાર બીજી ગતિઓનો અસ્વીકાર કર્યો ગણાય, અર્થાત્ ઉંચી ગતિના જીવને તે પરિણામનો પ્રસગ મટવા આવ્યો હોય તે પ્રાપ્ત થવાનો પ્રસંગ આવે એ આ ઘણા વિચાર ઉદ્ભવે છે. સર્વ જીવ આશ્રયી પ્રલય સભવતો નથી.

• • •

ભક્તિથી મોક્ષ ખરો?

૨૪. પ્ર૦–'અભણને ભક્તિથીજ મોક્ષ મળે ખરો કે?'

ઉ૦–ભક્તિ જ્ઞાનનો હેતુ છે. જ્ઞાન મોક્ષનો હેતુ છે. અક્ષરજ્ઞાન ન હો તેને, અભણ કહ્યો હોય, તો તેને ભક્તિ પ્રાપ્ત થવી અસંભવીત છે એવું ક છે નહીં. જીવમાત્ર જ્ઞાનસ્વભાવિ છે, ભક્તિના બળે જ્ઞાન નિર્મળ થાય છે. નિર્મ જ્ઞાન મોક્ષનો હેતુ થાય છે. સંપૂર્ણ જ્ઞાનની આવૃત્તિ થયા વિના સર્વથા મો હોય એમ મને લાગતું નથી અને જ્યાં સંપૂર્ણજ્ઞાન હોય ત્યાં સર્વભા (લિપિ)–જ્ઞાન સમાય એમ કહેવાની પણ જરૂર નથી. ભાષાજ્ઞાન મોક્ષનો હે છે. તે જેને ન હોય તેને આત્મજ્ઞાન ન થાય એવો કંઈ નિયમ સંભવતો નથ

• • •

અવતાર એ ખરા છે?

૨૫. પ્ર૦–'કૃષ્ણાવતાર ને રામાવતાર એ ખરી વાત છે? એમ હોય તે શું? એ સાક્ષાત્ ઈશ્વર હતા, કે તેના અંશ હતા? તેમને માનીને મોક્ષ ખરો

ઉ૦–(૧) બન્ને મહાત્મા પુરુષ હતા એવો તો મને પણ નિશ્ચય આત્મા હોવાથી તેઓ ઈશ્વર હતા; સર્વઆવરણ તેમને મટ્યાં હોય તો તે

મોક્ષ પણ સર્વથા માનવામાં વિવાદ નથી. ઈશ્વરનો અંશ કોઈ જીવ છે એમ મને લાગતું નથી, કેમકે તેને વિરોધ આપતાં એવાં હજારો પ્રમાણ દૃષ્ટિમાં આવે છે. ઈશ્વરનો અંશ જીવને માનવાથી બંધ-મોક્ષ વ્યર્થ થાય, કેમકે ઈશ્વર જ અજ્ઞાનાદિનો કર્તા થયો; એમ અજ્ઞાનાદિનો જે કર્તા થાય તે પછી સહેજે ઈશ્વર હોય તોય ઈશ્વરપણું ખોઈ બેસે; અર્થાત્ ઉલટું જીવના સ્વામી થવા જતાં ઈશ્વરને નુકશાન ખમવાનો પ્રસંગ આવે તેવું છે. તેમ ઈશ્વરનો અંશ માન્યા પછી પુરુષાર્થ કરવો યોગ્ય શી રીતે લાગે? કેમકે તે રીતે તો કંઈ કર્તાહર્તા ઠરી શકે નહીં; એ આદિ વિરોધથી ઈશ્વરના અંશ તરીકે કોઈ જીવને સ્વીકારવાની પણ મારી બુદ્ધિ થતી નથી; તો પછી શ્રી કૃષ્ણ કે રામ જેવા મહાત્માને તેવા યોગમાં ગણવાની બુદ્ધિ કેમ થાય? તે બન્ને 'અવ્યક્ત ઈશ્વર' હતા, એમ માનવામાં અડચણ નથી; તથાપિ તેમને વિષે સંપૂર્ણ ઐશ્વર્ય પ્રગટયું હતું કે કેમ? તે વાત વિચારવાયોગ્ય છે. (૨) 'તેમને માનીને મોક્ષ ખરો કે?' એનો ઉત્તર સહજ છે. જીવને સર્વ રાગ, દ્વેષ, અજ્ઞાનનો અભાવ અર્થાત્ તેથી છૂટવું તે મોક્ષ છે. તે જેના ઉપદેશે થઈ શકે તેને માનીને અને તેનું પરમાર્થસ્વરૂપ વિચારી સ્વાત્માને વિષે પણ તેવી જ નિષ્ઠા થઈ, તે જ મહાત્માના આત્માના આકારે (સ્વરૂપે) પ્રતિષ્ઠાન થાય ત્યારે મોક્ષ થવો સંભવે છે. બાકી બીજી ઉપાસના કેવળ મોક્ષનો હેતુ નથી, તેના સાધનનો હેતુ થાય છે. તે પણ નિશ્ચય થાય જ એમ કહેવાયોગ્ય નથી.

• • •

<u>બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશ, કોણ?</u>

૨૬. પ્ર૦-'બ્રહ્મા, વિષ્ણુ ને મહેશ્વર તે કોણ?'

ઉ૦-સૃષ્ટિના હેતુરૂપ ત્રણ ગુણ ગણી તે આશ્રયે રૂપ આપ્યું હોય, તો તે વાત બંધ બેસી શકે, તથા તેવાં બીજાં કારણોથી તે બ્રહ્માદિનું સ્વરૂપ સમજાય છે. પણ પુરાણોમાં જે પ્રકારે તેમનું સ્વરૂપ કહ્યું છે, તે પ્રકારે સ્વરૂપ છે, એમ માનવા વિષેમાં મારું વિશેષ વલણ નથી. કેમકે તેમાં કેટલાંક ઉપદેશાર્થે રૂપક કહ્યાં હોય એમ પણ લાગે છે. તથાપિ આપણે પણ તેમનો ઉપદેશ તરીકે લાભ લેવો અને બ્રહ્માદિના સ્વરૂપનો સિદ્ધાંત કરવાની જંજાળમાં ન પડવું; એ મને વિશેષ ઠીક લાગે છે.

• • •

સર્પ કરડવા આવે તો શું કરવું?

૨૭. પ્ર૦–'મને સર્પ કરડવા આવે ત્યારે તેને મારે કરડવા દેવો કે મારી નાંખવો? તેને બીજી રીતે દૂર કરવાની મારામાં શક્તિ ન હોય એમ ધારીએ છીએ'

ઉ૦–સર્પ તમારે કરડવા દેવો એવું કામ બતાવતાં વિચારમાં પડાય તેવું છે તથાપિ તમે જો 'દેહ અનિત્ય છે' એમ જાણ્યું હોય, તો પછી અસારભૂત દેહના રક્ષણાર્થે, જેને તેમાં પ્રીતિ રહી છે એવા સર્પને, તમારે મારવો કેમ યોગ્ય હોય? જેણે આત્મહિત ઇચ્છવું હોય તેણે તો ત્યાં પોતાના દેહને જતો કરવો એ જ યોગ્ય છે આત્મહિત ઇચ્છવું ન હોય તેણે કેમ કરવું? તો તેનો ઉત્તર એ જ અપાય કે તેણે નરકાદિમાં પરિભ્રમણ કરવું; અર્થાત્ સર્પને મારવો એવો ઉપદેશ ક્યાંથી કરી શકીએ? અનાર્યવૃત્તિ હોય તો મારવાનો ઉપદેશ કરાય તે તો અમને તમને સ્વપ્ને પણ ન હો એ જ ઇચ્છવા યોગ્ય છે.[1] [૩૪૯.

* * *

ઉપાધિ ત્યાગે સમાધિ અવિચારે મોહબુદ્ધિ.

[2]જેમ જેમ ઉપાધિનો ત્યાગ થાય, તેમ તેમ સમાધિસુખ પ્રગટે છે. જેમ જેમ ઉપાધિનું ગ્રહણ થાય, તેમ તેમ સમાધિસુખ હાનિ પામે છે. વિચાર કરીએ તો આ વાત પ્રત્યક્ષ અનુભવરૂપ થાય છે. જો કંઈ પણ આ સંસારના પદાર્થોનો વિચાર કરવામાં આવે તો તે પ્રત્યે વૈરાગ્ય આવ્યા વિના રહે નહીં કેમકે માત્ર અવિચારેકરીને તેમાં મોહ બુદ્ધિ રહે છે.

• • •

---

૧ હવે સંક્ષેપમાં આ ઉત્તરો લખી પત્ર પૂરું કરું છું 'ષટ્દર્શનસમુચ્ચય' વિશેષ સમજવાનું યત્ન કરશો આ પ્રશ્નોના ઉત્તરમાં મારા લખાણના સંકોચથી તમને સમજવું વિશેષ મુઝવણવાળું થાય તેવું ક્યાંય પણ હોય તોપણ તે વિશેષતાથી વિચારશો અને કંઈ પણ પત્રદ્વારાએ પૂછવા જેવું લાગે તે પૂછશો; તો ઘણુંકરી તેના ઉત્તર લખીશ વિશેષ સમાગમે સમાધાન થાય એ વધારે યોગ્ય લાગે છે એ જ વિનંતિ. . . . લ૦ આત્મસ્વરૂપને વિષે નિત્ય નિષ્ઠાના હેતુભૂત એવા વિચારની ચિંતામાં રહેનાર, રાયચંદના પ્રણામ

૨ સુજ્ઞ ભાઈ શ્રી ગાંધીજી પ્રત્યે . . . ડરબન . . . પત્ર મળ્યું છે.

આત્માના છ સ્થાન સિદ્ધ કર્યે વિવેક જ્ઞાન-સમ્યગ્દર્શન.

'આત્મા છે,' 'આત્માનિત્ય છે,' 'આત્મા કર્મનો કર્ત્તા છે,' 'આત્મા કર્મનો ભોક્તા છે,' તેથી તે નિવૃત્ત થઈ શકે છે' 'અને નિવૃત્ત થઈ શકવાનાં સાધન છે.' એ છ કારણો જેને વિચારે કરીને સિદ્ધ થાય, તેને 'વિવેકજ્ઞાન' અથવા 'સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ' ગણવી એમ શ્રી જિને નિરૂપણ કર્યું છે. જે નિરૂપણ મુમુક્ષુ જીવે વિશેષકરી અભ્યાસ કરવાયોગ્ય છે.

પૂર્વના કોઈ વિશેષ અભ્યાસબળથી એ છ કારણોનો વિચાર ઉત્પન્ન થાય છે અથવા સત્સંગના આશ્રયથી તે વિચાર ઉત્પન્ન થવાનો યોગ બને છે.

અનિત્ય પદાર્થપ્રત્યે મોહબુદ્ધિ હોવાથી લીધે આત્માનું 'અસ્તિત્વ,' 'નિત્યત્વ,' અને 'અવ્યાબાધ-સમાધિસુખ' ભાનમાં આવતું નથી. તેથી મોહબુદ્ધિમાં જીવને અનાદિથી એવું એકાગ્રપણું ચાલ્યું આવે છે, કે તેના વિવેક કરતાં જીવને મુઝાઈ-મુઝાઈને પાછુ વળવું પડે છે અને તે મોહગ્રંથી છેદવાનો વખત આવવા પહેલાં તે વિવેક છોડી દેવાનો યોગ પૂર્વકાળે ઘણીવાર બન્યો છે, કેમકે જેનો અનાદિકાળથી અભ્યાસ છે, તે પુરૂષાર્થ વિના અલ્પકાળમાં છોડી શકાય નહીં; માટે ફરીફરી સત્સંગ, સત્શાસ્ત્ર અને પોતામાં સરળ વિચારદશા કરી તે વિષયમાં વિશેષ શ્રમ લેવો યોગ્ય છે, કે જેના પરિણામમાં 'નિત્ય' 'શાશ્વત,' 'સુખસ્વરૂપ' એવું 'આત્મજ્ઞાન' થઈ સ્વરૂપ-આવિર્ભાવ થાય છે; એમાં પ્રથમથી ઉત્પન્ન થતા સશય ધીરજથી અને વિચારથી શાંત થાય છે. અધીરજથી અથવા આડી કલ્પના કરવાથી માત્ર જીવને પોતાના હિતનો ત્યાગ કરવાનો વખત આવે છે અને અનિત્ય પદાર્થનો રાગ રહેવાથી તેના કારણે ફરીફરી સંસારપરિભ્રમણનો યોગ રહ્યા કરે છે.[1] [૩૬૨.

* * *

'આર્ય આચાર વિચાર.'

[2]. . . 'આર્યઆચાર' એટલે મુખ્ય કરીને દયા, સત્ય, ક્ષમાદિ ગુણોનું આચારવું તે; અને 'આર્યવિચાર' એટલે મુખ્ય કરીને આત્માનું અસ્તિત્વ,

---

૧ કંઇ પણ આત્મવિચાર કરવાની ઈચ્છા તમને વર્તે છે એમ જાણી ઘણો સંતોષ થયો છે. તે સંતોષમાં મારો કંઈ સ્વાર્થ નથી. માત્ર તમે સમાધિને રસ્તે ચડવા ઇચ્છો છો તેથી સંસાર ક્લેશથી નિવૃત્તવાનો તમને પ્રસંગ પ્રાપ્ત થશે એવા પ્રકારનો સંભવ દેખી સ્વભાવે સંતોષ થાય છે. એ જ વિનંતિ. . . તા ૧૦-૩-૯૬ . . . આ૦ સ્વ૦ પ્રણામ. ૨ આત્માર્થી ભાઈ શ્રી . . . પ્રત્યે-તમારો લખેલો કાગળ મળ્યો હતો. આ

નિત્યત્વ, વર્ત્તમાનકાળ સુધીમાં તે સ્વરૂપનું અજ્ઞાન, તથા તે અજ્ઞાન અને અભાનનાં કારણો, તે કારણોની નિવૃત્તિ અને તેમ થઈ અવ્યાબાધ આનંદસ્વરૂપ અભાન એવા નિજપદને વિષે સ્વાભાવિક સ્થિતિ થવી તે. એમ સંક્ષેપ મુખ્ય અર્થથી તે શબ્દો લખ્યા છે. વર્ણાશ્રમાદિ, વર્ણાશ્રમાદિપૂર્વક આચાર, તે સદાચારના અંગભૂત જેવા છે. વર્ણાશ્રમાદિપૂર્વક વિશેષ પારમાર્થિક હેતુ વિના તો વર્ત્તવું યોગ્ય છે, એમ વિચારસિદ્ધ છે; જો કે વર્ણાશ્રમધર્મ વર્ત્તમાનમાં બહુ નિર્બળ સ્થિતિને પામ્યો છે, તોપણ આપણે તો જ્યાંસુધી ઉત્કૃષ્ટ ત્યાગદશા ન પામીએ, અને જ્યાંસુધી ગૃહાશ્રમમાં વાસ હોય ત્યાંસુધી તો વાણીઆરૂપ વર્ણધર્મને અનુસરવો તે યોગ્ય છે, કેમકે અભક્ષ્યાદિ ગ્રહણનો તેનો વ્યવહાર નથી; ત્યારે એમ આશંકા થવાયોગ્ય છે કે, 'લુહાણા પણ તે રીત વર્ત્તે છે, તો તેનાં અન્નાહારાદિ ગ્રહણ કરતાં શું હાનિ?' તો તેના ઉત્તરમાં એટલું જણાવવું યોગ્ય થઈ શકે કે વગર કારણે તેવી રીતિ પણ બદલાવવી ઘટતી નથી, કેમકે તેથી પછી બીજા સમાગમવાસી, કે પ્રસંગાદિ આપણી રીતિ જોનાર ગમે તે વર્ણનું ખાતાં બાધ નથી એવા ઉપદેશના નિમિત્તને પામે. લુહાહાણાને ત્યાં અન્નાહાર લેવાથી વર્ણધર્મ હાનિ પામતો નથી; પણ મુસલમાનને ત્યાં અન્નાહાર લેતાં તો વર્ણધર્મની હાનિનો વિશેષ સંભવે

કાગળથી તેનો ટુંકામાં ઉત્તર લખ્યો છે: નાતાલમાં સ્થિતિ કરવાથી તમારી કેટલીક સદ્વૃત્તિઓ વિશેષતા પામી છે, એમ પ્રતિતી થાય છે; પણ તમારી તેમ વર્ત્તવાની ઉત્કૃષ્ટ ઈચ્છા તેમાં હેતુભૂત છે. રાજકોટ કરતાં નાતાલ કેટલીક રીતે તમારી વૃત્તિને ઉપકાર કરી શકે એવું ક્ષેત્ર ખરું એમ માનવામાં હાનિ નથી, કેમકે તમારી સરળતા સાચવવામાં અંગત વિઘ્નનો ભય રટી શકે એવા પ્રપંચમાં અનુસરતાનું દબાણ નાતાલમાં ઘણુંકરીને નહીં; પણ જેની સદ્વૃત્તિઓ વિશેષ બળવાન ન હોય અથવા નિર્બળ હોય અને તેને ઇગ્લંડાદિમાં સ્વતંત્રપણે રહેવાનું હોય, તો અભક્ષ્યાદિવિષેમાં તે દોષિત થાય એમ લાગે છે. જેમ તમને નાતાલ ક્ષેત્રમાં પ્રપંચનો વિશેષ યોગ નહીં હોવાથી તમારી સદ્વૃત્તિઓ વિશેષતા પામી, તેમ રાજકોટ જેવામાં કારણ પડે એ યથાર્થ લાગે છે; પણ કોઈ સારાં આર્યક્ષેત્રમાં સત્સંગાદિ યોગમાં તમારી વૃત્તિઓ નાતાલ કરતાં પણ વિશેષતા પામત એમ સંભવે છે. તમારી વૃત્તિઓ જોતાં તમને નાતાલ અનાર્ય ક્ષેત્રરૂપે અસર કરે એવું મારી માન્યતામાં ઘણુંકરીને નથી; પણ સત્સંગાદિ યોગની ઘણુંકરીને પ્રાપ્તિ ન થાય તેથી કેટલુંક આત્મનિરાકરણ ન થાય તે રૂપ હાનિ માનવી કંઈક વિશેષ યોગ્યલાગે છે, અગેથી 'આર્યઆચારવિચાર' સાચવવાસંબંધી લખ્યું હતું તે આવા ભાવાર્થમાં લખ્યું હતુ. . . ૨ એજ વિનંતિ, . . .

છે અને વર્ણધર્મે લોપવારૂપ દોષ કરવા જેવું થાય છે. આપણે કંઈ લોકના ઉપકારાદિ હેતુથી તેમ વર્તવું થતું હોય અને રસલુબ્ધતાબુદ્ધિથી તેમ વર્તવું ન થતું હોય, તોપણ બીજા તેનું અનુકરણ તે હેતુને સમજ્યા વિના ઘણું-કરીને કરે અને અંતે અભક્ષાદિ ગ્રહણ કરવામાં પ્રવૃત્તિ કરે એવા નિમિત્તનો હેતુ આપણું તે આચરણ છે, માટે તેમ નહીં વર્તવું તે એટલે મુસલમા-નાદિના અન્નાહારાદિનું ગ્રહણ નહીં કરવું તે ઉત્તમ છે. તમારી વૃત્તિની કેટલીક પ્રતીતિ આવે છે, પણ તેથી ઉતરતી વૃત્તિ હોય તો તે જ પોતે અભક્ષાદિ આહારના યોગને ઘણુંકરીને તે રસ્તે પામે. માટે એ પ્રસંગથી દૂર રહેવાય તેમ વિચારવું કર્ત્તવ્ય છે. દયાની લાગણી વિશેષ રહેવા દેવી હોય તો જ્યાં હિંસાનાં સ્થાનકો છે, તથા તેવા પદાર્થો લેવાય દેવાય છે, ત્યાં રહેવાનો અથવા જવા આવવાનો પ્રસંગ ન થવા દેવો જોઇએ, નહીં તો જેવી જોઈએ તેવી ઘણુંકરીને દયાની લાગણી ન રહે; તેમ જ અભક્ષપર વૃત્તિ ન જવા દેવા અર્થે અને તે માર્ગની ઉન્નતિનાં નહીં અનુમોદનને અર્થે અભક્ષાદિ ગ્રહણ કરનારનો આહારાદિ અર્થે પરિચય ન રાખવો જોઈએ.

જ્ઞાનદૃષ્ટિએ જોતાં જ્ઞાત્યાદિ ભેદનું વિશેષાદિપણું જણાતું નથી, પણ ભક્ષાભક્ષભેદનો તો ત્યાં પણ વિચાર કર્ત્તવ્ય છે અને તે અર્થે મુખ્યકરીને આ વૃત્તિ રાખવી ઉત્તમ છે. કેટલાંક કાર્યો એવાં હોય છે કે તેમાં પ્રત્યક્ષ દોષ હોતો નથી અથવા તેથી દોષ થતો હોતો નથી, પણ તેને અંગે બીજા દોષોનો આશ્રય હોય છે, તેપણ વિચારવાનને લક્ષ રાખવો ઉચિત છે. નાતાલના લોકોના ઉપકાર અર્થે કદાપિ તમારું એમ પ્રવર્ત્તવું થાય છે એમ પણ નિશ્ચય ન ગણાય; જો બીજે કોઈ પણ સ્થળે તેવું વર્તન કરતાં બાધ ભાસે અને વર્ત્તવાનું ન બને તો માત્ર તે હેતુ ગણાય. વળી તે લોકોના ઉપકાર અર્થે વર્ત્તવું જોઈએ એમ વિચારવામાં પણ કંઈક તમારા સમજવાફેર થતું હશે એમ લાગ્યા કરે છે. તમારી સદ્દવૃત્તિની કંઈક પ્રતીતિ છે એટલે આ વિષે વધારે લખવું યોગ્ય દેખાતું નથી. જેમ સદાચાર અને સદ્વિચારનું આરાધન થાય તેમ વર્ત્તવું યોગ્ય છે.

બીજી ઉતરતી જ્ઞાતિઓ અથવા મુસલમાનાદિનાં કોઈ તેવાં નિમંત્ર-ણોમાં અન્નાહારાદિને બદલે નહીં રાંધેલો એવો ફળાહારઆદિ લેતાં તે લોકોનો ઉપકાર સાચવવાનો સંભવ રહેતો હોય તો તેમ અનુસરો તો સારૂં છે.

* * * [૪૪૭

માયાના આવરણે બોધનો અપ્રવેશ. પ્રભુપ્રત્યે દીનત્વ

[1]આ જીવ અત્યંત માયાના આવરણે દિશામૂઢ થયો છે અને તે યોગે કરી તેની પરમાર્થ-દૃષ્ટિ પ્રકાશતી નથી અપરમાર્થને વિષે પરમાર્થનો દૃઢા ગ્રહ થયો છે અને તેથી બોધ પ્રાપ્ત થવાના યોગે પણ તેમાં બોધ પ્રવેશ થાય એવો ભાવ સ્ફુરતો નથી; એ આદિ જીવની વિષમદશા કહી, પ્રભુપ્રત્યે દીનત્વ કહ્યું છે કે, 'હે નાથ! હવે મારી કોઈ ગતિ (માર્ગ) મને દેખાતી નથી, કેમકે સર્વસ્વ લુંટાયા જેવો યોગ મેં કર્યો છે અને સહજ ઐશ્વર્ય છતા પ્રયત્ન કર્યે છતે તે ઐશ્વર્યથી વિપરિત એવા જ માર્ગ મેં આચર્યા છે, તે તે યોગથી મારી નિવૃત્તિ કર અને તે નિવૃત્તિનો સર્વોત્તમ સદુપાય એવો જે સદ્ગુરુ પ્રત્યેનો શરણભાવ તે ઉત્પન્ન થાય એવી કૃપા કર' એવા ભાવના વીશ દોહરા, કે જેમા પ્રથમ વાક્ય 'હે હરિ! હે હરિ! શુ કહુ, દીનાનાથ દયાળ' છે* તે [2]. . . દોહરાની વિશેષ અનુપ્રેક્ષા થાય તેમ કરશો તો વિશેષ ગુણવૃત્તિનો હેતુ છે.

બીજા આઠ ત્રોટક છદ* તે સાથે અનુપ્રેક્ષા કરવાયોગ્ય છે, કે જેમા આ જીવને શુ આચરવું બાકી છે અને જે જે પરમાર્થને નામે આચરણ કર્યાં તે અત્યારસુધી વૃથા થયા, ને તે આચરણને વિષે મિથ્યાગ્રહ છે તે નિવૃત્ત કરવાનો બોધ કહ્યો છે તે પણ અનુપ્રેક્ષા કરતાં જીવને પુરુષાર્થ વિશેષનો હેતુ છે. [૩૫૦

* * *

અજ્ઞાન ભયથી સંસાર

[1]મુમુક્ષુજીવને એટલે વિચારવાનજીવને આ સસારને વિષે અજ્ઞાન શિવાય બીજો કોઈ ભય હોય નહીં એક અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ ઇચ્છવી એ રૂપ જે ઇચ્છા તે શિવાય વિચારવાનજીવને બીજી ઇચ્છા હોય નહીં અને પૂર્વ-કર્મના બળે તેવો કોઈ ઉદય હોય તોપણ વિચારવાનના ચિત્તમાં 'સંસાર કારા ગ્રહ છે, સમસ્ત લોક દુ ખે કરી આર્ત્ત છે, ભયાકુળ છે, રાગદ્વેષના પ્રાપ્ત-ફળથી બળતો છે' એવો વિચાર નિશ્ચયરૂપ જ વર્ત્તે છે અને 'જ્ઞાનપ્રાપ્તિનો

* આ દોહરા અને ત્રોટક છદ આ૦ ૧૭૦-૧૭૧ મા આપેલ ભાગ છે —સશોધક

૧ શ્રી સત્પુરુષોને નમસ્કાર શ્રી સૂર્યપુરસ્થિત, વૈરાગ્યચિત્ત, સત્સગયોગ્ય શ્રી૦૦૦ પ્રત્યે શ્રી મોહમયી ભૂમિથી જીવનમુક્તદશા ઇચ્છક શ્રી૦૦૦ના આત્મ સ્મૃતિપૂર્વક યથાયોગ્ય પ્રાપ્ત થાય વિશેષ વિનંતિ કે તમારા લખેલાં ત્રણ પત્રો થોડા થોડા દિવસને અંતરે પહોંચ્યા છે . . ૨ દોહરા તમને સ્મરણમા હશે, તે . . .

કંઈ અંતરાય છે માટે તે કારાગ્રહરૂપ સંસાર મને ભયનો હેતુ છે અને લોકનો પ્રસંગ કરવાયોગ્ય નથી,' એ જ ભય વિચારવાનને ઘટે છે.

• • •

'અજ્ઞાન'-'દર્શન'-પરિસહની નિવૃત્તીના ઉપાય.

મહાત્મા તીર્થંકરે 'નિર્ગ્રંથ'ને પ્રાપ્ત-પરિસહ સહન કરવાની ફરીફરી ભલામણ આપી છે. તે પરિસહનું સ્વરૂપ પ્રતિપાદન કરતાં 'અજ્ઞાનપરિસહ,' અને 'દર્શનપરિસહ' એવા બે પરિસહ પ્રતિપાદન કર્યાં છે, કે કોઈ ઉદયયોગનું બળવાનપણું હોય અને સત્સંગ-સત્પુરુષનો યોગ થયાં છતાં જીવને અજ્ઞાનનાં કારણો ટાળવામાં હિમ્મત ન ચાલી શકતી હોય, મુંઝવણ આવી જતી હોય, તોપણ ધીરજ રાખવી; સત્સંગ-સત્પુરુષનો યોગ વિશેષ કરી આરાધવો; તો અનુક્રમે અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ થશે; કેમકે નિશ્ચય જે ઉપાય છે અને જીવને નિવૃત્ત થવાની બુદ્ધિ છે, તો પછી તે અજ્ઞાન નિરાધાર થયું છતું શી રીતે રહી શકે? એક માત્ર પૂર્વકર્મયોગ શિવાય ત્યાં કોઈ તેને આધાર નથી. તે તો જે જીવને સત્સંગ-સત્પુરુષનો યોગ થયો છે અને પૂર્વકર્મનિવૃત્તિપ્રત્યે પ્રયોજન છે તેને ક્રમે કરી ટાળવા જ યોગ્ય છે, એમ વિચારી તે અજ્ઞાનથી થતું આકુળવ્યાકુળપણું તે મુમુક્ષુ જીવે ધીરજથી સહન કરવું. એ પ્રમાણે પરમાર્થે કહીને પરિસહ કહ્યો છે. અત્રે અમે સંક્ષેપમાં તે બેય પરિસહનું સ્વરૂપ લખ્યું છે. આ પરિસહનું સ્વરૂપ જાણી, સત્સંગ-સત્પુરુષના યોગે જે અજ્ઞાનથી મુંઝવણ થાય છે, તે નિવૃત્ત થશે એવો નિશ્ચય રાખી, યથાઉદય જાણી, ધીરજ રાખવાનું ભગવાન્ તીર્થંકરે કહ્યું છે; પણ તે ધીરજ એવાં અર્થમાં કહી નથી કે સત્સંગ-સત્પુરુષના યોગે પ્રમાદ હેતુએ વિલંબ કરવો તે ધીરજ છે અને ઉદય છે, તે વાત પણ વિચારવાનજીવે સ્મૃતિમાં રાખવાયોગ્ય છે.

• • •

સત્સંગથી સંસારભાવની નિવૃત્તિ.

શ્રી તીર્થંકરાદિએ ફરીફરી જીવોને ઉપદેશ કર્યો છે, પણ જીવ દિશામૂઢ રહેવા ઇચ્છે છે ત્યાં પ્રવર્તી શકે નહીં. ફરીફરી ઠોકીઠોકીને કહ્યું છે કે એક આ જીવ સમજે તો મોક્ષ છે, નહીં તો અનંત ઉપાયે પણ નથી અને તે સમજવું પણ કંઈ વિકટ નથી, કેમકે જીવનું સહજ જે સ્વરૂપ છે તે જ માત્ર સમજવું છે અને તે કોઈ બીજાના સ્વરૂપની વાત નથી કે વખતે ગોપવે

કે ન જણાવે તેથી સમજવી ન બને. પોતાથી પોતે ગુપ્ત રહેવાનું શી રીતે બનવાયોગ્ય છે? પણ સ્વપ્નદશામાં જેમ ન બનવાયોગ્ય એવું પોતાનું મૃત્યુ પણ જીવ જુએ છે તેમ અજ્ઞાનદશારૂપ સ્વપ્નરૂપયોગે આ જીવ પોતાને પોતાનાં નહીં એવાં બીજાં દ્રવ્યને વિષે સ્વપણે માને છે અને એ જ માન્યતા તે સંસાર છે તે જ અજ્ઞાન છે, નરકાદિગતિનો હેતુ તે જ છે, તે જ જન્મ છે, મરણ છે અને તે જ દેહ છે-દેહના વિકાર છે; તે જ પુત્ર, તે જ પિતા, તે જ શત્રુ, તે જ મિત્રાદિ ભાવ કલ્પનાના હેતુ છે અને તેની નિવૃત્તિ થઈ ત્યાં સહજ મોક્ષ છે અને એ જ નિવૃત્તિને અર્થે સત્સંગ-સત્પુરુષાદિ સાધન કહ્યાં છે અને તે સાધન પણ જીવ જો પોતાના પુરુષાર્થને તેમા ગોપવ્યા શિવાય પ્રવર્ત્તાવે તો જ સિદ્ધ છે વધારે શું કહીએ? આટલો જ સંક્ષેપ જીવમાં પરિણામ પામે તો તે સર્વ વ્રત, યમ, નિયમ, જપ, યાત્રા, ભક્તિ શાસ્ત્રજ્ઞાન આદિ કરી છૂટ્યો એમાં કંઈ સંશય નથી [૩૫૨.

* * *

મુમુક્ષુની 'વિચાર' અને 'સ્થિતપ્રજ્ઞ' દશા.

એ પ્રકારની દશા મુમુક્ષુ જીવને વર્ત્તે છે. એક 'વિચારદશા' અને બીજી 'સ્થિતપ્રજ્ઞદશા.' સ્થિતપ્રજ્ઞદશા વિચારદશા લગભગ પૂરી થયે અથવા સંપૂર્ણ થયે પ્રગટે છે. તે સ્થિતપ્રજ્ઞદશાની પ્રાપ્તિ આ કાળમાં કઠણ છે, કેમકે આત્મપરિણામને વ્યાઘાતરૂપ યોગ આ કાળમા પ્રધાનપણે વર્ત્તે છે અને તેથી વિચારદશાનો યોગ પણ સદ્ગુરુ-સત્સંગના અંતરાયથી પ્રાપ્ત થતો નથી.[1] [૩૫૨.

* * *

પરમાં નિજબુદ્ધિથી પરિભ્રમણ. જ્ઞાનીની અનન્ય ભક્તિ.

સર્વજીવ આત્માપણે સમસ્વભાવિક છે. બીજા પદાર્થમાં જીવ જો નિજબુદ્ધિ કરે તો પરિભ્રમણદશા પામે છે અને નિજને વિષે નિજબુદ્ધિ થાય તો પરિભ્રમણદશા ટળે છે. જેના ચિત્તમાં એવો માર્ગ વિચારવો અવશ્યનો છે તેણે તે જ્ઞાન જેના આત્મામાં પ્રકાશ પામ્યું છે તેની દાસાનુદાસપણે અનન્ય ભક્તિ કરવી એ પરમ શ્રેય છે અને તે દાસાનુદાસભક્તિમાનની ભક્તિ પ્રાપ્ત થયે જેમાં કંઈ વિષમતા નથી તે જ્ઞાનીને ધન્ય છે. તેટલી સર્વાંશદશા જ્યાં-

૧ તેવા કાળમાં ૦ ૦ ૦ વિચારદશાને ઇચ્છે છે એ વિચારદશા પ્રાપ્ત થવાનું મુખ્ય કારણ છે અને તેવા જીવને ભય, ચિંતા, પરાભવાદિભાવમાં નિજબુદ્ધિ કરવી ઘટે નહીં; તોપણ ધીરજથી તેમને સમાધાન થવા દેવું અને નિર્ભય ચિત્ત રખાવવું ઘટે છે

સુધી પ્રગટી ન હોય ત્યાંસુધી આત્માને કોઈ ગુરૂપણે આરાધે ત્યાં પ્રથમ તે ગુરૂપણું છોડી તે શિષ્ય વિષે પોતાનું દાસાનુદાસપણું કરવું ઘટે છે. [૩૫૩.

* * *

ઉપાધિ ત્યાગે સમાધિ, પદાર્થ વિચારે વૈરાગ્ય.

જેમ જેમ ઉપાધિનો ત્યાગ થાય, તેમ તેમ સમાધિસુખ પ્રગટે છે. જેમ જેમ ઉપાધિનુ ગ્રહણ થાય, તેમ તેમ સમાધિસુખ હાનિ પામે છે. વિચાર કરીએ તો આ વાત પ્રત્યક્ષ અનુભવરૂપ થાય છે.

જો કંઈ પણ આ સંસારના પદાર્થોનો વિચાર કરવામાં આવે તો તે પ્રત્યે વૈરાગ્ય આવ્યા વિના રહે નહીં; કેમકે માત્ર અવિચારે કરીને તેમા મોહબુદ્ધિ રહે છે. [૩૬૭.

* * *

મનુષ્યપણે સિદ્ધિ-છતાં કેમ થઈ નહીં.

[1]આ જગત્‌ને વિષે જેને વિચારશક્તિ વાચાસહિત વર્તે છે, એવા મનુષ્યપ્રાણી કલ્યાણનો વિચાર કરવાને સર્વથી અધિકયોગ્ય છે; તથાપિ પ્રાયે જીવને અનંતવાર મનુષ્યપણું મળ્યા છતાં તે કલ્યાણસિદ્ધ થયું નથી, જેથી વર્તમાનસુધી જન્મ-મરણનો માર્ગ આરાધવો પડ્યો છે. અનાદિ એવા આ લોકને વિષે જીવની અનંતકોટિ સંખ્યા છે; સમયે-સમયે અનતપ્રકારની જન્મ-મરણાદિ સ્થિતિ તે જીવોને વિષે વર્ત્યા કરે છે એવો અનંતકાળ પૂર્વે-વ્યતીત થયો છે અનંતકોટિજીવના પ્રમાણમાં આત્મકલ્યાણ જેણે આરાધ્યું છે, કે જેને પ્રાપ્ત થયું છે એવા જીવ અત્યત થોડા થયા છે, વર્ત્તમાને તેમ છે અને હવે પછીના કાળમાં પણ તેવી જ સ્થિતિ સંભવે છે—તેમ જ છે. અર્થાત્ કલ્યાણની પ્રાપ્તિ જીવને ત્રણે કાળને વિષે અત્યત દુર્લભ છે, એવો જે શ્રી તીર્થંકરદેવાદિ જ્ઞાનીનો ઉપદેશ તે સત્ય છે. એવી જીવસમુદાયની જે ભ્રાંતિ તે અનાદિસયોગે છે, એમ ઘટે છે, એમજ છે. તે ભ્રાંતિ જે કારણથી વર્ત્તે છે તે કારણના મુખ્ય બે પ્રકાર જણાય છે એક 'પારમાર્થિક' અને એક 'વ્યવહારિક' અને તે બે પ્રકારનો એકત્ર અભિપ્રાય જે છે તે એ છે કે આ જીવને ખરી મુમુક્ષતા આવી નથી; એક અક્ષર સત્ય પણ તે જીવમાં પરિણામ પામ્યું નથી; સત્પુરૂષના દર્શન પ્રત્યે જીવને રુચિ થઈ નથી તેવા તેવા જોગે સમર્થ અતરાયથી જીવને તે પ્રતિબંધ કહ્યો છે અને તેનું સૌથી મોટું કારણ અસત્સંગની વાસનાએ જન્મ પામ્યું એવુ નિજેચ્છાપણુ અને અસદ્દર્શનને વિષે સતદર્શનરૂપભ્રાંતિ તે છે.

આત્મભ્રાંતિનું કારણ અસદ્દર્શન-નિજેચ્છાપણું-અસત્સંગ.

'આત્મા નામનો કોઈ પદાર્થ નથી,' એવો એક અભિપ્રાય ધરાવે છે.

'આત્મા નામનો પદાર્થ સંયોગિક છે,' એવો અભિપ્રાય કોઈ બીજા દર્શનનો સમુદાય સ્વીકારે છે. 'આત્મા દેહસ્થિતિરૂપ છે દેહની સ્થિતિ પછી નથી,' એવો અભિપ્રાય કોઈ બીજા દર્શનનો છે. 'આત્મા અણું છે,' 'આત્મા સર્વવ્યાપક છે,' 'આત્મા શૂન્ય છે,' 'આત્મા સાકાર છે,' 'આત્મા પ્રકાશરૂપ છે,' 'આત્મા સ્વતત્ર નથી,' 'આત્મા કર્તા નથી,' 'આત્મા કર્તા છે, ભોક્તા નથી,' 'આત્મા કર્તા નથી, ભોક્તા છે,' 'આત્મા કર્તા નથી, ભોક્તા નથી,' 'આત્મા જડ છે,' આત્મા કૃત્રિમ છે,' એ આદિ અનંતનય જેના થઈ શકે છે એવા અભિપ્રાયની ભ્રાંતિનું કારણ એવું અસદ્દર્શન તે આરાધવાથી પૂર્વે આ જીવે પોતાનુ સ્વરૂપ તે જેમ છે તેમ જાણ્યું નથી; તે તે ઉપર જણાવ્યાં એકાંત-અયથાર્થપદે જાણી આત્માને વિષે અથવા આત્માને નામે ઈશ્વરાદિ વિષે પૂર્વે જીવે આગ્રહ કર્યો છે. એવું જે અસત્સંગ, નિજેચ્છાપણું અને મિથ્યાદર્શનનું પરિણામ તે જ્યાંસુધી મટે નહીં ત્યાંસુધી આ જીવ ક્લેશરહિત એવો શુદ્ધ-અસખ્ય-પ્રદેશાત્મક-મુક્ત થવો ઘટતો નથી અને તે અસત્સંગાદિ ટાળવાને અર્થે સત્સંગ, જ્ઞાનીની આજ્ઞાનું અત્યંત અંગીકૃતપણું અને પરમાર્થસ્વરૂપ એવું જે આત્માપણું તે જાણવાયોગ્ય છે. પૂર્વે થયા એવા જે તીર્થંકરાદિ જ્ઞાનીપુરુષો તેમણે ઉપર કહી એવી જે ભ્રાંતિ તેનો અત્યંત વિચાર કરી, અત્યંત એકાગ્રપણે, તન્મયપણે જીવસ્વરૂપને વિચારી-જીવસ્વરૂપે શુદ્ધ-સ્થિતિ કરી છે; તે આત્મા અને બીજા સર્વ પદાર્થો, તે શ્રી તીર્થંકરાદિએ સર્વપ્રકારની ભ્રાંતિરહિતપણે જાણવાને અર્થે અત્યત દુષ્કર એવો પુરુષાર્થ આરાધ્યો છે. આત્માને એક પણ અણુના આહાર પરિણામથી અનન્ય ભિન્ન કરી આ દેહને વિષે સ્પષ્ટ એવો 'અણાહારી આત્મા' સ્વરૂપથી જીવનાર એવો જોયો છે. તે જોનાર એવા જે તીર્થંકરાદિ જ્ઞાની પોતે જ શુદ્ધાત્મા છે તો ત્યાં ભિન્નપણે જોવાનું કહેવું જો કે ઘટતુ નથી, તથાપિ વાણીધર્મે એમ કહ્યું છે. એવો જે અનંતપ્રકારે વિચારીને પણ જાણવાયોગ્ય 'ચૈતન્યઘન જીવ' તે બે પ્રકારે તીર્થંકરે કહ્યો છે, કે જે સત્પુરુષથી જાણી-વિચારી-સત્કારીને જીવ પોતે તે સ્વરૂપને વિષે સ્થિતિ કરે. પદાર્થ માત્ર તીર્થંકરાદિ જ્ઞાનીએ 'વક્તવ્ય' અને 'અવક્તવ્ય' એવા બે વ્યવહારધર્મવાળા માન્યા

છે. અવક્તવ્યપણે જે છે તે અહીં 'અવક્તવ્ય' જ છે, વક્તવ્યપણે જે જીવધર્મ છે તે સર્વપ્રકારે તીર્થંકરાદિ કહેવા સમર્થ છે અને તે માત્ર જીવના વિશુદ્ધપરિણામે અથવા સત્પુરુષે કરી જણાય એવો જીવધર્મ છે અને તે જ ધર્મ તે લક્ષણે કરી અમુક મુખ્ય પ્રકારે કરી તે દોહાને વિષે કહ્યો છે. અત્યત પરમાર્થના અભ્યાસે તે વ્યાખ્યા અત્યંત સ્ફુટ સમજાય છે અને તે સમજાયે આત્માપણું પણ અત્યત પ્રગટે છે, તથાપિ યથાવકાશ તેનો અર્થ લખ્યો છે.

• • •

પરમાણુ અને અનંત પર્યાય વિચાર.

[પ્ર૦] જેનું મધ્ય નહીં, અર્ધ નહીં, અચ્છેદ્ય, અભેદ્ય એ આદિ પરમાણુની વ્યાખ્યા શ્રી જિને કહી છે ત્યારે અનંત પર્યાય શી રીતે ઘટે? અથવા પર્યાય તે એક પરમાણુનું બીજું નામ હશે કે શી રીતે?[1]

[ઉ૦] પ્રત્યેક પદાર્થને અનંત પર્યાય (અવસ્થા) છે. અનંત પર્યાય વિનાનો કોઈ પદાર્થ હોઈ શકે નહીં એવો શ્રી જિનનો અભિમત છે અને તે યથાર્થ લાગે છે, કેમકે પ્રત્યેક પદાર્થ સમયે-સમયે અવસ્થાંતરના પામતા હોવા જોઇએ એવું પ્રત્યક્ષ દેખાય છે ક્ષણે-ક્ષણે જેમ આત્માને વિષે સંકલ્પ-વિકલ્પ-પરિણતિ થઈ અવસ્થાતર થયા કરે છે, તેમ પરમાણુને વિષે વર્ણ, ગંધ, રૂપ અવસ્થાંતરપણુ ભજે છે, તેવું અવસ્થાતરપણું ભજવાથી તે પરમાણુના અનંત ભાગ થયા કહેવાયોગ્ય નથી, કેમકે તે પરમાણુ પોતાનું એક-પ્રદેશક્ષેત્ર-અવગાહીપણુ ત્યાગ્યા શિવાય તે અવસ્થાંતર પામે છે. એક પ્રદેશ-ક્ષેત્ર-અવગાહીપણાના તે અનંત ભાગ થઈ શક્યા નથી. એક સમુદ્ર છતાં તેમાં જેમ તરંગ ઉઠે છે અને તે તરંગ તેમાં જ સમાય છે. તરંગપણે તે સમુદ્રની અવસ્થા જુદી થયા છતાં પણ સમુદ્ર પોતાના અવગાહકક્ષેત્રને ત્યાગતો નથી, તેમ કંઈ સમુદ્રના અનંત જુદા જુદા કટકા થતા નથી, માત્ર પોતાના સ્વરૂપમાં તે રમે છે; તરંગપણુ એ સમુદ્રની પરિણતિ છે જો જળ શાંત હોય તો શાંતપણુ એ તેની પરિણતિ છે, કંઈ પણ પરિણતિ તેમાં થવી જ જોઈએ; તેમ વર્ણગંધાદિ પરિણામ પરમાણુમાં બદલાય છે પણ તે પરમાણુના કઈ કટકા થવાનો પ્રસગ થતો નથી, અવસ્થાંતરપણું પામ્યા કરે છે. જેમ સોનું કુંડળપણું ત્યાગી મુકુટપણું પામે, તેમ પરમાણુ આ સમયની અવસ્થાથી કંઈક

1 એ પ્રશ્નનું પત્ર પહોંચ્યુ હતુ તેનું સમાધાન

અતરવાળી પામે છે. જેમ સોનું બે પર્યાયને ભજતાં સોનાપણામાં જ છે, તેમ પરમાણુ પણ પરમાણુ જ રહે છે એક પુરુષ (જીવ) બાળપણુ ત્યાગી યુવાન થાય, યુવાનપણું ત્યાગી વૃદ્ધ થાય, પણ પુરુષ તેનો તે જ રહે, તેમ પરમાણુ પર્યાયને ભજે છે. આકાશ પણ અનંત પર્યાયી છે અને સિદ્ધપણુ અનંત પર્યાયિ છે એવો જિનનો અભિપ્રાય છે, તે વિરોધી લાગતો નથી અને ઘણું-કરી સમજાય છે[1] . . . ચક્ષુને વિષે મેષોન્મેષ અવસ્થા છે તે પર્યાય છે. આત્માની સકલ્પવિકલ્પદશા કે જ્ઞાનપરિણતિ તે પર્યાય છે, તેમ વર્ણ, ગધ, પલટનપણું પામે તે પર્યાય છે. જો તેવુ પલટનપણુ થતું ન હોય, તો આ જગત્ આવા વિચિત્રપણાને પામી શકે નહીં કેમકે એક પરમાણુમાં પર્યાયપણુ ન હોય તો સર્વ પરમાણુમા પણ ન હોય સયોગ, વિયોગ, પૃથકત્વ, એ આદિ પરમાણુના પર્યાય છે અને તે સર્વ પરમાણુમા છે તે ભાવ સમયે-સમયે તેમા પલટનપણુ પામે તોય પરમાણુનો વ્યય (નાશ) થાય નહીં, જેમ મેષોન્મેષથી ચક્ષુનો થતો નથી તેમ. [૩૫૪.

* * *

<u>પદાર્થના પરિણામ તે પર્યાય.</u>

ચેતનને ચેતન પર્યાય હોય અને જડને જડ પર્યાય હોય એ જ પદાર્થની સ્થિતિ છે. જે જે પરિણામ થાય છે તે તે પર્યાય છે. વિચારવાથી આ વાત યથાર્થ લાગશે.

• • •

<u>અજાગૃતિથી વૈરાગ્યની નિષ્ફળતા.</u>

[2]અસાર થયે ક્લેશરૂપ આરંભપરિગ્રહના કાર્યમાં વસતાં જો આ જીવ કઈ પણ નિર્ભય કે અજાગૃત રહે, તો ઘણાવર્ષનો ઉપાસેલો વૈરાગ્ય પણ નિષ્ફળ જાય એવી દશા થઈ આવે છે, એવો નિત્યપ્રત્યે નિશ્ચય સભારીને નિરૂપાય પ્રસગમાં કપતા ચિત્તે ન છૂટ્યે પ્રવર્તવું ઘટે છે. એ વાતનો મુમુક્ષુજીવે કાર્યે-કાર્યે, ક્ષણે-ક્ષણે અને પ્રસગે-પ્રસંગે લક્ષ રાખ્યા વિના મુમુક્ષુતા રહેવી દુર્લભ છે અને એવી દશા વેદ્યા વિના મુમુક્ષુપણુ પણ સભવે નહીં.[3] [૩૫૭.

---

૧ પણ વિશેષપણે લખવાનુ થઈ શકયુ નહીં હોવાથી તમને તે વાત વિચારવામાં કારણ થાય એમ ઉપર ઉપરથી લખ્યું છે. ૨ ચિત્તમાં કંઈ પણ વિચાર વૃત્તિ પરિણામી છે તેમ જાણીને હૃદયમા આનંદ થયો છે. ૩ મારા ચિત્તમાં મુખ્ય વિચાર હાલ એ વર્તે છે.

મનુષ્યપણે આત્મજ્ઞાનથી મોક્ષ.

સર્વક્લેશથી અને સર્વદુઃખથી મુક્ત થવાનો ઉપાય એક આત્મજ્ઞાન છે. વિચાર વિના આત્મજ્ઞાન થાય નહીં અને અસત્સંગ તથા અસત્-પ્રસગથી જીવનુ વિચારબળ પ્રવર્ત્તતું નથી; એમાં કિંચિત્માત્ર સંશય નથી.

આરંભપરિગ્રહનું અલ્પત્વ કરવાથી અસત્સંગનું બળ ઘટે છે; અસત્સગનું બળ ઘટવાથી આત્મવિચાર થવાનો અવકાશ પ્રાપ્ત થાય છે; આત્મવિચાર થવાથી આત્મજ્ઞાન થાય છે અને આત્મજ્ઞાનથી નિજસ્વભાવસ્વરૂપ સર્વક્લેશ અને સર્વદુઃખથી રહિત એવો મોક્ષ થાય છે, એ વાત કેવળ સત્ય છે.

જે જીવો મોહનિદ્રામાં સુતા છે તે અમુનિ છે; નિરંતર આત્મવિચારે કરી મુનિ તો જાગૃત રહે. પ્રમાદીને સર્વથા ભય છે, અપ્રમાદીને કોઈ રીતે ભય નથી, એમ શ્રી જિને કહ્યું છે.

સર્વપદાર્થ જાણવાનો હેતુ માત્ર આત્મજ્ઞાન કરવું એ છે. જો આત્મજ્ઞાન ન થાય, તો સર્વપદાર્થના જ્ઞાનનું નિષ્ફળપણુ છે. જેટલું આત્મજ્ઞાન થાય એટલી આત્મસમાધિ પ્રગટે કોઈ પણ તથારૂપ જોગને પામીને જીવને એક ક્ષણ પણ અતર્ભેદજાગૃતિ થાય તો તેને મોક્ષ વિશેષ દૂર નથી. અન્યપરિણામમાં જેટલી તાદાત્મ્યવૃત્તિ છે, તેટલો જીવથી મોક્ષ દૂર છે જો કોઈ આત્મજોગ બને તો આ મનુષ્યપણાનું મૂલ્ય કોઈ રીતે ન થઈ શકે તેવું છે પ્રાયે મનુષ્યદેહ વિના આત્મજોગ બનતો નથી એમ જાણી, અત્યત નિશ્ચય કરી, આ જ દેહમાં આત્મજોગ ઉત્પન્ન કરવો ઘટે. વિચારની નિર્મળતાએ કરી જો આ જીવ અન્ય પરિચયથી પાછો વળે, તો સહજમાં-હમણાં જ તેને આત્મજોગ પ્રગટે. અસત્સગ-પ્રસગનો ઘેરાવો વિશેષ છે અને આ જીવ તેથી અનાદિકાળનો હીનસત્વ થયો હોવાથી તેથી અવકાશ પ્રાપ્ત કરવા, તેની નિવૃત્તિ કરવા, જેમ અને તેમ સત્સંગનો આશ્રય કરે, તો કોઈ રીતે પુરુષાર્થયોગ્ય થઈ વિચારદશાને પામે. જે પ્રકારે અનિત્યપણુ, આ સસારનું અત્યત પણે ભાસે, તે પ્રકારે કરી આત્મવિચાર ઉત્પન્ન થાય

* * *

જ્ઞાન ત્યા ત્યાગ

"જે રાગદ્વેષાદિ પરિણામ અજ્ઞાન વિના સભવતા નથી, તે રાગદ્વેષપરિણામનુ પરિક્ષીણપણુ જ કર્ત્તવ્ય છે. અત્યત જ્ઞાન હોય ત્યા અત્યત ત્યાગ

સંભવે છે. અત્યંત ત્યાગ પ્રગટ્યા વિના અત્યંત જ્ઞાન ન હોય એમ શ્રી તીર્થંકરે સ્વીકાર્યું છે. આત્મપરિણામથી જેટલો અન્ય પદાર્થનો તાદાત્મ્ય-અધ્યાસ નિવૃત્તવો તેને શ્રી જિન 'ત્યાગ' કહે છે. તે તાદાત્મ્ય-અધ્યાસની નિવૃત્તિરૂપત્યાગ થવા અર્થે આ બાહ્ય-પ્રસંગના ત્યાગનો અર્થ અંતર્ત્યાગ કહ્યો નથી એમ છે, તોપણ આ જીવે અંતર્ત્યાગને અર્થે બાહ્યપ્રસંગથી નિવૃત્તિને કંઈ પણ ઉપકારી માનવી યોગ્ય છે." [૩૬૧.

* * *

<u>*જ્ઞાનીની આજ્ઞા આરાધનથી 'તીવ્રજ્ઞાનદશા' ભક્તિ થી બંધન મુક્તિ.*</u>

સર્વ વિભાવથી ઉદાસીન અને અત્યંતશુદ્ધ નિજપર્યાયને સહજપણે આત્મા ભજે તેને શ્રી જિને 'તીવ્રજ્ઞાનદશા' કહી છે જે દશા આવ્યા વિના કોઈ પણ જીવ બંધનમુક્ત થાય નહીં, એવો સિદ્ધાંત શ્રી જિને પ્રતિપાદન કર્યો છે જે અખંડ સત્ય છે. કોઈક જીવથી એ ગહન દશાનો વિચાર થઈ શકવાયોગ્ય છે, કેમકે અનાદિથી અત્યંત અજ્ઞાનદશાએ આ જીવે પ્રવૃત્તિ કરી છે. તે પ્રવૃત્તિ એકદમ અસત્ય અને અસાર સમજાઈ, તેની નિવૃત્તિ સૂઝે એમ બનવું બહુ કઠણ છે, માટે જ્ઞાનીપુરુષનો આશ્રય કરવારૂપ ભક્તિમાર્ગ જિને નિરૂપણ કર્યો છે, કે જે માર્ગ આરાધવાથી સુલભપણે જ્ઞાનદશા ઉત્પન્ન થાય છે.

જ્ઞાનીપુરુષના ચરણને વિષે મન સ્થાપ્યા વિના એ ભક્તિમાર્ગ સિદ્ધ થતો નથી. જેથી ફરીફરી જ્ઞાનીની આજ્ઞા આરાધવાનું જિનાગમમાં ઠેકાણે-ઠેકાણે કથન કર્યું છે. જ્ઞાનીપુરુષના ચરણમાં મનનું સ્થાપન થવું પ્રથમ કઠણ પડે છે, પણ વચનની અપૂર્વતાથી, તે વચનનો વિચાર કરવાથી, તથા જ્ઞાની પ્રત્યે અપૂર્વદૃષ્ટિએ જોવાથી, મનનું સ્થાપન થવું સુલભ થાય છે.

જ્ઞાનીપુરુષના આશ્રયમાં વિરોધ કરનારા પંચવિષયાદિ દોષો છે; તે દોષ થવાનાં સાધનથી જેમ બને તેમ દૂર રહેવું અને પ્રાપ્ત સાધનમાં પણ ઉદાસીનતા રાખવી અથવા તે તે સાધનોમાંથી અહંબુદ્ધિ છોડી દઈ રોગરૂપ જાણી પ્રવર્ત્તવું ઘટે. અનાદિ દોષનો એવા પ્રસંગમાં વિશેષ ઉદય થાય છે, કેમકે આત્મા તે દોષને છેદવા પોતાની સન્મુખ લાવે છે, તે સ્વરૂપાંતર કરી તેને આકર્ષે છે અને જાગૃતિમાં શિથિલ કરી નાખી પોતાને વિષે એકાગ્રબુદ્ધિ કરાવી દે છે. તે એકાગ્રબુદ્ધિ એવા પ્રકારની હોય છે કે 'મને આ પ્રવૃત્તિથી તેવો વિશેષ બાધ નહીં થાય, હું અનુક્રમે તેને છોડીશ અને કરતાં જાગૃત

રહીશ' એ આદિ ભ્રાંતદશા તે દોષ કરે છે; જેથી તે દોષનો સંબંધ જીવ છોડતો નથી અથવા તે દોષ વધે છે, તેનો લક્ષ તેને આવી શકતો નથી.

એ વિરોધી સાધનનો બે પ્રકારથી ત્યાગ થઈ શકે છે; એક તે સાધનના પ્રસંગની નિવૃત્તિ; બીજો પ્રકાર વિચારથી કરી તેનું તુચ્છપણું સમજવું. વિચારથી કરી તુચ્છપણું સમજવા માટે પ્રથમ તે પંચવિષયાદિના સાધનની નિવૃત્તિ કરવી વધારેયોગ્ય છે, કેમકે તેથી વિચારનો અવકાશ પ્રાપ્ત થાય છે. તે પંચવિષયાદિ સાધનની નિવૃત્તિ સર્વથા કરવાનું જીવનું બળ ન ચાલતું હોય ત્યારે, ક્રમે-ક્રમે દેશે-દેશે તેનો ત્યાગ કરવો ઘટે. પરિગ્રહ તથા ભોગોપભોગના પદાર્થનો અલ્પ-પરિચય કરવો ઘટે. એમ કરવાથી અનુક્રમે તે દોષ મોળા પડે અને આશ્રયભક્તિ દૃઢ થાય તથા જ્ઞાનીના વચનોનું આત્મામાં પરિણામ થઈ 'તીવ્રજ્ઞાનદશા' પ્રગટી જીવ મુક્ત થાય. જીવ કોઈકવાર આવી વાતનો વિચાર કરે તેથી, અનાદિ અભ્યાસનું બળ ઘટવું કઠણ પડે, પણ દિન-દિન-પ્રત્યે, પ્રસંગે-પ્રસંગે, અને પ્રવૃત્તિ-પ્રવૃત્તિએ, ફરીફરી વિચાર કરે તો અનાદિ-અભ્યાસનું બળ ઘટી, અપૂર્વ-અભ્યાસની સિદ્ધિ થઈ, સુલભ એવો આશ્રયભક્તિમાર્ગ સિદ્ધ થાય.　　[૩૬૩.

*　　*　　*

આત્મસ્વસ્થતા અર્થે ગ્રંથી ભેદ-સત્સમાગમ.

આત્મા અત્યંત-સહજ-સ્વસ્થતા પામે એ જ સર્વજ્ઞાનનો સાર શ્રી સર્વજ્ઞે કહ્યો છે.

અનાદિકાળથી જીવે અસ્વસ્થતા નિરંતર આરાધી છે, જેથી સ્વસ્થતાપ્રત્યે આવવું તેને દુર્ગમ પડે છે. શ્રી જિને એમ કહ્યું છે કે યથાપ્રવૃત્તિકરણસુધી જીવ અનંતિવાર આવ્યો છે, પણ જે સમયે ગ્રંથીભેદ થવા સુધી આવવાનું થાય છે ત્યારે ક્ષોભ પામી પાછો સંસારપરિણામી થયા કરે છે. ગ્રંથીભેદ થવામાં જે વીર્યગતિ જોઈએ તે થવાને અર્થે જીવે નિત્ય પ્રત્યે સત્સમાગમ, સદ્વિચાર અને સદ્ગ્રંથનો પરિચય નિરંતરપણે કરવો શ્રેયભૂત છે.

*　　*　　*　　[૩૭૦.

મુક્તિએ જતા જીવોથી કોઈ સમયે સંસાર ખાલી ન થાય.

વધારેમાં વધારે એક સમયે ૧૦૮ જીવ મુક્ત થાય, એથી વિશેષ ન થાય, એવી લોકસ્થિતિ જિનાગમમાં સ્વીકારેલી છે અને પ્રત્યેક સમયે

એકસો આઠ જીવ મુક્ત થયા જ કરે છે, એમ ગણીએ તો પરિણામે ત્રણે કાળમા જેટલા જીવ મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય, તેટલા જીવની જે અનંત સખ્યા થાય, તે કરતા સસારનિવાસી જીવોની સખ્યા અનંતપણે જિનાગમમા નિરૂપી છે, અર્થાત્ ત્રણે કાળમા મુક્તજીવ જેટલા થાય તે કરતા સસારમા અનંતગણા જીવ રહે, કેમકે તેનુ પરિમાણ એટલુ વિશેષ છે અને તેથી મોક્ષમાર્ગનો પ્રવાહ વહ્યા કરતા છતા સસારમાર્ગ ઉચ્છેદ થઈ જવો સભવતો નથી અને તેથી બંધમોક્ષ વ્યવસ્થામા વિપર્યય થતું નથી [1]

• • •

ઉપાધિમા અસગદશા અર્થે અપ્રમાધિપણાનો ઉચ્છેદ

સૌ કરતા વિચારવાયોગ્ય વાત તો એ જ છે કે ઉપાધિ કરવામા આવે અને કેવળ અસગદશા રહે એમ બનતુ અત્યત કઠણ છે અને ઉપાધિ કરતા આત્મપરિણામ ચચળ ન થાય એમ બનતુ અસભવિત જેવુ છે ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનીને બાદ કરતા આપણે સૌએ તો આત્મામા જેટલુ અસપૂર્ણ અસમાધિ પણુ વર્ત્તે છે તે અથવા વર્ત્તી શકે તેવુ હોય તે ઉચ્છેદ કરવુ એ વાત લક્ષમા વધારે લેવાયોગ્ય છે [૩૭૧.

* * *

સત્યનુ જ્ઞાન થયે મિથ્યાપ્રવૃત્તિ ટળે

સત્યનુ જ્ઞાન થયા પછી મિથ્યાપ્રવૃત્તિ ન ટળે એમ બને નહીં, કેમકે જેટલે અશે સત્યનુ જ્ઞાન થાય, તેટલે અશે મિથ્યાભાવપ્રવૃત્તિ મટે, એવો જિનનો નિશ્ચય છે કદી પૂર્વપ્રારબ્ધથી બાહ્યપ્રવૃત્તિનો ઉદય વર્તતો હોય, તોપણ મિથ્યાપ્રવૃત્તિમા તાદાત્મ્ય થાય નહીં એ જ્ઞાનનુ લક્ષણ છે અને નિત્ય પ્રત્યે મિથ્યાપ્રવૃત્તિ પરિક્ષીણ થાય એ જ સત્યજ્ઞાનની પ્રતીતિનુ ફળ છે મિથ્યાપ્રવૃત્તિ કંઈ પણ ટળે નહીં તો સત્યનુ જ્ઞાન પણ સભવે નહીં [૩૮૦

* * *

કેરીઆદિની ઉત્પત્તિ અને વિપરિણામ

અમુક વનસ્પતિની અમુક ઋતુમા જેમ ઉત્પત્તિ થાય છે, તેમ અમુક ઋતુમા વિપરિણામ પણ થાય છે સામાન્ય રીતે કેરીના રસસ્પર્શનુ વિપરિણામ

---

૧ આ વિષે વધારે ચર્ચા સમાગમમા કરશો, તો અડચણ નથી જીવના બંધ મોક્ષની વ્યવસ્થા વિષે સક્ષેપમા પત્ર લખ્યુ છે

આર્દ્રા-નક્ષત્રમાં થાય છે. આર્દ્રા-નક્ષત્ર પછી જે કેરી ઉત્પન્ન થાય છે તેનો વિપરિણામકાળ આર્દ્રા-નક્ષત્ર છે એમ નથી પણ સામાન્યપણે ચૈત્ર-વૈશાખાદિ માસમાં ઉત્પન્ન થતી કેરીપરત્વે આર્દ્રા-નક્ષત્રે વિપરિણામીપણું સંભવે છે. [૩૮૧.

* * *

'અનંતાનુબંધી કષાય' ની વ્યાખ્યા.

જે કષાય-પરિણામથી અનંત-સંસારનો સંબંધ થાય, તે કષાય-પરિણામને જિનપ્રવચનમાં 'અનંતાનુબંધી' સંજ્ઞા કહી છે. જે કષાયમાં તન્મયપણે અપ્રશસ્ત-(માઠા)-ભાવે, તીવ્રોપયોગે, આત્માની પ્રવૃત્તિ છે, ત્યાં 'અનંતાનુબંધી'નો સંભવ છે. મુખ્ય કરીને અહીં કહ્યાં છે તે સ્થાનકે તે કષાયનો વિશેષ સંભવ છે. સત્દેવ, સદ્ગુરુ અને સત્ધર્મનો જે પ્રકારે દ્રોહ થાય, અવજ્ઞા થાય, તથા વિમુખભાવ થાય, એ આદિ પ્રવૃત્તિથી તેમ જ અસત્દેવ, અસદ્ગુરુ તથા અસત્ધર્મનો જે પ્રકારે આગ્રહ થાય, તે સંબંધી કૃતકૃત્યતા માન્ય થાય, એ આદિ પ્રવૃત્તિથી પ્રવર્ત્તતાં 'અનંતાનુબંધી-કષાય' સંભવે છે. અથવા જ્ઞાનીના વચનમાં સ્ત્રીપુત્રાદિ ભાવોને જે મર્યાદા પછી ઇચ્છતાં નિર્ધ્વંસપરિણામ કહ્યાં છે, તે પરિણામે પ્રવર્ત્તતાં પણ 'અનંતાનુબંધી' હોવાયોગ્ય છે. સંક્ષેપમાં 'અનંતાનુબંધી-કષાય'ની વ્યાખ્યા એ પ્રમાણે જણાય છે.

• • •

સંસારપ્રસંગના ઉદયને જાગૃત રહી સંક્ષેપવો.

[૧] . . . જે પુરુષની જ્ઞાનદશા સ્થિર રહેવાયોગ્ય છે, એવા જ્ઞાનીપુરુષને પણ સંસારપ્રસંગનો ઉદય હોય, તો જાગ્રતપણે પ્રવર્ત્તવું ઘટે છે, એમ વીતરાગે કહ્યું છે, તે અન્યથા નથી અને આપણે સૌએ જાગ્રતપણે પ્રવર્ત્તવું કરવામાં કંઈ શિથિલતા રાખીએ, તો તે સંસારપ્રસંગથી બાધ થતાં વાર ન લાગે એવો ઉપદેશ એ વચનોથી આત્મામાં પરિણામી કરવાયોગ્ય છે; એમાં સંશય ઘટતો નથી. પ્રસંગની સાવનિવૃત્તિ અશક્ય થતી હોય, તો પ્રસંગ

૧ જે પુત્રાદિ વસ્તુ લોકસંજ્ઞાએ ઇચ્છવા યોગ્ય છે, તે વસ્તુ દુઃખદાયક અને અસારભૂત જાણી, પ્રાપ્ત થયા પછી નાશ પામ્યા છતાં પણ ઇચ્છવા યોગ્ય લાગતી નહોતી, તેવા પદાર્થની હાલ ઇચ્છા ઉત્પન્ન થાય છે અને તેથી અનિત્યભાવ જેમ બળવાન થાય તેમ કરવાની જિજ્ઞાસા ઉદ્ભવે છે, એ આદિ ઉદાહરણ સાથે લખ્યું તે વાંચ્યું છે.

સંક્ષેપ કરવો ઘટે અને ક્રમેકરીને સાવનિવૃત્તિરૂપ પરિણામ આણવું ઘટે; એ મુમુક્ષુપુરુષનો ભૂમિકાધર્મ છે. સત્સંગ–સત્શાસ્ત્રના યોગથી તે ધર્મનું આરાધન વિશેષેકરી સંભવે છે. [૩૯૨.

* * *

દર્શનોની તુલનામાં વિચારવાયોગ્ય તત્ત્વો.

[1] . . . અન્યદર્શનમાં જે પ્રકારે કેવળજ્ઞાનાદિનાં સ્વરૂપ કહ્યાં છે, તેમાં અને જૈનદર્શનમાં તે વિષયનાં સ્વરૂપ કહ્યાં છે તેમાં કેટલોક મુખ્ય ભેદ જોવામાં આવે છે. તે સૌપ્રત્યે વિચાર થઈ, સમાધાન થાય, તો આત્માને કલ્યાણનાં અંગભૂત છે; માટે એ વિષયપર વધારે વિચાર થાય તો સારુ.

'અસ્તિ' એ પદથી માંડીને આત્માર્થે સર્વભાવ વિચારવાયોગ્ય છે. તેમાં જે સ્વરૂપ પ્રાપ્તિના હેતુ છે તે મુખ્યપણે વિચારવાયોગ્ય છે અને તે વિચાર માટે અન્ય પદાર્થના વિચારની પણ અપેક્ષા રહે છે, તે અર્થે તે પણ વિચારવાયોગ્ય છે.

એક–બીજા દર્શનોમાં મોટો ભેદ આવે છે. તે સર્વેની તુલના કરી અમુક દર્શન સાચુ છે એવો નિર્ધાર બધા મુમુક્ષુથી થવો દુષ્કર છે, કેમકે તે તુલના કરવાની ક્ષયોપશમશક્તિ કોઈક જીવને હોય છે. વળી એક દર્શન સર્વાંશે–સત્ય અને બીજા દર્શન સર્વાંશે–અસત્ય, એમ વિચારમાં સિદ્ધ થાય, તો બીજાં દર્શનોની દશા આદિ વિચારવાયોગ્ય છે. કેમકે વૈરાગ્ય, ઉપશમ જેનાં બળવાન છે તેણે કેવળ અસત્યનું નિરૂપણ કેમ કર્યું હોય? એ આદિ વિચારવાયોગ્ય છે. પણ સર્વ જીવથી આ વિચાર થવો દુર્લભ છે અને તે વિચાર કાર્યકારી પણ છે, કરવાયોગ્ય છે; પણ તે કોઈ મહાત્મ્યવાનને થવાયોગ્ય છે. ત્યારે બાકી જે મોક્ષના ઇચ્છક જીવો છે તેણે તે સંબંધી શું કરવું ઘટે? તે પણ વિચારવાયોગ્ય છે.

---

૧ સત્સંગ નૈષ્ઠિક શ્રી ૦ ૦ ૦ તમારૂ તથા શ્રી ૦ ૦ ૦ નું લખેલું પત્ર મળ્યું છે. 'આ ભરતક્ષેત્રને વિષે આ કાળમાં કેવળ જ્ઞાન સંભવે કે કેમ?' એ વગેરે પ્રશ્નો લખ્યાં હતાં તેના ઉત્તરમાં તમારા તથા શ્રી ૦ ૦ ૦ ના વિચાર મળેલાં પત્રથી વિશેષકરી જાણ્યા છે. એ પ્રશ્નોપર તમોને તથા શ્રી ૦ ૦ ૦ ને વિચાર વિગેરે કર્તવ્ય છે.

. . . શ્રાવણ શુદ ૫–૬ ઉપર અત્રેથી નિવૃત્તવાનું બને એમ જણાય છે. પણ અહીંથી જતી વખતે વચ્ચે રોકાવું યોગ્ય છે કે કેમ? તે હજીસુધી વિચારમાં આવી શક્યું નથી; કદાપિ જતી કે વળતી વખત વચ્ચે રોકવાનું થઈ શકે તો તે કયે ક્ષેત્રે થઈ શકે તે હાલ સ્પષ્ટ વિચારમાં આવતું નથી જ્યાં ક્ષેત્રસ્પર્શના હશે ત્યાં સ્થિતિ થશે એ જ વિનંતિ

અલ્પકાળમાં પણ સર્વાંગ સમાધાન સંભવિત છે.

સર્વ પ્રકારનાં સર્વાંગ-સમાધાન વિના સર્વકર્મથી મુક્ત થવું અશક્ય છે. એવો વિચાર અમારા ચિત્તમાં રહે છે અને સર્વપ્રકારનું સમાધાન થવા માટે અનંતકાળ પુરુષાર્થ કરવો પડતો હોય તો ઘણુંકરી કોઈ જીવ મુક્ત થઈ શકે નહીં; તેથી એમ જણાય છે કે, અલ્પકાળમાં તે સર્વપ્રકારના સમાધાનના ઉપાય હોવાયોગ્ય છે. જેથી મુમુક્ષુ જીવને નિરાશાનું કારણ પણ નથી.

* * * [૩૮૪.

મહાવીરપ્રભુનું બારવર્ષથી અધિક મૌનપણે વિચરવું શું પ્રતિબોધે છે?

જન્મથી જેને મતિ, શ્રુત અને અવધિ એ ત્રણ જ્ઞાન હતાં અને આત્મોપયોગી એવી વૈરાગ્યદશા હતી, અલ્પકાળમાં ભોગકર્મ ક્ષીણ કરી સંયમને ગ્રહણ કરતાં મનઃપર્યવ નામનું જ્ઞાન પામ્યા હતા, એવા શ્રીમદ્ મહાવીરસ્વામી, તે છતાં પણ બારવર્ષ અને સાડાછમાસ સુધી મૌનપણે વિચર્યા. આ પ્રકારનું તેમનું પ્રવર્તન તે ઉપદેશમાર્ગ પ્રવર્તાવતાં કોઈ પણ જીવે અત્યંતપણે વિચારી પ્રવર્ત્તવાયોગ્ય છે એવી અખંડ શિક્ષા પ્રતિબોધે છે. તેમ જ જિન જેવાએ જે પ્રતિબંધની નિવૃત્તિ માટે પ્રયત્ન કર્યું, તે પ્રતિબંધમાં અજાગ્રત રહેવાયોગ્ય કોઈ જીવ ન હોય એમ જણાવ્યું છે, તથા અનંત આત્માર્થનો તે પ્રવર્ત્તનથી પ્રકાશ કર્યો છે. જેવા પ્રકારપ્રત્યે વિચારનું વિશેષ સ્થિરપણું વર્તે છે,-વર્ત્તાવું ઘટે છે.

જે પ્રકારનું પૂર્વપ્રારબ્ધ ભોગવ્યે નિવૃત્ત થવાયોગ્ય છે, તે પ્રકારનું પ્રારબ્ધ ઉદાસીનપણે વેદવું ઘટે; જેથી તે પ્રકારપ્રત્યે પ્રવર્ત્તતાં જે કંઈ પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે, તે તે પ્રસંગમાં જાગ્રત ઉપયોગ ન હોય, તો જીવને સમાધિ-વિરાધના થતાં વાર ન લાગે. તે માટે સર્વસંગભાવને મૂળપણે પરિણામી કરી, ભોગવ્યા વિના ન છૂટી શકે તેવા પ્રસંગપ્રત્યે પ્રવૃત્તિ થવા દેવી ઘટે; તોપણ જે પ્રકાર કરતાં સર્વાંશ-અસંગતા જન્મે તે પ્રકાર ભજવો ઘટે.

• • •

'સહજ' અને 'ઉદીરણ' પ્રવૃત્તિ.

"'સહજપ્રવૃત્તિ' એટલે પ્રારબ્ધોદયે ઉદ્ભવ થાય તે; પણ જેમાં કર્ત્તવ્ય પરિણામ નહીં 'ઉદીરણપ્રવૃત્તિ' જે પરમાર્થાદિ યોગે કરવી પડે તે."

* * * [૩૮૬.

'અનંતાનુબંધી' કષાયનો એક બીજો પ્રકાર.

[1]ઉદયથી અથવા ઉદાસભાવસંયુક્ત મંદપરિણતબુદ્ધિથી ભોગાદિને વિ
પ્રવૃત્તિ થાય ત્યાંસુધીમાં જ્ઞાનીની આજ્ઞાપર પગ મૂકીને પ્રવૃત્તિ થઈ ન સંભ
પણ જ્યાં ભોગાદિને વિષે તીવ્ર-તન્મયપણે-પ્રવૃત્તિ થાય ત્યાં, જ્ઞાની
આજ્ઞાની કંઈ અંકુશતા સંભવે નહીં-નિર્ભયપણે ભોગપ્રવૃત્તિ સંભવે. જે નિધ
પરિણામ કહ્યાં છે, તેવાં પરિણામ વર્ત્તે ત્યાં પણ 'અનંતાનુબંધી' સંભવે
તેમ જ 'હું સમજું છું, મને બાધ નથી' એવા ને એવા બફમમાં રહે ર
ભોગથી નિવૃત્તિ ઘટે છે અને વળી કંઈ પુરુષત્વ કરે તો થઈ શકવાયે
છતાં પણ મિથ્યાજ્ઞાનથી જ્ઞાનદશા માની ભોગાદિકમાં પ્રવર્ત્તના કરે ત્યાં
'અનંતાનુબંધી' સંભવે છે. જાગતમાં જેમ ઉપયોગનું શુદ્ધપણું થાય,
તેમ સ્વપ્નદશાનું પરિક્ષીણપણું સંભવે [૩

* * *

એક આત્માને જાણતાં સર્વ પદાર્થ જાણે.

[2]. . . 'હે મુમુક્ષુ! એક આત્માને જાણતા સમસ્ત લોકાલો
જાણીશ અને સર્વ જાણવાનું ફળ પણ એક આત્મપ્રાપ્તિ છે; માટે આત્મ
જુદા એવા બીજા ભાવો જાણવાની વારંવારની ઇચ્છાથી તું નિવૃત્ત અને
નિજસ્વરૂપને વિષે દૃષ્ટિ દે, કે જે દૃષ્ટિથી સમસ્તસૃષ્ટિ જ્ઞેયપણે તારે
દેખાશે; તત્ત્વસ્વરૂપ એવાં સત્શાસ્ત્રમાં કહેલા માર્ગનું પણ આ તત્ત્વ
એમ તત્ત્વજ્ઞાનીઓએ કહ્યું છે. તથાપિ ઉપયોગપૂર્વક તે સમજવું દુર્લભ
એ માર્ગ જુદો છે અને સ્વરૂપ પણ જુદું છે; જેમ માત્ર 'કથનજ્ઞાની
કહેછે તેમ નથી; માટે ઠેકાણે ઠેકાણે જઈને કાં પુછે છે? કેમકે તે અ
ભાવનો અર્થ ઠેકાણે-ઠેકાણેથી પ્રાપ્ત થવાયોગ્ય નથી.'

[3]. . . 'હે મુમુક્ષુ! યમનિયમાદિ જે સાધનો શાસ્ત્રમાં કહ્યાં છે તે ઉ
કહેલા અર્થથી નિષ્ફળ ઠરશે એમ પણ નથી, કેમકે તે પણ કારણને ર
છે. તે કારણ આ પ્રમાણે છેઃ આત્મજ્ઞાન રહી શકે એવી પાત્રતા પ્રાપ્ત થ
તથા તેમાં સ્થિતિ થાય એવી યોગ્યતા આવવા, એ કારણો ઉપદેશ્યાં
તત્ત્વજ્ઞાનીએ એથી-એવા હેતુથી-એ સાધનો કહ્યાં છે, પણ જીવની સમજ

૧ 'અનંતાનુબંધી'નો બીજો પ્રકાર લખ્યો છે તે વિષે વિશેષાર્થ નીચે લ
થી જાણશોઃ- ૨ પ્રથમ પદમાં એમ કહ્યું છે કે. . . . ૩ બીજા પદનો સંક્ષેપ

સામટો ફેર હોવાથી તે સાધનોમાં જ અટકી રહ્યો અથવા તે સાધન પણ અભિનિવેશપરિણામે ગ્રહ્યાં. આંગળીથી જેમ બાળકને ચન્દ્ર દેખાડવામાં આવે, તેમ તત્ત્વજ્ઞાનીઓએ એ તત્ત્વનું તત્ત્વ કહ્યું છે.' [૩૮૯.

* * *

ઇન્દ્રિયવિકાર યુવાવસ્થામાં વધારે કેમ?

[પ્ર૦] 'બાળપણા કરતાં યુવાવસ્થામાં ઇન્દ્રિયવિકાર વિશેષકરી ઉત્પન્ન થાય છે તેનાં શું કારણો હોવા જોઇએ?[1]

[ઉ૦] ક્રમે જેમ વય વધે છે, તેમ તેમ તે ઇન્દ્રિયબળ વધે છે; તેમ તે બળને વિકારના હેતુ એવા નિમિત્તો મળે છે અને પૂર્વભવે તેવા વિકારના સસ્કાર રહ્યા છે તેથી તે નિમિત્તાદિ યોગ પામી વિશેષ પરિણામ પામે છે. જેમ બીજ છે તે તથારૂપ કારણો પામી ક્રમે વૃક્ષાકારે પરિણમે છે તેમ પૂર્વના બીજભૂત સસ્કારો ક્રમે કરી વિશેષાકારે પરિણમે છે. [૩૯૦.

* * *

આત્માની અસંગતા-વેદાંત અને જૈનને માન્ય.

વેદાંત કહે છે કે આત્મા અસગ છે. જિન પણ કહે છે કે 'પરમાર્થનયથી આત્મા તેમ જ છે. એ જ અસગતા સિદ્ધ થવી-પરિણત થવી-તે મોક્ષ છે પરભારી તેવી અસગતા સિદ્ધ થવી ઘણુકરીને અસભવિત છે અને એ જ માટે જ્ઞાનીપુરુષોએ સર્વદુઃખક્ષય કરવાની ઇચ્છા છે જેને એવા મુમુક્ષુએ સત્સંગની નિત્ય ઉપાસના કરવી એમ જે કહ્યું છે તે અત્યત સત્ય છે.

* * * [૩૯૧.

વૈરાગ્યાદિ થવા સત્સમાગમ-સત્શાસ્ત્રાદિની ઉપાસના.

અનાદિથી વિપરિત અભ્યાસ છે, તેથી વૈરાગ્ય-ઉપશમાદિ-ભાવોની પરિણતિ એકદમ ન થઈ શકે કિંવા થવી કઠિણ પડે; તથાપિ નિરંતર તે ભાવોપ્રત્યે લક્ષ રાખ્યે અવશ્ય સિદ્ધિ થાય છે. સત્સમાગમનો યોગ ન હોય ત્યારે તે ભાવો જે પ્રકારે વર્ધમાન થાય તે પ્રકારનાં દ્રવ્ય-ક્ષેત્રાદિ ઉપાસવાં; સત્શાસ્ત્રનો પરિચય કરવો યોગ્ય છે. સૌ કાર્યની પ્રથમ ભૂમિકા વિકટ હોય છે, તો અનંતકાળથી અનભ્યસ્ત એવી મુમુક્ષુતા માટે તેમ હોય એમા કંઈ આશ્ચર્ય નથી.

* * * [૩૯૫.

---

[1] એમ લખ્યું તે માટે સંક્ષેપમાં આ પ્રમાણે વિચારવાયોગ્ય છે.

જેવાં અંતરપરિણામ તેવાં બંધ કે મોક્ષ.

[1] જે આત્માનો અંતર્વ્યાપાર (અંતર્પરિણામની ધારા) તે બંધ અને મોક્ષની (કર્મથી આત્માનું બંધાવું અને તેથી આત્માનું છૂટવું) વ્યવસ્થાનો હેતુ છે; માત્ર શરીરચેષ્ટા–બંધ–મોક્ષની વ્યવસ્થાનો હેતુ નથી. વિશેષ રોગાદિ યોગે જ્ઞાનીપુરુષના દેહને વિષે પણ નિર્બળપણું, મંદપણું, મ્લાનતા, કંપ, સ્વેદ, મૂર્છા, બાહ્યવિભ્રમાદિ દ્રષ્ટ થાય છે. તથાપિ જેટલું જ્ઞાને કરીને, બોધે કરીને, વૈરાગ્યે કરીને આત્માનું નિર્મળપણું થયું છે, તેટલા નિર્મળપણાએ કરી તે રોગને અતર્પરિણામે જ્ઞાની વેદે છે અને વેદતાં કદાપિ બાહ્યસ્થિતિ ઉન્મત્ત જેવામાં આવે તોપણ અતર્પરિણામ પ્રમાણે કર્મબંધ અથવા નિવૃત્તિ થાય છે.[2]

* * * [૩૯૭.

ઠાણાંગ સૂત્રની એક ચોભંગી–આત્માનો ભવાત.

શ્રી ઠાંણાગ સૂત્રની એક ચૌભગીનો ઉત્તર . . . [3] એક આત્માનો ભવાંત કરે પણ પરનો ન કરે તે પ્રત્યેક બુદ્ધ કે અશોચ્યા કેવળી. કેમકે તેઓ ઉપદેશમાર્ગ પ્રવર્ત્તાવતા નથી એવો વ્યવહાર છે. (૨) એક આત્માનો ભવાંત ન કરી શકે અને પરનો ભવાત કરે તે અચરિમ શરીરિ આચાર્ય, એટલે જેને હજુ અમુક ભવ બાકી છે, પણ ઉપદેશમાર્ગના આત્માએ કરી જાણુ છે તેથી તેનાથી ઉપદેશ સાંભળી સાભળનાર જીવ તે ભવે ભવનો અત પણ કરી શકે; અને તે આચાર્ય ભવે ભવાંત કરનાર નહીં હોવાથી તેમને બીજા ભંગમાં ગવેષ્યા છે અથવા કોઈ જીવ પૂર્વકાળે જ્ઞાનારાધન કરી પ્રારબ્ધોદયે વર્ત્તમાનમાં મંદક્ષયોપશમથી મનુષ્યદેહ પામી જેણે માર્ગ નથી જાણ્યો, એવા કોઈ ઉપદેશક પાસેથી ઉપદેશ સાંભળતાં પૂર્વસંસ્કારથી–પૂર્વના આરાધનથી–એવો વિચાર પામે કે આ પ્રરૂપણા જરૂર મોક્ષનો હેતુ ન હોય, કેમકે અંધપણે તે માર્ગ કહે છે અથવા આ ઉપદેશ દેનારો જીવ પોતે અપરિણામી રહી ઉપદેશ કરે છે તે મહા અનર્થ છે. એ વિમાસતાં પૂર્વારાધન જાગત થાય અને ઉદય છેદી ભવાંત કરે; તેથી નિમિત્તરૂપ ગ્રહણ કરી તેવા ઉપદેશકનો પણ આ ભંગને વિષે સમાસ કર્યો હોય એમ લાગે છે. (૩) પોતે તરે અને બીજાને તારે તે શ્રી

---

૧ બે તાર, બે પત્ર તથા બે પત્તા મળ્યાં છે. શ્રી જિન જેવા પુરુષે ગૃહવાસમાં જે પ્રતિબંધ કર્યો નથી તે પ્રતિબંધ ન થવા, આવવાનું કે પત્ર લખવાનું થયું નથી તે માટે અત્યંત દીનપણે ક્ષમા ઇચ્છું છઉં. સંપૂર્ણ વીતરાગતા નહીં હોવાથી આ પ્રમાણે વર્તતાં અંતરમાં વિક્ષેપ થયો છે; જે વિક્ષેપ પણ શમાવવો ઘટે એ જ્ઞાનીએ માર્ગ દીઠો છે.

૨ આત્મા જ્યાં અત્યંત શુદ્ધ એવા નિજપર્યાયને સહજ ભજે ત્યાં [અપૂર્ણ]

૩ વિશેષ સમજવા માગ્યો હતો તે સંક્ષેપમાં અમે લખ્યો છે.

તીર્થંકરાદિ (૪) ચોથો ભાગ —પોતે તરે પણ નહીં અને બીજાને તારી પણ ન શકે તે 'અભવ્ય' કે 'દુર્ભવ્ય' જીવ એ પ્રકારે સમાધાન કર્યું હોય તો જિનાગમ વિરોધ નહીં પામે [1] [૩૯૯

* * *

જ્ઞાનીને પણ પ્રારબ્ધોદયે જાગ્રતિની જરૂર

શ્રી તીર્થંકરાદિ મહાત્માઓએ કહ્યુ છે કે જેને વિપર્યાસ મટી દેહાદિને વિષે થયેલી આત્મબુદ્ધિ અને આત્મભાવને વિષે થયેલી દેહબુદ્ધિ તે મટી છે, એટલે આત્મા આત્મપરિણામી થયો છે તેવા જ્ઞાનીપુરુષને પણ જ્યાસુધી પ્રારબ્ધ વ્યવસાય છે ત્યાસુધી જાગ્રતિમા રહેવુ યોગ્ય છે, કેમકે અવકાશ પ્રાપ્ત થયે અનાદિવિપર્યાસભયનો હેતુ ત્યા પણ અમે જાણ્યો છે

'ચાર ઘનઘાતી કર્મ' જ્યા છિન્ન થયા છે એવા સહજસ્વરૂપ પર માત્માને વિષે તે સપૂર્ણ જ્ઞાન અને સપૂર્ણ જાગ્રતિરૂપ તુર્યાવસ્થા છે, એટલે ત્યા અનાદિ વિપર્યાસ નિર્બીજપણાને પ્રાપ્ત થવાથી કોઈ પણ પ્રકારે ઉદ્ભવ થઈ શકે જ નહીં તથાપિ તેથી ન્યૂન એવા વિરત્યાદિ ગુણસ્થાનકે વર્ત્તતા એવા જ્ઞાનીને તો કાર્યે-કાર્યે અને ક્ષણે-ક્ષણે આત્મજાગ્રતિ યોગ્ય છે

* * *

જ્ઞાનીને પણ પ્રમાદવશે સસાર ભ્રમણ

પ્રમાદવશે ચૌદપૂર્વ અશે ન્યૂન જાણ્યા છે એવા જ્ઞાનીપુરુષને પણ અનંતકાળ પરિભ્રમણ થયુ છે, માટે જેની વ્યવહારને વિષે અનાસક્તબુદ્ધિ થઈ છે તેના પુરુષે પણ જો તેવા ઉદયનુ પ્રારબ્ધ હોય, તો તેની ક્ષણે-ક્ષણે નિવૃત્તિ ચિંતવવી અને નિજભાવની જાગ્રતિ રાખવી આ પ્રકારે જ્ઞાનીપુરુષને મહાજ્ઞાની એવા શ્રી તીર્થંકરાદિકે ભલામણ દીધી છે, તો પછી જેનો માર્ગાનુસારી અવસ્થામા હજુ પ્રવેશ થયો નથી, એવા જીવને તો આ સર્વ વ્યવસાયથી વિશેષ વિશેષ નિવૃત્તભાવ રાખવો અને વિચાર-જાગ્રતિ રાખવી યોગ્ય છે, એમ જણાવવા જેવુ પણ રહેતુ નથી, કેમકે તે તો સમજણમા સહેજે આવી શકે એવુ છે

* * *

બોધના બે પ્રકાર ઉપદેશ બોધ-સિદ્ધાત બોધ

બોધ બે પ્રકારથી જ્ઞાનીપુરુષોએ કર્યો છે એક તો 'સિદ્ધાતબોધ,' અને બીજો તે સિદ્ધાતબોધ થવાને કારણભૂત એવો 'ઉપદેશબોધ' જો ઉપદેશબોધ જીવને અત કરણમા સ્થિતિમાન થયો ન હોય, તો સિદ્ધાતબોધનુ

1 આ માટે વિશેષ પૂછવા ઇચ્છા હોય તો પૂછશો

માત્ર તેને શ્રવણ થાય તે ભલે, પણ પરિણામ થઈ શકે નહીં 'સિદ્ધાંતબોધ' એટલે પદાર્થનું જે સિદ્ધ થયેલુ સ્વરૂપ છે-જ્ઞાનીપુરુષોએ નિષ્કર્ષ કરી જે પ્રકારે છેવટે પદાર્થ જાણ્યો છે, તે જે પ્રકારથી વાણીદ્વારાએ જણાવાય તેમ જણાવ્યો છે એવો જે બોધ છે તે 'સિદ્ધાંતબોધ' છે પણ પદાર્થના નિર્ણયને પામવા જીવને અતરાયરૂપ તેની અનાદિ વિપર્યાસભાવને પામેલી એવી બુદ્ધિ છે કે જે વ્યક્તપણે કે અવ્યક્તપણે, વિપર્યાસપણે પદાર્થસ્વરૂપને નિર્ધારી લે છે તે વિપર્યાસબુદ્ધિનુ બળ ઘટવા, યથાવત્ વસ્તુસ્વરૂપ જાણવાને વિષે પ્રવેશ થવા જીવને વૈરાગ્ય અને ઉપશમ સાધનો કહ્યા છે અને એવા જે જે સાધનો જીવને સસારભય દૃઢ કરાવે છે, તે તે સાધનો સબધી જે ઉપદેશ કહ્યો છે તે 'ઉપદેશબોધ' છે આ ઠેકાણે એવો ભેદ ઉત્પન્ન થાય કે 'ઉપદેશબોધ' કરતા 'સિદ્ધાતબોધનુ' મુખ્યપણુ જણાય છે, કેમકે 'ઉપદેશબોધ' પણ તેને જ અર્થે છે, તો પછી 'સિદ્ધાતબોધ'નું જ પ્રથમથી અવગાહન કર્યું હોય તો જીવને પ્રથમથી જ ઉન્નતિનો હેતુ છે આ પ્રકારે જો વિચાર ઉદ્ભવે તો તે વિપરીત છે કેમકે 'સિદ્ધાતબોધનો' જન્મ 'ઉપદેશબોધ'થી થાય છે જેને વૈરાગ્ય-ઉપશમ સબંધી ઉપદેશબોધ થયો નથી, તેને બુદ્ધિનુ વિપર્યાસપણુ વર્ત્યા કરે છે અને જ્યાસુધી બુદ્ધિનુ વિપર્યાસપણુ હોય ત્યાસુધી, સિદ્ધાતનું પણ વિપર્યાસપણે થયુ જ સમજે છે કેમકે ચક્ષુને વિષે જેટલી ઝાખપ છે, તેટલી ઝાખો પદાર્થ તે દેખે છે અને જો અત્યત બળવાન પડળ હોય તો તેને.સમૂળગો પદાર્થ દેખાતો નથી તેમ જેને ચક્ષુનું યથાવત્ સપૂર્ણ તેજ છે તે પદાર્થને પણ યથાયોગ્ય દેખે છે તેમ જે જીવને વિષે ગાઢ વિપર્યાસબુદ્ધિ છે તેને કોઈ રીતે 'સિદ્ધાતબોધ' વિચારમા આવી શકે નહીં, જેની વિપર્યાસબુદ્ધિ મદ થઈ છે તેને તે પ્રમાણમાં સિદ્ધાતનુ અવગાહન થાય અને જેણે તે વિપર્યાસબુદ્ધિ વિશેષપણે ક્ષીણ કરી છે એવા જીવને વિશેષપણે સિદ્ધાતનુ અવગાહન થાય ગૃહ, કુટુબ, પરિગ્રહાદિ ભાવને વિષે જે અહતા-મમતા છે અને તેની પ્રાપ્તિ-અપ્રાપ્તિ પ્રસંગમાં જે રાગદ્વેષ કરાય છે, તે જ વિપર્યાસબુદ્ધિ છે અને અહતા-મમતા તથા કષાય જ્યાં વૈરાગ્ય-ઉપશમ ઉદ્ભવે છે ત્યા મદ પડે છે-અનુક્રમે નાશ પામવાયોગ્ય થાય છે ગૃહ કુટુંબાદિ ભાવને વિષે અનાસક્તબુદ્ધિ થવી તે 'વૈરાગ્ય' છે અને તેની પ્રાપ્તિ-અપ્રાપ્તિ નિમિત્તે ઉત્પન્ન થતો એવો જે કષાયક્લેશ તેનુ મદ થવું તે 'ઉપશમ' છે એટલે તે બે ગુણ વિપર્યાસબુદ્ધિને પર્યાયાતર કરી સદ્બુદ્ધિ કરે છે અને તે

<u>સર્વસંગ પરિત્યાગ:</u>

આત્મહેતુભૂત એવા સંગ વિના સર્વ[illegible] છે, કેમકે તે વિના પરમાર્થ આવિ[illegible] જીવને વ્યવહાર–દ્રવ્ય–સંયમરૂપ સાધુ[illegible] દેખાય છે.

[illegible] બળવાનપણે હોય છે.

<u>કેવળજ્ઞાનને પ્રકાશ[illegible]</u> [illegible] બળવાન હોય નહી અથવા

"દર્પણ, [illegible] છે એવું કેવળજ્ઞાન તે પણ તો કેવળજ્ઞા[illegible] અને તે વાતથી ઉપર જણાવ્યો છે જવાને [illegible] વળી જ્ઞાનીપુરુષોની વિશેષ શીખામણ [illegible] જોવામા આવે છે. જિનના આગમપર દૃષ્ટિ [illegible] સ્પષ્ટ જણાઈ શકશે.

[illegible] બળવાન [illegible] એટલે જીવાજીવ પદાર્થનું વિશેષપણે કથન. તે (કથન) કર્યું છે, [illegible] કર્યું છે, તે કરતાં વિશેષપણે વિશેષપણે વૈરાગ્ય અને ઉપયોગ [illegible] કર્યાં છે, કેમકે તેની સિદ્ધિ થયા પછી વિચારની નિર્મળતા સહેજે [illegible] અને વિચારની નિર્મળતા સિદ્ધાંતરૂપ કથનને સહેજે કે ઓછા પરિશ્રમે અંગીકાર કરી શકે છે, એટલે તેની પણ સહેજે સિદ્ધિ થશે અને તેમ જ થતું હોવાથી ઠામ–ઠામ તે જ અધિકારનું વ્યાખ્યાન કર્યું છે.

. . .

<u>આરંભ પરિગ્રહ તે અવૈરાગ્ય અનુપશમના મૂળ.</u>

જો જીવને આરંભપરિગ્રહનું પ્રવર્ત્તન વિશેષ રહેતું હોય, તો વૈરાગ્ય અને ઉપશમ હોય તો તે પણ ચાલ્યા જવા સંભવે છે, કેમકે આરંભપરિગ્રહ તે અવૈરાગ્ય અને અનુપશમનાં મૂળ છે–વૈરાગ્ય અને ઉપશમના કાળ છે. 'શ્રીઠાણાંગસૂત્ર'માં આરંભ અને પરિગ્રહનું બળ જણાવી પછી તેથી નિવૃત્તવું યોગ્ય છે એવો ઉપદેશ થવા આ ભાવે દ્વીભંગી કહી છે:—

૧. જીવને મતિજ્ઞાનાવરણીય ક્યાંસુધી હોય?	જ્યાંસુધી આરંભ અને પરિગ્રહ હોય ત્યાંસુધી.
૨. જીવને શ્રુતજ્ઞાનાવરણીય ક્યાંસુધી હોય?	
૩. જીવને અવધિજ્ઞાનાવરણીય ક્યાંસુધી હોય?	
૪. જીવને મન:પર્યવજ્ઞાનાવરણીય ક્યાંસુધી હોય?	
૫. જીવને કેવળજ્ઞાનાવરણીય ક્યાંસુધી હોય?	

માત્ર તેને શ્રવણ થાય તે ભલે, પણ પરિણામ થઈ શકે નહીં 'સિદ્ધાંતબો
એટલે પદાર્થનું જે સિદ્ધ થયેલું સ્વરૂપ છે-જ્ઞાનીપુરુષોએ નિષ્કર્ષ કરી
પ્રકારે છેવટે પદાર્થ જાણ્યો છે, તે જે પ્રકારથી વાણીદ્વારાએ જણાવાય તે
જણાવ્યો છે એવો જે બોધ છે તે 'સિદ્ધાંતબોધ' છે પણ પદાર્થના નિર્ણ
પામવા જીવને અંતરાયરૂપ તેની અનાદિ વિપર્યાસભાવને પામેલી એવી બુ
છે કે જે વ્યક્તપણે કે અવ્યક્તપણે, વિપર્યાસપણે પદાર્થસ્વરૂપને નિર્ધારી
છે તે વિપર્યાસબુદ્ધિનું બળ ઘટવા, યથાવત્ વસ્તુસ્વરૂપ જાણવાને
પ્રવેશ થવા જીવને વૈરાગ્ય અને ઉપશમ સાધનો કહ્યા છે અને એવા જે
સાધનો જીવને સંસારભય દૃઢ કરાવે છે, તે તે સાધનો સબંધી જે ઉપ
કહ્યો છે તે 'ઉપદેશબોધ છે આ ઠેકાણે એવો ભેદ ઉત્પન્ન થાય કે 'ઉપ
બોધ' કરતા 'સિદ્ધાંતબોધનુ મુખ્યપણું જણાય છે, કેમકે 'ઉપદેશ
પણ તેને જ અર્થે છે તો પછી 'સિદ્ધાંતબોધ'નું જ પ્રથમથી અવગા
હોય તો જીવને પ્રથમથી જ ઉન્નતિનો હેતુ છે આ પ્રકારે જો વિચ
તો તે વિપરીત છે કેમકે 'સિદ્ધાંતબોધનો' જન્મ 'ઉપદેશબોધ થી
જેને વૈરાગ્ય-ઉપશમ સબંધી ઉપદેશબોધ થયો નથી, તેને બુ
સપણું વર્ત્યા કરે છે અને જ્યાસુધી બુદ્ધિનું વિપર્યાસપણું
સિદ્ધાંતનું પણ વિપર્યાસપણે ગ્રહણ થવું જ સંભવે છે કેમકે ચ
ઝાખપ છે, તેટલો ઝાંખો પદાર્થ તે દેખે છે અને જો અત્ય
હોય તો તેને સમૂળગો પદાર્થ દેખાતો નથી તેમ જેને ચ
તેજ છે તે પદાર્થને પણ યથાયોગ્ય દેખે છે તેમ જે વ
ર્યાસબુદ્ધિ છે તેને કોઈ રીતે 'સિદ્ધાંતબોધ' વિચારમાં ચ
વિપર્યાસબુદ્ધિ મંદ થઈ છે તેને તે પ્રમાણમાં સિદ્ધાંત
અને જેણે તે વિપર્યાસબુદ્ધિ વિશેષપણે ક્ષીણ કરી છે એ
સિદ્ધાંતનું અવગાહન થાય ગૃહ, કુટુંબ, પરિગ્રહાદિ ભાવ
મમતા છે અને તેની પ્રાપ્તિ-અપ્રાપ્તિ પ્રસંગમાં જે રાગદ્વેષ
વિપર્યાસબુદ્ધિ છે અને અહંતા-મમતા તથા કષાય જ્યાં
ઉદ્ભવે છે ત્યાં મંદ પડે છે-અનુક્રમે નાશ પામવાયોગ્ય થા
ભાવને વિષે અનાસક્તબુદ્ધિ થવી તે 'વૈરાગ્ય' છે અને તે
નિમિત્તે ઉત્પન્ન થતો એવો જે કષાયક્લેશ તેનું મંદ થવ
એટલે તે બે ગુણ વિપર્યાસબુદ્ધિને પર્યાયાંતર કરી

સંયમ'માં કંઈ પણ પરમાર્થની નિ[illegible]
નથી પરમાર્થના કારણભૂત એવા 'વ્યવહા[illegible] કરવા ઘટે
કહ્યો છે [illegible] અને તે કારણે આ
[illegible]યું છે [૪૦૪

*

જ્ઞાની ઉપાધિ રહિત છતા ઉપાધિ[illegible]

પ્રારબ્ધ છે એમ માનીને [illegible]
પણ પરિણતિથી છૂટ્યા છતા, [illegible] જો યથાર્થના સ્વરૂપપર વિચાર કરશો
ઉપાધિસહિત દેખાય છે, ત[illegible] થાય છે એમ જિને કહ્યુ છે તે સમ
[૪૦૬

* *

ત્યાગની ઉત્કૃષ્ટતા[illegible]

જ્ઞાનીપુરુષે [illegible] અણગારત્વ
[illegible] જ્ઞાન એ આદિ ગર્ભભૂમિકાને વિષે સર્વસંગપરિત્યાગ
[illegible] એમ જાણીને જ્ઞાનીપુરુષોએ 'અણગારત્વ' નિરૂપણ
[illegible] પરમાર્થથી સર્વસંગપરિત્યાગ યથાર્થબોધ થયે પ્રાપ્ત થવા-
[illegible] જાણતા છતા પણ સત્સંગમા નિત્ય નિવાસ થાય, તો તેવો
[illegible] ય છે, એમ જાણી સામાન્ય રીતે બાહ્યસર્વસંગપરિત્યાગ
જ્ઞાનીપુરુ[illegible] શ્યો છે, કે જે નિવૃત્તિને યોગે શુભેચ્છાવાન એવો જીવ
સદ્ગુરુ સત્પુરુષ અને સત્શાસ્ત્રની યથાયોગ્ય ઉપાસના કરી યથાર્થબોધ પામે

* * [૪૧૧

મિથ્યાત્વ ત્યાગમા વિઘ્નરૂપ અભિનિવેશ

બે અભિનિવેશ આડા આવી ઉભા રહેતા હોવાથી જીવ 'મિથ્યાત્વ' નો ત્યાગ કરી શકતો નથી તે આ પ્રમાણ છે–લૌકિક અને શાસ્ત્રિય ક્રમે કરીને સત્સમાગમયોગે જીવ જો તેના પરિગ્રહનુ બળ [illegible] તો 'મિથ્યાત્વ' નો ત્યાગ થાય છે એમ વારવાર જ્ઞાનીપુરુષોએ દ્વાદશાંગી [illegible] દ્વારાએ ઉપદેશ્યુ છતા જીવ તે છોડવા પ્રત્યે ઉપેક્ષિત શા માટે થાય [illegible] એ વાત વિચારવયોગ્ય છે

* * * [૪૧૨

દુઃખનુ મૂળ સયોગ

સર્વ દુઃખનુ મૂળ સયોગ (સબધ) છે એમ જ્ઞાનવતા એવા તીર્થંકરે કહ્યુ છે સમસ્ત જ્ઞાનીપુરુષોએ એમ દીઠુ છે જે સયોગ બે પ્રકારે મુખ્ય

એમ કહે ... અને બાહ્યસંબંધીય અંતર્સંયોગનો વિચાર તે આવરણો ... પરિચય કર્ત્તવ્ય છે, જે અપરિચયની સપ-ારંભપરિગ્રહનું ... [૪૧૩.

*

... છે —

. જીવને મતિજ્ઞાન ક્યારે ... જીવે માન્યતા કરી કૃતાર્થતા
જીવને શ્રુતજ્ઞાન ક્યારે છે ... છદતા ટળી નથી; સત્સ-
જીવને અવધિજ્ઞાન ક્યારે છે ... નિર્વાહને અર્થે શાસ્ત્રના
. જીવને મન પર્યવજ્ઞાન ક્યારે ... સાધન એવા સત્સમા-
જીવને કેવળજ્ઞાન ક્યારે ઉપજે ? ... છે, તે જીવને પણ

એમ સત્તર પ્રકાર ફરીથી કહી ... શાસ્ત્રો ઉપકારી છવટે કેવળજ્ઞાન છે ત્યાંસુધી લીધુ છે અને ... વિચારાય માવરણના હેતુપણે કહી તેનું અત્યંત બળવાન ... [૪... વવાનો જ ઉપદેશ કર્યો છે ફરીફરીને જ્ઞાનીપુરુષોના ... નિશ્ચય કરવાની જીવને પ્રેરણા કરવા ઇચ્છે છે, ... ઉત્પન્ન થયેલી એવી દુષ્ટ ઇચ્છાદિ ભાવમા મૂઢ થયેલો એવો જીવ ... નથી અને તે ભાવોની નિવૃત્તિ કર્યા વિના અથવા નિવૃત્તિનુ પ્રયત્ન કર્યા વિન શ્રેય ઇચ્છે છે, કે જેનો સંભવ ક્યારે પણ થઈ શક્યો નથી, વર્ત્તમાનમાં નથી અને ભવિષ્યમાં થશે નહીં [૩૯૮.

*　　　*　　　*

સદેહે પણ કષાય રહિત થવાય.

કાયાસુધી માયા (એટલે કષાયાદિનો સભવ) રહ્યા કરે [1]. . . તોપણ કોઈ પુરુષવિશેષને વિષે કેવળ ... ના—સજ્વલનાદિ કષાયનો અભાવ થઈ શકવાયોગ્ય લાગે છે ... વિશેષપણે ક્ષીણ સદેહ થતો નથી, તેથી કાયા છતા પણ કષાયરહિતપણુ ... સર્વથા રાગદ્વેષરહિત પુરુષ હોઈ શકે રાગદ્વેષરહિત આ પુરુષ છે, એમ બાહ્યચેષ્ટાથી સામાન્ય જીવો જાણી શકે એમ બની શકે નહીં એથી તે પુરુષ કષાયરહિત-સંપૂર્ણવીતરાગ-ન હોય એવો અભિપ્રાય વિચારવાન સિદ્ધ કરતા નથી કેમકે બાહ્યચેષ્ટાથી આત્મ-દશાની સર્વથા સ્થિતિ સમજાઈ શકે એમ ન કહી શકાય [૪૦૧.

૧ એમ શ્રી ૦ ૦ ૦ ને લાગે છે તે અભિપ્રાય પ્રાયે (ઘણુંકરીને) તો યથાર્થ છે

સયમ'મા કઈ પણ પરમાર્થની નિમિત્તતા [illegible] પ કરવા ઘટે
નથી પરમાર્થના કારણભૂત એવા 'વ્યવહાર [illegible] ે તે કારણે આ
કહ્યો છે [illegible] ર્યુ છે [૪૦૪

*

જ્ઞાની ઉપાધિ રહિત છતા ઉપાધિસહિત

પ્રારબ્ધ છે એમ માનીને [illegible]
પણ પરિણતિથી છૂટ્યા છતા, [illegible] વસ્તુના સ્વરૂપપર વિચાર કરશો
ઉપાધિસહિત દેખાય છે, [illegible] થાય છે એમ જિને કહ્યુ છે તે સમ- [૪૦૬

* *

ત્યાગની ઉત્કૃષ્ટતા

જ્ઞાનીપુરુષોએ [illegible] ગારત્વ
અને [illegible], જ્ઞાન એ આદિ સર્વભૂમિકાને વિષે સર્વસગપરિત્યાગ
[illegible] છે એમ જાણીને જ્ઞાનીપુરુષોએ 'અણગારત્વ' નિરૂપણ
[illegible] પરમાર્થથી સર્વસગપરિત્યાગ યથાર્થબોધ થયે પ્રાપ્ત થવા-
[illegible] જાણતા છતા પણ સત્સગમા નિત્ય નિવાસ થાય, તો તેવો
[illegible] ય છે, એમ જાણી સામાન્ય રીતે બાહ્યસર્વસગપરિત્યાગ
જ્ઞાનીપુરુષો [illegible] ર્યો છે, કે જે નિવૃત્તિને યોગે શુભેચ્છાવાન એવો જીવ
સદ્ગુરુ, સત્પુરુષ અને સત્શાસ્ત્રની યથાયોગ્ય ઉપાસના કરી યથાર્થબોધ પામે

* * * [૪૧૧

મિથ્યાત્વ ત્યાગમા વિઘ્નરૂપ અભિનિવેશ

બે અભિનિવેશ આડા આવી ઉભા રહેતા હોવાથી જીવ 'મિથ્યાત્વ'નો ત્યાગ કરી શકતો નથી તે આ પ્રમાણે છે—લૌકિક અને શાસ્ત્રિય ક્રમે કરીને સત્સમાગમયોગે જીવ જો તેના પરિગ્રહનુ બળ [illegible] તો 'મિથ્યાત્વ' નો ત્યાગ થાય છે, એમ વારવાર જ્ઞાનીપુરુષોએ દ્વાદશાગી [illegible] દ્વારાએ ઉપદેશ્યુ છતા જીવ તે છોડવા પ્રત્યે ઉપેક્ષિત શા માટે થાય [illegible] તે વાત વિચારવાયોગ્ય છે

* * * [૪૧૨

દુ ખનુ મૂળ સયોગ.

સર્વ દુ ખનુ મૂળ સયોગ (સબધ) છે એમ જ્ઞાનવતા એવા તીર્થંકરે કહ્યુ છે સમસ્ત જ્ઞાનીપુરુષોએ એમ દીઠુ છે જે સયોગ બે પ્રકારે મુખ્ય

એમ કહે ... મને આત્મસબંધીય અતર્સયોગનો વિચાર કે તે આવરણો ... અપરિચય કર્તવ્ય છે, જે અપરિચયની સપ- આરભપરિગ્રહનુ બળ ... કરી ... [૪૬૩.

કર્યું છે —
૧. જીવને મતિજ્ઞાન ક્યારે ... જીવે માન્યતા કરી કૃતાર્થતા
૨. જીવને શ્રુતજ્ઞાન ક્યારે ... ચ્છેદતા ટળી નથી, સત્સ
૩ જીવને અવધિજ્ઞાન ક્યારે ઉ... નિર્વાહને અર્થે શાસ્ત્રના
૪. જીવને મન પર્યવજ્ઞાન ક્યારે ઉ... સાધન એવા સત્સમા-
૫ જીવને કેવળજ્ઞાન ક્યારે ઉપજે? ... છે, તે જીવને પણ

એમ સત્તર પ્રકાર ફરીથી કહી ... શાસ્ત્રો ઉપકારી છેવટે કેવળજ્ઞાન છે ત્યાસુધી લીધુ છે અને ... વિચારાય આવરણના હેતુપણે કહી તેનુ અત્યત બળવાન ... [૪૫ થવાનો જ ઉપદેશ કર્યો છે ફરીફરીને જ્ઞાનીપુરુષે ... નિશ્ચય કરવાની જીવને પ્રેરણા કરવા ઇચ્છે છે, તે ... ઉત્પન્ન થયેલી એવી દુષ્ટ ઇચ્છાદિ ભાવમા મૂઢ થયેલો ... તો નથી અને તે ભાવોની નિવૃત્તિ કર્યા વિના અથવા નિવૃત્તિનુ પ્રયત્ન ... શ્રેય ઇચ્છે છે, કે જેનો સભવ ક્યારે પણ થઈ શક્યો નથી, વર્ત... નથી અને ભવિષ્યમા થશે નહીં [૩૯૮.

* * *

<u>સદેહે પણ કષાય રહિત થવાય</u>

કાયાસુધી માયા (એટલે કષાયાદિનો સભવ) રહ્યા કરે [1] . . તોપણ કોઈ પુરુષવિશેષને વિષે કેવળ ... ના–સજ્વલનાદિ કષાયનો અભાવ થઈ શકવાયોગ્ય લાગે છે ... વિશેષપણે ક્ષીણ સદેહ થતો નથી, તેથી કાયા છતા પણ કષાયરહિતપણુ ... સર્વથા રાગદ્વેષરહિત પુરુષ હોઈ શકે રાગદ્વેષરહિત આ પુરુષ છે, એમ બાહ્યચેષ્ટાથી સામાન્ય જીવો જાણી શકે એમ બની શકે નહીં એથી તે પુરુષ કષાયરહિત–સંપૂર્ણવીતરાગ–ન હોય એવો અભિપ્રાય વિચારવાન સિદ્ધ કરતા નથી કેમકે બાહ્યચેષ્ટાથી આત્મ દશાની સર્વથા સ્થિતિ સમજાઈ શકે એમ ન કહી શકાય [૪૦૧.

૧ એમ શ્રી ૦૦૦ને લાગે છે તે અભિપ્રાય પ્રાયે (ઘણુકરીને) તો યથાર્થ છે

સંયમ'માં કંઈ પણ પરમાર્થની નિમિત્તતા ન[illegible] નથી. પરમાર્થના કારણભૂત એવા 'વ્યવહા[illegible] [illegible]ક્ષેપ કરવા ઘટે કહ્યો છે. [illegible]ને તે કારણે આ [illegible]હ્યું છે. [૪૦૪.

*

જ્ઞાની ઉપાધિ રહિત છતાં ઉપાધિ[illegible]

પ્રારબ્ધ છે એમ માનીને જ્ઞાની[illegible] પણ પરિણતિથી છૂટ્યા છતાં [illegible] ચક્ષુના સ્વરૂપપર વિચાર કરશો ઉપાધિસહિત દેખાય છે; [illegible]ગાણું થાય છે એમ જિને કહ્યું છે તે સમ- [૪૦૬.

* *

ત્યાગની ઉત્કૃષ્ટતા[illegible]

જ્ઞાનીપુરુષો[illegible] [illegible]ગારત્વ.

અને [illegible], જ્ઞાન એ આદિ સર્વભૂમિકાને વિષે સર્વસંગપરિત્યાગ [illegible] એમ જાણીને જ્ઞાનીપુરુષોએ 'અણગારત્વ' નિરૂપણ [illegible] પરમાર્થથી સર્વસગપરિત્યાગ યથાર્થબોધ થયે પ્રાપ્ત થવા- [illegible]મ જાણતાં છતાં પણ સત્સંગમાં નિત્ય નિવાસ થાય, તો તેવો [illegible] [illegible]યોગ્ય છે, એમ જાણી સામાન્ય રીતે બાહ્યસર્વસંગપરિત્યાગ જ્ઞાનીપુરુષોએ ઉપદેશ્યો છે; કે જે નિવૃત્તિને યોગે શુભેચ્છાવાન એવો જીવ સદ્ગુરુ, સત્પુરુષ અને સત્શાસ્ત્રની યથાયોગ્ય ઉપાસના કરી યથાર્થબોધ પામે.

* * * [૪૧૧.

મિથ્યાત્વ ત્યાગમાં વિઘ્નરૂપ અભિનિવેશ.

બે અભિનિવેશ આડા આવી ઉભા રહેતા હોવાથી જીવ 'મિથ્યાત્વ'નો ત્યાગ કરી શકતો નથી. તે આ પ્રકારે છે–લૌકિક અને શાસ્ત્રિય ક્રમે કરીને સત્સમાગમયોગે જીવ જો તેનું પરિગ્રહનું બળ છે તો 'મિથ્યાત્વ' નો ત્યાગ થાય છે; એમ વારંવાર જ્ઞાનીપુરુષોએ દ્વીભંગી [illegible] દ્વારાએ ઉપદેશ્યું છતાં જીવ તે છોડવા પ્રત્યે ઉપેક્ષિત શા માટે થાય [illegible] તે વાત વિચારવાયોગ્ય છે.

* * * [૪૧૨.

દુઃખનું મૂળ સંયોગ.

સર્વ દુઃખનું મૂળ સંયોગ (સંબંધ) છે એમ જ્ઞાનવંતા એવા તીર્થંકરે કહ્યું છે. સમસ્ત જ્ઞાનીપુરુષોએ એમ દીઠું છે. જે સંયોગ બે પ્રકારે મુખ્ય-

પણ કહ્યો છે; [illegible]ન ત્યાગ.

[illegible] દારિદ્ર, રોગ અને મૃત્યુ એ ચારને થવાને આત્માને બાહ્ય[illegible] ઉપાય અજીત દેખી, જેને વિષે તેની ઉત્પ [illegible]રમાર્થ ઇચ્છા જ્ઞાનીપુરુષો [illegible] જાતા હવા શ્રી ઋષભાદિ અનંત [illegible] સર્વ જીવોને તે ઉપાય ઉપ- [illegible] પણ કરુણાશીલ એવા તે [illegible] નિશ્ચળ શરણરૂપ છે

*

શાસ્ત્રિય અભિનિવેશ

[૪૨૯

આત્માર્થ શિવાય શાસ્ત્રની [illegible] માની છે, તે સર્વ 'શાસ્ત્રિયઅભિનિ[illegible] માગમનો યોગ પ્રાપ્ત થયો છે તે યોગે [illegible] કોઈ એક વચનને બહુવચન જેવુ જણાવે[illegible] ગમ તેના સમાન કે તેથી વિશેષ ભાર શાસ્ત્ર[illegible] મના[illegible] કહ્યો છે. 'અપ્રશસ્ત શાસ્ત્રિયઅભિનિવેશ' છે આત્મા સં[illegible] જીવને તથા- છે અને તે પણ સ્વચ્છંદરહિત પુરુષને, એટલો લક્ષ[illegible] ન હોય એમા તો તે 'શાસ્ત્રિયઅભિનિવેશ' ગણવાયોગ્ય નથી સંક્ષેપ[illegible] સ્વરૂપ' [illegible]ની

* *

ત્યાગની ઉત્કૃષ્ટતા તે આત્મજ્ઞાનનો હેતુ

મોટા મુનિઓને જે વૈરાગ્યદશા પ્રાપ્ત થવી દુર્લભ તે વૈરા[illegible] ગૃહવાસને વિષે જેને પ્રાયે વર્ત્તતી હતી એવા શ્રી મહાવીર ઋષભ[illegible] પુરુષો પણ ત્યાગને ગ્રહણ કરી ચાલી નીકળ્યા એ જ ત્યાગનુ ઉત્કૃષ્ટપણુ ઉપદેશે છે.

ગૃહસ્થાદિ વ્યવહાર વર્ત્તે ત્યાંસુધી આત્મજ્ઞાન ન થાય, કે આત્મજ્ઞાન હોય તેને ગૃહસ્થાદિ વ્યવહાર ન હોય એવો નિયમ નથી તેમ છતાં પણ જ્ઞાનીને પણ ત્યાગવ્યવહારની ભલામણ પરમપુરુષોએ ઉપદેશી છે, કેમકે ત્યાગ આત્મઐશ્વર્યને સ્પષ્ટ વ્યક્ત કરે છે, તેથી અને લોકને ઉપકારભૂત છે તેથી ત્યાગ અકર્ત્તવ્યલક્ષે કર્ત્તવ્ય છે એમા સદેહ નથી

• • •

પરમાર્થ અને વ્યવહાર સયમ.

સ્વસ્વરૂપને વિષે સ્થિતિ તેને 'પરમાર્થસયમ' કહ્યો છે તે સયમને કારણભૂત એવાં અન્ય નિમિત્તોના ગ્રહણને 'વ્યવહારસંયમ' કહ્યો છે. કોઈ જ્ઞાનીપુરુષોએ તે સયમનો પણ નિષેધ કર્યો નથી પરમાર્થની ઉપેક્ષાએ- લક્ષવગર-જે 'વ્યવહારસયમ'માં જ 'પરમાર્થસંયમની માન્યતા રાખે તેના 'વ્યવહારસંયમ'નો તેનો અભિનિવેશ ટાળવા નિષેધ કર્યો છે. પણ વ્યવહાર-

અસદ્આગ્રહનો તથા કેવળ વેષવ્યવહા[illegible] જ્ઞાનીપુરુષોએ કહ્યુ ઉપદેશ પરિણામી થાય તેમ આત્મા[illegible]ને પણ 'પરમાર્થસયમ' જીવો યથાર્થ માર્ગની સન્મુખ થા[illegible]

*

જ્ઞાની અને સામાન્ય મનુ[illegible] દેખાય

[પ્ર૦] [1]જગતવાસી[illegible] ઉપધિ કરે છે એમ જણાતુ નથી, મોટા પુરુષ છે તે જાણે[illegible] તા બાહ્ય કારણો રોકે છે, માટે જ્ઞાની ઉપશમ વર્ત્તે છે [1] [illegible] તેની નિવૃત્તિના લક્ષને નિત્ય ભજે છે [૪૧૬

*

[જેમ મ[illegible] પરિગ્રહ ત્યાગ

જગતના જીવો[illegible]

જીવો આ[illegible]કાર આરભપરિગ્રહના ત્યાગનુ ઉત્કૃષ્ટપણુ કહ્યુ છે મનુષ્યાદિ[illegible]નો ઉપદેશ કર્યો છે અને ઘણુકરી પોતે પણ એમ ભેદ વ[illegible] મુમુક્ષુપુરુષને અવશ્યકરી તેની સક્ષેપવૃત્તિ જોઈએ એમા

તથ[illegible]પરિગ્રહનો ત્યાગ ક્યા ક્યા પ્રતિબંધથી જીવ ન કરી શકે અને તે [illegible]મા પ્રકારે ટાળી શકાય એ પ્રકારે મુમુક્ષુ જીવે પોતાના ચિત્તમા વિશેષ વિચારઅકુર ઉત્પન્ન કરી કઈ પણ તથારૂપ ફળ આણવુ ઘટે જો તેમ કરવામા ન આવે, તો તે જીવને મુમુક્ષુતા નથી, એમ પ્રાયે કહી શકાય

આરભ અને પરિગ્રહનો ત્યાગ ક્યા પ્રકારે થયો હોય, તો યથાર્થ કહેવાય તે પ્રથમ વિચાર કરી પછી ઉપર કહ્યો તે વિચારઅકુર મુમુક્ષુજીવે પોતાના અત કરણમા અવશ્ય ઉત્પન્ન કરવો યોગ્ય છે [1] [૪૧૭.

* * *

ત્યાગની ઉત્કૃષ્ટતા ચક્રવર્ત્યાદિ પદનો ત્યાગ

ઉત્કૃષ્ટ સપત્તિના ઠેકાણા જે ચક્રવર્ત્યાદિ પદ તે સર્વ અનિત્ય દેખીને વિચારવાનપુરુષો તેને છોડીને ચાલી નીકળ્યા છે અથવા પ્રારબ્ધોદયે વાસ થયો તોપણ અમૂર્છિતપણે અને ઉદાસીનપણે તેને પ્રારબ્ધોદય સમજીને વર્ત્યા છે અને ત્યાગનો લક્ષ રાખ્યો છે [૪૧૮.

* * *

---

૧ તથારૂપ ઉદયથી વિશેષ લખવાનુ હાલ બની શકતુ નથી

આત્મ[illegible] [illegible] દૃષ્ટિ[illegible] છે. તેની દૃષ્ટિએ ખરેખરું જ્ઞાની કે વીત-
મ[illegible] મુક્ત [illegible] ગોચર! અંધ[illegible]રને વિષે પડેલા પદાર્થને મનુષ્યચક્ષુ
એક આત્મ[illegible] [illegible] જ્ઞાની, કે વીતરાગને જગતદૃષ્ટિ-
ત્તિનો હેતુ છે [illegible] વિષે પડેલો પદાર્થ મનુષ્યચક્ષુથી
જ્ઞાનીપુરુષોએ એ[illegible] છે, તેમ જગતદૃષ્ટિજીવોને જ્ઞાની, કે
દેશ્યો છે. તે આત્મજ્ઞા[illegible] અને સત્સમાગમની અપેક્ષા
સત્પુરુષોએ ભક્તિમાર્ગ [illegible] અંધકારમા પડેલો અને અંધ-
અને સુગમ છે. [illegible] તથારૂપ યોગ વિના,
[illegible] ભાસે છે, દેહાદિ

*

દુ:ખનો ઉપાય આત્મજ્ઞાન, જ્ઞાનીનો [illegible] [૪૨૩.

સર્વદુ:ખથી મુક્ત થવાનો સર્વોત્કૃષ્ટ [illegible]
તે જ્ઞાનીપુરુષોનાં વચનો સાચા છે—અત્યંત [illegible] જ્ઞાનીપુરુષો
રૂપ આત્મજ્ઞાન ન થાય ત્યાંસુધી, આત્યંતિક [illegible] કારણે
સંશય નથી. તે આત્મજ્ઞાન થતાં સુધી જીવે [illegible] દેવને વિષે
એવાં સદ્ગુરુદેવનો નિરંતર આશ્રય અવશ્ય કરવાયોગ્ય છે [illegible] તે
તે આશ્રયનો વિયોગ હોય ત્યારે આશ્રયભાવના નિત્ય કર્તવ્ય છે. [illegible]

મુમુક્ષુ કેવો ઉપદેશ આપી શકે?

ઉદયને યોગે તથારૂપ આત્મજ્ઞાન થયા પ્રથમ ઉપદેશકાર્ય કરવું પડતું હોય તો વિચારવાન મુમુક્ષુ પરમાર્થના માર્ગને અનુસરવાને હેતુભૂત એવા ભક્તિ, સત્પુરુષના ગુણગ્રામ, સત્પુરુષપ્રત્યે પ્રમોદભાવના અને સત્પુરુષપ્રત્યે અવિરોધભાવના લોકોને ઉપદેશે છે; જે પ્રકારે મતમતાંતરનો અભિનિવેશ ટળે અને સત્પુરુષના વચનો ગ્રહણ કરવાની આત્મવૃત્તિ થાય તેમ કરે છે. વર્તમાનકાળમાં તે પ્રકારની વિશેષ હાનિ થશે એમ જાણી, જ્ઞાનીપુરુષોએ આ કાળને દુષમકાળ કહ્યો છે અને તેમ પ્રત્યક્ષ દેખાય છે. સર્વ કાર્યમાં કર્તવ્યમાત્ર આત્માર્થ છે; એ સભાવના નિત્ય મુમુક્ષુજીવે કરવી યોગ્ય છે.

* * * [૪૨૧.

ઉપદેશ કોણ–અને કેમ આપે?

પર્યાયજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયા પ્રથમ જે જીવોને ઉપદેશકપણું વર્તતું હોય, તે જીવોએ જે પ્રકારે વૈરાગ્ય, ઉપશમ અને ભક્તિનો લક્ષ થાય તે પ્રકારે પ્રસંગપ્રાપ્ત જીવોને ઉપદેશ આપવો ઘટે અને જે પ્રકારે તેને નાના પ્રકારના

પ્રવર્ત્તાય ત્યાંસુધી સર્વસંગપરિત્યાગ પણ નામ [illegible] ટે છે તે પ્રકારે—
સરમાં પણ અંતર્પરિણતિપર દૃષ્ટિ દેવાનું [illegible] ટે. ક્રમે કરીને તે
પછી આવા ગૃહવ્યવહારને વિષે લૌકિક [illegible] ઉપદેશ કર્તવ્ય છે.
પર દૃષ્ટિ દેવાનું બનવું કેટલું દુઃસાધ્ય [illegible] * [૪૨૨.
વળી તેવા વ્યવહારમાં રહી જીવે અ [illegible] કારણો.
તે પણ વિચારવાયોગ્ય છે અમે [illegible] ગ્રંથાની ખબર પડે નહીં; બાકી જે
[illegible] પુરુષને વિષે રાગદ્વેષનો અભાવ, કે

લૌકિક અભિનિવેશ [illegible]

જેટલી [illegible] પુરુષો અથવા દૃઢમુમુક્ષુજીવો જાણે છે તેમ, અભિનિવેશ [illegible] મનુષ્યાદિ પ્રાણીને જેમ જોઈને જગતવાસી-સમન્વ [illegible] દિ છે અને મહાત્માપુરુષો પણ જાણે છે કે આ દર્શન [illegible] જોવાથી બેયનું જાણવું સરખું વર્ત્તે છે અને આમાં [illegible] ભેદ થવાનાં ક્યાં કારણો મુખ્યપણે વિચારવાયોગ્ય છે?[3]...

[illegible] મનુષ્યાદિને જગતવાસીજીવો જાણે છે તે દૈહિક સ્વરૂપથી વિ [illegible] થી જાણે છે. એક બીજાની મુદ્રામાં, આકારમાં, તથા ઇંદ્રિ[illegible]. જે ભેદ છે તે ચક્ષુઆદિ ઇંદ્રિયોથી જગતવાસીજીવ જાણી શકે છે અને કેટલાક તે જીવોના અભિપ્રાય પણ અનુમાનપરથી જગતવાસીજીવ જાણી શકે છે, કેમકે તે તેના અનુભવનો વિષય છે; પણ જ્ઞાનદશા અથવા વીતરાગદશા છે તે મુખ્યપણે દૈહિકસ્વરૂપ તથા દૈહિકચેષ્ટાનો વિષય નથી; અંતરાત્મગુણ છે અને અંતરાત્મપણું બાહ્યજીવોના અનુભવનો વિષય ન હોવાથી, તેમજ તથારૂપ અનુમાન પણ પ્રવર્ત્તે એવા જગતવાસીજીવોને ઘણુંકરીને સંસ્કાર નહીં હોવાથી, જ્ઞાની કે વીતરાગને તે ઓળખી શકતા નથી. કોઈક જીવ સત્સમાગમના યોગથી, સહજ શુભકર્મના ઉદયથી, તથારૂપ કંઈ સંસ્કાર પામીને, જ્ઞાની કે વીતરાગને યથાશક્તિ ઓળખી શકે; તથાપિ ખરેખરુ ઓળખાણ તો દૃઢ મુમુક્ષુતા પ્રગટ્યે, તથારૂપ સત્સમાગમથી પ્રાપ્ત થયેલ ઉપદેશને અવધારણ કર્યે, અંતરાત્મવૃત્તિ પરિણમ્યે, જીવ જ્ઞાની કે વીતરાગને ઓળખી શકે.

---

૧ સર્વ કષાયનો અભાવ દેહધારી છતા પરમજ્ઞાનીપુરુષને વિષે બને એ પ્રકારે અમે લખ્યું તે પ્રસંગમાં 'અભાવ' શબ્દનો અર્થ 'ક્ષય' ગણીને લખ્યો છે....
૨ એમ લખી આપે શંકા કરી કે.– ... ૩ એ પ્રકારે લખ્યું તેનું સમાધાન—

દશાનુ તારતમ્ય લક્ષગત થાય છે. અત્રે જે 'વર્ત્તમાન જ્ઞાની' શબ્દ લખ્યો છે, તે કોઈ વિશેષ પ્રજ્ઞાવત, પ્રગટ બોધબીજસહિત પુરુષ શબ્દના અર્થમા લખ્યો છે જ્ઞાનીના વચનોની પરીક્ષા સર્વ–જીવને સુલભ હોત તો નિર્વાણ પણ સુલભ જ હોત

મતિ આદિ જ્ઞાનના પાચ પ્રકાર

જિનાગમમા મતિ શ્રુત આદિ જ્ઞાનના પાચ [illegible] તે જ્ઞાનના પ્રકાર સાચા છે ઉપમાવાચક નથી અવધિ [illegible] જ્ઞાન વર્ત્તમાનકાળમા વ્યવચ્છેદ જેવા લાગે છે તે પરથી [illegible] વાચક ગણવા યોગ્ય નથી એ જ્ઞાન મનુષ્ય જીવોને ચારિત્રપર્યાયની [illegible] તારતમ્યતાથી ઉપજે છે વર્ત્તમાનકાળમા તે વિશુદ્ધ [illegible] પ્રાપ્ત થવી દુર્લભ છે, કેમકે કાળનુ પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપ ચારિત્રમોહ [illegible] પ્રકૃતિના વિશેષ બળ સહિત વર્ત્તતુ જોવામા આવે છે [illegible] ચારિત્ર પણ કોઈક જીવને વિષે [illegible] વાયોગ્ય છે તેવા કાળમા [illegible] લબ્ધિ વ્યવચ્છેદ જેવી હોય એમા કઈ આશ્ચર્ય નથી તે [illegible] વાચક ગણવાયોગ્ય નથી, આત્મસ્વરૂપ વિચારતા તો તે જ્ઞાન [illegible] અસભવિતપણુ દેખાતુ નથી સર્વજ્ઞાની સ્થિતિનુ ક્ષેત્ર [illegible] પછી અવધિ મન પર્યવાદિ જ્ઞાનનુ ક્ષેત્ર આત્મા હોય એમા [illegible] યદ્યપિ શાસ્ત્રના યથાસ્થિત પરમાર્થના અજાણ જીવો તેની [illegible] પ્રકારે કરે છે, તે વ્યાખ્યા વિરોધવાળી હોય પણ પરમાર્થે તે [illegible] છે જિનાગમમા તેની જે [illegible] સમાધાન [illegible] આશયથી વ્યાખ્યા [illegible] વ્યાખ્યા અને અજ્ઞાની જીવો આર [illegible] મોટો ભેદ હોય એમા આશ્ચર્ય નથી કેવળજ્ઞાન મુખ્યપણે [illegible] વિષય માટે સદેહ થવાયોગ્ય છે, પણ આત્મદ્ પ્રગટવાયોગ્ય છે તે [illegible] પ્રકાશ નથી [illegible] ગ્ય નથી શ્રી ૦ ૦ ૦ [illegible] પાચમે કેવળી જેવા [illegible] જ્ઞાન તે કેવળજ્ઞાન છે [illegible] ના સમાધાનનો સંક્ષેપ

એક સમય–પરમાણુ–પ્રદેશનુ જ્ઞાન થયે કેવળજ્ઞા[illegible]

કાળનો સુક્ષ્મમા સુક્ષ્મ વિભાગ 'સમય' છે [illegible] સ્વરૂપજ્ઞાન થાય સુક્ષ્મ વિભાગ 'પરમાણુ' છે અને અરૂપી પદાર્થનો [illegible] તેનુ જ્ઞાન થતુ તેનુ નામ 'પ્રદેશ' છે એ ત્રણે એવા સુક્ષ્મ છે કે અનંત–[illegible]

આચારાગસૂત્ર છે તેના પ્રથમશ્રુત–સ્કધમાં, પ્રથમ અધ્યયનના પ્રથમ ઉ
શમા, પ્રથમવાક્યે, જે શ્રી જિને ઉપદેશ કર્યો છે. તે સર્વઅગના સર્વશ્રુત
જ્ઞાનનો સારસ્વરૂપ છે, મોક્ષના બીજભૂત છે, સમ્યકત્વસ્વરૂપ છે તેવક્ષ
પ્રત્યે ઉપયોગ સ્થિર થવાથી જીવને નિશ્ચય આવશે કે જ્ઞાનીપુરુષના સમા
ગમની ઉપાસના વિના જીવ સ્વચ્છદે નિશ્ચય કરે તે છૂટવાનો માર્ગ નથી

• • •

નિશ્ચયે જીવનું પરમાત્મસ્વરૂપ

"સર્વ જીવનુ પરમાત્માપણુ છે એમા સશય નથી," તો પછી શ્રી ૦૦
પોતાને પરમાત્મસ્વરૂપ માને તો તે વાત અસત્ય નથી, પણ જ્યાસુધી
સ્વરૂપ યથાતથ્ય પ્રગટે નહીં ત્યાસુધી, મુમુક્ષુ–જિજ્ઞાસુ–રહેવુ તે વધારે સ
છે અને તે રસ્તે યથાર્થ પરમાત્મપણુ પ્રગટે છે જે, માર્ગ મૂકીને પ્રવર્ત્તવા
તે પદનુ ભાન થતું નથી, તથા શ્રી જિનવીતરાગ–સર્વજ્ઞપુરુષોની આશાત
કરવારૂપ પ્રવૃત્તિ થાય છે બીજો કઈ ભેદ નથી [૪૨

મૃત્યુનુ અવશ્ય આવવુ છે

* * *

સુખે કોણ સુએ?

જેને મૃત્યુની સાથે મિત્રતા હોય અથવા જે મૃત્યુથી ભાગી છુટી
એમ હોય અથવા 'હુ નહીં જ મરુ' એમ જેને નિશ્ચય હોય તે ભલે સુખે સુએ

કેવળજ્ઞાન મુખ્યાર્થપણે ગણવાયોગ્ય નથી જગત્‌ના જીવોને વિશેષ લક્ષ થવા –
વારવાર જગતનુ જ્ઞાન સાથે લીધુ છે અને તે કઈ કલ્પિત છે એમ નહીં પણ તે
અભિનિવેષ કરવાયોગ્ય નથી આ ઠેકાણે વિશેષ લખવાની ઈચ્છા થાય છે અને
રોકવી પડે છે, તોપણ સક્ષેપમા ફરી લખીએ છીએ —

આત્માને વિષેથી સર્વ પ્રકારનો અન્ય અધ્યાસ ટળી સ્ફટિકની પેઠે આત્મા અ
શુદ્ધતા ભજે તે કેવળજ્ઞાન છે અને જગતજ્ઞાનપણે તેને વારવાર જિનાગમમા
છે, તે માહાત્મ્યથી કરી બાહ્યદૃષ્ટિજીવો પુરુષાર્થમા પ્રવર્તે તે હેતુ છે અત્રે શ્રી ૦૦૦
કેવળકોટી સર્વથા અમે કહી છે એવુ કહેવુ યોગ્ય નથી અમે અતરાત્મપણે પણ
માન્યુ નથી, તમે આ પ્રશ્ન લખ્યુ એટલે કઈ વિશેષ હેતુ વિચારી સમાધાન લખ્
પણ હાલ તે પ્રશ્નનુ સમાધાન કરવા વિષે જેટલુ મૌન રહેવાય તેટલ ઉપકારી છે,
ચિત્તમા રહે છે બાકીના પ્રશ્નોનુ સમાધાન સમાગમે ધારશો

૧ શ્રી તીર્થંકરે છ જીવનિકાય અધ્યયન

ાન-ક્રિયા દુરારાધ્ય, તેથી ભક્તિનો આશ્રય.

જ્ઞાનમાર્ગ દુરારાધ્ય છે. પરમાવગાઢદશા પામ્યા પહેલાં તે માર્ગે પડ-ાનાં ઘણાં સ્થાનક છે; સદેહ, વિકલ્પ, સ્વચ્છંદતા, અતિપરિણામીપણું એ ાદિ કારણો વારંવાર જીવને તે માર્ગે પડવાના હેતુઓ થાય છે અથવા ઉર્ધ્વ-ૂમિકા પ્રાપ્ત થવા દેતાં નથી. ક્રિયામાર્ગે અસદ્-અભિમાન, વ્યવહાર-આગ્રહ, સેદ્ધિ-મોહ, પૂજાસત્કારાદિ યોગ અને દૈહિકક્રિયામાં આત્મનિષ્ઠાદિ દોષોનો ંભવ રહ્યો છે. કોઈક મહાત્માને બાદ કરતાં ઘણા વિચારવાન જીવોએ ભક્તિ-ાર્ગનો તે જ કારણોથી આશ્રય કર્યો છે અને આજ્ઞાશ્રિતપણું અથવા પરમ-રુષ સદ્ગુરુને વિષે સર્વાર્પણ સ્વાધીનપણુ શિરસાવદ્ય દીઠું છે અને તેમ જ ર્ત્યા છે; તથાપિ તેવો યોગ પ્રાપ્ત થવો જોઈએ; નહીં તો ચિંતામણિ જેવો નો એક સમય છે એવો મનુષ્યદેહ પરિભ્રમણવૃદ્ધિનો હેતુ થાય. [૪૩૩.

* * *

ેવળજ્ઞાન સંબંધે કેટલાક વિરોધો.

[1]સર્વ દેશકાળાદિનું જ્ઞાન કેવળજ્ઞાનીને હોય એમ જિનાગમનો હાલ ઢીઅર્થ છે; બીજા દર્શનમાં એવો મુખ્યાર્થ નથી અને જિનાગમથી તેવો ુખ્યાર્થ લોકોમાં હાલ પ્રચલિત છે, તે જ કેવળજ્ઞાનનો અર્થ હોય તો તેમાં ેટલાક વિરોધ દેખાય છે.[2]

---

૧ શ્રી ૦ ૦ ૦ ના અભિપ્રાયપૂર્વક તમારો લખેલો કાગળ તથા શ્રી ૦ ૦ ૦ નો ખેલો કાગળ પહોંચ્યા છે શ્રી ૦ ૦ ૦ ના અભિપ્રાયપૂર્વક શ્રી ૦ ૦ ૦ એ લખ્યું નિશ્ચય અને વ્યવહારના અપેક્ષિતપણાથી જિનાગમ તથા વેદાંતાદિ દર્શનમાં ર્તમાનકાળમાં આ ક્ષેત્રથી મોક્ષની ના તથા હા કહી હોવાનો સંભવ છે એ વિચાર વેશેષ અપેક્ષાથી યથાર્થ દેખાય છે અને ૦ ૦ ૦ એ જણાવ્યું છે કે વર્તમાનકાળમાં ંઘયણાદિ હીન થવાનાં કારણથી કેવળજ્ઞાનનો નિષેધ કર્યો છે, તે પણ અપેક્ષિત છે. ાગળપર વિશેષાર્થે લક્ષગત થવા માટે ગયા પત્રના પ્રશ્નને કંઈક સ્પષ્ટતાથી ખીએ છીએ -'જેવો કેવળજ્ઞાનનો અર્થ વર્તમાનમાં જિનાગમથી વર્તમાન જૈન-મુદ્રને વિષે ચાલે છે, તેવો જ તેનો અર્થ તમને યથાર્થ ભાસે છે કે કંઈ બીજો ર્થ ભાસે છે?'

૨ જે બધા અત્રે લખી શકવાનું બન્યુ નથી તેમ જે વિરોધ લખ્યા છે, તે ણ વિશેષ વિસ્તારથી લખવાનુ બન્યું નથી, કેમકે તે યથાવસરે લખવાયોગ્ય લાગે ે. જે લખ્યું છે તે ઉપકારદૃષ્ટિથી લખ્યું છે, એમ લક્ષ રાખશો.

'યોગધારીપણું એટલે મન, વચન અને કાયાસહિત સ્થિતિ હોવાથી આહારાદિ અર્થે પ્રવૃત્તિ થતાં ઉપયોગાંતર થવાથી કંઈપણ વૃત્તિનો એટલે ઉપયોગનો તેમાં નિરોધ થાય. એક વખતે બે ઉપયોગ કોઈને વર્ત્તે નહીં એવો સિદ્ધાંત છે; ત્યારે આહારાદિ પ્રવૃત્તિના ઉપયોગમાં વર્ત્તતા કેવળજ્ઞાનીનો ઉપયોગ કેવળજ્ઞાનના જ્ઞેયપ્રત્યે વર્ત્તે નહીં અને જો એમ બને તો કેવળજ્ઞાનને અપ્રતિહત કહ્યું છે, તે પ્રતિહત થયું ગણાય. અત્રે કદાપિ એમ સમાધાન કરીએ કે આરસીને વિષે જેમ પદાર્થ પ્રતિબિંબિત થાય છે, તેમ કેવળજ્ઞાનને વિષે સર્વ દેશ, કાળ, પ્રતિબિંબિત થાય છે, કેવળજ્ઞાની તેમાં ઉપયોગ દઈને જાણે છે એમ નથી, સહજ સ્વભાવે જ તેમનામા પદાર્થ પ્રતિભાસ્યા કરે છે; માટે આહારાદિમા ઉપયોગ વર્ત્તતાં સહજસ્વભાવે પ્રતિભાસિત એવા કેવળજ્ઞાનનુ હોવાપણુ યથાર્થ છે; તો ત્યા પ્રશ્ન થવાયોગ્ય છે કે આરસીને વિષે પ્રતિભાસિત પદાર્થનું જ્ઞાન આરસીને નથી અને અત્રે તો કેવળજ્ઞાનીને તેનુ જ્ઞાન છે એમ કહ્યુ છે અને ઉપયોગ શિવાય આત્માનું બીજું એવું કયુ સ્વરૂપ છે, કે આહારાદિમાં ઉપયોગ પ્રવર્ત્યો હોય ત્યારે, કેવળજ્ઞાનમાં થવાયોગ્ય જ્ઞેય આત્મા તેથી જાણે?'

સર્વ દેશકાળાદિનું જ્ઞાન કેવળીને હોય તે કેવળી 'સિદ્ધ'ને કહીએ તો સભવિત થવાયોગ્ય ગણાય, કેમકે તેને યોગધારીપણું નથી. આમાં પણ પ્રશ્ન થવાયોગ્ય છે; તથાપિ યોગધારીની અપેક્ષાથી સિદ્ધને વિષે તેવા કેવળજ્ઞાનની માન્યત [illegible] હોવાથી તેમાં સંભવી શકે છે, એટલું પ્રતિપાદ [illegible] સિદ્ધને તેવું જ્ઞાન હોય જ એવો અર્થ પ્રતિપાદન [illegible] ાગમના રુઢીઅર્થ પ્રમાણે જોતાં તો 'દેહધ [illegible] વિષે કેવળજ્ઞાનનો ભેદ થતો [illegible]

અયોગી ભવસ્થ કેવળજ્ઞાન બે પ્રકારે કહ્યું તે આ પ્રમાણેઃ પ્રથમ સમય કેવળ-જ્ઞાન અને અપ્રથમ એટલે સિદ્ધ થવા પહેલાનાં છેલ્લા સમયનું કેવળજ્ઞાન.'

એ આદિ પ્રકારે કેવળજ્ઞાનના ભેદ જિનાગમમાં કહ્યા છે. તેનો પરમાર્થ શો હોવો જોઇએ ? કદાપિ એમ સમાધાન કરીએ કે બાહ્ય કારણની અપેક્ષાથી કેવળજ્ઞાનના ભેદ બતાવ્યા છે, તો ત્યાં એમ શંકા કરવાયોગ્ય છે કે 'કશો પણ પુરુષાર્થ સિદ્ધ થતો ન હોય અને જેમાં વિકલ્પનો અવકાશ ન હોય તેમાં ભેદ પાડવાની પ્રવૃત્તિ જ્ઞાનીના વચનમાં સંભવતી નથી. પ્રથમ સમય કેવળજ્ઞાન અને અપ્રથમ સમય કેવળજ્ઞાન એવો ભેદ પાડતાં કેવળજ્ઞાનનું તારતમ્ય વધતું ઘટતું હોય તો તે ભેદ સંભવે, પણ તારતમ્યમાં તેમ નથી; ત્યારે ભેદ પાડવાનું કારણ શું?' એ આદિ પ્રશ્ન અત્રે સંભવે છે.[1]

* * * [૪૩૪.

શ્રીસહજાનંદના વચનામૃતમાં 'સ્વધર્મસહિત ભક્તિ'નો શબ્દાર્થ.

[પ્ર૦] 'શ્રી સહજાનંદના વચનામૃતમાં આત્મસ્વરૂપની સાથે અહર્નિશ 'પ્રત્યક્ષ ભગવાન'ની ભક્તિ કરવી અને તે ભક્તિ સ્વધર્મમાં રહીને કરવી એમ ઠેકાણે-ઠેકાણે મુખ્યપણે વાત આવે છે. હવે જો 'સ્વધર્મ' શબ્દનો અર્થ 'આત્મસ્વભાવ' અથવા 'આત્મસ્વરૂપ' થતો હોય, તો ફરી સ્વધર્મસહિત ભક્તિ કરવી એમ આવવાનું કારણ શું?'[2]

[ઉ૦] સ્વધર્મમાં રહીને ભક્તિ કરવી એમ જણાવ્યું છે ત્યાં, 'સ્વધર્મ' શબ્દનો અર્થ વર્ણાશ્રમ ધર્મ છે. જે બ્રાહ્મણાદિ વર્ણમાં દેહ ધારણ થયો હોય તે વર્ણનો શ્રુતિ-સ્મૃતિએ કરેલો ધર્મ આચરવો તે વર્ણધર્મ છે અને બ્રહ્મચર્યાદિ આશ્રમ ક્રમેકરી આચરવાની જે મર્યાદા શ્રુતિ-સ્મૃતિએ કરી છે, તે મર્યાદાસહિત તે તે 'આશ્રમમાં' વર્ત્તવું તે 'આશ્રમધર્મ' છે. બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર એ ચાર વર્ણ છે; તથા બ્રહ્મચર્ય, ગૃહસ્થ, વાનપ્રસ્થ અને સન્યસ્ત એ ચાર આશ્રમ છે. બ્રાહ્મણવર્ણે આ પ્રમાણે વર્ણધર્મ આચરવા એમ શ્રુતિ-સ્મૃતિમાં કહ્યું હોય તે પ્રમાણે બ્રાહ્મણ આચરે તો 'સ્વધર્મ' કહેવાય અને જો તેમ ન આચરતાં ક્ષત્રિયાદિને આચરવાયોગ્ય ધર્મને આચરે તો 'પરધર્મ' કહેવાય; એ પ્રકારે જે જે વર્ણમાં દેહ ધારણ થયો હોય, તે તે

---

૧ તેપર અને પ્રથમના પત્રપર યથાશક્તિ વિચાર કર્ત્તવ્ય છે.

૨ એમ તમે લખ્યું તેનો ઉત્તર અત્રે લખ્યો છે.

સૂર્યને લીધે જે દિવસરાત્રિરૂપ કાળ સમજાય છે તે 'વ્યવહારકાળ' છે, કેમકે સૂર્ય સ્વાભાવિકદ્રવ્ય નથી. 'દિગમ્બર' કાળના અસંખ્યાત 'અણુ' માને છે, પણ તેનું એક બીજાની સાથે સંધાન છે એમ તેમનો અભિપ્રાય નથી અને તેથી કાળને અસ્તિકાયપણે ગણ્યો નથી. [૪૩૮.

* * *

<u>ચક્ષુઇંદ્રિય આવરણ ટળ્યે અંધારામાં પણ દેખાય.</u>

[પ્ર૦] [1] "એક મનુષ્યપ્રાણી દિવસને વખતે આત્માના ગુણવડીએ અમુક હદસુધી દેખી શકે છે અને રાત્રિને વખતે અંધારામાં કશું દેખતો નથી; વળી બીજે દિવસે પાછું દેખે છે અને વળી રાત્રિએ અધારામાં કશું દેખતો નથી, તેથી એક અહોરાત્રમાં ચાલુ આ પ્રમાણે આત્માના ગુણ ઉપર અધ્યવસાય બદલાયા વિના નહીં દેખવાનું આવરણ આવી જતું હશે? કે દેખવું એ આત્માનો ગુણ નહીં પણ સૂરજ વડીએ દેખાય છે, માટે સૂરજનો ગુણ હોઈને તેની ગેરહાજરીમાં દેખાતું નથી? અને વળી આવી જ રીતે સાંભળવાના દૃષ્ટાંતે કાન આડું રાખવાથી નથી સભળાતું ત્યારે આત્માના ગુણ કેમ ભૂલાઈ જવાય છે?" [2]

[ઉ૦] જ્ઞાનાવરણીય તથા દર્શનાવરણીય કર્મનો અમુક ક્ષયોપશમ થવાથી ઇંદ્રિયલબ્ધિ ઉત્પન્ન થાય છે. ઇંદ્રિયલબ્ધિ સામાન્યપણે પાંચ પ્રકારની કહી શકાય છે. સ્પર્શેંદ્રિયથી શ્રવણેંદ્રિયપર્યંત. સામાન્યપણે મનુષ્યપ્રાણીને પાંચ ઇંદ્રિયની લબ્ધિનો ક્ષયોપશમ હોય છે; તે ક્ષયોપશમની શક્તિ અમુક વ્યાપ્તિ થાય ત્યાંસુધી જાણી દેખી શકે છે. દેખવું એ ચક્ષુઇંદ્રિયનો ગુણ છે; તથાપિ અંધકારથી કે અમુક છેટે વસ્તુ હોવાથી તેને પદાર્થ જોવામાં આવી શકે નહીં, કેમકે ચક્ષુઇંદ્રિયની ક્ષયોપશમલબ્ધિને તે હદે અટકવું થાય છે. અર્થાત્ ક્ષયોપશમની સામાન્યપણે એટલી શક્તિ છે. દિવસે પણ વિશેષ અંધકાર હોય અથવા કોઈ વસ્તુ ઘણા અંધારામાં પડી હોય અથવા અમુક હદથી છેટે હોય તો ચક્ષુથી દેખાઈશકતી નથી; તેમ બીજી ઇંદ્રિયોની લબ્ધિસંબંધી ક્ષયોપશમશક્તિસુધી તેના વિષય જ્ઞાનદર્શનની પ્રવૃત્તિ છે; અમુક

૧ ગયા શનિવારનો લખેલો કાગળ પહોંચ્યો છે કાગળમાં મુખ્ય કરી ત્રણ પ્રશ્નો લખ્યા છે તેના ઉત્તર નીચે લખ્યાથી વિચારશો. પ્રથમ પ્રશ્નોમાં એમ જણાવ્યું છે કેઃ. ૨ તેનો સંક્ષેપમાં ઉત્તરઃ

વ્યાઘાત સુધી તે સ્પર્શી શકે છે અથવા સુંઘી શકે છે; સ્વાદ ઓળખી શકે છે અથવા સાંભળી શકે છે.

. . .

ક્ષયોપશમ અને ક્ષાયક લબ્ધિ.

[પ્ર૦] "આત્માના અસંખ્યાત પ્રદેશ આખા શરીરમાં વ્યાપક છતાં આંખના વચલા ભાગની કીકી છે તેથી જ દેખી શકાય છે; તે જ પ્રમાણે આખા શરીરમાં અસંખ્યાત પ્રદેશ વ્યાપક છતાં એક નાના ભાગ કાન વડીએ સાંભળી શકાય છે, બીજી જગોએથી સાંભળી શકાય નહીં. અમુક જગોએથી ગંધપરીક્ષા થાય, અમુક જગોએથી રસની પરીક્ષા થાય; જેમકે સાકરનો સ્વાદ હાથ પગ જાણતા નથી, પરંતુ જીભ જાણે છે. આત્મા આખા શરીરમાં સરખી રીતે વ્યાપક છતાં અમુક ભાગેથી જ જ્ઞાન થાય આનું કારણ શું હશે?"[2]

[ઉ૦] જીવને જ્ઞાન, દર્શન ક્ષાયકભાવે પ્રગટ્યાં હોય, તો સર્વ પ્રદેશે તથાપ્રકારનું તેને નિરાવરણપણું હોવાથી એક સમયે સર્વ પ્રકારે ભાવનું જ્ઞાયકપણું હોય; પણ જ્યાં ક્ષયોપશમભાવે જ્ઞાનદર્શન વર્ત્તે છે, ત્યાં ભિન્ન-ભિન્ન પ્રકારે અમુક મર્યાદામાં જ્ઞાયકપણુ હોય. જે અત્યત-અલ્પ-જ્ઞાનદર્શનની ક્ષયોપશમશક્તિ વર્ત્તે છે, તે જીવને અક્ષરના અનંતમાં ભાગ જેટલું જ્ઞાયકપણું હોય છે. તેથી વિશેષ ક્ષયોપશમે સ્પર્શેંદ્રિયની લબ્ધિ કંઇક વિશેષ વ્યક્ત (પ્રગટ) થાય છે. તેથી વિશેષ ક્ષયોપશમે સ્પર્શ અને રસેંદ્રિયની લબ્ધિ ઉત્પન્ન થાય છે, એમ વિશેષતાથી ઉત્તરોત્તર સ્પર્શ, રસ, ગંધ અને વર્ણ તથા શબ્દને ગ્રહણ કરવાયોગ્ય એવો પંચેંદ્રિયસબંધી ક્ષયોપશમ થાય છે; તથાપિ ક્ષયોપશમદશામાં ગુણનું સમ-વિષમપણું હોવાથી સર્વાંગે તે પાંચે ઇંદ્રિયસબંધી જ્ઞાન-દર્શન થતાં નથી; કેમકે શક્તિનુ તેવું તારતમ્ય (સત્ત્વ) નથી, કે પાચે વિષય સર્વાંગે ગ્રહણ કરે. યદ્યપિ અવધિજ્ઞાનમાં તેમ થાય છે; પણ અત્રે તો સામાન્ય ક્ષયોપશમ અને તે પણ ઇંદ્રિયસાપેક્ષ ક્ષયોયશમનો પ્રસગ છે. અમુક નિયત પ્રદેશમા જ તે ઇંદ્રિયલબ્ધિનું પરિણામ થાય છે તેનો હેતુ ક્ષયોપશમ તથા પ્રાપ્ત થયેલી યોનિનો સબંધ છે, કે નિયત પ્રદેશે (અમુક મર્યાદા-ભાગમાં) અમુક-અમુક વિષયનું જીવને ગ્રહણ થાય.

. . .

---

૧ બીજા પ્રશ્નમા એમ જણાવ્યુ છે કે. . . .　૨ તેનો સંક્ષેપમાં ઉત્તર

શારીરિક પીડા વખતે એક જ ઠેકાણે લક્ષ કેમ?

[પ્ર૦] [1] 'શરીરના અમુક ભાગમાં પીડા હોય ત્યારે જીવ ત્યાં વળગી રહે છે, તેથી જે ભાગમાં પીડા છે, તે ભાગની પીડા વેદવાસારું તમામ પ્રદેશ તે તરફ ખેંચાતા હશે? જગતમાં કહેવત છે કે, જ્યાં પીડા હોય ત્યાં જીવ વળગી રહે છે.' [2]

[ઉ૦] તે વેદના વેદવામાં કેટલાક પ્રસંગે વિશેષ ઉપયોગ રોકાય છે અને બીજા પ્રદેશનું તે ભાણી કેટલાક પ્રસંગમાં સહજ આકર્ષણ પણ થાય છે. કોઈ પ્રસંગમાં વેદનાનું બહુલપણું હોય તો સર્વપ્રદેશ મૂર્છાગત સ્થિતિ પણ ભજે છે અને કોઈ પ્રસંગમાં વેદના કે ભયના બહુલપણે સર્વપ્રદેશ એટલે આત્માની દશમદ્વાર આદિ એક સ્થાનમાં સ્થિતિ થાય છે. આમ થવાનો હેતુ પણ અવ્યાબાધ નામનો જીવસ્વભાવ તથાપ્રકારે પરિણામી નહીં હોવાથી તેમ વીર્યાંતરાયના ક્ષયોપશમનું સમ-વિષમપણું હોય છે. [3] [૪૩૯.

* * *

'કાળ' અને ધર્માદિ પાંચ અસ્તિકાય.

[પ્ર૦] 'અમુક પદાર્થના જવા આવવાદિના પ્રસંગમાં ધર્માસ્તિકાયાદિનાં અમુક પ્રદેશે ક્રિયા થાય છે અને જો એ પ્રમાણે થાય તો વિભાગપણું થાય, જેથી તે પણ કાળના સમયની પેઠે 'અસ્તિકાય' ન કહી શકાય?' [4]

[ઉ૦] જેમ ધર્માસ્તિકાયાદિના સર્વપ્રદેશ એક સમયે વર્ત્તમાન છે; અર્થાત્ વિદ્યમાન છે, તેમ કાળના સર્વસમય કંઈ એક સમયે વિદ્યમાન હોતા નથી અને વળી દ્રવ્યના વર્તનાપર્યાય શિવાય કાળનું કંઈ જુદું દ્રવ્યત્વ નથી, કે તેના 'અસ્તિકાયત્વ'નો સંભવ થાય. અમુક પ્રદેશે ધર્માસ્તિકાયાદિને વિષે ક્રિયા થાય અને અમુક પ્રદેશે ન થાય તેથી કંઈ તેના 'અસ્તિકાયપણા'નો ભંગ થતો નથી; માત્ર એક પ્રદેશાત્મક તે દ્રવ્ય હોય અને સમૂહાત્મક થવાની

---

૧ ત્રીજા પ્રશ્નમાં એમ જણાવ્યું છે કેઃ . . . ૨ તેનો સંક્ષેપમાં ઉત્તરઃ

૩ આવાં પ્રશ્નો કેટલાક મુમુક્ષુ જીવને વિચારની પરિશુદ્ધિને અર્થે કર્તવ્ય છે અને તેવા પ્રશ્નોનું સમાધાન જણાવવાની ચિત્તમાં સહજ કવચિત્ ઇચ્છા પણ રહે છે; તથાપિ લખવામાં વિશેષ ઉપયોગ રોકાઈ શકવાનું ઘણી મુશ્કેલીથી થાય છે અને તેથી કોઈક વખત લખવાનું બને છે અને કોઈક વખત લખવાનું બની શકતું નથી અથવા નિયમિત ઉત્તર લખવાનું બની શકતું નથી. ઘણુંકરીને અમુક કાળસુધી તો હાલ તો તથાપ્રકારે રહેવાયોગ્ય છે, તોપણ પ્રશ્નાદિ લખવામાં તમને પ્રતિબંધ નથી.

૪ એ પ્રશ્નનું સમાધાનઃ

તેમાં યોગ્યતા ન હોય, તો તેના અસ્તિકાયપણાનો ભંગ થાય, એટલે કે તો તે 'અસ્તિકાય' કહેવાય નહીં. પરમાણુ એક પ્રદેશાત્મક છે, તોપણ તેવાં બીજા પરમાણુઓ મળી તે સમૂહાત્મકપણું પામે છે, માટે તે 'અસ્તિકાય' (પુદ્ગલાસ્તિકાય) છે. વળી એક પરમાણુમાં પણ અનંત પર્યાયાત્મકપણું છે અને કાળના એક સમયમાં કંઈ અનંત પર્યાયાત્મકપણું નથી, કેમકે તે પોતે જ વર્ત્તમાન એક પર્યાયરૂપ છે એક પર્યાયરૂપ હોવાથી તે દ્રવ્યરૂપ ઠરતું નથી, તો પછી અસ્તિકાયરૂપ ગણવાનો વિકલ્પ પણ સંભવતો નથી

• • •

અપ્કાયનું સ્વરૂપ, બીજની અવધિવાળી સજીવતા

મૂળ અપ્કાયિક જીવોનું સ્વરૂપ ઘણું સૂક્ષ્મ હોવાથી વિશેષપણે સામાન્યજ્ઞાને તેનો બોધ થવો કઠણ છે. તોપણ 'ષટ્દર્શનસમુચ્ચય' ગ્રંથ હાલ પ્રસિદ્ધ થયો છે, તેમાં ૧૪૧ થી ૧૪૩ સુધીનાં પૃષ્ઠમાં તેનું સ્વરૂપ કંઈક સમજાવ્યું છે.[૧] . . .

અગ્નિ અથવા બીજા બળવાન શસ્ત્રથી અપ્કાયિક મૂળ જીવ નાશ પામે એમ સમજાય છે અત્રેથી વરાળાદિરૂપે થઈ જે ઉંચે આકાશમાં વાદળારૂપે બંધાય છે, તે વરળાદિરૂપે થવાથી અચિત્ત થવાયોગ્ય લાગે છે, પણ વાદળારૂપે થવાથી ફરી સચિત્તપણું પામવા યોગ્ય છે તે વર્ષાદિરૂપે જમીનપર પડ્યા પણ સચિત્ત હોય છે માટી આદિની સાથે મળવાથી પણ તે સચિત્ત રહી શકવાયોગ્ય છે સામાન્યપણે અગ્નિ જેવું માટી બળવાન શસ્ત્ર નથી, એટલે તેવું હોય ત્યારે પણ સચિત્તપણું સંભવે છે

બીજ જ્યાંસુધી વાવવાથી ઉગવાની યોગ્યતાવાળુ છે, ત્યાંસુધી નિર્જીવ હોય નહીં, સજીવ જ કહી શકાય, અમુક અવધિ પછી એટલે સામાન્યપણે (અન્નાદિનાં) બીજ ત્રણ વર્ષ સજીવ રહી શકે છે, તેથી વચ્ચે તેમાથી જીવ ચવી જાય ખરો; પણ તે અવધિ વિત્યા પછી તે નિર્જીવ એટલે નિર્બીજ થવાયોગ્ય કહ્યું છે કદાપિ બીજ જેવો આકાર તેનો હોય પણ તે વાવવાથી ઉગવાની યોગ્યતા રહિત થાય. સર્વે બીજની અવધિ ત્રણ વર્ષની સંભવતી નથી, કેટલાંક બીજની સંભવે છે.[૨] [૪૪૦.

---

૧ તે વિચારવાનું બને તો વિચારશો

૨ ફ્રેંચ વિદ્વાને શોધેલા યંત્રની વિગતનું વર્ત્તમાન બીડ્યું તે વાંચ્યું છે. તેમાં 'આત્મા જોવાનું યંત્ર' તેનું નામ આપ્યું છે તે યથાર્થ નથી. એવા કોઈ પણ પ્રકારના

<u>*દેહાંત સમયે મતિ એવી ગતિ.*</u>

"વિચારવાન પુરુષો તો કૈવલ્યદશા તથાંસુધી મૃત્યુને નિત્ય સમીપજ સમજીને પ્રવર્ત્તે છે." ઘણુંકરીને ઉત્પન્ન કરેલાં એવાં કર્મની રહસ્યભૂતમતિ મૃત્યુ વખતે વર્તે છે. કવચિત્–માંડ પરિચિય થયે એવો પરમાર્થ તે એક ભાવ; અને નિત્ય, પરિચિત નિજકલ્પનાદિ ભાવે રુઢીધર્મનું ગ્રહણુ એવો ભાવ, એમ ભાવ બે પ્રકારના થઈ શકે સદ્વિચારે યથાર્થઆત્મદૃષ્ટિ કે વાસ્તવ્યઉદાસીનતા તો સર્વજીવસમૂહ જોતાં કોઈક વિરલજીવને કવચિત્-કવચિત્ હોય છે અને બીજો ભાવ અનાદિ પરિચિત છે, તે જ પ્રાયે સર્વ જીવમાં જોવામાં આવે છે અને દેહાતપ્રસગે પણુ તેનું પ્રાબલ્ય જોવામાં આવે છે, એમ જાણી મૃત્યુ સમીપ આવ્યે તથારૂપ પરિણુતિ કરવાનો વિચાર વિચારવાન પુરુષ છોડી દઈ પ્રથમથી જ તે પ્રકારે વર્તે છે.[1] ...

બાહ્યક્રિયાનો વિધિનિષેધાગ્રહ વિસર્જનવત્ કરી દઈ અથવા તેમાં અંત પરિણામે ઉદાસીન થઈ, દેહ અને તેના સબંધી સંબંધનો વારંવારનો વિક્ષેપ છોડી દઈ યથાર્થ આત્મભાવનો વિચાર કરવાનું લક્ષગત કરો તો તે જ સાર્થક છે. છેલ્લે અવસરે અનશનાદિ કે સસ્તારાદિ કે સલેખનાદિક ક્રિયા કવચિત્ બનો કે ન બનો તોપણુ જે જીવને ઉપર કહ્યો તે ભાવ લક્ષગત છે તેનો જન્મ સફળ છે અને ક્રમે કરી તે નિઃશ્રેયને પ્રાપ્ત થાય છે.[2] [૪૪૧.

* * *

દર્શનની વ્યાખ્યામાં આત્માનો સમાવેશ થવાયોગ્ય નથી. તમે પણુ તેને આત્મા જોવાનું યંત્ર સમજ્યા નથી એમ જાણીએ છીએ; તથાપિ કાર્મણુ તૈજસ શરીર દેખાવાયોગ્ય છે કે કંઈ બીજો ભાસ થવાયોગ્ય છે, તે જાણુવાની જિજ્ઞાસા જણુાય છે કાર્મણુ કે તૈજસ શરીર પણુ તે રીતે દેખાવાયોગ્ય નથી, પણુ ચક્ષુ, પ્રકાશ, તે યંત્ર મરનારનો દેહ અને તેની છાયા કે કોઈ આભાસવિશેષથી તેવો દેખાવ થવો સભવે છે. તે યંત્ર વિષે વધારે વ્યાખ્યા પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યે પૂર્વાપર આ વાત જાણુવામાં ઘણું કરીને આવશે હવાના પરમાણુઓ દેખાવાવિષેમાં પણુ કંઈક તેઓના લખવાની વ્યાખ્યા, કે જોયેલા સ્વરૂપની વ્યાખ્યા કરવામાં પર્યાયાંતર લાગે છે હવાથી ગતિ પામેલા કોઈ પરમાણુસ્કંધ (વ્યાવહારિક પરમાણું–કંઈક વિશેષ પ્રયોગે દૃષ્ટિગોચર થઈ શકવાયોગ્ય હોય તે) દૃષ્ટિગોચર થવા સંભવે છે. હજુ તેની વધારે કૃતિ પ્રસિદ્ધ થયે સમાધાન વિશેષપણે કરવું યોગ્ય લાગે છે ... ૧ તમે પોતે

૨ તમને બાહ્યક્રિયાદિનાં કેટલાંક કારણોથી વિશેષ વિધિનિષેધપક્ષ જોઈને અમને ખેદ થતો કે આમાં કાળ વ્યતીત થતાં આત્માવસ્થા કેટલી સ્વસ્થતા ભજે છે

જ્ઞાનવડે કામાદિ નિર્મૂળ ન થાય પણ મોળા પડે.

ઘણે સ્થળે વિચારવાન પુરુષોએ એમ કહ્યું છે કે જ્ઞાન થયે કામ ક્રોધ, તૃષ્ણાદિ ભાવ નિર્મૂળ થાય, તે સત્ય છે તથાપિ તે વચનોનો એવો પરમાર્થ નથી કે જ્ઞાન થયા પ્રથમ તે મોળા ન પડે કે ઓછાં ન થાય. મૂળસહિત છેદ તો જ્ઞાને કરીને થાય. પણ કષાયાદિનું મોળાપણું કે ઓછાપણું ન થાય ત્યાંસુધી જ્ઞાન ઘણુંકરીને ઉત્પન્ન જ ન થાય. જ્ઞાન પ્રાપ્ત થવામાં વિચાર મુખ્ય સાધન છે અને તે વિચારને વૈરાગ્ય (ભોગપ્રત્યે અનાશક્તિ), તથા ઉપશમ (કષાયાદિનું ઘણું જ મંદપણું, તે પ્રત્યે વિશેષ ખેદ) એ મુખ્ય આધાર છે એમ જાણી તેનો નિરંતર લક્ષ રાખી તેવી પરિણતિ કરવી ઘટે.

સત્પુરુષની પ્રતીતિ એ કલ્યાણ થવામા સર્વોત્કૃષ્ટ નિમિત્ત.

સત્પુરુષના વચનના યથાર્થ ગ્રહણ વિના વિચાર ઘણુંકરીને ઉદ્ભવ થતો નથી અને સત્પુરુષના વચનનું યથાર્થ ગ્રહણ–સત્પુરુષની પ્રતીતિ–એ કલ્યાણ થવામાં સર્વોત્કૃષ્ટ નિમિત્ત હોવાથી તેમની અનન્ય આશ્રયભક્તિ પરિણામ પામ્યેથી થાય છે ઘણુંકરી એકબીજા કારણોને અન્યોન્યાશ્રય જેવું છે. ક્યાંક કોઈનું મુખ્યપણું છે. ક્યાંક કોઈનું મુખ્યપણું છે તથાપિ એમ તો અનુભવમાં આવે છે કે ખરેખરો મુમુક્ષુ હોય તેને સત્પુરુષની આશ્રયભક્તિ અહંભાવાદિ છેદવાને માટે અને અલ્પકાળમાં વિચારદશા પરિણામ પામવાને માટે ઉત્કૃષ્ટ કારણરૂપ થાય છે.

ભોગાદિમા અનાસક્તિ થયે તૃષ્ણા મટે.

ભોગમા અનાસક્તિ થાય, તથા લૌકિક વિશેષતા દેખાડવાની બુદ્ધિ ઓછી કરવામાં આવે તો તૃષ્ણા નિર્બળ થતી જાય છે. લૌકિક માન આદિનું તુચ્છપણું સમજવામાં આવે તો તેની વિશેષતા ન લાગે અને તેથી તેની ઇચ્છા સહેજે મોળી પડી જાય, એમ યથાર્થ ભાસે છે.

માંડ-માંડ આજીવિકા ચાલતી હોય તોપણ મુમુક્ષુને તે ઘણું છે. કેમકે વિશેષનો કંઈ અવશ્ય ઉપયોગ (કારણ) નથી, એમ જ્યાસુધી નિશ્ચયમાં ન આણવામા આવે ત્યાસુધી, તૃષ્ણા નાનાપ્રકારે આવરણ કર્યા કરે. લૌકિક વિશેષતામાં કઈ સારભૂતતા જ નથી, એમ નિશ્ચય કરવામા આવે તો માંડ આજીવિકા જેટલું મળતું હોય તોપણ તૃપ્તિ રહે. માંડ આજીવિકા જેટલું

મળતું ન હોય તોપણ મુમુક્ષુજીવ આર્ત્તધ્યાન ઘણુંકરીને થવા ન દે અથવા થયે તે પર વિશેષ ખેદ કરે અને આજીવિકામાં ત્રુટતું, યથાધર્મે ઉપાર્જન કરવાની મંદકલ્પના કરે; એ આદિ પ્રકારે વર્ત્તતાં તૃષ્ણાનો પરાભવ ક્ષીણ થવાયોગ્ય દેખાય છે.

સત્પુરુષપાસે વૈરાગ્ય ઉપશમની યાચના.

આધ્યાત્મિક શાસ્ત્ર પણ આત્મજ્ઞાનનો હેતુ ઘણુંકરીને સત્પુરુષને વચને થાય છે, કેમકે 'પરમાર્થઆત્મા' શાસ્ત્રમાં વર્ત્તતો નથી, સત્પુરુષમાં વર્ત્તે છે. મુમુક્ષુએ જો કોઈ સત્પુરુષનો આશ્રય પ્રાપ્ત થયો હોય તો પ્રાયે જ્ઞાનની યાચના કરવી ન ઘટે, માત્ર તથારૂપ વૈરાગ્ય-ઉપશમાદિ પ્રાપ્ત કરવાના ઉપાય કરવા ઘટે. તે યોગ્યપ્રકારે સિદ્ધ થયે જ્ઞાનીનો ઉપદેશ સુલભ પરિણમે છે અને યથાર્થ વિચાર તથા જ્ઞાનનો હેતુ થાય છે.

ઉપાધિરહિત ક્ષેત્રે આજીવિકા ઘટે. યોગવાસિષ્ઠ.

"જ્યાંસુધી ઓછી ઉપાધિવાળાં ક્ષેત્રે આજીવિકા ચાલતી હોય ત્યાંસુધી વિશેષ મેળવવાની કલ્પનાએ મુમુક્ષુએ કોઈ એક અલૌકિક હેતુ વિના વધારે ઉપાધિવાળાં ક્ષેત્રે જવું ન ઘટે, કેમકે તેથી ઘણી વૃત્તિઓ મોળી પડી જાય છે અથવા વર્ધમાન થાય છે." યોગવાસિષ્ઠના પ્રથમના બે પ્રકરણ અને તેવા ગ્રંથોનો મુમુક્ષુ એ વિશેષ કરી લક્ષ કરવાયોગ્ય છે. [૪૪૨.

* * *

મનુષ્યપણે મોક્ષ તો મનુષ્યવૃદ્ધિ અટકે એવો ત્યાગનો જિનોપદેશ કેમ?

[પ્ર૦] [1]ઘણુંકરીને બધા માર્ગોમા મનુષ્યપણાને મોક્ષનું એક સાધન જાણી બહુ વખાણ્યું છે અને જીવને જેમ તે પ્રાપ્ત થાય એટલે તેની વૃદ્ધિ થાય તેમ કેટલાક માર્ગોમાં ઉપદેશ કર્યો દેખાય છે. જિનોક્ત માર્ગને વિષે તેવો ઉપદેશ કર્યો દેખાતો નથી. વેદોક્ત માર્ગમાં અપુત્રને ગતિ નથી એ આદિ કારણથી તથા ચાર આશ્રમને ક્રમાદિથી કરીને વિચારતાં મનુષ્યની વૃદ્ધિ થાય તેવો ઉપદેશ કર્યો દૃષ્ટિગોચર થાય છે; જિનોક્ત માર્ગમાં તેથી ઉલટું જોવામાં આવે છે. અર્થાત્ તેમ નહીં કરતાં ગમે ત્યારે જીવ વૈરાગ્ય પામે તો સંસાર ત્યાગ કરી દેવો એવો ઉપદેશ જોવામાં આવે છે; તેથી ઘણા ગૃહસ્થાશ્રમને પામ્યા વિના ત્યાગી થાય અને મનુષ્યની વૃદ્ધિ અટકે કેમકે તેમના અત્યાગથી જે કંઈ તેમને

---

૧ કેટલાક પ્રશ્નોનુ સમાધાન જાણવાની જીજ્ઞાસા રહે એ સ્વાભાવિક છે

સતાનોત્પત્તિનો સભવ રહેત તે ન થાય અને તેથી વશનો નાશ થવા જેવુ થાય જેથી દુર્લભ એવુ મનુષ્યપણુ જે મોક્ષસાધનરૂપ ગણ્યુ છે તેની વૃદ્ધિ અટકે છે, માટે તેવો અભિપ્રાય જિનનો કેમ હોય?[1] . .

[૭૦] લૌકિકદૃષ્ટિ અને અલૌકિક-(લોકોત્તર)-દૃષ્ટિમા મોટો ભેદ છે અથવા એક-બીજી દૃષ્ટિ પરસ્પર વિરુદ્ધ સ્વભાવવાળી છે લૌકિકદૃષ્ટિમા વ્યવહાર-સાસારિક કારણો-નુ મુખ્યપણુ છે અને અલૌકિક દૃષ્ટિમા પરમાર્થનુ મુખ્યપણુ છે માટે અલૌકિક દૃષ્ટિને લૌકિકદૃષ્ટિના ફળની સાથે પ્રાયે (ઘણુકરીને) મેળવવી યોગ્ય નહીં

જૈન અને બીજા બધા માર્ગમા ઘણુકરીને મનુષ્યદેહનુ વિશેષ મહાત્મ્ય એટલે મોક્ષ સાધનના કારણરૂપ હોવાથી તેને ચિંતામણિ જેવો કહ્યો છે તે સત્ય છે પણ જો તેથી મોક્ષ સાધન કર્યું તો જ તેનુ એ મહાત્મ્ય છે, નહીં તો પશુના દેહ જેટલીએ વાસ્તવિક દૃષ્ટિથી તેની કિમ્મત દેખાતી નથી

મનુષ્યાદિ વશની વૃદ્ધિ કરવી, એ વિચાર મુખ્યપણે લૌકિક દૃષ્ટિનો છે, પણ તે દેહ પામીને અવશ્ય મોક્ષ સાધન કરવુ અથવા સાધનનો નિશ્ચય કરવો એ વિચાર મુખ્યપણે અલૌકિકદૃષ્ટિનો છે અલૌકિકદૃષ્ટિમા મનુષ્યાદિ વશની વૃદ્ધિ કરવી એમ કહ્યુ નથી, તેથી મનુષ્યાદિનો નાશ કરવો એમ તેમા આશય રહે છે એમ સમજવુ ન જોઈએ લૌકિકદૃષ્ટિમા તો યુદ્ધાદિ ઘણા પ્રસગમા હજારો મનુષ્યો નાશ પામવાનો વખત આવે છે અને તેમા ઘણા વશરહિત થાય છે પણ પરમાર્થ એટલે અલૌકિકદૃષ્ટિના તેના કાર્ય નથી કે જેથી તેમ થવાનો ઘણુકરીને વખત આવે અર્થાત્ એ સ્થળે અલૌકિકદૃષ્ટિથી નિર્વૈરતા અવિરોધ મનુષ્યાદિ પ્રાણીની રક્ષા અને તેમના વશનુ રહેવુ એ સહજ બને છે અને મનુષ્યાદિ વશની વૃદ્ધિ કરવાનો જેનો હેતુ છે એવી લૌકિકદૃષ્ટિ ઉલટી તે સ્થળે વૈર, વિરોધ, મનુષ્યાદિ પ્રાણીનો નાશ અને વશ રહિતપણુ કરનારી થાય છે

અલૌકિકદૃષ્ટિ પામીને અથવા અલૌકિકદૃષ્ટિની અસરથી કોઈ પણ મનુષ્ય નાની વયમા ત્યાગી થાય, તો તેથી જે ગૃહસ્થાશ્રમપણુ પામ્યા ન હોય તેના વશનો અથવા ગૃહસ્થાશ્રમપણુ પામ્યા હોય અને પુત્રોત્પત્તિ ન

1 તે જાણવા આદિ વિચારનુ પ્રશ્ન લખ્યુ છે, તેનુ સમાધાન વિચારવા અર્થે અત્રે લખ્યુ છે

થઈ હોય તેના વંશનો નાશ થવાનો વખત આવે અને તેટલાં મનુષ્યો ઓછાં જન્મવાનું થાય; જેથી મોક્ષસાધનના હેતુભૂત એવા મનુષ્યદેહની પ્રાપ્તિ અટકાવવા જેવું અને એમ લૌકિકદૃષ્ટિથી યોગ્ય લાગે, પણ પરમાર્થદૃષ્ટિથી તે ઘણુંકરીને કલ્પનામાત્ર લાગે છે. કોઈ પણ પૂર્વે પરમાર્થમાર્ગને આરાધીને અત્રે મનુષ્યપણું પામ્યા હોય તેને નાની વયથી જ ત્યાગ-વૈરાગ્ય તીવ્રપણે ઉદયમાં આવે છે, તેવા મનુષ્યને સંતાનની ઉત્પત્તિ થયા પછી ત્યાગ કરવાનો ઉપદેશ કરવો અથવા આશ્રમના અનુક્રમમાં મૂકવા તે યથાર્થ દેખાતું નથી. કેમકે મનુષ્ય દેહ તો બાહ્યદૃષ્ટિથી અથવા અપેક્ષાપણે મોક્ષસાધનરૂપ છે અને યથાર્થ ત્યાગ-વૈરાગ્ય તો મૂળપણે મોક્ષસાધનરૂપ છે અને તેવાં કારણે પ્રાપ્ત કરવાથી મનુષ્યદેહનું મોક્ષસાધનપણું ઠરતું હતું, તે કારણો પ્રાપ્ત થયે તે દેહથી ભોગાદિમાં પડવાનું કહેવું, એ મનુષ્યદેહને મોક્ષ સાધનરૂપ કરવા બરાબર કહેવાય, કે સંસાર સાધનરૂપ કરવા બરાબર કહેવાય? તે વિચારવાયોગ્ય છે.

વેદોક્ત માર્ગમાં ચાર આશ્રમ બાંધ્યા છે તે એકાંતે નથી વામદેવ, શુકદેવ, જડભરતજી એ આદિ આશ્રમના ક્રમ વગર ત્યાગપણે વિચર્યા છે. જેઓથી તેમ થવું અશક્ય હોય, તેઓ પરિણામે યથાર્થત્યાગ કરવાનો લક્ષ રાખી, આશ્રમપૂર્વક પ્રવર્તે તો તે સામાન્ય રીતે ઠીક છે એમ કહી શકાય. આયુષ્યનું એવું ક્ષણભંગુરપણું છે કે તેવો ક્રમ પણ વિરલાને જ પ્રાપ્ત થવાનો વખત આવે. કદાપિ તેવું આયુષ્ય પ્રાપ્ત થયું હોય તોપણ તેવી વૃત્તિએ એટલે પરિણામે યથાર્થત્યાગ થાય એવો લક્ષ રાખીને પ્રવર્તવાનું તો કોઈકથી જ બને તેવું છે.

જિનોક્ત માર્ગનો પણ એવો એકાંત સિદ્ધાંત નથી કે ગમે તે વયમાં ગમે તેવે માણસે ત્યાગ કરવો તથારૂપ સત્સંગ-સદ્ગુરુનો યોગ થયે, તે આશ્રયે કોઈ પૂર્વના સંસ્કારવાળો એટલે વિશેષ વૈરાગ્યવાન પુરુષ ગૃહસ્થાશ્રમ પામ્યા પહેલાં ત્યાગ કરે, તો તેણે યોગ્ય કર્યું છે એમ જિનસિદ્ધાંત પ્રાયે કહે છે. કેમકે અપૂર્વ એવાં સાધનો પ્રાપ્ત થયે ભોગાદિ ભોગવવાના વિચારમાં પડવું અને તેની પ્રાપ્તિ અર્થે પ્રયત્ન કરી પોતાનું પ્રાપ્તઆત્મસાધન ગુમાવવા જેવું કરવું અને પોતાથી સંતતિ થશે તે મનુષ્યદેહ પામશે, તે મોક્ષ સાધનરૂપ થશે, એવી મનોર્થમાત્રકલ્પનામાં પડવું તે મનુષ્યપણાનું ઉત્તમપણું ટાળીને પશુવત્ કરવા જેવું થાય.

ઇંદ્રિયાદિ શાંત થયાં નથી, જ્ઞાનીપુરુષની દૃષ્ટિમાં હજી જે ત્યાગ કરવાને યોગ્ય નથી, એવા કોઈ મંદ, કે મોહવૈરાગ્યવાનજીવને ત્યાગ લેવો પ્રશસ્ત જ છે, એમ કંઈ જિનસિદ્ધાંત એકાંતે નથી.

પ્રથમથી જ જેને ઉત્તમ સંસ્કારવાળો વૈરાગ્ય ન હોય તે પુરુષ કદાપિ ત્યાગનો પરિણામે લક્ષ રાખી આશ્રમપૂર્વક પ્રવર્તે તો તેણે એકાંતે ભૂલ જ કરી છે અને ત્યાગ જ કર્યો હોત તો ઉત્તમ હતું એમ પણ જિનસિદ્ધાંત નથી. માત્ર મોક્ષસાધનનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયે તે પ્રસંગ જતો કરવો ન જોઇએ એમ જિનનો ઉપદેશ છે.

ઉત્તમ સંસ્કારવાળા પુરુષો ગૃહસ્થાશ્રમ કર્યા શિવાય ત્યાગ કરે તેથી મનુષ્યની વૃદ્ધિ અટકે, તેથી મોક્ષસાધનનાં કારણો અટકે, એ વિચારવું અલ્પદૃષ્ટિથી યોગ્ય દેખાય, પણ તથારૂપ ત્યાગવૈરાગ્યનો યોગ પ્રાપ્ત થયે મનુષ્યદેહનું સફળપણું થવા અર્થે તે યોગનો અપ્રમત્તપણે, વિલંબ વગર લાભ પ્રાપ્ત કરવો તે વિચાર તો પૂર્વાપર અવિરુદ્ધ અને પરમાર્થદૃષ્ટિથી સિદ્ધ કહેવાય. આયુષ્ય સંપૂર્ણ છે, તથા આપણને સંતતિ થાય તો તેઓ મોક્ષસાધન કરશે એવો નિશ્ચય કરી, સંતતિ થશે જ એવું માન્ય રાખી, પાછો આવીને આનો ત્યાગ પ્રકાશિત થશે એવું ભવિષ્ય કલ્પીને આશ્રમપૂર્વક પ્રવર્ત્તવાનું ક્યો વિચારવાન એકાંતે યોગ્ય ગણે? પોતાના વૈરાગ્યમાં મંદપણું ન હોય અને જ્ઞાનીપુરુષ જેને ત્યાગ કરવાયોગ્ય ગણતા હોય, તેણે બીજા મનોર્થ માત્ર કારણોનો અથવા અનિશ્ચિત કારણોનો વિચાર છોડી દઈ નિશ્ચિત અને પ્રાપ્ત ઉત્તમ કારણોનો આશ્રય કરવો એ જ ઉત્તમ છે અને એ જ મનુષ્યપણાનું સાર્થક છે; બાકી વૃદ્ધિઆદિની તો કલ્પના છે; ખરેખરો મોક્ષમાર્ગ નાશ કરી માત્ર મનુષ્યની વૃદ્ધિ કરવાની કલ્પના કર્યા જેવું કરીએ તો બને.[1]

વળી કોઈ ઉત્તમ સંસ્કારવાન પુરુષોના ગૃહાશ્રમ પહેલાંના ત્યાગથી વંશવૃદ્ધિ અટકવાનો વિચાર લઈએ, તો તેવા ઉત્તમ પુરુષના ઉપદેશથી અનેક જીવો જે મનુષ્યાદિ પ્રાણીનો નાશ કરતાં ડરતા નથી તેઓ ઉપદેશ પામી વર્ત્તમાનમાં તેવી રીતે મનુષ્યાદિનો નાશ કરતાં કેમ ન અટકે તથા શુભવૃત્તિ

૧ વળી જેમ હાલ પુત્રોત્પત્તિ માટે આ પુરુષને અટકવું પડ્યું હતું તેમ તેને (થનાર પુત્રને) પણ અટકવું થાય તેથી તો કોઈને ઉત્કૃષ્ટ ત્યાગરૂપ મોક્ષ સાધન પ્રાપ્ત થવાનો જોગ ન આવવા દેવા જેવું થાય.

નાનાપ્રકારના પ્રશ્નોત્તરનો લક્ષ એક માત્ર આત્માર્થપ્રત્યે થાય, તો આત્માને ઘણો ઉપકાર થવાનો સભવ રહે.* [૪૪૩-૪૪૪.

* * *

અહંભાવ ક્યારે અને કેવા પ્રકારે મટે?

[1] જેણે જેણે સદ્ગુરુને વિષે તથા તેમની દશાને વિષે વિશેષપણું દીઠું છે, તેને તેને ઘણુંકરીને અહભાવ તથારૂપ પ્રસંગ જેવા પ્રસંગોમા ઉદય થતો નથી અથવા તરત શમાય છે તે અહંભાવને જો આગળથી ઝેર જેવો પ્રતીત કર્યો હોય, તો પૂર્વાપર તેનો સભવ ઓછો થાય કંઈક અતરમા ચાતુર્યાદિ ભાવે મીઠાશ સૂક્ષ્મપરિણતિએ પણ રાખી હોય, તો તે પૂર્વાપર વિશેષતા પામે છે પણ ઝેર જ છે, નિશ્ચય ઝેર જ છે, પ્રગટ 'કાળકૂટ' ઝેર છે, એમાં કોઈ રીતે સશય નથી અને સશય થાય, તો તે સંશય માનવો નથી, તે સશયને અજ્ઞાન જ જાણવું છે, એવી તીવ્ર ખારાશ કરી મૂકી હોય તો તે અહભાવ ઘણુંકરી બળ કરી શકતો નથી વખતે તે અહભાવને રોકવાથી નિરહભાવના થઈ તેનો પાછો અહંભાવ થઈ આવવાનુ બને છે, તેપણ આગળ ઝેર, ઝેર અને ઝેર માની રાખી વર્ત્તાયુ હોય તો આત્માર્થને બાધ ન થાય. [૪૪૬.

* * *

સહજસ્વરૂપે સ્થિતિ તે મોક્ષ તે માટે અસંગતા, સત્સંગ.

૧. સહજસ્વરૂપે જીવની સ્થિતિ થવી તેને શ્રી વીતરાગ 'મોક્ષ' કહે છે.

૨. સહજસ્વરૂપથી જીવ રહિત નથી, પણ તે સહજસ્વરૂપનું માત્ર ભાન જીવને નથી જે થવુ તે જ સહજસ્વરૂપે સ્થિતિ છે.

---

* આક ૪૪૩-૪૪૪ ના પત્રો એ જુદા જુદા લગભગ એક જ ભાવાર્થના એક જ ઠેકાણેથી એક જ દીવસે જુદી જુદી વ્યક્તિઓને લખેલા જણાય છે, એટલે આ પત્રો બાળબોધ લીપીની બીજી આવૃત્તિ (એકદરે ચોથી આવૃત્તિ) માં સાથે લીધેલ છે, એટલે અહીં પણ સાથે કરી મૂકેલ છે—સશોધક.

[1] શ્રી રામદાસસ્વામિનું યોજેલુ 'દાસબોધ' નામનું પુસ્તક મરાઠી ભાષામા છે તેનુ ગુજરાતી ભાષાંતર છપાઈ પ્રગટ થયું છે, જે પુસ્તક વાચવા તથા વિચારવા અર્થે મોકલ્યું છે પ્રથમ ગણપતિ આદિની સ્તુતિ કરી છે તેથી તેમ જ પાછળ જગતના પદાર્થોને આત્મારૂપ વર્ણવીને ઉપદેશ કર્યો છે તેથી તેમ જ તેમા વેદાંતનુ મુખ્યપણુ વર્ણવ્યું છે તે વગેરેથી કંઈ પણ ભય ન પામતાં અથવા વિકલ્પ નહીં પામતાં, આત્માર્થવિષેના ગ્રથકર્ત્તાના વિચારોનું અવગાહન કરવાયોગ્ય છે આત્માર્થ વિચારવામાં તેથી ક્રમે કરીને સુલભતા થાય છે . . . શ્રી ૦ ૦ ૦ ને વ્યાખ્યાન કરવાનું રહે છે, તેથી અહંભાવાદિનો ભય રહે છે, તે સંભવીત છે.

૩. સંગના યોગે આ જીવ સહજસ્થિતિને ભૂલ્યો છે; સંગની નિવૃત્તિએ સહજસ્વરૂપનું અપરોક્ષ ભાન પ્રગટે છે.

૪. એ જ માટે સર્વ તીર્થંકરાદિ જ્ઞાનીઓએ અસંગપણું જ સર્વોત્કૃષ્ટ કહ્યું છે, કે જેના અંગે સર્વ આત્મસાધન રહ્યાં છે.

૫. સર્વ જિનાગમમાં કહેલાં વચનો એક માત્ર અસંગપણામાં જ શમાય છે; કેમકે તે થવાને અર્થે જ તે સર્વ વચનો કહ્યાં છે. એક પરમાણુથી માંડી ચૌદ રાજલોકની અને મેષોન્મેષથી માંડી શૈલેસી અવસ્થાપર્યંતની સર્વ ક્રિયા વર્ણવી છે, તે એ જ અસંગતા સમજાવવાને અર્થે વર્ણવી છે.

૬. સર્વ ભાવથી અસંગપણું થવું તે સર્વથી દુષ્કરમાં દુષ્કર સાધન છે અને તે નિરાશ્રયપણે સિદ્ધ થવું અત્યંત દુષ્કર છે, એમ વિચારી શ્રી તીર્થંકરે સત્સંગને તેનો આધાર કહ્યો છે, કે જે સત્સંગના યોગે સહજ-સ્વરૂપભૂત એવું અસંગપણું જીવને ઉત્પન્ન થાય છે.

૭. તે સત્સંગ પણ જીવને ઘણીવાર પ્રાપ્ત થયા છતાં ફળવાન થયો નથી એમ શ્રી વીતરાગે કહ્યુ છે, કેમકે તે સત્સગને ઓળખી આ જીવે તેને પરમહિતકારી જાણ્યો નથી; પરમસ્નેહે ઉપાસ્યો નથી અને પ્રાપ્ત પણ અપ્રાપ્ત ફળવાન થવાયોગ્ય સંજ્ઞાએ વિસર્જન કર્યો છે, એમ કહ્યુ છે.[1]

૮. અવશ્ય આ જીવે પ્રથમ સર્વ સાધનને ગૌણ જાણી નિર્વાણનો મુખ્ય હેતુ એવો સત્સંગ જ સર્વાર્પણપણે ઉપાસવો યોગ્ય છે, કે જેથી સર્વ સાધન સુલભ થાય છે.[2]

૯. તે સત્સંગ પ્રાપ્ત થયે જો આ જીવને કલ્યાણ પ્રાપ્ત ન થાય, તો અવશ્ય આ જીવનો જ વાંક છે, કેમકે તે સત્સંગના અપૂર્વ, અલભ્ય, અત્યંત-દુર્લભ એવા યોગમાં પણ તેણે તે સત્સંગના યોગને બાધ કરનાર એવાં માઠાં કારણોનો ત્યાગ ન કર્યો.

૧૦. મિથ્યાગ્રહ, સ્વચ્છંદપણું, પ્રમાદ અને ઇંદ્રિયવિષયથી ઉપેક્ષા કરી હોય તો જ સત્સંગ ફળવાન થાય નહીં અથવા સત્સંગમાં એકનિષ્ઠા-અપૂર્વભક્તિ-આણી ન હોય, તો ફળવાન થાય નહીં જો એક એવી અપૂર્વ ભક્તિથી સત્સંગની ઉપાસના કરી હોય, તો અલ્પકાળમાં મિથ્યાગ્રહાદિ નાશ પામે અને અનુક્રમે સર્વ દોષથી જીવ મુક્ત થાય

૧ આ અમે કહ્યુ તે જ વાતની વિચારણાથી અમારા આત્મામાં આત્મગુણ આવિર્ભાવપામી સહજસમાધિ પર્યંત પ્રાપ્ત થયા એવા સત્સંગને હું અત્યંત-અત્યંત ભક્તિએ નમસ્કાર કરૂં છું. . . . ૨ એવો અમારો આત્મસાક્ષાત્કાર છે.

૧૧. સત્સંગની ઓળખાણ થવી જીવને દુર્લભ છે. કોઈ મહત્ પુણ્ય-યોગે તે ઓળખાણ થયે નિશ્ચય કરી આ જ સત્સંગ-સત્પુરુષ છે એવો સાક્ષીભાવ ઉત્પન્ન થયો હોય તે જીવે તો અવશ્ય કરી પ્રવૃત્તિને સંકોચવી; પોતાના દોષ ક્ષણે-ક્ષણે, કાર્યે-કાર્યે અને પ્રસંગે-પ્રસંગે, તીક્ષ્ણ ઉપયોગે કરી જોવા; જોઈને તે પરિક્ષીણ કરવા અને તે સત્સગને અર્થે દેહત્યાગ કરવાનો યોગ થતો હોય તો તે સ્વીકારવો પણ તેથી કોઈ પદાર્થને વિષે વિશેષ ભક્તિસ્નેહ થવા દેવો યોગ્ય નથી; તેમ પ્રમાદે રસગારવાદિ દોષે તે સત્સગ પ્રાપ્ત થયે પુરુષાર્થધર્મ મંદ રહે છે અને સત્સગ ફળવાન થતો નથી એમ જાણી પુરુષાર્થવીર્ય ગોપવવું ઘટે નહીં.

૧૨. સત્સંગનું એટલે સત્પુરુષનું ઓળખાણ થયે પણ તે યોગ નિરંતર રહેતો ન હોય, તો સત્સંગથી પ્રાપ્ત થયો છે એવો જે ઉપદેશ તે પ્રત્યક્ષ સત્પુરુષતુલ્ય જાણી વિચારવો, તથા આરાધવો; કે જે આરાધનથી જીવને અપૂર્વ એવું સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થાય છે.

૧૩. જીવે મુખ્યમાં મુખ્ય અને અવશ્યમાં અવશ્ય એવો નિશ્ચય રાખવો કે જે કંઈ મારે કરવું છે, તે આત્માને કલ્યાણરૂપ થાય તે જ કરવું છે અને તે જ અર્થે આ ત્રણ યોગની ઉદયબળે પ્રવૃત્તિ થતી હોય તો થવા દેતાં પણ છેવટે તે નિયોગથી રહિત એવી સ્થિતિ કરવાને અર્થે તે પ્રવૃત્તિને સંકોચતાં-સંકોચતાં ક્ષય થાય એ જ ઉપાય કર્તવ્ય છે. તે ઉપાય મિથ્યાગ્રહનો ત્યાગ, સ્વછંદપણાનો ત્યાગ, પ્રમાદ અને ઈંદ્રિયવિષયનો ત્યાગ એ મુખ્ય છે. તે સત્સંગના યોગમાં અવશ્ય આરાધન કર્યા જ રહેવાં અને સત્સંગના પરોક્ષપણામાં તો અવશ્ય-અવશ્ય આરાધન કર્યા જ કરવાં, કેમકે સત્સંગપ્રસંગમાં તો જીવનું કંઈક ન્યૂનપણું હોય, તો તે નિવારણ થવાનું સત્સંગ સાધન છે, પણ સત્સંગના પરોક્ષપણામાં તો એક પોતાનું આત્મબળ જ સાધન છે. જો તે આત્મબળ સત્સંગથી પ્રાપ્ત થયેલા એવા બોધને અનુસરે નહીં, તેને આચરે નહીં, આચરવામાં થતા પ્રમાદને છોડે નહીં, તો કોઈ દિવસે પણ જીવનું કલ્યાણ થાય નહીં.

સંક્ષેપમાં લખાયલાં જ્ઞાનીના માર્ગના આશયને ઉપદેશનારાં આ વાક્યો મુમુક્ષુ જીવે પોતાના આત્માને વિષે નિરંતર પરિણામી કરવાયોગ્ય છે; જે પોતાના આત્મગુણને વિશેષ વિચારવા શબ્દરૂપે અમે લખ્યાં છે. [૪૬૦.

! કાળ દુષમ છે તેનાં પાંચ કારણો.

[1]જિનાગમમાં આ કાળને 'દુષમ' એવી સંજ્ઞા કહી છે, તે પ્રત્યક્ષ ાય છે; કેમકે 'દુષમ' શબ્દનો અર્થ 'દુઃખે કરીને પ્રાપ્ત થવાયોગ્ય' એવો ય છે. તે દુઃખે કરીને પ્રાપ્ત થવાયોગ્ય તો એવો એક પરમાર્થમાર્ગ મુખ્ય- ! કહી શકાય અને તેવી સ્થિતિ પ્રત્યક્ષ જોવામાં આવે છે. જો કે પરમાર્થ- ર્ગનું દુર્લભપણું તો સર્વકાળને વિષે છે; પણ આવા કાળને વિષે તો વિશેષ ને કાળ પણ દુર્લભપણાનાં કારણરૂપ છે.

અત્ર કહેવાનો હેતુ એવો છે કે ઘણુંકરી આ ક્ષેત્રે વર્ત્તમાનકાળમાં જેણે પરમાર્થમાર્ગ આરાધ્યો છે, તે દેહ ધારણ ન કરે અને તે સત્ય છે, કે જો તેવા જીવોનો સમૂહ દેહધારી પણે આ ક્ષેત્રે વર્ત્તતો હોત, તો તેમને । તેમના સમાગમમાં આવનારા એવા ઘણા જીવોને પરમાર્થમાર્ગની પ્રાપ્તિ ર કરીને થઈ શકતી હોત અને તેથી આ કાળને 'દુષમ' કહેવાનું કારણ ત નહી. આ રીતે પૂર્વારાધક જીવોનું અલ્પપણું એ આદિ છતાં પણ માનકાળને વિષે જો કોઈપણ જીવ પરમાર્થમાર્ગ આરાધવા ઇચ્છે તો ાશ્ય આરાધી શકે, કેમકે દુઃખે કરીને પણ આ કાળને વિષે પરમાર્થમાર્ગ । થાય, એમ પૂર્વ જ્ઞાનીઓનું કથન છે.

સર્વ જીવને વર્ત્તમાનકાળમાં માર્ગ દુઃખે કરીને જ પ્રાપ્ત થાય, એવો ાંત અભિપ્રાય વિચારવાયોગ્ય નથી ઘણુંકરીને તેમ બને એવો અભિપ્રાય ાજવાયોગ્ય છે. તેનાં ઘણાં કારણો પ્રત્યક્ષ દેખાય છે.

પ્રથમ કારણ, ઉપર દર્શાવ્યું તે કે પૂર્વનું ઘણુંકરીને આરાધકપણું નહીં તે.

બીજું કારણ, તેવું આરાધકપણું નહીં તેને લીધે વર્ત્તમાનદેહે તે આરા- માર્ગની રીતિ પણ પ્રથમ સમજવામાં ન હોય; તેથી અનારાધકમાર્ગને રાધકમાર્ગ માની લઈ જીવે પ્રવૃત્તિ કરી હોય છે.

ત્રીજું કારણ ઘણુંકરીને ક્યાંક સત્સમાગમ અથવા સદ્ગુરુનો યોગ અને । તે પણ ક્વચિત્ બને.

ચોથુ કારણ, અસત્સંગ આદિ કારણોથી જીવને સદ્ગુરુવાદિકનું ઓળ- ણ થવું પણ દુષ્કર વર્ત્તે છે અને ઘણુંકરીને અસદ્ગુરુવાદિને વિષે સત્ય રીતિ માની ત્યાં જ રોકાઈ રહે છે.

---

૧ ધર્મસંબધી પત્રાદિ વ્યવહાર પણ ઘણો થોડો રહે છે; તેથી તમારાં કેટલાક ની પહોંચ માત્ર લખાવ્યાનું બન્યુ છે.

પાંચમું કારણ, કવચિત્ સત્સમાગમનો યોગ બને તો પણ બળ વીર્યાદિનું એવું શિથિલપણું, કે જીવ તથારૂપ માર્ગ ગ્રહણ ન કરી શકે અથવા ન સમજી શકે અથવા અસત્સમાગમાદિ કે પોતાની કલ્પનાથી મિથ્યાને વિષે સત્યપણે પ્રતીતિ કરી હોય.

• • •

શુષ્કક્રિયાનું પ્રધાનપણું.

ઘણુંકરીને વર્તમાનમાં કાં તો શુષ્કક્રિયાપ્રધાનપણામાં જીવે મોક્ષમાર્ગ કલ્પ્યો છે અથવા બાહ્યક્રિયા અને શુદ્ધવ્યવહારક્રિયાને ઉત્થાપવામાં મોક્ષમાર્ગ કલ્પ્યો છે અથવા સ્વમતિકલ્પનાએ અધ્યાત્મ ગ્રંથો વાંચી કથન માત્ર અધ્યાત્મ પામી મોક્ષમાર્ગ કલ્પ્યો છે, એમ કલ્પાયાથી જીવને સત્સમાગમાદિ હેતુમાં તો તે માન્યતાનો આગ્રહ આડો આવી પરમાર્થ પામવામાં સ્થંભભૂત થાય છે.

જે જીવો શુષ્કક્રિયા પ્રધાનપણામાં મોક્ષમાર્ગ કલ્પે છે, તે જીવોને તથા-ઉપદેશનું પોષણ પણ રહ્યા કરે છે. જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને તપ એમ મોક્ષમાર્ગ ચાર પ્રકારે કહ્યો છતાં, પ્રથમનાં બે પદ તો તેમણે વીસાર્યા જેવું હોય છે અને 'ચારિત્ર' શબ્દનો અર્થ વેષ તથા માત્ર બાહ્યવિરતિમાં સમજ્યા જેવું હોય છે; 'તપ' શબ્દનો અર્થ માત્ર ઉપવાસાદિ વ્રતનું કરવું તે પણ બાહ્યસંજ્ઞાથી-તેમાં સમજ્યા જેવું હોય છે; વળી કવચિત્ જ્ઞાન-દર્શનપદ કહેવાં પડે, તો ત્યાં લૌકિકકથન જેવા ભાવોનાં કથનને જ્ઞાન અને તેની પ્રતીતિ અથવા તે કહેનારની પ્રતીતિને વિષે દર્શન શબ્દનો અર્થ સમજવા જેવું રહે છે.

• • •

બાહ્ય અને શુદ્ધ વ્યવહારક્રિયા ઉત્થાપવાયોગ્ય નથી.

જે જીવો બાહ્ય ક્રિયા (એટલે દાનાદિ) અને શુદ્ધ વ્યવહારક્રિયાને ઉત્થાપવામાં મોક્ષમાર્ગ સમજે છે, તે જીવો શાસ્ત્રોના કોઈએક વચનને અણસમજણભાવે ગ્રહણ કરીને સમજે છે. દાનાદિ ક્રિયા જો કોઈ અહંકારાદિથી, નિદાનબુદ્ધિથી, કે જ્યાં તેવી ક્રિયા ન સંભવે એવા છઠ્ઠા ગુણસ્થાનાદિ સ્થાને કરે, તો તે સંસાર હેતુ છે, એમ શાસ્ત્રોનો મૂળ આશય છે; પણ સમૂળગી દાનાદિ ક્રિયા ઉત્થાપવાનો શાસ્ત્રોનો હેતુ નથી; તે માત્ર પોતાની મતિકલ્પનાથી નિષેધે છે.

• • •

વ્યવહારના બે પ્રકાર.

તેમ જ વ્યવહાર બે પ્રકારના છેઃ-એક પરમાર્થમૂળહેતુ વ્યવહાર, અને બીજો વ્યવહારરૂપ વ્યવહાર, પૂર્વે આ જીવે અનંતીવાર કર્યા છતાં આત્માર્થ થયો નહીં એમ શાસ્ત્રોમાં વાક્યો છે, તે વાક્ય ગ્રહણ કરી સર્વોશે વ્યવહાર ઉથાપનારા પોતે સમજ્યા એવું માને છે, પણ શાસ્ત્રકારે તો તેવું કશું કહ્યું નથી. જે વ્યવહાર પરમાર્થહેતુમૂળ વ્યવહાર નથી અને વ્યવહારહેતુ વ્યવહાર છે, તેના દુરાગ્રહને શાસ્ત્રકારે નિષેધ્યો છે. જે વ્યવહારનું ફળ ચાર ગતિ થાય તે વ્યવહાર વ્યવહારહેતુ કહી શકાય અથવા જે વ્યવહારથી આત્માની વિભાવ-દશા જવાયોગ્ય ન થાય, તે વ્યવહારને વ્યવહારહેતુ વ્યવહાર કહેવાય, એનો શાસ્ત્રકારે નિષેધ કર્યો છે, તે પણ એકાંતે નહીં; કેવળ દુરાગ્રહથી અથવા તેમાં જ મોક્ષમાર્ગ માનનારને એ નિષેધથી સાચા વ્યવહાર ઉપર લાવવા કર્યો છે અને પરમાર્થહેતુમૂળ વ્યવહાર શમ, સંવેગ, નિર્વેદ, અનુકંપા, આસ્થા અથવા સદ્ગુરુ-સત્શાસ્ત્ર અને મન વચનાદિ સમિતિ તથા ગુપ્તિ તેનો નિષેધ કર્યો નથી અને તેનો જો નિષેધ કરવાયોગ્ય હોય, તો શાસ્ત્રો ઉપદેશીને બાકી શું સમજાવવા જેવું રહેતું હતું, કે શું સાધનો કરાવવાનું જણાવવું બાકી રહેતું હતું કે શાસ્ત્રો ઉપદેશ્યાં ? અર્થાત્ તેવા વ્યવહારથી પરમાર્થ પમાય છે અને અવશ્ય જીવે તેનો વ્યવહાર ગ્રહણ કરવો કે જેથી પરમાર્થ પામશે એમ શાસ્ત્રોનો આશય છે. શુષ્કઅધ્યાત્મી અથવા તેના પ્રસંગી તે આશય સમજ્યા વિના તે વ્યવહારને ઉત્થાપિ પોતાને તથા પરને દુર્લભબોધીપણું કરે છે.

શુષ્ક-અધ્યાત્મીનો ત્રીજો પ્રકાર.

શમ, સંવેગાદિ ગુણો ઉત્પન્ન થયે અથવા વૈરાગ્યવિશેષ, નિષ્પક્ષપાતતા થયે, કષાયાદિ પાતળાં પડ્યે, તથા કંઈ પણ પ્રજ્ઞાવિશેષથી સમજ્યાની યોગ્યતા થયે, જે સદ્ગુરુગમે સમજવાયોગ્ય અધ્યાત્મગ્રંથો, ત્યાંસુધી ઘણુંકરી શસ્ત્ર જેવા છે, તે પોતાની કલ્પનાએ જેમ તેમ વાંચી લઈ-નિર્ધારી લઈ, તેનો અતર્ભેદ થયા વિના અથવા દશા ફર્યા વિના, વિભાવ ગયા વિના, પોતાને વિષે જ્ઞાન કલ્પે છે અને ક્રિયારહિત તથા શુદ્ધ વ્યવહારરહિત થઈ વર્ત્તે છે, એનો ત્રીજો પ્રકાર શુષ્કઅધ્યાત્મીનો છે. ઠામઠામ જીવને આવા યોગ બાઝે તેવુ રહ્યું છે અથવા તો જ્ઞાનરહિત ગુરુઓ કે પરિગ્રહાદિ ઇચ્છક માત્ર પોતાના માન પૂજાદિની કામનાએ ફરતા એવા, જીવોને અનેઃ

રસ્તે ચડાવી દે છે અને ઘણુંકરીને ક્વચિત્ જ એવું નહીં હોય, જેથી એમ જણાય છે કે કાળનું દુષમપણું છે.

* * *

કાળની દુઃષમતા, માટે વિશેષ પુરુષાર્થ–જાગૃતિની જરૂર.

આ દુષમપણું લખ્યું છે, તે જીવને પુરુષાર્થરહિત કરવા અર્થે લખ્યું નથી, પણ પુરુષાર્થજાગ્રતિ અર્થે લખ્યું છે. અનુકૂળ સંયોગમાં તો જીવને કંઈક ઓછી જાગૃતિ હોય તોપણ વખતે હાનિ ન થાય, પણ જ્યાં આવા પ્રતિકૂળ યોગ વર્ત્તતા હોય ત્યાં, અવશ્ય મુમુક્ષુ જીવે વધારે જાગૃત રહેવું જોઈએ, કે જેથી તથારૂપ પરાભવ ન થાય, અને તેના કોઈ પ્રવાહમાં ન તણાઈ જવાય. વર્ત્તમાનકાળ દુષમ કહ્યો છે, છતાં તેને વિષે અનંત ભવને છેદી માત્ર એક ભવ બાકી રાખે એવું એકાવતારીપણું પ્રાપ્ત થાય એવું પણ છે, માટે વિચારવાન જીવે તે લક્ષ રાખી, ઉપર કહ્યા તેવા પ્રવાહોમાં ન પડતાં યથાશક્તિ વૈરાગ્યાદિ અવશ્ય આરાધી સદ્ગુરુનો યોગ પ્રાપ્ત કરી, કષાયાદિ દોષ છેદ કરવાવાળો એવો અને અજ્ઞાનથી રહિત થવાનો સત્ય માર્ગ પ્રાપ્ત કરવો. મુમુક્ષુ જીવમાં શમાદિ કહ્યા તે ગુણો અવશ્ય સંભવે છે અથવા તે ગુણો વિના મુમુક્ષુતા ન કહી શકાય. નિત્ય તેવો પરિચય રાખતાં તે તે વાત શ્રવણ કરતાં, વિચારતાં, ફરીફરીને પુરુષાર્થ કરતાં, તે મુમુક્ષુતા ઉત્પન્ન થાય છે. તે મુમુક્ષુતા ઉત્પન્ન થયે જીવને પરમાર્થમાર્ગ અવશ્ય સમજાય છે. [૪૬૨.

* * *

સદ્ગુરુ આશ્રયે મનુષ્યભવની સાર્થકતા.

દુર્લભ એવો મનુષ્યદેહ પણ પૂર્વે અનંતવાર પ્રાપ્ત થયા છતાં કંઈ પણ સફળપણું થયું નહીં; પણ આ મનુષ્યદેહને કૃતાર્થતા છે કે જે મનુષ્યદેહે આ જીવે જ્ઞાનીપુરુષને ઓળખ્યા તથા તે મહાભાગ્યનો આશ્રય કર્યો. જે પુરુષના આશ્રયે અનેક પ્રકારના મિથ્યાઆગ્રહાદિની મંદતા થઈ તે પુરુષને આશ્રયે આ દેહ છૂટે એ જ સાર્થક છે. જન્મ, જરા, મરણાદિનો નાશ કરવાવાળું આત્મજ્ઞાન જેમને વિષે વર્ત્તે છે, તે પુરુષનો આશ્રય જ જીવને જન્મ, જરા, મરણાદિનો નાશ કરી શકે; કેમકે તે યથાસંભવ ઉપાય છે. સંયોગસંબંધે આ દેહપ્રત્યે આ જીવને જે પ્રારબ્ધ હશે તે વ્યતીત થયે તે દેહનો પ્રસંગ નિવૃત્ત થશે. તેનો ગમે ત્યારે વિયોગ નિશ્ચયે છે; પણ આશ્રયપૂર્વક દેહ છૂટે

એ જ જન્મ સાર્થક છે, કે જે આશ્રયને પામીને જીવ તે ભવે અથવા ભાવિ એવા થોડા કાળે પણ સ્વસ્વરૂપમા સ્થિતિ કરે. [૪૬૪.

* * *

દુઃખ સકારણ છે તે ભૂમિકાથી અધ્યાત્મવિચાર.

સર્વ જીવને અપ્રિય છતા જે દુ ખનો અનુભવ કરવો પડે છે, તે દુ ખ સકારણ હોવું જોઈએ, એ ભૂમિથી મુખ્યકરીને વિચારવાનની વિચારશ્રેણી ઉદય પામી છે અને તે પરથી અનુક્રમે આત્મા, કર્મ, પરલોક, મોક્ષ આદિ ભાવોનું સ્વરૂપ સિદ્ધ થયું હોય એમ જણાય છે

વર્ત્તમાનમાં જો પોતાનુ વિદ્યમાનપણુ છે, તો ભૂતકાળને વિષે પણુ તેનું વિદ્યમાનપણુ હોવું જોઈએ અને ભવિષ્યમાં પણ તેમ જ હોવુ જોઇએ આ પ્રકારના વિચારનો આશ્રય મુમુક્ષુજીવને કર્ત્તવ્ય છે કોઈ પણ વસ્તુનુ પૂર્વપશ્ચાત્ હોવાપણુ ન હોય, તો મધ્યમા તેનું હોવાપણુ ન હોય, એવો અનુભવ વિચારતા થાય છે વસ્તુની કેવળ ઉત્પત્તિ, અથવા કેવળ નાશ નથી; સર્વકાળ તેનું હોવાપણુ છે રૂપાંતર પરિણામ થયા કરે છે, વસ્તુતા ફરતી નથી, એવો શ્રી જિનનો અભિમત છે તે વિચારવાયોગ્ય છે.

'પટ્દર્શનસમુચ્ચય' કઇક ગહન છે, તોપણ ફરીફરી વિચારવાથી તેનો કેટલોક બોધ થશે

જેમ જેમ ચિત્તનુ શુદ્ધિપણુ અને સ્થિરત્વ હોય છે, તેમ તેમ જ્ઞાનીનાં વચનોનો વિચાર યથાયોગ્ય થઈ શકે છે સર્વ જ્ઞાનનુ ફળ પણ આત્મસ્થિરતા થવી એ જ છે, એમ વીતરાગપુરુષોએ કહ્યુ છે, જે અત્યત સત્ય છે [1] [૪૬૮.

* * *

અંતર્દૃષ્ટિને પણ જાગૃતિની જરૂર તો મુમુક્ષુને તો અવશ્ય હોય જ.

અતર્મુખદૃષ્ટિ જે પુરુષોની થઈ છે, તે પુરુષોને પણ સતત્ જાગૃતિરૂપ ભલામણ શ્રી વીતરાગે કરી છે, કેમકે અનંતકાળના અધ્યાસવાળા પદાર્થોનો સગ છે, તે કઈ પણ દૃષ્ટિને આકર્ષે એવો ભય રાખવાયોગ્ય છે આવી ભૂમિકામાં આ પ્રકારે ભલામણ ઘટે છે એમ છે તો પછી વિચારદશા જેની છે એવા મુમુક્ષુજીવે સતત જાગૃતિ રાખવી ઘટે એમ કહેવામાં ન આવ્યું હોય, તો પણ સ્પષ્ટ સમજી શકાય એમ છે કે મુમુક્ષુજીવે જે જે પ્રકારે પરઅધ્યાસ થવાયોગ્ય પદાર્થાદિના ત્યાગ થાય, તે તે પ્રકારે અવશ્ય કરવો ઘટે. જો કે

૧ મારા યોગ્ય કામકાજ લખશો. એ જ વિનંતિ.

આરંભ-પરિગ્રહનો ત્યાગ એ સ્થૂળ દેખાય છે તથાપિ અંતર્મુખવૃત્તિનો હેતુ હોવાથી વારંવાર તેનો ત્યાગ ઉપદેશ્યો છે. [૪૭૩

* * *

વિષયાદિ ભોગથી વિષયાદિ નિવૃત્તિ ન થાય.

વિષયાદિ ઇચ્છિત પદાર્થ ભોગવી તેથી નિવૃત્ત થવાની ઇચ્છા રાખવી અને તે ક્રમે પ્રવર્ત્તવાથી આગળપર તે વિષયમૂર્છા ઉત્પન્ન થવી ન સંભવે એમ થવું કઠણ છે, કેમકે જ્ઞાનદશા વિના વિષયનું નિર્મૂળપણું થવું સંભવતું નથી. માત્ર ઉદય વિષયો ભોગવ્યાથી નાશ થાય; પણ જો જ્ઞાનદશા ન હોય, તો વિષય આરાધતાં ઉત્સુક પરિણામ ઉત્પન્ન થયા વિના ન રહે અને તેથી વિષય પરાજિત થવાને બદલે વિશેષ વર્ધમાન થાય. જેને જ્ઞાનદશા છે તેવા પુરુષો વિષયાકાંક્ષાથી અથવા વિષયનો અનુભવ કરી તેથી વિરક્ત થવાની ઇચ્છાથી તેમાં પ્રવર્તતા નથી અને એમ જો પ્રવર્ત્તતા જાય, તો જ્ઞાનને પણ આવરણ આવવાયોગ્ય છે. માત્ર પ્રારબ્ધસંબંધી ઉદય હોય એટલે છૂટી ન શકાય તેથી જ જ્ઞાનીપુરુષની ભોગપ્રવૃત્તિ છે. તે પણ પૂર્વપશ્ચાત્ પશ્ચાત્તાપવાળી અને મંદમાં મંદ પરિણામસંયુક્ત હોય છે. સામાન્ય મુમુક્ષુજીવ વૈરાગ્યના ઉદ્ભવને અર્થે, વિષય આરાધવા જતાં તો ઘણુંકરી બંધાવા સંભવ છે, કેમકે જ્ઞાનીપુરુષ પણ તે પ્રસંગોને માંડ-માંડ જીતી શક્યા છે, તો જેની માત્ર વિચારદશા છે એવા પુરુષનો ભાર નથી કે તે વિષયને એ પ્રકારે જીતી શકે. [૪૭૪

* * *

જ્ઞાની અજ્ઞાનીનું સુખદુઃખ પ્રત્યે વલણ.

જ્ઞાનીપુરુષને જે સુખ વર્ત્તે છે તે નિજસ્વભાવમાં સ્થિતિનું વર્ત્તે છે અન્ય બાહ્યપદાર્થમાં તેને સુખબુદ્ધિ નથી, માટે તે તે પદાર્થથી જ્ઞાનીને સુખદુઃખાદિનું વિશેષ ઓછાપણું કહી શકાતું નથી. જો કે સામાન્યપણે શરીરનાં સ્વાસ્થ્યાદિથી શાતા, જ્વરાદિથી અશાતા જ્ઞાની અને અજ્ઞાની બન્નેને થાય છે, તથાપિ જ્ઞાનીને તે તે પ્રસંગ હર્ષ-વિષાદનો હેતુ નથી અથવા જ્ઞાનના તારતમ્યમાં ન્યૂનપણું હોય તો કંઈક હર્ષ-વિષાદ તેથી થાય છે; તથાપિ કેવળ અજાગૃતતાને પામવાયોગ્ય એવા હર્ષ-વિષાદ થતા નથી. ઉદયબળે કંઈક તેવાં પરિણામ થાય છે, તોપણ વિચારજાગૃતિને લીધે તે ઉદય ક્ષીણ કરવા પ્રત્યે જ્ઞાનીપુરુષના પરિણામ વર્ત્તે છે. વાયુ ફેર હોવાથી વહાણનું બીજી તરફ ખેંચાવું થાય છે; તથાપિ વહાણ ચલાવનાર જેમ પહોંચવાયોગ્ય માર્ગ ભણી તે

વહાણને રાખવાના પ્રયત્નમાં જ વર્ત્તે છે, તેમ જ્ઞાનીપુરુષ મન-વચનાદિ યોગને નિજભાવમાં સ્થિતિ થવા ભણી જ પ્રવર્ત્તાવે છે; તથાપિ ઉદયવાયુયોગે યત્કિંચિત્ દશા ફેર થાય છે; તોપણ પરિણામ-પ્રયત્ન-સ્વધર્મને વિષે છે.

જ્ઞાની નિર્ધન હોય અથવા ધનવાન હોય; અજ્ઞાની નિર્ધન હોય અથવા ધનવાન હોય એવો કંઈ નિયમ નથી. પૂર્વનિષ્પન્ન શુભ-અશુભ કર્મ પ્રમાણે બન્નેને ઉદય વર્ત્તે છે. જ્ઞાની ઉદયમાં સમ વર્ત્તે છે; અજ્ઞાની હર્ષ-વિષાદપ્રાપ્ત થાય છે.

* * *

સ્ત્રિયાદિ પરિગ્રહ કઈ દશાસુધી સંભવે?

જ્યાં સંપૂર્ણ જ્ઞાન છે. ત્યાં સ્ત્રિયાદિ પરિગ્રહનો પણ અપ્રસંગ છે; તેથી ન્યૂનભૂમિકાની જ્ઞાનદશામાં (ચોથે પાંચમે ગુણસ્થાનકે) જ્યાં તે યોગનો પ્રસંગ સંભવે છે, તે દશામાં વર્ત્તતા જ્ઞાની-સમ્યગ્દૃષ્ટિને સ્ત્રિયાદિ પરિગ્રહની પ્રાપ્તિ થાય છે. [૪૭૫.

* * *

દેહની અશાતા પ્રત્યે વિચારવાન કેમ વર્ત્તે?

[1]શરીરને વિષે અશાતાપણે પરિણમવું થયું હોય તે વખતે શરીરનો વિપરિણામીસ્વભાવ વિચારી તે શરીર અને શરીરને સબંધે પ્રાપ્ત થયેલાં સ્ત્રીપુત્રાદિ પ્રત્યેનો મોહ વિચારવાન પુરુષ છોડી દે છે અથવા તે મોહને મંદ કરવામાં પ્રવર્ત્તે છે. [૪૭૮.

* * *

ચિંતામણિ તુલ્ય મનુષ્યપણું ફુટી બદામનું ક્યારે?

જ્ઞાનીઓએ મનુષ્યપણું ચિંતામણિરત્નતુલ્ય કહ્યું છે, તે વિચારો તો પ્રત્યક્ષ જણાય તેવું છે. વિશેષ વિચારતાં તો તે મનુષ્યપણાનો એક સમય પણ ચિંતામણિરત્નથી પરમ માહાત્મ્યવાન અને મૂલ્યવાન દેખાય છે અને જો દેહાર્થમાં જ તે મનુષ્યપણું વ્યતીત થયું તો એક ફુટી બદામની કીંમતનું નથી, એમ નિઃસદેહ દેખાય છે. [૪૮૦.

૧ માતુશ્રીને શરીરે તાવ આવવાથી તથા કેટલોક વખત થયાં અત્રે આવવા વિષે તેમની વિશેષ આકાંક્ષા હોવાથી ગયા સોમવારે અત્રેથી આજ્ઞા થવાથી નડિયાદથી સોમવારે રવાનું થવું હતું; બુધવારે બપોરે અત્રે આવવું થયું છે. . . . આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્ર વિશેષ વિચારવાયોગ્ય છે.

મુમુક્ષુનું વર્તન આત્મહિતાર્થે જ ઘટે.

દેહનું અને પ્રારબ્ધોદય જ્યાંસુધી બળવાન હોય ત્યાંસુધી દેહસંબંધી કુટુંબ, કે જેનું ભરણ-પોષણ કરવાનો સંબંધ છૂટે તેવો ન હોય અર્થાત્ આગારવાસપર્યંત જેનું ભરણ-પોષણ કરવું ઘટતું હોય તેનું ભરણ-પોષણ માત્ર મળતું હોય તો તેમાં સંતોષ પામીને મુમુક્ષુજીવ આત્મહિતનો જ વિચાર કરે તથા પુરુષાર્થ કરે. દેહ અને દેહસંબંધી કુટુંબનાં માહાત્મ્યાદિ અર્થે પરિગ્રહાદિની પરિણામપૂર્વક સ્મૃતિ પણ ન થવા દે; કેમકે તે પરિગ્રહાદિની પ્રાપ્તિ આદિ કાર્ય એવાં છે, કે આત્મહિતનો અવસર જ ઘણુંકરીને પ્રાપ્ત થવા ન દે. [૪૮૧.

* * *

આ દુષમકાળે અપૂર્વ માર્ગ દુષ્કર છતાં અનન્ય લક્ષીને સુકર.

આયુષ્ય અલ્પ અને અનિયત પ્રવૃત્તિ, અસીમ-બળવાન-અસત્સંગ, પૂર્વનું ઘણુંકરીને અનારાધકપણું, બલવીર્યની હીનતા, એવાં કારણોથી રહિત કોઈક જીવ હશે, એવા આ કાળને વિષે પૂર્વે ક્યારે પણ નહીં જાણેલો, નહીં પ્રતીત કરેલો, નહીં આરાધેલો તથા નહીં સ્વભાવસિદ્ધ થયેલો એવો 'માર્ગ' પ્રાપ્ત કરવો દુષ્કર હોય એમાં આશ્ચર્ય નથી; તથાપિ જેણે તે પ્રાપ્ત કરવા શિવાય બીજો કોઈ લક્ષ રાખ્યો જ નથી, તે આ કાળને વિષે પણ અવશ્ય તે માર્ગ પામે છે. "લૌકિક કારણોમાં અધિક હર્ષ મુમુક્ષુજીવ કરે નહીં."

* * * [૪૮૨.

મરણવશ દેહ જાણી વિચારવાન મમત્વ નિવૃત્તે.

[1]સર્વ દેહધારી જીવો મરણ પાસે શરણરહિત છે. માત્ર તે દેહનું યથાર્થ સ્વરૂપ પ્રથમથી જાણી તેનું મમત્વ છેદીને નિજસ્થિરતાને અથવા જ્ઞાનીના માર્ગની યથાર્થ પ્રતીતિને પામ્યા છે, તે જ જીવ મરણકાળે શરણરહિત છતાં ઘણુંકરીને ફરી દેહ ધારણ કરતા નથી; અથવા મરણકાળે દેહના મમત્વભાવનું અલ્પત્વ હોવાથી પણ નિર્ભય વર્ત્તે છે. દેહ છૂટવાનો કાળ અનિયત હોવાથી વિચારવાન પુરુષો અપ્રમાદપણે પ્રથમથી જ તેનું મમત્વ નિવૃત્ત કરવાનો અવિરુદ્ધ ઉપાય સાધે છે અને એ જ[2] સૌએ લક્ષ રાખવાયોગ્ય છે. પ્રીતિબંધનથી ખેદ થવાયોગ્ય છે. તથાપિ એમાં બીજો કોઈ

૧ શ્રી માણેકચંદનો દેહ છૂટવા સંબંધી ખબર જાણ્યા. . . . ૨ તમારે અમારે

ઉપાય નહીં હોવાથી તે ખેદને વૈરાગ્યસ્વરૂપમાં પરિણમન કરવો, એ જ વિચારવાનને કર્તવ્ય છે. [૪૮૩.

* * *

લૌકિક મોટાઈપ્રત્યે ઝેરદૃષ્ટિ લાવવા પુરુષાર્થ.

[1]લોકદૃષ્ટિમાં જે જે વાતો કે વસ્તુઓ મોટાઈવાળી મનાય છે તે તે વાતો અને વસ્તુઓ, શોભાયમાન ગૃહાદિ, આરંભ, અલંકારાદિ પરિગ્રહ, લોકદૃષ્ટિનું વિચક્ષણપણું, લોકમાન્યધર્મ, શ્રદ્ધાવાનપણું પ્રત્યક્ષ ઝેરનું ગ્રહણ છે એમ યથાર્થ જાણ્યા વિના ધારો છો તે વૃત્તિનો લક્ષ ન થાય. પ્રથમ તે વાતો અને વસ્તુઓ પ્રત્યે ઝેર દૃષ્ટિ આવવી કઠણ દેખી કાયર ન થતાં પુરુષાર્થ કરવો યોગ્ય છે. [૪૮૪.

* * *

સર્વસંગત્યાગ ઉદય પહેલાં મુમુક્ષુનું વર્તન.

વૃત્તિનો લક્ષ તથારૂપ સર્વસંગપરિત્યાગપ્રત્યે વર્તતો છતાં જે મુમુક્ષુને પ્રારબ્ધવિશેષથી તે યોગનો અનુદય રહ્યા કરે અને કુટુંબાદિનો પ્રસંગ તથા આજીવિકાદિ કારણે પ્રવૃત્તિ રહે–જે યથાન્યાયથી કરવી પડે, પણ તે ત્યાગના ઉદયને પ્રતિબંધક જાણી સખેદપણે કરે–તે મુમુક્ષુએ પૂર્વોપાર્જિત શુભાશુભ કર્માનુસાર આજીવિકાદિ પ્રાપ્ત થશે એમ વિચારી માત્ર નિમિત્તરૂપ પ્રયત્ન કરવું ઘટે, પણ ભયાકુળ થઈ ચિંતા કે ન્યાયત્યાગ કરવા ન ઘટે; કેમકે તે તો માત્ર વ્યામોહ છે, તે શમાવવાયોગ્ય છે. પ્રાપ્તિ શુભાશુભ પ્રારબ્ધાનુસાર છે. પ્રયત્ન વ્યવહારિક નિમિત્ત છે એટલે કરવું ઘટે, પણ ચિંતા તો માત્ર આત્મગુણરોધક છે, એ શમાવવાયોગ્ય છે. [૪૮૬.

* * *

ઇચ્છાથી પરિગ્રહ ઘાતક, અનિચ્છાએ પણ અંતરાયરૂપ.

આરંભ અને પરિગ્રહનો ઇચ્છાપૂર્વક પ્રસંગ હોય તો આત્મલાભને વિશેષ ઘાતક છે અને વારંવાર અસ્થિર, અપ્રશસ્ત પરિણામનો હેતુ છે. એમાં તો સંશય નથી, પણ જ્યાં અનિચ્છાથી ઉદયના કોઈ એક યોગથી પ્રસંગ વર્તતો હોય ત્યાંપણ આત્મભાવના ઉત્કૃષ્ટપણાને બાધ કરનાર તથા આત્મ-

૧ 'યોગવાસિષ્ઠના પ્રથમના બે પ્રકરણ,' 'પંચીકરણ,' 'દાસબોધ' તથા 'વિચારસાગર' એ ગ્રંથો તમારે વિચારવા યોગ્ય છે. એમાંનો કોઈ ગ્રંથ તમે પૂરો વાંચ્યો હોય તોપણ વાંચવો યોગ્ય છે. તેમજ વિચારવો યોગ્ય છે. જૈનપદ્ધતિના એ ગ્રંથો નથી એમ જાણીને તે ગ્રંથો વિચારતાં ક્ષોભ પામવો યોગ્ય નથી.

સ્થિરતાને અંતરાય કરનાર તે આરંભ પરિગ્રહનો પ્રસંગ પ્રાયે થાય છે, માટે પરમ કૃપાળુ જ્ઞાનીપુરુષોએ ત્યાગમાર્ગ ઉપદેશ્યો છે, તે મુમુક્ષુ જીવે દેશે અને સર્વથા અનુસરવાયોગ્ય છે. [૪૯૦.

* * *

<u>કેવળજ્ઞાનસુધી શ્રુતજ્ઞાનનું મુખ્યપણું.</u>

એકાંત નિશ્ચયનયથી મતિ આદિ ચાર જ્ઞાન, સંપૂર્ણ શુદ્ધ જ્ઞાનની અપેક્ષાએ વિકલ્પજ્ઞાન કહી શકાય, પણ સંપૂર્ણ શુદ્ધજ્ઞાન એટલે સંપૂર્ણ નિર્વિકલ્પજ્ઞાન ઉત્પન્ન થવાના એ જ્ઞાન સાધન છે, તેમાં પણ શ્રુતજ્ઞાન મુખ્યપણે છે. કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થવામાં છેવટસુધી તે જ્ઞાનનું અવલંબન છે. પ્રથમથી કોઈ જીવ એનો ત્યાગ કરે તો કેવળજ્ઞાન પામે નહીં. કેવળજ્ઞાન સુધી દશા પામવાનો હેતુ શ્રુતજ્ઞાનથી થાય છે. કર્મબંધનું વિચિત્રપણું, એટલે સર્વને સમ્યક્ (સારુ) સમજાય એમ ન બને. [૪૯૬.

* * *

<u>જ્ઞાનનું ફળ વિરતિ, વિભાવનો ત્યાગ, વિચારવૃત્તિ સાથે ત્યાગવૃત્તિ.</u>

"જ્ઞાનનું ફળ વિરતિ છે," વીતરાગનું આ વચન સર્વ મુમુક્ષુઓએ નિત્ય સ્મરણમાં રાખવાયોગ્ય છે. જે વાંચવાથી, સમજવાથી તથા વિચારવામાં આત્મા વિભાવથી, વિભાવનાં કાર્યોથી અને વિભાવના પરિણામથી ઉદાસ ન થયો, વિભાવનો ત્યાગી ન થયો; વિભાવનાં કાર્યોનો અને વિભાવનાં ફળનો ત્યાગ ન થયો, તે વાંચવું, તે વિચારવું અને તે સમજવું અજ્ઞાન છે. વિચારવૃત્તિ સાથે ત્યાગવૃત્તિ ઉત્પન્ન કરવી તે જ વિચાર સફળ છે, એમ કહેવાનો જ્ઞાનીનો પરમાર્થ છે. [૪૯૭.

* * *

<u>આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્રમાં સમકિતના ત્રણ પ્રકાર.</u>

[1]આત્મસિદ્ધિમાં ત્રણ પ્રકારનાં સમકિત ઉપદેશ્યાં છે: (૧) આપ્તપુરુષના વચનની પ્રતીતિરૂપ, આજ્ઞાની અપૂર્વ રુચિરૂપ, સ્વચ્છંદનિરોધપણે આપ્તપુરુષની ભક્તિરૂપ એ પ્રથમ સમકિત કહ્યું છે. (૨) પરમાર્થની સ્પષ્ટ અનુભવાંશે પ્રતીતિ તે સમકિતનો બીજો પ્રકાર કહ્યો છે. (૩) નિર્વિકલ્પ પરમાર્થઅનુભવ તે સમકિતનો ત્રીજો પ્રકાર કહ્યો છે. પહેલું સમકિત બીજા

૧ આત્મસિદ્ધિમાં કહેલા સમકિતના પ્રકારનો વિશેષાર્થ જિજ્ઞાસાનો કાગળ મળ્યો છે.

સમકિતનું કારણ છે. બીજું સમકિત ત્રીજા સમકિતનું કારણ છે. ત્રણે સમકિત વીતરાગ પુરુષે માન્ય કર્યાં છે. ત્રણે સમકિત ઉપાસવાયોગ્ય છે, સત્કાર કરવાયોગ્ય છે, ભક્તિ કરવાયોગ્ય છે.

કેવળજ્ઞાન ઉપજવાના છેલ્લા સમયસુધી સત્પુરુષનાં વચનોનું અવલંબન વીતરાગે કહ્યું છે; અર્થાત્ બારમા ક્ષીણમોહગુણસ્થાનક પર્યંત શ્રુતજ્ઞાનથી આત્માના અનુભવને નિર્મળ કરતાં કરતાં તે નિર્મળતા સંપૂર્ણતા પામ્યે કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે. તે ઉત્પન્ન થવાના પ્રથમ સમયસુધી સત્પુરુષે ઉપદેશેલો માર્ગ આધારભૂત છે; એમ કહ્યું છે તે નિઃસંદેહ સત્ય છે. [૪૯૮.

* * *

લેશ્યાદિ પારિભાષિક શબ્દોના અર્થ.

લેશ્યાઃ-જીવના કૃષ્ણાદિ દ્રવ્યની પેઠે ભાસ્યમાન પરિણામ.

અધ્યવસાયઃ-લેશ્યા-પરિણામની કંઈક સ્પષ્ટપણે પ્રવૃત્તિ.

સંકલ્પઃ-કંઈ પણ પ્રવૃત્તિ કરવાનો નિર્ધારિત અધ્યવસાય.

વિકલ્પઃ-કંઈ પણ પ્રવૃત્તિ કરવાનો અપૂર્ણ-અનિર્ધારિત-સંદેહાત્મક-અધ્યવસાય.

સંજ્ઞાઃ-કંઈ પણ આગળ પાછળની ચિંતવનશક્તિવિશેષ અથવા સ્મૃતિ.

પરિણામઃ-જળના દ્રવણસ્વભાવની પેઠે દ્રવ્યની કથચિત્ અવસ્થાંતર પામવાની શક્તિ છે તે અવસ્થાંતરની વિશેષ ધારા, તે પરિણતિ.

અજ્ઞાનઃ-મિથ્યાત્વસહિત મતિજ્ઞાન તથા શ્રુતજ્ઞાન હોય તો તે 'અજ્ઞાન.'

વિભંગજ્ઞાનઃ-મિથ્યાત્વસહિત અતીંદ્રિયજ્ઞાન હોય તે 'વિભંગજ્ઞાન.'

વિજ્ઞાનઃ-કંઈ પણ વિશેષપણે જાણવું તે 'વિજ્ઞાન.' [૪૯૯.

* * *

'આચારાંગ'માં સાધુની દીર્ઘશંકાદિ ક્રિયામાં વધુપડતી સંકડાશ.

"અદ્વૈપવૃત્તિ વર્તવું યોગ્ય છે, ધીરજ કર્ત્તવ્ય છે."

[પ્ર૦] 'આચારાંગ' વાંચતાં સાધુનો દીર્ઘશંકાદિ કારણોમાં પણ ઘણો સાંકડો માર્ગ જોવામાં આવ્યો તે પરથી એવી આશંકા થઈ કે એટલી બધી સંકડાશ એવી અલ્પ ક્રિયામાં પણ રાખવાનું કારણ શું હશે? તે આશંકાનું સમાધાનઃ—

[ઉ૦] સતત અંતર્મુખ ઉપયોગે સ્થિતિ એ જ નિર્ગ્રંથનો પરમ ધર્મ છે. એક સમય પણ ઉપયોગ બહિર્મુખ કરવો નહીં એ નિર્ગ્રંથનો મુખ્ય માર્ગ છે;

પણ તે સંયમાર્થે દેહાદિ સાધન છે તેના નિર્વાહને અર્થે સહજ પણ પ્રવૃત્તિ થવાયોગ્ય છે. કંઇપણ તેવી પ્રવૃત્તિ કરતાં ઉપયોગ બહિર્મુખ થવાનું નિમિત્ત છે, તેથી તે પ્રવૃત્તિ અંતર્મુખ ઉપયોગપ્રત્યે રહ્યા કરે એવા પ્રકારમાં પ્રહાણ કરાવી છે, કેવળ અને સહજ અંતર્મુખ ઉપયોગ તો મુખ્યતાએ 'કેવળ ભૂમિકા' નામે તેરમે ગુણસ્થાનકે હોય છે. અનિર્મળ વિચારધારાના બળવાનપણાસહિત અંતર્મુખ ઉપયોગ સાતમે ગુણસ્થાનકે હોય છે. પ્રમાદથી તે ઉપયોગ સ્ખલિત થાય છે અને કઈક વિશેષ અશમાં સ્ખલિત થાય તો વિશેષ બહિર્મુખ ઉપયોગ થઈ ભાવઅસયમપણે ઉપયોગની પ્રવૃત્તિ થાય છે. તે ન થવા દેવાને અને દેહાદિ સાધનના નિર્વાહની પ્રવૃત્તિ પણ ન છોડી શકાય એવી હોવાથી, તે પ્રવૃત્તિ અંતર્મુખ ઉપયોગે થઈ શકે એવી અદ્ભુત સંકલનાથી ઉપદેશી છે. જેને 'પાચ સમિતિ' કહેવાય છે.

જેમ આજ્ઞા આપી છે તેમ આજ્ઞાના ઉપયોગપૂર્વક ચાલવું પડે તો ચાલવું; જેમ આજ્ઞા આપી છે તેમ આજ્ઞાના ઉપયોગપૂર્વક બોલવું પડે તો બોલવુ; જેમ આજ્ઞા આપી છે તેમ આજ્ઞાના ઉપયોગપૂર્વક આહારાદિ ગ્રહણ કરવું; જેમ આજ્ઞા આપી છે તેમ આજ્ઞાના ઉપયોગપૂર્વક વસ્ત્રાદિનું લેવુ મૂકવુ; જેમ આજ્ઞા આપી છે તેમ આજ્ઞાના ઉપયોગપૂર્વક દીર્ઘશકાદિ શરીરમળનો ત્યાગકરવાયોગ્ય ત્યાગ કરવો; એ પ્રકારે પ્રવૃત્તિરૂપ 'પાચ સમિતિ' કહી છે. જે જે સયમમાં પ્રવર્ત્તવાના બીજા પ્રકારો ઉપદેશ્યા છે, તે તે સર્વ આ 'પાંચ સમિતિ' મા સમાય છે; અર્થાત્ જે કંઈ નિર્ગ્રંથને પ્રવૃત્તિ કરવાની આજ્ઞા આપી છે, તે પ્રવૃત્તિ ત્યાગ કરવી અશક્ય છે તેની જ આજ્ઞા આપી છે અને તે એવા પ્રકારમાં આપી છે, કે મુખ્ય હેતુ જે અંતર્મુખ ઉપયોગ તેને જેમ અસ્ખલિતતા રહે તેમ આપી છે. તે જ પ્રમાણે વર્ત્તવામાં આવે તો ઉપયોગ સતત જાગૃત્ રહ્યા કરે અને જે જે સમયે જીવની જેટલી જેટલી જ્ઞાનશક્તિ તથા વીર્યશક્તિ છે તે તે અપ્રમત્ત રહ્યા કરે. દીર્ઘશકાદિ ક્રિયાએ પ્રવર્ત્તતાં પણ અપ્રમત્તસયમદૃષ્ટિ વિસ્મરણ ન થઈ જાય તે હેતુએ તેવી તેવી સંકડાશવાળી ક્રિયા ઉપદેશી છે. પણ સત્પુરુષની દૃષ્ટિ વિના તે સમજાતી નથી. આ રહસ્યદૃષ્ટિ સક્ષેપમાં લખી છે તે પર ઘણો ઘણો વિચાર કર્ત્તવ્ય છે. સર્વ ક્રિયામાં પ્રવર્ત્તતાં આ દૃષ્ટિ સમરણમાં આણવાનો લક્ષ રાખવાયોગ્ય છે. જ્ઞાનીની આજ્ઞારૂપ જે જે ક્રિયા છે તે તે ક્રિયામાં તથા-

રૂપપણ પ્રવર્ત્તાય તો તે અપ્રમત્ત ઉપયોગ થવાનું સાધન છે.[1] . . . જેમ જેમ વિશેષ વિચારવાનું થશે તેમ તેમ અપૂર્વ અર્થનો ઉપદેશ થશે.[2] [૫૦૦.

* * *

સમકિતીને કેટલા ભવ?

ત્રણે પ્રકારનાં સમકિતમાંથી ગમે તે પ્રકારનું સમકિત આવે તો પણ વધારેમાં વધારે પંદર ભવે મોક્ષ થાય અને જો તે સમકિત આવ્યા પછી જીવ વમે, તો વધારેમાં વધારે અર્ધપુદ્ગલપરાવર્ત્તનકાળ સુધી સંસારપરિભ્રમણ થઈને મોક્ષ થાય.

• • •

તીર્થંકરના માર્ગની પ્રતીતિથી પણ સમકિત.

તીર્થંકરનાં નિર્ગ્રંથ-નિર્ગ્રંથીઓ, શ્રાવક અને શ્રાવિકાઓ, સર્વને જીવ-અજીવનું જ્ઞાન હતું તેથી સમકિત કહ્યું છે એમ કંઈ નથી. તેમાંના ઘણા જીવોને માત્ર સાચા અંતરંગ ભાવથી તીર્થંકરની અને તેમના ઉપદેશેલા માર્ગની પ્રતીતિથી પણ સમકિત કહ્યું છે. એ સમકિત પામ્યા પછી જો વમ્યું ન હોય તો વધારેમાં વધારે પંદર ભવ થાય. સાચા મોક્ષમાર્ગને પામેલા એવા સત્પુરુષની તથારૂપ પ્રતીતિથી સિદ્ધાંતમાં ઘણે સ્થળે સમકિત કહ્યું છે. એ સમકિત આવ્યા વિના જીવને ઘણુંકરીને જીવ અને અજીવનું યથાર્થજ્ઞાન પણ થતું નથી. જીવ-અજીવનું જ્ઞાન પામવાનો મુખ્ય માર્ગ એ જ છે.

• • •

જ્ઞાન-અજ્ઞાન અરૂપી. તેના પ્રકાર.

મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યવજ્ઞાન, કેવળજ્ઞાન, મતિઅજ્ઞાન, શ્રુતઅજ્ઞાન અને વિભંગઅજ્ઞાન, એ આઠે જીવના ઉપયોગસ્વરૂપ હોવાથી અરૂપી કહ્યાં છે. 'જ્ઞાન' અને 'અજ્ઞાન' એ બેમાં મુખ્ય ફેર આટલો છે કે જે જ્ઞાન સમકિતસહિત છે તેને 'જ્ઞાન' કહ્યું છે અને જે જ્ઞાન મિથ્યાત્વસહિત છે તેને 'અજ્ઞાન' કહ્યું છે; પણ વસ્તુતાએ બન્ને જ્ઞાન છે.

• • •

---

૧ આવા ભાવાર્થનો આ કાગળ . . . ૨ હંમેશ અમુક શાસ્ત્રાધ્યાય કર્યા પછી આ કાગળ વિચારવાથી સ્પષ્ટ બોધ થવાયોગ્ય છે. . . . કર્મગ્રંથની વાંચના કર્તવ્ય છે; પૂરી થયે ફરી આવર્ત્તન કરી અનુપ્રેક્ષા કર્તવ્ય છે.

જ્ઞાનાવરણીય કર્મ અને અજ્ઞાન એક નથી.

'જ્ઞાનાવરણીયકર્મ' અને 'અજ્ઞાન' એક નથી. 'જ્ઞાનાવરણીયકર્મ' જ્ઞાનને આવરણસ્વરૂપ છે અને 'અજ્ઞાન' જ્ઞાનાવરણીયકર્મના ક્ષયોપશમ-સ્વરૂપ એટલે આવરણ ટળવાસ્વરૂપ છે.

'અજ્ઞાન' શબ્દનો સાધારણ ભાષામાં 'જ્ઞાનરહિત' અર્થ થાય છે. જેમ જડ જ્ઞાનથી રહિત છે તેમ; પણ નિર્ગ્રંથપરિભાષામાં તો મિથ્યાત્વસહિત જ્ઞાનનું નામ 'અજ્ઞાન' છે; એટલે તે દૃષ્ટિથી અજ્ઞાનને અરૂપી કહ્યું છે.

એમ આ શંકા થાય કે જો 'અજ્ઞાન' અરૂપી હોય તો સિદ્ધમાં પણ હોવું જોઈએ તેનું સમાધાન આ પ્રમાણે છે.—

મિથ્યાત્વસહિત જ્ઞાનનું નામ 'અજ્ઞાન' કહ્યું છે, તેમાંથી મિથ્યાત્વ જતાં બાકી જ્ઞાન રહે છે, તે જ્ઞાન સંપૂર્ણ શુદ્ધતા સહિત સિદ્ધ ભગવંતમાં વર્ત્તે છે. સિદ્ધનું, કેવળજ્ઞાનીનું અને સમ્યગ્દૃષ્ટિનું જ્ઞાન મિથ્યાત્વરહિત છે. મિથ્યાત્વ જીવને ભ્રાંતિસ્વરૂપે છે. તે ભ્રાંતિ યથાર્થ સમજાયે નિવૃત્ત થઈ શકવાયોગ્ય છે. મિથ્યાત્વ દિશાભ્રમરૂપ છે. [૫૦૧.

* * *

એકેંદ્રિય જીવની 'મૈથુન' અને 'પરિગ્રહ' સંજ્ઞા.

એકેંદ્રિયજીવને અનુકૂળ સ્પર્શાદિની પ્રિયતા અવ્યક્તપણે છે તે 'મૈથુનસંજ્ઞા' છે. એકેંદ્રિય જીવને દેહ અને દેહના નિર્વાહાદિ સાધનમાં અવ્યક્ત મૂર્છારૂપ 'પરિગ્રહસંજ્ઞા' છે. વનસ્પતિએકેંદ્રિયજીવમાં આ સંજ્ઞા કંઈક વિશેષ વ્યક્ત છે. [૫૦૨.

* * *

રોગાદિપર ઔષધિની અસર-આર્ત્તધ્યાન ત્યાગ.

કેટલાક રોગાદિપર ઔષધાદિ સંપ્રાપ્ત થયે અસર કરે છે, કેમકે તે રોગાદિના હેતુનો કર્મબંધ કંઈ પણ તેવા પ્રકારનો હોય છે. ઔષધાદિ નિમિત્તથી તે પુદ્ગલ વિસ્તારમાં પ્રસરી જઈને અથવા ખશી જઈને વેદનીયના ઉદયનું નિમિત્તપણું છોડી દે છે. તેવી રીતે નિવૃત્ત થવાયોગ્ય તે રોગાદિ સંબંધી કર્મબંધ ન હોય, તો તેનાપર ઔષધાદિની અસર થતી નથી અથવા ઔષધાદિ પ્રાપ્ત થતાં નથી, કે સમ્યક્ઔષધાદિ પ્રાપ્ત થતાં નથી.

અમુક કર્મબંધ કેવા પ્રકારના છે, તે તથારૂપ જ્ઞાનદૃષ્ટિ વિના જાણવું કઠણ છે, એટલે ઔષધાદિ વ્યવહારની પ્રવૃત્તિ એકાંતે નિષેધી ન શકાય.

પોતાના દેહના સંબંધમાં કોઈ એક પરમ આત્મદૃષ્ટિવાળા પુરુષ તેમ વર્ત્તે તો, એટલે ઔષધાદિ ગ્રહણ ન કરે તો તે યોગ્ય છે; પણ બીજા સામાન્ય જીવો તેમ વર્ત્તવા જાય તો તે એકાંતિક દૃષ્ટિથી કેટલીક હાનિ કરે; તેમાં પણ પોતાને આશ્રિત રહેલા એવા જીવો પ્રત્યે અથવા બીજા કોઈ જીવ પ્રત્યે રોગાદિ કારણોમાં તેવો ઉપચાર કરવાના વ્યવહારમાં વર્ત્તી શકે તેવું છે, છતાં ઉપચારાદિ કરવાની ઉપેક્ષા કરે તો અનુકંપામાર્ગ છોડી દેવા જેવું થાય. કોઈ જીવ ગમે તેવો પીડાતો હોય તોપણ તેની આસના-વાસના કરવાનું તથા ઔષધાદિ વ્યવહાર છોડી દેવામાં આવે તો તેને આર્ત્તધ્યાનનાં હેતુ થવા જેવું થાય. ગૃહસ્થવ્યવહારમાં એવી એકાંતિક દૃષ્ટિ કરતાં ઘણાં વિરોધ ઉત્પન્ન થાય ત્યાગવ્યવહારમાં પણ એકાંતે ઉપચારાદિનો નિષેધ જ્ઞાનીએ કર્યો નથી. નિર્ગ્રંથને સ્વપરિગ્રહિત શરીરે રોગાદિ થાય ત્યારે ઔષધાદિ ગ્રહણ કરવામાં એવી આજ્ઞા છે કે જ્યાંસુધી આર્ત્તધ્યાન ન ઉપજવાયોગ્યદૃષ્ટિ રહે ત્યાંસુધી ઔષધાદિ ગ્રહણ ન કરવું અને તેવું વિશેષ કારણ દેખાય તો નિર્વદ્ય ઔષધાદિ ગ્રહણ કરતાં આજ્ઞાનો અતિક્રમ નથી અથવા યથાશુભ ઔષધાદિ ગ્રહણ કરતાં આજ્ઞાનો અતિક્રમ નથી અને બીજા નિર્ગ્રંથને શરીરે રોગાદિ થયું હોય ત્યારે તેની વૈયાવચ્ચાદિ કરવાનો પ્રકાર જ્યાં દર્શાવ્યો છે ત્યાં કંઈ પણ વિશેષ અનુકંપાદિ દૃષ્ટિ રહે એવી રીતે દર્શાવ્યો છે. એટલે ગૃહસ્થવ્યવહારમાં એકાંતે તેનો ત્યાગ અશક્ય છે એમ સમજાશે.

તે ઔષધાદિ કંઈ પણ પાપક્રિયાથી થયાં હોય, તો પણ તેથી પોતાના ઔષધાદિપણાનો ગુણ દેખાડ્યા વિના ન રહે અને તેમાં થયેલી પાપક્રિયા પણ પોતાનો ગુણ દેખાડ્યા વિના ન રહે; અર્થાત્ જેમ ઔષધાદિના પુદ્ગલમાં રોગાદિ પુદ્ગલને પરાભવ કરવાનો ગુણ છે તેમ તે કરતાં કરવામાં આવેલી પાપક્રિયામાં પણ પાપપણે પરિણમવાનો ગુણ છે અને તેથી કર્મબંધ થઈ યથાઅવસર તે પાપક્રિયાનું ફળ ઉદયમાં આવે. તે પાપક્રિયાવાળા ઔષધાદિ કરવામાં, કરાવવામાં તથા અનુમોદન કરવામાં ગ્રહણ કરનાર જીવની જેવી જેવી દેહાદિ પ્રત્યે મૂર્ચ્છા છે, મનનું આકુળવ્યાકુળપણું છે, આર્ત્તધ્યાન છે, તથા તે ઔષધાદિની પાપક્રિયા છે, તે સર્વે પોતપોતાના સ્વભાવે પરિણમીને યથાઅવસરે ફળ આપે છે. જેમ રોગાદિના કારણરૂપ કર્મબંધ પોતાનો જેવો સ્વભાવ છે તેવો દર્શાવે છે, જેમ ઔષધાદિનાં પુદ્ગલ પોતાનો સ્વભાવ દર્શાવે છે, તેમ ઔષધાદિની ઉત્પત્તિઆદિમાં થયેલી ક્રિયા તેના કર્ત્તાની જ્ઞાનાદિ

વૃત્તિ તથા તે ગ્રહણકર્ત્તાનાં જેવાં પરિણામ છે, તેનાં જેવાં જ્ઞાનાદિ છે, વૃત્તિ છે, તેને પોતાનો સ્વભાવ દર્શાવવાને યોગ્ય છે; તથારૂપ શુભ શુભસ્વરૂપે અને અશુભ અશુભસ્વરૂપે સફળ છે.

ગૃહસ્થવ્યવહારમાં પણ પોતાના દેહે રોગાદિ થયે જેટલી મુખ્ય આત્મદૃષ્ટિ રહે તેટલી રાખવી અને આર્ત્તધ્યાનનું યથાદૃષ્ટિએ જોતાં અવશ્ય પરિણામ આવવાયોગ્ય દેખાય અથવા આર્ત્તધ્યાન ઉપજતું દેખાય, તો ઔષધાદિ વ્યવહાર ગ્રહણ કરતાં નિર્વદ્ય (નિષ્પાપ) ઔષધાદિની વૃત્તિ રાખવી. કવચિત્ પોતાને અર્થે અથવા પોતાને આશ્રિત એવા અથવા અનુકંપાયોગ્ય એવા પર જીવને અર્થે સાવદ્ય ઔષધાદિનું ગ્રહણ થાય તો તેનું સાવદ્યપણું નિર્ધ્વંશ (ક્રૂર) પરિણામના હેતુ જેવું અથવા અધર્મ માર્ગને પોષે તેવું હોવું ન જોઇએ; એ લક્ષ રાખવાયોગ્ય છે.

"સર્વજીવને હિતકારી એવી જ્ઞાનીપુરુષની વાણીને કંઈ પણ એકાંતદૃષ્ટિ ગ્રહણ કરીને અહિતકારી અર્થમાં ઉતારવી નહીં; એ ઉપયોગ નિરંતર સ્મરણમાં રાખવાયોગ્ય છે." [૫૦૩.

* * *

ઔષધ વેદનીય કર્મબંધ નિવૃત્ત કરે ?

જે વેદનીયપર ઔષધ અસર કરે છે, તે ઔષધ વેદનીયનો બંધ વસ્તુતાએ નિવૃત્ત કરી શકે છે એમ કહ્યું નથી, કેમકે તે ઔષધ કર્મરૂપ વેદનીયનો નાશ કરે તો અશુભ કર્મ નિષ્ફળ થાય અથવા ઔષધ શુભકર્મરૂપ કહેવાય. પણ ત્યાં એમ સમજવું યોગ્ય છે કે તે અશુભકર્મવેદનીય એવા પ્રકારની છે કે તેને પરિણામાંતર પામવામાં ઔષધાદિ નિમિત્ત કારણરૂપ થઈ શકે. મંદ કે મધ્યમ, શુભ અથવા અશુભ બંધને કોઈ એક સ્વજાતીય કર્મ મળવાથી ઉત્કૃષ્ટ બંધ પણ થઈ શકે છે. મંદ કે મધ્યમ બાંધેલા કેટલાએક શુભ બંધને કોઈ એક અશુભ કર્મવિશેષના પરાભવથી અશુભ પરિણામીપણું થાય છે, તેમ જ તેવા અશુભ બંધને કોઈ એક શુભકર્મના યોગથી શુભ પરિણામીપણું થાય છે.

પરિણામે બંધ. કર્મ વહેલો મોડો વિપાક આપે.

મુખ્યકરીને બંધ પરિણામાનુસાર થાય છે. કોઈ એક મનુષ્યે કોઈ એક મનુષ્યપ્રાણીનો તીવ્ર પરિણામે નાશ કરવાથી તેણે 'નિકાચિત કર્મ' ઉત્પન્ન

કર્યું; છતાં કેટલાક બચાવના કારણથી અને સાક્ષીઆદિના અભાવથી રાજનીતિના ધોરણમાં તે કર્મ કરનાર મનુષ્ય છૂટી જાય તેથી કાંઈ તેનો બંધ 'નિકાચિત' નહીં હોય એમ સમજવાયોગ્ય નથી. તેના વિપાકનો ઉદય થવાનો વખત દૂર હોય તેથી પણ એમ બને. વળી કેટલાક અપરાધમાં રાજનીતિના ધોરણે શિક્ષા થાય છે, તે પણ કર્ત્તાના પરિણામવત્ જ છે એમ એકાંતે નથી અથવા તે શિક્ષા કોઈ આગળ ઉત્પન્ન કરેલા અશુભ કર્મના ઉદયરૂપ પણ હોય છે અને વર્ત્તમાન કર્મબંધ સત્તામાં પડ્યા રહે છે. જે યથાઅવસરે વિપાક આપે છે.

• • •

અસત્ય અને હિંસા-વિશેષ પાપ શામાં ?

સામાન્યપણે અસત્યાદિ કરતાં હિંસાનું પાપ વિશેષ છે. પણ વિશેષદૃષ્ટિએ તો હિંસા કરતાં અસત્યાદિનું પાપ એકાંતે ઓછું છે એમ ન સમજવું અથવા વધારે છે એમ પણ એકાતે ન સમજવું. હિંસાના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ ભાવ અને તેના કર્ત્તાના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવને અનુસરીને તેનો બંધ કર્ત્તાને થાય છે. તેમ જ અસત્યાદિના સંબંધમાં પણ સમજવાયોગ્ય છે. કોઈ એક હિંસા કરતાં કોઈએક અસત્યાદિનું ફળ એક ગુણ, બે ગુણ, કે અનંતગુણ વિશેષપર્યંત થાય છે. તેમ જ કોઈ એક અસત્યાદિ કરતાં કોઈએક હિંસાનું ફળ પણ એક ગુણ, બે ગુણ, કે અનંતગુણવિશેષપર્યંત થાય છે.

• •

પરિણામે બંધ તેથી શુભાશુભ ફળ.

ત્યાગની વારંવાર વિશેષ જિજ્ઞાસા છતાં, સંસારપ્રત્યે વિશેષ ઉદાસીનતા છતાં, કોઈએક પૂર્વકર્મના બળવાનપણાથી જે જીવ ગૃહસ્થાવાસ ત્યાગી શકતા નથી, તે પુરુષ ગૃહસ્થાવાસમાં કુટુંબાદિના નિર્વાહઅર્થે જે કાંઈ પ્રવૃત્તિ કરે છે, તેમાં તેનાં પરિણામ જેવાં જેવાં વર્ત્તે છે, તે તે પ્રમાણે બંધાદિ થાય. મોહ છતાં અનુકંપા માનવાથી, કે પ્રમાદ છતાં ઉદય માનવાથી, કંઈ કર્મબંધ ભૂલથાપ ખાતો નથી; તે તો યથાપરિણામ બંધપણું પામે છે. કર્મના સૂક્ષ્મ પ્રકારોને મતિ વિચારી ન શકે તોપણ શુભ અને અશુભ કર્મ સફળ છે, એ નિશ્ચય જીવે વિસ્મરણ કરવો નહીં.

પ્રત્યક્ષ પરમ ઉપકારી હોવાથી, તથા સિદ્ધપદના બતાવનાર પણ તેઓ હોવાથી, સિદ્ધ કરતાં અર્હંતને પ્રથમ નમસ્કાર કર્યો છે. [૫૦૪.

જીવસ્વરૂપ પ્રતીતી તે દ્વાદશાંગીનું જ્ઞાન.

છકાયનું સ્વરૂપ પણ સત્પુરુષની દૃષ્ટિએ પ્રતીત કરતાં તથા વિચારતાં જ્ઞાન જ છે. 'આ જીવ કઈ દિશાથી આવ્યો છે' એ વાક્યથી 'શાસ્ત્રપરિજ્ઞા અધ્યયન' પ્રારંભ્યું છે. સદ્‌ગુરુમુખે પ્રારંભવાક્યના આશયને સમજવાથી સમસ્ત દ્વાદશાંગીનું રહસ્ય સમજાવાયોગ્ય છે.[1] [૫૦૫.

* * *

મહદ્પુણ્યે સત્પુરુષ યોગ, તદ્અભાવે વિશુદ્ધિસ્થાનક અભ્યાસ.

તથારૂપ (યથાર્થ) આપ્ત (મોક્ષમાર્ગ માટે જેના વિશ્વાસે પ્રવર્તી શકાય એવા) પુરુષનો જીવને સમાગમ થવામાં કોઈએક પુણ્યહેતુ જોઈએ છીએ; તેનું ઓળખાણ થવામાં મહદ્‌પુણ્ય જોઈએ છીએ અને તેની આજ્ઞા ભક્તિએ પ્રવર્ત્તવામાં મહદ્‌મહદ્‌પુણ્ય જોઈએ છીએ; એવાં જ્ઞાનીનાં વચનો છે તે સાચાં છે એમ પ્રત્યક્ષ અનુભવાય એવું છે. તથારૂપ આપ્ત પુરુષના અભાવ જેવો આ કાળ વર્ત્તે છે, તોપણ આત્માર્થી જીવે તેવો સમાગમ ઇચ્છતાં તેના અભાવે પણ વિશુદ્ધિસ્થાનકના અભ્યાસનો લક્ષ અવશ્ય કરીને કર્ત્તવ્ય છે. [૫૦૬.

* * *

ત્યાગ યોગ પહેલાં ગૃહસ્થાવાસે કર્ત્તવ્ય.

કેવળ નિરાશા પામવાથી જીવને સત્સમાગમનો પ્રાપ્તલાભ પણ શિથિલ થઈ જાય છે. સત્સમાગમના અભાવનો ખેદ રાખતાં છતાં પણ સત્સમાગમ થયો છે એ પરમપુણ્યયોગ બન્યો છે, માટે સર્વસંગત્યાગયોગ બનતાસુધીમાં ગૃહસ્થાવાસે સ્થિતિ હોય ત્યાં પર્યંત તે પ્રવૃત્તિ, નીતિસહ કંઈ પણ જાળવી લઈને પરમાર્થમાં ઉત્સાહ સહિત પ્રવર્તી વિશુદ્ધિસ્થાનક નિત્ય અભ્યાસતાં રહેવું એ જ કર્ત્તવ્ય છે. [૫૦૭.

* * *

મનુષ્ય દેહમાં એક વિશેષપણું તે શું?

પરમયોગી એવા શ્રી ઋષભદેવાદિ પુરુષો પણ જે દેહને રાખી શક્યા નથી, તે દેહમાં એક વિશેષપણું રહ્યું છે તે એ કે તેનો સંબંધ વર્ત્તે ત્યાંસુધીમાં જીવે અસંગપણું–નિર્મોહપણું–કરી લઈ અબાધ્ય અનુભવસ્વરૂપ એવું

[1] હાલ તો આચારાંગાદિ જે વાંચો તેનું વધારે અનુપ્રેક્ષન કરશો. કેટલાંક ઉપદેશ-પત્રોપરથી તે સહજમાં સમજાઈ શકશે. સર્વમુમુક્ષુને પ્રણામ પ્રાપ્ત થાય.

નિજસ્વરૂપ જાણી, બીજા સર્વ ભાવપ્રત્યેથી વ્યાવૃત (છૂટા) થવું, કે જેથી ફરી જન્મ મરણનો ફેરો ન રહે. તે દેહ છોડતી વખતે જેટલા અંશે અસંગપણું-નિર્મોહપણું-યથાર્થ સમરસપણું-રહે છે તેટલું મોક્ષપદ નજીક છે, એમ પરમજ્ઞાની પુરુષનો નિશ્ચય છે.[1]

"આ દેહે કરવાયોગ્ય કાર્ય તો એક જ છે કે કોઈ પ્રત્યે રાગ અથવા કોઈ પ્રત્યે કિંચિત્‌માત્ર દ્વેષ ન રહે. સર્વત્ર સમદશા વર્તે; એ જ કલ્યાણનો મુખ્ય નિશ્ચય છે." [૫૦૮.

* * *

સત્પુરૂષ યોગે જન્મ મરણાદિ દુઃખ ઉપાય.

"[2]સર્વ જીવ સુખને ઇચ્છે છે, પણ કોઈક વિરલા પુરુષ તે સુખનું યથાર્થસ્વરૂપ જાણે છે."

જન્મ મરણઆદિ અનંત દુઃખનો આત્યંતિક (સર્વથા) ક્ષય થવાનો ઉપાય અનાદિકાળથી જીવના જાણવામાં નથી. તે ઉપાય જાણવાની અને કરવાની સાચી ઇચ્છા ઉત્પન્ન થયે જીવ જો સત્પુરુષના સમાગમનો લાભ પામે, તો તે ઉપાયને જાણી શકે છે અને તે ઉપાયને ઉપાસીને સર્વ દુઃખથી મુક્ત થાય છે. તેવી સાચી ઇચ્છા પણ ઘણુંકરીને જીવને સત્પુરુષના સમાગમથી જ પ્રાપ્ત થાય છે. તેવો સમાગમ, તે સમાગમની ઓળખાણ, દર્શાવેલા માર્ગની પ્રતીતિ અને તેમ જ ચાલવાની પ્રવૃત્તિ જીવને પરમ દુર્લભ છે.

મનુષ્યપણું, જ્ઞાનીનાં વચનોનું શ્રવણ પ્રાપ્ત થવું, તેની પ્રતીતિ થવી અને તેમણે કહેલા માર્ગમાં પ્રવૃત્તિ થવી, પરમ દુર્લભ છે; એમ શ્રી વર્દ્ધમાનસ્વામીએ 'ઉત્તરાધ્યયન' ના ત્રીજા અધ્યયનમાં ઉપદેશ્યું છે.

પ્રત્યક્ષ સત્પુરુષના સમાગમમાં અને તે આશ્રયમાં વિચરતા મુમુક્ષુઓને મોક્ષસંબંધી બધાં સાધનો અલ્પપ્રયાસે અને અલ્પકાળે પ્રાયે (ઘણુંકરીને) સિદ્ધ થાય છે; પણ તે સમાગમનો યોગ પામવો બહુ દુર્લભ છે. તે જ સમાગમના યોગમાં મુમુક્ષુજીવનું નિરંતર ચિત્ત વર્ત્તે છે.

૧ કંઈ પણ મન વચન, કાયાના યોગથી અપરાધ થયો હોય, જાણતાં અજાણતાં, તે સર્વે વિનયપૂર્વક ખમાવું છું ઘણા નમ્રભાવથી ખમાવું છુ

૨ શ્રી ૦ ૦ ૦ ની મુમુક્ષુદશા તથા જ્ઞાનીના માર્ગપ્રત્યેનો તેનો અદ્ભુત વારંવાર સ્મૃત્તિમાં આવ્યા કરે છે.

સત્પુરુષ વિયોગે આરંભપરિગ્રહ ત્યાગ, સત્શાસ્ત્રપરિચય.

સત્પુરુષનો યોગ પામવો તો સર્વકાળમાં જીવને દુર્લભ છે. તેમાં પણ આવા દુષમકાળમાં તો ક્વચિત્ જ તે યોગ બને છે. વિરલા જ સત્પુરુષ વિચરે છે. તે સમાગમનો લાભ અપૂર્વ છે, એમ જાણીને જીવે મોક્ષ માર્ગની પ્રતીતિ કરી, તે માર્ગનું નિરંતર આરાધન કરવું યોગ્ય છે.

તે સમાગમનો યોગ ન હોય ત્યારે આરંભ-પરિગ્રહપ્રત્યેથી વૃત્તિને ઓસરાવી સત્શાસ્ત્રનો પરિચય વિશેષકરીને કર્ત્તવ્ય છે. વ્યવહારિક કાર્યોની પ્રવૃત્તિ કરવી પડતી હોય તોપણ તેમાંથી વૃત્તિને મોળી પાડવા જે જીવ ઇચ્છે છે, તે જીવ મોળી પાડી શકે છે અને સત્શાસ્ત્રના પરિચયને અર્થે ઘણો અવકાશ પ્રાપ્ત કરી શકે છે

આરંભ-પરિગ્રહપરથી જેની વૃત્તિ ખેદ પામી છે, એટલે તેને અસાર જાણી તે પ્રત્યેથી જે જીવો ઓસર્યા છે, તે જીવોને સત્પુરુષનો સમાગમ અને સત્શાસ્ત્રનું શ્રવણ વિશેષકરીને હિતકારી થાય છે. આરંભ-પરિગ્રહપર વિશેષ વૃત્તિ વર્ત્તતી હોય તે જીવમાં સત્પુરુષના વચનનું અથવા સત્શાસ્ત્રનું પરિણમન થવું કઠણ છે.

આરંભ પરિગ્રહપરથી વૃત્તિ મોળી પાડવાનું, અને સત્શાસ્ત્રના પરિચયમાં રુચિ કરવાનું પ્રથમ કઠણ પડે છે, કેમકે જીવનો અનાદિ પ્રકૃતિભાવ તેથી જુદો છે; તોપણ જેણે તેમ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો છે, તે તેમ કરી શક્યા છે; માટે વિશેષ ઉત્સાહ રાખી તે પ્રવૃત્તિ કર્ત્તવ્ય છે.

સર્વ મુમુક્ષુઓએ આ વાતનો નિશ્ચય અને નિત્યનિયમ કરવો ઘટે છે. પ્રમાદ અને અનિયમિતપણું ટાળવું ઘટે છે. [૫૧૧.

* * *

ભાવ કે દ્રવ્ય-ત્યાગ-વૈરાગ્ય જ્ઞાની નિષેધે નહીં.

શુભેચ્છાથી માંડીને શૈલેસીકરણપર્યંતની સર્વ ક્રિયા જે જ્ઞાનીને સમ્મત છે, તે જ્ઞાનીના વચનો ત્યાગ-વૈરાગ્યનો નિષેધ કરવામાં પ્રવર્ત્તે નહીં; ત્યાગ-વૈરાગ્યના સાધનરૂપે પ્રથમ ત્યાગ-વૈરાગ્ય આવે છે, તેનો પણ જ્ઞાની નિષેધ કરે નહીં. એકલી જડક્રિયામાં પ્રવૃત્તિ કરી જ્ઞાનીના માર્ગથી વિમુખ રહેતા હોય અથવા મતિના મૂઢત્વને લીધે ઉંચી દશા પામતા અટકતા હોય અથવા અસત્સમાગમથી મતિવ્યામોહ પામી અન્યથા ત્યાગ-વૈરાગ્યને ત્યાગ-વૈરાગ્યપણે માની લીધા હોય તેના નિષેધને અર્થે કરુણાબુદ્ધિથી જ્ઞાની યોગ્ય વચને તેનો

નિષેધ ક્વચિત્ કરતા હોય, તો વ્યામોહ નહીં પામતાં તેનો સદ્દહેતુ સમજી યથાર્થ ત્યાગ–વૈરાગ્યની ક્રિયામાં અતર્ તથા બાહ્યમાં પ્રવર્ત્તવું યોગ્ય છે.

* * * [૫૧૨.

અસંગતા અર્થે સ્પૃહાત્યાગ, જ્ઞાનીઆશ્રય, શ્રુતપરિચય.

[1]દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી, કાળથી અને ભાવથી અસંગપણે વિચરવાનો સતત ઉપયોગ સિદ્ધ કરવો યોગ્ય છે.

જેમણે જગતસુખસ્પૃહા છોડી જ્ઞાનીના માર્ગનો આશ્રય ગ્રહણ કર્યો છે, તે અવશ્ય તે અસંગ ઉપયોગને પામે છે.

જે શ્રુતથી અસંગતા ઉલ્લસે તે શ્રુતનો પરિચય કર્ત્તવ્ય છે. [૫૧૩.

* * *

ઉત્કૃષ્ટ ભૂમિકાપર્યંત શ્રુતજ્ઞાન આશ્રય

સર્વ–ઉત્કૃષ્ટ ભૂમિકામાં સ્થિતિ થવાપર્યંત શ્રુતજ્ઞાનનું અવલંબન લઈને સત્પુરુષો પણ સ્વદશામાં સ્થિર રહી શકે છે, એમ જિનનો અભિમત છે તે પ્રત્યક્ષ સત્ય દેખાય છે.

સર્વોત્કૃષ્ટ ભૂમિકાપર્યંતમાં શ્રુતજ્ઞાન (જ્ઞાનીપુરુષનાં વચનો) નું અવલંબન જે જે વખતે મંદ પડે છે, તે તે વખતે કંઈ કંઈ ચપળપણું સત્પુરુષો પણ પામી જાય છે, તો પછી સામાન્ય મુમુક્ષુ જીવો કે જેને વિપરીત સમાગમ–વિપરીત શ્રુતાદિ અવલંબન–રહ્યાં છે તેને વારંવાર વિશેષ–વિશેષ ચપળપણું થવાયોગ્ય છે.

એમ છે તોપણ જે મુમુક્ષુઓ સત્સમાગમ, સદાચાર અને સત્શાસ્ત્રવિચારરૂપ અવલંબનમાં દૃઢ નિવાસ કરે છે, તેને સર્વોત્કૃષ્ટ ભૂમિકાપર્યંત પહોંચવું કઠણ નથી; કઠણ છતાં પણ કઠણ નથી. [૫૧૪.

* * *

દિગમ્બર–શ્વેતામ્બરપણું એકાંતે નિષેધવા યોગ્ય નથી.

શરીરાદિ બળ ઘટવાથી સર્વ મનુષ્યોથી માત્ર દિગમ્બરવૃત્તિએ વર્તીને ચારિત્રનો નિર્વાહ ન થઈ શકે તેથી જ્ઞાનીએ ઉપદેશેલી મર્યાદાપૂર્વક શ્વેતા-

---

૧ સકળ સંસારી ઇંદ્રિયરામી, મુનિગણ આતમરામી રે,
મુખ્યપણે જે આતમરામી, તે કહિયે નિઃકામી રે

આર્ય. ૦ ૦ ૦ ની અંતરંગદશા અને મુક્ત સમયની દશા હે મુનિયો! તમારે વારંવાર અનુપ્રેક્ષા કરવાયોગ્ય છે. . . . હે મુનિયો! . . .

મ્બરપણેથી વર્તમાનકાળ જેવા કાળમાં ચારિત્રનો નિર્વાહ કરવાને અર્થે પ્રવૃત્તિ છે, તે નિષેધ કરવાયોગ્ય નથી. તેમ જ વસ્ત્રનો આગ્રહ કરી દિગમ્બરવૃત્તિનો એકાંતે નિષેધ કરી વસ્ત્રમૂર્છાદિ કારણોથી ચારિત્રમાં શિથિલપણું પણ કર્ત્તવ્ય નથી. દિગમ્બરપણું અને શ્વેતામ્બરપણું દેશ, કાળ, અધિકારીયોગે ઉપકારનાં હેતુ છે. એટલે જ્યાં જ્ઞાનીએ જેમ ઉપદેશ્યું તેમ પ્રવર્ત્તતાં આત્માર્થ જ છે.

* * *

'મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશ'માં જિનાગમ નિષેધ.

'મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશ'માં વર્ત્તમાન જિનાગમ શ્વેતાંબર સંપ્રદાયને માન્ય છે તેનો નિષેધ કર્યો છે. તે નિષેધ કર્ત્તવ્ય નથી. વર્તમાન આગમમાં અમુક સ્થળો વધારે સંદેહના સ્થાન છે, પણ સત્પુરુષની દૃષ્ટિએ જોતાં તેનું નિરાકરણ થાય છે, માટે ઉપશમ દૃષ્ટિએ તે આગમો અવલોકન કરવામાં સંશય કર્ત્તવ્ય નથી. [૫૨૦.

* * *

લોક અને જ્ઞાનીની દૃષ્ટિમાં ભેદ. બીજીના આરાધને દુઃખક્ષય.

"[૧] જે અનિત્ય છે, જે અસાર છે અને જે અશરણરૂપ છે, તે આ જીવને પ્રીતિનું કારણ કેમ થાય છે તે વાત રાત્રિ-દિવસ વિચારવા યોગ્ય છે."

લોકદૃષ્ટિ અને જ્ઞાનીની દૃષ્ટિને પશ્ચિમ પૂર્વ જેટલો તફાવત છે. જ્ઞાનીની દૃષ્ટિ પ્રથમ નિરાલંબન છે; રૂચિ ઉત્પન્ન કરતી નથી; જીવની પ્રકૃતિને મળતી આવતી નથી; તેથી જીવ તે દૃષ્ટિમાં રૂચિવાન થતો નથી. પણ જે જીવોએ પરીસહ વેઠીને થોડા કાળસુધી તે દૃષ્ટિનું આરાધન કર્યું છે તે સર્વ દુઃખના ક્ષયરૂપ નિર્વાણને પામ્યા છે; તેના ઉપાયને પામ્યા છે.

"જીવને પ્રમાદમાં અનાદિથી રતિ છે, પણ તેમાં રતિ કરવાયોગ્ય કંઈ દેખાતું નથી." [૫૨૧.

* * *

નીચલી કે ઉપલી ભૂમિકામાં અંતરાયે પુરૂષાર્થ.

ઉપરની ભૂમિકાઓમાં પણ અવકાશ પ્રાપ્ત થયે અનાદિ વાસનાનું સંક્રમણ થઈ આવે છે અને આત્માને વારંવાર આકૂળ-વ્યાકૂળ કરી દે છે; વારંવાર એમ થયા કરે છે કે હવે ઉપરની ભૂમિકાની પ્રાપ્તિ થવી દુર્લભ જ છે અને વર્તમાનભૂમિકામાં સ્થિતિ પણ થવી દુર્લભ છે; એવા અસંખ્ય અંત-

૧ પારમાર્થિક હેતુવિશેષથી પત્રાદિ લખવાનું બની શકાતુ નથી.

રાયપરિણામ ઉપરની ભૂમિકામાં પણ બને છે, તો પછી શુભેચ્છાદિ ભૂમિકાએ તેમ બને એ કંઈ આશ્ચર્યકારક નથી. તેવા અંતરાયથી ખેદ નહીં પામતાં આત્માર્થીજીવે પુરુષાર્થદૃષ્ટિ કરવી અને શૂરવીરપણું રાખવું; હિતકારી દ્રવ્ય ક્ષેત્રાદિ યોગનું અનુસંધાન કરવું; સત્શાસ્ત્રનો વિશેષ પરિચય રાખી વારંવાર હઠ કરીને પણ મનને સદ્વિચારમાં પ્રવેશિત કરવું અને મનના દુરાત્મ્યપણાથી આકુળ-વ્યાકુળતા નહીં પામતાં ધૈર્યથી સદ્વિચારપથે જવાનો ઉદ્યમ કરતાં જય થઈ ઉપરની ભૂમિકાની પ્રાપ્તિ થાય છે અને અવિક્ષેપપણું પ્રાપ્ત થાય છે.[1] [૫૨૩.

* * *

સ્વરૂપસ્થ થવા દ્વાદશાંગિનું નિરૂપણ.

[2]જગત્ વિષયના વિક્ષેપમાં સ્વરૂપવિભ્રાંતિવડે વિશ્રાંતિ પામતું નથી. અનંત-અવ્યાબાધ-સુખનો એક અનન્ય ઉપાય સ્વરૂપસ્થ થવું તે જ છે. એ જ હિતકારી ઉપાય જ્ઞાનીએ દીઠો છે. ભગવાન્ જિને દ્વાદશાંગી એ જ અર્થે નિરૂપણ કરી છે અને એ જ ઉત્કૃષ્ટતાથી તે શોભે છે. જયવંત છે.

જ્ઞાનીના વાક્યના શ્રવણથી ઉલ્લાસિત થતો એવો જીવ ચેતન-જડને ભિન્નસ્વરૂપે યથાર્થપણે પ્રતીતિ કરે છે, અનુભવે છે, અનુક્રમે સ્વરૂપસ્થ થાય છે. યથાસ્થિત અનુભવ થવાથી સ્વરૂપસ્થ થવાયોગ્ય છે.

દર્શનમોહ વ્યતીત થવાથી જ્ઞાનીના માર્ગમાં પરમભક્તિ સમુત્પન્ન થાય છે. તત્ત્વપ્રતીતિ સમ્યક્‌પણે ઉત્પન્ન થાય છે. તત્ત્વપ્રતીતિવડે શુદ્ધચૈતન્યપ્રત્યે વૃત્તિનો પ્રવાહ વળે છે. શુદ્ધચૈતન્યના અનુભવઅર્થે ચારિત્રમોહ વ્યતિત કરવાયોગ્ય છે. ચારિત્રમોહ ચૈતન્યના, જ્ઞાનીપુરુષના, સન્માર્ગના નૈષ્ઠિકપણાથી પ્રલય થાય છે. અસંગતાથી પરમાવગાઢ અનુભવ થવાયોગ્ય છે.[3] [૫૨૫.

* * *

૧ 'યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય' વારંવાર અનુપ્રેક્ષા કરવાયોગ્ય છે.

૨ ગુરુ ગણધર ગુણધર અધિક, પ્રચુર પરંપર ઓર;
મતતપધર તનુ નગનન ધર, વંદો વૃષ સિરમોર.

૩ હે આર્ય મુનિવરો! એ જ અસંગ શુદ્ધચૈતન્યાર્થે અસંગયોગને અહોનિશ ઇચ્છીએ છીએ હે મુનિવરો! અસંગનો અભ્યાસ કરો. "જે મહાત્માઓ અસંગ ચૈતન્યમાં લીન થયા છે અને થશે તેને નમસ્કાર."

કર્મનીનિવૃત્તિની મીમાંસાના બે પ્રકાર.

[1] પૂર્વકર્મ બે પ્રકારનાં છે અથવા જીવથી જે જે કર્મ કરાય છે તે બે પ્રકારથી કરાય છે. એક પ્રકારમાં કર્મ એવાં છે, કે જે પ્રકારે કાળાદિ તેની સ્થિતિ છે, તે જ પ્રકારે તે ભોગવી શકાય. બીજો પ્રકાર એવો છે, કે જ્ઞાનથી-વિચારથી કેટલાંક કર્મ નિવૃત્ત થાય. જ્ઞાન થવા છતાં પણ જે પ્રકારનાં કર્મ અવશ્ય ભોગવવાયોગ્ય છે તે પ્રથમ પ્રકારનાં કર્મ કહ્યા છે અને જે જ્ઞાનથી ટળી શકે છે, તે બીજા પ્રકારનાં કર્મ કહ્યાં છે. કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થવા છતાં દેહનું રહેવું થાય છે, તે દેહનુ રહેવુ એ કેવળજ્ઞાનીની ઇચ્છાથી નથી, પણ પ્રારબ્ધથી છે. એટલુ સપૂર્ણ જ્ઞાનબળ છતા તે દેહસ્થિતિ વેદ્યા શિવાય કેવળજ્ઞાનીથી પણ છૂટી શકાય નહીં, એવી સ્થિતિ છે. જો કે તેવા પ્રકારથી છૂટવાવિષે કોઈ જ્ઞાનીપુરુષ ઇચ્છા કરે નહીં. તથાપિ અત્રે કહેવાનું એમ છે, કે જ્ઞાનીપુરુષને પણ તે કર્મ ભોગવવાયોગ્ય છે; તેમજ અંતરાયાદિ અમુક કર્મની વ્યવસ્થા એવી છે, કે તે જ્ઞાનીપુરુષને પણ ભોગવવાયોગ્ય છે, અર્થાત્ જ્ઞાનીપુરુષ પણ તે કર્મ ભોગવ્યા વિના નિવૃત્ત કરી શકે નહીં. સર્વ પ્રકારના કર્મ એવાં છે, કે તે અફળ હોય નહીં, માત્ર તેની નિવૃત્તિના પ્રકારમાં ફેર છે.

એક, જે પ્રકારે સ્થિતિ વગેરે બાંધ્યું છે તે જ પ્રકારે ભોગવવાયોગ્ય હોય છે. બીજા, જીવનાં જ્ઞાનાદિ-પુરુષાર્થધર્મે નિવૃત્ત થાય એવાં હોય છે. જ્ઞાનાદિ-પુરુષાર્થધર્મે નિવૃત્ત થાય એવાં કર્મની નિવૃત્તિ જ્ઞાનીપુરુષ પણ કરે છે; પણ ભોગવવાયોગ્ય કર્મને જ્ઞાનીપુરુષ સિદ્ધિઆદિ પ્રયત્ને કરી નિવૃત્ત કરવાની ઇચ્છા કરે નહીં એ સંભવિત છે. કર્મને યથાયોગ્યપણે ભોગવવાવિષે જ્ઞાનીપુરુષને સકોચ હોતો નથી. કોઈ અજ્ઞાનદશા છતાં પોતાવિષે જ્ઞાનદશા સમજનાર જીવ કદાપિ ભોગવવાયોગ્ય કર્મ ભોગવવા વિષે ન ઇચ્છે તોપણ ભોગવ્યે જ છૂટકો થાય એવી નીતિ છે. જીવનું કરેલું જો વગર ભોગવ્યે અફળ જતું હોય, તો પછી બંધમોક્ષની વ્યવસ્થા ક્યાંથી હોઈ શકે? વેદનીયાદિ કર્મ હોય તે ભોગવવા વિષે અમને નિરિચ્છા થતી નથી જો નિરિચ્છા થતી હોય, તો ચિત્તમાં ખેદ થાય, કે જીવને દેહાભિમાન છે તેથી ઉપાર્જિત કર્મ ભોગવતાં ખેદ થાય છે અને તેથી નિરિચ્છા થાય છે. મંત્રાદિથી, સિદ્ધિથી

[1] અત્રે હાલ કંઈક આલરૂપાધિ ઓછી વર્તે છે. તમારા પત્રમાં પ્રશ્નો છે તેનું સમાધાન નીચે લખ્યાથી વિચારશો

અને બીજાં તેવાં અમુક કારણોથી અમુક ચમત્કાર થઈ શકવા અસંભવિત નથી; તથાપિ ઉપર જેમ અમે જણાવ્યા તેમ ભોગવવાયોગ્ય એવાં 'નિકાચિતકર્મ' તે તેમાંના કોઈ પ્રકારે મટી શકે નહીં; અમુક 'શિથિલકર્મ'ની કવચિત્ નિવૃત્તિ થાય છે, પણ તે કંઈ ઉપાર્જિત કરનારે વેદ્યા વિના નિવૃત્ત થાય છે એમ નહીં; આકારફેરથી તે કર્મનું વેદવું થાય છે. કોઈ એક એવું 'શિથિલકર્મ છે કે, જેમાં અમુક વખત ચિત્તની સ્થિરતા રહે તો તે નિવૃત્ત થાય; તેવું કર્મ તે મંત્રાદિમાં સ્થિરતાના યોગે નિવૃત્ત થાય એ સંભવિત છે અથવા કોઈ પાસે પૂર્વલાભનો કોઈ એવો બંધ છે, કે જે માત્ર તેની થોડી કૃપાથી ફળીભૂત થઈ આવે; એ પણ એક સિદ્ધિ જેવું છે. તેમ અમુક મંત્રાદિના પ્રયત્નમાં હોય અને અમુક પૂર્વાંતરાય તુટવાનો પ્રસંગ સમીપવર્ત્તિ હોય તો પણ કાર્યસિદ્ધિ મંત્રાદિથી થઈ ગણાય; પણ એ વાતમાં કંઈ સહેજ પણ ચિત્ત થવાનું કારણ નથી. નિષ્ફળ વાર્ત્તા છે. આત્માના કલ્યાણસંબંધનો એમાં કોઈ મુખ્ય પ્રસંગ નથી. મુખ્ય પ્રસંગ વિસ્મૃતિનો હેતુ એવી કથા થાય છે; માટે તે પ્રકારના વિચારનો, કે શોધનો નિર્ધાર લેવાની ઇચ્છા કરવા કરતાં ત્યાગી દેવી સારી છે અને તે ત્યાગે સહેજે નિર્ધાર થાય છે.[1] [૫૨૬.

* * *

સર્વ દુઃખક્ષયનો ઉપાય કેવળ અંતર્મુખ થવું. પ્રમાદ ત્યાગ.

કેવળ અંતર્મુખ થવાનો સત્પુરુષોનો માર્ગ સર્વદુઃખક્ષયનો ઉપાય છે, પણ તે કોઈક જીવને સમજાય છે. મહત્પુણ્યના યોગથી, વિશુદ્ધમતિથી, તીવ્ર–વૈરાગ્યથી અને સત્પુરુષના સમાગમથી તે ઉપાય [illegible]યોગ્ય છે. તે સમજવાનો અવસર એકમાત્ર આ મનુષ્યદેહ છે; તે [illegible]નિયમિત કાળના ભયથી ગ્રહિત છે; ત્યાં પ્રમાદ થાય છે એ ખેદ [illegible] છે. [૫૨૭.

* * *

સદ્વિચારમાં સ્થિતિ થવા છ ભાવની [illegible]

ક્ષયોપશમ, ઉપશમ, ક્ષાયક, [illegible] ઔદયિક અને [illegible] એ છ ભાવનો લક્ષ કરી આત્માને તે [illegible] એનાં સદ્વિચારમાં [illegible] સ્થિતિ થશે. જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર [illegible]રૂપ છે, [illegible] માટે ઉપર કહ્યા તે ભાવો વિશેષ [illegible] છે.

---

1. આત્મામાં વિશેષ આકુળ[illegible] ગમશો કે [illegible] થઈ રહેશો અને આકુળતા કરવાં [illegible] તે થશે, [illegible] પણ અપરાધી થશો.

અખેદે આત્મશૌર્યથી જ્ઞાનીમાર્ગે મોક્ષપાટણ સુલભ.

ખેદ નહીં કરતાં શૂરવીરપણું ગ્રહીને જ્ઞાનીને માર્ગે ચાલતાં મોક્ષપાટણ સુલભ જ છે. વિષય-કષાયાદિ વિશેષ વિકાર કરી જાય તે વખતે વિચારવાનને પોતાનું નિર્વીર્યપણું જોઈને ઘણો જ ખેદ થાય છે અને આત્માને વારંવાર નિંદે છે. ફરીફરીને તિરસ્કારની વૃત્તિથી જોઈ, ફરી મહંતપુરુષના ચરિત્ર અને વાક્યનું અવલંબન ગ્રહણ કરી, આત્માને શૌર્ય ઉપજાવી, તે વિષયાદિ સામે અતિ હઠ કરીને તેને હઠાવે છે, ત્યાંસુધી નીચે મને બેસતા નથી, તેમ એકલો ખેદ કરીને અટકી રહેતા નથી એ જ વૃત્તિનું અવલંબન આત્માર્થી જીવોએ લીધું છે અને તેથી જ અંતે જય પામ્યા છે. આ વાત સર્વ મુમુક્ષુઓએ મુખે કરી હૃદયમા સ્થિર કરવાયોગ્ય છે [પર૯

* * *

બારમા ગુણસ્થાનક સુધી શ્રુત અને સત્પુરુષનું અવલંબન.

શુભેચ્છાથી માંડીને ક્ષીણમોહપર્યંત સત્શ્રુત અને સત્સમાગમ સેવવા યોગ્ય છે. સર્વકાળમા એ સાધનનુ જીવને દુર્લભપણું છે, તેમાં આવા કાળમ દુર્લભપણુ વર્તે તે યથાસંભવ છે. દુષમકાળ અને હુંડાવસર્પિણી નામનો આશ્ચર્યભાવ અનુભવથી પ્રત્યક્ષ દૃષ્ટિગોચર થાય એવું છે. આત્મશ્રેયઇચ્છક પુરુષે તેથી ક્ષોભ ન પામતાં વારંવાર તે યોગપર પગ દઈ સત્શ્રુત, સત્સમાગમ, અને સદ્વૃત્તિ બળવાન કરવાયોગ્ય છે. [પ૩૦

* * *

દુષમકાળે પણ સત્પુરુષ આજ્ઞાએ વર્તતાં પરમ શાંતિ.

કર્મગ્રંથ, ગોમ્મટ્ટસારશાસ્ત્ર આદિથી અંતસુધી વિચારવાયોગ્ય છે.

દુષમકાળનું પ્રબળ રાજ્ય વર્ત્તે છે, તોપણ અડગ નિશ્ચયથી, સત્પુરુષની આજ્ઞામાં વૃત્તિનું અનુસંધાન કરી જે પુરુષો અગુપ્ત વીર્યથી સમ્યક્જ્ઞાન દર્શન, ચારિત્રને ઉપાસવા ઇચ્છે છે, તેને પરમશાંતિનો માર્ગ હજી પણ પ્રાપ્ત થવાયોગ્ય છે. [પ૩૨

* * *

આત્મસ્વરૂપ.

"સર્વથી સર્વ પ્રકારે હું ભિન્ન છું, એક કેવળ-શુદ્ધ-ચૈતન્યસ્વરૂપ પરમોત્કૃષ્ટ-અચિંત્ય-સુખસ્વરૂપ, માત્ર એકાંત-શુદ્ધ-અનુભવરૂપ હું છું

ત્યાં વિક્ષેપ શો? વિકલ્પ શો? ભય શો? ખેદ શો? બીજી અવસ્થા શી? શુદ્ધ-શુદ્ધ પ્રકૃષ્ટ-શુદ્ધ પરમશાંત-ચૈતન્ય હું માત્ર નિર્વિકલ્પ છું, નિજસ્વરૂપમય ઉપયોગ કરું છું, તન્મય થાઉં છું" [૫૩૩

* * *

<u>કેવા ગુણવાળો ચૈતન્યસ્વરૂપે સ્થિત થાય?</u>

જેને કંઈ પ્રિય નથી, જેને કંઈ અપ્રિય નથી, જેને કોઈ શત્રુ નથી, જેને કોઈ મિત્ર નથી, જે માન, અપમાન, લાભ, અલાભ, હર્ષ, શોક, જન્મ, મૃત્યુ આદિ દ્વંદ્વનો અભાવ કરી શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપને વિષે સ્થિતિ પામ્યા છે, પામે છે અને પામશે, તેમનું અતિ ઉત્કૃષ્ટ પરાક્રમ સાનંદાશ્ચર્ય ઉપજાવે છે

દેહપ્રત્યે જેવો વસ્ત્રનો સંબંધ છે, તેવો આત્માપ્રત્યે જેણે દેહનો સંબંધ યથાતથ્ય દીઠો છે, મ્યાનપ્રત્યે તરવારનો જેવો સંબંધ છે, તેવો દેહપ્રત્યે જેણે આત્માનો સંબંધ દીઠો છે, અબદ્ધ-સ્પષ્ટ-આત્મા જેણે અનુભવ્યો છે, તે મહત્પુરુષોને જીવન અને મરણ બન્ને સમાન છે[1] [૫૩૪

* * *

<u>ચંદ્રપ્રકાશ દૃષ્ટાંતે આત્મા વિશ્વપ્રકાશક-સર્વદ્રવ્ય પર્યાય રહિત</u>

[2]ચંદ્ર ભૂમિને પ્રકાશે છે, તેનાં કિરણની કાંતિના પ્રભાવથી સમસ્ત ભૂમિ શ્વેત થઈ જાય છે, પણ કંઈ ચંદ્ર ભૂમિરૂપ કોઈ કાળે તેમ થતો નથી, એમ સમસ્ત વિશ્વને પ્રકાશક એવો આ આત્મા તે ક્યારે પણ વિશ્વરૂપ થતો નથી, સદા-સર્વદા ચૈતન્યસ્વરૂપ જ રહે છે વિશ્વમાં જીવ અભેદતા માને છે એ જ ભ્રાંતિ છે

જેમ આકાશમાં વિશ્વનો પ્રવેશ નથી, સર્વભાવની વાસનાથી આકાશ રહિત જ છે, તેમ સમ્યગ્દૃષ્ટિપુરુષોએ પ્રત્યક્ષ સર્વ દ્રવ્યથી ભિન્ન, સર્વ અન્ય પર્યાયથી રહિત જ આત્મા દીઠો છે જેની ઉત્પત્તિ કોઈ પણ અન્ય દ્રવ્યથી થતી નથી તેવા આત્માનો નાશ પણ ક્યાંથી હોય?

---

૧ 'સર્વદ્રવ્યથી સર્વક્ષેત્રથી સર્વકાળથી અને સર્વભાવથી જે સર્વપ્રકારે અપ્રતિબદ્ધ થઈ નિજસ્વરૂપમાં સ્થિત થયા તે પરમપુરુષોને નમસ્કાર.'

૨ 'જે અચિંત્યદ્રવ્યની શુદ્ધચિતિસ્વરૂપ કાંતિ પરમ પ્રગટ થઈ અચિંત્ય કરે છે, તે અચિંત્ય દ્રવ્ય સહજ સ્વાભાવિક નિજસ્વરૂપ છે એવો નિશ્ચય જે પરમ કૃપાળુ સત્પુરુષે પ્રકાર્યો તેનો અપાર ઉપકાર છે"

અજ્ઞાનથી અને સ્વસ્વરૂપપ્રત્યેના પ્રમાદથી આત્માને માત્ર મૃત્યુની ભ્રાંતિ છે, તે જ ભ્રાંતિ નિવૃત્ત કરી શુદ્ધચૈતન્ય નિજઅનુભવપ્રમાણસ્વરૂપમાં પરમ જાગ્રત થઈ જ્ઞાની સદાય નિર્ભય છે. એ જ સ્વરૂપના લક્ષથી સર્વ જીવ પ્રત્યે સામ્યભાવ ઉત્પન્ન થાય છે; સર્વ પરદ્રવ્યથી વૃત્તિ વ્યાવૃત્ત કરી આત્મા અક્લેશ સમાધિને પામે છે.[1] [૫૩૫

* * *

વીતરાગધર્મનો જય હો! તેના આશ્રયથી અદ્‌ભુત ફળ પ્રાપ્તિ.

"શ્રીમત્ વીતરાગભગવતોએ નિશ્ચિતાર્થ કરેલો એવો અચિંત્ય ચિંતામણિસ્વરૂપ, પરમહિતકારી, પરમઅદ્ભુત, સર્વ દુ:ખનો નિ:સંશય આત્યંતિક ક્ષય કરનાર, પરમઅમૃતસ્વરૂપ એવો સર્વોત્કૃષ્ટ-શાશ્વત-ધર્મ જયવંત વર્ત્તો, ત્રિકાળ જયવંત વર્ત્તો."

તે શ્રીમત્ અનંતચતુષ્ટયસ્થિત ભગવતનો અને તે જયવંત ધર્મનો આશ્રય સદૈવ કર્ત્તવ્ય છે. જેને બીજું કંઈ સામર્થ્ય નથી એવા અબુધ અને અશક્ત મનુષ્યો પણ તે આશ્રયના બળથી પરમસુખહેતુ એવાં અદ્ભુત ફળને પામ્યા છે, પામે છે અને પામશે. માટે નિશ્ચય અને આશ્રય જ કર્ત્તવ્ય છે. અધીરજથી ખેદ કર્ત્તવ્ય નથી.

* * *

દ્વાદશાંગ સમજ્યે દેહાદિ હર્ષ-વિષાદ ટળે.

ચિત્તમાં દેહાદિ ભયનો વિક્ષેપ પણ કરવો યોગ્ય નથી. દેહાદિસંબંધી જે પુરુષો હર્ષ-વિષાદ કરતા નથી, તે પુરુષો પૂર્ણદ્વાદશાંગને સંક્ષેપમાં સમજ્યા છે એમ સમજો; એ જ દૃષ્ટિ કર્ત્તવ્ય છે.

'હું ધર્મ પામ્યો નથી,'! હું ધર્મ કેમ પામીશ?' એ આદિ ખેદ નહીં કરતાં વીતરાગ પુરુષોનો ધર્મ જે દેહાદિ સંબંધીથી હર્ષ-વિષાદવૃત્તિ દૂર કરી આત્મા અસંગ-શુદ્ધચૈતન્યસ્વરૂપ છે, એવી વૃત્તિનો નિશ્ચય અને આશ્રય ગ્રહણ કરી તે જ વૃત્તિનું બળ રાખવું અને મંદવૃત્તિ થાય ત્યાં વીતરાગ પુરુષોની દશાનું સ્મરણ કરવું; તે અદ્ભુત ચરિત્રપર દૃષ્ટિ પ્રેરીને વૃત્તિને અપ્રમત્ત કરવી, એ સુગમ અને સર્વોત્કૃષ્ટ, ઉપકારક તથા કલ્યાણસ્વરૂપ છે. [૫૩૯.

---

૧ "પરમ-સુખસ્વરૂપ, પરમોત્કૃષ્ટ-શાંત, શુદ્ધચૈતન્ય-સ્વરૂપ સમાધિને સર્વ કાળને માટે પામ્યા તે ભગવંતને નમસ્કાર. તે પદમાં નિરંતર લક્ષરૂપ પ્રવાહ છે જેનો તે સત્પુરુષોને નમસ્કાર."

દ્રવ્યાનુયોગનું મહત્વ, તેના મુખ્ય પાત્ર કેવા મહાત્માઓ હોય?

'દ્રવ્યાનુયોગ' પરમગંભીર અને સૂક્ષ્મ છે, નિર્ગ્રંથપ્રવચનનું રહસ્ય છે, શુક્લધ્યાનનું અનન્ય કારણ છે. શુક્લધ્યાનવડે કેવળજ્ઞાન સમુત્પન્ન થાય છે. મહાભાગ્યવડે તે 'દ્રવ્યાનુયોગ'ની પ્રાપ્તિ થાય છે.

દર્શનમોહનો અનુભાગ ઘટવાથી અથવા નાશ પામવાથી, વિષયપ્રત્યે ઉદાસીનતાથી અને મહત્પુરુષના ચરણકમલની ઉપાસનાના બળથી 'દ્રવ્યાનુયોગ' પરિણમે છે.

જેમ જેમ સંયમ વર્ધમાન થાય છે, તેમ તેમ 'દ્રવ્યાનુયોગ' યથાર્થ પરિણમે છે. સંયમની વૃદ્ધિનું કારણ સમ્યગ્દર્શનનું નિર્મલત્વ છે. તેનું કારણ પણ 'દ્રવ્યાનુયોગ' થાય છે.

સામાન્યપણે 'દ્રવ્યાનુયોગ'ની યોગ્યતા પામવી દુર્લભ છે. આત્મારામપરિણામી, પરમવીતરાગદૃષ્ટિવંત, પરમઅસંગ એવા મહાત્માપુરુષો તેનાં મુખ્ય પાત્ર છે.[1] [૫૪૭.

* * *

ગૃહવાસે 'ન્યાયસંપન્નઆજીવિકા'થી અધિકારપ્રાપ્તિ–કષાય મંદતા.

ગૃહવાસનો જેને ઉદય વર્ત્તે છે તે જો કંઈપણ શુભધ્યાનની પ્રાપ્તિ ઇચ્છતા હોય, તો તેના મૂળહેતુભૂત એવાં અમુક સદ્વર્તનપૂર્વક રહેવું યોગ્ય છે. જે અમુક નિયમમાં 'ન્યાયસંપન્ન આજીવિકાદિ વ્યવહાર' તે પહેલો નિયમ સાધ્ય કરવો ઘટે છે. એ નિયમ સાધ્ય થવાથી ઘણા આત્મગુણો પ્રાપ્ત કરવાનો અધિકાર ઉત્પન્ન થાય છે. આ પ્રથમ નિયમ ઉપર જો ધ્યાન આપવામાં આવે અને તે નિયમને સિદ્ધ જ કરવામાં આવે તો કષાયાદિ સ્વભાવથી મંદ પડવાયોગ્ય થાય છે અથવા જ્ઞાનીનો માર્ગ આત્મપરિણામી થાય છે; જે પર ધ્યાન આપવું યોગ્ય છે. [૫૫૧.

* * *

૧ "કોઈ મહત્પુરુષના મનનને અર્થે પંચાસ્તિકાયનું સંક્ષિપ્ત સ્વરૂપ લખ્યું હતું તે મનન અર્થે આ સાથે મોકલ્યું છે."

હે આર્ય! 'દ્રવ્યાનુયોગ'નું ફળ સર્વભાવથી વિરામ પામવારૂપ સંયમ છે. તે આ પુરુષનાં વચન તારા અંતઃકરણમાં તું કોઈ દિવસ શિથિલ કરીશ નહીં. વધારે શું? સમાધિનું રહસ્ય એ જ છે. સર્વ દુઃખથી મુક્ત થવાનો અનન્ય ઉ.

મહાત્માનો ઉપદેશ નિષ્કારણ કરુણાથી પ્રેરાય છે.

[1]મહાત્માઓએ નિષ્કારણ કરુણાથી પરમપદનો ઉપદેશ કર્યો છે. તેથી એમ જણાય છે, કે તે ઉપદેશનું કાર્ય પરમ મહત્ત જ છે. સર્વ જીવપ્રત્યે બાહ્યદયામાં પણ અપ્રમત્ત રહેવાનો જેના યોગનો સ્વભાવ છે, તેનો આત્મસ્વભાવ સર્વ જીવને પરમપદના ઉપદેશનો આકર્ષક હોય-તેવી નિષ્કારણ કરુણાવાળો હોય-તે યથાર્થ છે. [૫૫૪.

* * *

સહેજે જીવનમુક્ત કોણ?

સર્વે અન્યભાવથી આત્મા રહિત છે, કેવળ એમ જેને અનુભવ વર્ત્તે છે તે મુક્ત છે. બીજાં સર્વ દ્રવ્યથી અસંગપણું, ક્ષેત્રથી અસંગપણું, કાળથી અસંગપણું અને ભાવથી અસંગપણું સર્વથા જેને વર્ત્તે છે તે મુક્ત છે. અટળ અનુભવસ્વરૂપ આત્મા સર્વદ્રવ્યથી પ્રત્યક્ષ જુદો ભાસવો ત્યાંથી મુક્તદશા વર્ત્તે છે. તે પુરુષ મૌન થાય છે, તે પુરુષ અપ્રતિબદ્ધ થાય છે, તે પુરુષ અસંગ થાય છે, તે પુરુષ નિર્વિકલ્પ થાય છે અને તે પુરુષ મુક્ત થાય છે.[2] [૫૬૨.

* * *

નિર્મળતાર્થે સત્શ્રુતની જરૂર, સત્પુરુષયોગે અલ્પકાળે લાભ.

આત્મસ્વભાવની નિર્મળતા થવાને માટે મુમુક્ષુ જીવે બે સાધન અવશ્ય કરીને સેવવાયોગ્ય છેઃ સત્શ્રુત અને સત્સમાગમ. પ્રત્યક્ષ સત્પુરુષોનો સમાગમ ક્વચિત્-ક્વચિત્ જીવને પ્રાપ્ત થાય છે; પણ જો જીવ સદ્દૃષ્ટિવાન હોય તો સત્શ્રુતના ઘણાકાળના સેવનથી થતો લાભ પ્રત્યક્ષ સત્પુરુષના સમાગમથી બહુ અલ્પકાળમાં પ્રાપ્ત કરી શકે છે, કેમકે પ્રત્યક્ષ ગુણાતિશયવાન નિર્મળ ચેતનના પ્રભાવવાળાં વચન અને વૃત્તિ ક્રિયાચેષ્ટિતપણું છે. જીવને તેવો સમાગમયોગ પ્રાપ્ત થાય એવું વિશેષ પ્રયત્ન કર્ત્તવ્ય છે. તેવા યોગના અભાવે સત્શ્રુતનો પરિચય અવશ્યકરીને કરવાયોગ્ય છે. શાંતરસનું જેમાં મુખ્યપણું છે,

---

૧ મુમુક્ષુ તથા બીજા જીવોના ઉપકારને નિમિત્તે જે ઉપકારશીલ બાહ્ય પ્રતાપની સુચના-વિજ્ઞાપન દર્શાવ્યું તે અથવા બીજા કોઈ કારણો કોઈ અપેક્ષાએ ઉપકારશીલ થાય છે. હાલ તો પ્રવૃત્તિસ્વભાવપ્રત્યે ઉપશાંતવૃત્તિ છે. "પ્રારબ્ધોદયથી જે બને તે પણ શુદ્ધ સ્વભાવના અનુસંધાનપૂર્વક થવું ઘટે છે."

૨ "જેણે ત્રણે કાળને વિષે દેહાદિથી પોતાનો કંઈપણ સંબંધ નહોતો એવી અસંગદશા ઉત્પન્ન કરી તે ભગવાનરૂપ સત્પુરુષોને નમસ્કાર છે."

શાંતરસના હેતુએ જેના સમસ્ત ઉપદેશ છે, સર્વે રસગર્ભિત જેમાં વર્ણવ્યા છે, એવાં શાસ્ત્રનો પરિચય તે સત્શ્રુતનો પરિચય છે. [૫૬૫.

* * *

શાતા-અશાતાના ઉદયે દેવ, ગુરુ, ધર્મ, સત્શાસ્ત્રની ઉપાસના.

સમસ્ત સંસારી જીવો કર્મવશાત્ શાતા-અશાતાનો ઉદય અનુભવ્યા જ કરે છે. તેમા પણ મુખ્ય પણે તો અશાતાનો જ ઉદય અનુભવાય છે. ક્વચિત્ અથવા કોઈક દેહસયોગમાં શાતાનો ઉદય અધિક અનુભવાતો જણાય છે, પણ વસ્તુતાએ ત્યા પણ અંતરદાહ બળ્યા જ કરતો હોય છે. પૂર્ણજ્ઞાની પણ જે અશાતાનું વર્ણન કરી શકવાયોગ્ય વચનયોગ ધરાવતાં નથી, તેવી અનંત-અનંત અશાતા આ જીવે ભોગવી છે અને જો હજુ તેના કારણોનો નાશ કરવામા ન આવે તો ભોગવવી પડે એ સુનિશ્ચિત છે; એમ જાણી વિચારવાન ઉત્તમ પુરુષો તે અતરદાહરૂપ શાતા અને બાહ્યાભ્યંતર સક્લેશઅગ્નિરૂપે પ્રજ્વલિત એવી અશાતાનો આત્યતિક વિયોગ કરવાનો માર્ગ ગવેષવા તતપર થયા અને તે સન્માર્ગ ગવેષી, પ્રતીત કરી, તેને યથાયોગ્યપણે આરાધી, અવ્યાબાધ સુખસ્વરૂપ એવા આત્માના સહજ-શુદ્ધ-સ્વભાવરૂપ પરમપદમાં લીન થયા.

શાતા-અશાતાનો ઉદય, કે અનુભવ પ્રાપ્ત થવાનાં મૂળ કારણોને ગવેષતા એવા તે મહત્ પુરુષોને એવી વિલક્ષણ સાનંદાશ્ચર્યક વૃત્તિ ઉદ્ભવતી, કે શાતા કરતાં અશાતાનો ઉદય સપ્રાપ્ત થયે અને તેમા પણ તીવ્રપણે તે ઉદય સપ્રાપ્ત થયે તેમનુ વીર્ય વિશેષપણે જાગ્રત થતું, ઉલ્લાસ પામતું અને તે સમય કલ્યાણકારી અધિકપણે સમજાતો

કેટલાક કારણવિશેષને યોગે વ્યવહારદૃષ્ટિથી ગ્રહણ કરવા યોગ્ય ઔષધાદિ આત્મમર્યાદામાં રહી ગ્રહણ કરતા, પરંતુ મુખ્યપણે તે પરમ ઉપશમને જ સર્વોત્કૃષ્ટ ઔષધરૂપે ઉપાસતા.

ઉપયોગ લક્ષણે સનાતન-સ્ફુરિત એવા આત્માને દેહથી-તૈજસ અને કાર્મણ શરીરથી-પણ ભિન્ન અવલોકવાની દૃષ્ટિ સાધ્ય કરી, તે ચૈતન્યાત્મક સ્વભાવ-આત્મા-નિરતર વેદક સ્વભાવવાળો હોવાથી અબધદશાને સપ્રાપ્ત ન થાય ત્યાંસુધી શાતા-અશાતારૂપ અનુભવ વેદ્યા વિના રહેવાનો [illegible] નિશ્ચય કરી, જે શુભાશુભ પરિણામધારાની પરિણતિ વડે તે તાનો સંબંધ કરે છે, તે ધારા પ્રત્યે ઉદાસીન થઈ, દે-

સ્વરૂપમર્યાદામાં રહેલા તે આત્મામાં જે ચલસ્વભાવરૂપ પરિણામધારા છે તેનો, આત્યંતિક વિયોગ કરવાનો સન્માર્ગ ગ્રહણ કરી, પરમ શુદ્ધચૈતન્યસ્વભાવરૂપ પ્રકાશમય તે આત્મા કર્મયોગથી સકલંક પરિણામ દર્શાવે છે તેથી ઉપશમ થઈ, જેમ ઉપશમિત થવાય તે ઉપયોગમાં અને તે સ્વરૂપમાં સ્થિર થવાય-અચલ થવાય, તે જ લક્ષ-તે જ ભાવના, તે જ ચિંતવના અને તે જ સહજ પરિણામરૂપ સ્વભાવ કરવાયોગ્ય છે. મહાત્માઓની વારંવાર એ જ શિક્ષા છે. તે સન્માર્ગને ગવેષતા, પ્રતીત કરવા ઇચ્છતા, તેને સંપ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છતા એવા આત્માર્થી જનને પરમવીતરાગસ્વરૂપ દેવ, સ્વરૂપનૈષ્ઠિક નિસ્પૃહ નિર્ગ્રંથરૂપ ગુરુ, પરમદયામૂળ ધર્મ વ્યવહાર, પરમશાંતરસ રહસ્યવાક્યમય સત્શાસ્ત્ર સન્માર્ગની સંપૂર્ણતા થતાં સુધી પરમભક્તિવડે ઉપાસવા યોગ્ય છે; જે આત્માના કલ્યાણનાં પરમ કારણો છે.[1] [૫૬૬.

* * *

જૈનમાર્ગે જેવો અવિરુદ્ધનિર્ધાર અન્યમાર્ગમાં નથી તેનાં કારણો.

અમારા ચિત્તને વિષે વારંવાર એમ આવે છે અને એમ પરિણામ સ્થિર રહ્યા કરે છે, કે જેવો આત્મકલ્યાણનો નિર્ધાર શ્રી વર્દ્ધમાનસ્વામીએ, કે શ્રી ઋષભાદિએ કર્યો છે તેવો નિર્ધાર બીજા સંપ્રદાયને વિષે નથી. વેદાંતાદિ દર્શનનો લક્ષ આત્મજ્ઞાન ભણી અને સંપૂર્ણ મોક્ષપ્રત્યે જતો જોવામાં આવે છે; પણ તેનો યથાયોગ્ય નિર્ધાર સંપૂર્ણપણે તેમાં જણાતો નથી; અંશે જણાય છે અને કંઈ-કંઈ તે પણ પર્યાયફેર દેખાય છે. જો કે વેદાંતને વિષે ઠામ ઠામ આત્મચર્યા જ વિવેચી છે, તથાપિ તે ચર્યા સ્પષ્ટપણે અવિરુદ્ધ છે, એમ હજુ સુધી લાગી શકતું નથી. એમ પણ બને કે વખતે વિચારના કોઈ ઉદયભેદથી વેદાંતનો આશય બીજે સ્વરૂપે સમજવામાં આવતો હોય અને તેથી વિરોધ ભાસતો હોય, એવી આશંકા પણ ફરી-ફરી ચિત્તમાં કરવામાં આવી

---

૧ ભીસણ નરય ગઈએ, તિરિય ગઈએ કુદેવ મણુય ગઇએ;
પત્તો સિ તીવ્વ દુઃખં, ભાવહિ જિણ ભાવણા જીવ

"ભયંકર નરકગતિમાં, તિર્યંચગતિમાં અને માઠી દેવ તથા મનુષ્યગતિમાં હે જીવ! તુ તીવ્ર દુઃખને પામ્યો; માટે હવે તો જિનભાવના (જિન ભગવાન જે પરમશાંત રસે પરિણમી સ્વરૂપસ્થ થયા તે પરમશાંતસ્વરૂપ ચિંતવના) ભાવ, ચિંતવ. (કે જેથી તેવા અનંત દુઃખોનો આત્યંતિક વિયોગ થઈ પરમ અવ્યાબાધ સુખસંપત્તિ સંપ્રાપ્ત થાય.)"

છે; વિશેષ આત્મવીર્ય પરિણમાવીને તેને અવિરોધ જોવા માટે વિચાર કર્યા કરેલ છે; તથાપિ એમ જણાય છે, કે વેદાંત જે પ્રકારે આત્મસ્વરૂપ કહે છે તે પ્રકારે સર્વથા વેદાંત અવિરોધપણું પામી શકતું નથી; કેમકે તે કહે છે તે જ પ્રમાણે આત્મસ્વરૂપ નથી; કોઈ તેમાં મોટો ભેદ જોવામાં આવે છે અને તે તે પ્રકારે સાંખ્યાદિ દર્શનોને વિષે પણ ભેદ જોવામાં આવે છે; એક માત્ર શ્રી જિને કહ્યું છે તે આત્મસ્વરૂપ વિશેષ-વિશેષ અવિરોધી જોવામાં આવે છે અને તે પ્રકારે વેદવામાં આવે છે. સંપૂર્ણપણે અવિરોધી જિનનું કહેલું આત્મસ્વરૂપ હોવાયોગ્ય છે એમ ભાસે છે. સંપૂર્ણપણે આત્માવસ્થા પ્રગટી નથી, જેથી જે અવસ્થા અપ્રગટ છે; તે અવસ્થાનું અનુમાન વર્ત્તમાનમાં કરીએ છીએ, તેથી તે અનુમાન પર અત્યંત ભાર ન દેવાયોગ્ય ગણી વિશેષ-વિશેષ અવિરોધી છે એમ જણાવ્યું છે. સંપૂર્ણ અવિરોધી હોવાયોગ્ય છે એમ લાગે છે.

સપૂર્ણ આત્મસ્વરૂપ કોઈ પણ પુરુષને વિષે પ્રગટવું જોઈએ એવો આત્માને વિષે નિશ્ચય પ્રતીતિભાવ આવે છે અને તે કેવા પુરુષને વિષે પ્રગટવું જોઇએ એમ વિચાર કરતાં જિન જેવા પુરુષને પ્રગટવું જોઈએ એમ સ્પષ્ટ લાગે છે. કોઈને પણ આ સૃષ્ટિમંડળને વિષે આત્મસ્વરૂપ સંપૂર્ણ પ્રગટવા યોગ્ય હોય તો શ્રી વર્દ્ધમાનસ્વામીને વિષે પ્રથમ પ્રગટવાયોગ્ય લાગે છે અથવા તે દશાના પુરુષોને વિષે સૌથી પ્રથમ સંપૂર્ણ આત્મસ્વરૂપ [અપૂર્ણ].

* * * [૫૮૨.

<u>સયોગી કેવળીનું સ્વરૂપ.</u>

[૧] શ્રી તીર્થંકરે તેરમા સ્થાનકે વર્ત્તતા પુરુષનું નીચે લખ્યું છે તે સ્વરૂપ કહ્યું છેઃ—

આત્મભાવને અર્થે સર્વ સંસાર સંવૃત કર્યો છે જેણે અર્થાત્ સર્વ સંસારની ઈચ્છા જેના પ્રત્યે આવતી નિરોધ થઈ છે એવા નિર્ગ્રંથને-સત્પુરુષને-તેરમે ગુણસ્થાનકે કહેવાયોગ્ય છે. મનસમિતિએયુક્ત, વચનસમિતિએ યુક્ત, દીર્ઘશંકાદિના ત્યાગ કરતાં સમિતિયુક્ત, કાયસમિતિએ

૧ વિચારવાન પુરુષને કેવળ કલેશરૂપે ભાસે છે, એવો આ સંસાર તેને વિષે હવે ફરી આત્મભાવે કરી જન્મવાની નિશ્ચલ પ્રતિજ્ઞા છે. ત્રણે કાળને વિષે હવે પછી આ સંસારનું સ્વરૂપ અન્યપણે ભાસ્યમાનથવાયોગ્ય નથી અને ભાસે એવું ત્રણે કાળને વિષે સંભવતુ નથી. અત્રે આત્મભાવે સમાધિ છે ઉદયભાવ પ્રત્યે ઉપાધી વર્તે છે.

યુક્ત, કોઈપણ વસ્તુને ગ્રહણ-ત્યાગ કરતાં સમિતિએ યુક્ત, મનને સંકોચનાર, વચનને સંકોચનાર, કાયાને સંકોચનાર, સર્વ ઇંદ્રિયોના સંકોચપણે બ્રહ્મચારી, ઉપયોગપૂર્વક ચાલનાર, ઉપયોગપૂર્વક ઉભો રહેનાર, ઉપયોગપૂર્વક શયન કરનાર, ઉપયોગપૂર્વક બોલનાર, ઉપયોગપૂર્વક આહાર લેનાર અને ઉપયોગપૂર્વક શ્વાસોચ્છ્વાસ લેનાર, આંખનું એક નિમિષમાત્ર પણ ઉપયોગ રહિત ચલન ન કરનાર કે ઉપયોગ રહિત જેની ક્રિયા નથી તેવા આ નિર્ગ્રંથને એક સમયે ક્રિયા બંધાય છે, બીજે સમયે વેદાય છે, ત્રીજે સમયે તે કર્મરહિત હોય છે, અર્થાત્ ચોથે સમયે તે ક્રિયા સબંધી સર્વ ચેષ્ટા નિવૃત્ત થાય છે.[1] [૫૮૮.

* * *

સર્વ કર્મનો ક્ષય થયે અસગતા

[2]સહજ દ્રવ્ય અત્યત પ્રકાશિત થયે એટલે સર્વ કર્મનો ક્ષય થયે જ અસગતા કહી છે અને સુખ સ્વસ્વરૂપતા કહી છે જ્ઞાની પુરુષના તે વચન અત્યત સાચા છે. કેમકે સત્સગથી પ્રત્યક્ષ–અત્યંત પ્રગટ–તે વચનોનો અનુભવ થાય છે.

* * *

સ્થિરતાએ નિર્વિકલ્પ ઉપયોગનો લક્ષ.

નિર્વિકલ્પ ઉપયોગનો લક્ષ–સ્થિરતાનો પરિચય કર્યાથી થાય છે. સુધારસ, સત્સમાગમ, સત્શાસ્ત્ર, સદ્વિચાર અને વૈરાગ્ય–ઉપશમ એ સૌ સ્થિરતાના હેતુ છે.

* * *

જ્ઞાનીના વચનના આશ્રયે સર્વ સાધન સુલભ.

જો જ્ઞાની પુરુષના દ્રઢ આશ્રયથી સર્વોત્કૃષ્ટ એવું મોક્ષપદ સુલભ છે, તો પછી ક્ષણે-ક્ષણે આત્મોપયોગ સ્થિર કરવો ઘટે એવો કઠણ માર્ગ તે જ્ઞાનીપુરુષના દ્રઢ આશ્રયે પ્રાપ્ત થવો કેમ ન સુલભ હોય? કેમકે તે ઉપયોગના એકાગ્રપણા વિના તો મોક્ષપદની ઉત્પત્તિ છે નહીં. જ્ઞાનીપુરુષના વચનનો દ્રઢ આશ્રય જેને થાય તેને સર્વ સાધન સુલભ થાય એવો અખડ નિશ્ચય સત્પુરુષોએ કર્યો છે.

---

૧ શ્રી તીર્થંકર જેવાને કેવો અત્યત નિશ્ચલ [અપૂર્ણ]

૨ જેમ નિર્મળતારે રત્ન સ્ફટિક તણી રે, તેમ જ જીવ સ્વભાવ રે;
તે જિન વીરે રે ધર્મ પ્રકાશિઓ, પ્રબળ કષાય અભાવ રે

આ દુષમકાળમાં મુમુક્ષુનું કર્તવ્ય.

[૧]આ દુષમકાળને વિષે સત્સંગની સમીપતા, કે દ્રઢ આશ્રય વિશેષ જોઈએ અને અસત્સંગથી અત્યંત નિવૃત્તિ જોઈએ; તોપણ મુમુક્ષુને તો એમ જ ઘટે છે કે કંઈણમાં કઠણ આત્મસાધન હોય તેની પ્રથમ ઇચ્છા કરવી, કે જેથી સર્વ સાધન અલ્પકાળમાં ફળિભૂત થાય

• • •

જ્ઞાનીપુરુષ નિરબંધ છતાં તેમને પણ પુરુષાર્થની જરૂર.

શ્રી તીર્થંકરે તો એટલા સુધી કહ્યુ છે, કે જે જ્ઞાનીપુરુષની દશા સંસારપરિક્ષીણ થઈ છે તે જ્ઞાનીપુરુષને પરંપરા કર્મબંધ સંભવતો નથી. તો પણ પુરુષાર્થ મુખ્ય રાખવો, કે જે બીજા જીવનો પણ આત્મસાધનપરિણામનો હેતુ થાય.[૨] . . . "જ્ઞાનીપુરુષને આત્મપ્રતિબંધપણે સસાર સેવા હોય નહીં, પણ પ્રારબ્ધ પ્રતિબંધપણે હોય એમ છતાં પણ તેથી નિવૃતવારૂપ પરિણામને પામે એમ જ્ઞાનીની રીત હોય છે."[૩] [વૃ૦ પ્ર૦ ૧.

* * *

---

૧ તો પછી અમે કહીએ છીએ કે આ વૃત્તિઓનો જય કરવો ઘટે છે તે વૃત્તિઓનો જય કેમ ન થઈ શકે? આટલુ સત્ય છે કે:

૨ સમયસારમાંથી જે કાવ્ય લખેલ છે તે તથા તેવા બીજા સિદ્ધાંતો માટે સમાગમે સમાધાન કરવાનું સુગમ થશે, એમ જાણી પત્રમાં લખવાનું કર્યું નથી

૩ જે રીતનો આશ્રય કરતાં હાલ ત્રણ વર્ષ થયા વિશેષ તેમ કર્યું છે અને તેમાં જરૂર આત્મદશાને ભૂલાવે એવો સંભવ રહે તેવો ઉદય પણ જેટલો બન્યો તેટલો સમપરિણામે વેદ્યો છે, જો કે તે વેદવાના કાળને વિષે સર્વસંગ નિવૃત્તિ કોઈ રીતે થાય તો સારું એમ સૂઝ્યા કર્યું છે, તોપણ સર્વસંગનિવૃત્તિએ જે દશા રહેવી જોઈએ તે દશા ઉદયમા રહે, તો અલ્પકાળમાં વિશેષ કર્મની નિવૃત્તિ થાય એમ જાણી જેટલુ બન્યુ તેટલુ તે પ્રકારે કર્યું છે, પણ મનમા હવે એમ રહે છે કે આ પ્રસંગથી એટલે સકળ ગૃહવાસથી દૂર થવાય તેમ ન હોય તોપણ વ્યાપારાદિ પ્રસંગથી નિવૃત્ત–દૂર–થવાય તો સારું, કેમકે આત્મભાવે પરિણામ પામવાને વિષે જે દશા જ્ઞાનીની જોઈએ તે દશા આ વ્યાપાર વ્યવહારથી મુમુક્ષુ જીવને દેખાતી નથી આ પ્રકાર જે લખ્યો છે તે વિષે હમણાં વિચાર ક્યારેક–ક્યારેક વિશેષ ઉદય પામે છે તે વિષે જે પરિણામ આવે તે ખરું

જ્ઞાની આશ્રયે દર્શનમોહનીય ઉપશમે. ઉપાર્જિત પ્રારબ્ધ વેદવાં જ પડે.

[1]જ્ઞાની પુરુષનો સતસંગ થયે, નિશ્ચય થયે અને તેના માર્ગને આરાધ્યે જીવને દર્શનમોહનીય કર્મ ઉપશમે છે, કે ક્ષય થાય છે અને અનુક્રમે સર્વ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ જીવ કૃતકૃત્ય થાય છે એ વાત પ્રગટ સત્ય છે; પણ તેથી ઉપાર્જિત પ્રારબ્ધ પણ ભોગવવું પડતું નથી એમ સિદ્ધાંત થઈ શકતો નથી. કેવળજ્ઞાન થયું એવા વીતરાગને પણ ઉપાર્જિત પ્રારબ્ધરૂપ એવાં ચાર કર્મ વેદવાં પડે છે; તો તેથી ઓછી ભૂમિકામાં સ્થિત એવા જીવોને પ્રારબ્ધ ભોગવવું પડે તેમાં કાંઈ આશ્ચર્ય નથી. જેમ તે સર્વજ્ઞ એવા વીતરાગને ઘનઘાતિ ચાર કર્મ નાશ પામવાથી વેદવાં પડતાં નથી અને ફરી તે કર્મ ઉત્પન્ન થવાના કારણની તે સર્વજ્ઞ એવા વીતરાગને સ્થિતિ નથી; તેમ જ્ઞાનીનો નિશ્ચય થયે અજ્ઞાનભાવથી જીવને ઉદાસીનતા થાય છે અને તે ઉદાસીનતાને લીધે ભવિષ્ય કાળમાં તે પ્રકારનું કર્મ ઉપાર્જવાનું મુખ્ય કારણ તે જીવને થતું નથી. ક્વચિત્ પૂર્વાનુસાર કોઈ જીવને વિપર્યય ઉદય હોય, તોપણ તે ઉદય અનુક્રમે ઉપશમી–ક્ષય થઈ–જીવ જ્ઞાનીના માર્ગને ફરી પામે છે અને અર્ધપુદ્ગલપરાવર્ત્તનમાં અવશ્ય સંસારમુક્ત થાય છે; પણ સમકિતી જીવને, કે સર્વજ્ઞ વીતરાગને, કે કોઈ અન્ય યોગી કે જ્ઞાનીને જ્ઞાનની પ્રાપ્તિને લીધે ઉપાર્જિત પ્રારબ્ધ વેદવું પડે નહીં; કે દુઃખ હોય નહીં એમ સિદ્ધાંત ન હોઈ શકે. તો પછી . . .[2] માત્ર સતસંગનો અલ્પ લાભ હોય ત્યાં સંસારી સર્વ દુઃખ નિવૃત્ત થવાં જોઈએ; એમ માનીએ તો પછી કેવળજ્ઞાનાદિ નિરર્થક થાય છે. કેમકે ઉપાર્જિત પ્રારબ્ધ અવેદ્યું નાશ પામે તો પછી સર્વ માર્ગ મિથ્યા જ ઠરે. જ્ઞાનીના સતસંગે અજ્ઞાનીના પ્રસંગની અરુચિ–આળસ [?] અને સત્યાસત્ય વિવેક થાય; અનંતાનુબંધી ક્રોધાદિ ખપે; અનુક્રમે સર્વ રાગ–દ્વેષ ક્ષય થાય; એ બનવાયોગ્ય છે અને જ્ઞાનીના નિશ્ચયે તે અલ્પ કાળમાં અથવા સુગમપણે બને એ સિદ્ધાંત છે; તથાપિ જે દુઃખ અવશ્ય ભોગવ્યે નાશ પામે એવું ઉપાર્જિત છે તે તો ભોગવવું જ પડે, એમાં કાંઈ સંશય થતો નથી.[3]

* * * [વૃ૦ ૫૦ ૪.

૧ તમારા ત્રણેક પત્રો પહોંચ્યા છે. એક પત્રમાં બે પ્રશ્ન લખ્યાં હતાં; જેમાંના એકનું સમાધાન નીચે લખ્યું છે. ૨ અમને તમને. . . .

૩ આ વિષે વધારે સમાધાનની ઇચ્છા હોય તો સમાગમે થઈ શકે. મારું અંતરનું અંગ એવું છે કે પરમાર્થ પ્રસંગથી કોઈ મુમુક્ષુને મારો પ્રસંગ થાય તો

વ્યવહાર અને પરમાર્થ સત્ય.

વસ્તુનું યથાર્થસ્વરૂપ જેવું જાણવું, અનુભવવું તેવું જ કહેવું તે સત્ય. બે પ્રકારેઃ પરમાર્થસત્ય અને વ્યવહારસત્ય. પરમાર્થસત્ય એટલે આત્મા શિવાય બીજો કોઈ પદાર્થ આત્માનો થઈ શકતો નથી એમ નિશ્ચય જાણી ભાષા બોલવામાં વ્યવહારથી દેહ, સ્ત્રી, પુત્ર, મિત્ર, ધન, ધાન્ય, ગૃહ આદિ વસ્તુઓના પ્રસંગમાં બોલતાં પહેલાં એક આત્મા શિવાય બીજું કાંઈ મારુ નથી એ ઉપયોગ રહેવો જોઈએ. અન્ય આત્માના સંબંધી બોલતાં આત્મામાં જાતિ, લિંગ અને તેવા ઉપચારિક ભેદવાળો તે આત્મા ન છતાં માત્ર વ્યવહારનયથી કાર્યને માટે બોલાવવામાં આવે છે; એવા ઉપયોગપૂર્વક બોલાય તો તે પારમાર્થિક ભાષા છે એમ સમજવાનું છે. ૧. દૃષ્ટાંતઃ એક માણસ પોતાના આરોપીત દેહની, ઘરની, સ્ત્રીની, પુત્રની, કે અન્ય પદાર્થની વાત કરતો હોય તે વખત સ્પષ્ટપણે તે તે પદાર્થથી વક્તા હું ભિન્ન છું અને તે મારા નથી: એમ સ્પષ્ટપણે બોલનારને ભાન હોય તો તે સત્ય કહેવાય ૨ દૃષ્ટાંત—

જરુર તેને મારા પ્રત્યે પરમાર્થના હેતુની જ ઇચ્છા રહે તો જ તેનું શ્રેય થાય; પણ દ્રવ્યાદિ કારણની કાંઈ પણ વાંછા રહે અથવા તેવા વ્યવસાયનું મને તેનાથી જણાવવું હોય તો પછી અનુક્રમે તે જીવ મલિનવાસનાને પામી, મુમુક્ષુતાનો નાશ કરે એમ મને નિશ્ચય રહે છે અને તે જ કારણથી તમને ઘણીવાર તમારા તરફથી વ્યવહારિક પ્રસંગ લખાઈ આવ્યો હોય ત્યારે ઠપકો આપી જણાવ્યું પણ હતુ, કે મારાપ્રત્યે તમે આવો વ્યવસાય જણાવવાનું જેમ ન થાય તેમ જરુર કરી કરો અને મારી સ્મૃતિ પ્રમાણે આપે તે વાત ગ્રહણ કરી હતી; તથાપિ તે પ્રમાણે થોડો વખત બની પાછું વ્યવસાય વિષે લખવાનું બને છે; તો આજના મારા પત્રને વિચારી જરૂર તે વાત તમે વિસર્જન કરશો અને નિત્ય તેવી વૃત્તિ રાખશો; તો અવશ્ય હિતકારી થશે અને મારી આંતરવૃત્તિને અવશ્ય ઉલ્લાસનું કારણ આપ્યું છે એમ મને થશે. કોઈ પણ સત્‌સંગપ્રસંગમાં એમ કરે તો મારું ચિત્ત બહુ વિચારમાં પડી જાય છે, કે ગભરાય છે; કેમકે પરમાર્થને નાશ કરનારી આ ભાવના આ જીવને ઉદયમાં આવી એમ તમે જ્યારે જ્યારે વ્યવસાય વિષે લખ્યું હશે, ત્યારે ત્યારે મને ઘણુકરીને થયું હશે, તથાપિ આપની વૃત્તિ વિશેષ ફેર હોવાને લીધે કંઈક ગભરાટ ચિત્તમાં ઓછો થયો હશે. પણ હાલ તરત-તરતના પ્રસંગ પરથી આપે પણ તે ગભરાટની લગભગમાં ગભરાટનું કારણ આપ્યુ છે એમ ચિત્તમાં રહે છે. આ વાતનો વિશેષ નિશ્ચય રાખજો સ્વજીભાઈના કુટુંબને માટે જેમ વ્યવસાય મારે કરવો પડે છે, તેમ તમારે કરવો હોય; તો પણ મારા ચિત્તમાં અન્યભાવ આવે નહીં.

જેમ કોઈ ગ્રંથકાર શ્રેણિક રાજા અને ચેલણા રાણીનું વર્ણન કરતા હોય, તો તેઓ બન્ને આત્મા હતા અને માત્ર શ્રેણિકના ભવ આશ્રયી તેમનો સંબંધ-અગર સ્ત્રી, પુત્ર, ધન, રાજ્ય વગેરેનો સંબંધ હતો; તે વાત લક્ષમાં રાખ્યા પછી બોલવાની પ્રવૃત્તિ કરે એ જ પરમાર્થસત્ય. વ્યવહારસત્ય આવ્યા વિના પરમાર્થસત્ય વચન બોલવાનું બને તેમ ન હોવાથી વ્યવહારસત્ય નીચે પ્રમાણે જાણવાનું છેઃ વ્યવહારસત્ય જેવા પ્રકારે વસ્તુનુ સ્વરૂપ જોવાથી, અનુભવવાથી, શ્રવણથી અથવા વાંચવાથી આપણને અનુભવવામા આવ્યું હોય તેવા જ પ્રકારે યથાતથ્યપણે વસ્તુનુ સ્વરૂપ કહેવુ અને તે પ્રસંગે વચન બોલવું તેનુ નામ વ્યવહારસત્ય દૃષ્ટાંત જેમ કે અમુક માણસનો લાલ અશ્વ જગલમાં દિવસે બાર વાગે દીઠો હોય અને કોઈના પૂછવાથી તે જ પ્રમાણે યથાતથ્ય વચન બોલવુ તે વ્યવહારસત્ય. આમા પણ કોઈ પ્રાણીના પ્રાણનો નાશ થતો હોય અગર ઉન્મત્તતાથી વચન બોલાયુ હોય, યદ્યપિ ખરુ હોય તો પણ અસત્ય તુલ્ય જ છે એમ જાણી પ્રવર્તાવુ. સત્યથી વિપરીત તેને અસત્ય કહેવાય છે.

મોહનીય કર્મની સ્થિતિ

ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, હાસ્ય, રતિ, અરતિ, શોક, ભય, દુગછા અજ્ઞાનાદિથી બોલાય છે. ક્રોધાદિ મોહનીયના અગભૂત છે. તેની સ્થિતિ બીજા બધા કર્મથી વધારે એટલે (૭૦) સીતેર કોડાકોડી સાગરોપમની છે. આ કર્મ ક્ષય થયા વિના જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મ સંપૂર્ણપણે ક્ષય થઈ શકતાં નથી જો કે ગણિતમાં પ્રથમ જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મો કહ્યાં છે; પણ આ કર્મની ઘણી મહત્વતા છે, કેમકે સસારના મૂળભૂત, રાગદ્વેષનું આ મૂળ સ્થાન હોવાથી ભવભ્રમણ કરવામાં આ કર્મની મુખ્યતા છે આવું મોહનીય કર્મનું બળવાનપણુ છે, છતાં પણ તેનો ક્ષય કરવો સહેલ છે; એટલે કે જેમ વેદનીયકર્મ વેદ્યા વિના નિષ્ફળ થતું નથી તેમ આ કર્મને માટે નથી. મોહનીય કર્મની પ્રકૃતિરૂપ, ક્રોધ, માન, માયા અને લોભાદિ કષાય તથા નોકષાયના અનુક્રમે ક્ષમા, નમ્રતા, નિરાભિમાનપણુ, સરળપણું, નિર્દભતા અને સંતોષાદિની વિપક્ષ ભાવનાથી એટલે માત્ર વિચાર કરવાથી ઉપર દર્શાવેલા કષાયો નિષ્ફળ કરી શકાય છે. નોકષાય પણ વિચારથી ક્ષય પમાડી શકાય છે; એટલે કે તેને સારુ બાહ્ય કાઈ કરવુ પડતું નથી. 'મુનિ' એ નામ

પણ આ પૂર્વોક્ત રીતે વિચારીને વચન બોલવાથી સત્ય છે. ઘણુંકરીને પ્રયોજન વિના બોલવું જ નહીં એનું નામ મુનિપણું. રાગદ્વેષ ને અજ્ઞાન વિના યથાસ્થિત વસ્તુનું સ્વરૂપ કહેતાં-બોલતાં છતાં પણ મુનિપણું-મૌનપણું-જાણવું. પૂર્વે તીર્થંકરાદિ મહાત્માઓએ આમ જ વિચાર કરી મૌનપણું ધારણ કરેલું અને સાડાબાર વર્ષ લગભગ મૌનપણું ધારણ કરનાર ભગવાન્ વીરપ્રભુએ આવા ઉત્કૃષ્ટ વિચારે કરી આત્મામાંથી ફેરવી-ફેરવીને મોહનીય કર્મનો સંબંધ કાઢી નાખી કેવળ જ્ઞાનદર્શન પ્રગટ કર્યું હતું. આત્મા ધારે તો સત્ય બોલવું કંઈ કઠણ નથી. વ્યવહારસત્યભાષા ઘણીવાર બોલવામાં આવે છે પણ પરમાર્થસત્ય બોલવામાં આવ્યું નથી; માટે આ જીવનું ભવભ્રમણ મટતું નથી. સમ્યક્ત્વ થયા બાદ અભ્યાસથી પરમાર્થ સત્ય બોલવાનું થઈ શકે છે અને પછી વિશેષ અભ્યાસે સહજ ઉપયોગ રહ્યા કરે છે. અસત્ય બોલ્યા વિના માયા થઈ શકતી નથી. વિશ્વાસઘાત કરવો તેનો પણ અસત્યમાં સમાવેશ થાય છે, ખોટા દસ્તાવેજો કરવા તે પણ અસત્ય જાણવું. તપ પ્રમુખ માનાદિની ભાવનાથી કરી આત્માહિતાર્થ કરવા જેવો દેખાવ તે અસત્ય હોય એમ જાણવું. અખંડ સમ્યગ્દર્શન આવે તો જ સંપૂર્ણપણે પરમાર્થસત્ય વચન બોલી શકાય; એટલે કે તો જ આત્મામાંથી અન્યપણે પદાર્થ ભિન્નપણે ઉપયોગ થઈ વચનની પ્રવૃત્તિ થઈ શકે. કોઈ પૂછે કે લોક શાશ્વત કેમ કહેવામાં આવ્યો? તેનું કારણ ધ્યાનમાં રાખી તે બોલે તો તે સત્ય ગણાય. આ વ્યવહારસત્યના પણ બે વિભાગ થઈ શકે છેઃ એક સર્વથા પ્રકારે અને બીજો દેશથી. નિશ્ચયસત્યપર ઉપયોગ રાખી પ્રિય એટલે જે વચન અન્યના અથવા જેના સબંધમાં બોલાયું હોય તેને પ્રીતિકારી હોય અને પથ્ય-ગુણકારી હોય એવું જ સત્ય વચન બોલનાર સર્વવિરતિ ત્યાગી પ્રાયે હોઈ શકે છે. સંસાર ઉપર અભાવ રાખનાર હોવા છતાં પૂર્વકર્મથી અથવા બીજા કારણથી સંસારમાં રહેનાર ગૃહસ્થે દેશથી સત્ય વચન બોલવાનો નિયમ રાખવાયોગ્ય છે. તે મુખ્ય આ પ્રમાણેઃ મનુષ્યસબંધી (કન્યાલિક), પશુસંબંધી (ગૌવાલિક), ભૂમિસંબંધી (ભોમાલિક), ખોટી સાક્ષી અને થાપણ ભરુંસો એટલે વિશ્વાસથી રાખવાયોગ્ય આપેલા દ્રવ્યાદિ પદાર્થ તે પાછા મંગાવી, તે સંબંધી ઇનકાર જવું તે. આ પાંચ સ્થૂળ પ્રકાર છે. આ વચન બોલતાં પરમાર્થસત્ય ઉપર ધ્યાન રાખી યથાસ્થિત એટલે જેવે પ્રકારે સમ્યક્વસ્તુઓનાં સ્વરૂપ હોય

તેવા પ્રકારે જ કરવાનો નિયમ તેને દેશથી વ્રત ધારણ કરનારે અવશ્ય કરવાયોગ્ય છે. આ કહેલા સત્ય વિષે ઉપદેશ વિચારી તે ક્રમમાં આવવું એ-જ ફળદાયક છે. [વૃ૦ ૫૦ ૬.

* * *

જગત્ વિસ્મૃતિ અર્થે જપ તપાદિ ક્રિયા.

ગમે તે ક્રિયા જપતપ કે શાસ્ત્ર વાંચન કરીને પણ એક જ કાર્ય સિદ્ધ કરવાનું છે. તે એ કે જગતની વિસ્મૃતિ કરવી અને સતના ચરણમાં રહેવું અને એ એક જ લક્ષ ઉપર પ્રવૃત્તિ કરવાથી જીવને પોતાને શું કરવું યોગ્ય છે? અને શું કરવું અયોગ્ય છે? તે સમજાય છે—સમજાતુ જાય છે. એ લક્ષ અચળ થયા વિના જપ, તપ, ધ્યાન કે દાન કોઈની યથાયોગ્ય સિદ્ધિ નથી અને ત્યાંસુધી ધ્યાનાદિક નહીં જેવા કામના છે. માટે એમાંથી જીવથી જે જે સાધનો થઈ શકતાં હોય તે બધાં એક લક્ષને થવાને અર્થે કરવાં; કે જે લક્ષ અમે ઉપર જણાવ્યો છે. જપતપાદિક કંઈ નિષેધવા યોગ્ય નથી; તથાપિ તે બધાં એક લક્ષને અર્થે છે અને એ લક્ષ વિના જીવને સમ્યક્ત્વ સિદ્ધિ થતું નથી. વધારે શું કહેવું ? ઉપર લખ્યું છે તેટલુંજ સમજવાને માટે સઘળાં શાસ્ત્રો પ્રતિપાદિત થયાં છે. [અપ્ર૦ લ૦ ૮.

* * *

વૈરાગ્ય અને શમ, દમ, વિવેકાદિથી કલ્યાણ પ્રાપ્તિ સુલભ.

[1]જીવને વિષે વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થવો એ એક મોટો ગુણ જાણીએ છીએ અને તે સાથે શમ, દમ, વિવેકાદિ સાધનો અનુક્રમે ઉત્પન્ન થવારૂપ જોગ (પ્રસંગ) પ્રાપ્ત થાય, તો જીવને કલ્યાણની પ્રાપ્તિ સુલભ થાય છે. એમ જાણીએ છીએ. (ઉપરની લીટીમાં 'જોગ' શબ્દ લખ્યો છે તેનો અર્થ 'પ્રસંગ' અથવા 'સત્સંગ' કરવો).

અનંતકાળ થયાં જીવનું સંસારને વિષે પરિભ્રમણ છે અને એ પરિભ્રમણને વિષે એણે અનંત એવાં જપ, તપ, વૈરાગ્યાદિ સાધનો કર્યાં જણાય છે; તથાપિ જેથી યથાર્થ કલ્યાણ સિદ્ધ થાય છે એવાં એકે સાધન થઈ શક્યાં હોય એમ જણાતું નથી. એવો જપ, તપ કે વૈરાગ્ય અથવા બીજાં સાધનો તે માત્ર સંસારરૂપ થયાં છે. તેમ થયું તે શા કારણથી? એ વાત અવશ્ય

---

૧ તમારા વૈરાગ્યાદિ વિચારોવાળું એક પત્ર ત્રણેક દિવસ પહેલાં સવિસ્તર મળ્યું છે.

ફરીફરી વિચારવાયોગ્ય છે. આ સ્થળને વિષે કોઈપણ પ્રકારે જપ, તપ, વૈરાગ્યાદિ સાધનો નિષ્ફળ છે એમ કહેવાનો હેતુ નથી; પરંતુ નિષ્ફળ થયાં છે તેનો હેતુ શો હશે? તે વિચારવા માટે લખવામાં આવ્યું છે. કલ્યાણની પ્રાપ્તિ જેને થાય છે એવા જીવને વિષે વૈરાગ્યાદિ સાધનો તો ખચિત હોય છે.[1]

. . .

સત્પુરુષ નિશ્ચયમાં વિઘ્નરૂપ બાહ્ય પ્રવૃત્તિ.

શ્રી તીર્થંકર જેવા પુરુષને વિષેનો નિર્ધાર કરવો હોય તો પણ વિકટ પડે, કારણ કે અનાદિકાળથી માત્ર જીવને બાહ્ય પ્રવૃત્તિ અથવા બાહ્ય નિવૃત્તિનું ઓળખાણ છે અને તેના આધારે જ તે સત્પુરુષ-અસત્પુરુષ કલ્પતો આવેલ છે. કદાપિ કોઈ સત્સંગના યોગે જીવને સત્પુરુષ આ છે એવું જાણવામાં આવે છે, તોપણ પછી તેમનો બાહ્ય પ્રવૃત્તિરૂપ યોગ દેખીને જેવો જોઈએ તેવો નિશ્ચય રહેતો નથી અથવા તો નિરંતર વધતો એવો ભક્તિભાવ નથી રહેતો અને વખતે તો સંદેહ પ્રાપ્ત થઈ જીવ તેવા સત્પુરુષના યોગને ત્યાગી જેની બાહ્ય નિવૃત્તિ જણાય છે એવા અસત્પુરુષને દ્રઢાગ્રહે સેવે છે; માટે નિવૃત્તિ પ્રસંગ જે કાળમાં સત્પુરુષને વર્તતો હોય, તેવા પ્રસંગમાં તેમની સમીપનો વાસ તે જીવને વિશેષ હિતકારી જાણીએ છીએ.[2]

. . .

દિક્ષા અંગીકાર પહેલાં કલ્યાણની વિચારણા ઘટે.

દિક્ષા લેવા વારંવાર ઇચ્છા થતી હોય તોપણ હાલ તે વૃત્તિ સમાવેશ કરવી અને કલ્યાણ શું અને તે કેમ હોય તેની વારંવાર વિચારણા અને ગવેષણા કરવી. એ પ્રકારમાં અનંતકાળ થયાં ભૂલ થતી આવી છે માટે અત્યંત વિચારે પગલું ભરવું યોગ્ય છે. [અપ્ર૦ લ૦ ૯.

---

૧ તમે આ પત્ર જેના તરફથી લખવામાં આવ્યો છે તે માટે જે કંઈ કહ્યું છે તે યથાતથ્ય છે કે કેમ તે પણ નિરધારવા જેવી વાત છે. નિરંતર અમારા સંગને વિષે રહેવા સંબંધી તમારી જે ઇચ્છા છે તે વિષે હાલ કંઈ કહી શકવું અશક્ય છે. તમારા જાણવામાં આવ્યું હોવું જોઈએ કે અત્ર અમારું જે રહેવું થાય છે તે ઉપાધિપૂર્વક થાય છે અને તે ઉપાધિ એવા પ્રકારથી છે કે તેવા પ્રસંગમાં . . .

૨ આ વાત અત્યારે આથી વિશેષ લખવી અશક્ય છે. જો કોઈ પ્રસંગે અમારો સમાગમ થાય, તો ત્યારે તમે તે વિષે પૂછશો અને કંઈ વિશેષ કહેવા યોગ્ય પ્રસંગ હશે, તો કહી શકવાનો સંભવ છે.

<u>*કષાય ઉપશમે કે મહાપુરુષયોગે દિક્ષા સફળ.*</u>

[1]ક્રોધાદિ અનેક પ્રકારના દોષો પરિક્ષીણ પામી ગયાથી સંસારત્યાગરૂપ દિક્ષા યોગ્ય છે અથવા તો કોઈ મહત્પુરુષના યોગે યથાપ્રસંગે તેમ કરવું યોગ્ય છે. તે શિવાય બીજા પ્રકારે દિક્ષાનું ધારણ કરવું તે સફળપણાને પ્રાપ્ત થતું નથી અને જીવ તેવી બીજા પ્રકારની દિક્ષારૂપ ભ્રાંતિએ ગ્રસ્ત થઈ અપૂર્વ એવા કલ્યાણને ચૂકે છે અથવા તો તેથી વિશેષ અંતરાય પડે એવા યોગ ઉપાર્જન કરે છે,[2]

"મતાગ્રહ વિષેની બુદ્ધિને ઉદાસીન કરવી યોગ્ય છે અને હાલ તો ગૃહસ્થ ધર્મને અનુસરવું પણ યોગ્ય છે. પોતાના હિતરૂપ જાણી કે સમજી તે આરંભ-પરિગ્રહાદિ સેવવાયોગ્ય નથી અને આ પરમાર્થ વારંવાર વિચારી સદ્‌ગ્રંથનું વાચન, શ્રવણ, મનનાદિ કરવાયોગ્ય છે."[3] [અપ્ર૦ લ૦ ૧૧.

* * *

<u>*મહત્પુરુષની ઉપાસનાએ સાચી મુમુક્ષુતા.*</u>

સત્સમાગમ નિરંતર કર્ત્તવ્ય છે. મહત્ ભાગ્યના ઉદય વડે અથવા પૂર્વના અભ્યસ્તયોગવડે જીવને સાચી મુમુક્ષુતા ઉત્પન્ન થાય છે જે અતિ દુર્લભ છે. તે સાચી મુમુક્ષુતા ઘણુંકરીને મહત્ પુરુષના ચરણકમલની ઉપાસનાથી પ્રાપ્ત થાય છે અથવા તેવી મુમુક્ષુતાવાળા આત્માને મહત્પુરુષના યોગથી આત્મનિષ્ટપણું પ્રાપ્ત થાય છે. સનાતન અનંત એવા જ્ઞાની પુરુષોએ ઉપાસેલો એવો સન્માર્ગ પ્રાપ્ત થાય છે સાચી મુમુક્ષુતા જેને પ્રાપ્ત થઈ હોય

---

૧ તમારું પત્ર ૧ આજે પહોંચ્યુ છે અને તે મેં વાચ્યુ છે. અત્રથી લખેલું પત્ર તમને મળવાથી થએલો આનંદ નિવેદન કરતાં તમે દીક્ષાસબંધી વૃત્તિ હાલ ક્ષોભ પામવા વિષેનું લખ્યું તે ક્ષોભ હાલ યોગ્ય છે. . . . ૨ માટે હાલ તો તમારો ક્ષોભ યોગ્ય જાણીએ છીએ તમારી ઇચ્છા અત્ર સમાગમમાં આવવા વિષેની વિશેષ છે એ અમે જાણીએ છીએ. તથાપિ હાલ તે જોગની ઇચ્છા નિરોધ કરવાયોગ્ય છે. અર્થાત્ તે જોગ બનવો અશક્ય છે અને એ ખુલાસો પ્રથમના પ્રત્રમાં લખ્યો છે તે તમે જાણી શકયા હશો આ તરફ આવવા વિષેની ઇચ્છામાં તમારા વડીલાદિ તરફનો જે નિરોધ છે તે નિરોધથી હાલ ઉપરવટ થવાની ઇચ્છા કરવી યોગ્ય નથી અમારું તે પ્રદેશની લગભગથી કોઈવાર જવા આવવાનું હોય ત્યારે વખતે સમાગમ જોગ થવા જોગ હશે તો થઈ પડશે . . . ૩ એજ વિનતિ

તેને પણ જ્ઞાનીનો સમાગમ અને આજ્ઞા અપ્રમત્તયોગ સંપ્રાપ્ત કરાવે છે મુખ્ય મોક્ષમાર્ગનો ક્રમ આ પ્રમાણે જણાય છે.

વર્તમાન કાળમાં તેવા મહત્પુરુષનો યોગ અતિ દુર્લભ છે, કેમકે ઉત્તમ કાળમાં પણ તે યોગનું દુર્લભપણું હોય છે; એમ છતાં પણ સાચી મુમુક્ષુતા જેને ઉત્પન્ન થઈ હોય, રાત્રિ દિવસ આત્મકલ્યાણ થવાનું તથારૂપ ચિંતન રહ્યા કરતું હોય, તેવા પુરુષને તેવો યોગ પ્રાપ્ત થવો સુલભ છે.

'આત્માનુશાસન' હાલ મનન કરવાયોગ્ય છે [અપ્ર૦ લ૦ ૧૯.

* * *

દીર્ઘકાળના સત્સમાગમની ઉપાસનાથી બળવૃદ્ધિ.

[1]જિજ્ઞાસાબળ, વિચારબળ, વૈરાગ્યબળ, ધ્યાનબળ અને જ્ઞાનબળ વર્ધમાન થવાને અર્થે આત્માર્થી જીવને તથારૂપ જ્ઞાનીપુરુષનો સમાગમ વિશેષ કરી ઉપાસવા યોગ્ય છે તેમાં પણ વર્ત્તમાનકાળના જીવોને તે બળની દૃઢ છાપ પડી જવાને અર્થે ઘણા અંતરાયો જોવામાં આવે છે; જેથી તથારૂપ શુદ્ધ જિજ્ઞાસુ વૃત્તિએ દીર્ઘકાળ પર્યંત સત્સમાગમ ઉપાસવાની આવશ્યકતા રહે છે.

"સત્સમાગમના અભાવે વીતરાગશ્રુત પરમશાતરસપ્રતિપાદક વીતરાગ વચનોની અનુપ્રેક્ષા વારંવાર કર્ત્તવ્ય છે. ચિત્તસ્થૈર્ય માટે તે પરમ ઔષધ છે."

* * * [અપ્ર૦ લ૦ ૨૮.

ઉપાર્જિત એવી શારીરિક વેદના

યથાર્થ જોઈએ તો શરીર એ જ વેદનાની મૂર્ત્તિ છે. સમયે-સમયે જીવ તે દ્વારાએ વેદના જ વેદે છે. ક્વચિત્ શાતા અને પ્રાયે અશાતા જ વેદે છે. માનસિક અશાતાનુ મુખ્યપણુ છતાં તે સૂક્ષ્મદૃષ્ટિવાનને જણાય છે. શારીરિક અશાતાનુ મુખ્યપણુ સ્થૂળદૃષ્ટિવાનને પણ જણાય છે. જે વેદના પૂર્વે સુદૃઢ બંધથી જીવે બંધન કરી છે, તે વેદના ઉદય સંપ્રાપ્ત થતાં ઇંદ્ર, ચંદ્ર, નાગેંદ્ર કે જિનેંદ્ર પણ રોકવાને સમર્થ નથી તેનો ઉદય વેદવો જ જોઈએ. અજ્ઞાનદૃષ્ટિ જીવો ખેદથી વેદે, તો પણ કંઈ તે વેદના ઘટતી નથી, કે જતી રહેતી નથી. સત્યદૃષ્ટિવાન જીવો શાંત ભાવે વેદે તો તેથી વેદના વધી જતી

૧ અને સમાગમ હાલ થવો અશક્ય છે સ્થિતિ પણ વિરોધનો હવે સંભવ જણાતો નથી તમને જે સમાધાન વિષેની જિજ્ઞાસા છે તે કોઈ એક નિવૃત્તિયોગમા પ્રાપ્ત થવાયોગ્ય છે

નથી, પણ નવીન બંધનો હેતુ થતી નથી, પૂર્વની બળવાન નિર્જરા થાય છે. આત્માર્થીને એ જ કર્ત્તવ્ય છે, કે 'હું શરીર નથી પણ તેથી ભિન્ન એવો જ્ઞાયક આત્મા છું, તેમ નિત્ય શાશ્વત છું, આ વેદના માત્ર પૂર્વ કર્મની છે; પણ મારું સ્વરૂપ નાશ કરવાને તે સમર્થ નથી, માટે મારે ખેદ કર્ત્તવ્ય જ નથી,' એમ આત્માનું અનુપ્રેક્ષન હોય છે. [અપ્ર૦ લ૦ ૨૯.

* * *

દર્શનમોહ ઘટે સ્વરૂપાવલોકન દ્રષ્ટિ પરિણામે?

'તાકે રૂપ નિહાળતા' એ ચરણનો અર્થ વીતરાગમુદ્રાસૂચક છે. રૂપાવલોકનદૃષ્ટિથી સ્થિરતા પ્રાપ્ત થયે સ્વરૂપાવલોકનદૃષ્ટિમાં પણ સુગમતા પ્રાપ્ત થાય છે.

'દર્શન મોહ'નો અનુભાગ ઘટવાથી સ્વરૂપાવલોકનદૃષ્ટિ પરિણમે છે.

મહત્પુરુષોનો નિરંતર અથવા વિશેષ સમાગમ, વીતરાગશ્રુત ચિંતવન અને ગુણજિજ્ઞાસા, દર્શનમોહનો અનુભાગ ઘટવાના મુખ્ય હેતુ છે. તેથી સ્વરૂપદૃષ્ટિ સહજમાં પરિણમે છે. [અપ્ર૦ લ૦ ૩૧.

* * *

અંતરાયકર્મ પ્રકૃતિ ક્ષય થયે પાંચ લબ્ધિ સંપ્રાપ્ત થાય.

૧. [1]ઉપશમશ્રેણિમાં મુખ્યપણે 'ઉપશમસમ્યક્ત્વ' સંભવે છે.

૨. ચાર ઘનઘાતી કર્મનો ક્ષય થતાં 'અંતરાયકર્મ'ની પ્રકૃતિનો પણ ક્ષય થાય છે અને તેથી 'દાનાંતરાય, લાભાંતરાય, વીર્યાંતરાય, ભોગાંતરાય અને ઉપભોગાંતરાય એ પાંચ પ્રકારનો અંતરાય ક્ષય થઈ, અનંત દાનલબ્ધિ, અનંતલાભલબ્ધિ, અનંતવીર્યલબ્ધિ, અનંતભોગલબ્ધિ અને અનંતઉપભોગલબ્ધિ સંપ્રાપ્ત થાય છે; જેથી તે અંતરાયકર્મ ક્ષય થયું છે એવા પરમ પુરુષ અનંતદાનલબ્ધિ આપવાને સંપૂર્ણ સમર્થ છે. તથાપિ પુદ્ગલદ્રવ્યરૂપે એ દાનાદિ લબ્ધિની પરમપુરુષ પ્રવૃત્તિ કરતા નથી. મુખ્યપણે તો તે લબ્ધિની સંપ્રાપ્તિ પણ આત્માને સ્વરૂપભૂત છે, કેમકે ક્ષાયિકભાવે તે સંપ્રાપ્ત છે; ઉદયિકભાવે નથી; તેથી આત્મસ્વભાવ સ્વરૂપભૂત છે અને જે અનંતસામર્થ્ય આત્મામાં અનાદિથી શક્તિરૂપે હતું તે વ્યક્ત થઈ આત્મા નિજસ્વરૂપમાં આવી શકે છે. તદ્રૂપ શુદ્ધ સ્વચ્છભાવે—એક સ્વભાવે—પરિણમાવી શકે છે, તે અનંતદાનલબ્ધિ

૧ મુમુક્ષુઓઃ—તમે લખેલો કાગળ મુંબઈ મળ્યો હતો. અત્ર વિશ દિવસ થયાં સ્થિતિ છે. કાગળમાં તમે લખેલા બે પ્રશ્નોનું સમાધાન અત્રે સંક્ષેપમાં લખ્યું છે.

કહેવાયોગ્ય છે; તેમ જ અનંતઆત્મસામર્થ્યની સંપ્રાપ્તિમાં કિંચિત્ માત્ર અનુભવાય છે તેમાં પણ કિંચિત્ વિયોગનું કારણ રહ્યું નથી તેથી અનંત લાભલબ્ધિ કહેવાયોગ્ય છે. વળી, અનંત-આત્મસામર્થ્યની સંપ્રાપ્તિ સંપૂર્ણ-પણે-પરમાનંદસ્વરૂપે-કિંચિત્ માત્ર પણ વિયોગનું કારણ રહ્યું નથી તેથી અનંતભોગલબ્ધિ કહેવાયોગ્ય છે; વળી અનંત-આત્મસામર્થ્યની સંપ્રાપ્તિ સંપૂર્ણપણે પરમાનંદસ્વરૂપે વારંવાર ત્રિકાળ અનુભવસ્વરૂપે પરિણમી જ જશે, તોપણ કિંચિત્ માત્ર પણ વળી વિયોગનું કારણ રહ્યું નથી; તેથી અનંત-ભોગઉપભોગલબ્ધિ કહેવાયોગ્ય છે; તેમ જ અનંત-આત્મસામર્થ્યની સંપ્રાપ્તિ સંપૂર્ણપણે થયાં છતાં તે સામર્થ્યના અનુભવથી આત્મશક્તિ થાકે, કે તેનું સામર્થ્ય ઝીલી ન શકે-વહન ન કરી શકે-અથવા તે સામર્થ્યને કોઈ પણ પ્રકારના દેશકાળની અસર થઈ કિંચિત્ માત્ર પણ ન્યૂનાધિકપણું કરીને એવું કશું રહ્યું જ નહીં, તે સ્વભાવમાં રહેવાનું સંપૂર્ણ સામર્થ્ય ત્રિકાળ સંપૂર્ણ બળસહિત રહેવાનું છે, તે અનંતવીર્યલબ્ધિ કહેવાયોગ્ય છે.

ક્ષાયિકભાવની દૃષ્ટિથી જોતાં ઉપર કહ્યા પ્રમાણે તે લબ્ધિનો પરમ પુરુષને ઉપયોગ છે. વળી એ પાંચ લબ્ધિ હેતુવિશેષથી સમજાવવા અર્થે જુદી પાડી છે, નહીં તો અનંતવીર્યલબ્ધિમાં પણ તે પાંચેનો સમાવેશ થઈ શકે છે.

આત્મા સંપૂર્ણવીર્યને સંપ્રાપ્ત થવાથી એ પાંચ લબ્ધિનો ઉપયોગ પુદ્ગલદ્રવ્યરૂપે કરે તો તેવું સામર્થ્ય તેમાં વર્ત્તે છે. તથાપિ કૃતકૃત્ય એવા પરમપુરુષમાં સંપૂર્ણ-વીતરાગસ્વભાવ હોવાથી તે ઉપયોગનો તેથી સંભવ નથી અને ઉપદેશાદિના દાનરૂપે જે તે કૃતકૃત્ય પરમપુરુષની પ્રવૃત્તિ છે તે યોગાશ્રિત પૂર્વબંધના ઉદયમાનપણાથી છે, આત્માના સ્વભાવના કિંચિત્ પણ વિકૃત ભાવથી નથી.[1] [અપ્ર૦ લ૦ ૪૩.

* * *

મુનિવરોને અવિક્ષેપપણું, મુમુક્ષુઓને વિનયભક્તિ.

આર્ય મુનિવરોને અર્થે અવિક્ષેપપણું સંભવિત છે. વિનયભક્તિ એ મુમુક્ષુઓનો ધર્મ છે.

---

૧ એ પ્રમાણે સંક્ષેપમાં ઉત્તર જાણશો નિવૃત્તિવાળો અવસર સંપ્રાપ્ત કરી અધિક-અધિક મનન કરવાથી વિશેષ સમાધાન અને નિર્જરા સંપ્રાપ્ત થશે. "સઉલ્લાસ ચિત્તથી જ્ઞાનની અપેક્ષા કરતાં અનંતકર્મનો ક્ષય થાય છે."

નથી, પણ નવીન બંધનો હેતુ થતી નથી, પૂર્વની બળવાન નિર્જરા થાય છે. આત્માર્થીને એ જ કર્ત્તવ્ય છે, કે 'હું શરીર નથી પણ તેથી ભિન્ન એવો જ્ઞાયક આત્મા છું, તેમ નિત્ય શાશ્વત છું, આ વેદના માત્ર પૂર્વે કર્મની છે; પણ મારું સ્વરૂપ નાશ કરવાને તે સમર્થ નથી, માટે મારે ખેદ કર્ત્તવ્ય જ નથી,' એમ આત્માનું અનુપ્રેક્ષન હોય છે. [અપ્ર૦ લ૦ ૨૯.

* * *

દર્શનમોહ ઘટે સ્વરૂપાવલોકન દ્રષ્ટિ પરિણમે ?

'તાકે રૂપ નિહાળતા' એ ચરણનો અર્થ વીતરાગમુદ્રાસૂચક છે. રૂપાવલોકનદૃષ્ટિથી સ્થિરતા પ્રાપ્ત થયે સ્વરૂપાવલોકનદૃષ્ટિમાં પણ સુગમતા પ્રાપ્ત થાય છે.

'દર્શન મોહ'નો અનુભાગ ઘટવાથી સ્વરૂપાવલોકનદૃષ્ટિ પરિણમે છે.

મહત્પુરુષોનો નિરંતર અથવા વિશેષ સમાગમ, વીતરાગશ્રુત ચિંતવન અને ગુણજિજ્ઞાસા, દર્શનમોહનો અનુભાગ ઘટવાના મુખ્ય હેતુ છે. તેથી સ્વરૂપદૃષ્ટિ સહજમાં પરિણમે છે. [અપ્ર૦ લ૦ ૩૧.

* * *

અંતરાયકર્મ પ્રકૃતિ ક્ષય થયે પાંચ લબ્ધિ સંપ્રાપ્ત થાય.

૧. [1]ઉપશમશ્રેણિમાં મુખ્યપણે 'ઉપશમસમ્યક્ત્વ' સંભવે છે.

૨. ચાર ઘનઘાતી કર્મનો ક્ષય થતાં 'અંતરાયકર્મ'ની પ્રકૃતિનો પણ ક્ષય થાય છે અને તેથી 'દાનાંતરાય, લાભાંતરાય, વીર્યાંતરાય, ભોગાંતરાય અને ઉપભોગાંતરાય એ પાંચ પ્રકારનો અંતરાય ક્ષય થઈ, અનંતદાનલબ્ધિ, અનંતલાભલબ્ધિ, અનંતવીર્યલબ્ધિ, અનંતભોગલબ્ધિ અને અનંતઉપભોગલબ્ધિ સંપ્રાપ્ત થાય છે; જેથી તે અંતરાયકર્મ ક્ષય થયું છે એવા પરમ પુરુષ અનંતદાનલબ્ધિ આપવાને સંપૂર્ણ સમર્થ છે. તથાપિ પુદ્ગલદ્રવ્યરૂપે એ દાનાદિલબ્ધિની પરમપુરુષ પ્રવૃત્તિ કરતા નથી. મુખ્યપણે તો તે લબ્ધિની સંપ્રાપ્તિ પણ આત્માને સ્વરૂપભૂત છે, કેમકે ક્ષાયિકભાવે તે સંપ્રાપ્ત છે; ઉદયિકભાવે નથી; તેથી આત્મસ્વભાવ સ્વરૂપભૂત છે અને જે અનંતસામર્થ્ય આત્મામાં અનાદિથી શક્તિરૂપે હતું તે વ્યક્ત થઈ આત્મા નિજસ્વરૂપમાં આવી શકે છે. તદ્રૂપ શુદ્ધ સ્વચ્છભાવે—એક સ્વભાવે—પરિણમાવી શકે છે, તે અનંતદાનલબ્ધિ

[1] મુમુક્ષુઓ,—તમે લખેલો કાગળ મુંબઈ મળ્યો હતો. અત્ર વિશ દિવસ થયાં સ્થિતિ છે. કાગળમાં તમે લખેલા બે પ્રશ્નોનું સમાધાન અત્રે સંક્ષેપમાં લખ્યું છે.

કહેવાયોગ્ય છે, તેમ જ અનંતઆત્મસામર્થ્યની સંપ્રાપ્તિમાં કિંચિત્ માત્ર અનુભવાય છે તેમાં પણ કિંચિત્ વિયોગનું કારણ રહ્યું નથી તેથી અનંત લાભલબ્ધિ કહેવાયોગ્ય છે. વળી, અનંત-આત્મસામર્થ્યની સંપ્રાપ્તિ સંપૂર્ણપણે-પરમાનંદસ્વરૂપે-કિંચિત્ માત્ર પણ વિયોગનું કારણ રહ્યું નથી તેથી અનંતભોગલબ્ધિ કહેવાયોગ્ય છે; વળી અનંત-આત્મસામર્થ્યની સંપ્રાપ્તિ સંપૂર્ણપણે પરમાનંદસ્વરૂપે વારંવાર ત્રિકાળ અનુભવસ્વરૂપે પરિણમી જ જશે, તોપણ કિંચિત્ માત્ર પણ વળી વિયોગનું કારણ રહ્યું નથી; તેથી અનંત-ભોગઉપભોગલબ્ધિ કહેવાયોગ્ય છે; તેમ જ અનંત-આત્મસામર્થ્યની સંપ્રાપ્તિ સંપૂર્ણપણે થયાં છતાં તે સામર્થ્યના અનુભવથી આત્મશક્તિ થાકે, કે તેનું સામર્થ્ય ઝીલી ન શકે-વહન ન કરી શકે-અથવા તે સામર્થ્યને કોઈ પણ પ્રકારના દેશકાળની અસર થઈ કિંચિત્ માત્ર પણ ન્યૂનાધિકપણું કરીને એવું કશું રહ્યું જ નહીં, તે સ્વભાવમાં રહેવાનું સંપૂર્ણ સામર્થ્ય ત્રિકાળ સંપૂર્ણ બળસહિત રહેવાનું છે, તે અનંતવીર્યલબ્ધિ કહેવાયોગ્ય છે.

ક્ષાયિકભાવની દૃષ્ટિથી જોતાં ઉપર કહ્યા પ્રમાણે તે લબ્ધિનો પરમ પુરુષને ઉપયોગ છે. વળી એ પાંચ લબ્ધિ હેતુવિશેષથી સમજાવવા અર્થે જુદી પાડી છે, નહીં તો અનંતવીર્યલબ્ધિમાં પણ તે પાંચેનો સમાવેશ થઈ શકે છે.

આત્મા સંપૂર્ણવીર્યને સંપ્રાપ્ત થવાથી એ પાંચ લબ્ધિનો ઉપયોગ પુદ્ગલદ્રવ્યરૂપે કરે તો તેવું સામર્થ્ય તેમાં વર્ત્તે છે. તથાપિ કૃતકૃત્ય એવા પરમપુરુષમાં સંપૂર્ણ-વીતરાગસ્વભાવ હોવાથી તે ઉપયોગનો તેથી સંભવ નથી અને ઉપદેશાદિના દાનરૂપે જે તે કૃતકૃત્ય પરમપુરુષની પ્રવૃત્તિ છે તે યોગાશ્રિત પૂર્વબંધના ઉદયમાનપણાથી છે, આત્માના સ્વભાવના કિંચિત્ પણ વિકૃત ભાવથી નથી[1]　　　　[અપ્ર૦ લ૦ ૪૩.

*　　　　*　　　　*

સુનિવરોને અવિક્ષેપપણું, મુમુક્ષુઓને વિનયભક્તિ.

આર્ય મુનિવરોને અર્થે અવિક્ષેપપણું સંભવિત છે. વિનયભક્તિ એ મુમુક્ષુઓનો ધર્મ છે.

---

૧ એ પ્રમાણે સંક્ષેપમાં ઉત્તર જાણશો નિવૃત્તિવાળો અવસર સંપ્રાપ્ત કરી અધિક-અધિક મનન કરવાથી વિશેષ સમાધાન અને નિર્જરા સંપ્રાપ્ત થશે. "સઉલ્લાસ ચિત્તથી જ્ઞાનની અપેક્ષા કરતા અનંતકર્મનો ક્ષય થાય છે"

અનાદિથી ચપળ એવું મન સ્થિર કરવું. પ્રથમ અત્યંતપણે સામું થાય એમાં કાંઈ આશ્ચર્ય નથી. ક્રમે કરીને તે મનને મહાત્માઓએ સ્થિર કર્યું છે–શમાવ્યું–ક્ષય કર્યું એ ખરેખર આશ્ચર્યકારક છે. [અપ્ર૦ લ૦ ૪૭.

* * *

દુષમકાળમાં સદ્વૃત્તિવાન જીવનું કર્તવ્ય.

વર્તમાન દુષમકાળ વર્તે છે. મનુષ્યોના મન પણ દુષમ જ જોવામાં આવે છે. ઘણુંકરીને પરમાર્થથી શુષ્ક અંતઃકરણવાળા પરમાર્થનો દેખાવ કરી સ્વેચ્છાએ વર્તે છે, એવા વખતમાં કોનો સંગ કરવો, કોની સાથે કેટલું કામ પાડવું, કોની સાથે કેટલું બોલવું, કોની સાથે પોતાના કેટલા કાર્ય વ્યવહારનું સ્વરૂપ વિદિત કરી શકાય એ બધું લક્ષમાં રાખવાનો વખત છે; નહીં તો સદ્વૃત્તિવાન જીવને એ બધા કારણો હાનિકર્ત્તા થાય છે.[1] [અપ્ર૦ લ૦ ૫૧.

* * *

વેદનીય કર્મ ઉદયે રોગાદિ ઉત્પન્ન. વાસના પ્રમાણે વેદન.

પૂર્વે ઉત્પન્ન કરેલાં વેદનીયકર્મના ઉદય પ્રમાણે રોગાદિ ઉત્પન્ન થાય છે અને તે પ્રમાણે નિર્બળ, મંદ, મ્લાન, ઉષ્ણ–શીતાદિ શરીરચેષ્ટા થાય છે. વિશેષ રોગના ઉદયથી અથવા શારીરિક મંદ બળથી જીવને ભ્રમાદિનો ઉદય પણ વર્તે છે; તથાપિ જે પ્રમાણે જીવને વિષે બોધ અને વૈરાગ્યાદિની વાસના થઈ હોય છે તે પ્રમાણે તે રોગને તે તે પ્રસંગે ઘણુંકરી વેદે છે.

* * * [અપ્ર૦ લ૦ ૬૨.

ગયેલી પળ અમૂલ્ય કૌસ્તુભ કરતાં વિશેષ મુલ્યવાન.

ગયેલી એક પળ પણ પાછી મળતી નથી અને તે અમૂલ્ય છે, તો પછી આખી આયુષસ્થિતિ–એક પળનો હિન ઉપયોગ–તે એક અમૂલ્ય કૌસ્તુભ ખોવા કરતાં પણ વિશેષ હાનિકારક છે, તો તેવી સાઠ પળની એક ઘડીનો હિત ઉપયોગ કરવાથી કેટલી હાનિ થવી જોઈશે ? એમ જ એક દિન, એક પક્ષ, એક માસ એક વર્ષ અને અનુક્રમે આખી આયુષસ્થિતિનો હિત ઉપયોગ એ કેટલી હાનિ અને કેટલાં અશ્રેયનું કારણ થાય, એ વિચાર સુફલ હૃદયથી તરત આવી શકશે.

---

૧ આનો આભાસ તો આપને પણ હવે ધ્યાનમાં આવતો હશે. એ જ વિનંતિ. . . . હમણાં તમારે આ તરફ આવવાનું મુલતવતાં અડચણ નથી. એ જ.

સુખ–આનંદ પ્રિય છતાં દુઃખ કાં ?

સુખ અને આનંદ એ સર્વ પ્રાણી, સર્વ જીવ, સર્વસત્વ (?) અને સર્વ જંતુને નિરંતર પ્રિય છે, છતાં દુઃખ અને આનંદ ભોગવે છે એનું શું કારણ હોવું જોઈએ ? અજ્ઞાન અને તે વડે જીંદગીનો હિન ઉપયોગ હિન ઉપયોગ થતો અટકાવવાને પ્રત્યેક પ્રાણીની ઈચ્છા હોવી જોઈએ. પરંતુ ક્યા સાધનવડે ?

* * * [અપ્ર૦ લ૦ ૬૫.

શ્રીકૃષ્ણની ગતિ–સ્થિતિ.

શ્રી કૃષ્ણ ગમે તે ગતિને પ્રાપ્ત થયા હોય, પણ વિચારતાં તે આત્મભાવ ઉપયોગી હતા એમ સ્પષ્ટ જણાય છે. શ્રી કૃષ્ણે કાંચનની દ્વારિકાનું, છપ્પન કોટી યાદવે સંગ્રહિતનું, પંચવિષયના આકર્ષિત કારણેના યોગમાં સ્વામીપણું ભોગવ્યું, તે શ્રી કૃષ્ણે જ્યારે દેહ મૂક્યો છે ત્યારે શી સ્થિતિ હતી તે વિચારવાયોગ્ય છે અને વિચારી આ જીવને જરૂર આકુળપણાથી મુક્ત કરવાયોગ્ય છે. કુળનો સંહાર થયો છે, દ્વારિકાનો દાહ થયો છે, તે શોકે શોકવાન એકલા વનમાં ભૂમિપર આધાર કરી સૂતા છે, ત્યા જરાકુમારે બાણ માર્યું તે સમયે પણ જેણે ધીરજને અવગાહી છે તે શ્રી કૃષ્ણની દશા વિચારવાયોગ્ય છે.

* * *

સમ્યગ્દૃષ્ટિ અભક્ષ્ય આહાર કરે?

'સમ્યગ્દૃષ્ટિ અભક્ષ્ય આહાર કરે?' [1] એ પ્રશ્નોના હેતુ વિચારવાથી જણાવા યોગ્ય છે કે [2] કોઈ એક દૃષ્ટાંત ગ્રહણ કરી જીવે શુદ્ધ પરિણામની હાનિ કરવા જેવું છે. મતિના અસ્થિરપણાથી જીવ પરિણામનો વિચાર નથી કરી શકતો. શ્રેણિકાદિના સંબંધમાં કોઈ એક સ્થળે એવી વાત કોઈ એક ગ્રંથમાં જણાવી છે; પણ તે કોઈએ પ્રવૃત્તિ કરવા અર્થે જણાવી નથી, તેમ જ તે વાત યથાર્થ એમ જ છે તેમ પણ નથી. સમ્યગ્દૃષ્ટિ પુરુષને અલ્પ માત્ર વ્રત નથી હોતું તોપણ સમ્યગ્દર્શન આવ્યા પછી ન વમે તો વધારેમાં વધારે પંદર ભવે મોક્ષ પામે એવું સમ્યગ્દર્શનનું બળ છે, એવા હેતુએ દર્શાવેલી વાણીને બીજા રૂપમાં લઈ ન જવી. સત્પુરુષની વાણી વિષય અને કષાયના અનુમોદનથી અથવા રાગદ્વેષના પોષણથી રહિત હોય છે, એવો નિશ્ચય રાખવો અને ગમે તે પ્રસંગે તે જ દૃષ્ટિથી અર્થ કરવો યોગ્ય છે. [અપ્ર૦ લ૦ ૬૮.

---

૧ એ આદિ પ્રશ્નો લખ્યાં. ૨ પ્રથમ પ્રશ્નમાં

ઉચી ભૂમિકા માટે નિવૃત્તિ, તે વિયોગે સત્શાસ્ત્ર-સદાચાર.

ઉચી ભૂમિકાને પામેલા મુમુક્ષુઓને પણ સત્પુરુષોનો યોગ અથવ સત્સમાગમ આધારભૂત છે એમા સશય નથી નિવૃત્તિમાન્ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવનો યોગ બનવાથી જીવ ઉત્તરોત્તર ઉચી ભૂમિકાને પામે છે. નિવૃત્તિમાન્ પરિણામ થવાને નિવૃત્તિમાન્ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર અને કાળ ભાવ જીવે પ્રાપ્ત કરવાયોગ્ય છે શુદ્ધજ્ઞાનવગરના આ જીવને કોઈપણ યોગથી શુભેચ્છા-કલ્યાણ કરવાની ઇચ્છા પ્રાપ્ત થાય અને નિસ્પૃહ પરમપુરુષોનો યોગ બને તો જ આ જીવને ભાન આવવુ યોગ્ય છે, તે વિયોગમા સત્શાસ્ત્ર અને સદાચારનો પરિચય કર્ત્તવ્ય છે—અવશ્ય કર્ત્તવ્ય છે

• • •

પરમાર્થમા અતરાયરૂપ કાળમા વિશેષ જાગૃતિએ સત્સમાગમની જરૂર.

જીવને પરમાર્થ પામવામા અપાર અતરાય છે, તેમા પણ આવા કાળને વિષે તો તે અતરાયનુ અવર્ણનીય બળ હોય છે શુભેચ્છાથી માડી કેવળ પર્યતની ભૂમિકાએ પહોંચતા ઠામઠામ તે અતરાયો જોવામા આવે છે અને જીવને વારવાર અતરાયો પરમાર્થ પ્રત્યેથી પાડે છે જીવને મહત્પુણ્યના ઉદયથી જો સત્સમાગમનો અપૂર્વ લાભ રહ્યા કરે તો તે નિર્વિકલ્પપણે કેવળ પર્યતની ભૂમિકાએ પહોંચી જાય છે સત્સમાગમના વિયોગમા જીવે આત્મબળને વિશેષ જાગૃત રાખી સત્શાસ્ત્ર અને શુભેચ્છાસપન્ન પુરુષોના સમાગમમા રહેવાયોગ્ય છે [અપ્ર૦ લ૦ ૬૯.

* * *

મન પર્યવજ્ઞાન કેવી રીતે પ્રગટે ?

[પ્ર૦] 'મન પર્યવજ્ઞાન કેવી રીતે પ્રગટે ?'

[ઉ૦] સાધારણપણે દરેક જીવને મતિજ્ઞાન હોય છે તેને આશ્રયે રહેલા શ્રુતજ્ઞાનમા વધારો થવાથી તે મતિજ્ઞાનનુ બળ વધારે છે, એમ અનુક્રમે મતિજ્ઞાન નિર્મળ થવાથી આત્માનુ અસયમપણુ ટળી સયમપણુ થાય છે, ને તેથી મન પર્યવજ્ઞાન પ્રગટે છે તેને યોગે આત્મા બીજાનો અભિપ્રાય જાણી શકે છે લિંગ દેખાવ ઉપરથી બીજાના ક્રોધ-હર્ષાદિ ભાવ જાણી શકાય છે, તે મતિજ્ઞાનનો વિષય છે તેવા દેખાવને અભાવે જે ભાવ જાણી શકાય તે મન-પર્યવજ્ઞાનનો વિષય છે. [અપ્ર૦ લ૦ ૭૬.

મોહનીયકર્મની બળવાનતા.

પાંચ ઇંદ્રિયોના વિષય સંબંધીઃ-

જે જીવને મોહનીયકર્મરૂપી કષાયનો ત્યાગ કરવો હોય તે તેનો એકમ ત્યાગ કરવા ધારશે ત્યારે કરી શકાશે તેવા વિશ્વાસ ઉપર રહી તેનો ક્રમે ત્યાગ કરવાનો અભિપ્રાય નથી કરતો તે એકદમ ત્યાગ કરવાનો પ્રસંગ આવે મોહનીયકર્મના બળ આગળ ટકી શકતો નથી; કારણ કર્મરૂપ શત્રુને ધીરે-ધીરે નિર્બળ કર્યા વિના કાઢી મૂકવાને એકદમ અસમર્થ બને છે. આત્માના નિર્બળપણાને લઈને તેના ઉપર મોહનું બળવાનપણું છે. તેનું જોર ઓછું કરવાને આત્મા પ્રયત્ન કરે, તો એકી વખતે તેના ઉપર જય મેળવવાની ધારણામાં તે ઠગાય જ છે. જ્યાંસુધી મોહવૃત્તિ લડવા સામી નથી આવી ત્યાંસુધી મોહવશ આત્મા પોતાનું બળવાનપણું ધારે છે, પરંતુ તેવી કસોટીનો પ્રસંગ આવ્યે આત્માને પોતાનું કાયરપણું સમજાય છે, માટે જેમ બને તેમ પાંચ ઇંદ્રિયોના વિષય મોળા કરવા; તેમાં મુખ્યત્વે ઉપસ્થ ઇંદ્રિય અમલમાં લાવવી [1]

* * * [અપ્રo લo ૭૭.

જ્ઞાનીનું વર્તન સહજ પ્રાપ્ત પ્રારબ્ધે હોય.

આત્માને વિષે વર્તે છે એવા જ્ઞાની પુરુષો સહજપ્રાપ્ત આરબ્ધ પ્રમાણે વર્તે છે. વાસ્તવ્ય તો એમ છે કે, 'જે કાળે જ્ઞાનથી અજ્ઞાન નિવૃત્ત થયું તે જ કાળે જ્ઞાની મુક્ત છે,' દેહાદિને વિષે અપ્રતિબદ્ધ છે; સુખ-દુઃખ, હર્ષ-શોકાદિને વિષે અપ્રતિબદ્ધ છે; એવા જે જ્ઞાની તેને આશ્રય કે આલંબન નથી. ધીરજ પ્રાપ્ત થવા 'ઇશ્વિરેચ્છાદિ' ભાવના તેને યોગ્ય નથી. ભક્તિમાનને જે કઈ પ્રાપ્ત થાય છે તેમાં કોઈ કલેશના પ્રકાર દેખી, તટસ્થ ધીરજ રહેવા તે ભાવના કોઈ પ્રકારે યોગ્ય છે. જ્ઞાનીને 'પ્રારબ્ધ,' 'ઇશ્વિરેચ્છાદિ' બધા પ્રકારે એક જ ભાવના સરખા મુખ્યતા (એ) છે. તેને શાતા અશાતામાં કંઈ કોઈ પ્રકારે રાગદ્વેષાદિ કારણ નથી. તે બન્નેમાં ઉદાસીન છે. જે ઉદાસીન છે તે મૂળ સ્વરૂપે નિરાલંબન છે. નિરાલંબન એવું જેનું ઉદાસીનપણું એ ઇશ્વિરેચ્છાથી પણ બળવાન જાણીએ છીએ. 'ઇશ્વિરેચ્છા' એ શબ્દ પણ અર્થાંતરે જાણવાયોગ્ય છે. ઇશ્વિરેચ્છારૂપ આલંબન એ આશ્રયરૂપ એવી ભક્તિને યોગ્ય છે. નિરાશ્રય એવા જ્ઞાનીને બધુંએ શમ છે અથવા જ્ઞાની સહજ-પરિણામી છે, સહજસ્વરૂપી છે; સહજપણે સ્થિત છે. સહજપણે પ્રાપ્ત

૧ એમ અનુક્રમે બીજી ઇંદ્રિયો ... [અપૂર્ણ]

ઉદય ભોગવે છે; સહજપણે જે કંઈ થાય તે થાય છે; જે ન થાય તે ન થાય છે. તે કર્તવ્યરહિત છે, કર્તવ્યભાવ તેને વિષે વિલયપ્રાપ્ત થાય છે, માટે તેમને–તે જ્ઞાનીના સ્વરૂપને–વિષે પ્રારબ્ધનું–ઉદયનું–સહજપ્રાપ્તપણું તે વધારે યોગ્ય છે એમ જાણવું યોગ્ય છે, ઈશ્વરને વિષે કોઈ પ્રકારે ઇચ્છા સ્થાપીત કરી તે ઇચ્છાવાન્ કહેવાયોગ્ય છે. જ્ઞાની ઇચ્છારહિત છે. ઇચ્છાસહિત એમ કહેવું બનતું નથી. તે સહજસ્વરૂપ છે. [અપ્ર૦ લ૦ ૮૧.

* * *

'ધર્મ' અને 'જ્ઞાન' પોતાપણે પરિણમવામાં વિઘ્નરૂપ 'સંદેહ'.

"'ધર્મ' તેનું નામ આવી શકાય કે જે 'ધર્મ' થઈને પરિણમે."

"'જ્ઞાન' તેનું નામ આપી શકાય કે જે 'જ્ઞાન' થઈને પરિણમે."

"આ જે કાંઈ આપણે કરીએ છીએ તેમાં કોઈ એવી વાત રહી જાય છે કે જેથી 'ધર્મ' અને 'જ્ઞાન' આપણને પોતાનેરૂપે પરિણમતાં નથી અને કષાય તેમ જ મિથ્યાત્વ (સંદેહ) નું મંદત્વ થતું નથી. માટે આપણે જીવના કલ્યાણનો ફરીફરી વિચાર કરવો યોગ્ય છે અને તે વિચાર્યે કંઇક આપણે ફળ પામ્યા વિના રહીશું નહીં. આપણે બધું જાણવાનું કરીએ છીએ પણ આપણો 'સંદેહ' કેમ જાય? તે જાણવાનો પ્રયત્ન કરતા નથી; એ જ્યાંસુધી નહીં કરીએ ત્યાંસુધી 'સંદેહ' કેમ જાય? અને સંદેહ હોય ત્યાંસુધી જ્ઞાન પણ ન હોય. માટે સંદેહ જવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. એ સંદેહ એ છે કે આ જીવ ભવ્ય છે કે અભવ્ય? મિથ્યાદૃષ્ટિ છે કે સમ્યગ્દૃષ્ટિ? સુલભ બોધી છે કે દુર્લભ બોધી? તુચ્છ સંસારી છે કે અધિક–સંસારી? આ આપણને જણાય તેવો પ્રયત્ન કરવો જોઇએ." [અપ્ર૦ લ૦ ૮૫.

* * *

નિઃશંકદૃષ્ટિએ જ્ઞાનીનો માર્ગ સુલભ.

એ માર્ગ જ્ઞાનીને સુલભ છે, પણ તે પામવો દુર્લભ છે; એ માર્ગ વિકટ નથી. સીધો છે. પણ તે પામવો વિકટ છે.

ગીચ ઝાડીમાં ભૂલા પડેલા માણસને વનોપકંઠે જવાનો માર્ગ કોઈ દેખાડે કે 'જા, નીચે નીચે ચાલ્યો જા. રસ્તો સુલભ છે. આ રસ્તો સુલભ છે,' પણ એ ભૂલા પડેલા માણસને જવું વિકટ છે; એ માર્ગે જતાં પહોંચશું કે નહીં એ શંકા નડે છે. શંકા કર્યા વિના જ્ઞાનીઓનો માર્ગ આરાધે તો તે પામવો સુલભ છે. [અપ્ર૦ લ૦ ૯૪.

જીવ-અજીવ, પર્યાય ભેદે જુદા જુદા નામ.

વસ્તુતઃ બે વસ્તુઓ છે. જીવ અને અજીવ.

સુવર્ણનામ લોકોએ કલ્પિત આપ્યું. તેની ભસ્મ થઈને પેટમાં ગયું. વિષ્ઠા પરિણમી ખાતર થયું, ક્ષેત્રમાં ઉગ્યું; ધાન્ય થયુ; લોકોએ ખાધું; કાળાંતરે લોઢુ થયું. વસ્તુતઃ એક દ્રવ્યના જુદા-જુદા પર્યાયોને કલ્પનારૂપે જુદા-જુદા નામ અપાયાં એક દ્રવ્યના ભિન્ન ભિન્ન પર્યાયો વડે લોક ભ્રાન્તિમાં પડી ગયું. એ ભ્રાન્તિએ મમતાને જન્મ આપ્યો.

રૂપીઆ વસ્તુત. છે, છતાં લેણદાર દેણદારને મિથ્યા ઝઘડા થાય છે. લેણદારની અધીરાઈથી એને 'મન' રૂપીઆ ગયા જાણે છે. વસ્તુતઃ રૂપીઆ છે, તેમજ જુદી જુદી કલ્પનાએ ભ્રમજાળ પાથરી દીધી છે, તેમાંથી જીવ-અજીવનો-જડ-ચૈતન્યનો-ભેદ કરવો એ વિકટ થઈ પડયુ છે. ભ્રમજાળ યથાર્થ લક્ષમાં ઉતરે, તો જડ-ચૈતન્ય ક્ષીર-નીરવત ભિન્ન સ્પષ્ટ ભાસે

* * * [અપ્ર૦ લ૦ ૯૫.

જીવ તત્વ સંબધી વિચાર.

એક પ્રકારથી, બે પ્રકારથી, ત્રણ પ્રકારથી, ચાર પ્રકારથી, પાંચ પ્રકારથી અને છ પ્રકારથી જીવતત્ત્વ સમજી શકાય છે.

સર્વ જીવને ઓછામાં ઓછો શ્રુતજ્ઞાનનો અનંતમો ભાગ પ્રકાશિત રહેલો હોવાથી સર્વ જીવ ચૈતન્યલક્ષણે એક જ પ્રકારના છે.

ત્રસ એટલે તડકાથી છાયામાં આવે, છાયામાથી તડકામાં આવે, ચાલવાની શક્તિવાળાં હોય, ભય દેખીને ત્રાસ પામતાં હોય, તેવી એક જાતિ અને બીજા એક જ સ્થળે સ્થિતિવાળાં હોય, તેવી જાતના જીવની સ્થાવર નામની જાતિ; એમ બે પ્રકારે સર્વ જીવ સમજી શકાય છે.

સર્વ જીવને વેદથી તપાસી જોઈએ તો સ્ત્રી, પુરુષ કે નપુંસક તેમાં તેઓનો સમાવેશ થાય છે. કોઈ સ્ત્રીવેદમાં, કોઈ પુરુષવેદમાં અને કોઈ નપુંસકવેદમાં હોય છે. એ શિવાય ચોથો વેદ નહીં હોવાથી ત્રણ પ્રકારે વેદ દ્રષ્ટિએ સર્વ-જીવ સમજી શકાય છે.

કેટલાક જીવ નરકગતિમાં, કેટલાક તિર્યંચગતિમાં, કેટલાક મનુષ્યગતિમાં અને કેટલાક દેવગતિમાં, એમ જીવો રહેલા છે, એ શિવાય પાંચમી સંસારી ગતિ નહીં હોવાથી જીવો ચાર પ્રકારે સમજી શકાય છે. [અપૂર્ણ] [૧૪.

જીવાજીવ વિભક્તિ.

જીવ અને અજીવનો વિચાર એકાગ્ર મનથી શ્રવણ કરો. જે જાણવાથી ભિક્ષુઓ સમ્યક્પ્રકારે સંયમમાં યત્ન કરે.

જીવ અને અજીવ ૦ ૦ ૦ લોક કહેલો છે. અજીવના આકાશ નામના ભાગને અલોક કહેલો છે.

દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવ એ વડે કરીને જીવ તેમ જ અજીવનો બોધ થઈ શકે છે.

રૂપી અને અરૂપી એમ અજીવના બે ભેદ થાય છે. અરૂપી દશ પ્રકારે તેમ જ રૂપી ચાર પ્રકારે કહેલાં છે.

ધર્માસ્તિકાય, તેનો દેશ અને તેના પ્રદેશ; અધર્માસ્તિકાય, તેનો દેશ અને તેના પ્રદેશ; આકાશ, તેનો દેશ અને તેના પ્રદેશ, અર્ધસમયકાળ એમ અરૂપીના દશ પ્રકાર થાય

ધર્મ અને અધર્મ એ બન્ને લોકપ્રમાણ કહેલા છે; આકાશ લોકાલોકપ્રમાણ અને અર્ધસમય-સમયક્ષેત્રપ્રમાણ છે. ધર્મ, અધર્મ અને આકાશ એ અનાદિ અપર્યવસ્થિત છે.

નિરંતરની ઉત્પત્તિ લેતાં સમય પણ એ જ પ્રમાણે છે, સંતતિ એક કાર્યની અપેક્ષાએ સાદિસાંત છે.

સ્કંધ, સ્કંધદેશ, તેના પ્રદેશ અને પરમાણુ એમ રૂપી અજીવ ચાર પ્રકારે છે.

પરમાણુઓ એકત્ર થાય, પૃથક્ થાય તે સ્કંધ; તેનો વિભાગ તે દેશ; તેનો છેવટનો અભિન્ન અંત તે પ્રદેશ.

લોકના એક દેશમાં તે ક્ષેત્રી છે; કાળના વિભાગ તેના ચાર પ્રકારે કહેવાય છે.

નિરંતર ઉત્પત્તિની અપેક્ષાએ અનાદિ અપર્યવસ્થિત છે. એક ક્ષેત્રની સ્થિતિની અપેક્ષાએ સાદિસપર્યવસ્થિત છે. [અપૂર્ણ] [૧૫.

* * *

જ્ઞાનના બે બોલ.

પ્રશ્નો.	ઉત્તર.
૧ જગતમાં આદરવા યોગ શું છે?	૧ સુગુરુનું વચન.
૨ શીઘ્ર કરવા યોગ્ય શું?	૨ કર્મનો નિગ્રહ.

૩ મોક્ષતરુનું બીજ શું?	૩ ક્રિયાસહિતસમ્યગ્જ્ઞાન.
૪ સદા ત્યાગવા યોગ્ય શું?	૪ અકાર્ય કામ.
૫ સદા પવિત્ર કોણ?	૫ જેનું અંતઃકરણ પાપથી રહિત હોય તે.
૬ સદા યૌવનવંત કોણ?	૬ તૃષ્ણા (લોભદશા).
૭ શૂરવીર કોણ?	૭ જે સ્ત્રીના કટાક્ષથી વિંધાય નહીં તે.
૮ મહત્તાનું મૂળ શું?	૮ કોઈની પાસે પ્રાર્થના (યાચના) ન કરવી તે.
૯ સદા જાગૃત કોણ?	૯ વિવેકી.
૧૦ આ દુનિયામાં નરક જેવું દુઃખ શું?	૧૦ પરતંત્રતા (પરવશ રહેવું તે).
૧૧ અસ્થિર વસ્તુ શું?	૧૧ યૌવન, લક્ષ્મી અને આયુષ્ય.
૧૨ આ જગતમાં અતિ ગહન શું?	૧૨ સ્ત્રીચરિત્ર અને તેથી વધારે પુરુષચરિત્ર.
૧૩ ચંદ્રમાના કિરણો સમાન શ્વેત-કીર્તિને ધારણ કરનાર કોણ?	૧૩ સુમતિ ને સજ્જન.
૧૪ જેને ચોર પણ લઈ શકે નહીં તેવો ખજાનો શું?	૧૪ વિદ્યા, સત્ય અને શીયલવ્રત.
૧૫ જીવનું સદા અનર્થ કરનાર કોણ?	૧૫ આર્ત્ત અને રૌદ્રધ્યાન.
૧૬ અંધ કોણ?	૧૬ કામી અને રાગી.
૧૭ બહેરો કોણ?	૧૭ જે હિતકારી વચનને સાંભળે નહીં તે.
૧૮ મુંગો કોણ?	૧૮ જે અવસર આવ્યે પ્રિયવચન ન બોલી શકે તે.
૧૯ શલ્યની પેઠે સદા દુઃખ દેનાર શું?	૧૯ છાનું કરેલું કર્મ.
૨૦ અવિશ્વાસ કરવા યોગ્ય કોણ?	૨૦ યુવતિ અને અસજ્જન (દુર્જન) માણસ.
૨૧ સદા ધ્યાનમાં રાખવા યોગ્ય શું?	૨૧ સંસારની અસારતા.
૨૨ સદા પૂજનીક કોણ?	૨૨ વીતરાગ દેવ, સુસાધુ અને સુધર્મ.

* * *.[અપ્ર૦ લ૦ ૯૬.

<u>શુભાશુભ કર્મ બંધ.</u>

શુભબંધ મોળો હોય અને તેને કોઈ શુભકર્મનો જોગ બને તો શુભબંધ મૂળ મોળો હોય તેનાં કરતાં મોળો થાય છે.

શુભબંધ મોળો હોય અને તેમાં કોઈ શુભકર્મયોગનું મળવું થાય તો મૂળ કરતાં વધારે દ્રઢ થાય છે અથવા નિકાચિત થાય છે.

કોઈ અશુભબંધ મોળો હોય અને તેને કોઈ એક શુભકર્મનો જોગ બને તો મૂળ કરતાં અશુભબંધ ઓછો મોળો થાય છે.

અશુભબંધ મોળો હોય તેમાં અશુભકર્મનું મળવું થાય તો અશુભબંધ વધારે મજબુત થાય છે અથવા નિકાચિત થાય છે.

અશુભબંધને અશુભકર્મ ટાળી ન શકે અને શુભબંધને શુભકર્મ ટાળી ન શકે.

શુભકર્મબંધનું ફળ શુભ થાય અને અશુભકર્મબંધનું ફળ અશુભ થાય. બન્નેના ફળ તો થવાં જ જોઈએ, નિષ્ફળ ન થઈ શકે.

રોગ વગેરે છે તે ઓસડથી ટળી શકે છે તેથી કોઈને એમ લાગે કે પાપવાળું ઓસડ કરવું તે અશુભ કર્મરૂપ છે, છતાં તેનાથી રોગ જે અશુભ કર્મનું ફળ તે મટી શકે છે; એટલે કે અશુભથી શુભ થઈ શકે છે; આવી શંકા થાય એવું છે; પણ એમ નથી. એ શંકાનો ખુલાસો નીચે પ્રમાણે છે—

કોઈ એક પુદ્ગલના પરિણામથી થયેલી વેદના (પુદ્ગલવિપાકીવેદના) તથા મંદ રસની વેદના કેટલાક સંજોગોથી ટળી શકે છે અને કેટલાએક સંજોગોથી વધારે થાય છે અથવા નિકાચિત થાય છે. તેવી વેદનામાં ફેરફાર થવામાં બાહ્ય પુદ્ગલરૂપી ઓસડ વગેરે નિમિત્ત કારણ જોવામાં આવે છે; બાકી ખરી રીતે જોતાં તો તે બંધ પૂર્વેથી જ એવો બાંધેલો છે કે, તે જાતના ઓસડ વગેરેથી ટળી શકે. ઓસડ વગેરે મળવાનું કારણ એ છે કે, અશુભ બંધ મોળો બાંધ્યો હતો; અને બંધ પણ એવો હતો કે તેને તેવાં નિમિત્ત કારણો મળે તો ટળી શકે પણ તેથી એમ કહેવું બરાબર નથી કે પાપ કરવાથી તે રોગનો નાશ થઈ શકયો; અર્થાત્ પાપ કરવાથી પુણ્યનું ફળ મેળવી શકાયું. પાપવાળા ઓસડની ઇચ્છા અને તે મેળવવા માટેની પ્રવૃત્તિથી અશુભકર્મ બંધાવાયોગ્ય છે અને તે પાપવાળી ક્રિયા અશુભઉદય આવ્યે ભોગવવી પડે છે, એટલે તે પાપવાળી ક્રિયાથી કંઈ શુભફળ થતું નથી. એમ

ભાસે કે, અશુભકર્મના ઉદયરૂપ અશાતાને તેણે ટાળ્યું તેથી તે શુભરૂપ થયું તો તે સમજવા ફેર છે; અશાતા જ એવી જાતની હતી કે તે રીતે મટી શકે અને તેટલી આર્તધ્યાનઆદિની પ્રવૃત્તિ કરાવીને બીજો બધ કરાવે.

પુદ્ગલવિપાકી એટલે જે કોઈ બહારના પુદ્ગલના સમાગમથી પુદ્ગલ વિપાકપણે ઉદય આવે અને કોઈ બાહ્ય પુદ્ગલના સમાગમથી નિવૃત્તિ પણ થાય; જેમ ઋતુના ફેરફારના કારણથી શરદીની ઉત્પત્તિ થાય છે અને ઋતુફેરથી તે નાશ થાય છે; અથવા કોઈ ગરમ ઓસડ વગેરેથી નિવૃત્ત થાય છે.

નિશ્ચયમુખ્યદૃષ્ટિએ તો ઓસડ વગેરે કહેવા માત્ર છે. બાકી તો જે થવાનું હોય તે જ થાય છે. [અંક૦ ૯૦ ૯૭.

* * *

બારમા ગુણસ્થાનકે પણ શ્રુતજ્ઞાન આધારભૂત.

જેમ છે તેમ નિજસ્વરૂપ સંપૂર્ણ પ્રકાશે ત્યાંસુધી નિજસ્વરૂપનાં નિદિધ્યાસનમાં સ્થિર રહેવાને જ્ઞાનીપુરુષનાં વચનો આધારભૂત છે. એમ પરમ પુરુષ શ્રી તીર્થંકરે કહ્યું છે, તે સત્ય છે. બારમે ગુણસ્થાનકે વર્ત્તતા આત્માને નિદિધ્યાસનરૂપ ધ્યાનમાં શ્રુતજ્ઞાન એટલે મુખ્ય એવા જ્ઞાનીના વચનોનો આશય ત્યાં આધારભૂત છે, એવું પ્રમાણ જિનમાર્ગને વિષે વારંવાર કહ્યું છે.

* * *

નિર્વાણમાર્ગની પ્રતીતિ છતાં જ્ઞાનીના આશ્રયની જરૂર.

બોધબીજની પ્રાપ્તિ થયે, નિર્વાણમાર્ગની યથાર્થ પ્રતીતિ થયે, પણ તે માર્ગમાં યથાસ્થિત સ્થિતિ થવાને અર્થે જ્ઞાની પુરુષનો આશ્રય મુખ્ય સાધન છે અને તે ઠેઠ પૂર્ણ દશા થતાં સુધી છે. નહીં તો જીવને પતિત થવાનો ભય છે એમ માન્યું છે તો પછી પોતાની મેળે અનાદિથી ભ્રાંત એવા જીવને સદ્ગુરુના યોગ વિના નિજ સ્વરૂપનું ભાન થવું અશક્ય છે. એમા સંશય કેમ હોય?

* * *

જગત્ વ્યવહાર એ ભૂલવણી.

નિજસ્વરૂપનો દૃઢ નિશ્ચય વર્ત્તે છે તેવા પુરુષને પ્રત્યક્ષ જગત્વ્યવહાર ચૂકવી દે એવા પ્રસંગ પ્રાપ્ત કરાવે છે, તો પછી ન્યૂન દશામાં ચૂકી જવાય એમાં આશ્ચર્ય શું છે?

પોતાના વિચારબળે કરી-સત્સંગ-સત્શાસ્ત્રનો આધાર ન હોય તેવા પ્રસંગમાં આ જગત્વ્યવહાર વિશેષ બળ કરે છે અને ત્યારે વારંવાર શ્રીસદ્ગુરુનું મહાત્મ્ય અને આશ્ચર્યનું સ્વરૂપ તથા સાર્થકપણું અત્યંત અપરોક્ષ સત્ય દેખાય છે. [૧૦૨.

* * *

નિયમ-પ્રતિજ્ઞા.

શરીરમાં વિશેષ રોગાદિ ઉપદ્રવથી, બેભાનપણાથી, રાજા અથવા દેવાદિના બળત્કારથી અત્રે વિદિત કરેલા નિયમમાં પ્રવર્ત્તવા અશક્ય થાઉં તો તે માટે પશ્ચાતાપનું સ્થાનક સમજું છું. સ્વેચ્છાએ કરીને તે નિયમમાં કંઈ પણ ન્યૂનાધિકતા કરવાની પ્રતિજ્ઞા છે. સત્પુરુષની આજ્ઞાએ તેમાં ફેરફાર કરવાથી નિયમ ભંગ નહીં. [અપ્ર૦ લ૦ ૧૦૬.

* * *

'અજ્ઞાન'નો શબ્દાર્થ.

'અજ્ઞાન' શબ્દનો સાધારણ ભાષામાં 'જ્ઞાનરહિત' અર્થ થાય છે. પણ નિર્ગ્રંથપરિભાષામાં તેનો 'મિથ્યાત્વ સહિત જ્ઞાન' એવો અર્થ થાય છે.-નિર્ગ્રંથપરિભાષા પ્રમાણે અજ્ઞાન અરૂપી છે; માત્ર વિપરીત રીતે જાણે છે; માટે તે અજ્ઞાન કહેવાય છે, પણ જાણવારૂપ સ્વભાવથી કંઈ તે રહિત નથી.

સમકિતના ત્રણ પ્રકાર.

ત્રણ પ્રકારનાં સમકિતની વ્યાખ્યા લખી છે તે ત્રણેમાંથી ગમે તે સમકિત હોય તોપણ વધારેમાં વધારે પંદર ભવે મોક્ષ થાય. પણ જો તે સમકિત વમ્યું હોય તો વધારેમાં વધારે અર્ધપુદ્ગલપરાવર્ત્તન કાળ સુધી સંસારપરિભ્રમણ કરીને મોક્ષ પામે. [અપ્ર૦ લ૦ ૧૦૦.

* * *

સમકિતીને વધારેમાં વધારે કેટલા ભવ.

[1]ત્રણે સમકિતમાંથી ગમે તે સમકિત પામ્યાથી જીવ વધારેમાં વધારે પંદર ભવે મોક્ષ પામે. જઘન્ય તે ભવે પણ મોક્ષ થાય અને જો તે સમકિત વમે, તો વધારેમાં વધારે અર્ધપુદ્ગલપરાવર્ત્તનકાળ સુધી સંસારપરિભ્રમણ કરીને પણ મોક્ષ પામે. સમકિત પામ્યા પછી વધારેમાં વધારે અર્ધપુદ્ગલપરાવર્ત્તન સંસાર હોય. ક્ષયોપશમ સમકિત અથવા ઉપશમ સમકિત

૧ ગયા કાગળમાં અત્રેથી ત્રણ પ્રકારના સમકિત જણાવ્યા હતા તે . . .

હોય, તો તે કોઈ જીવ વમી શકે; પણ ક્ષાયિકસમકિત હોય તો તે વમાય નહીં. ક્ષાયિકસમકિતી જીવ તે જ ભવે મોક્ષ પામે, વધારે ભવ કરે તો ત્રણ ભવ કરે અને કોઈ એક જીવની અપેક્ષાએ ક્વચિત્ ચાર ભવ થાય. યુગલીઆનું આયુષ્ય બંધાયા પછી ક્ષાયિક સમકિત આવ્યું હોય, તો ચાર ભવ થવાનો સંભવ છે, ઘણુંકરીને કોઈક જીવને આમ બને છે.

ભગવત્ તીર્થંકરના નિર્ગ્રંથ-નિર્ગ્રંથીઓ, શ્રાવક તથા શ્રાવિકાઓ કંઈ સર્વેને જીવાજીવનું જ્ઞાન હતું તેથી તેને સમકિત કહ્યું છે, એવો સિદ્ધાંતનો અભિપ્રાય નથી. તેમાંથી કેંક જીવોને તીર્થંકર સાચા પુરુષ છે, સાચા મોક્ષમાર્ગના ઉપદેષ્ટા છે, જેમ તે કહે છે તેમ જ મોક્ષમાર્ગ છે એવી પ્રતીતિથી-એવી રુચિથી અને શ્રી તીર્થંકરના આશ્રયથી-નિશ્ચયથી-સમકિત કહ્યું છે. એવી પ્રતીતિ-એવી રુચિ અને એવા આશ્રયનો તથા આજ્ઞાનો નિશ્ચય છે તે પણ એક પ્રકારે જીવાજીવના જ્ઞાનસ્વરૂપ છે. પુરુષ સાચા અને તેની પ્રતીતિ પણ સાચી આવી છે કે જેમ આ પરમકૃપાળુ કહે છે તેમ જ મોક્ષમાર્ગ છે, તેમ જ મોક્ષમાર્ગ હોય, તે પુરુષના લક્ષણાદિ પણ વીતરાગપણાની સિદ્ધિ કરે છે, જે વીતરાગ હોય તે પુરુષ યથાર્થ વક્તા હોય અને તે જ પુરુષની પ્રતીતિએ મોક્ષમાર્ગ સ્વીકારવાયોગ્ય હોય એવી સુવિચારણા તે પણ એક પ્રકારનું ગૌણતાએ જીવાજીવનું જ જ્ઞાન છે. તે પ્રતીતિથી, તે રુચિથી અને તે આશ્રયથી પછી સ્પષ્ટ, વિસ્તારસહિત જીવાજીવનું જ્ઞાન અનુક્રમે થાય છે. તથારૂપ પુરુષની આજ્ઞા ઉપાસવાથી રાગ-દ્વેષનો ક્ષય થઈ વીતરાગદશા થાય છે. તથારૂપ સત્પુરુષના પ્રત્યક્ષ યોગ વિના એ સમકિત આવવું કઠણ છે. તેવા પુરુષના વચનરૂપ શાસ્ત્રથી કોઈક પૂર્વે આરાધિક હોય એવા જીવને સમકિત થવું સંભવે છે; અથવા કોઈ એક આચાર્ય પ્રત્યક્ષપણે તે વચનના હેતુથી કોઈક જીવને સમકિત પ્રાપ્ત કરાવે છે. [અપ્ર૦ લ૦ ૧૦૯.

* * *

જ્ઞાન અજ્ઞાનમાં ભેદ.

જ્ઞાન જીવનું રૂપ છે માટે તે અરૂપી છે, તે જ્ઞાન વિપરીતપણે જાણવાનું કાર્ય કરે છે ત્યાંસુધી તેને અજ્ઞાન કહેવું એવી નિર્ગ્રંથપરિભાષા કરી છે, પણ એ સ્થળે જ્ઞાનનું બીજું નામ જ અજ્ઞાન છે એમ જાણવું.

જ્ઞાનનું બીજું નામ અજ્ઞાન હોય તો જેમ જ્ઞાનથી મોક્ષ થાય એમ કહ્યું છે, તેમ અજ્ઞાનથી પણ મોક્ષ થવો જોઈએ; તેમ જ મુક્ત જીવમાં પણ

જ્ઞાન કહ્યું છે, તેમ અજ્ઞાન પણ કહેવું જોઈએ, એમ આશકા કરી છે તેનું આ પ્રમાણે સમાધાન છે —

આટી પડવાથી ઘુચાએલું સૂત્ર અને આટી નીકળી જવાથી વગર ઘુચાયેલું સૂત્ર, એ બન્ને સૂત્ર જ છે, છતા આંટીની અપેક્ષાથી ઘુચાયેલુ સૂત્ર અને વગર ઘુચાએલું સૂત્ર એમ કહેવાય છે, તેમ 'મિથ્યાત્વજ્ઞાન' તે, અજ્ઞાન અને સમ્યગ્જ્ઞાન તે 'જ્ઞાન' એમ પરિભાષા કરી છે, પણ મિથ્યાત્વજ્ઞાન તે જડ અને સમ્યગ્જ્ઞાન તે ચેતન એમ નથી જેમ આટીવાળુ સૂત્ર અને આટી વગરનુ સૂત્ર બન્ને સૂત્ર જ છે, તેમ મિથ્યાત્વજ્ઞાનથી સસારપરિભ્રમણ થાય અને સમ્યગ્જ્ઞાનથી મોક્ષ થાય જેમ અત્રેથી પૂર્વ દિશા તરફ દશ ગાઉ ઉપર એક ગામ છે ત્યા જવાને અર્થે નીકળેલો માણસ દિશાભ્રમથી પૂર્વને બદલે પશ્ચિમ તરફ ચાલ્યો જાય, તો તે પૂર્વ દિશાવાળુ ગામ પ્રાપ્ત ન થાય, પણ તેથી તેણે ચાલવારૂપ ક્રિયા કરી નથી એમ કહી ન શકાય; તેમ જ દેહ અને આત્મા જુદા છતા દેહ અને આત્મા એક જાણ્યો છે તે જીવ દેહબુદ્ધિએ કરી સસારપરિભ્રમણ કરે છે, પણ તેથી તેણે જાણવારૂપ કાર્ય કર્યું નથી એમ કહી ન શકાય પૂર્વથી પશ્ચિમમા ચાલ્યો છે, એ પૂર્વને પશ્ચિમ માનવારૂપ જેમ ભ્રમ છે, તેમ દેહ અને આત્મા જુદા છતા બેયને એક માનવારૂપ ભ્રમ છે, પણ પશ્ચિમમા જતા, આવતા જેમ ચાલવારૂપ સ્વભાવ છે, તેમ દેહ અને આત્માને એક માનવામા પણ જાણવારૂપ સ્વભાવ છે જેમ પૂર્વને બદલે પશ્ચિમને પૂર્વ માનેલ છે, તે ભ્રમ તથારૂપ હેતુ સામગ્રી મળ્યે સમજવાથી પૂર્વ પૂર્વ જ સમજાય છે અને પશ્ચિમ પશ્ચિમ જ સમજાય છે ત્યારે તે ભ્રમ ટળી જાય છે અને પૂર્વ તરફ ચાલવા લાગે છે તેમ દેહ અને આત્માને એક માનેલ છે, તે સદ્ગુરુઉપદેશાદિ સામગ્રી મળ્યે બન્ને જુદાં છે, એમ યથાર્થ સમજાય છે, ત્યારે ભ્રમ ટળી જઈ આત્માપ્રત્યે જ્ઞાનોપયોગ પરિણમે છે ભ્રમમા પૂર્વને પશ્ચિમ અને પશ્ચિમને પૂર્વ માન્યા છતા પૂર્વ તે પૂર્વ અને પશ્ચિમ તે પશ્ચિમ દિશા જ હતી માત્ર ભ્રમથી વિપરીત ભાસતું હતું, તેમ અજ્ઞાનમા પણ દેહ તે દેહ અને આત્મા તે આત્મા જ છતા તેમ ભાસતાં નથી એ વિપરીત ભાસવુ છે તે યથાર્થ સમજાયે, ભ્રમ નિવૃત્ત થવાથી દેહ દેહ જ ભાસે છે, અને આત્મા આત્મા જ ભાસે છે અને જાણવારૂપ સ્વભાવ વિપરીતપણાને ભજતો હતો તે સમ્યક્પણાને ભજે છે. દિશાભ્રમ વસ્તુતાએ કંઈ નથી અને ચાલવારૂપ ક્રિયાથી ઇચ્છિત ગામ પ્રાપ્ત

થતું નથી, તેમ મિથ્યાત્વ પણ વસ્તુતાએ કંઈ નથી અને તે સાથે જાણવારૂપ સ્વભાવ પણ છે; પણ સાથે મિથ્યાત્વરૂપ ભ્રમ હોવાથી સ્વસ્વરૂપતામાં પરમસ્થિતિ થતી નથી. દિશાભ્રમ ટળ્યેથી ઇચ્છિત ગામ તરફ વળતાં પછી મિથ્યાત્વ પણ નાશ પામે છે અને સ્વસ્વરૂપ શુદ્ધ જ્ઞાનાત્મપદમાં સ્થિતિ થઈ શકે એમાં કંઈ સંદેહનું ઠેકાણું નથી. [અપ્ર૦ લ૦ ૧૦૮.

* * *

મુનિને ચાતુર્માસ ક્યાં રહેવું અને ન રહેવું?

[૧]જ્યાં ઘણા વિરોધી ગૃહવાસીજન અથવા જ્યાં આહારાદિનો જનસમૂહનો સંકોચભાવ રહેતો હોય ત્યાં ચાતુર્માસ યોગ્ય નથી બાકી સર્વ ક્ષેત્ર શ્રેયકારી જ છે. આત્માર્થીને વિક્ષેપનો હેતુ શું હોય? તેને બધું સમાન જ છે. આત્માએ વિચરતા એવા આર્ય પુરુષોને ધન્ય છે. [અપ્ર૦ લ૦ ૪૫.

* * *

[૨]જનવૃત્તિ જ્યાં સંકુચિત ન સંભવતી હોય અને નિવૃત્તિ યોગ્ય વિશેષ કારણો જ્યાં હોય તેવા ક્ષેત્રે મહાત્માપુરુષોએ વિહાર-ચાતુર્માસ સ્થિતિ કર્ત્તવ્ય છે. [અપ્ર૦ લ૦ ૪૨.

* * *

આત્મસ્વરૂપ વિચારણામાં વેદાંત-અને જિનાગમમાં ભેદ.

વેદાંતાદિમાં આત્મસ્વરૂપની જે વિચારણા કહી છે, તે વિચારણા કરતાં શ્રી જિનાગમમાં જે આત્મસ્વરૂપની વિચારણા કહી છે તેમાં ભેદ પડે છે. સર્વે વિચારણાનું ફળ આત્માનું સહજસ્વભાવે પરિણામ થવું એ જ છે. સંપૂર્ણ રાગદ્વેષના ક્ષય વિના સપૂર્ણ આત્મજ્ઞાન પ્રગટે નહીં એવો નિશ્ચય જિને કહ્યો છે તે વેદાતાદિ કરતાં બળવાન પ્રમાણભૂત છે. [૩૭૨.

* * *

આત્મા અને તેના છ પદ સંબંધે વિચાર.

[૩]શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપને પામ્યા છે એવા જ્ઞાનીપુરુષોએ નીચે કહ્યાં છે. તે ૭ પદને સમ્યગ્દર્શનના નિવાસના સર્વોત્કૃષ્ટ સ્થાનક કહ્યાં છે.

---

૧ ૐ આર્ય મુનિવરોના ચરણકમળમાં યથાવિધિ નમસ્કાર પ્રાપ્ત થાય.

૨ શ્રીમત્ પરમગુરુભ્યો નમઃ

૩ અનન્ય શરણના આપનાર એવા શ્રી સદ્ગુરુદેવને અત્યંત ભક્તિથી

પ્રથમપદ:—'આત્મા છે.' જેમ ઘટપટઆદિ પદાર્થો છે તેમ આત્મા પણ છે. અમુક ગુણ હોવાને લીધે જેમ ઘટપટઆદિ હોવાનું પ્રમાણ છે; તેમ સ્વપરપ્રકાશક એવી ચૈતન્ય-સત્તાનો પ્રત્યક્ષ ગુણ જેને વિષે છે એવો આત્મા હોવાનું પ્રમાણ છે.

બીજું પદ:—'આત્મા નિત્ય છે' ઘટપટઆદિ પદાર્થો અમુક કાળવર્તિ છે. આત્મા ત્રિકાળવર્તિ છે. ઘટપટાદિ સયોગે કરી પદાર્થ છે. આત્મા 'સ્વભાવે કરીને' પદાર્થ છે, કેમકે તેની ઉત્પત્તિ માટે કોઈ પણ સયોગો અનુભવયોગ્ય થતા નથી. કોઈ પણ સયોગી દ્રવ્યથી ચેતન-સત્તા પ્રગટ થવાયોગ્ય નથી માટે અનુત્પન્ન છે. અમયોગી હોવાથી અવિનાશી છે, કેમકે જેની કોઈ સંયોગથી ઉત્પત્તિ ન હોય તેનો કોઈ ને વિષે લય પણ હોય નહીં.

ત્રીજું પદ:—'આત્મા કર્ત્તા છે' સર્વે પદાર્થ ક્રિયાસપન્ન છે. કઈને કંઈ પરિણામક્રિયાસહિત જ સર્વે પદાર્થ જોવામાં આવે છે. આત્મા પણ ક્રિયાસંપન્ન છે. ક્રિયાસંપન્ન છે, માટે કર્ત્તા છે. તે કર્ત્તાપણું ત્રિવિધ શ્રી જિને વિવેચ્યું છે. પરમાર્થથી સ્વભાવપરિણતિએ 'નિજસ્વરૂપનો કર્ત્તા છે.' અનુપચરિત (અનુભવમાં આવવાયોગ્ય-વિશેષ સબંધસહિત) વ્યવહારથી તે આત્મા 'કર્મનો કર્ત્તા છે.' ઉપચારથી 'ઘર, નગર આદિનો કર્ત્તા છે.'

ચોથુ પદ—'આત્મા ભોકતા છે.' જે જે કંઈ ક્રિયા છે તે તે સર્વે સફળ છે, નિરર્થક નથી. જે કંઈ પણ કરવામાં આવે છે તેનું ફળ ભોગવવામાં આવે એવો પ્રત્યક્ષ અનુભવ છે. વિષ ખાધાથી વિષનું ફળ, સાકર ખાધાથી સાકરનું ફળ; અગ્નિ સ્પર્શથી તે અગ્નિસ્પર્શનું ફળ; હીમને સ્પર્શ કરવાથી હિમસ્પર્શનું જેમ ફળ થયા વિના રહેતું નથી, તેમ કષાયાદિ કે અકષાયાદિ જે કંઈ પણ પરિણામે આત્મા પ્રવર્ત્તે તેનું ફળ પણ થવાયોગ્ય જ છે અને તે થાય છે. તે ક્રિયાનો આત્મા કર્ત્તા હોવાથી ભોકતા છે.

પાંચમું પદ:—'મોક્ષપદ છે.' જે અનુપચરિત-વ્યવહારથી જીવને કર્મનું કર્ત્તાપણુ નિરૂપણ કર્યું; કર્ત્તાપણું હોવાથી ભોકતાપણું નિરૂપણ કર્યું. તે કર્મનું ટળવાપણું પણ છે, કેમકે પ્રત્યક્ષ કષાયાદિનું તીવ્રપણું હોય પણ તેના અનભ્યાસથી-તેના અપરિચયથી-તેને ઉપશમ કરવાથી-તેનું મંદપણુ દેખાય છે-તે ક્ષીણ થવાયોગ્ય દેખાય છે-ક્ષીણ થઈ શકે છે. તે તે બંધભાવ ક્ષીણ થઈ શકવાયોગ્ય હોવાથી તેથી રહિત એવો જે શુદ્ધ-આત્મભાવ તે રૂપ 'મોક્ષપદ છે.'

છઠ્ઠું પદઃ—'તે મોક્ષનો ઉપાય છે.' જો કદી કર્મબંધ માત્ર થયા કરે એમ જ હોય તો તેની નિવૃત્તિ કોઈ કાળે સંભવે નહીં; પણ કર્મબંધથી વિપરિત સ્વભાવવાળા એવા જ્ઞાન, દર્શન, સમાધિ, વૈરાગ્ય, ભક્ત્યાદિ સાધન પ્રત્યક્ષ છે જે સાધનના બળે કર્મબંધ શિથિલ થાય છે,-ઉપશમ પામે છે-ક્ષીણ થાય છે. માટે તે જ્ઞાન, દર્શન, સંયમાદિ મોક્ષ-પદના ઉપાય છે

શ્રી જ્ઞાનીપુરુષોએ સમ્યગ્દર્શના મુખ્ય નિવાસભૂત કહ્યાં એવાં છ પદ અત્રે સંક્ષેપમાં જણાવ્યાં છે. સમીપમુક્તિગામી જીવને સહજ વિચારમાં તે સપ્રમાણ થવાયોગ્ય છે,-પરમ નિશ્ચયરૂપ જણાવાયોગ્ય છે. તેનો સર્વ વિભાગે વિસ્તાર થઈ તેના આત્મામાં વિવેક થવાયોગ્ય છે. આ છ પદ અત્યંત સદેહ રહિત છે, એમ પરમ પુરુષે નિરૂપણ કર્યું છે. એ પદનો વિવેક જીવને સ્વસ્વરૂપ સમજવાને અર્થે કહ્યો છે. અનાદિ સ્વપ્નદશાને લીધે ઉત્પન્ન થયેલો એવો જીવનો અહભાવ-મમત્વભાવ-તે નિવૃત્ત થવાને અર્થે આ છ પદની જ્ઞાનીપુરુષોએ દેશના પ્રકાશી છે. તે સ્વપ્નદશાથી રહિત માત્ર પોતાનું સ્વરૂપ છે, એમ જો જીવ પરિણામ કરે, તો સહજમાત્રમા તે જાગ્રત થઈ સમ્યગ્દર્શનને પ્રાપ્ત થાય; સમ્યગ્દર્શનને પ્રાપ્ત થઈ સ્વસ્વભાવરૂપ મોક્ષને પામે. કોઈ વિનાશી, અશુદ્ધ અને અન્ય એવા ભાવને વિષે તેને હર્ષ-શોકસંયોગ, ઉત્પન્ન ન થાય. તે વિચારે સ્વસ્વરૂપને વિષે જ શુદ્ધપણું, સપૂર્ણપણું, અવિનાશીપણું, અત્યંત આનંદપણું, અતરરહિત તેના અનુભવમાં આવે છે. સર્વે વિભાવપર્યાયમાં માત્ર પોતાને અધ્યાસથી ઐક્યતા થઈ છે, તેથી કેવળ પોતાનું ભિન્નપણુ જ છે, એ સ્પષ્ટ-પ્રત્યક્ષ-અત્યતપ્રત્યક્ષ-અપરોક્ષ-તેને અનુભવ થાય છે. વિનાશી અથવા અન્ય પદાર્થના સંયોગને વિષે તેને ઇષ્ટ-અનિષ્ટપણું પ્રાપ્ત થતું નથી. જન્મ, જરા, મરણ, રોગાદિ બાધા રહિત સપૂર્ણ મહાત્મ્યનુ ઠેકાણું એવું નિજસ્વરૂપ જાણી-વેદી, તે કૃતાર્થ થાય છે જે જે પુરુષોને એ છ પદ સપ્રમાણ એવાં પરમ પુરુષનાં વચનને આત્માનો નિશ્ચય થયો છે, તે તે પુરુષો સ્વરૂપને પામ્યા છે; આધિ, વ્યાધિ, ઉપાધિ, સર્વસગથી રહિત થયા છે, થાય છે અને ભાવિકાળમાં પણ તેમ જ થશે[1] [૩૭૨.

૧. "જે સત્પુરુષોએ જન્મ જરા, મરણનો નાશ, કરવાવાળો, સ્વસ્વરૂપમાં સહજ-અવસ્થાન થવાનો ઉપદેશ કહ્યો છે, તે સત્પુરુષોને અત્યંતભક્તિથી નમસ્કાર છે.

[જ્ઞાનાપેક્ષાએ] સર્વવ્યાપક સત્-ચિત્-આનંદ એવો હું આત્મા એક છું, એમ વિચારવું-ધ્યાવવું.

નિર્મળ, અત્યંત-નિર્મળ, પરમ-શુદ્ધ, ચૈતન્ય-ઘન, પ્રગટ આત્મ-સ્વરૂપ છે.

સર્વને બાધ કરતાં કરતાં જે અબાધ્ય અનુભવ રહે છે તે આત્મા છે.

જે સર્વને જાણે છે તે આત્મા છે.

જે સર્વભાવને પ્રકાશે છે તે આત્મા છે.

ઉપયોગમય આત્મા છે.

અવ્યાબાધ સમાધિસ્વરૂપ આત્મા છે.

'આત્મા છે.' આત્મા અત્યંત પ્રગટ છે, કેમકે સ્વસંવેદન પ્રગટ અનુભવમાં છે.

તેની નિષ્કારણ-કરુણાને નિત્ય પ્રત્યે નિરંતર સ્તવવામાં પણ આત્મસ્વભાવ પ્રગટે છે. એવા સર્વે સત્પુરુષો, તેનાં ચરણારવિંદ સદાય હૃદયને વિષે સ્થાપન રહો !"

"જે છ પદથી સિદ્ધ છે એવું આત્મસ્વરૂપ તે જેનાં વચનને અંગીકાર કર્યે સહજમાં પ્રગટે છે, જે આત્મસ્વરૂપ પ્રગટવાથી સર્વકાળ જીવ સંપૂર્ણ આનંદને પ્રાપ્ત થઈ નિર્ભય થાય છે, તે વચનના કહેનાર એવા સત્પુરુષના ગુણની વ્યાખ્યા કરવાને અશક્તિ છે, કેમકે જેનો પ્રત્યુપકાર ન થઈ શકે એવો પરમાત્મભાવ તે જેણે કંઈ પણ ઇચ્છા વિના માત્ર નિષ્કારણ-કરુણાશીલતાથી આપ્યો; એમ છતાં પણ જેણે અન્ય જીવને વિષે 'આ મારો શિષ્ય છે અથવા ભક્તિનો કર્તા છે, માટે મારો છે,' એમ કદી જોયું નથી; એવા જે સત્પુરુષ, તેને અત્યંત ભક્તિએ ફરીફરી નમસ્કાર હો !"

"જે સત્પુરુષોએ સદ્ગુરુની ભક્તિ નિરૂપણ કરી છે, તે ભક્તિ માત્ર શિષ્યના કલ્યાણને અર્થે કહી છે. જે ભક્તિને પ્રાપ્ત થવાથી સદ્ગુરુના આત્માની ચેષ્ટાને વિષે વૃત્તિ રહે, અપૂર્વ ગુણ દૃષ્ટિગોચર થઈ અન્ય સ્વચ્છંદ મટે અને સહેજે આત્મબોધ થાય એમ જાણીને, જે ભક્તિનું નિરૂપણ કર્યું છે, તે ભક્તિને અને તે સત્પુરુષોને ફરીફરી ત્રિકાળ નમસ્કાર હો !"

"જો કદી પ્રગટપણે વર્તમાનમાં કેવળજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થઈ નથી, પણ જેના વચનના વિચારયોગે શક્તિપણે કેવળજ્ઞાન છે એમ સ્પષ્ટ જાણ્યું છે, એમ શ્રદ્ધાપણે કેવળજ્ઞાન થયું છે, વિચારદશાએ કેવળજ્ઞાન થયું છે, ઇચ્છાદશાએ કેવળજ્ઞાન થયું છે, મુખ્ય નયના હેતુથી કેવળજ્ઞાન વર્તે છે, તે કેવળજ્ઞાન સર્વ અવ્યાબાધ સુખનું પ્રગટ કરનાર-જેના યોગે સહજમાત્રમાં જીવ પામવાયોગ્ય થયો તે સત્પુરુષના ઉપકારને સર્વોત્કૃષ્ટ ભક્તિએ નમસ્કાર હો ! નમસ્કાર હો !!"

અનુત્પન્ન અને અમિલન સ્વરૂપ હોવાથી 'આત્મા નિત્ય છે'
ભ્રાન્તિપણે, પરભાવનો 'કર્ત્તા છે'
તેના ફળનો 'ભોક્તા છે' ભાન થયે 'સ્વભાવપરિણામી છે.'
સર્વથા-સ્વભાવ-પરિણામ તે 'મોક્ષ છે.'
સદ્ગુરુ, સત્સંગ, સત્શાસ્ત્ર, સદ્વિચાર અને સયમાદિ તેના સાધન છે.

આત્માના અસ્તિત્વથી માડીને નિર્વાણ સુધીના પદ સાચા છે અત્યત સાચા છે, કેમકે પ્રગટ અનુભવમા આવે છે.

ભ્રાતિ પણે આત્મા પરભાવનો કર્ત્તા હોવાથી શુભાશુભકર્મની ઉત્પત્તિ થાય છે

કર્મ સફળ હોવાથી તે શુભાશુભકર્મ આત્મા ભોગવે છે માટે ઉત્કૃષ્ટ-શુભથી ઉત્કૃષ્ટઅશુભ સુધીના ન્યૂનાધિક પર્યાય ભોગવવારૂપ ક્ષેત્ર અવશ્ય છે.

નિજસ્વભાવજ્ઞાનમા કેવળ ઉપયોગે તન્મયાકાર સહજ-સ્વભાવે નિર્વિકલ્પપણે આત્મા પરિણમે તે 'કેવળજ્ઞાન છે'

તથારૂપ પ્રતીતિપણે પરિણમે તે 'સમ્યક્ત્વ છે' નિરંતર તે પ્રતીતિ વર્ત્યા કરે તો તે 'ક્ષાયકસમ્યક્ત્વ' કહીએ છીએ

કવચિત્ મદ, કવચિત્ તીવ્ર, કવચિત્ વિસર્જન, કવચિત્ સ્મરણરૂપ એમ પ્રતીતિ રહે તેને ક્ષયોપશમસમ્યક્ત્વ કહીએ છીએ તે પ્રતીતિને સત્તાગત આવરણ ઉદય આવ્યા નથી ત્યાસુધી 'ઉપશમસમકિત' કહીએ છીએ. ઉદય આવ્યે આત્મા તે પ્રતીતિથી પડી જાય છે તેને 'સાસ્વાદનસમ્યક્ત્વ' આવરણ કહીએ છીએ અત્યત પ્રતીતિ થવાના યોગમા સત્તાગત અલ્પ પુદ્ગલનુ વેદવુ જ્યા રહ્યુ છે તેને 'વેદકસમ્યક્ત્વ' કહીએ છીએ

તથારૂપ પ્રતીતિ થયે અન્યભાવ સંબંધી અહમમત્વાદિ હર્ષ-શોક ક્રમે અક્રમે કરી ક્ષય થાય

મનરૂપ યોગમા તારતમ્ય સહિત જે કોઈ ચારિત્ર આરાધે તે સિદ્ધિ પામે છે અને જે સ્વરૂપ સ્થિરતા ભજે તે સ્વભાવ સ્થિતિ પામે છે,

નિરતર સ્વરૂપલાભ, સ્વરૂપાકાર ઉપયોગનુ પરિણમન એ આદિ સ્વભાવ અતરાયકર્મના ક્ષયે પ્રગટે છે

કેવળ સ્વભાવ-પરિણામી-જ્ઞાન તે કેવળજ્ઞાન છે [અપ્ર૦ હ૦ ૧૧૦.

* * *

"સમ્યગ્દર્શનસ્વરૂપ એવાં નીચે લખ્યા શ્રી જિનનાં ઉપદેશેલાં છ પદ આત્માર્થિ જીવે અતિશય કરી વિચારવા ઘટે છે."

"આત્મા છે, કેમકે પ્રમાણે કરીને તેનું પ્રસિદ્ધપણું છે એ અસ્તિપદ."

"આત્મા નિત્ય છે. એ નિત્યપદ."

"આત્માનું જે સ્વરૂપ છે તે કોઈ પણ પ્રકારે ઉત્પન્ન થવું સંભવતું નથી, તેમ તેનો વિનાશ સંભવતો નથી."

"આત્મા કર્મનો કર્તા છે, એ કર્તા પદ."

"આત્મા કર્મનો ભોક્તા છે."

"તે આત્માની મુક્તિ થઈ શકે છે."

"મોક્ષ થઈ શકે એવા પ્રકાર પ્રસિદ્ધ છે." [હા૦ નોં૦ ૧/૩૩.

* * *

"જે જે પ્રકારે આત્માને ચિંતન કર્યો હોય તે તે પ્રકારે તે પ્રતિભાસે છે." [હા૦ નોં૦ ૧/૩૭.

* * *

"વિષયાર્તપણાથી મૂઢતાને પામેલી વિચાર શક્તિવાળા જીવને આત્માનું નિત્યપણું ભાસતું નથી, એમ ઘણુંકરીને દેખાય છે. તેમ થાય છે તે યથાર્થ છે; કેમકે અનિત્ય એવા વિષયને વિષે આત્મબુદ્ધિ હોવાથી પોતાનું પણ અનિત્યપણું ભાસે છે."

"વિચારવાનને આત્મા વિચારવાન લાગે છે. શૂન્યપણે ચિંતન કરનારને આત્મા શૂન્ય લાગે છે, અનિત્યપણે ચિંતન કરનારને અનિત્ય લાગે છે, નિત્યપણે ચિંતન કરનારને નિત્ય લાગે છે."

"ચેતનની ઉત્પત્તિનાં કંઈ પણ સંયોગો દેખાતા નથી, તેથી ચેતન અનુત્પન્ન છે. તે ચેતન વિનાશ પામવાનો કંઈ અનુભવ થતો નથી, માટે અવિનાશી છે, નિત્ય અનુભવસ્વરૂપ હોવાથી નિત્ય છે."

"સમયે સમયે પરિણામાંતર પ્રાપ્ત થવાથી અનિત્ય છે."

"સ્વરૂપનો ત્યાગ કરવાને અયોગ્ય હોવાથી મૂળદ્રવ્ય છે."

* * * [હા૦ નોં૦ ૧/૫૯.

ઉદય વેદતાં જ્ઞાનીને પણ જાગૃતીની જરૂર.

"જ્ઞાની પુરુષો ઉદયવશ દેહાદિ ધર્મ નિવૃત્તે છે. એ રીતે પ્રવૃત્તિ કરી હોય તો આત્મભાવ હણાવો ન જોઈએ. માટે તે વાત લક્ષમાં રાખી ઉદય વેદવો ઘટે છે. . . . કેમકે જ્ઞાનના તારતમ્ય કરતાં ઉદયબળ વધતું જોવામાં આવે તો જરૂર ત્યાં જ્ઞાનીએ પણ જાગૃત દશા કરવી ઘટે એમ શ્રી સર્વજ્ઞે કહ્યું છે." [હા૦ નોં૦ ૧/૩૭.

* * *

નિર્મળ ચેતનને અન્ય સંયોગ અધ્યાસે આવરણ.

"શુદ્ધ એવા સ્ફટિકને વિષે અન્ય રંગનું પ્રતિભાસવું થવાથી તેનું જેમ મૂળસ્વરૂપ લક્ષગત થતુ નથી, તેમ શુદ્ધનિર્મળ એવું આ ચેતન અન્ય સંયોગના તાદાત્મ્યવત્ અધ્યાસે પોતાના સ્વરૂપનો લક્ષ પામતું નથી. યત્કિંચિત્ પર્યાયાંતરથી એ જ પ્રકારે જૈન, વેદાંત, સાંખ્ય, યોગાદિ કહે છે."

* * * [હા૦ નોં૦ ૧/૧.

વીતરાગ વચન એ સંપૂર્ણ પ્રતીતિનું સ્થાન.

"સર્વ કરતાં વીતરાગનાં વચનને સંપૂર્ણ પ્રતીતિનું સ્થાન ઘટે છે, કેમકે જ્યાં રાગાદિ દોષનો સંપૂર્ણ થાય હોય ત્યાં સંપૂર્ણ જ્ઞાનસ્વભાવ પ્રગટવાયોગ્ય નિયમ ઘટે છે."

"શ્રી જિનને સર્વ કરતાં ઉત્કૃષ્ટ વીતરાગતા સંભવે છે. પ્રત્યક્ષ તેમનાં વચનનું પ્રમાણ છે માટે. જે કોઈ પુરુષને જેટલે અંશે વીતરાગતા સંભવે છે તેટલે અંશે તે પુરુષનું વાક્ય માન્યતા યોગ્ય છે." [હા૦ નોં૦ ૧/૬૦.

* * *

કષાય એ બંધના હેતુ.

"જીવને બંધના હેતું બેઃ રાગ અને દ્વેષ."

"રાગને અભાવે દ્વેષનો અભાવ થાય. રાગનું મુખ્યપણું છે."

"રાગને લીધે જ સંયોગમાં આત્મા તન્મય વૃત્તિમાન છે. તે જ કર્મ મુખ્યપણે છે."

"જેમ જેમ રાગદ્વેષ મંદ તેમ તેમ કર્મબંધ મંદ અને જેમ જેમ રાગદ્વેષ તીવ્ર તેમ તેમ કર્મબંધ તીવ્ર. રાગદ્વેષનો અભાવ ત્યાં કર્મબંધનો સાંપરાયિક અભાવ."

"રાગદ્વેષ થવાનું મુખ્ય કારણ મિથ્યાત્વ એટલે અસમ્યગ્દર્શન છે."

"સમ્યગ્જ્ઞાનથી સમ્યગ્દર્શન થાય છે. તેથી અસમ્યગ્દર્શન નિવૃત્તિ પામે છે, તે જીવને સમ્યક્ચારિત્ર પ્રગટે છે. જે વીતરાગ દશા છે."

"સંપૂર્ણ વીતરાગ દશા જેને વર્ત્તે છે તે ચરમ શરીરિ જાણીએ છીએ."

* * * [હા૦ નોં૦ ૨/૬.

"દુઃખનો અભાવ કરવાને સર્વજીવ ઇચ્છે છે."

"દુઃખનો આત્યંતિક અભાવ કેમ થાય? તે નહીં જાણવાથી દુઃખં ઉત્પન્ન થાય. તે માર્ગને દુઃખથી મુકાવાનો ઉપાય જીવ સમજે છે."

"જન્મ, જરા, મરણ મુખ્યપણે દુઃખ છે. તેનું બીજ કર્મ છે. કર્મનું બીજ રાગ દ્વેષ છે અથવા આ પ્રમાણે પાંચ કારણ છે."

"મિથ્યાત્વ."

"અવિરતિ."

"પ્રમાદ."

"કષાય."

"યોગ."

"પહેલા કારણનો અભાવ થયે બીજાનો અભાવ, પછી ત્રીજાનો, પછી ચોથાનો અને છેવટે પાંચમા કારણનો, એમ અભાવ થવાનો ક્રમ છે."

"મિથ્યાત્વ મુખ્ય મોહ છે"

"અવિરતિ ગૌણ મોહ છે."

"પ્રમાદ અને કષાય અવિરતિમા અંતર્ભાવી શકે છે. યોગ સહચારીપણે ઉત્પન્ન થાય છે. ચારે વ્યતિત થયા પછી પણ પૂર્વ હેતુથી યોગ હોઈ શકે."

* * * [હા૦ નોં૦ ૨/૮.

કેવળજ્ઞાન માટે ધ્યાન, સ્વાધ્યાય, અસંગતા.

હે મુનિઓ જ્યાંસુધી કેવળ સમવસ્થાનરૂપ સહજસ્થિતિ સ્વાભાવિક ન થાય ત્યાંસુધી તમે ધ્યાન અને સ્વાધ્યાયમાં લીન રહો.

જીવ કેવળ સ્વભાવિક સ્થિતિમાં સ્થિત થાય ત્યા કંઈ કરવું રહ્યું નથી.

જ્યાં જીવના પરિણામ વર્ધમાન થયા કરે છે ત્યા ધ્યાન કર્ત્તવ્ય છે. અર્થાત્ ધ્યાનલીનપણે સર્વ બાહ્યદ્રવ્યના પરિચયથી વિરામ પામી નિજસ્વરૂપના લક્ષમાં રહેવું ઉચિત છે.

ઉદયના ધક્કાથી તે ધ્યાન જ્યારે જ્યારે છૂટી જાય ત્યારે ત્યારે તેનું અનુસંધાન ત્વરાથી કરવું.

વચ્ચેના અવકાશમાં સ્વાધ્યાયમાં લીનતા કરવી. સર્વ પરદ્રવ્યમાં એક એક સમય પણ ઉપયોગ સંગ ન પામે એવી દશાને જીવ ભજે ત્યારે કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય. [હા૦ નોં૦ ૭/૯.

* * *

સત્પુરુષો પ્રથમથી સ્વસ્વરૂપ સમજતા હતા.

"જે કોઈ મોટા પુરુષ થયા છે તેઓ પ્રથમથી સ્વસ્વરૂપ (નિજશક્તિ) સમજી શકતા હતા અને ભાવિ મહત્કાર્યના બીજને પ્રથમથી અવ્યક્તપણે વાવ્યા રહેતા હતા—અથવા સ્વાચરણ અવિરોધ જેવું રાખતા હતા."

* * * [હા૦ નોં૦ ૧/૭૩.

પરમાવધિજ્ઞાન પછી કેવળજ્ઞાન

"પરમાવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયા પછી કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન છે. એ રહસ્ય અનુપ્રેક્ષા કરવાયોગ્ય છે"

"અનાદિ અનંતકાળનુ અનંત એવા અલોકનુ, ગણિતથી અતીત અથવા અસખ્યાતથી પર એવો જીવસમૂહ, પરમાણુસમૂહ અનંત છતા અનંતપણાનો સાક્ષાત્કાર થાય તે ગણિતાતીતપણુ છતા શી રીતે સાક્ષાત્ અનંતપણુ જણાય? એ વિરોધની શાતિ ઉપર કહ્યાં તે રહસ્યથી થવાયોગ્ય સમજાય છે વળી કેવળજ્ઞાન નિર્વિકલ્પ છે, ઉપયોગનો પ્રયોગ કરવો પડતો નથી, સહજઉપયોગે તે છે, તે પણ રહસ્ય અનુપ્રેક્ષા કરવાયોગ્ય છે, કેમકે પ્રથમ સિદ્ધ કોણ? પ્રથમ જીવપર્યાય કયો? પ્રથમ પરમાણુપર્યાય કયો? એ કેવળજ્ઞાનગોચર પણ અનાદિ જ જણાય છે, અર્થાત કેવળજ્ઞાન તેની આદિ પામતુ નથી અને કેવળજ્ઞાનથી કઈ છાનુ નથી એ બે વાત પરસ્પર વિરોધી છે, તેનુ સમાધાન પરમાવધિની અનુપ્રેક્ષાથી તથા સહજઉપયોગની અનુપ્રેક્ષાથી સમજવાયોગ્ય રસ્તો દેખાય છે" [હા૦ નોં૦ ૧/૬૯

* * *

સર્વ ઉચ્ચ ભૂમિકા માટે બ્રહ્મચર્ય સહાયકારી

સર્વ ચારિત્ર વશીભૂત કરવાને માટે, સર્વ પ્રમાદ ટાળવાને માટે, આત્મામા અખડ વૃત્તિ રહેવાને માટે, મોક્ષ સબધી સર્વ સાધનના જયને અર્થે બ્રહ્મચર્ય અદ્ભુત અનુપ સહાયકારી છે, અથવા મૂળભૂત છે [હા૦ નોં૦ ૩/૬૯

* * *

સમ્યગ્જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર

"સર્વ જીવ સુખને ઇચ્છે છે"
"દુ ખ સર્વને અપ્રિય છે"
"દુ ખથી મુક્ત થવા સર્વ જીવ ઇચ્છે છે"
"વાસ્તવિક તેનુ સ્વરૂપ ન સમજવાથી તે દુ ખ મટતુ નથી"
"તે દુ ખના આત્યતિક અભાવનુ નામ મોક્ષ કહીએ છીએ"
"અત્યત વીતરાગ થયા વિના આત્યતિક મોક્ષ હોય નહીં."
"સમ્યગ્જ્ઞાન વિના વીતરાગ થઈ શકાય નહીં"
"સમ્યગ્દર્શન વિના જ્ઞાન અસમ્યક્ કહેવાય છે"

"વસ્તુની જે સ્વભાવે સ્થિતિ છે, તે સ્વભાવે તે વસ્તુની સ્થિતિ સમજાવી તેને સમ્યગ્જ્ઞાન કહીએ છીએ."

"સમ્યગ્જ્ઞાન-દર્શનથી પ્રતીત થયેલા આત્મભાવે વર્તવું તે ચારિત્ર છે."

"એ ત્રણેની એકતાથી મોક્ષ થાય."

"જીવ સ્વાભાવિક છે."

"પરમાણુ સ્વાભાવિક છે."

"જીવ અનંત છે."

"પરમાણુ અનંત છે."

"જીવ અને પુદ્ગલનો સંયોગ અનાદિ છે."

"જ્યાંસુધી જીવને પુદ્ગલ સંબંધ છે ત્યાંસુધી સકર્મ જીવ કહેવાય."

"ભાવકર્મનો કર્ત્તા જીવ છે."

"ભાવકર્મનું બીજું નામ વિભાવ કહેવાય છે."

"ભાવકર્મના હેતુથી જીવ પુદ્ગલ ગ્રહે છે. તેથી તૈજસાદિ શરીર અને ઔદારિકાદિ શરીરનો યોગ થાય છે."

"ભાવકર્મથી વિમુખ થાય તો નિજભાવ પરિણામી થાય."

"સમ્યગ્દર્શન વિના વાસ્તવિકપણે જીવ ભાવકર્મથી વિમુખ ન થઈ શકે."

"સમ્યગ્દર્શન થવાનો મુખ્ય હેતુ જિનવચનથી તત્ત્વાર્થે પ્રતીતિ થઈ તે છે." [હા૦ નોં૦ ૩/૬.

* * *

ઇશ્વર કોણ?

"સર્વ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવનો સર્વ પ્રકારે જાણનાર, રાગદ્વેષાદિ સર્વ વિભાવ જેણે ક્ષીણ કર્યા છે. તે ઇશ્વર."

"તે પદ મનુષ્ય દેહને વિષે સંપ્રાપ્ત થવાયોગ્ય છે."

"સંપૂર્ણ વીતરાગ થાય, તે સંપૂર્ણ સર્વજ્ઞ થાય."

"સંપૂર્ણ વીતરાગ થઈ શકાય એવા હેતુઓ પ્રતીત થાય છે."

* * * [હા૦ નોં૦ ૩/૧૭.

કેવળજ્ઞાન ક્યારે થાય?

"હું કેવળ જ્ઞાનસ્વરૂપ છું. એમ સમ્યક્પ્રતીત થાય છે. તેમ થવાના હેતુઓ સુપ્રતીત છે."

"સર્વે ઇંદ્રિયોનો સંયમ કરી, સર્વ પરદ્રવ્યથી નિજસ્વરૂપ આવૃત્ત કરી, યોગને અચળ કરી, ઉપયોગથી ઉપયોગની એકતા કરવાથી કેવળજ્ઞાન થાય"

* * * [હા૦ નોં૦ ૩/૯

આત્મા સંબંધે જ્ઞાનીનું નિરૂપણ

સહજ સ્વભાવે મુક્ત, અત્યંત પ્રત્યક્ષ અનુભવ સ્વરૂપ આત્મા છે, તો પછી જ્ઞાનીપુરુષોએ આત્મા છે, આત્મા નિત્ય છે, બંધ છે, મોક્ષ છે, એ આદિ અનેક પ્રકારનું નિરુપણ કરવું ઘટતું નહોતું •

આત્મા જો અગમ-અગોચર છે તો પછી કોઈને પ્રાપ્ત થવાયોગ્ય નથી અને જો સુગમ-સુગોચર છે તો પછી પ્રયત્ન ઘટતું નથી [૪/૧૮.

* * *

સ્વચ્છંદાદિ રુચિથી સત્પુરુષનું વિમુખપણું

ત્યાગવાયોગ્ય એવા જે સ્વચ્છંદાદિ કારણો તેને વિષે તો જીવ રુચિ પૂર્વક પ્રવર્તી રહ્યા છે જેનું આરાધન કરવું ઘટે છે એવા આત્મસ્વરૂપ સત્પુરુષો વિષે કાં તો વિમુખપણું અને કાં તો અવિશ્વાસપણું વર્તે છે અને તેવા અસત્સંગીઓના સહવાસમાં કોઈ કોઈ મુમુક્ષુઓને પણ રહ્યા કરવું પડે છે [1]

અસત્સંગ અને સ્વેચ્છાએ વર્તના ન થાય અથવા તેને જેમ ન અનુસરાય તેમ પ્રવર્તનથી અંતર્વૃત્તિ રાખવાનો વિચાર રાખ્યા જ કરવો, એ સુગમ સાધન છે [૪/૧૦૮.

* * *

ધર્મધ્યાન એ આત્મહિતનો રસ્તો

ધર્મધ્યાન લક્ષ્યાર્થથી થાય એ જ આત્મહિતનો રસ્તો છે ચિત્તના સંકલ્પ-વિકલ્પથી રહિત થવું એ મહાવીરનો માર્ગ છે અલિપ્તભાવમાં રહેવું એ વિવેકીનું કર્ત્તવ્ય છે [૪/૧૧૦

* * *

નિઃશંકતા વિના માર્ગ ઉપદેશથી પરિભ્રમણ

"ભવસ્થિતિની પરિપકવતા થયા વિના, દીન-બંધુની કૃપા વિના, સંતચરણ સેવ્યા વિના, ત્રણે કાળમાં માર્ગ મળવો દુર્લભ છે"

---

૧ તે દુ ખીમાંના તમે અને મુનિઆદિ પણ કોઈ કોઈ અંશે ગણવાયોગ્ય છો

"જીવને સંસાર પરિભ્રમણના જે જે કારણો છે, તેમાં મુખ્ય પોતે જે જ્ઞાન માટે શંકિત છીયે તે જ્ઞાનનો ઉપદેશ કરવો, પ્રગટમાં તે માર્ગની રક્ષા કરવી, હૃદયમાં તે માટે ચળવિચળપણું છતાં પોતાના શ્રદ્ધાળુને એ માર્ગ યથાયોગ્ય છે એમ ઉપદેશવું, તે સર્વથી મોટું કારણ છે."

"પોતે શંકામાં ગળકાં ખાતો હોય, એનો જીવ નિઃશંક માર્ગ બોધવાનો દંભ રાખી આખું જીવન ગાળે એ તેને માટે પરમ શોચનીય છે." . . . "એમ જ અનંતા જીવ પૂર્વ કાળે રખડ્યા છે, વર્તમાન કાળે રખડે છે અને ભવિષ્ય કાળે રખડશે."

'જે છૂટવા માટે જ જીવે છે, તે બંધાતો નથી'

"'જે છૂટવા માટે જ જીવે છે, તે બંધનમાં આવતો નથી,' આ વાક્ય નિઃશંક અનુભવનું છે, બંધનનો ત્યાગ કર્યે છૂટાય છે. એમ સમજેલાં છતાં તે જ બંધનની વૃદ્ધિ કર્યા કરવી, તેમાં પોતાનું મહત્વ સ્થાપન કરવું, પૂજ્યતા પ્રતિપાદન કરવી, એ જીવને બહુ રખડાવનારું છે. આ સમજણ સમીપે આવેલા જીવને હોય છે અને તેવા જીવો સમર્થ ચક્રવર્ત્તિ જેવી પદ્વીએ છતાં તેનો ત્યાગ કરી કર-પાત્રમાં ભિક્ષા માગીને જીવનાર સંતના ચરણને અનંત-અનંત પ્રેમે પૂજે છે અને જરૂર તે છૂટે છે."

"દીન બંધુની દૃષ્ટિ એવી છે કે છૂટવાના કામીને બાંધવો નહીં, ને બંધાવાના કામીને છોડવો નહીં. અહીં વિકલ્પી જીવને એવો વિકલ્પ ઉઠે કે જીવને બંધાવું ગમતુ નથી, સર્વને છૂટવાની ઇચ્છા છે, તો પછી બંધાય છે કાં? એ વિકલ્પની નિવૃત્તિ એટલી જ છે કે-એવો અનુભવ થયો છે કે-જેને છૂટવાની દૃઢ ઇચ્છા થાય છે તેને બંધનનો વિકલ્પ મટે છે અને એ આ વાર્તાનો સત્‌ સાક્ષી છે." [૪/૧૫૪.

* * *

'નય' એ લક્ષણારૂપ.

નાના પ્રકારના નય, નાના પ્રકારના પ્રમાણ; નાના પ્રકારની ભંગજાળ, નાના પ્રકારના અનુયોગ, એ સઘળાં લક્ષણારૂપ છે. લક્ષ એક સચ્ચિદાનંદ છે. [૪/૧૮૦.

* * *

જનક વિદેહી જેવી દશાએ સંસારમાં ક્યારે રહેવાય?

જનક વિદેહી સંસારમાં રહ્યાં છતાં વિદેહી રહી શક્યા એ જો કે મોટું આશ્ચર્ય છે, મહા વિકટ છે; તથાપિ પરમજ્ઞાનમાં જેનો આત્મા તદાકાર છે

તેને જેમ રહે છે તેમ રહ્યું જાય છે અને જેમ પ્રારબ્ધ કર્મનો ઉદય તેમ વર્ત્તતાં તેમને બાધ હોતો નથી. દેહસહિતનું જેને અહંપણું મટી ગયું છે એવા તે મહાભાગ્યનો દેહ પણ આત્મભાવે જ જાણે વર્ત્તતો હતો, તો પછી તેમની દશા ભેદવાળી ક્યાંથી હોય?

શ્રીકૃષ્ણ એ મહાત્મા હતા. જ્ઞાની છતાં ઉદયભાવે સંસારમાં રહ્યા હતા; એટલું જૈનથી પણ જાણી શકાય છે અને તે ખરું છે. તથાપિ તેની ગતિ વિષે જે ભેદ બતાવ્યો છે તેનું જુદું કારણ છે.

• • •

નરકાદિ ગતિની પ્રતીતિનો ઉપાય યોગમાર્ગ.

સર્વ નરકાદિની પ્રતીતિનો ઉપાય યોગમાર્ગ છે. તેમાં પણ જેને દુર-દેશી સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે, તે તેને પ્રતીતિ માટે માટે યોગ્ય છે. સર્વ કાળ એ પ્રતીતિ પ્રાણીને દુર્લભ થઈ પડી છે. જ્ઞાનમાર્ગમાં એ વિશેષ વાત વર્ણવી નથી પણ બંધાય છે એ જરૂર. મોક્ષ જેટલે સ્થળે બતાવ્યો છે તે સત્ય છે. કર્મથી, ભ્રાંતિથી અથવા માયાથી છુટવું તે મોક્ષ. એ મોક્ષના શબ્દની વ્યાખ્યા છે. જીવ એક પણ છે અનેક પણ છે. [૪/૧૮૭.

* * *

'અધિષ્ઠાન'નો શબ્દાર્થ.

"અધિષ્ઠાન એટલે જેમાંથી વસ્તુ ઉત્પન્ન થઈ, જેમાં તે સ્થિર રહી અને જેમાં તે લય પામી તે. એ વ્યાખ્યાને અનુસરી જગતનું અધિષ્ઠાન સમજાશે." [૪/૧૯૧.

* * *

દૃષ્ટિવિષ-ત્યાગ.

દૃષ્ટિવિષ ત્યાગ પછી ગમે તે શાસ્ત્ર, ગમે તે અક્ષર, ગમે તે કથન, ગમે તે વચન, ગમે તે સ્થળ પ્રાયે અહિતનું કારણ થતું નથી. [૪/૨૨૭.

* * *

ચિત્ત સ્થિરતાએ ગુણચિંતનથી મનોનિગ્રહ.

ચિત્તની જો સ્થિરતા થઈ હોય તો તેવા સમય પરત્વે સત્પુરુષોના ગુણોનું ચિંતન, તેમના વચનોનું મનન, તેમના ચારિત્રનું કથન, કીર્તન અને પ્રત્યેક ચેષ્ટાનું ફરીફરી નિદિધ્યાસન, એમ થઈ શકતું હોય તો મનનો નિગ્રહ થઈ શકે ખરો અને મન જીતવાની ખરેખરી કસોટી એ છે. એમ

ધ્યાન શું છે એ સમજાશે. પણ ઉદાસીનભાવે ચિત્ત સ્થિરતા સમય પરત્વે તેની ખુબી માલમ પડે. [૪/૨૫૦.

* * *

'સર્વસંગ પરિત્યાગ'નો શબ્દાર્થ.

"જ્ઞાનીઓ સર્વસંગ પરિત્યાગ કરી અપ્રતિબદ્ધપણે વિચરે છે. સર્વસંગ શબ્દનો લક્ષ્યાર્થ એવો છે કે અખંડપણે આત્મધ્યાન કે બોધ, મુખ્યપણે ન રખાવી શકે એવો સંગ." [૪/૨૮૬.

* * *

જ્ઞાની અને 'ઈશ્વરેચ્છા'

આત્માને વિષે વર્ત્તે છે એવા જ્ઞાનીપુરુષો સહજપ્રાપ્ત પ્રારબ્ધ પ્રમાણે વર્ત્તે છે. વાસ્તવ્ય તો એમ છે કે જે કાળે જ્ઞાનથી અજ્ઞાન નિવૃત્ત થયું તે જ કાળે જ્ઞાની મુક્ત છે. દેહાદિને વિષે અપ્રતિબંધ છે એવા જે જ્ઞાની તેને કોઈ આશ્રય કે આલંબન નથી. ધીરજ પ્રાપ્ત થવા 'ઈશ્વરેચ્છાદિ' ભાવના તેને થવી યોગ્ય નથી. ભક્તિમાનને જે કંઈ પ્રાપ્ત થાય છે, તેમાં કોઈ કલેશના પ્રકાર દેખી, તટસ્થ ધીરજ રહેવા તે ભાવના કોઈ પ્રકારે યોગ્ય છે. જ્ઞાનીને પ્રારબ્ધ, ઈશ્વરેચ્છાદિ બધા પ્રકારો એક જ ભાવના-સરખા ભાવના છે. તેને શાતા અશાતા કંઈ કોઈ પ્રકારે રાગદ્વેષાદિ કારણ નથી. તે બન્નેમાં ઉદાસીન છે. જે ઉદાસીન છે તે મૂળ સ્વરૂપે નિરાલંબન છે. નિરાલંબન એવું તેનું ઉદાસપણું એ ઈશ્વરેચ્છાથી પણ બળવાન જાણીએ છીએ.

ઈશ્વરેચ્છા એ શબ્દ પણ અર્થાંતરે જાણવાયોગ્ય છે. ઈશ્વરેચ્છારૂપ આલંબન એ આશ્રયરૂપ એવી ભક્તિને યોગ્ય છે. નિરાશ્રય એવા જ્ઞાનીને બધુંય સમ છે અથવા જ્ઞાની સહજપરિણામી છે, સહજસ્વરૂપી છે, સહજપણે સ્થિત છે, સહજપણે પ્રાપ્ત ઉદય ભોગવે છે, સહજપણે જે કંઈ થાય તે થાય છે, જે ન થાય તે ન થાય છે. તે કર્તવ્ય રહિત છે; કર્ત્તવ્યભાવ તેને વિષે વિલયપ્રાપ્ત છે. માટે તમને તે જ્ઞાનીના સ્વરૂપને વિષે પ્રારબ્ધના ઉદયનું સહજપ્રાપ્તપણું તે વધારે યોગ્ય છે એમ જાણવું યોગ્ય છે. ઈશ્વરેચ્છાને વિષે કોઈ પ્રકારે ઇચ્છા સ્થાપિત કરી, તે ઇચ્છાવાન કહેવાયોગ્ય છે. જ્ઞાની ઇચ્છા રહિત કે ઇચ્છા સહિત એમ કહેવું પણ બનતું નથી; તે સહજસ્વરૂપ છે. [૪/૩૦૭.

યોગથી સિદ્ધિ તે આત્મપરિણામને આવરણ.

જીવનું કર્તૃત્વ અકર્તૃત્વપણુ સમાગમે શ્રવણ થઈ નિદિધ્યાસન કરવા યોગ્ય છે.

વનસ્પતિઆદિના યોગથી પારો બંધાઈ તેનું રૂપાં વગેરે રૂપ થવું તે સંભવતું નથી, તેમ નથી. યોગ સિદ્ધિના પ્રકારે કોઈ રીતે તેમ બનવાયોગ્ય છે અને તે યોગના આઠ અંગમાંના પાંચ જેને પ્રાપ્ત છે તેને વિષે સિદ્ધિ જોગ હોય છે. આ શિવાયની કલ્પના માત્ર કાળક્ષેપરૂપ છે. તેનો વિચાર ઉદય આવે તે પણ એક કૌતુકભૂત છે. કૌતુક આત્મપરિણામને વિષે યોગ્ય નથી. પારાનું સ્વાભાવિક પારાપણું છે. [૪/૩૩૫.

* * *

જ્ઞાની પાસે જ્ઞાન કરતાં ભક્તિ ઇચ્છવી.

પરમપ્રેમરૂપ ભક્તિ વિના જ્ઞાન સુન્ય છે. જે અટક્યું છે તે યોગ્યતાની કચાસને લીધે.

જ્ઞાની પાસે જ્ઞાન ઇચ્છવું તે કરતાં બોધ સ્વરૂપ સમજી ભક્તિ ઇચ્છવી એ પરમ ફળ છે. ઇશ્વિર કૃપા કરે તેને કળિયુગમાં તે પદાર્થની પ્રાપ્તિ થાય. મહા વિકટ છે. [૪/૩૩૭.

* * *

વ્યવસાય ઉદય વેદતાં નિવૃત્તિમાર્ગે વિચાર.

જે પદાર્થમાથી નિત્ય વ્યય વિશેષ થાય અને આવૃત્તિ ઓછી હોય તે પદાર્થ ક્રમે કરી પોતાપણાનો ત્યાગ કરે છે; અર્થાત્ નાશ પામે છે, એવો વિચાર રાખી આ વ્યવસાયનો પ્રસગ રાખવા જેવું છે.

પૂર્વ ઉપાર્જિત કરેલું એવું જે કંઈ પ્રારબ્ધ છે તે વેદવા શિવાય બીજો પ્રકાર નથી અને યોગ્ય પણ તે રીતે છે એમ જાણી જે જે પ્રકારે જે કાંઈ પ્રારબ્ધ ઉદય આવે છે તે સમપરિણામથી વેદવાં ઘટે છે અને તે કારણથી આ વ્યવસાય પ્રસગ ઘટે છે.

ચિત્તમાં કોઈ રીતે તે વ્યવસાયનું કર્ત્તવ્યપણુ નહીં જણાતાં છતાં તે વ્યવસાય માત્ર ખેદનો હેતુ છે, એવો પરમાર્થ નિશ્ચય છતાં પણ પ્રારબ્ધ હોવાથી, સત્સગાદિ યોગને અપ્રધાનપણે વેદવો પડે છે. તે વેદવા વિષે ઇચ્છા–નિરીચ્છા નથી; પણ આત્માને આ અફળ એવી પ્રવૃત્તિ સંબંધ દેખી ખેદ થાય છે અને તે વિષે વારંવાર વિચાર રહ્યા કરે છે.

ઇંદ્રિયના વિષયરૂપી ક્ષેત્રની જમીન જીતવાને આત્મા અસમર્થપણું બતાવે છે અને આખી પૃથ્વી જીતવામાં સમર્થપણું ધારે છે એ કેવું આશ્ચર્યરૂપ છે?

પ્રવૃત્તિને આડે આત્મા નિવૃત્તિનો વિચાર કરી શકતો નથી, એમ કહેવું એ માત્ર બહાનું છે. જો થોડો સમય પણ આત્મા પ્રવૃત્તિ છોડી પ્રમાદ રહિત હમેશાં નિવૃત્તિનો વિચાર કરે, તો તેનું બળ પ્રવૃત્તિમાં પણ પોતાનું કાર્ય કરી શકે છે. કારણ દરેક વસ્તુનો પોતાના વધતા ઓછા બળવાનપણાના પ્રમાણમાં પોતાનું કાર્ય કરવાનો સ્વભાવ છે. માદક ચીજ બીજા ખોરાક સાથે પોતાના અસલ સ્વભાવ પરિણમવાને ભુલી જતી નથી, તેમ જ્ઞાન પણ પોતાનો સ્વભાવ ભુલતું નથી; માટે "દરેક જીવે પ્રમાદ રહિત, યોગ્ય કાળ, નિવૃત્તિ માર્ગનો વિચાર નિરંતર કરવો જોઈએ."

• • •

'વૃત્ત' કેમ લેવું?

દરેક જીવે વૃત્ત લેવું હોય તો સ્પષ્ટાઈની સાથે બીજાની સાક્ષીએ લેવું. તેમાં સ્વેચ્છાએ વર્ત્તવું નહીં વૃત્તમાં રહી શકતો આગાર રાખ્યો હોય અને કારણ વિશેષને લઈવસ્તુનો ઉપયોગ કરવો પડે તો તેમ કરવામાં અધિકારી પોતે ન બનવું. જ્ઞાનીની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્ત્તવું. નહીં તો તેમાં મોળા પડી જવાય છે અને વૃત્તનો ભગ થાય છે.

• • •

કષાય ટાળવાનો ક્રમ.

દરેક જીવની અપેક્ષાએ જ્ઞાનીએ ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ, એમ અનુક્રમ રાખ્યો છે. તે ક્ષય થવાની અપેક્ષાએ છે.

પહેલો કષાય જવાથી અનુક્રમે બીજા કષાયો જાય છે અને અમુક અમુક જીવોની અપેક્ષાએ માન, માયા, લોભ અને ક્રોધ એમ ક્રમ રાખેલ છે, તે દેશ, કાળ, ક્ષેત્ર જોઈને. પ્રથમ જીવને બીજાથી ઉંચો માનવા માન થાય છે; તે અર્થે છળ કપટ કરે છે અને તેથી પૈસા મેળવે છે અને તેમ કરવામાં વિઘ્ન કરનાર ઉપર ક્રોધ કરે છે. એવી રીતે કષાયની પ્રકૃત્તિઓ અનુક્રમે બંધાય છે, જેમાં લોભની એટલી બળવત્તર મીઠાસ છે, કે તેમાં જીવ ભાન પણ ભૂલી જાય છે. તે તેની દરકાર નથી કરતા; માટે માનરૂપી કષાય ઓછો કરવાથી અનુક્રમે બીજા એની મેળે ઓછા થઈ જાય છે.

નિ શકવૃત્તિએ શ્રદ્ધા

દરેક જીવે જીવના અસ્તિત્વથી તે મોક્ષ સુધીની પૂર્ણપણે શ્રદ્ધા રાખવી, એમા જરાપણ શકા રાખવી નહીં આ જગ્યાએ અશ્રદ્ધા રાખવી તે જીવને પતિત થવાનુ કારણ છે અને તે એવુ સ્થાનક છે કે ત્યાથી અત્રે પડવાથી કાઈ સ્થિતિ રહેતી નથી

સિત્તેર કોટાકોટિ સાગરોપમ સ્થિતિ અતર્મુહૂર્તમા બધાય છે, જેને લઈને જીવને અસખ્યાતા ભવ ભ્રમણ કરવા પડે છે

ચારિત્રમોહનો લટક્યો તે ઠેકાણે આવે છે, પણ દર્શનમોહનો પડ્યો ઠેકાણે આવતો નથી કારણ, સમજવા ફેર થવાથી કરવા ફેર થાય છે વીતરાગરૂપ જ્ઞાનીના વચનમા અન્યથાપણુ હોવાનો સભવ નથી તેના અવલબને રહી અમૃત રેડ્યુ હોય એવી રીતે શ્રદ્ધાને ઓઘે પણ ન્યૂન ન કરવી જ્યારે જ્યારે શકા થવાનો પ્રસગ આવે ત્યારે જીવે વિચારવુ કે તેમા પોતાની ભૂલ જ થાય છે વીતરાગપુરુષોએ જ્ઞાન જે મતિથી કહ્યુ છે, તે મતિ આ જીવમા છે નહીં અને આ જીવની મતિ તો શાકમા મીઠુ ઓછુ પડ્યુ હોય તો તેટલામા જ રોકાઈ જાય છે, તો પછી વીતરાગના જ્ઞાનનો મુકાબલો ક્યાથી કરી શકે ? તેથી બારમા ગુણસ્થાનકના અતસુધી પણ જીવે જ્ઞાનીનુ અવલબન લેવુ એમ કહ્યુ છે

અધિકારી નહીં છતા ઊંચા જ્ઞાનનો ઉપદેશ કરવામા આવે છે તે માત્ર આ જીવે પોતાને જ્ઞાની તથા ડાહ્યો માની લીધેલો હોવાથી તેનુ માન ટાળવાના હેતુથી અને નીચેના સ્થાનકેથી વાતો કહેવામા આવે છે તે માત્ર તેનો પ્રસગ પ્રાપ્ત થયે નીચેને નીચે જ રહે છે [૪/૩૪૭

* * *

પ્રતિકૂળ પ્રસગે જ આત્મસાધન

જ્યા ઉપાય નહીં ત્યા ખેદ કરવો યોગ્ય નથી

ઈશ્વરેચ્છા પ્રમાણે જે થાય તેમા સમતા ઘટે છે અને તેના ઉપાયનો કઈ વિચાર સૂઝે તે કર્યા રહેવુ એટલો માત્ર આપણો ઉપાય છે

સસારના પ્રસગોમા ક્વચિત્ જ્યાસુધી આપણને અનુકૂળ એવુ થયા કરે છે ત્યાસુધી તે સસારનુ સ્વરૂપ વિચારી ત્યાગ જોગ છે એવુ પ્રાયે હૃદયમા આવવુ દુર્લભ છે તે સસારમા જ્યારે ઘણા-ઘણા પ્રતિકૂળ પ્રસગોની

પ્રાપ્તિ થાય છે તે વખતે પણ જીવને પ્રથમ તે ન ગમતો થઈ પછી વૈરાગ્ય આવે છે, પછી આત્મસાધનની કઈ સૂઝ પડે છે અને પરમાત્મા શ્રી કૃષ્ણના વચન પ્રમાણે મુમુક્ષુજીવને તે તે પ્રસગો સુખદાયક માનવા ઘટે છે કે જે પ્રસગને કારણે આત્મસાધન સૂઝે છે

અમુક વખતસુધી અનુકૂળ પ્રસગી સમારમા ક્વાપિ સત્સગનો જોગ થયો હોય તોપણ આ કાળમા તે વડે વૈરાગ્યનુ યથાસ્થિત વેદન થવુ દુર્લભ છે, પણ ત્યાર પછી પ્રતિકૂળ-પ્રતિકૂળ કોઈ કોઈ પ્રસગ બન્યા કર્યા હોય તો તેને વિચારે-તેને વિમાસણે-સત્સગ હિતકારક થઈ આવે છે એવુ જાણી જે કઈ પ્રતિકૂળ પ્રસગની પ્રાપ્તિ થાય તે આત્મસાધનના કારણરૂપ માની સમાધિ રાખી જાગૃત રહેવુ કલ્પિત ભાવમા કોઈ રીતે ભૂલ્યા જેવુ નથી [૪/૩૬૬

* * *

મુઝવણે વિકલ્પ-ઉત્તાપ ત્યાગ

મુઝવણના વખતમા ઘણકરી ચિત્ત મુઝવણ ટાળવાની ઉતાવળમા યોગ્ય થાય છે કે નહીં એની વખતે સહેજ સાવચેતી મુમુક્ષુજનને પણ ઓછી થઈ જાય છે, પણ વાત યોગ્ય તો એમ છે કે તેવા પ્રસગમા કોઈ થોડો વખત ગમે તેમ કરી કામ કાજમા મૌન જેવો-નિર્વિકલ્પ જેવો-કરી નાખવો મુઝવણ બહુ લાબા કાળની સ્થિતિની સમજી એમવાયોગ્ય નથી અને ધીરજ વગર જો તે વેદવામા આવે છે તો તે અલ્પ કાળની હોય તો કોઈવાર વિશેષ કાળની પણ થઈ આવે છે, માટે 'ઈશ્વરેચ્છા' અને 'યથાયોગ્ય' સમજી મૌનપણ ભજવુ યોગ્ય છે મૌનપણાનો અર્થ એમ કરવો કે અતરને વિષે વિકલ્પ-ઉત્તાપ કર્યા ન કરવો [૪/૩૮૮

* * *

સાધુના પાચ મહાવ્રત-પત્ર સમાચારાદિ વ્યવહાર

*[1] પ્રાણાતિપાતાદિ પાચ મહાવ્રત છે તે સર્વ ત્યાગના છે અર્થાત સર્વ પ્રકારના પ્રાણાતિપાતથી નિવર્તવુ, સર્વ પ્રકારના મૃષાવાદથી નિવર્તવુ, એ

---

* આક ૩૩૪ નો પત્ર આ પત્ર સાથે સબધ ધરાવતો હોય એમ લાગે છે —સશોધક

૧ સુરતથી મુનિ શ્રી ૦ ૦ ૦ નો કાગળ એક પ્રથમ હતો તેના પ્રત્યુત્તરમા એક કાગળ અહીંથી લખ્યો હતો ત્યાર પછી પાચ છ દિવસ પહેલા તેમનો એક કાગળ હતો જેમા તમારા પ્રત્યે પત્રાદિ લખવાનુ થયુ તેના સબધમા થયેલી લોક ચર્ચા વિષેની કેટલીક વિગત હતી તે કાગળનો ઉત્તર અત્રેથી લખ્યો છે તે સક્ષેપમા આ પ્રમાણે છે —

પ્રમાણે પાંચ મહાવૃત્ત સાધુને હોય છે અને એ આજ્ઞાએ વર્ત્તે ત્યારે તે મુનિના સંપ્રદાયમાં વર્ત્તે છે એમ ભગવાને કહ્યુ છે એ પ્રકારે પંચમહાવૃત્ત ઉપદેશ્યા છતાં જેમા પ્રાણાતિપાતનુ કારણ છે, એવા નદીના ઉતરના વગેરે ક્રિયાની આજ્ઞા પણ જિને કહી છે તે એવા અર્થે કે નદી ઉતરવાથી જે બંધ જીવને થશે, તે કરતા એક ક્ષેત્રે નિવાસથી બળવાન બંધ થશે અને પરંપરાએ પંચ મહાવૃત્તની હાનિનો પ્રસંગ આવશે એવું દેખી તેનો દ્રવ્ય પ્રાણાતિપાત જેમા છે એવી નદી ઉતરવાની આજ્ઞા શ્રી જિને કહી છે તેમ જ વસ્ત્ર પુસ્તક રાખવાથી સર્વ્વ સંગપરિગ્રહણ વિરમણવૃત્ત રહી શકે નહીં, તથાપિ દેહના શાતાર્થેનો ત્યાગ કરાવી આત્માર્થ સાધવા દેહ સાધનરૂપ ગણી તેનાથી પૂરી મૂર્ચ્છા ટળતા સુધી વસ્ત્રનો નિસ્પૃહ સબંધ જિને ઉપદેશ્યો છે, એટલે સર્વ ત્યાગમા પ્રાણાતિપાત તથા પરિગ્રહનુ સર્વ પ્રકારે અંગીકૃત કરવું ના છતા એ પ્રકારે જિને અંગીકૃત કરવાની આજ્ઞા કરી છે. તે સામાન્ય દૃષ્ટિથી જોતા વિષમ જણાય, તથાપિ જિને તો સમ જ કરેલ છે. બેય વાત જીવના કલ્યાણ અર્થે કહેલ છે. જેમ સામાન્ય જીવનુ કલ્યાણ થાય તેમ વિચારીને કહ્યુ છે એ જ પ્રકારે મૈથુનત્યાગવૃત્ત છતા તેમા અપવાદ કહ્યો નથી, કારણ કે મૈથુનનુ આરાધનુ રાગદ્વેષ વિના થઈ શકે નહીં એવું જિનનુ અભિમત છે. એટલે રાગદ્વેષ અપરમાર્થરૂપ જાણી મૈથુનત્યાગ અનપવાદે આરાધનુ કહ્યુ છે. તેમ જ બૃહત્કલ્પ સૂત્રમા સાધુએ વિચરવાની ભૂમિકાનું પ્રમાણ કહ્યુ છે ત્યા ચારે દિશામા અમુક નગર સુધીની મર્યાદા કહી છે, તથાપિ તે ઉપરાંત જે અનાર્ય ક્ષેત્ર છે તેમા પણ જ્ઞાન, દર્શન, સંયમની વૃદ્ધિને અર્થે વિચરવાનો અપવાદ કહ્યો છે કારણ કે આર્યભૂમિમાં કોઈ યોગવશાત્ જ્ઞાનીપુરુષનુ સમીપ વિચરવુ ન હોય અને પ્રારબ્ધ યોગે અનાર્ય ભૂમિમા વિચરવું જ્ઞાની પુરુષનુ હોય તો ત્યા જવુ, તેમા ભગવાને બતાવેલી આજ્ઞા ભંગ થતી નથી

તે જ પ્રકારે પત્ર-સમાચારાદિનો જો સાધુ પ્રસંગ રાખે તો પ્રતિબંધ વધે એમ હોવાથી ભગવાને ના કહી છે, પણ તે ના જ્ઞાનીપુરુષના કોઈ તેવા પત્ર-સમાચારમાં અપવાદરૂપે લાગે છે કારણ કે જ્ઞાનીપ્રત્યે નિષ્કામપણે જ્ઞાનારાધનાર્થે પત્ર-સમાચાર વ્યવહાર છે એમા અન્ય કોઈ સંસારાર્થ હેતુ નથી, ઉલટો સંસારાર્થ મટવાનો હેતુ છે અને સંસાર મટાડવો એટલો જ

પરમાર્થ છે. જેથી જ્ઞાની પુરુષની અનુજ્ઞાએ કે કોઈ સત્સંગી જનની અનુજ્ઞાએ પત્ર સમાચારનું કારણ થાય તો તે સંયમ વિરુદ્ધ જ છે એમ કહી શકાય નહીં.[1] [૪/૪૨૫

૧ તથાપિ તમને સાધુએ પચ્ચખાણ આપ્યાં હતાં તે ભંગ થવાનો દોષ તમારા પ્રત્યે આરોપવા યોગ્ય થાય છે. પચ્ચખાણનું સ્વરૂપ અત્ર વિચારવાનું નથી, પણ તમે તેમને પ્રગટ વિશ્વાસ આપ્યો છે તે ભંગ કરવાનો હેતુ શો છે? જો તે પચ્ચખાણ લેવા વિષેમાં યથાયોગ્ય ચિત્ત નહોતુ તો તે તમારે લેવાં ઘટે નહીં અને જો કોઈ લોકદાબથી તેમ થયું તો તેનો ભંગ કરવો ઘટે નહીં અને ભંગનું જે પરિણામ છે તે અભંગથી વિશેષ આત્મહિતકારી હોય તોપણ સ્વેચ્છાથી ભંગ કરવું ઘટે નહીં; કારણ કે જીવ રાગદ્વેષ કે અજ્ઞાનથી સહેજે અપરાધી થાય છે; તેનો વિચારેલો હિતાહિત વિચાર ઘણી વાર વિપર્યય હોય છે. આમ હોવાથી તમે જે પ્રકારે ભંગ તે પચ્ચખાણ કર્યું છે તે અપરાધયોગ્ય છે અને તેનું પ્રાયશ્ચિત પણ કોઈ રીતે ઘટે છે. 'પણ કોઈ જાતની સંસારબુદ્ધિથી આ કાર્ય થયુ નથી અને સંસારકાર્યના પ્રસંગથી પત્ર-સમાચારની મારી ઇચ્છા નથી. આ જે કંઈ પત્રાદિ લખવાનું થયું છે તે માત્ર કંઈ જીવના કલ્યાણની વાત વિષેમાં છે અને તે જો કરવામાં ન આવ્યુ હોત તો એક પ્રકારે કલ્યાણરૂપ હતું, પણ બીજા પ્રકારે ચિત્તની વ્યગ્રતા થઈ અંતર ક્લેશવાળું થવું હતું એટલે જેમાં કંઈ સંસારાર્થ નથી, કોઈ જાતની બીજી વાંછા નથી, માત્ર જીવના હિતનો પ્રસગ છે એમ ગણી લખવાનું થયુ છે. મહારાજે પચ્ચખાણ આપેલ તે પણ મારા હિતને અર્થે હતાં કે કોઈ સંસારી પ્રયોજનમાં એથી હું ન પડી જઉં અને તે માટે તેમનો ઉપકાર હતો, પણ તે સંસારી પ્રયોજનથી એ કાર્ય કર્યું નથી; તમારા સંઘાડાના પ્રતિબંધને તોડવા એ કાર્ય નથી; તોપણ એક પ્રકારે મારી ભૂલ છે તો તે અલ્પ-સાધારણ-પ્રાયશ્ચિત્ત આપી ક્ષમા કરવી ઘટે છે. પર્યુષણાદિ પર્વમાં શ્રાવક-શ્રાવકના નામથી સાધુ પત્ર લખાવે છે તે પ્રકાર સિવાય બીજા પ્રકારે હવે વર્તવામાં ન આવે અને જ્ઞાન ચર્ચા લખાય તોપણ અડચણ નથી' એ વગેરે ભાવ લખેલ છે. તમે પણ તે તથા આ પત્ર વિચારી જેમ ક્લેશ ન ઉત્પન્ન થાય તેમ કરશો. કોઈ પણ પ્રકારે સહજ કરવું એ સારું છે, એમ નહીં બને તો સહેજ કારણમાં મોટું વિપરીત ક્લેશરૂપ પરિણામ આવે. બનતાં સુધી પ્રાયશ્ચિત્તનું કારણ ન બને તો ન કરવું, નહીં તો પછી અલ્પ પણ પ્રાયશ્ચિત્ત લેવામાં બાધ નથી. તેઓ વગર પ્રાયશ્ચિત્તે કદાપિ તે વાત જતી કરે તેવુ હોય તોપણ તમારે એટલે સાધુ ૦ ૦ ૦ એ ચિત્તમાં એ વાતનો પશ્ચાત્તાપ એટલો તો કરવો ઘટે છે કે આમ પણ કરવું ઘટતું ન હોતું. હવે પછીમાં ૦ ૦ ૦ સાધુ જેવાની સમક્ષતાથી શ્રાવક ત્યાંથી અમુક લખનાર હોય અને પત્ર લખાવે તો અડચણ નહીં. એટલી વ્યવસ્થા તે સંપ્રદાયમાં ચાલ્યા કરે છે તેથી ઘણુંકરી લોકો વિરોધ કરશે નહીં અને તેમાં પણ વિરોધ જેવું લાગતું હોય તો હાલ તે વાત માટે

જ્ઞાનીને સંયમ પરિણામની વૃદ્ધિ ક્યારે?

જ્ઞાની પુરુષોને સમયે સમયે અનંતા સંયમ પરિણામ વર્ધમાન થાય છે, એમ સર્વજ્ઞે કહ્યું છે તે સત્ય છે. તે સંયમ, વિચારની તિક્ષ્ણ પરિણતિથી તથા બ્રહ્મરસપ્રત્યે સ્થિરપણાથી ઉત્પન્ન થાય છે. [૪/૪૫૮.

* * *

કેવળજ્ઞાનથી પદાર્થ પ્રકાશ-દીવાના દૃષ્ટાંતે.

[1]કેવળજ્ઞાનથી પદાર્થ કેવા દેખાય?

જેમ દીવો જ્યાં જ્યાં હોય છે, ત્યાં ત્યાં પ્રકાશકપણે હોય છે, તેમ જ્ઞાન જ્યાં જ્યાં હોય છે ત્યાં ત્યાં પ્રકાશકપણે હોય છે. દીવાનો સહજસ્વભાવ જ જેમ પદાર્થ પ્રકાશક હોય છે, તેમ જ્ઞાનનો સહજસ્વભાવ પણ પદાર્થ પ્રકાશક છે. દીવો દ્રવ્ય પ્રકાશક છે અને જ્ઞાન દ્રવ્ય-ભાવ બન્નેને પ્રકાશક છે. દીવાના પ્રગટવાથી તેના પ્રકાશની સીમામાં જે કોઈ પદાર્થ હોય છે તે સહજ દેખાઈ રહે છે, તેમ જ્ઞાનના વિદ્યમાનપણાથી પદાર્થનું સહજ દેખાવું થાય છે. જેમાં યથાતથ્ય અને સંપૂર્ણ પદાર્થનું સહજ દેખાઈ રહેવું થાય છે, તેને કેવળજ્ઞાન કહ્યું છે. જો કે પરમાર્થથી એમ કહ્યું છે કે કેવળજ્ઞાન પણ અનુભવમાં તો માત્ર આત્માનુભવ કર્ત્તા છે, વ્યવહાર નયથી લોકાલોક પ્રકાશક છે. આરીસો, દીવો, સૂર્ય અને ચક્ષુ જેમ પદાર્થ પ્રકાશક છે, તેમ જ્ઞાન પણ પદાર્થ પ્રકાશક છે. [૪/૪૯૫.

પણ ધીરજ ગ્રહણ કરવી હિતકારી છે. લોક સમુદાયમાં કલેશ ઉત્પન્ન ન થાય, એ લક્ષ ચુકવાયોગ્ય હાલ નથી. કારણ કે તેવું કોઈ બળવાન્ પ્રયોજન નથી.

શ્રી ૦ ૦ ૦ નો કાગળ વાંચી સત્ત્વહર્ષ થયો છે. જિજ્ઞાસાનું બળ જેમ વધે તેમ પ્રયત્ન કરવું એ પ્રથમ ભૂમિ છે.

વૈરાગ્ય અને ઉપશમના હેતુ એવા યોગવાસિષ્ઠાદિ ગ્રંથો વાંચવામાં અડચણ નથી.

અનાથદાસજીનો કરેલો વિચારમાળા ગ્રંથ સટીક અવલોકવા યોગ્ય છે.

અમારું ચિત્ત નિત્ય સત્સંગને ઇચ્છે છે; તથાપિ પ્રારબ્ધોદય સ્થિતિ છે.

તમારા સમાગમી ભાઈઓથી જેટલું બને તેટલું સદ્‌ગ્રંથોનું અવલોકન થાય તે અપ્રમાદે કરવાયોગ્ય છે અને એક બીજાનો નિયમિત પરિચય કરાય તેટલો લક્ષ રાખવાયોગ્ય છે.

૧ એ પ્રશ્નનો ઉત્તર વિશેષ કરી સમાગમમાં સમજવાથી સ્પષ્ટ સમજી શકાય એવો છે, તોપણ સંક્ષેપમાં નીચે લખ્યો છે:—

વીતરાગ વચન એ સંપૂર્ણ પ્રતીતિનું સ્થાન છે.

સર્વ કરતાં વીતરાગનાં વચનને સંપૂર્ણ પ્રતીતિનું સ્થાન કહેવું ઘટે છે. કેમકે જ્યાં રાગાદિ દોષનો સંપૂર્ણ ક્ષય હોય ત્યાં સંપૂર્ણ જ્ઞાનસ્વભાવ પ્રગટવા યોગ્ય નિયમ ઘટે છે.

શ્રી જિનને સર્વ કરતાં ઉત્કૃષ્ટ વીતરાગતા સંભવે છે. પ્રત્યક્ષ તેમનાં વચનનું પ્રમાણ છે માટે. જે કોઈ પુરુષને જેટલે અંશે વીતરાગતા સંભવે છે, તેટલે અંશે તે પુરુષનું વાક્ય માન્યતા યોગ્ય છે.

સાંખ્યાદિ દર્શને બંધ, મોક્ષની જે જે વ્યાખ્યા ઉપદેશી છે, તેથી બળવાન પ્રમાણુસિદ્ધ વ્યાખ્યા શ્રી જિન વીતરાગે કહી છે, એમ જાણુ છઉં.

* * * [૪/૫૦૮.

મોટા પુરુષના રિદ્ધિ યોગ સાચા છે?

[1]અષ્ટ મહાસિદ્ધિ આદિ જે જે સિદ્ધિઓ કહી છે, 'ૐ' આદિ મન્ત્રયોગ કહ્યા છે, તે સાચાં છે. આત્મૈશ્વર્ય પાસે એ સર્વ અલ્પ છે. જ્યાં આત્મસ્થિરતા છે, ત્યાં સર્વ પ્રકારના સિદ્ધિયોગ વસે છે. આ કાળમાં તેવા પુરુષો દેખાતા નથી, તેથી તેની અપ્રતીતિ આવવાનું કારણ છે, પણ વર્ત્તમાનમાં કોઈક જીવમાં જ તેવી સ્થિરતા જોવામાં આવે છે. ઘણાં જીવોમાં સત્ત્વનું ન્યૂનપણું વર્ત્તે છે અને તે કારણે તેવા ચમત્કારાદિનું દેખાવાપણું નથી, પણ તેનું અસ્તિત્વ નથી એમ નથી.[2]

જેને આત્મપ્રતીતિ ઉત્પન્ન થાય તેને સહેજે એ વાતનું નિઃશંકપણું થાય છે. કેમકે આત્મામાં જે સમર્થપણું છે, તે સમર્થપણા પાસે એ સિદ્ધિલબ્ધિનું કાંઈ વિશેષપણું નથી.[3] [૪/૫૧૩.

* * *

રાગ દ્વેષાદિ પરિણામ. તે સમયાદિ પર્યાય કહેવાય?

મનમાં રાગાદ્વેષાદિનાં પરિણામ થયાં કરે છે, તે સમયાદિ પર્યાય ન કહી શકાય; કેમકે સમયનું અત્યંત સૂક્ષ્મપણું છે અને મનપરિણામનું

---

૧ ઘણા મોટા પુરુષોના રિદ્ધિયોગ સંબંધી ... વાત આવે છે તથા લોકકથામાં તેવી વાતો સંભળાય છે ... આપને ... તેનો સંક્ષેપમાં આ પ્રમાણે ઉત્તર છેઃ— ... રહે ... લાગે છે.

૩ એવાં પ્રશ્નો કોઈ ... જણાવશો. ... પ્રકારનાં પ્રશ્નો વિચારવાનને

સૂક્ષ્મપણું તેવું નથી. પદાર્થનો અત્યતમા અત્યત સૂક્ષ્મ પરિણતિનો પ્રકાર છે તે સમય છે.

રાગદ્વેષાદિ વિચારોનું ઉદ્ભવ થવું તે જીવે પૂર્વોપાર્જિત કરેલાં કર્મનાં યોગથી છે, વર્ત્તમાનકાળમાં આત્માનો પુરુષાર્થ કંઈ પણ તેમાં હાનિવૃદ્ધિમાં કારણરૂપ છે, તથાપિ તે વિચાર વિશેષ ગહન છે

* * *

શ્રી જિને કહેલા સ્વાધ્યાય કાળ યથાર્થ છે.

શ્રી જિને જે સ્વાધ્યાય કાળ કહ્યા છે, તે યથાર્થ છે. તે તે પ્રસગે પ્રાણાદિનો કંઈ સધિભેદ થાય છે. ચિત્તને વિક્ષેપ નિમિત્ત સામાન્ય પ્રકારે હોય છે, હિંસાદિ યોગનો પ્રસંગ હોય છે અથવા કોમળ પરિણામમાં વિઘ્નભૂત કારણ હોય છે, એ આદિ આશ્રયે સ્વાધ્યાયનું નિરુપણ કર્યું છે. [૧] [૪/૫૧૪.

* * *

'ધર્મ' 'અધર્મ' દ્રવ્ય સક્રિય કે અક્રિય?

[૨] 'ધર્મ,' 'અધર્મ' દ્રવ્ય સ્વભાવપરિણામી હોવાથી અક્રિય કહ્યાં છે. પરમાર્થથી એ દ્રવ્ય પણ સક્રિય છે. વ્યવહારનયથી પરમાણુ, પુદ્ગલ અને સંસારી જીવ સક્રિય છે, કેમકે તે અન્યોન્ય ગ્રહણ–ત્યાગઆદિથી એક પરિમાણવત્ સંબંધ પામે છે સડવું યાવત્ વિધ્વંસ પામવું એ પરમાણુ પુદ્ગલના ધર્મ કહ્યા છે. ૦ ૦ ૦ પરમાર્થથી શુભ વર્ણાદિનું પલટનપણું અને સ્કધનું વિખરાવાપણુ કહ્યું. [પત્ર ખડિત]　　[૪/૫૪૩.

* * *

નિર્વાણ માર્ગ નિ:સંશય છે?

અગમ અગોચર નિર્વાણમાર્ગ છે, એમાં સંશય નથી પોતાની શક્તિએ, સદ્ગુરુના આશ્રય વિના, તે માર્ગ શોધવો અશક્ય છે એમ વારવાર દેખાય છે એટલુ જ નહીં, પણ શ્રી સદ્ગુરુચરણના આશ્રયે કરી બોધબીજની પ્રાપ્તિ થઈ હોય એવા પુરુષને પણ સદ્ગુરુના સમાગમનું આરાધન નિત્ય કર્ત્તવ્ય છે; જગતના પ્રસંગ જોતાં એમ જણાય છે કે તેવા સમાગમ અને આશ્રય વિના નિરાલબ બોધ સ્થિર રહેવો વિકટ છે.　　[૪/૫૫૭.

---

૧ અમુક સ્થિરતા થતાંસુધી વિશેષ લખવાનું બની શકે તેમ નથી; તો પણ બન્યો તેટલો પ્રયાસ કરી આ ૩ પત્તાં લખ્યાં છે.　૨ છેલ્લા પત્રમા પ્રશ્નો લખ્યાં હતા તે પત્ર ક્યાક ગત થયુ જણાય છે. સંક્ષેપમાં ઉત્તર નીચે લખ્યાથી વિચારશો.

સંસારનું અશરણપણું વિચારી વૈરાગ્ય અને સ્વરૂપજ્ઞાન પ્રાપ્તિ.

[1]સર્વ પ્રકારના આરંભ તથા પરિગ્રહના સંબંધનું મૂળ છેદવાને સમર્થ એવું બ્રહ્મચર્ય પરમ સાધન છે.

સંસારનું અશરણાદિપણું લખ્યું તે યથાર્થ છે; તેવી પરિણતિ અખંડ વર્ત્તે તો જ જીવ ઉત્કૃષ્ટ વૈરાગ્યને પામી સ્વસ્વરૂપ જ્ઞાનને પામે; ક્યારેક ક્યારેક કોઈ નિમિત્તથી તેવાં પરિણામ થાય છે, પણ તેને વિઘ્નહેતુ એવા સંગ તથા પ્રસંગને વિષે જીવનો વાસ હોવાથી તે પરિણામ અખંડ રહેતાં નથી અને સંસારાભિરુચિ થઈ જાય છે; તેથી અખંડ પરિણતિના ઇચ્છાવાન મુમુક્ષુને તે માટે નિત્ય સત્સમાગમનો આશ્રય કરવાની પરમ પુરુષે શિક્ષા દીધી છે. જ્યાંસુધી જીવને તે યોગ પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાંસુધી કંઈ પણ તેવા વૈરાગ્યને આધારનો હેતુ તથા અપ્રતિકૂળ નિમિત્તરૂપ એવા મુમુક્ષુ જનનો સમાગમ તથા સત્શાસ્ત્રનો પરિચય કર્ત્તવ્ય છે. બીજા સંગ તથા પ્રસંગથી દૂર રહેવાની વારંવાર સ્મૃતિ રાખવી જોઈએ અને તે સ્મૃતિ પ્રવર્ત્તનરૂપ કરવી જોઈએ. વારંવાર જીવ આ વાત વિસરી જાય છે અને તેથી ઇચ્છિત સાધન તથા પરિણતિને પામતો નથી. [૪/૫૯૫.

* * *

'મોહનીય'નું સ્વરૂપ.

[2]'મોહનીય'નું સ્વરૂપ આ જીવે વારંવાર અત્યંત વિચારવા જેવું છે. જે મોહિનીએ મહા મુનિશ્વરોને પણ પળમાં તેના પાસમાં ફસાવી અત્યંત

૧ જે હેતુથી એટલે શારીરિક રોગવિશેષથી તમારા નિયમમાં આગાર હતો, તે રોગ વિશેષ વર્ત્તે છે, તેથી તે આગાર ગ્રહણ કરતાં આજ્ઞાનો ભંગ અથવા અતિક્રમ નહીં થાય; કેમકે તમારો નિયમ તથાપ્રકારે પ્રારંભિત હતો. એ જ કારણવિશેષ છતાં પણ જો પોતાની ઇચ્છાએ તે આગાર ગ્રહણ કરવાનું થાય તો આજ્ઞાનો ભંગ કે અતિક્રમ થાય.

૨ ત્યાગ વૈરાગ્ય ન ચિત્તમાં, થાય ન તેને જ્ઞાન;
અટકે ત્યાગ વૈરાગ્યમાં, તો ભૂલે નિજ ભાન.

જહાં કલ્પના જલ્પના, તહાં માનું દુઃખ છાંઈ;
મિટે કલ્પના જલ્પના, તો વસ્તુ તિન પાઈ.

પઢે પાર કહાં પાવનો, મિટે ન મનકો આશ;
જ્યોં કોલ્હુકો બેલકું, ઘરહી કોશ હજાર.

રિદ્ધિ-સિદ્ધિથી વિમુક્ત કરી દીધા છે! શાશ્વત સુખ છીનવી ક્ષણભંગુરતામાં લલચાવી રખડાવ્યા છે.

નિર્વિકલ્પ સ્થિતિ લાવવી, આત્મસ્વભાવમાં રમણતા કરવી, માત્ર દ્રષ્ટાભાવે રહેવું એવો જ્ઞાનિનો ઠામ ઠામ બોધ છે; તે બોધ યથાર્થ પ્રાપ્ત થયે આ જીવનું કલ્યાણ થાય[1] [૪/૬૮૭-૨.

* * *

પ્રત્યક્ષ ભક્તિરૂપ આશ્રય માર્ગ કોણ પ્રકાશી શકે?

[2]યોગબળ સહિત, એટલે જેમનો ઉપદેશ ઘણા જીવોને થોડા પ્રયાસે મોક્ષસાધન રૂપ થઈ શકે એવા અતિશય સહિત જે સત્પુરુષ હોય તે જ્યારે યથાપ્રારબ્ધ ઉપદેશવ્યવહારનો ઉદય પ્રાપ્ત થાય ત્યારે મુખ્યપણે ઘણુંકરીને તે ભક્તિરૂપ પ્રત્યક્ષ આશ્રયમાર્ગ પ્રકાશે છે. પણ તેવા ઉદયયોગ વિના ઘણુંકરી પ્રકાશતા નથી. બીજા વ્યવહારના યોગમાં મુખ્યપણે તે માર્ગ ઘણુંકરીને સત્પુરુષો પ્રકાશતા નથી, તે તેમનું કરુણાસ્વભાવપણું છે. જગતના જીવોને ઉપકાર પૂર્વાપર વિરોધ ન પામે અથવા ઘણા જીવોને ઉપકાર થાય એ આદિ ઘણાં કારણો દેખિને અન્ય વ્યવહારમાં વર્તતાં તેવો પ્રત્યક્ષ આશ્રયરૂપ માર્ગ સત્પુરુષો પ્રકાશતા નથી. ઘણુંકરીને તો અન્ય વ્યવહારના ઉદયમાં અપ્રસિદ્ધ રહે છે અથવા કાંઈ પ્રારબ્ધવિશેષથી સત્પુરુષપણે કોઈના જાણવામા આવ્યા, તોપણ પૂર્વાપર તેના શ્રેયનો વિચાર કરી જ્યાંસુધી બને ત્યાંસુધી વિશેષ પ્રસંગમા આવતા નથી અથવા ઘણુંકરી અન્ય વ્યવહારના ઉદયમાં સામાન્ય મનુષ્યની પેઠે વિચરે છે.

અને તેમ વર્તાય તેવું પ્રારબ્ધ ન હોય તો જ્યાં કોઈ તેનો ઉપદેશ અવસર પ્રાપ્ત થાય છે ત્યાં પણ પ્રત્યક્ષ આશ્રય માર્ગનો ઘણુંકરીને ઉપદેશ કરતા નથી. કવચિત્ 'પ્રત્યક્ષ' આશ્રય માર્ગના ઠેકાણે 'આશ્રય માર્ગ' એવા સામાન્ય શબ્દથી, ઘણા ઉપકારનો હેતુ દેખી, કંઈ કહે છે અર્થાત્ ઉપદેશ-વ્યવહાર પ્રવર્તાવવા ઉપદેશ કરતા નથી.[3] [૪/૬૯૧.

૧ જિજ્ઞાસામાં રહો યોગ્ય છે

કર્મ મોહનિ ભેદ બે, દર્શન ચારિત્ર નામ;
હણે બોધ વીતરાગતા, અચૂક ઉપાય આમ. ૐ શાન્તિ

૨ પ્રત્યક્ષ આશ્રયનું સ્વરૂપ લખ્યું તે પત્ર અત્રે પ્રાપ્ત થયું છે. મુમુક્ષુ જીવે પરમ ભક્તિ સહિત તે સ્વરૂપ ઉપાસવાયોગ્ય છે.

૩ ઘણુંકરીને જે કોઈ મુમુક્ષુઓને સમાગમ થયો છે તેમને દશા વિષે

કર્મબંધના પાંચ કારણો.

મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, પ્રમાદ, કષાય અને યોગ એ કર્મબંધનાં પાંચ કારણ છે. કોઈ ઠેકાણે પ્રમાદ શિવાય ચાર કારણ દર્શાવ્યાં હોય છે. ત્યાં મિથ્યાત્વ, અવિરતિ અને કષાયમાં પ્રમાદને અંતર્ભૂત કર્યો હોય છે.

'પ્રદેશબંધ' નો શબ્દાર્થ.

પ્રદેશબંધ શબ્દનો અર્થ શાસ્ત્ર પરિભાષાએ. પરમાણુ સામાન્યપણે એક પ્રદેશાવગાહી છે. તેવું એક પરમાણુનું ગ્રહણ તે એક પ્રદેશ કહેવાય. જીવ અનંત પરમાણુ કર્મબંધે ગ્રહણ કરે છે ને પરમાણુ જો વિસ્તર્યા હોય તો અનંત પ્રદેશી થઈ શકે તેથી, અનત પ્રદેશનો બંધ કહેવાય. તેમાં મદ અનંતાદિથી ભેદ પડે છે, અર્થાત્ અલ્પ પ્રદેશબંધ કહ્યો હોય ત્યાં પરમાણુ અનંત સમજવાં, પણ તે અનંતનુ સઘનપણું અલ્પ સમજવું. તેથી વિશેષ વિશેષ લખ્યું હોય તો અનંતતા સઘન સમજવી.

કઈપણ નહીં મુઝાતાં આદ્યંત કર્મગ્રંથ વાંચવા, વિચારવા યોગ્ય છે.

* * * [૪/૭૧૦.

સાચાં જ્ઞાન અને ચારિત્રથી જ કલ્યાણ.

સાચાં જ્ઞાન વિના અને સાચા ચારિત્ર વિના જીવનું કલ્યાણ ન થાય એ નિ:સંદેહ છે. સત્પુરુષના વચનનું શ્રવણ, તેની પ્રતીતિ અને તેની આજ્ઞાએ પ્રવર્ત્તતાં જીવ સાચાં ચારિત્રને પામે છે, એવો નિ:સંદેહ અનુભવ થાય છે.

* * * [૪/૭૧૮-૧.

મુમુક્ષુને સત્પુરુષ સમાગમ એ શીતળ છાયા.

'સત્પુરુષનો યોગ તથા સત્સમાગમ મળવો અતુ કઠણ છે, એમાં સંશય નથી. ગ્રીષ્મ ઋતુના તપાયમાન થયેલા પ્રાણીને શીતળ વૃક્ષની છાયાની પેઠે મુમુક્ષુ જીવને સત્પુરુષનો યોગ તથા સત્સમાગમ ઉપકારી છે. સર્વ શાસ્ત્રોમા તેવો યોગ મળવો દુર્લભ કહ્યો છે.[૨] [૪/૭૩૫.

એવી પ્રતીતિ છે; તથાપિ જો કોઈને પણ સમાગમ ન થયો હત તો વધારે યોગ્ય હતું અને જે વ્યવહાર ઉદયમાં વર્ત્તે છે તે વ્યવહારાદિ આગળ ઉપર ઉદયમાં આવવા યોગ્ય છે એમ જાણી તથા ઉપદેશ વ્યવહારનો ઉદય પ્રાપ્ત ન થયો હોય ત્યાંસુધી, અમારી દશા વિશે તમ વગેરેને જે કંઈ સમજાયું હોય તે પ્રકાશ ન કરવા માટે જણાવવામાં મુખ્ય કારણ એ હતું અને છે.... ૧ સર્વજીવ પ્રત્યે અમારે તો ક્ષમાદૃષ્ટિ છે.

૨ 'શાંત સુધારસ' અને 'યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય' ગ્રંથ હાલ વિચારવાનું રાખશો

સત્પુરુષ ઓળખાયે સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્તિ

આત્મદશાને પામી નિર્દ્વંદ્વપણે યથાપ્રારબ્ધ વિચરે છે, એવા મહાત્મા ઓનો યોગ જીવને દુર્લભ છે તેનો યોગ બન્યે જીવને તે પુરુષની ઓળખાણ પડતી નથી અને તથારૂપ ઓળખાણ પડ્યા વિના તે મહાત્મા પ્રત્યે દ્રઢાશ્રય થતો નથી જ્યાસુધી આશ્રય દ્રઢ ન થાય ત્યાંસુધી ઉપદેશ પરિણામ પામતો નથી ઉપદેશ પરિણમ્યા વિના સમ્યગ્દર્શનનો યોગ બનતો નથી સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ વિના જન્માદિ દુ ખની આત્યંતિક નિવૃત્તિ બનવાયોગ્ય નથી તેવા મહાત્મા પુરુષોનો યોગ તો દુર્લભ છે, તેમા સશય નથી પણ આત્માર્થી જીવોનો યોગ બનવો પણ કઠણ છે તોપણ ક્વચિત્–ક્વચિત્ તે યોગ વર્ત્તમાનમા બનવાયોગ્ય છે સત્સમાગમ અને સત્શાસ્ત્રનો પરિચય કર્ત્તવ્ય છે.

* * * [૪/૭૪૦

આત્મસ્વસ્થતા અર્થે કર્ત્તવ્ય

સત્શ્રુતનો પરિચય જીવે અવશ્ય કરીને કર્ત્તવ્ય છે.

મળ, વિક્ષેપ અને પ્રમાદ તેમા વારવાર અતરાય કરે છે, કેમકે દીર્ઘ કાળ પરિચિત છે, પણ જો નિશ્ચય કરી તેને અપરિચિત કરવાની પ્રવૃત્તિ કરવામા આવે તો તેમ થઈ શકે એમ છે

મુખ્ય અતરાય હોય તો તે જીવનો અનિશ્ચય છે

આત્મસ્વરૂપનો નિર્ણય થવામા અનાદિથી જીવની ભૂલ થતી આવી છે, જેથી હમણા થાય એમા આશ્ચર્ય લાગતુ નથી

સર્વ ક્લેશથી અને સર્વ દુ ખથી મુક્ત થવાનો આત્મજ્ઞાન શિવાય બીજો કોઈ ઉપાય નથી સદ્વિચાર વિના આત્મજ્ઞાન થાય નહીં અને અસત્સગ પ્રસગથી જીવનુ વિચારબળ પ્રવર્ત્તતુ નથી એમા કિંચિત્ માત્ર સશય નથી

આત્મપરિણામની સ્વસ્થતાને શ્રી તીર્થંકર 'સમાધિ' કહે છે, આત્મ પરિણામની અસ્વસ્થતાને શ્રી તીર્થંકર 'અસમાધિ' કહે છે.

આત્મપરિણામની સહજસ્વરૂપે પરિણતિ થવી તેને શ્રી તીર્થંકર 'ધર્મ' કહે છે.

આત્મપરિણામની કંઈ પણ ચપળ પ્રવૃત્તિ થવી તેને શ્રી તીર્થંકર 'કર્મ' કહે છે.

શ્રી જિને કરેલો મોક્ષનિર્ણય વેદાંતમાં નથી.

શ્રી જિન તીર્થંકરે જેવો બંધ અને મોક્ષનો નિર્ણય કહ્યો છે, તેવો નિર્ણય વેદાંતાદિ દર્શનમાં દૃષ્ટિગોચર થતો નથી અને જેવું શ્રી જિનને વિષે યથાર્થવક્તાપણું જોવામાં આવે છે, તેવું યથાર્થવક્તાપણું બીજામાં જોવામાં આવતું નથી.

• • •

બંધમોક્ષની વ્યવસ્થા. બાહ્ય ચેષ્ટાથી નહીં પણ અંતર વ્યાપારે.

આત્માના અંતરવ્યાપાર (શુભાશુભ-પરિણામ-ધારા) પ્રમાણે બંધ-મોક્ષની વ્યવસ્થા છે, શારીરિક ચેષ્ટા પ્રમાણે તે નથી. પૂર્વે ઉત્પન્ન કરેલાં વેદનીય કર્મના ઉદય પ્રમાણે રોગાદિ ઉત્પન્ન થાય છે અને તે પ્રમાણે નિર્બળ, મંદ, મ્લાન, ઉષ્ણ, શીત આદિ શરીરચેષ્ટા થાય છે.

• • •

જ્ઞાનીને પણ રોગાદિ પ્રસંગ વર્તે.

વિશેષ રોગના ઉદયથી અથવા શારીરિક મંદબળથી જ્ઞાનીનું શરીર કંપાય, નિર્બળ થાય, મ્લાન થાય, મંદ થાય રૌદ્ર લાગે, તેને ભ્રમાદિનો ઉદય પણ વર્તે; તથાપિ જે પ્રમાણે જીવને વિષે બોધ અને વૈરાગ્યની વાસના થઈ છે તે પ્રમાણે તે રોગને જીવ તે પ્રસંગમાં ઘણુંકરી વેદે છે.

• • •

વિનાશી દેહ પ્રત્યે પ્રીતી.

કોઈપણ જીવને અવિનાશી દેહની પ્રાપ્તિ થઈ એમ દીઠું નથી, જાણ્યું નથી તથા સંભવતું નથી અને મૃત્યુનું આવવું અવશ્ય છે; એવો પ્રત્યક્ષ નિઃસંશય અનુભવ છે. તેમ છતાં આ જીવ તે વાત ફરીફરી ભૂલી જાય છે એ આશ્ચર્ય છે.

જે સર્વજ્ઞ વીતરાગને વિષે અનંત સિદ્ધિઓ પ્રગટી હતી તે વીતરાગે પણ આ દેહને અનિત્ય દીઠો છે, તો પછી બીજા જીવો ક્યા પ્રયોગે દેહને નિત્ય કરી શકશે?

• • •

ચેતન અને જડ પર્યાય.

શ્રી જિનનો એવો અભિપ્રાય છે, કે પ્રત્યેક દ્રવ્ય અનંત પર્યાયવાળું છે. જીવને અનંતા પર્યાય છે. પરમાણુને પણ અનંતા પર્યાય છે. જીવ ચેતન

હોવાથી તેના પર્યાય પણ ચેતન છે અને પરમાણુ અચેતન હોવાથી તેના પર્યાય પણ અચેતન છે. જીવના પર્યાય અચેતન નથી અને પરમાણુના પર્યાય સચેતન નથી, એવો શ્રી જીને નિશ્ચય કર્યો છે અને તેમ જ યોગ્ય છે, કેમકે પ્રત્યક્ષ પદાર્થનું સ્વરૂપ પણ વિચારતાં તેવું ભાસે છે. [૪/૭૫૦.

* * *

આત્મજ્ઞાની અને સમદર્શિ ગુરુનું ગુણસ્થાન.

આત્મજ્ઞાન સમદર્શિતા, વિચરે ઉદયપ્રયોગ;
અપૂર્વવાણી પરમશ્રુત, સદ્ગુરુ લક્ષણ યોગ્ય.

[આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્ર પદ ૧૦ મું]

સદ્ગુરુ યોગ્ય આ લક્ષણો મુખ્યપણે કિયાં ગુણસ્થાનકે સંભવે? અને સમદર્શિતા એટલે શું?

ઉત્તર—(૧) સદ્ગુરુ યોગ્ય એ લક્ષણો દર્શાવ્યાં તે મુખ્યપણે–વિશેષપણે ઉપદેશક અર્થાત્ માર્ગપ્રકાશક સદ્ગુરુનાં લક્ષણ કહ્યાં છે. ઉપદેશક ગુણસ્થાનક છઠું અને તેરમુ છે, વચ્ચલાં સાતમાથી બારમા સુધીનાં ગુણસ્થાન અલ્પકાળવર્ત્તિ છે, એટલે ઉપદેશક પ્રવૃત્તિ તેમાં ન સંભવે. માર્ગ ઉપદેશક પ્રવૃત્તિ છઠ્ઠેથી શરુ થાય.

છઠ્ઠે ગુણસ્થાનકે સપૂર્ણ વીતરાગદશા અને કેવળજ્ઞાન નથી તે તો તેરમે છે અને યથાવત્ માર્ગઉપદેશકપણું તેરમે ગુણસ્થાને વર્ત્તતા સપૂર્ણ વીતરાગ અને કૈવલ્યસપન્ન પરમસદ્ગુરુ શ્રી જિન તીર્થંકરાદિને વિષે ઘટે. તથાપિ છઠ્ઠે ગુણસ્થાનકે વર્ત્તતા મુનિ, જે સપૂર્ણ વીતરાગતા અને કૈવલ્યદશાના ઉપાસક છે, તે દશાઅર્થે જેનાં પ્રવર્ત્તન પુરુષાર્થ છે, તે દશાને સપૂર્ણપણે જે પામ્યા નથી તથાપિ તે સપૂર્ણ દશા પામવાનાં માર્ગસાધન પોતે પરમ સદ્ગુરુ શ્રી તીર્થંકરાદિ આપ્તપુરુષનાં આશ્રય વચનથી જેણે જાણ્યાં છે, પ્રતીત્યા છે, અનુભવ્યા છે અને એ માર્ગસાધનની ઉપાસનાએ જેની તે દશા ઉત્તરોત્તર વિશેષ–વિશેષ પ્રગટ થતી જાય છે, તથા શ્રી જિન તીર્થંકરાદિ પરમ–સદ્ગુરુનું, તેના સ્વરૂપનું ઓળખાણ જેનાં નિમિત્તે થાય છે, તે સદ્ગુરુને વિષે પણ માર્ગનું ઉપદેશકપણું અવિરોધરૂપ છે. તેથી નિચેનાં પાચમા, ચોથા ગુણસ્થાનકે માર્ગનું ઉપદેશકપણુ ઘણુંકરી ન ઘટે. કેમકે ત્યા બાહ્ય (ગૃહસ્થ) વ્યવહારનો પ્રતિબધ છે અને બાહ્ય અવિરતિરૂપ ગૃહસ્થવ્યવહાર છતાં વિરતિ રૂપ માર્ગનું પ્રકાશવું એ માર્ગને વિરોધરૂપ છે.

ચોથાથી નિચેનાં ગુણસ્થાનકે તો માર્ગનું ઉપદેશકપણું ઘટે જ નહીં, કેમકે ત્યાં માર્ગની, આત્માની, તત્ત્વની, જ્ઞાનીની ઓળખાણ-પ્રતીતિ નથી, તેમ જ સમ્યક્ વિરતિ નથી અને એ ઓળખાણ-પ્રતીતિ અને સમ્યક્ વિરતિ નહિં છતાં તેની પ્રરૂપણા કરવી, ઉપદેશક થવું એ પ્રગટ મિથ્યાત્વ, કુગુરુપણું અને માર્ગનું વિરોધપણું છે.

ચોથે પાંચમે ગુણસ્થાને એ ઓળખાણ-પ્રતીતિ છે અને આત્મજ્ઞાનાદિ ગુણો અંશે વર્ત્તે છે અને પાંચમામાં દેશવિરતિપણાને લઈ ચોથાથી વિશેષતા છે, તથાપિ સર્વવિરતિના જેટલી ત્યાં વિશુદ્ધિ નથી.

આત્મજ્ઞાન, સમદર્શિતાઆદિ જે લક્ષણો દર્શાવ્યાં તે સયતિધર્મે સ્થિત વીતરાગદશાસાધક ઉપદેશક ગુણસ્થાને વર્ત્તતા સદ્ગુરુના લક્ષે મુખ્યતાએ દર્શાવ્યાં છે અને તેમના વિષે તે ગુણો ઘણા અંશે વર્ત્તે છે. તથાપિ તે લક્ષણો સર્વાંશે સંપૂર્ણપણે તો તેરમા ગુણસ્થાનકે વર્ત્તતા સંપૂર્ણ વીતરાગ અને કૈવલ્ય-સંપન્ન જીવન્મુક્ત સયોગિકેવલી પરમસદ્ગુરુ શ્રી જિન અરિહંત તીર્થંકરને વિષે વર્ત્તે છે. તેમના વિષે આત્મજ્ઞાન અર્થાત્ સ્વરૂપસ્થિતિ સંપૂર્ણપણે વર્ત્તે છે, તે તેમની જ્ઞાનદશા અર્થાત્ જ્ઞાનાતિશય સૂચવ્યો. તેઓને વિષે સમદર્શિતા અર્થાત્ ઇચ્છારહિતપણું સંપૂર્ણપણે વર્ત્તે છે, તે તેમની વીતરાગ ચારિત્ર-દશા અપાયાપગમાતિશય સૂચવ્યો. સંપૂર્ણપણે ઇચ્છારહિત હોવાથી વિચરવા આદિની તેઓની દૈહિકાદિ યોગક્રિયા પૂર્વપ્રારબ્ધોદય વેદી લેવા પુરતી જ છે, માટે 'વિચરે ઉદય પ્રયોગ' કહ્યું. સંપૂર્ણ નિજ અનુભવરૂપ તેમની વાણી અજ્ઞાનીની વાણીથી વિલક્ષણ અને એકાંત આત્માર્થબોધક હોઈ તેમને વિષે વાણીનું અપૂર્વપણું કહ્યું તે તેમનો વચનાતિશય સૂચવ્યો. વાણી ધર્મે વર્ત્તતું શ્રુત પણ તેઓને વિષે કોઈ પણ નય ન દુભાય એવું સાપેક્ષપણે વર્ત્તે છે, તે તેમનો પરમશ્રુત ગુણ સૂચવ્યો અને પરમશ્રુત જેને વિષે વર્ત્તે તે પૂજવા યોગ્ય હોઈ તેમનો તેથી પૂજાતિશય સૂચવ્યો. આ શ્રી જિન અરિહંત તીર્થંકર પરમ સદ્ગુરુને પણ ઓળખાવનારા વિદ્યમાન સર્વવિરતિ સદ્ગુરુ છે એટલે એ સદ્ગુરુના લક્ષે એ મુખ્યતાએ દર્શાવ્યાં છે.

<u>સમદર્શિતા એટલે શું?</u>

સમદર્શિતા એટલે પદાર્થને વિષે ઇષ્ટઅનિષ્ટબુદ્ધિરહિતપણું, ઇચ્છા-રહિતપણું, મમત્વરહિતપણું. સમદર્શિતા ચારિત્રદશા સૂચવે છે. રાગદ્વેષરહિત

થવુ તે ચારિત્રદશા છે ઇષ્ટઅનિષ્ટબુદ્ધિ, મમત્વ, ભાવાભાવનુ ઉપજવુ એ રાગદ્વેષ છે આ મને પ્રિય છે, આ ગમે છે, આ મને અપ્રિય છે, ગમતું નથી એવો ભાવ સમદર્શિને વિષે ન હોય

સમદર્શિ બાહ્ય પદાર્થને, તેના પર્યાયને તે પદાર્થ તથા પર્યાય જેવા ભાવે વર્ત્તે તેવા ભાવે દેખે, જાણે જણાવે, પણ તે પદાર્થ કે તેના પર્યાયને વિષે મમત્વ કે ઇષ્ટઅનિષ્ટપણુ ન કરે

આત્માનો સ્વાભાવિક ગુણ દેખવા-જાણવાનો હોવાથી તે જ્ઞેય પદાર્થને જ્ઞેયાકારે દેખે, જાણે પણ જે આત્માને સમદર્શિપણુ પ્રગટ થયુ છે, તે આત્મા તે પદાર્થને દેખતા, જાણતા છતા તેમા મમત્વ બુદ્ધિ તાદાત્મ્યપણું, ઇષ્ટઅનિષ્ટબુદ્ધિ ન કરે વિષમદૃષ્ટિઆત્માને પદાર્થને વિષે તાદાત્મ્યવૃત્તિ થાય સમદૃષ્ટિઆત્માને ન થાય

કોઈ પદાર્થ કાળો હોય તો સમદર્શિ તેને કાળો દેખે, જાણે જણાવે કોઈ શ્વેત હોય તો તેને તેવો દેખે જાણે જણાવે કોઈ સુરભિ (સુગંધી) હોય તો તેને તેવો દેખે જાણે જણાવે કોઈ દુરભિ (દુર્ગંધી) હોય તો તેને તેવો દેખે જાણે, જણાવે કોઈ ઉંચો હોય, કોઈ નિચો હોય તો તેને તેને તેવો તેવો દેખે જાણે જણાવે સર્પને સર્પની પ્રકૃતિ રૂપે દેખે, જાણે, જણાવે વાઘને વાઘની પ્રકૃતિ રૂપે દેખે, જાણે જણાવે ઇત્યાદિ પ્રકારે વસ્તુમાત્રને જે રૂપે, જે ભાવે તે હોય તે રૂપે તે ભાવે સમદર્શિ દેખે જાણે જણાવે હેય (છાડવા યોગ્ય) ને હેય રૂપે દેખે, જાણે જણાવે ઉપાદેય (આદરવા યોગ્ય) ને ઉપાદેય રૂપે દેખે જાણે જણાવે પણ સમદર્શિ આ મા તે બધામા મારાપણુ, ઇષ્ટ અનિષ્ટબુદ્ધિ રાગદ્વેષ ન કરે સુગંધ દેખિ પ્રિયતા પણ ન કરે, દુર્ગંધ દેખી અપ્રિયતા દુગછા ન આણે (વ્યવહારથી) ન ગણાતું દેખિ આ મને હોય તો ઠીક એવી ઇચ્છાબુદ્ધિ (રાગ-રતિ) ન કરે (વ્યવહારથી) માઠુ ગણાતુ દેખિ આ મને ન હોય તો ઠીક એવી અનિચ્છા બુદ્ધિ (દ્વેષ-અરતિ) ન કરે પ્રાપ્ત-સ્થિતિ-સંયોગમા સારુ માઠુ, અનુકૂળ-પ્રતિકૂળ, ઇષ્ટઅનિષ્ટપણુ, આકુળવ્યાકુળપણુ ન કરતા તેમા સમવૃત્તિએ અર્થાત્ પોતાના સ્વભાવે, રાગદ્વેષરહિતપણે રહેવુ એ સમદર્શિતા

શાતા-અશાતા, જીવન-મૃત્યુ, સુગંધ-દુર્ગંધ, સુસ્વર-દુસ્વર ... કુરૂપ, શીત-ઉષ્ણ આદિમા હર્ષ-શોક, રતિ-અરતિ, ઇષ્ટાનિ... ધ્યાન ન વર્ત્તે તે સમદર્શિતા હિંસા, અસત્ય, અદત્ત

પરિગ્રહનો પરિહાર સમદર્શિને વિષે અવશ્ય હોય. અહિંસાદિ વ્રત ન હોય તો સમદર્શિપણું ન સંભવે. સમદર્શિતા અને અહિંસાદિ વ્રતોને કાર્યકારણ, અવિનાભાવિ [?] અને અન્યોન્યાશ્રય સંબંધ છે. એક ન હોય તો બીજું ન હોય અને બીજું ન હોય તો પહેલું ન હોય.

સમદર્શિતા હોય તો અહિંસાદિ વ્રત હોય.
સમદર્શિતા ન હોય તો અહિંસાદિ વ્રત ન હોય.
અહિંસાદિ વ્રત ન હોય તો સમદર્શિતા ન હોય.
અહિંસાદિ વ્રત હોય તો સમદર્શિતા હોય.
જેટલે અંશે સમદર્શિતા તેટલે અંશે અહિંસાદિવ્રત અને
જેટલે અંશે અહિંસાદિવ્રત તેટલે અંશે સમદર્શિતા.

સદ્‌ગુરુયોગ્ય લક્ષણરૂપ સમદર્શિતા મુખ્યતાએ સર્વવિરતિ ગુણસ્થાનકે હોય, પછીનાં ગુણસ્થાનકે તે ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ પામતું જાય-વિશેષ પ્રગટ થતું જાય; ક્ષીણમોહસ્થાને તેની પરકાષ્ટા અને પછી સંપૂર્ણ વીતરાગતા.

સમદર્શિપણું એટલે લૌકિકભાવનો સમાનભાવ, અભેદભાવ, એકસરખી બુદ્ધિ, નિર્વિશેષપણું નહીં; અર્થાત્ કાચ અને હીરો એ બે સમાન ગણવા, અથવા સત્શ્રુત અને અસત્શ્રુતમાં સમપણું ગણવું, અથવા સદ્‌ધર્મ અને અસદ્‌ધર્મમા અભેદ માનવો, અથવા સદ્‌ગુરુ અને અસદ્‌ગુરુને વિષે એકસરખી બુદ્ધિ રાખવી, અથવા સદ્દેવ અને અસદ્દેવને વિષે નિર્વિશેષપણું દાખવવું, અર્થાત્ બન્નેને એક સરખા ગણવા ઇત્યાદિ સમાનવૃત્તિ એ સમદર્શિતા નહીં, એ તો આત્માની મૂઢતા, વિવેકશૂન્યતા, વિવેકવિકળતા. સમદર્શિ સતને સત્ જાણે, બોધે; અસતને અસત્ જાણે, નિષેધે; સત્શ્રુતને સત્શ્રુત જાણે, બોધે, કુશ્રુતને કુશ્રુત જાણે, નિષેધે; સદ્‌ધર્મને સદ્‌ધર્મ જાણે, બોધે; અસદ્‌ધર્મને અસદ્‌ધર્મ જાણે, નિષેધે; સદ્‌ગુરુને સદ્‌ગુરુ જાણે, બોધે; અસદ્‌ગુરુને અસદ્‌ગુરુ જાણે, નિષેધે; સદ્દેવને સદ્દેવ જાણે, બોધે; અસદ્દેવને અસદ્દેવ જાણે, નિષેધે; ઇત્યાદિ જે જેમ હોય તેને તેમ દેખે, જાણે, પ્રરૂપે, તેમાં રાગદ્વેષ, ઇષ્ટઅનિષ્ટ બુદ્ધિ ન કરે એ પ્રકારે સમદર્શિપણું સમજવું. [४/७५३-३.

* * *

કર્મની મૂળ આઠ પ્રકૃતિ-ઘાતિ-અઘાતિ.

કર્મની મૂળ પ્રકૃતિ આઠ, તેમાં ચાર ઘાતિની અને ચાર અઘાતિની કહેવાય છે. ચાર ઘાતિનીનો ધર્મ આત્માના ગુણની ઘાત કરવાનો અર્થાત્

તે ગુણને આવરણ કરવાનો, અથવા તે ગુણનું બળ-વીર્ય રોધવાનો અથવા તેને વિકળ કરવાનો છે અને તે માટે ઘાતિની એવી સંજ્ઞા તે પ્રકૃતિને આપી છે.

આત્માના ગુણ જ્ઞાન-દર્શન તેને આવરણ કરે, તેને અનુક્રમે જ્ઞાનાવરણીય અને દર્શનાવરણીય એવું નામ આપ્યું.

અંતરાય પ્રકૃતિ એ ગુણને આવરતી નથી, પણ તેના ભોગ ઉપભોગ આદિને-તેનાં વીર્યબળને-રોકે છે. આ ઠેકાણે આત્મા ભોગાદિને સમજે છે-જાણે-દેખે છે-એટલે આવરણ નથી; પણ સમજતાં છતાં ભોગાદિમાં વિઘ્ન-અંતરાય-કરે છે, માટે તેને આવરણ નહીં પણ અંતરાય પ્રકૃતિ કહી.

આમ ત્રણ આત્મઘાતિની પ્રકૃતિ થઈ. ચોથી ઘાતિની પ્રકૃતિ મોહનીય છે. આ પ્રકૃતિ આવરતી નથી, પણ આત્માને મૂર્ચ્છિત કરી-મોહિત કરી-વિકળ કરે છે, જ્ઞાન-દર્શન છતાં-અંતરાય નહીં છતાં-પણ આત્માને વખતે વિકળ કરે છે, ઉંધા પાટા બંધાવે છે-મુંઝવે છે-માટે એને મોહનીય કહી. આમ આ ચારે સર્વ ઘાતિની પ્રકૃતિ કહી. બીજી ચાર પ્રકૃતિ જો કે આત્માના પ્રદેશ સાથે જોડાયલી છે તથા તેનું કામ કર્યા કરે છે અને ઉદય અનુસાર વેદાય છે તથાપિ તે આત્માના ગુણને આવરણ કરવા રૂપે કે અંતરાય કરવા રૂપે કે તેને વિકળ કરવા રૂપે ઘાતક નથી, માટે તેને અઘાતિની કહી છે.　　　　[૪/૭૯૩.

*　　　*　　　*

દેવો પ્રત્યક્ષ દેખાવ ન દે.

પરમ સત્ રિબાતું હોય તો તેવા વિશિષ્ટ પ્રસંગે દેવતા સારસંભાળ કરે; પ્રગટ પણ આવે. પણ બહુ જૂજ પ્રસંગમાં. યોગી કે તેવી વિશિષ્ટ શક્તિવાળા તેવા પ્રસંગે સહાય કરે, પણ તે જ્ઞાની તો નહીં જ.

જીવને મતિકલ્પનાથી એમ ભાસે કે મને દેવતાના દર્શન થાય છે, મારી પાસે દેવતા આવે છે, મને દર્શન થાય છે. દેવતા એમ દેખાવ ન દે.

*　　　*　　　*　　　[૪/૮૦૩-૨.

સ્વ કે પરના પર્યાય જાણી શકાય?

પારકાનાં મનના પર્યાય જાણી શકાય છે. સ્વમનના પર્યાય જાણી શકાય તો પરમનના પર્યાય જાણવા સુલભ છે. સ્વમનના પર્યાય જાણવા પણ મુશ્કેલ છે. સ્વમન સમજાય તો તે વશ થાય. સમજાવા સદ્વિચાર અને સતત એકાગ્ર ઉપયોગની જરૂર છે.

આસનજયથી ઉત્થાન વૃત્તિ ઉપશમે.

આસનજયથી (સ્થિર આસન દ્રઢ થવાથી) ઉત્થાનવૃત્તિ ઉપશમે છે; ઉપયોગ અચપળ થઈ શકે છે; નિદ્રા ઓછી થઈ શકે છે.

• •

પરમાણુ. તે કોણ દેખી શકે?

તડકાના પ્રકાશમાં ઝીણું ઝીણું સૂક્ષ્મ રજ જેવું દેખાય છે, તે અણુ નથી, પણ અનેક પરમાણુઓને બનેલ સ્કંધ છે. પરમાણુ ચક્ષુએ જોયા ન જાય. ચક્ષુઇંદ્રિયલબ્ધિના પ્રબળ ક્ષયોપશમવાળા જીવ અથવા દુરંદેશીલબ્ધિ-સંપન્ન યોગી અથવા કેવલિને એ દેખી શકાય. [૪/૮૦૪.

* * *

દુષમકાળમાં પ્રવૃત્તિવ્યવહાર. યથાશાંતપણાની દુર્ઘટતા.

આ પ્રવૃત્તિ વ્યવહાર એવો છે કે જેમા વૃત્તિનું યથાશાંતપણું રાખવું એ અસંભવિત જેવું છે. કોઈ વિરલા જ્ઞાની એમાં શાંત સ્વરૂપનૈષ્ઠિક રહી શકતા હોય એટલુ બહુ દુર્ઘટતાથી બને એવું છે.

તેમાં અલ્પ અથવા સામાન્ય મુમુક્ષુવૃત્તિના જીવો શાંત રહી શકે-સ્વરૂપનૈષ્ઠિક રહી શકે—એમ યથારૂપ નહીં પણ અમુક અંશે થવાને અર્થે જે કલ્યાણરૂપ અવલંબનની આવશ્યકતા છે, તે સમજાવાં, પ્રતીત થવાં અને અમુક સ્વભાવથી આત્મામાં સ્થિત થવાં કઠણ છે.

જો તેવો કોઈ યોગ બને તો અને જીવ શુદ્ધ નૈષ્ઠિક થાય તો શાંતિનો માર્ગ પ્રાપ્ત થાય એમ નિશ્ચય છે. પ્રમત્ત સ્વભાવનો જય કરવાને અર્થે પ્રયત્ન કરવું યોગ્ય છે.

આ સંસારરણભૂમિકામાં દુષમકાળરૂપ ગ્રીષ્મના ઉદયનો યોગ ન વેદે એવી સ્થિતિનો વિરલજીવો અભ્યાસ કરે છે. [૪/૮૩૦.

* * *

'અવગાહના' નો શબ્દાર્થ.

'અવગાહના' એટલે અવગાહના. અવગાહના એટલે કદ, આકાર એમ નહીં. કેટલાક તત્ત્વના પારિભાષિક શબ્દો એવા હોય છે કે જેનો અર્થ બીજા શબ્દોથી વ્યક્ત ન કરી શકાય; જેને અનુરૂપ બીજા શબ્દ ન મળે; જે સમજ્યા જાય પણ વ્યક્ત ન કરી શકાય. 'અવગાહના' એવો શબ્દ છે. ઘણા બોધે-વિશેષ વિચારે—એ સમજી શકાય. અવગાહના ક્ષેત્ર આશ્રયી છે. જુદું

છતાં એકમેક થઈ ભળી જવું, છતાં જુદું રહેવું આમ સિદ્ધ આત્માનું જેટલા ક્ષેત્રવ્યાપકપણું તે તેની અવગાહના કહી છે.

• • •

"જે બહુ ભોગવાય છે તે બહુ ક્ષીણ થાય છે. સમતાએ કર્મ ભોગવતાં તે નિર્જરે છે-ક્ષીણ થાય છે. શારીરિક વિષય ભોગવતા શારીરિક શક્તિ ક્ષીણ થાય છે."

• • •

જ્ઞાનીનો માર્ગ સુલભ છતાં પામવો વિકટ છે.

જ્ઞાનીનો માર્ગ સુલભ છતાં તે પામવો વિકટ છે. પ્રથમ સાચા જ્ઞાની જોઈએ; તે ઓળખાવા જોઈએ; તેની પ્રતીતિ આવવી જોઈએ; પછી તેનાં વચનપર શ્રદ્ધા રાખી નિઃશંકપણે ચાલતાં માર્ગ સુલભ છે; પણ જ્ઞાની મળવા અને ઓળખાવા એ વિકટ છે-દુર્લભ છે. [૪/૮૩૫..

* * *

જિન નિરૂપિત લોકાદિ સ્વરૂપ યોગાભ્યાસે જ્ઞાન ગોચર થાય.

પ્રાણીમાત્રનો રક્ષક, બધવ અને હિતકારી એવો કોઈ ઉપાય હોય તો તે વીતરાગનો ધર્મ જ છે.

સંતજનો! જિનવરેંદ્રોએ લોકાદિ જે સ્વરૂપ નિરૂપણ કર્યાં છે, તે અલંકારિક ભાષામાં યોગાભ્યાસ અને લોકાદિ સ્વરૂપનું નિરૂપણ છે; જે પૂર્ણ યોગાભ્યાસ વિના જ્ઞાનગોચર થવાયોગ્ય નથી માટે તમે તમારા અપૂર્ણ જ્ઞાનને આધારે વીતરાગનાં વાક્યોનો વિરોધ કરતા નહીં; પણ યોગનો અભ્યાસ કરી પૂર્ણતાએ તે સ્વરૂપના જ્ઞાતા થવાનું રાખજો. [૪/૮૩૬-૫-૬.

* * *

પુરુષાર્થે કર્યે પ્રારબ્ધ જણાય.

પ્રારબ્ધ અને પુરુષાર્થ એ શબ્દ સમજવા જેવા છે. પુરુષાર્થ કર્યા વિના પ્રારબ્ધની ખબર ન પડી શકે. પ્રારબ્ધમાં હશે તે થશે એમ કહી બેસી રહ્યે કામ ન આવે. નિષ્કામ પુરુષાર્થ કરવો પ્રારબ્ધને સમપરિણામે વેદવું-ભોગવી લેવું-એ મોટો પુરુષાર્થ છે. સામાન્ય જીવ સમપરિણામે વિકલ્પરહિતપણે પ્રારબ્ધ વેદી ન શકે, વિષમપરિણામ થાય જ. માટે તે ન થવા દેવા-ઓછા થવા-ઉદ્યમ સેવવો. સમપણું અને વિકલ્પરહિતપણું સત્સંગથી આવે અને વધે.

* * * [૪/૮૦૭-૭

અતિચાર પ્રાયશ્ચિત ન કરવાથી તીવ્ર બંધ હેતુ.

[1]જે નિયમોમાં અતિચારાદિ પ્રાપ્ત થયાં હોય તેનું યથાવિધિ કૃપાળુ મુનિશ્રીઓ પ્રત્યે પ્રાયશ્ચિત ગ્રહણ કરી આત્મશુદ્ધતા કરવી યોગ્ય છે, નહીં તો ભયંકર તીવ્ર બંધનો હેતુ છે. નિયમને વિષે સ્વેચ્છાચાર પ્રવર્તન કરતાં મરણ શ્રેય છે, એવી મહત્ પુરુષોની આજ્ઞાનો કાંઈ વિચાર રાખ્યો નહીં. એવો પ્રમાદ આત્માને ભયંકર કેમ ન થાય? [૪/૮૫૮.

* * *

શ્રી પર્યુષણ આરાધન.

[2]પરમનિવૃત્તિ નિરંતર સેવવી એ જ જ્ઞાનીની પ્રધાન આજ્ઞા છે. તથારૂપ યોગમાં અસમર્થતા હોય તો નિવૃત્તિ સદા સેવવી અથવા સ્વાત્મવીર્ય ગોપવ્યા શિવાય અને તેટલો નિવૃત્તિ સેવવાયોગ્ય અવસર પ્રાપ્ત કરી આત્માને અપ્રમત્ત કરવો એ જ આજ્ઞા છે. અષ્ટમી, ચતુર્દશીઆદિ પર્વતીથિએ એવા આશયથી સુનિયમિત વર્ત્તનથી વર્ત્તવા આજ્ઞા કરી છે. જે સ્થળે ધર્મસુદ્રઢતા સંપ્રાપ્ત થાય, ત્યા શ્રાવણ વદ ૧૧ થી ભાદ્રપદ પૂર્ણિમા પર્યંત સ્થિતિ કરવી યોગ્ય છે. જ્ઞાનીના માર્ગની પ્રતિતીમાં નિઃસંશયતા પ્રાપ્ત થાય, ઉત્તમ ગુણ્વ્રત, નિયમ, શિલ અને દેવ, ગુરુ ધર્મની ભક્તિમાં વીર્ય ઉલ્લાસ પામી પ્રવર્ત્તે એમ સુદ્રઢતા કરવી યોગ્ય છે અને એ જ પરમમંગળકારી છે. જ્યાં સ્થિતિ કરો ત્યાં સમાગમ વાસીઓને જ્ઞાનીના માર્ગની પ્રતીતી સુદ્રઢ થાય અને અપ્રમત્તપણે સુશિલની વૃદ્ધિ કરે એવું તમારું વર્ત્તન રાખજો.[3] [૪/૮૬૧.

* * *

એકાંત સ્થળમાં—

પ્રભાતેઃ–૧. દેવગુરુની ઉત્કૃષ્ટ ભક્તિવૃત્તિએ અંતરાત્મધ્યાનપૂર્વક બે ઘડીથી ચાર ઘડી ઉપશાંત વ્રત.

૨. શ્રુત.–પદ્મનંદી આદિ અધ્યયન, શ્રવણ.

મધ્યાન્હેઃ–૧. ચાર ઘડી ઉપશાંત વ્રત.

૨. શ્રુત.–કર્મગ્રંથનું અધ્યયન, શ્રવણ. સુદ્દિષ્ટતરંગિણી–આદિનું થોડું અધ્યયન.

---

૧ સસ્કૃત અભ્યાસના યોગ વિષે લખ્યુ, પણ જ્યાં સુધી આત્મા સુદ્રઢ પ્રતિજ્ઞાથી વર્ત્તે નહીં, ત્યાંસુધી આજ્ઞા કરવી ભયંકર છે. . . . ૨ ૐ જિનાય નમઃ . . . ૩ ૐ શાંતિઃ

સાયંકાળેઃ-૧. ક્ષમાપનાનો પાઠ.
૨. બે ઘડી ઉપશાંત વ્રત.
૩. કર્મ વિષયની જ્ઞાનચર્ચા.

રાત્રી ભોજનનો સર્વ પ્રકારનો સર્વથા ત્યાગ.

બને તો ભાદ્રપદ પૂર્ણિમા સુધી એક વખત આહાર ગ્રહણ.

પંચમીને દિવસે ઘી, દુધ, તેલ, દહીંનો પણ ત્યાગ, ઉપશાંત વ્રતમાં વિશેષ કાળ નિર્ગમન. બને તો ઉપવાસ ગ્રહણ કરવો.

લીલોત્રી-સર્વથા ત્યાગ (આઠ દિવસ).

બ્રહ્મચર્ય-આઠ દિવસ પાળવું. બને તો ભાદ્રપદ પુનેમ સુધી શમમ્.

*　　*　　*　　[૪/૮૬૩.

લોક કલ્યાણ એ કર્તવ્ય.

લોક કલ્યાણ હિતરૂપ છે અને તે કર્ત્તવ્ય છે. પોતાની યોગ્યતાની ન્યુનતાથી અને જોખમદારી ન સમજાઈ શકાવાથી અપકાર ન થાય એ પણ લક્ષ રાખવાનો છે.　[૪/૮૬૮-૨.

*　　*　　*

મિથ્યાદષ્ટિની ક્રિયા સફળ અને સમ્યગ્દૃષ્ટિની અફળ કઈ રીતે?

जे अबुद्धा महाभागा वीरा असमत्तदंसिणो ।
असुद्धं तेसिं परक्कं तं सफलं होई सव्वसो ॥ १ ॥
जेय बुद्धा महाभागा वीरा सम्मतदंसिणो ।
सुद्धं तेसिं परक्कतं अफलं होई सव्वसो ॥ २ ॥

[શ્રી સુયગડાંગસૂત્ર, વીર્યાધ્યયન. ૨૨-૨૩.]

'ઉપર જ્યાં 'સફળ' છે ત્યાં 'અફળ' ઠીક લાગે છે અને 'અફળ' છે ત્યાં 'સફળ' ઠીક લાગે છે, માટે તેમાં લખિત દોષ છે કે બરાબર છે?' તેનું સમાધાન કેઃ લખિત દોષ નથી. 'સફળ' છે ત્યાં 'સફળ' અને 'અફળ' છે ત્યાં 'અફળ' બન્ને બરાબર છે.

મિથ્યાદૃષ્ટિની ક્રિયા સફળ છે-ફળે કરીને સહિત છે, અર્થાત્ તેને પુણ્ય પાપ ફળનું બેસવાપણું છે; સમ્યગ્દૃષ્ટિની ક્રિયા અફળ છે-ફળ રહિત છે, તેને ફળ બેસવાપણું નથી, અર્થાત્ નિર્જરા છે. એકની (મિથ્યાદૃષ્ટિ) ક્રિયાનું સંસારહેતુક સફળપણું અને બીજાની (સમ્યગ્દૃષ્ટિની) ક્રિયાનું સંસાર-હેતુક અફળપણું એમ પરમાર્થ સમજવાયોગ્ય છે.　[૪/

અપૂર્ણ શાસ્ત્રિય યોજનાઓ.

<u>પ્રતિમા સિદ્ધિ.</u>

* વિશાળ બુદ્ધિ, મધ્યસ્થતા, સરળતા અને જિતેંદ્રિયપણું આટલા ગુણો જે આત્મામાં હોય, તે તત્ત્વ પામવાનું ઉત્તમ પાત્ર છે.

અનંત જન્મમરણ કરી ચૂકેલા આ આત્માની કરુણા તેવા અધિકારીને ઉત્પન્ન થાય છે અને તે કર્મમુક્ત થવાના જિજ્ઞાસુ કહી શકાય છે; તે જ પુરુષ યથાર્થ પદાર્થને યથાર્થ સ્વરૂપે સમજી મુક્ત થવાના પુરુષાર્થમાં યોજાય છે.

જે આત્મા મુક્ત થયા છે તે આત્મા કંઈ સ્વચ્છંદે વર્તવાથી મુક્ત થયા નથી; પણ આપ્ત પુરુષે બોધેલા માર્ગના પ્રબળ અવલંબનથી મુક્ત થયા છે.

અનાદિ કાળના મહાશત્રુરૂપ રાગ, દ્વેષ અને મોહના બંધનમાં તે પોતાસંબંધી વિચાર કરી શક્યો નથી. મનુષ્યત્વ આર્યદેશ, ઉત્તમ કુળ, શારીરિકસંપત્તિ એ અપેક્ષીત સાધન છે અને અંતરંગ સાધન માત્ર મુક્ત થવાની સાચી જિજ્ઞાસા એ છે.

એમ જો સુલભબોધીપણાની યોગ્યતા આત્મામાં આવી હોય તો તે જે પુરુષો મુક્ત થયા છે અથવા વર્ત્તમાનમાં મુક્તપણે કે આત્મજ્ઞાનદશાએ વિચરે છે, તેમણે ઉપદેશેલા માર્ગમાં નિઃસંદેહપણે શ્રદ્ધાશીલ થાય.

રાગ, દ્વેષ અને મોહ એ જેનામાં નથી તે પુરુષ તે ત્રણ દોષથી રહિત માર્ગ ઉપદેશી શકે અને તે જ પદ્ધતિએ નિઃસંદેહપણે પ્રવર્ત્તનારા સત્પુરુષો કાં તે માર્ગ ઉપદેશી શકે.

સર્વ દર્શનની શૈલીનો વિચાર કરતાં એ રાગ, દ્વેષ અને મોહરહિત પુરુષનું બોધેલું નિર્ગ્રંથદર્શન વિશેષ માનવાયોગ્ય છે.

---

* આ ૨૪ મા આંક નીચેનો લેખ અપૂર્ણ સ્થિતિમાં પ્રાપ્ત થયો છે. તે વિચારતાં જણાય છે કે, આ વિષય પરત્વે એક ગ્રંથ યોજેલો હોય અથવા યોજવાનો પ્રારંભ કર્યો હોય, કેમકે આ પ્રાપ્ત લેખ તેવા ગ્રંથનો એક ભાગ છે. યોજવાનો પ્રારંભ કર્યો હોય એ પ્રકારનું અનુમાન કરતાં, સંપૂર્ણપણે યોજાએલો હોય એ પ્રકારનું અનુમાન, લેખની 'ઉત્પટની ભલામણ' એ ભાગ વિચારતાં કંઈક વિશેષપણે થઈ શકે છે; તથાપિ કેવળ નિર્ણીત થઈ શકતુ નથી. અમે તો આ લેખ જે સ્વરૂપમાં મળ્યો તે જ સ્વરૂપમાં અત્ર આપ્યો છે.—સંશોધક.

એ દોષથી રહિત, મહા અતિશયથી પ્રતાપી એવા તીર્થંકરદેવ તેણે મોક્ષના કારણરૂપે જે ધર્મ બોધ્યો છે, તે ધર્મ તે મનુષ્યો સ્વીકારતા હોય પણ તે એક પદ્ધતિએ હોવા જોઈએ, આ વાત નિ શક છે

અનેક પદ્ધતિએ અનેક મનુષ્યો તે ધર્મનુ પ્રતિપાદન કરતા હોય અને તે મનુષ્યોને પરસ્પર મતભેદનુ કારણ થતુ હોય, તો તેમા તીર્થંકર દેવની એકે પદ્ધતિને દોષ નથી, પણ તે મનુષ્યોની સમજણશક્તિનો દોષ ગણી શકાય

એ રીતે નિર્ગ્રંથધર્મપ્રવર્ત્તક અમે છીએ, એમ જુદા જુદા મનુષ્યો કહેતા હોય તો તેમાથી તે મનુષ્ય પ્રમાણાબાધિત ગણી શકાય કે જે વીત-રાગદેવની આજ્ઞા સદ્ભાવે પ્રરૂપક અને પ્રવર્ત્તક હોય છે

આ કાળ દુષમ નામથી પ્રખ્યાત છે દુષમકાળ એટલે જે કાળમા મનુષ્યો મહા દુ ખ વડે આયુષ્ય પૂર્ણ કરતા હોય, તેમ જ જે કાળમા ધર્મ આરાધનારૂપ પદાર્થો પ્રાપ્ત કરવામા દુષમતા એટલે મહા વિઘ્નો આવતા હોય તેને દુષમ કહેવામા આવે છે

અત્યારે વીતરાગદેવને નામે જૈનદર્શનમા એટલા બધા મત ચાલે છે, કે તે મત તે મતરૂપ છે, પણ સતરૂપ, જ્યાસુધી વીતરાગ દેવની આજ્ઞાનુ અવલબન કરી પ્રવર્ત્તતા ન હોય ત્યાસુધી કહી શકાય નહીં

એ મતપ્રવર્તનમા મુખ્ય કારણો આટલા સભવે છે (૧) પોતાની શિથિલતાને લીધે કેટલાક પુરુષોએ નિર્ગ્રંથદશાની પ્રાધાન્યતા ઘટાડી હોય (૨) પરસ્પર બે આચાર્યોને વાદવિવાદ (૩) મોહનીયકર્મનો ઉદય અને તે રૂપે પ્રવર્તન થઈ જવુ (૪) ગ્રહાયા પછી તે વાતનો માર્ગ મળતો હોય તોપણ તે દુર્લભબોધિતાને લીધે ન ગ્રહવો (૫) મતિની ન્યૂનતા (૬) જેના પર રાગ, તેના છદમા પ્રવર્ત્તન કરનારા ઘણા મનુષ્યો, (૭) દુષમકાળ અને (૮) શાસ્ત્ર જ્ઞાનનુ ઘટી જવુ.

એટલા બધા મતો સબંધી સમાધાન થઈ નિ શકપણે વીતરાગની આજ્ઞારૂપે માર્ગ પ્રવર્ત્તે એમ થાય તો મહા કલ્યાણ, પણ તેવો સભવ ઓછો છે મોક્ષની જિજ્ઞાસા જેને છે, તેની પ્રવર્ત્તના તો તે જ માર્ગમા હોય છે, પણ લોક કે ઓઘદૃષ્ટિએ પ્રવર્ત્તનારા પુરુષો તેમ જ પૂર્વના દુર્ઘટ કર્મોના ઉદયને લીધે મતની શ્રદ્ધામા પડેલા મનુષ્યો, તે માર્ગનો વિચાર કરી શકે કે બોધ લઈ શકે એમ તેના કેટલાક દુર્લભબોધી ગુરુઓ કરવા દે અને મત

ભેદ ટળી પરમાત્માની આજ્ઞાનું સમ્યગ્દશાથી આરાધન કરતાં તે મતવાદીઓને જોઈએ, એ બહુ અસંભવિત છે. સર્વને સરખી બુદ્ધિ આવી જઈ, સંશોધન થઈ, વીતરાગની આજ્ઞારૂપ માર્ગનું પ્રતિપાદન થાય એ સર્વથા બને કે બને તેવું નથી, તોપણ સુલભબોધી આત્માઓ અવશ્ય તે માટે પ્રયત્ન કરતા રહે તો પરિણામ શ્રેષ્ઠ આવે; એ વાત સંભવિત લાગે છે. દુષમકાળના પ્રતાપે, જે લોકો વિદ્યાનો બોધ લઈ શક્યા છે, તેમને ધર્મતત્ત્વ પર મૂળથી શ્રદ્ધા જણાતી નથી; જેને કંઈ સરળતાને લીધે હોય છે, તેને તે વિષયની કંઈ ગતાગમ જણાતી નથી. ગતાગમવાળો કોઈ નીકળે તો તેને વસ્તુની વૃદ્ધિમાં વિઘ્ન કરનારા નીકળે, પણ સહાયક ન થાય; એવી આજની કાળચર્યા છે. એમ કેળવણી પામેલાને ધર્મની દુર્લભતા થઈ પડી છે.

કેળવણી વગરના લોકોમાં સ્વાભાવિક એક આ ગુણ રહ્યો છે, કે આપણા બાપદાદા જે ધર્મને સ્વીકારતા આવ્યા છે, તે ધર્મમાં જ આપણે પ્રવર્ત્તવું જોઈએ અને તે જ મત સત્ય હોવો જોઈએ; તેમ જ આપણા ગુરુનાં વચન પર જ આપણે વિશ્વાસ રાખવો જોઈએ; પછી તે ગુરુ ગમે તો શાસ્ત્રનાં નામ પણ જાણતા ન હોય, પણ તે જ મહાજ્ઞાની છે એમ માની પ્રવર્ત્તવું જોઈએ. તેમ જ આપણે જે માનીએ છીએ, તે જ વીતરાગનો બોધેલો ધર્મ છે; બાકી જૈનનામે પ્રવર્ત્તે છે તે મત સઘળા અસત્ છે. આમ તેમની સમજણ હોવાથી તેઓ બિચારા તે જ મતમાં મચ્યા રહે છે. એનો પણ અપેક્ષાથી જોતાં દોષ નથી.

જૈનમાં જે જે મત પડેલા છે તેમાં જૈન સંબંધી જ ઘણે ભાગે ક્રિયાઓ હોય એ માન્ય વાત છે. તે પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ જોઈને મતમાં પોતે દીક્ષિત થયા હોય, તે મતમાં જ દીક્ષિત પુરુષોનું મચ્યા રહેવું થાય છે. દીક્ષિતમાં પણ ભદ્રિકતાને લીધે કાં તો દીક્ષા, કાં તો ભિક્ષા માગ્યા જેવી સ્થિતિથી મુઝાઈને પ્રાપ્ત થયેલી દીક્ષા, કાં તો સ્મશાનવૈરાગ્યમાં લેવાઈ ગયેલી દીક્ષા હોય છે. શિક્ષાની સાપેક્ષ સ્ફુરણાથી પ્રાપ્ત થયેલી દીક્ષાવાળો પુરુષ, તમે વિરલ જ દેખશો અને દેખશો તો તે મતથી કંટાળી વીતરાગદેવની આજ્ઞામાં રાચવા વધારે તત્પર હશે.

શિક્ષાની સાપેક્ષ સ્ફુરણા જેને થઈ છે તે શિવાયના બીજા જેટલા મનુષ્યો દીક્ષિત કે ગૃહસ્થ રહ્યા તેટલા બધા જે મતમાં પોતે પડ્યા હોય ત્યાં જ રાગી હોય. તેઓને વિચારની પ્રેરણા કરનાર કોઈ ન મળે. પોતાના

મત સંબંધી નાના પ્રકારના યોજી રાખેલા વિકલ્પો (ગમે તો પછી તેમાં યથાર્થ પ્રમાણ હો કે ન હો) સમજાવી દઈ ગુરુઓ પોતાના પંજામાં રાખી તેમને પ્રવર્ત્તાવી રહ્યા છે.

તેમ જ ત્યાગી શિવાયના, પરાણે ગુરુઓ થઈ પડેલા, મહાવીરદેવના માર્ગરક્ષક તરીકે ગણાવતા યતિયોની તો માર્ગ પ્રવર્ત્તાવવાની શૈલી માટે કંઈ બોલવું રહેતું નથી; કારણ ગૃહસ્થને અણુવ્રત પણ હોય છે; આ તો તીર્થંકરદેવની પેઠે કલ્પાતીત પુરુષ થઈ બેઠા છે.

સંશોધક પુરુષો બહુ ઓછા છે. મુક્ત થવાની અંતઃકરણે જિજ્ઞાસા રાખનારા અને પુરુષાર્થ કરનારા બહુ ઓછા છે. તેમને સાહિત્યો જેવાં કે સદ્ગુરુ, સત્સગ કે સત્શાસ્ત્રો મળવા દુર્લભ થઈ પડ્યાં છે. જ્યાં પૂછવા જાઓ ત્યાં સર્વ પોતપોતાની ગાય છે; પછી સાચી કે જૂઠી, તેનો કોઈ ભાવ પૂછતું નથી. ભાવ પૂછનાર આગળ મિથ્યા વિકલ્પો કરી પોતાની સંસારસ્થિતિ વધારે છે અને બીજાને તેવું નિમિત્ત કરે છે.

ઓછામાં પુરું, કોઈ સંશોધક આત્મા હશે તો તેને અપ્રયોજનભૂતરૂપ પૃથ્વી ઇત્યાદિ વિષયોમાં શંકાએ કરી રોકાવું થઈ ગયું છે. અનુભવધર્મ પર આવવું તેમને પણ દુર્લભ થઈ પડયું છે.

આ પરથી મારું એમ કહેવું નથી કે, કોઈ પણ અત્યારે જૈનદર્શનના આરાધક નથી; છે, પણ બહુ જ અલ્પ-બહુ જ અલ્પ અને જે છે તે મુક્ત થવા શિવાયની બીજી જિજ્ઞાસા જેને નથી તેવા અને વીતરાગની આજ્ઞામાં જેણે પોતાનો આત્મા સમર્પ્યો છે તેવા. પણ તે આંગળીએ ગણી લઈએ તેટલા હશે. બાકી તો દર્શનની દશા જોઈ કરુણા ઉપજે તેવું છે; સ્થિર ચિત્તથી વિચાર કરી જોશો તો, આ મારું કહેવું તમને સપ્રમાણ લાગશે

એ સઘળા મતોમાં કેટલાકને તો સહજ-સહજ વિવાદ છે. મુખ્ય વિવાદ. એકનું કહેવું પ્રતિમાની સિદ્ધિ માટે છે; બીજા તેને કેવળ ઉત્થાપે છે. એ મુખ્ય વિવાદ છે.

આ મોટા વિવાદ આ કાળમાં જો પડ્યા ન હોત તો, ધર્મ પામવાનું લોકોને બહુ સુલભ થાત.

બીજા ભાગમાં પ્રથમ હું પણ ગણાયો હતો. મારી જિજ્ઞાસા વીતરાગદેવની આજ્ઞાના આરાધક ભણી છે એમ સત્યતાને ખાતર કહી દઈ દર્શાવું છું કે પ્રથમ પક્ષ સત્ય છે. એટલે કે જિનપ્રતિમા અને તેનું પૂજન શાસ્ત્રોક્ત,

પ્રમાણોક્ત અને અનુભવોક્ત અને અનુભવમાં લેવાયોગ્ય છે. મને તે પદાર્થોનો જે રૂપે બોધ થયો અથવા તે સંબંધી મને જે અલ્પ શંકા હતી તે નીકળી ગઈ તે વસ્તુનું કંઈ પણ પ્રતિપાદન થવાથી કોઈ પણ આત્મા તે સંબંધી વિચાર કરી શકશે અને તે વસ્તુની સિદ્ધિ જણાય તો તે સંબંધી મતભેદ તેને ટળી જાય; તે સુલભબોધીપણાનું, કાર્ય થાય એમ ગણી, ટુંકામાં કેટલાક વિચારો પ્રતિમાસિદ્ધિ માટે દર્શાવું છું.

મારી પ્રતિમામા શ્રદ્ધા છે માટે તમે સઘળા કરો એ માટે મારૂં કહેવું નથી; પણ વીરભગવાનની આજ્ઞાનું આરાધન તેથી થતું જણાય તો તેમ કરવું. પણ આટલું સ્મૃતિમાં રાખવાનું છે કે,—

૧. કોઈ પણ વીતરાગની આજ્ઞાનું પાલન થાય તેમ પ્રવર્તવું એ મુખ્ય માન્યતા છે.

૨. પ્રથમ પ્રતિમા નહીં માનતો અને હવે માનું છું તેમાં પક્ષપાતી કારણ નથી, પણ મને તેની સિદ્ધિ જણાઈ તેથી માન્ય રાખું છું અને સિદ્ધિ છતાં નહીં માનવાથી પ્રથમની માન્યતાની પણ સિદ્ધિ નથી અને તેમ થવાથી આરાધકતા નથી

૩. મને આ મત કે તે મતની માન્યતા નથી, પણ રાગદ્વેષરહિત થવાની પરમાકાંક્ષા છે અને તે માટે જે જે સાધન હોય તે ઇચ્છવાં-કરવાં એમ માન્યતા છે અને એ માટે મહાવીરનાં વચન પર મને પૂર્ણ વિશ્વાસ છે.

૪. અત્યારે એટલી પ્રસ્તાવના માત્ર કરી, મને પ્રતિમા સંબંધી અનેક પ્રકારથી દર્શાયલી જે સિદ્ધિ તે હવે કહું છું. તે સિદ્ધિને મનન કરતાં પહેલાં વાંચનારે નીચેના વિચારો કૃપા કરીને લક્ષમાં લેવા.

(અ) તમે પણ તરવારના ઇચ્છક છો અને હું પણ છું. બન્ને મહાવીરના બોધ-આત્મહિતૈષીબોધ-ને ઇચ્છીએ છીએ અને તે ન્યાયમાં છે; માટે જ્યાં સત્યતા આવે ત્યાં, બન્નેએ અપક્ષપાતે સત્યતા કહેવી.

(આ) કોઈ પણ વાત જ્યાંસુધી યોગ્ય રીતે ન સમજાય ત્યાંસુધી સમજવી—તે સંબંધી કંઈ કહેતાં મૌન રાખવું.

(ઇ) અમુક વાત સિદ્ધ થાય તો જ ઠીક એમ ન ઇચ્છવું, પણ સત્ય, સત્ય થાય એમ ઇચ્છવું. પ્રતિમા પૂજવાથી જ મોક્ષ છે, કિંવા તે નહીં માનવાથી મોક્ષ છે, એ બન્ને વિચારથી આ પુસ્તક યોગ્ય પ્રકારે મનન કરતાં ''ી મૌન રહેવું.

(ઈ) શાસ્ત્રની શૈલી વિરૂદ્ધ, કિંવા પોતાના માનની જાળવણી અર્થે કદાગ્રહી થઈ કંઈ પણ વાત કહેવી નહીં.

(ઉ) એક વાતને અસત્ય અને એકને સત્ય એમ માનવામાં જ્યાંસુધી અત્રુટક કારણ ન આપી શકાય ત્યાંસુધી, પોતાની વાતને મધ્યસ્થ વૃત્તિમાં રોકી રાખવી.

(ઊ) ધર્મ માનનાર કોઈ આખો સમુદાય મોક્ષે જશે એવું શાસ્ત્રકારનું કંઈ કહેવું નથી, પણ જેનો આત્મા ધર્મત્વ ધારણ કરશે તે સિદ્ધિ સંપ્રાપ્ત થશે એમ કહેવું છે. માટે સ્વાત્માને ધર્મબોધની પ્રથમ પ્રાપ્તિ કરાવવી જોઈએ. તે પ્રાપ્તિનાં સાધનો માંનું એક આ પણ સાધન છે; તે પરોક્ષ–પ્રત્યક્ષ અનુભવ્યા વિના ખડી નાંખવાયોગ્ય નથી.

(એ) જો તમે પ્રતિમાને માનનાર હો તો તેનાથી જે હેતુ પાર પાડવા પરમાત્માની આજ્ઞા છે તે પાર પાડી લેજો અને જો તમે પ્રતિમાના ઉત્થાપક હો તો, આ પ્રમાણોને યોગ્ય રીતે વિચારી જોજો અજ્ઞએ મને શત્રુ કે મિત્ર કંઈ માનવો નહીં ગમે તે કહેનાર છે એમ ગણી ગ્રંથ વાંચી જવો.

(ઐ) આટલુ જ ખરુ અથવા આટલામાથી જ પ્રતિમાની સિદ્ધિ થાય તો અમે માનીએ, એમ આગ્રહી ન થશો, પણ વીરનાં બોધેલાં શાસ્ત્રોથી સિદ્ધિ થાય તેમ ઇચ્છશો.

(ઓ) એટલા જ માટે વીરનાં બોધેલાં શાસ્ત્રો કોને કહી શકાય અથવા માની શકાય તે સબંધી પ્રથમ ધ્યાનમાં લેવું પડશે અને એથી જ એ સબંધી પ્રથમ હુ કહીશ.

(ઔ) મને સસ્કૃત કે માગધી કોઈ ભાષાનો મારી યોગ્યતા પ્રમાણે પરિચય નથી એમ ગણી મને અપ્રમાણીક ઠરાવશો તો ન્યાયથી પ્રતિકૂળ જવું પડશે, માટે મારુ કહેવું શાસ્ત્ર અને આત્મમધ્યસ્થતાથી તપાસશો.

(અં) યોગ્ય લાગે નહીં એવા, મારા કોઈ વિચાર હોય તો સહર્ષ પૂછશો પણ તે પહેલા તે વિષે તમારી સમજણથી શંકારૂપ નિર્ણય કરી બેસશો નહીં

(અઃ) ટુંકામાં કહેવાનું એ કે જેમ કલ્યાણ થાય તેમ પ્રવર્તવા સબધમાં મારું કહેવું અયોગ્ય લાગતું હોય તો તે માટે યથાર્થ વિચાર કરી જેમ હોય તેમ માન્ય કરવું.

ટુંકામાં પાંચ પ્રકારનાં પ્રમાણુથી તે વાત હું સિદ્ધ કરું છુંઃ

૧. આગમપ્રમાણુ. ૨. ઇતિહાસપ્રમાણુ. ૩. પરંપરાપ્રમાણુ. ૪. અનુભવપ્રમાણુ. ૫. પ્રમાણુપ્રમાણુ.

૧. આગમપ્રમાણુ.—

આગમ કોને કહેવાય એની પ્રથમ વ્યાખ્યા થવાની જરૂર છે. જેનો પ્રતિપાદક મૂળ પુરુષ આપ્ત હોય તે વચનો જેમાં રહ્યાં છે તે આગમ છે.

કેટલાંક પ્રમાણો—આગમના–સિદ્ધ થવા માટે પરંપરા અનુભવ ઇત્યાદિકની આવશ્યકતા છે. કુતર્કથી જો તમે કહેતા હો તો આખા જૈનદર્શનનું પણ ખંડન કરી દર્શાવું; પણ તેમાં કલ્યાણ નથી. સત્ય વસ્તુ જ્યાં પ્રમાણુથી, અનુભવથી સિદ્ધ થઈ, ત્યા જિજ્ઞાસુ પુરુષો પોતાનો ગમે તેવો હઠ મૂકી દે છે.

ગણધરોએ અર્થની યોજના કરી ટુંકામાં વીતરાગદેવનાં બોધેલાં મુખ્ય વચનોને લીધાં. તે આગમ–સૂત્ર–એ નામથી ઓળખાય છે. સિદ્ધાંત, શાસ્ત્ર એ તેનાં બીજા નામ છે.

તીર્થંકરદેવે બોધેલાં પુસ્તકોની યોજના દ્વાદશાંગીરૂપે ગણધરદેવે કરી. તે બાર અંગનાં નામ કહી જાઉં છું: આચારાંગ, સૂત્રકૃતાંગ, સ્થાનાંગ, સમવાયાંગ, ભગવતી, જ્ઞાતાધર્મકથાંગ, ઉપાસકદશાંગ, અંતગડદશાંગ, અણુત્તરોવવાઈ પ્રશ્નવ્યાકરણ, વિપાક અને દૃષ્ટિવાદ.

• • •

છેવટની ભલામણઃ

હવે એ વિષયને સંક્ષેપમાં પૂર્ણ કર્યો. પ્રતિમાથી એકાંત ધર્મ છે એમ કહેવા માટે અથવા પ્રતિમાના પૂજનનો જ લાગ સિદ્ધ કરવા, મેં આ લઘુ ગ્રંથમાં કલમ ચલાવી નથી. પ્રતિમા માટે મને જે જે પ્રમાણો જણાયાં હતાં તે ટુંકામાં જણાવી દીધાં; તેમાં વ્યાજબી–ગેરવ્યાજબીપણું, શાસ્ત્રવિચક્ષણ અને ન્યાયસંપન્ન પુરુષે જોવાનું છે અને પછી જેમ સપ્રમાણુ લાગે તેમ પ્રવર્તવું કે પ્રરૂપવું; એ તેમના આત્મા પર આધાર રાખે છે. આ પુસ્તકને હું પ્રસિદ્ધ કરત નહીં, કારણુ કે જે મનુષ્યે એકવાર પ્રતિમાપૂજનથી પ્રતિકૂળતા બતાવી હોય, તે જ મનુષ્ય જ્યારે તેની અનુકૂળતા બતાવે ત્યારે પ્રથમ પક્ષવાળાને તે માટે બહુ ખેદ અને કટાક્ષ આવે છે. આપ પણુ હું ધારું છું કે મારા ભણી થોડા વખત પહેલાં એવી સ્થિતિમાં આવી ગયા હતા, તે વેળા જો આ પુસ્તકને મેં પ્રસિદ્ધિ આપી હોત તો આપનાં અંતઃકરણો વધારે દૂભાત

અને દૂભાવવાનું નિમિત્ત હું થાત; એટલા માટે મેં તેમ કર્યું નહીં. કેટલોક વખત વિત્યા પછી મારા અંતઃકરણમાં એક એવા વિચારે જન્મ લીધો કે તારા માટે તે ભાઈઓને સંકલેશ વિચારો આવતા રહેશે; તેં જે પ્રમાણથી માન્યું છે, તે પણ માત્ર એક તારા હૃદયમાં રહી જશે; માટે તેને સ્વલ્પતાપૂર્વક જરૂર પ્રસિદ્ધિ આપવી. એ વિચારને મેં ઝીલી લીધો ત્યારે તેમાંથી ઘણા નિર્મળ વિચારની પ્રેરણા થઈ; તે સંક્ષેપમાં જણાવી દઉં છું. 'પ્રતિમા માનો' એ આગ્રહ માટે આ પુસ્તક કરવાનો કંઈ હેતુ નથી, તેમ જ તેઓ પ્રતિમા માનો તેથી મને કંઈ ધનવાન થઈ જવાનું નથી; તે સંબંધી જે વિચારો મને લાગ્યા હતા [અપૂર્ણ.] [૨૪.

* * *

દુઃખનિવૃત્તિ વિચાર—અભિપ્રાય.

શારીરિક, માનસિક અનંત પ્રકારનાં દુઃખોએ આકુલ વ્યાકુલ જીવોને તે દુઃખોથી છૂટવાની બહુ બહુ પ્રકારે ઇચ્છા છતાં તેમાંથી મુક્ત થઈ શકતા નથી તેનું શું કારણ? એવું પ્રશ્ન અનેક જીવોને ઉત્પન્ન થયા કરે; પણ તેનું યથાર્થ સમાધાન કોઈ એક વિરલ જીવને જ પ્રાપ્ત થાય છે. જ્યાંસુધી દુઃખનું મૂળ કારણ યથાર્થપણે જાણવામાં ન આવ્યું હોય ત્યાંસુધી, તે ટાળવાને માટે ગમે તેવું પ્રયત્ન કરવામાં આવે તોપણ દુઃખનો ક્ષય થઈ શકે નહીં અને ગમે તેટલી અરુચિ, અપ્રિયતા અને અભાવ દુઃખપ્રત્યે હોય છતાં તેને અનુભવ્યા જ કરવું પડે. [પાઠાં૦ આ] વાસ્તવિક ઉપાયથી તે દુઃખ મટાડવાનું પ્રયત્ન કરવામાં આવે અને તે પ્રયત્ન ન સહન થઈ શકે એટલા પરિશ્રમપૂર્વક કર્યું હોય છતાં તે દુઃખ ન મટવાથી દુઃખ મટાડવા ઇચ્છતા મુમુક્ષુને અત્યંત વ્યામોહ થઈ આવે છે અથવા થયા કરે છે, કે આનું શું કારણ? આ દુઃખ ટળતું કેમ નથી? કોઈપણ પ્રકારે મારે તે દુઃખની પ્રાપ્તિ ઇચ્છિત નહીં છતાં—સ્વપ્નેય પણ તેના પ્રત્યે કંઈપણ વૃત્તિ નહીં છતાં—તેની પ્રાપ્તિ થયા કરે છે અને હું જે જે પ્રયત્ન કરું છું તે તે બધાં નિષ્ફળ જઈ દુઃખ અનુભવ્યા જ કરું છુ એવું શું કારણ? એ શું દુઃખ કોઈનું મટતું જ નહીં હોય? દુઃખી થવું એ જ જીવનો સ્વભાવ હશે? શું કોઈ એક જગત્કર્ત્તા ઈશ્વર હશે તેણે આમ જ કરવું યોગ્ય ગણ્યું હશે? શું ભવિતવ્યતાને આધીન એ વાત હશે? અથવા કોઈ એક મારા કરેલા આગલા અપરાધોનું ફળ હશે? એ વગેરે અનેક પ્રકારના વિકલ્પો જે જીવો મનસહિત દેહધારી છે તે કર્યા કરે છે અને જે જીવો,

મનરહિત છે તે અવ્યક્તપણે દુઃખનો અનુભવ કરે છે અને અવ્યક્તપણે તે દુઃખ મટે એવી ઇચ્છા રાખ્યા કરે છે. આ જગતને વિષે પ્રાણીમાત્રની વ્યક્ત અથવા અવ્યક્ત ઇચ્છા પણ એ જ છે કે કોઈપણ પ્રકારે મને દુઃખ ન હો અને સર્વથા સુખ હો. પ્રયત્ન પણ એ જ અર્થે છે છતાં તે દુઃખ શા માટે મટતું નથી? એવો પ્રશ્ન ઘણા ઘણા વિચારવાનોને પણ ભૂતકાળે ઉત્પન્ન થયો હતો; વર્તમાનકાળે પણ થાય છે અને ભવિષ્યકાળે પણ થશે. તે અનંત—અનંત વિચારવાનોમાંથી અનંત વિચારવાનો તેના યથાર્થ સમાધાનને પામ્યા અને દુઃખથી મુક્ત થયા. વર્તમાનકાળે પણ જે જે વિચારવાનો યથાર્થ સમાધાન પામે છે તે પણ તથારૂપ ફળને પામે છે અને ભવિષ્યકાળે પણ જે જે વિચારવાનો યથાર્થ સમાધાન પામશે તે તે તથારૂપ ફળને પામશે એમાં સંશય નથી.

શરીરનું દુઃખ માત્ર ઔષધ કરવાથી મટી જતું હોત, મનનું દુઃખ ધનાદિ મળવાથી જતું હોત અને બાહ્ય સંસર્ગ સંબંધનું દુઃખ મનને કંઈ અસર ઉપજાવી શકતું ન હોત, તો દુઃખ મટવા માટે જે જે પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે તે તે સર્વે જીવોનું સફળ થાત; પણ જ્યારે તેમ બનતું જોવામાં ન આવ્યું ત્યારે જ વિચારવાનોને પ્રશ્ન ઉત્પન્ન થયું કે દુઃખ મટવા માટે બીજો જ ઉપાય હોવો જોઈએ. આ જે કરવામાં આવે છે તે ઉપાય અયથાર્થ છે અને બધો શ્રમ વૃથા છે, માટે તે દુઃખનું મૂળ કારણ જો યથાર્થ જાણવામાં આવે અને તે જ પ્રમાણે ઉપાય કરવામાં આવે તો દુઃખ મટે; નહીં તો નહીં જ મટે.

જે વિચારવાનો દુઃખનું યથાર્થ મૂળ કારણ વિચારવા ઉત્કંઠિત છતાં કોઈક જ તેનું યથાર્થ સમાધાન પામ્યા અને ઘણા યથાર્થ સમાધાન નહીં પામતાં છતાં મતિ વ્યામોહાદિ કારણથી યથાર્થ સમાધાન પામ્યા છીએ એમ માનવા લાગ્યા અને તે પ્રમાણે ઉપદેશ કરવા લાગ્યા અને ઘણા લોકો તેને અનુસરવા પણ લાગ્યા. જગતમાં જુદા જુદા ધર્મ મત જોવામાં આવે છે તેની ઉત્પત્તિનું મુખ્ય કારણ એ જ છે. 'ધર્મથી દુઃખ મટે' એમ ઘણાખરા વિચારવાનોની માન્યતા થઈ, પણ ધર્મનું સ્વરૂપ સમજવામાં એક બીજામાં ઘણો તફાવત પડ્યો. ઘણા તો પોતાનો મૂળ વિષય ચુકી ગયા અને ઘણા તો તે વિષયમાં મતિ થાકવાથી અનેક પ્રકારે નાસ્તિકાદિ પરિણામોને પામ્યા.

દુઃખનાં મૂળ કારણ અને તેની શી રીતે પ્રવૃત્તિ થઈ તેના સંબંધમાં મુખ્ય અભિપ્રાયો અત્રે સંક્ષેપમાં જણાવવામાં આવે છેઃ—

દુઃખ શું છે? તેનાં મૂળ કારણો શું છે? અને તે શાથી મટી શકે? તે સંબંધી જિનો એટલે વીતરાગોએ પોતાનો જે મત દર્શાવ્યો છે તે અહીં સંક્ષેપમાં કહીએ છીએઃ

હવે, તે યથાર્થ છે કે કેમ? તેનું અવલોકન કરીએ છીએઃ

જે જે ઉપાયો દર્શાવ્યા તે સમ્યક્દર્શન, સમ્યક્જ્ઞાન, અને સમ્યક્ચારિત્ર અથવા તે ત્રણેનું એક નામ 'સમ્યક્મોક્ષ.'

સમ્યક્દર્શન, સમ્યક્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્રમાં સમ્યક્દર્શનની મુખ્યતા ઘણે સ્થળે તે વીતરાગોએ કહી છે; જો કે સમ્યક્જ્ઞાનથી જ સમ્યદર્શનનું પણ ઓળખાણ થાય છે, તો પણ સમ્યક્દર્શનની પ્રાપ્તિ વગરનું જ્ઞાન સંસાર એટલે દુઃખના હેતુરૂપે હોવાથી સમ્યક્દર્શનનું મુખ્યપણું ગ્રહણ કર્યું છે.

જેમ જેમ સમ્યગ્દર્શન શુદ્ધ થતું જાય છે, તેમ તેમ સમ્યક્ચારિત્રપ્રત્યે વીર્ય ઉલ્લસતું જાય છે અને ક્રમે કરીને સમ્યક્ચારિત્રની પ્રાપ્તિ થવાનો વખત આવે છે; જેથી આત્મામાં સ્થિર સ્વભાવ સિદ્ધ થતો જાય છે અને ક્રમે કરીને પૂર્ણ સ્થિર સ્વભાવ પ્રગટે છે અને આત્મા નિજપદમાં લીન થઈ સર્વ કર્મ–કલંકથી રહિત થવાથી એક શુદ્ધઆત્મસ્વભાવરૂપ મોક્ષમાં–પરમઅવ્યાબાધસુખના અનુભવસમુદ્રમાં–સ્થિત થાય છે.

સમ્યક્દર્શનની પ્રાપ્તિથી જેમ જ્ઞાન સમ્યક્સ્વભાવને પામે છે–એ સમ્યક્દર્શનનો પરમ ઉપકાર છે–મતે સમ્યક્દર્શન ક્રમે કરી શુદ્ધ થતું જઈ પૂર્ણ સ્થિર સ્વભાવ સમ્યક્ચારિત્રને પ્રાપ્ત થાય તેને અર્થે સમ્યક્જ્ઞાનના બળની તેને ખરેખરી આવશ્યકતા છે. તે સમ્યક્જ્ઞાનપ્રાપ્તિનો ઉપાય વીતરાગશ્રુત અને તે શ્રુતતત્ત્વોપદેષ્ટા મહાત્મા છે.

વીતરાગશ્રુતના પરમરહસ્યને પ્રાપ્ત થયેલા અસંગ અને પરમકરુણાશીળ મહાત્માનો યોગ પ્રાપ્ત થવો અતિશય કઠણ છે. મહદ્ભાગ્યોદયના યોગથી જ તે યોગ પ્રાપ્ત થાય છે એમાં સંશય નથી, કહ્યું છે કે.—

तहा रूवाणं समणाणं ।

તે શ્રવણમહાત્માઓના પ્રવૃત્તિલક્ષણો પરમપુરુષે આ પ્રમાણે કહ્યાં છેઃ

અભ્યંતરદશાનાં ચિહ્ન તે મહાત્માઓનાં પ્રવૃત્તિલક્ષણોથી નિર્ણીત કરી શકાય છે. જો કે પ્રવૃત્તિલક્ષણ કરતાં અભ્યંતરદશા વિષેનો નિશ્ચય અન્ય પણ નીકળે છે. કોઈ એક શુદ્ધવૃત્તિમાન મુમુક્ષુને તેવી અભ્યંતરદશાની પરિક્ષા આવે છે.

એવા મહાત્માઓના સમાગમ અને વિનયની શી જરૂર? ગમે તેવો પુરુષ હોય પણ સારી રીતે શાસ્ત્ર વાંચી સભળાવે તેવા પુરુષથી જીવ કલ્યાણનો યથાર્થ માર્ગ શા માટે ન પામી શકે? એવી આશંકાનું સમાધાન કરવામાં આવે છે

એવા મહાત્માપુરુષનો યોગ બહુ દુર્લભ છે સારા દેશ-કાળમાં પણ એવા મહાત્માઓનો યોગ દુર્લભ છે; તો આવા દુષમકાળમાં તેમ હોય એમાં કંઈ કહેવું રહેતું નથી કહ્યુ છે કે.—

યદ્યપિ તેવા મહાત્માપુરુષનો ક્વચિત્ યોગ બને છે, તોપણ જો શુદ્ધ વૃત્તિમાન્ મુમુક્ષુ હોય તો તે અપૂર્વ ગુણને તેવા મુહૂર્ત્તમાત્રના સમાગમમાં પ્રાપ્ત કરી શકે છે. જેવા મહાત્માપુરુષનાં વચનપ્રતાપથી મુહૂર્ત્તમાત્રમાં ચક્રવૃત્તિઓ પોતાનું રાજપાટ છોડી ભયંકર વનમાં તપશ્ચર્યા કરવાને ચાલી નીકળતા હતા, તેવા મહાત્માપુરુષના યોગથી અપૂર્વ ગુણ કેમ પ્રાપ્ત ન થાય?

સારા દેશ-કાળમાં પણ ક્વચિત્ તેવા મહાત્માનો યોગ બની આવે છે, કેમકે તેઓ અપ્રતિબદ્ધ-વિહારી હોય છે. ત્યારે એવા પુરુષોનો નિત્ય સંગ રહી શકે તેમ શી રીતે બની શકે કે જેથી મુમુક્ષુ જીવ સર્વ દુ:ખ ક્ષય કરવાનાં અનન્ય કારણોને પૂર્ણપણે ઉપાસી શકે? તેનો માર્ગ આ પ્રમાણે ભગવાન્ જિને અવલોક્યો છે:

નિત્ય તેમના સમાગમમાં આજ્ઞાધીનપણે વર્ત્તવું જોઈએ અને તે માટે બાહ્યાભ્યંતર પરિગ્રહાદિ ત્યાગ જ યોગ્ય છે.

જેઓ સર્વથા તેવો ત્યાગ કરવાને સમર્થ નથી તેમણે આ પ્રમાણે દેશત્યાગપૂર્વક કરવું યોગ્ય છે. તેનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે ઉપદેશ્યુ છે.

તે મહાત્માપુરુષના ગુણાતિશયપણાથી, સમ્યક્‌આચરણથી, પરમજ્ઞાનથી, પરમશાંતિથી, પરમનિવૃત્તિથી મુમુક્ષુ જીવની અશુભ વૃત્તિઓ પરાવર્ત્તન થઈ શુભસ્વભાવને પામી સ્વરૂપપ્રત્યે વળતી જાય છે.

તે પુરુષના વચનો આગમસ્વરૂપ છે, તો પણ વારંવાર પોતાથી વચનયોગની પ્રવૃત્તિ ન થાય તેથી તથા નિરતર સમાગમનો યોગ ન બને તેથી, તથા તે વચનનું શ્રવણ તાદૃશ્ય સ્મરણમાં ન રહે તેથી, તેમ જ કેટલાક ભાવોનું સ્વરૂપ જાણવામા પરાવર્ત્તનની જરૂર હોય છે તેથી અને અનુપ્રેક્ષાનું બળ વૃદ્ધિ પામવાને અર્થે વીતરાગશ્રુત–વીતરાગ શાસ્ત્ર–એક બળવાન ઉપકારી સાધન છે; જો કે તેવા મહાત્માપુરુષદ્વારા જ પ્રથમ તેનું રહસ્ય જાણવુ જોઈએ, પછી વિશુદ્ધ દૃષ્ટિ થયે મહાત્માના સમાગમના અંતરાયમા પણ તે શ્રુત બળવાન ઉપકાર કરે છે, અથવા જ્યાં કેવળ તેવા મહાત્માઓનો યોગ બની શકતો નથી, ત્યા પણ વિશુદ્ધ દૃષ્ટિવાનને વીતરાગશ્રુત પરમોપકારી છે અને તે જ અર્થે થઈને મહત્પુરુષોએ એક શ્લોકથી માંડી દ્વાદશાંગસુધીની રચના કરી છે.

તે દ્વાદશાગના મૂળ ઉપદેષ્ટા સર્વજ્ઞવીતરાગ છે; કે જેના સ્વરૂપનુ મહાત્માપુરુષો નિરંતર ધ્યાન કરે છે અને તે પદની પ્રાપ્તિમાં જ સર્વસ્વ સમાયલુ છે એમ પ્રતીતિથી અનુભવે છે. સર્વજ્ઞ વીતરાગનાં વચનોને મ[illegible] કરીને મહત્ આચાર્યોએ દ્વાદશાગની રચના કરી હતી અને [illegible]

કિત મહાત્માઓએ બીજાં અનેક નિર્દોષ શાસ્ત્રોની રચના કરી છે. આ પ્રમાણે દ્વાદશાંગનાં નામો છે: આચારાંગ, સૂત્રકૃતાંગ, સ્થાનાંગ, સમવાયાંગ, ભગવતી, જ્ઞાતાધર્મકથાંગ, ઉપાસકદશાંગ, અંતકૃતદશાંગ, અનુત્તરોવવાઈ, પ્રશ્નવ્યાકરણ, વિપાક અને દૃષ્ટિવાદ.—

તેમાં આ પ્રમાણે નિરૂપણ છે:

કાળદોષથી ઘણાં સ્થળો તેમાંથી વિસર્જન થઈગયાં અને માત્ર અલ્પ સ્થળો રહ્યાં:

જે અલ્પસ્થળો રહ્યાં તેને એકાદશાંગને નામે શ્વેતામ્બરઆચાર્યો કહે છે. દિગમ્બરો તેમાં અનુમત નહીં થતાં એમ કહે છે કે,—

વિસંવાદ કે મતાગ્રહની દૃષ્ટિએ તેમાં બન્ને કેવળ ભિન્નભિન્ન માર્ગની પેઠે જોવામાં આવે છે. દીર્ઘ દૃષ્ટિએ જોતાં તેનાં જુદાં જ કારણો જોવામાં આવે છે.

ગમે તેમ હો, પણ આ પ્રમાણે બન્ને બહુ નજીકમાં આવી જાય છે.

વિવાદનાં ઘણાં સ્થળો તો અપ્રયોજન જેવાં છે; તે પણ પરોક્ષ છે.

અપાત્ર શ્રોતાને દ્રવ્યાનુયોગાદિ ભાવ ઉપદેશવાથી નાસ્તિકતાદિ ભાવો ઉત્પન્ન થવાનો વખત આવે છે અથવા શુષ્કજ્ઞાની થવાનો વખત આવે છે.

હવે, આ પ્રસ્તાવના અત્રે સંક્ષેપીએ અને જે મહાત્માપુરુષે

આ પ્રમાણે જો સુપ્રતીત થાય તો

हिंसा रहिओ धम्मो । अट्ठारस दोष विरहिओ देवो ॥
निग्गंथे पवयणे । सद्दहणे होइ सम्मतं ॥ १ ॥

તથા

જીવને મોક્ષમાર્ગ છે, નહીં તો ઉન્માર્ગ છે.

સર્વ દુઃખનો ક્ષય કરનારો એક પરમ સદુપાય સર્વ જીવને હિતકારી, સર્વ દુઃખના ક્ષયનો એક આત્યંતિક ઉપાય-પરમ સદુપાયરૂપ વીતરાગદર્શન છે. તેની પ્રતીતિથી, તેના અનુકરણથી તેની આજ્ઞાના પરમ અવલંબનવડે, જીવ ભવસાગર તરી જાય છે. 'સમવાયાંગસૂત્ર' માં કહ્યું છે કેઃ—

આત્મા શું ? કર્મ શું ? તેનો કર્ત્તા કોણ ? તેનું ઉપાદાન કોણ ? નિમિત્ત-કોણ ? તેની સ્થિતિ કેટલી ? કર્ત્તા શા વડે ? શું પરિમાણમાં તે બાંધી શકે ? એ આદિ ભાવોનું સ્વરૂપ જેવું નિર્ગ્રંથસિદ્ધાંતમાં સ્પષ્ટ, સૂક્ષ્મ અને સંકલનાપૂર્વક છે તેવું કોઈ પણ દર્શનમાં નથી. [અપૂર્ણ] [૫૪૯.

* * *

મોક્ષ સિદ્ધાંત.

"અનંત અવ્યાબાધ સુખમય પરમપદ તેની પ્રાપ્તિને અર્થે ભગવાન્ સર્વજ્ઞે નિરૂપણ કરેલો મોક્ષસિદ્ધાંત તે ભગવાનને પરમભક્તિથી નમસ્કાર" કરીને કહું છું.

"દ્રવ્યાનુયોગ, કરણાનુયોગ, ચરણાનુયોગ અને ધર્મકથાનુયોગના મહાનાધિ એવા વીતરાગપ્રવચનને નમસ્કાર કરું છું."

"કર્મરૂપી વૈરીનો પરાજય કર્યો છે એવા અર્હંત ભગવાન્; શુદ્ધ ચૈતન્ય પદમાં સિદ્ધાલયે બિરાજમાન છે એવા સિદ્ધ ભગવાન્; જ્ઞાન, દર્શન,

તપ અને વીર્ય એવા મોક્ષના પાંચ આચાર જેના આચરણમાં પ્રવર્ત્તમાન છે અને બીજા ભવ્ય જીવોને તે આચારમાં પ્રવર્ત્તાવે છે એવા આચાર્ય ભગવાન્; દ્વાદશાંગના અભ્યાસી અને શ્રુત, શબ્દ, અર્થ અને રહસ્યથી અન્ય ભવ્યજીવોને અધ્યયન કરાવનાર એવા ઉપાધ્યાય ભગવાન્; મોક્ષમાર્ગને આત્મજાગૃતિપૂર્વક સાધતા એવા સાધુ ભગવાનને હું પરમભક્તિથી નમસ્કાર" કરું છું.

"શ્રી ઋષભદેવથી શ્રી મહાવીર પર્યંત વર્ત્તમાન ભરતક્ષેત્રના ચોવીશ તીર્થંકરોના પરમ ઉપકારને વારંવાર સંભારું છું"

શ્રીમાન્ વર્દ્ધમાનજિન વર્ત્તમાનકાળના ચરમ તીર્થંકરદેવની શિક્ષાથી હાલ મોક્ષમાર્ગનું અસ્તિત્વ વર્ત્તે છે. એ તેમના ઉપકારને સુવિહિત પુરુષો વારંવાર આશ્ચર્યમય દેખે છે.

કાળના દોષથી અપાર શ્રુતસાગરનો ઘણો ભાગ વિસર્જન થતો ગયો અને બિંદુમાત્ર અથવા અલ્પમાત્ર વર્ત્તમાનમાં વિદ્યમાન છે. ઘણાં સ્થળો વિસર્જન થવાથી, ઘણાં સ્થળોમાં સ્થૂળ નિરૂપણ રહ્યું હોવાથી, નિર્ગ્રંથ ભગવાનના તે શ્રુતનો પૂર્ણ લાભ વર્ત્તમાન મનુષ્યોને આ ક્ષેત્રે પ્રાપ્ત થતો નથી. ઘણા મતમતાંતરાદિ ઉત્પન્ન થવાનો હેતુ પણ એ જ છે અને તેથી જ નિર્મળ આત્મતત્વના અભ્યાસી મહાત્માઓની અલ્પતા થઈ.

શ્રુત અલ્પ રહ્યા છતાં, મતમતાંતર ઘણા છતાં, સમાધાનનાં કેટલાંક સાધનો પરોક્ષ છતાં, મહાત્મા પુરુષોનું ક્વચિત્ત્વ છતાં, હે આર્ય જનો! સમ્યગ્દર્શન, શ્રુતનું રહસ્ય એવા પરમપદનો પથ, આત્માનુભવના હેતુ સમ્યક્ચારિત્ર અને વિશુદ્ધઆત્મધ્યાન આજે વિદ્યમાન છે; એ પરમ હર્ષનું કારણ છે.

વર્ત્તમાનકાળનું નામ દુષમકાળ છે. તેથી દુઃખે કરીને–ઘણા અંતરાયથી–પ્રતિકૂળતાથી–સાધનનું દુર્લભપણું હોવાથી, મોક્ષમાર્ગની પ્રાપ્તિ થાય છે; પણ વર્ત્તમાનમાં મોક્ષમાર્ગનો વિચ્છેદ છે એમ ચિંતવવું જોતું નથી.

પંચમકાળમાં થયેલા મહર્ષિઓએ પણ એમ જ કહ્યું છે. તે પ્રમાણે પણ અત્રે કહું છું.

સૂત્ર અને બીજાં પ્રાચીન આચાર્યે તદ્ અનુસાર રચેલાં ઘણાં શાસ્ત્રો ...ાન છે. સુવિહિત પુરુષોએ તો હિતકારી મતિથી જ રચ્યાં છે. કોઈ

મતવાદી, હઠવાદી અને શિથિલતાના પોષક પુરુષોએ રચેલાં કોઈ પુસ્તકો સૂત્રથી અથવા જિનાચારથી મળતાં ન આવતાં હોય અને પ્રયોજનની મર્યાદાથી બાહ્ય હોય, તે પુસ્તકોના ઉદાહરણથી પ્રાચિન સુવિહિત આચાર્યોનાં વચનોને ઉત્થાપવાનું પ્રયત્ન ભવભીરુ મહાત્માઓ કરતા નથી. પણ તેથી ઉપકાર થાય છે એમ જાણી તેનુ બહુમાન કરતાં છતાં યથાયોગ્ય સદુપયોગ કરે છે.

દિગમ્બર અને શ્વેતામ્બર એવા બે ભેદ જિનદર્શનમાં મુખ્ય છે. મતદૃષ્ટિથી તેમાં મોટો અંતર જોવામાં આવે છે. તત્ત્વદૃષ્ટિથી તેવો વિશેષ ભેદ જિનદર્શનમાં મુખ્યપણે પરોક્ષ છે; જે પ્રત્યક્ષ કાર્યભૂત થઈ શકે તેવા છે તેમાં તેવો ભેદ નથી; માટે બન્ને સપ્રદાયમા ઉત્પન્ન થતા ગુણવાન પુરુષો સમ્યગ્દૃષ્ટિથી જુએ છે અને જેમ તત્ત્વપ્રતીતિનો અતરાય ઓછો થાય તેમ પ્રવર્ત્તે છે.

જૈનાભાસથી પ્રવર્ત્તેલાં મતમતાંતરો બીજાં ઘણા છે. તેનું સ્વરૂપ નિરૂપણ કરતાં પણ વૃત્તિ સકોચાય છે; જેમા મૂળ પ્રયોજનનું ભાન નથી, એટલું જ નહીં પણ મૂળ પ્રયોજનથી વિરુદ્ધ એવી પદ્ધતિનુ અવલબન વર્ત્તે છે; તેને મુનિપણાનું સ્વપ્ન પણ ક્યાથી? કેમકે મૂળ પ્રયોજનને વિસારી ક્લેશમાં પડ્યા છે અને જીવોને પોતાની પૂજ્યતાદિને અર્થે પરમાર્થમાર્ગના અંતરાયક છે.

તે, મુનિનું લિંગ પણ ધરાવતા નથી, કેમકે સ્વકપોલરચનાથી તેમની સર્વ પ્રવૃત્તિ છે. જિનાગમ અથવા આચાર્યની પરંપરાનું નામ માત્ર તેમની પાસે છે. વસ્તુત્વે તો તે તેથી પરાઙ્મુખ જ છે.

એક તુંમડાજેવી, દોરાજેવી અલ્પ વસ્તુના ગ્રહણત્યાગના આગ્રહથી જુદો માર્ગ ઉપજાવી કાઢી વર્ત્તે છે અને તીર્થનો ભેદ કરે છે એવા મહામોહમૂઢ જીવ લિંગાભાસપણે પણ આજે વિતરાગના દર્શનને ઘેરી બેઠા છે, એ જ અસયતીપૂજા નામનું આશ્ચર્ય લાગે છે.

મહાત્મા પુરુષોની અલ્પ પણ પ્રવૃત્તિ સ્વપરને મોક્ષમાર્ગે સન્મુખ કરવાની છે. લિંગાભાસી જીવો મોક્ષમાર્ગથી પરાઙ્મુખ કરવામા પોતાનુ બળ પ્રવર્ત્તતું જાણી હર્ષાયમાન થાય છે અને તે સર્વ કર્મપ્રકૃતિમાં વધતા અનુભાગ અને સ્થિતિબધનુ સ્થાનક છે–એમ હું જાણુ છું [અપૂર્ણ] [૫૮૧.

* * *

દર્શનો.*

બૌદ્ધ નૈયાયિક, સાંખ્ય, જૈન અને મીમાંસા એ પાંચ આસ્તિક દર્શનો એટલે બંધ-મોક્ષાદિ ભાવને સ્વીકારનારાં દર્શનો છે.

નૈયાયિકના અભિપ્રાય જેવો જ વૈશેષિકનો અભિપ્રાય છે. સાંખ્ય જેવો જ યોગનો અભિપ્રાય છે. સહજ ભેદ છે તેથી તે દર્શન જુદા ગવેષ્યાં નથી.

પૂર્વ અને ઉત્તર એમ મીમાંસા અને દર્શનના બે ભેદ છે. પૂર્વ મીમાસા અને ઉત્તર મીમાંસામાં વિચારનો ભેદ વિશેષ છે; તથાપિ મીમાંસા શબ્દથી બેયનું ઓળખાણ થાય છે; તેથી અત્રે તે શબ્દથી બેય સમજવા. પૂર્વ મીમાંસાનું જૈમિનીયો અને ઉત્તર મીમાંસાનુ 'વેદાન્ત' એમ નામ પણ પ્રસિદ્ધ છે.

બૌદ્ધ અને જૈન શિવાયના બાકીના દર્શનો વેદને મુખ્ય રાખી પ્રવર્ત્તે છે; માટે વેદાશ્રિત દર્શન છે અને વેદાર્થ પ્રકાશી પોતાનું દર્શન સ્થાપવાનો પ્રયત્ન કરે છે.

બૌદ્ધ અને જૈન વેદાશ્રિત નથી. સ્વતંત્ર દર્શન છે.

આત્માદિ પદાર્થને નહીં સ્વીકારતું એવું ચાર્વાક નામે છઠ્ઠું દર્શન છે.

બૌધ દર્શનના મુખ્ય ચાર ભેદ છેઃ ૧. સૌતાંત્રિક, ૨. માધ્યમિક, ૩. શૂન્યવાદિ અને ૪ વિજ્ઞાનવાદી. તે જુદે જુદે પ્રકારે ભાવોની વ્યવસ્થા માને છે.

જૈનદર્શનના સહજ પ્રકારાંતરથી બે ભેદ છે; દિગમ્બર અને શ્વેતામ્બર.

પાંચે આસ્તિક દર્શનને જગત્ અનાદિ અભિમત છે.

બૌદ્ધ, સાંખ્ય અને પૂર્વ મીમાંસાને અભિપ્રાયે સૃષ્ટિકર્ત્તા એવો કોઈ ઈશ્વર નથી.

---

* શ્રીમદે આ વિષય ક્યારે લખેલો તે નિર્ણયપૂર્વક કહી શકાતું નથી. સંવત્ ૧૯૪૭ (તેઓનું ૨૩ મું વર્ષ) પૂર્વે જ્યારે તેઓ સર્વ દર્શનોની તુલનાત્મક પર્યાલોચના (Comparative Observation) કરતા હતા ત્યારે આ વિષય લખાવાયોગ્ય છે કે કેમ તે શોધવાયોગ્ય છે. આ વિષયમાં આત્માને કયા કયા દર્શનના અભિપ્રાયપૂર્વક ગાયો છે તે પણ શોધવા યોગ્ય છે. સર્વે દર્શનોની તુલનાત્મક પર્યાલોચના પછી સર્વદર્શનોના સંબંધમાં તેઓ જે નિર્ણયપર આવ્યા હતા તે નિર્ણય પ્રથમાવૃત્તિના (આંક ૫૬૫) અને દ્વિતીયાવૃત્તિના (આંક ૫૭૭) અને તૃતિયાવૃતિ આંક (૫૮૨) પરથી જણાવા યોગ્ય છે;-સંશોધક.

નૈયાયિકને અભિપ્રાયે તટસ્થપણે ઈશ્વર કર્ત્તા છે. વેદાંતને અભિપ્રાયે આત્માને વિષે જગત્ વિવર્ત્તરૂપ એટલે કલ્પિતપણે ભાસે છે અને તે રીતે ઈશ્વર કલ્પિતપણે કર્ત્તા સ્વીકાર્યો છે. યોગને અભિપ્રાયે નિયતાપણુ ઈશ્વર પુરુષવિશેષ છે.

બૌદ્ધને અભિપ્રાયે ત્રિકાળ એક વસ્તુસ્વરૂપ આત્મા નથી, ક્ષણિક છે શૂન્યવાદી બૌદ્ધને અભિપ્રાયે વિજ્ઞાન માત્ર છે અને બૌદ્ધને અભિપ્રાયે દુ ખાદિ તત્વ છે. તેમાં વિજ્ઞાન સ્કંધ ક્ષણિકપણે આત્મા છે.

નૈયાયિકને અભિપ્રાયે સર્વવ્યાપક એવા અસખ્ય જીવ છે ઈશ્વર પણ સર્વવ્યાપક છે. આત્માદિને મનના સાનિધ્યથી જ્ઞાન ઉપજે છે

સાંખ્યને અભિપ્રાયે સર્વવ્યાપક એવા અસખ્ય આત્મા છે. તે નિત્ય અપરિણામી અને ચિન્માત્રસ્વરૂપ છે.

જૈનને અભિપ્રાયે અનંત દ્રવ્ય આત્મા છે. પ્રત્યેકે જુદા છે જ્ઞાનદર્શનાદિ ચેતનાસ્વરૂપ, નિત્ય અને પરિણામી પ્રત્યેક આત્મા અસખ્યાતપ્રદેશી સ્વશરીરાવગાહવર્તિ માન્યો છે.

પૂર્વ મીમાંસાને અભિપ્રાયે જીવ અસંખ્ય છે. ચેતન છે.

ઉત્તર મીમાંસાને અભિપ્રાયે એક જ આ સર્વવ્યાપક સચ્ચિદાનંદમય ત્રિકાલાબાધ્ય છે. [અપ્ર૦ લ૦ ૧૧૩.

*　　*　　*

"સાંખ્ય કહે છે કે બુદ્ધિ જડ છે, પાતાજળી, વેદાત એમ જ કહે છે."
"જિન કહે છે કે બુદ્ધિ ચેતન છે."
"વેદાંત કહે છે કે આત્મા એક જ છે."
"જિન કહે છે કે આત્મા અનંત છે."
"જાતિ એક છે. સાંખ્ય પણ તેમ જ કહે છે."
"પાતાંજળી પણ તેમ જ કહે છે."
"વેદાંત કહે છે કે આ સમસ્તવિશ્વ વંધ્યા પુત્રવત્ છે."
"જિન કહે છે કે આ સમસ્તવિશ્વ શાશ્વત છે."
"પાતાંજળી કહે છે કે નિત્ય મુક્ત એવો એક ઈશ્વર હોવો જોઈએ."
"સાંખ્ય ના કહે છે. જિન ના કહે છે." [હા૦ નોં૦ ૧/૩૫.

*　　*　　*

"સાંખ્યાદિ દર્શને બધ-મોક્ષની જે જે વ્યાખ્યા ઉપદેશી છે તેથી બળવાન પ્રમાણસિદ્ધ વ્યાખ્યા શ્રી જિન વીતરાગે કહી છે."

"શં૦—જે જિને દ્વૈતનું નિરૂપણ કર્યું છે, આત્માને ખંડ દ્રવ્યવત્ કહ્યો છે, કર્તા, ભોક્તા કહ્યો છે અને નિર્વિકલ્પ સમાધિને અંતરાયમાં મુખ્ય કારણ થાય એવી પદાર્થ વ્યાખ્યા કહી છે. તે જિનની શિક્ષા બળવાન પ્રમાણસિદ્ધ છે એમ કહી શકાય? કેવળ અદ્વૈત–અને સહેજે નિર્વિકલ્પ સમાધિનું કારણ એવો જે વેદાંતાદિ માર્ગ તેનું તે કરતાં અવશ્ય વિશેષ પ્રમાણસિદ્ધપણું સંભવે છે."

"ઉ૦—યદ્યપિ એકવાર તમે કહો છો તેમ ગણીએ, પણ સર્વ દર્શનની શિક્ષા કરતાં જિનની કહેલી બંધ મોક્ષના સ્વરૂપની શિક્ષા જેટલી બીજા દર્શનની પ્રતિભાસતી નથી. અને જે અવિકળ શિક્ષા તે જ પ્રમાણસિદ્ધ છે."

"શં૦—એમ તમે ધારો છો તો કોઈ રીતે નિર્ણયનો સમય નહીં આવે, કેમકે સર્વ દર્શનમાં જે જે દર્શનમાં જે જે દર્શનને વિષે જેની સ્થિતિ છે તે તે દર્શન માટે અવિકળતા માને છે."

"ઉ૦—યદ્યપિ એમ હોય તો તેથી અવિકળતા ન ઠરે. જેનું પ્રમાણે કરી અવિકળપણું હોય તે જ અવિકળ ઠરે."

"પ્ર૦—જે પ્રમાણે કરી તમે જિનની શિક્ષાને અવિકળ જાણો છો તે પ્રકારને તમે કહો અને જે પ્રકારે વેદાંતનું વિકળપણું તમને સંભવે છે તે પણ કહો." [હા૦ નોં૦ ૧/૬૦

* * *

<u>દર્શનોદ્ધાર યોજના.</u>

બે પ્રકારે વહેંચાયલો ધર્મ, તીર્થંકરે બે પ્રકારનો કહ્યો છેઃ

૧. સર્વસંગપરિત્યાગી. ૨. દેશપરિત્યાગી.

સર્વપરિત્યાગી.—

ભાવ અને દ્રવ્ય.

તેનો અધિકારી. પાત્ર, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ.

પાત્ર.—વૈરાગ્યાદિક લક્ષણો, ત્યાગનું કારણ અને પરિણામિક ભાવ ભાણી આવવું. [પાઠાં૦ જોવું]

ક્ષેત્ર.—તે પુરુષની જન્મભૂમિકા, ત્યાગભૂમિકા, એ બે.

કાળ.—અધિકારીની વય, મુખ્ય વર્તતો કાળ.

ભાવ.—વિનયાદિક, તેની યોગ્યતાશક્તિ, તેને ગુરુએ પ્રથમ શું ઉપદેશ કરવો, 'દશવૈકાલિક' 'આચારાંગ' ઇ૦ સંબંધી વિચારઃ—

તેની નવ દીક્ષિત કારણે તેને સ્વતંત્ર વિહાર કરવા દેવાની આજ્ઞા ઇ૦

નિત્યચર્યા.
વર્ષકલ્પ.
છેલ્લી અવસ્થા.

—એ સબંધી પરમ આવશ્યકતા છે.

દેશત્યાગી —

અવશ્ય વિચાર. [પાઠાં૦ ક્રિયા]	નિત્ય કલ્પ.
ભક્તિ.	અણુવ્રત

દાન, શીલ, તપ, ભાવનું સ્વરૂપ, જ્ઞાનને માટે તેનો અધિકાર.

—એ સબંધી પરમ આવશ્યકતા છે.

જ્ઞાનનો ઉદ્ધાર —
શ્રુતજ્ઞાનનો ઉદય કરવો જોઈએ.

યોગસંબંધી ગ્રંથો.	ત્યાગ સંબંધી ગ્રથો
પ્રક્રિયા સબંધી ગ્રથો.	અધ્યાત્મ સબંધી ગ્રંથો
ધર્મ સબંધી ગ્રથો	ઉપદેશ ગ્રંથો.
આખ્યાન ગ્રંથો.	દ્રવ્યાનુયોગી ગ્રથો.

—ઇત્યાદિક વહેંચવા જોઈએ;

—તેનો ક્રમ અને ઉદય કરવો જોઈએ.

નિર્ગ્રંથ ધર્મ	ગચ્છ.
આચાર્ય	પ્રવચન.
ઉપાધ્યાય.	દ્રવ્યલિંગી
મુનિ.	અન્યદર્શન સંબંધી.
ગૃહસ્થ.	

—આ સઘળું યોજવું જોઈએ.

મતમતાંતર.	માર્ગની શૈલી.
તેનું સ્વરૂપ	જીવનનું ગાળવું.
તેને સમજાવવા.	ઉદ્યોત.

—એ વિચારણા [અપૂર્ણ] [૩૦.

* * *

<u>*શાસ્ત્રિય યોજના અનુક્રમ.*</u>

મોક્ષમાર્ગનું અસ્તિત્વ.	પ્રમાણ.
આપ્ત.	નય.
ગુરુ.	અનેકાંત.
ધર્મ.	લોક.
ધર્મની યોગ્યતા.	અલોક.
કર્મ.	અહિંસા.
જીવ.	સત્ય.
અજીવ.	અસત્ય.
પુણ્ય.	બ્રહ્મચર્ય.
પાપ.	અપરિગ્રહ.
આશ્રવ.	આજ્ઞા.
સંવર.	વ્યવહાર.
નિર્જરા.	આગમ.
બંધ.	સંયમ.
મોક્ષ.	વર્ત્તમાનકાળ.
જ્ઞાન.	ગુણસ્થાનક.
દર્શન.	દ્રવ્યાનુયોગ.
ચારિત્ર.	કરણ અનુયોગ.
તપ.	ચરણ અનુયોગ.
દ્રવ્ય.	ધર્મકથાનુયોગ.
ગુણ.	મુનિત્ત્વ.
પર્યાય.	ગૃહધર્મ.
સંસાર.	પરિષહ.
એકેંદ્રિય અસ્તિત્વ.	ઉપસર્ગ. [અપૂર્ણ]

* * *

[૫૯૨.

<u>*જીવ, દ્રવ્ય, પ્રકાશ.*</u>

પોતાના સમાધાનને અર્થે યથાશક્તિએ જૈન માર્ગને જાણ્યો છે તેનો ...પે કંઈપણ વિવેક કરું છું.

તે જૈનમાર્ગ જે પદાર્થનું હોવાપણું છે તેને હોવાપણે અને નથી તેને નહીં હોવાપણે માને છે.

જેને હોવાપણુ છે તે બે પ્રકારે છે એમ કહે છે. જીવ અને અજીવ. એ પદાર્થ સ્પષ્ટ ભિન્ન છે; કોઈ કોઈનો સ્વભાવ ત્યાગી શકે તેવા સ્વરૂપે નથી. અજીવ રૂપી અને અરૂપી બે પ્રકારે છે.

જીવ અનંતા છે. પ્રત્યેક પ્રત્યેક જીવત્રણે કાળ જુદા છે. જ્ઞાન દર્શનાદિ લક્ષણે જીવ ઓળખાય છે. પ્રત્યેક જીવ અસંખ્યાત પ્રદેશને અવગાહીને રહે છે. સંકોચ વિકાશનું ભાજન છે અનાદિથી કર્મગ્રાહક છે. તથારૂપ સ્વરૂપ જાણ્યાથી-પ્રતીતીમાં આણ્યાથી-સ્થિર પરિણામ થયે તે કર્મની નિવૃત્તિ થાય છે સ્વરૂપે જીવ વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ રહિત છે. અજર, અમર, શાશ્વત વસ્તુ છે. [અપૂર્ણ] [૫૭૬.

* * *

દ્રવ્ય એટલે વસ્તુ, તત્ત્વ, પદાર્થ. આમાં મુખ્ય ત્રણ અધિકાર છે.

પ્રથમ અધિકારમાં જીવ અને અજીવ દ્રવ્યના મુખ્ય પ્રકાર કહ્યા છે.

બીજા અધિકારમાં જીવ અને અજીવનો પરસ્પરનો સંબંધ અને તેથી જીવને હિતાહિત શું રહ્યુ છે તે સમજાવા માટે તેના વિશેષ પર્યાયરૂપે પાપ-પુણ્યાદિ બીજાં સાત તત્ત્વોનું નિરૂપણ કર્યું છે. જે સાત તત્ત્વો જીવ અને અજીવ એ બે તત્ત્વોમાં શમાય છે.

ત્રીજા અધિકારમાં યથાસ્થિત મોક્ષમાર્ગ દર્શાવ્યો છે, કે જેને અર્થે થઈને જ સમસ્ત જ્ઞાનીપુરુષોનો ઉપદેશ છે.

પદાર્થનાં વિવેચન અને સિદ્ધાંતપર જેનો પાયો રચાયો છે અને તે દ્વારા જે મોક્ષમાર્ગ પ્રતિબોધે છે તેવાં છ દર્શનો છેઃ-(૧) બૌદ્ધ, (૨) ન્યાય, (૩) સાંખ્ય, (૪) જૈન, (૫) મીમાંસક અને (૬) વૈશેષિક. વૈશેષિક ન્યાયમાં અંતર્ભૂત કર્યું હોય તો નાસ્તિક વિચાર પ્રતિપાદન કરતું એવું ચાર્વાક દર્શન છઠ્ઠું ગણાય છે.

પ્રશ્નઃ—ન્યાય, વૈશેષિક, સાંખ્ય, યોગ, ઉત્તરમીમાંસા અને પૂર્વમીમાંસા એમ છ દર્શન વેદ પરિભાષામાં ગણવામાં આવ્યાં છે, તે કરતાં ઉપર દર્શાવેલા દર્શનો જુદી પદ્ધતીએ ગણ્યાં છે તેનું શું કારણ એમ પ્રશ્ન થાય તો તેનું સમાધાન એ છે કે –

સમાધાનઃ-વેદ પરિભાષામાં દર્શાવેલાં દર્શનો વેદને માન્ય રાખે છે તે દૃષ્ટિથી ગણ્યાં છે અને ઉપર જણાવેલ ક્રમે તો વિચારની પરિપાટીના ભેદથી ગણ્યાં છે, જેથી આ જ ક્રમ યોગ્ય છે.

દ્રવ્ય અને ગુણનું અનન્યત્વ-અવિભક્ત્વ એટલે પ્રદેશભેદરહિતપણું છે, ક્ષેત્રાંતર નથી. દ્રવ્યના નાશથી ગુણનો નાશ અને ગુણના નાશથી દ્રવ્યનો નાશ થાય એવો ઐક્યભાવ છે. દ્રવ્ય અને ગુણનો ભેદ કહિયે છિયે તે કથનીથી છે, વસ્તુથી નથી. સંસ્થાન, સંખ્યાવિશેષ જ્ઞાન અને જ્ઞાનિને સર્વથા પ્રકારે ભેદ હોય તો બંને અચેતનત્વ પામે એમ સર્વજ્ઞ વીતરાગનો સિદ્ધાંત છે. જ્ઞાનની સાથે સમવાય સંબંધથી આત્મા જ્ઞાની નથી. સમવર્ત્તિત્વ સમવાય.

વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ પરમાણુ દ્રવ્યના વિશેષ છે. [અપૂર્ણ.]

* * * [૪/૬૯૪-૫.

અત્યંત સુપ્રસિદ્ધ છે, કે પ્રાણીમાત્રને દુઃખ પ્રતિકૂળ છે, અપ્રિય છે. સુખ અનુકૂળ તથા પ્રિય છે. તે દુ.ખથી રહિત થવા માટે અને સુખની પ્રાપ્તિ માટે પ્રાણીમાત્રનું પ્રયત્ન છે.

પ્રાણીમાત્રનું એવું પ્રયત્ન છતાં પણ તેઓ દુઃખનો અનુભવ જ કરતાં દૃષ્ટિગોચર થાય છે. ક્વચિત્ કંઈક સુખના અંશ કોઈક પ્રાણીને પ્રાપ્ત થયા દેખાય છે, તે પણ દુઃખની બાહુલ્યતાથી કરીને જોવામાં આવે છે.

[આશંકા] પ્રાણીમાત્રને દુઃખ અપ્રિય હોવા છતાં, વળી તે મટાડવાને અર્થે તેનું પ્રયત્ન છતાં, તે દુઃખ મટતું નથી; તો પછી તે દુઃખ ટળવાનો કોઈ ઉપાય જ નહીં એમ સમજાય છે. કેમકે બધાનું પ્રયત્ન નિષ્ફળ જાય તે વાત નિરૂપાય જ હોવી જોઈએ. એમ અત્રે આશંકા થાય છે, તેનું સમાધાન આ પ્રમાણે છે.—

[સમાધાન] દુઃખનું સ્વરૂપ યથાર્થ ન સમજાવાથી, તે થવાના મૂળ કારણો શું છે, અને તે શાથી મટી શકે તે યથાર્થ ન સમજાવાથી, દુઃખ મટાડવા સંબંધીનું તેમનું પ્રયત્ન સ્વરૂપથી અયથાર્થ હોવાથી દુઃખ મટી શકતું નથી. દુઃખ અનુભવવામાં આવે છે તોપણ તે સ્પષ્ટ ધ્યાનમાં આવવાને અર્થે થોડુંક તેનું વ્યાખ્યાન કરીએ છીએ.—

પ્રાણીઓ બે પ્રકારનાં છેઃ એક ત્રસ એટલે પોતે ભયાદિનું કારણ દેખીને નાશી જતાં, હાલતાં, ચાલતાં એ આદિ શક્તિવાળાં; બીજાં સ્થાવરઃ જે સ્થળે દેહ ધારણ કર્યો છે, તે જ સ્થળે સ્થિતિમાન અથવા ભયાદિ

"જે ચેતન છે તે કોઈ દિવસ અચેતન થાય નહીં."

"જે અચેતન છે તે કોઈ દીવસ ચેતન થાય નહીં."

* * *[હા૦ નોં૦ ૧/૫૫

ચૈતન્ય જેનું મુખ્ય લક્ષણ છે.

દેહ પ્રમાણ છે.

અસંખ્યાતપ્રદેશપ્રમાણ છે.

તે અસખ્યાત પ્રદેશના લોક પરિમિત છે.

પરિણામી છે.

અમૂર્ત્ત છે.

અનંત અગુરુ લઘુ પરિણત દ્રવ્ય છે.

સ્વાભાવિક દ્રવ્ય છે.

કર્ત્તા છે.

ભોક્તા છે.

અનાદિ સંસારી છે.

ભવ્યત્વ લબ્ધિ પરિપાકાદિથી મોક્ષ સાધનમાં પ્રવર્ત્તે છે.

મોક્ષ થાય છે.

મોક્ષમાં સ્વપરિણામી છે.

સસારઅવસ્થામાં મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, પ્રમાદ, કષાય અને યોગ ઉત્તરોત્તર બંધનાં સ્થાનકો છે.

સિદ્ધાવસ્થામાં યોગનો પણ અભાવ છે.

માત્ર ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્મદ્રવ્ય સિદ્ધ પદ છે.

વિભાવપરિણામ ભાવકર્મ છે.

પુદ્ગલસબંધ દ્રવ્યકર્મ છે. [અપૂર્ણ] [૫૯૧.

* * *

પાપજ્ઞાન સ્વરૂપ.

[આશ્રવ] જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મના પુદ્ગલયોગથી ગ્રહણ થાય છે તે 'દ્રવ્યાશ્રવ' જાણવો જિનભગવાને તે અનેક ભેદથી કહ્યો છે.

[બંધ] જીવ જે પરિણામથી કર્મનો બંધ કરે છે તે 'ભાવબંધ.' કર્મપ્રદેશ, પરમાણુઓ અને જીવનો અન્યોન્યપ્રવેશરૂપે સબંધ થવો તે 'દ્રવ્યબંધ.'

પ્રકૃતિ, સ્થિતિ, અનુભાગ અને પ્રદેશ એમ ચાર પ્રકારનો બંધ છે. પ્રકૃતિ અને પ્રદેશબંધ યોગથી થાય છે. સ્થિતિ તથા અનુભાગબંધ કષાયથી થાય છે.

[સંવર]: આશ્રયને રોકી શકે એવો ચૈતન્યસ્વભાવ તે 'ભાવસંવર' અને તેથી દ્રવ્યાશ્રવને રોકે તે 'દ્રવ્યસંવર' બીજો છે. વ્રત, સમિતિ, ગુપ્તિ, ધર્મ, અનુપ્રેક્ષા અને પરિષહજય એમ ચારિત્રના ઘણા પ્રકાર તે 'ભાવસંવર' ના વિશેષ જાણવા.

[નિર્જરા]: તપશ્ચર્યાએ કરીને જે કાળે કર્મના પુદ્ગલોએ રસ ભોગવી લીધો તે 'ભાવનિર્જરા.' તે પુદ્ગલપરમાણુઓનું આત્મપ્રદેશથી ખરી પડવું તે 'દ્રવ્યનિર્જરા'

[મોક્ષ]: સર્વ કર્મનો ક્ષયથવારૂપ આત્મસ્વભાવ તે 'ભાવમોક્ષ' કર્મવર્ગણાથી આત્મદ્રવ્યનું જુદું થઈ જવું તે 'દ્રવ્યમોક્ષ.'

[પુણ્ય–અને પાપ]: શુભ અને અશુભ ભાવને લીધે પુણ્ય અને પાપ જીવને હોય છે. શાતા, શુભાયુષ, શુભનામ અને ઉચ્ચગોત્રનો હેતુ 'પુણ્ય' છે. 'પાપ'થી તેથી વિપરીત થાય છે.

સમ્યગ્દર્શન, સમ્યક્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્ર મોક્ષનાં કારણ છે. 'વ્યવહાર' નયથી તે ત્રણે છે. 'નિશ્ચય'થી આત્મા એ ત્રણેમય છે.

આત્માને છોડીને એ ત્રણ રત્ન બીજાં કોઈ પણ દ્રવ્યમાં વર્તતાં નથી, તેટલા માટે આત્મા એ ત્રણેમય છે અને તેથી મોક્ષકારણ પણ આત્મા જ છે.

જીવાદિ તત્ત્વોપ્રત્યે આસ્થારૂપ આત્મસ્વભાવ તે 'સમ્યગ્દર્શન;'

માઠાં આગ્રહથી રહિત તે સમ્યક્જ્ઞાન.' સંશય, વિપર્યય અને ભ્રાંતિથી રહિત આત્મસ્વરૂપને અને પરસ્વરૂપને યથાર્થપણે ગ્રહણ કરી શકે તે 'સમ્યક્જ્ઞાન.' સાકારોપયોગરૂપ તેના ઘણા ભેદ છે.

ભાવોનું સામાન્યસ્વરૂપ જે ઉપયોગ ગ્રહણ કરી શકે તે 'દર્શન.' 'દર્શન' શબ્દ શ્રદ્ધાના અર્થમાં પણ વપરાય છે; એમ આગમમાં કહ્યું છે

છદ્મસ્થને પ્રથમ દર્શન અને પછી જ્ઞાન થાય છે. કેવળીભગવાનને બન્ને સાથે થાય છે.

અશુભભાવથી નિવૃત્તિ અને શુભભાવમાં પ્રવૃત્તિ તે 'ચારિત્ર.' વ્યવહારનયથી તે 'ચારિત્રવ્રત' સમિતિગુપ્તિરૂપે શ્રી વીતરાગોએ કહ્યું છે.

સંસારના મૂળ હેતુઓનો વિશેષ નાશ કરવાને અર્થે બાહ્ય અને અંતરંગ ક્રિયાનો જ્ઞાનીપુરુષને નિરોધ થાય તેનું નામ 'પરમ સમ્યક્ચારિત્ર,' વીતરાગોએ કહ્યું છે.

મોક્ષના હેતુરૂપ એ બન્ને ચારિત્ર ધ્યાનથી અવશ્ય મુનિઓ પામે છે, તેટલા માટે પ્રયત્નવાન ચિત્તથી ધ્યાનનો ઉત્તમ અભ્યાસ કરો.

જો તમે સ્થિરતા ઇચ્છતા હો તો પ્રિય અથવા અપ્રિય વસ્તુમાં મોહ ન કરો, રાગ ન કરો, દ્વેષ ન કરો અનેક પ્રકારના ધ્યાનની પ્રાપ્તિને અર્થે પાંત્રિશ, સોલ, છ, પાંચ, ચાર, બે અને એક એમ પરમેષ્ઠિપદના વાચક છે તેનું જપપૂર્વક ધ્યાન કરો. વિશેષ સ્વરૂપ શ્રી ગુરુના ઉપદેશથી જાણવું યોગ્ય છે.

* * * [૫૫૯.

વીતરાગનો સન્માર્ગ.

સર્વ દુઃખનો આત્યંતિક અભાવ અને પરમ અવ્યાબાધ સુખની પ્રાપ્તિ એ જ 'મોક્ષ' છે અને તે જ 'પરમહિત' છે. વીતરાગસન્માર્ગ તેનો 'સદુપાય' છે. તે સન્માર્ગનો આ પ્રમાણે સંક્ષેપ છેઃ—

સમ્યગ્દર્શન, સમ્યક્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્રની એકત્રતા તે 'મોક્ષમાર્ગ' છે. સર્વજ્ઞના જ્ઞાનમાં ભાસ્યમાન તત્ત્વોની સમ્યક્પ્રતીતિ થવી તે 'સમ્યગ્દર્શન' છે. તત્ત્વનો બોધ થવો તે 'સમ્યક્જ્ઞાન' છે. ઉપાદેય તત્ત્વનો અભ્યાસ થવો તે 'સમ્યક્ચારિત્ર' છે. શુદ્ધ આત્મપદ સ્વરૂપ એવાં વિતરાગપદમાં સ્થિતિ થવી તે એ ત્રણેની એકત્રતા છે. સર્વજ્ઞદેવ, નિર્ગ્રંથગુરુ અને સર્વજ્ઞોપદિષ્ટ ધર્મની પ્રતીતિથી 'તત્ત્વપ્રતીતિ' પ્રાપ્ત થાય છે.

સર્વ જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ, સર્વ મોહ અને સર્વ વીર્યાદિ અંતરાયનો ક્ષય થવાથી આત્માનો 'સર્વજ્ઞ-વિતરાગ-સ્વભાવ' પ્રગટે છે. નિર્ગ્રંથપદના અભ્યાસનો ઉત્તરોત્તર ક્રમ તેનો 'માર્ગ' છે. તેનું રહસ્ય 'સર્વજ્ઞોપદિષ્ટ ધર્મ' છે. [૫૮૫.

* * *

હે જીવ! આટલો બધો પ્રમાદ શો?

શુદ્ધ આત્મપદની પ્રાપ્તિને અર્થે વીતરાગ સન્માર્ગની ઉપાસના કર્તવ્ય છે.

સર્વજ્ઞ દેવ
નિર્ગ્રંથ ગુરુ
દયા મુખ્ય ધર્મ } શુદ્ધ આત્મદૃષ્ટિ થવાના અવલંબન છે.

સર્વજ્ઞે અનુભવેલો એવો શુદ્ધ આત્મપ્રાપ્તિનો ઉપાય શ્રી ગુરુવડે જાણીને-તેનું રહસ્ય ધ્યાનમાં લઈને—આત્મપ્રાપ્તિ કરો.

યથાજાતિલિંગ સર્વવિરતિધર્મ. દ્વાદશવિધ દેશવિરતિધર્મ.

દ્રવ્યાનુયોગ સુસિદ્ધ—સ્વરૂપદૃષ્ટિ થતાં.

ચરણાનુયોગ સુસિદ્ધ—પદ્ધતિવિવાદ શાંત કરતાં.

કરણાનુયોગ સુસિદ્ધ—સુપ્રતિતદૃષ્ટિ થતાં.

ધર્મકથાનુયોગ સુસિદ્ધ—બાલબોધહેતુ સમજાવતાં. [અપૂર્ણ]

* * * [૫૮૪.

જિનપરિભાષા વિચાર.

ભગવાન્ જિને કહેલા લોકસંસ્થાનાદિ ભાવ આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિથી સિદ્ધ થવાયોગ્ય છે. ચક્રવર્ત્યાદિનું સ્વરૂપ પણ આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિથી સમજાય એવું છે. મનુષ્ય-ઉચ્ચત્વ પ્રમાણાદિમાં પણ તેનો સભવ છે. કાળપ્રમાણાદિ પણ તે જ રીતે ઘટ્યમાન છે. નિગોદાદિ પણ તે જ રીતે ઘટ્યમાન થવાયોગ્ય છે. સિદ્ધસ્વરૂપ પણ એ જ ભાવથી નિદિધ્યાસ થવાયોગ્ય છે-સંપ્રાપ્ત થવાયોગ્ય જણાય છે.

લોક શબ્દનો અર્થ— } આધ્યાત્મિક છે. 'સર્વજ્ઞ' શબ્દ
અનેકાંત શબ્દનો અર્થ— } સમજાવો બહુ ગૂઢ છે.

ધર્મકથારૂપ ચરિત્રો આધ્યાત્મિક પરિભાષાથી અલકૃત લાગે છે. જંબુદ્વિપાદિનું વર્ણન પણ અધ્યાત્મપરિભાષાથી નિરૂપિત કર્યું લાગે છે.

અતીંદ્રિય જ્ઞાનના ભગવાન્ જિને બે ભેદ પાડ્યા છે.

દેશપ્રત્યક્ષ—તે બે ભેદે: (૧) અવધિ. (૨) મન.પર્યવ.

ઇચ્છિતપણે અવલોકન કરતાં આત્મા ઇદ્રિયના અવલબન વગર અમુક મર્યાદા જાણે તે 'અવધિ.' અનિચ્છિત છતાં માનસિક વિશુદ્ધિના બળવડે જાણે તે 'મન.પર્યવ.' સર્વ-પ્રત્યક્ષ તે સામાન્ય વિશેષ ચૈતન્યાત્મદૃષ્ટિમાં પરિનિષ્ઠિત્ શુદ્ધ 'કેવળજ્ઞાન' શ્રી જિને કહેલા ભાવો અધ્યાત્મપરિભાષામય હોવાથી સમજાવા કઠણ છે. પરમપુરુષનો યોગ સંપ્રાપ્ત થવો જોઈએ. જિનપરિભાષાવિચાર યથાવકાશાનુસાર વિશેષ નિદિધ્યાસ કરવાયોગ્ય છે. [અપૂર્ણ]

* * * [૫૮૭.

આત્મસ્વરૂપ, ધ્યાન, તપ, નિર્જરા.

સર્વજ્ઞે કહેલ, ગુરુઉપદેશથી આત્માનું સ્વરૂપ જાણીને-સુપ્રતીત કરીને-તેનું ધ્યાન કરો.

જેમ જેમ ધ્યાનવિશુદ્ધિ તેમ તેમ જ્ઞાનાવરણીયનો ક્ષય થશે. પોતાની કલ્પનાથી તે ધ્યાન સિદ્ધ થતું નથી.

"જ્ઞાનમય આત્મા જેમને પરમોત્કૃષ્ટ ભાવે પ્રાપ્ત થયો અને જેમણે પરમદ્રવ્યમાત્ર ત્યાગ કર્યું છે, તે દેવને નમન હો! નમન હો!"

બાર પ્રકારના નિદાનરહિત તપથી કર્મની નિર્જરા વૈરાગ્યભાવનાભાવિત, અહંભાવરહિત એવા જ્ઞાનીને થાય છે. તે નિર્જરા પણ બે પ્રકારની જાણવીઃ- (૧) સ્વકાલપ્રાપ્ત અને (૨) તપથી. પહેલી ચારે ગતિમાં થાય છે; બીજી વ્રતધારીને જ હોય છે.

જેમ જેમ ઉપશમની વૃદ્ધિ થાય, તેમ તેમ તપ કરવાથી કર્મની ઘણી નિર્જરા થાય, તે નિર્જરાનો ક્રમ કહે છે. મિથ્યાદર્શનમાં વર્ત્તતો પણ થોડા વખતમાં ઉપશમ સમ્યગ્દર્શન પામવાનો છે, એવા જીવ કરતાં અસંયત સમ્યગ્દૃષ્ટિને અસંખ્યાતગુણ નિર્જરા, તેથી દેશવિરતિ, તેથી સર્વવિરતિ જ્ઞાનીને, તેથી [અપૂર્ણ] [૫૮૩.

* * *

પંચાસ્તિકાય સ્વરૂપ.

[1]પંચાસ્તિકાયનું સ્વરૂપ સંક્ષેપમાં કહ્યું છેઃ—

જીવ, પુદ્ગલ, ધર્મ, અધર્મ અને આકાશ એ પાંચ અસ્તિકાય કહેવાય છે.

અસ્તિકાય એટલે પ્રદેશસમૂહાત્મક વસ્તુ. એક પરમાણુપ્રમાણે, અમૂર્ત્ત વસ્તુના ભાગને પ્રદેશ એવી સંજ્ઞા છે. અનેકપ્રદેશાત્મક જે વસ્તુ હોય તે અસ્તિકાય કહેવાય.

એક જીવ અસંખ્યાત પ્રદેશપ્રમાણ છે.

પુદ્ગલ પરમાણુ જો કે એક પ્રદેશાત્મક છે, પણ બે પરમાણુથી માંડીને અસંખ્યાત, અનંત પરમાણુઓ એકત્ર થઈ શકે છે. એમ અરસપરસ મળવાની શક્તિ તેમાં રહેલી હોવાથી અનંત પ્રદેશાત્મકપણું તે પામી શકે છે; જેથી તે પણ અસ્તિકાય કહેવાયોગ્ય છે.

૧ "કોઈ મહાપુરુષના મનનને અર્થે 'પચાસ્તિકાય'નું સંક્ષિપ્ત સ્વરૂપ લખ્યું હતું તે મનન અર્થે આ સાથે મોકલ્યું છે." વવાણીઆ. ચૈત્ર શુદ ૫, સં. ૧૯૪૫. [૫૪૭.

ધર્મદ્રવ્ય અસંખ્યાત પ્રદેશપ્રમાણ, અધર્મદ્રવ્ય અસંખ્યાત પ્રદેશપ્રમાણ, આકાશદ્રવ્ય અનંત પ્રદેશપ્રમાણ હોવાથી તે પણ અસ્તિકાય છે. એમ પાંચ અસ્તિકાય છે. જે પાંચ અસ્તિકાયના એકમેકાત્મકપણાથી આ લોકની ઉત્પત્તિ છે, અર્થાત્ લોક એ પાંચ અસ્તિકાયમય છે.

પ્રત્યેક-પ્રત્યેક જીવ અસંખ્યાત પ્રદેશપ્રમાણ છે. તે જીવો અનંત છે.

એક પરમાણુ એવાં અનંત પરમાણુઓ છે. બે પરમાણુઓ એકત્ર મળેલા એવા દ્વિઅણુક સ્કંધ અનંતા છે. એમ ત્રણ પરમાણુઓ એકત્ર મળેલા એવા ત્રિઅણુક સ્કંધ અનંતા છે. ચાર પરમાણુઓ એકત્ર મળેલા એવા ચતુ:અણુક સ્કધ અનંતા છે. પાંચ પરમાણુઓ એકત્ર મળેલા એવા પંચાણુક સ્કંધ અનંતા છે. એમ છ પરમાણુ, સાત પરમાણુ, આઠ પરમાણુ, નવ પરમાણુ, દશ પરમાણુ એકત્ર મળેલા એવા અનંતા સ્કંધ છે. તેમ જ અગિયાર પરમાણુ, યાવત્ સો પરમાણુ, સંખ્યાત પરમાણુ, અસંખ્યાત પરમાણુ તથા અનંત પરમાણુ મળેલા એવા અનંતા સ્કંધ છે.

ધર્મદ્રવ્ય એક છે. તે અસંખ્યાત પ્રદેશપ્રમાણ લોકવ્યાપક છે.

અધર્મદ્રવ્ય એક છે. તે પણ અસંખ્યાત પ્રદેશપ્રમાણ લોકવ્યાપક છે.

આકાશદ્રવ્ય એક છે. તે અનંત પ્રદેશપ્રમાણ છે. લોકાલોકવ્યાપક છે. લોકપ્રમાણ આકાશ અસંખ્યાત પ્રદેશાત્મક છે.

કાળદ્રવ્ય એ પાંચ અસ્તિકાયનો વર્ત્તનરૂપ [પાઠાં૦ વર્ત્તમાન] પર્યાય છે, એટલે ઉપચારિક દ્રવ્ય છે; વસ્તુતાએ તો પર્યાય જ છે અને પળ, વિપળથી માંડી વર્ષાદિ પર્યંત જે કાળ સૂર્યની ગતિપરથી સમજાય છે, તે વ્યવહારિક કાળ છે, એમ શ્વેતામ્બરાચાર્યો કહે છે. દિગમ્બરાચાર્યો પણ એમ કહે છે, પણ વિશેષમાં એટલું કહે છે, કે લોકાકાશના પ્રદેશે એકેક કાલાણુ રહેલો છે, જે અવર્ણ, અગધ, અરસ, અસ્પર્શ છે, અગુરુ લઘુ સ્વભાવવાન છે. તે કાલાણુઓ વર્ત્તના પર્યાય અને વ્યવહારિક કાળને નિમિત્તોપકારી છે. તે કાલાણુઓ દ્રવ્ય કહેવાયોગ્ય છે, પણ અસ્તિકાય કહેવાયોગ્ય નથી; કેમકે એક બીજા તે અણુઓ મળીને ક્રિયાની પ્રવૃત્તિ કરતા નથી; જેથી બહુપ્રદેશાત્મક નહીં હોવાથી કાળદ્રવ્ય અસ્તિકાય કહેવાયોગ્ય નથી અને વિવેચનમાં પણ પંચાસ્તિકાયમાં તેનું ગૌણ સ્વરૂપ કહીયે છીએ.

આકાશ અનંત પ્રદેશપ્રમાણ છે. તેમાં અસંખ્યાત પ્રદેશપ્રમાણમાં ધર્મ, અધર્મ દ્રવ્ય વ્યાપક છે. ધર્મ, અધર્મ દ્રવ્યનો એવો સ્વભાવ છે, કે જીવ

અને પુદ્ગલ તેની સહાયતાનાં નિમિત્તથી ગતિ અને સ્થિતિ કરી શકે છે, જેથી ધર્મ, અધર્મ દ્રવ્યના વ્યાપકપણાપર્યંત જ જીવ અને પુદ્ગલની ગતિ, સ્થિતિ છે અને તેથી લોકમર્યાદા ઉત્પન્ન થાય છે.

જીવ, પુદ્ગલ, અને ધર્મ, અધર્મ દ્રવ્યપ્રમાણ આકાશ એ પાંચ જ્યાં વ્યાપક છે તે લોક કહેવાય છે. [૫૮૯.

[૧] 'સો ઇંદ્રોએ વંદનિક, ત્રણ લોકને કલ્યાણકારી, મધુર અને નિર્મળ જેના વાક્ય છે, અનંત જેના ગુણો છે, જેમણે સંસારનો પરાજય કર્યો છે. એવા ભગવાન્ સર્વજ્ઞ વીતરાગને નમસ્કાર."

સર્વજ્ઞ મહામુનિના મુખથી ઉત્પન્ન થયેલુ અમૃત (આ શાસ્ત્ર), ચાર ગતિથી જીવને મુક્ત કરી નિર્વાણ પ્રાપ્ત કરાવનાર એવા આગમને નમન કરીને, કહુ છુ તે શ્રવણ કરો.

પાચ અસ્તિકાયના સમૂહરૂપ અર્થસમયને સર્વજ્ઞ વીતરાગદેવે લોક કહ્યો છે તેથી ઉપરાત માત્ર આકાશરૂપ અનંત એવો અલોક છે.

'જીવ,' 'પુદ્ગલસમૂહ,' 'ધર્મ,' 'અધર્મ,' તેમ જ 'આકાશ,' એ પદાર્થો પોતાના અસ્તિત્વમાં નિયમથી રહ્યા છે, પોતાની સત્તાથી અભિન્ન છે અને અનેક પ્રદેશાત્મક છે.

અનેક ગુણ અને પર્યાયસહિત જેનો અસ્તિત્વસ્વભાવ છે તે 'અસ્તિકાય,' તેનાથી ત્રૈલોક્ય ઉત્પન્ન થાય છે.

તે અસ્તિકાય ત્રણે કાળે ભાવપણે પરિણામી છે અને પરાવર્ત્તન જેનું લક્ષણ છે એવા કાળસહિત છ એ દ્રવ્ય સંજ્ઞાને પામે છે.

એ દ્રવ્યો એક બીજામા પ્રવેશ કરે છે, એકમેકને અવકાશ આપે છે, એકમેક મળી જાય છે અને જુદા પડે છે, પણ પોતપોતાના સ્વભાવનો ત્યાગ કરતા નથી

સત્તાસ્વરૂપે સર્વ પદાર્થ એકત્વવાળા છે. તે સત્તા અનત પ્રકારના સ્વભાવવાળી છે, ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રુવત્વવાળી સામાન્ય વિશેષાત્મક છે.

દ્રવ્યનુ લક્ષણ સત્ છે, જે ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રુવતાસહિત છે, ગુણ પર્યાયના આશ્રયરૂપ છે, એમ સર્વજ્ઞદેવ કહે છે.

દ્રવ્યની ઉત્પત્તિ અને વિનાશ થતો નથી; તેનો 'અસ્તિ' સ્વભાવ જ છે ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રુવત્વ પર્યાયને લઈને છે.

---

૧ સર્વજ્ઞાય નમ ... નમ. સદ્ગુરવે ... પચાસ્તિકાય.

પોતાના સદ્ભાવ પર્યાયને દ્રવે છે, તે તે ભાવે પરિણમે છે તે માટે દ્રવ્ય કહીએ છીએ, જે પોતાની સત્તાથી અનન્ય છે.

પર્યાયથી રહિત દ્રવ્ય ન હોય, દ્રવ્ય વિના પર્યાય ન હોય, બન્ને અનન્ય-ભાવથી છે એમ મહામુનિઓ કહે છે

દ્રવ્ય વિના ગુણ ન હોય, અને ગુણ વિના દ્રવ્ય ન હોય; બન્નેનો (દ્રવ્ય અને ગુણનો) અભિન્ન ભાવ તેથી છે.

'સ્યાત્ અસ્તિ,' 'સ્યાત્ નાસ્તિ,' 'સ્યાત્ અસ્તિ નાસ્તિ,' 'સ્યાત્ અવક્તવ્ય,' 'સ્યાત્ અસ્તિ અવક્તવ્ય,' 'સ્યાત્ નાસ્તિ અવક્તવ્ય,' 'સ્યાત્ અસ્તિ નાસ્તિ અવક્તવ્ય,' એમ વિવિક્ષાને લઈને દ્રવ્યના સાત ભગ થાય છે

ભાવનો નાશ થતો નથી અને અભાવની ઉત્પત્તિ થતી નથી. ઉત્પાદ, વ્યય ગુણપર્યાયના સ્વભાવથી થાય છે.

જીવઆદિ પદાર્થો છે. જીવનો ગુણ ચૈતન્ય-ઉપયોગ છે. દેવ, મનુષ્ય, નારક, તિર્યંચાદિ તેના અનેક પર્યાયો છે.

મનુષ્યપર્યાય નાશ પામેલો એવો જીવ તે દેવ અથવા બીજે સ્થળે ઉત્પન્ન થાય છે અને સ્થળે જીવભાવ ધ્રુવ છે તે નાશ પામીને કઈ બીજો થતો નથી

જે જીવ જન્મ્યો હતો, તે જ જીવ નાશ પામ્યો વસ્તુત્વે તો તે જીવ ઉત્પન્ન થયો નથી અને નાશ પણ થયો નથી. ઉત્પન્ન અને નાશ દેવત્વ, મનુષ્યત્વનો થાય છે

એમ સત્નો વિનાશ અને અસત્ જીવની ઉત્પત્તિ છે જીવને દેવત્વ, મનુષ્યત્વાદિ પર્યાય ગતિનામકર્મથી હોય છે

જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મભાવો જીવે સુદઢ (અવગાઢ) પણે બાધ્યા છે, તેનો અભાવ કરવાથી પૂર્વે નહીં થયેલો એવો તે સિદ્ધભગવાન્ થાય

એમ ભાવ, અભાવ, ભાવાભાવથી ગુણપર્યાયસહિત જીવ સસારમા પરિભ્રમણ કરે છે.

જીવ, પુદ્ગલસમૂહ અને આકાશ તેમ જ બીજા અસ્તિકાય કોઈના કરેલા નથી, સ્વરૂપથી જ અસ્તિત્વવાળા છે અને લોકના કારણભૂત છે

સદ્ભાવ સ્વભાવવાળાં જીવ અને પુદ્ગલના પરાવર્તનપણાથી ઓળખાતો એવો નિશ્ચયકાળ કહ્યો છે.

તે કાળ પાચ વર્ણ, પાચ રસ, બે ગંધ અને આઠ સ્પર્શથી રહિત છે, અગુરુલઘુ છે, અમૂર્ત્ત છે અને વર્ત્તનાલક્ષણવાળો છે.

સમય, નિમેષ, કાષ્ઠા, કલા, નાલી; મુહૂર્ત્ત, દિવસ, રાત્રિ, માસ, ઋતુ અને સવત્સરાદિ તે વ્યવહારકાળ છે.

કાળના કોઈ પણ પરિમાણુ (માપ) વિના બહુ કાળ, થોડો કાળ એમ કહી શકાય નહીં; તેની મર્યાદા પુદ્ગલદ્રવ્ય વિના થતી નથી, તેથી કાળને પુદ્ગલદ્રવ્યથી ઉત્પન્ન થવાપણુ કહીએ છીએ.

જીવત્વવાળો, જાણનાર, ઉપયોગવાળો, પ્રભુ, કર્ત્તા, ભોક્તા, દેહપ્રમાણ, વસ્તુતાએ અમૂર્ત્ત અને કર્માવસ્થામા મૂર્ત્ત એવો જીવ છે

કર્મમલથી સર્વ પ્રકારે મુક્ત થવાથી ઊર્ધ્વ લોકાતને પ્રાપ્ત થઈ તે સર્વજ્ઞ સર્વદર્શી ઇન્દ્રિયથી પર એવુ અનતસુખ પામે છે.

પોતાના સ્વાભાવિક ભાવને લીધે આત્મા સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી થાય છે અને પોતાના કર્મથી મુક્ત થવાથી અનંતસુખ પામે છે.

બળ, ઇન્દ્રિય, આયુષ્ અને ઉચ્છ્વાસ એ ચાર પ્રાણવડે જે ભૂતકાળે જીવતો હતો, વર્ત્તમાનકાળે જીવે છે અને ભવિષ્યકાળે જીવશે તે 'જીવ'

અનંત અગુરુલઘુ ગુણથી નિરતર પરિણમેલા અનંત જીવો છે. અસંખ્યાત પ્રદેશપ્રમાણ છે. કોઈક જીવો લોકપ્રમાણ અવગાહનાને પામ્યા છે કોઈક જીવો તે અવગાહનાને પામ્યા નથી મિથ્યાદર્શન, કષાય અને યોગસહિત અનંત એવા સસારી જીવો છે. તેથી રહિત એવા અનંત સિદ્ધ છે.

જેમ પદ્મરાગ નામનુ રત્ન દૂધમાં નાંખ્યુ હોય તો તે દૂધના પરિમાણપ્રમાણે પ્રભાસે છે તેમ દેહને વિષે સ્થિત એવો આત્મા તે માત્ર દેહપ્રમાણ પ્રકાશક–વ્યાપક–છે.

એક કાયામાં સર્વ અવસ્થામાં જેમ તેનો તે જ જીવ છે, તેમ સર્વત્ર સસારઅવસ્થામા પણ તેનો તે જ જીવ છે અધ્યવસાયવિશેષથી કર્મરૂપી રજોમલથી તે જીવ મલીન થાય છે.

જેને પ્રાણધારણપણુ નથી, તેનો જેને સર્વથા અભાવ થયો છે, તે દેહથી ભિન્ન અને વચનથી અગોચર જેમનુ સ્વરૂપ છે એવા સિદ્ધ છે

વસ્તુદૃષ્ટિથી જોઈએ તો સિદ્ધપદ ઉત્પન્ન થતુ નથી, કેમકે તે કોઈ બીજા પદાર્થથી ઉત્પન્ન થતું કાર્ય નથી, તેમ તે કોઈ પ્રત્યે કારણરૂપ પણ નથી, કેમકે અન્ય સબંધે તેની પ્રવૃત્તિ નથી.

શાશ્વત, અશાશ્વત, ભવ્ય, અભવ્ય, શૂન્ય, અશૂન્ય, વિજ્ઞાન અને અવિજ્ઞાન એ ભાવ જો મોક્ષમાં જીવનું અસ્તિત્વ ન હોય તો કોને હોય?

કોઈએક જીવો કર્મનું ફળ વેદે છે, કોઈએક જીવો કર્મબંધકર્તૃત્વ વેદે છે અને કોઈ એક જીવો માત્ર શુદ્ધ જ્ઞાનસ્વભાવ વેદે છે; એમ વેદકભાવથી જીવરાશિના ત્રણ ભેદ છે.

સ્થાવરકાયના જીવો પોતપોતાનાં કરેલાં કર્મોનું ફળ વેદે છે. ત્રસજીવો કર્મબંધચેતના વેદે છે અને પ્રાણથી રહિત એવા અતીંદ્રિય જીવો શુદ્ધજ્ઞાનચેતના વેદે છે.

ઉપયોગ જ્ઞાન અને દર્શન એમ બે પ્રકારનો છે. જીવને સર્વકાળ તે અનન્યભૂતપણે જાણવો.

મતિ, શ્રુત, અવધિ, મનઃપર્યવ અને કેવળ એમ જ્ઞાનના પાંચ ભેદ છે. કુમતિ, કુશ્રુત, અને વિભંગ એમ અજ્ઞાનના ત્રણ ભેદ છે, એ બધા જ્ઞાનોપયોગના ભેદ છે.

ચક્ષુદર્શન, અચક્ષુદર્શન, અવધિદર્શન અને અવિનાશી અનંત એવું કેવળદર્શન એમ દર્શનોપયોગના ચાર ભેદ છે.

આત્માને જ્ઞાનગુણનો સંબંધ છે અને તેથી આત્મા જ્ઞાની છે એમ નથી; પરમાર્થથી બન્નેનું અભિન્નપણું જ છે.

જો દ્રવ્ય જુદું હોય અને ગુણ પણ જુદા હોય તો એક દ્રવ્યના અનંત દ્રવ્ય થઈ જાય; અથવા દ્રવ્યનો અભાવ થાય.

દ્રવ્ય અને ગુણ અનન્યપણે છે; બન્નેમાં પ્રદેશભેદ નથી. દ્રવ્યના નાશથી ગુણનો નાશ થાય અને ગુણના નાશથી દ્રવ્યનો નાશ થાય એવું એકપણું છે.

વ્યપદેશ (કથન), સંસ્થાન, સંખ્યા અને વિષય એ ચાર પ્રકારની વિવિક્ષાથી દ્રવ્ય ગુણના ઘણા ભેદ થઈ શકે; પણ પરમાર્થનયથી એ ચારેનો અભેદ છે.

પુરુષની પાસે ધન હોય તેનું ધનવત એવું નામ કહેવાય; તેમ આત્માની પાસે જ્ઞાન છે તેથી જ્ઞાનવંત એવું નામ કહેવાય છે. એમ ભેદ અભેદનું સ્વરૂપ છે. જે સ્વરૂપ બન્ને પ્રકારથી તત્ત્વજ્ઞો જાણે છે.

આત્મા અને જ્ઞાનનો સર્વથા ભેદ હોય તો બન્ને અચેતન થાય, એમ વીતરાગ સર્વજ્ઞનો સિદ્ધાંત છે.

જ્ઞાનનો સંબંધ થવાથી આત્મા જ્ઞાની થાય છે એવો સંબંધ માનવાથી આત્મા અને અજ્ઞાન (જડત્વ) નો ઐક્યભાવ થવાનો પ્રસંગ આવે.

સમવર્તિત્વ સમવાય અપૃથક્ભૂત અને અપૃથક્સિદ્ધ છે; માટે દ્રવ્ય અને ગુણનો સંબંધ વીતરાગોએ અપૃથક્સિદ્ધ કહ્યો છે.

વર્ણ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શ એ ચાર વિશેષ પરમાણુદ્રવ્યથી અનન્યપણે છે. વ્યવહારથી તે પુદ્ગલદ્રવ્યથી ભેદપણે કહેવાય છે.

તેમ જ દર્શન અને જ્ઞાન પણ જીવથી અનન્યભૂત છે. વ્યવહારથી તેનો આત્માથી ભેદ કહેવાય છે.

આત્મા (વસ્તુપણે) અનાદિ અનંત છે અને સતાનની અપેક્ષાએ સાદિસાંત પણ છે. તેમ સાદિઅનંત પણ છે. પાંચ ભાવના પ્રાધાન્યપણાથી તે તે ભંગ છે. સદ્ભાવથી જીવદ્રવ્ય અનંત છે.

એમ સત્‌નો વિનાશ અને અસત્ જીવનો ઉત્પાદ, પરસ્પર વિરુદ્ધ છતાં જેમ અવિરોધપણે સિદ્ધ છે તેમ સર્વજ્ઞ વીતરાગદેવે કહ્યો છે.

નારક, તિર્યંચ, મનુષ્ય અને દેવ એ નામકર્મની પ્રકૃતિ સત્‌નો નાશ અને અસત્‌ભાવનો ઉત્પાદ કરે છે.

ઉદય, ઉપશમ, ક્ષાયક, ક્ષયોપશમ અને પારિણામિક ભાવથી જીવના ગુણોનું બહુ વિસ્તીર્ણપણું છે.

દ્રવ્યકર્મનું નિમિત્ત પામીને ઉદયાદિક ભાવે જીવ પરિણમે છે; ભાવકર્મનું નિમિત્ત પામીને દ્રવ્યકર્મ પરિણમે છે. કોઈ કોઈના ભાવના કર્ત્તા નથી; તેમ કર્ત્તા વિના થયાં નથી.

સર્વે પોતપોતાનો સ્વભાવ કરે છે; તેમ આત્મા પણ પોતાના જ ભાવનો કર્ત્તા છે; પુદ્ગલકર્મનો આત્મા કર્ત્તા નથી; એ વીતરાગનાં વાક્ય સમજવાયોગ્ય છે.

કર્મ જો કર્મ કરે અને આત્મા આત્મત્વ જ કરે, તો પછી તેનું ફળ કોણ ભોગવે? અને તે ફળ કર્મ કોને આપે?

કર્મ પોતાના સ્વભાવાનુસાર યથાર્થ પરિણમે છે. જીવ પોતાના સ્વભાવાનુસાર તેમ ભાવકર્મને કરે છે.

સંપૂર્ણ લોક પૂર્ણઅવગાઢપણે પુદ્ગલસમૂહથી ભર્યો છે. સૂક્ષ્મ અને બાદર એવા વિવિધપ્રકારના અનંત સ્કંધોથી.

આત્મા જ્યારે ભાવકર્મરૂપ પોતાનો સ્વભાવ કરે છે, ત્યારે ત્યાં રહેલાં પુદ્ગલપરમાણુઓ પોતાના સ્વભાવને પ્રાપ્ત થાય છે અને એક બીજા એક-ક્ષેત્રાવગાહપણે અવગાઢતા પામે છે.

કોઈ કર્ત્તા નહીં છતાં પુદ્ગલદ્રવ્યથી જેમ ઘણા સ્કંધોની ઉત્પત્તિ થાય છે, તેમ કર્મપણે પણ સ્વાભાવિકપણે પુદ્ગલદ્રવ્ય પરિણમે છે એમ જાણવું.

જીવ અને પુદ્ગલસમૂહ અરસ્પરસ મજબુત અવગાહિત છે. યથાકાળે ઉદય થયે તેથી જીવ સુખદુઃખરૂપ ફળ વેદે છે.

તેથી કર્મભાવનો કર્ત્તા જીવ છે અને ભોક્તા પણ જીવ છે વેદક ભાવને લીધે કર્મફળ તે અનુભવે છે.

એમ કર્ત્તા અને ભોક્તા આત્મા પોતાનાં ભાવથી થાય છે. મોહથી સારી રીતે આચ્છાદિત એવો તે જીવ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરે છે.

(મિથ્યાત્વ) મોહનો ઉપશમ થવાથી અથવા ક્ષય થવાથી વીતરાગના કહેલા માર્ગને પ્રાપ્ત થયેલો એવો ધીર, શુદ્ધ જ્ઞાનાચારવંત નિર્વાણપુર પ્રત્યે જાય છે.

એક પ્રકારથી, બે પ્રકારથી, ત્રણ પ્રકારથી, ચાર ગતિના પ્રકારથી, પાંચ ગુણોની મુખ્યતાથી, છ કાયના પ્રકારથી, સાત ભંગના ઉપયોગપણાથી, આઠ ગુણ અથવા આઠ કર્મરૂપ ભેદથી, નવ તત્ત્વથી, અને દશ સ્થાનકથી જીવનુ નિરૂપણ છે.

પ્રકૃતિબંધ, સ્થિતિબંધ, અનુભાગબંધ અને પ્રદેશબંધથી સર્વથા મુક્ત થવાથી જીવ ઉર્ધ્વગમન કરે છે. સંસાર અથવા કર્માવસ્થામાં વિદિશા વિના બીજી દિશાઓમાં જીવ ગમન કરે છે.

સ્કંધ, સ્કંધદેશ, સ્કંધપ્રદેશ અને પરમાણુ એમ પુદ્ગલ અસ્તિકાય ચાર પ્રકારે જાણવો.

સકળ સમસ્ત તે સ્કંધ, તેનું અર્ધ તે દેશ, તેનું અર્ધ તે પ્રદેશ, અને અવિભાગી તે પરમાણુ.

બાદર અને સૂક્ષ્મ પરિણામ પામવાયોગ્ય સ્કંધમાં પૂરણ (પૂરાવાનો), ગલન (ગળવાનો, છૂટાં પડી જવાનો) સ્વભાવ જેનો છે તેથી પરમાણુ પુદ્ગલના નામથી ઓળખાય છે. તેના છ ભેદ છે, જેનાથી ત્રૈલોક્ય ઉત્પન્ન થાય છે.

સર્વ સ્કંધનું છેલામાં છેલુ કારણ પરમાણુ છે. તે સત્, અસત્, એક, અવિભાગી અને મૂર્ત્ત હોય છે.

વિવિક્ષાએ કરીને મૂર્ત્ત, ચાર ધાતુનું કારણ જે છે તે પરમાણુ જાણવા યોગ્ય છે, તે પરિણામી છે, પોતે અશબ્દ છે, પણ શબ્દનું કારણ છે.

સ્કધથી શબ્દ ઉત્પન્ન થાય છે. અનત પરમાણુઓના મેલાપ-તેનો સંઘાત સમૂહ-તેનું નામ સ્કધ તે સ્કધો પરસ્પર સ્પર્શાવાથી-અથડાવાથી-નિશ્ચય કરીને શબ્દ ઉત્પન્ન થાય છે.

તે પરમાણુ નિત્ય છે, પોતાના રૂપાદિ ગુણોને અવકાશ-આધાર-આપે છે, પોતે એક પ્રદેશી હોવાથી એક પ્રદેશથી ઉપરાંત અવકાશને પ્રાપ્ત થતો નથી, બીજા દ્રવ્યને અવકાશ (આકાશની પેઠે) આપતો નથી, સ્કધના ભેદનુ કારણ છે, સ્કધના ખડનુ કારણ છે, સ્કધનો કર્ત્તા છે, કાળના પરિમાણ (માપ), સખ્યા (ગણના) નો હેતુ છે

એક રસ, એક વર્ણ, એક ગધ અને બે સ્પર્શ, શબ્દની ઉત્પત્તિનુ કારણ અને એકપ્રદેશાત્મકપણે અશબ્દ, સ્કધપરિણમિત છતા વ્યતિરિક્ત તે પરમાણુ જાણવો

ઇંદ્રિયોએ કરી ઉપભોગ્ય, તેમ જ કાયા, મન અને કર્મ આદિ જે જે અનત એવા મૂર્ત્ત પદાર્થો છે તે સર્વે પુદ્દલદ્રવ્ય જાણવું.

ધર્માસ્તિકાય અરસ, અવર્ણ, અગધ, અશબ્દ અને અસ્પર્શ છે સકળલોકપ્રમાણ છે. અખડિત, વિસ્તીર્ણ અને અસખ્યાત પ્રદેશાત્મક દ્રવ્ય છે

અનત, અગુરુલઘુગુણપણે તે નિરતર પરિણમિત છે. ગતિક્રિયાયુક્તને કારણભૂત છે, પોતે અકાર્ય છે, અર્થાત્ કોઇથી ઉત્પન્ન થયેલુ તે દ્રવ્ય નથી

જેમ મત્સ્યની ગતિને જળ ઉપકાર કરે છે, તેમ જીવ અને પુદ્દલ-દ્રવ્યની ગતિને ઉપકાર કરે છે તે 'ધર્માસ્તિકાય' જાણવો.

જેમ ધર્માસ્તિકાય દ્રવ્ય છે તેમ અધર્માસ્તિકાય પણ છે એમ જાણો. સ્થિતિક્રિયાયુક્ત જીવ, પુદ્દલને તે પૃથ્વીની પેઠે કારણભૂત છે.

ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાયને લીધે લોક અલોકનો વિભાગ થાય છે. એ ધર્મ અને અધર્મ દ્રવ્ય પોત પોતાના પ્રદેશથી કરીને જુદા જુદાં છે. પોતે હલન ચલન ક્રિયાથી રહિત છે અને લોકપ્રમાણ છે.

ધર્માસ્તિકાય જીવ પુદ્દલને ચલાવે છે એમ નથી, જીવ પુદ્દલ ગતિ કરે છે તેને સહાયક છે.

સર્વે જીવોને તથા બાકીના પુદ્દલોને સપૂર્ણ અવકાશ આપે છે તેને 'લોકાકાશ' કહીએ છીએ.

જીવ, પુદ્ગલસમૂહ, ધર્મ અને અધર્મ એ દ્રવ્યો લોકથી અનન્ય છે; અર્થાત્ લોકમાં છે; લોકથી બહાર નથી. આકાશ લોકથી પણ બહાર છે, અને તે અનંત છે. જેને 'અલોક' કહીએ છીએ.

જો ગમન અને સ્થિતિનું કારણ આકાશ હોત તો ધર્મ અને અધર્મ-દ્રવ્યના અભાવને લીધે સિદ્ધભગવાનનું અલોકમાં પણ ગમન હોત.

જે માટે સિદ્ધભગવાનનું સ્થાન ઊર્ધ્વલોકાંતે સર્વજ્ઞ વીતરાગદેવે કહ્યું છે, તેથી ગમન અને સ્થાનનું કારણ આકાશ નથી, એમ જાણો.

જો ગમનનો હેતુ આકાશ હોત અથવા સ્થાનનો હેતુ આકાશ હોત તો અલોકની હાનિ થાય અને લોકના અંતની વૃદ્ધિ પણ થાય.

તેથી ધર્મ અને અધર્મ દ્રવ્ય ગમન તથા સ્થિતિનાં કારણ છે, પણ આકાશ નથી. આ પ્રમાણે લોકનો સ્વભાવ શ્રોતાજીવોપ્રત્યે સર્વજ્ઞ વીતરાગદેવે કહ્યો છે.

ધર્મ, અધર્મ અને (લોક) આકાશ અપૃથક્ભૂત (એકક્ષેત્રાવગાહી) અને સરખાં પરિમાણવાળાં છે. નિશ્ચયથી ત્રણે દ્રવ્યની પૃથક્ ઉપલબ્ધિ છે. પોતપોતાની સત્તાથી રહ્યા છે. એમ એકત્તા-અનેકતા છે.

આકાશ, કાળ, જીવ, ધર્મ અને અધર્મ એ દ્રવ્યો મૂર્ત્તતા રહિત છે અને પુદ્ગલદ્રવ્ય મૂર્ત્ત છે. તેમાં જીવદ્રવ્ય ચેતન છે.

જીવ અને પુદ્ગલ એક બીજાને ક્રિયાનાં સહાયક છે. બીજાં દ્રવ્યો (તે પ્રકારે) સહાયક નથી. જીવ પુદ્ગલદ્રવ્યનાં નિમિત્તથી ક્રિયાવાન હોય છે. કાળના કારણથી પુદ્ગલ અનેક સ્કંધપણે પરિણમે છે.

જીવને જે ઇંદ્રિયગ્રાહ્ય વિષય છે તે પુદ્ગલદ્રવ્ય મૂર્ત્ત છે; બાકીનાં અમૂર્ત્ત છે. મન પોતાના વિચારના નિશ્ચિતપણાથી બન્નેને જાણે છે.

કાળ પરિણામથી ઉત્પન્ન થાય છે. પરિણામ કાળથી ઉત્પન્ન થાય છે. બન્નેનો એમ સ્વભાવ છે, નિશ્ચયકાળથી ક્ષણભંગુરકાળ હોય છે.

કાળ એવો શબ્દ સદ્ભાવનો બોધક છે, તેમાં એક નિત્ય છે, બીજો ઉત્પન્નવ્યયવાળો છે.

એ કાળ, આકાશ, ધર્મ, અધર્મ અને પુદ્ગલ તથા જીવ એ બધાંને દ્રવ્ય એવી સંજ્ઞા છે. કાળને અસ્તિકાય એવી સંજ્ઞા નથી.

એમ નિર્ગ્રંથનાં પ્રવચનનું રહસ્ય એવો આ પંચાસ્તિકાયના સ્વરૂપ-વિવેચનનો સંક્ષેપ તે જે યથાર્થપણે જાણીને રાગ અને દ્વેષથી મુક્ત થાય તે, સર્વ દુઃખથી પરિમુક્ત થાય.

આ પરમાર્થને જાણીને જે મોહના હણનાર થાય છે અને જેણે રાગ દ્વેષને શાંત કર્યા છે તે જીવ સસારની દીર્ઘ પરંપરાનો નાશ કરી શુદ્ધાત્મ પદમાં લીન થાય [1]

મોક્ષના કારણ શ્રી ભગવાન્ મહાવીરને ભક્તિપૂર્વક મસ્તક નમાવી તે ભગવાનનો કહેલો પદાર્થપ્રભેદરૂપ મોક્ષનો માર્ગ કહું છું.

દર્શન અને જ્ઞાન તેમ જ રાગદ્વેષથી રહિત એવુ ચારિત્ર, સમ્યક્ બુદ્ધિ જેને પ્રાપ્ત થયેલ છે, એવા ભવ્યજીવનો મોક્ષમાર્ગ હોય.

તત્ત્વાર્થની પ્રતિતી તે સમ્યક્ત્વ, તે ભાવોનું જાણવું તે જ્ઞાન, વિષય માર્ગપ્રત્યે શાંતભાવ થવો તે ચારિત્ર.

'જીવ,' 'અજીવ,' 'પુણ્ય,' 'પાપ,' 'આશ્રવ,' 'સવર,' 'નિર્જરા,' 'બંધ,' અને 'મોક્ષ' એ ભાવો તે 'તત્ત્વ' છે.

'સસારસ્થ' અને 'સસારરહિત' એમ બે પ્રકારના જીવો છે. બન્ને ચૈતન્યોપયોગ લક્ષણ છે. સસારી દેહસહિત અને અસસારી દેહરહિત જીવો છે.

પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ અને વનસ્પતિ એ જીવસશ્રિત છે. તે જીવોને મોહનું પ્રબળપણું છે અને સ્પર્શઇંદ્રિયના વિષયનું તેને જ્ઞાન છે.

તેમાં ત્રણ સ્થાવર છે. અલ્પ યોગવાળા અગ્નિ અને વાયુકાય તે ત્રસ છે. તે મનના પરિણામથી રહિત એકઇંદ્રિય જીવો જાણવા.

એ પાચે પ્રકારનો જીવસમહ મનપરિણામથી રહિત અને એકેંદ્રિય છે એમ સર્વજ્ઞે કહ્યું છે.

ઇંડામાં જેમ પક્ષીનો ગર્ભ વધે છે, જેમ મનુષ્ય ગર્ભમાં મૂર્છાગત અવસ્થા છતાં જીવત્વ છે. તેમ એકેંદ્રિય જીવો પણ જાણવા

શંબુક, શખ, છીપ, કૃમિ એ આદિ જે જીવો રસ અને સ્પર્શને જાણે છે તે બેઇંદ્રિય જીવો જાણવા.

જુ, માંકડ, કીડી વીંછી આદિ અનેક પ્રકારના બીજા પણ કીડાઓ રસ, સ્પર્શ અને ગધને જાણે છે; તે ત્રણઇંદ્રિય જીવો જાણવા.

---

૧ ઇતિ પંચાસ્તિકાય પ્રથમ અધ્યાય ॐ જિનાય નમઃ • નમઃ શ્રી સદ્ગુરવે

ડાંસ, મચ્છર, માખી, ભમરી, પતંગ આદિ રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શને જાણે છે તે ચારઇંદ્રિય જીવો જાણવા.

દેવ, મનુષ્ય, નારક, તિર્યંચ્ (જળચર, સ્થલચર અને ખેચર) તે વર્ણ, રસ, સ્પર્શ, ગંધ અને શબ્દને જાણે છે. જે બળવાન પાંચઇંદ્રિયવાળા જીવો છે.

દેવતાના ચાર નિકાય છે. મનુષ્ય કર્મ અને અકર્મ ભૂમીનાં એમ બે પ્રકારનાં છે. તિર્યંચના ઘણા પ્રકાર છે; તથા નારકી તેની પૃથ્વીયોનિ જેટલી જાતિ છે તેટલી જાતિના છે.

પૂર્વે બાંધેલુ આયુષ્ ક્ષીણ થવાથી જીવ ગતિનામકર્મને લીધે આયુષ્ અને લેશ્યાના વશથી બીજા દેહમાં જાય છે.

દેહાશ્રિત જીવોના સ્વરૂપનો એ વિચાર નિરૂપણ કર્યો; તેના 'ભવ્ય' અને 'અભવ્ય' એવા બે ભેદ છે. દેહરહિત એવા 'સિદ્ધભગવતો' છે.

જે સર્વ જાણે છે, દેખે છે, દુઃખ ભેદીને સુખ ઇચ્છે છે, શુભ અને અશુભને કરે છે અને તેનું ફળ ભોગવે છે તે 'જીવ' છે.

આકાશ, કાળ, પુદ્ગલ અને ધર્મ અધર્મ દ્રવ્યને વિષે જીવત્વગુણ નથી, તેને અચૈતન્ય કહીએ છીએ અને જીવને સચૈતન્ય કહીએ છીએ.

સુખદુ:ખનું વેદન, હિતમાં પ્રવૃત્તિ, અહિતમાં ભીતિ તે ત્રણે કાળમાં જેને નથી તેને સર્વજ્ઞ મહામુનિઓ 'અજીવ' કહે છે.

સંસ્થાન, સંઘાત, વર્ણ, રસ, સ્પર્શ, ગંધ અને શબ્દ એમ પુદ્ગલદ્રવ્યથી ઉત્પન્ન થતા ગુણ પર્યાયો ઘણા છે.

અરસ, અરૂપ, અગંધ, અશબ્દ, અનિર્દિષ્ટ સંસ્થાન અને વચનઅગોચર એવો જેનો ચૈતન્ય ગુણ છે તે 'જીવ' છે.

જે નિશ્ચયકરી સંસારસ્થિત જીવ છે તેના બે પ્રકારનાં પરિણામ હોય છે કર્મ ઉત્પન્ન થાય છે, તેથી સારી અને માઠી ગતિ થાય છે.

ગતિની પ્રાપ્તિથી દેહ થાય છે, દેહથી ઇંદ્રિયો અને ઇંદ્રિયોથી વિષય ગ્રહણ થાય છે અને તેથી રાગ, દ્વેષ ઉત્પન્ન થાય છે.

સસારચક્રવાલમાં તે ભાવે કરીને પરિભ્રમણ કરતા જીવોમાં કોઈ જીવોનો સંસાર અનાદિસાંત છે અને કોઈનો અનાદિઅનંત છે એમ ભગવાન્ સર્વજ્ઞે કહ્યું છે.

અજ્ઞાન, રાગ, દ્વેષ અને ચિત્તપ્રસન્નતા જે જે ભાવમાં વર્ત્તે છે, તેથી શુભ કે અશુભ પરિણામ થાય છે.

જીવને શુભ પરિણામથી પુણ્ય થાય છે અને અશુભ પરિણામથી પાપ થાય છે. તેનાથી શુભાશુભ પુદ્ગલના ગ્રહણરૂપ કર્મપણું પ્રાપ્ત થાય છે.

તૃષાતુરને, ક્ષુધાતુરને, રોગીને અથવા બીજાં દુઃખી મનના જીવને તેનું દુઃખ મટાડવાના ઉપાયની ક્રિયા કરવામાં આવે તેનું નામ 'અનુકંપા.'

ક્રોધ, માન, માયા અને લોભની મિઠાશ જીવને ક્ષોભ પમાડે છે અને પાપભાવની ઉત્પત્તિ કરે છે.

ઘણા પ્રમાદવાળી ક્રિયા, ચિત્તની મલીનતા, ઇંદ્રિયવિષયમાં લુબ્ધતા, બીજા જીવોને દુઃખ દેવું, તેનો અપવાદ બોલવો એ આદિ વર્ત્તનથી જીવ 'પાપઆશ્રવ' કરે છે.

ચાર સંજ્ઞા, કૃષ્ણાદિ ત્રણ લેશ્યા, ઇંદ્રિયવશતા, આર્ત્ત અને રૌદ્રધ્યાન, દુષ્ટભાવવાળી ધર્મક્રિયામાં મોહ, એ 'ભાવપાપઆશ્રવ' છે.

ઇંદ્રિયો, કષાય અને સંજ્ઞાનો જય કરવાવાળો કલ્યાણકારી માર્ગ જીવને જે કાળે વર્ત્તે છે તે કાળે જીવને પાપઆશ્રવરૂપ છિદ્રનો નિરોધ છે એમ જાણવું.

જેને સર્વ દ્રવ્ય પ્રત્યે રાગ, દ્વેષ તેમ જ અજ્ઞાન વર્ત્તતું નથી એવા સુખદુઃખનેવિષે સમાનદૃષ્ટિના ધણી નિર્ગ્રંથ મહાત્માને શુભાશુભ આશ્રવ નથી.

યોગનો નિરોધ કરીને જે તપશ્ચર્યા કરે છે તે નિશ્ચય બહુ પ્રકારનાં કર્મોની નિર્જરા કરે છે.

જે સંયમીને જ્યારે યોગમાં પુણ્ય પાપની પ્રવૃત્તિ નથી ત્યારે તેને શુભાશુભકર્મકર્તૃત્વનો 'સંવર' છે, 'નિરોધ' છે.

જે આત્મર્થનો સાધનાર સંવરયુક્ત, આત્મસ્વરૂપ જાણીને તદ્રૂપ ધ્યાન કરે છે તે મહાત્મા સાધુ કર્મરજને ખંખેરી નાંખે છે.

જેને રાગ દ્વેષ તેમ જ મોહ અને યોગપરિણમન વર્ત્તતાં નથી તેને શુભાશુભ કર્મને બાળીને ભસ્મ કરવાવાળો ધ્યાનરૂપી અગ્નિ પ્રગટે.

દર્શનજ્ઞાનથી ભરપૂર, અન્ય દ્રવ્યના સંસર્ગથી રહિત એવું ધ્યાન નિર્જરાહેતુથી ધ્યાવે છે તે મહાત્મા સ્વભાવસહિત છે.

જે સંવરયુક્ત સર્વ કર્મની નિર્જરા કરતો છતો વેદનીય અને આયુષ્ય-કર્મથી રહિત થાય તે મહાત્મા તે જ ભવે 'મોક્ષ' પામે.

જીવનો સ્વભાવ અપ્રતિહત જ્ઞાનદર્શન છે. તેનું અનન્યમય આચરણ -શુદ્ધનિશ્ચયમય એવો સ્થિર સ્વભાવ-તે 'નિર્મલ ચારિત્ર' સર્વજ્ઞ વીતરાગદેવે કહ્યું છે.

વસ્તુપણે આત્માનો સ્વભાવ નિર્મલ જ છે, ગુણ અને પર્યાય પરસમયપરિણામીપણે અનાદિથી પરિણમ્યા છે. તે દૃષ્ટિથી અનિર્મલ છે, જો તે આત્મા સ્વસમયને પ્રાપ્ત થાય તો કર્મબંધથી રહિત થાય.

જે પરદ્રવ્યને વિષે શુભ અથવા અશુભ રાગ કરે છે તે જીવ 'સ્વચારિત્ર'થી ભ્રષ્ટ છે અને 'પરચારિત્ર' આચરે છે એમ જાણવું.

જે ભાવવડે આત્માને પુણ્ય અથવા પાપ આશ્રવની પ્રાપ્તિ થાય તે પ્રવર્ત્તમાન આત્મા પરચારિત્રમાં વર્ત્તે છે એમ વીતરાગ સર્વજ્ઞે કહ્યુ છે.

જે સર્વ સંગમાત્રથી મુક્ત થઈ, અનન્યમયપણે આત્મસ્વભાવમાં સ્થિત છે, નિર્મલ જ્ઞાતા દ્રષ્ટા છે તે સ્વચારિત્ર આચરનાર જીવ છે.

પરદ્રવ્ય પ્રત્યેના ભાવથી રહિત, નિર્વિકલ્પ જ્ઞાનદર્શનમય પરિણામી આત્મા છે તે સ્વચારિત્રાચરણ છે.

સમ્યક્ત્વ, આત્મજ્ઞાન અને રાગદ્વેષથી રહિત એવું ચારિત્ર, સમ્યક્બુદ્ધિ પ્રાપ્ત થયેલ છે જેને એવા ભવ્ય જીવનો મોક્ષમાર્ગ છે.

આ તત્ત્વાર્થપ્રતીતિ તે 'સમ્યકત્વ,' તત્ત્વાર્થનું જ્ઞાન તે 'જ્ઞાન' અને વિષયના વિમૂઢમાર્ગ પ્રત્યે શાંતભાવ તે 'ચારિત્ર.'

ધર્માસ્તિકાયાદિના સ્વરૂપની પ્રતીતિ તે 'સમ્યક્ત્વ,' બાર અંગ અને પૂર્વનું જાણપણું તે 'જ્ઞાન,' તપશ્ચર્યાદિમાં પ્રવૃત્તિ તે 'વ્યવહાર મોક્ષમાર્ગ' છે.

તે તે સમાધિત આત્મા, આત્મા શિવાય જ્યાં અન્ય કિંચિત્ માત્ર કરતો નથી, માત્ર અનન્ય આત્મામય છે ત્યાં 'નિશ્ચય મોક્ષમાર્ગ' સર્વજ્ઞ વીતરાગે કહ્યો છે.

જે આત્મા આત્મસ્વભાવમય એવાં જ્ઞાન દર્શનને અનન્યમય આચરે છે, તેને તે નિશ્ચય જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર છે.

જે આ સર્વ જાણશે અને દેખશે તે અવ્યાબાધ સુખ અનુભવશે. આ ભાવોની પ્રતીતિ ભવ્યને થાય છે, અભવ્યને થતી નથી,

દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્ર એ 'મોક્ષમાર્ગ' છે, તેની સેવનાથી 'મોક્ષ' પ્રાપ્ત થાય છે અને (અમુક હેતુથી) 'બંધ' થાય છે એમ મુનિઓએ કહ્યું છે

અર્હતસિદ્ધચૈત્યપ્રવચનગુણજ્ઞાનભક્તિસંપન્ન ઘણું પુણ્ય ઉત્પન્ન કરે છે, પણ તે સર્વ કર્મનો ક્ષય કરતો નથી.

જેના હૃદયને વિષે અણુમાત્ર પરદ્રવ્ય પ્રત્યે રાગ વર્ત્તે છે તે સર્વ આગમનો જાણનાર હોય તોપણ 'સ્વસમય' નથી જાણતો એમ જાણવું.

તે માટે સર્વ ઇચ્છાથી નિવર્તી નિઃસંગ અને નિર્મમત્વ થઈને જે સિદ્ધસ્વરૂપની ભક્તિ કરે તે નિર્વાણને પ્રાપ્ત થાય.

પરમેષ્ઠિપદને વિષે જેને તત્ત્વાર્થપ્રતીતિપૂર્વક ભક્તિ છે અને નિર્ગ્રંથપ્રવચનમાં રુચિપણે જેની બુદ્ધિ પરિણમી છે, તેમ જ તે સંયમતપસહિત વર્ત્તે છે તો તેને મોક્ષ કંઈ દૂર નથી.

અર્હતની, સિદ્ધની, ચૈત્યની, પ્રવચનની ભક્તિસહિત જો તપશ્ચર્યા કરે છે તો તે નિયમથી દેવલોકને અંગીકાર કરે છે.

તેથી ઇચ્છામાત્રની નિવૃત્તિ કરો. સર્વત્ર કિંચિતમાત્ર પણ રાગ કરો મા. કેમકે વીતરાગ ભવસાગરને તરે છે.

માર્ગનો પ્રભાવ થવાને અર્થે, પ્રવચનની ભક્તિથી ઉત્પન્ન થયેલી પ્રેરણાથી પ્રવચનના રહસ્યભૂત 'પચાસ્તિકાય'ના સંગ્રહરૂપ આ શાસ્ત્ર મેં કહ્યું.[1]

* * * [૫૪૮.

શ્રી આનંદઘનજી.

[2]'મન મહિલાનું વ્હાલા ઉપરે, બીજાં કામ કરંત રે,'

એ પદના વિસ્તારવાળા અર્થને આત્મપરિણામરૂપ કરી તે પ્રેમભક્તિ સત્પુરુષને વિષે અત્યંતપણે કરવી યોગ્ય છે, એમ સર્વ તીર્થંકરોએ કહ્યું છે, વર્ત્તમાને કહે છે અને ભવિષ્યે પણ એમ જ કહેવાના છે.

---

૧ ઇતિ પંચાસ્તિકાય સમાપ્ત.

૨ અન-અવકાશ એવું આત્મસ્વરૂપ વર્ત્તે છે; જેમાં પ્રારબ્ધોદય શિવાય બીજો કોઈ અવકાશ જોગ નથી

તે ઉદયમાં ક્વચિત્ પરમાર્થભાષા કહેવારૂપ જોગ ઉદય આવે છે, ક્વચિત્ પરમાર્થભાષા લખવારૂપ જોગ ઉદય આવે છે, ક્વચિત્ પરમાર્થભાષા સમજાવવારૂપ જોગ આવે છે, વિશેષપણે વૈશ્યદશારૂપ જોગ હાલ તો ઉદયમાં વર્ત્તે છે અને જે કંઈ ઉદયમાં નથી આવતું તે કરી શકવાનું હાલ તો અસમર્થપણું છે. ઉદયાધીન માત્ર ટ્વિતવ્ય કરવાથી-થવાથી-વિષમપણું મટ્યું છે. તમ પ્રત્યે, પોતા પ્રત્યે, અન્ય પ્રત્યે કોઈ જાતનો વિભાવિક ભાવ પ્રાયે ઉદયપ્રાપ્ત થતો નથી અને એ જ કારણથી પત્રાદિ કાર્ય કરવારૂપ પરમાર્થભાષાજોગે અવકાશ પ્રાપ્ત નથી એમ લખ્યું છે-તે તેમ જ છે.

તે પુરુષથી પ્રાપ્ત થયેલી એવી તેની આત્મપદ્ધતિસૂચક ભાષા તેમાં અક્ષેપક થયું છે વિચારજ્ઞાન જેનું એવો પુરુષ, તે આત્મકલ્યાણનો અર્થ તે પુરુષ, જાણી, તે શ્રુત (શ્રવણ) ધર્મમાં, મન (આત્મા) ધારણ-તે રૂપે પરિણામ-કરે છે તે પરિણામ કેવું કરવા યોગ્ય છે? તે દૃષ્ટાંત-'મન મહિલાનું વહાલા ઉપરે, બીજાં કામ કરંત રે'-આપી સમર્થ કર્યું છે ઘટે છે તો એમ કે પુરુષ પ્રત્યે સ્ત્રીનો જે કામ્યપ્રેમ તે સંસારના બીજા ભાવોની અપેક્ષાએ શિરોમણિ છે, તથાપિ તે પ્રેમથી અનંત ગુણવિશિષ્ટ એવો પ્રેમ સત્પુરુષ પ્રત્યેથી પ્રાપ્ત થયો જે આત્મારૂપ શ્રુતધર્મ તેને વિષે યોગ્ય છે, પરંતુ તે પ્રેમનું સ્વરૂપ જ્યાં અદૃષ્ટાંતપણાને પામે છે, ત્યાં બોધનો અવકાશ નથી એમ જાણી પરિસીમાભૂત એવું તે શ્રુતધર્મને અર્થે ભર્ત્તાર પ્રત્યેના સ્ત્રીના કામ્યપ્રેમનું દૃષ્ટાંત કહ્યું છે. સિદ્ધાંત ત્યાં પરિસીમા પામતો નથી, આગળ વાણી પછીના પરિણામને પામે છે અને આત્મવ્યક્તિએ જણાય છે; એમ છે.[1]

[૨૬૩.

* * *

આનંદઘનજીએ એક સ્થળે એમ કહ્યું છે કે —

'જિન થઈ જિનને જે આરાધે, તે સહી જિનવર હોવે રે,'

'ભૃંગી ઈયળને ચટકાવે, તે ભૃંગ જગ જોવે રે'

જિન થઈને એટલે સાંસારિક ભાવને વિષેથી આત્મભાવ ત્યાગીને, જે કોઈ જિનને એટલે કૈવલ્યજ્ઞાનીને-વીતરાગને-આરાધે છે, તે નિશ્ચયે જિનવર એટલે કૈવલ્યપદયુક્ત હોય છે.

તેને ભમરી અને ઈયળનું પ્રત્યક્ષ સમજાય એવું દૃષ્ટાંત આપ્યું છે

* * * [૨૫૭.

પૂર્વોપાર્જિત એવો જે સ્વાભાવિક ઉદય તે પ્રમાણે દેહસ્થિતિ છે, આત્માપણે તેનો અવકાશ અત્યંતાભાવરૂપ છે

જે તે પુરુષના સ્વરૂપને જાણે છે, તેને સ્વાભાવિક-અત્યંતશુદ્ધ-એવું આત્મસ્વરૂપ પ્રગટે છે એ પ્રગટ થવાનું કારણ તે પુરુષ જાણી સર્વ પ્રકારની સંસારકામના પરિત્યાગી-અસંસાર-પરિત્યાગરૂપ કરી-શુદ્ધ ભક્તિએ તે પુરુષસ્વરૂપ વિચારવાયોગ્ય છે

ચિત્રપટની પ્રતિમાના હૃદયદર્શનથી ઉપર કહ્યું તે મહાન ફળ છે, એ વાક્ય નિર્વિસંવાદી જાણી કહ્યું છે.

*"ઋષભ જિનેશ્વર પ્રીતમ માહરો રે, ઓર ન ચાહું રે કંત;"
'રિઝ્યો સાહિબ સંગ ન પરિહરે રે, ભાંગે સાદિઅનંત' ઋષભ० १

નાભિરાજાના પુત્ર શ્રી ઋષભદેવજી તીર્થંકર તે મારા પરમ વહાલા છે. જેથી હું બીજા સ્વામીને ચાહું નહીં. એ સ્વામી એવા છે કે પ્રસન્ન થયા પછી કોઈ દિવસ સંગ છોડે નહીં. જ્યારથી સંગ થયો ત્યારથી આદિ છે, પણ તે સંગ અટળ હોવાથી અનંત છે.

[વિશેષાર્થ]-જે સ્વરૂપજિજ્ઞાસુ પુરુષો છે, તે પૂર્ણ શુદ્ધ સ્વરૂપને પામ્યા છે એવા ભગવાનના સ્વરૂપમાં પોતાની વૃત્તિ તન્મય કરે છે; જેથી પોતાની સ્વરૂપદશા જાગ્રત થતી જાય છે અને સર્વોત્કૃષ્ટ યથાખ્યાતચારિત્રને પ્રાપ્ત થાય છે. જેવું ભગવાનનું સ્વરૂપ છે, તેવું જ શુદ્ધનયની દૃષ્ટિથી આત્માનું સ્વરૂપ છે. આ આત્મા અને સિદ્ધભગવાનના સ્વરૂપમાં ઔપાધિક ભેદ છે. સ્વાભાવિક સ્વરૂપથી જોઈએ તો આત્મા સિદ્ધભગવાનની તુલ્ય જ છે. સિદ્ધભગવાનનું સ્વરૂપ નિરાવરણ છે અને વર્તમાનમાં આ આત્માનું સ્વરૂપ આવરણસહિત છે અને એ જ ભેદ છે; વસ્તુતાએ ભેદ નથી. તે આવરણ ક્ષીણ થવાથી આત્માનું સ્વાભાવિક સિદ્ધસ્વરૂપ પ્રગટે છે અને જ્યાંસુધી તેવું સ્વાભાવિક સિદ્ધસ્વરૂપ પ્રગટ્યું નથી, ત્યાંસુધી સ્વાભાવિક શુદ્ધસ્વરૂપને પામ્યા છે એવા સિદ્ધભગવાનની ઉપાસના કર્તવ્ય છે; તેમ જ અર્હતભગવાનની ઉપાસના પણ કર્તવ્ય છે, કેમકે તે ભગવાન્ સયોગીસિદ્ધ છે. સયોગરૂપ પ્રારબ્ધને લઈને તેઓ દેહધારી છે; પણ તે ભગવાન્ સ્વરૂપસમવસ્થિત છે. સિદ્ધભગવાન્ અને તેમના જ્ઞાનમાં, દર્શનમાં, ચારિત્રમાં કે વીર્યમાં કંઈ પણ ભેદ નથી; એટલે અર્હતભગવાનની ઉપાસનાથી પણ આ આત્મા સ્વરૂપલયને પામી શકે છે. પૂર્વ મહાત્માઓએ કહ્યું છે કેઃ—

जे जाणई अरिहंते । दव्व गुण पज्जवेहिं य ॥
सो जाणई निय आप्पा । मोहो खलु जाईय तस्स लयं ॥

જે ભગવાન અર્હતનું સ્વરૂપ દ્રવ્ય, ગુણ અને પર્યાયથી જાણે, તે પોતાના આત્માનું સ્વરૂપ જાણે અને તેનો નિશ્ચયકરીને મોહ નાશ પામે.

* શ્રીમદે શ્રી આનંદઘનજીના રચેલ ચોવીશ તીર્થંકરોના સ્તવનો ઉપર કરેલા વિવેચનનો જે અપૂર્ણ ભાગ મળી શકયો છે. તે અત્રે આપ્યો છે—સંશોધક.

તે ભગવાનની ઉપાસના કેવા અનુક્રમથી જીવોને કર્તવ્ય છે, તે નવમા સ્તવનમાં શ્રી આનંદઘનજી કહેવાના છે.

ભગવાન્ સિદ્ધને નામ, ગોત્ર, વેદનીય અને આયુષ્ય એ કર્મોનો પણ અભાવ છે; તે ભગવાન્ કેવળ કર્મરહિત છે. ભગવાન્ અર્હતને આત્મસ્વરૂપને આવરણીય કર્મોનો ક્ષય છે, પણ ઉપર જણાવેલાં ચાર કર્મનો પૂર્વબંધ, વેદીને ક્ષીણ કરતાં સુધી, તેમને વર્ત્તે છે. જેથી પરમાત્મા સાકારભગવાન્ કહેવાયોગ્ય છે.

તે અર્હતભગવાન્માં જેઓએ 'તીર્થંકરનામકર્મ'નો શુભયોગ પૂર્વે ઉત્પન્ન કર્યો હોય છે, તે 'તીર્થંકરભગવાન્' કહેવાય છે; જેમનો પ્રતાપ, ઉપદેશબળ, આદિ મહત્પુણ્યયોગના ઉદયથી આશ્ચર્યકારી શોભે છે.

ભરતક્ષેત્રમાં વર્ત્તમાન અવસર્પિણીકાળમાં તેવા ચોવીશ તીર્થંકર થયા; શ્રી ઋષભદેવથી શ્રી વર્દ્ધમાન.

વર્ત્તમાનમા તે ભગવાન્ સિદ્ધાલયમાં સ્વરૂપસ્થિતપણે વિરાજમાન છે. પણ 'ભૂતપ્રજ્ઞાપનીય નય'થી તેમને વિષે 'તીર્થંકરપદ'નો ઉપચાર કરાય છે. તે ઔપચારિકનયદૃષ્ટિથી તે ચોવીશ ભગવાનની સ્તવનારૂપે આ ચોવીશ સ્તવનોની રચના કરી છે.

સિદ્ધભગવાન્ કેવળ અમૂર્ત્તપદે સ્થિત હોવાથી તેમનું સ્વરૂપ સામાન્યતાથી ચિંતવવું દુર્ગમ્ય છે. અર્હતભગવાનનું સ્વરૂપ મૂળ દૃષ્ટિથી ચિંતવવું તો તેવું જ દુર્ગમ્ય છે, પણ સયોગીપદના અવલંબનપૂર્વક ચિંતવતા સામાન્ય જીવોને પણ વૃત્તિ સ્થિર થવાને કંઈક સુગમ ઉપાય છે, જેથી અર્હતભગવાનની સ્તવનાથી સિદ્ધપદની સ્તવના થયાં છતાં, આટલો વિશેષ ઉપકાર જાણી શ્રી આનંદઘનજીએ આ ચોવીશી ચોવીશ તીર્થંકરની સ્તવના રૂપે રચી છે. નમસ્કારમંત્રમાં પણ અર્હતપદ પ્રથમ મુકવાનો હેતુ એટલો જ છે કે તેમનું વિશેષ ઉપકારીપણું છે.

ભગવાનના સ્વરૂપનું ચિંતન કરવું તે પરમાર્થદૃષ્ટિવાન પુરુષોને ગૌણતાથી સ્વરૂપનું જ ચિંતવન છે. 'સિદ્ધપ્રાભૃત'માં કહ્યું છે કે—

जारिस सिद्ध सहावो । तारिस सहावो सव्व जीवाणं ॥
तह्मा सिद्धंतरुई । कायव्वा भव्व जीवेहिं ॥

જેવું સિદ્ધભગવાનનું આત્મસ્વરૂપ છે, તેવું સર્વ જીવોનું આત્મસ્વરૂપ છે; તે માટે ભવ્ય જીવોએ સિદ્ધત્વને વિષે રુચી કરવી.

તેમ જ શ્રી દેવચંદ્રસ્વામીએ શ્રી વાસુપૂજ્યના સ્તવનમાં કહ્યું છે કે 'જિનપૂજારે તે નિજપૂજના'

જો યથાર્થ મૂળ દૃષ્ટિથી જોઈએ તો જિનની પૂજા તે આત્મસ્વરૂપનું જ પૂજન છે.

સ્વરૂપઆકાંક્ષી મહાત્માઓએ એમ જિનભગવાનની તથા સિદ્ધભગવાનની ઉપાસના સ્વરૂપપ્રાપ્તિનો હેતુ જાણ્યો છે ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકપર્યંત તે સ્વરૂપ ચિંતવના જીવને પ્રબળ અવલંબન છે

વળી માત્ર એકલું અધ્યાત્મસ્વરૂપ ચિંતવન જીવને વ્યામોહ ઉપજાવે છે, ઘણા જીવોને શુષ્કતા પ્રાપ્ત કરાવે છે અથવા સ્વેચ્છાચારિપણું ઉત્પન્ન કરે છે, અથવા ઉન્મત્તપ્રલાપદશા ઉત્પન્ન કરે છે ભગવાનના સ્વરૂપના ધ્યાનાવલંબનથી ભક્તિપ્રધાન દૃષ્ટિ થાય છે અને અધ્યાત્મદૃષ્ટિ ગૌણ થાય છે જેથી શુષ્કતા, સ્વેચ્છાચારિપણું અને ઉન્મત્તપ્રલાપતા થતાં નથી આત્મદશાપ્રબળ થવાથી સ્વભાવિક અધ્યાત્મપ્રધાનતા થાય છે આત્મા ઉચ્ચ ગુણોને ભજે છે, એટલે શુષ્કતાદિ દોષો ઉત્પન્ન થતા નથી અને ભક્તિમાર્ગ પ્રત્યે પણ જુગુપ્સિત થતા નથી સ્વાભાવિક આત્મદશા સ્વરૂપલીનતા પામતી જાય છે જ્યાં અર્હંતાદિના સ્વરૂપધ્યાનાવલંબન વગર વૃત્તિ આત્માકારતા ભજે છે, ત્યાં . . [અપૂર્ણ] [૫૪૧-૪૨.

* વીતરાગોને વિષે ઈશ્વર એવા ઋષભદેવ ભગવાન્ મારા સ્વામી છે તેથી હવે હું બીજા કંથની ઇચ્છા કરતી નથી, કેમકે તે પ્રભુ રિઝયા પછી

* જે સ્તવન વિષે આ વિવેચન છે તે નીચેનું સ્તવન છે—સંશોધક

ઋષભ જિનેશ્વર પ્રીતમ મહારો રે, ઓર ન ચાહું રે કંત
રિઝ્યો સાહેબ સંગ ન પરિહરે રે, ભાંગે સાદિ અનંત ઋષભ૦ (૧)
કોઈ કંત કારણ કાષ્ઠભક્ષણ કરે રે, મિલશું કંતને ધાય
એ મેળો નવ કહિયે સંભવે રે, મેળો ઠામ ન ઠાય ઋષભ૦ (૨)
કોઈ પતિરંજન અતિઘણું તપ કરે રે, પતિરંજન તન તાપ
એ પતિરંજન મેં નવ ચિત ધર્યું રે, રંજન ધાતુમેળાપ ઋષભ૦ (૩)
કોઈ કહે લીલા રે અલખ અલખ તણી રે લખ પૂરે મન આશ
દોષરહિતને લીલા નવ ઘટે રે લીલા દોષ વિલાસ ઋષભ૦ (૪)
ચિત્તપ્રસન્ને રે પૂજન ફળ કહ્યું રે, પૂજા અખંડિત એહ
કપટરહિત થઈ આતમ અરપણા રે, આનંદઘન પદરેહ ઋષભ૦ (૬)

છોડતા નથી. તે પ્રભુનો યોગ પ્રાપ્ત થવો તેની આદિ છે; પણ તે યોગ કોઈવાર પણ નિવૃત્તિ પામતો નથી, માટે અનંત છે

જગતના ભાવોમાંથી ઉદાસીન થઈ ચૈતન્યવૃત્તિ શુદ્ધચૈતન્યસ્વભાવ-સમવસ્થિત ભગવાનમા પ્રીતિમાન થઈ તેનો હર્ષ આનંદઘનજી દર્શાવે છે.

પોતાની શ્રદ્ધા નામની સખીને આનંદઘનજીની ચૈતન્યવૃત્તિ કહે છે, કે હે સખી! મેં ઋષભદેવ ભગવાનથી લગ્ન કર્યું છે અને તે ભગવાન્ મને સર્વેથી વાહાલા છે. એ ભગવાન્ મારા પતિ થવાથી હવે હું બીજા કોઈ પણ પતિની ઇચ્છા કરુ જ નહીં કેમકે બીજા બધા જન્મ, જરા, મરણાદિ દુ ખે કરીને આકુળ વ્યાકુળ છે, ક્ષણવાર પણ સુખી નથી, તેવા જીવને પતિ કરવાથી મને સુખ ક્યાથી થાય? ભગવાન્ ઋષભદેવ તો અનત અવ્યાબાધ સુખસમાધિને પ્રાપ્ત થયા છે, માટે તેનો આશ્રય કરુ તો મને તે જ વસ્તુની પ્રાપ્તિ થાય. તે યોગ વર્તમાનમા પ્રાપ્ત થવાથી હે સખી! મને પરમ શીત લતા થઈ બીજા પતિનો તો કોઈ કાળે વિયોગ પણ થાય, પણ આ મારા સ્વામીનો તો કોઈ પણ કાળે વિયોગ થાય જ નહીં જ્યારથી તે સ્વામી પ્રસન્ન થયા ત્યારથી કોઈ પણ દિવસ સગ છોડતા નથી એ સ્વામીના યોગનો સ્વભાવ સિદ્ધાતમા 'સાદિઅનત' એટલે તે યોગ થવાની આદિ છે, પણ કોઈ દિવસ તેનો વિયોગ થવાનો નથી, માટે અનત છે એમ કહ્યો છે, તેથી હવે મારે કોઈ પણ દિવસ તે પતિનો વિયોગ થશે જ નહીં

હે સખી! આ જગત્નેવિષે પતિનો વિયોગ ન થાય તે અર્થે જે સ્ત્રિયો નાના પ્રકારના ઉપાય કરે છે તે ઉપાય સાચા નથી અને એમ મારા પતિની પ્રાપ્તિ થતી નથી તે ઉપાયનુ મિથ્યાપણુ જણાવવા તેમાના થોડાએક તને કહું છુ

કોઈએક તો પતિની સાથે કાષ્ઠમાં બળવા ઇચ્છે છે, કે જેથી તે પતિની સાથે મેળાપ જ રહે પણ તે મેળાપનો કઈ સભવ નથી, કેમકે તે પતિ તો પોતાના કર્માનુસાર જે સ્થળને પ્રાપ્ત થવાનો હતો ત્યા થયો અને સતી થઈને મળવા ઇચ્છે છે એવી તે સ્ત્રી પણ મેળાપને અર્થે એક ચિતામા બળી મરવા ઇચ્છે છે, તોપણ તે પોતાના કર્માનુસાર દેહને પ્રાપ્ત થવાની છે, બન્ને એક જ સ્થળે દેહ ધારણ કરે અને પતિપત્નીરૂપે યોગ પામીને વિસ્તાર સુખ ભોગવે એવો કઈ નિયમ નથી. એટલે તે પતિનો વિયોગ થયો, વળી તેના યોગનો પણ અસંભવ રહ્યો, એવો પતિનો મેળાપ તે મેં ખોટો ગણ્યો છે, કેમકે તેનુ ઠામ ઠેકાણુ કઈ નથી

(અથવા પ્રથમ પદનો અર્થ એવો પણ થાય છે કે) પરમેશ્વરરૂપ પતિની પ્રાપ્તિને અર્થે કોઈ કાષ્ઠ ભક્ષણ કરે છે, એટલે પચાગ્નિની ધુણિયો સળગાવી તેમા કાષ્ઠ હોમી તે અગ્નિનો પરિષહ સહન કરે છે અને તેવી એમ સમજે છે કે પરમેશ્વરરૂપ પતિને પામીશુ, પણ તે સમજવુ ખોટુ છે, કેમકે પચાગ્નિ તાપવામા તેની પ્રવૃત્તિ છે તે પતિનુ સ્વરૂપ જાણી, તે પતિને પ્રસન્ન થવાનાં કારણો જાણી, તે કારણોની ઉપાસના તે કરતા નથી માટે તે પરમેશ્વરરૂપ પતિને ક્યાથી પામશે ? તેની મતિ જેવા સ્વભાવમા પરિણમી છે, તેવા જ પ્રકારની ગતિને તે પામશે, જેથી તે મેળાપનુ કઈ ઠામ ઠેકાણુ નથી

હે સખી ! કોઈ પતિને રિઝવવા માટે ઘણા પ્રકારના તપ કરે છે, પણ તે માત્ર શરીરને તાપ છે એ પતિને રાજી કરવાનો માર્ગ મેં ગણ્યો નથી, પતિને રજન કરવાને તો બન્નેની ધાતુનો મેલાપ થવો તે છે.

કોઈ સ્ત્રી ગમે તેટલા કષ્ટથી તપશ્ચર્યા કરી પોતાના પતિને રિઝવવા ઇચ્છે તોપણ જ્યાસુધી તે સ્ત્રી પોતાની પ્રકૃતિ પતિની પ્રકૃતિના સ્વભાવાનુસાર કરી ન શકે ત્યાસુધી પ્રકૃતિના પ્રતિકૂલપણાને લીધે તે પતિ પ્રસન્ન ન જ થાય અને તે સ્ત્રીને માત્ર શરીરે ક્ષુધાદિ તાપની પ્રાપ્તિ થાય

તેમ કોઈ મુમુક્ષુની વૃત્તિ ભગવાનને પતિપણે પ્રાપ્ત કરવાની હોય તો તે ભગવાનના સ્વરૂપાનુસાર વૃત્તિ ન કરે અને અન્ય સ્વરૂપમા રુચિમાન છતા અનેક પ્રકારનો તપ તપીને કષ્ટ સેવે, તોપણ તે ભગવાનને પામે નહીં કેમકે જેમ પતિ પત્નીનો ખરો મેલાપ અને ખરી પ્રસન્નતા ધાતુના એકત્વમા છે, તેમ હે સખી ! ભગવાનમા આ વૃત્તિને પતિપણુ સ્થાપન કરી તે અચળ રાખવુ હોય તો તે ભગવાનની સાથે ધાતુમેલાપ કરવો જ યોગ્ય છે, અર્થાત્ તે ભગવાન્ જે શુદ્ધચૈતન્યધાતુપણે પરિણમ્યા છે તેવી શુદ્ધચૈતન્ય વૃત્તિ કરવાથી જ—તે ધાતુમાથી પ્રતિકૂલ સ્વભાવ નિવૃત્તવાથી—ઐક્ય થવાનો સભવ છે અને તે જ ધાતુમેલાપથી તે ભગવાનરૂપ પતિની પ્રાપ્તિનો કોઈ પણ કાળે વિયોગ થવાનો નથી

હે સખી ! કોઈ વળી એમ કહે છે કે આ જગત્, જેનુ સ્વરૂપ ઓળખવાનો લક્ષ ન થઈ શકે તેવા, ભગવાનની લીલા છે અને તે અલક્ષ ભગવાન્ સૌની ઇચ્છા પૂર્ણ કરે છે, તેથી તે એમ સમજીને આ જગત્, ભગવાનની લીલા માની, તે ભગવાનનો તે સ્વરૂપે મહિમા ગાવામા જ પોતાની

ઇચ્છા પૂર્ણ થશે, એટલે ભગવાન્ પ્રસન્ન થઈને તેને વિષે લગ્નતા કરશે એમ માને છે. પણ તે ખોટું છે, કેમકે તે ભગવાનના સ્વરૂપના અજ્ઞાનથી એમ કહે છે.

જે ભગવાન્ અનંત જ્ઞાનદર્શનમય સર્વોત્કૃષ્ટ સુખસમાધિમય છે, તે ભગવાનને આ જગતનું કર્ત્તાપણું કેમ હોય? અને લીલાને અર્થે પ્રવૃત્તિ કેમ હોય? લીલાની પ્રવૃત્તિ તો સદોષમાં જ સંભવે છે. જે પૂર્ણ હોય તે કંઈ ઇચ્છે જ નહીં. ભગવાન્ તો અનંત અવ્યાબાધસુખે કરીને પૂર્ણ છે; તેને વિષે બીજી કલ્પના ક્યાંથી અવકાશ પામે? લીલાની ઉત્પત્તિ કુતુહલવૃત્તિથી થાય. તેવી કુતુહલવૃત્તિ તો જ્ઞાનસુખના અપરિપૂર્ણપણાથી જ થાય. ભગવાનમાં તો તે બન્ને (જ્ઞાન, સુખ) પરિપૂર્ણ છે, માટે તેની પ્રવૃત્તિ જગત્ રચવારૂપ લીલાપ્રત્યે ન જ થાય. એ લીલા તો દોષનો વિલાસ છે; સરાગીને જ તેનો સંભવ છે. જે સરાગી હોય તેને સદ્વેષતા હોય અને જેને એ બન્ને હોય તેને ક્રોધ, માન, માયા, લોભ આદિ સર્વ દોષનું પણ સભવિતપણું છે, જેથી યથાર્થ રીતે જોતાં તો લીલા દોષનો જ વિલાસ છે અને એવો દોષવિલાસ તો અજ્ઞાની જ ઇચ્છે. વિચારવાન મુમુક્ષુઓ પણ તેવો દોષવિલાસ ઇચ્છતા નથી, તો અનંત જ્ઞાનમય ભગવાન્ તે કેમ ઇચ્છે? જેથી તે ભગવાનનું સ્વરૂપ લીલાના કર્તૃત્વપણાથી ભાવે જે સમજે છે તે ભ્રાંતિ છે અને ભ્રાંતિને અનુસરીને ભગવાનને પ્રસન્ન કરવાનો તે જે માર્ગ લે તે પણ ભ્રાંતિમય જ છે; જેથી તે ભગવાનરૂપ પતિની તેને પ્રાપ્તિ થતી નથી.

હે સખી! પતિને પ્રસન્ન કરવાના તો ઘણા પ્રકાર છે. અનેક શબ્દ સ્પર્શાદિ ભોગથી પતિની સેવા કરવામાં આવે છે એવા ઘણા પ્રકાર છે, પણ તે સૌમાં ચિત્તપ્રસન્નતા એ જ સૌથી ઉત્તમ સેવા છે અને ક્યારે પણ ખંડિત ન થાય એવી સેવા છે. કપટરહિત થઈને આત્મા અર્પણ કરીને પતિની સેવા કરવાથી ઘણા આનંદના સમૂહની પ્રાપ્તિનો ભાગ્યોદય થાય.

ભગવાનરૂપ પતિની સેવાના પ્રકાર ઘણા છે. દ્રવ્યપૂજા, ભાવપૂજા, આજ્ઞાપૂજા. દ્રવ્યપૂજાના પણ ઘણા ભેદ છે. તેમાં સર્વોત્કૃષ્ટ પૂજા તો ચિત્તપ્રસન્નતા એટલે તે ભગવાનમાં ચૈતન્યવૃત્તિ પરમહર્ષથી એકત્વને પ્રાપ્ત કરવી તે જ છે; તેમાં જ સર્વ સાધન શમાય છે. તે જ અખંડિત પૂજા છે, કેમકે જો ચિત્ત ભગવાનમાં લીન હોય તો બીજા યોગ પણ ચિત્તાધીન હોવાથી ભગવાનને આધીન જ છે અને ચિત્તની લીનતા ભગવાનમાંથી ન ખસે તો

જ જગતના ભાવોમાંથી ઉદાસીનતા વર્ત્તે અને તેમાં ગ્રહણ ત્યાગરૂપ વિકલ્પ પ્રવર્ત્તે નહીં; જેથી તે સેવા અખંડ જ રહે.

જ્યાંસુધી ચિત્તમાં બીજો ભાવ હોય ત્યાંસુધી તમારા શિવાય બીજામાં મારે કંઈપણ ભાવ નથી એમ દેખાડીએ તો તે વૃથા જ છે અને કપટ છે અને જ્યાંસુધી કપટ છે ત્યાંસુધી ભગવાનના ચરણમાં આત્માનું અર્પણ ક્યાંથી થાય? જેથી સર્વ જગતના ભાવપ્રત્યે વિરામ પમાડી, વૃત્તિને શુદ્ધ-ચૈતન્ય ભાવવાળી કરવાથી જ તે વૃત્તિમાં અન્યભાવ રહ્યો ન હોવાથી શુદ્ધ કહેવાય અને તે નિષ્કપટ કહેવાય. એવી ચૈતન્યવૃત્તિ ભગવાનમાં લીન કરવામાં આવે તે જ આત્મઅર્પણતા કહેવાય.

ધન ધાન્યાદિક સર્વ ભગવાનને અર્પણ કર્યાં હોય, પણ જો આત્મા અર્પણ ન કર્યો હોય એટલે તે આત્માની વૃત્તિ ભગવાનમાં લીન કરી ન હોય તો તે ધન ધાન્યાદિકનું અર્પણ કરવું સકપટ જ છે; કેમકે અર્પણ કરનાર આત્મા અથવા તેની વૃત્તિ તો બીજે સ્થળે લીન છે. જે પોતે બીજે સ્થળે લીન છે, તેના અર્પણ થયેલા બીજા જડપદાર્થ ભગવાનમાં અર્પણ ક્યાંથી થઈ શકે? માટે ભગવાનમાં ચિત્તવૃત્તિની લીનતા એ જ આત્મઅર્પણતા છે અને એ જ આનંદઘનપદની રેખા એટલે પરમઅવ્યાબાધ સુખમય મોક્ષપદની નિશાની છે. અર્થાત્ જેને એવી દશાની પ્રાપ્તિ થાય તે પરમ આનંદઘનસ્વ-રૂપ મોક્ષને પ્રાપ્ત થશે. એવાં લક્ષણ તે લક્ષણ છે.[1] [૫૪૧.

* પ્રથમ સ્તવનમાં ભગવાનમાં વૃત્તિ લીન થવારૂપ હર્ષ બતાવ્યો, પણ તે વૃત્તિ અખંડ અને પૂર્ણપણે લીન થાય તો જ આનંદઘનપદની પ્રાપ્તિ થાય, જેથી તે વૃત્તિના પૂર્ણપણાની ઇચ્છા કરતા છતાં આનંદઘન બીજા તીર્થંકર શ્રી અજિતનાથની સ્તવના કરે છે. જે પૂર્ણપણાની ઇચ્છા છે, તે પ્રાપ્ત થવામાં જે જે વિઘ્ન દીઠાં તે સંક્ષેપે ભગવાનને આનંદઘનજી આ બીજા સ્તવનમાં નિવેદન કરે છે અને પોતાનું પુરુષત્વ મંદ દેખી ખેદખિન્ન થાય છે એમ જણાવી પુરુષત્વ જાગ્રત રહે એવી ભાવના ચિંતવે છે.

---

૧ ઇતિ શ્રી ઋષભજિન સ્તવન.

* જે સ્તવન વિષે આ વિવેચન છે તે નીચેનું સ્તવન છે —સંશોધક.

પંથડો નિહાળુ રે બીજા જિન તણો રે, અજિત અજિત ગુણ ધામ,
જે તેં જીત્યા રે તેણે હું જીતીયો રે, પુરુષ કિસ્યું મુજ નામ? પંથડો० (૧)
ચરમ નયણ કરિ મારગ જોવતાં રે, ભૂલ્યો સયલ સંસાર;
જેણ નયણે કરિ મારગ જોવિયે રે, નયણ તે દિવ્ય વિચાર. પંથડો० (૨)

હે સખી! બીજા તીર્થંકર એવા અજિતનાથ ભગવાને પૂર્ણ લીનતાનો માર્ગ દર્શાવ્યો છે તે અર્થાત્ જે સમ્યક્ચરણરૂપ માર્ગ પ્રકાશ્યો છે તે જોઉં છું તો અજિત એટલે મારા જેવા નિર્બળ વૃત્તિના મુમુક્ષુથી જીતી ન શકાય એવો છે. ભગવાનનું અજિત એવું નામ છે તે તો સત્ય છે કેમકે મોટા મોટા પરાક્રમી પુરુષો કહેવાય છે તેનાથી પણ જે ગુણના ધામરૂપ પથનો જય થયો નથી, તે ભગવાને જય કર્યો હોવાથી ભગવાનનું તો અજિત નામ સાર્થક જ છે અને અનંત ગુણના ધામરૂપ તે માર્ગને જીતવાથી ભગવાનનુ ગુણધામપણુ સિદ્ધ છે. હે સખી! પણ મારું નામ પુરુષ કહેવાય છે, તે સત્ય નથી. ભગવાનનું નામ અજિત છે. જેમ તે તદ્રૂપ ગુણને લીધે છે, તેમ મારું નામ પુરુષ તદ્રૂપ ગુણને લીધે નથી. કેમકે પુરુષ તો તેનું નામ કહેવાય કે જે પુરુષાર્થ સહિત હોય, સ્વપરાક્રમ સહિત હોય; પણ હું તો તેમ નથી. માટે ભગવાનને કહું છુ કે હે ભગવાન્, તમારું નામ અજિત તે સાચુ છે; પણ મારુ નામ પુરુષ તે તો ખોટું છે કેમકે રાગ, દ્વેષ, અજ્ઞાન, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ આદિ દોષનો તમે જય કર્યો તેથી તમે અજિત કહેવાવા યોગ્ય છો, પણ તે જ દોષોએ મને જીતી લીધો છે, માટે મારું નામ પુરુષ શેનું કહેવાય?

હે સખી! તે માર્ગ પામવાને માટે દિવ્ય નેત્ર જોઈએ. ચર્મ નેત્રે કરીને જોતો છતો તો સમસ્ત સંસાર ભૂલ્યો છે. તે પરમ તત્ત્વનો વિચાર થવાને માટે જે દિવ્ય નેત્ર જોઈએ તે દિવ્ય નેત્રનો નિશ્ચય કરીને વર્તમાનકાળમાં વિયોગ થઈ પડ્યો છે.

હે સખી! તે અજિત ભગવાનને અજિત થવાને અર્થે લીધેલો માર્ગ કંઈ આ ચર્મચક્ષુથી દેખાય નહીં. કેમકે તે માર્ગ દિવ્ય છે અને અંતરાત્મદૃષ્ટિથી જ અવલોકન કરી શકાય એવો છે. જેમ એક ગામથી બીજે ગામ જવાને પૃથ્વીતળપર સડક વગેરે માર્ગ હોય છે, તેમ આ માર્ગ કંઈ એક ગામથી બીજે ગામ જવાના માર્ગની પેઠે બાહ્ય માર્ગ નથી અથવા ચર્મચક્ષુએ જોતાં તે જણાય એવો નથી, ચર્મચક્ષુથી કંઈ તે અતીંદ્રિય માર્ગ ન દેખાય.

[અપૂર્ણ] [૪/૬૯૨-૩.

'મન મહિલાનું વ્હાલા ઉપરે, બીજા કામ કરતરે,'
'તેમ શ્રુત ધર્મે મન દ્રઢ ધરે, જ્ઞાનાક્ષેપકવંત રે.' (ધન૦)

ઘર સબંધી બીજાં સમસ્ત કાર્ય કરતાં થકાં પણ જેમ પતિવૃત્તા (મહિલા શબ્દનો અર્થ) સ્ત્રીનું મન પોતાના પ્રિય એવા ભર્ત્તારને વિષે લીન છે, તેમ સમ્યગ્દૃષ્ટિ એવા જીવનું ચિત્ત સંસારમાં રહી સમસ્તકાર્ય પ્રસંગે વર્ત્તવું પડતાં છતાં, જ્ઞાનીસંબંધી શ્રવણ કર્યો છે એવો જે ઉપદેશધર્મ તેને વિષે લીનપણે વર્ત્તે છે.

સમસ્ત સંસારને વિષે સ્ત્રી પુરુષના સ્નેહને પ્રધાન ગણવામાં આવ્યો છે, તેમાં પણ પુરુષ પ્રત્યેનો સ્ત્રીનો પ્રેમ એ કોઈ પ્રકારે પણ તેથી વિશેષ પ્રધાન ગણવામાં આવ્યો છે અને એમા પણ પતિવૃત્તા એવી સ્ત્રીનો પતિ- પ્રત્યેનો સ્નેહ તે પ્રધાનને વિષે પણ પ્રધાન એવો ગણવામાં આવ્યો છે. તે સ્નેહ પ્રધાનને વિષે પ્રધાન એવો શામાટે ગણવામા આવ્યો છે ? ત્યારે જેણે સિદ્ધાંત બળવાનપણે દર્શાવવા તે દૃષ્ટાંતને ગ્રહણ કર્યું છે, એવો સિદ્ધાંતકાર કહે છે કે તે સ્નેહને એટલા માટે અમે પ્રધાનને વિષે પણ પ્રધાન ગણ્યો છે કે બીજાં બધાં ઘરસબંધી (અને બીજા પણ) કામ કરતાં છતાં તે પતિવૃત્તા એવી મહિલાનુ ચિત્ત પતિને વિષે જ લીનપણે, પ્રેમપણે, સ્મરણપણે, ધ્યાનપણે ઇચ્છાપણે વર્ત્તે છે; એટલા માટે.

પણ સિદ્ધાંતકાર કહે છે કે એ સ્નેહનું કારણ તો સસારપ્રત્યયિ છે અને અત્ર તો તે અસસારપ્રત્યયિ કરવાને અર્થે કહેવું છે; માટે તે સ્નેહ લીનપણે, પ્રેમપણે, સ્મરણપણે, ધ્યાનપણે, ઇચ્છાપણે જ્યાં કરવા યોગ્ય છે, જ્યાં તે સ્નેહ અસંસાર પરિણામને પામે છે, તે કહીએ છીએ.

તે સ્નેહ તો પતિવૃત્તારૂપ એવા મુમુક્ષુએ જ્ઞાનીસબધી શ્રવણરૂપ જે ઉપદેશાદિ ધર્મ તેની પ્રત્યે તે જ પ્રકારે કરવા યોગ્ય છે અને તે પ્રત્યે તે પ્રકારે જે જીવ વર્ત્તે છે. ત્યારે 'કાન્તા' એવા નામની સમકીત સંબધી જે દૃષ્ટિ તેને વિષે તે જીવ સ્થિત છે, એમ જાણીએ છીએ.

એવા અર્થને વિષે પૂરિત એવાં એ બે પદ છે; તે પદ તો ભક્તિપ્રધાન છે, તથાપિ તે પ્રકારે ગૂઢ આશયે જીવનું નિદિધ્યાસન ન થાય તો કવચિત્ બીજું એવું પદ તે જ્ઞાનપ્રધાન ... છે ...

---

૧ અને તમને ભાસશે એ ... ભાસ થવાને
અર્થે ફરી પત્રની પૂર્ણતાએ [૪/૬ ... એક જ ...
ખી પ્રધાનપણે ભક્તિને જણા ...

ભક્તિ પ્રધાન દશાએ વર્ત્તવાથી જીવના સ્વચ્છંદાદિ દોષ સુગમપણે વિલય થાય છે; એવો પ્રધાન આશય જ્ઞાની પુરુષોનો છે.

તે ભક્તિને વિષે નિષ્કામ એવી અલ્પ પણ ભક્તિ જો જીવને ઉત્પન્ન થઈ હોય છે તો તે ઘણા દોષથી નિવૃત્ત કરવાને યોગ્ય એવી હોય છે. અલ્પ એવું જ્ઞાન અથવા જ્ઞાનપ્રધાનદશા તે અસુગમ એવા માર્ગ પ્રત્યે, સ્વચ્છંદાદિ દોષપ્રત્યે અથવા પદાર્થસંબંધી ભ્રાંતિપ્રત્યે પ્રાપ્ત કરે છે,. ઘણુંકરીને એમ હોય છે; તેમાં પણ આ કાળને વિષે તો ઘણા કાળસુધી જીવનપર્યંત પણ જીવે ભક્તિપ્રધાનદશા આરાધવા યોગ્ય છે; એવો નિશ્ચય જ્ઞાનીઓએ કર્યો જણાય છે. (અમને એમ લાગે છે અને એમ જ છે.)[1]

'ભ્રંગી ઇલીકાને ચટકાવે, તે ભ્રંગી જગ જોવે રે.'

એ વાક્ય પરંપરાગત છે. એમ થવું કોઈ પ્રકારે સંભવિત છે, તથાપિ તે પ્રોફેસરનાં ગવેષણ પ્રમાણે ધારીએ કે તેમ થતું નથી, તોપણ અત્ર કંઈ હાનિ નથી, કારણ કે દૃષ્ટાંત તેવી અસર કરવાને યોગ્ય છે, તો પછી સિદ્ધાંતનો જ અનુભવ કે વિચાર કર્ત્તવ્ય છે. ઘણુંકરીને એ દૃષ્ટાંત સંબંધી કોઈને જ વિકલ્પ હશે; એટલે તે દૃષ્ટાંત માન્ય છે, એમ જણાય છે. લોકદૃષ્ટિએ અનુભવગમ્ય છે, એટલે સિદ્ધાંતને વિષે તેનું બળવાનપણું જાણી મહત્ પુરુષો તે દૃષ્ટાંત આપતા આવ્યા છે અને કોઈ પ્રકારે તેમ થવું સભાવ્ય પણ જાણીએ છીએ. એક સમય પણ કદાપિ તે દૃષ્ટાંત સિદ્ધ ન થાય એવું છે એમ ઠરે તોપણ ત્રણે કાળને વિષે નિરાબાધ, અખંડ સિદ્ધ એવી વાત તેના સિદ્ધાંતપદની તો છે.

'જિન સ્વરૂપ થઈ જિનને આરાધે, તે સહી જિનવર હોવે રે.'

આનંદઘનજી અને બીજા બધા જ્ઞાનીપુરુષો એમ જ કહે છે અને જીવ વળી બીજે પ્રકાર કહે છે કે અનંતવાર જિનસંબંધી જે ભક્તિ તે કરવા છતાં

૧ હૃદયને વિષે જે મૂર્તિસંબધી દર્શન કરવાની તમને ઇચ્છા છે, તેને પ્રતિબંધ કરનારી એવી પ્રારબ્ધસ્થિતિ (તમને) છે અને તે સ્થિતિને પરિપક્વ થવાને વિષે હજુ વાર છે; વળી તે મૂર્તિના પ્રત્યક્ષપણામાં તો હાલ ગૃહાશ્રમ છે અને ચિત્રપટને વિષે સન્યસ્તાશ્રમ વર્ત્તે છે, એ એક ધ્યાનનો મુખ્ય એવો બીજો પ્રતિબંધ છે, તે મૂર્તિથી તે આત્મસ્વરૂપપુરુષની દશા ફરિફરી તેના વાક્યાદિનાં અનુસંધાને વિચારવાને યોગ્ય છે અને તેનું તે હૃદયદર્શનથી પણ મોટું ફળ છે. આ વાતને અત્ર સંક્ષેપ કરવી પડે છે.

જીવનું કલ્યાણ થયું નહીં; જિનમાર્ગને વિષે ઓળખાતાં એવા સ્ત્રી પુરુષો એમ કહે છે કે અમે જિનને આરાધીએ છીએ અને તે આરાધવા જાય છે, અથવા આરાધન કરવાને વિષે ઉપાય લે છે, તેમ છતાં જિનવર થયેલાં એવાં તે દેખાતાં નથી; ત્રણે કાળને વિષે અખંડ એવો એ સિદ્ધાંત તો અત્ર ખંડપણાને પામે છે, ત્યારે હવે એ વાત વિકલ્પ કરવાયોગ્ય કેમ નથી? [૨૪૪.

• • •

'તેમ શ્રુતધર્મે મન દૃઢ ધરે, જ્ઞાનાક્ષેપકવંત રે.'

વિક્ષેપરહિત એવું જેનું વિચારજ્ઞાન થયું છે એવો 'જ્ઞાનાક્ષેપકવંત' આત્મકલ્યાણની ઇચ્છાવાળો પુરુષ હોય તે જ્ઞાની મુખેથી શ્રવણ થયો છે એવો જે આત્મકલ્યાણરૂપ ધર્મ તેને વિષે નિશ્ચળ પરિણામે મનને ધારણ કરે, એ સામાન્ય ભાવ ઉપરનાં પદોનો છે.

તે નિશ્ચળ પરિણામનું સ્વરૂપ ત્યા કેવું ઘટે છે તે પ્રથમ જ જણાવ્યું છે, કે પ્રિય એવા પોતાના સ્વામીને વિષે બીજાં ગૃહકામને વિષે પ્રવર્તન છતાં પણ પતિવૃત્તા એવી સ્ત્રીનું મન વર્ત્તે છે તે પ્રકારે. જે પદનો વિશેષ અર્થ આગળ લખ્યો છે, તે સ્મરણમાં લાવી સિદ્ધાંતરૂપ એવાં ઉપરનાં પદને વિષે સંધીભૂત કરવું યોગ્ય છે. કારણકે 'મન મહિલાનું વહાલા ઉપરે' એ પદ છે તે દૃષ્ટાંતરૂપ છે.

અત્યંત સમર્થ એવો સિદ્ધાંત પ્રતિપાદન કરતાં જીવના પરિણામમાં તે સિદ્ધાંત સ્થિત થવાને અર્થે સમર્થ એવું દૃષ્ટાંત દેવું ઘટે છે, એમ જાણી ગ્રંથ કર્ત્તા તે સ્થળે જગતમાં-સંસારમાં-પ્રાયે મુખ્ય એવો જે પુરુષ પ્રત્યેનો ક્લેશાદિભાવરહિત એવો કામ્યપ્રેમ સ્ત્રીનો, તે જ પ્રેમ સત્પુરુષથી શ્રવણ થયો હોય જે ધર્મ તેને વિષે પરિણમિત કરવા કહે છે. તે સત્પુરુષદ્વારા શ્રવણ પ્રાપ્ત થયો છે જે ધર્મ તેમાં સર્વ બીજા જે પદાર્થ પ્રત્યે પ્રેમ રહ્યો છે, તેથી ઉદાસીન થઈ એક લક્ષપણે એક ધ્યાનપણે, એક લયપણે, એક સ્મરણપણે, એક શ્રેણીપણે, એક ઉપયોગપણે, એક પરિણામપણે સર્વ વૃત્તિમાં રહેલો જે કામ્યપ્રેમ તે મટાડી, શ્રુતધર્મરૂપ કરવાનો ઉપદેશ કર્યો છે; એ કામ્યપ્રેમથી અનંતગુણ વિશિષ્ટ એવો શ્રુતપ્રત્યે પ્રેમ કરવો ઘટે છે, તથાપિ દૃષ્ટાંત પરિસીમા કરી શકયું નથી, જેથી દૃષ્ટાંતની પરિસીમા જ્યાં થઈ ત્યાંસુધીનો પ્રેમ કહ્યો છે, સિદ્ધાંત ત્યાં પરિસીમાપણાને પમાડ્યો નથી.

અનાદિથી જીવને સંસારરૂપ અનંત પરિણતિ પ્રાપ્ત થવાથી અસંસારપણારૂપ કોઈ અંશ પ્રત્યે તેને બોધ નથી. ઘણાં કારણોનો જોગ પ્રાપ્ત થયે તે અંશદૃષ્ટિ પ્રગટવાનો જોગ પ્રાપ્ત થયો તો તે વિષમ એવી સંસારપરિણતિ આડે તેને તે અવકાશ પ્રાપ્ત થતો નથી; જ્યાંસુધી તે અવકાશ પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાંસુધી જીવને સ્વપ્રાપ્તિભાન ઘટતું નથી, જ્યાંસુધી તે પ્રાપ્તિ ન થાય ત્યાંસુધી જીવને કંઈ સુખ કહેવું ઘટતું નથી, દુખી કહેવો ઘટે છે, એમ દેખી અત્યંત અનંત કરુણા પ્રાપ્ત થઈ છે જેને એવા આપ્તપુરુષે દુઃખ મટડવાનો માર્ગ જાણ્યો છે જે તે કહેતા હતા, કહે છે, ભવિષ્યકાળે કહેશે. તે માર્ગ એ કે જીવનું સ્વાભાવિકપણું પ્રગટ્યું છે જેને વિષે–જીવનું સ્વાભાવિક સુખ પ્રગટ્યું છે જેને વિષે–એવો જ્ઞાનીપુરુષ તે જ તે અજ્ઞાનપરિણતિ અને તેથી પ્રાપ્ત થયું જે દુઃખપરિણામ તેથી આત્માને સ્વાભાવિકપણે સમજાવી શકવા યોગ્ય છે–કહી શકવાને યોગ્ય છે–અને તે વચન સ્વાભાવિક આત્મા જાણ્યા પૂર્વક હોવાથી તે દુઃખ મટાડી શકવાને બળવાન છે. માટે તે વચન જો કોઈ પણ પ્રકારે જીવને શ્રવણ થાય, તે અપૂર્વભાવરૂપ જાણી તેમાં પરમ પ્રેમ વર્ત્તે, તો તત્કાળ અથવા અમુક અનુક્રમે આત્માનું સ્વાભાવિકપણું પ્રગટ થાય. [૨૬૨.

* * *

શ્રી ચિદાનંદજી–યશોવિજયજી.

* આ ગ્રંથ 'સ્વરોદયજ્ઞાન' વાંચનારનાં કરકમલમાં મૂકતાં તે વિષે કેટલીક પ્રસ્તાવના કરવી યોગ્ય છે, એમ ગણી તેવી પ્રવૃત્તિ કરું છઉં.

સ્વરોદયજ્ઞાનની ભાષા અર્દ્ધ હિન્દી અને અર્દ્ધ ગુજરાતી આપણે જોઈ શકીશું. તેના કર્ત્તા એ આત્માનુભવી માણસ હતા; પરંતુ બેમાંથી એકે ભાષા સંપ્રદાયપૂર્વક ભણ્યા હોય એવું કંઈ જણાતું નથી. એથી એમની આત્મશક્તિ કે યોગદશાને કંઈ બાધા નથી; તેમ ભાષાશાસ્ત્રી થવાની તેમની કંઈ ઇચ્છા પણ રહી હોય એમ નહીં હોવાથી પોતાને જે કંઈ અનુભવગમ્ય થયું છે, તેમાંનો લોકોને મર્યાદાપૂર્વક કંઈ પણ બોધ જણાવી દેવો એ તેમની

* સ્વરોદયજ્ઞાનને વિશેષ સ્પષ્ટતા આપવાના ઉદ્દેશથી મુનિશ્વર શ્રી ચિદાનંદજીએ કરેલ તે જ નામની કૃતિપર શ્રીમદ્ વિવેચન કરેલ તેનો જે ભાગ મળી શક્યો તે અત્રે આપ્યો છે—સંશોધક.

જિજ્ઞાસાથી આ ગ્રંથની ઉત્પત્તિ છે અને એમ હોવાથી જ ભાષા કે છંદની ટાપટીપ અથવા યુક્તિપ્રયુક્તિનું વધારે દર્શન આ ગ્રંથમાં જોઈ શકતા નથી.

જગત્ જ્યારે અનાદિ અનંત માટે છે, ત્યારે પછી તેની વિચિત્રતા ભણીમાં વિસ્મયતા શું કરીએ? આજ કદાપિ જડવાદમાટે સંશોધન ચાલી રહી આત્મવાદને ઉડાવી દેવાનું પ્રયત્ન છે તો એવા પણ અનંત કાળ આવ્યા છે કે આત્મવાદનું પ્રાધાન્યપણું હતું, તેમ જડવાદ માટે પણ હતું. તત્વજ્ઞાનીઓ એ માટે કંઈ વિચારમાં પડી જતા નથી, કારણ જગતની એવી જ સ્થિતિ છે, ત્યાં વિકલ્પથી આત્માને દુઃખવવો કાં? પણ સર્વ વાસનાનો ત્યાગ કર્યા પછી જે વસ્તુનો અનુભવ થયો, તે વસ્તુ શું, અર્થાત્ પોતે અને બીજું શું? કે પોતે તે પોતે, એ વાતનો નિર્ણય લીધો ત્યારપછી તો ભેદવૃત્તિ રહી નહીં. એટલે દર્શનની સમ્યક્તાથી તેઓને એ જ સમ્મત્તિ રહી કે મોહાધીન આત્મા પોતે પોતાને ભૂલી જઈ જડપણુ સ્વીકારે છે, તેમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી. વળી તેનું સ્વીકારવું શબ્દની તકરારમાં— [અપૂર્ણ]

વર્ત્તમાન સૈકામાં અને વળી તેના પણ કેટલાંક વર્ષ વ્યતિત થતાંસુધી ચિદાનંદજી આત્મજ્ઞનું વિદ્યમાનપણું હતું ઘણો જ સમીપનો વખત હોવાથી જેમને તેમનાં દર્શન થયેલાં-સમાગમ થયેલો-અને જેઓને તેમની દશાનો અનુભવ થયેલો તેમાંના કેટલાંક પ્રતીતિવાળાં મનુષ્યોથી તેમને માટે જાણી શકાયું છે. તેમ હજુપણ તેવાં મનુષ્યોથી જાણી શકાય તેવું છે.

જૈન મુનિ થયા પછી પોતાની પરમ નિર્વિકલ્પ દશા થઈ જવાથી ક્રમપૂર્વક-દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવથી યમ નિયમ તેઓ હવે પાળી શકશે નહીં, તેમ તેમને લાગ્યું. જે પદાર્થની પ્રાપ્તિ માટે યમ નિયમનું ક્રમપૂર્વક પાલન કરવું છે, તે વસ્તુની પ્રાપ્તિ થઈ તો પછી તે શ્રેણિએ પ્રવર્તવું અને ન પ્રવર્ત્તવું બન્ને સમ છે, આમ તત્વજ્ઞાનીઓની માન્યતા છે. જેને અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકે રહેલો મુનિ, એમ નિર્ગ્રંથ પ્રવચનમાં માનેલું છે, એમાંની સર્વોત્તમ જાતિ માટે કાંઈ કહેવાઈ શકાતું નથી, પણ એક માત્ર તેમના વચનનો મારા અનુભવ જ્ઞાનને લીધે પરિચય થતાં એમ કહેવાનું બની શક્યું છે કે તેઓ મધ્યમ અપ્રમત્તદશામાં પ્રાયે હતા. વળી યમ નિયમનું પાલન ગૌણતાએ તે દશામાં આવી જાય છે. એટલે વધારે આત્માનંદ માટે તેમણે એ દશા માન્ય રાખી. આ કાળમાં એવી દશાએ પહોંચેલા બહુજ થોડા મનુષ્યની પ્રાપ્તિ પણ દુર્લભ

છે. ત્યાં અપ્રમત્તતાવિષે વાતનો અસંભવ ત્વરાયે થશે એમ ગણી તેઓએ પોતાનું જીવન અનિયતપણે અને ગુપ્તપણે ગાળ્યું. એવી જ દશામાં જો તેઓ રહ્યા હોત તો ઘણાં મનુષ્યો તેમનાં મુનિપણાની સ્થિતિ-શિથિલતા સમજત અને તેમ સમજવાથી તેઓપર આવા પુરુષથી અધીષ્ટ છાપ પડત. આવો હાર્દિક નિર્ણય હોવાથી તેઓએ એ દશા સ્વીકારી:— [૨૬

• • •

'જૈસેં કચુક ત્યાગસેં બિનસત નહીં ભુજગ,'
'દેહ ત્યાગસેં જીવ પુનિ તૈસે રહત અભંગ'

જેમ કાચળીનો ત્યાગ કરવાથી સર્પ નાશ પામતો નથી તેમ દેહનો ત્યાગ કરવાથી જીવ પણ અભંગ રહે છે એટલે નાશ પામતો નથી. અહીં દેહથી જીવ ભિન્ન છે એમ સિદ્ધતા કરેલી છે.

દેહ અને જીવની ભિન્નતા નથી અને દેહનો નાશ થવાથી પણ જીવનો પણ નાશ થાય છે એમ કેટલાક માને છે અને કથે છે તે માત્ર વિકલ્પરૂપ છે પણ પ્રમણાભૂત નથી; કેમકે તેઓ કાંચળીના નાશથી સર્પનો પણ નાશ થયેલો સમજે છે અને એ વાત તો પ્રત્યક્ષ છે કે સર્પનો નાશ કાંચળીના ત્યાગથી નથી. તેમ જ જીવને માટે છે.

દેહ છે તે જીવની કાંચળી માત્ર છે. કાંચળી જ્યાંસુધી સર્પના સબંધમાં છે, ત્યાંસુધી જેમ સર્પ ચાલે છે, તેમ તેમ તે તેની સાથે ચાલે છે, તેની પેઠે વળે છે અને તેની સર્વ ક્રિયાઓ સર્પની ક્રિયાને આધીન છે. સર્પે તેનો ત્યાગ કર્યો કે ત્યાર પછી તેમાંની એકે ક્રિયા કાંચળી કરી શકતી નથી; જે ક્રિયામાં પ્રથમ જે જે વર્ત્તતી હતી તે સર્વ ક્રિયાઓ માત્ર સર્પની હતી, એમાં કાંચળી માત્ર સબંધરૂપ હતી. એમ જ દેહ પણ જેમ જીવ કર્માનુસાર ક્રિયા કરે છે તેમ વર્ત્તે છે; ચાલે છે, બેસે છે; ઉઠે છે, એ જીવરૂપ પ્રેરકથી છે, તેનો વિયોગ થવાથી કાંઈ નથી.

• • •

'અહર્નિશ અધિકો પ્રેમ લગાવે, જોગાનલ ઘટમાંહિ જગાવે,'
'અ'પાહાર આસન દ્રઢ ધરે, નયન થકી નિદ્રા પરહરે'

રાત્રિ દિન ધ્યાન વિષયમાં ઘણો પ્રેમ લગાવ્યાથી યોગરૂપી અગ્નિ (કર્મને બાળી દેનાર) ઘટમાં જગાવે. (એ જાણે ધ્યાનનું જીવન.) હવે તે વિના તેનાં બીજાં સાધન બોધે છે.

થોડો આહાર અને આસનનું દ્રઢપણું કરે. પદ્મ, વીર, સિદ્ધ કે ગમે તેવું આસન કે જેથી મનોગતિ વારંવાર ન ખેંચાય તેવું આસન આ સ્થળે, સમજાવ્યું છે. એ પ્રમાણે આસનનો જય કરી નિદ્રાનો પરિત્યાગ કરે. અહિં પરિત્યાગથી દેશપરિત્યાગ સમજાવ્યો છે. યોગને જે નિદ્રાથી બાધ થાય છે તે નિદ્રા અર્થાત્ પ્રમત્તપણાનું કારણ દર્શનાવરણીયની વૃદ્ધિ ઇત્યાદિકથી ઉત્પન્ન થતી અથવા અકાલિક નિદ્રા તેનો ત્યાગ. [૪/૯.

'અનુક્રમે સયમ સ્પર્શતોજી, પામ્યો ક્ષાયકભાવ રે,'
'સયમ શ્રેણી ફુલડેજી, પૂજુ પદ નિષ્પાવ રે'—

(આત્માની અભેદચિંતનારૂપ) સયમના એક પછી એક ક્રમને અનુભવીને ક્ષાયકભાવ (જડપરિણતિનો ત્યાગ) ને પામેલો એવો જે શ્રી સિદ્ધાર્થનો પુત્ર, તેના નિર્મળ ચરણકમળને સયમશ્રેણિરૂપ ફુલથી પૂજું છઉં.

ઉપરનાં વચનો અતિશય ગંભીર છે. [૧૯૬.

એક પરિનામ કે ન કરતા દરબ દોય,
દોય પરિનામ એક દર્બ ન ધરતુ હૈ,
એક કરતૂતિ દોઈ દર્બ કબ હૌં ન કરે,
દોઈ કરતૂતિ એક દર્બ ન કરતુ હૈ;
જીવ પુદગલ એક ખેત અવગાહી દોઈ,
અપને અપને રૂપ, કોઉ ન ટરતુ હૈ,
જડ પરિનામનિકો, કરતા હૈ પુદ્ગલ,
ચિદાનંદ ચેતન સુભાવ આચરતુ હૈ [૨૩૨.

'એક પરિનામ કે ન કરતા દરબ દોય,'

વસ્તુ પોતાનાં સ્વરૂપમાં જ પરિણમે એવો નિયમ છે. જીવ જીવરૂપે પરિણમ્યા કરે છે અને જડ જડરૂપે પરિણમ્યા કરે છે. જીવનું મુખ્ય પરિણમવું તે ચેતન (જ્ઞાન) સ્વરૂપ છે અને જડનું મુખ્ય પરિણમવું તે જડત્વસ્વરૂપ છે. જીવનું જે ચેતનપરિણામ તે કોઈ પ્રકારે જડ થઈ ને પરિણમે નહીં અને જડનું જડત્વપરિણામ તે કોઈ દિવસે ચેતનપરિણામે પરિણમે નહીં એવી વસ્તુની મર્યાદા છે અને ચેતન, અચેતન એ બે પ્રકારનાં પરિણમ તો અનુભવસિદ્ધ છે. તેમાંનું એક પરિણામ બે દ્રવ્ય મળીને કરી શકે નહીં; અર્થાત્ જીવ અને જડ મળી કેવળ ચેતનપરિણામે પરિણમી શકે નહીં અથવા કેવળ અચેતનપરિણામે પરિણમી શકે નહીં. જીવ ચેતનપરિણામે પરિણમે અને જડ

અચેતન પરિણામે પરિણમે, એમ વસ્તુસ્થિતિ છે, માટે જિન કહે છે કે એક પરિણામ બે દ્રવ્ય કરી શકે નહીં. જે જે દ્રવ્ય છે તે તે પોતાની સ્થિતિમાં જ હોય અને પોતાના સ્વભાવમાં પરિણમે.

દોય પરિનામ એક દ્રવ્ય ન ધરતુ હૈ;

તેમ જ એક દ્રવ્ય બે પરિણામે પણ પરિણમી શકે નહીં, એવી વસ્તુસ્થિતિ છે. એક જીવદ્રવ્ય તે ચેતન અને અચેતન એ બે પરિણામે પરિણમી શકે નહીં અથવા એક પુદ્‌ગલદ્રવ્ય અચેતન અને ચેતન એ બે પરિણામે પરિણમી શકે નહીં. માત્ર પોતે પોતાનાં જ પરિણામમાં પરિણમે. ચેતનપરિણામ તે અચેતન પદાર્થને વિષે હોય નહીં; માટે બે પ્રકારનાં પરિણામે એક દ્રવ્ય પરિણમે નહીં—બે પરિણામને ધારણ કરી શકે નહીં.

એક કરતુતિ દોઈ દર્બ કબ હૌં ન કરે,

માટે એક ક્રિયા તે બે દ્રવ્ય ક્યારે પણ કરે નહીં, બે દ્રવ્યનું મળવું એકાંતે હોવું યોગ્ય નથી. જો બે દ્રવ્ય મળીને એક દ્રવ્ય ઉપજતું હોય તો વસ્તુ પોતાનાં સ્વરૂપનો ત્યાગ કરે અને એમ તો કોઈ કાળે બને નહીં કે વસ્તુ પોતાનાં સ્વરૂપનો કેવળ ત્યાગ કરે. જ્યારે એમ બનતું નથી ત્યારે બે દ્રવ્ય કેવળ એક પરિણામને પામ્યા વિના એક ક્રિયા પણ ક્યાંથી કરે ! સર્વથા ન જ કરે.

દોઈ કરતુતિ એક દર્બ ન કરતુ હૈ;

તેમજ બે ક્રિયા એક દ્રવ્ય ધારણ પણ કરે નહીં, એક સમયને વિષે બે ઉપયોગ હોઈ શકે નહીં માટે:

જીવ પુદ્‌ગલ એક ખેત અવગાહી દોઉ,

જીવ અને પુદ્‌ગલ કદાપિ એક ક્ષેત્રે રોકી રહ્યાં હોય તોપણ:

અપને અપને રૂપ, કોઉ ન ટરતુ હૈ;

પોતપોતાનાં સ્વરૂપથી કોઈ અન્ય પરિણામ પામતું નથી અને તે કરીને જ એમ કહીએ છીએ કે:

જડ પરિનામનિકૌ, કરતા હૈ પુદ્‌ગલ,

દેહાદિક કરીને જે પરિણામ થાય છે તેનો પુદ્‌ગલ કર્તા છે, કેમકે તે દેહાદિ જડ છે અને જડપરિણામ તો પુદ્‌ગલને વિષે જ છે તો પછી જીવ પણ જડ સ્વરૂપે જ વર્તે છે, એમ કોઈએ પણ હવે જોવું નથી; એમ સ્પષ્ટ કહે છે કે:

ચિદાનંદ ચેતન સુભાઉ આચરતુ હૈ.

કાવ્યકર્ત્તાનો કહેવાનો હેતુ એમ છે કે જો આમ તમે વસ્તુસ્થિતિ સમજો તો તો જડને વિષેનો જે સ્વસ્વરૂપભાવ છે તે મટે અને સ્વસ્વરૂપનું જે તિરોભાવપણું છે તે પ્રગટ થાય. વિચાર કરો, સ્થિતિ પણ એમ જ છે.

ઘણી ગહન વાતને અહીં ટુંકામાં લખી છે. (જો કે) જેને યથાર્થ બોધ છે તેને તો સુગમ છે.

એ વાતનો ઘણીવાર મનન કરવાથી કેટલોક બોધ થઈ શકશે.[1] [૨૦૦.

* * *

શ્રી બનારસીદાસજી.

પરમપુરુષ દશાવર્ણન.

કીચસો કનક જાકે, નીચસો નરેશપદ, મીચસી મિત્તાઈ, ગરવાઈ જાકે ગારસી;
જહરસી જોગ જાનિ, કહરસી કરામતિ, હહરસી હૌંસ, પુદગલછબી છારસી;
જાલસો જગવિલાસ, ભાલસો ભુવનવાસ, કાલસો કુટુંબકાજ, લોકલાજ લારસી;
સીઠસો સુજસ જાને, વીઠસો વખત માને, ઐસી જાકી રીતિ તાહી, બંદત બનારસી.

જે કંચનને કાદવ સરખું જાણે છે, રાજગાદીને નીચપદ સરખી જાણે છે, કોઈથી સ્નેહ કરવો તેને મરણ સમાન જાણે છે, મોટાઈને લીપવાની ગાર જેવી જાણે છે, કીમિયા વગેરે જોગને ઝેર સમાન જાણે છે, સિદ્ધિ વગેરે ઐશ્વર્યને અશાતા સમાન જાણે છે, જગતમાં પૂજ્યતા થવા આદિની હોંસને અનર્થ સમાન જાણે છે, પુદ્ગલની છબી એવી ઔદારિકાદિ કાયાને રાખ જેવી જાણે છે, જગતના ભોગ વિલાસને મુંઝાવારૂપ જાળ સમાન જાણે છે, ઘરવાસને ભાલા સમાન જાણે છે, કુટુંબનાં કાર્યને કાળ એટલે મૃત્યુ સમાન જાણે છે, લોકમાં લાજ વધારવાની ઇચ્છાને મુખની લાળ સમાન

---

૧ ચિત્ત ઘણુંકરીને વનમાં રહે છે, આત્મા તો પ્રાયે મુક્તસ્વરૂપ લાગે છે. વીતરાગપણું વિશેષ છે; વેઠની પેઠે પ્રવૃત્તિ કરીએ છીએ. બીજાને અનુસરવાનું પણ રાખીએ છીએ. જગતથી બહુ ઉદાસ થઈ ગયા છીએ. વસ્તીથી કંટાળી ગયા છીએ. દશા કોઈને જણાવી શકતા નથી; જણાવીએ તેવો સત્સંગ નથી; મનને જેમ ધારીએ તેમ વાળી શકીએ છીએ; એટલે પ્રવૃત્તિમાં રહી શકયા છીએ. કોઈ પ્રકારની રાગપૂર્વક પ્રવૃત્તિ થતી નહીં હોય એવી દશા છે, એમ રહે છે. લોક પરિચય ગમતો નથી, જગતમાં સાતુ નથી, તથાપિ કરેલા કર્મ નિર્જરવાનું છે એટલે ઉપાય નથી.

જાણે છે, કીર્તિની ઇચ્છાને નાકના મેલ જેવી જાણે છે અને પુણ્યના ઉદયને જે વિષ્ટા સમાન જાણે છે, એવી જેની રીતિ હોય તેને બનારસીદાસ વંદના કરે છે.[1] [૫૦૯.

* * *

<u>શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય.</u>

प्रशमरसनिमग्नं दृष्टियुग्मं प्रसन्नं,
वदनकमलमंकः कामिनीसंगशून्यः
करयुगमपि यत्ते शस्त्रसंबंधवंध्यं,
तदसि जगति देवो वीतरागस्त्वमेव.

તારાં બે ચક્ષુ પ્રશમરસમાં ડૂબેલાં છે-પરશાંત રસને ઝીલી રહ્યાં છે. તારું મુખકમળ પ્રસન્ન છે-તેમાં પ્રસન્નતા વ્યાપી રહી છે. તારો ખોળો સ્ત્રીના સંગથી રહિત છે. તારા બે હાથ શસ્ત્રસંબંધ વિનાના છે; તારા હાથમાં શસ્ત્ર નથી. આમ તું જ વીતરાગ જગતમાં દેવ છું.

---

૧ કોઈને અર્થે વિકલ્પ નહીં આણતાં અસંગપણું જ રાખશો. જેમ જેમ સત્પુરુષનાં વચન તેમને પ્રતીતિમાં આવશે, જેમ જેમ આજ્ઞાથી અસ્થિમિંજા રંગાશે તેમ તેમ તે તે જીવ આત્મકલ્યાણને સુગમપણે પામશે, એમ નિસંદેહ છે.

ખરા અંતઃકરણે વિશેષ સત્સમાગમના આશ્રયથી જીવને ઉત્કૃષ્ટ દશા પણ ઘણા થોડા વખતમાં પ્રાપ્ત થાય છે.

વ્યવહાર અથવા પરમાર્થ સંબંધી કોઈપણ જીવ વિષેની વૃત્તિ હોય તે ઉપશાંત કરી કેવળ અસંગ ઉપયોગે અથવા પરમપુરુષની ઉપર કહી છે તે દશાના અવલંબને આત્મસ્થિતિ કરવી એમ વિજ્ઞાપના છે, કેમકે બીજો કોઈપણ વિકલ્પ રાખવા જેવું નથી. જે કોઈ સાચાં અંતઃકરણે સત્પુરુષનાં વચનને ગ્રહણ કરશે તે સત્યને પામશે, એમાં કંઈ સંશય નથી અને શરીર નિર્વાહાદિ વ્યવહાર સૌ સૌના પ્રારબ્ધ પ્રમાણે પ્રાપ્ત થવાયોગ્ય છે, એટલે તે વિષે પણ કંઈ વિકલ્પ રાખવાયોગ્ય નથી. જે વિકલ્પ તમે ઘણુંકરીને શમાવ્યો છે, તો પણ નિશ્ચયના બળવાનપણાને અર્થે દર્શાવ્યું છે.

સર્વ જીવપ્રત્યે-સર્વ ભાવપ્રત્યે-અખંડ એકરસ વીતરાગદશા રાખવી એ જ સર્વ જ્ઞાનનું ફળ છે.

આત્મા શુદ્ધચૈતન્ય, જન્મજરામરણરહિત અસંગસ્વરૂપ છે, એમાં સર્વ જ્ઞાન સમાય છે; તેની પ્રતીતિમાં સર્વ સમ્યગ્દર્શન સમાય છે; આત્માને અસંગસ્વરૂપે સ્વભાવદશા રહે તે સમ્યક્ચારિત્ર, ઉત્કૃષ્ટ સંયમ અને વીતરાગદશા છે. જેના સંપૂર્ણપણાનું ફળ સર્વદુઃખનો ક્ષય છે, એ કેવળ નિઃસંદેહ છે; કેવળ નિસંદેહ છે. એ જ વિનંતિ.

દેવ કોણ? વીતરાગ. દર્શનયોગ મુદ્રા કઈ? વીતરાગતા સૂચવે તે[1]

* * * [૪/૮૫૭.

नमो दुर्वाररागादिवैरिवारनिवारिणे,
अर्हते योगिनाथाय महावीराय तायिने.

[2]શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય 'યોગશાસ્ત્ર'ની રચના કરતાં મંગલાચરણમાં વીતરાગ સર્વજ્ઞ અરિહત યોગિનાથ મહાવીરને સ્તુતિરૂપે નમસ્કાર કરે છેઃ

વાર્યા વારી ન શકાય, વારવા બહુ બહુ મુશ્કેલ એવા રાગદ્વેષઅજ્ઞાનરૂપી શત્રુના સમૂહને જેણે વાર્યા, જીત્યા, જે વીતરાગ સર્વજ્ઞ થયા; વીતરાગ સર્વજ્ઞ થતાં જે અર્હત્ પૂજવા યોગ્ય થયા અને વીતરાગ અર્હત્ થતાં મોક્ષ અર્થે પ્રવર્તન છે જેનુ એવા જુદા જુદા યોગિયોના જે નાથ થયા, નેતા થયા અને એમ નાથ થતા જે જગતના નાથ, તાત, ત્રાતા થયા, એવા જે મહાવીર તેને નમસ્કાર હો

અહિં સદ્દેવના અપાયઅપગમ અતિશય, જ્ઞાન અતિશય, વચન અતિશય અને પૂજા અતિશય સૂચવ્યા

આ મગલ સ્તુતિમા સમગ્ર યોગશાસ્ત્રનો સાર શમાવી દીધો છે. સદ્દેવનું નિરૂપણ કર્યું છે. સમગ્ર વસ્તુ સ્વરૂપ, તત્ત્વજ્ઞાન સમાવી દીધું છે. ઉકેલનાર ખોજક જોઈએ

"લૌકિક મેળામાં વૃત્તિને ચચળ કરે એવા પ્રસગ વિશેષ હોય; સાચો મેળો સત્સગનો. એવા મેળામા વૃત્તિની ચચળતા ઓછી થાય-દૂર થાય. માટે સત્સગમેળાને જ્ઞાનિઓએ વખાણ્યો છે-ઉપદેશ્યો છે." [૪/૮૬૦.

* * *

શ્રી સંમતભદ્રસૂરિ.

देवागमनभोयानचामरादिविभूतय
मायाविष्वपि दृश्यंते नातस्त्वमसि नो महान्.

---

૧ 'સ્વામી કાર્તિકેયાનુપ્રેક્ષા' વૈરાગ્યનો ઉત્તમ ગ્રથ છે દ્રવ્યને-વસ્તુને-યથાવત્ લક્ષમા રાખી વૈરાગ્યનુ એમા નિરૂપણ કર્યું છે ગઈ સાલ મદ્રાસ ભણી જવું થયું હતુ કાર્તિક સ્વામી એ ભૂમિમા બહુ વિચર્યા છે એ તરફના નગ્ન, ભવ્ય, ઉંચા, અડોલ વૃત્તિથી ઉભેલા પહાડ નિરખી સ્વામી કાર્તિકેયાદિની અડોલ, વૈરાગ્યમય દિગમ્બરવૃત્તિ યાદ આવતી હતી નમસ્કાર તે સ્વામી કાર્તિકેયાદિને

૨ ષડ્દર્શનસમુચ્ચય, યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચયનાં ભાષાંતર ગુજરાતીમા કરવાયોગ્ય છે, તે કરશો ષડ્દર્શનસમુચ્ચયનું ભાષાતર થયેલ છે પણ તે સુધારી ફરી કરવાયોગ્ય છે. ધીમે ધીમે થશે; કરશો આનંદઘનજી ચોવિશીના અર્થ પણ વિવેચન સાથે લખશો.

સ્તુતિકાર શ્રી સંમત્તભદ્રસૂરિને વીતરાગ દેવ જાણે કહેતા હોય, હે સંમત્તભદ્ર, આ અમારાં અષ્ટપ્રાતિહાર્યે આદિ વિભૂતિ તું જો, અમારૂં મહત્વ જો. ત્યારે સિંહ ગુફામાંથી ગંભીર પદે બહાર નિકળતાં ત્રાડ પાડે તેમ શ્રી સંમત્તભદ્રસૂરિ ત્રાડ પાડતા કહે છેઃ—

દેવતાઓનું આવવું, આકાશમાં વિચરવું, ચામરાદિ વિભૂતિનું ભોગવવું, ચામરાદિ વૈભવથી વિંઝાવું, એ તો માયાવી એવા ઇંદ્રજાળીઆ પણ બતાવી શકે છે. તારા પાસે દેવોનું આવવું થાય છે, વા આકાશમાં વિચરવું વા ચામર છત્ર આદિ વિભૂતિ ભોગવે છે માટે તું અમારા મનને મહાન્! ના, ના. એ માટે તું અમારા મનને મહાન્ નહીં. તેટલાથી તારું મહત્વ નહીં. એવું મહત્વ તો માયાવી ઇંદ્રજાળીયા પણ દેખાડી શકે.

ત્યારે સદ્દેવનું મહત્વ વાસ્તવિક શું? તો કે વીતરાગપણું. એમ આગળ બતાવે છે.

આ શ્રી સંમત્તભદ્રસૂરિ વિ૦ સં૦ બીજા સૈકામાં થયા. તેઓ શ્વેતામ્બર દિગમ્બર બંનેમાં એક સરખા સન્માનિત છે. તેઓએ દેવાગમસ્તોત્ર (ઉપર જણાવેલ સ્તુતિ આ સ્તોત્રનું પ્રથમ પદ છે) અથવા આપ્તમીમાંસા રચેલ છે. તત્ત્વાર્થસૂત્ર ના મંગલાચરણની ટીકા કરતાં આ સ્તોત્ર (દેવાગમ) લખાયો છે અને તે પર 'અષ્ટસહસ્રી ટીકા' તથા ચોરાશી હજાર શ્લોકપુર 'ગંધહસ્તીમહાભાષ્ય' ટીકા રચાયાં છે.

मोक्षमार्गस्य नेतारं भेत्तारं कर्मभूभृतां;
ज्ञातारं विश्वतत्त्वानां वंदे तद्गुणलब्धये.

આ એનું પ્રથમ મંગલ સ્તોત્ર છે.

મોક્ષમાર્ગના નેતા, કર્મરૂપી પર્વતના ભેત્તા (ભેદનાર), વિશ્વ (સમગ્ર) તત્ત્વના જ્ઞાતા (જાણનાર),–તેને તે ગુણોની પ્રાપ્તિ અર્થે વંદું છું.[1] [૪/૮૬૮.

---

૧ આપ્તમીમાંસા, યોગબિંદુ અને ઉપમિતિભવપ્રપંચકથાનું ગુજરાતી ભાષાંતર કરશો યોગબિંદુનું ભાષાંતર થયેલ છે. ઉપમિતિભવપ્રપંચનું થાય છે; પણ તે બને ફરી કરવાયોગ્ય છે, તે કરશો. ધીમે ધીમે થશે.

"લોકકલ્યાણ હિતરૂપ છે અને તે કર્ત્તવ્ય છે પોતાની યોગ્યતાની ન્યૂનતાથી અને જોખમદારી ન સમજાઈ શકાવાથી અપકાર ન થાય એ પણ લક્ષ રાખવાનો છે."

*નમસ્કારાદિ વચનો.

"મહા સૌંદર્યથી ભરેલી દેવાંગનાના ક્રીડા વિલાસ નિરીક્ષણ કરતાં છતાં જેના અંતઃકરણમાં કામથી વિશેષ-વિશેષ વિરાગ છૂટે છે. તેને ધન્ય છે, તેને ત્રિકાળ નમસ્કાર છે." [૭.

* * *

નિરાગી પુરુષોને નમસ્કાર. [૪૫, અગ્ર૦ લ૦ ૧.

* * *

નિરાગી મહાત્માઓને નમસ્કાર [૪૬,૪૭.

* * *

"આત્માને શોધી, તેના અપાર માર્ગમાંથી થયેલી પ્રાપ્તિના ઘણા ભાગ્યશાળી થવાને માટે અનેક ક્રમ બાધ્યા છે, તે મહાત્મા જયવાન હો! અને તેને ત્રિકાળ નમસ્કાર હો!" [૬૩.

* * *

આનંદ મૂર્તિ સત્સ્વરૂપને અભેદ ભાવે ત્રણેકાળ નમસ્કાર. [૧૧૪.

* * *

"જ્ઞાનીઓની વાણી 'નય'માં ઉદાસીન વર્ત્તે છે તે વાણીને નમસ્કાર."

* * * [૧૨૮.

સર્વાત્મા હરિને નમસ્કાર. [૧૩૩.

* * *

"કોઈ નય જ્યાં દુભાતો નથી, એવાં જ્ઞાનીના વચનને નમસ્કાર."

* * * [૧૩૮.

સત્સ્વરૂપને અભેદરૂપે અનન્ય ભક્તિએ નમસ્કાર. [૧૪૪.

* * *

"સર્વાત્મસ્વરૂપને નમસ્કાર." [૧૫૩.

* * *

કળિયુગમાં અપાર કષ્ટે કરીને સત્પુરુષનું ઓળખાણ પડે છે; છતાં કંચન અને કાંતાનો મોહ, તેમાં પરમ પ્રેમ આવવા ન દે તેમ છે; ઓળખાણ પડ્યે અડગપણે ન રહી શકે એવી જીવની વૃત્તિ છે અને આ કળિયુગ છે; તેમાં જે નથી મુઝાતા તેને નમસ્કાર. [૧૭૬.

* કેટલાક પત્રોને મથાળે કે વચ્ચે આવા 'નમસ્કારાદિ વચનો' છે જે તે પત્રો સાથે ફુટનોટમાં કેટલેક ઠેકાણે આવી જાય છે, તે અને બાકીના જે તે પત્રો સાથે નથી આપ્યા તે અને આપીએ છીએ " " આવા ચિન્હમાં આપેલા વચનો મૂળ લખાણમાં પણ છે અને અહીં પણ આપેલ છે—સંશોધક.

ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારે તે જીવનો વિચાર થવા અર્થે, તે જીવ પ્રાપ્ત થવા અર્થે, યોગાદિક અનેક સાધનોનો બળવાન પરિશ્રમ કર્યે છતે, પ્રાપ્તિ ન થઈ, તે જીવ જે વડે સહજ પ્રાપ્ત થાય છે, તે જ કહેવા વિષે જેનો ઉદ્દેશ છે તે તીર્થંકરના ઉદ્દેશ વચનને નમસ્કાર કરીએ છીએ. [૩૦૭.

* * *

"સત્પુરુષોને નમસ્કાર," [૪૩,૪૪,૫૦,૫૨,૩૪૯,૩૫૦,૩૫૧.

* * *

"જે જ્ઞાનથી 'કામ' નાશ પામે તે જ્ઞાનને અત્યંત ભક્તિએ નમસ્કાર."

* * * [૩૭૦.

"અનન્ય શરણના આપનાર એવા શ્રી સદ્ગુરુ દેવને નમસ્કાર."

"જે સત્પુરુષોએ જન્મ જરા મરણનો નાશ કરવાવાળો સ્વસ્વરૂપમાં સહજ અવસ્થાન થવાનો ઉપદેશ કહ્યો છે, તે સત્પુરુષોને અત્યંત ભક્તિથી નમસ્કાર છે." [૩૭૨.

* * *

જે તીર્થંકરે 'જ્ઞાનનું ફળ વિરતિ' કહ્યું છે તે તીર્થંકરને અત્યંત ભક્તિએ નમસ્કાર હો. [૩૭૭.

* * *

શ્રીમદ્ વીતરાગને નમસ્કાર. [૩૮૩.

* * *

શ્રી વીતરાગને પરમ ભક્તિએ નમસ્કાર. [૩૯૭.

* * *

દેહાભિમાન્ રહિત એવા સત્પુરુષોને અત્યંત ભક્તિથી ત્રિકાળ નમસ્કાર. [૪૧૭.

* * *

દેહધારી છતાં નિરાવરણજ્ઞાન સહિત વર્તે છે એવા મહાપુરુષોને ત્રિકાળ નમસ્કાર.

જે દેહધારી સર્વ અજ્ઞાન અને સર્વ કષાય રહિત થયા છે તે દેહધારી મહાત્માને ત્રિકાળ પરમભક્તિથી નમસ્કાર હો! નમસ્કાર હો!

તે મહાત્મા વર્તે છે તે દેહને, ભૂમિને, ઘરને, માર્ગને, આસનાદિ સર્વને નમસ્કાર હો! નમસ્કાર હો! [૪૨૩.

"શ્રી જિનવીતરાગે દ્રવ્યભાવ સયોગથી ફરીફરી છૂટવાની ભલામણ કરી છે અને તે સયોગનો વિશ્વાસ પરમ જ્ઞાનીને પણ કર્ત્તવ્ય નથી, એવો નિશ્ચય માર્ગ કહ્યો છે, તે શ્રી જિનવીતરાગના ચરણકમળને અત્યત નમ્ર પરિણામથી નમસ્કાર." [૪૦૬-૪૨૮.

* * *

'સૂક્ષ્મસગરૂપ' અને 'બાહ્યસગરૂપ' દુસ્તર સ્વયભૂ-રમણસમુદ્ર ભુજાએ કરી જે વર્ધમાનાદિ પુરુષો તરી ગયા છે, તેમને પરમ ભક્તિથી નમસ્કાર [૪૩૬.

* * *

"ભુજાએ કરી જે સ્વયભૂરમણસમુદ્ર તરી ગયા છે, તરે છે અને તરશે, તે સત્પુરુષોને નિષ્કામ ભક્તિથી ત્રિકાળ નમસ્કાર" [૪૩૬-૪૩૭

* * *

વિષમ ભાવના નિમિત્તો બળવાનપણે પ્રાપ્ત થયા છતાં જે જ્ઞાનીપુરુષ અવિષમ ઉપયોગે વર્ત્યા છે, વર્ત્તે છે અને ભવિષ્યકાળે વર્ત્તે તે સર્વેને વારવાર નમસ્કાર"

ઉત્કૃષ્ટમા ઉત્કૃષ્ટ વ્રત, ઉત્કૃષ્ટમા ઉત્કૃષ્ટ તપ, ઉત્કૃષ્ટમા ઉત્કૃષ્ટ નિયમ, ઉત્કૃષ્ટમા ઉત્કૃષ્ટ લબ્ધિ, ઉત્કૃષ્ટમા ઉત્કૃષ્ટ ઐશ્વર્ય, એ જેમા સમાય છે એવા નિરપેક્ષ અવિષમ ઉપયોગને નમસ્કાર. એ જ ધ્યાન. [૪૮૮.

* * *

પરમભક્તિથી સ્તુતિ કરનાર પ્રત્યે પણ જેને રાગ નથી અને પરમ દ્વેષથી પરિસહ-ઉપસર્ગ કરનાર પ્રત્યે પણ જેને દ્વેષ નથી, તે પુરુષરૂપ ભગવાનને વારવાર નમસ્કાર. [૫૦૦.

* * *

જેને કોઈપણ પ્રત્યે રાગ દ્વેષ રહ્યા નથી તે મહાત્માને વારવાર નમસ્કાર. [૫૦૮.

* * *

"પરમ સયમી પુરુષોને નમસ્કાર." [૫૧૪.

* * *

દીર્ઘકાળની જેની સ્થિતિ છે, તેને અલ્પકાળની સ્થિતિમા આણી જેમણે કર્મક્ષય કર્યો છે, તે મહાત્માઓને નમસ્કાર. [૫૧૬

"સત્પુરુષોના અગાધ ગંભીર સંયમને નમસ્કાર."

• • •

"પરિણામમાં તો જે અમૃત જ છે. પણ પ્રથમ દશાએ કાળકૂટ વિષની પેઠે મુંઝવે છે એવા શ્રી સંયમને નમસ્કાર. તે જ્ઞાનને, તે દર્શનને અને તે ચારિત્રને વારંવાર નમસ્કાર."

• • •

"અવિષમપરિણામથી જેમણે કાળકૂટ વિષ પીધું એવા શ્રી ઋષભાદિ પરમ પુરુષોને નમસ્કાર." [૫૨૨.

* * *

"જે મહાત્માઓ અસંગ ચૈતન્યમાં લીન થયા છે, થાય છે અને થશે તેને નમસ્કાર." [૫૨૫.

* * *

"સર્વ દ્રવ્યથી, સર્વ ક્ષેત્રથી, સર્વ કાળાથી અને સર્વ ભાવથી જે સર્વ પ્રકારે અપ્રતિબદ્ધ થઈ નિજસ્વરૂપમાં સ્થિત થયા તે પરમ પુરુષોને નમસ્કાર."

* * * [૫૩૪.

"પરમસુખસ્વરૂપ, પરમોત્કૃષ્ટ શાંત, શુદ્ધચૈતન્ય સ્વરૂપ સમાધિને સર્વકાળને માટે પામ્યા તે ભગવંતને નમસ્કાર. તે પદમા નિરંતર લક્ષરૂપ પ્રવાહ છે જેનો તે સત્પુરુષોને નમસ્કાર." [૫૩૫.

* * *

[1]"અપાર મહા મોહજળને અનંત અંતરાય છતાં ધીર રહી જે પુરુષ તર્યા તે શ્રી પુરુષ ભગવાનને નમસ્કાર."

• • •

"અનંતકાળથી જે જ્ઞાન ભવ હેતુ થતું હતું તે જ્ઞાનને એક સમય માત્રમાં જાત્યાંતર કરી જેણે ભવનિવૃત્તિરૂપ કર્યું, તે કલ્યાણમૂર્ત્તિ સમ્યક્‌દર્શનને નમસ્કાર." [૫૩૭.

* * *

"જેણે ત્રણે કાળને વિષે દેહાદિથી પોતાનો કંઈ પણ સંબંધ નહોતો એવી અસંગ દશા ઉત્પન્ન કરી તે ભગવાનરૂપ સત્પુરુષોને નમસ્કાર." [૫૬૨.

---

૧ લખવામાં વધારે ઉપયોગ હાલ પ્રવર્ત્તતો શક્ય નથી.

"પરમ પુરુષને અભિમત એવા અભ્યંતર અને બાહ્ય બન્ને સંયમને ઉલ્લાસિત ભક્તિએ નમસ્કાર." [૫૭૦.

* * *

"અનંત અવ્યાબાધ સુખમય પરમપદ તેની પ્રાપ્તિ અર્થે ભગવાન્ સર્વજ્ઞે નિરૂપણ કરેલો મોક્ષ સિદ્ધાંત, તે ભગવાનને પરમ ભક્તિથી નમસ્કાર."

. . .

"દ્રવ્યાનુયોગ, કરણાનુયોગ, ચરણાનુયોગ અને ધર્મ-કથાનુયોગના મહાનિધિ એવા વીતરાગ પ્રવચનને નમસ્કાર કરું છું."

. . .

"કર્મરૂપી વૈરીનો પરાજય કર્યો છે એવા અર્હંત ભગવાન્; શુદ્ધ ચૈતન્યપદમાં સિદ્ધાલયે બિરાજમાન છે એવા સિદ્ધ ભગવાન્, જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ અને વીર્ય એવા મોક્ષના પાંચ આચાર જેના આચરણમાં પ્રવર્ત્તમાન છે અને બીજા ભવ્ય જીવોને તે આચારમાં પ્રવર્ત્તાવે છે એવા આચાર્ય ભગવાન્; દ્વાદશાંગના અભ્યાસી અને શ્રુત, શબ્દ, અર્થ અને રહસ્યથી અન્ય ભવ્ય જીવોને અધ્યયન કરાવનાર એવા ઉપાધ્યાય ભગવાન્; મોક્ષમાર્ગને આત્મજાગૃતિપૂર્વક સાધતા એવા સાધુ ભગવાનને હું પરમ ભક્તિથી નમસ્કાર કરું છું." [૫૮૧.

* * *

"જ્ઞાનમય આત્મા જેમને પરમોત્કૃષ્ટભાવે પ્રાપ્ત થયો અને જેમણે પરદ્રવ્ય માત્ર ત્યાગ કર્યું છે, તે દેવને નમન હો! નમન!" [૫૮૩.

* * *

"શુદ્ધ ચૈતન્ય, અનંત અવ્યાબાધ, કેવળજ્ઞાનસ્વરૂપ શક્તિરૂપે તે, જેને સંપૂર્ણ વ્યક્ત થયું છે, તથા વ્યક્તથવાનો જે પુરુષો માર્ગ પામ્યા છે તે પુરુષોને અત્યંત ભક્તિથી નમસ્કાર." [હા૦ નોં૦ ૨/૩.

* * *

"નમો જિણાણં જિન ભવાણં." [હા૦ નોં૦ ૨/૫.

* * *

"હે સર્વોત્કૃષ્ટ સુખના હેતુભૂત સમ્યગ્દર્શન! તને અત્યંત ભક્તિથી નમસ્કાર હો. આ અનાદિઅનંત સંસારમાં અનંત–અનંત જીવો તારા આશ્રય વિના અનંત–અનંત દુઃખને અનુભવે છે."

હે જિનવીતરાગ! તમને અત્યંત ભક્તિથી નમસ્કાર કરું છું. તમે આ
ર પ્રત્યે અનંત અનંત ઉપકાર કર્યો છે.

*

હે કુંદકુંદાદિ આચાર્યો! તમારાં વચનો પણ સ્વરૂપાનુસંધાનને વિષે
પામરને પરમ ઉપકારભૂત થયાં છે. તે માટે હું તમને અતિશય ભક્તિથી
સ્કાર કરું છું. [હા૦ નોં૦ ૨/૨૦.

* * *

અગમ્ય છતાં સરળ એવા મહત્પુરુષોના માર્ગને નમસ્કાર.

* * * [અપ્ર૦ લ૦ ૧૯.

દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી, કાળથી અને ભાવથી જે સત્પુરુષોને પ્રતિબંધ નથી
સત્પુરુષોને નમસ્કાર. [અપ્ર૦ લ૦ ૨૦.

* * *

"મહાત્મા મુનિવરોને સપ્રેમ ભક્તિથી નમસ્કાર." [અપ્ર૦ લ૦ ૪૦.

* * *

"આર્ય મુનિવરોના ચરણકમળમાં યથાવિધિ નમસ્કાર." [અ૦લ૦ ૪૫.

* * *

"પરમ કૃપાળુ મુનિવરોને રોમાંચિત ભક્તિથી નમસ્કાર હો!"

* * * [અપ્ર૦ લ૦ ૪૮.

નિસ્પૃહી મહાત્માઓને અભેદભાવે નમસ્કાર. [અપ્ર૦ લ૦ ૭૪.

* * *

"અનંત શાંત મૂર્તિ એવા ચંદ્રપ્રભુને નમસ્કાર હો, નમસ્કાર હો."

* * * [વ્યુ૦ ૫૦ ૨/૨.

હે પરમ કૃપાળુ દેવ! જન્મ, જરા, મરણાદિ સર્વ દુઃખોનો અત્યંત
કરનારો એવો વીતરાગ પુરુષનો મૂળ ધર્મ અનંત કૃપા કરી આપ શ્રીમતે
આપ્યો, વળી આપ શ્રીમત્ કંઈ પણ લેવાને સર્વથા નિસ્પૃહ છો, જેથી
ન, વચન, કાયાની એકાગ્રતાથી આપના ચરણારવિંદમાં નમસ્કાર કરું છું.
નની પરભક્તિ અને વીતરાગ પુરુષના મૂળધર્મની ઉપાસના મારા હૃદયને
ભવપર્યંત અખંડ જાગૃત રહો એટલું માગું છું તે સફળ થાઓ.

* * * [અપ્ર૦ લ૦ ૮૮.

"પ્રગટ એવા યમને સમીપ દેખતાં છતાં જેને દેહને વિષે મૂર્છા વર્ત્તતી
પુરુષને નમસ્કાર." [૪/૩૫૧.

હે નાથ! સાતમી તમતમપ્રભા નરકની વેદના મળી હોત તો વખતે સમ્મત કરત, પણ આ જગતની મોહિની સમ્મત થતી નથી. [૯.

° ° °

કેટલાંક વર્ષ થયાં એક મહાન ઇચ્છા અંતઃકરણમાં પ્રવર્ત્તિ રહી છે. જે કોઈ સ્થળે કહી નથી; કહી શકાઈ નથી; કહી શકાતી નથી; નહીં કહેવાનું અવસ્ય છે. મહાન પરિશ્રમથી ઘણુંકરીને તે પાર પાડી શકાય એવી છે; તથાપિ તે માટે જેવો જોઈએ તેવો પરિશ્રમ થતો નથી; એ એક આશ્ચર્ય અને પ્રમત્તતા છે.

એ ઇચ્છા સ્વાભાવિક ઉત્પન્ન થઈ હતી. જ્યાંસુધી તે યથાયોગ્ય રીતે પાર નહીં કરાય ત્યાંસુધી આત્મા સમાધિસ્થ થવા ઇચ્છતો નથી, અથવા થશે નહીં. કોઈ વેળા અવસર હશે તો તે ઇચ્છાની છાયા જણાવી દેવાનું પ્રયત્ન કરીશ.

એ ઇચ્છાનાં કારણને લીધે જીવ ઘણુંકરીને વિટંબનદશામાં જ જીવન વ્યતીત કર્યો જાય છે; જો કે તે વિટંબનદશા પણ કલ્યાણકારક જ છે; તથાપિ બીજા પ્રત્યે તેવી કલ્યાણકારક થવામાં કંઈક ખામીવાળી છે.

અંતઃકરણથી ઉગેલી અનેક ઊર્મિયો તમને ઘણીવાર સમાગમમાં જણાવી છે. સાંભળીને કેટલેક અંશે તમને અવધારવાની ઇચ્છા થતી જોવામાં આવી છે. ફરી ભલામણ છે કે જે જે સ્થળોએ તે ઊર્મિયો જણાવી હોય, તે તે સ્થળે જતાં ફરીફરી તેનું અધિક સ્મરણ અવશ્ય કરશો. [૭૩.

° ° °

અહો! અનંત ભવનાં પર્યટને, કોઈ સત્પુરુષના પ્રતાપે આ દશા પામેલા એવા આ દેહધારીને તમે ઇચ્છો છો, તેની પાસેથી ધર્મ ઇચ્છો છો અને તે તો હજુ કોઈ આશ્ચર્યકારક ઉપાધિમાં છે. નિવૃત્તિ હોત તો બહુ ઉપયોગી થઈ પડત. વારુ તમને તેને માટે આટલી બધી શ્રદ્ધા રહે છે, તેનું કંઈ મૂળ કારણ હસ્તગત થયું છે? એના પર રાખેલી શ્રદ્ધા, એનો કહેલો ધર્મઅનુભવ, અનર્થકારક તો નહીં લાગે? અર્થાત્ હજુ તેની પૂર્ણ કસોટી કરજો અને એમ કરવામાં તે રાજી છે; તેની સાથે તમને યોગ્યતાનું કારણ છે અને કદાપિ પૂર્વાપર પણ નિઃશંક શ્રદ્ધા જ રહેશે એમ હોય તો

---

* આ લખાણ પહેલા અને બીજા ખંડમાં આવેલા લખાણનો બાકીનો ભાગ છે. જે અંગત હોઈ તે લખાણ સાથે આપ્યો નહોતો તે અત્રે આપીએ છીએ પહેલા ખંડમાં " " આવા ચિન્હમાં આપેલ લખાણનો કેટલોક ભાગ બીજા ખંડનો અને કેટલોક ભાગ ચોથા ખંડનો (અંગત અને વ્યક્તિગત પત્રોમાંનો) પણ છે તેવી જ રીતે બીજા ખંડમાં તેવાજ ચિન્હમાં આવેલ લખાણનો ભાગ પણ ચોથા ખંડના લખાણમાંનો છે. જે બેવડાવેલો (Duplicate) છે, એટલે જે ઠેકાણે આપેલ છે ત્યાં પણ છે અને બીજા અને ચોથા ખંડમાં પણ છે —સંશોધક.

તેમ જ રાખવામાં કલ્યાણ છે, એમ સ્પષ્ટ કહી દેવું આજે બ્યાજબી લાગતાં કહી દીધું છે. આજના પત્રની ભાષા ઘણી જ આમીક વાપરી છે. તથાપિ ઉદ્દેશ એક જરૂર પરમાર્થ જ છે. . . . "આગમના ઉલ્લાસની વૃદ્ધિ કરશો." જરૂર. [૮૯.

° ° °

—ઉચ નીચનો અંતર નથી સમજ્યા તે પામ્યા સદ્ગતિ. [૯૩.

° ° °

તમે બધાએ હાલ તો એક પ્રકારનું અમને બંધન કરવા માંડ્યું છે; તે માટે અમારે શું કરવું તે કાંઈ સૂઝતું નથી સજીવન મૂર્તિથી માર્ગ મળે એવો ઉપદેશ કરતાં પોતે પોતાને બંધન કર્યું છે; કે જે ઉપદેશનો લક્ષ તમે અમારા ઉપર જ માંડ્યો. અમે તો સજીવન મૂર્તિના દાસ છીએ—ચરણરજ છીએ. અમારી એવી અલૌકિક દશા પણ ક્યાં છે કે જે દશામાં કેવળ અસંગતા જ વર્ત્તે છે? અમારો ઉપાધિયોગ તો તમે પ્રત્યક્ષ દેખો તેવો છે.

આ એ છેલ્લી વાત તો તમારા બધાને માટે મેં લખી છે. અમને હવે ઓછું બંધન થાય તેમ કરવા બધાને વિનંતિ છે. બીજું એ જણાવવાનું છે કે, તમે અમારે માટે કંઈ હવે કોઈને કહેશો નહીં. ઉદયકાળ તમે જાણો છો.

મુમુક્ષુ વૈ૦ ૦ ૦ ૦ યોગમાર્ગના સારા પરિચયી છે, એમ જાણું છું. યોગ્ય જીવ છે. જે પદનો તમે સાક્ષાત્કાર પૂછ્યો તે તેમને હજી થયો નથી.

પૂર્વકાળમાં ઉત્તર દિશામાં વિચરવા વિષેનું તેમના મુખથી શ્રવણ કર્યું તો તે વિષે હાલ તો કંઈ લખી શકાય તેમ નથી. જો કે તેમણે તમને મિથ્યા કહ્યું નથી એટલું જણાવી શકું છું. [૯૫.

° ° °

એનું સ્વપ્ને જો દર્શન પામે રે, તેનું મન ન ચઢે બીજે ભામેરે;
થાય કૃષ્ણનો લેશ પ્રસંગરે, તેને ન ગમે સંસારનો સંગરે.

° ° °

હસતાં રમતા પ્રગટ હરી દેખું રે, મારું જીવ્યું સફળ તવ લેખું રે;
મુક્તાનંદનો નાથ વિહારીરે, ઓધા જીવનદોરી અમારી રે. [૧૦૦.

° ° °

देहाभिमाने गलिते, विज्ञाते परमात्मनि;
यत्र यत्र मनो याति, तत्र तत्र समाधयः

'હું કર્તા,' 'હું મનુષ્ય,' 'હું સુખી,' 'હું દુઃખી,' એ વગેરે પ્રકારથી રહેલું દેહાભિમાન તે જેનું ગળી ગયું છે અને સર્વોત્તમપદરૂપ પરમાત્માને જેણે જાણ્યાં છે, તેનું મન જ્યાં જ્યાં જાય છે, ત્યાં ત્યાં તેને સમાધિ જ છે.

આપનાં પત્ર ઘણીવાર વિગતથી મળે છે અને તે પત્રો વાંચી પ્રથમ તો સમાજ રહેવાની ઇચ્છા છે; તથાપિ ૦ ૦ ૦ કારણથી તે ઇચ્છાનું ગમે તે પ્રકારે

વિસ્મરણ કરવું પડે છે અને પત્રનો સવિગત ઉત્તર લખવા ઇચ્છા થાય છે તો તે ઇચ્છા પણ ઘણુંકરીને ક્વચિત્ જ પાર પડે છે એનાં બે કારણ છેઃ એક તો એ વિષયમાં અધિક લખવા જેવી દશા રહી નથી તે, બીજું કારણ ઉપાધિયોગ ઉપાધિયોગ કરતાં વર્ત્તતી દશાવાળું કારણ અધિક બળવાન છે; જે દશા બહુ નિસ્પૃહ છે અને તેને લીધે મન અન્ય વિષયમાં પ્રવેશ કરતું નથી અને તેમાં પણ પરમાર્થ વિષે લખતાં કેવળ શૂન્યતા જેવું થયાં કરે છે, એ વિષયમાં લેખનશક્તિ તો એટલી બધી શૂન્યતા પામી છે; વાણી પ્રસંગોપાત હજુ એ વિષયમાં કેટલુંક કાર્ય કરી શકે છે અને તેથી આશા રહે છે કે સમાગમમાં જરૂર ઈશ્વર કૃપા કરશે

વાણી પણ જેવી આગળ ક્રમપૂર્વક વાત કરી શકતી તેવી હવે લાગતી નથી; લેખનશક્તિ શૂન્યતા પામ્યા જેવી થવાનું કારણ એક એવું પણ છે કે ચિત્તમાં ઉગેલી વાત ઘણા નયયુક્ત હોય છે અને તે લેખમાં આવી શકતી નથી; જેથી ચિત્ત વૈરાગ્ય પામી જાય છે [૧૦૯.

o o o

જે જે ઇચ્છાઓ તેમાં જણાવી છે તે કલ્યાણકારકજ છે; પરંતુ એ ઇચ્છાની સર્વ પ્રકારની સ્ફુર્ણા તો સાચા પુરુષના ચરણકમળની સેવામાં રહી છે (આ નિઃશંક વાક્ય સર્વ અનતજ્ઞાનીઓએ સમ્મત કરેલું આપને જણાવ્યુ છે) અને ઘણા પ્રકારે સત્સંગમા રહી છે. [૧૧૪

o o o

અમારી વૃત્તિ જે કરવા ઇચ્છે છે, તે નિષ્કારણ પરમાર્થ છે એ વિષે વારંવાર જાણી શકયા છો, તથાપિ કોઈ સમવાય કારણની ન્યૂનતાને લીધે હાલ તો તેમ કંઈ અધિક કરી શકાતું નથી, માટે ભલામણ છે કે અમે હાલ કંઈ પરમાર્થજ્ઞાની છીએ, અથવા સમર્થ છીએ એવું કથન કીર્તિત્ કરશો નહીં, કારણ કે એ વર્તમાનમાં પ્રતિકૂળ જેવું છે. [૧૧૮

o o o

. તમને બધાને હમણા જે કંઈ જૈનનાં પુસ્તકો વાચવાનો પરિચય રહેતો હોય તેમાંથી જગતનું વિશેષ વર્ણન કર્યું હોય, તેવો ભાગ વાચવાનો લક્ષ ઓછો કરજો અને 'જીવે શું નથી કર્યું?' ને 'હવે શું કરવું?' એ ભાગ વાચવાનો, વિચારવાનો વિશેષ લક્ષ રાખજો

કોઈ પણ બીજાઓ ધર્મક્રિયાને નામે જે તમારા સહવાસીઓ (શ્રાવકાદિક) ક્રિયા કરતા હોય તેને નિષેધશો નહીં. હાલ જેણે ઉપાધિરૂપ ઇચ્છા અગીકાર કરી છે, તે પુરુષને કોઈ પણ પ્રકારે પ્રગટ કરશો નહીં. માત્ર દૃઢ જિજ્ઞાસુ હોય તો તેનો લક્ષ માર્ગ ભણી વળે એવી થોડા શબ્દોમા ધર્મકથા કરશો. (તે પણ જો ઇચ્છા રાખતા હોય તો) બાકી હાલ તો તમે સર્વ "પોતપોતાના સત્સ્વરૂપાર્થે મિથ્યાધર્મ-વાસનાઓનો, વિષયાદિકની પ્રિયતાનો—પ્રતિબંધનો ત્યાગ કરતાં શીખજો જે કંઈ

પ્રિય કરવા જેવુ છે, તે હવે જણાયુ નથી અને બાકીનુ કઈ પ્રિય કરવા જેવુ નથી, આ અમારો નિશ્ચય છે" "યોગ્યતા માટે બ્રહ્મચર્ય એ મોટુ સાધન છે અસત્સગ એ મોટુ વિઘ્ન છે ' [૧૨૧.

o o o

तत्र को मोह क शोक एकत्वमनुपश्यत

'તેને મોહ શો? અને તેને શો શો? કે જે સર્વત્ર એકત્વ (પરમાત્મ સ્વરૂપ) ને જ જુએ છે' [૧૨૭

o o o

શું લખવુ તે તો કઈ સૂઝતુ નથી કારણકે દશા જુદી વર્ત્તે છે, તો પણ પ્રસગે કોઈ સદ્વૃત્તિ થાય તેવી વાચના હશે તો મોકલીશ અમારા ઉપર ગમે તેવી ભક્તિ હો બાકી સર્વ જીવોના-અને વિશેષે કરી ધર્મ જીવના તો-અમે ત્રણે કાળને માટે દાસ જ છીએ [૧૨૯

o o o

ઉદયકાળ પ્રમાણે વર્તીએ છીએ ક્વચિત્ મનોયોગને લીધે ઇચ્છા ઉત્પન્ન હો તો ભિન્ન વાત પણ અમને તો એમ લાગે છે કે, જગત્ પ્રત્યે અમારો પરમ ઉદાસીન ભાવ વર્ત્તે છે, તે સાવ સોનાનુ થાય તોપણ અમને તૃણવત્ છે અને પરમાત્માની વિભૂતિરૂપે અમારૂ ભક્તિધામ છે [૧૩૧-૨

o o o

જગતનુ કોઈ 'અધિષ્ઠાન' હોવુ જોઈએ, એમ ઘણાખરા મહાત્માઓનુ કથન છે, (અને અમે પણ એમ જ કહીએ છીએ કે 'અધિષ્ઠાન' છે, અને તે અધિષ્ઠાન તે હરિ ભગવાન્ છે, જેને ફરી ફરી હૃદયદેશમા જોઈએ છીએ) 'અધિષ્ઠાન' વિષે સમાગમે અધિક સત્કથા થશે, લેખમા તેવી આવી શકશે નહીં [૧૩૩

o o o

તમારી ઇચ્છાને ખાતર કાંઈ પણ લખવુ જોઈએ તેથી પ્રસગે લખુ છુ બાકી હમણા સત્કથાનો લેખ કરી શકાય તેવી દશા (ઇચ્છા) નથી [૧૩૯

o o o

-આપ્યું સૌને તે અક્ષર ધામ રે

જો કે ઉપાધિસયુક્ત કાળ ઘણો જાય છે ઈશ્વરેચ્છા પ્રમાણે વર્તવુ શ્રેયસ્કર છે અને યોગ્ય છે એટલે જેમ ચાલે છે તેમ ઉપાધિ હો તો ભલે, ન હો તો ભલે, જે હોય તે સમાન જ છે [૧૫૬

o o o

અમને વારવાર આપ જે પ્રેરો છો તે માટે અમારી જેવી જોઈએ તેવી યોગ્યતા નથી અને હરિએ સાક્ષાત્ દર્શનથી જ્યાસુધી તે વાત પ્રેરી નથી ત્યાસુધી, ઇચ્છા ની નથી. [૧૫૮

આ પત્રમાં લખેલા પ્રશ્નોનો ટુંકામાં નીચે ઉત્તર લખ્યો છે —

૧-૨-૩ એ ત્રણે પ્રશ્નો સ્મૃતિમાં હશે, એમાં એમ જણાવ્યું છે કે—

૧ ઠાણાંગમાં આઠ વાદિ કહ્યા છે. તેમાં આપને તથા અમારે કયા વાદમાં દાખલ થવું ? ૨ એ આઠ વાદથી કોઈ જુદો મારગ આદરવાજોગ હોય તો તે જાણવાસારૂ આકાંક્ષા છે, ૩ અથવા આઠે વાદિના મારગનો સરવાળો કરવો એ જ મારગ છે કે શી રીતે ? અથવા તે આઠ વાદિના સરવાળામાં કાંઈ ન્યૂનાધિકતા કરી મારગ ગ્રહણ કરવાયોગ્ય છે ? અને છે તો શું ?

આમ લખ્યું છે, તે વિષે જાણવાનું કે, એ આઠ વાદિના-બીજા તે શિવાયના દર્શનોમાં-સંપ્રદાયોમાં-માર્ગ કંઈક (અન્વય) જોડાયેલો રહે છે, નહીં તો ઘણુંકરીને જુદો જ (વ્યતિરિક્ત) રહે છે તે વાદિ, દર્શન, સંપ્રદાય, એ બધા કોઈ રીતે પ્રાપ્તિમાં કારણરૂપ થાય છે, પણ સમ્યગ્જ્ઞાની વિનાના બીજા જીવોને તો બંધન પણ થાય છે માર્ગની જેને ઇચ્છા ઉત્પન્ન થઈ છે તેણે એ બધાનું 'સાધારણ જ્ઞાન' વાચવું વિચારવું, બાકી મધ્યસ્થ રહેવું યોગ્ય છે 'સાધારણ જ્ઞાન'નો અર્થ આ ઠેકાણે એવો કરવો કે 'ઘણા શાસ્ત્રમાં વર્ણવતાં અધિક જુદાઈ ન પડી હોય તેવું જ્ઞાન ૦ ૦ ૦ એ જ વિજ્ઞાપન [૧૮૫

० ० ०

ॐ પૂર્ણકામ ચિત્તને નમો નમ

આત્મા બ્રહ્મ સમાધિમાં છે, મન વનમાં છે, એક બીજાના આભાસે અનુક્રમે દેહ કંઈ ક્રિયા કરે છે ત્યાં સનિગત અને સંતોષરૂપ એવા તમારા બન્નેના પત્રોનો ઉત્તર શાથી લખવો ? તે તમે કહો ? ધર્મે જ જેમનો નિવાસ છે એવા એ મુમુક્ષુઓની દશા અને પ્રથા તમને સ્મરણમાં રાખવા યોગ્ય છે, અનુસરવા યોગ્ય છે એક સમય પણ વિરહ નહીં, એવી રીતે સત્સંગમાં જ રહેવાનું ઇચ્છિયે છીએ, પણ તે તો હરિ ઇચ્છાવશ છે

० ० ०

તમે બધા કેવી પ્રવૃત્તિમાં પરમાર્થ વિષે રહો છો, તે લખશો એક કોઈ નહીં જણાવેલ પ્રસંગ વિષે વિગતથી પત્ર લખવાની ઇચ્છા હતી, તેનો પણ નિરોધ કરવો પડ્યો છે તે પ્રસંગ ગાંભીર્યવશાત્ આટલા વર્ષ સુધી હૃદયમાં જ રાખ્યો છે હવે જાણીએ છીએ કે કહીએ, તથાપિ તમારી સત્ સંગતીએ આગ્યે કહીએ તો કહીએ [૧૮૭

० ० ०

અત્રે સમાધિ છે, સ્મૃત્તિ રહે છે, તથાપિ નિરૂપાયતા વર્ત્તે છે અસંગવૃત્તિ હોવાથી અણુમાત્ર ઉપાધિ સહન થઈ શકે તેવી દશા નથી તોય સહન કરીએ છીએ ૦ ૦ ૦ જ્ઞાનને વિષે અનંતે સંદેહ નથી તમે તેનું સ્વરૂપ સમજો અને ત્યારે જ કૃણ છે.

० ० ० [૧૯૫

અમારો અભિપ્રાય કંઈ પણ દેહ પ્રત્યે હોય, તો તે માત્ર એક આત્માર્થે છે; અન્ય અર્થે નહીં. બીજા કોઈ પણ પદાર્થ પ્રત્યે અભિપ્રાય હોય તો તે પદાર્થ અર્થે નહીં પણ આત્માર્થે છે. તે આત્માર્થ, તે પદાર્થ પ્રાપ્તિ અપ્રાપ્તિને વિષે હોય એમ અમને લાગતું નથી 'આત્માપણું' એ ધ્વનિ સિવાય બીજો કોઈ ધ્વનિ કોઈ પણ પદાર્થના ગ્રહણત્યાગમાં સ્મરણયોગ નથી "અનવકાશ આત્માપણું જાણ્યા વિના–તે સ્થિતિ વિના, અન્ય સર્વ ક્લેશરૂપ છે" [૨૦૭.

o o o

હાલ અત્ર અમે વ્યાવહારિક કામ તો પ્રમાણમાં ઘણું કરીએ છીએ; તેમાં મન પણ પૂરી રીતે દઈએ છીએ; તથાપિ તે મન વ્યવહારમાં ચોંટતું નથી; પોતાને વિષે જ રહે છે, એટલે વ્યવહાર બહુ બોજારૂપ રહે છે. જાણીએ છીએ કે ઘણાકાળે જે પરિણામ પ્રાપ્ત થવાનું છે, તે તેથી થોડા કાળે પ્રાપ્ત થાય માટે તે ઉપાધિયોગ વિશેષપણે વર્ત્તે છે અમે કે જેનું મન પ્રાયે ક્રોધથી, માનથી, માયાથી, લોભથી, હાસ્યથી, રતિથી, અરતિથી, ભયથી, શોકથી, જુગુપ્સાથી કે શબ્દાદિ વિષયોથી અપ્રતિબંધ જેવું છે; કુટુંબથી, ધનથી, પુત્રથી, વૈભવથી, સ્ત્રીથી કે દેહથી મુક્ત જેવું છે, તે મનને પણ સત્સંગને વિષે બંધન રાખવું બહુ બહુ રહ્યા કરે છે [૨૧૭

o o o

સમકિતની ફરસના થઈ ક્યારે જણાય? કેવી દશા વર્તતી હોય? એ વિષેનો અનુભવ કરીને લખશો [૨૨૪.

o o o

'વિચાર સાગર' ઉપદેશ અર્થે વિચારવાયોગ્ય છે જ્યારે જૈનશાસ્ત્ર વાંચવા જણાવીએ, ત્યારે જૈની કરવા જણાવતા નથી; વેદાંતશાસ્ત્ર વાંચવા જણાવીએ, ત્યારે વેદાંતી કરવાને જણાવતા નથી; તેમ જ અન્ય શાસ્ત્ર વાંચવા જણાવીએ, ત્યારે અન્ય થવા નથી જણાવતા. માત્ર જે જણાવીએ છીએ, તે તમ સર્વેને ઉપદેશ લેવા અર્થે જણાવીએ છીએ, જૈન અને વેદાંતી આદિનો ભેદ ત્યાગ કરો, આત્મા તેવો નથી [૨૨૭.

o o o

હાલ તો અનુક્રમે ઉપાધિયોગ વિશેષ વર્ત્યા કરે છે o o o વનને વિષે ઉદાસીનપણે સ્થિત એવા જે યોગીઓ–તીર્થંકરાદિક–તેનું આત્મત્વ સાંભરે છે.[૨૩૧.

o o o

અમને તો એવી જંજાળ વિષે ઉદાસીનપણું વર્ત્તે છે. અમારા વિષે વર્તતો પરમ વૈરાગ્ય વ્યવહારને વિષે ક્યારેય મન મળવા દેતો નથી અને વ્યવહારનો પ્રતિબંધ તો આખો દિવસ રાખવો પડે છે. હાલ તો એવી હૃદય સ્થિતિમાં વર્ત્તે છે, તેથી સંભવ થાય છે કે તે પણ સુખનો હેતુ છે

અમે તો પાંચ માસ થયાં જગત્ ઈશ્વર અને અન્યભાવ એ સર્વેને વિષે ઉદા-સીનપણે વર્ત્તીએ છીએ, તથાપિ તે વાર્તા તમને ગાંભીર્યપણે રહી જણાતી નથી તમે

જે પ્રકારે ઈશ્વરાદિ વિષે શ્રદ્ધાશીલ છો, તેમ વર્તવું તમને કલ્યાણરૂપ છે અમને તો કોઈ જાતનો ભેદભાવ નહીં ઉત્પન્ન થતો હોવાથી સર્વ જંજાળરૂપ વર્તે છે, એટલે ઈશ્વરાદિ સમેતમાં ઉદાસપણુ વર્તે છે, આવુ જે અમારુ લખવુ તે વાચી, કોઈ પ્રકારે સન્દેહને વિષે પડવાને તમે યોગ્ય નથી

હાલ તો અમે અન્યપણે વર્તીએ છીએ, એટલે કોઈ પ્રકારની જ્ઞાનવાર્તા પણ જણાવી શકાતી નથી પણ મોક્ષ તો કેવળ ૦ ૦ ૦ ને નિકપટપણે વર્તે છે, એ તો નિશ્ચળ વાર્તા છે, અમારુ જે ચિત્ત તે આત્મા શિવાય અન્ય સ્થળે પ્રતિબદ્ધતા પામતુ નથી, ક્ષણ પણ અન્યભાવને વિષે સ્થિર થતુ નથી સ્વરૂપને વિષે સ્થિર રહે છે એવુ જે અમારુ આશ્ચર્યકારક સ્વરૂપ તે હાલ તો કયાય કહ્યુ જતુ નથી ઘણા માસ વિત્યાથી તમને લખી સતોષ માનીએ છીએ નમસ્કાર વાચશો ભેદરહિત એવા અમે છીએ

૦ ૦ ૦ [૨૩૩

નિરતર જેને અભેદધ્યાન વર્તે છે, એવા શ્રી બોધપુરુષના યથાયોગ્ય વાચશો અત્ર ભાવ પ્રત્યે તો સમાધિ વર્તે છે અને બાહ્ય પ્રત્યે ઉપાધિયોગ વર્તે છે તમારા આવેલા ત્રણ પત્રો પ્રાપ્ત થયા છે અને તે કારણથી પ્રત્યુત્તર લખ્યો નથી

૦ ૦ ૦

કડે પ્રકારે મન વર્તે એમ વર્તો વિયોગ છે, તો તેમા કલ્યાણનો પણ વિયોગ છે એ વાર્તા સત્ય છે, તથાપિ જો જ્ઞાનીના વિયોગમા પણ તેને જ વિષે ચિત્ત વર્તે છે, તો કલ્યાણ છે ધીરજનો ત્યાગ કરવાને યોગ્ય નથી [૨૩૪

૦ ૦ ૦

'મનને લઈને આ બધુ છે,' એવો જે અત્યારસુધીનો થયેલો નિર્ણય તે સામાન્ય પ્રકારે તો યથાતથ્ય છે, તથાપિ 'મન' 'તેને લઈને અને 'આ બધુ' અને 'તેનો નિર્ણય' એવા જે ચાર ભાગ એ વાક્યના થાય છે, તે ઘણા કાળના બોધે જેમ છે તેમ સમજાય એમ જાણીએ છીએ જેને તે સમજાય છે, તેને મન વશ વર્તે છે, એ વાત નિશ્ચયરૂપ છે તથાપિ ન વર્તતુ હોય તોપણ તે આત્મસ્વરૂપને વિષે જ વર્તે છે

એ મન વશ થવાનો ઉત્તર ઉપર લખ્યો છે, તે સર્વથી મુખ્ય એવો લખ્યો છે જે વાક્ય લખવામા આવ્યા છે, તે ઘણા પ્રકારે વિચારવાને યોગ્ય છે

૦ ૦ ૦

ધ્યાન, જપ તપ, ક્રિયા માત્ર એ સર્વ થકી અમે જણાવેલુ કોઈ સાત્ર હોય પરમ કલ્યાનુ કારણ ધારતા હો તો, નિશ્ચયપણે ધારતા હો તો, પાછળની બુદ્ધિ લોકસજ્ઞા, શાસ્ત્રસજ્ઞા પર ન જતી હોય તો, તે ભ્રાન્તિવડે ગઈ છે એમ ધારતા હો તો, તે વાક્યને ઘણા પ્રકારની ધીરજવડે વિચારવા ધારતા હો તો લખવાને ઇચ્છા થાય છે હજી આથી વિશેષપણે નિશ્ચયને વિષે ધારણા કરવાને લખવુ અગત્ય જેવુ લાગે છે, તથાપિ ચિત્ત અવકાશરૂપે વર્તતુ નથી, એટલે જે લખ્યુ છે તે પ્રસગપણે માનશો. [૨૩૫

સંસારથી કંટાળ્યા તો ઘણો કાળ થઈ ગયો છે, તથાપિ સંસારનો પ્રસંગ હજી વિરામ પામતો નથી; એ એક પ્રકારનો ક્લેશ વર્ત્તે છે. હાલ તો નિર્બળ થઈ શ્રી હરિને હાથ સોંપીએ છીએ.

અમને તો કંઈ કરવા વિષે બુદ્ધિ થતી નથી અને લખવા વિષે બુદ્ધિ થતી નથી, કંઈક વાણીએ વર્ત્તીએ છીએ તેમાં પણ બુદ્ધિ થતી નથી; માત્ર આત્મરૂપ મૌનપણું અને તે સંબંધી પ્રસંગ, એને વિષે બુદ્ધિ રહે છે અને પ્રસંગ તો તેથી અન્ય પ્રકારના વર્ત્તે છે. એવી જ ઈશ્વરેચ્છા હશે, એમ જાણીને જેમ સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ જ યોગ્ય જાણી રહીએ છીએ. બુદ્ધિ તો મોક્ષને વિષે પણ સ્પૃહાવાળી નથી, પણ પ્રસંગ આ વર્ત્તે છે. 'વનની મારી કોયલ' એવું એક ગુર્જરાદિ દેશનું કહેવત આ પ્રસંગને વિષે યોગ્ય છે. [૨૩૮.

○ ○ ○

ઇણ વિધ પરખી મન વિસરામી, જિનવર ગુણ જે ગાવે રે;
દીનબંધુની મહેર નજર થકી, આનંદઘન પદ પાવે હો.
મલ્લિજિન સેવક કેમ અવગણિએ હો.—
જિન થઈ જિનવર જે આરાધે, તે સહી જિનવર હોવે રે;
ભૃંગી ઇલીકાને ચટકાવે, તે ભૃંગી જગ જોવે રે.—શ્રી આનંદઘન. [૨૪૨.

○ ○ ○

અમે વિશેષ કંઈ હાલ લખી શકતા નથી, માટે ક્ષમા માગીએ છીએ એજ વિનંતી.

નાગર સુખ પામર નવી જાણે, વલ્લભ સુખ ન કુમારી રે;
અનુભવ વિણ તેમ ધ્યાનતણું સુખ, કોણ જાણે નરનારી રે.

○ ○ ○

મન મહિલાનું વહાલા ઉપરે, બીજાં કામ કરંત રે; [૨૪૩.

○ ○ ○

વિચારસાગરના થોડા પણ તરંગો વાંચવાનો પ્રસંગ મળે તો લાભરૂપ છે. [૨૪૫.

○ ○ ○

તમે હાલ જે નિષ્ઠા, વચનના શ્રવણ પછી અંગીકૃત કરી છે, તે નિષ્ઠા શ્રેય જોગ છે. દૃઢ મુમુક્ષુને સત્સંગે તે નિષ્ઠાદિ અનુક્રમે વર્ધમાનપણાને પ્રાપ્ત થઈ, આત્મસ્થિતિરૂપ થાય છે. [૨૫૧.

○ ○ ○

"લોકની શબ્દાદિ કામના દેખતાં છતાં ઉદાસીન રહી જે માત્ર સ્પષ્ટપણે પોતાને દેખે છે એવા જ્ઞાનીને નમસ્કાર" કરીએ છીએ અને જ્ઞાને સ્ફુરિત એવા ભાવને અત્યારે આટલું લખી તટસ્થ કરીએ છીએ. [૨૫૫.

શ્રી ૦ ૦ ૦ જિજ્ઞાસુ પ્રત્યે શ્રી મોહમયી અમોહસ્વરૂપ એવા શ્રી ૦ ૦ ૦ ના આત્મસમાનભાવની સ્મૃતિએ યથાયોગ્ય વાંચશો.

હાલ અત્રે બાહ્ય પ્રવૃતિનો જોગ વિશેષપણે રહે છે.

૦ ૦ ૦

હાલ જે પ્રવૃતિ જોગમાં રહીએ છીએ તે તો ઘણા પ્રકારના પરેચ્છાના કારણથી રહીએ છીએ. આત્મ દૃષ્ટિનું અખંડપણુ એ પ્રવૃતિ જોગથી બાધ નથી પામતું, માટે ઉદય આવેલ એવો તે જોગ આરાધીએ છીએ. અમારો પ્રવૃતિજોગ જિજ્ઞાસુ પ્રત્યે કલ્યાણ પ્રાપ્ત થવા વિષે વિયોગપણે કોઈ પ્રકારે વર્ત્તે છે.

૦ ૦ ૦

નિવૃત્તિના સમાગમને ઘણા પ્રકારે ઇચ્છીએ છીએ કારણ કે એ પ્રકારનો જે અમારો રાગ તે અમે કેવળ નિવૃત્ત કર્યો નથી.

૦ ૦ ૦

જગત્ ઈશ્વરાદિ સંબંધી પ્રશ્ન તે અમારા ઘણા વિશેષ સમાગમે સમજવા યોગ્ય છે. એવા પ્રકારનો વિચાર કોઈ કોઈ સમયે કરવામાં હાનિ નથી; તેનો યથાર્થ ઉત્તર કદાપિ અમુક કાળસુધી પ્રાપ્ત ન થાય તો તેથી "ધીરજનો ત્યાગ કરવાને વિષે જતી એવી જે મતિ તે રોકવા યોગ્ય છે."

૦ ૦ ૦

અવિષમપણે જ્યાં આત્મધ્યાન વર્ત્તે એવા જે 'શ્રીરાયચંદ' તે પ્રત્યે ફરી ફરી નમસ્કાર કરી આ પત્ર અત્યારે પુરૂ કરીએ છીએ. [૨૫૬.

૦ ૦ ૦

યથાપ્રારબ્ધે સ્થિતિ છે, એટલે બળવાન ઉપાધિયોગે વિષમતા આવતી નથી; કંટાળો અત્યંત આવી જતાં છતાં ઉપશમનું-સમાધિનું-યથારૂપ રહેવું થાય છે; તથાપિ નિરંતર ચિત્તમાં સત્સંગની ભાવના વર્ત્યા કરે છે. સત્સંગનું અત્યંત માહાત્મ્ય પૂર્વે વેદન કર્યું છે; તે ફરીફરી સ્મૃતિરૂપ થાય છે અને નિરંતર અભંગપણે તે [illegible] સ્ફુરિત રહ્યા કરે છે.

જ્યાંસુધી આ ઉપાધિયોગનો ઉદય છે ત્યાંસુધી [illegible] તે [illegible] પ્રારબ્ધ છે; તથાપિ જે કાળ જાય છે, તે તેના [illegible]

૦ ૦ ૦

'અધ્યાત્મસાર'નું વાંચન-શ્રવણ ચાલે છે તે સારૂં છે. [illegible] ચિંતા નહીં પણ કોઈ પણ પ્રકારે તેનું અનુપ્રેક્ષણ [illegible] સુધી રહે [illegible] યોગ્ય છે.

૦ ૦ ૦

'શાંતસુધારસ'માં કહેલી ભાવના, '[illegible]'માં [illegible] [illegible]ધિકાર' એ ફરીફરી મનન કરવાયોગ્ય છે.

જે પ્રકારે પ્રારબ્ધનો ક્રમ ઉદય હોય તે પ્રકારે હાલ તો વર્તીએ છીએ અને એમ વર્તવું કોઈ પ્રકારે તો સુગમ ભાસે છે.

તો કે અમારું ચિત્ત નેત્ર જેવું છે; નેત્રને વિષે બીજા અવયવની પેઠે એક રજ-કણ પણ સહન થઈ શકે નહીં. બીજા અવયવોરૂપ અન્ય ચિત્ત છે. તેને વિષે વાણીનું ઉઠવું, સમજાવવું આ કરવું, અથવા આ ન કરવું, એવી વિચારણા કરવી, તે માંડ માંડ બને છે. ઘણી ક્રિયા તો શૂન્યપણાની પેઠે વર્તે છે; આવી સ્થિતિ છતાં ઉપાધિજોગ તો બળવાનપણે આરાધીએ છીએ; એ વેદવું ઓછું વિકટ લાગતું નથી, કારણ કે આંખની પાસે જમીનની રેતી ઉપડાવવાનું કાર્ય થવારૂપ થાય છે તે જેમ દુઃખે-અત્યંત દુઃખે-થવું વિકટ છે, તેમ ચિત્તને ઉપાધિ તે પરિણામરૂપ થવા બરાબર છે. સુગમપણાએ સ્થિત ચિત્ત હોવાથી વેદનાને સમ્યક્પ્રકારે વેદે છે અખંડ સમાધિપણે વેદે છે. આ વાત લખવાનો આશય તો એમ છે જે આવા ઉત્કૃષ્ટ વૈરાગ્યને વિષે આવો ઉપાધિજોગ વેદવાનો જે પ્રસંગ છે તે કેવો ગણવો? અને આ બધુ શા અર્થ કરવામાં આવે છે? જાણતાં છતાં તે મૂકી કેમ દેવામા આવતો નથી? એ બધુ વિચારવાયોગ્ય છે.

"ઈશ્વરેચ્છા જેમ હશે તેમ થશે વિકલ્પ કરવાથી ખેદ થાય અને તે તો જ્યાં-સુધી તેની ઇચ્છા હોય ત્યાંસુધી તે પ્રકારે જ પ્રવર્ત્તે સમ રહેવું યોગ્ય છે."

બીજી તો કંઈ સ્પૃહા નથી, કોઈ પ્રારબ્ધસ્પૃહા પણ નથી સત્તારૂપ કોઈ પૂર્વે ઉપાર્જન કરેલી ઉપાધિરૂપ સ્પૃહા તે તો અનુક્રમે સવેદન કરવી છે. એક સત્સંગ-તમરૂપ સત્સંગ-ની સ્પૃહા વર્તે છે રુચિમાત્ર સમાધાન પામી છે. એ આશ્ચર્યરૂપ વાત ક્યાં કહેવી? આશ્ચર્ય થાય છે. આ જે દેહ મળ્યો તે પૂર્વે કોઈવાર મળ્યો ન હોય તો ભવિષ્યકાળે પ્રાપ્ત થવો નથી ધન્યરૂપ-કૃતાર્થરૂપ એવા જે ૦ ૦ ૦ તેને વિષે આ ઉપાધિજોગ જોઈ લોક માત્ર ભૂલે એમાં આશ્ચર્ય નથી અને પૂર્વે જે સત્પુરુષનું ઓળખાણ પડ્યું નથી, તો તે આવા યોગના કારણથી છે વધારે લખવું સૂઝતું નથી. નમસ્કાર પહોંચે. [૨૬૭

૦ ૦ ૦

આત્મસંયમને સંભારીએ છીએ યથારૂપ વીતરાગની પૂર્ણતા ઇચ્છીએ છીએ

અમે અને તમે હાલ પ્રત્યક્ષપણે વિયોગમાં રહ્યા કરીએ છીએ એ પણ પૂર્વ નિબંધનનો કોઈમોટો પ્રબંધ ઉદયમાં હોવાનું સંભાવ્ય કારણ છે. [૧૯૮-૨૭૦-૪/૨૬૪

૦ ૦ ૦

જળમાં સ્વાભાવિક શીતળપણું છે, પણ સૂર્યાદિના તાપને યોગે ઉષ્ણપણાને તે ભજતુ દેખાય છે; તે તાપનો યોગ મટ્યેથી તે જ જળ શીતળ જણાય છે; વચ્ચે શીતળપણાથી રહિત તે જળ જણાય છે તે તાપના યોગથી છે; એમ આ પ્રવૃત્તિજોગ અમને છે. પણ અમારે તે પ્રવૃત્તિ વિષે હાલ તો વેદ્યા શિવાય અન્ય ઉપાય નથી. [૨૮૨

૦ ૦ ૦

જીવ તું શીદ શોચના ધરે, કૃષ્ણને કરવું હોય તે કરે.
જીવ તું શીદ શોચના ધરે, કૃષ્ણને કરવું હોય તે કરે. [૨૮૯.

સર્વ પ્રકારના કર્ત્તવ્યને વિષે ઉદાસીન એવા અમારાથી કંઈ થઈ શકતું હોય, તે તે એક જ થઈ શકે છે કે પૂર્વોપાર્જિતનું સમતાપણે વેદન કરવું અને જે કંઈ કરાય છે તે તેના આધારે કરાય છે, એમ વર્ત્તે છે.

અમને એમ આવી જાય છે કે અમે જે અપ્રતિબંધે રહી શકીયે એમ છીએ છતાં સંસારના બાહ્ય પ્રસંગને, કુટુંબાદિ સ્નેહને ભજવા ઇચ્છતા નથી, તો તમ જેવા માર્ગેચ્છાવાનને તે ભજવાને અત્યંત ત્રાસ અહોરાત્ર કેમ નથી છૂટતો? કે જેને પ્રતિબંધપણારૂપ ભયંકર યમતુ સહચારીપણું વર્ત્તે છે. [૩૦૦.

° °

સર્વ પ્રકારની ઉપાધિ, આધિ, વ્યાધિથી મુક્તપણે વર્તતા હોઇએ, તો પણ સત્સંગને વિષે રહેલી ભક્તિ, તે અમને મટવી દુર્લભ જણાય છે. સત્સંગનું સર્વોત્તમ અપૂર્વપણું અહોરાત્ર એમ અમને વસ્યા કરે છે, તથાપિ ઉદયજોગ પ્રારબ્ધથી તેવો અંતરાય વર્ત્તે છે. ઘણુંકરી કોઈ વાતનો ખેદ અમારા આત્માને વિષે ઉત્પન્ન થતો નથી, તથાપિ સત્સંગના અંતરાયનો ખેદ અહોરાત્રમાં ઘણુંકરી વર્ત્યા કરે છે. સર્વ માણસો, સર્વ કામો, સર્વ વાતચિતાદિ પ્રસંગો અજાણ્યા જેવા સાવ પરના, ઉદાસીન જેવા, અરમણીય, અમોહકર અને રસરહિત સ્વાભાવિકપણે ભાસે છે. માત્ર જ્ઞાનીપુરુષો, મુમુક્ષુપુરુષો કે માર્ગાનુસારી પુરુષોનો સત્સંગ તે જાણીતો, પોતાનો, પ્રીતિકર, સુંદર, આકર્ષનાર અને રસસ્વરૂપ ભાસે છે; એમ હોવાથી અમારૂં મન ઘણુંકરી અપ્રતિબંધપણું ભજતું ભજતું તમ જેવા માર્ગેચ્છાવાન પુરુષોને વિષે પ્રતિબંધપણું પામે છે. [૩૦૪.

° °

વાણીનું સંયમન શ્રેયરૂપ છે, તથાપિ વ્યવહારનો સંબંધ એવા પ્રકારનો વર્ત્તે છે કે કેવળ તેવું સંયમન રાખીએ તો પ્રસંગમાં આવતા જીવોને ક્લેશનો હેતુ થાય; માટે બહુકરી સપ્રયોજન શિવાયમાં સંયમન રાખવું થાય, તો તેનું પરિણામ કોઈ પ્રકારે શ્રેયરૂપ થવું સંભવે છે [૩૧૨.

° °

'શ્રી શિક્ષાપત્ર' ગ્રંથ વાંચવા-વિચારવામાં હાલ કંઈ હરકત નથી, કોઈ અંદેશાનો હેતુ હોય ત્યાં વિચારવું અથવા સમાધાન પૂછવા યોગ્ય હોય તો પૂછવામાં પ્રતિબધ નથી. [૩૧૯.

° °

અત્રે ઉપાધિરૂપ વ્યવહાર વર્ત્તે છે. ઘણુંકરી આત્મસમાધિની સ્થિતિ રહે છે, તોપણ તે વ્યવહારના પ્રતિબંધથી છૂટવાનું વારંવાર સ્મૃતિમાં આવ્યા કરે છે, તે પ્રારબ્ધની નિવૃત્તિ થતાં સુધી તો વ્યવહારનો પ્રતિબંધ રહેવો ઘટે છે, માટે સમચિત્ત થઈ સ્થિતિ રહે છે.

° ° °

અમારી પાસે આવવામાં કોઈ કોઈ રીતે તમારી સાથેના પરિચયી મન અટકતું હતું અને તેમ અટકવું થવું સ્વાભાવિક છે; કારણ કે

અનેકશો રાહેજે ઉત્પન્ન થાય એવો વ્યવહાર પ્રારબ્ધવશાત્ અમને ઉદયમાં વર્તે છે અને તેવા વ્યવહારનો ઉદય દેખી ઘણુંકરી ધર્મસંબંધી સમાગમમાં અમે લૌકિક તેમજ લોકોત્તર પ્રકારે ભળવાપણું કર્યું નથી. કે જેથી લોકોને અમારો વ્યવહારના પ્રસંગ વિચારવાના પ્રસંગ ઓછો આવે. તમને અથવા શ્રી૦૦૦ને અથવા કોઈ બીજા મુમુક્ષુને કોઈ પ્રકારની કંઈ પણ પરમાર્થની વાર્તા કરી હોય તેમાં માત્ર પરમાર્થ સિવાય બીજો કોઈ હેતુ નથી. વિષમ એવા સંસારનું સ્વરૂપ જોઈ તેની નિવૃત્તિ વિષે અમને બોધ થયો છે, જે બોધવડે જીવમાં શાંતિ આવી સમાધિદશા થઈ તે બોધ આ જગતમાં કોઈ અનંત પુણ્ય જોગે જીવને પ્રાપ્ત થાય છે. મહત્ માણસોમાં પુરુષો ફરીફરી કહી ગયા છે. આ દુષમ કાળને વિષે અધિકાર પ્રમાણે બોધના માર્ગનું આવરણ પ્રાપ્ત થયા જેવું થયું છે તે માર્ગમાં અમન ... બન્યા તેથી કાંઈ રીતે ખેદ થાય છે, તથાપિ પરમાર્થથી તે ખેદ પણ સમાધાન રાખ્યા કર્યા છે. પણ તે દેહજોગમાં કોઈ કોઈ વખત કાંઈ મુમુક્ષુ પ્રત્યે વખતે લાભ માર્ગના પ્રતિકાર ફરી ફરી કહેવાનું થાય છે, જે તેમાંનો એક તમારા જન શ્રી૦૦૦ સંબંધમાં સહેજે બન્યો છે. પણ તેથી તમે અમારું કહેવું માન્ય કરો એવા આગ્રહ માટે કંઈ પણ નથી કહેવાનું થતું. માત્ર હિતકારી જાણી તે વાતનો આગ્રહ થયો હોય છે, કે થાય છે. એટલો લક્ષ રહે તો સંગનું ફળ કોઈ રીતે થવું સંભવે છે. જેમ બને તેમ જીવના પોતાના દોષ પ્રત્યે લક્ષ કરી, બીજા જીવ પ્રત્યે નિર્દોષ દૃષ્ટિ રાખી વર્તવું અને વૈરાગ્યોપશમનું જેમ આરાધન થાય તેમ કરવું એ પ્રથમ સ્મરણવા યોગ્ય વાત છે. [illegible]

° ° °

અમે હાલમાં વ્યાપાર સંબંધી પ્રયોજન રહે છે તેથી તેમાંથી વખત નહિ પણ નીકળી શકવું દુર્લભ છે, કારણ કે પ્રસંગ એવો છે કે જેમાં મારી વિદ્યમાનપણાની અવશ્ય, પ્રસંગના લોકો ગણે છે તેમનું મન ન દુભાઈ શકે અથવા તેમના કામને અહેથી મારા દૂર થવાથી કોઈ બળવાન હાનિ ન થઈ શકે એવો વ્યવસાય થાય તો તેમ કરી થોડો વખત આ પ્રવૃત્તિથી અવકાશ લેવાનું ચિત્ત છે, તથાપિ તમારી તરફ આવવાથી લોકોના પરિચયમાં જરૂર કરી આવવાનું થાય એ સંભવિત હોવાથી તે તરફ આવવાનું ચિત્ત થવું મુશ્કેલ છે. લોકોના પરિચયમાં આવા પ્રસંગ રહ્યા છતાં ધર્મપ્રસંગે આવવું થાય તે વિશેષ અદેશાયોગ્ય જાણી જેમ બને તેમ તે પરિચયથી ધર્મપ્રસંગને નામે દૂર રહેવાનું ચિત્ત વિશેષપણે રહ્યા કરે છે. 'વૈરાગ્ય-ઉપશમનું બળ વધે તે પ્રકારનો સત્સંગ સત્શાસ્ત્રનો પરિચય કરવો એ જીવને પરમ હિતકારી છે. બીજો પરિચય જેમ બને તેમ નિવર્તનયોગ્ય છે.' [illegible]

° ° °

જે કારણ વિષે લખ્યું હતું, તે કારણના વિચારમાં હજુ ચિત્ત છે અને તે વિચાર હજી સુધી ચિત્તસમાધાનરૂપ એટલે પૂરો, થઈ શક્યો ન હોવાથી તમને પત્ર લખવાનું નથી. વળી કોઈ પ્રમાદદોષ જેવો કોઈ પ્રસંગદોષ વર્તે છે, કે જેને લીધે કંઈ પણ

પરમાર્થવાત લખવા સંબંધમાં મુંઝાઈ,લખતાં સાવ અટકવું થાય છે. તેમ જ જે કાર્ય-પ્રવૃત્તિ છે તે કાર્ય પ્રવૃત્તિમાં અને અપરમાર્થ પ્રસગમા ઉદાસીન બળ યથાયોગ્ય જાણે મારાથી થતું નથી, એમ લાગી આવી પોતાના દોષવિચારમા પડી જઈ, પત્ર લખવું અટકી જાય છે અને ઘણુકરી ઉપર જે વિચારનું સમાધાન થયું નથી એમ લખ્યું છે, તે તે જ કારણ છે.

એવું પ્રગટ જોઈ ચિત્તમાં ખેદ થાય છે અને મારાં ચિત્તની વ્યવસ્થા જોતાં મને પણ એમ થાય છે કે મને કોઈ પ્રકારે આ વ્યવસાય ઘટતો નથી,—અવશ્ય ઘટતો નથી. જરૂર અત્યંત જરૂર—આ જીવનો કોઈ પ્રમાદ છે; નહીં તો પ્રગટ જાણ્યુ છે એવું જે ઝેર તે પીવાને વિષે જીવની પ્રવૃત્તિ કેમ હોય ? અથવા એમ નહીં તો ઉદાસીન પ્રવૃત્તિ હોય, તોપણ તે પ્રવૃત્તિએ હવે જો કોઈ પ્રકારે પણ પરિસમાપ્તપણુ ભજે એમ થવા-યોગ્ય છે; નહીં તો જરૂર, જીવનો કોઈ પણ પ્રકારે દોષ છે.

વધારે લખવાનું થઈ શકતુ નથી, એટલે ચિત્તમાં ખેદ થાય છે; નહીં તો પ્રકટ-પણે કોઈ મુમુક્ષુને આ જીવના દોષ પણ જેટલા બને તેટલા પ્રકારે વિદિત કરી, જીવનો તેટલો તો ખેદ ટાળવો અને તે વિદિત-દોષની પરિસમાપ્તિ માટે તેનો સંગરૂપ ઉપકાર ઇચ્છવો વારંવાર મને મારા દોષ માટે એમ લાગે છે; કે જે દોષનું બળ પરમાર્થથી જોતાં મે કહ્યુ છે; પણ બીજા આધુનિક જીવોના દોષ આગળ મારા દોષનું અત્યંત અલ્પપણું લાગે છે; જો કે એમ માનવાની કંઈ બુદ્ધિ નથી, તથાપિ સ્વભાવે એમ કંઈ લાગે છે; છતા કોઈ વિશેષ અપરાધીની પેઠે જ્યાંસુધી અમે આ વ્યવહાર કરીએ છીએ ત્યાંસુધી, અમારા આત્મામાં લાગ્યા કરીશું તમને અને તમારા સંગમા વર્તતા કોઈ પણ મુમુક્ષુને કંઈ પણ વિચારવાજોગ, જરૂર, આ વાત લાગે છે. [૩૩૫.

મનનો, વચનનો તથા કાયાનો વ્યવસાય ધારીએ તે કરતાં હમણાં વિશેષ વર્ત્યા કરે છે અને એ જ કારણથી તમને પત્રાદિ લખવાનુ બની શકતુ નથી વ્યવસાયનું બહોળાપણું ઇચ્છામાં આવતું નથી; તથાપિ પ્રાપ્ત થયા કરે છે અને એમ જણાય છે કે કેટલાક પ્રકારે તે વ્યવસાય વેદવા યોગ્ય છે કે જેના વેદનથી, ફરી તેની ઉત્પત્તિ મટશે;—નિવૃત્ત થશે; કદાપિ બળવાનપણે તેનો નિરોધ કરવામાં આવે, તોપણ તે નિરોધરૂપ ક્લેશને લીધે, આત્મા આત્મપણે વિસ્રંસા પરિણામ જેવો પરિણમી શકે નહીં, એમ લાગે છે, માટે તે વ્યવસાયની જે પ્રકારે અનિચ્છાપણે પ્રાપ્તિ થાય તે વેદવી; એ કોઈ પ્રકારે વિશેષ સમ્યક્ લાગે છે.

કાળ એવો છે. ક્ષેત્ર ઘણુંકરી અનાર્યજેવું છે ત્યા સ્થિતિ છે. પ્રસંગ, દ્રવ્યકાળાદિ કારણથી સરળ છતાં, લોકસંજ્ઞાપણે ગણવા ઘટે છે. ભાવ, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર અને કાળના આલંબન વિના નિરાધારપણે જેમ આત્માપણું ભજાય તેમ ભજે છે. બીજો શો ઉપાય? [૩૩૬.

પ્રભુભક્તિમાં જેમ બને તેમ તત્પર રહેવું. મોક્ષનો એ ધુરંધર માર્ગ મને લાગ્યો છે. ગમે તો મનથી પણ સ્થિર થઈને બેસી પ્રભુભક્તિ અવશ્ય કરવી યોગ્ય છે. મનની સ્થિરતા થવાનો મુખ્ય ઉપાય હમણાં તો પ્રભુભક્તિ સમજો. આગળ પણ તે અને તેવું જ છે, તથાપિ સ્થૂળપણે એને લખી જણાવવી વધારે યોગ્ય લાગે છે.

'ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર' માં બીજાં ઇચ્છિત અધ્યયન વાંચશો. બત્રીસમાંની ચોવીસ ગાથા, મોઢા આગળની મનન કરશો. [૩૩૮.

° ° °

'સૂયગડાંગ સૂત્ર' નો જોગ હોય, તો તેનું બીજું અધ્યયન, તથા ઉદક પેઢાળવાળું અધ્યયન વાંચવાનો પરિચય રાખજો તેમ જ 'ઉત્તરાધ્યયન' માં કેટલાક વૈરાગ્યાદિક ચરિત્રવાળા અધ્યયન વાંચતા રહેજો. [૩૩૯

° ° °

શ્રી ૦ ૦ ૦ આમેસ્થિત સત્સંગયોગ્ય પ્રત્યે શ્રી મોહમયીપુરીથી ૦ ૦ ૦ ના આત્મસ્વરૂપ સ્મૃતિપૂર્વક યથાયોગ્ય પ્રાપ્ત થાય અત્રે સમાધિ છે. તમારો લખેલો પત્ર ૧ આજે મળ્યો છે. અમારા વિદ્યમાનપણામાં પ્રભાવના હેતુની તમને વિશેષ જિજ્ઞાસા છે અને તે હેતુ ઉત્પન્ન થાય, તો તમારે વિષે જે અસીમ હર્ષ ઉત્પન્ન થવાયોગ્ય છે, તે વિશેષ જિજ્ઞાસા અને અસીમ હર્ષ સંબધીની તમારી ચિત્તવૃત્તિ અમને સમજવામાં છે.

અનેક જીવોની અજ્ઞાનદશા જોઈ, વળી તે જીવો કલ્યાણ કરીએ છીએ, અથવા આપણું કલ્યાણ થશે, એવી ભાવનાએ, કે ઇચ્છાએ અજ્ઞાનમાર્ગ પામતા જોઈ, તે માટે અત્યંત કરુણા છૂટે છે અને કોઈ પણ પ્રકારે આ મટાડવા યોગ્ય છે એમ થઈ આવે છે; અથવા તેવો ભાવ ચિત્તમાં એમને એમ રહ્યા કરે છે; તથાપિ તે થવાયોગ્ય હશે તે પ્રકારે થશે અને જે સમયપર તે પ્રકાર હોવાયોગ્ય હશે તે સમયે થશે, એવો પણ પ્રકાર ચિત્તમાં રહે છે, કેમકે તે કરુણાભાવ ચિંતવતાં આત્મા બાહ્ય-મહાત્મ્યને ભજે એમ થવા દેવું યોગ્ય નથી અને હજુ કંઈક તેવો ભય રાખવો યોગ્ય લાગે છે. બેય પ્રકારને હાલ તો ઘણુંકરી નિત્ય વિચારવામાં આવે છે, તથાપિ બહુ સમિપમાં તેનું પરિણામ આવવાનો સમય જણાતો નહીં હોવાથી બનતાંસુધી તમને લખ્યું કે કહ્યું નથી. તમારી ઇચ્છા થવાથી વર્ત્તમાન જે સ્થિતિ છે તે એ સંબંધમાં સંક્ષેપે લખી છે અને તેથી તમને કોઈ પણ પ્રકારે ઉદાસ થવું ઘટતું નથી, કેમકે અમને વર્ત્તમાનમાં તેવો ઉદય નથી; પણ અમારાં આત્મપરિણામ તે ઉદયને અલ્પકાળમાં મટાડવા લાગી છે; એટલે તે ઉદયની કાળસ્થિતિ કોઈ પણ પ્રકારે વધારે બળવાનપણે વેદવાથી ઘટતી હોય તો તે ઘટાડવા વિષે વર્ત્તે છે. બાહ્ય-મહાત્મ્યની ઇચ્છા આત્માને ઘણા વખત થયાં નહીં જેવી જ થઈ ગઈ છે, એટલે બુદ્ધિ બાહ્ય-મહાત્મ્ય ઘણુંકરી ઇચ્છતી જણાતી નથી, એમ છે. તથાપિ બાહ્ય-મહાત્મ્યથી સહેજ પણ પરિણામભેદ ન જ પામે એવા સ્વાસ્થ્યમાં કંઈક ન્યૂનતા કહેવી

ઘટે છે અને તેથી જે કંઈ ભય રહે· છે તે રહે છે, જે ભયથી તરતમાં મુક્તપણું થશે એમ જણાય છે. [૩૪૩.

o o o

અત્રેથી પ્રસંગે પ્રસંગે લખેલા ચાર પ્રશ્નોના ઉત્તર લખ્યા તે વાંચ્યા છે. પ્રથમના બે પ્રશ્નના ઉત્તર સંક્ષેપમાં છે, તથાપિ યથાયોગ્ય છે. ત્રીજા પ્રશ્નનો ઉત્તર લખ્યો તે સામાન્યપણે યોગ્ય છે, તે ત્રીજો પ્રશ્ન આ પ્રમાણે છેઃ 'ગુણના સમુદાયથી જુદું એવું ગુણીનું સ્વરૂપ હોવા યોગ્ય છે કે કેમ ? અર્થાત્ બધા ગુણના સમુદાય તે જ ગુણ એટલે દ્રવ્ય કે તે ગુણના સમુદાયને આધારભૂત એવું પણ કંઈ દ્રવ્યનું બીજું હોવાપણું છે ?' તેના ઉત્તરમા એમ લખ્યું છે કે, આત્મા ગુણી છે; તેના ગુણ જ્ઞાન દર્શન વગેરે જુદા છે; એમ ગુણી અને ગુણની વિવિક્ષા કરી; તથાપિ ત્યાં વિશેષ કરવી ઘટે છે જ્ઞાનદર્શનાદિ ગુણથી જુદું એવું બાકીનું આત્માપણુ શુ ? તે પ્રશ્ન છે માટે યથાશક્તિ તે પ્રશ્નની પરિચર્યા કરવા યોગ્ય છે. ચોથો પ્રશ્ન 'કેવળજ્ઞાન આ કાળમાં હોવા યોગ્ય છે કે કેમ ?' તેનો ઉત્તર એમ લખ્યો કે પ્રમાણથી જોતાં તે હોવાયોગ્ય છે. એ ઉત્તર પણ સંક્ષેપથી છે; જે પ્રત્યે ઘણો વિચાર કરવા યોગ્ય છે. એ ચોથા પ્રશ્નનો વિશેષ વિચાર થવાને અર્થે તેમાં આટલું વિશેષ ગ્રહણ કરશો કે જે પ્રમાણે જૈનાગામમાં કેવળજ્ઞાન માન્યુ છે અથવા કહ્યુ છે, તે કેવળજ્ઞાનનું સ્વરૂપ યથાતથ્ય કહ્યુ છે, એમ ભાસ્યમાન થાય છે કે કેમ ? અને તેવું કેવળજ્ઞાનનું સ્વરૂપ હોય એમ ભાસ્યમાન થતું હોય તો તે સ્વરૂપ આ કાળમાં પણ પ્રગટવા યોગ્ય છે કે કેમ ? કિંવા જૈનાગમ કહે છે, તેનો હેતુ કહેવાનો જુદો કંઈ છે ? અને કેવળજ્ઞાનનું સ્વરૂપ બીજા કોઈ પ્રકારે હોવા યોગ્ય છે તથા સમજવા યોગ્ય છે ? આ વાર્ત્તાપર યથાશક્તિ અનુપ્રેક્ષા કરવા યોગ્ય છે, તેમ જ ત્રીજો પ્રશ્ન છે, તે પણ ઘણા પ્રકારે વિચારવા યોગ્ય છે. વિશેષ અનુપ્રેક્ષા કરી, એ બન્ને પ્રશ્નના ઉત્તર લખવાનું બને તો કરશો. પ્રથમના બે પ્રશ્ન છે, તેના ઉત્તર સંક્ષેપમાં છે, તે વિશેષતાથી લખવાનું બની શકે એમ હોય તો તે પણ લખશો. [૩૪૮.

o o o

'યોગવાસિષ્ઠ'ની વાંચના પૂરી થઈ હોય, તો થોડો વખત તેનો અવકાશ રાખી એટલે હમણાં ફરી વાંચવાનું બંધ રાખી, 'ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર' વિચારશો, પણ તે કુળ-સંપ્રદાયના આગ્રહાર્થ નિવૃત્ત કરવાને વિચારશો, કેમકે જીવને કુળયોગે સંપ્રદાય પ્રાપ્ત થયો હોય છે તે પરમાર્થરૂપ છે કે કેમ ? એમ વિચારતાં દ્રષ્ટિ ચાલતી નથી; અને સહેજે તે જ પરમાર્થ માની રાખી, જીવ પરમાર્થથી ચૂકે છે માટે મુમુક્ષુ જીવને તો એમ જ કર્ત્તવ્ય છે કે, જીવને સદ્ગુરુયોગે કલ્યાણની પ્રાપ્તિ અલ્પકાળમાં થાય તેનાં સાધન, વૈરાગ્ય અને ઉપશમ અર્થે 'યોગવાસિષ્ઠ' 'ઉત્તરાધ્યયનાદિ' વિચારવાયોગ્ય છે; તેમ જ પ્રત્યક્ષ-પુરુષના વચનોનું પૂર્વાપર અવિરોધપણું જાણવાને અર્થે વિચારવાયોગ્ય છે. [૩૫૦.

હવે આ ઉપાધિકાર્યથી છૂટવાની વિશેષ વિશેષ આર્ત્તિ થયા કરે છે અને છૂટયા વિના જે કંઈપણ કાળ જાય છે તે આ જીવનું શિથિલપણું જ છે, એમ લાગે છે; અથવા એવો નિશ્ચય રહે છે. જનકાદિ ઉપાધિમાં રહ્યાં છતાં આત્મસ્વભાવમાં વસતા હતા એવા આલંબનપ્રત્યે કયારેય બુદ્ધિ થતી નથી. " શ્રી જિન જેવા જન્મત્યાગી પણ છોડીને ચાલી નીકળ્યા એવા ભયના હેતુરૂપ ઉપાધિયોગની નિવૃત્તિ આ પામર જીવ કરતાં કરતાં કાળ વ્યતીત કરશે તો અશ્રેય થશે," એવો ભય જીવના ઉપયોગ પ્રત્યે પ્રવર્ત્તે છે, કેમકે એમ જ કર્તવ્ય છે

"જે રાગ દ્વેષાદિ પરિણામ અજ્ઞાન વિના સંભવતા નથી, તે રાગદ્વેષાદિ પરિણામ છતાં જીવનમુક્તપણું સર્વથા માનીને જીવનમુક્તદશાની જીવ અશાતના કરે છે," એમ વર્ત્તે છે. "સર્વથા રાગદ્વેષ પરિણામનુ પરિક્ષીણપણુ જ કર્ત્તવ્ય છે."

નિત્ય છૂટવાનો વિચાર કરીએ છીએ અને જેમ તે કાર્ય તરત અને તેમ જાપ જપીએ છીએ; જો કે એમ લાગે છે કે તે વિચાર અને જાપ હજી તથારૂપ નથી, શિથિલ છે; માટે અત્યંત વિચાર અને તે જાપને ઉગ્રપણે આરાધવાનો અલ્પકાળમાં યોગ કરવો ઘટે છે, એમ વર્ત્યા કરે છે પ્રસંગથી કેટલાક અરસપરસ-સંબંધ જેવાં વચનો આ પત્રમાં લખ્યા છે, તે વિચારમા સ્ફુરી આવતાં સ્વવિચારબળ વધવાને અર્થે અને તમને વાંચવા વિચારવાને અર્થે લખ્યા છે. જીવ, પ્રદેશ, પર્યાય તથા સંખ્યાત, અસંખ્યાત, અનંતઆદિ વિષે તથા રસના વ્યાપકપણા વિષે ક્રમે કરી સમજવું યોગ્ય થશે [૩૬૧.

° ° °

આ દેહનું આયુષ્ય પ્રત્યક્ષ ઉપાધિયોગે વ્યતીત થયું જાય છે, એ માટે અત્યંત ખેદ થાય છે અને તેનો અલ્પકાળમાં જો ઉપાય ન કર્યો તો અમ જેવા અવિચારી પણ થોડા સમજવા. [૩૭૦.

° ° °

સર્વને વિષે સમભાવની ઇચ્છા રહે છે.

એ શ્રી શ્રીપાલનો રાસ કરતાં, જ્ઞાન અમૃત રસ વુઠયો રે, મુજ૦
શ્રી યશોવિજયજી.

તીવ્ર વૈરાગ્યવાનને જે ઉદયના પ્રસંગ શિથિલ કરવામાં ઘણીવાર ફળી ભૂત થાય છે, તેવા ઉદયના પ્રસંગ જોઈ ચિત્તમાં અત્યંત ઉદાસપણુ આવે છે.

આ સંસાર કયા કારણે પરિચય કરવા યોગ્ય છે? તથા તેની નિવૃત્તિ કરવા ઇચ્છનાર એવા વિચારવાનને પ્રારબ્ધવશાત્ તેનો પ્રસંગ રહ્યા કરતો હોય, તો તે પ્રારબ્ધ બીજા કોઈ પ્રકારે ત્વરાએ વેદી શકાય કે કેમ? એ તમે તથા શ્રી ° ° ° વિચાર કરીને લખશો. [૩૭૧.

° ° °

કેટલાક વખત થયાં 'સહજ-પ્રવૃત્તિ' અને 'ઉદીરણ-પ્રવૃત્તિ' એમ વિભાગે પ્રવૃત્તિ વર્ત્તે છે. સહજ-પ્રવૃત્તિ એટલે પ્રારબ્ધોદયે ઉદ્ભવ થાય તે, પણ જેમાં કર્તવ્ય-

પરિણામ નહીં બીજી ઉદીરણ-પ્રવૃત્તિ જે પરમાર્થાદિ એને કરવી પડે તે. હાલ બીજી પ્રવૃત્તિ થવામાં આત્મ સંક્ષેપ થાય છે, કેમકે અપૂર્વ એવા સમાધિયોગને તે કારણથી પણ પ્રતિબંધ થાય છે, એમ સાંભળ્યું હતું, તથા જાણ્યું હતું અને હાલ તેવું સ્પષ્ટાર્થે વેદ્યું છે. તે તે કારણોથી વધારે સમાગમમાં આવવાનું, પત્રાદિથી કંઈ પણ પ્રશ્નોત્તરાદિ જણાવવાનું તથા પરમાર્થાદિ લખવા કરવાનું પણ સંક્ષેપ થવાના પર્યાયને આત્મા ભજે છે; એવા પર્યાયને ભજ્યા વિના અપૂર્વ સમાધિને હાનિ સંભવતી હતી. એમ છતાં પણ થવાયોગ્ય એવી સંક્ષેપ-પ્રવૃત્તિ થઈ નથી [૩૮૯

° ° °

આ દેહ ધારણકરીને જો કે કોઈ મહાન શ્રીમતપણું ભોગવ્યું નથી, શબ્દાદિ વિષયોનો પૂરો વૈભવ પ્રાપ્ત થયો નથી; કોઈ વિશેષ એવા રાજ્યાધિકારેસહિત દિવસ ગાળ્યા નથી; પોતાનાં ગણાય છે એવાં કોઈ ધામ, આરામ સેવ્યાં નથી અને હજુ યુવાવસ્થાનો પહેલો ભાગ વર્તે છે; તથાપિ એ કોઈની આત્મભાવે અમને કંઈ ઇચ્છા ઉત્પન્ન થતી નથી એ એક મોટું આશ્ચર્ય જાણી વર્તીએ છીએ અને એ પદાર્થોની પ્રાપ્તિ અપ્રાપ્તિ બન્ને સમાન થયા જાણી ઘણા પ્રકારે 'અવિકલ્પ સમાધિ'ને જ અનુભવિએ છીએ. એમ છતાં વારંવાર વનવાસ સાંભરે છે. કોઈ પ્રકારનો લોકપરિચય રુચિકર થતો નથી; સત્સંગમાં સુરતિ પ્રવાહ્યાં કરે છે અને અવ્યવસ્થિત દશાએ ઉપાધિ જોગમાં રહીએ છીએ.

એક અવિકલ્પસમાધિ સિવાય બીજાનું ખરી રીતે સ્મરણ રહેતુ નથી, ચિંતવન રહેતું નથી, રુચિ રહેતી નથી, અથવા કંઈ કામ કરાતુ નથી 'જ્યોતિષાદિ વિદ્યા' કે 'અણિમાદિ સિદ્ધિ' એ માયિક પદાર્થો જાણી આત્માને તેનું સ્મરણ પણ ક્વચિત્ જ થાય છે. તે વાટે કોઈ વાત જાણવાનું, અથવા સિદ્ધ કરવાનું, કયારેય યોગ્ય લાગતું નથી અને એ વાતમાં કોઈ પ્રકારે હાલ તો ચિત્તપ્રવેશ પણ રહ્યો નથી.

° ° °

કોઈ પણ પ્રકારનો ઉપાધિપ્રસગ લખો છો, તે જો કે વાંચ્યામાં આવે છે, તથાપિ તે વિષે ચિત્તમાં કંઈ આભાસ પડતો નહીં હોવાથી ઘણુકરીને ઉત્તર લખવાનું પણ બનતું નથી; એ ક્ષમા કરવાયોગ્ય છે સાંસારિક ઉપાધિ અમને પણ ઓછી નથી, તથાપિ તેમાં સ્વપણું રહ્યું નહીં હોવાથી તેથી ગભરાટ ઉત્પન્ન થતો નથી તે ઉપાધિના ઉદયકાળને લીધે હાલ તો સમાધિ ગૌણભાવે વર્તે છે અને તે માટેનો શોચ રહ્યા કરે છે. [૪૦૦.

° ° °

વિસ્તારપૂર્વક કાગળ લખવાનું હાલમાં થતુ નથી તેથી ચિત્તમાં વૈરાગ્ય ઉપશમાદિ વિશેષ પ્રદિપ્ત રહેવામાં સત્શાસ્ત્ર એક વિશેષ આધારભૂત નિમિત્ત જાણી, શ્રી સુંદરદાસાદિના ગ્રંથનું બને તો બેથી ચાર ઘડી નિયમિત વાંચવું-પૂછવું થાય તેમ કરવાને લખ્યું હતુ શ્રી સુંદરદાસના ગ્રંથો પ્રથમથી કરીને પ્રાંતસુધી વિશેષ અનુપ્રેક્ષાથી હાલ વિચારવા માટે તમને તથા શ્રી ૦ ૦ ૦ ને વિનતિ છે.

શ્રી સુંદરદાસે આત્મજાગ્રતદશામાં 'શૂરાતનઅંગ' કહ્યું છે તેમાં વિશેષ ઉલ્લાસ-પરિણતિથી 'શૂરવીરતાનું' નિરૂપણ કર્યું છેઃ—

મારે કામ ક્રોધ સબ લોભ મોહ પીસિ ડારે, ઇંદ્રિ હુ કતલ કરી કિયો રજપૂતો હૈ;
માર્યો મહા મત્ત મન મારે અહંકાર મીર, મારે મદ મછર હૂ ઐસો રન રૂતો હૈ
મારી આશા તૃષ્ણા પુનિ પાપિની સાપિની દોઉ, સબકો પ્રહાર કરિ નિજપદ પ્હૂતો હૈ;
સુંદર કહત ઐસો કોઉ શૂરવીર નાહિ, વૈરિ સબ મારિકે નિચિંત હોઈ સૂતો હૈ
શ્રી સુંદરદાસ શૂરાતન અંગ ૧૧ મું. [૪૦૨.

° ° °

ભાઈ ૦ ૦ નો તથા તમારો લખેલો એમ બે કાગળ મળ્યા છે. વિસ્તારપૂર્વક હાલ કાગળ લખવાનું ઘણુંકરીને ક્યારેક બને છે અને વખતે તો પત્રની પહોંચ પણ કેટલાક દિવસ વ્યતીત થયે લખાય છે [૪૨૭.

° ° °

એક ધારાએ વેદવાયોગ્ય પ્રારબ્ધ વેદતાં કંઈ એક 'પરમાર્થવ્યવહારરૂપ' પ્રવૃત્તિ કૃત્રિમ જેવી લાગે છે અને તે આદિ કારણથી માત્ર પહોંચ લખવાનું પણ કર્યું નથી. ચિત્તને સહજ પણ અવલંબન છે તે ખેંચી લેવાથી આર્ત્તતા પામશે, એમ જાણી તે દયાના પ્રતિબંધે આ પત્ર લખ્યુ છે. [૪૩૬.

° ° °

પ્રારબ્ધરૂપ દુસ્તર પ્રતિબંધ વર્તે છે, ત્યાં કંઈ લખવું કે જણાવવું તે કૃત્રિમ જેવું લાગે છે અને તેથી હમણા પત્રાદિની પહોંચ માત્ર પણ લખવાનું કર્યું નથી. ઘણા પત્રોને માટે તેમ થયુ છે તેથી ચિત્તને વિશેષ મુંઝાવારૂપ થશે તે વિચારરૂપ દયાનાપ્રતિબંધે આ પત્ર લખ્યું છે આત્માને મૂળજ્ઞાનથી ચલાયમાન કરી નાંખે એવા પ્રારબ્ધને વેદતાં આવો પ્રતિબંધ તે પ્રારબ્ધને ઉપકારનો હેતુ થાય છે અને કોઈક વિકટ અવસરને વિષે એકવાર આત્મને મૂળજ્ઞાનથી વમાવી દેવાસુધીની સ્થિતિ પમાડે છે, એમ જાણી તેથી ડરીને વર્તવું યોગ્ય છે એમ વિચારી પત્રાદિની પહોંચ લખી નથી. તે ક્ષમા કરવાની નમ્રતા સહિત પ્રાર્થના છે. [૪૩૭

° ° °

પ્રત્યક્ષ સત્સમાગમમાં ભક્તિ વૈરાગ્યાદિ દઢ સાધન સહિત મુમુક્ષુએ સદ્ગુરુ આજ્ઞાએ 'દ્રવ્યાનુયોગ' વિચારવા યોગ્ય છે.

અભિનંદન જિનની શ્રી દેવચંદ્રજીકૃત સ્તુતિનું પદ લખી અર્થ પૂછાવ્યો તેમાં, 'પુદ્ગલઅનુભવત્યાગથી' 'કરવી જ શું' 'પરતીત' એમ લખાયું છે, તેમ મૂળમાં નથી. 'પુદ્ગલઅનુભવત્યાગથી કરવી જશું પરતીત' એમ મૂળપદ છે; એટલે વર્ણગંધાદિ પુદ્ગળગુણના અનુભવનો અર્થાત્ રસનો ત્યાગ કરવાથી, તે પ્રત્યે ઉદાસીન થવાથી 'જશુ' એટલે 'જેની' (આત્માની) પ્રતીતિ થાય છે; એમ અર્થ છે. [૪૩૮.

"હું દેહાદિ સ્વરૂપ નથી અને દેહ સ્ત્રી પુત્રાદિ કોઈ પણ મારાં નથી; શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વરૂપ અવિનાશી એવો હું આત્મા છુ" એમ આત્મભાવના કરતાં રાગ, દ્વેષનો ક્ષય થાય. [૪૬૬.

o o o

જેમ નિર્મળતા રે રત્ન સ્ફટિકતણી, તેમ જ જીવસ્વભાવ રે;
તે જિનવીરે રે ધર્મ પ્રકાશિયો, પ્રબળ કષાય અભાવ રે. [૪૭૦.

o o o

આર્ય શ્રી સોભાગના જેઠ વદ ૧૦, ગુરુવારે સવારે કલાક ૧૦ ને ૫૦ મિનિટે દેહ મૂકયાના સમાચાર વાંચી ઘણો ખેદ થયો છે. જેમ જેમ તેમના અદ્ભુત ગુણો પ્રત્યે દૃષ્ટિ જાય છે; તેમ તેમ અધિક અધિક ખેદ થાય છે.

જીવને દેહનો સબંધ એ જ રીતે છે, તેમ છતાં પણ અનાદિથી તે દેહને ત્યાગતાં જીવ ખેદ પામ્યા કરે છે અને તેમાં દૃઢ મોહથી એકપણાની પેઠે વર્તે છે જન્મ મરણાદિ સંસારનું મુખ્ય બીજ એ જ છે. શ્રી સોભાગે તેવા દેહને ત્યાગતાં મોટા મુનિઓને દુર્લભ એવી નિશ્ચય અસંગતાથી નિજઉપયોગમય દશા રાખીને અપૂર્વ હિત કર્યું છે, એમાં સંશય નથી.

વડીલપણાથી તથા તેમના તમારા પ્રત્યે ઘણા ઉપકાર હોવાથી, તેમ જ તેમના ગુણોના અદ્ભુતપણાથી તેમનો વિયોગ તમને વધારે ખેદકારક થયો છે અને થવાયોગ્ય છે તેમના તમારા પ્રત્યેના સંસારી વડીલપણાનો ખેદ વિસ્મરણ કરી, તેમણે તમારા સર્વે પ્રત્યે જે પરમ ઉપકાર કર્યો હોય તથા તેમના ગુણોનું જે જે અદ્ભુતપણુ તમને ભાસ્યું હોય, તેને વારંવાર સંભારી, તેવા પુરુષનો વિયોગ થયો તેનો અંતરમા ખેદ રાખી તેમણે આરાધવાયોગ્ય જે જે વચનો કહ્યા હોય તેનું સ્મરણ આણી, તેમાં આત્માને પ્રેરવો, એમ તમો સર્વ પ્રત્યે વિનતિ છે. સમાગમમા આવેલા મુમુક્ષુઓને શ્રી સોભાગનુ સ્મરણ સહેજે ઘણા વખતસુધી રહેવાયોગ્ય છે

મોહે કરી જે સમયે ખેદ થાય, તે સમયે પણ તેમના ગુણોનું અદ્ભુતપણું સ્મરણમાં આણી, મોહથી થતો ખેદ સમાવીને ગુણોના અદ્ભુતપણાનો વિરહ થયો તે પ્રકારમાં તે પ્રવર્તાવવો યોગ્ય છે. આ ક્ષેત્રે આ કાળમાં શ્રી સોભાગ જેવા વિરલા પુરુષ મળે એમ અમને વારંવાર ભાસે છે.

ધીરજથી સર્વેએ ખેદ સમાવવો અને તેમના અદ્ભુત ગુણોનો અને ઉપકારી વચનોનો આશ્રય કરવો યોગ્ય છે. 'શ્રી સોભાગ' મુમુક્ષુએ વિસ્મરણ કરવાયોગ્ય નથી.

o o o

આત્મસિદ્ધિ ગ્રંથ વિચારવાની ઇચ્છા હોય તો વિચારશો; પણ તે પહેલા કેટલાક વચનો અને સદ્ગ્રંથો વિચારવાનું બનશે તો આત્મસિદ્ધિ બળવાન ઉપકારનો હેતુ થશે એમ લાગે છે.

શ્રી સોભાગની સરળતા, પરમાર્થ સંબંધી નિશ્ચય, મુમુક્ષુ પ્રત્યે પરમ ઉપકારતા આદિ ગુણો વારંવાર વિચારવાયોગ્ય છે. [૫૨૦.

સકળ સંસારી ઇંદ્રિય રામી, મુનિગુણ આતમરામીરે;
મૂખ્યપણે જે આતમરામી, તે કહિયે નિઃકામીરે.

આર્ય સોભાગ્યની અંતરંગ દશા અને દેહમુક્ત સમયની દશા હે મુનિયો! તમારે વારંવાર અનુપ્રેક્ષા કરવાયોગ્ય છે. [૫૧૩-૪/૭૨૦.

° ° °

અપ્રમત્ત સ્વભાવનું વારંવાર સ્મરણ કરીએ છીએ. [૫૫૩.

° ° °

આજ દિવસ પર્યંત તમારા પ્રત્યે, તથા તમારા સમીપ વસતા બાઈઓ, બાઈઓ પ્રત્યે યોગના પ્રમત્તસ્વભાવવડે કિંચિત્ જે અન્યથા થયું હોય તે અર્થે નમ્રભાવથી ક્ષમાની યાચના છે. [૫૫૭.

° ° °

'મોક્ષમાળા' વિષે જેમ તમને સુખ થાય તેમ પ્રવર્ત્તો.

° °

શરીરપ્રકૃતિ ક્વચિત્ ઠીક જોવામાં આવે છે, ક્વચિત્ તેથી વિપરિત પણ જોવામાં આવે છે. કાંઈક અશાતાપણું હમણાં જોવામા આવે છે. [૫૭૦.

° ° °

પરમકૃપાળુ મુનિવરોને ફરી નમસ્કાર કરીએ છીએ. [૫૭૧.

° ° °

આજે 'યોગશાસ્ત્ર' ગ્રંથ ટપાલમાં મોકલવાનું થયું છે.

મુમુક્ષુઓના અધ્યયન અને શ્રવણ-મનનને અર્થે શ્રાવણ વદ ૧૩ થી ભાદ્રપદ પૂર્ણિમાપર્યંત સુવ્રત, નિયમ અને નિવૃત્તિ પરાયણતાના હેતુએ 'યોગશાસ્ત્ર' ગ્રંથનો ઉપયોગ કર્ત્તવ્ય છે. [૫૭૫.

° °

પરમ વીતરાગોએ આત્મસ્થ કરેલું યથાખ્યાત ચારિત્રથી પ્રગટેલું એવું પરમ અસંગપણું નિરંતર વ્યક્તાવ્યક્તપણે સંભારું છું.

° ° °

એવે ક્ષેત્રે વિચરવું યોગ્ય છે કે જે ક્ષેત્રે આત્મસાધન સુલભપણે થાય. [૫૭૭.

° °

પરમધર્મરૂપ ચંદ્રપ્રત્યે રાહુ જેવો પરિગ્રહ તેથી હવે હું વિરામ પામવાને જ ઇચ્છું છું અમારે પરિગ્રહને શું કરવો છે? કશું પ્રયોજન નથી. [૫૮૦.

° ° °

'છોટમકૃત પદસંગ્રહ' વગેરે પુસ્તકો વાંચવાનો હાલ તો પરિચય રાખજો વગેરે શબ્દથી સત્સંગ, ભક્તિ અને વીતરાગનું મહાત્મ્ય વર્ણવ્યું હોય તેવા પુસ્તકો સમજશો.

સત્સંગાદિકની જેમાં મહાત્મ્યતા વર્ણવી છે તેવા પુસ્તકો અથવા પદો-કાવ્યો હોય તે વારંવાર મનન કરવાં અને સ્મૃતિમાં રાખવાયોગ્ય સમજશો.

જૈનસૂત્રો હાલ વાચવાની ઇચ્છા થાય તો તે નિવૃત્ત કરવાયોગ્ય છે, કારણ કે તે વાચવા સમજવામા વધારે યોગ્યપણુ હોવુ જોઈએ, તે વિના યથાર્થ ફળની પ્રાપ્તિ હોતી નથી, તથાપિ બીજા પુસ્તકોની ગેરહાજરી હોય, તો 'ઉત્તરાધ્યયન' અથવા 'સુયગડાગનું બીજુ અધ્યયન વાચશો-વિચારશો [અપ્ર૦ લ૦ ૮

o o o

આજ પર્યંત તમારો કંઈ પણ અપરાધ કે અવિનય મારાથી થયો હોય તે ખમાવુ છુ [અપ્ર૦ ૧૦ ૨૧.

o o o

'પુરુષાર્થસિદ્ધ્યુપાય' નુ ભાષાતર ગુર્જર ભાષામા કરતા આજ્ઞાનો અતિક્રમ નથી આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્ર સ્મરણાર્થે યથાવસર આજ્ઞા પ્રાપ્ત થવાયોગ્ય છે [અપ્ર૦ લ૦ ૩૨

o o o

'બિના નયન પાવે નહીં, બિના નયનકી બાત' એ વાક્યનો હેતુ મુખ્ય આત્મદૃષ્ટિ પરત્વે છે સ્વાભાવિક ઉત્કૃષ્ટાર્થ એ વાકય છે સમાગમના મુખ્ય સ્પષ્ટાર્થ સમજાવા યોગ્ય છે, તેમ જ બીજા પ્રશ્નોના સમાધાન માટે હાલ પ્રવૃત્તિ બહુ અ પ વર્તે છે સત્સમાગમના યોગમા સહજમા સમાધાન થવાયોગ્ય છે

'બીના નયનાદિ' વાકયનો સ્વકલ્પનાથી કઈપણ વિચાર ન કરતા અથવા શુદ્ધ ચેતન્યદૃષ્ટિ પ્રત્યેનુ વલણ તેથી વિક્ષેપ ન પામે એમ વર્તવુ યો ય છે કાર્તિકેયાનુપ્રેક્ષા' અથવા બીજુ સત્શાસ્ત્ર થોડા વખતમા ઘણુકરીને પ્રાપ્ત થશે [અપ્ર૦ લ૦ ૩૭

o o o

કાગળ મળ્યો છે. કોઈ માણસે જણાવેલ સ્વપ્નાદિ પ્રસગ સબધી નિર્વિક્ષિપ્ત રહેશો, તથા અપરિચયી રહેશો તે વિષે કઈ ઉત્તર પ્રત્યુત્તરાદિનો પણ હેતુ નથી

o o o [અપ્ર૦ લ૦ ૩૯

ચાતુર્માસ સબધી મુનિયોને કયાથી વિકલ્પ હોય? નિર્ગ્રંથો ક્ષેત્રને કિંયે છેડે બાધે? છેડાનો સબધ નથી [અપ્ર૦ લ૦ ૪૮

o o o

શ્રી ડુંગરની દશા લખી તે જાણી છે શ્રી સોભાગના વિયોગથી તેમને સૌથી વધારે ખેદ થવાયોગ્ય છે એક બળવાન સત્સમાગમનો યોગ જવાથી આત્માર્થીના અત કરણમા બળવાન ખેદ થવાયોગ્ય છે તમે સર્વ મુમુક્ષુઓ નિરતર સત્શાસ્ત્ર પરિચય રાખવાનુ ચૂકશો નહીં કોઈ કોઈ પ્રશ્ન અત્રે લખો છો તેનો ઉત્તર ઘણુકરીને હાલ લખવાનુ થતુ નથી. તેથી કાઈપણ વિકલ્પમા ન પડતા અનુક્રમે તે ઉત્તર મળી જશે એમ વિચારવુ યોગ્ય છે થોડા દિવસ પછી ઘણુકરીને શ્રી ડુગર પ્રત્યે એક પુસ્તક તેમને નિવૃત્તિનુ પ્રાધાન્યપણુ રહે તેવુ વાચવા અર્થે મોકલવાનુ થશે

સત્શાસ્ત્રનો પરિચય નિયમપૂર્વક નિરતર કરવાયોગ્ય છે એક બીજાના સમાગમમા આવતા આત્માર્થવાર્તા કર્તવ્ય છે

આર્ય સોભાગનો સમાગમ વિશેષ વખત તમને રહ્યો હોત તો ઘણો ઉપકાર થાત, પણ ભાવી પ્રબળ છે, તે માટે ઉપાય એ છે કે તેમના ગુણોનું વારંવાર સ્મરણ કરીને જીવને વિષે તે ગુણો ઉત્પન્ન થાય એવું વર્તન, નિયમિતપણે નિત્ય સદ્‌ગ્રંથનું વાંચન તથા મનન, રાખવું યોગ્ય છે. [અપ્ર૦ લ૦ ૬૯.

° ° °

'કયા ગુણો અંગમાં આવવાથી માર્ગાનુસારીપણું તથારૂપે કહેવાય?' 'કયા ગુણો અંગમાં આવવાથી સમ્યગ્‌દૃષ્ટિપણું તથારૂપે કહેવાય?' 'કયા ગુણો અંગમાં આવવાથી શ્રુતકેવળજ્ઞાન થાય અને કેવી દશા આવવાથી કેવળજ્ઞાન થાય અને કેવી દશા આવવાથી કેવળજ્ઞાન તથારૂપપણે થાય, અથવા કહી શકાય?' એ પ્રશ્નનો ઉત્તર લખવા માટે શ્રી ડુંગર કરશો. (વિચારવાનને આ પ્રશ્ન હિતકારી છે.) *[અપ્ર૦ લ૦ ૭૦.

° ° °

અવિષમભાવ વિના અમને પણ અબંધપણા માટે બીજો કોઈ અધિકાર નથી. મૌનપણું ભજવાયોગ્ય માર્ગ છે!

બધુંય હરિને આધિન છે પત્રપ્રાસાદિ પ્રાપ્ત થઈ છે. અત્ર સમાધિ. વિગતવાર હવે પછી. નિરુપાયતાને લીધે લખી શકતો નથી†

° ° °

અનુક્રમે શું થાય છે તે જોવું યોગ્ય છે. 'ભગવત્ ભગવતનું સંભાળશે, પણ જીવ જ્યારે પોતાપણું મૂકશે ત્યારે' એવું જે ભટ્ટજનોનું વચન તે પણ વિચારતાં હિતકારી છે. આપ કાંઈ જ્ઞાનકથા લખશો.

છૂટા મનથી ખુલાસો આપી શકાય એવી તમારી ઇચ્છા રહે છે, તે ઇચ્છા હોવાને લીધે જ છૂટા મનથી ખુલાસો આપવાનું બન્યું નથી અને હવે પણ તે ઇચ્છા નિરોધ્યા સિવાય તમને બીજું વિશેષ કર્તવ્ય નથી. અમે છૂટા ચિત્તથી ખુલાસા આપીશું એમ ગણી તે ઇચ્છા નિરોધવી ઘટે નહીં, પણ સત્પુરુષના સંગનું મહાત્મ્ય જળવાય તે ઇચ્છા શમાવવી ઘટે છે; એમ વિચારીને શમાવવી ઘટે છે. સત્સંગની ઇચ્છાથી જ જો સંસારપ્રતિબંધ ટળવાને સ્થિતિ સુધારવાની ઇચ્છા રહેતી હોય, તોપણ હાલ જતી કરવી યોગ્ય છે, કેમકે અમને એમ લાગે છે કે વારંવાર તમે લખો છો તે કુટુંબ મોહ છે, સંક્લેશ પરિણામ છે અને અસાતા નહીં સહન કરવાની કંઈપણ અંશે બુદ્ધિ છે અને જે પુરુષને તે વાત ભક્તજને લખી હોય તો તેથી તેનો રસ્તો કરવાને બદલે એમ થાય છે કે આવી નિદાન બુદ્ધિ જ્યાંસુધી રહે ત્યાંસુધી સમ્યક્ત્વનો નિરોધ રહે ખરો; એમ વિચારી ઘણીવાર ખેદ થઈ આવે છે; તેને લખવું તે તમારે યોગ્ય નથી [અપ્ર૦ લ૦ ૭૨.

---

* આ પછીનો ભાગ આં૦ ૫૫૫ માં આવી જાય છે.—સંશોધક.

† આ પછીની કાવ્યની બે કડીઓ આં૦ ૪૧૪ માં આવી જાય છે.—સંશોધક.

ઘણીવાર તમ વગેરેથી લિખિત પત્રો અમને મળ્યાં હોય છે અને તેની પહોંચ પણ લખવાનું અશક્ય થઈ આવે, અથવા તો તેમ કરવું યોગ્ય ભાસે છે. આટલી વાત સ્મરણમાં રહેવા લખી છે. તેવો પ્રસંગ બન્યે જીવને વિષે કંઈ તમારા પત્રાદિના લેખન દોષથી એમ બન્યું હશે કે કેમ એ આદિ વિકલ્પ ન થવા અર્થે આ સ્મરણ રાખવાને લખ્યું છે. ૦ ૦ ૦ તમારા સમીપ સત્સંગીઓને યથા૦ [અપ્ર૦ લ૦ ૭૯.

૦ ૦ ૦

સર્વે પ્રકારના ભયને રહેવાના સ્થાનકરૂપ એવા આ સંસારને વિષે વૈરાગ્ય જ અભય છે એ નિશ્ચયમાં ત્રણે કાળને વિષે શંકા થવાયોગ્ય નથી.

યોગ અસંખ જે જિન કહ્યા, ઘટમાહિ રિદ્ધિ દાખી રે;
નવપદ તેમ જ જાણજો, આતમરામ છે સાખી રે. [અપ્ર૦ લ૦ ૮૧.

૦ ૦ ૦

શ્રી ૦ ૦ ૦ પ્રત્યે સુધારસ સંબંધી વાતચીત કરવાનો અવસર તમને પ્રાપ્ત થાય તો કરજો.

૦ ૦ ૦

પ્રવૃત્તિ વિરામ પામતી નથી. વિરક્તપણુ ઘણુ વર્તે છે. વનને વિષે અથવા એકાંતને વિષે સહજ સ્વરૂપને અનુભવતો એવો આત્મા નિર્વિષય કેવળ પ્રવર્તે એમ કરવામાં સર્વે ઇચ્છા રોકાણી છે. [અપ્ર૦ લ૦ ૧૦૩.

૦ ૦ ૦

એના અંતમાં રહેલ જે વસ્તુ તે છેદ્યો છેદાય નહીં, ભેદ્યો ભેદાય નહીં– 'શ્રી આંચારાંગ.' [૪/૨૫૧–૨

૦ ૦ ૦

મારી ચિત્તવૃત્તિ ક્યારેક–ક્યારેક લખાય છે, તેનો અર્થ પરમાર્થ ઉપર લેવા યોગ્ય છે અને એ લખવાનો અર્થ કંઈ વ્યવહારમા માઠાં પરિણામવાળો દેખાવો યોગ્ય નથી [૪/૩૫૪.

૦ ૦ ૦

અમે તમે હાલ પ્રત્યક્ષપણે વિયોગમાં રહ્યા કરિયે છીએ, એ પણ પૂર્વ નિબંધનનો કાંઈ મોટો પ્રતિબંધ ઉદયમાં હોવાનું સંભાવ્ય કારણ છે. [૪/૩૯૨.

૦ ૦ ૦

આ ઉપાધિરૂપ વ્યાપારાદિ પ્રસંગથી નિવૃત્તવા વારંવાર વિચાર રહ્યા કરે છે, તથાપિ તેનો અપરિપકવ કાળ જાણી ઉદયવશે વ્યવહાર કરવો ઘટે છે, પણ ઉપર કહી છે એવી જિનની આજ્ઞા તે ઘણુંકરી વિસ્મરણ થતી નથી અને તમને પણ હાલ તો તે જ ભાવ વીચારવાનું કહીએ છીએ. [૪/૪૭૦.

૦ ૦ ૦

અત્રેથી યોગવાસિષ્ઠનું પુસ્તક મોકલ્યું છે તે પાચ દશવાર ફરીફરીને વાંચવું તથા વારંવાર વિચારવું યોગ્ય છે. [૪/૭૧૮.

'ઇનોક્યુલેશન' મરકીની રસી રસીના નામે ડાક્ટરોએ આ ધતીંગ ઊભું કર્યું છે, બિચારા અશ્વાદિને રસીના બ્હાને રીબાવી મારી નાખે છે, હિંસા કરી પાપને પોષે છે, પાપ ઉપાર્જે છે પૂર્વે પાપાનુબંધી પુણ્ય ઉપાર્જ્યું છે, તે યોગે વર્તમાનમા તે પુણ્ય ભોગવે છે, પણ પરિણામે પાપ વ્હોરે છે, તે બિચારા ડાક્ટરોને ખબર નથી રસીથી દરદ દૂર થાય ત્યારની વાત ત્યારે, અત્યારે હિંસા તો પ્રગટ છે રસીથી એક કાઢતા બીજુ દરદ ઊભુ થાય [૪/૮-૭

અવધાનક્રિયા સંબંધે વર્તમાનપત્રો.

[સંવત્ ૧૯૪૩ ની સાલમાં શ્રીમદ્‌ની સ્થિતિ મુંબઈને વિષે હતી. આ સમયે તેઓની શતાવધાન—શીઘ્ર કવિત્વ—શક્તિ માટે અંગ્રેજી અને દેશી વર્તમાન પત્રોના જે અભિપ્રાયો પ્રસિદ્ધ થયેલા તેમાંથી અમને જે મળી શક્યા તે અત્ર આપીએ છીએ:—સંશોધક. મ. ૨]

'મુંબઈ સમાચાર' પત્ર પોતાના તા. ૪ ડીસેમ્બર, સને ૧૮૮૬ (સંવત્ ૧૯૪૩ ના માગશર શુદ ૮, શનિ) ના અંકમાં નીચે પ્રમાણે એક મુખ્ય લેખ (Leadnig Article) લખે છે:—

અદ્‌ભુત સ્મરણશક્તિ તથા કવિતાશક્તિ ધરાવનારા એક જવાન હિંદુની અત્રે પધરામણી અને તેના તરફથી થતા શતાવધાનના પ્રયોગ.

મોરબીથી કવિ શ્રી રાયચંદજી રવજીભાઈ નામનો માત્ર ઓગણીશ વરસની વયનો એક હિંદુ ગૃહસ્થ અત્રે આવી સ્મરણશક્તિ તથા કવિતાશક્તિનાં જે અદ્ભુત ફલો કરી દેખાડે છે, તેનાથી વાંચનારાઓને અમો વાકેફ કરતા જઈએ છીએ. એવી મહાન્ શક્તિના પુરુષો એકથી વધારે આવી ગયા છે, અને ખુદ મુંબઈમા શીઘ્રકવિ પંડિત ગટુલાલજી તેવી શક્તિ ધરાવનાર તરીકે જાણીતા છે; પણ હમણાં આવેલો સદરહુ પુરુષ તેઓ કરતાં ચહડતી શક્તિનો કહેવાય છે; એટલે બીજાઓ જ્યારે અષ્ટાવધાન એટલે એકી વેળા આઠ પ્રકારના પ્રયોગો કરી બતાવે છે, ત્યારે આને શતાવધાની એકસો પ્રયોગો કરી દેખાડનારો સમજવામાં આવે છે. તેમનામાં રહેલી શક્તિની મોટી ખુબી એ છે કે, તેઓ એકી વેળા અનેક બાબત પોતાના મનમાં યાદ રાખી તથા રચી શકે છે અને તે બાબત જેમ સ્હેલી, તેમ કવિતા, ગણીત અને ભાષાના સરખી અઘરી પણ હોય છે. ગમે એવા કઠણ છંદમાં તેઓ બોલ બોલતાં કવિતા રચે છે; ગમે એવી અંજાણી અને પારકી ભાષામાં કહેલાં ઉલટ પાલટ શબ્દોનાં વાકયોને સરખાં ગોઠવી આપે છે; અને તે સઘળું એક બીજાની સાથે વચ્ચે વચ્ચે કરે છે.

એ શક્તિઓ ખરે જ અદ્ભુત અને અસાધારણ છે અને તે કેમ ખીલે છે તથા કામે લાગે છે તેની તપાસ કરી તેનો લાભ લેવાની તજવીજ કરવી જોઈએ છે. આટલું તો ખરું છે કે એવી શક્તિ કુદરતની એક બક્ષેશ માત્ર છે અને તે કોઈજ ભાગ્યશાળી ગૃહસ્થને અર્પણ થએલી હોય છે, પણ તે ખીલી કે વધી શકે કે નહીં અને માણસ જાતના કારોબાર તથા વહેવારમાં આવી શકે કે નહીં તે નક્કી કરવાની જરૂર છે. કેટલીક તરફથી એવું માનવામાં આવે છે કે તે તેવા ઉપયોગમાં આવી શકે નહીં અને જો લેવા માગે, તો તેનું બળ ઓછું થતું જાય. આમાં કેટલી સચાઈ છે તે પણ શોધી કાઢવું જોઈએ જો એ શક્તિ એવા ઉપયોગમાં આવી શકે નહીં; તો પછી તે માત્ર

જોવાની અને નવાઈની જ થઈ પડે. પણ આપણે એકદમ તેમ માનીશું નહીં. માણસ જાતમાં ઈશ્વરે મેલેલી દરેક શક્તિઓ ખીલવીને વધારી શકાય છે, તેમ ઉપલી અદ્ભુત શક્તિઓના સંબંધમાં પણ થવું જોઈએ અને જો તેમ હોય, તો પછી આવા ચમત્કારિક પુરુષોને ઉત્તેજન આપી તેમની શક્તિ ખીલવવા અને તેને લોક ઉપયોગી કામમાં ઉપયોગમાં આણવાની કોશેષ કરવાથી આપણે પછાત પડવું જોઈતું નથી. આ ખેદકારક છે કે, એવી શક્તિના જે પુરુષો મળી આવે છે, તેઓ ઘણું કરી મુશ્કેલ હાલતના હોય છે. એવા પુરુષો મુશ્કેલ હાલતમાં રહી જાય એ જેમ તેમના કમનસીબની વાત છે, તેમ દેશીઓની કદર પીછાણવાની શક્તિ વિષે નરસું લગાડનારી પણ છે. એવા પુરુષો જો યુરોપ કે અમેરિકામાં હોય, તો તેઓ મોટાં માન અને દોલતે પોશાય; તથા પ્રજા અને સરકાર તેમને ઉત્તેજન આપી આગળ વધાર્યાં વગર રહે નહીં. અત્રે પણ તેમ જ થવું જોઈએ છે અને તેમ થશે તો જ એવા નામીચા પુરુષોનો આપણામાં વધારો થશે. આ વાત પણ તપાસવા જોગ છે કે એવા પુરુષો અત્યારસુધી હિંદુ કોમમાંથી જ મળી આવે છે મોહમેદન, પારસી વગેરે કોમમાથી તેઓ મળી આવતા નથી, એનું કારણ શું? શું એવા પુરુષો ચોકસ જાતમાં જ જન્મ પામે છે, અથવા વંશપરંપરા ઉતરે છે? એ સર્વે બાબતોની તપાસ કરતાં અગત્યના ખુલાસા મળશે અને તેથી એવા પુરુષો ઉત્પન્ન થવાનો કાંઈ નિયમ જાણવા જોડે તેમની વૃદ્ધિ બની પ્રજાને ફાયદો થશે.

શ્રીમદે કરેલા શતાવધાનના પ્રયોગ સંબંધે લખતાં *The Indian Spectator* (ઇંડિયન સ્પેક્ટેટર) પત્ર તા. ૨૮, નવેમ્બર, ૧૮૮૬ ના અંકમાં જણાવે છે કે,—

We have had a visit from a young prodigy, Shatavadhani Kavi Shri Raichandra Ravji, an inhabitant of Vavanya, between Kutch and Morvi Mr. Raichandra is a Bania by caste, a versifier by birth and by birth also a *Shatavadhani*. That is one whose mnemonic powers will perform, we suppose 100 different functions at one and the same time. He knows no other language but the Gujarati and yet he can exercise his marvellous powers on sixteen different languages at one sitting. We shall be glad to introduce him to earnest inquirers.

[કચ્છ અને મોરબીની મધ્યમાં વવાણીઆના નિવાસી એક તરુણ પ્રોડિજિ— (મહા આશ્ચર્ય ઉપજાવે તેવી શક્તિ ધરાવનાર પુરુષ—અલૌકિક) શતાવધાની કવિ રાયચંદ રવજીનો અમને સમાગમ થયો હતો. મી૦ રાયચંદ વણિક જ્ઞાતિના છે,

જન્મથી કવિ છે અને જન્મથી શતાવધાની છે, એટલે કે, જેની માનસિક સ્મરણશક્તિ એક જ સમયે ભિન્ન ભિન્ન ૧૦૦ કાર્ય કરી શકે છે. તેઓ માત્ર ગુજરાતી ભાષા જાણે છે, છતાં તેઓ પોતાની અદ્ભુત શક્તિઓનો જુદી જુદી સોળ ભાષાઓ ઉપર એકી વખતે ઉપયોગ કરી શકે છે. જિજ્ઞાસુઓને તેઓનું ઓળખ કરાવવા અમે ખુશી થઈશું]

'મુંબઈસમાચાર' પત્ર તા. ૩, ડીસેમ્બર, ૧૮૮૯ ના અંકમાં નીચે પ્રમાણે શતાવધાનસભાનું વર્ણન આપે છે:—

યાદદાસ્ત શક્તિના એક તરુણ હિંદુએ કરી બતાવેલા ચમત્કારો.

કાઠીઆવાડના મોરબી સંસ્થાનના ગામ વવાણીઆના રહીશ કવિ રાયચંદ્ર રવજીભાઈની અવધાનશક્તિના ચમત્કારો જોવાને અત્રેની 'થીઓસોફીકલ સોસાઇટી તરફથી એક ખાનગી મેળાવડો કરવાનું આમંત્રણ થયું હતું તે મુજબ સોસાઈટીવાળા મકાનમાં ગઈ પરમ દિવસ સાંજે સાડા પાંચ કલાકે હિંદુ મુસલમીન, યુરોપીયન, પારસી વગેરે જુદી જુદી જાતિના ગૃહસ્થો રુબરુ તેમણે તે કરી બતાવ્યા હતા. તેર વેલે વખતે કાઠીઆવાડી સાદા પોશાકમાં કવિ રાયચંદ્ર આવી પુગતાં તાળીઓના અવાજથી તેઓને વધાવી લેવામાં આવ્યા હતા. સાંજના કલાક છને સુમારે તેણે પોતાનું કાર્ય શરુ કરતાં જણાવ્યું હતું કે, "દુનિયામાં માણસ જાત યાદદાસ્તશક્તિ, કાવ્યશક્તિ અને હસ્તચમત્કૃતિ માટે વખણાય છે આ ત્રણમાંની પહેલી બેનું મને મહેજસાજ જ્ઞાન છે અને છેલીથી હું બીન વાકેફ છું હસ્તશક્તિનો તીર, બાણ, તલ વાર, બંદુક વગેરેમાં સમાસ થાય છે, કે જેમાં હિંદુઓમાં જાણીતા થઈ ગયેલા પાંડવો મશહુર છે. સ્મરણશક્તિ વિષે હું પણ કંઈક જાણું છું. તે મારી અલ્પશક્તિ જેટલું તમો ગૃહસ્થો હજુર કહી સંભળાવીશ."

તે પછી સભાના ગૃહસ્થોને વાકેફ કરવામાં આવ્યા હતા કે જુદી જુદી બાર ભાષાઓનં એકેક જણે એવું વાકય બનાવવું કે તેમાં છ શબ્દો આવે. તે મુજબ (૧) **સ્પેનીશ**, (૨) **અંગ્રેજી**, (૩) **જર્મન**, (૪) **ફ્રેંચ**, (૫) **લેટીન**, (૬) **ઝંદ**, (૭) **સંસ્કૃત**, અને (૮) **બંગાલી**, ભાષા જાણનારા જુદા જુદા ગૃહસ્થોએ એક કાગળના કટકાપર આગમચથી છ છ શબ્દોનું વાકય લખી રાખ્યું હતું અને નવમી ફારસી ભાષા રહી જવાથી તેની માંગણી થતાં તે પણ મંજુર રખાઈ હતી.

કવિરાજે તે પછી જણાવ્યું હતુ કે, "જુદા જુદા ભાષા ધરાવનાર એકેક શખ્સે પોતાના છ છ, બોલના વાકયનો એકેકો બોલ અવાર નવાર ગમે તેમ તેમને કહી સંભ ળાવવો. અનુક્રમે તે વાકયોના શબ્દો કહેવાની કશી અગત્ય નથી. જુદા જુદા શબ્દો જુદી જુદી ભાષામાં બોલાશે, તે હું લક્ષમાં લઈ કાગળપર લખ્યા મુજબ વાકયોના અનુક્રમે શબ્દો છેવટે તમને કહી સંભળાવીશ. તેમ જ વળી અધવચમાં હું જુદા જુદા બે રાગની કવિતા રચીશ એકેક લીટી જોડી માફ લક્ષ તેમાં પણ દોરાવીશ." ત્રત્રે સભાના એક ગૃહસ્થ તરફથી એવી માંગણી થઈ કે એક કવિતામાં 'રુસ્તમજી' નામ

તથા બીજીમાં આજની સભાનું વર્ણન આવે એવી મતલબ સમાવવી. કવિરાજે તે સ્વીકારી જણાવ્યું કે, પહેલી કવિતાની લીટી હું એવી બોલીશ કે તેમાં 'રુસ્તમજી' નામ આવી જશે. તે પછી કવિરાજે સ્થિર ચિત્તથી અવધાન તથા શીઘ્ર કવિતાનું કામ શરૂ કર્યું હતું. જુદી જુદી ભાષા લખનારા ગૃહસ્થો પોતે લખી રાખેલાં વાક્યોના અનુક્રમ તોડી છુટક છુટક શબ્દો કહેતા જતા હતા. તે કવિ યાદ રાખતા હતા ને તે કવિતા પાનું કર્યે જતા હતા. સઘળા શબ્દો પૂરા થતાં અકબંધ વાક્યોમાં તેઓ નીચે મુજબ બોલી ગયા હતા.

૧. અંગ્રેજી. હેવ યુ એવર બીન ઇન બૉમ્બે ?
૨. સ્પેનીશ. ટેકવાનટેસ પાલા બરાસ પોઈ ટેકસ્ટટે નીકવરડારો.
૩. જર્મન. ઇસ્ટ યુ ઝાટર ઓ શેગ ટુ કુન
૪. ફ્રેંચ. બા ફ્રાંઝીલીટિ રેલરેહને એસ્ટ પ્રોવરા બાબ્લે.
૫. ગ્રીક. મછરા તાશ વદીગનાચ શ્રીએશતાચ વા આટુદરીશ; જરથુગ તરીશ.
૬. સંસ્કૃત. ઘડતા ધની પા ણિ શચનચ અપવિત્ર ઉપદ્રુભ (?)
૭. બંગાલી. અપના કે ની આશચ જઈગ ખા મોટા બીયા હેન.
૮. લેટીન. એસે આડમીરાબી લેમ મેનટેમ ટુજુસ જુવેનીશ.
૯. ફારસી. અખરો અનાર બસન મરદુમ ખુબ બશવે.

(તાળીઓ)

એ પછી પહેલી કવિતામાં—

(છંદ ભુજંગી.)

રહ્યા છો મહા લેગને જાળવીને બલો બોધ ભાખો તથાપિ ભલીને
નથી રાગ કે દ્વેષ કે માન કાંટી, વધુ શું વખાણું અહો 'રાય' આંટી ?

(શાર્દૂલ)

સ્ત્રી લોક સમસ્તની મન સજી, વિદ્યાવિવાગે ગઈ;
તેથી સુજ્ઞ સભા જ આ અવસરે, તે જૂએ ગાજી રહી;
થાતાં દર્શન આપનાંજ મુજને, આનંદ ભારે થયો;
આપે આ મુજ શક્તિને નિરખતાં, હું આસ્થક થઈ ગયો.

અત્રે કવિરાજે જણાવ્યું કે, "તમો સાહેબોએ સૂચવેલાં નવ અવધાન તથા જોડેલી કવિતાઓ અનુક્રમે સંભળાવી મારું આજનું કાર્ય તમો ગૃહસ્થો હજુર પૂરું થયું છે. (તાળીઓ.) ઉપલી 'ભુજંગી છંદ'માં આજની સભાનું વર્ણન તેમ જ 'શાર્દૂલ' ની પહેલી લીટીમાં ૧, ૭, ૯, ૧૨ માં હરફોથી માગ્યા મુજબ "રુસ્તમજી" નું નામ આવે છે." મંડળીના એક સભાસદ મી૦ પીરોજશાહે માણસ જાત શું શું કરી શકે છે તેપર સભાજનોનું ધ્યાન ખેંચી જણાવ્યું કે મનોબળ કેળવવા માંગીએ તો કેવું કેળવાય છે તેનો હાલનો દાખલો સરસ છે. એ પછી તેમણે કવિનો

ઉપકાર માનવાની ઇચ્છા રત કરતાં તાળીઓના અવાજ વચ્ચે તે બહાલ રદી હતી. તે બાદ મી૦ રૂસ્તમજી અરદેશર માસ્તરે મંડળી તરફથી કવિરાજને ફુલનો હાર અને ગોટો ભેટ આપ્યા બાદ મિલાવડો વિસર્જન થયો હતો

'જામે-જમશેદ' પત્ર ઉપર પ્રમાણે વર્ણન આપતાં એ જ તારીખના પોતાના અંકમાં લખે છે કે, "એકેક બોલ પોતાના મનમા ઠસાવવા સારુ લગભગ એક મિનિટ લેતા હતા. વળી તે અરસામાં કવિતા પણ જોડતા અને એકેક લીટી લખાવતા; ભોગ જોગે જુદી જુદી ભાષાના શબ્દો બોલનારામાંનું કોઈ ભૂલ ખાઈ જતું, તો તરત જ તેણે ભૂલ કરી છે એવું તેઓ કહી આપતા હતા; જુદી જુદી ભાષાનાં વાક્ય નીચેના ગૃહસ્થોએ ગોઠવ્યાં હતાં:—ઇંગ્રેજી, સ્પેનીશ, તથા જર્મન, મી૦ વાઈ હાઉસ, યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સના કાઉનસલ-જનરલ, ફ્રેંચ એક ફ્રેંચ ગૃહસ્થ; ફારસી, મી૦ ખોદાવક્ષ શીર-મહમદ; ઉર્દુ, મી૦ રૂસ્તમજી કેરસાજી મોદી; લૅટીન મી૦ દલાલ; સંસ્કૃત મી૦ જનાર્દન ડી૦ કાલીલકર; બંગાળી ડાકટર રાય. એ ગૃહસ્થોએ એકેક બોલ ગુંચવણ ભરેલી રીતે હેર ફેર કહ્યા પછી આ યુવાન ગૃહસ્થે કાંઈ પણ ભૂલચૂક વગર આખાં વાક્ય મોઢેથી રજુ કર્યા હતાં"

<u>The Times of India (ટાઇમ્સ ઑફ ઇંડિયા)</u> પત્ર પોતાના તા૦ ૨૮, જાન્યુઆરી ૧૮૮૭ ના અંકમા બીજી એક સભાનું વર્ણન આ પ્રમાણે આપે છેઃ—

<u>*Exhibition of Mnemonic powers*</u>—A large number of native gentlemen assembled on Saturday at the Framji Cowasji Institution to witness an exhibition of the mnemonic powers of a Young Hindoo, named Rajchandra Ravjibhai of about 19 years of age. Dr. Peterson presided on the occassion. Ten Gentlemen of different castes and creeds were selected from the audience to form a committee, and they all wrote out sentences composed of six words into as many different languages Each one then gave in his turn one word of their sentence, often times varying the order of the words. After a time the young Hindu reproduced to the surprise of his audience the entire sentences, giving the order of words from memory. The young man also seemed to have, a remarkable sense of perception by touch or feeling. He was first shown about a dozen books of various sizes and was informed of the names of those books. The man was then blindfolded and he gave out the names of

each of those books by feeling it as it was placed in in his hand. Dr. Peterson congratulated the young Hindu on the wonderful mnemonic powers he seemed to be gifted with and presented him with a gold medal on behalf of the Jain community."

["અદ્ભુત સ્મરણ તથા માનસિક શક્તિઓનું પ્રદર્શનઃ—રાયચંદ રવજીભાઈ નામના ઓગણીશ વર્ષની વયના એક જુવાન હિંદુની અદ્ભુત સ્મરણ તથા માનસિક શક્તિઓનું પ્રદર્શન નિરીક્ષણ કરવા અર્થે, ગયા શનિવારે સાંજે ફરામજી કાવસજી ઇન્સ્ટીટ્યુટીમાં દેશી ગૃહસ્થોનો એક ભવ્ય મિલાવડો થયો હતો. આ પ્રસંગે ડૉક્ટર પીટરસને અધ્યક્ષપદ લીધું હતું. ભિન્ન ભિન્ન જાતિઓની દશ ગૃહસ્થોની એક કમેટી પ્રેક્ષક મંડળમાંથી બનાવવામાં આવી હતી અને તે સર્વે તેટલી જ ભાષાના છ છ શબ્દોના બનાવેલાં દશ વાક્યો લખી આવ્યા હતા. ત્યાર પછી તેઓ પ્રત્યેક આડા અવળા કહેતા હતા. સહજ વખતમાં, તે જુવાન હિંદુએ પોતાના પ્રેક્ષક મંડળના સાનંદાશ્ચર્ય વચ્ચે પોતાની સ્મૃતિમાંથી સક્રમ તે વાક્યો સંપૂર્ણ પણે કહી બતાવ્યાં હતાં. આ જુવાન પુરુષ અલૌકિક સ્પર્શેન્દ્રિય તથા મનેન્દ્રિય ધરાવતા જોવામાં આવ્યાં હતા. તેઓને પ્રથમ એક ડઝન જેટલા જુદાં જુદા કદનાં પુસ્તકો બતાવવામાં આવ્યાં હતાં. તેઓને તેનાં નામ જણાવવામાં આવ્યા હતાં ત્યાર પછી તેઓની ચક્ષુઓ પાટાવડે બંધ કરવામા આવી હતી અને તેઓએ તેઓના હાથમાં જેમ જેમ પુસ્તકો મુકવામાં આવતાં ગયા, તેમ તેમ તેનાં નામ (પુસ્તકોને હસ્તવડે સ્પર્શ કરી) કહી દીધા હતાં. ડૉક્ટર પીટરસને આ જુવાન હિંદુને, આ ચમત્કારીક સ્મરણ અને માનસિક શક્તિથી વિભૂષિત થવા માટે અભિનંદન આપ્યુ હતું અને જૈન કોમનીવતી એક સુવર્ણ ચાંદ અર્પણ કર્યો હતો."

'ગુજરાતી' પત્ર આજ સભાનું વર્ણન આપતાં તા. ૨૩ મી જાન્યુઆરીના અંકમાં આ પ્રમાણે લખે છેઃ—

ગઈ કાલ રોજ સાંજે અત્રેના ફરામજી કા૦ ઇન્સ્ટીટ્યુશનમાં કાઠિયાવાડના શાઘ્રકવિ રાયચંદ રવજીએ શતાવધાન પ્રયોગ કરી બતાવ્યો હતો. શરૂઆતમાં સીધી, અંગ્રેજી, તેલંગુ, કેનેડી, મરાઠી, સંસ્કૃત, જર્મન, ફારસી, ફ્રેંચ, પોર્ટુગીઝ એ દશ ભાષાના છ છ શબ્દનાં દશ વાક્યો ઉત્તરો ઉત્તર આડાં અવળાં કહી બતાવેલાં તે કવિએ સ્મરણમાં રાખી મી૦ પીટરસનના પ્રમુખપણા નીચે યથાર્થ કરી સંભળાવી સભાને રંજન કરી હતી. કવિની અદ્ભુત સ્મરણશક્તિથી હરકોઈ અચરતીની નજરે જોતું હતું. પહેલો પ્રયોગ પુરો થતાં વાર કવિએ વિધાનવિધિ વચ્ચે રચેલી કવિતા નીચે પ્રમાણે કહી સંભળાવી હતીઃ—

સભાસદો અહીં મળ્યા, મહાન જે સુભાગિયા;
પ્રભા સરસ્વતિ તણી, પ્રમુખરૂપ આ ભણી.

ત્યાર બાદ મી૦ પીટરસને કવિની ટુંકામાં પ્રશંસા કરી જૈનમંડળ તરફથી તેઓને એક સોનાનો ચાંદ ભેટ આપ્યો અને બીજા કેટલાક ગૃહસ્થોએ પણ યથાશક્તિ ભેટો આપી હતી. પ્રયોગના બીજા ભાગમાં આંખે પાટા બાંધી ચોપડીઓ ઓળખી કાઢી અને ત્યારબાદ હર્ષના પોકારો વચ્ચે પ્રયોગ પૂરો કરી કવિ એક રસીલું ભાષણ કરી વિધાનવિધિ વિષે તથા સ્મરણશક્તિની કેળવણી વિષે થોડું બોલ્યા હતા. સભામાં આશરે બસો ગૃહસ્થો બિરાજ્યા હતા અને કવિએ પોતાની અદ્ભુત શક્તિ બતાવી સર્વ કોઈને સાનંદાશ્ચર્ય પમાડ્યા હતા. મેળાવડો છેલ્લે સાડા છ વાગતે વિસર્જન થયો હતો.

'જામે-જમશેદ' (તા૦ ૨૪, જાન્યુઆરી ૧૮૮૭) ના નીચેના હેવાલ ઉપરથી જણાશે કે, આ સભામાં સ્મૃતિમાં રાખેલા દશ ભાષાના શબ્દો અર્ધો કલાકમાં મનન કર્યા હતા—

"એ પછી કમિટીના ગૃહસ્થોએ વારા ફરતી પોતાના વાક્યોના બોલો હેરફેર રીતે કવિને કહ્યા હતા અને તે થોડો થોડો વાર મનમાં છુટા તેવણે ગોખ્યા હતા. વળી તે જ વખતે તેવણે એક કવિતાના છુટા છુટા અધુરા બોલો એક જણને લખાવ્યા જતા. અર્ધો કલાક એ રીતે ગોખવા પછી સભાની જોસભર તાળીઓ વચ્ચે સઘળાં વાક્યો બરાબર બોલી ગયા હતા. તેવણ ફતેહમંદીથી એક વાક્ય પુરો કરતાં જ જોસભરી તાળીઓનો આવકાર તેવણને મળતો હતો"

"ડાક્ટર પીટરસને પોતાને આ અખતરાથી બેહદ અચરતી પામેલા જણાવ્યા હતા."

"અમારા સાંભળવામાં આવ્યું છે કે, આગલે દિવસે પોતાને મળેલી એક મેજબાની વખતે કેટલીક વાણીઓમાં મીઠું વધતું ઓછું હતું, તે કવિએ ચાખવા કે હાથ લગાડ્યા વિના માત્ર નજરે જોઈ કહી આપ્યુ હતું."

[વર્તમાનપત્રોના માત્ર આટલા જ લેખો અમને મળતાં અહીં પ્રસંગવશાત્ મુક્યા છે. **ટાઇમ્સ ઑફ ઈંડિયા, બૉમ્બે ગેઝિટ, જામે-જમશેદ** તથા બીજા પત્રોના 'સઅભિપ્રાય મુખ્ય લેખો' તથા બીજા સભાનાં વર્ણનો અને તે સમયના હાઈકોર્ટના ચીફ જજ્જ સર ચાર્લ્સ સારજંટ, મી૦ ટરનર વગેરે ઘણા યુરોપ્યન તથા દેશી અગ્રેસરોના અભિનંદન પત્રો તે સમયના શ્રીમદ્‌ના એક પ્રસંગી પાસે રહી ગએલા; જે પ્રસંગીનો પાછળથી દેહત્યાગ થતાં, મળી શક્યાં નથી. તે પ્રસંગીના કુટુંબીઓ તરફથી આ સાહિત્ય મળી શકશે તો હવે પછીની આવૃત્તિમાં દાખલ કરવા યોગ્ય પ્રયત્ન થશે —સંશોધક. મ. ર.]

અવધાનવિધિ—'મુંબઈ સમાચારના' નીચેના (૨૦, એપ્રિલ ૧૯૦૧ ના) લેખથી શ્રીમદે સત્તર અઢાર વર્ષની વયે કરેલાં બાવન અવધાનનો વિધિ જણાવા યોગ્ય છેઃ—

મર્હુમ પ્રસિદ્ધ જૈનતત્ત્વવેત્તા અને શતાવધાની કવિશ્વર શ્રીમાન્ રાયચંદ્ર રવજીભાઈ, જેમને લગતી કેટલીક વિગત ગયા બુધવારના મુંબઈ સમાચારમાં આપવામાં આવી છે; તેઓ એકી વખતે સો કામ કેવી રીતે કરતા હતા તેનો ખ્યાલ આપવા માટે તેઓએ કરી બતાવેલાં બાવન અવધાનોને લગતી વિગત અમો હેઠળ આપીએ છીએ. એ મર્હુમ ગૃહસ્થની તસવીર આજના પત્રમાં અમોએ આપી છે તે ઉપરથી એવા બાહોશ અને કુદરતની ભારે મોટી બક્ષીસ ધરાવનાર ગૃહસ્થ કેટલા સાદા હતા તે દેખાઈ આવે છે. તેમના ચહેરા ઉપરથી કોઈ કદાચ જ કહી શકે, કે પોતાની સ્મરણશક્તિના અદ્ભુત ચમત્કાર દેખાડનાર એક દેશી તે આ તસવીરમાં દેખાતા જુવાન હતા. તેઓ એકી વખતે એકસો કામ કેવી રીતે બજાવતા હતા, તેને લગતી હેઠળ આપેલી કેટલીક વિગત ઉપરથી વાચનારને મર્હુમ રાયચંદ રવજીભાઈના મરણ માટે વધારે દિલગીર જ થવાનું કારણ મળશે —

બાવનકામઃ—ચોપાટે રમતાં જવું. શેતરંજે રમતા જવું, ટકોરા ગણતા જવું, માળાના પારા ગણતાં જવું, સરવાળા, બાદબાકી, ગુણાકાર અને ભાગાકાર આપેલા ગણતાં જવું, ગંજીફે રમતા જવુ, સોળ ભાષાઓના અક્ષરો યાદ રાખતાં જવું, બે કોઠામાં આડાઅવળા અક્ષરથી કવિતાઓ માગેલા વિષયની કરાવતા જવું, આઠ ભિન્ન ભિન્ન માગેલી સમસ્યાઓ પૂર્ણ કરતા જવુ, સોળ જુદા જુદા માગેલા વૃત્તોમાં માગેલા વિષયો તૈયાર કરાવતાં જવું એમ બાવન કામની શરૂઆત એક વખતે સાથે કરવી, એક કામનો કંઈક ભાગ કરી બીજાં કામનો કંઈક ભાગ કરવો પછી ત્રીજાં કામનો કંઈક કરવો, પછી ચોથા કામનો કંઈક ભાગ કરવો, પછી પાંચમાંનો એમ બાવને કામનો થોડો થોડો ભાગ કરવો, ત્યાર પછી વળી પાછું પહેલા કામ તરફ આવવું અને તેનો થોડો ભાગ કરવો, બીજાંનો કરવો, ત્રીજાંનો કરવો, એમ સઘળાં કામ પૂર્ણ થતાં સુધી કર્યા જવું એક સ્થળે ઉંચે આસને બેસીને એ બધાં કામમાં મન અને દૃષ્ટિ પ્રેરિત કરવી, લખવું નહીં કે બીજીવાર પૂછવું નહીં અને સઘળું સ્મરણભૂત રાખી એ બાવને કામ પૂર્ણ કરવાં, તે અથ ઇતિ આ પ્રમાણે ગણાય છેઃ—

૧. **ચોપાટે રમતાં જવુંઃ**—ત્રણ જણ ચોપાટે બીજા રમતા હતા તેની સાથે ચોપાટ રમતાં જતાં અને વચ્ચે બીજાં એકાવન કામ કરતાં જતાં છેવટ લીલી, પીળી, લાલ અને કાળી એ ચાર રંગની સોગઠીઓ ધ્યાનમાં રાખી કહી આપી હતી. ચોપાટ વચ્ચેથી ઉપાડી લેવામાં આવી હતી

૨. **ગંજીફે રમતાં જવુંઃ**—ચોપાટનો [illegible] રાખ્યા પછી બીજા ત્રણની સાથે કવિશ્વર ગંજીફે રમતા જતા [illegible]ના અને છેવટ [illegible] પત્તાં કહી આપ્યાં હતાં. એ પત્તાં કવિને એકવા [illegible] લઈ લે[illegible]

૩. **શેતરંજે** [illegible] જ [illegible] બીજા એક જા[illegible] સાથે ચિત્ત પરોવ્યુ હ[illegible] સિદ્ધ [illegible] શેતરં[illegible] ઉંટ, અશ્વ, હાથી અને [illegible] નંબરવા [illegible] હતા.

૪. ટકોરા ગણવા—એ વખતે એક બહાર ઉભો રહીને ઝાલરના ટકોરા વગાડતો હતો તે કવિએ સઘળા સ્મરણભૂત રાખી છેવટે કહી આપ્યા હતા

૫. પડતી ચણોઠી ગણવી—કવિને વાંસે વચ્ચે વચ્ચે તે કામની સાથે ચણોઠીઓ નાખવામા આવતી હતી તે કેટલી થઈ તે અવધાનની સમાપ્તિએ કવિએ કહી આપી હતી

૬–૭–૮–૯. બાદબાકી, ગુણાકાર, ભાગાકાર, અને મર્વાળા—કવિને તે કામોની સાથે ગણવા આપ્યા હતા જે કવિએ મનમા રાખીને છેવટે તેના જવાબ ગણી આપ્યા હતા

૧૦. એક જણ હાથમા માળાના પારા ફેરવતો જતો હતો જેમા કવિએ દૃષ્ટિ પરોવી હતી તે માળા વચ્ચેથી અધુરી મૂકવામા આવી હતી છેવટે કવિએ તેના પારા કેટલા થયા, તે કહી આપ્યુ હતુ

૧૧ થી ૨૬ જુદી જુદી ભાષાઓના શબ્દો—સોળ ભાષાના શબ્દો સોળ જણાને વહેંચી આપવામા આવ્યા હતા જ્યારે બીજા કામો કવિ કરતા જતા હતા, ત્યારે વચ્ચે વચ્ચે એકેકો શબ્દ અનુક્રમવિના કવિને કાને મૂકવામા આવતો હતો પ્રથમ ત્રીજો આરબીનો કહેવાતો હતો, પછી ૪૧૭ મો લેટીનનો કહેવાતો ખીજે સંસ્કૃતનો કહેવાતો પછી ૪૧૮ મો ઉર્દુનો કહેવાતો હતો એમ અવિચ્છિન્ન અક્ષરે કવિને કહેવામા આવ્યા હતા સઘળા કહેવાઈ રહ્યા પછી અવધાનની સમાપ્તિએ ભાષાવાર કવિએ કહી આપ્યા હતા સંસ્કૃતનો એક અક્ષર ચોથો હોય અને એક પાચમેમો હોય, એ બન્નેને ક્યાય પણ લખ્યા સિવાય અંત કરણમા ગોઠવી શ્લોકબધ કહી દીધા હતા

સંસ્કૃત, ગુજરાતી, મરાઠી, હિંદી, અંગ્રેજી, પંજાબી, કર્ણાટકી, બંગાળી, માર વાડી, ગ્રીક, ઉર્દુ, જાડેજી, આરબી, ફારસી, દ્રાવિડ, અને સિંધી એમ સોળ ભાષાના શબ્દો અપાયવા હતા એ ભાષાના શબ્દોના વિલોમ સ્વરૂપના એક બે દૃષ્ટાંત અહીં આપ્યા છે

સંસ્કૃતનું વિલોમ સ્વરૂપ

સ્તિ	ક્તો	પ્ણા	સ્વ	સ્વ	ગૈ	સ્તિ	ક્ત	ત્ર	ક્ષ	બ
હિ	વિ	ચો	વિ	વા	કો	પ	નુ	ર	રો	કો
ધો	ચા	કો	મુ	પ	ગી	ક	ગ	વા	વિ	પ
મ	કિ	ય	દં	ધો	યે	વિ	ન	હ	ર	દે

સંસ્કૃતનું ખરું સ્વરૂપ.

(કવિએ કહી આપ્યું તે.—)

બંધો હિ કો યો વિષયાનુરાગી, મો વા વિમુક્તો વિષયે વિરક્તઃ ૧
કો વાસ્તિ ઘોરો નરક' સ્વદેહ' તૃષ્ણાક્ષય' સ્વર્ગપદ કિમસ્તિ ૨

ગુજરાતીનું વિલોમ સ્વરૂપ.

ત	નો	પિ	ના	આ	જુ	આ	સુ
શો	ભે	પે	દ	એ	ય	તે	થી
ર	સુ	ને	લિ	ઈ	ન	હ	વા
થા	છે	છે	૦	૦	૦	૦	૦

ગુજરાતીનું ખરું સ્વરૂપ.

આપના જેવા રત્નોથી હજુ સૃષ્ટિ સુશોભિત છે, એ જોઈને આનંદ થાય છે.

જાડેજીનું વિલોમ સ્વરૂપ.

વ	મુ	લે	તે	જી	ન	તો	ધિ	વા
ડે	ચો	જ	જી	ન	ય	હ	ઘે	મ
અ	ટી	મુ	ન	સા	કે	હી	રો	પ
ઠી	તો	ક	તો	પો	?	ન	૦	૦

કવિએ આનું મુળ સ્વરૂપ કહી આપ્યું હતું તેઃ-

મુંજ ધિરોજાન હતે અચે ન તો, મૂકે ટી ઠીક પડે ન તો, પોય તોજી મરજી. ટી સારો ચોવાય?

અહીં તો અમે માત્ર ત્રણ ભાષાના લોમવિલોમસ્વરૂપ આપી શક્યા છીએ, પરંતુ પોતે જાણતા ન હોતા એવી સોળ ભાષાના શબ્દો વિલોમરૂપ મટાડી ખરા રૂપમા મૂકેલા હતા

૨૮. બે જણ બે વિષયો કોષ્ટકમા આડા અવળા અક્ષરથી માગેલા પુરા કરાવવા ઇચ્છા ધરે; તે કવિ કેવા રૂપથી પૂર્ણ કરતા તેનો એક નમૂનો અહીં આગળ આપ્યો છે માગનાર જે અક્ષર માગે તે આપી કવિ તે કાવ્ય પૂર્ણ કરતા.

કવિતાને હિમ્મત—ભુજંગી.

૩૩ ભ	૧૬ લી	૩૦ કાં	૪૫ નિ	૮ સા	૧૯ સા	૩૬ ધ	૩૪ રે	૧૧ હું	૨૩ ક	૨૧ વી	૨૦ તા
૧૦ પ	૧૮ ડી	૩૧ શો	૭ ક	૪૪ માં	૨૭ કે	૨ મ	૩૭ હું	૩૫ કા	૧૨ વ્ય	૪૦ ગી	૩૮ તા?
૨૮ હ	૨૬ વે	૩૦ જો	૧૫ મ	૬ ને	૪૩ જો	૩ ટ	૪૨ તાં	૧૩ હ	૪૫ ઉં	૨૨ દે	૪૭ જે
૯ ર્	૧૭ પા	૪૮ હું	૨૫ ક	૨૯ રી	૫ મૂ	૪ જ	૪૧ સં	૧૪ ભા	૧ ળ	૩૯ લે	૨૪ જે

અક્ષર ઉપર જે આડાઅવળા આંકડા મૂક્યા છે તે પ્રમાણે અક્ષરો મંગાયા હતા, તેમાંથી કવિતાની કવિતા થઈ ગઈ હતી.

૩૬. આઠ જુદી જુદી સમસ્યાઓ આપી હતી તેની વચ્ચે વચ્ચે એકેકી કડી લખાવીને પૂર્ણ કરી હતી છેવટે આઠે સમસ્યાઓ કવિએ બોલી દેખાડી હતી

૩૭ થી ૫૨. સોળ જણાઓએ જુદા જુદા સોળ વિષયોની જુદા જુદા વૃત્તમાં કવિતા માગી હતી. જે કવિતાની એકેકી કડી એકેકું કામ કરતાં જતાં કવિએ પૂર્ણ કરાવી હતી; અને છેવટે તે પાછી સોળે નવી કવિતાઓ કવિને મોઢે થઈ ગઈ હતી તે કવિએ કહી બતાવી હતી. શીઘ્ર કવિતાના બે ત્રણ નમૂના આપીએ છીએઃ—

"ચંદ્રના રથને હરણીઆં શા માટે જોડ્યાં છે? તે માટે તર્ક દોડાવવો, અને ઉપરની બે કડી પછી વાણીઆ ઉપર ઉતારવી" એ વિષય

શાર્દૂલવિક્રીડિત.

"અંગે શૌર્ય દમામ નામ ન મળે, સત્તા રતી ના જરી!
પ્રેમી કાયરતાતણો અધિક છે, શાસ્ત્રે કથા એ ખરી,"
ભાગી જાય જરૂર તે ભય ભર્યો, રે! દેખતાં કેસરી,
તે માટે રથ ચંદ્રને હરણિયાં, જોડી દીધાં શ્રી હરી!!!

કજોડાં માટે હિંદુઓને તિરસ્કાર.

મનહર.

ફૂલમૂળપર મોહી, શૂળ હાથે કરી રોપો; મુખથકી ફૂલ કેમ? કરો નિજ બાળિકા.
કરો છો કસાઈ થકી એ સવાઈ આર્યભાઈ, નકી એ નવાઈની ભવાઈ સુખટાળિકા;
ચેતો ચેતો ચેતો રે ચતુર નર ચેતો ચિત્ત, બાળો નહીં હાથે કરી બાળ અને બાળિકા,
અરે! **રાયચંદ્ર** કહો, કેમ કરી માને એહ, ચડી બેઠી જેને કાંધે, ક્રોધધરી કાળિકા!!

"કવિનું પોતાનું તેમના પિતાશ્રી સહિત નામ આવે અને એક દોહરામાં મહાત્માને પ્રણામ થાય" તે વિષય

દોહરા.

રાચે ચરા ચંદ્રોદયે, રહે વધુ છવિ નામ;
તેવા નરને પ્રેમથી, નામ કરે પરણામ.

અવધાનોમાં '**ચોપાટનો તિરસ્કાર**' એ વિશે ભુજંગી આપ્યો હતો. જે અહીં આપેલ છે.

ભુજંગી.

કર્યું રાજ્ય તે ધર્મનું ધુળધાણી, વળી ફેરવ્યું કૌરવો શીર પાણી!
તછ તું પ્રતાપે નળે નિજ રાણી, હવે જોઈ ચોપાટ તારી કમાણી!!!!

એ જ અવધાનમાં "**વંઝયાપુત્ર મારવાને કોઈ ચાલ્યો જાય છે.**" એ સમસ્યા પૂર્ણ કરવાની હતી, તે આવી રીતે પૂર્ણ કરી હતી

કવિત–મનહર.

પ્રેમ ધરી પૂછયું એક, કવિકને કામિનીએ, ખલકનો ખેલ અહા! અજબ દેખાય છે,
સર્વને સંતાનસુખ, સંસારમાં સાંપડે છે, એજ માટે વંઝ્યાતણો, જીવ તલખાય છે,
કહો કવિરાય એનું, કૃપાથી કારણ મને, કહે કવિ કયાંથી થાય? એનું આમ થાય છે,
ઉદર પ્રવેશ પેહલાં, પ્રભુને ત્યાંથી પઢાવી, વંઝ્યાપુત્ર મારવાને, કોઈ ચાલ્યો જાય છે!!!

[સંવત્ ૧૯૪૧ ના જેઠ માસમાં "ધર્મદર્પણ" નામના એક માસિક પત્રમાં શ્રીમદ્‌ની સત્તર વર્ષની વયે વર્તતી શક્તિના સંબંધમાં એક મુખ્ય લેખ છે, તેમાંથી નીચે પ્રમાણે લઈએ છીએ —સંશોધક. મ. ર.]

"પુનર્જન્મ નહીં માનનાર પુરૂષોને આ શીઘ્ર કવીશ્વરની અદ્ભુત શક્તિ પુનર્જન્મ છે એમ મનાવવાને માટે પ્રત્યક્ષ અને સબળ પુરાવો છે. આપણા આ શીઘ્ર કવીશ્વરની દિવ્ય સ્વાભાવિક શક્તિ માટે આપણા ભરતખંડી આર્યોએ અભિમાન ધરવા જેવું છે. ધન્ય છે! એમની જન્મભૂમિને અને ધન્ય છે એમની જનેતાને! એ ભારતભુષણ રમણીય રત્ન મહાત્મા શીઘ્રકવીશ્વરને શતાવધાન સુધી પહોંચવા ઉત્સાહ છે —"ધર્મદર્પણ" જેઠ, ૧૯૪૧.

પત્રાંક અનુક્રમ.

"શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર"ની અત્યારસુધીમાં બહાર પડેલ ચાર આવૃત્તિઓના પત્રાંકમાં કેટલોક ફેર છે તે શોધવાની સગવડતા ખાતર પૂર્વેની ચાર આવૃત્તિ અને પ્રસ્તુત પાચમી આવૃત્તિના પત્રાંકનો અનુક્રમ અહીં આપેલ છે.

પ્રસ્તુત આવૃત્તિમાં લખાણને છેડે આપેલા આંક ત્રીજી આવૃત્તિના છે અને તે આંકનુ લખાણ કયા કયા પાના ઉપર આવેલ છે તે પાચમાં કોલમમાં આપેલ છે.

લખાણને વિષયનુક્રમમાં આપવા માટે પત્રોને મથાળે આવેલા 'નમસ્કાર વચનો' તથા પત્રને છેડે આવેલી 'સહીઓ' મૂળ લખાણ સાથે આપેલ નહોતા તે અને આપેલ છે

સ્થળ સંકોચ અર્થે સ્થળના નામ અને વર્ષ, તિથિ વગેરે ટુંકા શબ્દોમાં આપવા પડયા છે.

બીજી આવૃત્તી છપાવતાં જે પત્રો મળેલાં તે વૃદ્ધિપત્ર ૧-૨ અને અપ્રકટ લખાણ તરીકે તેમાં આપેલ છે, એટલે પ્રથમની આવૃત્તિના કોલમમાં તેના આંક આપેલ નથી, પણ બીજી અને ત્રીજી આવૃત્તિના કોલમમાં નવાં જ આંક આપેલ છે.

હાથનોંધ ૧-૨-૩ ના આંકનું લખાણ જુદે જુદે સમયે પૃથક પૃથક લખાયેલુ છે એટલે તેના સ્થળ કે વર્ષ નિર્ણીત કરી શકાયા નહીં હોવાથી અપાયા નથી.

વૃદ્ધિ પત્રમાં ૩ માં આવેલ અને બીજું લખાણ સંશોધિત કરી ત્રીજી આવૃત્તિમાં દાખલ કરવાનુ હતું તે દરમ્યાનમાં મુરબ્બી શ્રી મનસુખભાઈનો દેહ વિયોગ થયો, એટલે તે દાખલ થતું રહી ગયેલ, જે ભાઈ મનસુખલાલ કીરતચંદે સંશોધિત કરી ચોથી આવૃત્તિમા (બાળબોધ લિપિની બીજી આવૃત્તિમા) દાખલ કરેલ તે પ્રસ્તુત આવૃત્તિમા આપેલ છે. તેના આંક જે પ્રમાણે ચોથી આવૃત્તિમાં છે તે જ પ્રમાણે આપેલ છે ફક્ત તે આંક પહેલાં '૪/' મૂકેલ છે. આ લખાણ આવૃત્તિ ૧-૨-૩ મા નહીં આવતું હોવાથી તે કોલમમા તેના આંક આપેલ નથી.

(?) આવું પ્રશ્નચિન્હ ચોથી આવૃત્તિના કોલમમાં છે ત્યાં તે આંકનો પત્ર તે આવૃત્તિમાં નથી, તેમ વર્ષના કોલમમા મૂકેલ છે તેના વર્ષ-સ્થળ વગેરે લખાણમાં નથી.

(") આવું ચિન્હ પાંચમાં કોલમમાં આવેલ પૃષ્ઠોની બાજુમાં મૂકેલ છે તે પૃષ્ઠ ઉપર તે આંકનું આવેલ લખાણ બેવડાયેલું (Duplicate) છે.

ટુંકાવેલા અક્ષરોની સમજ.

અ.—અશાડ	જે.—જયેષ્ઠ	મ.—મહા	વઢ૦—વઢવાણ
અપ્ર૦ લ૦—	ધ૦—ધર્મપૂર	મા.—માગસર	વૈ.—વૈશાખ
અપ્રકટ લખાણ	ન૦—નડિઆદ	મું૦—મુંબઈ	વૃ૦પ૦—વૃદ્ધિપત્રક
આ.—આશો	પા.—પાઠાન્તર	મો૦—મોરબી	શ.—શનિવાર
આ૦—આણંદ	પો.—પોષ	ર.—રવિવાર	શુ૦—શુક્રવાર
ઈ૦—ઈડર	ફા.—ફાગણ	રા૦—રાળજ	શુ.—શુદી
કા.—કાર્તિક	બ૦—બજાણા	રાણ૦—રાણપૂર	સં૦—સંવત
કા૦—કાવિઠા	બુ.—બુધ	વ૦—વવાણીઆ	સ.નિ.—સમય-નિર્ણીત
ગુ.—ગુરૂવાર	ભ૦—ભરૂચ	વ.—વદી	સા૦—સાયલા
ચૈ.—ચૈત્ર	ભો૦—ભોમવાર	વડ.—વડવા.	શ્રા.—શ્રાવણ

—સંશોધક.

આવૃત્તિ ૧ બાળબોધ આંક	આવૃત્તિ ૨ ગુજરાતી આંક	આવૃત્તિ ૩ ગુજરાતી આંક	આવૃત્તિ ૪ બાળબોધ આંક	પ્રસ્તુત આવૃત્તિ ૫ પૃષ્ઠ	સ્થલ-વર્ષ.
					સં૦ ૧૯૪૦ પહેલાં
૧	૧	૧	૧	૧	સ.નિ.
૪	૪	૪	૩૭	૧૩૮	॥ પા. ૧૯૪૬.
૫	૫	૫	૧૩૯	૧૮″	॥ પા. ॥
૬	૬	૬	૧૪૦	૧૮″	॥ પા. ॥
૭	૭	૭	૭	૧૨,૧૩,૪૩૮″	॥ પા. ૧૯૪૩.
૮	૮	૮	૫૭	૯	॥ પા ૧૯૪૬.
૯	૯	૯	૫૮	૧૮,૭૮″,૪૪૫	॥ પા. ॥
૧૦	૧૦	૧૦	૧૪૧	૧૨	॥ પા. ॥
૧૧	૧૧	૧૧	૮૦	૯૭	॥ પા ॥
૧૨	૧૨	૧૨	૮૬	૧૦	॥ પા. ॥
૧૩	૧૩	૧૩	૮૮	૧૯″	॥ પા. ॥
૧૪	૧૪	૧૪	૧૦	૩૨૯	॥ પા. ૧૯૪૩.
૧૫	૧૫	૧૫	૧૧	૩૩૦	॥ પા. ॥
					સં૦ ૧૯૪૩
૨૧	૨૧	૨૧	૮૨	૯૭	સ નિ. પા. ૧૯૪૬.
૨૩	૨૩	૨૩	૨૭	૯૮	॥ પા. ૧૯૪૫
૨૪	૨૪	૨૪	૨૦	૩૭૪	॥ પા. ૧૯૪૪.
૨૬	૨૬	૨૬	૯	૪૨૯	॥ પા. ॥
૨૭	૨૭	૨૭	૧૪૮-૧	૯૯	॥ પા. ૧૯૪૭.
૨૮	૨૮	૨૮	૬૯	૯૯	॥ પા. ૧૯૪૬.
૩૦	૩૦	૩૦	૬૫	૩૯૨	॥ પા. ॥
૩૧	૩૧	૩૧	૭૫	૯૯	॥ પા ॥
૩૨	૩૨	૩૨	૭૬	૯૯	॥ પા ॥
૩૩	૩૩	૩૩	૭૯	૧૦૦	॥ પા. ॥
૩૪	૩૪	૩૪	૭૭	૧૦૧	॥ પા. ॥
૩૫	૩૫	૩૫	૭૮	૧૦૧	॥ પા. ॥
૩૬	૩૬	૩૬	૮	૧૯,૪૯,″૬૨,″૧૦૨	॥
૩૭	૩૭	૩૭	૫૧	૧૯,″૪૯,″	॥ પા. ૧૯૪૫.
					સં૦ ૧૯૪૪.
	૩૮	૩૮	૭	૨૦	સ નિ.

આવૃત્તિ ૧	આવૃત્તિ ૨	આવૃત્તિ ૩	આવૃત્તિ ૪	આવૃત્તિ ૫	સ્થલ-વર્ષ
					સં૦ ૧૯૪૪
૩૯	૩૯	૩૯	૮૬	૧૧	॥ પા ૧૯૪૬
૪૦	૪૦	૪૦	૪૮	૨૦,"	મુ૦ આ વ ૨ ગુ.
					સં૦ ૧૯૪૫
૪૧	૪૧	૪૧	૨૨	૧૧	ભ૦ મા શુ ૧૨
૪૨	૪૨	૪૨	૨૩	૨૧"	મા વ ૭ ભો
૪૩	૪૩	૪૩	૨૮	૨૧",૪૪૦"	વ૦ મ વ ૭
પૃષ્ઠ					
૧૮૬ ૧	૪૪	૪૪	૨૯	૨૧",૪૪"	વ૦ મ વ ૭
૪૪	૪૫	૪૫	૩૧	૧૦૨,૪૩૮	॥ મ વ ૧૦ ભો.
૪૫	૪૬	૪૬	૩૨	૧૦૩,૪૩૮	ફા શુ ૯ ૨
૪૬	૪૭	૪૭	૩૩	૧૦૪,૪૩૮	ફા શુ ૯ ૨
૪૭	૪૮	૪૮	૩૪	૧૦૫	મો૦ ચૈ વ ૯
૪૮	૪૯	૪૯	૩૫	૨૨"	ચૈ વ ૧૦
૪૯	૫૦	૫૦	૩૯	૨૨,૧૦૫,૪૪૦	વ૦ વૈ શુ ૧૨
૫૦	૫૧	૫૧	૩૬ ૨	૧૦૬	॥ વૈ શુ ૧
પૃષ્ઠ					
૧૮૬ ૨	૫૨	૫૨	૩૮	૪૪૦"	॥ વૈ શુ ૬ સો
૧૮૬ ૨	૫૩	૫૩	૪૦ ૨	૨૨"૧૦૭"	જે શુ ૪,૨
૫૧	૫૪	૫૫	૧૦૨ ૨	૨૨"	મુ૦ અ શુ ૫ ૨
૫૨	૫૫	૫૬	૨૬	૨૨ ૭૬,૧૧૦	આ વ ૧૦ બુ
૫૩	૫૬	૫૭	૪૯ ૨	૨૩	મુ૦ આ વ ૧૦,શ.
૫૪	૫૭	૫૯	૫૩	૭૭"	સ નિ
૫૬	૫૯	૬૦	૫૪	૭૯,૧૧૦	॥
૫૭	૬૦	૬૧	૫૫	૨૩"	॥
૫	૬૨	૬૩	૫૬	૧૧૦",૪૩૮"	॥
૬૧	૬૫	૬૬	૮૭	૨૩"	॥ પા ૧૯૪૬
					સં૦ ૧૯૪૬
૬૭	૬૬	૬૭	૩૬ ૨	૨૪"	વ૦ સ નિ પા ૧૯૪૫
૬૭	૭૧	૭૨	૧૦૫	૪૯	મુ૦ અ વ ૭
૬૮	૭૨	૭૩	૧૧૭	૨૪,૧૧૧,૪૪૫	વ૦ પ આ શુ ૧૧,ભો
૬૯	૭૩	૭૪	૪૫	૨૪,૪૯	ભ૦ આ શુ ૧૦
૭૪	૭૮	૭૮	૧૧૮	૨૪"	વ૦ આ વ ૧૦
૭૬	૮૦	૮૧	૧૨૦	૨૪"	॥ ભા૦

આવૃત્તિ ૧ બાળબોધ આંક	આવૃત્તિ ૨ ગુજરાતી આંક	આવૃત્તિ ૩ ગુજરાતી આંક	આવૃત્તિ ૪ બાળબોધ આંક	પ્રસ્તુત આવૃત્તિ ૫ પૃષ્ઠ	સ્થલ-વર્ષ.
					સં૦ ૧૯૪૬
૭૭	૮૧	૮૨	૧૨૨	૨૫,૧૧૨	" બી ભા.શુ ૧૪
૭૮	૮૨	૮૩	૧૧૫	૪૯",૧૧૨"	" પ્ર ભા.શુ ૬
૭૯	૮૩	૮૪	૧૨૩	૨૫",૪૯"	" બી ભા શુ ૧૪,૨
૮૦	૮૪	૮૫	૧૨૪	૨૫	મો૦ બી ભા વ ૭,૨
૮૧	૮૫	૮૬	૧૨૫	૨૫",૧૧૩,૮૪૫	" બી ભા વ ૭,૨
૮૨	૮૬	૮૭	૧૨૭	૨૫	ભાદરવો
૮૬	૯૦	૯૧	૧૩૦	૨૬,૪૪૬	વ૦ આ શુ ૫,શ
૮૭	૯૧	૯૨	૧૩૨ ૨	૨૬	" આ શુ ૧૦,ગુ
૮૯	૯૩	૯૪	૧૩૭	૨૬	" આ શુ ૧૨,શ
પૃષ્ઠ					(૧૯૪૫)
૧૮૬ ૬	૧૦૧	૧૦૨	૪૨	૨૭"	ભ૦ અ શુ ૧૫,શુ૦
૧૮૬-૭	૧૦૨	૧૦૩	૪૪	૨૮",૧૧૭",૧૧૮"	ભ૦ શ્રા.શુ ૩,બુ
૧૮૬-૮	૧૦૩	૧૦૪	૬૨	૨૮",૧૧૮"	મું૦ કા.શુ ૭,ગુ
૧૮૬ ૧૦	૧૦૫	૧૦૬	૧૧૩	૨૮",૧૧૮"	વ૦ પ્ર ભા શુ ૩,સો
૧૮૬ ૧૨	૧૭૪	૨૬૭	૬૬	૨૯	કા વ ૧,શુ૦
પૃષ્ઠ	પૃષ્ઠ	પૃષ્ઠ			
૧૮૬ ૧૨	૧૭૫	૨૬૭	૬૭	૧૧૮	કા વ ૩,૨
૧૮૬ ૧૩	૧૭૫	૨૬૮	૭૩	૨૯	પો.શુ ૩,બુ
૧૮૬ ૧૩	૧૭૬	૨૬૯	૮૨	૨૯	વૈ શુ ૫,શુ૦
૧૮૬ ૧૩	૧૭૬	૨૬૯	૮૪	૨૯"	જે શુ ૪,ગુ
૧૮૬ ૧૪	૧૭૭	૨૭૦	૮૮	૩૦	જે વ ૧૧,શુ૦
૧૮૬ ૧૫	૧૭૭	૨૭૦	૮૯	૩૦	આ શુ ૪,શ
૧૮૬ ૧૫	૧૭૭	૨૭૦	૧૦૦	૧૧૯"	અ શુ ૫,૨
૧૮૬ ૧૬	૧૭૮	૨૭૨	૧૦૪	૩૦	અ.વ ૪,૨.
૧૮૬ ૧૬	૧૭૮	૨૭૨	૧૦૬	૩૦	અ વ ૧૨,૨
					સં૦ ૧૯૪૭
૧૮૬ ૧૧	૧૦૬	૧૦૭	૧૫૩	૧૧૮"	મું૦ કા વ ૯,શુ
૧૮૬ ૧૧	૧૦૭	૧૦૮	૨૧૨	૨૯"	" જે શુ.૧૫,૨.
૮૦	૯૪	૮૫	૧૮૩	૧૧૫,૪૪૬	સતિ.
૯૩	૯૭	૮૮	૧૪૫	૨૭	મું૦ કા શુ ૫,બો.

આવૃત્તિ ૧	આવૃત્તિ ૨	આવૃત્તિ ૩	આવૃત્તિ ૪	આવૃત્તિ ૫	સ્થલ-વર્ષ.
					સં૦ ૧૯૪૭
૯૪	૯૮	૯૯	૧૪૭	૧૧૬″	" કા શુ ૧૪
૯૫	૯૯	૧૦૦	૧૪૬	૧૧૭,૪૪૬	" કા શુ.૧૩
૯૬	૧૦૦	૧૦૧	૧૪૯	૨૭,૧૧૭	" કા.શુ ૧૪.
૯૭	૧૦૮	૧૦૯	૧૯૩	૧૨૧,૪૪૬	" કા વ ૧૪,ગુ
૯૮	૧૦૯	૧૧૦	૧૫૬	૩૦″	" કા વ ,,શુ૦
૯૯	૧૧૦	૧૧૧	૧૫૭	૩૦″,૧૨૩	" મા શુ ૪,સો
૧૦૧	૧૧૨	૧૧૩	૧૫૯	૩૦″	" મા શુ.૧૪,ગુ
૧૦૨	૧૧૩	૧૧૪	૧૬૦	૩૧,૪૩૮,૪૪૭	" મા શુ ૧૪,ગુ
૧૦૩	૧૧૪	૧૧૫	૧૬૧	૩૧″,૧૨૪″	" મા વ ,,
૧૦૫	૧૧૬	૧૧૭	૧૬૭	૧૨૪	" પોષ
૧૦૬	૧૧૬	૧૧૭	૧૬૪	૬૫″	" પો શુ ૧૦
૧૦૭	૧૧૭	૧૧૮	૧૬૫	૩૧,૪૪૭	" પો શુ ૧૪,શુ૦
૧૦૮	૧૧૮	૧૧૯	૧૬૯	૩૧,	" ૧૪,૨,૧૮૯૧.
૧૧૦	૧૨૦	૧૨૧	૧૭૧	૩૨,૧૨૫,૪૪૭	" મ શુ ૧૧.
૧૧૧	૧૨૧	૧૨૨	૧૭૨	૩૨	" મ શુ ૧૧,ગુ
૧૧૨	૧૨૨	૧૨૩	૧૭૪	૩૨″	મું૦ મ વ ૩,ગુ
૧૧૫	૧૨૫	૧૨૬	૧૭૯	૩૨	સ નિ
૧૧૬	૧૨૬	૧૨૭	૧૭૬	૩૩,૪૪૮	મું૦ મ વ ૧૧
૧૧૭	૧૨૭	૧૨૮	૧૭૯	૩૩,૪૩૮″	સ નિ
૧૧૮	૧૨૮	૧૨૯	૧૮૨	૩૩,૪૪૮,	મું૦ મ વ ,,
૧૧૯	૧૨૯	૧૩૦	૧૮૪	૭૮″,૧૨૫″	" ફા શુ ૪,શ
૧૨૦	૧૩૦	૧૩૧	૧૮૫	૧૨૬,૪૪૮	" ફા શુ ૭
૧૨૨	૧૩૨	૧૩૩	૧૮૭	૧૨૭,૪૩૮,૪૪૮	" ફા શુ ૧૩,સો
૧૨૫	૧૩૫	૧૩૬	૧૯૨	૧૨૮″	મુ ફા વ ૧૩
૧૨૭	૧૩૭	૧૩૮	૧૮૦ ૧	૧૨૮,૪૩૮″	સ નિ
૧૨૮	૧૩૮	૧૩૯	૧૯૪	૩૩,૪૪૮	"
૧૩૦	૧૪૦	૧૪૧	૧૯૫	૧૨૯	"
૧૩૧	૧૪૧	૧૪૨	૧૮૧	૧૨૯	"
૧૩૨	૧૪૨	૧૪૩	૨૧૫	૧૩૦	"
૧૩૩	૧૪૩	૧૪૪	૧૬૮	૩૪,૪૩૮	"
૧૩૪	૧૪૪	૧૪૫	૧૭૩ ૧	૩૪	"
૧૩૫	૧૪૫	૧૪૬	૨૦૬	૩૫	"

આવૃત્તિ ૧ બાળબોધ આંક	આવૃત્તિ ૨ ગુજરાતી આંક	આવૃત્તિ ૩ ગુજરાતી આંક	આવૃત્તિ ૪ બાળબોધ આંક	પ્રસ્તુત આવૃત્તિ ૫ પૃષ્ઠ	સ્થલ-વર્ષ.
					સં૦ ૧૯૪૭
૧૩૬	૧૪૬	૧૪૭	૨૨૩	૧૩૦	"
૧૩૭	૧૪૭	૧૪૮	૫૬૧	૧૩૧	"
૧૩૮	૧૪૮	૧૪૯	૨૪૨	૧૩૩	સ.નિ.
૧૩૯	૧૪૯	૧૫૦	૧૯૭	૧૩૩	મું૦ ચૈ.શુ ૮.
૧૪૦	૧૫૦	૧૫૧	૧૯૮	૩૫"૧૩૪	" ચૈ.શુ ૯.
૧૪૧	૧૫૧	૧૫૨	૧૯૯	૧૩૪"	" ચૈ.શુ.૧૦.
૧૪૨	૧૫૨	૧૫૩	૨૦૦	૪૩૮"	" ૧૮,૪,૯૧.
૧૪૩	૧૫૩	૧૫૪	૨૦૧	૩૫	" ૨૧,૪,૯૧.
૧૪૪	૧૫૪	૧૫૫	૨૦૩	૩૫",૧૩૫	" ચૈ.વ.૩,ર.
૧૪૫	૧૫૫	૧૫૬	૨૦૪	૩૫,૪૪૮	" ચૈ.વ.૭,ગુ.
૧૪૬	૧૫૬	૧૫૭	૨૦૫	૩૬"	" ૭,૫,૧૮૯૧.
૧૪૮	૧૫૮	૧૫૯	૨૦૮	૩૬,૪૪૮	" વૈ.વ.૩.
૧૫૧	૧૬૧	૧૬૨	૨૧૧	૧૩૫	" જે.શુ.૭,શ.
૧૫૩	૧૬૩	૧૬૪	૨૧૬-૧	૩૬",૧૩૬	" અ.શુ.૮,ભો.
૧૫૫	૧૬૫	૧૬૬	૨૧૮	૩૬	મું૦ અ.વ.૧૪.
૧૫૬	૧૬૬	૧૬૭	૨૨૦	૩૬"	શ્રા.શુ.૧,બુ.
૧૫૭	૧૬૭	૧૬૮	૨૨૧	૧૪૧	શ્રા શુ ૯,ગુ.
૧૫૮	૧૬૮	૧૬૯	૨૨૯	૩૬	ભાદરવો.
૧૬૫	૧૭૫	૧૭૬	૨૦૨	૪૩૮	વ૦ ભા.વ.૫,બુ.
૧૬૬	૧૭૬	૧૭૭	૨૩૩	૩૬",૧૪૨	" ભા.વ.૫,બુ.
૧૬૯	૧૭૯	૧૮૦	૨૩૭	૩૭	" ભા.વ.૧૧,સો.
૧૭૧	૧૮૧	૧૮૨	૨૩૯	૩૭",૧૪૨"	" ભા.વ.૧૪,ગુ.
૧૭૪	૧૮૪	૧૮૫	૨૪૧-૧	૩૭,૧૪૨,૪૪૯	" આ.વ ૭,ગુ૦
૧૭૬	૧૮૬	૧૮૭	૨૪૭	૩૭,૪૪૯	વ૦ આ.વ.૧૨.
૧૭૭	૧૮૭	૧૮૮	૨૧૯-૨	૩૭	સ.નિ.
					સં૦ ૧૯૪૮
૧૮૦	૧૯૦	૧૯૧	૨૫૬	૩૭	કા શુ.૮,સો.
૧૮૧	૧૯૧	૧૯૨	૩૦૪	૧૪૩"	સ.નિ.
૧૮૩	૧૯૩	૧૯૪	૨૫૮	૩૭"	મા શુ.૨,ગુ.
	૧૯૪	૧૯૫	૨૫૯	૩૭,૪૪૯	મા શુ.૧૪,ભો.

આવૃત્તિ ૧	આવૃત્તિ ૨	આવૃત્તિ ૩	આવૃત્તિ ૪	આવૃત્તિ ૫	સ્થલ-વર્ષ.
					સં૦ ૧૯૪૮
૧૮૫	૧૯૫	૧૯૬	૨૬૦	૪૩૨	મું૦ મા વ. ,,
૧૮૬	૧૯૬	૧૯૭	૨૬૩	૨૮″	,, પો.શુ ૭,ગુ.
૧૮૭	૧૯૭	૧૯૮	૨૬૪	૪૫૮	મું૦ પોશુ ૧૧.
૧૮૯	૧૯૯	૨૦૦	૨૬૬	૪૩૨	પો વ ૯,ર.
૧૯૦	૨૦૦	૨૦૧	૨૬૭-૨	૩૮	મું૦ પો વ ૧૩,ગુ
૧૯૧	૨૦૧	૨૦૨	૨૬૮	૩૮,૧૪૪	,, ૩,૨,૯૨.
૧૯૩	૨૦૩	૨૦૪	૨૭૦ ૧	૧૪૪	,, મ વ ૨.
૧૯૪	૨૦૪	૨૦૫	૨૭૧	૩૮	,, મ વ ૪,બુ
૧૯૬	૨૦૬	૨૦૭	૨૭૩	૩૮″૧૪૪,૪૫૦	,, મ વ ૧૦,ભો.
૨૦૦	૨૧૦	૨૧૧	૨૮૦ ૧	૧૪૫	,, ૨,૩,૯૨
૨૦૪	૨૧૪	૨૧૫	૨૮૯ ૨	૩૮	,, ફા વ ૧૧,ગુ.
૨૦૬	૨૧૬	૨૧૭	૨૯૦	૧૪૫,૪૫૦	,, ફા વ ,,સો
૨૦૭	૨૧૭	૨૧૮	૨૯૧	૩૯	,, મા ૩૦,૮૨.
૨૦૮	૨૧૮	૨૧૯	૨૯૧	૩૯	,, ચૈ શુ ૫,શ.
૨૧૩	૨૨૩	૨૨૪	૨૯૩ ૨	૩૯,૪૫૦	,, ચૈશુ ૧૩,ર.
૨૧૪	૨૨૪	૨૨૫	૨૯૩ ૩	૩૯	,, ચૈ વ ૧,બુ.
૨૧૬	૨૨૬	૨૨૭	૨૯૬	૩૯,૪૫૦	,, ૧૭,૪,૯૨.
૨૧૭	૨૨૭	૨૨૮	૨'૭	૩૯	ચૈ વ ૧૨,ર.
૨૧૯	૨૨૯	૨૩૦	૨૯૮ ૨	૩૯″	વૈ શુ ૪,શ.
૨૨૦	૨૩૦	૨૩૧	૨૯૯	૪૦,૪૫૦	મુ૦ વૈ.શુ ૫,ર.
૨૨૧	૨૩૧	૨૩૨	૨૯૬	૧૪૫	,, ૧૩,૯૨,રવિ.
૨૨૨	૨૩૨	૨૩૩	૩૦૧	૧૪૬,૪૫૧	,, વૈ વ ૬,ભો.
૨૨૩	૨૩૩	૨૩૪	૩૦૨	૧૪૬,૪૫૧	,, વૈ વ ૧૩,ભો.
૨૨૪	૨૩૪	૨૩૫	૩૦૩ ૧	૪૦,૪૫૧	,, વૈ વ ૧૪,બુ.
૨૨૬	૨૩૬	૨૩૭	૨૬૫,૭૧૩ ૩	૪૩૨	મુ૦ જે વ ૭,શુ૦
૨૨૭	૨૩૭	૨૩૮	૩૦૯	૪૦,૪૫૨	જે વ ,, શુ૦
૨૨૮	૨૩૮	૨૩૯	૩૧૨	૧૪૭,	સં૦ અ.શુ ૯.
૨૨૯	૨૩૯	૨૪૦	૩૧૪	૪૦	અ વ. ,,
૨૩૦	૨૪૦	૨૪૧	૩૧૬	૪૦	મું૦ આ શુ ૪,બુ.
૨૩૧	૨૪૧	૨૪૨	૩૧૮ ૨	૪૦,૪૫૨	મુ૦ આ.શુ ૧૦,‴
૨૩૨	૨૪૨	૨૪૩	૩૧૮-૧	૪૧″૪૫૨	
૨૩૩	૨૪૩	૨૪૪	૩૨૦	૪૨૫	

આવૃત્તિ ૧ બાળબોધ આંક	આવૃત્તિ ૨ ગુજરાતી આંક	આવૃત્તિ ૩ ગુજરાતી આંક	આવૃત્તિ ૪ બાળબોધ આંક	પ્રસ્તુત આવૃત્તિ ૫ પૃષ્ઠ	સ્થલ-વર્ષ.
					સં૦ ૧૯૪૮
૨૩૪	૨૪૪	૨૪૫	૩૨૩	૧૪૮,૪૫૨	મું૦ આ વ ૧૧.
૨૩૫	૨૪૫	૨૪૬	૩૨૪	૧૫૨"	આ વ ૧૪,૨
૨૩૬	૨૪૬	૨૪૭	૩૨૮	૪૩૯"	ભા.શુ ૭,મો
૨૩૯	૨૪૯	૨૫૦	૩૧૮ ૨	૪૧	મું૦ ૩,૮,૯૨
૨૪૦	૨૫૦	૨૫૧	૨૭૯	૪૦,૪૫૨	" સપ્ટે ૧,૯૨.
૨૪૧	૨૫૧	૨૫૨	૩૩૪	૪૧"	મું૦ ભા વ ૮
૨૪૨	૨૫૨	૨૫૩	૩૩૬	૪૧"૧૫૨	આ શુ ૭,મો
૨૪૩	૨૫૩	૨૫૪	૩૦૭-૧	૧૫૩	મું૦ આ.શુ ૧૦
૨૪૪	૨૫૪	૨૫૫	૩૩૯	૪૧,૪૩૮",૪૫૨	મું૦ આ વ ૮
૨૪૫	૨૫૫	૨૫૬	૩૦૬	૪૧,૪૩૯,૪૫૩	સ નિ.
૨૪૬	૨૫૬	૨૫૭	૩૧૫	૪૨,૪૧૭	"
૨૪૭	૨૫૭	૨૫૮	૨૭'	૧૫૫	"
૨૪૮	૨૫૮	૨૫૯	૩૦૫,૨૭૮	૪૨,૧૫૫,૪૫૩	"
૨૪૯	૨૫૯	૨૬૦	૩૨૫	૧૫૯"	"
૨૫૦	૨૬૦	૨૬૧	૨૫૫	૧૫૯	"
૨૫૧	૨૬૧	૨૬૨	૩૨૧	૪૨૮	"
૨૫૨	૨૬૨	૨૬૩	૩૨૨	૪૧૬	"
૨૫૩	૨૬૩	૨૬૪	૩૪૨ ૧	૧૬૦	"
૨૫૪	૨૬૪	૨૬૫	૨૭૦ ૨	૪૨"	"
૨૫૬	૨૬૬	૨૬૭	૩૧૩	૭૫",૧૬૨,૪૫૪	સ નિ
					સં૦ ૧૯૪૯
૨૫૭	૨૬૭	૨૬૮	૩૪૯	૪૩	મું૦ કા વ ૯
૨૫૯	૨૬૯	૨૭૦	૨૬૪ ૧	૪૩,૪૫૪	" પો શુ ૧૧
૨૬૧	૨૭૧	૨૭૨	૩૫૩	૧૬૩	" મ વ ... શુ
૨૬૨	૨૭૨	૨૭૩	૩૫૫	૧૬૫	મું૦ ફેબ્રુ ૨૩,૯૩.
૨૬૩	૨૭૩	૨૭૪	૩૫૭-૧	૧૬૬	ફા શુ ૧૪
૨૬૪	૨૭૪	૨૭૫	૩૫૮ ૩	૧૬૬	ચૈ.શુ ૧.
૨૬૬	૨૭૬	૨૭૭	૩૬૦ ૧	૪૩	મું૦ ચૈ શુ ૯
૨૬૭	૨૭૭	૨૭૮	૩૬૮	૪૩",૧૬૮	" મા ૨૬,૯૩
૨૬૯	૨૭૯	૨૮૦	૩૬૨	૧૭૧	" ચૈ વ ૯,૨

આવૃત્તિ ૧	આવૃત્તિ ૨	આવૃત્તિ ૩	આવૃત્તિ ૪	આવૃત્તિ ૫	સ્થલ-વર્ષ.
					સં૦ ૧૯૪૯
૨૭૦	૨૮૦	૨૮૧	૪'૮	૪૩"	" ચૈ વ ૧૪,બુ
૨૭૧	૨૮૧	૨૮૨	૩૬૩	૧૭૧,૪૫૪	" ચૈ વ ,,
૨૭૨	૨૮૨	૨૮૩	૩૬૭	૧૭૧	" વૈ વ ૮,સો
૨૭૩	૨૮૩	૨૮૪	૩૬૫	૧૭૨	" વૈ વ ,,સો
૨૭૪	૨૮૪	૨૮૫	૩૬૦ ૨	૪૪"	" મે ૨૬,'૩
૨૭૫	૨૮૫	૨૮૬	૩૬૯	૧૭૨ ૪૫૪	" જે.શુ ૧૫,બો.
૨૭૬	૨૮૬	૨૮૭	૩૭૦	૧૭૩"	" પ્ર અ વ ૩,ર
૨૭૭	૨૮૭	૨૮૮	૩૭૧	૪૪	" પ્ર.અ વ.૪,સો.
૨૭૮	૨૮૮	૨'૦	૩૭૫	૧૭૪	" બી અ.વ.૬
૨૮૦	૨૮૦	૨૮૧	૩૭૬	૧૭૫	" બી.અ વ ૧૦.
૨૮૨	૨૮૨	૨'૩	૩૭૮ ૧	૧૭૭	" આ.શુ ૫.
૨૮૩	૨'૩	૨'૪	૩૮૦	૧૭૭"	સં૦ કા.વ.૫
૨૮૪	૨'૪	૨'૫	૩૮૩	૧૭૭	ભા[illegible]નો
૨૮૫	૨૯૫	૨'૬	૫૪૧	૧૭૮	ભા.શુ.૯.
૨૮૬	૨૯૬	૨'૭	૩૮૨	૧૭૮	ભા.શુ ૧૨.
૨૮૮	૨'૮	૨''	૩૮૭ ૨	૧૭	સં૦ આ.શુ ',બુ.
૨૮'	૨૮૮	૩૦૦	૩૪૦ ૨	૧૮૧,૪૫૫	સતિ
૨૮૦	૩૦૦	૩૦૨	૪૦૦ ૨	૧૮૧	"
૨૮૨	૩૦૨	૩૦૪	૪૦૪	૧૮૨,૪૫૫	"
૨'૩	૩૦૩	૩૦૫	૩૨૬	૪૩૬"	"
૨'૪	૩૦૪	૩૦૬	૪૦૫	૧૮૨	.
૨૯૫	૩૦૫	૩૦૭	૩૫૮ ૧	૪૩૮	-
૨૯૭	૩૦૭	૩૦૯	૩૮૫	૪૫"	સં૦ [illegible]
					[illegible]
૨૯૯	૩૦'	૩૧૧	૩૯૩	[illegible]	" [illegible]
૩૦૦	૩૧૦	૩૧૨	૩૯૮	[illegible]	[illegible]
૩૦૨	૩૧૨	૩૧૪	૩૯૬	[illegible]	[illegible]
૩૦૪	૩૧૫	૩૧૭	૩૯૯	[illegible]	[illegible]
૩૦૬	૩૧૭	૩૧૮	૪૦૧	[illegible],૪૫૫	[illegible]
૩૦૭	૩૧૮	૩૨૦	[illegible]	[illegible]	
૩૦૮	૩૧૯	૩૨૧	૪૧૧	[illegible]	
૩૦૯	૩૨૦	૩૨૨	[illegible]	[illegible]	

આવૃત્તિ ૧ બાળબોધ અંક	આવૃત્તિ ૨ ગુજરાતી અંક	આવૃત્તિ ૩ ગુજરાતી અંક	આવૃત્તિ ૪ બાળબોધ અંક	પ્રસ્તુત આવૃત્તિ ૫ પૃષ્ઠ	સ્થલ-વર્ષ.
					સં૰ ૧૯૫૦
૩૧૦	૩૨૧	૩૨૩	૪૧૩	૧૮૬,૪૫૬	મું૰ વૈ.શુ.૯,ર.
૩૧૧	૩૨૨	૩૨૪	૪૧૪	૧૮૭	" વૈ.વ.૭.
૩૧૨	૩૨૩	૩૨૫	૪૨૦-૧	૪૫",૧૯૧	" અ.શુ.૫,ર.
૩૧૩	૩૨૪	૩૨૬	૪૨૧	૧૯૪	" અ.શુ.૫,ર.
૩૧૪	૩૨૫	૩૨૭	૪૨૨-૧	૧૯૫	" અ.શુ.૫,ર.
૩૧૫	૩૨૬	૩૨૮	૪૨૩	૪૬,૧૯૭,૪૫૬	" અ.શુ.૧૫,ભો.
૩૧૬	૩૨૭	૩૨૯	૪૨૪	૧૯૯	" શ્રા.શુ.૧૧,ર.
૩૧૮	૩૨૯	૩૩૧	૪૨૬	૪૬	" શ્રા.શુ.૧૪,બુ.
૩૧૯	૩૩૦	૩૩૨	૪૨૭	૧૯૯	" શ્રા.વ.૧.
૩૨૦	૩૩૧	૩૩૩	૪૩૦	૪૬"	" શ્રા.વ.૯.
૩૨૨	૩૩૩	૩૩૫	૪૦૮	૪૬",૫૦",૪૫૭	સ.નિ.
૩૨૩	૩૩૪	૩૩૬	૪૧૬	૨૦૦,૪૫૭	"
૩૨૫	૩૩૬	૩૩૮	૩૧૦ ૧	૪૬,૪૫૮	"
૩૨૬	૩૩૭	૩૩૯	૩૧૦-૨	૪૬,૪૫૮	"
૩૨૭	૩૩૮	૩૪૦	૩૧૦-૩	૪૭	"
૩૨૮	૩૩૯	૩૪૧	૪૬૮	૨૦૧	"
૩૨૯	૩૪૦	૩૪૨	૪૩૩	૨૦૨	મું૰ ભા.શુ ૩.
૩૩૦	૩૪૧	૩૪૩	૪૩૫	૨૦૩,૪૫૮	ભા.શુ ૪,સો.
૩૩૧	૩૪૨	૩૪૪	૪૪૩	૨૦૪	ભા.શુ.૧૦,ર.
૩૩૨	૩૪૩	૩૪૫	૪૪૪	૨૦૬	મું૰ ભા.વ ૫,ગુ.
૩૩૩	૩૪૪	૩૪૬	૪૪૫	૨૦૭	" આ.શુ.૧૧,બુ.
૩૩૫	૩૪૬	૩૪૮	૫૩૭	૨૦૭,૪૫૯	સ નિ.
૩૩૬	૩૪૭	૩૪૯	૪૪૭	૨૦૯,૪૪૦	મું૰ આ.વ.૬,શ.
					સં૰ ૧૯૫૨
૩૩૭	૩૪૮	૩૫૦	૪૪૯	૨૨૬,૪૪૦,"૪૫૯	" કા.શુ ૩,બુ.
૩૩૮	૩૪૯	૩૫૧	૪૫૨	૨૨૬,૪૪૦"	" કા શુ ૭,ર.
૩૩૯	૩૫૦	૩૫૨	૪૫૧	૨૨૮	મું૰ કા.શુ.૧૪,શ.
૩૪૦	૩૫૧	૩૫૩	૪૫૫ ૧	૨૨૮	કા.શુ.૧૪,સો.
૩૪૧	૩૫૨	૩૫૪	૩૫૮-૨	૨૨૯	મા.વ.૩,શુ૰
૩૪૩	૩૫૪	૩૫૬	૪૬૫	૪૭"	મું૰ મા.વ.૮,બુ.

આવૃત્તિ ૧	આવૃત્તિ ૨	આવૃત્તિ ૩	આવૃત્તિ ૪	આવૃત્તિ ૫	સ્થલ-વર્ષ.
					સં૦ ૧૯૫૯
૩૪૪	૩૫૫	૩૫૭	૪૭૫	૨૩૨	સં૦ મ શુ ૨,૨
૩૪૫	૩૫૬	૩૫૮	૪૭૬	૪૭	" મ શુ ૩,સો
૩૪૬	૩૫૭	૩૫૯	૪૭૮	૪૭	" મ શુ ૮,૨
૩૪૮	૩૫૯	૩૬૧	૫૦૩	૪૭",૫૦,૨૩૩,૪૬૦	" ફા વ ૩,૨
૩૪૯	૩૬૦	૩૬૨	૪૮૨	૨૨૨,૨૨૯"	" ફા વ,૫,શ
૩૫૦	૩૬૧	૩૬૩	૪૮૪	૨૩૪	" ફા વ ૭,૨.
૩૫૧	૩૬૨	૩૬૪	૪૭૦	૪૭	" ફા વ ૧૨ શુ૦
૩૫૨	૩૬૩	૩૬૫	૪૮૫	૪૮	" ફા વ,૧૨,શુ૦
૩૫૫	૩૬૬	૩૬૮	૪૯૧	૪૮"	" ચૈ વ ૮,શુ૦
૩૫૬	૩૬૭	૩૬૯	૫૦૬	૪૮	" વૈ શુ.૧૫,બુ
૩૫૭	૩૬૮	૩૭૦	૫૦૫	૨૩૫ ૪૪૦,૪૬૦	" વૈ શુ ૧૫,બુ.
૩૫૮	૩૬૯	૩૭૧	૪૮૩	૨૩૫	" વૈ વ ૩,શ.
૩૫૯	૩૭૦	૩૭૨	૪૦૬,૫૦૭	૩૩૭,૪૪૦"	" વૈ વ ૭,શ
૩૬૧	૩૭૨	૩૭૪	૫૧૧	૪૮	" વૈ વ ૧૪,ગુ
૩૬૨	૩૭૩	૩૭૫	૫૧૬	૪૮	" જ્યે,૧૦,૮૫
૩૬૪	૩૭૫	૩૭૭	૫૧૭	૪૮,૪૪૦,૪૬૦	" જે વ ૫,બુ
૩૬૭	૩૭૮	૩૮૦	૬૧૮	૨૩૬	" અ શુ ૧,૨
૩૬૮	૩૭૯	૩૮૧	૫૧૫	૨૩૬	" અ.શુ ,૧,૨
૩૬૯	૩૮૦	૩૮૨	૫૨૩	૨૩૭	" અ શુ ૧૧,બુ.
૩૭૦	૩૮૧	૩૮૩	૫૨૫	૪૮,૪૪૦	" અ વ ૨,૨
૩૭૧	૩૮૨	૩૮૪	૫૨૬	૨૩૮	" અ વ ૭,૨
૩૭૩	૩૮૪	૩૮૬	૫૩૧ ૨	૨૩૮,૪૬૧	" અ વ ,,સો.
૩૭૪	૩૮૫	૩૮૭	૫૩૨	૨૪૦	મુ૦ અ વ ,,સો
૩૭૫	૩૮૬	૩૮૮	૫૩૪	૫૦	વ૦ શ્રા શુ ૧૨,શુ૦
૩૭૬	૩૮૭	૩૮૯	૫૩૮	૨૪૦	" શ્રા વ ૧૪.
૩૭૭	૩૮૮	૩૯૦	૫૪૦	૨૪૧	વ૦ શ્રા વ ૧૪,સો.
૩૭૮	૩૮૯	૩૯૧	૫૪૮	૨૪૧	મુ૦ આ શુ ૧૧
૩૮૦	૩૯૧	૩૯૩	૫૫૦	૫૦	" આ.શુ ૧૩,ભો.
૩૮૧	૩૯૨	૩૯૪	૫૫૧	૫૧	" આ શુ.૧૩
૩૮૨	૩૯૩	૩૯૫	૫૫૨	૨૪૧	મુ૦ આ વ ૩,૨.
૩૮૪	૩૯૫	૩૯૭	૪૮૧	૨૪૨,૪૪૦	સનિ
૩૮૫	૩૯૬	૩૯૮	૪૧૮	૨૪૩	"

આવૃત્તિ ૧ બાળબોધ આંક	આવૃત્તિ ૨ ગુજરાતી આંક	આવૃત્તિ ૩ ગુજરાતી આંક	આવૃત્તિ ૪ બાળબોધ આંક	પ્રસ્તુત આવૃત્તિ ૫ પૃષ્ઠ	સ્થલ-વર્ષ.
					સં૦ ૧૯૫૧
૩૮૬	૩૯૭	૩૯૯	૪૬૧-૨	૨૪૨	સ નિ
૩૮૭	૩૯૮	૪૦૦	૨૭૭	૫૧,૪૬૧	"
પૃષ્ઠ	પૃષ્ઠ				
૩૨૨ ૧	૩૨૪	૪૦૫	૪૬૭	૫૧"	મા વ ૧૧,ર.
૩૨૨-૨	૩૨૫	૪૦૬	૪૯૪	૫૨",૨૪૭",૬૮૧"	મુ૦ ચૈ વ ૧૨,ર.
૩૨૨ ૪	૩૨૭	૪૦૭	૫૨૨	૫૨"	મુ૦ અ.શુ ૧,ર
					સં૦ ૧૯૫૨
૩૮૮	૩૯૯	૪૦૧	૫૮૧	૨૪૬,૪૬૧	સ નિ
૩૮૯	૪૦૦	૪૦૨	૩૮૯	૮૨	કા.શુ ૭,સો
૩૯૦	૪૦૧	૪૦૩	૫૬૨	૫૧	મુ૦ કા શુ ૩,સો
૩૯૧	૪૦૨	૪૦૪	૫૬૩ ૧	૨૪૭	" કા શુ ૧૩,ગુ
૩૯૩	૪૦૪	૪૧૦	૫૬૪	૫૨	" મા શુ ૧૦,ભો
૩૯૪	૪૦૫	૪૧૧	૫૬૫	૨૪૭	" મા શુ ૧૦,ભો.
૩૯૫	૪૦૬	૪૧૨	૫૬૬	૨૪૭	" પૌ શુ ૫,ર
૩૯૬	૪૦૭	૪૧૩	૫૬૭	૨૪૭	" પો શુ ૫,ર
૩૯૮	૪૦૯	૪૧૫	૫૬૯	૨૪૮	" પો શુ ૮,ભો.
૩૯૯	૪૧૦	૪૧૬	૫૭૫	૫૨,૨૪૮	" પો વ ૨.
૪૦૦	૪૧૧	૪૧૭	૫૭૬	૨૪૯,૪૪૦	" પો વ ૯.
૪૦૧	૪૧૨	૪૧૮	૫૭૭	૨૪૯	" પો વ.૧૧,ર.
૪૦૨	૪૧૩	૪૧૯	૫૭૮	૨૫૦	" પો વ ૧૨,ર.
૪૦૩	૪૧૪	૪૨૦	૫૭૯	૫૨	" મ શુ ૪,ર
૪૦૪	૪૧૫	૪૨૧	૫૮૦	૭૬,૨૫૦	" ફા શુ ૧.
૪૦૫	૪૧૬	૪૨૨	૫૮૬	૨૫૦	" ફા શુ ૧૦,ર
૪૦૬	૪૧૭	૪૨૩	૫૮૭	૨૫૧,૪૪૦	" ફા વ ૩,સો.
૪૦૭	૪૧૮	૪૨૪	૫૮૮	૨૫૨	" ચૈ શુ ૧,ર
૪૦૮	૪૧૯	૪૨૫	૫૮૯	૫૨	" ચૈ શુ ૨,સો
૪૦૯	૪૨૦	૪૨૬	૫૯૦	૨૫૩	મુ૦ ચૈ ૧૧ શુ
૪૧૦	૪૨૧	૪૨૭	૫૯૧	૫૩,૪૬૨	" ચૈ વ ૭,ર.
૪૧૧	૪૨૨	૪૨૮	૪૬૬	૫૩",૨૫૭,૪૪૧	" ચૈ વ ૧૪,ર
૪૧૬	"૪૨૭	૪૩૩	૫૯૭	૨૫૮	" અ શુ ૨,ર

આવૃત્તિ ૧	આવૃત્તિ ૨	આવૃત્તિ ૩	આવૃત્તિ ૪	આવૃત્તિ ૫	સ્થલ-વર્ષ.
					સં૦ ૧૯૫૨
૪૧૭	૪૨૮	૪૩૪	૫'૯	૨૫૯	,, અ.શુ ૨,૨
૪૧૮	૪૨૯	૪૩૫	૬૨૦	૨૬૧	,, અ શુ ૫,બુ
૪૧૯	૪૩૦	૪૩૬	૬૨૧	૭૬,૪૪૧,૪૬૨	,, અ વ ૮ ૨
૪૨૦	૪૩૧	૪૩૭	૬૨૨	૭૭,૪૪૧,૪૬૨	,, અ વ ૮,૨
૪૨૧	૪૩૨	૪૩૮	૬૨૪	૨૬૨,૪૬૨	,, શ્રા શુ ૫.શુ૦
૪૨૨	૪૩૩	૪૩૯	૫૩૮	૨૬૪	,, શ્રા વ ૧૨,શ.
૪૨૩	૪૩૪	૪૪૦	૬૩૧	૨૬૬	રા૦ શ્રા વ ૧૩,શ.
૪૨૪	૪૩૫	૪૪૧	૬૩૨	૫૩",૨૬૮	,, શ્રા વ ૧૪,૨
૪૨૫	૪૩૬	૪૪૨	૬૩૪	૫૩,૨૬૯	વડ ભા શુ ૧૧,ગુ
૪૨૬	૪૩૭	૪૪૩	૬૩૩	૨૭૧	રા૦ ભા શુ ૮
૪૨૭	૪૪૦	૪૪૬	૬૪૬	૨૭૬	આ૦ આ શુ ૨,ગુ
૪૩૦	૪૪૧	૪૪૭	૬૪૭	૨૨૩	,, આ શુ ૩,શુ૦
૪૪૧	૪૫૨	૪૫૮	૬૬૩ ૨	૫૪	ન૦ આ વ ૧૦,ગુ
૪૪૨	૪૫૩	૪૫૯	૬૬૩ ૩	૫૪	,, આ વ ૧૦,શ.
૪૪૩	૪૫૪	૪૬૦	૫૧૮	૨૭૬	સ નિ
૪૪૫	૪૫૬	૪૬૨	૩૪૮	૨૭૮	રા૦ ,,
૪૪૭	૪૫૮	૪૬૪	૬૨૯	૨૮૨	,,
૪૪૮	૪૬૦	૪૬૬	૬૨૮ ૩	૭૬",૮૨",૪૬૩	,,
૪૫૧	૪૬૨	૪૬૮	૫૫૬	૨૮૩	,,
૪૫૩	૪૬૫	૪૭૦	૪૮૩	૫૪ ૪૬૩	,,
૪૫૪	૪૬૬	૪૭૧	૫૬૦	૨૮૩	,,
૪૫૫	૪૬૭	૪૭૨	૪૮૬	૫૪	,,
૪૫૬	૪૬૮	૪૭૩	૪૬૨	૫૪	,,
૪૫૭	૪૬૯	૪૭૪	૪૮૯	૨૮૪	,,
૪૫૮	૪૭૦	૪૭૫	૫૧૮ ૧	૨૮૪	,,
૪૫૯	૪૭૧	૪૭૬	૬૯૩	૭૮	,,
					સં૦ ૧૯૫૩
૪૬૧	૪૭૩	૪૭૭	૬૬૬	૨૮૫	વ૦ કા શુ ૧૦,શ.
૪૬૨	૪૭૪	૪૭૮	૬૬૭	૫૪	,, કા શુ ૧૧,૨.
૪૬૩	૪૭૫	૪૮૦	૬૬૯	૨૮૫	,, કા વ ૨,૨
૪૬૪	૪૭૬	૪૮૧	૬૭૦	૨૮૬	,, કા વ ૧૧,શુ૦
૪૬૫	૪૭૭	૪૮૨	૬૭૧	૫૫",૨૮૬	,, • ,,

આવૃત્તિ ૧ બાળબોધ આંક	આવૃત્તિ ૨ ગુજરાતી આંક	આવૃત્તિ ૩ ગુજરાતી આંક	આવૃત્તિ ૪ બાળબોધ આંક	પ્રસ્તુત આવૃત્તિ ૫ પૃષ્ઠ	સ્થલ-વર્ષ.
।					સં૦ ૧૯૫૩
૪૬૬	૪૭૮	૪૮૩	૬૭૨	૨૮૬	વ૦ મા શુ ૩,ગુ
૪૬૭	૪૭૯	૪૮૪	૬૭૩	૨૮૭	,, મા.શુ.૧૦,સો
૪૬૮	૪૮૦	૪૮૫	૬૭૪ ૨	૫૫	,, મા.શુ.૧૨
૪૬૯	૪૮૧	૪૮૬	૬૭૫	૨૮૭	,, મા શુ ૧૨.
૪૭૦	૪૮૨	૪૮૭	૬૭૬	૫૫	,, મા વ ૧૧,બુ
૪૭૧	૪૮૩	૪૮૮	૬૭૮	૪૪૧	,, પો.શુ ૧૦,બો
૪૭૨	૪૮૪	૪૮૯	૬૭૯	૫૫	,, પો શુ ૧૧,બો
૪૭૩	૪૮૫	૪૯૦	૬૮૦	૨૮૭	,, પો વ ૪,શુ૦
૪૭૪	૪૮૬	૪૯૧	૬૮૧	૫૫	,, મ શુ ૯,બુ
૪૭૫	૪૮૭	૪૯૨	૬૮૨ ૧	૫૫	,, મ શુ ૯,બુ.
૪૭૯	૪૯૧	૪૯૬	૬૮૬	૨૯૮	,, ફા.શુ ૨.
૪૮૦	૪૯૨	૪૯૭	૬૮૮ ૨	૨૮૮	,, ફા વ ૧૧
૪૮૧	૪૯૩	૪૯૮	૬૮૯	૨૮૮	,, ફા વ ૧૧,૨.
૪૮૨	૪૯૪	૪૯૯	૬૯૦ ૧	૨૮૯	,, ફા વ ૧૧,સો
૪૮૩	૪૯૫	૫૦૦	૭૦૩	૫૫",૨૮૮,૪૪૧	,, ચૈ.શુ ૩,૨.
૪૮૪	૪૯૬	૫૦૧	૭૦૪ ૨	૨૯૧	,, ચૈ.શુ ૮,સો
૪૮૫	૪૯૭	૫૦૨	૭૦૧ ૧	૨૯૨	,, ચૈ શુ.૪
૪૮૬	૪૯૮	૫૦૩	૭૦૭	૫૫",૨૯૨	,, ચૈ.શુ ૧૦,સો.
૪૮૭	૪૯૯	૫૦૪	૭૦૮	૨૯૪	,, ચૈ શુ ૧૫,શ.
૪૮૮	૫૦૦	૫૦૫	૭૦૯	૨૯૬	,, ચૈ વ ૧,૨
૪૮૯	૫૦૧	૫૦૬	૭૧૧	૨૯૬	ઈ૦ ચૈ શુ ૧૨,શુ૦
૪૯૦	૫૦૨	૫૦૭	૭૧૨	૨૯૬	,, ચૈ વ ૧૨,શુ૦
૪૯૧	૫૦૩	૫૦૮	૭૧૪	૫૬",૨૯૬,૪૪૧	મું૦ જે.શુ ૮,બો
૪૯૨	૫૦૪	૫૦૯	૭૧૫	૪૩૪	,, જે વ ૬,૨
૪૯૩	૫૦૫	૫૧૦	૭૧૬	૫૬,૪૬૩	,, જે વ ૧૨,શ
૪૯૪	૫૦૬	૫૧૧	૭૧૭	૫૬",૨૯૭	,, અ શુ ૪,૨
૪૯૫	૫૦૭	૫૧૨	૭૧૯	૨૯૮	,, અ શુ ૧૫,બુ
૪૯૬	૫૦૮	૫૧૩	૭૨૦	૨૯૯,૪૬૪	,, અ વ ૧ ગુ
૪૯૭	૫૦૯	૫૧૪	૭૨૧	૪૪૧"	,, આ વ ૧૧,૨
૪૯૯	૫૧૧	૫૧૬ .	૭૨૩	૫૬,૪૪૧	,, આ.શુ ૧૫,ગુ

આવૃત્તિ૧	આવૃત્તિ૨	આવૃત્તિ૩	આવૃત્તિ૪	આવૃત્તિ૫	સ્થલ-વર્ષ.
					સં૦ ૧૯૫૩
૫૦૧	૫૧૩	૫૧૮	૭૨૮	૨૯૯	સુ૦ શ્રા વ ૧૨.
૫૦૩	૫૧૫	૫૨૦	૭૩૩	૨૯૯	,, ભા વ ,, ૨.
૫૦૪	૫૧૬	૫૨૧	૭૩૪ ૩	૫૬",૩૦૦	,, આ શુ ૮
૫૦૫	૫૧૭	૫૨૨	૭૩૪ ૧	૪૪૨"	,, આ શુ ૮,૨.
૫૦૬	૫૧૮	૫૨૩	૭૩૭	૩૦૦	,, આ વ ૭
૫૦૮	૫૨૦	૫૨૫	૮૩૩ ૧	૩૦૧,૪૪૨"	સ નિ
૫૦૯	૫૨૧	૫૨૬	૪૦૭	૩૦૨	,,
					સં૦ ૧૯૫૪
૫૧૦	૫૨૨	૫૨૭	૭૪૧	૩૦૩	સુ૦ કા વ ૫,૨
૫૧૧	૫૨૩	૫૨૮	૭૪૩	૩૦૩	,, મા.શુ ૫,૨
૫૧૨	૫૨૪	૫૨૯	૭૪૪	૩૦૪	,, મા શુ ૫,૨
૫૧૩	૫૨૫	૫૩૦	૭૪૮	૩૦૪	,, મ શુ ૪,બુ
૫૧૪	૫૨૬	૫૩૧	૭૫૧	૫૬	વ૦ મ વ ૪,ગુ
૫૧૫	૫૨૭	૫૩૨	૭૫૪	૩૦૪	મો૦ ચૈ વ ૧૨,૨
૫૧૬	૫૨૮	૫૩૩	૭૬૦ ૩	૮૨",૩૦૪	જે શુ ૧,શ
૫૧૭	૫૨૯	૫૩૪	૭૬૦ ૧	૩૦૫,૪૪૨"	સ નિ
૫૧૮	૫૩૦	૫૩૫	૭૬૦ ૨	૭૫,૩૦૫,૪૪૦"	જે શુ ૧ શ
૫૧૯	૫૩૧	૫૩૬	૭૬૨	૫૬	જે વ ૪,બુ
૫૨૦	૫૩૨	૫૩૭	૭૬૪	૪૪૨"	સુ૦ અ શુ ૧૧
૫૨૨	૫૩૪	૫૩૯	૭૬૭	૭૭",૩૦૬	વસો આ શુ ૬,બુ
૫૨૪	૫૩૬	૫૪૧	૬૯૨ ૧	૬૫",૪૭૦	સ નિ
૫૨૫	૫૩૭	૫૪૨	૬૯૨ ૨	૪૧૮	,,
					સં૦ ૧૯૫૫
૫૨૭	૫૩૯	૫૪૪	૭૭૭	૫૭	ઈ૦ મા શુ ૧૪,સો.
૫૩૦	૫૪૨	૫૪૭	૭૦૮	૩૦૭	વ૦ ચૈ શુ.૫
૫૩૧	૫૪૩	૫૪૮	૭૦૦	૪૦૪	સ નિ
૫૩૨	૫૪૪	૫૪૯	૬૯૪ ૨	૩૮૧	,,
૫૩૪	૫૪૬	૫૫૨	૮૧૧	૩૦૭	વ૦ વૈ શુ ૭
૫૩૫	૫૪૭	૫૫૨	૮૨૧ ૨	૫૭	સુ૦ અ.શુ ૮.
૫૩૬	૫૪૮	૫૫૩	૮૨૧ ૨	૫૭",૪૬૪	,, અ શુ ૮,૨.
૫૩૭	૫૪૯	૫૫૪	૮૨૦	૫૭",૩૦૮	,, અ વ ૮,૨.
૫૩૮	૫૫૦	૫૫૫	૮૨૪	૫૭	,, શ્રા શુ ૩

આવૃત્તિ ૧ બાળબોધ અંક	આવૃત્તિ ૨ ગુજરાતી અંક	આવૃત્તિ ૩ ગુજરાતી અંક	આવૃત્તિ ૪ બાળબોધ અંક	પ્રસ્તુત આવૃત્તિ ૫ પૃષ્ઠ	સ્થલ-વર્ષ.
					સં૦ ૧૯૫૫.
૫૩૯	૫૫૧	૫૫૬	૮૨૫-૨	૫૭	મું૦ આ.શુ.૭.
૫૪૦	૫૫૨	૫૫૭	૮૨૭-૧	૫૮,૪૬૪	" ભા.શુ.૫,ર.
૫૪૧	૫૫૩	૫૫૮	૮૨૮-૧	૫૮	સ.નિ.
૫૪૨	૫૫૪	૫૫૯	૬૯૪-૮	૩૯૮	"
					સં૦ ૧૯૫૬.
૫૪૫	૫૫૭	૫૬૨	૪૯૨	૩૦૮,૪૪૨"	સ.નિ.
૫૪૬	૫૫૮	૫૬૩	૮૨૯-૧	૫૮	જ્ઞાનપંચમી.
૫૪૮	૫૬૦	૫૬૫	૭૪૮	૩૦૮	સ.નિ.
૫૪૯	૫૬૧	૫૬૬	૮૪૦ ૧	૭૬",૩૦૯	ધ૦ ચૈ.વ.૪,બુ.
૫૫૦	૫૬૨	૫૬૭	૮૪૫	૫૮	વ૦ વૈ.વ.૮,ભો.
૫૫૩	૫૬૫	૫૭૦	૮૫૩-૧	૫૮,૪૪૩",૪૬૪	" જે.વ. ,,બુ.
૫૫૪	૫૬૬	૫૭૧	૮૫૦-૧	૫૮,૪૬૪	" જે.વ. ,,
૫૫૫	૫૬૭	૫૭૨	૮૫૩-૨	૭૬	" જે.વ. ,,
૫૫૭	૫૬૯	૫૭૪	૮૫૬-૧	૫૮	મો૦ આ.વ.૯,શુ૦
૫૫૮	૫૭૦	૫૭૫	૮૬૨	૫૮,૪૬૪	મો૦ આ.વ.૧૦.
૫૬૦	૫૭૨	૫૭૭	૮૨૯-૨	૫૯,૪૬૪	સ.નિ.
૫૬૧	૫૭૩	૫૭૮	૬૯૪-૬	૩૯૬	"
૫૬૨	૫૭૪	૫૭૯	૬૯૪-૩	૩૯૪	"
૫૬૩	૫૭૫	૫૮૦	૭૫૯	૭૬,૪૬૪	"
૫૬૪	૫૭૬	૫૮૧	૬૯૪-૪	૩૮૭,૪૪૩"	"
૫૬૫	૫૭૭	૫૮૨	૫૦૯	૩૧૦	"
૫૬૬	૫૭૮	૫૮૩	૬૯૪-૧૦	૪૦૨,૪૪૩"	"
૫૬૭	૫૭૯	૫૮૪	૬૯૪-૧૧	૪૦૦	"
૫૬૮	૫૮૦	૫૮૫	૬૯૪-૯	૪૦૦	"
૫૬૯	૫૮૧	૫૮૬	૮૫૪	૫૯	"
૫૭૦	૫૮૨	૫૮૭	૬૪૨	૪૦૧.	"
૫૭૧	૫૮૩	૫૮૮	૩૧૧	૩૧૧	"
૫૭૨	૫૮૪	૫૮૯	૬૧૮	૪૦૨	"
૫૭૪	૫૮૬	૫૯૧	૬૯૪-૭	૩૯૮	"
૫૭૫	૫૮૭	૫૯૨	૬૯૪-૧૨	૩૯૪	"

હાથ નોંધ ૧-૨-૩, અપ્રકટ લખાણ અને બુદ્ધિપ્રકાશ ૧-૨-૩.

આવૃત્તિ ૧	આવૃત્તિ ૨	આવૃત્તિ ૩	આવૃત્તિ ૪	આવૃત્તિ ૫	૨૫૫-૫૬
		હા૦ નોં૦ ૧/			
૧	૧	૧	૫૯	૬૫"૩૪૩	
૮	૮	૮	૫૫૪	૬૫"	
૮	૯	૯	૨૪૬	૬૫"	
૧૫	૧૫	૧૫	૪૦૮ ૨	૬૫"	
૧૭	૧૭	૧૭	૧૪૮ ૨	૬૬"	
૨૨	૨૨	૨૨	૬૧૭	૬૬"	
૨૩	૨૩	૨૩	૬૧૮	૬૬"	
૨૫	૨૫	૨૫	૬૫૩	૬૬",૩૮૭"	
૨૮	૨૮	૨૮	૩૪૨ ૨	૬૬"	
૩૩	૩૩	૩૩	૪૦૬ ૨	૩૪૧"	
૩૫	૩૫	૩૫	૫૨૮	૩૯૧"	
૩૬	૩૬	૩૬	૪૨૮	૬૬"	
૩૭	૩૭	૩૭	૪૩૬	૬૬",૩૪૨"	
૪૨	૪૨	૪૨	૪૪૦	૬૭"	
૪૩	૪૩	૪૩	૪૪૧	૮૦"	
૪૪	૪૪	૪૪	૪૪૨	૮૦"	
૫૪	૫૪	૫૪	૪૧૯-૨	૬૭"	
૫૫	૫૫	૫૫	૬૦૧	૩૯૭"	
૫૮	૫૮	૫૮	૪૦૮ ૪	૬૭"	
૫'	૫૯	૫૮	૨૨૬ ૩	૩૪૨"	
૬૦	૬૦	૬૦	૬૦૨	૩૮૭"	
૬૫	૬૫	૬૫	૬૦૮	૬૭"	
૬૬	૬૬	૬૬	૬૦૯	૬૭"	
૬૮	૬૯	૬૯	૬૧૨	૩૪૫"	
૭૨	૭૨	૭૨	૧૪૭-૨	૬૭"	
૭૩	૭૩	૭૩	૧૪૭-૨	૩૪૪"	
		હા૦ નોં૦ ૨/			
૨	૨	૨	૪૪૬ ૩	૬૭"	
૩	૩	૩	૭૩૯	૪૪૩"	
૫	૫	૫	૪૨૨ ૨	૬૮",૭૭"	
૬	૬	૬	૬૬૧	૩૪૩"	

આવૃત્તિ ૧ બાળબોધ આંક	આવૃત્તિ ૨ ગુજરાતી આંક	આવૃત્તિ ૩ ગુજરાતી આંક	આવૃત્તિ ૪ બાળબોધ આંક	પ્રસ્તુત આવૃત્તિ ૫ પૃષ્ઠ	સ્થલ-વર્ષ.
		ઢા૦ નં૦ ૨/			
૭	૭	૭	૪૫૫ ૨	૮૧"	
૮	૮	૮	૫૫૫	૩૪૩"	
૯	૯	૩	૮૩૭ ૨	૩૪૪"	
૧૨	૧૨	૧૨	૭૬૯	૮૧"	
૧૪	૧૪	૧૪	૭૭૧	૭૭"	
૧૭	૧૭	૧૭	૬૯૯	૮૨"	
૧૮	૧૮	૧૮	૭૭૩	૮૧"	
૧૯	૧૯	૧૯	૭૭૪	૮૧"	
૨૦	૨૦	૨૦	૭૭૫	૪૪૩"	
૨૧	૨૧	૨૧	૭૭૬	૬૮"	
		ઢા૦ નં૦ ૩/			
૧	૧	૧	૫૮૨	૬૮"	
૨	૨	૨	૫૮૩	૬૮"	
૬	૬	૬	૬૮૭-૧	૩૪૫"	
૭	૭	૭	૫૮૩	૬૮"	
૯	૯	૯	૭૫૭	૩૪૬"	
૧૦	૧૦	૧૦	૭૫૭	૭૭"	
૧૧	૧૧	૧૧	૭૫૮	૮૨"	
૧૭	૧૭	૧૭	૮૧૫	૩૬૪"	
૧૯	૧૯	૧૩	"૮૧૩	૭૮"	
૨૩	૨૩	૨૩	૭૮૬ ૮	૭૭"	
૨૬	૨૬	૨૬	૮૦૦	૭૯"	
		અપ્ર૦ લે૦			સં૦ ૧૯૪૫
	૧	૧	૩૦	૬૦,૪૩૮	૫૦ મ વ ૧૦
	૨	૨	૧૩૧	૬૦	૫૦ આ.શુ ૬,૨
					સં૦ ૧૯૪૭
	૬	૪	?	૬૧	ભા વ ૧૩,બુ
					સં૦ ૧૯૪૮
	૮	૮	૨૧૪	૩૧૮,૪૬૫	કા શુ ૭,૨
	૯	૯	૩૨૭	૩૧૮	મું૦ પા ભા શુ ૧
	૧૦	૧૦	૩૩૧	૬૧"	" 'પા ભા શુ ૧૦.

આવૃત્તિ ૧	આવૃત્તિ ૨	આવૃત્તિ ૩	આવૃત્તિ ૪	આવૃત્તિ ૫	સ્થલ-વર્ષ.
અપ્ર૦ લ૦					સં૦ ૧૯૪૮
	૧૧	૧૧	૩૩૩,	૬૧″,૩૩૦	સું૦ પા. ભા વ ૩.
					સં૦ ૧૯૫૧
	૧૩	૧૩	?	૬૧″	પો વ.૧૦,૨.
	૧૪	૧૪	?	૬૧	ચૈ વ ૧૧,શુ૦
					સં૦ ૧૯૫૩
	૨૦	૨૦	૭૨૯	૬૧,૪૪૪	મું૦ પા શ્રા વ ૧૨.
	૨૧	૨૧	૭૩૧	૬૧,૪૬૫	" પા. ભા શુ ૯,૨.
					સં૦ ૧૯૫૫
	૧૯	૧૯	૮૨૬	૩૨૦,૪૪૪	મું૦ પા. શ્રા શુ ૭.
	૨૭	૨૭	?	૬૨	ઈં૦ મા શુ ૧૪,સો.
	૨૮	૨૮	૭૯૮	૬૨″,૩૨૧	ઈં૦ પા. મા વ ૪.
	૨૯	૨૯	૮૪૮-૩	૩૨૧	વ૦ પા. વૈ વ ,,
	૩૧	૩૧	૭૯૪ ૧	૩૨૨	મો૦ પા ફા શુ ૧.
	૩૨	૩૨	?	૬૨,૪૬૫	" ફા શુ ૧.
	૩૩	૩૩	૭૯૫	૬૨	વ૦ ફા વ ૧૦.
	૩૪	૩૪	૮૦૩	૬૨	મું૦ ચૈ વ ૯.
	૩૬	૩૬	૮૨૦	૬૨	" જે.વ ૭,શુ૦
	૩૭	૩૭	૮૨૩	૬૨,૪૬૫	" અ વ ૮,શ.
	૩૯	૩૯	?	૬૨″,૪૬૫	?
					સં૦ ૧૯૫૬
	૪૦	૪૦	·૮૩૮	૬૩,૪૪૪	મું૦ પો વ ૧૨.
	૪૨	૪૨	૮૪૦ ૨	૩૩૭	ધ૦ ચૈ વ ૫
	૪૩	૪૩	૮૪૦ ૩	૬૩,૩૨૨	" ચૈ વ.૬,ગુ.
	૪૫	૪૫	૮૪૭	૩૩૭,૪૪૪	વ૦ વૈ વ ૧૩.
	૪૭	૪૭	૮૪૮ ૧	૬૩″,૩૨૩	" વૈ વ. ,,
	૪૮	૪૮	૮૫૦-૧	૪૪૪,૪૬૫	" જે.શુ ૧૩
	૪૯	૪૯	૮૫૨	૬૩″	" પા. જે.વ.૪.
	૫૧	૫૧	૮૬૬	૩૨૪	વઢ૦ ૧૯૫૭ ફા શુ ૫.
	૬૦	૬૦	?	૬૩	?
	૬૨	૬૨	?	૩૨૪	?
	૬૫	૬૫	૫૫૯	૩૨૪	પા. ૧૯૫૧.
	૬૬	૬૬	?	૬૩	- 2

આવૃત્તિ ૧ બાળબોધ અંક	આવૃત્તિ ૨ ગુજરાતી અંક	આવૃત્તિ ૩ ગુજરાતી અંક	આવૃત્તિ ૪ બાળબોધ અંક	પ્રસ્તુત આવૃત્તિ ૫ પૃષ્ઠ	સ્થલ-વર્ષ.
		આગ્ર૦ લે૦			સં૦ ૧૯૫૬
	૬૭	૬૭	?	૬૪	?
	૬૮	૬૮	?	૩૨૫	?
	૬૯	૬૯	?	૩૨૬,૪૬૫	?
	૭૨	૭૨	૪૫૪,૪૭૩ ૨	૬૪,૪૬૬	પા ૧૯૫૧
	૭૪	૭૪	?	૪૪૪"	?
	૭૬	૭૬	૬૪૪	૧૦૫	પા ૧૯૫૨
	૭૭	૭૭	૫૦૦	૩૨૭	પા ૧૯૫૧
	૭૯	૭૯	૭૩૪	૬૪,૪૬૬	પા ૧૯૫૩
	૮૧	૮૧	૫૦૩	૩૨૭,૪૬૭	પા. ૧૯૫૨
	૮૫	૮૫	૧૭૯	૩૨૮	પા ૧૯૮૭
	૮૮	૮૮	૩૪૩	૪૪૪	પા ૧૯૪૮.
	૮૯	૮૯	?	૬૪	?
	૯૧	૯૧	૨	૬૪	?
	૯૨	૦૨	?	૬૪	?
	૯૩	૯૩	૮૩૫ ૨	૬૪	પા. ૧૯૫૬.
	૯૪	૯૪	?	૩૨૮	?
	૯૫	૯૫	?	૩૨૯	?
	૯૬	૯૬	?	૩૩૦	?
	૯૭	૯૭	?	૩૩૨	?
	૧૦૦	૧૦૦	?	૩૩૪	?
	૧૦૨	૧૦૨	૪૮૭	૩૩૩	પા ૧૯૫૧.
	૧૦૩	૧૦૩	૫૦૪	૬૪,૪૬૭	પા ૧૯૫૧.
	૧૦૬	૧૦૬	?	૩૩૪	?
	૧૦૮	૧૦૮	૭૦૪-૩	૩૩૫	પા ૧૯૫૩.
	૧૦૯	૧૦૯	૭૦૫	૩૩૪	પા ૧૯૫૩.
	૧૧૦	૧૧૦	૬૩૮	૩૪૦	પા ૧૯૫૨.
	૧૧૩	૧૧૩	૬૪૦	૩૯૦	પા. ૧૯૫૨.
		ઉ૦ ૫૦ ૧/-૨/			
	૧	૧	?	૩૧૨	?
	૨	૨	?	૫૯"	?
	૩	૩	?	૫૯"	?
	૪	૪	?	૩૧૪	?

આવૃત્તિ ૧	આવૃત્તિ ૨	આવૃત્તિ ૩	આવૃત્તિ ૪	આવૃત્તિ ૫	સ્થલ-વર્ષ.
	પૂ૦ ૫૦ ૧/–૨/				સં૦ ૧૯૪૬
૫	૫	?	૬૦"		?
૬	૬	?	૩૧૫		?
પૂ૦૫૦૨/૨	૨	?	૪૪૪"		?
	પૂ૦ ૫૦ ૩ આવૃત્તિ ૪/				
		૮	૪૩૧		૧૦ સનિ ૧૯૪૩
					સં૦ ૧૯૪૪
		૧૩	૬૮		" પ્ર ચૈ.શુ ૧૦,૮
		૧૮	૩૪૭		" સનિ
					સં૦ ૧૯૪૫
		૨૧	૬૮"		ભ૦ મ શુ ૩,ગુ
		૨૪	૬૮"		મુ૦ મા વ ૧૨,શ
		૨૫	૬૮"		" ભા વ ૪,શુ૦
		૪૬	૬૯"		" ભા વ ૧૨,શ
		૪૭	૬૮		" ભા વ ૧૦,શ
					સં૦ ૧૯૪૬
		૧૦૮	૬૯,૩૪૭		" સનિ
		૧૧૦	૩૪૭		" "
		૧૨૧	૬૯"		૫૦
		૧૩૨ ૩	૬'		" કા વ ' શુ૦
					સં૦ ૧૯૪૭
		૧૫૨	૬૯		મુ૦ કા વ ૫ શુ૦
		૧૫૪	૩૪૭		" સનિ
		૧૮૦ ૨	૩૪૮		" મ વ ,,
		૧૮૭	૩૪૮		" ફા શુ ૧૧
		૧૯૧	૬૮",૩૪૮"		" કા વ ૧૦,શ.
		૨૦૧	૭૦		" ચૈ શુ ૧૪,ગુ.
		૨૧૬ ૨	૭૦		" આ શુ ૮,ભો.
		૨૨૭-૨	૩૪'		રા૦ સનિ
		૨૩૪ ૧	૭૦"		૫૦ ભા વ ૫,બુ
		૨૩૪ ૨	૭૨"		ભા વ ૫,બુ
		૨૪૮	૭૦		મું૦ સનિ
		૨૫૦	૩૪૯		" "
		૨૫૧ ૨	૭૦,૪૬૭		" "

આવૃત્તિ ૧ બાળબોધ અંક	આવૃત્તિ ૨ ગુજરાતી અંક	આવૃત્તિ ૩ ગુજરાતી અંક	આવૃત્તિ ૪ બાળબોધ અંક	પ્રસ્તુત આવૃત્તિ ૫ પૃષ્ઠ	સ્થલ-વર્ષ.
	પૃ૦ ૫૦ ૩ આવૃત્તિ ૪/				સં૦ ૧૯૫૪
			૨૫૨-૨	૭૦"	મું૦ સ નિ.
			૨૬૪	૪૫૪	" "
					સં૦ ૧૯૪૮
			૨૮૧	૭૦",૩૫૦	" ફા.શુ ૧૦,બુ.
			૨૮૩	૭૦"	" ફા.શુ.૧૨,ગુ.
			૨૮૭	૭૧"	" ફા.વ.૪,ગુ.
			૩૦૭	૩૫૦	" વૈશાખ.
			૩૩૫	૩૫૧	" આ.શુ.૧,બુ.
			૩૩૭-૩	૩૫૧	" આ.શુ.૧૦.
			૩૪૫	૭૧	" સ.નિ.
			૩૪૬	૭૧"	" "
			૩૪૭	૩૫૧	" "
			૩૪૭-૨	૭૧"	" "
					સં૦ ૧૯૪૯
			૩૫૧	૪૪૪"	સ.નિ.
			૩૫૨	૭૧"	" મા.વ.૧૩,રા.
			૩૫૪	૭૧,૪૬૭	" મ વ.૧૧,શ.
			૩૫૭-૨	૭૨"	" ફા.વ. ,,
			૩૬૫-૨	૭૨	" વૈ.વ.૬.
			૩૬૬	૩૫૩	" વૈ.વ.૮,ભો.
			૩૭૪	૭૨	" બી અ.શુ.૬,બુ
			૩૮૭	૭૨"	" આ શુ ૯,બુ.
			૩૮૮	૩૫૪	" આ.વ.૩.
			૩૯૧	૩૭૩	" આસો.
			૩૯૨	૭૨,૪૬૭	" આસો.
					સં૦ ૧૯૫૦
			૪૦૩	૭૨"	" ફા.વ.૧૧,ર.
			૪૧૦	૭૨	" વૈ.વ ૧૪.
			૪૧૫	૩૫૪	" વૈ વ. ,,
			૪૧૯	૭૩"	" જે.શુ.૪,ર.
			'૪૨૨-૨	૭૩	" અ.શુ.૬,ર.

આવૃત્તિ૧ આવૃત્તિ૨ આવૃત્તિ૩ આવૃત્તિ૪ આવૃત્તિ૫ સ્થલ–વર્ષ.

પૃ૦ ૫૦ ૩ આવૃત્તિ ૪/

		સં૦ ૧૯૫૦
૪૨૯	૭૩″	સું૦ શ્રા વ ૭,ગુ
૪૩૪	૭૩″	″ ભા.શુ ૪,સો.
૪૪૬	૭૩	″ આ વ ૩,બુ
૪૫૩	૭૩″	″ સ નિ.
૪૫૮	૩૫૭	″ સ નિ
		સં૦ ૧૯૫૧
૪૬૩	૭૩	″ કાર્તિક
૪૭૦	૭૪,૪૬૭	″ પો શુ ૧,શુ૦
૪૮૫	૩૫૭	″ સ નિ
૫૦૮	૩૫૮	″ ″
૫૧૩	૩૫૮	″ જે શુ ૧૦,ર
૫૧૪	૩૫૮	″ સ નિ
૫૧૯-૨	૭૪	″ જે શુ ૧૦,ર
૫૩૧ ૧	૭૪	″ અ વ ,,સો.
૫૩૫	૭૪″	વ૦ શ્રા શુ ૧૫,સો.
૫૪૩	૩૫′	રાણુ૦ ભા વ ૧૩,સો.
૫૪૪	૭૪	″ આ.શુ ૨,શુ૦
૫૫૭	૩૫૯	″ સ નિ
૫૫૮	૭૪	″ ″
		સં૦ ૧૯૫૨
૫૭૪	૭૪	″ સ નિ
૫૯૫	૩૬૦	મુ૦ જે.શુ ૨,શ
૬૩૦	૭૪	કા૦ સ નિ
૬૩૯	૭૪	આ૦ ભા વ ૧૨,ર.
૬૬૫	૬૪	ન૦ આ વ ,,
૬૭૭	૭૪	સ નિ
		સં૦ ૧૯૫૩
૬૮૭-૨	૩૬૦	૫૦ ફા શુ ૨
૬૮૮ ૩	૭૫″	મુ૦ ફા વ ૧૧.
૬૯૧	૩૬૧	″ સ નિ ૧૯૫૦
૬૯૨ ૩	૪૭૪	″ સ નિ
૬૮૪ ૫	૩૮૫	″ સ નિ
૭૧૦	૩૬૨	સા૦ વૈ શુ ૧૫

આવૃત્તિ ૧ બાળબોધ આંક	આવૃત્તિ ૨ ગુજરાતી આંક	આવૃત્તિ ૩ ગુજરાતી આંક	આવૃત્તિ ૪ બાળબોધ આંક	પ્રસ્તુત આવૃત્તિ ૫ પૃષ્ઠ	સ્થલ-વર્ષ.
પૃ૦ ૫૦ ૩ આવૃત્તિ ૪/					સં૦ ૧૯૫૩
•			૭૧૩-૫	૭૫	મું૦ જે.શુ ૭
•			૭૧૮-૧	૩૬૨-૪૬૭	" સનિ
			૭૨૦	૪૬૪	" સનિ.
			૭૩૫	૩૬૨	" સનિ.
					સં૦ ૧૯૫૪
			૭૪૨	૩૬૩	" કા વ ૧૨
			૭૫૦	૩૬૩	" સનિ
			૭૫૩ ૩	૩૬૫	" સ.નિ
					સં૦ ૧૯૫૫
			૭૬૪	૭૫	મો૦ મ વ ૯,સો.
			૭૮૯	૭૫"	ઈ૦ વૈ વ ૬,બો
			૭૯૩	૩૬૮	મો૦ મ વ ૯
			૮૦૩-૨	૩૬૯	" ચૈ વ ૯,ગુ
			૮૦૪	૩૬૯	" ચૈ વ ૧૦,શુ૦
			૮૧૨	૭૫"	ઈ૦ વૈ વ.૬,બો
					સં૦ ૧૯૫૬
			૮૩૦	૩૭૦	મું૦ કા શુ ૫
			૮૩૫	૩૭૦	" કા વ ૯.
			૮૩૬-૫-૬	૩૭૧	" કા વ ૧૧.
			૮૩૭	૩૭૧,૪૮૦	" કાં વ ૧૨
			૮૫૩ ૩	૭૫	વ૦ જે.વ ,,
			૮૫૬-૨	૭૫	મો૦ અ વ ૯"
			૮૫૭	૪૩૫	" અશાડ.
			૮૫૮	૩૭૨	" શ્રા વ ૪
			૮૬૦	૭૫,૪૩૬	" શ્રા વ ૮
			૮૬૧	૩૭૩	" શ્રા વ ૯
			૮૬૩	૩૭૩	" શ્રા વ.વ ૧૦
					સં૦ ૧૯૫૭
			૮૬૮ ૨	૩૭૩ ૪૩૭	" માગસર
			૮૭૨	૭૮"	રાજ૦ ફા વ ૧૩,સો
			૮૭૩	૭૫	" ચૈ શુ ૨,શ

[આ 'પત્રાંક અનુક્રમ' ખંડ ૧–૨ માં આવેલા પત્રોના આંકનો છે બાકીના પત્રોનું લખાણ જે જે ખંડમાં આવશે તે તે ખંડમાં તેના પત્રાંક અનુક્રમ આપીશું —સંશોધક.]

સહીઓ.

'નમસ્કાર'

[આ શિવાયના નમસ્કાર વચનો પૃષ્ઠ ૪૩૮ થી ૪૪૪ માં આવી જાય છે —
સંશોધક.]

શુદ્ધિપત્રક

પૃષ્ઠ-લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ	પૃષ્ઠ-લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૬-૬	હિવા	કિંવા	૧૪૩-૨૬	ચોગ	ચોગ્ય
૮-૧૩	દિસ	દિવસ	૧૫૨-૧૫	તા	તો
૩૧-૨૬	આપ નેં	આપને	૧૫૬-૨૨	બાધા	બાધ
૩૩-૨૦	જાગ	જોગ	૧૫૭-૧૧	કહે છે ?	કહે છે,
૫૯-૧૮	ગૂ૦૫૦ ૧	ગૂ૦૫૦ ૨	૧૬૦-૧૫	ચરિત્ર	ચારિત્ર
૬૨-૨૧	અપ્રે૦ ૩૭	અપ્રે૦ ૩૬	૧૬૪-૨૦	અમ	એમ
૬૨-૨૪	અપ્રે૦ ૩૮	અપ્રે૦ ૩૭	૧૬૫-૮	જાળવવ	જાળવવા
૬૨-૨૬	અપ્રે૦ ૩૯	અપ્રે૦ ૩૮	૧૬૬-૫	કાળને	કાળનો
૭૨-૧૫	...	[૨૭૦	૧૬૬-૧૯	એમ	અમે
૮૪-૧૯	ટહીં	નહીં	૧૬૯-૨૭	અનેઅસદ્ગુરુ	અને અસદ્ગુરુ
૮૫-૨૨	કહું હું	કહું	૧૭૨-૨૪	એકકે	એકે
૯૧-૧૮	વચન અને	વચને	૧૮૩-૨૬	તેજો	તે જો
૯૩-૨૦	નહાઉંનહીં	...નહાઉંનહીં	૧૯૧-૨૫	વાર્તા	વાત
૯૪-૭	વત્સલ્ય	વાત્સલ્ય	૨૦૦-૧૪	કલ્પાય	કલ્યાણ
૯૪-૧૧	વાંચુ	વાંચું	૨૦૬-૧	વિચારતાં	વિચરતાં
૧૦૫-૧૬	કહ્યુ	આ કહ્યુ	૨૧૦-૨	જ	જે
૧૦૭-૧૮	પરમાણું	પણ પરમાણુ	૨૧૪-૧૧	જે અવ્યક્તત્વ	...
૧૦૭-૧૮	નથીજાણ્યો	નથી જાણ્યું		જેવી છે.	
૧૦૭-૨૦	જાણ્ઈ, છે	જાણ્ઈ,	૨૧૬-૬	તેજ	તે જ
૧૦૭-૨૧	જાણ્ઈ, છે	જાણ્ઈ,	૨૧૮-૧૮	વિચારમ	વિચારમાં
૧૧૭-૧૦	પાંચ	પાંચમા	૨૨૩-૯	હોવાથી	હોવાને
૧૨૨-૬	કડનાઈ	કડણાઈ	૨૨૪-૨૮	અનાર્થ	અનાર્ય
૧૨૨-૧૫	સ્વપનું	સ્વપ્નું	૨૨૫-૧૯	તેપણ	તે પણ
૧૨૩-૧૨	ન જાય	ન જ જાય	૨૨૬-૨૦	મુમુક્ષુ જીવને	મુમુક્ષુજીવને
૧૨૭-૨૨	ઉદેશ	ઉદ્દેશ	૨૩૪-૪	રૂપલાગ	રૂપ લાગ
૧૨૮-૨૪	અને	એને	૨૪૨-૩૨	અમે	અને
૧૩૩-૨	પ્રાણી ૨	પ્રાણી	૨૫૪-૧	શુષ્કજ્ઞાની	શુષ્કજ્ઞાનીની
૧૩૫-૨૯	વાંચી	એ વાંચી	૨૫૫-૨૯	અનંત	અત્યંત

પૃષ્ઠ-લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૨૫૬-૩૦	પણ તેમ	પણ તેમ
	તેમને	તેમને ભાસે છે
૨૫૮-૧૧	પરમાત્મપણું	પરમાત્માપણું
૨૪૬-૨૭	કાગળમાં	તે કાગળમાં
૨૬૪-૨૮	પ્રશ્નોમાં	પ્રશ્નમાં
૨૬૭-૧૪	શાસ્ત્રથી	શસ્ત્રથી
૨૬૭-૧૬	વરળાદિ	વરાળાદિ
૨૬૮-૪	પરિચિય	પરિચિત
૨૬૯-૧૨	લોકો માત્ર	માત્ર લોકો
૨૬૯-૩૦	પુત્ર	પત્ર
૨૭૪-૧૪	આણુને	આપણુને
૨૭૯-૧૯	ધર્મ સંબંધી	ધર્મસંબંધી
૨૮૯-૨૪	અદ્વેષ	અદ્વેષ
૨૯૧-૧	રૂપ પણ	રૂપપણે
૩૦૨-૧	કર્મની નિવૃત્તિની	કર્મ નિવૃત્તિની
૩૧૯-૨૨	યોગ્ય છે	યોગ્ય છે [૩]
૩૧૯-૩૦	સંભ છે.	સંભવ છે. [૩] અત્યારે એ જ વિનંતિ
૩૨૧-૧૯	યથાર્થ	[૨] યથાર્થ
૩૨૧-૨૯	છે.	છે. [૨] પત્ર સંપ્રાપ્ત થયું.
૩૨૪-૨૪	જોઈશે	જોઈએ
૩૨૫-૫	હિનઉપયોગ હિન ઉપયોગ	હીન ઉપયોગ
૩૩૯-૨૫	સ્વરૂપને	સર્વ સ્વરૂપને
૩૩૯-૨૫	વચનને	વચને

પૃષ્ઠ-લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૩૪૧-૨૩	ક્રમેઅક્રમે	ક્રમે
૩૪૩-૯	થાય	ક્ષય
૩૪૪-૧૬	હે મુનિઓ	હે મુનિઓ !
૩૪૫-૧૯	અનુપ	અનુપમ
૩૪૫-૧૯	૩/૬૯	૩/૧૯
૩૫૨-૧૨	વૃત્ત	વ્રત
૩૫૪-૨૪	પંચમહાવૃત	પંચમહાવ્રત
૩૫૪-૨૫	નિવર્તતું	નિવૃત્તતું
૩૫૫-૧૫	મૈથુનત્યાગવૃત્ત	મૈથુનત્યાગ વ્રત
૩૮૩-૧૮	મતે	તેમ
૪૦૨-૭	પરમદ્રવ્ય	પરદ્રવ્ય
૪૧૪-૨૨	આત્મેપનો	આત્માર્થીનો
૪૧૭-૧૨	એમ છે?	એમ છે.
૪૧૮-૬	અનંન	અનંત
૪૨૦-૨૬	રંજન	રંજન
૪૨૭-૨૮	અનુસંપાને	અનુસંધાને
૪૩૫-૨૧	આત્માસ્થિતિ	આત્મસ્થિતિ
૪૪૩-૨૨	અવ્યત	અવ્યક્ત
૪૪૪-૨૭	પરભક્તિ	પરમભક્તિ
૪૪૫-૧૩	કલ્યાણકારક	કલ્યાણકારક
૪૫૫-૪	અપ્રતિબંધે	અપ્રતિબંધપણે
૪૫૭-૨૮	આત્મપણે	આત્માપણે
૪૬૬-૯	દેહ	દેહે
૪૬૨-૨૩	આત્મને	આત્માને
૪૬૪-૧૯	યોગશાસ્ત્ર	યોગશાસ્ત્ર
૪૧૪-૨૭	વિચવું	વિચરવું

આ શિવાય કેટલાક નીચે પ્રમાણેના દોષો પણ રહી ગયા છે –

અશુદ્ધ	શુદ્ધ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
પરિસહો	પરિષહો	સ્વચ્છંદ	સ્વછંદ
ઇશ્વર	ઈશ્વર	પરિણામિક	પારિણામિક
ઈચ્છા	ઇચ્છા	સમ	શમ
જોઇએ	જોઈએ	છઉં	છું
જાદુ	જાદુ	જોગ્યતા	યોગ્યતા
દૃઢ	દઢ	દુર્લભ	દુર્લભ
સમ્યક્દર્શન	સમ્યગ્દર્શન	છીએ	છીએ
અધ્યાત્મિક	આધ્યાત્મિક	જાગ્રતિ	જાગૃતિ
રૂચિ	રુચિ	વૃત્ત	વ્રત
સાતા	શાતા	શ્રેષ્ટ	શ્રેષ્ઠ

'જ' (સાથે) 'જ' (જુદો) 'રૂ'='રુ', 'રૂ',='ઋ', 'ઇ'='ઈ', 'ઈ'='ઇ'' 'ઉ'='ઊ', 'ળ'='લ', 'ત્ત'='ત', 'ત'='ત્ત' '‹'='ર', તેમજ ',' ';' '-' '।', '?' '[' '?' ' '

આ અને બીજા રહી ગયેલા દોષો સુધારી વાચવા વિનતિ છે –સશોધક

શ્રીમદ્‌ની જન્મકુંડલીના યોગનું ગુજરાતી ભાષાંતર.

[અનુવાદક—શ્રીયુત લક્ષ્મીરામ શાસ્ત્રી ભગવદ્‌ગીતા પાઠશાળા ઘાટકોપર]

આ પુરુષની જન્મકુંડલીમાં 'ચંદ્રચૂડ[1]' નામનો યોગ વર્ત્તે છે. તે શ્લોકનો ભાવાર્થઃ—"જ્યારે નવમા સ્થાનનો પતિ કેંદ્રસ્થાનમાં હોય છે ત્યારે ચંદ્રચૂડ નામનો યોગ થાય છે." તે આ પુરુષના સંબંધમાં નવમા સ્થાનનો પતિ ભૌમ, કેંદ્ર અર્થાત્ ચતુર્થસ્થાનમાં રહેલો છે. એથી આ પુરુષ અતિ ગુણવાન, મહાન પ્રભાવશાળી, દુઃખીઓનો પરિપોષક, અતિ દાનશીલ તથા એના સંગપ્રભાવથી નિંદ્ય માણસો પણ સન્માર્ગમાં પ્રીતિવાળા થશે. એમ એક ચંદ્રચૂડ નામનો યોગ થયો.

અને આ પુરુષની કુંડલીમાં 'મયુર[2]' નામનો યોગ દેખાય છે. તે શ્લોક ૨ નો ભાવાર્થઃ—"જ્યારે વિત્તપતિ અર્થાત્ બીજા સ્થાનનો પતિ કેંદ્ર અથવા અગીઆરમા સ્થાનમાં તથા સ્વસ્થાનમાં હોય ત્યારે મયૂરનામનો યોગ થાય છે." તે આ પુરુષ વિષે દ્વિતીયસ્થાનનો પતિ બુધ, કેંદ્ર—ચોથા—સ્થાનમાં રહ્યો છે, તેથી આ પુરુષ વાણી બોલવામાં ઘણો કુશળ તથા ધનવ્યયઉત્સવમાં અને સન્માર્ગમાં ઘણું કરી શકશે. આ બીજો યોગ બહુ શ્રેષ્ઠ છે.

અને આ પુરુષની જન્મકુંડલીમાં 'શ્રી વત્સ' નામનો યોગ પણ દેખાય છે. તે શ્લોક ૩ નો ભાવાર્થઃ—"જ્યારે ગગનાધિપતિ અર્થાત્ દશમા સ્થાનનો પતિ કેંદ્ર સ્થાને અથવા કોણ સ્થાનમાં આવે છે ત્યારે 'શ્રી વત્સ' નામનો યોગ થાય છે." તે આમાં દશમાસ્થાનનો પતિ શુક્ર, કેંદ્રસ્થાન અર્થાત્ ચોથા સ્થાનમાં છે, તેથી આ પુરુષ લક્ષ્મીવાન તથા બધા સુખયુક્ત સદાસર્વદા રહેવાને લાયક છે. એમ આ ત્રીજો યોગ દેખાડે છે.

અને આ પુરુષની જન્મપત્રિકામાં ચોથો યોગ 'પારિજાત' નામનો પણ છે. તે શ્લોક ૪ નો ભાવાર્થઃ—"જ્યારે તૃતીયસ્થાનપતિ પહેલા, ચોથા,

---

[મૂળ કુંડલી અને તેના સંસ્કૃત શ્લોક પૃષ્ઠ ૧૭માં છે —સંશોધક.]

વિશેષાર્થ જૈન દૃષ્ટિએઃ—

૧ કામ, કષાયરૂપી તાપને શીતલ કરનાર નીર્મલ ચંદ્રમા જેવો.

૨ જીનેશ્વરની વાણીરૂપી મેઘગર્જનાથી ભવ્યજીવોરૂપી કૃપીકાઓને હર્ષ ઉપજાવનાર મયુર જેવો.

સાતમા અને દશમાં સ્થાનોમાં આવે છે ત્યારે આ પુરુષ ઘણો જ રાજ-સન્માનિત થાય." તે આ જન્મકુંડલીમાં તૃતીય સ્થાનનો પતિ ભૃગુ ચતુર્થ સ્થાને વસે છે, તેથી આ યોગ અત્યુત્તમ શોભે છે. એમ ચોથો યોગ થયો.

અને આ પુરુષની જન્મકુંડલીમાં 'મુક્તા દામ' નામનો યોગ પણ ઘણા સુખવાળો દેખાય છે. તે શ્લોક ૫ નો ભાવાર્થ:—"જ્યારે અમ્બુપતિ ચતુર્થ-સ્થાનનો સ્વામી કેંદ્ર સ્થાનમાં તથા લાભ સ્થાનમાં, એકાદશમાં અથવા કોણુ-સ્થાનમાં આવે છે ત્યારે 'મુક્તાદામ' નામનો યોગ થાય છે." તે આમાં ચતુર્થ સ્થાનનો પતિ ભૌમ, કેંદ્ર એટલે ચોથાસ્થાનમાં રહેલો છે તેથી આ પુરુષ અતિ લક્ષ્મીવાન અને અમૂલ્ય પદાર્થોનો ભોક્તા થાય. વધારે શું? આધ્યાત્મિક વિષયોને પણ આ સુખેથી ભોગવે. એમ પાંચમો 'મુક્તાદામ' યોગ પણ શોભે છે.

અને આ પુરુષનો વળી 'મૃગરાજ'[1] નામનો પણ યોગ છે. તે શ્લોક ૬ નો ભાવાર્થ.—"સૂર્યપુત્ર શનિ અને ભૂમિપુત્ર મંગળ, આ બે ગ્રહો જ્યારે વૃશ્ચિક, મેષ, સિંહ અને કર્ક રાશીમાં આવે છે અથવા ધન અને મીન રાશીમાં આવે છે, ત્યારે 'મૃગરાજ' નામનો યોગ થાય છે." એવી રીતે આ જન્મરાશિમાં શનિ અને ભૌમ, બે પાપ ગ્રહો કેંદ્ર–ચોથા–સ્થાનમાં રહેલા છે તેથી 'મૃગરાજ' નામનો યોગ પણ દેખાય છે. આ યોગ પ્રાપ્ત થતાં મનુષ્ય અતિ સુખભાગી થાય છે. એમ છઠ્ઠો 'મૃગરાજ' નામનો યોગ દેખાય છે.

એવી રીતે આ પુરુષનો સાતમો 'અમર'[2] નામનો યોગ અતિ સુખ કરનારો જણાય છે. તે શ્લોક ૭ નો ભાવાર્થ;—"કેંદ્ર તથા કોણુ, નવ, પચમ-યોગ સ્થાનમાં ગુરુ આવતાં તથા ચોથા સ્થાનમાં પાપ ગ્રહ હોતાં 'અમર' નામનો યોગ થાય છે. આ યોગ પ્રાપ્ત થતાં મનુષ્ય ચિરકાલ પર્યંત લક્ષ્મીથી યુક્ત રહે." તે આ જન્મકુંડલીમાં ગુરુ સાતમા સ્થાનમાં છે તથા પાપગ્રહો રવિ, શનિ અને ભૌમ ચતુર્થસ્થાનમાં દેખાય છે, તેથી અમર નામનો પણ યોગ સુયોગ જણાય છે. જે પ્રાપ્ત થતાં મનુષ્ય શ્રી પદ ચિહ્નવડે ભૂષિત થવાને શક્ય હોય છે.

---

૧ કર્મરૂપી હાથીના યુથને સ્વશક્તિએ નાશ કરવાવાળો અને સંસાર અટવીમાં ભયરહિત વિચરવાવાળો મૃગરાજ જેવો.

૨ જેના ઉપાર્જિત ગુણો અમર રહે તેવો.

એવી રીતે આ જન્મકુંડલીમાં 'ફલ[1]' નામનો યોગ પણ પ્રકાશે છે. જેમકે લગ્નાધિપ તેમ જ એકાદશ સ્થાનનો પતિ અને દ્વિતીય સ્થાનનો પતિ જ્યારે કેંદ્ર અથવા કોણ સ્થાનમાં આવે છે ત્યારે મનુષ્યોને અતિ સુખ આપે છે. તે આ જન્મકુંડલીમાં રવિ, ભૌમ અને બુધ ચોથા સ્થાનમાં રહેલા છે તેથી આ પુરુષ નાની વયમાં જ અતિ સુખભાગી થવાને લાયક છે. આ આઠમો યોગ થયો. એવી રીતે બીજા પણ ઘણા યોગ દેખાય છે. આ યોગો યોગચિંતામણિ ગ્રંથમાં સમ્યક્ પ્રકારે લખેલા છે.

વળી ભૃગુસંહિતામાં ભૃગુમુનિ તો એમ કહે છે કે જ્યારે ચોથા સ્થાનમાં રવિ, ભૌમ, બુધ, શુક્ર, શની, પાંચગ્રહો સાથે મળેલા હોય અને મોક્ષસ્થાનનો પતિ ચંદ્ર ધર્મસ્થાનમાં હોય ત્યારે આ માણસ અતિ તેજસ્વી, પૂર્વસંચિત પુણ્યોનો ભાગી તથા ઉદાર દાતા અને ધર્મોપદેશક થાય વળી જે સુખ સંન્યાસીઓને સમાધિસ્થચિત્તથી પ્રાપ્ત થાય છે તે સુખ આવા માણસોને ગૃહમાં રહ્યા છતાં સુખેથી પ્રાપ્ત થાય છે. કંઈ પણ બળથી કષ્ટ કરીને નહીં પરંતુ જે બીજાઓને ઘણા કષ્ટે અથવા કરોડો જન્મે સંચિત પુણ્યવડે પ્રાપ્ત થાય તે ફલ આ માણસને ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહીને પણ સહેજે ઝટ પ્રાપ્ત થાય છે.

---

૧ પ્રથમ વયથીજ કાર્યમાં સફળતા પામનાર.

શુદ્ધિપત્રક ૨ જું.

વિભાગ ૧ લો, ખંડ ૧-૨.

પૃષ્ઠ-લીટી અશુદ્ધ=શુદ્ધ.

૬-૨૦ (નિવેદનમાં) વાંકચવૃંદ= વાંચકવૃંદ

. ૮-૧૫ ઉજવાલિ=ઉજવાળિ

૮-૨૭ વ્યવહારિક=વ્યાવહારિક

૧૦-૭ પરિણામિક=પારિણામિક

૧૪-૧૨ ચૈસન્યનું=ચૈતન્યનું

૧૭-૩૦ અપેલ=આપેલ

૧૮-૧૧ અવિરતિ,=અવિરતિ

૨૮-૧૧ . : =(છેડે) [૧૦૩

૨૯-૨૯ તે અમે=તેમાંના કેટલાક અમે

૩૫-૧૯ પરેચ્છાનુચારીતે=પરેચ્છાનુ-ચારીને

૩૮-૮ મુમુક્ષુતાએ=મુમુક્ષુતા એ

૫૧-૨૪ અહુંમ=અહું

૫૨-૧૧ લોકોમાત્ર=માત્ર લોકો

૫૫-૨૩ અદ્વેષવૃત્તિ=અદ્વેષવૃત્તિથી

૫૯-૧ . . . તે=[1]તે

૫૯-૩૦ . . . =[1]હે આર્ય! હાલ તે

૬૦-૨૮ છે.[3]=છે[4]

૬૦-૩૧ [3]એને=[4]એને

૬૨-૧૮ અપ્ર૦લ૦ ૩૬=૩૬.

૬૫-૯ [૧૧૭=[૧૧૭ અ

૬૯-૨૭ [૪/૧૨૧=[૮૦.

૭૦-૬ [૪/૨૩૪-૧=[૪/૨૩૪

૭૦-૮ [૪/૨૩૪-૨=[૪/૨૩૪

૭૦-૧૪ સ્વચ્છંદ=સ્વછંદ

૭૦-૧૬ [૪/૨૫૧-૨=[૪/૨૫૧

૭૨-૫ શત્રુનથી=શત્રુ નથી. . . . પ્રેમભક્તિએ નમસ્કાર.

૭૨-૧૫ . . =(છેડે) [૨૭૦

†

૭૨-૧૮ . . =(છેડે) [૪/૩૧૮-૩+ ૪/૩૯૨-૨

૭૨-૨૧ ૪/૩૯૨=[૪/૩૯૨-૨-૩

૭૩-૧૨ [૪/૪૧૯=[૪/૪૧૯-૧

૭૩-૨૨ [૪/૪૪૬=[૪/૪૪૬-૧

૭૫-૭ . . =(પછી)*** [૪/૭૧૩-૫

૭૫-૧૧ જેવુ=જેવું

૭૭-૨૯ સુહુસ=સુષુમ

૭૮-૩ . . =(છેડે) [૫૭૬.

૮૨-૧૨ ચૈતન=ચૈતન

૮૩-૨-૧ મનુષ્યનું=મનુષ્યનું મન

૮૩-૨-૧૩ ચરિત્ર=ચારિત્ર

૮૭-૮ કોઈનેઆપું=કોઈને આપું

૮૭-૧૫ કાઈની=કોઈની

૯૦-૨૧ શોક્તિ=શોકિત

૯૧-૧૮ વચન અને=વચને

૯૭-૨૬ ચતુર્માસે=ચાતુર્માસે

૯૮-૨૦ મન સુખી થતું નથી=મન સુખી થતું નથી આ સ્વતઃ અનુભવ થાય તેવું છે.

૯૯-૧૩ નિયમ=નિયમા

૯૯-૨૯ . . =(છેડે) [૩૧.

૧૦૦-૩ ૧. ધર્મવસ્તુના=પાઠાંવસ્તુના

૧૧૫-૨૩ વાછા=વાંછા

૧૨૪-૧૫ સ્વછંદથી-સ્વછંદરૂપ

૧૨૬-૨૧ તેથી=તેવી

૧૩૧-૨૬ રહિત=રહિત થયો

૧૩૪-૨૬ પરેશ્ચાનુચારિને=પરેચ્છાનુ-ચારિને

પૃષ્ઠ-લીટી અશુદ્ધ=શુદ્ધ.

૧૩૮-૨૭ પોતાને માટે=પાઠા૦ પોતાને માટે-પરને માટે
૧૩૯-૨૯ જ્ઞાનપુત્ર=જ્ઞાતપુત્ર
૧૪૨-૧૦ [૧૭૫=[૧૭૭
૧૪૪-૨૬ ત્યારે, તે=ત્યારે તેને
૧૪૪-૨૮ કર્યો છે, તે=ર્યો છે તે જ પદાર્થને તે જ સ્વરૂપે
૧૫૪-૧૫ જાણી એ=જાણીએ
૧૫૯-૨૨ સમ્યકજ્ઞાન=સમ્યક્જ્ઞાન
૧૬૦-૧૦ આકરાદિ=આકારાદિ
૧૬૫-૨૯ અમે=પાઠા૦ અમને
૧૬૫-૩૦ વાચી વિચારશો=પાઠા૦ વાચો વિચારો
૧૬૮-૪ જેતુ=જેનુ
૧૬૮-૯ ભાસે તે=ભાસે છે તે
૧૭૮-૨૭ કારણુનુસ્વરૂપ=કારણુનુ સ્વરૂપ
૧૭૯-૧૧ થઈ શકે છે=થઈ ગકે છે [અપૂર્ણું]
૧૮૧-૭ છાયા સુગંધનો (?)=છાયા-સુગધનો
૧૮૨-૧૬ ઉપસવાનો=ઉપાસવાનો
૧૮૩-૨૫ તેજો=તે જો
૧૮૪-૨૨ [૩૧૧=[૩૧૭
૧૮૯-૨૧ અપવાદ=અનપવાદ
૧૮૮-૨૨ આત્મદ્ધિતાર્થે=આત્મહિતાર્થે
૧૯૨-૨૭ આવ્યાબાધપણુ=અવ્યાબાધ પણુ
૧૯૮-૧૩ એત્લા=એટલા
૨૦૧-૨૭ આત્મજ્ઞાનની=આત્મજ્ઞાનીની
૨૦૨-૩ જોઉ=જો, પાઠા૦ જો કે
૨૦ અનુગતી-અનુસરની

૨૦૬-૧ વિચારતા=વિચરતાં
૨૧૧-૮ યથારૂપ=યથારૂપ, પાઠા૦ યથારૂપ
૨૧૯-૮ કહેલાંક=કહેલાં
૨૨૩-૧૭ અવિર્ભાવ=આવિર્ભાવ
૨૨૪-૭ આવ્યાબાધ=અવ્યાબાધ
૨૨૪-૮ વર્ણાથમાદિ=વર્ણાશ્રમાદિ
૨૨૪-૧૧ લુહાદાણાને=લુહા ણાને
૨૨૪-૧૨ સભવે=સભવ
૨૨૪-૨૮ ઘણુ કરીને=ઘણુ કરીને
૨૨૬-૨૦ [1]મુમુક્ષુજીવને=મુમુક્ષુ જીવને
૨૨૭-૫ તીર્થંકરે=શ્રી તીર્થંકરે
૨૨૭-૧૫ ઢાળવા=ટળવા
૨૨૭-૨૬ કર્યો=પાઠા૦ કરો
૨૨૭-૨૭ ત્યાં પ્રવર્તી=ત્યાં ઉપાય પ્રવર્તી
૨૨૮-૨૮ રહો=-રો
૨૩૨-૫ અને=પાઠા૦ મને
૨૪૨-૧૨ [2]એક=[2](૧) એક
૨૪૨-૧૯ પ્રારબ્ભોદયે=પ્રારબ્ધોદયે
૨૪૩-૯-૧૨ જાગ્રતિમાં=જાગૃત્તિમા
૨૪૮-૯ તે મુખ્ય=છે મુખ્ય
૨૫૧-૧ ઘટે છે તે=ઘટે તે
૨૫૧-૨૪ વચનોથી=વચનોની, પાઠા૦ વચનની
૨૫૪-૧૦ જાગ્રત=જાગૃત
૨૫૬-૮ સમવર્ત્તિપણુ=સમયવર્તિપણુ
૨૫૬-૨૧ (પછી હેડીંગ) શ્રી કબીર, સુંદરદાસ આદિ સાધુજનોની ભૂમિકા
૨૫૬-૩૦ પણ તેમ તેને ભાસે છે પણ તેમ તેમને=પણ તેમ તેને ભાસે છે

પૃષ્ઠ-લીટી અશુદ્ધ=શુદ્ધ.

૨૪૭-૮ સભાવવિત=સભાવિત
૨૪૭-૨૮ અજ્ઞાવર્ત્તી=આજ્ઞાવર્ત્તિ
૨૬૮-૪ પરિચિય=પરિચિત
૨૭૧-૧૮ થાય છે=થતી નથી
૨૭૮-૧૭ દેતાં પણ=પાઠા૦ દે તો પણ
૨૮૦-૧૨ તથા ઉપદેશનુ=તથારૂપ ઉપ
દેશનું
૨૮૨-૧૨ (સાકું)=પાઠા૦ (સાચું)
૨૮૮-૧૬ વિચારવામા=વિચારવાથી
૩૦૧-૨૬ નગનન ઘર=નગન ઘર
૩૦૨-૩ પ્રકારમાં=પ્રકારના
૩૧૪-૨ સતસગ=સત્સગ
૩૧૪-૨૧ આળસ=આળસે
૩૧૬-૧૮ અજ્ઞનાદિથી=અજ્ઞાનાદિથી
૩૧૮-૧૪ સિદ્ધિથઉ=સિદ્ધિ થતી
૩૨૩-૧૧ કરીને=કરાવે
૩૨૪-૨૪ જોઈશે=જોઈએ
૩૨૪-૨૫ હિતઉપયોગ=હિન ઉપયોગ
૩૨૪-૨૬ શુદ્ધવ=શુ ન
૩૨૫-૧૦ કારણેના=કારણોના
૩૨૭-૨૮ શમ=સમ
૩૨૯-૨૬ દ્રષ્ટિ=દૃષ્ટિ
૩૩૪-૩ આશ્રર્યનુ=આશ્ચયનુ
૩૩૮-૧૦ એ પદનો=એ છ પદનો
૩૪૦-૧૮ નિરકારણ=નિષ્કારણ
૩૪૦-૨૮ કેવજ્ઞાન=કેવળજ્ઞાન
૩૪૧-૨૩ ક્રમે અનુક્રમે=ક્રમે
૩૪૪-૨૪ પરદ્રવ્યમા એક=પરદ્રવ્યમા
૩૪૫-૧૮ જયને=જયને
૩૪૮-૨૭ [૪/૧૮૦=હાથનોધ ૧/૮
૩૪૯-૨૪ [૪/૨૨૭=હાથનોધ ૧/૯

પૃષ્ઠ-લીટી અશુદ્ધ=શુદ્ધ.

૩૫૬-૨૨ ભૂળ=મૂળ
૩૫૬-૨૭ સહજ=સહન
૩૭૧-૧૨ [૪/૮૩૫=૪/૮૩૫-૩
૩૮૦-૧૭ અણુત્તગેવવાઈ=અણુત્તરો
વવાઈ,
૩૮૧-૧૨ પ્રત્યેકે=પ્રત્યેક
૩૮૬-૬ એકય=ઐકય
૪૧૭-૨૭ ભુંગ=ભ્રગી
૪૧૭-૩૦ કહ્યુ=પાઠા૦ લખ્યુ
૪૨૮-૭ દૃઢ=દ્ઢ
૪૨૮-૭ મટડવાનો=મટાડવાનો
૪૨૮-૧૮ શ્રીચિદાનદજી-યશોવિજયજી=
શ્રી ચિદાનદજી
૪૩૧-૧૪ પ્રમણાભૂત=પ્રમાણભૂત
૪૩૫-૧૦ પરશાત=પરમશાત
૪૪૩-૨૩ અવ્યતથવાનો=અવ્યક્ત થવાનો
૪૪૪-૨૪ શ્રીમતે=શ્રીમદે
૪૪૪-૨૫ શ્રીમત=શ્રીમત્
૪૪૭-૧૮ નિષકારણ=નિષ્કારણ
૪૫૩-૧ મહોમયી=મોહમયીથી
૪૫૩-૧૮ વર્ત્તે=વર્ત્તે છે
૪૫૪-૧૯ ન હોય તો=નહોતો
૪૫૪-૨૫ છીઓ=છીએ [૧૯૮
૪૫૪-૨૭ [૧૯૮-૨૭૦, ૪/૨૬૪=૨૭૦,
૪/૨૬૪
૪૫૭-૫૫ ઈચ્છામા=ઇચ્છવામા
૪૫૯-૭ બધા=બધા
૪૬૦-૧૧ ધૂટવાનો=છૂટવાનો
૪૬૩-૨૫ સમાવીને=શમાવીને
૪૬૩-૨૮ સમાવવો=શમાવવો
૪૬૬-૧૭ સભળાશે=સભાળશે
૪૬૬-૩૦ નિરોધ=રોધ

પૃષ્ઠ–લીટી અશુદ્ધ=શુદ્ધ.
૪૬૬–૩૦ તમારે=તમને
૪૬૭–૨૦ [૪/૨૫૧–૨=[૪/૨૫૧
વધારાના પૃષ્ઠો–
૫૭–૧૬ મુરળી=મુરબ્બી
૮૩–૧–૨૮ ૧૨૮–૨૪=૧૨૭–૨૪
૮૩–૨–૭ ૧૬૦–૧૫=૧૬૦–૨૫
૮૩–૨–૧૯ ૨૧૪–૧૧=૨૧૪–૧૪
૮૩–૨–૨૦ ૨૧૬–૬=૨૧૬–૧

પૃષ્ઠ–લીટી અશુદ્ધ=શુદ્ધ.
૮૪–૧–૫ ૨૪૬–૨૭=૨૬૪–૨૭
૮૪–૧–૧૩ ૨૭૯–૧૯=૨૭૯–૨૯
૮૪–૧–૧૯ સભ છે=સંભવ છે
૮૪–૧–૨૬ ૩૨૫–૫=૩૨૫–૪
૮૪–૨–૧૫ એમ છે ? =એમ છે.
૮૪–૨–૧૯ આત્માસ્થિતિ=આત્મ-સ્થિતિ
૮૪–૨–૨૯ ૪૧૪–૨૭=૪૬૪–૨૭

પત્રાંક અનુક્રમ શુદ્ધિપત્રક.

પૃ.	કો.	લી.	અશુદ્ધ	શુદ્ધ.
૫૯	૫	૬	૧૧	૨૧
"	૫	૧૦	૪૪"	૪૪૦"
"	૪	૧૭	૩૬-૨	૩૬
"	"	૨૦	૪૦ ૨	૪૦
"	"	૨૧	૧૦૨-૨	૧૦૨
"	"	૨૩	૪૯-૨	૪૯-૧
૬૦	૨	૧૯	૧૭૪	પૃ.૧૭૪
"	૩	"	૨૬૭	પૃ ૨૬૭
"	૪	૨૫	૯૮	૯૭
"	"	૨૯	૧૦૬	૧૦૬-૨
૬૧	"	૩	૧૪૭	૧૪૭-૧
"	"	૬	૧૯૩	૧૯૩,૧૫૫
"	૨	૧૩	૧૧૬	૧૧૬અ
"	૩	૧૩	૧૧૭	૧૧૭અ
"	૫	૧૫	૩૧	૩૧"
૬૨	૪	૧૨	૨૦૧	૨૦૧-૧
"	૫	૧૨	૩૫	૩૫,૭૦"
"	૪	૨૩	૨૦૨	૨૩૨

પૃ.	કો.	લી.	અશુદ્ધ	શુદ્ધ.
૬૩	૫	૪	૨૮	૩૮
"	૪	૫	૨૬૪	૨૬૪-૧
"	"	૭	૨૬૭-૨	૨૬૭
"	"	૩૨	૩૭૮-૨	૩૭૮-૨,૩૧૫, ૩૧૭,૩૧૯
૬૪	"	૨૭	૨૬૪-૧	૨૬૪-૧,૩૯૨
"	૫	૨૭	૪૩,૪૫૪	૪૩",૪૫૪,૭૨"
"	૪	૨૮	૩૫૩	૩૫૫
"	"	૨૯	૩૫૫	૩૫૬
૬૫	"	૧૯	૩૪૦-૨	૩૪૦-૧-૨
૬૬	"	૧૫	૪૦૮	૪૦૮-૧
"	"	૩૩	૩૫૮-૨	૩૫૮-૨,૪૬૧
૬૭	"	૧૯	૬૧૯	૫૨૦-૧
"	૪	૨૦	૫૧૫	૫૨૧
૬૯	"	૩	૫૯૯	૫૯૮
"	"	૧૯	૬૨૯	૬૨૯-૧
૭૦	૩	૧૭	૪૯૯	૪૯૮

[પૃ=પૃષ્ઠ કો=કોલમ. લી=લીટી—સંશોધક.]

પૃ	કો.	લી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૭૦	૪	૨૧	૭૦૧ ૨	૭૦૪-૧
૭૧	"	૨૯	૬૮૪ ૨	૬૯૪૧ ૨
"	૩	૩૦	૫૫૨	૫૫૧
૭૨	૪	૫	૮૨૫ ૨	૮૨૫
"	"	૧૦	૪૮૨	૭૧૩ ૪
"	"	૧૨	૭૪૮	૭૪૯
૭૩	"	૬	૨૪૬	૨૨૭
૭૪	૩	૭	૩	૮
"	૪	૭	૮૩૨ ૨	૮૩૩ ૨
"	"	૨૪	૧૩	૧૯
"	૪	૩૩	૨૧૪	૨૧૪,૨૫૪
૭૫	૪	૫	?	૪૭૩
"	"	૧૬	?	૭૪૮ ૨
૭૬	"	૬	?	૪૫૦,૭૨૫
"	"	૭	?	૭૩૨
"	૫	૮	૪૪૪"	૪૪૪",૧૦૫
"	"	૧૦	૧૦૫	૩૨૬
"	"	૧૪	૩૨૮	૩૨૮"
"	૩	૧૯	૦૨	૮૨
"	૪	૩૩	?	૪૭૪
"	"	૩૪	?	૧૭૩ ૨
"	"	૩૫	?	૩૩૮
૭૬	"	૩૬	?	૪૬૬
૭૭	"	૩	?	૮૬૮
"	"	૪	?	૫૪૫
"	૩	૨૦	૦	૮૦
"	૩	૨૮	૦	૧૫૪
"	૫	"	૭૦	૭૦",૩૫"
૭૭	૪	૩૧	૨૩૪ ૧	૨૩૮
"	"	૩૨	૨૩૪ ૨	૦
"	"	૩૫	૨૫૧ ૨	૨૫૧
૭૮	"	૬	૨૫૨ ૨	૨૫૨
"	"	૧૮	૩૪૭-૨	૩૪૭
"	"	૨૭	૩૮૭	૩૮૭ ૧
૭૯	૫	૨૭	૬૪	૭૪
"	૫	"	૭૨",૪૬૭	૭૨",૪૬૭, ૪૩"
"	૪	૨૯	૬૮૭-૨	૬૮૭
૮૦	"	૬	૭૧૮ ૨	૭૧૮
"	"	૭	૭૨૦	૦
"	૫	૭	૪૬૪	
"	૪	૧૮	૮૧૮	૮૧૨ ૩
"	"	૨૧	૮૩૫	૮૫૩ ૩
"	૫	૩૧	૪૩૭	૪૩૬

પદ્યાંક વધારો

પૃષ્ઠ	લીટી	આ૦ ૧	આ૦ ૨	આ૦ ૩	આ૦ ૪	આ૦ ૫
૬૫	૨૬	૨૯૮	૩૦૮	૩૧૦	૩૮૬	૪૫",૧૮૩"
૭૨	૨૦	૫૫૯	૫૭૧	૫૭૬	૮૧૭	૭૭"

[આંક ૮૪ નો ભાગ પૃષ્ઠ ૨૫ માં અને પૃષ્ઠ ૪૮ માં તેમજ આંક ૩૧૨ નો ભાગ પૃષ્ઠ ૨૨૨ માં અને પૃષ્ઠ ૩૨૬ માં ભૂલથી બે વાર છપાઈ ગયા છે. પાઠાન્તર તરીકે આપેલ બા ચોથી આવૃત્તિનો છે —સંશોધક]

શ્રીમદ્‌ના લેખોમાં ઉલ્લેખ થયેલાં પુસ્તકોઃ—

* પુસ્તકના નામ પછી આપેલા આંક પ્રસ્તુત પાંચમી આવૃત્તિના પૃષ્ઠના છે. આ પૃષ્ઠાંક પહેલાં ૩/, ૪/ આપેલ છે તે બીજા વિભાગનો ખંડ ૩ જો, ૪ થો એમ સૂચવવા છે એટલે કે તે ખંડના તે પૃષ્ઠપર આ પુસ્તક સંબંધી ઉલ્લેખ છે —સંશોધક
